T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NİN GRAMERİ: FİİL

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Erkan HİRİK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Kırıkkale – 2014

ONAY

Erkan HİRİK tarafından hazırlanan "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Grameri: Fiil" başlıklı bu çalışma, 05.12.2014. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/~~oyçokluğu~~) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Türk Dili ve Edebiyatı* Anabilim dalında *doktora* tezi olarak kabul edilmiştir.

(imza)

] (Başkan)

Prof. Dr. Cetin PEKACAR

[İmza]

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Yr. Bülent GÜL

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi / Sanatta Yeterlilik Çalışması / Dönem Projesi olarak sunduğum *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Grameri: Fiil* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir ardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Tarih: ……

Adı Soyadı: Erkan HİRİK

İmza:……

ÖNSÖZ

Dünyaca ünlü seyyahlardan olan Evliyâ Çelebi XVII. yüzyılda kaleme aldığı Seyahatnâme ile dönemin farklı disiplinler açısından özelliklerini gösterdiği gibi Türkçenin de konuşma dilinden yazı diline birçok özelliğini yansıtmaktadır. Bu nedenle Seyahatnâme dil bakımından incelenmesi gereken bir eser olarak görülmektedir.

Çalışmada Seyahatnâme'den hareketle fiil sistemi biçim, anlam, işlev ve söz dizimi bakımından ele alınmıştır. Zaman sınırlaması olması ve Evliyâ Çelebi'nin *hattı-ı desti* olması nedeniyle Seyahatnâme'nin ilk üç cildi ele alınmış ve burada yer alan fiiller çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. İlk üç cilt incelenirken Dankoff, Dağlı, Kurşun ve Kahraman'ın transkripsiyonlu metni esas alınmıştır.

İlk bölümde öncelikle Seyahatnâme'de yer alan kök fiiller belirlenmiş ve bunlar ses durumlarına göre sınıflandırılmıştır. Her bir kök fiil metinde geçen anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Türemiş fiiller bölümünde *isimden türemiş fiiller* ve *fiilden türemiş fiiller* ele alınmış, türeten eklere göre fiiller sınıflandırılmış ve eserdeki anlamları verilmiştir. Eserde birleşik fiillerde birleşme durumlarına göre sınıflandırılmış ve metindeki anlamları verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Seyahatnâme'deki kişi çekimleri, zaman ve kip bildiren ekler değerlendirilmiştir. Kip bölümünde bu kipleri gösteren kiplikler gösterilmiştir. Fiillerin birleşik çekimlerinden sonra görünüş açısından fiiller değerlendirilmiş ve bu fiiller sınıflandırılmıştır. Kılınış ve istem ile ilgili Seyahatnâme'deki durumlar gösterildikten sonra soru ve olumsuzluk kategorilerinin fiil ile olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Bitimsiz fiiller (*sıfat-fiiller* ve *zarf-fiiller*) ekleri ve işlevleriyle birlikte sınıflandırılarak ele alınmıştır. Son olarak da Evliyâ Çelebi'nin gezdiği yerlerde taklit yoluyla yansıttığı fiiller, gittiği yörelere ait biçim özelliklerinin fiillere yansıması gösterilmiştir. Böylece fiiller Seyahatnâme üzerinden ele alınmış ve eserin fiil açısından grameri oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın her evresinde özgün düşünceleri ve katkılarıyla çalışmaya yön veren başta danışmanım ve hocam Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN'a, eleştirel bakış açısıyla ve her zaman desteğiyle yanımızda olan hocam Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ'a, kendimizi geliştirmemizde ve bakış açımızı genişletmemizde her daim katkısı olan hocam Doç. Dr. Bülent GÜL'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bununla birlikte çalışmamda çeşitli vesilelerle yardımları bulunan başta arkadaşım Arş. Gör. İsa SARI olmak üzere herkese teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, çalışmamı hazırlamamda her zaman desteğiyle yanımda olan, huzurlu bir ortamında çalışmamın sebebi, kıymetli eşim Seçil HİRİK'e de sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Erkan HİRİK

Kırıkkale, 2014

ÖZET

HİRİK, Erkan. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Grameri: Fiil, Doktora Tezi, Kırıkkale, 2014.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi yalnızca XVII. yüzyıl Türkçesinin değil, Türkçenin genel anlamda en önemli eserlerinden birisidir. XVII. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini dönemin diğer eserlerinden farklı olarak, basmakalıp olmadan yansıtan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi çalışmada fiil açısından değerlendirilmiştir.

XVII. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini yansıtan dil bilgisi çalışmalarının yapılabilmesi için bu döneme ait eserlerin dillerinin çeşitli açılardan incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Evliyâ Çelebi'nin kullandığı fiiller biçim, anlam ve işlev ekseninde ele alınmıştır. Çalışmada eserdeki fiiller öncelikle türleri açısından ele alınmış ve bu türlerdeki kullanım sahaları gösterilmiştir. Bununla birlikte kişi çekimlerinden sonra, çatı, zaman ve kip bildiren unsurlar ele alınmış, birleşik çekimler incelenmiş ve fiiller görünüş, kılınış ve istem açısından değerlendirilmiştir. Soru ve olumsuzluğun fiil ile ilişkisi değerlendirildikten sonra da Seyahatnâme'deki bitimsiz fiiller ele alınmıştır. Evliyâ Çelebi'nin gezip gördüğü yerlerde gerek tanık olduğu konuşmaları taklit yoluyla aktarması, gerekse adeta dil bilimci gibi anlamlarıyla gittiği yörelere ait kelime listesi vermesi sonucu eserde biçim ve kelime boyutunda yerel fiil unsurları ortaya çıkmıştır. Çalışmanın son bölümünde de bu unsurlar incelenmiştir.

Tüm bunlardan sonra kısaca, Evliyâ Çelebi'nin kullandığı fiiller, bu fiillerin değişimleri ve semantik işlevleri belirlenmiş, böylece Seyahatnâme'den hareketle o dönemin fiil sisteminin sınırları çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi
2. Fiil
3. Seyahatnâme
4. Evliyâ Çelebi
5. Dil Bilgisi

ABSTRACT

HİRİK, Erkan. The Grammar of Evliyâ Çelebi's Seyahatnâme: Verb, PhD Thesis, Kırıkkale, 2014

Seyahatnâme by Evliyâ Çelebi is one of the most invaluable works of art not only of the 17th century but also of Turkish in general. Evliyâ Çelebi's Seyahatnâme, which reflects the characteristics of the 17th century Turkish language by taking it out of the stereotypical frameworks in a more different way than the other works of the period, is analysed by way of verb category in this thesis.

In order to conduct grammar surveys that demonstrate the properties of the 17th century Turkish language, the dictions of the works, belonging to the same period, should be evaluated from various perspectives. Hence, the verbs Evliyâ Çelebi used are considered within the frames of morphology, semantics and pragmatics. The verbs in Çelebi's work are analysed in terms of their types at first hand and the areas of usage in these types are put forward. Additionally, items delivering voice, tense and modality are considered after conjugations, compound tenses are discussed and the verbs are evaluated in terms of aspect, aktionsart, and valenz (volition). After dwelling on the relation of question and negation with the verb, the infinite verbs in Seyahatnâme are perused. Local verb elements in morpheme and lexical item types come up in Çelebi's work as a result of the fact that Evliyâ Çelebi transferred the speeches, which he witnessed in the locales he travelled, through imitation and that he recorded a list of words belonging to the places he travelled with their meanings like a linguist. The last chapter of this thesis is allocated to the evaluation of these elements.

After all these analyses, in short, the verbs Evliyâ Çelebi used, transformation and the semantic functions of these verbs are specified and the verb system of 17th century via Seyahatnâme is laid out.

Keywords:

1. 17th century Ottoman Turkish.
2. Verb
3. Seyahatnâme
4. Evliyâ Çelebi
5. Grammar

KISALTMALAR ve İŞARETLER

(AT)	Anlatım Tabanı
(V)	Varsayım Kipliği
[+ÖS]	Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller
[+SS]	Son Sınırı Vurgulayan Fiiller
[-SV]	Sınır Vurgulamayan Fiiller
Alt.	Altay Türkçesi
Az.	Azeri Türkçesi
bk.	bakınız.
Bşk.	Başkurt Türkçesi
Çul-Tat.	Çulım-Tatar Türkçesi
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
DS	Derleme Sözlüğü
DTO	Dictionnaire Turk-Oriental
DTS	Drevnetyurkskiy Slovar
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi

Kar.	Karay Türkçesi
KBS	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
Kırg.	Kırgız Türkçesi
KKal.	Karakalpak Türkçesi
Kmk.	Kumuk Türkçesi
Krm-Tat.	Kırım-Tatar Türkçesi
krş.	karşılaştırınız.
KT	Kâmûs-ı Türkî
KTLS	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
Kzk.	Kazak Türkçesi
mec.	Mecazî
Nog.	Nogay Türkçesi
OTWF	Old Turkic Word Formation
Özb.	Özbek Türkçesi
Seng.	Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language
Şor.	Şor Türkçesi
SN	Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi
TGS	Türk Gramerinin Sorunları I-II
Tof.	Tofa Türkçesi
Trkm.	Türkmen Türkçesi

TTS	Tarama Sözlüğü
Ttü.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
Türkm.	Türkmen Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
Y	Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü bölümünde 306 numarada kayıtlı olan nüsha: bk. CiltNo/[Y varak]
Yak.	Yakut Türkçesi
Ø	Sıfır Biçim Birim

[1a]-[217b] arası Birinci Cilt

[218a]-[374b] arası İkinci Cilt

3/[1a]- 3/[185b] arası Üçüncü Cilt

İÇİNDEKİLER

ONAY 2
Kişisel Kabul Sayfası 3
ÖNSÖZ 4
ÖZET 6
ABSTRACT 7
KISALTMALAR ve İŞARETLER 9
İÇİNDEKİLER 12
0. GİRİŞ 22
0.1. Önem, Konu, Yöntem, Kapsam 22
0.2. Evliyâ Çelebi'nin Hayatı 25
0.3. Seyahatnâme Hakkında 30
0.4. Fiil Hakkında 42
1. BÖLÜM: FİİL TÜRLERİ 57
1.1. KÖK FİİLLER 57
1.1.1. Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 61
1.1.2. Ünlü + Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 81
1.1.3. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 82
1.1.4. Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 83
1.1.5. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 84
1.1.6. Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 85
1.1.7. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 90
1.1.8. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 171
1.1.9. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 175
1.1.10. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller 177
1.2. TÜREMİŞ FİİLLER 179
1.2.1. İsimden Türemiş Fiiller 180
1.2.1.1. +lA- 181

1.2.1.2. +D-, +AD- 210
1.2.1.3. +A- 212
1.2.1.4. +I, +U- 223
1.2.1.5. +(G)Ir-/ +KIr- 227
1.2.1.6. +(A)r- 230
1.2.1.7. +DA- 233
1.2.1.8. +rA- 235
1.2.1.9. +(G)Ar- 237
1.2.1.10. +Al-/+(I)l- 238
1.2.1.11. +sA- 240
1.2.1.12. +kI- 241
1.2.1.13. +dI->+yI- 242
1.2.1.14. +(I)k- 243
1.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller 245
1.2.2.1. -(I)ş-/-(U)ş- 246
1.2.2.2. -(I)n-/-(U)n- 249
1.2.2.3. -(I)t-/-(U)t- 257
1.2.2.4. -DIr-/-DUr- 262
1.2.2.5. -AlA- 264
1.2.2.6. -(I)l-/-(U)l- 266
1.2.2.7. -A- 271
1.2.2.8. -Ar- 274
1.2.2.9. -(I)r-/-(U)r- 275
1.2.2.10. -I- / -U- 283
1.2.2.11. -(I)k-/-(U)k- 284
1.2.2.12. -Al- 290
1.2.2.13. -z- 291
1.2.2.14. -y-<-d- 292
1.2.2.15. -p- 293
1.2.2.16. –GA- 295
1.2.2.17. –DAr- 295

1.3. BİRLEŞİK FİİLLER 297
1.3.1. İsim Unsuru İle Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller 303
1.3.1.1. İsim+Ol- 303
1.3.1.2. İsim+Olun- 318
1.3.1.3. İsim+Et-/+İt- 323
1.3.1.4. İsim+Edin- 335
1.3.1.5. İsim+Bul- 337
1.3.1.6. İsim+Eyle- 342
1.3.1.7. İsim+Kıl- 345
1.3.1.8. İsim+Kılın- 347
1.3.2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller 348
1.3.2.1. -mIş+ol- 349
1.3.2.2. -mIş+bul(un)- 354
1.3.2.3. -mIş+gör(ün)- 355
1.3.2.4.-mIş+dur- 355
1.3.2.5. –r, -(I)r, -Ar/-mAz+ol- 356
1.3.2.6. –AcAk+ol- / -DI+-AcAk- 362
1.3.3. İsim Unsuru ile Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller 363
1.3.4. Bir Yanı Zarf-fiil Bir Yanı Asıl Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri 415
1.3.4.1. Süreklilik Fiilleri 417
1.3.4.2. Tezlik Fiilleri 424
1.3.4.3. Yeterlilik Fiilleri 426
1.3.4.4. Yaklaşma Fiilleri 436
2. BÖLÜM: FİİL İLE İLGİLİ KATEGORİLER 440
2.1. FİİL ÇEKİMİNDE KİŞİ 440
2.1.1. Kişi Zamiri Kökenli Kişi Ekleri 441
2.1.1.1. Geniş Zaman Kişi Çekimi 443
2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kişi Çekimi 446
2.1.1.3. Gelecek Zaman Kişi Çekimi 450
2.1.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman Kişi Çekimi 450

2.1.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman Kişi Çekimi 450
2.1.1.4. Şimdiki Zaman Kişi Çekimi.....452
2.1.1.4.1. I. Tip Şimdiki Zaman Kişi Çekimi.....452
2.1.1.4.2. II. Tip Şimdiki Zaman Kişi Çekimi 452
2.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri 459
2.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kişi Çekimi.....461
2.1.2.2. Şart Kipi Kişi Çekimi.....464
2.1.3. Emir Kipi Kişi Ekleri 468
2.2. FİİLDE ÇATI.....471
2.2.1. Etken Çatı 473
2.2.2. Edilgen Çatı 474
2.2.2.1 -(I)l-/-(U)l- Eki ile Edilgenlik 476
2.2.2.2. -(I)n-/-(U)n- Eki ile Edilgenlik.....485
2.2.3. Meçhul Çatı 490
2.2.3.1. -(I)l-/-(U)l- Eki ile Meçhullük.....490
2.2.4. Dönüşlü Çatı.....492
2.2.4.1.-(I)n-/-(I)n- Eki ile Dönüşlülük 492
2.2.4.2. -(I)l-/-(U)l- Eki ile Dönüşlülük.....509
2.2.5. İşteş Çatı.....517
2.2.5.1. –(I)ş-/-(U)ş- Eki İle İşteşlik.....518
2.2.6. Ettirgen Çatı.....529
2.2.6.1. Morfolojik Ettirgenlik.....531
2.2.6.1.1.-DIr-/-DUr- Eki ile Ettirgenlik.....531
2.2.6.1.2.-(I)t-/-(U)t- Eki ile Ettirgenlik.....543
2.2.6.1.3. -(I)r-/-(U)r- Eki ile Ettirgenlik 554
2.2.6.1.4.-Ar- Eki ile Ettirgenlik.....558
2.2.6.1.5. –DAr Eki ile Ettirgenlik 559
2.2.6.1.6.-GIr-/-GUr- Eki ile Ettirgenlik.....560
2.2.6.2. Leksikolojik Ettirgenlik 562
2.2.6.2.1. Tamamen Farklı Fiillerle İfade Edilen Ettirgenlik.....562

2.2.6.2.2. Türkçe için Farklı Sözlük Öğeleri Haline Gelmiş Fiillerle Ettirgenlik....564
2.2.6.2.3. Birleşik Fiillerle Ettirgenlik....567
2.2.6.3. Sentaktik-Leksikolojik Ettirgenlik....568
2.3. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN VE KİP BİLDİREN EKLER....569
2.3.1. Fiilde Çekim....569
2.3.2. ZAMAN BİLDİREN EKLER....570
2.3.2.1. Görülen Geçmiş Zaman....573
2.3.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman....592
2.3.2.3. Şimdiki Zaman....606
2.3.2.3.1. I. Tip Şimdiki Zaman: -mAdA....607
2.3.2.3.2. II. Tip Şimdiki Zaman: -yor....612
2.3.2.4. Geniş Zaman....617
2.3.2.5. Gelecek Zaman....632
2.3.2.5.1. I. Tip Gelecek Zaman: -IsAr....633
2.3.2.5.2. II. Tip Gelecek Zaman: -AcAK....636
2.3.3. KİP BİLDİREN EKLER....638
2.3.3.1. Kip ve Kiplik Kavramları Hakkında....638
2.3.3.2. Önerme Kipliği....642
2.3.3.2.1. Bilgi Kipliği....642
2.3.3.2.1.1. Şüphe Kipliği....643
2.3.3.2.1.2. Çıkarım Kipliği....644
2.3.3.2.1.3. Tahmin-Varsayım Kipliği....649
2.3.3.2.2. Kanıtsallık Kipliği....662
2.3.3.2.2.1. Aktarım Kipliği: Aktarım (2), Aktarım (3), Aktarım (Genel)....662
2.3.3.2.2.2. Duyum: Görsel, Görsel Olmayan, İşitsel....669
2.3.3.3. Olay Kipliği....673
2.3.3.3.1. Yükümlülük Kipliği....673
2.3.3.3.1.1. İzin Kipliği....674
2.3.3.3.1.2. Emir (Zorunluluk) Kipliği....676

2.3.3.3.1.3. Gereklilik (Yükümlülük) Kipliği 686
2.3.3.3.2. Hareket Kipliği 690
2.3.3.3.2.1. Yeterlilik Kipliği 691
2.3.3.3.2.2. İstek Kipliği 695
2.3.4. FİİLLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMLERİ 714
2.3.4.1. Birleşik Çekimli Fiillerin Hikâyesi 716
2.3.4.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi 716
2.3.4.1.2. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi 723
2.3.4.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi 725
2.3.4.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi 730
2.3.4.1.5. Şimdiki Zamanın Hikâyesi 730
2.3.4.1.5.1. I. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi 730
2.3.4.1.5.2. II. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi 731
2.3.4.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi 731
2.3.4.1.7. İstek Kipinin Hikâyesi 732
2.3.4.2. Birleşik Çekimli Fiillerin Rivayeti 734
2.3.4.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti 735
2.3.4.2.2. Gelecek Zamanın Rivayeti 738
2.3.4.3. Birleşik Çekimli Fiillerin Şartı 739
2.3.4.3.1. Geniş Zamanın Şartı 739
2.3.4.3.2. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı 743
2.3.4.3.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı 744
2.3.4.4. Katmerli Birleşik Fiil Çekimleri 745
2.4. GÖRÜNÜŞ 745
2.4.1. İntraterminallik Bildiren Yapılar 753
2.4.1.1. -(I)r/-Ar+(Kişi Ekleri) 753
2.4.1.1.1. Anlatım Tabanı Olarak -(I)r/-Ar 755
2.4.1.2. -(I)rdI/-ArdI+(Kişi Ekleri) 757
2.4.1.2.1. Anlatım Tabanı Olarak -(I)rdI/-ArdI 759
2.4.1.3. -yor+(Kişi Ekleri) 760
2.4.1.3.1. Anlatım Tabanı Olarak –yor 761

2.4.1.4. -mAdA+(Kişi Ekleri) 762
2.4.1.4.1. Anlatım Tabanı Olarak –mAdA 763
2.4.2. Terminallik Bildiren Yapılar 764
2.4.2.1. -dI+(Kişi Ekleri) 764
2.4.2.1.1. Anlatım Tabanı Olarak -dI+(Kişi Ekleri) 765
2.4.2.2. -dI+dI+(Kişi Ekleri) 767
2.4.3. Postterminallik Bildiren Yapılar 768
2.4.3.1. -mIş+(Kişi Ekleri) 768
2.4.3.1.1. –mIş ve Dolaylılık 769
2.4.3.1.2. –mIş ve Dolaylılık-Dışılık 770
2.4.3.1.3. –mIş ve Kanıtsallık 772
2.4.3.1.4. Anlatım Tabanı Olarak –mIş 773
2.4.3.2. -mIşdI+(Kişi Ekleri) 774
2.4.3.2.1. Anlatım Tabanı Olarak –mIşdI 775
2.4.3.3. -mIşdIr 775
2.5. KILINIŞ 778
2.5.1. Bitimli Fiillerde Kılınış 780
2.5.1.1. Son Sınırı Vurgulayan Fiiller [+SS] 780
2.5.1.2. Sınır Vurgulamayan Fiiller [-SV] 784
2.5.1.3. Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller [+ÖS] 788
2.5.2. Bitimsiz Fiillerde Kılınış 790
2.5.2.1. Sıfat-Fiillerde Kılınış 792
2.5.2.1.1 –An 793
2.5.2.1.2 –DIk 796
2.5.2.1.3 –mIş 798
2.5.2.2. Zarf-Fiillerde Kılınış 799
2.5.2.2.1. –Ip 801
2.5.2.2.2. –ArAk 803
2.5.2.2.3. –A 805
2.5.2.2.4. –IncA 808
2.5.2.2.5. –ken 810

2.5.2.2.6. –dIkçA 814
2.5.2.2.7. –dIkdA / -DIK+(iyelik eki)+DA 816
2.6. İSTEM 818
2.6.1. Biçimsel İstem Farklılıkları 822
2.6.2. Anlamsal Farklılık Yapan İstem Durumları 828
2.7. SORU 830
2.7.1. Soru Eki –mI ile Kurulan Sorular 830
2.7.2. Soru Zarfları ile Kurulan Sorular 832
2.7.2.1. kim/kime/kimden 832
2.7.2.2. nice/niceye 833
2.7.2.3. ne 834
2.7.2.4. niçün 835
2.7.2.5. nereye/nerede 836
2.7.2.6. ne kadar 836
2.7.2.7. kankı 836
2.7.2.8. kande/kanden 837
2.8. OLUMSUZLUK 837
2.8.1. -mA 838
2.8.1.1. Olumsuzluk Ekinin Bazı Görevli Kelimelerle Kullanımı 840
2.8.1.2. Yalnızca Olumsuz Biçimiyle Kullanılan İfadeler 843
2.9. SIFAT-FİİLLER 846
2.9.1. Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiiller 848
2.9.1.1. –DIk 848
2.9.1.2. –mIş 854
2.9.1.3. –An 866
2.9.2. Geniş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiiller 869
2.9.2.1. –An 869
2.9.2.1.1. –An ile Yapılmış Kalıcı İsimler 874
2.9.2.2. –Ar, -Ir, -r 875
2.9.2.3. –mAz 881
2.9.2.4. –mAdA 884

2.9.2.5. –yor 884
2.9.2.6. –I 885
2.9.2.7 –DIk 888
2.9.3. Gelecek Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiiller 889
2.9.3.1. –AcAk 889
2.9.3.1.1. –AcAk ile Yapılmış Kalıcı İsimler 895
2.9.3.2. –AsI 896
2.10. ZARF-FİİLLER 896
2.10.1. –Ip 901
2.10.2. –(y)U 904
2.10.3. –(y)A 906
2.10.4. –IncA 910
2.10.5. –ArAk 914
2.10.6. –ken 919
2.10.7. –sA 923
2.10.8. –dIkdA / -dIk+iyelik eki+dA 927
2.10.9. –dIkçA 935
2.10.10. –mAdAn / -mAdIn 938
2.10.11. –Al(I) 941
2.10.12. –IcAk 945
2.10.13. –mAzdAn 948
2.10.14. –UbAn 950
2.10.15. –AnDA 952
2.10.16. –mAğIlA 953
2.10.17. –dIkdAn / -dIk+iyelik eki+dAn 955
2.10.17.1. –dIkdAn sonra 955
2.10.17.2. -dIk+iyelik eki+dAn 958
2.10.18. –AsIyA 959
2.10.19. –mAsIndAn 960
2.10.20. …-mAlI olunca 960
2.11. SEYAHATNÂME'DE YEREL FİİLLER VE BİÇİMLERİ 961

2.11.1. Kelime Boyutunda Kullanımlar 963
2.11.2. Biçim Boyutunda Kullanımlar 971
3. BÖLÜM: SONUÇ 980
KAYNAKÇA 984
DİZİN (KÖK VE TÜREMİŞ FİİLLER) 1008

0. GİRİŞ

0.1. ÖNEM, KONU, YÖNTEM, KAPSAM

Bu çalışmada Türk kültürünün en önemli eserlerinden olan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinde bulunan fiiller çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bundan hareketle XVII. yüzyıl Türkçesinde Evliyâ Çelebi tarafından kullanılan fiiller gerek biçim gerekse anlam bağlamında ortaya konulmaya çalışılmış ve o dönemin fiil yapıları hakkında gramatikal bilgi verilmiştir.

Evliyâ Çelebi (1611-1682?) elli yılı aşkın süreyle Osmanlı topraklarını gezmiş ve gördüklerini Seyahatnâme adlı eserinde toplamıştır. Bu nedenle Evliyâ Çelebi yerli ve yabancı bilim adamları tarafından XVII. yüzyıl Osmanlı edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olarak bilinmekte ve kabul edilmektedir. Evliyâ Çelebi'ye atfedilen bu önem elli yılı aşkın bir süre boyunca Osmanlı topraklarını gezip dolaşarak mükemmel bir sabır ve azimle kaleme aldığı on ciltlik Seyahatnâmesi'nden kaynaklanmaktadır. Evliyâ Çelebi gezdiği yerlerin yalnızca coğrafî özelliklerini aktarmakla kalmamış, bununla birlikte o bölgelerin tarihinden, insanlarına, bitkilerine, yiyeceklerine, giyeceklerine, örf ve adetlerine, kendi içlerindeki anlatılarına, mahallî ağızlarına kadar birçok konuda bilgi vermiştir. Bu durum eserin muhtevasının ön plana çıkmasına neden olmuş ve birçok akademik çalışmada eserin muhtevası incelenmiştir. Seyahatnâme'nin muhtevasının ön plana çıkmasıyla eser dil açısından göz ardı edilir olmuştur. Seyahatnâme'nin Türkçe açısından en çarpıcı özelliklerinden birisi şüphesiz onun dili ve üslûbudur. Seyahatnâme, Osmanlı Türkçesi metinlerinin hiçbirinin diline benzemeyen bir dille yazılmıştır. Bu dönemde her ne kadar yazarların kendisine has bir üslûbu olsa da Osmanlı Türkçesi metinlerinde genellikle bir söz dizimsel kalıp gelenek olarak kullanılagelmiştir. Bu anlamda düşünüldüğünde Evliyâ Çelebi, özellikle dil yönünden basmakalıp olmayan bir yazardır. Evliyâ Çelebi'nin dolaştığı yerlere ait hususiyetleri anlatırken kullandığı dilin özelliklerini de kendisinin belirlediği, genel

eğilime riayet etmediği, kısacası kendi kurallarını kendisinin koyduğu gözlemlenmektedir.

Seyahatnâme kaynak alınmak suretiyle tarih, sanat, halk bilimi, coğrafya konularında, gerek yerli gerek yabancı bilim adamlarınca bir hayli çalışma yapılmış olsa da belirtildiği gibi dil bakımından değeri ve nitelikleri konusundan yeteri kadar çalışma yapılmamıştır.

Türk dilinin tarihî gelişimine bakıldığında çeşitli şekillerde tasnif edilen tüm dönemlerin özellikleri ortaya açık bir biçimde koyulmuştur. Lakin Türk dili üzerine çalışan araştırmacılar XVI. yy.'dan XIX. yy.'a kadar Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılan dönemi sürekli göz ardı etmişlerdir. Bu nedenle dönemin dil bilgisi hususiyetleri de açık bir biçimde belirlenmemiştir. Bu dönemin dil bilgisi olarak yazılmış eserlere bakıldığında Osmanlı Türkçesi içinde kullanılan Arapça vezinler ve Farsça şekiller üzerinde durdukları görülür. Bu dönemin Türkçesine has dil özellikleri ise göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda Seyahatnâme üzerine yapılacak olan bu çalışmada Evliyâ Çelebi'nin kullandığı fiiller çeşitli açılardan incelecektir. XVII. yüzyıl Türkçesinin fiil hususiyetlerinin belirlenmesi çalışmanın asıl amacıdır.

Evliyâ Çelebi, Türkçe ifade çeşitliliği ve zenginliğinin yanında dilde kullanılan yabancı unsurları gerek biçim gerekse kelime boyutunda dil bilgisi kurallarını da zorlayarak kendisine özgün bir dil oluşturmuştur. Bu özgün dil gezip dolaştığı yerlerde duyduğu ve gördüğü olayları anlatırken dikkatle yazıya geçirme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü Evliyâ Çelebi aktardığı olayların özgünlüğünü bozmamak için ayrı bir özen göstermektedir. Bu anlamda kekeme bir kişinin konuşmasını, kedi sesini, güvercin çağıran bir kimsenin seslenişini olduğu gibi aktarmak ve duyduğu sesleri yazıya geçirmek istemiştir. Bu durum fiiller için de geçerlidir. Çalışmada Evliyâ Çelebi'nin dilindeki fiiller tespit edilmiş ve bunların yapısal ve anlamsal özellikleri belirlenmiştir. Evliyâ Çelebi'nin dönemin standart Türkçesini yansıtacak nitelikte birisi olması da onun kullandığı fiillerin ve onların çekimlerinin incelenmesini önemli kılmaktadır.

Türkçenin kapsamlı bir gramerinin yazılabilmesi için tarihî devirlerinin ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Bu dönemler incelenirken de o dönemin belli başlı eserlerinin gramerlerinin hazırlanması gerekir. Eserler bu şekilde incelendikçe

dönemlerin dil özelliklerini de belirlemek kolaylaşacaktır. Bu bağlamda Türkçenin tarihî dönemlerinden birisi olan XVII. yy. Türkçesi ve bu devrin en önemli eserlerinden olan Seyahatnâme üzerine de çalışma yapılmasının önemi açıktır.

Bunlarla birlikte Seyahatnâme, döneminin imlâsıyla ilgili de önemli malzemeler vermektedir. Evliyâ Çelebi'nin Türkçe ve yabancı kelimelerin o dönemde bilinen imlâlarını değiştirerek yazdığı bilinmektedir. Ancak söz konusu bu kelimeler aslında konuşma dilini yani söyleyişi yansıtmaktadır. Bu anlamda konuşma dilini yansıtmak isteyen Evliyâ Çelebi'nin bu kelimelerini yazım yanlışı olarak saymamak, aksine o dönemin ağız özelliklerini gösteren kelimeler olarak bakmak yerinde olacaktır. Çalışmada Evliyâ Çelebi'nin kullandığı yerel özellikleri yansıtan fiiller de ayrıca ele alınmıştır.

Evliyâ'nın kendi el yazması olması ve sürenin kısıtlı olması nedeniyle oldukça hacimli bir eser olan Seyahatnâme'nin ilk üç cildinde yer alan fiiller bu çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur. Üç cilt ele alınırken Dankoff, Dağlı, Kurşun ve Kahraman'ın[1] transkripsiyonlu metni esas alınmıştır. Çünkü yapılan bu fiil çalışmasında asıl amaç metinde bulunan fiillerin kullanım alanlarının incelenmesidir. Bununla birlikte yine de transkripsiyonlu metinde şüphe edilen noktalar yazmalardan kontrol edilmek suretiyle değerlendirilmiştir.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 numaralı yazma hem birinci kitabı hem de ikinci kitabı içermektedir. 305 numaralı yazmada ise üçüncü cilt bulunmaktadır. İlk iki kitapta yer alan varakların numaraları [1a]'dan başlayıp [374b]'de sona ermektedir. Üçüncü cilt ise tekrar [1a]'dan başlamakta ve [185b]'de sona ermektedir.

[1] DANKOFF, Robert; KAHRAMAN, Seyit Ali; DAĞLI, Yücel, (2011), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KURŞUN, Zekeriya; KAHRAMAN, Seyit Ali; DAĞLI, Yücel, (2011), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KAHRAMAN, Seyit Ali; DAĞLI, Yücel, (2011), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 3. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Üçüncü cildin tekrar [1a]'dan başlaması nedeniyle çalışmada karışıklık olmaması nedeniyle üçüncü ciltte varak numarasının başına 3/ ifadesi eklenmiş ve varaklar 3/[1a] şeklinde gösterilmiştir. Birinci kitap [1a]-[217b]; ikinci kitap [218a]-[374b]; üçüncü kitap ise 3/[1a]-3/[185b] arasını içermektedir. Çalışmada verilen örneklerden önce numaralar gösterilmiş daha sonra örnek ifadeler altında yazılmıştır.

Çalışma temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "Fiil Türleri" ele alınmış ve üç ciltte yer alan farklı türlerdeki fiiller fişlenmiştir. Fişlenen bu fiiller türlerine göre ayrılmış ve ilgili bölümlerde ele alınmıştır. Kök fiiller ses dizilişlerine göre sınıflandırılmış ve her fiilin metinde geçen anlamı gösterilmiştir. Türemiş fiiller ise temelde "isimden türemiş fiiller" ve "fiilden türemiş fiiller" şeklinde ele alınarak bunları türeten eklere göre sınıflandırılmıştır. Böylece Seyahatnâme'nin ilk üç cildinde yer alan türetme ekleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Birleşik fiiller ise yine kendi içinde sınıflandırılmış ve bu sınıflandırmaya ait örnekler ilgili bölümlerin altında gösterilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü ise "Fiil ile İlgili Kategoriler" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm altında fiil ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan kategoriler ele alınmıştır. Kişi, zaman, kip, kiplik, birleşik çekimler, görünüş, kılınış, istem, soru, olumsuzluk, sıfat-fiiller, zarf-fiiller ve Seyahatnâme'de yer alan yerel fiiller değerlendirilmiştir. Çalışmada her başlık ayrı ayrı incelenmiş ve bu başlıklarla ilgili kaynaklar değerlendirilmek suretiyle bu kategorilerin Evliyâ Çelebi'deki yansıması gösterilmeye çalışılmıştır.

0.2. EVLİYÂ ÇELEBİ'NİN HAYATI

Yalnızca XVII. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının değil, tüm Türk ve dünya edebiyatının en çok tanınan seyyahlarından olan Evliyâ Çelebi'nin hayatıyla ilgili bilgilere genellikle kendi yazdığı ve ona bu tanınırlığı katan Seyahatnâme'den ulaşılabilmektedir.

Evliyâ Çelebi, Sultan I. Ahmed döneminde babası sarayda görevliyken 10 Muharrem 1020/25 Mart 1611 tarihinde İstanbul, Unkapanı'nda dünyaya gelmiştir[2];

[2] Evliyâ Çelebi'nin doğum tarihiyle ilgili olarak bk. (Tezcan 2011b)

ancak bazı kaynaklar onun Kütahya'nın günümüzde Saray Mahallesi diye bilinen Zeryen Mahallesi'nde doğduğundan bahsetmektedir (Şavk 2011: 2). Dünyaya gelişini Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de şu ifadelerle anlatmaktadır:

[59a]

> Bu hakîr-i pür-taksîr Evliyâ-yı bî-riyâ ibn Dervîş Mehemmed Zıllî rahm-ı mâderden müştak olup rû-yı arza kadem basdığımız bu Sultân Ahmed Hân'ın zamân-ı saltanatında bin yigirmi Muharremü'l-harâm'ın onuncu günü yevm-i âşûrâda vücûda gelüp yigirmi altı târîhinde nâmûs [u] ârı fark edüp Sultân Ahmed Hân'ın Edirne seferin ve Yeni câmi' binâsına mübâşeret olunduğun a'lâ bilürdüm. Hamd-i Hudâ kim böyle bir azîmü'ş-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb asrında vücûda gelmişiz.

Evliyâ Çelebi eser boyunca adını *Evliyâ* olarak anmaktadır. Adını Hocası Evliyâ Mehmed Efendi'den esinlenerek almış olmasını bir varsayımdır (Akalın 2013: 11; Dankoff 2010: 53). Çelebi ise Evliyâ'nın unvanıdır. Görgülü, terbiyeli kişiler için kullanılan *çelebi* sözü Osmanlı Devleti'nde çeşitli sanat ve meslek sahiplerine simge olmuş bir tabirdir (Akalın 2013: 11).

Evliyâ Çelebi'nin ailesiyle ilgili bilgiler kısıtlıdır. Seyahatnâme'de aile kökünün Ahmet Yesevî'ye kadar ulaştığını belirten Evliyâ Çelebi ile ilgili olarak Dankoff, *"Atası Ece Yakup, Osmanlıların atası Ertuğrul ile birlikte Maveraünnehir'deki Mahan'dan gelmiş ya da Kütahya'da doğmuştur ve Sultan Orhan'un sütkardeşidir."* demektedir (Dankoff 2010: 43-44). Kendi şeceresi ile ilgili olarak Evliyâ Çelebi şunları söylemektedir.

[27a]

> Abdürra'ûf Samedânî ibn Şeyh Cemâlüddîn ibn bint-i Emîr Sultân ibn Şerefüddîn ibn Tâceddîn anlar dahi kız evlâdından râzı bilâ-oğuldur. Anlar bint-i Seyyid Sikkîn kim Akşemseddîn kurbünde Türbeli Göynük'de medfûndur. Anlar İslâmbol zindânında medfûn Baba Ca'fer oğludur. Anlar Muhammed Hanefî evlâdıdır kim bizim ceddimiz Ahmed Yesevî ibn Muhammed Hanefî'ye müntehî oldu-

ğunda şecerelerimizde böyle tahrîr olunmağile hasîb ü nesîbleri ile ma‘lûmumuzdur.

Adı Dervîş Mehemmed Zıllî olan babası Saray’da kuyumcubaşı olarak görev yapmaktadır. İz, Derviş Mehemmed Zıllî’nin son yıllarında Kanunî’ye, daha sonra II. Selim, III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed’e hizmet ettiğini musahibliğe kadar yükseldiğini belirtmektedir (İz 1979: 62). Babasının bu göreviyle ilgili bilgiler [60b]’de yer alan ifadeler arasında geçmektedir.

[60b]

Ba‘zı kimesneler bu kapu Üstürgon'da Kızılelma Kilisesi'nden gelmişdir derler ammâ galatdır. Ol kapu hâtırıyçün Nemse küffârı Üstürgon'u küffâr sene 1013 târîhinde alup mezkûr kapuyu yerinden kal‘ edüp hâlâ Beç kal‘ası içre İstifani deyrine Bâb-ı Meryem etmişdir. Ammâ bu Ahmed Hân câmi‘inin mezkûr harem kapusu merhûm u mağfurun-leh pederimiz **Dervîş Mehemmed Zıllî ser-zergerân iken** bu bâb-ı sa‘âdeti inşâ edüp bâlâda iki kıt‘a kitâbeler içre tahrîr olunan hatlarda ketebesiyle mastûrdur.

Evliyâ Çelebi’nin annesi ise Abaza kökenli birisidir. Aslında cariye olan annesi Sultan I. Ahmed tarafından babasına hediye edilmiştir. İz, Evliyâ Çelebi’nin annesinin Vezir Melek Ahmed Paşa’nın yakını olduğunu söyleyerek, Ahmed Paşa’nın IV. Murâd’ın kızı Kaya Sultan ile evlenerek padişaha damat olduğunu belirtmektedir (İz 1979: 62). Evliyâ Çelebi’nin annesi ile ilgili bilgiler Seyahatnâme’deki şu satırlardan alınmaktadır:

[79b]

"Hazîneden çok mâl itlâf etdin" deyü ma‘zûl edüp sene (---) târîhinin mâh-ı (---) (---) günü efendimiz Melek Ahmed Paşa sadrıa‘zam oldu. Hâk-i İslâmbol'da Tophâne şehrinde vücûda gelüp üç yaşına bâliğ iken Abaza diyârında (---) nâm aşîretde süd vâlidesinde perveriş bulup on beşine bâliğ iken bu hakîrin vâlidesiyle Sultân Ahmed'e hedâyâ getirüp Melek'i harem-i hâssa alup vâlidemizi pede-rimize ihsân edüp bu hakîr andan mütevellid olmuşuz.

Kendisinden büyük olan kız kardeşiyle ilgili olarak Balıkesir'de ayaklanan ve Sultan IV. Murâd zamanında idam edilen İlyas Paşa ile nişanlandığı, Paşa'nın isyanı üzerine Evliyâ Çelebi'nin babası nikâhtan vazgeçtiği, buna rağmen kız kardeşinin Paşa tarafından kaçırıldığı bilgileri mevcuttur (Kahraman 2013a: 22).

Evliyâ Çelebi çağı değerlendirildiğinde iyi eğitime sahip bir kişi olarak değerlendirilebilir. Bunda babasının Saray'da nüfuzlu kişilerden olmasının etkisi büyüktür. Mahalle mektebinden sonra Şeyhülislâm Hâmid Efendi Medresesinde yedi yıl eğitim gören Evliyâ Çelebi, Sâdîzâde Dârü'l-Kurrâsında Kurân-ı Kerim hıfzetmeye başlamış ve babasından hat, nakış, tezhib, hakkaklık gibi sanatlar öğrenmiştir.

1635 yılında Ayasofya Camii'nde Kadir gecesi Kurân-ı Kerim okurken sesini IV. Murâd Han'ın beğenmesiyle saraya alınan[3] Evliyâ Çelebi daha sonra yüksek seviyede devlet ve bilim adamları ile üst rütbeli askerlerin yetiştiği Enderûn Mektebine kabul edilmiştir. Eğitimi sırasında Arapça, Farsçayı öğrenen Evliyâ Çelebi babasının komşusu Rum kuyumcu Simyon'dan da Rumca öğrendiğini kendisinin de ona Arapça öğrettiğini belirtmektedir. Ayrıca konuşmaya yetecek kadar da Latince öğrendiğini aktarmaktadır.

Maddi durumu iyi bir aileye mensup olan Evliyâ Çelebi, Enderûn'da aldığı eğitimden sonra Saray'da müsahib olarak göreve başlamıştır. Evliyâ Çelebi devlet adamları yanında başka görevler de icra etmiştir. Müezzinlik, gümrük memurluğu, vergi toplayıcılığı, ulaklık gibi çeşitli türden görevler üstlenmiştir.

Alptekin, Evliyâ Çelebi'yi konu alan kaynakların tamamında onun evlenmediğinden söz edildiğini söylemektedir. Alptekin, bununla beraber Evliyâ Çelebi'nin katıldığı savaşların sonucunda kendisine verilen gulam (erkek esir) ve cariyelerin fazlalığının da gözden kaçmadığını söylemektedir (Alptekin 2011: 48). Baysun da Evliyâ Çelebi'nin evlenmemiş ve evlat sahibi olmamış bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemektedir. Evliyâ Çelebi kendisinin 1073 (1663) yılına kadar "*mücerret ve pâk*" olduğunu söylerken bu vesile ile kısırlıktan bahsetmektedir. Evliyâ Çelebi 1059 (1649)'da Bosna seyahatinde çektiği

[3] bk. [68b-69a]

meşakkatler yüzünden akamete uğrayarak zürriyetten ümidini kestiğini, 27 sene sonra Mısır'da Kalavun hastanesinden aldığı bir ilaç sayesinde yeniden gençleştiğini ileri sürer (Baysun 1977: 406-407). Duman, Evliyâ Çelebi'nin hattatlık, hakkâklık, musikişinaslık, mimarlık, okçuluk, kuyumculuk gibi sanatlarda maharetli olduğunu Kurân-ı Kerim'i yedi sekiz saatte hatmedebilecek kadar da iyi bir hâfız olduğunu belirtmektedir. Evliyâ Çelebi'nin aynı zamanda kendisine göre vasat bir şair olduğunu aktaran Duman, onun cirit oynadığını, iyi silah kullandığını, güreşçi olduğunu ancak haddini bilerek herkesle iyi geçindiğini, bulunduğu meclise neşe kattığını belirtmektedir. Hizmet ettiği kimselerin verdiği hediyeler, bağışlar, gazalarda ele geçirdiği ganimetler, uzak ülkelerden getirdiği malların satışından elde ettiği kazançlar kendisinin ve İstanbul'daki yakınlarının masraflarını karşılamaya yetmiştir (Duman 2011: 172). Evliyâ gazalardan aldığı ganimetleri şu şekilde aktarmaktadır:

[84a]

Hamd-i Hudâ bu gazâda bu hakîrin destine on yedi esîr ve yigirmi at ve üç semmûr ve bir çift sîm üzengi ve gayrı sîm âvânî elimize girdi.

[85b]

Hamd-i Hudâ bu üslûb üzre Eflak u Boğdan vilâyeti yigirmi günde feth olup bu hakîrin eline yigirmi esîr bahâsı girüp ganîme aldık.

Evliyâ Çelebi eserinde kendi dış görünüşünü de tarif etmektedir. Devamlı tıraşlı olduğunu bu nedenle de tanınmakta zorluk çektiğini belirten Evliyâ Çelebi, sakalsız olduğunu birkaç defa ifade etmektedir. Evliyâ Çelebi gençliğinde biraz ince yapılı, çelimsiz, zayıf ve çocuk görünüşlüydü. İri yapılı ve uzun boylu değildi. Ancak kafası gövdesine göre biraz büyüktü. (Kahraman 2013a: 31).

Hayatının büyük bir bölümünü seyahatleri ile geçiren Evliyâ Çelebi bu seyahatlere başlayışını bir rüyasına dayandırarak anlatmaktadır. Kendisinin naklettiğine göre[4] rüyasında İstanbul'da Yemiş İskelesi civarında bulunan Ahi Çelebi

[4] bk. [7a-7b]

Camii'ndedir. Camide muazzam bir cemaat bulunmaktadır. İslâm peygamberi Hz. Muhammed bu kalabalık arasında dikkatini çeker. Dört halife ile diğer ashabı da hep bu camidedir. Evliyâ Çelebi, Hz. Muhammed'in yanına gidip ondan şefaat dilemek arzusundadır; ancak bir türlü cesaret edip de gidemez. Nihayetinde cesaretini toplayıp peygamberin yanına gider ve heyecan ile "Şefaat ya Resulullah" diyeceğine "Seyahat ya Resulullah" der. Hz. Muhammed onu hem şefaat ile hem de seyahat ile müjdelemiştir. Böylece çeşitli sıkıntılar, tehlikeler atlatmasına rağmen vazgeçmeyeceği seyahati başlar. Bu seyahatleri sırasında başından geçen olayları, gördüğü yerleri, farklı kültürleri, dilleri vb. yazarak oluşturduğu Seyahatnâme ile ününe kavuşan Evliyâ Çelebi'nin onun tabiriyle ne zaman ***gülşen-i hayâtı varağı hâke düştüğü***[5] ve mezarının nerede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Şavk, bir kısım araştırmacının onun 71 yaşlarında 1682 yıllarına doğru İstanbul'da öldüğünü, bir kısım araştırmacının ise 1682'de Mısır'dan dönerken yolda ya da İstanbul'da vefat ettiğini söylediğini aktarmaktadır. Bununla birlikte Şavk, bazı araştırmacılara göre Seyahatnâme'de anlatılan olayların tarihlerine dayalı olarak Evliyâ Çelebi'nin 1683 yılında yaşıyor olduğunu düşündüklerini söylemektedir (Şavk 2011: 15). Baysun yazısında Evliyâ Çelebi'nin ölüm tarihinin 1682'den sora olabileceğini düşünmektedir (Baysun 1977) Dankoff ve Tezcan ise 1683-1685 tarihleri arasında yoğunlaşmaktadır (Dankoff 2010: 12; Dankoff-Tezcan 2011: 9)

0.3. SEYAHATNÂME HAKKINDA

Yalnızca Türk edebiyatının değil, dünya edebiyatının da en önemli eserlerinden olan Seyahatnâme, Evliyâ Çelebi'nin 50 yılı aşkın sürede dolaşarak gördüğü yerlerle ilgili bilgileri ihtiva eden hacimli bir eserdir. 1814 yılında tarihçi Joseph von Hammer[6] tarafından bilim dünyasına tanıtılmış olan eser hakkındaki çalışmalara yerli ve yabancı araştırmacılar oldukça katkıda bulunmuşlardır.

[5] Evliyâ Çelebi eserinde ölümü doğrudan ifade etmek yerine birçok kez örtmece sözleri tercih etmektedir. Bu sözler ile ilgili olarak bk. (E. Hirik 2013b).

[6] bk. (N. Tezcan 2011b: 251)

Evliyâ Çelebi eserinin adının Seyahatnâme olmasıyla ilgili şu ifadeleri sarf etmektedir:

[108b]

Bu mahalde olan türbedârânlarda Ebü'l-feth Gâzî'den berü ne kadar bin a'yân-ı kibâr defn olundu ise sene-be-sene ve rûz-merre sicillâtlara kayd etmededir. Cümle müte'ayyin ehl-i kubûrlar ism [ü] resimleri ile mastûrdur. Zîrâ ba'zı zamânda makâbir hudûdları da'vâsı olup fermân ile sicillâtlarına mürâca'at olunur. Acâyib tevârîh-i mevtâdır, gûyâ bu hakîrin ***Seyâhatnâme*'sidir**. Ammâ ol sicillâta nazar olunsa kıyâmetden bir nişândır. Cümle mevtâyı bu gûne tahrîr etmek bir diyârda ve bir pâdişâh memleketine mahsûs değildir kim garîb temâşâdır.

[142b]

Bunların dahi gelen fukarâlara ni'metleri bezl olunur kim cümle imâret-i it'âm-ı Üsküdar on bir yerdedir. Eğer her birin fürâdâ fürâdâ mâ-vaka'ı üzre tahrîr eylesek **Seyâhatnâme'miz** bir ziyâfetnâme olur.

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'de yazdığı bir ifadeden onun başka bir eserinin daha olduğu düşünülebilir. Adının *Şakanâme* olduğu anlaşılan bu eser bugün kayıptır.

[114b]

Ve Galata'da Papas Dîvâne: Bu bir mesîregâh kefere idi kim her gören âdem evzâ' [u] etvârından ve reftâr [u] güftârından hazz edüp hayrân kalırdı. Cemî'i a'yân-ı kibârın ma'lûmu bir dîvâne idi. {***Şakanâme*'mizde** taklîdi mufassal tahrîr olunmuşdur}.

Dankoff, Seyahatnâme'nin yazılış amacının iki tane olduğunu söyleyerek *"Evliyâ'nın ilk amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve çevresinin eksiksiz bir tasvirini sunmaktır."* şeklinde birinci amacını belirtmektedir. Dankoff, Evliyâ Çelebi'nin ikinci amacı olarak ise seyahatlerinin eksiksiz bir kaydını sunmak olduğunu ifade etmektedir (Dankoff 2010: 40).

Kahraman, Evliyâ Çelebi'nin bir rüya üzerine gezmeye başladığı seyahatlerini 51 yıl süren seyahati sonrasında yazdığını belirtmektedir. Seyahatinin süresiyle ilgili olarak Evliyâ Çelebi şu şekilde bilgi vermektedir:

[151a]

Hikmet bu kim Cenâb-ı İzzet bu edîm-i arzda yetmiş iki millet deyü elsine-i muhtelife-i nâsda meşhûr-ı âfâkdır, ammâ Hudâ âlimdir, bin yetmiş iki kavm ile bu rû-yı arzı zeyn eylemişdir. Ve bunların başka başka lehce-i mahsûsaları vardır. Ve bu kavmin cümle yüz kırk yedi lisân üzre kelimâtlarını fesâhat u belâğat üzre **elli bir sene seyâhatimizde** tahrîre getirüp zabt etmişiz.

Kahraman, Evliyâ Çelebi'nin gezip dolaştığı yerlerde öncelikle o yerin yöneticilerinden bilgiler aldığını, bölgenin kayıtlarını ve sicillerini incelediğini, subaşı ve diğeri ileri gelenlerde istifade ettiğini, halkla görüştüğünü, bütün bunlara ilave olarak da kendisi bizzat gezip görerek, ölçüp biçerek edindiği bilgileri tek tek yazdığını söylemektedir. Kahraman, Evliyâ Çelebi'nin edindiği bu bilgileri yanında sakladığını ve son durağı olan Mısır'da bir araya getirip sistemli bir şekilde ve gezi sırasına göre yazdığını söylemektedir. Kahraman bunu Evliyâ Çelebi'nin seyahate başladığından yaklaşık 10 yıl sonra gittiği yerde de 51 yıl ifadesini kullanmasına bağlamaktadır (Kahraman 2013b: 77-78).

Aşağıdaki ifade de Evliyâ'nın gezdikten sonra yazdığına delil olabilir:

[93a]

Bu hakîr elli bir senede on sekiz pâdişâhlığ u kırallık yer seyâhat etdim, bu mertebe manzûrumuz olmamışdır.

Aşağıdaki ifadelerde de fetihlerin IV. Mehmed zamanında olduğunu belirtip ona uzun ömürler dilediğine göre en azından bu satırları IV. Mehmed zamanında yazmış olmalıdır.

[87a]

Bu bâlâda tahrîr olunan kılâ'lar feth olup hamd-i Hudâ memâlik-i İslâma zamm olunup cümle kenîseleri ma'bedhâne-i müslimîn olup içinde âyîn-i Muhammedî olup tevhîd ü tecvîd kırâ'at olup salât-ı hamse edâ olunur. Hamd-i Perverdigâr bu fütûhâtlar,

Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘in devr-i adlinde olup Hak Ta‘âlâ ömr-i şerîfin tavîl edüp mu‘ammer eyleye ve niçe gazâlar dahi müyesser eyleye. Ve bu hakîr Evliyâ-yı pür-taksîri niçe gazâlarda Cenâb-ı Bârî hâzır eyleye, âmîn ve yâ Mu‘în.

IV. Mehmed'e uzun ömürler dilediği yukarıdaki ifadelerle beraber hemen sonra Valide Sultan'ın ömrünün uzun olmasını dilediği aşağıdaki satırları yazan Evliyâ Çelebi bu satırları da IV. Mehmed'in saltanat yıllarıyla Valide Sultan'ın yaşadığı yıllar arasında yazdığına bir işaret olabilir.

[88a]

Ve kıble tarafında bir kubbe-i pür-envârı, Vâlide Sultân ömr-i tavîl ile mu‘ammere ola, kendüleriyçin türbe inşâ etmişlerdir. Ve Sultân Mehemmed Hân mihrâb önündeki bâğçe hâricinde Gömlekli kulle nâm burûç üzre bir kasr-ı âlî-bünyâd etmişdir kim gûyâ kasr-ı İrem'dir.

Seyahatnâme genel olarak harekesiz metin olarak yazılmıştır. Bazı bölümlerde noktalar dahi kullanılmamıştır. Eserin bazı bölümlerinde ise Evliyâ Çelebi'nin yer yer hareke kullandığı da görülmektedir. Duman, yer yer yapılan bu işaretlemelerin bir amaç taşıdığını düşünmektedir. Duman bu harekelemelerin amaçlarını üç madde halinde sıralamaktadır.

1. *Yazılışından okunabileceği halde ünlüyü vurgulamak için harekelenmiş kelimeler*

2. *Okuyucunun bilemeyeceğini veya tereddüt edeceğini düşündüğü kelimelerdeki harekelemeler*

3. *Yazılışı ve söylenişi bilinen kelimelerdeki farklı seslendirmeye işaret eden harekelemeler* (Duman 2009: 124).

Tezcan, Seyahatnâme'yi şu şekilde tarif etmektedir: "*Hayatı boyunca daha önce başka şeyler yazıp yazmadığını bilmediğimiz çok yaşlı bir yazarın vatan-ı aslî[si] olan Belde-i Tayyibe ya'nî Kostantiniyye'yi terk edüp, Mısır'a çekilip orada bütün hatırladıklarını, belki notlarını birleştirerek, neyi nasıl yazmak istiyorsa, öyle*

kurgulayarak, en başta kendisi olmak üzere her şeyle ve herkesle, kimi yerde pek belirgin biçimde, kimi yerde 'çaktırmadan dalga geçerek' yazdığı eşi benzeri görülmemiş koskoca bir eser…Türlerüstü devasa bir yapıt… İçinde yalnız seyahat yok, seyahat sanki bahane, bu eserin içinde seyahatin yanında her şey var." (Tezcan 2011a: 276). Evliyâ Çelebi gezdiği yerlerin[7] yalnızca coğrafî özelliklerini aktarmakla kalmamış bununla birlikte o bölgelerin tarihinden, insanlarına, bitkilerine, yiyeceklerine, giyeceklerine, örf ve adetlerine, kendi içlerindeki anlatılarına kadar birçok konuda bilgi vermiştir. Bu durum eserin muhtevasının ön plana çıkmasına neden olmuş ve birçok akademik çalışmada eserin muhtevası incelenmiştir. Seyahatnâme'nin muhtevasının ön plana çıkmasıyla eser dil açısından göz ardı edilir olmuştur. Bu muhteva ile birlikte Evliyâ Çelebi kendisine has bir üslûp ile dönemin basmakalıp ifadelerinin dışında bir anlatım gücüne sahip olduğunu göstermiştir. Yer yer sade ve anlaşılır, yer yer ise oldukça ağır ve zor bir dile sahip olan Seyahatnâme'de Evliyâ Çelebi yer yer halk etimolojilerine[8] de yer vermiştir.

Seyahatnâme içerdiği konu yelpazesinin genişliği nedeniyle tarih, coğrafya, halk bilimi, dil bilimi, sanat tarihi gibi birçok bilim alanına malzemeler vermekte bu nedenle de yerli ve yabancı bu alanların uzmanlarınca incelenmektedir. Bu husus ile ilgili olarak Tan, "*Anadolu, Rumeli, Kafkasya, İran, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Macaristan, Avusturya, Almanya, Hollanda, Polonya, Transilvanya, Moldovya, Güney Rusya, Suriye, Mısır, Hicaz, Habeşistan ve Sudan'ı gezmiş, gezdiği yerlerdeki halkın dil, edebiyat, eğlence, giyim-kuşam, sanat, mimari, hekimlik, baytarlık, müzik, oyun, gelenek ve görenek, inanış ve yemekleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. 17. yüzyıl halk yaşantısını bir başka deyişle folklorunu yansıtması dolayısıyla Evliyâ Çelebi farkında olmadan Türk folkloruna, bu arada diğer ulusların folkloruna da hizmette bulunmuştur."* demektedir (Tan 1974: 3).

Seyahatnâme'nin Türkçe açısından en çarpıcı özelliklerinden birisi şüphesiz onun dili ve üslûbudur. Seyahatnâme Osmanlıca metinlerin hiçbirinin diline

[7] Evliyâ Çelebi'nin dolaştığı yerlerin başlıca duraklarının haritası için bk. (Sheridan 2011). Evliyâ Çelebi'nin Anadolu seyahatlerinin haritası için bk. (Laut 2011)

[8] bk. (Kemik 2003), (Kemik 2009)

benzemeyen bir dille yazılmıştır. Her yazarın kendisine has bir üslûbu olsa da Osmanlıca metinlerde genellikle bir söz dizimsel kalıp içinde kalınmıştır. Bu anlamda Evliya Çelebi ise dil yönünden olsun, başka birçok yönden olsun, basmakalıp olmayan bir yazardır. Kreiser, bunlarla birlikte Seyahatnâme'nin dil bilimsel gözlemler ile farklı dillere ait bilgileri de Osmanlı nesri gelişimi içinde aktardığını belirtmektedir (Kreiser 2005: 3). Evliyâ Çelebi'nin dil konusuna özel bir ilgisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilgi hem kendisi adına seyahatlerinde pratik amaç için hem de Seyahatnâme'de okuyucuya bilgi vermek için ön plana çıkmaktadır. Onun dile olan ilgisini şu satırlardan anlamak mümkündür:

3/[147a]

Ammâ seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî Âdem olan kimesnelere her lisândan ekmek ve su isteyecek kadar ve kendüye bir zarar geleceğin fehm edecek kadar gûnâ-gûn lisân bile kim kendüyi girdâbdan halâs ide.

Akalın, Evliyâ Çelebi'nin dil üzerindeki ustalığını şu şekilde anlatmaktadır: *"Evliyâ Çelebi dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen, hatta kimi zaman sözcükler türeten kişiliğiyle karşımıza bir dil ustası olarak çıkar."* (Akalın 2013: 54). Evliyâ Çelebi'nin dolaştığı yerlere ait hususiyetleri anlatırken kullandığı dilin özelliklerini de kendisinin belirlediği, genel eğilime riayet etmediği, kısacası kendi kurallarını kendisinin koyduğu gözlemlenmektedir. Dankoff'un da belirttiği gibi Evliyâ Çelebi dil kullanımında *kelime türetmece* ve *kelime çarpıltmaca* tavrını sık bir şekilde göstermektedir. Bu şekilde Osmanlı Türkçesinin mevcut olmakla birlikte dilde kullanılırlığı sınırlı kalmış yapıların kullanım alanlarını genişletmektedir. Bu konuya örnek olarak son ekleri vermek mümkündür. Türkçede "*iki köprü*" gibi bir yapının Evliyâ Çelebi'de "*iki köprüler*" biçiminde çoğul olduğu görülür. Bununla birlikte Evliya *–ân, -ât* ve *–în* eklerini de kullanır; fakat bu ekleri çoğunlukla Türkçe kelimelere getirmez. Bununla birlikte Dankoff, Evliyâ Çelebi'nin *dille istediği gibi, serbestçe oynama tutumu* ile *kendi çıkardığı âdete kendisi uyma tutumu* arasında gidip geldiğini belirtmektedir (Dankoff 2008: 17). Eserinde kelime çeşitliliğinden, dil bilgisi kurallarına kadar kendisine ait tasarruflarda bulunan Evliyâ Çelebi bu şekilde özgün bir söyleyiş de elde etmiştir. Bu konuda Duman, Evliyâ Çelebi'nin Türkçe bir

kelimeye Arapça ve Farsça yapım ekini ya da Arapça ve Farsça çokluk eki almış kelimeye yeniden Türkçe çokluk eki getirdiğini söylemektedir (Duman 1995: 155). Bununla birlikte Türkçe kelimeleri Arapça çokluk kalıplarına göre çekimlemektedir. Duman bu durumu "*Evliya'nın dili, malzemesinde herhangi bir ayırım gözetmeden, asıl ve yabancı unsurlarıyla bir bütün olarak kabul etmesinden kaynaklanıyor olmalıdır."* şeklinde izah etmektedir (Duman 1995: 156). Türkçesi *pastırma, sucuk, kaşkaval peyniri, kestane* olan kelimeleri aşağıdaki gibi çekimlemektedir:

3/[31b]

Niçesi ol izdihâmda şâhrâh üzre oturup **pasâtırma** ve **sucâyık** ve **kaşâkaval panayırı** ve **kesâtene** ve leblebi ve fındık ve fısdık tenâvül ederler.

Seyahati esnasında gezip gördüğü yerleri ve olayları anlatırken her şeyi olduğu gibi aktarma gayretinde olan Evliyâ Çelebi kedi sesini, güvercin çağıran birisinin sesini, kekeme birisinin konuşmasını olduğu gibi aktarmaktadır. Bu hususta Tulum, Evliyâ Çelebi'nin gördüğü, duyduğu, öğrendiği her şeyi, yaşadığı maceralı ve fırtınalı hayatın her anını ve sahnesini bütün canlı parçalarıyla bir fotoğraf sadakati ve netliği ile yansıtıp gösterebilme kaygısı taşıdığını söylemektedir. Tulum, Evliyâ Çelebi'nin Türkçenin o gün kullanılmakta olan abecesini düzenleyerek kulağının duyduğu sesleri olduğu gibi yansıtabileceği bir yazım düzeni kurmak amacı taşıdığını söylemektedir (Tulum 2011: 167-168). Evliyâ Çelebi gördüğü yapılar ile ilgili olarak da mümkünse ölçü vererek okuyucunun zihninde yapıyı canlandırmaya çalışmaktadır.

Seyahatnâme'nin dilinin çok sade olduğunu söylemek eser hakkında doğru bir yaklaşım değildir. Keza zaman zaman yabancı kelime ve terkipler bakımından döneminin orta dilli eserleri kadar ağır bir dile sahiptir. Bu konuda İz, "*Evliyâ'nın dili ve üslûbu konuşma dilinden birçok ögeler almakla birlikte eserinin bütünü orta üslûpta yazılmıştır (...) Evliyâ Çelebi'nin dili ve üslûbu ise konuşma dilinden çok yararlanmış ve birçok halk deyimi kullanmış olduğu halde orta üslûbun 'okumuşlar dilinin' ve inşa geleneğinin çok etkisinde kalmış bir çeşididir."* demektedir (İz 1979: 75).

Duman çalışmasında Seyahatnâme'nin dil açısından önemini dört ana başlık altında incelemektedir.

- *Türkçenin fonetik gelişmesini göstermesi bakımından önemi*
- *Etimolojik kaynak olarak önemi*
- *Sözlük malzemesi kaynağı olarak önemi*
- *Ağız malzemesi bakımından önemi* (Duman 1995: 158).

Duman'ın belirttiği gibi eserin fonetik açıdan önemli olması Evliyâ Çelebi'nin çağın kalıplarının dışına çıkarak Türkçenin o dönem fonetik özelliklerini aksettirecek yazılışlara yer vermesidir. Seyahatnâme'nin etimolojik kaynak olarak önemi ise her ne kadar halk etimolojisi ile verilmiş açıklamalar olsa da bunların bir kısmının modern etimoloji ile de desteklenebilmesidir. Duman, sözlük malzemesi kaynağı olarak önemini de Seyahatnâme'de birtakım kelimelerin anlamlarının verilmek suretiyle Türkçe karşılıklarının verilmesini göstermektedir. Bununla birlikte Evliyâ Çelebi'nin gittiği yerlerin yöresel konuşmalarıyla ilgili bilgileri aktarması da eserin ağızlar açısından önemini göstermektedir (Duman 1995).

İz, Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'de anlattıklarını beş basamakta ele almaktadır:

1. *Evliyâ'nın kendi görüp işittikleri, gözlemleriyle saptadıkları.*
2. *Görgü tanıklarından dinleyip aktardıkları*
3. *Mizacının etkisi altında hayat gücü ile abarttıkları*[9]
4. *Halk arasında inanılan ve anlatılan olağanüstü olaylar: kerametler, büyüler, doğaüstü yaratıklar, vb.*
5. *Başka yazarlardan biraz değiştirerek ya da kısaltarak, kimi zaman da olduğu gibi benimseyerek aktardıkları.* (İz 1979: 64).

Bununla birlikte Eren, Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'yi oluştururken faydalandığı kaynakları birinci cilt üzerinden değerlendirmiştir. Kendi

[9] Evliyâ Çelebi'nin eserinde yer verdiği abartılı ifadeler ve olağanüstü olaylar onun güvenilir bir kaynak olmadığı yönündeki düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu düşünce Evliyâ Çelebi'nin eserini doğru okuyup anlayamamaktan kaynaklanmaktadır. Bu durumla ilgili olarak Duman'ın tespitleri oldukça yerindedir. Bu konuda bk. (Duman 2011).

müşahedelerinin dışında kullandığı kaynaklar Eren tarafından üç başlık altında ele alınmıştır:

1. Seyahatnâme'de adı geçen ve Evliyâ Çelebi tarafından faydalanılmış eserler: *Şahidî Lügatı, İskendernâme, Tuhfe Tarihi, Kanunnâme, Tarih-i Taberî ve Sıla-i Tarih-i Taberî, Fütüvvetnâme*

2. Seyahatnâme'de zikr edilmediği halde Evliyâ Çelebi'nin istifade ettiği eserler: *Künhü'l-ahbar, Hadaiku'l-hakaik, Tarih (Peçevî), Tezkiretü'l-bünyan, Basirî Letâifi, Cevamiü'l-hikâyat*

3. Seyahatnâme'de mehaz olarak ismi geçtiği halde Evliyâ Çelebi'nin istifade etmediği eser: *Hilye-i Hakanî* (Eren 1960: 37).

Tüm bunlarla birlikte Evliyâ Çelebi kendisi seyahatte iken yapılan yapıların yalnızca isimlerinden bahsetmesi ve onları görmediğini söylemesi onun gerçekçi yönünü de göstermektedir. Seyahatnâme'den alıntılanmış şu satırlar onun bu yönünü göstermektedir:

[97a]

Şehr-i İslâmbol'un enderûn [u] bîrûnunda cümle dörd mevleviyyet yerde yüz elli bir hammâmdır. Ammâ hakîr Habeş ve Sûdân ve İsvân ve Mısır diyârlarında seyâhatde iken şehr-i İslâmbol içre on yedi hammâm dahi binâ etmişler, **manzûrumuz olmamışdır.** Ammâ bâlâda tahrîr olunan hammâmların cümlesine girüp seyr [ü] temâşâ etmek müyesser olmuşdur. Eğer her birinin âb [u] hevâsı ve hoş binâsı ve tarh [u] tarzın tahrîr eylesek mecmû'a-yı Seyâhatnâme'miz bir dîvân-ı tavîl olur.

N. Tezcan, Seyahatnâme'nin kitaplara ayrılmakla birlikte kurgusu bakımından bir bütünlük oluşturduğunu belirterek yazarın seyyah ve anlatıcı sıfatıyla eserin odağında yer almasının kitaplar arasında doğal bir bağ kurulmasını sağladığını ifade etmektedir. Tezcan, bunun yanı sıra olay zincirlerinin değişik kitaplarda birbirine bağlı şekilde sürmesini, yazarın verdiği bilgilere, başından geçen olaylara, gördüklerine önceki ve sonraki kitaplarda göndermeler yapmasını eserin bütüncül bir

yapı içinde yazılmasına bağlamaktadır. Tezcan'a göre Seyahatnâme Osmanlı Devleti'nin adeta fizikî yapısının yazıya dökülmüş bir maketini ortaya koymak için kaleme alınmış bir eserdir (N. Tezcan 2011a: 81).

Seyahatnâme'nin asıl nüshası[10] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Yazarın el yazması olarak kabul edilen birinci ve ikinci kitabın bir arada bulunduğu Seyahatnâme, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304-305-306-307-308 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bununla beraber Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Revan Köşkü nüshası da bulunmaktadır. Bağdat bölümünde bulunan 304-305-307-308 ve Revan bölümündeki 1457 numarada kayıtlı nüshalar bazı araştırmacılar tarafından Evliyâ Çelebi'nin *hatt-ı desti* yani kendi el yazması olarak kabul edilir. Bir diğer yazma ise Pertev Paşa nüshasıdır. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa bölümünde yer alan bu yazma Hâfız Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Seyahatnâme'nin bir diğer nüshası da Hacı Beşir Ağa nüshasıdır. Bu nüsha da Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hacı Beşir Ağa bölümünde 452 numarada kayıtlıdır.

Seyahatnâme'nin yazmaları üzerine araştırmacıların çeşitli görüşleri mevcuttur. Kreutel ve Pierre A. MacKay yazmaların en güvenilir nüshasını S simgesi ile gösterilen Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü'nde yer alanlar olduğunu düşünmektedirler (İz 1979: 1). Kreutel bu nüshanın Evliyâ Çelebi'nin el yazısı ile yazdığı esas nüsha olduğunu düşünmektedir. Kreutel Topkapı Sarayı Bağdat Köşkünde bulunan yazmaların arketip olduğunu ve kitapların edisyon kritiğinde bu nüshaların temel alınması gerektiğini belirtmişlerdir (Kreutel 1972). MacKay ise yazmaların Evliyâ Çelebi'nin *hatt-ı desti* olduğundan şüphe etmiştir. MacKay bunun yerine ana metnin Evliyâ Çelebi'nin gözetiminde çalışan bir müstensihin eseri olduğunu düşünmektedir. Kısaca MacKay bu nüshanın Evliyâ Çelebi tarafından yazılmadığını bir yazıcıya dikte edilmek suretiyle yazıldığını ifade etmektedir (MacKay 1975). Dankoff ise MacKay'ın harf noktaları ve harekeler konmamış metin iskeleti konusunda haklı olabileceğini; fakat bu dizi nüshalarındaki harf noktalarının ve harekelemelerin kesinlikle Evliyâ Çelebi'ye ait olduğunu düşünmektedir (Dankoff

[10] Yazmalarla ilgili detaylı bilgi için bk. (N.Tezcan 2011a: 83-85)

2011: 130). Dankoff, Evliyâ Çelebi'nin fonetik ayrımlar karşında son derece duyarlı ve bunların yazıya yansıtılmasında özen gösteren birisi olduğunu söylemektedir. Onun bu duyarlılığı Dankoff'a göre onun ilm-i tecvid, yani Kur'an okuma ilmindeki uzmanlığından kaynaklanmaktadır. Dankoff, kelimelerin yazılış ve telaffuzlarındaki titizliğin Seyahatnâme'nin başından sonuna sürdüğünü belirtmektedir. Bu nedenle *hatt-ı dest* yazmanın büyük önem taşımasının nedenlerinden birisinin de harflere ait noktaların ve harekelerin pek titizce konmuş olmasından kaynaklandığını belirtmektedir (Dankoff 2008: 26-27). Bu husus Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü'nde yer alan el yazmasının önemini göstermektedir.

Toplam on ciltten oluşan eser içerisinde Evliyâ Çelebi'nin yaptığı seyahatlerin ciltlere göre dağılımı şu şekildedir:

Birinci Cilt: Bu ciltte 1630-1640 arası İstanbul'un tarihi, kuşatmaları ve fethi, İstanbul'un kaleleri, kapıları, çeşmeleri, tılsımları, İstanbul esnafı, bilginleri, şairleri anlatılmaktadır. Eserinin gezi noktalarından İstanbul hep merkezde yer almaktadır. Birinci cildin İstanbul'a ayrılmış olması da bunun göstergelerinden birisidir.

İkinci Cilt: Bursa (1640), İzmit (1640), Samsun (1640), Trabzon (1640), Rize (1640), Kırım (1640), Azak (1640), Hanya (1645), Amasya (1646), Erzurum (1646), Nahçıvan (1647), Tebriz (1647), Erdebil (1647), Revan (1647), Bakü (1647), Tiflis (1647), Erzincan (1648), Gümüşhane (1648), Çorum (1648), Ankara (1648).

Üçüncü Cilt: Eskişehir (1648), Konya (1648), Adana (1648), Şam (1648), Akka (1649), Filistin (1649) Gazze (1649), Halep (1649), Urfa (1649), Maraş (1649), Kayseri (1649), Sivas (1649), Çankırı (1650), Şumnu (1651), Rusçuk (1651), Silistre (1651), Köstence (1652), Sofya (1652), Edirne (1653).

Dördüncü Cilt: Malatya (1655), Diyarbakır (1655), Mardin (1655), Bitlis (1655), Van (1655), Isfahan (1655), Hemedan (1655), Tahran (1655), Bağdad (1656), Basra (1656), Erbil (1656), Musul (1656).

Beşinci Cilt: Tokat (1656), Varna (1656), İlvov (1657), Kiev (1657), Bükreş (1659), Belgrad (1660), Tımışvar (1660), Saraybosna (1661), Zagrep (1661),

Yenipazar (1661), Priştine (1661), Üsküp (1661), Manastır (1661), Semendire (1661), Tiran (1662), Podgoriçe (1662).

Altıncı Cilt: Plevne (1663), Vidin (1663), Mohaç/Mihaç (1663), Estergon (1663), Uyvar (1663), Amsterdam (1663), Dobra-Venedik (1664), Zigetvar (1664), Kanije (1664), Zagrep (1664), Budin (1664).

Yedinci Cilt: Karlofça (1665), Eğri (1665), Viyana (1665), Kişinev (1665), Gözleve (1665) Kırım'da, Bahçesaray (1665), Akmescid (1665), Sudak (1665), Kefe Kalesi (1665).

Sekizinci Cilt: Dimetoka (1667), Gümülcine (1667), Kavala (1667), Dırama (1667), Siroz (1667), Selânik (1667), Karaferye (1667), Alasonya (1667), Tırhala (1667), Atina (1667), Kefalonya (1667), Anavarin (1667), Moton (1667), Koron (1667), Anapoli (1667), Girit, (1667), Hanya (1667), Kandiye (1669), Sudak (1669), Mora (1670), Avlonya (1670), Elbasan (1670), Ohri (1670), İştib (1670), Tekirdağı (1670).

Dokuzuncu Cilt: Kütahya (1671), Afyonkarahisar (1671), Uşak (1671), Manisa (1671), İzmir (1671), Aydın (1671), Denizli (1671), Muğla (1671), Antalya (1671), Karaman (1671), Adana (1671), Maraş (1671), Ayntab (1671), Halep (1671), Şam (1671), Trablus-şam (1671), Beyrut (1671), Sayda (1671), Kudüs (1671), Medine (1672), Mekke (1672).

Onuncu Cilt: Kahire (1672), İskenderiye (1672), İsne (1672), İsvan (1672), Funcistan (1672), Habeşistan (1672), Sudan (1672-1673), Kenya (1672-1673), Somali (1673), Eritre (1673), Cibuti (1673). (Şavk 2011: 26-32; Kahraman 2013a: 33-34)

Seyahatnâme'nin tam metnini içeren neşirlerinin çoğunun eksik ya da hatalı olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Develi'nin yazısı[11] oldukça dikkate değerdir. Seyahatnâme'nin tam metninin neşri ilk defa İkdam Neşriyat tarafından başlatılmış, Türk Tarih Encümeni ve Maarif Vekâleti tarafından tamamlanmıştır.

[11] bk. (Develi 1995)

Develi söz konusu yazısında bu neşrin ne tam bir tenkitli metin neşri ne de sadeleştirme olduğunu söylemekte ve bu yayının bilimsel çalışmalara kaynaklık edemeyeceğini belirtmektedir. Aynı şekilde T. Temelkuran – N. Aktaş – M. Çevik tarafından hazırlanan ve Üçdal yayınları arasından çıkan eser de sadeleştirme olup tenkitli metin neşri değildir. (Develi 1995: 1240). Tam metnin neşri anlamında son zamanlarda yapılmış en ciddî çalışmanın Yapı Kredi Yayınları[12] arasından çıkan ve Orhan Şaik Gökyay, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Zekeriya Kurşun ile Yücel Dağlı tarafından yapılan çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Yine aynı araştırmacılar Seyahatnâme'nin Türkiye Türkçesine aktarılmasını da sağlamıştır. Seyahatnâme'nin neşri dışında ona farklı açılardan yaklaşan birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların kaynakçası (Dankoff ve Tezcan 2011)[13] içerisinde verilmiştir.

0.4. FİİL HAKKINDA

Dilde yer alan kelimeler içinde fiiller işlevleri itibariyle çok yönlü özellik gösteren dil kategorilerdendir. Evrende yer alan varlıklar ve onların evren içindeki hareketleri, oluşları, kılışları dil içinde fiiller ile ifade edilir. Bu anlamda düşünüldüğünde evrende yer alan varlıkların ve onların hareketlerinin temel olarak dilde iki karşılığı yer alır. Bunlar isimler ve fiillerdir. İsimler varlıkları ya da var oldukları bilinen olguları anlatırken, fiiller ise bu varlıkların ya da olguların zaman içerisinde hareketlerini ifade ederler. Bununla birlikte isimlerin ve bunların

[12] Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yapı Kredi Yayınları arasından çıkan transkripsiyonlu metnin içinde yer alan kitaplar üzerinde çalışanların kitaplara göre dağılımları şu şekildedir: Birinci Kitap: R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı (2006); İkinci Kitap: Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı (1999); Üçüncü Kitap: S. A. Kahraman, Y. Dağlı (1999); Dördüncü Kitap: Y. Dağlı, S. A. Kahraman (2001); Beşinci Kitap: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, İ. Sezgin (2001); Altıncı Kitap: S. A. Kahraman, Y. Dağlı (2002); Yedinci Kitap: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff (2003); Sekizinci Kitap: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff (2003); Dokuzuncu Kitap: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff (2005); Onuncu Kitap: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff (2007)

[13] Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi (Büyük Boy) adlı eser, içerisinde bir adet CD barındırmaktadır. Bu CD içerisindeki belgede Robert Dankoff ve Semih Tezcan tarafından Evliyâ Çelebi ve Seyahatnâme hakkında yapılmış mevcut bütün çalışmaların kaynakçası bir arada verilmektedir.

hareketlerini anlatan fiillerin birbirleri ile olan anlam ilişkilerini tamamlayan görevli kelimeler de dil içerisinde mevcuttur.

Dilin doğuşu ile ilgili ortaya atılan görüşlerin bir bölümü insanların ilk çıkardığı kelimelerin fiiller olduğunu belirtir. En eski dil çalışmalarında da fiilin dildeki önemi düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Aristo'nun isim (*onoma*) ile birlikte kelime çeşitleri içinde fiili (*rhéma*) de belirlediği görülür (Law 2003: 29). Benzer şekilde Platon tarafından da fiiller ele alınmıştır. Platon'da *logos* yani cümle, fiillerin isimlere (nesnelere) katıldığı bir dizidir ve her cümle bir isim (*onoma*) ve fiil (*rhéma*) içermelidir (Dinneen 1995: 118).

Ergin, fiillerin hareketleri karşılayan bir kelime olduğunu ve hareket kelimesini geniş manası ile nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullandığını belirtmektedir. Ergin, nesnelerin varlıkları kendileri ile kaim olan unsurlar, hareketlerin ise varlıkları ancak nesnelerle kaim olan unsurlar olduğunu belirtir (Ergin 2002: 280-281). Benzer düşünceler Hacıeminoğlu tarafından da ifade edilir. Hacıeminoğlu Türk dilinde kelimelerin daha başlangıçta, tek heceli kökler halindeyken, tabii olarak iki kısma ayrıldıklarını söyler ve bununla birlikte Türkçe söz varlığında kelimelerin kaynak, yapı ve özellikleri bakımından ele alındığı zaman üç kısma ayrılabileceğini belirtir: *İsimler, Fiiller, Edatlar* (Hacıeminoğlu 1992:14). Bu hususta Korkmaz da isim köklerinin dilin kendi başlarına var olan bağımsız durumdaki öğeleri olduğunu belirtir. Hareketleri karşılayan fiil köklerinin ise bağımsız olmadığını söyler. Korkmaz'a göre fiillerin gerçekleşmesi nesnelere bağlıdır ve bu durum fiillerin nesnelere ortak öğeler durumuna gelmesine neden olmaktadır. Korkmaz, nesnelerin hareketlerinde ortaklık olduğunu birçok nesnenin aynı hareketi yapabileceğini söyleyerek bir hareketin kendi kapsamında içine birçok varlık ve nesneyi alabileceğini söylemektedir. Bu nitelik farklılığı neticesinde de isim kökleri birer tek varlık, nesne veya kavramı karşılamakta, fiil kökleri ise birçok varlık, nesne ve kavram arasında ortaklaşan soyut hareketleri karşılamaktadır. Korkmaz bunların somutlaşarak belirli bir harekete karşılık olabilmelerini ancak bir varlığa, bir nesneye bağlanmaları sonucunda mümkün olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 13). Karaağaç çalışmasında fiil terimi yerine eylem terimini kullanmayı tercih etmiş ve varlıktaki değişime eylem

denildiğini, değişim sürecinin ise zaman olduğunu belirtmektedir. Karaağaç, eylemlerin zaman kavramıyla sıkı bir iç içelik barındırdığını ve zamanın eylemlerin en belirgin özelliği haline geldiğini söylemektedir. Karaağaç, sözlüğün başlıca üyeleri olarak görülen varlık ve eylemlerin iki ayrı gerçeklik olduğunu belirterek "*varlık, varsa vardır, eylem ise ancak varlık ile vardır.*" demektedir (Karaağaç 2012: 431-432).

Tarihî dil bilgisi kitaplarından İlm-i Sarf-ı Türkî'de fiil kategorisinin zamancı bir yaklaşımla "*Bir işin geçmiş veya şimdiki veya gelecek zamanlara münasebetini anlatan kelimedir*." biçiminde tanımlandığını örnek olarak da *gördü, görüyor, görecek* gibi örneklerin verildiğini görmek mümkündür (Toparlı ve Yücel 2006: 27). Kavâid-i Lisân-ı Türkî de ise fiil iş ve hal beyan eden kelime olarak tarif edilmiştir (Türkay 1999: 32). Tâhir Ken'ân ise "Ef'âl" başlıklı bölümünde "*Fiil, müstakil bir ma'anâya delâlet etmekle berâber zamâna – ya'nî mâzîye veyâ hâle veyâhûd istikbâle- nisbet ve taallûku olan kelimedir. Fiiller, mefhumlarının taallûk ettiği ezmine i'tibâriyle başlıca üç sıygaya taksîm olunmuşlardır: Mâzi, hâl, istikbâl*" biçiminde açıklama yapmıştır (Karahan ve Gürsoy 2004: 267).

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarına bakıldığında da fiillerin söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutan kategori olduğu görülür. Banguoğlu'nun çalışmasında Türkçedeki kelimelerin sekiz gruba ayrıldığı görülür: *1. Ad, 2. Sıfat, 3. Zamir, 4. Zarf, 5. Takı, 6. Bağlam, 7. Ünlem, 8. Fiil* (Banguoğlu 2007). Jean Deny ise eserinde kelimeleri *1. İsim, 2. Zamir, 3. Sıfat, 4. Zarf, 5. Fiil, 6. Bağlaçlar, 7. Nidalar* olmak üzere yedi gruba ayırır (Deny 1941). Ergin ise kelimeleri *İsimler, Sıfatlar, Zarflar, Zamirler, Fiiller* ve *Edatlar* olmak üzere altı grupta ele almaktadır (Ergin 2002). Gencan ise kelimeleri *ad, sıfat, adıl, eylem, belirteç, ilgeç, bağlam* ve *ünlem* şeklinde sınıflandırır (Gencan 2007). Bu araştırmacılar her ne kadar kelimeleri farklı gruplara ayırsalar da *sıfatları, zarfları, zamirleri* isim grubuna, *ünlemleri ve bağlaçları* edat grubuna dâhil etmektedir. Hacıeminoğlu, bu kelime çeşitlerinden edatların sonradan ya bazı isimlerin kalıplaşması ya da bazı eklerin kaynaşıp donması neticesinde meydana geldiğini belirtir ve sonuç olarak Türkçede iki farklı kelime grubunun olduğunu söyler: *İsimler* ve *Fiiller* (Hacıeminoğlu 1992: 14).

Bu bağlamda düşünüldüğü zaman dildeki söz varlığının büyük bir bölümünü oluşturan fiillerin önemi daha açık bir şekilde anlaşılabilir. Fiil kategorisinin neyi kapsadığı ile ilgili düşünceler bu kategorinin sınırlarının daha iyi çizilmesini sağlayacaktır. Bu hususta yerli ve yabancı araştırmacıların fiil tanımlarını incelemek yerinde olacaktır.

Dizdaroğlu, fiillerin cümlede maksadı eksiksiz anlatan söz bütününün ancak fiillerle ya da fiil görevinde kullanılan sözcüklerle kurulabileceğini belirtmektedir. Dizdaroğlu, *bil-, anla-, çalış-, oku-* gibi örnekler vererek bunların birer fiil olduğunu çünkü yapılması gerekli bir takım *eylem*leri bildirdiğini söylemektedir. Dizdaroğlu'na göre fiillerde temel kavram *eylem*dir. Yani fiiller, bir *eylem* bildiren sözcüklerdir. Bununla birlikte, fiillerde *eylem* kavramının yanında *durum* ve *oluş* kavramları da vardır. Dizdaroğlu, kimi fiillerin hangi kavramı bildirdiklerinin her zaman kesin olarak söylenemeyeceğini, bu nedenle de ister *durum* ister *oluş* bildirsin fiillerin başlıca görevlerinin bir *eylem*le ilgili bulunmaları olduğunu söylemektedir. *Durum* ve *oluş*un, *eylem*in birer görünüşünden başka bir şey olmadığı Dizdaroğlu tarafından belirtilen bir diğer özelliktir (Dizdaroğlu 1963: 5).

Bilgegil, fiilin gerçek veya itibarî varlıklarla nitelikleri bağlamak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya eylem söz konusu edilmeksizin gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkındaki verilen hükmü ifade eden kelimeler olduğunu belirtir (Bilgegil 2007: 253). Bilgegil'in tarifinden fiillerin varlıklara yani isimlere zaman kavramı içerisinde bağlanarak ilişkiler kurduğu anlaşılır.

Banguoğlu ise bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil adını verir (Banguoğlu 2007: 408). Ergin de, fiillerin hareketleri karşılayan kelimeler olduğunu; hareketin de nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü oluş ve yapışların veya olmayış ve yapmayışların karşılığı olduğunu söyler. Bununla birlikte isimlerin tek başlarına nesneleri karşılayarak dilde kullanılabileceği fakat fiillerin tek başlarına kullanım sahasına çıkamayacağı belirtilmiştir. Fiillerin kullanış sahasına çıkabilmesi için karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması ve bu bağlanmanın da ifade edilebilmesi için çeşitli kalıplara dökülmeleri ve hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmesi gerektiği söylenmiştir (Ergin

2002: 281). Burada Bilgegil'in tanımı ile Ergin'in tanımı arasında bir bağ olduğu görülür. Her iki araştırmacının tanımından fiillerin anlamlarını belirtebilmeleri için diğer dil içi unsurlar ile ilişkide bulunmalarının gerekliliği anlaşılmaktadır. Gencan'a göre fiil ise eylem bildiren, varlıkların yaptıkları işleri, devinimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir (Gencan 2007: 316). Dilaçar ise "*Fiil, bir süreç yani bir eylem, bir oluş ya da bir durum anlatan sözcüktür*" der ve *koşmak, yazmak, durmak, gelişmek* gibi örnekler verir (Dilaçar 1971: 99). Fiil kategorisini tanımlayan bir diğer araştırmacı da Üçok'tur. Üçok, "*Herhangi bir hadise yahut durum yahut oluşu gösteren kelimeler*" biçiminde fiili tanımlarken *oturmak, büyümek, içmek* biçiminde örnekler verir (Üçok 2004: 125). Özönder, fiillerin hareketleri karşılayan manalı dil birimleri olduğunu belirtse de onların tek başına kullanılamadıklarını da bildirmiştir. Özönder, "*Fiil, dilde asıl kullanımını kip, zaman ve şahsa bağlı yargılı bir anlatım değeri kazanarak bitmiş fiiller (verbum finitum) şeklinde bulur. Bitmiş fiil (gramatikal açıdan) içinde kip, zaman, şahıs, sayı kategorilerini bulundurur*." demektedir (Özönder 2011: 173).

Korkmaz'ın hazırladığı Gramer Terimleri Sözlüğü'nde fiil şöyle tanımlanır: "*Fiil bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan olumlu, olumsuz şekillere girebilen kelimedir*." Korkmaz burada örnek olarak *koşmak, koşmamak, susmak, susmamak* örneklerini vermektedir (Korkmaz 2007b: 91). Bununla birlikte bir diğer çalışmasında Korkmaz, fiilleri şekil bilgisinin addan sonra en önemli öğesi olduğunu belirterek, iş ve hareket bildiren kelimeler olduğunu söylemektedir. Korkmaz'a göre fiiller karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler (Korkmaz 2007a: 527).

Türk Gramerinin Sorunları toplantısında sunduğu bildiride Karahan da fiil ile ilgili görüşlerin geleneksel dil bilgisi çalışmalarında benzer olduğunu ancak verilen örneklerin yapılan tanımlarla farklılıklar gösterdiğini belirtmiş ve bu görüşleri üç başlıkta tasnif etmiştir. a. *İsim-fiilleri, yani mastarları "fiil" kabul eden görüş*. b. *Fiili, "oluş, kılış ve durum"un "kip, zaman ve şahıs"a bağlandığı bir kelime çeşidi olarak kabul eden görüş*. c. *Fiili "oluş", "kılış", "durum" bildiren kök veya gövde halindeki dil birliği olarak kabul eden görüş* (Karahan 2011: 159-161). Taylan,

Türkçe cümle yapısıyla ilgili çalışmaların morfo-sentaktik ya da semantik bakış açısıyla yapılmış fiil biçimlerinin analizlerini içermesi gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte fiillerin her dilde durum bildirdiğini ve cümle yapılarının bel kemiği ve çekirdeği olduğunu aynı zamanda farklı bilgi katmanları ve türlerinin kaynağı olduğunu söylemektedir. Leksik bir kategori olan fiilin uluslararası çalışmalarda iyi tanımlanan iki kategoriden (*isim* ve *fiil*) biri olduğu Taylan tarafından belirtilen bir diğer husustur (Taylan 2001: VII-VIII). Hisamova ise fiilin leksik ve semantik yönden *iş* veya *durumun* gerçekleşme sürecini bildirdiğini söylemektedir. Hisamova, "*iş, güreş, uyku*" denildiğinde de aslında iş veya durum bildirildiğini; fakat dil bilgisinde onlara nesne veya görünüş olarak *isim* denildiğini belirtir. "*Yapıyor, güreşiyor, uyuyor*" denildiğinde ise iş, durum hareketi, gerçekleşme bildirdiğini böylece fiil kategorisinin ortaya çıktığını söylemektedir (Hisamova 2006: 161).

Crystal, fiilin kelimelerin sınıflandırılmasında kullanılan bir gramer terimi olduğunu ve bu terimin geleneksel sınıflandırmaya göre yapma ve hareket bildiren kelimeleri içerdiğini söylemektedir. Geniş anlamda ise değerlendirildiğinde ise dil bilim çalışmalarında bazı fiillerin (*seem, be*) açık bir şekilde hareket ve yapma (*act*) bildirmediği için bu tanımın eleştirildiği yine Crystal tarafından belirtilen bir diğer husustur. Crystal fiilin şekilsel (formal) tanımının zaman, görünüş, çatı, kip, şahıs ve sayının biçimsel (morfolojik) karşıtlıklar gösteren ögesini ifade ettiğini de belirtmiştir (Crystal 2008: 510). Bussmann fiil kategorisinin işlevleri ve biçimleriyle karışık bir sistem olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Bussmann fiillerin zaman içinde yer alan olayları belirttiğini ve bunların aktiviteler, işlemler ve durumlar olduğunu da belirtilir. Fiillerin biçimsel olarak çekimlendiği bunların da çatı, kip, zaman, kişi ve sayı belirttiği Bussmann tarafından belirtilen bir diğer noktadır (Bussmann 2006: 1263). Trask'a göre fiiller en önemli sözlüksel kategorilerden birisidir ve uluslararası bir özelliğe sahiptir. Her dilde fiil sınıfları açık ve geniş bir alana sahiptir. Trask dillerin büyük bir bölümünde fiillerin zaman, sıklıkla görünüş, kip, öznelerle şahıs ve sayı uyumu gösterdiğini belirtmektedir. Anlamsal olarak da fiillerin tipik olarak hareketleri, olayları ve durumları belirttiği Trask tarafından söylenen bir diğer noktadır (Trask 1996: 297). Richards ve Schmidt de fiilin cümlede yüklemi belirten ve zaman, görünüş, şahıs ve sayı ile kip belirterek

hareket ya da durum belirten unsurlar olduğunu söylemektedir (Richards ve Schmidt 2002: 577-578). Göksel ve Kerslake de fiil konusunu kelime kategorileri altında değerlendirmiş ve fiillerin *koş-, bit-, ol-, kal-* gibi bir hareket, olay, süreç veya durumu ifade eden bir kelimeler grubu olduğunu söylemiştir (Göksel ve Kerslake 2005: 51).

Tüm bu tanımlamalar ve açıklamalar fiil kategorisinin en eski zamanlardan bu yana dünya dillerinde araştırmacılar tarafından büyük oranda benzer şekilde algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Her ne kadar bu tanımlamalar çok küçük farklılıklar dışında birbirine benzese de fiillerin sınıflandırılması konusunda yaklaşımların çeşitlendiği görülmektedir. Fiillerin sınıflandırmasının birçok araştırmacı tarafından farklı yapılması ile birlikte aynı araştırmacıların farklı farklı sınıflandırmaları da konunun bir diğer boyutudur. Fiiller dilin ana unsurlarından biri olduğundan birçok özelliği üzerine almış bir dil bilgisi kategorisidir. Bu durum çalışmalarda fiillerin farklı sınıflandırmalar ile ele alınmasına neden olmaktadır. Kimi araştırmacılar fiillerin anlamlarını, kimi biçimini, kimi ise söz dizimindeki görevini ele alarak sınıflamıştır.

Türkçedeki fiillerin farklı morfolojik biçimleri yeni semantik özellikler içermekte ve içerisinde *zaman, kip, görünüş, kılınış* ve *şahıs* gibi unsurları barındırmaktadır. Fiilleri çeşitli bakımlardan sınıflandırmaya tabi tutan Hacıeminoğlu, yedi farklı kategori oluşturmuştur. Hacıeminoğlu isimler ve fiillerin, Türk dilinin kendine has yapısı sayesinde, birbirine dayanan, birbirinden doğan iç içe kelimeler olduğunu belirtmektedir (Hacıeminoğlu 1992: 14). Hacıeminoğlu'nun fiil sınıflandırması şu şekildedir:

A. *Yapılarına göre:*
   1. *Kök fiiller; ba- "bağlamak", u- "muktedir olmak" gibi.*
   2. *Türemiş fiiller,*
      a. *Fiillerden türeyen fiiller; çık-ar- gibi*
      b. *İsimden türeyen fiiller; dil-e gibi.*
   3. *Birleşik fiiller*
      a. *Fiil+fiil şeklinde olanlar; ala bil- gibi*
      b. *İsim+fiil şeklinde olanlar; yardım et- gibi.*

B. *Muhtevalarına göre:*
   1. *Hareket bildiren fiiller; yürü-, vur- gibi*
   2. *İş bildiren fiiller; öğret-, pişir- gibi*
   3. *Oluş bildiren fiiller; büyü-, sarar- gibi*
   4. *Tavır bildiren fiiller; beğen- sev- gibi*

C. *Durumlarına göre:*
   1. *Asıl fiiller; al, ver- gibi*
   2. *Yardımcı fiiller;et-, ol- yap- gibi*

D. *Kullanışlarına göre:*
   1. *Nihâi fiil olarak; gel-dim, gidi-yor-um gibi.*
   2. *Masdar olarak; oku-mak, gör-mek gibi*
   3. *Fiil ismi olarak; oku-ma, gör-me gibi*
   4. *Sıfat olarak; oku-muş adam, geç-en yıl gibi*
   5. *Zarf olarak; koşa koşa gitmek, çalışarak kazanmak gibi*

E. *Fâil ile ilgilerine göre:*
   1. *Etken (faili belirli); kır-, sor- gibi*
   2. *Ettirgen (faili dolaylı); kırdır-, sordur- gibi*
   3. *Edilgen (faili meçhul); kırıl-, sorul- gibi*
   4. *İşteş (faili fazla); koşuş- gibi*

F. *Nesne ile ilgilerine göre:*
   1. *Geçişli fiiller; sev-, tanı- gibi*
   2. *Geçişsiz fiiller; doğ-, yat- gibi*
   3. *Dönüşlü fiiller; dövün-, giyin- gibi*

G. *Mahiyetlerine göre:*
   1. *Olumlu (müsbet); tut-, ye- gibi*
   2. *Olumsuz (menfi); tutma-, yeme- gibi*
   3. *İktidârî; tutabil-, tutama- gibi* (Hacıeminoğlu 1992: 15).

Yapılarına göre fiilleri incelemek için fiilleri oluşturan ekleri ele alan Hacıeminoğlu, temel olarak iki maddede bunları ele almıştır.

1. *Fiilden fiil türeten ekler*

2. *İsimden fiil türeten ekler* (Hacıeminoğlu 1992: 16).

Fiil üzerine müstakil bir çalışması olan Dizdaroğlu fiilleri geleneksel yöntemle sınıflandırmıştır. Çalışmasında fiilleri *zamanlarına, yapılarına* ve *çatılarına* göre inceleyen Dizdaroğlu, yapılarına göre fiilleri biçimsel olarak ele alır.

Ona göre fiiller yapısına göre üç çeşittir.

1-Basit Fiiller

2-Türemiş Fiiller

3-Bileşik Fiiller (Dizdaroğlu 1963: 29).

Deny ise fiiller ile ilgili bir sınıflandırmada bulunmamış ancak Türkçede isimlerin çoğunlukla yabancı dillerden geldiğini fiillerin ise Türkçe asıllı olduğunu belirtmiştir (Deny 1941: 341). Fiillerin sınıflandırılması konusunda Banguoğlu ise "ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre" fiilleri *kılış fiilleri* (verbe d'action) almak, taşımak, kazmak; *durum fiilleri*, (verbe d'état) yatmak, susmak, beklemek; *oluş fiilleri* (verbe devenir) doymak, uzamak, kararmak diye kollara ayırmıştır (Banguoğlu 2007: 408). Bununla birlikte Banguoğlu fiilleri *anlamlarına göre* ve *kullanışlarına göre* olarak da ele alır (Banguoğlu 2007: 409). Korkmaz fiillerin çeşitli özellikleri dolayısıyla fiilleri yapıları, içerikleri, anlamları, kılınışları ve çatıları bakımından ayrı birer sınıflandırmadan geçirmek gerektiğini söylemektedir. Korkmaz fiilleri *yapıları bakımından* şu şekilde sınıflandırır:

1. *Basit fiiller*
2. *Türemiş fiiller*
3. *Birleşik fiiller* (Korkmaz 2007a: 528).

Korkmaz'ın bir diğer sınıflandırması *içerikleri bakımından* fiillerin ele alınmasıyla teşekkül etmiştir.

1. *Oluş Bildiren Fiiller*
2. *Bir Kılış ve Kılınış Bildiren Fiiller*
3. *Durum ve Tasvir Bildiren Fiiller* (Korkmaz 2007a: 531-532).

Korkmaz aynı zamanda fiilleri *anlamları bakımından* da bir sınıflandırmaya tabi tutar. *1. Esas fiiller*, 2. *Yardımcı fiiller* (Korkmaz 2007a: 533-534). Bu sınıflandırmalarla birlikte Korkmaz, fiilleri *Kılınış Biçimleri Bakımından Fiiller* ve *Çatıları Bakımından Fiiller* olarak da incelemektedir (Korkmaz 2007a).

Özönder, "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi" adlı çalışmasında fiilleri birkaç açıdan ele alarak sınıflamaktadır.

A. Leksik-Semantik Açıdan Fiil

1. Tematik Açıdan Fiil

2. Fiilde Tam Anlam-Eksik Anlam (Asıl Fiiller-Yardımcı Fiiller)

B. Yapıları Bakımından Fiiller

C. Gramatikal Açıdan Fiil (Özönder 2011).

Üçok da fiillerin üçe ayrıldığını belirtir. Ona göre fiiller *iş fiilleri, durum fiilleri* ve *oluş fiilleri* biçiminde sınıflanmaktadır. Üçok, fiil türlerini iç-, kır- *iş fiili,* otur- (bir yerde), bulan- *durum fiili*, geliş-, büyü- *oluş fiili* olarak tasnif etmektedir (Üçok 2004: 125). Dilaçar da çalışmasında fiillerin tanımını verdikten sonra sınıflandırmada bulunmuştur. Dilaçar'a göre fiiller *eylem, oluş, durum, etki* ve *edim* olmak üzere beş farklı sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır (Dilaçar 1971: 105).

Tatar Grammatikası'nda fiiller semantik olarak ele alınmıştır ve sınıflandırılmıştır. Zekiyev[14] fiillerin sözlüksel anlamları yönünden gruplandırmanın oldukça çetrefilli bir iş olduğunu belirtmektedir. Zekiyev bu durumun fiilin anlamının oldukça genel ve geniş olmasından ve kökü ile gövdesi arasındaki münasebetten kaynaklandığını belirtir (Zekiyev 2002: 100). Tatar Grammatikası'nda fiil grupları şu şekildedir[15]:

1. İş Bildiren Fiiller
   a) Nesneleri meydana getirmek, değiştirmek veya yok etmeyi belirten fiiller
   b) Zihin faaliyetlerini belirten fiiller
   c) Birlikte yapılan işleri belirten fiiller
   d) Söylem bildiren fiiller
   e) Fizyolojik durumları belirten fiiller
   f) Hareket fiilleri

[14] Tatarskaya Grammatika, II, Morfologiya, (1993), Kazan. adlı eser Zekiyev'in editörlüğünde Rusça ve Tatarca yayımlanmıştır.

[15] Editörlüğünü M. Zekiyev'in yaptığı Tatar Grammatikası'nın Rusçası olan Tatarskaya Grammatika'da yer alan bu sınıflandırma Özönder tarafından da Türkçeye aktarılmıştır. Onun aktarımı için bk. (Özönder 2011: 169).

g) Yansıma kökenli fiiller
h) İmge bildiren fiiller

2. Hal-Durum Fiilleri
a) Yaşayış fiilleri
b) Sıfat yönünden durumu, sıfatın meydana gelişini bildiren fiiller
c) Sosyal durumu gösteren fiiller
d) Duygu fiilleri
e) Fizyolojik durum bildiren fiiller (soyut)

3. Münasebet Fiilleri
a) Münasebet bildiren fiillerin temelindeki fiiller
b) İnsanlar arası münasebet fiilleri
c) Sosyal ilişkilerdeki münasebeti bildiren fiiller (Zekiyev 2002: 103-107).

Batılı araştırmacılar tarafından yapılan fiil çalışmalarında da sınıflandırma yapılırken semantik özellikler ön plana alınmış ve tematik olarak fiiller incelenmiştir. Fiiller birçok araştırmacı tarafından değişik şekillerde sınıflandırılarak incelemeye tabi tutulmuş dil bilgisi kategorisidir. Fiil sınıflandırmaları genel olarak biçim bakımdan yapılsa da anlam bakımından sınıflandırmaları da araştırmalar arasında görebilmek mümkündür.

Vendler, fiilleri ilk olarak sınıflandıran araştırmacılardan birisidir. Vendler fiilleri dört kategoriye ayırmış ve bunu yaparken zaman zarflarını, zaman çekimlerini ve mantıksal gereklilikleri sınır çizmede ölçüt olarak kullanmıştır. Çalışmasında "durumlar" (states) örn. *bilmek, inanmak, sevmek,* "etkinlikler" (activities) örn. *koşmak, yürümek, yüzmek,* "başarılar" (accomplishments) örn. *sandalye yapmak, daire çizmek, resim boyamak* ve "kazanımlar" (achievements) örn. *tanımak, bulmak, kaybetmek* olarak fiilleri sınıflandıran Vendler, bu çalışmasıyla başka çalışmalara da temel teşkil etmiştir (Vendler 1967).

Dowty, çalışmasında fiil sınıflandırmalarının gelişimi hakkında bilgiler vermektedir. Aristo bazı fiillerin anlamlarının bir bitiş (end) ya da sonuç (result) bildirmediğini söylemektedir. Buna karşın bazı fiillerin anlamlarının bitiş ya da sonuç bildirdiğine inandığını söyleyen Dowty, Aristo'nun Metafizik'te *kineseis*

(hareketler) ve *energiai* (olaylar) arasındaki farkın yaklaşık olarak hareketler/durumlar ile tamamlamak/başarmak arasındaki gibi olduğunu söylemektedir. Dowty bugün modern lengüistik metotlar ile Aristo'nun fiil sınıflandırmasının benzer yönde olduğunu ve günümüz Oxford felsefecilerinin de böyle düşündüğünü aktarmaktadır (Dowty 1979: 53).

Dowty çalışmasında fiilleri sınıflandırırken Vendler'in dörtlü kategorisini temel alır. Bu kategorileri birbiriyle kıyaslayarak ele alan Dowty, örnekler vererek bu kategorilerin birbirinden farkını anlatır (Dowty 1979: 55).

Fiilleri sınıflandıran bir diğer araştırmacı da Gilbert Ryle'dir. Ryle "kazanımlar" (achievements) adını verdiği kategoriye *sonuç bildiren fiilleri* (resultative verbs) dahil etmiş, *sonuç bildirmeyen fiilleri* de "etkinlikler" (activities) kategorisinde değerlendirerek birbirinden ayırmıştır. Ryle'in *kazanımlar* dediği kategoride yer alan ve sonuç bildiren fiiller *kazanmak, bulmak, tedavi etmek, inandırmak* gibi belli bir zaman (moment) diliminde gerçekleşen fiiller yer alırken *etkinlikler* dediği kategoride ise *sır tutmak, tekme atmak, avlamak, dinlemek* gibi biraz daha geniş bir zaman diliminde gerçekleşen fiiller yer alır. Ayrıca Ryle *kazanımlar* kategorisinde bulunan fiillerin ikili semantik yapıya sahipken *etkinlikler* dediği kategoride bulunan fiillerde bu ikili semantik yapının bulunmadığını belirtmiştir (Ryle 1949: 149-150).

İngilizcedeki fiiller konusunda çalışması bulunan araştırmacılardan birisi de Levin'dir. İngilizcedeki fiil sınıflarını ve değişmelerini konu alan Levin'in çalışmasında fiiller anlam açısından incelenmiştir. Aslında bu yalnızca anlam değil, fiilin gerçek hayattaki hareketine karşılık gelen ve birbirleriyle benzer hareketi ifade eden farklı fiillerin aynı başlıklar altında değerlendirilmesini sağlayan bir sınıflandırmadır. Levin fiilleri üst başlık olarak toplamda 49 kategoriye ayırır.

Bu sınıflandırma şu şekildedir:

Yerleştirme fiilleri (Verbs of Putting)

Silme fiilleri (Verbs of Removing)

Gönderme ve Taşıma fiilleri (Verbs of Sending and Carrying)

Kuvvet Uygulama fiilleri (Verbs of Exerting Force)

İyelik Değiştirme fiilleri (Verbs of Change of Possession)

Öğrenme fiilleri (Learn Verbs)

Tutma ve Saklama fiilleri (Hold and Keep Verbs)

Gizleme fiilleri (Verbs of Concealment)

Atma fiilleri (Verbs of Throwing)

Darbe ile temas fiilleri (Verbs of Contact by Impact)

Dürtükleme fiilleri (Poke Verbs)

Temas fiilleri: Dokunma fiilleri (Verbs of Contact: Touch Verbs)

Kesme fiilleri (Verbs of Cutting)

Birleştirme ve Ekleme fiilleri (Verbs of Combining and Attaching)

Bölme ve Sökme fiilleri (Verbs of Separating and Disassembling)

Boyama fiilleri (Verbs of Coloring)

Resim Yaratma fiilleri (Image Creation Verbs)

Yaratma ve Dönüştürme fiilleri (Verbs of Creation and Transformation)

Meydana Çıkarma fiilleri (Engender Verbs)

Yavrulama fiilleri (Calve Verbs)

Yüklem tamamlayıcı fiiller (Verbs with Predicative Complements)

Algılama fiilleri (Verbs of Perception)

Psikoloji fiilleri (Psych-Verbs)

İsteme-Arzulama fiilleri (Verbs of Desire)

Yargılama fiilleri (Judgement Verbs)

Değerlendirme fiilleri (Verbs of Assesment)

Arama fiilleri (Verbs of Searching)

Sosyal Etkileşim fiilleri (Verbs of Social Interaction)

İletişim fiilleri (Verbs of Communication)

Hayvan Sesleri fiilleri (Verbs of Sounds Made by Animals)

Yeme fiilleri (Verbs of Ingesting)

Vücudu Anlatan fiiller (Verbs Involving the Body)

Vücut Bakımı fiilleri (Verbs of Grooming and Bodily Care)

Öldürme fiilleri (Verbs of Killing)

Dışa Verme-Emisyon fiilleri (Verbs of Emission)

Yıkma fiilleri (Destroy Verbs)

Durum Değişimi fiilleri (Verbs of Change of State)

İkamet Etme fiilleri (Lodge Verbs)

Varoluş fiilleri (Verbs of Existance)

Ortaya Çıkma, Yok Olma ve Meydana Gelme fiilleri (Verbs of Appearance, Disappearance and Occurrence)

Vücut İçi Hareket fiilleri (Verbs of Body Internal Motion)

Durum Varsayan fiiller (Verbs of Assuming a Position)

Hareket fiilleri (Verbs of Motion)

Sakınma fiilleri (Avoid Verbs)

Oyalanma ve Acele Etme fiilleri (Verbs of Lingering and Rushing)

Ölçü fiilleri (Measure Verbs)

Görünüşsel fiiller (Aspectual Verbs)

Tatil Anlatan fiiller (Weekend Verbs)

Hava Durumu Belirten fiiller (Weather Verbs) (Levin 1993). Levin çalışmasında İngilizcedeki fiillerin bildirdiği gerçek dünyadaki hareketlerin birbirleri ile olan benzerliğini ölçüt olarak kullanarak bu sınıflandırmayı gerçekleştirmiştir. Yani gerçek dünyada gerçekleşme esnasında hangi hareket, hangi hareket ile benzerliğe sahipse Levin bunları aynı başlık altında değerlendirmeye almıştır.

Bussmann da çalışmasında anlam ve söz dizimi göz önüne alınarak birtakım sınıflandırmalar yapıldığını, bu sınıflandırmaların da tartışmalı olduğunu belirtmiş ve beş çeşit fiil sınıflandırmasını bu duruma örnek göstermiştir. Bussmann, *Hareket fiilleri* (oku-, satın al-), *süreç fiilleri* (koş-, yüz-, tırman-), *durum fiilleri* (uyu-, yaşa-kal-), *meydana gelme fiilleri* (başar-, ol-), *hava durumu fiilleri* (yağmur yağ-, kar yağ-) biçiminde geniş bir yelpazede fiil sınıflarının olduğunu söylemektedir (Bussmann 2006: 1263).

Palmer fiilleri *tam fiiller* (full verbs) ve *yardımcı fiiller* (auxiliaries) olarak gruplandırmaktadır. Ayrıca Palmer tam fiiller de kendi içerisinde "bağlayıcı fiil" (catenative) ve "bağlayıcı olmayan fiil" (non-catenative) olarak ayırır (Palmer 1968: 15).

Fiil tasnifleri ile ilgili yapılmış bunlardan başka birçok çalışma da Schönig'in çalışmasında özetlenmiştir (Schönig 1984).

Araştırmacıların bu tanım ve sınıflandırmasından sonra fiilleri evrende yer alan somut ve soyut varlıkların içsel ya da dışsal olarak gerçekleştirdikleri eylemlerin, hareketlerin, oluşların ya da durumların dildeki karşılığı olarak tanımlamak mümkün olabilir. Sınıflandırma konusu ise tanıma göre çok yönlüdür. Bu hususta fiilin incelenecek olan yönü dikkate alınarak bir sınıflandırma yapmakta yarar vardır.

Tüm bu tanımlar ve sınıflandırmalardan görüleceği üzere araştırmacılar dilin en karışık ve en temel yapılarından olan fiilleri birçok açıdan ele almışlardır. Fiillerin bu denli farklı açılardan ele alınıyor olmasının nedeni semantik ve morfolojik olarak çok yönlü özellikler göstermesidir. Fiilin tanımlarına bakıldığında yerli ve yabancı araştırmacıların aynı olgu üzerinde ortaklaştıkları görülse de fiilin sınıflandırması konusunda bu ortak fikrin olmadığı görülür. Her araştırmacı kendi bakış açısına göre ele aldığı fiilleri yine kendi bakış açısına göre sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

1. BÖLÜM: FİİL TÜRLERİ

1.1. KÖK FİİLLER

Dilde yer alan kelimeler kökleri, anlamları bakımından isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayrılabilir. Korkmaz isim köklerini "*Evrende var olan canlı cansız bütün varlık ve nesnelerle, zihinde var olan soyut kavramları, bunların nitelik ve özelliklerini çok yönlü olarak karşılayan ve onlara ad olan sözlerdir."* şeklinde açıklamaktadır. Korkmaz, fiil kökleri için ise *"Bu varlık, nesne ve kavramların zaman ve mekân içinde gerçekleştirdikleri hareketleri, yani onlardaki oluş, kılış ve durumları karşılayan sözlerdir."* demektedir (Korkmaz 2007a: 12-13).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde "*Yapım eki almamış ve daha küçük parçalara bölünemeyen ve bu şekliyle bir hareketi karşılayan anlamlı fiil şekline kök fiil denir.*" şeklinde bir tanım yapılabilir. Kök fiiller her ne kadar bu şekilde tanımlanabilse de araştırmacıların ihtilafa düştükleri konulardan biridir. Araştırmacılar basit fiil ya da kök fiil dedikleri fiillerin hece sayısı konusunda düşüncelerini ifade etmişlerdir. Rüstemov eserinde bu düşüncelerin bir kısmını belirtmiştir. Melioransky, Türkçede fiil köklerinin tek heceli olduğu görüşünü savunmaktadır. Ramstedt fiil köklerinin kaynak bakımından iki heceli olduğunu, tek heceliliğin kökteki son ünlünün bir ek ile birleşmesi ve düşmesi sonucu meydana geldiğini düşünmektedir. Türkçede kök fiilin iki heceden oluştuğunu düşünen araştırmacılardan bir diğeri de Dimitriyev'dir. Fiillerin tek heceli köklere dayandığını düşünen araştırmacılardan Melioransky'nin bu düşüncesini destekleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Kononov, Reşetov ve Sevortyan da tek hecelilik düşüncesini desteklerler (Rüstemov 1995: 19-22).

Ercilasun da bu husus ile ilgili olarak eski metinler ile modern şive ve ağızlar incelendikçe tek heceli birçok kelimenin dahi türemiş olduğunun anlaşıldığını söylemektedir. Ercilasun eldeki malzemeye ve bugünkü bilgilere göre kök fiil olduğunu ileri sürdüğümüz bazı fiillerin de aslında türemiş olabileceğini belirtmektedir. Kök fiil olduğu şüphe uyandırmayacak fiillerin ancak tek ünlüden ve

bir ünsüzle bir ünlüden meydana gelmiş olabileceğini belirten Ercilasun eserinde diğer ses kuruluşlarına sahip fiilleri de incelemesine dahil etmiştir (Ercilasun 1984: 11).

Korkmaz, Türkiye Türkçesinde köklerin ister tek bir sesten oluşmuş olsun isterse birkaç sesin birleşmesinden oluşmuş olsun, genellikle tek heceli olduğunu belirtmektedir. Korkmaz, Türkiye Türkçesinde kullanılan ve birden fazla heceden oluşan köklerin dilin eski dönemlerine götürüldüğünde tek heceli şekle indirgenebildiğini söylemektedir. Bununla birlikte Korkmaz bazı birden fazla heceli kelimelerin kök yapılarının zamanla ya unutulmuş ya da değişikliğe uğramış olduğundan bunları tek heceli yalın köklere indirgemenin mümkün olmadığını söylemektedir. Bu nedenle bu tür kelimeleri birden fazla heceli yapılarıyla birer kök kelime olarak kabullenmek gerektiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 9-10).

Banguoğlu Türkçede kelime köklerinin aslında hep tek heceli anlamlıklar olduğu sanıldığını, buna göre kelimelerin ikinci ve daha sonraki hecelerinin birleşme halinde başka kökler değilseler (haydi<hay de, öbür<o bir), eski veya yaşayan birtakım ekler teşkil etmiş olacaklarını söylemektedir. Banguoğlu'na göre ancak bugün dilde bulunan birçok iki ve bir miktar üç heceli kelimelerin (otuz, kanat, bırak-, çiğne, böğürtlen) çözümlenmesinin imkânsız, güç veya şüpheli göründüğünü de belirtmektedir. Buna karşılık "ko-ş, ye-n, sür-t" gibi bazı tek heceli kelimelerin ikiye bölünebildiğini, bu sebeplerle kelime dağarcığının temeli olan köklerin gerçek sınırının belirlenmesinin mümkün olmadığını ve kendisinin de çözümlenmesi güç olan bu kelimeleri köklerden saydığını söylemektedir (Banguoğlu 2007: 145-146).

Kısaca Banguoğlu bugün Türkçede yer alan bazı birden fazla heceye sahip kelimelerin kökeninin belirlenmesinin güç olduğunu, buna karşın tek heceli olmasına rağmen eklerinden ayrılabilen kelimelerin de bulunduğunu söylemektedir. Bu durumda Banguoğlu fiillerin köklerinin gerçek sınırının belirlenmesinin zor olduğunu ve çözümlemesi yapılamayan bazı kelimeleri de kök olarak kabul etmek gerektiğini düşünmektedir.

Türkçede kelimelerin tek heceye dayandığını belirten araştırmacılardan birisi de Hacıeminoğlu'dur. Hacıeminoğlu tek heceye dayandığını belirttiği fiil köklerinin sayısının Türkçedeki ünlü sayısı ile eş olduğunu söylemekte ve uzun ünlülerle

birlikte toplam on altı aslî kök belirtmektedir. Hacıeminoğlu bununla birlikte Türkçenin tek heceli ve sabit köklere dayanan bir dil olduğunu da belirtmektedir. Ona göre sabit köklere dayanan Türkçe yavaş gelişmekte ve az değişmektedir. Bu değişmeler ona göre belirli seslerde (*b/p; d/t; ġ/ķ; g/k*) olmaktadır. Türk lehçelerinde var olan *r~z; l~ş; y~s; d~t* farklılıkları ise yalnızca ikamedir (Hacıeminoğlu 1992: 18).

Türkçede kelime köklerinin tek heceden oluştuğunu düşünen araştırmacılardan birisi de Ergin'dir. Ergin, Türkçe kelime köklerinin genellikle tek heceden oluştuğunu belirtmekte ve bugün dâhil bazı kelimelerin köklerini ararken tek heceye kadar inildiğini söylemektedir. Ergin'e göre tek heceye indirilemeyen kelimeler de Türkçenin karanlık devirlerinde tek heceye kadar inmekteydi (Ergin 2002: 107).

Deny de Türkçede kökün tek heceli olduğunu belirten araştırmacılardandır. Ona göre ikinci hece açık olduğu takdirde kök iki heceli de olabilir (Deny 1995: 81). Ayrıca Deny Türkçede kök fiillerin ses yapısının vokal, vokal-konsonant, vokal-konsonant-konsonant, konsonant-vokal, konsonant-vokal-konsonant, konsonant-vokal-konsonant-vokal biçiminde olduğunu söylemektedir (Deny 1941: 78).

Karaağaç kök sözler üzerinden kök fiil konusuna farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Karaağaç sadece Türkçedeki değil bütün dillerde tek heceli olan yapıların dillerin ve dil ailelerinin oluşma çağlarından kalma olduğunu söylemektedir. Bu açıklamadan hareketle Karaağaç'ın da Türkçedeki kök fiillerin tek heceli olduğunu düşündüğü anlaşılabilir (Karaağaç 2012: 403).

Göksel ve Kerslake Türkçede birden fazla hece içeren sözcüklerin türemiş olduğunu belirtmektedir (Göksel ve Kerslake 2005: 43). Bu durumda onlara göre kök fiil ve isimlerin tek bir heceden geldiği söylenebilir.

Korkmaz'a göre kök fiiller kendi içlerinde daha basit anlamlı öğelere ayrılamayan kök fiillerdir. Korkmaz ayrıca, *aç-, ak-, aş-, bak-, göm-, gör-, il-* "bağlamak", *koy-, öl-, tat-, var-* gibi kök fiillerin En Eski Türkçe döneminde *aç-<*a-ç-, aş-<*a-ş-, bak-<*ba-k-, göm- <*gö-m, il-<*i-l-* vb. biçimlerde daha geriye giden köklere ayrılabileceğini gösteren belirtilerin olduğunu da söylemektedir. Bunların zamanla birbirleriyle kaynaşarak mevcut fiilleri daha basit öğelerine

ayrılamaz hale getirdiğini söyleyen Korkmaz, Türkiye Türkçesinde kök fiillerin büyük çoğunluğunun tek heceli olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 528).

Demir ve Yılmaz hiçbir yapım eki almamış, anlamlı daha küçük parçalara bölünemeyen kelimelerin kök olduğunu ve bu köklerin de isim veya fiil kökü olabileceğini belirtmektedir (Demir ve Yılmaz 2005: 169).

Gencan ise kök fiil terimi yerine "*yalınç fiil*" terimini tercih etmektedir. Gencan'a göre bu fiiller başka bir sözcükten türememiş, bileşmemiştir (Gencan 2007: 348).

Bilgegil, kök fiiller için "*Bir tek asıl maddesi bulunan, o da kökten ibaret olan fiiller bu çeşittendir*." şeklinde açıklamada bulunmakta ve "*geliyor, oturdu, bilecek, anlamış"* fiillerinin her birinin bir tek asıl maddesi olduğunu söyleyerek onların da "*gel-, bil-, anla*" olduğunu belirtmektedir (Bilgegil 2009: 268).

Tüm bu görüş ve tanımlamalardan yola çıkarak Türkçenin kelime sisteminin tek heceye dayandığı görüşünün daha ön plana çıktığı görülmektedir. Gerek isimlerde gerek ise fiillerde bilimsel çalışmalar yapıldıkça kökenin tek heceye dayandığı görülebilir; ancak elde bulunan metinler ve veriler doğrultusunda düşünüldüğünde her kelimenin, özellikle de fiillerin kökenlerinin tam olarak nereye dayandığını belirtmenin zor, kimi zaman ise imkânsız olduğu söylenebilir. Araştırmacıların birçoğu eldeki verilerin ışığında daha fazla geriye götürülemeyen fiillerin kök fiil olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesindedirler.

Çalışmanın bu bölümünde kök fiiller tespit edilirken çalışmanın temel amacı her ne kadar etimoloji olmasa da bu alanın sağladığı verilerden faydalanmak gerekmektedir. Tespit edilen fiillerin çeşitli kaynaklardan kökenlerine dair veriler araştırılmış, bazı durumlarda da bazı kök fiillerin etimolojik olarak daha da geriye götürülüp götürülemeyeceği hususunda bir takım öneriler sunulmuştur. Bazı fiillerin kökleri hususunda araştırmacılar arasında da muhtelif görülmüştür. Bu gibi durumlarda kabul edilen görüle ait kaynak fiilin yanında parantez içerisinde gösterilmiştir. Diğer düşünceler ise fiilin hemen altında açıklanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinde yer alan kök fiiller yer almaktadır. Bu bölümde tespit edilen fiiller alfabetik olarak sıralanmıştır ve bu fiiller barındırdıkları ses sayısına göre tasnif edilmiştir. Sıralanan

bu fiillerin metnin içerisinde hangi anlamda kullanıldığı verilmiş ve bu anlamları temsil edecek örnekler verilmiştir. Örnekler seçilirken mümkün olduğunca her bir ciltten o fiili gösterecek örnekler alınmaya gayret edilmiştir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinden tespit edilen kök fiiller şunlardır:

1.1.1. Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

aç- (EDPT 18)

1. bir şeyin kapalı durumunu değiştirmek, açık hale getirmek.

[26b]

üç yüz Zeyneddîn Hâfî fukarâları ile deryâ üzre postların döşeyüp tevhîd-i erreye meşgûl olup def [ü] kudümlerin çalarak ve alem-i hâfîlerin **açarak** azharun mine'ş-şems deryâ üzerinden piyâde ve post-nişîn ubûr etdüğin kal'adan küffâr-ı dûzah-karâr görünce ru'b u bîmden akılları çâk olup Cübbe Alî hazretleri postların deryâdan alup Cibâlikapusu'ndan sarıldılar.

[131b]

Ba'dehu kâlıb ocakları ***[131b]*** kenârında iki tarafda kırkar ellişer koyun kurbânları âmâde olup cümle hâzırûn vüzerâ ve vükelâ ayağ üzre kalkup kârhâne du'âcısı âmâde olup muvakkıt sâ'atiyle ocakbaşına gelüp tuç deryâsı ağzın **açmağa** nîm sâ'at kaldıkda haber edüp du'âcı du'âya âğâze edüp cümle {hâzırlar} hulûs-ı kalb ile *âmîn* deyüp herkes teveccüh-i tâm ile bükâ ederler.

3/[120b]

Ol dahi çitden örülmüşdür. Aşağıdan ve yukarudan gelen gemiler ubûr etmeğiçün mezkûr kapuyu **açup** kaparlar.

2. alanı genişletmek için birbirinden uzaklaştırmak.

[155a]

Bu esnâf subaşıya tâbi‘ olmağile ordu alayında rûz-ı rûşende ellerinde gûnâ-gûn musanna‘ fânûsları yakup şem‘-i asel kâfûr-ı ihşidîler ve şem‘-i rîhleri yakup ellerinde ucu demirli sopalar ile bellerinde kılıçlar ve teber-kemânlar ile ve palâs palâs esbâblar geyüp başlarında mahûf ucbe-likâ kurd derilerinden tâclar ve sivri gûnâ-gûn külâhlar geyüp birbirlerine sopa urarak gûyâ hırsız kaçarmış şeklinde "Bire koma, kaşdı ha vardı ha, bire koma, gitdi gidi, vardı gidi, işte gidi" deyü ba‘zı temâşâcıları gösterirler ve seyirciler mâbeynine ol ucbe-likâ ile girüp halkı korkudurlar ve hem halkı iki tarafa **açarlar** ve gûnâ-gûn şaka ederler.

3. engeli kaldırmak.

[227a]

Bir kaçın sahib-i hâneler kâr içün hâs u âm hammâmları edüp taşradan bâb-ı cedîd **açmışlar**.

ak- (EDPT 77)

1. sıvı bir nesne hareket etmek.

[131b]

(…) dökücübaşı ve gayrı üstâdlar keçe esbâbları ile tuç deryâsı ağzın demir çapalar ile "Allâh Allâh" deyüp açdıklarında tuç deryâsı âteş gibi **akmağa** başlayınca yüz adım yerde olan âdemlerin yüzlerine ve esbâblarına gûyâ alev yapışır.

[212b]

Pîrsizleri yine Salsâl'dır. Dükkân kırk, neferât 105, bunlar Tekirdağı'nın darısından bir gûne beyâz süd gibi boza yaparlar kim gûyâ bir kâse cüllâb-ı hoş-güvârdır. Niçe kerre tecrübe içün makremelere komuşlardır, aslâ bir katre **akmaz** böyle koyu bozadır.

[266b]

Beri Anadolu tarafında Kırşehri'nde Hacı Bektaş-ı Velî, destmâliyle bir kayayı silüp "Saltık Muhammed'im ıztırâbda terlemededir. Hak dest-gîr [u] mu‘în u zahîri ola" dedikde kayadan tuzlu su **akardı.**

3/[19a]

Gayri zamân at ile geçilir ammâ muhâlifdir, gâyet çoşkun **akar**. Bu nehr-i azîmin ibtidâ tulû‘u Sis dağlarından gelüp bu Çakıt Hânı altından geçüp cânib-i garba cereyân ederek iner.

al- (EDPT 124)

1. bir şeyi bir yerden ayırmak, kaldırmak.

[12b]

ne kadar murg-ı zeyrek ve tuyûr-ı sığırcık-ı pür-reng var ise cemî‘i dünyâ hadîkalarına müstevlî olup minkârlarına birer zeytûn ve nâhuneynlerine ikişer zeytûn **alup** her tayr üçer dâne zeytûn hedâyâ ile İslâmbol'a gelüp mezkûr amûdun zeylinde olan kilar kubbesinin zirvesindeki delikden zeytûnları bırağup edâ-yı hidmet edüp giderlerdi.

2. ele geçirmek.

[21a]

Ve gark olan gemilerinden ol kadar mâl-ı hazâyinler **aldılar** kim hisâbın muhtesib-i Bârî bilür.

[25b]

"Âhir zamânda bir Muhammed gele, niçe bin kiliseler yıka. Anın ümmetleri Antâkıyye ve Kudüs'ü ve Mısır'ı ve Kostantıniyye'yi **ala** ve karadan niçe bin pâre yelkenleri açılmış gemiler ile gele ve başında kadı sarığı ola ve katıra binüp ayağında mâvî çizme ola.

[57b]

Seğitvar kal‘ası ve Göle kal‘ası ve Komar kal‘asını Süleymân Hân'ın ölüsü **aldı** derler.

3.okumak.

[70b]

"Var sen de Evliyâ imdâd eyle" deyince derhâl yek perende-i mu‘allak tâvûsî atarak nerdübân başında *Hayye ale's-salâ* hânesin **aldım**.

4. kabul etmek.

[71a]

"Pâdişâhım bu benim ciğer-kûşem Evliyâ, Kadir gecesinden berü derse gelmedi. Meğer harem-i hâssa **almışsız**.

5.satın almak.

[120a]

"Eydincik'de un **alırdım**" deyü yemîn eyledi.

[264a]

Ve bu kal‘a inşâ olunurken yedi kerre Tatar askeri Moskov diyârına sefer edüp on beşer yigirmişer bin esîr ile ordu-yı İslâm'a gelüp cümle asker-i İslâm onar guruşa esîr **alırlardı**.

3/[9a]

Cümleden biri; bir gün Timur, Hâce ile hammâma girüp birer fûta ile gusl ederlerken esnâ-yı kelâmda Timur eydür: "Hâce! şimdi bencileyin cihângîr padişâh-ı zî-şânuma satılmak iktizâ etse, beni niçeye **alırduŋ**? der.

an- (EDPT 168)

1. bir kişiyi ya da nesneyi akla getirip hatırlamak.

[374b]

Ve 'İşte Hasan Ağa'ya sor, şimdi yollarda gelirken bu sâ‘at sebebiyle her bâr seni **anup** Melek Ahmed Paşalı Evliyâ Çelebi sâ‘atidir' deyü seninle dağlarda ve bellerde gezdiğimiz **anardık**" deyü tâ ahşama varınca niçe bin

kelimâtlar edüp hemân kendüye netîce-i kelâmlarım cümle tesellî-i hâtır-gûne kelimâtlar idi.

3/[144a]

Bu mahalde re'îsü'l-küttâbımız olan Gınâyî Efendi gâyetü'l-gâye si-keste-âtır olduğu paşa-yı selîmü't-tab'ın mesmû'-ı şerîfleri olup her bâr Gınâyî Efendi'yi su'âl edüp tesliye-i hâtırlarıyçün yük yük me'kûlât [u] meş-rûbât makûlesi ve birer kise hammâm akçesiyle ***[144a]*** Gınâyî Efendi'yi **anardı**.

as- (EDPT 240)

1. bir şeyi sarkacak şekilde sallandırmak, sarkıtmak.

[35a]

Ba'de'l-feth, Ebü'l-feth bu kubbe Hazret-i Risâletin ağzı yarıyla kâ'im oldu deyü tâ kubbe-i âlînin ortasına bir zencîr ile teberrüken bir altun top **asmışdır**

[61a]

Ve yine vak'a'-i Osmân'da ol gece iç ağaları kapu ağasın pâreleyüp sabâhın leşin taşra atdılar ve Atmeydanı'nda leşini tuç ejdere **asdılar**, ayaklarından.

[149b]

Ammâ bilmek gerekdir kim sâhib-i tarîkler mâbeyninde bir halîfe ve bir ihtiyâr kazâ ve kader birle andan bir zelle sâdır olsa gerekdir kim anı cümle ihtiyârların re'yiyle anı peymenhâneye götürüp boynuna sekel **asup** haps ederler.

[343a]

Yedi sene bu dağlarda yaban koyunu ve keçisi ve sığını tenâvül ide ide pîl-i Mahmûdî-misâl olup dağlarda hayvânâtların ırkın kesüp dağlardan kurâ ve kasabâtlara nüzûl edüp at ve katır ve deve ve hımâr ve benî Âdem sayd [u] şikâr etmeğe başlayup âhir-i kâr kolu kuvvetli cânın birisi çatal

kurguşum ile şikâr yerken urup kellesi hûrd olup ale'l-fevr mürd, ölüdür, postun yüzüp Tapan Ahmed Ağa'ya getirüp ol dahi ibret-i âlem için bu taht-ı revân üzre koyup bezzâzistânının kapusunun iç yüzünde **asmışdır**.

aş- (EDPT 255)

1. uzak ya da yüksek bir yerden geçmek.

[283b]

Bu şehirden kalkup yine cânib-i şarka dağlar ve ormanlar **aşup** 6 sâ‘atde, (…)

[310b]

Andan kalkup Kuşlunca ***[310b]*** belin **aşup** (---) sâ‘atde, (…)

at- (EDPT 36)

1. bir şeyi fırlatmak

[30a]

Hemân Ebü'l-feth Gâzî dal-tîrkeş olup alâmetim olsun için bir hadeng-i çâr-cenâh Ayasofya kubbesinin tâ ortasına **atdı**.

[61a]

Ve yine vak‘a‘-i Osmân'da ol gece iç ağaları kapu ağasın pâreleyüp sabâhın leşin taşra **atdılar** ve Atmeydanı'nda leşini tuç ejdere asdılar, ayaklarından.

[231a]

Tâ bu mertebe kûh-ı bâlâdır kim âdem bir kaya daldasına pinhân olmasa rûzgâr âdemi doğancı pefteresi gibi hevâya **atar**, gâyet şedîd rîh-ı akîmi olur.

[264b]

Cümle halk imdâd edüp cümle mezkûr eşyâları deryâya **atdılar** ve iki yüzden mütecâviz sağîr ve kebîr üserâları gemi üstünden der-anbâr edüp anbar kapağın sedd etdiler.

eğ- (EDPT 99)

1. sert bir cismi bükmek, cismin şeklini değiştirmek.

[358b]

Hemân kim elime yapıştı, elinde aslâ kemiği yok idi. Ne cânibe **eğsem** hamîr gibi eğilirdi.

ek- (EDPT 100)

1. bir bitkiyi yetiştirmek ya da üretmek için toprağa tohum yerleştirmek.

[151a]

her yerde ma‘rifet tohumu **ekmekdir**.

[288b]

Kışı katı olduğundan iki ayda **ekerler** ve biçerler ve secc edüp döğerler ve ale'l-fevr der-anbar ederler.

2. serpmek.

[158a]

Hazret-i Mûsâ'nın gözü ağrıyup Cenâb-ı Bârî "Yâ Mûsâ ol hâtûna var kim gözüne ilâc etsin" buyurduklarında Hazret-i Mûsâ varup ol hâtûn Mûsâ'nın ayağı altından gubârı alup mübârek gözlerine **eküp** Hazret-i Mûsâ şifâ buldu.

[188a]

Esnâf-ı boracıyân: Dükkân 3, nefer 10, pîrleri (---) (---) (---) (---) (---) (---) Bunlar kuyumculara bora yaparlar kim lehem bâr ile bir işi birbirine yapışdırmak içün kuyumcular lehem üzre borayı **eküp** bi-emrillâh âteşde iki gümüş birbirine muttasıl olup yekpâre olur.

[213b]

Pirinci değirmenden çeküp pâk [ü] rakîk eleyüp, andan hamîr edüp furunda pişirüp, ba‘dehu cüllâb edüp eleklerden süzüp içine mî‘âd şekeriyle bir gece yatup ale's-sabâh kâse kâse satarken üzerine darçın **ekerlerdi**, aslâ südden fark olunmaz beyâz cüllâb idi.

em- (EDPT 155)

1. dudak ve dil ile bir şeyi içine çekmek.

[13a]

Evvelâ bir büyük sarnıc havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz **emen** ma‘sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine girüp bir sâ‘at dur, andan çıkup hammâma gir.

[127b]

"Ben anın karnındakin kârhâne sâhibine emânet verdim, tîz ehlimin kabrin bana gösterin" deyüp derhâl kabrine varup kulak dutar, görse bir ma‘sûm sadâsı istimâ‘ olunup derhâl gûrun kapağın açup görse bir cân-pâresi vâlidesinin sağ memesin **emer**, aslâ çürümemiş.

3/[58a]

Derhâl Hazret-i Cibrîl-i Emîn kıbel-i Hak'dan bu kovuk ağaç içre girüp Hazret-i İbrâhîm'e dâye-misâl hizmet edüp İbrâhîm parmağın ağzına koyup **emer**.

en-/in-[16] (EDPT 168)

1. yüksek bir yerden daha alçak bir yere doğru gelmek.

[27b]

Ammâ karadan limanın iç yüzüne **enmiş** gemilere ne fâ’ide.

[16] Fiilin /e/ ve /i/’li şekilleri için bk. (Duman 1993: 163).

[102b]

Dâ'imâ pederi pâdişâh-ı âlem ile **enüp**[17] binüp sayd [u] şikâr ve gazâ ederlerdi.

[183a]

Bir fişek semâya urûc edüp tamâm olunca andan kırk elli aded fişekler gökyüzünde cânib-i erba'aya târumâr olup birbirlerin kovarak kimi hevâya çıkar, kimi **ener** ve yine çıkar ve gâh sağına ve gâh soluna ber-hevâ gezerler.

[264b]

Mayna alaburta" deyüp hemân cümlesi bir yire cem' olup alaburta iplerini indirüp alaburta direği dahi aşağı **indi.**

[279b]

Ve imâretinde şeb [u] rûz ni'meti âteş üstünden **inmeyüp** âyende vü revendeye ni'meti mebzûldur.

[284a]

Bu nehr-i Kerkük (---) (---) dağlarından cem' olup Koylıhisâr dağlarından niçe sular dahi mahlût olup **iner.**

[354a]

Hemân beğ yerinden kalkup elim öpüp "Ey imdi yiğit! Sen kışdan bu eve düşüp cân kurtardıŋ. Ammâ hakkâ ki sen de bizden eyi cân kurtardıŋ. Eğer bu evin avlısına girdiğin gibi selâm verüp atdan **inmeseŋ** bin cânın olsa bizden kurtulmazdıŋ. Sen de bizi oda içinde âteş başında dururken tâ'ifenile bassaŋ biz de cân kurtaramazdık. Allah senden râzî ola.

3/[19a]

Gayri zamân at ile geçilir ammâ muhâlifdir, gâyet çoşkun akar. Bu nehr-i azîmin ibtidâ tulû'u Sis dağlarından gelüp bu Çakıt Hânı altından geçüp cânib-i garba cereyân ederek **iner.**

[17] İkileme biçimindedir.

er-/ir-[18] **(EDPT 194)**

1. kavuşmak, ulaşmak.

[70a]

"Ol bir Âl-i Osmân pâdişâhıyla zânû-be-zânû olup Ahmedleri elinden ni‘met yiyüp İbrâhîm berekâtın bulup Murâdla **erüp** *Tarîk-i Muhammedî* kitâbın tilâvet edüp anda hatm-i kelâm eyle" deyü bu gûne rumûzlar edüp keşf ederler.

[197a]

Ahşâbât değşirirken yılan sokup şehre mu‘âleceye **erince** merhûm oldu.

[284a]

Bu kal‘anın şimâlî tarafına iki merhale yer Karadeniz sâhilinde Penç-şenbe bâzârıdır. Piyâde âdem bir günde **irer**.

2. bitmek, tükenmek.

[121b]

el-Mevlâ Pîr Mehemmed Azmî Efendi: Defterdâr Pîr Ahmed Çelebi'nin defter-i âmâli Azmî Efendi Kıbrıs'ı tahrîf ederken bu beyt târîh olmuşdur:

*Nizâm-ı sübha-i ömrü **erüp** encâma hatm oldu*

Anıniçün makta‘-ı itmâmına târîh nazm oldu.

3. kutsal bir aşamaya ulaşmak.

[313b]

Ol kadar riyâzât [u] mücâhede ile erenlere **irmişler** kim Arş-ı azîm horosunun bangın istimâ‘ edüp evkât-ı hamse ezânın tilâvet edermiş.

3/[78b]

Ermenîleridir. Anların zu‘munca Keyümerz savma‘asında secde ederken dâ’imâ secdede birer sâ‘at-i nücûmî feza‘ u ceza‘ı Rabbü'l-izzet'e **ererdi**.

[18] Fiilin /e/ ve /i/’li şekilleri için bk. (Duman 1993: 163).

4. gücü yetmek.

[228a]

Ba‘zı zaman cümle âşıkân-ı sâdıkan yek dil, yek cihet olup el ele verüp keştî-bânların "[Hey] yâ Mevlâ" sadâları gibi bir hây-hûy ile el ele deverân etdikçe havz-ı azîm içre olan mâ-i tâhir girdâb-ı bahr-i Ummân gibi deverân edüp seyl-i deryâ gibi akdıkça önüne bir cân durmağa iktidârları olmayup cümle âşıkân kendi halleriyle durup su ile deverân ederler kim göz **irmez** bir seyrân-ı azimdir kim niçe bunun emsâli lu‘bedebâzlıklar vardır.

[360a]

Ânî gördük, berk-ı hâtif gibi sandûk karşu çete varup geldi ve Pehlivân Süleymân taşra çıkup ser-çeşme huzûrunda temennâ etdi. Bu kâra dahi bir zî-aklın idrâki **irmedi**.

es- (EDPT 240)

1. hava bir yöne hareket etmek.

[26a]

geldükde bi-emri Hudâ bir eyyâm-ı muvâfık rîh-i tayyibe **esüp** cümle keştîlerin bâdbânların küşâde edüp cümle guzât-ı müslimîn sadâ-yı Allâh Allâh'a rehâ buldurup top u tüfeng şâdumânları ederek yüz elli pâre gemiler ile Okmeydânı rû-yı deryâ-misâl oldu.

[39a]

Ayasofya'nın kıble tarafında Hünkârkapusu'nun iç yüzünde cânib-i şimâle mekşûf bir revzen-i cân-safâdır kim dâ’imâ anda bâd-ı nesîm **esüp** âdeme hayât verir.

[222a]

Hemân Emîn-i Mübîn rîha emr edince bir kerre Lodos rûzgârı Âd kavmine **esdiği** gibi bir rîh-ı akîm **esüp** cümle taşı ve toprağı hevâya perrân edüp tarfetü'l-ayn içre kal‘anın der-i dîvârları ve burc [u] bârûları zâhir olur.

3/[27a]

Âb [u] hevâsı çölde olmağıla gâyet şiddet-i hâr üzre olup ba‘zı zamân sam yeli **eser**.

eş- (EDPT 255)

1. toprağı kazmak.

[154a]

Âhir gördü kim bir zâğ-ı siyeh-rû gelüp Kâbil huzûrunda bir cevz-i Hindî yere minkârıyla **eşüp** gömdü.

et-[19] (EDPT 36)

1. yapmak.

[36a]

"Bu nerdübân nedir?" deyü su’âl etdükde Mi‘mâr Alî eydir: "Vakt-i hâcetde kurşum üzre çıkmak içün **etdim**" deyü cevâb eder.

ez- (EDPT 279)

1. baskı uygulayarak şekilde değiştirmek ya da eritmek.

[173b]

Beyt:

Sükker nedir kim anın sözüne diyem benzer
Ki sükkeri sözünün lütfu bir nefesde ***ezer.***

[19] Türkçede *et-* fiili yardımcı fiil görevindedir; ancak tek başına ele alındığında kök fiil olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle fiil kök fiiller arasında da ele alınmıştır.

iç- (EDPT 19)

1. bir sıvıyı yutmak.

[29a]

"Vallâhi pâdişâhım gerçi bâde-nûş idi, ammâ bu mutalsam câmdan gayrıdan **içmezdi** ve kâfirler ile ihtilât etmeyüp bir yere gitmezdi.

[38a]

Hemân Gülâbî Ağa, "Şu sudan sehel su **içsem**" dedikde, "Sabr eyle bu gün görelim sana bundan ni‘met müyesser olur mu?" der.

[111a]

"Murâd cenâzemi Ebü'l-feth'de kılmağa hâzır olup yine beni hânemde defn edüp üzerime bir kubbe ve bir tekye ve bir çeşme inşâ et kim dünyâda elli bir sene su **içmedim.**"

ol-[20] (EDPT 125)

1. bulunmak, yer almak.

[5b]

228. varakda İki yüz yetmiş üçüncü fasılda İslâmbol içre **olan** hezârfen çemşid-kârları bildir[ir].

[25b]

"Âhir zamânda bir Muhammed gele, niçe bin kiliseler yıka. Anın ümmetleri Antâkıyye ve Kudüs'ü ve Mısır'ı ve Kostantıniyye'yi ala ve karadan niçe bin pâre yelkenleri açılmış gemiler ile gele ve başında kadı sarığı **ola** ve katıra binüp ayağında mâvî çizme **ola**.

2. bir makam ya da nitelik kazanmak.

[7b]

Ve benim silâhımla amel edüp dünyâ ve âhiret oğlum **ol.**

[20] Türkçede *ol-* fiili yardımcı fiil görevindedir; ancak tek başına ele alındığında kök fiil olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle fiil kök fiiller arasında da ele alınmıştır.

on- (EDPT 168)

1. düzelmek, iyiye gitmek.

[173a]

"Bak-a ey bî-akl ve bî-idrâk, kifâflarından gayrı cân ürküdücü sayyâd-ı mâhî alan âhı **onmadık** gümrâhı tâ'ifeleri nice diyebilirsiz kim balık tenâvül edenler zekî tab‘ olup gıll [u] gışden berî olur dersiŋiz."

[175a]

Ammâ bunların hakkında elsine-i nâsda "Ağ yapan **onmasın**, avlayan bitmesin, balık yiyen doymasın" demişler.

ov- (EDPT 4)

1. bir şeyin üzerinde elleri sürterek gezdirmek.

[264b]

Zifoz ve ra‘d u berkli sağanaklar ve kırıntılı üçerleme kumlar peydâ olunca cümle keştîbânların reng-i rûyları mütegayyir olup ellerin **ovmağa** başladılar.

3/[144a]

Ale's-sabâh dest-i şerîfin **ovarken** gice gördüğün vâkı‘ayı söyle, dediği meğer ol imiş.

oy- (EDPT 266)

1. sivri bir şey ile bir nesnede gedikler açmak.

[44b]

Ve bu kapunun atebe-i ulyâsı üzre mihrâb-misâl mermerden **oyma** mukarnas mebrûmlar içre ser-nigûn mermerden lâle-i ibret-nümûnlar ve sanâ-

yi‘ât-ı gûnâ-gûnları yine mermerden zencîr ile musanna‘ âvîzeler var, ilm-i Cemşîd-i çeberşebîr'den haberdâr olan bilür.

[47b]

Harem-i Hümâyûn'dan çıkup niçe livâlara mutasarrıf [ve] vezâret ile şeref-yâb oldukda dîvân-ı pâdişâhîde bir fâhişenin fercin **oyup** siyâset etdüği ecilden Süleymân Hân'ın hemşîresi Lütfî Paşa'nın menkûhası olmağile sultân hâtır-mânde olup vezâretinden azline sebeb oldu.

[199b]

Bu oymacılar, dervîşân-ı zîşândan Hezârfen Çelebi ma‘rifetli üstâd-ı kâmillerdir kim mikrâs-ı lây ile sihr-i i‘câz oymalar **oyarlar** kim gûyâ sihr-i helâldir.

öğ- (DS 3316)

1. bir şeyi izlemek, gözlemek, korumak, kollamak.

[334a]

"Allah, Allah! Hâce-i âlem, seyyid-i kâ’inât ve mefhar-i mevcûdât ber-cemâl-i kemâl Muhammed Mustafâ-râ salavât. Engürü'de er yatır, Rûm'da, Sarı Saltık, tan giyer ve tumman çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmûd, pîr-i yâr-ı velî aşkına iki vezîrdir. İkisinin dahi dutduğun Allah **öğer**, dîn [u] imân ile gide."

öp- (EDPT 5)

1. saygı veya sevgi belirtmek için dudakların bir kişiye ya da bir şeye dokundurmak.

[145b]

Ve kuyumcular halîfelerinden ibtidâ on iki halîfe-i müsta‘id-i pâdişâh-ı azîmü'ş-şânın, sonra şeyhülislâmın, sonra sâ’ir vüzerâ-yı izâmın dest-i şerîflerin bûs edüp ba‘dehu ser-zergerân kuyumcubaşının ve şeyhinin

ve nakîbinin ba‘dehu sâ’ir pîrlerin dest-i şerîflerin **öpmek** kânûn-ı Süleymân Hân'dır.

[188a]

"Bismillâh, Yâ azîme'l-hadar, yâ serî‘a'z-zafer, yâ ma‘rûfe'l-eser" ilâ âhirihi tahrîr ederdi. Bizzât kemerin Hazret-i Resûl-i Ekrem bağlayup Resûl'ün zahrındaki mühr-i nübüvveti **öpmüşdür.**

[301b]

Kırmızı Murtazâ Alî ve Düvâzde imâmları seversin, gel mü’minim! Püserlerimin destinden bir câm çakır nûş et. Gelen kim kelleler germ ve sîneler nerm olup şu fezâ bezmgâhında bir kâm alalı ve bir dem süreli" deyü cümle pençe-i âfitâb [u] nûr-ı mahz gulâmlarıyla sarılup anlar beni, ben anları şarp şarp **öperim**, ammâ yine Feyyâz-ı Mutlak'dan isti‘ânet taleb ederim.

öt- (EDPT 39)

1. (bir canlının ya da nesnenin) değişik türden sesler çıkarmak.

[115a]

Hikmet-i Hudâ vakt-i seherde pederi merhûm olup ol zamândan berü bu Dîvâne Çelebi'ye "Sabâh sabâh" dediklerinde başını taşdan taşa urdukda Hudâ âlimdir, başı Adana kabağı gibi küt küt **öter.**

[208a]

Bu bâlâda tahrîr olunan on aded nefes ile dehânî sâzları cümle yek-dil, yek-cihet olup umûmen sâzende-i nağarazâncıyân neferât 500. Beş yüz nağarazenleriyle makâm-ı uzzâl ve şehnâzla bir fasl-ı azîm ve bir velvele ve gulgule ve debdebe ve hengâme-i elîm ederler kim Zühre raks edüp tâs-ı eflâk çın çın **ötüp** geçerler.

3/[66a]

Hattâ efvâh-ı nâsda darb-ı meseldir kim Kayserî sahtiyânı gibi kıcır kıcır **öter** derler.

uç- (EDPT 19)

1. yuvarlanmak, düşmek.

[89b]

Yetmiş günden merhûm olup mezâra defn ederken lahd kenârından bir taş **uçup** Paşa-yı mûmâ-ileyhin üzerine düşüp bi-emrillâh kılıç gibi başını keser.

2. gökyüzünde düşmeden hareket etmek.

[101a]

Ba‘de't-tahrîr gördüler kim Mısır'da gökde **uçan** yerde gezen ve deryâda yüzen cümle vakfullâhdır, Pâdişâha dâne-i hardal â’id ü fâ’ide olmaduğun Selîm Hân'a i‘lâm etdiklerinde Selîm Hân buyururlar kim "Bize Hâdimü'l-Haremeyn huddâmı olduğumuz kifâyet eder.

3. geçmek.

[231a]

Kefere zamânında İslâmbol'da Ayasofya kubbesi üstünden ruhbânlar **uçup** bu gârlarda sâkin olurlarmış.

[284a]

Bu kal‘adan kalkup teper aşağı bir uçurumdan **uçarak** nüzûl edüp nehr-i Kerkük kenarında dere ve depeler aşarak 7 sâ‘at (…)

4. atlamak.

[360a]

Meğer bir san‘at ile **uçdu** kim cümle âlem halkı hayretde kalup ser-çeşme huzûrunda el arkası yerde etdikde ser-çeşme "Hezâr ahsend ey pehlivân Şücâ‘" deyü elin bûs etdi.

um- (EDPT 155)

1. bir şeyin gerçekleşmesini isteyerek beklemek.

[150b]

Bu ma‘nâya dervîşânın vücûdundaki dâğlar Allâh'dan korkma ma‘nâsıdır kim Hudâ'dan afv **umup** tâ’ib ü tâhir olur.

ur- (EDPT 194)

1. elini, başka uzvunu ya da başka bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

1/[7a]

Ba‘de's-selâm sağ cânibde hakîre nazar edüp mübârek yed-i yümnâları ile zânû-yı şerifine **urup** hakîre hitâben “kâmet eyle” dediler.

[149b]

Sâhib-i tarîk ol mücrimin zellesin âdilliğile sorup zulm etmeyeler ve belki iftirâ ola, eğer zellesi müsbet olduysa cemî‘i ihtiyârlar huzûrunda cürmüne göre seksen üç asâ **uralar**, ammâ asâyı sâhib-i seccâde kulağından yukaru kaldırup **urmaya**.

3/[11b]

Ba‘dehû sene 792 târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân deryâ-misâl asker ile yıldırım gibi yetişüp Konya kal‘asın yıldırım **urur** gibi **urup** kal‘aya emân u zamân vermeyüp feth edüp

3/[131b]

Ba‘dehû gazâ-yı Kosova'da iki kerre yüz bin küffârı kırup lâşe-i murdârların im‘an-ı nazar ile temâşâ ederken cîfe-i kefereler içinden Miloş Koblaki nâm bir zeber-dest fecere destinde tîğ-ı Dahhâk'dan nişân verir müczim ya‘nî ***[131b]*** keskin bıçak ile na‘ş-ı kefereler arasından mel‘ûn kalkıp Gâzî Hudâvendigâr'ı **ura ura** şehîd eder.

2. öldürmek.

3/[31b]

"Kahpezâde beni **uracak** değilsin a! Celâlîyi **ur**!" der.

3. avlamak.

[193b]

İslâmbol'un cânib-i erba‘asında Çekmece gölleri'nde ve Terkoz göllerinde kuğu ve saka kuşu ve yeşilbaş ördek ve alaca ördek **urup** boğazların kürkcübaşıya kanatların okcubaşıya verirler.

uy- (EDPT 38)

1. bir inanca ya da düşünceye uygun hareket etmek, riayet etmek.

3/[179b]

Melek Paşa eyitdi "Dünyada ve âhiretde mestûr olmak istersең bu Haleb'den getirdiğin yüz bin kadar eşkiyâ ve eşirrânın ığvâsına **uymayup** bir kes’e adâvet edüp mâlına ve emvâl [u] erzâkına tama‘ edüp kan eyleme. Ve herkes ile hüsn-i ülfet edüp kulûb yap.

üs- (DS 4094)

1. yetişmek, büyümek.

3/[173b]

Bu mâbeynde sadrıa‘zam kâh hoş-hâl kâh mizâcı pür-melâl olup hikmet-i Hudâ sehel ifâkat bulmuşken Çerkes âdemîsi olup Tatar ile **üsdiğinden** bir semiz at eti yiyüp ve kımız nâm at südü içüp ve peynirli Çerkes pasdası yeyüp hasta oldu. Bu ta‘âmlar ise cümle kabızdır.

üş-/eş- (EDPT 256)

1. üşüşmek, bir yere toplanmak.

[27b]

Hemân beriden iki yüz pâre firkate ve kayıklar içre Okmeydânı'ndan gelen guzât-ı müslimîn gemilere girüp salpa demir, avanta kürek, ribaça gemir edüp bir baş on pâre kalyonlara ve on pâre balkarmata kadırgalara

cümle guzât-ı müslimîn zenbûr-ı asel, kovana **üşer** gibi **üşüp** kıçdan ve başdan ankebût-vâr resenbâzlık edüp kâfir keştîlerine mâl-â-mâl olurlar.

[66b]

kapucubaşı gelüp Abaza Paşa'yı Aşağı Dîvânhâne'nin iç mehterleri kapusu mâbeyninde başına **üşüp** başın teninden cüdâ edüp kellesin Âsitâne'ye götürüp (…)

[172b]

Ammâ neferâtları yokdur, hîn-i şitâda rahmet-i berf yağdıkda bizzât sadrıa'zam ve yeniçeri ağası ve bostâncıbaşı ve kapudan paşa, bunlar cümle iki kerre yüz bin eli kürekli ve kızaklı asker olup Okmeydânı'nda Atıcılar tekyesi dibinde Hünkâr karlığın ve Hasan karlığın ve Şücâ' karlığın ve Lenduhâ karlığın cemapur askeri **üşüp** karları hammâm kubbesi gibi top edüp yuvarlıyarak karlıklar içine itiverirler.

[315a]

Bir neft ma'denine bir şerer isâbet etse hemân cümle re'âya ve berâyâ **üşüp** neft üzre türâb nisâr edüp bi-emrillah def' olur.

3/[31a]

Beri tarafda âdem deryâsı ceng [u] cidâl ve harb [u] kıtâle âmâde olup cân bâzârına düşmüşler, bunlar bir yire **üşmüşler**.

2. katılmak, bir araya gelmek, gitmek.

[249a]

Hîn-i seferde bu cümle asker-i pür-silâh Paşa sancağı ve alaybeğisi bayrağı altında **eşmek** şartıyla ma'mûr [u] âbâdân kurâların senevi (---) (---) yük akçe mahsûlâtların yiyüp sefer eşerler.

[262b]

Bu hakîr gerçi Tatar Hâna müntesib idik. Ammâ kabîle-i Mansûrlu beğlerinden Kaya Beğ kovuşuyla **eşüp** yovar bar-keşi idik.

1.1.2. Ünlü + Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

ara- (KBS 74)

1. bir şeyi bulmaya çalışmak

[150b]

Pâ-bürehne ve ser-bürehne gezmek âşık-ı Hudâ'yım, anı **ararım** demekdir.

[176b]

Ve sikke urucuları gelişde ve gidişde uryân edüp **ararlar**.

[346a]

Paşa anda mihmân olup bir gün tekâ‘üd olunup ertesi tuğlar gidecek mahalde Murâd Haseki ve Çavruzcu Çavuş nâm kimesneler Âsitâne tarafından ulaklığile Diyârbekir'e gideriz, dediklerinde paşa bunları haps edüp cemî‘î esbâb [u] eskâllerin **arayup** Sâlih Paşa karındaşına hitâben emr-i şerîfler var kim "Bağdâd eyâletinden ma‘zûl olup Kapudan Paşalık ihsân olunup ılgar ile Âsitâne-i sa‘âdetime gelesin" deyü emirler ve hatt-ı şerîf-lerden gayrı bir mektûb bulunmadı.

ele- (EDPT 126) (KBS 328) (DLT I 284) (Seng. 110v20)

1. bir nesneyi elekten geçirip iri tanelerini ayıklamak.

[163a]

Esnâf-ı kum sâ‘atciyân: Dükkân 15, neferât 20, bu tâ’ife gemicilere deryâda lâzım olmağile alaylarında yamak olup tahtırevânlar üzre gûnâ-gûn kum sâ‘atleri bağlayup kumların elekler ile **eleyerek** ubûr ederler.

[213b]

Pirinci değirmenden çeküp pâk [ü] rakîk **eleyüp**, andan hamîr edüp fu-runda pişirüp, ba‘dehu cüllâb edüp eleklerden süzüp içine mî‘âd şekeriyle bir gece yatup ale's-sabâh kâse kâse satarken üzerine darçın ekerlerdi, aslâ südden fark olunmaz beyâz cüllâb idi.

üşü- (EDPT 256)

1. ısı azlığı sonucu vücut etkilenmek.

[349b]

Ammâ bu şehr içre on yedi âdemin dest [ü] pâları ol şiddet-i şitâdan **üşüyüp** erre-i Zekeriyyâ-yı belâ ile kat‘ olup kaynar katrana sokulup feryâd [u] figânları evce peyveste olup anda kalup bu Gümüş halkı cümlemize Hızır Nebî gibi yetişüp, mihmândarlık etdiler.

3/[51b]

ol gice anda dipi ve boran ve kızıl kıyâmet çekerek andan yatup ale's-sabâh cümle çadırları kar bürümüş ve cemî‘i ümmet-i Muhammed **üşümüş** ve üç bin gurebânın elleri ve pâları donmuş, çürümüş ve niçe yüz at ve deve donmuş (…)

1.1.3. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

ölç-[21] (Räsänen 1969: 371) (Toprak 2005: 26)

Gülensoy fiilin etimolojik tahlilini *öl-[?ö- ‘düşündükten sonra anlamak’-l]-ç- şeklinde vermektedir (KBS 659).

1. bir nesnenin ağırlık, boy gibi niteliklerini bir birim ile belirlemek.

[151a]

8- mahabbet ölçeğiyle ölçmekdir.

[166b]

Bu kahveciyân, cümle pür-silâh olup tahtırevânlar üzre ferde ferde kahveleri kîleler ile **ölçerek** "Ala bin guruş vere yüz guruş" deyü gûyâ kahve fürûht ederek ubûr ederler.

[21] Özyetgin incelemesinde fiilin ilk kez Nehcü’l-Feradis, Codex Cumanicus ve Tuhfetü’z-Zekiyye’de geçtiğini belirtmektedir (Özyetgin 2001: 596).

1.1.4. Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

ısır- (EDPT 251) (Toprak 2005: 26)

Gülensoy fiili **ıs-(ı)-r* biçiminde tahlil etmektedir; ancak **ıs-* kökü ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

1. dişleri ile bir şeyi sıkıştırmak.

3/[8a]

Bu er tâ Horâsân'dan yetmiş vakıyye nemed-pûşu ve hırka-i peşmînesiyle piyâdece gelüp bu âsitâneye kadem basdıkda kemâl-i muhabbet [ü] aşkından Seydî Battâl Gâzî'nin eşiği mermerin bûs ederken dendân urup **ısırdıkda** be-kuvvet-i Gizlice Baba mermeri koparup hûn-ı sirişkin atebe-i âliyeye döker.

unut- (EDPT 179) (Toprak 2005: 26)

Fiil için Gülensoy "**u- 'kudretli olmak, gücü yetmek'-n-ı-t-"* biçiminde bir etimolojik tahlil yapmaktadır (KBS 968-969). Bu açıklama biçim olarak sorunsuz görünse de anlam açısından açıklamaya muhtaç görünmektedir. Fiilin etimolojik tahlili ile ilgili bir diğer görüş de Ähmetyanov'a aittir. Araştırmacı çalışmasında **um-ıt-* şeklinde fiili tahlil etmektedir (Ähmetyanov 2001: 155). Bu çalışmada ise unut- kök fiiller arasında değerlendirilmektedir.

1. akıldan çıkarmak, hatırlamamak.

3/[182b]

Dede vedâ' mahallinde hakîre eyitdi "Evliyâ Dede, bizi paşa ile Van'da hayr du'âdan **unutman**. Biz de sizi Mekke-i Mükerreme'de hayr [u] senâdan ferâmûş etmeziz" dedi.

1.1.5. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

aksa- (KBS 59) (EDPT 95) (Räsänen 1969: 9) bk.(Röhrborn 1977: 83)

1. topallayarak yürümek.

3/[183a]

meğer İpşir Paşa bizim paşanın {pâdişâh} huzûruna gitdiğin haber alup topalca ayağıyla sehel **aksayarak** gelirken hemân sa‘âdetlü pâdişâh "İşte İpşir lalam geliyor" buyurdular.

epri-[22] (KBS 336)

1. bozulmuş, ekşimiş.

[227a]

Zîrâ havzda **eprimiş** vücûd taşra sovukda emraz-ı muhtelifeler hâsıl eder.

eski-[23]

1. yaşlanmak.

[29a]

Iztırâbı kogil ey murg-ı revân sabr eyle
***Eskiyüp** işte harâb olmada bu ten kafesi*
Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin
Tokınur oldu katı sem‘ime bâng-i çeresi

2. ustalaşmak, deneyimlenmek.

[22] bk. opra- (EDPT 14)

[23] Fiilin etimolojik tahlili *eski+r-* biçiminde yapılmaktadır (KBS 342) (OTWF 500) (EDPT 246); ancak fiilin bünyesinde yer alan isimden fiil yapan *+(I)r-* eki Seyahatnâme'de düştüğü için fiil kök fiiller arasında değerlendirilmiştir.

[168a]

Bu seğirdim âşcılarının yolları **eskiyüp** çavuş olup ba‘dehu başçavuş, andan kethudâ beğ ve yeniçeri ağası olur bir yoldur.

1.1.6. Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

de- (EDPT té-/dé- 433)

1. söylemek.

[7a]

"Aşere-i Mübeşşere'den kemânkeşlerin pîri Sa‘d-ı Vakkâs'ım" **dedikde** dest-i şerîfin bûs etdim.

[12a]

Hâlâ Zeyrekbaşı kurbünde âbâdân Medrese-i Perî Paşa **derler** ve mezkûr sahrîc-i mahzen-i âb'a Sovuksu **derler.**

[241a]

"Oğul, âdem yohsul olur, Besmelesiz ta‘âm yime. Ser verecek sözün var ise sakın avretine **deme**.

2. ad vermek, adlandırmak.

[310a]

Hâlâ cümlesin şehr hâricinde defn etmişlerdir kim şühedâ-yı Erivâm **derler**.

3/[4b]

Ve cümle yetmiş aded dükkândır. Ve cümle sonradan ihdâs beş aded hânlardır kim cümle binâları kiremitlidir ammâ Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın bu kasaba içre cümle câmi‘ ve imâretleri kurşumlu binâ-yı azîmlerdir. Anınçün Hersek kasabası **derler**.

3/[76a]

Cemî‘i müverrihler bu şehr-i Sivas'a ümmehât-ı bilâd **demişler** ve sevdâgerân [u] seyyâhân mâbeyninde medîne-i Rûm **demişler**.

ko- (EDPT 578)

1. çevirmek, dönüştürmek, düzenlemek.

[9b]

Ba‘dehu Mâlikü'l-mülk, Fâ‘il-i muhtâr Allâh rû-yı arzı bir gûne sûrete dahi **komak** içün İskender-i Zülkarneyn'i halk etdi.

2. ad vermek.

[21a]

Ve Galata kal‘asının ensesinde evc-i âsumâna ser çekmiş bir kulle-i serâmed binâ edüp ismini Medînetü'l-kahr **kodı.**

[30b]

Ol cum‘a Ayasofya'nın zîr-i zemînlerinde pinhân olan bıtrîk ve kıssîsden üç bin ruhbân şeref-i İslâm ile müşerref olup üç yüz yaşında bir papasın ismini Baba Mehemmed **kodular.**

[138a]

Zîrâ İskender bu mahalde deryâ-yı Karadeniz'i kesüp Akdeniz'e mahlût ederken bu mahalde altun ma‘deni bulup deryâyı gayrı mahalden kesüp bu ma‘den mahallinde bir şehir binâ edüp ismini şehr-i Fondura **kodu**, gâyet ma‘mûr şehir idi

3. yerleştirmek.

[31b]

Evvelâ Rûmeli'nden Üsküb halkın Üsküblü mahallesine, Yenişehir halkın Yeni Mahalle'ye, Sofya halkın Ayasofya'ya, Mora Urumların Fenerkapusuna ve Selânik Yahûdîlerinin elli cemâ‘atin Tekur Sarâyı'na ve Şuhûdkapusu cânibine **kodular**.

[45b]

(…) cümle mutallâ alem-i Muhammedîleri gördüklerinde şa‘şa‘asından gözleri hîrelenüp yine başlarından şapkaların çıkarup ser-bürehne câmi‘-i şerîfin cânib-i erba‘asın temâşâ edüp kemâl-i ta‘accübden

cümle onar parmakların ısırdılar kim anların beyninde nihâyet ta‘accüb on parmağın ağzına **komakdır**.

[63a]

Ammâ "Mükellef değil aklında hiffet vardır" deyü seng-i mezâr mesâbesine **kodular**.

[94b]

Bunların başka odabaşıları ve hâkim ve zâbitleri vardır. Kefîli ve zamânı var ise odalara **korlar.**

[134b]

Sebebi oldur kim bu şehir zemîni çengelistân-ı hıyâbân iken Yaşka nâmında bir ruhbân râhib bunda bir kenîse-i azîm binâ edüp Kudüs-i Şerîf'de Hazret-i Îsâ'nın rahm-ı mâderden müştak olduğu Beytüllahm nâm mahallinden Hazret-i Îsâ'nın ibtidâ sabâvetde gasl olunduğu taş tekneyi mezkûr ruhbân Kudüs'den getirüp bu Beşiktaş'daki deyrine **koduğundan** lisân-ı Urum'da Beşiktaş ismiyle bu şehir şöhret bulup ma‘mûr [u] âbâdân olup ba‘dehu ruhbân mürd oldukda mezkûr taş beşiği Hırkîloğlu İlya nâm kıral ol beşiği Ayasofya deyrinin sağ tarafındaki tabakaya **koyup** hâlâ ziyâretgâhdır.

[155a]

Tershâne-i Amîre'de cümle keştîler donanması mahallinde bu zâlimler hemyânları içre yüzer yüz ellişer guruş **koyup** gözü bağlı el-garîb ke'l-â‘mâları bozahâne ve meyhâne ve bekârhâne ve mesîregâhlara götürüp mest edüp bu kadar mîrî mâl yediŋ deyü küreğe **korlar**.

4. bırakmak, boşvermek, direnmemek.

[276b]

Edirne kurbunda Süleymân Hân'ın

*"Geçme nâmerd köprüsünden **ko** aparsın su seni"*

mısra‘ı söylenen cisr sâhibi Mustafâ Paşa'nın hayrât [u] hasenât-larındandır.

[364a]

"Bu başımla İslâmbol'a gideriz" dediğinden bir nakş olup "Ayâ söyleyeni **ko**, söyledeni gör" dedikleri darb-ı mesel mi ki, deyü hâtıra gûnâ-gûn efkârlar hutûr etdi.

5. içeri almak.

[77b]

"Âl-i Osmân'dan bir gemiyi düşman alup ellik olan kâfiristânın limanına **komayalar**."

6. güç, derman bırakmamak, bitmek.

[172a]

Ammâ Unkapanı'nda Arnavud Kâsım şerbeti, Kâsım gününde âdemi kızdırup çarmıh ipde oynadır, lezîzdir, ammâ başdan aklı zâ'il edüp ayakda temel **komaz**.

7. geriye kalmamak, bırakmak.

[314a]

Andan Revân hânı, hakîri kendi hemşîresi sarâyına mihmânlığa verüp on gün on gice leyle-i Kadr ve ıyd-i adhâ-misâl safâlar edüp efendimizin mektûb-ı muhabbet-uslûbundan ve hedâyâlardan cümle hânlar huzûrunda hazz edüp sübha-i lü'lüyi göstermedik hân ve sultân **komadı.**

8. vazgeçmek. (güç vermek amacıyla)

[329b]

Ol sâ'at anlara ârâm vermeyüp "**Koma** kardaşlar, gayret sizindir. Dîn uğuruna çalışıŋ. Allah'ım hem seni kerîmdir, hem beni kerîmcidir" deyü Çerkes lisânı üzre Koca Gâzî Seydî Paşa cümle guzâtı cenge terğîb edüp va'de-i kerîmeler edince azamet-i Hudâ cânib [u] etrâfdan dağî ve taşî ve bâğî ve râğî, yakın ve ırağî asker-i deryâ-misâl mevc ve mevc olup herkesin ellerinde birer demet çalı ve birer tobra tezek ve birer demet lazot darısı ve gügüm çalısı ve pasda darısı sapı demetleri ile gelüp kal'anın cânib-i erba'asına

demetleri yığarken kimi şehîd ve kimi mecrûh olup bu hücûmda dahi yetmiş aded adem şehîd olup mertebe-i şehâdete yetmişlerdi.

ye-/yi-[24] **(EDPT 869)**

1. çiğneyip yutmak.

[18b]

Ekseriyyâ su kaplıbağası mahlûku ol eğiri **yiyüp** semîn ve semiz olurlar.

[21a]

Ömer ibn Abdül‘azîz hazretlerini serdâr-ı mu‘azzam edüp Hicret'in toksan yedi yılında yüz yigirmi bin askerle karadan seksen bin asker ile üç yüz pâre gemi deryâdan İslâmbol üzre sefer edüp ol sene Bursa nevâhîlerinde Aydıncık nâmında Belkîs Ana şehrinde kışlayup evvelbahârda İslâmbol'u muhâsara edüp tarafeyne azîm kaht [u] galâ olup ***[21a]*** derûn-ı kal‘ada olan küffâr derûnundan çıkan necâsetlerin **yedi.**

[24b]

Ağlama pâdişâhım küffârın bu Akka kal‘asından alduğı ganîmet akîdelerinden ve pişmiş helvâlarından İslâmbol'u feth edeceğin günler pişmiş helvâ **yersiz.**

[113a]

"Dede bize du‘â eyle" dedükde Kapanî derler kim, "Sıhhat-i bedenle **ye** iç, sıç gine **ye**, gine iç, âhir sıç" derler.

[209b]

Niçe cânı esîr etmiş bir Yahûdî-pîçe idi, bir heccâv âşıkı küstâhâne böyle **demişdir**. Müfred:

Bir Yahûdî-pîçe'ye dîn aşkına zerk eyledim
Âferîmler eyleyüp şeytân tahsîn eyledi,

demiş ammâ nehnü **yemiş**.

[24] Fiilin /e/ ve /i/’li şekilleri için bk. (Duman 1993: 163).

[332b]

uçkum-**yeyelim**

--

arti ğaç uçkum-bir domuz **yeyelim**

2. içmek.

[237b]

Rûmûz oldur kim "Sen âteşle pembeyi imtizâc etdirdinse ben dahi leben-i hâlis hâsıl olan vahşî gazâlları teshîr edüp at gibi binüp ve südün **yiyüp** kullanırım" rumûzun etdi.

1.1.7. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

bak- (EDPT 311)

1. yoklamak, incelemek.

[21b]

hulefâ-yı Benî Abbâs'dan Yahyâ bin Alî halîfe iken elli bin âdem ile Malatıyye'yi feth edüp andan İslâmbol'a gelüp kal‘asına aslâ **bakmayup** cânib-i erba‘asın nehb [ü] gâret edüp yigirmi bin küffârı dendân-ı tîğ-ı bi-dirîğdan geçirüp vilâyet-i Harrân'a geldi.

2. ilgilenmek, aldırmak.

[27a]

Ammâ Yedikulle tarafından Serdâr Şâ‘ir Ahmed Paşa ihtimâm-ı tâm edüp küffârın top [u] tüfengine **bakmayup** kal‘anın niçe yerlerin harâb [ü] yebâb etdi.

[84a]

Köpürlü vezîr-i ***[84a]*** a‘zam olup Rakofçi'yi Leh kıralı olmadan men‘ eyleyüp Rakofçi Köpürlü'nün men‘ etmesine **bakmayup** iki kerre yüz bin

küffâr-ı füccâr ile Leh üzre gelirken Leh kıralı Âl-i Osmân'a tazallum edüp (…)

[341a]

Yıldırım Hân Timur'un sözüne **bakmayup** Timur'un Yıldırım Hân üzre hurûcu ibtidâ bu Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir içün olmuşdur.

3. dinlemek

[77b]

"**Bak**-a topcubaşı bârûd-ı siyâhı isrâf edüp bu kal'ayı münhedim edersin ammâ feth eylediğim zamân sana kal'ayı kirpiğinle yapdırırım" der idi.

4. gözleri bir şey üzerine çevirmek.

[144a]

Andan Âsumânî Dede kabri, tarîk-i Yesevî'den bir mecâzib kimesne imiş dâ'imâ âsumâna **bakup** kelimât edüp gûnâ-gûn hâletler zâhir olur bir kimesne imiş.

bas- (EDPT 370) (KBS 115)

1. ayaklar ile bir şeyin üzerine çıkmak

[34b]

"Yâ Muhammed sağ elin mürekkebe batırup bu ceyrân derisi kâğız üzre **bas** kim inkırâzu'd-devrân senin ümmetlerin bu ruhbân mesîhâlardan harâc u bâc almayup mu'âf [u] müsellem olalar"

[41b]

"Pâdişâhım mihrâbı nice vaz'-ı esâs edelim" deyü su'âl etdükde Sultân Bâyezîd-i Velî mi'mâra hitâb edüp, "Ayağım üzre **bas**" derler**.**

2. baskın yapmak.

[33a]

Lâkin mazannaları olduğu kimesneleri kayd [u] bend etmeğe ve mahkeme nâ'ibiyle ba'zı hânedânları **basmağa** me'mûrlardır.

[141b]

Ba'dehu Seydî Battâl Şâm'ı feth edüp Üsküdar'ın bu minvâl üzre imâretin işidüp başına gâziyândan yedi yüz âdem cem' edüp ale'l-gafle Üsküdar'ı **basup** Kızkullesi'ne kayık ile geçüp Kanator Kıral'ın kızın ve cümle cevâhirlerin alup niçe bin küffârı kırup Üsküdar'ı feth eder.

3. dokunarak kapatmak.

[203a]

Ve ağızla çalınacak sâzlara yine körüklerin rîhları isâbet edüp çaldıkda her sâzın yine deliklerine güderiden parmak gibi şeyler deliklere **basup** usûl ile sadâ verir.

bez- (EDPT 389) (KBS 137)

1. bıkmak, usanmak.

[253a]

Balıkçı bunlardan akçe isteyüp uryân âdemde akçe olmamağla balıkçıya kefîl vermiş. Balıkçı "Balık emîni kefîl ve yemîn almaz, hemân akçedür" deyince "Bre âdem, işte şu âdemler şâhid olsun imanım sana verdim" dermiş. Balıkçı da "Ben, kendim namâzlı îmânımdan **bezdim**, al benimki de senin olsun" demiş. Bu gûne hapsi balığı latîfeleri Tarabefzûn şehir oğlanları zurefâsı mâbeyninde darb-ı mesel olmuş latîfeler vardır.

biç- (Tekin 2004: 525-526) (EDPT 292)

1. kumaşı belli bir ölçüye göre kesmek.

[162b]

Esnâf-ı yelkenciyân: Dükkân 90, neferât 300, bu tâ'ife bezzâz-misâldir ammâ gemilere gûnâ-gûn mayısıra ve çember ve alborata ve trinketa ve çekeleve biçimi yelkenler **biçüp** gemileri donadırlar.

[191b]

Bu cümlenin pîrleri ibtidâ Hazret-i İdrîs Nebî'dir. Hâlâ Cennet-i me'vâda ehl-i cennet olacaklara hulle **biçmededir**.

bil- (EDPT 330) (KBS 144)

1. tanımak.

[9b]

Ammâ Yûnâniyân'dan Makdonya ve İzmirne sâhibi Kaydefâ İskender'e ser-fürû etmeyüp hasm-ı kavî olup İskender bu Kaydefâ mülküne bir vech ile zafer bulmayup âhir İskender terk-i tecrîd olup seyâhat ile Kaydefâ'nın diyârına kadem basup Kaydefâ Ana'nın dîvânına dâhil olup tarz [u] tavrın ve re'y [ü] tedbîr [u] cünbüş [ü] harekâtın tecessüs ederken Hikmet-i Hudâ İskender'i Kaydefâ askeri **bilüp** kayd [u] bend ile Kaydefâ huzûrına getirüp mukaddemâ Kaydefâ İskender'in sûretin nakş etdirmiş idi, ol timsâle İskender'i rûbâr edince bildiler kim İskender'dir.

2. anlamak, öğrenmiş olmak.

[13b]

Âhir **bildik** kim sana derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden du'â lâzımdır,

[130a]

Ba'zı harâbâtî erenleri eydir. Beyt:

Harîm-i mey-gedeye sen edeple gel zâhid

***Bilir misin** hele sen hiç bu âsitâne nedir*

[168b]

Hattâ Engürü'de tiftik keçisi köpekleri var kim beşer altışar yüz guruşa alındığın **biliriz**.

3/[53a]

Ol zamân **bildim** ki cemî‘i vüzerâ vü vükelâ ve erbâb-ı devlet huzûrında müdâhane ve hoş-âmed kelâm lâzım imiş.

bin- (EDPT 348) (KBS 147)

1. bir hayvanın, bir aracın ya da yüksek bir şeyin üzerine çıkmak ve oturmak.

[78a]

Hınto koçuya binse bile **binerdi**. Tahtırevâna girse bile girüp ener **binerdi**. Ve hergiz nasîhat edenlere rîş-hand edüp yüzlerine gülerdi.

[102b]

Dâ’imâ pederi pâdişâh-ı âlem ile enüp **binüp** sayd [u] şikâr ve gazâ ederlerdi.

[216b]

Lâğarî Hasan Çelebi: Murâd Hân'ın Kaya Sultân nâm bir duhter-i pâkîze-ahteri vücûda geldikde şâdumânî-i akîka olduğu gece bu Lâğarî Hasan elli vukiyye bârûd-ı ma‘cûndan yedi kollu bir fişeng îcâd edüp Sarâyburnu'nda Hünkâr huzûrunda deryâ üzre fişeğe Lâğarî **binüp** şâkirdleri fişeğe âteş edüp (…)

3/[29a]

Iğrevveytü-Ata çıplak **bindim.**

2. katılmak.

[156a]

Esnâf-ı mü’ezzinân: Neferât 700, cümle sefere me’mûr vüzerâ ve emîr-i ümerâların mü’ezzinleri kadı‘asker ordusu ile alaya **binerler**.

bit- (EDPT büt- 298)

1. bitki, tüy vb. yetişmek.

[26a]

Ve ol asırda keştîlerin altına nisâr olunan dârûlar ile'l-ân ol câ-yı ma‘hûdda kendü **bitüp** kendü yiter.

[114b]

Eğer ol âdem mücerred ise "kanı benim boynuzum" dedükde "dahi senin boynuzun **bitmedi**" der, aceb temâşâ idi.

[282b]

Garâbet bu kim Ferhâd u Şîrîn üzre gül **bitüp** nihâlleri birbirine sarılırken câdû avret üstünde kara çalı dikenleri **bitüp** Ferhâd [u] Şîrîn'in gül fidânların birbirinden ayırır, aceb sırdır kim dünyevî ve uhrevî mâni‘-i mülâkât olmuş mel‘ûnedir.

boğ- (EDPT 311) (KBS 154)

1. bir canlının nefes almasını engellemek.

[29a]

ol zehirli ustura ile Cem Şâh'ı trâş edüp yüzü ve gözü şişüp **boğdular** ve hakîr ile na‘şı ve muhallefâtların pâdişâhıma getirdim, vâkı‘-ı hâl budur" deyü i‘lâm etdi.

[80a]

Abaza tâ’ifesinden Sultân Murâd Hân'ın çukadârlığından kapudan paşa olup Mısır'dan gayrı cemî‘i menâsıb-ı âlîlere mutasarrıf olup sadrıa‘zam oldukda cümleden melik olmak mülâhazasında olup ibtidâ efendisi Sultân Murâd Hân'ın vâlidesi Ümmü'l-mü’minîn Kösem Vâlide'yi Kızlar Ağası Dîv Süleymân Ağa yediyle vâlideyi saçıyla ma‘nûkan **boğup** şehîd eylediler.

[103b]

Hattâ biri ol mertebe sabî imiş kim kestâne meyvesi tenâvül ederken cellâd katline gelüp ol şehzâde-i mazlûm eydir: "Katlan kestânemi yiyeyim ba‘dehu **boğ**" der.

[303a]

Ve hayâların kemend ile **boğar** ve burnuna kara çalı dikeni **sokar** ve başına kızgın tas ve gözüne mil çeker ve niçesinin zekerin dübüründen çıkarır.

böl- (EDPT 332) (Tekin 1995: 184)

1. bir şeyi ayırmak.

[43a]

Evvelâ zemîni mukaddemâ Ebü'l-feth binâ etdiği Sarây-ı Atîk'in nısfın **bölüp** Süleymân Hân bu câmi‘i deryâya nâzır bir kûh-ı bülend üzre bir câmi‘-i bî-mânend binâ etdi.

bul- (EDPT 332) (KBS 179)

1. arayarak ya da aramadan bir şeyle ya da bir kişiyle karşılaşmak.

[8a]

Kur’ân-ı azîmde fethi târîhin [25] بلدة طيبة **bulmuşlar.**

[32b]

Anlar dahi Eski Sarây dâhilinde olan uyûn-ı Şem‘ûn'u cümleden hafîf ü mu‘tedil serî‘u'l-hazm bir âb-ı hayât **buldular**.

[25] Kur’ân, Sebe 15: “İşte hoş bir şehir.” Ebcede göre: 857

buy- (KBS 188)

1. çok üşümek.

[351a]

Ammâ karşu tarafa geçirenin esbabı beri tarafda kalup yanında esbâbın verir âdem bulunmayup çok âdemler **buyup** dondu.

[353b]

Hemân hâne sâhibi pîr, yalın ayak, dal kılıç atlarına süvâr olan yiğitlerin ellerine ve ayaklarına düşüp "Oğullar! Evimi barkımı harâb edersiz. İşte o ağa atından indi. Dipi ve borandan **buymuşlar**. İşte evime düşmüşler. Siz dahi atlarınızdan inin" dedikce "Bre hey hacı baba! Bize olanı sen bilmezsin. Biz bize etdik. Bre getir çizmemiz, bre getir zırhımız, bre getir kürklerimiz, bre getir tüfenk [ü] tîrkeşlerimiz" deyü at sırtında kılıçların ve tirkeşlerin kuşanmağa başladılar.

çak- (EDPT 405) (KBS 211)

1. ateş etmek.

[182b]

Bunlar gûnâ-gûn demir tüfeng tabancaları ederler kim bir kerre **çakdıkca** bârûda çarh çakmağı taşı isâbet edüp ân-ı vâhidde tüfeng âteş alup hasımdan intikâm alınur.

çal- (EDPT 417) (KBS 213)

1. bir nesneye vurarak ya da üfleyerek ses çıkarmak.

[10b]

Sa‘d sâ‘at oldukda ol çanı **çalup** cemî‘i bennâlar ellerinde olan taş ve kireçleri zemîne bırağup esâs etmeğe muntazır dururlardı**.**

[12a]

Ve ol amûdun için cevf edüp minâre-vâr ruhbânlar çıkup İslâmbol'a bir bâğî ve dağî asker gelse çan **çalarlardı.**

[68a]

(…) ol küheyl-i sâfinâtü'l-ciyâdı dahi yedi pâre âlât-ı silâha yancığ ve bahrî hotasa ve serâpâ murassa‘ât-ı cevâhire müstağrak edüp Revân hânı Emîrgûne Yûsuf Hân ve gayrı esîr hânlar cümle askerleri ile pâdişâhın önü sıra kûs ü kerrenâylerin ve sûrnâ ve nefîr-i Efrâsiyâbîlerin **çalarak** ubûr ederlerdi.

[135b]

Bu kerre cemâli mahalli oldukda cümle uşşâk başına cem‘ olup nây-ı Mevlâ[nâ] **çaldıkda** cümle uşşâk semâ‘ ederlerdi. Ve ba‘zı {mahalde} çeng **çaldıkda** cümle uşşâk mest [ü] medhûş olurdu.

3/[132a]

Hattâ azîz-i merhûm çobanlık etmeğile kaval-ı Mûsâ **çalarmış**, başları ucunda durur, ulu sultândır.

2. kılıç vurmak.

[101b]

Nihânî: Arnavud İskenderiyyesindendir. Nazmuhu:

Lâleler çıkdı kızıl tâciyle şâhîler gibi
***Çaldı** sûsen tîğını Sünnî sipâhîler gibi*
Râfızdır lâle tâcın bâde ver Yârap deyü
Yâsemenler Hakka yüz tutmuş ilâhîler gibi
Ey Nihânî çâr-yârî sev Muhammed aşkına
Bâyezîdî meşreb ol olma tebâhîler gibi

çat- (EDPT 402) (KBS 222)

1. odun, değnek ya da suzun silahlardan birkaç tanesini dik bir şekilde çaprazlayarak birbirine dayamak.

[260b]

Ve zarabat-ı top-ı küpden münhedim olan yerleri küffâr-ı dûzah-karâr, karâr-dâde olmağiçün bir gicede ale'l-fevr çitler ve şarampavlar ve domuz damları **çatup** siperlendi ve yeniden cenge âheng etmeğe başladı.

[262a]

Ol gice küffâr-ı dûzah-karâr karârgâhında tâ sabâha dek Ferhâd-vâr çalışup kal‘anın münhedim olan der-i dîvârların eyle metîn ve müstahkem edüp zemînden su zâhir olunca handak-i azîmler kazup taburlar **çatup** köşebendlere saçma toplar koyup ve niçe poso mazgalları inşâ edüp kal‘anın esâsın gûyâ sedd-i İskender etmiş.

çek- (EDPT 413) (KBS 226)

1. yürütmek, sürmek.

[26a]

Ol gün Sultân Mehemmed niçe bin güzîde ve zeber-dest asker ile Okmeydânı'na varup mezkûr gemilerin zîr-i felenklerine dârû döküp ve yağlı kızakları felenkler üzre vocı ırgatlar ile ilm-i cerr-i eskâl ile niçe bin nâmdâr tüvânâ yiğitler keşân ber-keşân **çekerek** Okmeydânı'nın ol çemenzâr sahrâsına geldükde (…)

[159b]

Ve kızaklar üzre olan ekmekleri yetmiş seksener çift câmûs **çeker**.

2. giymek.

[71b]

Engürü'de er yatır, Rûm'da Muhammed Buhârî Sarı Saltık tan geyer ve tummân **çeker**.

3. kişinin ağızdan ya da burundan bir şeyi içe doğru yönlendirmek.

[114a]

Burun otunu içmeğe mübtelâ olup ba‘zı sıbyân burun otudur deyü türâbı avucuna koyup burnundan **çeküp** günde yüz dirhem türâbı içse çok değildi. Bir kaç kerre kerâmeti zâhir olmuşdur.

4. çizmek, yazmak.

[212a]

Andan "Şimdi bir vâkı‘amda gördüm, senin bu kanın dinmek ihtimâli yokdur illâ bir dilber oğlan kanına yapışup alnına süre deyü şimdi vâkı‘amda gördüdüm" deyü bir tâze cüvâne parmağından akan kanıyla Sûrnâ'nın alnına bir elif **çekerdi**, derhâl kanı dinerdi.

5. taşıtı bir yere koymak, bırakmak.

[270b]

Hemân kal‘ayı kabza-i tasarrufa alup limanına gemileri **çeküp** ol ***[271a]*** mahalde gemileri hıfz içün leb-i deryâya siperler ardına balyemez toplar koyup (…)

6. çevirip döşemek.

[325b]

Niçe Ehrimen âdamlar vaz‘-ı yed etmesinler deyü cânib-i etrâfına muhkem sunta dırahtından parmaklık **çekmişler**.

7. ödemek

[69b]

"İlâhî Evliyâ mu‘ammer ol ammâ biz dahi bu âsitânda dükkan kirâsı **çeküp** kârhâne sâhibiyüz, sen nice gerdâniyyede karâr edersin."

çim- (KBS 243)

1. tüm vücudun suya batıp çıkması, yıkanmak.

[143b]

Ve teferrücgâh-ı Bahr-i Salacak, bunda dahi cümle dilberân mâh-ı Temmûz'da deryâya **çimerler**.

[345b]

Kiraz mevsiminde cemî‘î nevâhîlerden araba araba ve esb ve biğâl ve hımâr-süvâr niçe bin âdem gelüp bu germâbda **çimüp** cerebden ve barasdan bi-emrillah şifâ bulur.

[345b]

Kiraz mevsiminde bunda dahi niçe bin âdem gelüp **çimerler**.

3/[89a]

Kerkes gölü: Her sene niçe bin akbaba murgu gelüp bu gölde **çimüp** gider. Bu gölde bir âdem gasl edüp nûş etse sakalı ak olur.

çöz- (EDPT 400) (KBS 256)

1. bağlı bir şeyi açmak.

3/[93a]

Hakîr eyitdim: "Sözüm pîr sözü olsun" deyince hemân hakîrin elin **çözüp** birbirlerimizle öpüşüp hakîr öbür gulâmlarımın ellerin **çözüp** ol mahalle karîb hemân Çomar Bölükbaşı çadırları içine dâhil olup at bırağup Çomar Beğ'in haymesi önünde atdan inüp (…)

değ- (EDPT 476) (KBS 271) (Ercilasun 1984: 12)

1. geçmek, devrolmak, miras kalmak.

[58b]

Andan serîr-i saltanat Ahmed Hân'a **değdi**.

[233a]

Anlardan İmâm Zeyne'l-‘âbidîn'e **değmişdi**. Anlardan İbrâhîm-i Mükerrem hazretlerine **değmişdi**.

[374a]

Yine sana nasîb oldu" deyü bir sâ‘at ihsân edince Hudâ âlimdir kim yigirmi bir yıl mukaddem bu hakîr Şâm'a giderken İshaklı nâm kasaba kurbunda Kara Haydar kendüsü bizi urup kırup hakîrin bu kadar mâlın alup

yetmiş yedi gün kendüleriyle ma‘an dağlarda yatup kalktığımız zamân bu sâ‘at ol zamân bu Kara Haydar oğluna **değmişdi**.

2. etmek, karşılık gelmek.

[60a]

Ehl-i hurdedân, her biri birer Rûm harâcı **değer** deyü tahmîn etmişler.

[139b]

Ammâ kılıç[balığı], taşıdığı silâhına **değmez** bir tenbel balıkdır bir kulaç mikdârı tavîl burnunda tîğ-ı Dahhâk'dan nişân verir kılıcı ağ deliğine girüp aslâ harekete kâdir olamaz.

3. dokunmak, **temas etmek.**

[315a]

Ammâ şeb [u] rûz nigehbânları var kim âteş **değerse** inkırâzu'd-devrân sönmeyüp ıhrak-bi'n-nâr olur.

del- (EDPT 490) (KBS 274)

1. delik açmak.

[149b]

Hazret-i Mûsâ, taşdan bu kelimâtları istimâ‘ edüp taşdan özür dileyüp eyitdi: "Yâ hacer ben seni on iki kerre urup **deldim**, hele beni afv eyle dervîşe dervîşân" deyü temennâ edüp özürler diledi.

[163a]

Ve bunlar arabalar üzre dükkânlarında çam direklerin azîm burgular ile **delüp** tulumba ederler.

dep- (EDPT 435) (KBS 227)

1. bir şeye dokunup uzaklaşmak, sekmek.

[11b]

Varna ile Pravadi kurbünde Duna değirmenleri nâm mahalden **depüp** bir ayn-ı azîm zâhir olup hâlâ azîm âsiyâbları deverân edüp cümle Dobruca halkı anda gendüm dakîk hâsıl ederler.

2. (bir hayvan) tekme atmak.

[113a]

Sebeb-i mevti, kendi katırı **depdi** derler. *Rahmetullâhi aleyh*.

3. üzerine basarak sıkıştırmak, tıkmak.

[194a]

Bu keçeciler tahtırevânlar üzre keçe **deperek** ve yapağı hallâclıyarak gûnâ-gûn keçe külâh keçe esbâblar ile ubûr ederler.

[346b]

Zenâneler ile merdânelerin cümle yetmiş kurnalı hammâm-ı azîmdir. Erler hammâmının sülüsünde keçeciler keçe **deperler**.

der- (EDPT 529) (KBS 278) (Tekin 1995: 182)

1. almak, mülküne geçirmek.

[63b]

Ammâ Murâd Hân bir ferd-i âferîdenin hâsılı harеminden bir dâne-i direm **dermedi**.

dın- (DS 1466) (TTS 1131) (KBS 892)

1. aldırmak, ses çıkarmak, söz söylemek.

[305b]

Zîrâ Hazret-i Ömer ahdinde cemî‘î müddet-i hilâfeti diyâr-ı Acem'de havâricî tâ’ifesiyle geçdiğinde anınçün diyâr-ı Acem'de Hazret-i Ömer'i sevmezler, ammâ Ebâbekir ve Osmân'a ol kadar **dınmazlar**.

dik- (EDPT 476)

1. bir cismi sabitleyerek dik halde tutmak.

[17a]

Atmeydânı'nda merkûm taşlardan kılâ‘ [u] büldânın nizâmı intizâmıyçün bir mîl minâre tılısm edüp mîlin tâ ortasında bir kalın demir mîl **diküp** cânib-i erba‘asına mezkûr taşları hendese üzre inşâ edüp (…)

[29b]

Hemân ol ân niçe bin bî-edyân küffâr-ı Hıristiyan zî-kıymet eşyâları ile burc [u] bârûlar üzre beyâz vere bayrakları **diküp** "El-amân ey güzîde-i Âl-i Osmân" deyüp kal‘ayı vere ile teslîm edüp cümle küffâr bir gün mehil alup berren ve bahren her biri birer diyâra ve deyre ve îre gitdiler.

2. yetişmesi için toprağa bir şey yerleştirmek.

[124b]

Ve bizzât Ebü'l-feth mübârek dest-i şerîfleri ile yedi servi **dikmişdir**.

3. kumaş, deri gibi nesneleri iğneye geçirilmiş iplik ile tutturmak.

[157b]

Bir câmi‘i var, cânib-i erba‘asındaki mermer amûdlar Ka‘be-i Şerîf hareminde binâ olmağile Ka‘be-i Şerîf'in siyâh örtüsün ol amûdlara kuşadup anda **dikerler**, ba‘dehu Ka‘be'ye götürürler.

[241b]

Cünüb olup yemek yime. Esbâbın söküğün üstünde **dikme**,. İyi adın keme takma ve keme yoldaş olma zararın çekersin.

din- (EDPT 559) (KBS 285)

1. sona ermek, bitmek.

[167b]

Hattâ Gavrî Sultân asrında Kertbay, hâkim-i Haleb iken bu süd mecurundan bi-emrillâh süd **taşup** câmi‘den taşra çıkup iç kal‘adan aşağı handaka cereyân edüp tâ Selîm Hân, Haleb kal‘asın feth etmeyince süd cereyân edüp **dinmemişdir**.

2. durmak, kesilmek.

[212a]

Andan "Şimdi bir vâkı‘amda gördüm, senin bu kanın dinmek ihtimâli yokdur illâ bir dilber oğlan kanına yapışup alnına süre deyü şimdi vâkı‘amda gördüdüm" deyü bir tâze cüvâne parmağından akan kanıyla Sûrnâ'nın alnına bir elif çekerdi, derhâl kanı **dinerdi**.

diz- (EDPT 572) (KBS 291)

1. bazı nesneleri iplik, tel vb. nesnelere geçirip sıralamak.

[15b]

bizzât kendüsi alay-ı azîm ile Leka-yı bed-likâ gibi sakalına incü **dizüp** başına tâc-ı İskender-i Keyâniyânı geyüp İslâmbol'u seyr [ü] temâşâ edüp deverân ederdi.

2. bir şeyi yan yana sıralamak.

[46a]

Kîseleri uç uca ***[46a]*** **dizüp** bu kadar mâl-ı firâvân sarf edersenjiz bu hayrât size nasîb olur.

[168a]

Yedikulle'den mezkûr meydân etlerin Etmeydânı'na getirüp büyük kapu dibinde cümle seyishâneleri **dizüp** cümle âşcı ustalar tertîb üzre yollu yollarınca dizilüp dururken cümle seğirdim odalarının âşcıları Etmeydânı'nın

ta‘lîmhâne tarafında pâ-bürehne ve ser-bürehne olup birer göğüslük ile âmâde dururlar.

doğ- (EDPT tuġ- 465) (KBS 291)

1. dünyaya gelmek.

[13b]

Bu mahalde Kostantîn yine vâkı‘asında Hazret-i Îsâ'yı görüp "Yâ Kostantîn vâliden Hellana may-firavı Kudüs'e gönderüp benim **doğduğum** Beytüllahm'e bir ma‘bedhâne inşâ etsin ve Kudüs-i Şerîf içre bir kumâme yapsın" dedikde hemân Kostantîn hâb-ı râhatdan bîdâr olup vâlidesi Hellana'yı huzûruna çağırup vâkı‘a-i mâ-vaka‘ı bir bir takrîr edüp (…)

[19a]

Hattâ meşhûrdur, vech-i arzda bin âdem ölür ve bin bir âdem **doğup** bir âdemden tenâsül bulur derler.

2. (güneş, ay, yıldız vb.) gök cisimleri görünür hale gelmek.

[264b]

Âhirü'l-emr "*Ol engîn nâ-mübârekde ne reh ne râhber peydâ"* mazmûnunca güneş deryâda **doğar** ve deryâda batar.

3/[20b]

Ülker yıldızı **doğunca** altı ay bu yaylalarda kesb-i hevâ ve kesb-i tarâvetler edüp döl döş sâhibi olurlar.

döğ- (EDPT 477) (KBS 300)

1. çarpmak, sert bir şekilde vurmak.

[14b]

Şimdiki zamânımızdaki gibi kal‘a dîvârın lodos rûzgârı **döğüp** münhedim etmezdi.

[27a]

Ve Hersekoğlu Ahmed Paşa Eğrikapu serdârı idi. Eğrikapu'yu top-ı kûp ile **döğe döğe** doğruldup küffârın miyânın eğrildüp {mûmiyân etdi}.

2. saldırmak.

[77b]

Âhir-i kâr kal‘ayı derûn-ı dilden **döğmeyüp** cümle asker âlet-i mülâhaza taht-ı kal‘ada oturup kırkıncı gün semâdan bir matar nâzil olup cümle asâkir-i İslâm pâymâl-i rimâl tîn-i belâya müsteğrak olup (…)

3. öğütmek, ezmek.

[151a]

4- riyâzet hırmen[in]de **döğmekdir**

[158a]

Bu ma‘cûncu tâ’ifesi tahtırevânlar üzre dükkânların ma‘âcin humları ve hokkaları ve gümüş hokkaları ve gümüş meblağlarla dükkânların zeyn edüp halîfeleri tuç havânlar içre besbâse ve kebâbe ve darçın ve dâr-ı fülfül ve kakule ve havlân ve havlıncân ve ûdü'l-kahr ve zencebîl makûlesi edviyeleri **döğüp** ba‘zı pençe-i âfitâb-ı dilberânları gümüş hokkalar içre nûşdârû-yı devâ-yı misk ve dilber-lebi ma‘cûnların gümüş meblağlarla tarafeynde duran temâşâcılara ma‘cûn bezl ederler.

4. tokat, yumruk ve tekme vurarak dayak atmak.

3/[13b]

"Konya'da Âdeme helvayı **döğerek** yedirirler" deyü meşhûrdur.

dök- (EDPT 477) (KBS 301)

1. bir şeyi bir yere boşaltmak.

[11b]

Ve Yıldırım Hân Nigebolı'yı ve Feth-i İslâm'ı feth edüp nehr-i Tuna'nın İslâmbol'a cereyân etdüği esnâ-yı kelâmda yâd olup Demirkapu'dan

saman ve kömür **döküp** Duna Değirmenleri'nden ve Bunarhisârdan ve Çekmece göllerinden saman ve kömür çıkduğu *Tuhfe* nâm tevârîhde mastûrdur.

[14b]

Ve Yedikulle'den tâ Sarâyburnu'na gelince niçe sayyâd-ı mâhîler ığrıb ve şebeke ve tor ve ağ ve serpme ve kafas ve düzenleri deryâya **döküp** gûnâ-gûn mâ'ideler ve hayvânât-ı bahrîler sayd edüp kifâflanırlardı.

[226b]

Ve Sünderlibaşı ve Çatalkaynakbaşı ve Kepizbaşı ve Naşideresibaşı ve Sobranbaşı ve Ardıçlıbaşı ve Harsudbaşı ve Billur Kaynağı ve Samanlı Kaynak, Yıldırım Hân Keşiş Dağı'nda bir ayn vardır, cereyân edüp gâyib olur, andan saman **döküp** bu mahalden saman zâhir olduğiçün Samanlı Kaynak derler.

2. salmak, bırakmak, üzerinde olan bir şeyi düşürmek.

[227a]

Hukemâ-yı kudemâ yetmiş hâssasın yazmışlar. Ammâ çok nûş edenin dişlerin **dökmüşler**, demişler ve sahîh yazmışlar.

3. bir şeyi üretmek üzere madeni bir yere boşaltmak, yapmak.

[326b]

Lâkin bu nehr-i zülâle Erzurûm sancaklarından Kiğı nâm livânın kûhlarında me'âdin-i hadîd olup top güllesi **dökerler**, ol kûh-ı bâlâlardan niçe yüz uyûn-ı câriyeleri demir ma'denlerine uğrayup andan âb-ı zülâl-i nehr-i Furât'a mahlût olup sehl ta'amına ve lezzetine halel verir.

dön- (EDPT 515) (KBS 302)

1. geri gelmek.

[80b]

İpşir Paşa bostâncıbaşı kayığıyla Sarâyburnu'nda sa‘âdetlü pâdişâha ***[80b]*** buluşup yine semmûr lepâçeler ile kâmyâb olup niçe kelimâtdan sonra yine Üsküdar'[a] ubûr edüp {geldikde} yüz kurbân edüp ertesi İslâmbol'a geçmeyüp yine gerüye **dönmek** sadedinde olduklarında alay içün istikbâle çıkan yeniçeri tâ’ifesi ol gün havflarından cümle İslâmbol'a geçdiler.

[132b]

Ardı sıra niçe yüz âdem silâhları ile sokağın ağzın alup ol garîbin gerü **dönmesine** muntazır olup dururlar.

2. değişmek, dönüşmek.

[120b]

Bir sâ‘atden sonra Akşemseddîn hazretleri seccâdeden baş kaldırup mübârek gözleri tâs-ı pür-hûne **dönüp** beşereleri arak-âlûd olmuş, hemân Ebü'l-feth'e hitâb etdiler.

[244a]

Kıza ma‘lûm olur kim ol suda hâssa vardır deyüp her gün sudan nûş edüp suya girüp kırk günde vücûdu dürr-i beyza **döner.**

3/[140a]

Avretler ılıcası, bi-emri Hudâ avretlere nâfi‘dir. Ricâl makûlesi girse saçı sakalı dökülüp dam dazlak bir mahbûb kart cavlakî ışığına **döner.**

3. bir şeyin ya da kendisinin etrafında hareket etmek.

[145b]

Nehrin bendlerin açup dollâblar deverân etdikce içeride çarhlar **dönüp** kırkar ellişer vukıyye demir desteler darb edüp havân içre bârûdu döğüp cümle huddâmlar ağaçlar ile havân içini karışdırmadadırlar.

3/[26a]

Bu kerre mezkûr maktûl sehhârın bir veled-i nâ-pâki kalup bu dollâbı deverân etdirüp şehri reyy etmeğe ihtimâm-ı tâm edüp mümkün olup deverân etdiremeyüp âhir "Hazret-i Âdem'i seversen **dön**!" dedi.

dur- (EDPT 529) (KBS 307)

beklemek, dikilmek.

[7b]

Hulâsa-i menâm Sa‘d-ı Vakkâs ta‘lîmiyle edâ-yı hidmeti tamâm edüp Hazret-i Risâlet mihrâbda savt-ı muhrik ile uzzâl makâmında bir *Yâsîn-i şerîf* ve üç sûre-i *İzâ câ’e* ve sûre-i mu‘avvezeteynleri bi't-tamâm tilâvet edüp Bilâl Fâtiha deyüp Hazret mihrâbda ayağ üzre **dururken** hemân Sa‘d-ı Vakkâs hazretleri destimden yapışup huzûr-ı Hazret'e götürüp (…)

[10b]

Sa‘d sâ‘at oldukda ol çanı çalup cemî‘i bennâlar ellerinde olan taş ve kireçleri zemîne bırağup esâs etmeğe muntazır **dururlardı.**

[14b]

Du‘â edüp dedim ey Dânişî târîhini anın

Zemîn ***turdukca dursun*** *bu binâ-yı âsumân-âsâ.*

[226a]

Bir âdem bahis ile bir fıçı boza içüp hânın kapusu üzre asılı **durur**.

duy- (EDPT 567) (KBS 309)

1. bir sesi kulak ile algılamak, işitmek.

[69b]

Hemân hakîr bu ebyâtı terennüm etdim, beyt:

Şöyle sakla sırr-ı aşkı tende cânın duymasın

Yanılup ağzına alma kim zebânın ***duymasın***

[355a]

"Aman oğul! Bir kaşık kanıma girme! Ne istersen vereyim. Bu haberi kimse **duymasın**" deyü sagu sağlayup örül örül ağlayup "Hizmetkârlarından gayrı kimse olmasın" dedi.

2. haber almak.

3/[178a]

Melek Ahmed Paşa efendimizin ma‘lûmu olduğıyçün yine Murâd Paşa'ya hitâb edüp eydür "Yâ birâder! Bu ahvâl-i pür-melâli İpşir Paşa şimdi **duyunca** küşünleyüp girü Anadolu'ya firâr etmesi mukarrerdir."

düş- (EDPT 560) (KBS 314)

1. yüksek bir yerden aşağıya yer çekiminin etkisiyle inmek.

[10b]

Hikmet-i Hudâ bir leylek bir yılanı şikâr edüp ber-hevâ âşiyânına getirirken ol yılan leylek murgunun minkârından rehâ bulup hikmet-i Rabbânî mezkûr rasad çanının üzerine yılan **düşünce** çan çalınup cemî‘i ummâllar ellerinde olan hacerâtları ve cibs-i Horasânîleri zemîne bırağup tarfetü'l-ayn içre esâs-ı sûr bir zirâ‘-ı melikî zemînden âlî oldu.

[27b]

Atmeydânı tarafında bir âteş zâhir olup evc-i âsumâna peyveste olup evc-i âsumâne şeddâdî binâları perrân ber-hevâ atup kimi berre ve kimi cânib-i bahre **düşüp** ol gün derûn-ı kal‘adan üç bin kâfir havf [u] haşyetlerinden kal‘adan taşra firâr edüp kimi İslâm ile müşerref olup hidmet-i pâdişâhide oldu, kimi birer diyâra firâr etdi.

[72b]

Hemân Murâd Hân bu gurâbı görüp altındaki Nogay alaçası nâm esb-i sabâ-sür‘atine mahmîz edüp berk-i hâtif gibi at sürüp elindeki ciridi Bâyezîd Hân minâresi üzre mezkûr gurâba atup bi-emrillâh gurâba isâbet edüp lâşe-i gurâb ile cirid minârenin zîrine **düşdü.**

3/[177a]

Menzil-i kasaba-i Gekbeziyye: Andan ol gün ol gice Kırkgeçit'de çektiğimiz âlâm-ı şedâ’idi Hudâ-yı Müte’âl Malta küffârına virmesin, kış u kıyâmetde bârân-ı rahmet bize ol gice matar-ı zahmet olup menzil bârgîrleri tepesi üzre **düşüp** başımız yarılıp (…)

2. yakışmak, uygun gelmek.

[212b]

Hâlâ Maskov'da Heşdek kavmi Leh'de Lipka müselmânlarından çok kavm yokdur. Saltık Muhammed-i Buhârî, bu gûne bir mücâhidün fî-sebîlillâh sultân idi. Bozacılara pîr olmak neden **düşer**. Efsâne-i bozacıyân-ı çobandır.

3. karaya vurmak, çarpmak.

[21a]

gemilerden karaya **düşmüş**, pâymâl-i rimâl olmuş ac u zâc olup **şaşmış**, küffâr-ı hâksâr içre aç kurd gibi Arab hayyâlleri girüp yedi sâ'atde yigirmi üç bin kâfiri pây-beste ve dil-haste edüp esîr etdiler.

[139a]

Zîrâ Karadeniz'de şinâverlik eden keştîler leyle-i muzlimde boğaz ağzı zan edüp karaya **düşerler**.

4. bir bölüşme sonucu hakkına kalmak, payına kalmak.

[31a]

Cümle guzât-ı müslimîn dahi ahz [ü] kabz eyledikleri gazâ mâlından alâ mâ farazallâh öşr-i ömrî-i pâdişâha verüp cümle üsârâdan da [penc] yek-i sultânî üç bin sekiz yüz esîr pâdişâhın hissesine **düşdü**. Ve yigirmi bin kîse zeheb-i Tâkyânûsî ve Yanko ibn Mâdyânî **düşdü**. Ve üç bin sarây ve iki be-dâsten ve yedi bin dekâkîn dahi **düşdü**.

5. çıkmak, sapmak.

[149b]

Eğer şeyh ve nakîb mâlâya'nî söylerse yolundan **düşerler**.

6. gelmek.

[353b]

Hemân hâne sâhibi pîr, yalın ayak, dal kılıç atlarına süvâr olan yiğitlerin ellerine ve ayaklarına düşüp "Oğullar! Evimi barkımı harâb edersiz. İşte o ağa atından indi. Dipi ve borandan buymuşlar. İşte evime **düşmüşler**.

Siz dahi atlarınızdan inin" dedikce "Bre hey hacı baba! Bize olanı sen bilmezsin. Biz bize etdik. Bre getir çizmemiz, bre getir zırhımız, bre getir kürklerimiz, bre getir tüfenk [ü] tîrkeşlerimiz" deyü at sırtında kılıçların ve tirkeşlerin kuşanmağa başladılar.

düz- (EDPT 572) (KBS 316)

1. düzene sokmak sıralamak.

[7a]

Ve bu ayağ üzre cemâ‘ati saf saf bozan ve **düzen** kasîrü'l-kâme âdem Amr-i Ayyâr Zamîrî'dir.

2. yapmak, imal etmek.

[182a]

Ammâ *Tuhfe* nâm târîhde yazmış kim tüfengi ibtidâ yine Hazret-i Dâvûd demirden îcâd edüp iki tarafı delikli olup ağzı ile üfleyüp içinde toprak dâne ile muzır vahşî kuşlara atup sayd ederdi, ba‘dehu Cemşîd bârûdu te’lîf edüp bârûd ile atdı, deyü *Târîh-i Tuhfe'*de hakkâ ki tuhfe yazmış, gûyâ sikkeyi mermerde kazmış. Ba‘dehu tüfengciyânlar demirden **düzmüş.**

[185a]

Ammâ ibtidâ Hazret-i Dâvûd tancere ve kazganı demirden **düzmüşler idi.**

[315b]

Halkı ekseriyyâ Dağıstân'ın Kumuk kavmidirler. Yahşi zırh **düzerler.**

geç- (EDPT 693)

1. gitmek, bir yerden başka bir yere gitmek.

[7a]

Hemân Hazret mihrâba **geçüp** iki rek‘at sünnet-i fecri edâ edüp

[26a]

azîm ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl esnâsında cümle donanma-yı hümâyûn'a asker-i İslâm dolup karşu tarafa **geçdiklerin** kâfir görünce akılları başlarından gidüp acz ızhâr etmeğe başladılar.

[80b]

İpşir Paşa bostâncıbaşı kayığıyla Sarâyburnu'nda sa‘âdetlü pâdişâha ***[80b]*** buluşup yine semmûr lepâçeler ile kâmyâb olup niçe kelimâtdan sonra yine Üsküdar'[a] ubûr edüp {geldikde} yüz kurbân edüp ertesi İslâmbol'a **geçmeyüp** yine gerüye dönmek sadedinde olduklarında alay içün istikbâle çı-kan yeniçeri tâ’ifesi ol gün havflarından cümle İslâmbol'a **geçdiler**.

2. kabul edilmek.

[71a]

Evliyâ Efendi üstâdımız bildi kim bu ricâ geçmeğe kâbil-i imkân değildir.

3. yaşamak.

[130b]

Süleymân Hân'ın kırk sekiz sene hayâtı(?) gazâ ile **geçüp** dörd sene Arab'da ve dörd sene Acem'de ve dörd sene Venedik kâfirinde ceng edüp otuz altı sene kâmil Nemse çâsârıyla ceng edüp âhir anların diyârlarında Süleymân Hân maraz-ı zahîrden merhûm oldu.

4. bir şeyin bir şeye dolaşmak, sarılmak.

[145b]

Ammâ iki cânibinde olan dırahtların kökleri su içinde balık ağı şebekesi gibi olup ba‘zı cânların ayağına ol kökler **geçüp** "Hay deniz mâliki beni tutdu" deyüp havfından gark olur.

5. vazgeçmek.

[148b]

Ve pâre pâre yamalı hırka peşmîne geymek dilrîşlik ve ihtişâmdan **geçdim** demek alâmetidir.

[365b]

Babakdır, andan gaflet üzre olma, deyü mektûblar gönderirdi. Aslâ vücûd vermeyüp senden **geçmezdim**. Ben bana düşeni etdim.

gel- (EDPT 715)

1. (-den, -e; nesnesiz) bir yerden bir yere ulaşmak.

[7a]

İşte bu alem ile **gelen** asker ki kızıl kanlı esbâba müstağrak olmuşlar

[11b]

Ol mahalde İslâmbol'u ta‘mîr eden Vezendo Kıral, Kudüs-i Şerîf ziyâretinden **geldikde** ammisi Koca Yanvan Vezendo Kıral'ın istikbâline Üsküdar tarafına geçdükde Vezendo Kıral ile mülâkât olup Vezendon eydir

[71a]

"Pâdişâhım bu benim ciğer-kûşem Evliyâ, Kadir gecesinden berü derse **gelmedi**. Meğer harem-i hâssa almışsız.

2. tekabül etmek, denk gelmek.

[46b]

Ammâ Süleymân Hân asrında bir akçe bir dânk olup dördü bir dirhem **gelir** hâlisü'l-ayâr râyic fadda idi ve yüz altun yüz on sekiz dirhem **gelirdi.**

ger- (EDPT 735) (KBS 365)

1. bir şeyi uçlarından çekerek gergin hale getirmek.

[136b]

Ba‘dehu Sultân Mehemmed akl-ı Arasto râhib-i nihânînin re’y [ü] tedbîriyle Kostantîn'in elçi ile gönderdiği sığır postın gergiye **gerüp** ince bıçağ ile dâ’iren-mâdâr dilim dilim edüp ol cirmde yalçın kayalar üzre hisârı inşâ ederler.

[174a]

Kılıçbalığı avlanır azîm dalyandır kim anda üç yerde kurulur, limanın cânib-i bahrine ağlar **gerüp** bir âdem üç kat gemi direği üzre bir külbede oturup kılıçbalığı gözedir.

gey-/giy-[26] (EDPT 700) bk. ked-

1. vücudun bir bölümüne bir şey örtmek, geçirmek.

[24b]

Ebü'l-feth ol mahalde ser-i sa‘âdetine örf-i Şemseddîni **geyüp** şems-i tâbân gibi nümâyân olup eydir.

[26b]

İslâmbol fethinde bulunmak içün Bursa'ya gelüp Zeyneddîn Hâfî tarîkatında sâhib-i seccâde olup at çulundan bir cübbe **geydiğiyçün** Cübbe Alî derler**.**

[27b]

Sultân Mehemmed ser-i sa‘âdetine örf-i izâfetin geyüp ayağına âsumânî çizmesin **geyüp** Düldül-vâr bir katıra süvâr olup ulemâ kıyâfetiyle İslâmbol kal‘ası etrâfların deverân u seyrân edüp asâkir-i İslâma ihsân [ü] in‘âmlar edüp ve istimâletler ile va‘de-i kerîmeler edüp cüyûş-ı müslimîni cenge terğîb edüp gezerdi.

[71b]

Engürü'de er yatır, Rûm'da Muhammed Buhârî Sarı Saltık tan **geyer** ve tummân çeker.

[231a]

Bir fırkası çârsû-yı bâzârda ehl-i sanâyi‘dir, alâ kadri'l-istitâ‘a gûnâ-gûn libâs-ı fâhire **giyerler**.

[233b]

[26] Fiilin /e/ ve /i/'li şekilleri için bk. (Duman 1993: 163).

Anlar dahi cemî‘î Horâsân erenleri huzûrunda hırkayı Hacı Bektaş-ı Velî'ye teslîm edüp tevhîd [u] tezkîr ile hırkayı Bektâş-ı Velî **giymişlerdir** kim hâlâ fukarâ-yı Bektâşiyânın **giydikleri** on iki imâm işâretli on iki terkli tâc-ı beyâz ve cübbe yenli abâ-yı beyâz hırka idi.

3/[6a]

Ekseriyyâ halkı cümle çuka ferrâce ve kontuş ve serhaddî **giyerler**.

3/[65b]

Evvelâ şehr a‘yânı cümle saya çuka ile semmûr ve zerdeva ve tilki boğazı ve nâfesî ve zincâb kürk **geyüp** atlas haftân **giyerler**.

gez- (EDPT 757) (KBS 369)

1. bir bölgeyi dolaşmak, bir yere gitmek.

[16b]

İslâmbol halkının cemî‘i gûsfendleri çobansız sahrâlarda **gezüp** gûrk-i vahşî ile gûsfend-i yahşı berâber **gezerlerdi**.

[27b]

Sultân Mehemmed ser-i sa‘âdetine örf-i izâfetin geyüp ayağına âsumânî çizmesin **geyüp** Düldül-vâr bir katıra süvâr olup ulemâ kıyâfetiyle İslâmbol kal‘ası etrâfların deverân u seyrân edüp asâkir-i İslâma ihsân [ü] in‘âmlar edüp ve istimâletler ile va‘de-i kerîmeler edüp cüyûş-ı müslimîni cenge terğîb edüp **gezerdi**.

[70a]

"Bu kürk sana uzundur babana gönder, bizi hayır du‘âdan ferâmûş etmesin" deyü bir gayrı kürk hakîre ihsân eyledi ve mübârek dest-i şerîfiyle serime bir semmûr kalpak geydirdiler. Niçe zamân Tatar-pîçe-misâl kalpak ile **gezerdim**.

[361b]

Emirlerine ığmâz edüp hâlâ Murtatova nâm sahrâlarda serserî olup cenâb-ı şerîfinize intizâr çeküp **gezeriz**.

git- (EDPT két- 700)

1. bir yere doğru hareket etmek.

[1b]

73. Murâd Hân'ın Bağdâd'dan gelüp Malta gazâsına **gitmeğe** murâd edinmesi sebebi.

[7a]

"Azak câniblerinde cüyûş-ı muvahhidînden Tatar-ı sabâ-reftâr askeri muztaribü'l-hâl olmağile Hazret'in himâyesinde olan bu İslâmbol'a gelüp andan Tatar Hân'a imdâda **gideriz.**

[137b]

Zîrâ Karadeniz'e ve Akdeniz'e **giden** cümle gemilerin kapudanları peksumâtı Galata'dan ve bu Yeniköy'den alırlar.

2. bitmek, sona ermek.

[288a]

Ve hevâsının letâfetinden ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu‘ammer olur kim kuvveti gitmiş, hey’eti bitmiş, ömrü yetmişe, yüze yetmiş, kuvveti kudreti **gitmiş** [ve] musâhabetden kalmış olurlar ve kelimâtları bu edâ ile tekellüm ederler.

göç- (EDPT 694) (KBS 374)

1. başka bir yere yerleşmek amacıyla bulunulan yerden gitmek.

[314b]

Ve göçer-evli Terekeme kavmi vakt-i zemistânda obaları ile konup **göçerler**.

[317b]

Karşu cânibi deryâ aşrı garb tarafına Moskov hükmünde üç yüz mil ba‘îd Heşdek ve Kazan ve Alatar vilâyetleridir, dahi anların mâverâsı Deşt-i Kıpçak ve Heyhât sahrâlarıdır kim hâlâ ol sahrâ-yı ferah-fezâlara yigirmi sâldir kim Kılmah Tatarlarından Taysı Şâh ve Moyoncak Hân ve Koba Kalmah Hân beşer altışar kerre yüz bin kavm ile sahrâ-yı Heyhât'da konup **göçerler**.

[327a]

Ve yaylaya çıkup konup **göçerken** bu mahalde bir kenz-i azîm ve gümüşhane ma‘denin bulup bây olduklarından bu zemîne "Bây-yurd"dan galat Bâyburd derler.

3/[76a]

Türkçe Tuzhisâr vangı derler, zîrâ bir lezîz tuzu hâsıl olur, ammâ Ermenîler Site Kâbîd derler. Bin atlı konar ve **göçer.**

göm- (EDPT 721) (Toprak 2005: 33)

Fiil (KBS 379)’da **kö-m-* şeklinde açıklanmaktadır; ancak *kö- ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

1. bir ölüyü toprağa koymak, defnetmek.

[19a]

Kostantîn İşpanya'da Rim Papa iken yüz sene mu‘ammer kıral olup İslâmbol'a istîlâ etdükden sonra zuhûr-ı tantana-i Kostantîn otuz seneye mün-tehî olup ba‘dehu taht [u] raht [u] bahtı vücûd-ı bî-bahtından tehî olup (---) mahalde gûristânına **gömdüler.**

[146b]

Eğer firâr eden kulda mâl [u] erzâk var ise mâlın alup anı dahi âdem pasdırması edüp yere **gömüp** dil çıkarmazlar.

[237a]

Anlar da Cem'dir deyü Bursa'da cedleri yanına **gömerken** cem şekilli herîfi yer kabûl etmeyüp gayrı yire defn etmişler.

2. bir şeyi yerin altına koyup üstünü toprakla örtmek.

3/[52a]

Beyâbânda kar içine niçe akıl ile {altununu} **gömer** dedim.

3/[93a]

Mâlı dağa götürüp pây etseler gerek. Mâlı dağda **gömmeden** yetişelim!"

gül- (EDPT 715) (KBS 393)

1. (insan) hoşa giden durumlar karşısında mutluluk duygusunu yüze yansıtmak.

[78a]

Hınto koçuya binse bile binerdi. Tahtırevâna girse bile girüp ener binerdi. Ve hergiz nasîhat edenlere rîş-hand edüp yüzlerine **gülerdi.**

[115b]

"Yalan söyler anam borçlu değildir bok yer, anam tütün içerken dutup zindâna kodular, avretler zindânından çıkarup erler zindânına kosunlar zîrâ babam yokdur" deyü ***[115b]*** bu gûne ricâ edüp Çavuşbaşı ile bu gûne münâkaşa etdüğinden cümle erbâb-ı dîvân **gülmeden** dem-beste ve hayrân olup Kara Mustafâ Paşa hazzından Dîvâne'ye bir avuç atıyye ihsân edüp vâlidesin ıtlâk fermân edüp "Vâlidesin bir âdeme versinler" deyüp kethudâsına tenbîh eder.

[175a]

Murâd Hân bu esnâfların hey'etlerinden ve evzâ' [u] etvârlarından haz edüp kahkahâ ile **gülmüşdür.**

[352a]

Bildiği bed-du'âları hedef-i icâbetde vâkı' olup bir kerre âh-ı serd çeküp hemân hakîr cümle fukarâ re'âyâların yanına varup niçesinin destlerini bûs ederek, yüzlerine **gülerek** yanakların öperek eyitdim.

3/[9a]

"Her kim Hoca Nasreddîn'i ziyâret ederse letâyifâtından ba‘zı şeyleri hâtıra gelüp elbette **güler**"

güt- (EDPT 701) (KBS 398)

1. hayvan sürüsünü idare etmek, otlatmak.

3/[51a]

Hazret-i Mûsâ ile ba‘zı zamân mülâkât olup koyun **güderlerdi**.

3/[170a]

Bu Çoban Kâsım Ağa bu cisr mahallinde koyun **güderken** Cenâb-ı Bârî kendüye İslâm müyesser edüp mürûr-ı eyyâm ile dergâh-ı âlî yeniçeri ocağında kul kethüdâsı olup Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘in hapsinde iken "Ahdim olsun bu girdâbdan rehâ bulursam koyun **gütdüğüm** yirde bir cisr binâ edeyim!" deyü ahd edüp ba‘de'l-halâs "El-kerîmu izâ uhide vefâ"[27] mazmûnu üzre dörd yüz kîse-i Rûmî masrûf edüp bu cisr-i azîmi inşâ etmişdir.

kaç-/kaş- (EDPT 589) (KBS 449)

1. kimseye bildirmeden bir yerden ayrılmak, firar etmek.

[78b]

"Bire, Sultân İbrâhîm Sırçasarâydan rehâ bulup hapsden **kaçup** bostâncı ocağına dahl düşüp kulun bir fırkası yine İbrâhîm Hân'ı istermiş" deyü İslâmbol içre azîm vezni üzre velvele ve gulgule olup (…)

[263b]

Bu ahvâl-i pür-meserreti bahren Âsitâne tarafına Tatar Hân arz edüp on birinci gün Moskov kralının çâşıtları Âsitâne tarafından gelirken Tatarlar giriftâr-ı bend edüp Hân huzûrunda fesâhat üzre bî-bâk ü bî-pervâ dediler kim

[27] Kerem sahipleri sözlerinde durular.

"Biz kırk kimesne ile der-i devletde çâşıdız. Deryâ-misâl asker ile Âl-i Osmân geliyor. Kal‘ayı bırağup **kaçasız**. Sâ’ir zamâna kıyâs etmeyesiz deyü haber gönderdik. Biz dahi kal‘aya gelirken Tatar'a giriftâr olduk. Emr hânındır" dedikde üçünün dahi şirb-kelle ve pâf-gövde (?) olup cân-ber-cehennem gitdiler.

3/[31b]

Bulgurlu dağında atılan tüfenkden Miskinler tekyesi önünde, "Bre miskîn tiryâkî! Korkarak hay urdu, hay kodu, hay düşdü, hay **kaşdı**. Acebâ bizden midir?" der. Birisi, "yok onlardandır" der.

2. sakınmak.

[153a]

Ammâ hakîr kesret-i kitâbetden **kaçup** bu gûne müfîd [ü] muhtasar tahrîr etdik.

kak- (EDPT 609) (KBS 452)

1. sert bir nesneyi oyarak şekil vermek.

[116a]

Kâhîce ehl-i tevhîd sofiyyûna taşcuğaz atardı. Anlar da ana nisbet tahta **kakardı**.

[215a]

Ammâ vakt-i gurûba karîb alayköşkü dibinden geçmeğe kalup bî-vakt olduğıyçün üzerlerinde bî-nihâye zî-kıymet âriyetî esbâbları hıfz içün ve zehresiz cuhûdlar olmağile herkes taş atup tahta **kakup** vaz‘-ı yed etmemeleriyçün üzerlerine üç oda acemî çorbacılarını pür-silâh akîblerince ve ba‘zısı mâbeynlerinde acemîler silâhıyla Yahûdîlerle ubûr ederlerdi.

2. batırmak, çakmak.

[134b]

Leb-i deryâsı amîk olup lodos rûzgârı telattumu harâb etmesin içün mîşe dırahtların deryâya **kakup** beşik beşik edüp leb-ber-leb taş ile memlû edüp istihkâm bulmağın Beşiktaş derler.

[261a]

Bu muhîl şeytanatların dahi guzât-ı müslimîn duyup nehr-i Tün içre gemi direklerin kazıklar **kakup** bend etdiler kim bir vukıyye mahi güzer edemeyüp niçe yüz bin guruşluk mâlı küffârdan bu hâl ile nehr-i Tün'den guzât-ı müslimîn alıp bây oldular.

3/[42a]

Andan meydân-ı muhabbete bir iri at kazığı **kakup** ol topun ucundaki ipi kazığa kayd eyledi.

3. dokunmak, itmek, dürtmek.

3/[103b]

Hemân askerden biri Hüseyin Ağa'nın başından musâhib sarığın tüfenk ucuyla **kakup** düşürdü

kal- (EDPT 615) (Tekin 2003a: 27)

1. yaşamak, oturmak.

[9b]

Amân vermeyüp İskender'i Kaydefâ haps edüp niçe zamân İskender habsde **kaldı.**

2. geriye bırakmak.

[25a]

Cümle asâkir-i İslâm İslâmbol'un ancak kara cânibin muhâsaraya şurû‘ edüp metrisler ve lağım mühimmâtları ve top-ı kûp siperleri tedârüküne meşgûl olup kal‘anın ancak deryâ tarefeyni **kaldı**.

3. varlığını korumak, sürdürmek.

[56b]

Ve cümle erbâb-ı dîvânın libâsların bir gûne tarza komak Süleymân Hân'dan **kaldı**.

[107a]

Selîm Hân ile Mısır fethinde bulunup kadı‘asker **kalmışdır**.

4. mirası devralmak.

[176a]

Andan Mısır'a götürüp Azîz-i Mısır'a satdı. İbtidâ esîr satmak Ham Nisim Yahûdî'den **kaldı**.

[221b]

Bu felek-i atlas sâyesinde mebsût olan vech-i arzda hubût-ı Âdem'den berü ibtidâ tevârîh-i Hazret-i İdrîs Nebî-i Kâtib'den **kalmışdır.**

kan- (EDPT 632) (KBS 457)

1. doğru olmayan bir şeyin doğru olduğuna inanmak.

[157b]

Neferât 12.000, bunlar dahi bî-hisâb yanmış ve **kanmış** kavmdır.

kap- (EDPT 580) (KBS 459)

1. aniden çekip almak.

[111b]

Ba‘dehu devlet-i Sultân Mustafâ Hân'da Kazancılar câmi‘ine hatîb olup bir gün vakt-i zuhr ezânın, iktizâ hasebiyle minâreye o örf izâfetiyle çıkup ezân-ı mâhûr okurken hemân bir caylak murgı âşiyânından pervâz urup Zâkirî Efendi'nin başından ol imâmesin **kapup** minârenin tâ zirve-i a‘lâsında alem üzre koyup alem üzre bir alem olup halk-ı âlem temâşâ ederlerdi.

[154b]

Esnâf-ı asesân-ı bî-amân: Nefer 202, bunlar dutma ve **kapma** ve urma ve kovma ve asma ve basma ve kayd [u] bend âdemleridir, biri birinden eşed mel‘ûn kavimdirler.

2. yakalamak.

[334b]

Anda yigirmisine bâliğ olunca cündîlik ve silâhşorluk fenninde ol kadar üstâd-ı kâmil olur kim yüz yetmiş altı gûne lu‘bede-bâzlığı tekmîl-i fünûn edüp ta‘tîl günlerinde cümle ahâlî-i Mısr, hâric-i Mısr'da mastabalarda cirîd oynarken at üzre kırk sekiz gûne san‘at ile kırkar ellişer dirhem tüfenk atmak ve kırk adım yirde at sıçradup rûy-i arzda üç kelle postu urup ol teng mahalde üç kerre üç silâh icrâ etmek ve Kavak meydânında altun topa ok ve kurşum atmak ve urmak, tutmak ve **kapmak** ve asmak ve basmak ve at üzre yay kurup yasmak misillü ma‘rifetler ile şöhre-i şehr-i Mısr olup nâmdâr bir server olur.

kay- (EDPT 674) (Tekin 1995: 173)

1. kaygan bir yüzeyde kolayca yer değiştirmek.

[227a]

Âdem girdikde hayât-ı câvidân bulup vücûd-ı benî Âdem kulak şahmesi gibi yumuşak olup âdemin teninden dest-i insân sabunda **kayar** gibi **kayar**.

[283a]

Ehl-i beledin sıbyân [u] nisvânı cümle esbâbların anda gasl ederler. Gâyet latîf ve lezîz âb-ı hayâtdır. Aslâ kükürd râyihası yokdur. Âdemin vücûdunda suyu yâğ gibi **kayar**.

3/[118b]

Ve niçe bin âdem Tuna üzre buz **kayarken** ra‘d gibi şakıyup giderken bir perende atup yine aslâ tetiğin bozmayup **kayarak** gider.

kaz- (EDPT 680) (KBS 487)

1. toprağı bir nesne ile eşmek.

[11a]

ol mahalde Tuna kenârın hafr edüp niçe kerre yüz bin ırgat u bennâlar ile Nehr-i Tuna'nın cereyânı üzre yararak eyle tur‘alar **kazarak** Ferhâdî külünkler ile kûh-ı bâlâları kırarak derelere kantaralar ihdâs ederek İslâmbol kurbünde Azatlı nâm mahalle Tuna'yı getirdiler.

[13b]

Âhir Magaryos papas Hellana avrete ol haç ağacın yerini gösterüp Hellana emriyle ol ağacın dibin **kazup** içinden bir kabr ile salîbler çıkar, ya‘nî haç misilli üç pâre ağaçlar çıkar.

[26b]

Ayazmakapusu'ndan cümle askeriyle sarıldı ve tecdîd-i vuzû’ içün bir ayazma **kazdı.**

[110b]

Elbette beni bu hapsden halâs eyle' deyü zîr-i zemînden böyle bir sadâ geldi. Gelin ey ahibbâ sizinle şu seccâdemiz mahallinde bir hafr **kazalım**" deyüp *bism-i İlâh* ile ibtidâ {kendiler} zemîne bir püşt-i pâ urup {ba‘dehu} cümle fukarâ üşüp bir bi’r-i mâ **kazarlar** kim hâlâ ahmerü'l-levn bir ayn-ı azîmdir.

[205a]

Gûr **kazanlar** "Nerede **kazalım**" deyü ubûr etdiklerinde niçe âdem bu esnâfdan ibret alır.

kes- (EDPT 748) (Tekin 2003a: 247)

1. bir şeyi keskin bir araçla iki ya da daha fazla parçaya ayırmak.

[40b]

"Benim câmi‘im niçün Ayasofya kadar âlî etmeyüp benim birer Rûm harâcı değer sütûnlarımı **kesüp** câmi‘im alçak etdin?"

[61a]

Cebecibaşı nâm bir kâfir mübârek kulağın **kesüp** Dâvûd Paşa'ya müjde getirdi ve na‘ş-ı şerîfin Atmeydânı'nda Sultân Ahmed türbesinde defn etdiler.

[328a]

Şehr-i Bâyburd'un cümle ummâl-ı re‘âyâları şehirden bir menzil bâlâda dağlarda odun **kesüp** dağlar gibi püşte püşte yığarlar.

2. yol açmak, deşmek, kazmak.

[9b]

"Yâ İskender, eğer Kaydefâ'dan intikâm alam derseŋ ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl dahi olmaya, hemân Karadeniz'i şehr-i Makdonya kurbünden **kesüp** Akdeniz'e munsab eyle.

[242b]

İzmit'in cânib-i şarkîsinde Sabanca gölün İskender **kesüp** İzmit Körfezine mahlût etdi

3. kumaştan elbise dikmek.

[127a]

Evvelâ terzileri, Cezâyir biçimi esbâblar **kesüp** eyle sihr-i i‘câz iğne ururlar kim İslâmbol üstâdları ana mânend bir sûzen urmağa âcizlerdir.

4. yolu kapatmak.

[137a]

(…) sulhu tecdîd etmek murâd edinüp Mehemmed Hân rızâ vermeyüp Akdeniz Boğazı'nda dahi iki cânibe kal‘a-i azîmler inşâ edüp Kostantîn'in iki boğazların **kesüp** boğazlarından ta‘âm geçmez olup kaht [u] galâ olunca İslâmbol'u bu takrîb ile feth etmişlerdir.

kıl-[28] **(EDPT 616)**

1. yapmak, etmek.

[24a]

Cenâb-ı Bârî yârî **kılup** fursatı bana verüp seni ele getirüp yine seninle zânû-be-zânû kelimât edüp ta‘zîm ederem ammâ ben senin eline girsem nice ederdin" dedikde (…)

[233a]

Bi-hidâyetillahi Te‘âlâ şöyle yetişmişlerdi ki gice rûhları âlem-i ecsâmdan âlem-i ervâha ubûr **kıldıkda** kesâyirü'n-nâs nefsleri dünyâ sıfatından görünürdü.

kır- (EDPT 642) (KBS 510)

1. bir şeyi parçalamak.

[13a]

Kostantîn-i Kübrâ kıral olup âyîn-i Îsâ üzre hayâtda olan havâriyyûnların meşveretleriyle Nûşırevân-ı Kisrâ gibi bir âdil kıral olup ibtidâ dîn-i Îsâ üzre nasrânî ya‘nî yardımcı bu olup cümle putları **kırmışdır** ve cümle heyâkilleri yıkmışdır ve yerlerine âyîn-i Îsâ olacak kenîseler yapmışdır.

2. yarmak.

[11a]

ol mahalde Tuna kenârın hafr edüp niçe kerre yüz bin ırgat u bennâlar ile Nehr-i Tuna'nın cereyânı üzre yararak eyle tur‘alar kazarak Ferhâdî külünkler ile kûh-ı bâlâları **kırarak** derelere kantaralar ihdâs ederek İslâmbol kurbünde Azatlı nâm mahalle Tuna'yı getirdiler.

3. topluca öldürmek.

[28] Türkçede *kıl-* fiili yardımcı fiil görevindedir; ancak tek başına ele alındığında kök fiil olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle fiil kök fiiller arasında da ele alınmıştır.

[13a]

olup Millet-i Mesîhiyye'ye ihânet etmeğe başlayup Haleb ve Şâm ve Irâk ve Mısır'da ne kadar dîn-i Mesîh'den kavm-i nasârâ var ise cümlesin **kırup** mâl-ı hazâyinleriyle asker cem‘ edüp (…)

[13a]

Cemî‘i Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem hukemâları cümle bir yere gelüp aslâ birisi derdine bir devâ edemeyüp âhir Kostantîn cümlenizi **kırarım** dedikde bir nâ-hekîm-i mel‘ûn Mecûsî, dîn-i Îsâ'ya hıyâneten eydir.

[20b]

(…) fursat ganîmetdir, bunlar serdâr-ı Muhammedî'dir, hemân amân vermeyüp bunları **kıralım** deyüp cümle küffâr yek-dil [ü] yek-cihet olup asker-i İslâm'a hâb-ı hargûş verüp (…)

[21b]

"Gerçi biz bunları bunda **kırarız** ammâ anlar dahi Haleb ve Şâm'da rehin olan kıralzâdelerimiz ve bu kadar yüz bin üsârâlarımız **kırarlar.**"

[61b]

Hüseyin Paşa bir mollâyı dîvânda ta‘zîr edüp cümle ulemâ Ebü'l-feth câmi‘inde cem‘iyyet edüp cümle ulemâ ve sulehâyı hammâl ve ummâl ve acemî oğlanları **kırup** şehîd edüp na‘ş-ı ulemâyı Sultân Mehemmed {câmi‘i} haremindeki çâh-ı mâlara ilkâ etdiler.

[261b]

Ve top u tüfenk sadâsı munkatı‘ olup ancak ümmet-i Muhammed destinde şemşîr-i âteş-tâb kalup yedi buçuk sâ‘at-i nücûmî derûn-ı kal‘ada küffâr-ı hâksâra eyle satûr-ı Muhammedî urdular kim gûyâ aç kurd koyun kırar gibi **kırdılar**.

4. yıkmak.

[78a]

Ba‘dehu küffâr bu kadar hayme ve hargâh ile Kilis kal‘ası altına varup Tekelü Mustafâ Paşa'nın otağın **kırup** ceneral-i la‘în başına serdârın selîmîsin geyüp âdet üzre dîvân-ı Âl-i Osmân etdikde Kilis kal‘asının cümle a‘yân [u] eşrâfı ve serdârı ve dizdârı taşra çıkınca kemîngâhda olan küffâr der-akab kal‘aya müstevlî olup bu takrîb ile Kilis kal‘ası gibi eflâke ser-çekmiş bir kal‘a-i metîni kabza-i tasarrufa alup cümle a‘yân-ı kal‘ayı ehl [ü] iyâlleri ile esîr etdiler.

kıy- (EDPT 595) (KBS 521)

1. ince parçalar halinde doğramak.

[253a]

İbtidâ bu hapsi balığın pâk ayırtlayup onar onar kamışa dizüp ma‘denos ve kerefis ve soğan ve pırasayı pâk hûrde **kıyup** darçın ve fülfül-i siyâh ile halt edüp bir kat kerefis ve ma‘denivâzı pilaki tavası içine döşeyüp bir kat hapsi döşeyüp ba‘dehû Tarabefzûn'un âb-ı hayâta benzer su zeytûn yağın döküp germâ-nermâ âteşde bir sâ‘at pişüp gûyâ nûr olup tenâvül eden nûr-ı pür-nûr olur.

2. acımamak, öldürmek.

3/[42b]

Bu kerre pehlivâna telâş el verüp gazab-âlûd olup "Hoş âdem peşîmân olursun. İşime mâni‘ olma. Sana **kıyarım**!" deyüp dal kılıç meydân-ı ma‘rekede gezerdi.

kok- (KBS 532) (EDPT 609)

1. bir şeyden koku çıkmak.

[7b]

kimi reyhân ve kimi zaymurân ve kimi benefsec, kimi karanfîl gibi **kokardı.**

[97b]

Ve çâr-kûşe dîvârların şem etseŋ ûd u gülâb ve müşk-i amber-i hâm **kokar** ve her bâr mecmerelerle huddâmlar sünbül(?) amber-i hâm ihrâk edüp âdemin demâğı mu‘attar olur.

[314b]

Bu şehrin hevâsı latîf ve sevâhildir. Zîrâ kurâlarında ***[314b]*** pirinç ve kettân ve bâğ [u] bostân hâsıl olup latîf pembesi olur. Ammâ suyu cümle neft yağı **kokar**.

3/[45b]

Hâlâ Yahûd kavminin sarı benizli ve kuvvetsiz olup ağızları **kokduklarının** aslı Hazret-i Uzeyr du‘âsıyla mevtâ iken hayât bulan Yahûd tâ’ifesi neslinde olan Yahûdîlerin hâlâ ağızları leş gibi **kokup** yüzlerinde ve gözlerinde nûr yokdur.

kop-[29] (EDPT 580) (KBS 540) (DTS 456)

1. bir bütünden ayrılmak.

[19a]

Şehr-i Üsküdar'ın dağlarında bir gûne küfeki kayağan taşı hâsıl olur azîm vezni üzre iri parça parça **kopar** bir aceb seng-i hârâdır.

[288b]

Meşhûr latîfe-i darb-ı meseldir. Ammâ hakîkatü'l-hâl bir âdemin eli yaş iken bir demir pâresine yapışsa derhâl müncemid olup elinden demir ve demirden eli **kopmak** ihtimali yokdur.

2. aniden gürültülü olaylar başlamak.

[79b]

Anı gördük: Bir sabâh Atmeydânı'ndan berü bir sadâ-yı Allâh Allâh **kopup** cümle esnâf âlât-ı silâhları ile Bâb-ı Hümâyûn önüne gelüp (…)

[29] Etimolojik olarak *ko-* fiili ile birlikte düşünüldüğünde fiilin kökeni için *ko-p-* şeklinde bir öneri sunulabilir. Ancak hem çalışmanın niteliği dolayısıyla hem de diğer çalışmalarda kök fiil olarak alınması nedeniyle bu fiil kök fiil olarak ele alınmıştır.

koş- (EDPT 670) (KBS 545)

1. hayvanı sabana bağlamak.

[159a]

(…) her sevrin miyânında kemer kuşaklar ve sereng ve atlas çullar ve niçe bin kınalı sakar câmûslara boyunduruk geçirüp çifte çifte sabana ve pulluğa **koşup** ellerinde nodul ve öğendire ve digren ve şuzevle ve kerepe ve raga misilli âletler ile câmûsları saban sürer gibi sürüp "Ekmek benden bereket senden, ver Allâhım ver" deyü feryâd ederek boğazlarında tobra tobra atmaca ya‘nî tohum buğdayın halk üzre serperek "Benim elim değil Âdem ata elidir, Yâ Rabbî berekât-ı Halîl ver" diyerek gürûh gürûh ubûr ederler.

[216b]

Evvelâ iblîs-i la‘îne ders verüp pireyi kafese koyup kehle fakîri arabaya **koşan** Fennî Çelebi, hezârfenliğinden mâ‘adâ pâkîze eş‘âr-ı dürer-bârları vardır.

kov- (EDPT 580) (KBS 546)

1. bir yerden sürüp göndermek.

[38a]

Hemân yine karşu tarafdan iki âdem zâhir olup bunları bir arslan **kovarak** meydâna getirüp âdemin biri şeyhin ardında pinhân olup halâs olur.

--

Andan yine bir âdem önünden bir oğlancık zâhir olup ardı sıra kurd ma‘sûmu **kovarken** seccâde-nişîn âdemin biri önündeki oku yayı alup kurda bir ok urup helâk eder.

[73b]

Akîblerince Piyâle Kethudâ bu la‘înleri **kova kova** cezîre-i Taman kurbünde nehr-i Kuban Karadeniz'e munsab olduğu mahalde Adahon

boğazıyle Yeleşke boğazından içeri ol sazlığ ve bataklık ve hınzîr bataklığı içre girüp pinhân oldular.

kur- (EDPT 643) (KBS 570)

1. parçaları bir araya getirip bütünü oluşturmak.

[8b]

Andan İslâmbol zemînine gelüp hâlâ Hünkâr bâğçesi ki Sarâyburnu nâm mahalle gelüp anda serâperde-i Süleymânîyi **kurup** meks etdükde bir gece hâb-ı râhat edüp (…)

[91a]

Hattâ Selîm Hân-ı Evvel hîn-i cülûsda pederleri Bâyezîd Hân üzre Acem ve Mısır seyâhatinden gelüp hurûc etdikde bu sahrâ içre serâperde-i Selîmîsin **kurup** meks etdiklerinde a‘yân-ı İslâmbol'un ekseri bu sahrâda bî‘at etdiklerinden dâ’imâ bu sahrâ-yı çemenzâra gelüp cilvelenirler idi.

[117b]

Bu câ-yı ma‘hûda dahi Ebü'l-feth asrında taraf-ı Rûm'a azîmet olundukda serâperde-i Osmâniyânı cümle hayyâmlar bunda **kurup** sâkin olduklarıyçün Otakcılar derler.

2. hazır hale getirmek.

[191b]

Bu esnâflar ubûr etdikden sonra kemânkeşbaşı ve Okmeydânı'nda puta yerinde atıcıbaşı cümle atıcılar ile yayları ellerinde çekerek **kurarak** yasarak saf saf ubûr ederler.

kus- (EDPT 666) (KBS 578)

1. midedekileri ağızdan dışarı atmak.

[72a]

"Bire Hünkâr'ım dönmeden gönlüm bulandı, **kusacağım** geldi, edebde sikime sıçarsın, bire pâdişâhım başıniçün o da geldi" deyince gülmeden bî-tâb u bî-mecâl olup bu latîfeden safâ edüp hakîre kırk sekiz altun ihsân eyledi.

3/[110b]

Hâlâ ısıtması olanlar ol taşlardan kazıyup su ile nûş etse **kusa kusa** aslâ safra ve balgamı kalmayup hummâ-yı muhrıkdan halâs olur.

piş- (EDPT 376)

1. ısı etkisiyle yenebilir duruma gelmek.

[24b]

"Ağlama pâdişâhım küffârın bu Akka kal'asından alduğı ganîmet akîdelerinden ve **pişmiş** helvâlarından İslâmbol'u feth edeceğin günler **pişmiş** helvâ yersiz.

[89a]

Andan Müftî hammâmı kurbünde Altıpoğaça câmi'i: Ebü'l-feth'in Etmekcibaşısı Cübbe Alî hazretleri neslinden olup her gün Bâyezîd-i Velî'ye âteş görmemiş gûyâ güneşde **pişmiş** altışar poğaça getirdiğiyçün Altıpoğaça câmi'i derler.

3/[84b]

Eğer ziyâret yanında sayd etseler mâhîleri **pişmez** ve bu aynın şimâlinde bir dağ vardır. Anda Munzır Baba dikmiş bir şecer vardır gâyet siyâhîdir. Ol şecerden kim ki kat' etse zarar çeker.

saç- (EDPT 794) (KBS 710)

1. bir şeyi ortalığa dağıtmak, dökmek.

[170b]

Bu işkembeciyân dahi cümle tebdîl-i libâs edüp arabalar üzre dükkânların fağfûrî çini tabaklar ve pâk peşkirler ve leğen ü ibrîkler ile

müzeyyen edüp ellerinde işkembe kancasıyla kazganlar içinden pişmiş işkembeleri ve kırkbayırı ve şirdenleri ve döş başları ve yatak yerleri ve bodanalardan çengâller ile çıkarup bıçaklar ile doğrayup kâseler içre koyup ve üzerlerine ma‘denivâz ve biber ve darçın ve karanfîl misilli bahârlar **saçup** (…)

[182a]

Ve sâ’ir piyâde şehbâz u bahâdır olan üstâdları Alî Balı ve Kara Velî ve Kara Mahmûd ve Uzun Muslu ve Kara Sinân ve Nigebolılı Şaşı Mustafâ ve Usta Receb-i Kırımî ve Uzun Halîl nâm üstâd-ı kâmillerin ellerinde kırkar ellişer dirhem cevherdâr ve na‘lpâre ve sermâye tüfengler kuşanup atarak ve taraf taraf âteş-i Nemrûdları **saçarak** murg-ı semender-vâr gibi âteş içinde kalarak ubûr ederler.

3/[130a]

Hemân hakîr hâb-ı râhatdan bîdâr olup anı gördüm, acûze karı kapuyu açup ocakdan bir avuç kül alup fercine sürüp elinde kalan küle bir efsûn okuyup elindeki külden ocak başındaki uryân yatan yedi aded oğlan ve kızların üzerlerine ol külü **saçup** anı gördüm, yedisi de birer iri piliçler olup civ civ demeğe başladılar.

sağ- (EDPT 804) (KBS 711)

1. memeyi sıkarak sütü akıtmak.

[128a]

Evvelâ kal‘a-i Kostantıniyye'yi İskender-i Kübrâ târîhinden sonra (---) Kıral binâ edüp Galata zemîni bir çemenzâr-ı hoş-hevâ ve mahsûldâr fezâ olmağile cemî‘i sağmal koyunlarını ve sığırlarını bu Galata zemîninde koyup südlerin dâ’imâ **sağup** kırala getirirler idi.

[167a]

Sürü sürü sığırlarının südün **sağup** "leben-i câmûs" diyerek ubûr ederler.

3/[43a]

Hemân ol demde Sâlih Nebî el açup du‘â etdikde bi-emrillahi Te‘âlâ ol yalçın kızıl kaya şak olup bir nâka âşikâre olup sehel vakt içinde nâka vaz‘-ı haml edüp andan bir mahbûb köçecik tevellüd edüp kâmil otuz sene bu develer sahrâda otlayup südünü cümle Semûd kavmi ***[43a]*** **sağup** kifâflanırlardı.

sak- (EDPT 847 bk. sark-)

1. ? Bir cümlenin okunması sırasında tahmin edilen ifadelerden birisi.

[133a]

"Şu rasadı yıkalım mı?" demiş "Lugaz mıdır bilmem {nedir}?" deyince hemân Yahyâ Efendi, "Bire Allâh râzı ola bevvâb. Biz ‘Yıkalım mı’ lafzın bî-nukat olmağile 'Yakalım mı, bakalım mı, takalım mı, **sakalım** mı' deyüp dur[ur]uz.

2. sarkmak.

[343a]

Yine asfaru'l-levndir amma Engürü keçisi gibi yünleri birer karış burma burma **sakmış** bir mehîb ve acebe- ***[343b]*** likâ, garîbü'ş-şekl bir esed-i dağîdir.

sal- (EDPT 824) (Toprak 2005: 34) (Güner 2008: 61)

1. göndermek, yollamak.

[34a]

Ve bu kubbe-i âlînin tâ zirve-i a‘lâsında yüz kantâr İskenderî altundan bir haç alem edüp âfitâb-ı âlem-tâb edîm-i arza şu‘le **saldıkda** Bursa'da Cebel-i Ruhbân'da ve Âlem dağında ve Istıranca kûhunda olan ruhbânların merdüm-i dîdeleri hîrelenirdi.

[35b]

her bir tâkı tâk-ı Havernakdan ***[35b]*** ve tâk-ı Kaydefâ'dan ve tâk-ı Kâfdan ve {tâk-ı} Şeddâd'dan nişân verüp dördü dahi kudret kemeri olan kehkeşân-âsâ semâya ser-çeküp zirve-i evc-i a‘lâya kemend **salmışdır.**

[331b]

Ammâ şimdi bu cem‘iyyet-i kübrâ ile bu asâkir-i İslâm at üzre hâzır-baş iken bu Mikrilistân kâfirlerinden niçe intikâm alup bu kadar şedd-i rahl çeken cüyûş-ı muvahhidîn mâl-ı ganâ’imle mu‘tenim olalar" deyü meşveret edince meğer Gürcîstân Hâkimi Sefer Paşa Mikrilistân beğlerine dilgîr imiş, hemân cümle Mikrilistâna bu asâkir-i İslâm'ın piyâdesiyle atlıların pây-berâber ola deyü şikâra **salalım** ve bizim Ahıska gâzîleri ve Gürcîstân gâzîlerin bile kulağız verelim.

2. sallamak.

[45b]

Kapuların Hind sadefkârîsi kanatların gördükçe başların **salup** ikişer parmakların ısırırlardı.

3. bırakmak

[63b]

Ve Murâd Hân ba‘zı zamân piyâdece tebdîl-i câme olup ahvâl-i âleme ıttılâ‘ hâsıl etmeğiçün Melek Ahmed Ağa ile ve Vuçu bostâncıbaşı ile reh-revlik edüp köşe-be-köşe ba‘zı eşkıyâyı kelle-pezân paça edüp vücûdların hâke **salup** rûhların adem diyârına gönderüp başların gönderler üzre dikerdi.

[310b]

Hemân Lala Paşa nâm dilâver [u] server cümle guzât-ı müslimîn ile Acem üzre hücûm edüp otuz bin mikdârı Acem'i hâk-i mezellete düşürüp serdârları Emîr Hân giriftâr-ı bend-i hicrân olup bakıyyetü's-seyf olan Terekeme ve Gökdolağ ve Gürcî Âznâvûrları firâr ederken bunlara Şirvân askeriyle Özdemiroğlu Kethüdâsı râst gelüp nehr-i Kür kenarında kırup zemîn-i gûra **salarlar**.

4. geçmek, gitmek.

[141b]

Ammâ Karadeniz akındısı şiddet üzre cereyân etmeğile cümle kayıklar Beşiktaş nâm mahalle varup andan Üsküdar'a **salırlar**, eyle tokuz mîldir.

5. serbest bırakmak.

[168b]

Çobanlar mâbeyninde soy gözedüp bir kancık kelbin bir samsona çekmek içün elli koyun baş verir ve bir samson içün beş yüz koyun verüp asîl kelb-i Ashâb-ı Kehfler var kim gökde ukkâba, zemînde evrene, deryâda nehenge baş vurup dalup alup **salar**, böyle zî-kıymet kelb-i mu'allemler vardır.

6. çıkmak, bitmek, yetişmek.

[372b]

Ve henü[z] sakal **salup** bir mahbûbü'l-kulûb olmuş idi.

7. devretmek.

3/[143b]

Paşa bu işden haberdâr olup "Ben anın hakkından gelsem gerek idi. Ammâ Allah'a **saldım**. Üçüncü günde Cenâb-ı Kibriyâ anın hakkından geldi.

sap- (EDPT 784)

1. yön değiştirmek.

3/[9a]

"Her kim Hoca Nasreddîn'i ziyâret ederse letâyifâtından ba'zı şeyleri hâtıra gelüp elbette güler" deyü hâtıra gelüp "Âyâ gerçek mi?" deyü şâhrâhın sol tarafında mezâristâna **sapup** doğru kabr-i şerîfine atıla vardıkda bir kerre "Es-selâmü aleyküm yâ ehle'l-kubûr!" deyince hemen kabr-i Nasreddîn

türbesi içinden "Ve aleykümü's-selâm ey cân-ı hümâm!" deyince altımdan atım "foh" deyü ürküp iki ayak üzre kalkup fırlayarak mezâristân içinde pertâb edüp güç ile zabt ederken anın bir ayağı bir kabre girüp hakîr az kalıp kabir azâbı çeke yazdım.

3/[147b]

Hattâ Süleymân Hân Budin gazâsına giderken "Lala iyi köprü binâ eylemişsin. Bize ihsân ederseŋ geçüp gazâya gidelim" dedikde pîr-i fânî ebleh-i dihkânî eydür: "Pâdişâhım! Allah gazânı müyesser ide. Avdetde geçen guzâtın ***[148a]*** savâbı pâdişâhımın olsun" deyince hemân Süleymân Hân ol ân cisrden **sapup** kendüyi atıyla deryâ-yı Meriç'e urunca, solak kulları kadrince, Süleymân Hân'ın yanınca, rikâbdan ayrılmayup cümle karşu ubûr etdükde Süleymân Hân bu beyti terennüm eder.

sar- (EDPT 843)

1. bir şeyin etrafını örtmek, kaplamak.

[102a]

Ba‘dehu Selîm-i Sânî Seğitvar altına gelüp cümle asâkir bî‘at edüp Süleymân Hân'ın (---) günde mevti haberi şâyi‘ olup na‘ş-ı Süleymân Hân'ı **sarup** sarmalayup İslâmbol'da câmi‘i mihrâbının önünde behişt-i ılliyyîn-misâl bâğ [u] bostân [u] gülistân içinde olan kubbe-i âlîsinde medfûndur.

[129b]

Ve Karaköykapusu taşrasında İslâmbol ağası ocağı cümle Acemiyân şâdîleri bunda mîrî odun taşımağa me’mûrlardır kim odabaşıları fes üzre bir gûne turfe destâr **sarup** neftî dolama geyüp ayaklarına siyâh tomak ve kırmızı pây-pûş geyüp kul kayıklarına süvâr olup tâ Karadeniz Boğazı'na varınca odun gemileri cem‘ edüp cümle gemilerden kul akçesi alup kayıklarında bir gûne ayak üzre beyâz gömlekler geyüp kürek çekerler.

[300a]

Der-sitâyiş-i kabâ-yı İnsân**:** A‘yân [u] eşrâfı serlerine alaca ve kızıl serbend **sardıklarından** kızılbaş derler, ammâ çoğu Acemâne beyâz destâr-ı Muhammedî **sararlar**.

[374b]

Cerrâh "Bu iflâh olmaz" deyü yarasına merhemler **sarup** sarmalayup alay-ı azîm ile Üsküdar'dan İslâmbol'a Koca Vezîria‘zam'a götürdüklerinde hakîr yine seyr [u] temâşâ içün bile gidüp Sadrıa‘zamzâde Süleymân Beğ yanında idim.

sav- (EDPT 784 bk. savıl-) (Taş 2009: 184)

1. istenmeyen birisini yanından göndermek, uzaklaştırmak.

[358a]

Hemân hâbdan bî-dâr olup pâk âbdest alup vakt-i sabâha muntazır durup ba’de salâti'l-fecr paşadan bir mehter-i enderûn gelüp "Buyurun tahta'l-fıtûra" dedi. "Hayır oğlum! Bu gün sâ’imim" deyü mehteri **savdım**.

sek- (Räsänen 1969: 408) (KBS 748)

1. atılan bir nesne yere dokunduktan/çarptıktan sonra sıçrayarak gitmek.

[132a]

rûz-ı ıydeynde ve sürûr [u] şâdumân günlerinde ve pâdişâh ubûr etdükde {rû-yı deryâya sekdirme gülleler atılup her biri karakuş gibi **seker**.

2. hızlı bir şekilde gitmek.

[361b]

Hakîr içeri girüp paşaya yakın vardıkda tîrkeş ve kılıcım taşlayup **seke seke** huzûruna varup zemîn bûs edüp mektûb-ı muhabbet-üslûbları destine verüp "Defter[dâr]zâde Mehemmed Paşa oğlunuz, huzûr-ı izzetinize selâmlar edüp bu mektûbu gönderdi", dedikde "Safâ geldiŋ yiğit, hoş geldiŋ" dedikde yine dâmen bûs edüp "otur" dediler.

sep-[30] **(EDPT 784) (KBS 756) (EUTS 132) krş. serp-**

1. dağıtmak, oraya buraya atmak, serpmek.

3/[130b]

Gulâmımın manzûru olduğu üzre, anın naklidir, Ânî gördüm, der, bir kefere hemân zekerin çıkarup tavukların üzerine **sepe sepe** işedikde anı gördüm, sekiz aded tavuklar benî Âdem olup yine ol acûze fertûte oldukda ol teşelşül eden kâfir acûze avreti ve gulâmları döğe döğe bir cânibe götürdü.

ser- (EDPT 843) (KBS 754)

1. göstermek ya da kurutmak amacıyla bir şeyi asmak ya da yaymak.

[167b]

Bunlar dahi niçe yüz tabla kaymakların üzerlerine nebât-ı hamavî nisâr edüp *"Yâ kışta leben"* deyüp feryâd edüp ba'zı tahtırevân üzre dükkânlarda kaymakları iplere **serüp** halka kaymak bezl ederek ubûr ederler.

[201b]

Bunlar arabalar üzr[e] dükkânlarında elvân bezler boyayup iplere bezler **serüp** ubûr ederler.

sev- (EDPT 798) (Ercilasun 1984: 12)

1. hoşlanmak, hoşnut olmak.

[71a]

Beni **sever** misin?" dedi. Ben dahi, "Yok **sevmem**" dediydim, "Niçün **sevmezsin**?" dedi. Hakîr eyitdim: "Sevdiğin içün sevdiğinin rûh-ı

[30] Fiil Türkiye Türkçesinde *serp-* olarak da kullanılmaktadır. Gülensoy *serp-* maddesinde fiilde yer alan /-r-/ sesinin türeme olduğunu belirtmektedir (KBS 756).

mücessemisin, anı severim ki bir tâze gonça verd-i handân takınmışdır" dedim.

[137b]

Cümle üç mahalle-i müslim ve yedi mahalle kefere-i fecere vardır. Yahûdî'den aslâ nişân yokdur, sâkin olsa katl ederler. Zîrâ Laz tâ'ifesiyle Urum keferesi Yahûdî aslâ **sevmezler.**

3/[26a]

Bu kerre mezkûr maktûl sehhârın bir veled-i nâ-pâki kalup bu dollâbı deverân etdirüp şehri reyy etmeğe ihtimâm-ı tâm edüp mümkün olup deverân etdiremeyüp âhir "Hazret-i Âdem'i **severseŋ** dön!" dedi.

sıç- (EDPT 795) (Räsänen 1969: 414)

Fiil, Gülensoy tarafından **sı-ç-* (KBS 762) şeklinde tahlil edilmiştir; ancak **sı-* kökü ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır. Bu nedenle fiil, kök fiiller arasında değerlendirilmiştir.

1. dışkılamak.

[72a]

"Bire Hünkâr'ım dönmeden gönlüm bulandı, kusacağım geldi, edebde sikime **sıçarsın**, bire pâdişâhım başıniçün o da geldi" deyince gülmeden bî-tâb u bî-mecâl olup bu latîfeden safâ edüp hakîre kırk sekiz altun ihsân eyledi.

[113a]

"Dede bize du'â eyle" dedükde Kapanî derler kim, "Sıhhat-i bedenle ye iç, **sıç** gine ye, gine iç, âhir **sıç**" derler. "Â Dede bu du'â değildir bunu kabûl etmem, dahi bir himmet-i âlî eyle" dedükde, "Hâlâ vezîr-i a'zamsın pâdişâh olacak değilsin, ey imdi bu du'âyı kabûl etmedinse ye iç **sıçma**" der.

[247a]

Amasiyye ile Tokat halkı mâbeyninde bu latîfe-i yâve darb-ı mesel olmuşdur kim *"Tokat **sıçar**, Amasiyye içer"* derler.

3/[35a]

Ken‘ân babasıyla zevrak-ı rahmete girmeyüp bir tuç kumkuma içre me’kûlât meşrûbâtıyla kumkuma içre girüp yeye, içe**, sıça** devr-i dâ’im gene yeye yeye necâsetinde gark olup Tûfân'da kumkumasıyla bir kenara çıkup hâlâ Mısır'ın sa‘îd-i âlîsi elvâhât evvel-i Nakraveş kurbunda kumkuması bârçeleriyle bir gâr içre yatar.

sığ- (EDPT 804) (KBS 764)

1. bir yere ya da bir kaba bir şeyin girebilmek ya da içinden geçebilmek.

[170b]

Esnâf-ı sirkecibaşı: Mîrî kârhâne Unkapanı'nın iç yüzünde Azebler mahallesi'nde pâdişâha mahsûs kârhâne-i azîmdir. Niçe yüz Bartın ve İngilis fıçıları var kim her birinin içine onar, on beşer âdem **sığar** fıçılardır ve Mora'nın ardıç ağacı fıçıları ve Alman fıçıları var kim ta‘bîr olunmaz.

sık- (EDPT 804) (Toprak 2005: 34)

1. bir şeyi tutarak veya sararak basınca maruz bırakmak.

[61a]

Andan Yeniodalar içinde Orta Câmi‘e dahil düşdü, anda dahi kabûl etmeyüp Binyâz nâm bir pehlivân-ı haylazkâm müşt-i pehlivânî ile Osmân Hân'ı ura ura arabaya koyup Yedikulle'de hayâlarından **sıkup** şehîd etdiler.

[104a]

Pederleri vefâtında bunlar sağîr ve ammileri Mustafâ Hân kebîr olmağile Mustafâ Hân halîfe olup (---) andan kul fetretiyle meczûbdur deyü hal‘ edüp Osmân Hân'ı pâdişâh edüp Hotin seferine gidüp bî-feth avdet edüp dâr-ı devlete gelüp kula dilgîrliğinden Şâm ve Mısır'a gitmek sadedinde iken edebde hayâsın **sıkup** Yedikulle'de şehîd edüp sene (---) târîhinde bu türbede defn etdiler.

[266b]

Ardı sıra Şeyh Saltık Sultân ejderi kovarak ejder cân acısından gârına girüp Şeyh dahi akîbince girüp dörd kellesin dahi keserken ejder şeyhi der-âğûş edüp **sıkar**.

sil- (EDPT 824) (KBS 780)

1. bir şeyi kurulamak, temizlemek.

[266b]

Kazan altına âteş edüp alev-ber-alev âteş-i Nemrûd içinde iki cân kaynamada. Beri Anadolu tarafında Kırşehri'nde Hacı Bektaş-ı Velî, destmâliyle bir kayayı **silüp** "Saltık Muhammed'im ıztırâbda terlemededir.

[275a]

"Kayırmaz Mehemmedim! Seni uran li'ümm karındaşın Osmândır. Dünya oyununun kârı böyledir, sen dahi anı ur" deyü Mehemmed'in kanın **silüp** kenar-ı tahta getirüp Ahmed Hân tesliye-i hâtır verüp eydür.

sok- (EDPT 805) (DTS 508)

1. takmak, iliştirmek.

[30b]

Akşems[eddîn] ve Kara Şemseddîn hazretleri kalkup Sultân Mehemmed'in koltuğuna girüp Akşemseddîn imâmesin Ebü'l-feth'in ser-i sa'âdetine geydirip imâmesi üzre bir ablak turna teli **sokup** ve eline bir uryân kılıç verüp sağ tarafında Akşemseddîn, sol tarafında Kara Şemseddîn ta'zîm [u] tekrîm ile Mehemmed Hân'ı minbere çıkarup dâvûdî bülend âvâz ile *Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn* deyince cümle guzât-ı müslimîne bir hâlet el verüp bir gırîv ü feryâd-ı şâdumânî etdiler.

2. içine veya arasına girmesini sağlamak.

[71b]

Bir gün efendimiz Melek Ahmed Ağa'yı ve Silihdâr Mûsâ Ağa'yı ikisi birer âdem ejderhâları iken ikisinin kemerlerine birer ellerin **sokup** mübârek ser-i sa‘âdeti üzre kaldırup Mûsâ Paşa'yı sol elinden bırağup sağ eliyle Melek Ahmed Ağa'yı yedi sekiz kerre gürz gibi devr etdirdi.

3. (hayvan) ısırmak ya da iğnesini batırmak.

[197a]

Ahşâbât değşirirken yılan **sokup** şehre mu‘âleceye erince merhûm oldu.

3/[27b]

Hımıs hâkinden bir kişi her kankı diyâra götürse yılan ve akreb ve çıyan **sokduğu** cerâhat üzre ol hâki bağlasalar bi-emrillâh def‘ olur.

4. yetişmesi için ekmek, dikmek.

3/[42a]

Niçe yüz âdemlere kavun ve karpuz ve kabak ve hıyar ve turp ve havuç-misâli yüz sebzevât, nebâtât tohumları verüp her âdem ellerindeki tohumları yire **sokup** temâşâya durdular.

sor- (EDPT 843) (KBS 799)

1. birisinden bilgi istemek.

[34b]

Ruhbânlar bildiler kim Hazret-i Hızır'dır, hemân üç yüz bıtrîk ve râhib-i ladiklar kat‘-ı menâzil ederek Şâm'a andan Busrâ'da Bahîrâ Papas'a varup Muhammed'i **sordular**,

[147b]

Eğer **sorsalar**: "Ahd kimden kaldı?" Cevâb oldur kim üç mürselden kaldı.

[191a]

Esnâ-yı kelâmda sâhib-i hâneye nezâketle bu kuşları **sorup** hâne sâhibi eydir.

3/[144a]

"Bu rü'yâ-yı sâlihayı Evliyâ'dan **sorun**" deyü hakîre vâkı'amda tenbîh etdiler.

söğ- (EDPT 818) (KBS 804)

1. küfretmek.

[201b]

Ba'zı zarîfler nezâketle bir âdeme **söğmek** murâd etse "hayır başına" der ya'nî boyacı tokmağı başına demekdir.

[332b]

Seyyâhlara bu gûne şütûmları dahi bilmek lâzımdır kim kendüye **söğdükleri** ma'lûmu olup ol mahalde herkesle hüsn-i ülfet edüp bir takrîb ile cânib-i selâmete çıka.

sök- (EDPT 819) (KBS 805)

1. Geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak.

[353b]

Ammâ cân-ı azîz dahi birden deşmeğe az kalup halâs olma ümîdinden me'yûs olup kar **sökerek** kâh piyâde olarak gitmedeyiz.

3/[107b]

Ammâ Çorlu ve Burgaz mâbeyninde kış günleri tamâm altı sâ'at ***[107b]*** bir menzil-i azîmdir kim vakt-i şitâda çamurun fîl-i Mahmûdî ve pîl-i Menkerûsî ve Adana câmusu ve boğası çamurun **sökemeyüp** beher sene niçe bin at ve araba gark olduğundan çamurun karışdırdıklarıyçün "Karışdıran" derler.

sön- (EDPT 834) (KBS 807)

1. yanmaz ya da parlamaz hale gelmek.

[12a]

Niçe yüz sene ma‘mûr durup Hazret-i Risâlet-penâh sa‘âdetle rahm-ı mâderden müştak oldukları gece âteş-gede-i Nemrûd, Urfa şehri içre dâ’imâ çerâğân idi, **söndü**

[17a]

Eğrikapu kurbünde Tekrur Sarâyı'nda Mahayilaki nâm bir hekîm bir mîl-i seng-i siyâh üzre tuçdan bir ifrît sûreti ihdâs eyleyüp yılda bir kerre ol ifrît na‘ra urup ağzından âteşler zemîne saçılup herkes ol âteşden bir şerer alup hânesinde matbahına **koysa** ol âdemin kemâl-i sıhhati oldukça ol âteşdândan nâr-ı şererbâr **sönmezdi**.

3/[24a]

Kendüleri şahâdetinden berü kabr-i şerîfi üzre aslâ kandili şeb [u] rûz **sönmemişdir**, ilâ mâşâallah. Tekye fukâraları çerâğân etmededirler**.**

2. vefat etmek.

[238a]

Emîr Sultân cümle fukarâlarına eyitti: "Ey ihvân-ı bâ-safâlar, bizim ömrümüz, kandîl bu şehrde **sönüp** makâmımız bu şehr olması işâretidir" buyururlar.

3. şişkinliğini yitirmek.

[217a]

Âhir-i kâr, fakîr gulâmın beden-i batlimusu günden güne tulum gibi olmadan **sönüp** tulum cildi buruşup vücûdunun derisi takır takır ötmeğe başladı.

sus- (EDPT 855/856)

1. konuşmaktan kaçınmak.

[178b]

"**Sus** yemîn etme, ya bu ardındaki boğça nedir kim bu kadar kuyruk yağı saklamışsın" deyü latîfe ile ubûr ederler.

sün- (EDPT 834) (KBS 821)

1. gerinmek, uzamak.

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ'im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî'î guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi gerindiler ve **sündüler** ve av sayup avnadılar ve eşindiler ve kaşındılar.

3/[133b]

Kelb dahi sâye-i cenâhdan çıkup bir hayli esnedi ve gerindi ve **sündü**.

sür- (EDPT 844)

1. dokundurmak.

[30a]

Ve bir hünkâr solağı sol eliyle bir kâfîri katl edüp sağ elin kâfirin kanına bulayup Sultân Mehemmed'in huzûrunda bir pertâb edüp elinin kızıl kanın bir beyâz mermere **sürüp** pençe nakşı edüp alâmet etdi.

[38b]

Bu bâb-ı sa'âdetin kanatları Hazret-i Nûh'un gemisi tahtası olmak ile cümle müsâfirîn-i tüccâr-ı ehl-i bihâr ol kapu dibinde rek'ateyn salât-ı hâcet kılup ellerin kapu tahtasına **sürüp** Nûh Necî rûhuna ***[39a]*** bir Fâtiha-i şerîf tilâvet edüp sefere teveccüh eder.

[346b]

Ebü'l-feth Gâzî pederi Murâd Hân-ı Sânî, bu Merzifon şehrinde câmi‘ ve hân [ve] medrese binâ ederken münâfıkîn ve münkirînler, Pîr Dede Sultân'ı Murâd Hân'a geçüp pâdişâhı "Pîr De[de] nisvânlar ile hammâma girüp ba‘zı hâtûnlara kîse ve sabun **sürüp** gûnâ-gûn hizmetler edüp (…)

3/[38a]

Ol yağdan cüzâm olanlar cem‘ edüp cerâmına **sürse** ve dütsi etse bi-emrillâh şifâ bulur. Bu halîc üzre yağ zuhûr olduğu mahalde bir âdem bu sudan nûş etse serhabtân marazına ya‘nî salbaş ve ahmaklık marazına mütbelâ olup başın dutamaz olur.

2. sevk etmek, göndermek

[31b]

Andan Anatolu'da ve Rûmeli'nde cemî‘i eyâlet sâhibi vüzerâlara emr-i şerîfler pârekende ve perîşân olup vilâyet vilâyet İslâmbol'a benî âdem **sürdüler**.

3. yönetip yürütmek.

[71b]

Hattâ Bağdâd-ı behişt-âbâd'a giderken Kayseriyye'den kalkup Develi Karahisâr dağları'nda giderken bir kepş-i vahşîyi görüp üzerine berk-i hâtif gibi at **sürüp** dest-i şerîflerinde olan nîze-i Kirmânîden nişân verir bir hişt-i İpşîrî ile ol kepşe yetişüp hâh-nâ-hâh kepş-i ma‘hûdu hişt ile urdukda hayyât sûzeni harîrden güzer eder gibi perrân geçüp şâhin-vâr şikârın alup kurbân etdi.

4.toprağı işlemek.

[159a]

(…) her sevrin miyânında kemer kuşaklar ve sereng ve atlas çullar ve niçe bin kınalı sakar câmûslara boyunduruk geçirüp çifte çifte sabana ve pulluğa koşup ellerinde nodul ve öğendire ve digren ve şuzevle ve kerepe ve raga misilli âletler ile câmûsları saban **sürer** gibi sürüp "Ekmek benden bereket senden, ver Allâhım ver" deyü feryâd ederek boğazlarında tobra tobra

atmaca ya‘nî tohum buğdayın halk üzre serperek "Benim elim değil Âdem ata elidir, Yâ Rabbî berekât-ı Halîl ver" diyerek gürûh gürûh ubûr ederler.

[284b]

Bu Tercân sahrâsı eyle bir hâmûn-ı ceng [u] cidâl yeridir kim hâlâ re‘âyâ vü berâyâlar çift **sürerlerken** zemînden âdem üstühânları bulunur ve her bâr zemînde medfûn sâhibi cengde gâ’ib olmuş mâllar ayân u beyân olur.

3/[117b]

Ammâ hîn-i seferde Eflâk ve Boğdan ve Silistre paşasıyla sefer eşüp üçer bin kefere askeri getirüp hizmet-i pâdişâhî oldukda kal‘alar meremmâtına ve handaklar tathîrine ve kal‘aya toprak **sürüp** top çitleri yapmağa me’mûrlardır.

5. kişileri bulunduğu yerden ceza olarak başka şehre ya da ülkeye göndermek.

[350b]

Paşa, kapucular bölükbaşısın mahkemeye gönderüp "Tiz kapucubaşı bu ânda atlanup geldiği izine gitsin. Yohsa yüzünü tulum yüzüp geldiği yire gönderirim" deyü mahkemeye bölükbaşılar ta‘yîn eyleyüp cümlesin şehrden **sürdüler**.

3/[182b]

Hemân İpşir Paşa, Kara Hasan Paşa'ya ve Kürd Kara Mehemmed Ağa'ya eydür "Allah belânız versin, şöyle bir halîm vezîri Van gibi bî-fâ’ide eyâlete gönderdiŋiz. Hâtırımız içün Van'ın cümle mahsûlün Van mukarrerün götüren ağamıza bir semmûr kürk ile vermiş ve yedi ay kâ’im-i makâmım olmuşken lâyık değil idi ki anı Van'a **süreydik**. İnşâallah akîbince yâ Bağdâd'ı yâ Diyârbekir'i ihsân ederim."

süz- (EDPT 861) (KBS 831)

1. elemek, iri tanelerinden ayıklamak.

[213b]

Pirinci değirmenden çeküp pâk [ü] rakîk eleyüp, andan hamîr edüp furunda pişirüp, ba‘dehu cüllâb edüp eleklerden **süzüp** içine mî‘âd şekeriyle bir gece yatup ale's-sabâh kâse kâse satarken üzerine darçın ekerlerdi, aslâ südden fark olunmaz beyâz cüllâb idi.

şaş- (DTS 520) bk. sāş- (Tekin 1995: 174) krş. Trkm. çaşı (KTLS 815)

1. beklenmeyen bir olay karşısında hayret etmek.

[21a]

gemilerden karaya düşmüş, pâymâl-i rimâl olmuş ac u zâc olup **şaşmış**, küffâr-ı hâksâr içre aç kurd gibi Arab hayyâlleri girüp yedi sâ‘atde yigirmi üç bin kâfiri pây-beste ve dil-haste edüp esîr etdiler.

[229a]

Bu gâzî, âlem-i hayretde kalup **şaşar**.

3/[150b]

Kral eyitdi: "Bu üç su pek taşdı ve cümle âdemlerimiz **şaşdı**, mâlik-i emlâkimiz ve cümle kiliselerimiz türâb oldu. Bu hâl-i pür-melâl neye müncer olur?" dedi.

2. değişmek, karışmak.

[70a]

Yola düşüp giden dilber

Mûsa'm eğlendi gelmedi

Yohsa yolda yol mı ***şaşdı***

Mûsa'm eğlendi gelmedi

şiş- (EDPT sı:ş- 857) (KBS 846)

1. vücudun bir yeri kabarmak.

[29a]

ol zehirli ustura ile Cem Şâh'ı trâş edüp yüzü ve gözü **şişüp** boğdular ve hakîr ile na‘şı ve muhallefâtların pâdişâhıma getirdim, vâkı‘-ı hâl budur" deyü i‘lâm etdi.

[37a]

"Bire hay meded hâlim nice olur" deyü âlem-i hayrete düşüp hicâbından cümle vücûdu fıska fıska **şişüp** iki üç kerre ayağ üzre kalkup cânib-i erba‘aya nigerân edüp ***[37b]*** görse kim bir âdem deryâsı içre gark olmuş bir tarafa bir kadem atmağa mümkün değil, zîrâ tekâzâ ol mertebede kim bir kadem atsa kazıyye ma‘lûm.

tak- (EDPT 464) (KBS 851) (Tekin 2003a: 146)

1. bir şeyi bir yere iliştirmek, tutturmak.

[31a]

Ve etek der-miyân edüp ziyâfetde size hidmet edüp ekmek bezl etdüğiyçün hûn ekmekdir, hûnkârdın" deyü pâdişâhın başına iki çatal ablak sorgucu **takup** (…)

[133a]

"Şu rasadı yıkalım mı?" demiş "Lugaz mıdır bilmem {nedir}?" deyince hemân Yahyâ Efendi, "Bire Allâh râzı ola bevvâb. Biz ‘Yıkalım mı’ lafzın bî-nukat olmağile 'Yakalım mı, bakalım mı, **takalım** mı, sakalım mı' deyüp dur[ur]uz.

[153a]

Ve gâyet şecî‘ ü bahâdır kimesne olmağile hîn-i arbedede başına teller ve atına ziller **takup** eline çevgânın alup Sâm-ı akrân meydân-ı ma‘rekede alay düzüp saf bozduğıyçün alay çavuşlarına pîr olmuşdur.

2. isim ya da lakap koymak.

[241b]

Cünüb olup yemek yime. Esbâbın söküğün üstünde dikme,. İyi adın keme **takma** ve keme yoldaş olma zararın çekersin.

tal-/dal- (EDPT 490) (KBS 261)

1. suyun içine tamamen girmek.

[48b]

Taldı rahmet denizine kapudan

[163b]

Bunlar ağızlarına zeyt yağı ***[163b]*** alup yetmiş kulaç ka‘r-ı deryâya **dalup** ağzındaki zeyti taşraya bıragınca tarfetü'l-ayn içre dühn-i zeyt rû-yı deryâya müstevlî olup her bir zeyt yağı katresi birer hûrşîd-i dırahşân olur, zîrâ ol zeytlere şems-i cihânın tâbı urup her katre-i zeyt kevâkib-i Süreyyâ gibi ka‘r-ı deryâyı münevver edüp bir sûzen ve bir derâhim olsa bulup gavvâslar ka‘r-ı deryâya bir püşt-i pâ urup tarfetü'l-ayn içre taşra çıkar.

[163b]

Yetmiş kulaç yere **talup** bir ân dura ve yetmiş kulaç dahi çıka, mu‘cize-misâl bir ma‘rifetdir kim makdûr-ı beşer değildir.

[163b]

"Bir kerre bu Habeş Harkova'sı önünde Mostarlı Mustafâ Paşa fermânıyla incü çıkarmak içün elimde bıçağımla **daldım**, anı gördüm, deryâ içre ejdehâ-misâl bir kıraç nehengi gelüp bana aslâ amân vermeyüp yutdu. Bir buz pâresi içre bir muzlim karanlık yere girdim. Ammâ aslâ bir havf [u] haşyete düşmeyüp bunalmadım ve deryâ gibi değil dâ’imâ nefes alup vermedim. Ammâ vücûdum gitdikce şiddet-i şitâdan erimede."

3/[88b]

Bir kuşu sayyâd şikâr edüp zebh edüp bu gölde murgu gasl ederken murg hayât bulup göle **dalup** gâ’ib olduğundan sonra bi-emri Hudâ bin göl zâhir olup kankısı âb-ı hayât gölüdür, gâ’ib olur.

tap- (EDPT 435) (KBS 858)

1. inanmak, tanrıya bağlı olmak.

[239b]

Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe dutup ***[239b]*** "Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden kurtar. Allah ile ahdim olsun, **tapduğun** Muhammed dînine **girüp** senin türbene hizmet ideyim" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te‘âlâ ol duhter ak sakallu pîr olup durur.

3/[40a]

Bî-mezheb kavm-i Yezîdî: Tâ‘ât [u] ibâdet nedir bilmezler. Kimi köpeğe, kimi keçiye, kimi horosa, kimi şeytân timsâline **taparlar**.

taş- (EDPT 559) (KBS 865)

1. bir sıvının bulunduğu kaptan dışarı çıkmak.

[167b]

Hattâ Gavrî Sultân asrında Kertbay, hâkim-i Haleb iken bu süd mecurundan bi-emrillâh süd **taşup** câmi‘den taşra çıkup iç kal‘adan aşağı handaka cereyân edüp tâ Selîm Hân, Haleb kal‘asın feth etmeyince süd cereyân edüp dinmemişdir.

3/[48b]

Suyun almasalar yine ke'l-evvel leb-ber-leb durup taşra **taşmaz**, aslâ aceb hikmetdir.

3/[115a]

Andan küçük, Mısır'da nehr-i Nîl'dir. Ammâ yılda bir kerre tuğyân edüp üç ayda Kıbtî hesâbı üzre bunun gurresinde Nîl kesiminde üç ay deryâ olup **taşar** ve sâ’ir zaman nısıf mil bir âb-ı hayâtdır.

tık-/dık- (EDPT 465) (KBS 889)

1. yerleştirmek, sokmak.

[139b]

Pâdişâhlar sürgün avı edüp cümle hayvânâtı bunda tokada **tıkup** temâşâ ederler.

[335b]

Hattâ cirîd meydânında hakîre latîfe yüzünden bir cirîd atup yüzüme isâbet edüp dörd aded dişlerim boğazıma **dıkup** Defterdârzâde efendimiz hayli müte'ellim olup dörd dişimin kısâsına karşılık bir kîse cerîme ve bir küheylân esb-i fetâh bile cerîme verüp sulh olduk. Ammâ Hazret-i Kur'ân-ı Azîmi ve Furkân-ı Mecîdi tilâvet ederken mehâric-i hurûfun savt-ı sağîr ile edâ olunur, sîn ve şın ve sâd ve zâ ve dâl misillü hurûfların kemâ hüve hakkahu edâ-yı mehâric-i hurûf edemez olduk.

ton-/don- (EDPT 514) (KBS 298)

1. sıvı soğuktan katı hale gelmek.

[61a]

İskender Paşa'nın Boğdan'da Asar Voyvada taburun bozduğu ve İslâmbol Boğazı şiddet-i şitâ bu[zu]ndan müncemid olduğuna {târîh:

Lafze vü ma'nen ana dedi Neşâtî târîh

Be meded ***tondu*** *sovukdan bin otuz'da deryâ*}

[179b]

Âhir âciz olup kahrında ağlarken bir katre göz yaşından sâbûn kazanı içre damladuğı yer **donup** taş gibi oldu.

3/[118b]

Zîrâ Tuna buzu altı yedi karış **donar**. şiddet-i şitâ şedîd olsa on karış **donup** beş ay nehr-i Tuna sedd olduğun biliriz, aceb hikmet-i Allah'dır.

tut-/dut- (EDPT 451) (KBS 935)

1. yakalamak.

[33b]

Yigirmi ikinci hâkim: Okmeydânı'nda Yeniçeri Ocağı'ndan ta‘lîmhânecibaşı ve korucular Okmeydânı hudûdunda kol dolaşup bir müttehem harâmzâde **tutsalar** atçıbaşıya getirüp cürmüne göre hakkından gelüp yâhûd yayların çilesiyle bir dırahta salb edüp tîr-i bârân ederler.

[65a]

Ba‘zı vüzerâ kulların yeniçeri çaşıtların **dutup** karındaşın Osmân Hân huzûruna getirüp katl ederlerdi.

[113a]

"Bire şu Hacı Ahadoğlu'nu **dutun**" deyüp huddâmlarımız derhâl kâtil-i mezbûrun girîbânın devşirüp Yeniçeri Ağası Şehîd Hasan Halîfe'ye götürüp ba‘de's-sübût Ahadoğlu'nu dahi Ağakapusu'nda esâmesin çalup zindânda katl edüp çardak önünde gece ile deryâya atdılar.

2. avlamak

[174b]

Esnâf-ı ağcıyân: Neferât 1000, kayıklarıyla deryâya ağ döküp gûnâ-gûn balık **dutarlar**.

3. kapsamak.

[34b]

Ol eydir: "Yâ Ebû Tâlib bu yanındaki oğlanın alnında nûr, başında sa‘âdet tâcı vardır. Bu âhir zamân peygamberi olup cihânı **dutar**. Sen bu oğlanı Şâm'a götürme" dedi.

[169b]

Ammâ hikmet-i Perverdigâr budur kim bir koyun yılda bir kerre doğurur, yine bu kadar kırarlar, yine dağı taşı koyun sürüsü **dutmuşdur**.

[297a]

Münşî ve kelenteri ve darûgası ve kadısı vardır. Bâğ u bâğçesi dün-yâyı **dutmuşdur**.

4. hastalanmak

[38b]

Hâssa-i sâlis, bir âdemi rub‘ ısıtması **dutsa** Terlerdireğin dibinde kaplı olan bakırın câ-be-câ yerlerinde delikler vardır, andan bir kaç parmak toprak yalasa bi-emrillâh istifrâğ edüp halâs olur.

5. durmak

[72a]

"Bire Hünkâr'ım bu du‘âcın sakın yenme ve koyuverüp düşürme" dediğimde "Hemân kendüni pek **tut**" dedi.

[242b]

Evvelâ üç gün aslâ tuzlu ve zîrûh kısmı yimeyüp perhîz ide. Dördüncü gün sabâh ve ahşam birer fincân su içe ama kendüyi ısıcak **duta**.

6. kurtarmak.

[84b]

"**Dut** beni yâ Îsâ" deyüp kal‘a-i Kalov'a firâr edüp vardıkda Îsâ Nebî **dutmayup** Hazret-i Azrâ’îl **dutup** anda mürd olur.

7. ele almak.

[163b]

Ammâ yine balık karnında aslâ hareket etmeyüp bir vâsi‘ sıyrıncak yerde iki ellerimle yoklayup dururken anı gördüm, olduğum balık karnı ra‘d gibi gürleyüp cân havliyle elimdeki bıçağın sabıyla ucunu berk **dutdum**.

8. çevirmek.

[239a]

Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe **dutup** ***[239b]*** "Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden kurtar. Allah ile ahdim olsun, tapduğun Muhammed dînine girüp senin türbene hizmet ideyim" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te‘âlâ ol duhter ak sakallu pîr olup durur.

9. yerine getirmek, dinlemek.

[358b]

Bu nasîhatlarımı **tut** ve hukûk-ı vâlideyni ve bizi hayr du‘âdan unutma, pîrlere ri‘âyet eyle. Yürü Allah işin râst getirüp âkıbetin hayr ola."

10. görmek, kabul etmek, o değerde farzetmek.

3/[73b]

Riyâzât-ı mücâhede ile altı ayda bir iftâr etdüğünden Nasârâ-yı Ermenî Yârmeniyyân bunu kutb mertebesine **dutarlardı**.

var- (KBS 1010) (EDPT 354) bk. bar- (DTS 83)

1. gitmek, ulaşmak.

[6b]

"Âyâ âlem[i] temâşâ edüp Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] Şâm'a ve Mekke vü Medîne'ye **varup** ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?" deyü zâr [ü] giryân ve serserî ve nâlân olurdum.

[7b]

Andan Kâsımpaşa Mevlevîhânesi şeyhi Abdullâh Dede'ye **varup** dest-i şerîflerin bûs edüp vâkı‘amı anlara dahi ta‘bîr etdirdim.

[23a]

"**Var** Orhân Beğ ile Rûm fâtihi ol ya Bektaş"

[65a]

Bu hâlde iken Budin vezîri Karakaş Paşa kara kaşından kurşum ile urulup şehîd olup cümle askeri meydânda kalup şehîd olup bir merd imdâdlarına **varmadı**.

[221a]

Bu zevk [u] şevk üzre cezîre-i Heybeli önüne **vardık**.

ver- (EDPT ber- 354) (KBS 1013)

1. birisine bir şeyi iletmek.

[9b]

Keferelere istimâletler **verüp** ücretlerin pîşîn **verirlerdi**.

[12b]

Ve Kostantîn'in ümm-i şümmi İslâmbol kal‘asının ta‘mîr [ü] termîmi içün cedd-i nâ-pâkinden intikâl eden mâl-ı mevrûs-ı habîsden bin milyon mâl Kostantîn'e **verüp** kendi terk-i dünyâ olup (…)

[145b]

Ba‘dehu kuyumcubaşı pâdişâha cevâhir ve murassa‘âtlı pîş-tahta ve devât ve raht ve kılıç ve gaddâre misilli hedâyâlar **verirler**.

2. satmak.

[44b]

Küffâr bu taşa bir milyon mâl verüp **vermemişlerdir**.

vur- (EDPT 194) (KBS 1018) krş. ur-

1. elini, başka uzvunu ya da başka bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

[113a]

"İnşâ’allâh Dervîş Alî bu ânda murâd [u] maksûduna erüp şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ savâbına bu yevm-i âşûrâda nâ’il olursun" {deyü} elindeki çoçtura kumkumadan Dervîş Alî'nin eline **vurup** Dervîş Alî ol câmdan bir kaç nefes çekdi ve bir kerre na‘ra edüp uryân olup berber dükkânına girince Kapanî Efendi hakîre {eyitdi}:

2. silahla yaralamak.

[335a]

Âr meydânı değildir, er meydânıdır. Bunda **vuran**, vurulan, ölen öldürülen birdir, kânûn-ı Âl-i Osmân budur ve bu cirîd cenginden bir şu'bedir."

yağ- (EDPT 896) (KBS 1025)

1. kar, yağmur ya da dolu gökden düşmek.

[86a]

Köpürlü Mehemmed Paşa'nın fevti ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın vezîr-i a'zam olduğu, Kapucular Kethudâsı (---) Ağa ile haber gelüp Foğraş nâm kal'a altında bir azîm ceng ve bir azîm kar **yağup** (…)

[172b]

Ammâ neferâtları yokdur, hîn-i şitâda rahmet-i berf **yağdıkda** bizzât sadrıa'zam ve yeniçeri ağası ve bostâncıbaşı ve kapudan paşa, bunlar cümle iki kerre yüz bin eli kürekli ve kızaklı asker olup Okmeydânı'nda Atıcılar tekyesi dibinde Hünkâr karlığın ve Hasan karlığın ve Şücâ' karlığın ve Lenduhâ karlığın cemapur askeri üşüp karları hammâm kubbesi gibi top edüp yuvarlıyarak karlıklar içine itiverirler.

yap- (EDPT 870) (DTS 235)

Gülensoy fiili *yap<ya-p-* biçiminde izah etmektedir (KBS 1062).

1. oluşturmak, meydana getirmek.

[5a]

213. İslâmbol şehrinde cemî'i sâzendegânların gûnâ-gûn sâzların **yapan** zümre-i deccâlânı beyân eder.

[350a]

Menzil-i Büyük Bardakçıköy: Gümüş kazâsında yüz evli müselmânlardır. Bunda dahi bardak **yaparlar**.

[351b]

Cümleden biri, kendiler kifâf-ı nefsleriyçün bardak **yaparlarmış** ve dâ'imâ tecdîd-i vudû' içün bir bardak taşırlarmış.

3/[9b]

Husûsan babası Mısır fellâhlarından Parmakkapu'da kürk **yapup** Beddâvî şerbetçisinde tenâvül olunan kâhk-i ebyâz ve gurâbiyye anın pederi kârıydı.

2. inşa etmek.

[13a]

Kostantîn-i Kübrâ kıral olup âyîn-i Îsâ üzre hayâtda olan havâriyyûnların meşveretleriyle Nûşırevân-ı Kisrâ gibi bir âdil kıral olup ibtidâ dîn-i Îsâ üzre nasrânî ya'nî yardımcı bu olup cümle putları kırmışdır ve cümle heyâkilleri yıkmışdır ve yerlerine âyîn-i Îsâ olacak kenîseler **yapmışdır**.

[19a]

Ba'dehu Sultân İbrâhîm cülûsunda Kara Mustafâ Paşa'yı şehîd etdükleri sene Devlet-i Aliyye helc ü melc olmağile Gümrük Emîni Alî Ağa mezkûr Dımışkîhâne'yi mîrîden alup kat-ender-kat Yahûdî hâneler **yapup** Dımışkîhâne'nin ve ma'deninin dahi nâm [u] nişânı mün'adim oldu.

[75a]

Rûznâmeci İbrâhîm Efendi yediyle hazîne mührüyle memhûrlu Kapudan (---) Paşa'ya ve Tershâne kethudâsına ve Tershâne emîni Sâlih Efendi'ye iki bin kîse-i Rûmî verüp mühimmât [ü] levâzımâta masrûf etmeğe başlayup cemî'i memâlik-i Âl-i Osmân'a asker sürmeğe Dergâh-ı âlî kapucubaşıları gidüp beri tarafda Tershâne dîvânhânesi kurbünde beş göz tershâne var idi, anları münhedim edüp üç aded göz **yapdılar** kim her biri birer kârbânsarâymisâldir.

[222a]

Ol kal'ayı cânn kavmi **yapdı** derler.

yar- (EDPT 954) (Tekin 1995: 51)

1. bölmek, ayırmak.

[11a]

ol mahalde Tuna kenârın hafr edüp niçe kerre yüz bin ırgat u bennâlar ile Nehr-i Tuna'nın cereyânı üzre **yararak** eyle tur‘alar kazarak Ferhâdî külünkler ile kûh-ı bâlâları kırarak derelere kantaralar ihdâs ederek İslâmbol kurbünde Azatlı nâm mahalle Tuna'yı getirdiler.

[164a]

Hemân Paşa cümle askeriyle balığın yanına varup cümle asker üşüp bu balığı bir takrîb ile karaya çekerler, pâre pâre edüp görseler Hacı Nâsır'ın nakli üzre Hacı Nâsır'ı yudan balığı, bu balığ-ı kebîr yutmuş, karnında Hacı Nâsır balığı olup Hacı Nâsır balık ağzından çıkup bu büyük nehengin karnına çıkar, anı bıçak ile **yarup** halâs olduğu isbât olunup sicille tahrîr olunur.

[231b]

Kirde kebâbıyla kestâneyi **yarup** şişde kebâb ile pişüp kebâb yağıyla mülemma‘ olup nevr olur, âdem yemeden doymayup şehîd olur demek mertebesi lezîz kestânesi vardır.

2. yaralamak.

3/[100a]

Bre kalk hey it" deyüp refîkı dahi hâbden bîdâr olup eydir: "Hayr ola Velî! ***[100a]*** şimdi bir düş görürdüm. Elimde bir yanmış mum var idi. Sen benim elimden mumu alup püf deyüp söndürüp elimden mumu alup başım ol mum ile urup başım **yardıŋ.** Sandım ki başım kesdin" dedikde "Hayr ola, ben de bu gice huzûr edemeyüp kalkdım, atcağızım timâr etdim. Sen de atını eğerle, sabâh yakındır" dediler.

yas- (DTS 245) (EDPT 973)

1. yayın kirişini gevşetmek, düz duruma getirmek.

[42b]

Ba‘dehu İslâmbol'a gelüp sene 926 târîhinde ömür kemânın **yasdı**.

[100b]

Sekiz sene hilâfetinde sekiz yüz kal‘a feth edüp âhir senesinde Mısır feth olup pederinden hilâfeti Çorlu ovası'n da dest-i kahr ile alup yine Çorlu'da çorlu olup sene (---) târîhinde merhûm olup bu kadar gazâ eyleyüp kılıcın arşa asdı, âhir-i kâr ömrü kemânın **yasdı.**

[191b]

Bu esnâflar ubûr etdikden sonra kemânkeşbaşı ve Okmeydânı'nda puta yerinde atıcıbaşı cümle atıcılar ile yayları ellerinde çekerek kurarak **yasarak** saf saf ubûr ederler.

yat- (EDPT 884) (Taş 2009: 176) (Teres 2009: 539)

1. uyumak için yatağa girmek.

[9a]

Hikmet-i Hudâ bir gün bu Yanko ibn Mâdyân ayş [u] nûş edüp mest [u] medhûş câme-i hâb-ı nâzda hâb-âlûd ***[9a]*** olup **yatırken** ale's-sabâh serîri ile kendüyi Sarâyburnu nâm mahalde bulup (…)

2. ölü, gömülmüş olmak.

[30a]

Sultân Mehemmed Ayasofya'yı seyr [ü] temâşâ edüp deverân ederken Terlerdirek nâm bir mahalde bir nûr-ı ilâhî berk urur görüp üzerine **vardılar**, **gördiler** kim bir nûr-ı ilâhî beyâz vücûd-ı şerîf kıbleye müteveccih olup **yatır**.

[71b]

Engürü'de er **yatır**, Rûm'da Muhammed Buhârî Sarı Saltık tan geyer ve tummân çeker.

[124a]

Ve cemî‘i Yahûd tâ’ifesinin mezâr-ı meşâdistânı bu Hâsköy dağlarında beyâz çakıl taşı gibi ser-ber-zemîn olup **yatırlar**.

3. saklanıp gizlenmek, pusuya girmek.

[73b]

Ale's-sabâh ki oldu Piyâle Kethudâ iki yüz pâre firkate ve kadırga ve kalyeta ile boğaz ağzın alup **yatdı**.

4. demir atıp beklemek.

[77b]

Kızlar Ağası ve kalyon sâhibi İbrâhîm Çelebi dahi şehîd olup küffâr gemiye zafer bulup yedek ile cezîre-i Girid'de kal‘a-i Hanya limanına varup lenger-endâht olup **yatdı**.

3/[19b]

Yine ba‘zı gemiler girer ammâ iri bârçe ve karavana ve burtun ve galyon gemiler girüp demir bırağıp **yatmazlar**.

5. uykuya dalmadan uzanmak.

[114b]

İslâmbol'un ol şiddet-i şitâsında Okmeydânı'nda kar içinde **yatup** la‘l-gûn yanakları arakrîz olup iki elleri ketiflerinde şallak mallak devrân [u] seyrân ederdi.

6. beklemek.

[136a]

Ve Akındıburnu'ndan içeri bir körfez limanlı yer olmağile vakt-i şitâda niçe yüz keştîler kışlaya **yatırlar.**

7. terbiye etmek için bekletmek.

[213b]

Pirinci değirmenden çeküp pâk [ü] rakîk eleyüp, andan hamîr edüp furunda pişirüp, ba‘dehu cüllâb edüp eleklerden süzüp içine mî‘âd şekeriyle bir gece **yatup** ale's-sabâh kâse kâse satarken üzerine darçın ekerlerdi, aslâ südden fark olunmaz beyâz cüllâb idi.

yaz- (EDPT 984) (KBS 1100)

1. bir düşünceyi harflerle anlatmak.

[13b]

"Lâ ilâhe İllallâh Îsâ Rûhullâh" deyüp mezheb-i Mecûsî'den dîn-i Îsâ'ya girmesinin aslı budur. *Târîh-i Yanvan*'da dahi mufassal **yazmışdır**.

[31a]

Ve Sultân Mehemmed üzre cümle guzât Yeni sarây içün yevmiyye biner akçe icâre **yazdılar**.

[133a]

Hâlâ ol kuyuyu Sultân Murâd-ı Râbi‘ doldurmak içün Müftî Yahyâ Efendi'ye bî-nukat, "Şu rasadı yıkalım mı?" deyü su’âl buyurup tezkire **yazmışlar**.

[360b]

Ve menâsıb-ı âlîlerde iken aslâ re’îslerine muhtac olmayup cemî‘î evâmir ü arzları ve Şehzâde Mehemmed Hân'ın mevlûdü müjdesin ve sâ’ir kılâ’ın fütûhatnâmeleri ve mekâtiblerin ve sâ’ir mürâselâtı cümle kendi hattıyla tahrîr etdüğünden Varvar Alî Paşa'ya dahi kendiler dest-i hatlarıyla muhabbetnâme **yazdılar**.

2. görevlendirmek.

[80a]

Bu dahi bir azîm donanma çıkarup Girid'e iki bin yeniçeri ve üç bin sipâh **yazup** imdâd gönderüp (---) sene halk ile hüsn-i ihtilât edüp geçinirken "ma‘tûhdur" deyü ma‘zûl edüp (…)

yen- (EDPT 942) (KBS 1119) (Güner 2008: 78)

1. üstünlük sağlamak, galip gelmek.

[72a]

Niçe kerre Ebû Leheb ve Ebû Cehil la‘înler ile güleş edüp **yenmişdir**.

--

"Bire Hünkâr'ım bu du‘âcın sakın **yenme** ve koyuverüp düşürme" dediğimde "Hemân kendüni pek tut" dedi.

yet- (EDPT 884) (KBS 1129)

1. bir yaşa erişmek, ulaşmak.

[22b]

*Geldiler ve gitdiler ve **yetdiler***
Âkıbet dâr-ı bekâya gitdiler.

[288a]

Ve hevâsının letâfetinden ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu‘ammer olur kim kuvveti gitmiş, hey’eti bitmiş, ömrü yetmişe, yüze **yetmiş**, kuvveti kudreti gitmiş [ve] musâhabetden kalmış olurlar ve kelimâtları bu edâ ile tekellüm ederler.

2. yapmak.

[58a]

eş-Şeyh Ya‘kûb Kirmânî, erbâb-ı tîmârdan iken meşâyih-i Halvetiyye'de Sünbül Sinân Efendi hidmetine **yetdi.**

3. bir gereksinimi karşılayacak nitelikte olmak.

[258b]

sîre isiskat -bana **yeter**

yığ- (EDPT 897) bk. üg- (Tekin 1995: 143)

1. nesneleri üst üste koyarak bir araya getirmek.

[31a]

Üç gün üç gece ziyâfetlerden sonra cemî‘i askerî tâ’ifesinin ağavâtları ve küttâbları ve üç defterdâr-ı pâdişâhî cem‘ olunup mukaddemâ rû-yı

deryâda alınan Fransa kıralının yigirmi gemi mâl-â-mâl ve bî-hisâb mâl [u] menâli Tershâne bâğçesinde dağlar gibi küme küme alâhide alâhide **yığdılar.**

[180b]

Evsâf-ı manavân ya‘nî karpuzcuyân: Bunlar dahi cümle üç yüz dükkândır. Mâ‘adâsı iskelelerde dağlar gibi kavun ve karpuz **yığup** fürûht ederler, temâşâ manavlardır.

[328a]

Şehr-i Bâyburd'un cümle ummâl-ı re‘âyâları şehirden bir menzil bâlâda dağlarda odun kesüp dağlar gibi püşte püşte **yığarlar**.

yık- (EDPT 897) (KBS 1136)

1. tek parça halinde olan bir şeyi parçalara ayırmak.

[13a]

Kostantîn-i Kübrâ kıral olup âyîn-i Îsâ üzre hayâtda olan havâriyyûnların meşveretleriyle Nûşırevân-ı Kisrâ gibi bir âdil kıral olup ibtidâ dîn-i Îsâ üzre nasrânî ya‘nî yardımcı bu olup cümle putları kırmışdır ve cümle heyâkilleri **yıkmışdır** ve yerlerine âyîn-i Îsâ olacak kenîseler yapmışdır.

[133a]

Hâlâ ol kuyuyu Sultân Murâd-ı Râbi‘ doldurmak içün Müftî Yahyâ Efendi'ye bî-nukat, "Şu rasadı **yıkalım mı?"** deyü su’âl buyurup tezkire yazmışlar.

[304a]

Âhir cümlesi birer diyâra firâr edem sanup cümlesi dendân-ı tîğdan geçüp Ca‘fer Paşa müstakil serdâr-ı mu‘azzam olup bu Kumla kal‘asın **yıkdığı** dîvârın yerini bir bâb-ı azîm binâ edüp Gedik kapu ve Tebrîz kapusu derler, sa‘b u metîn kapudur ve kal‘a-i kavîdir.

2. devirmek, düşürmek.

[335a]

Hikmet-i Hudâ bir gün Çemensofa nâm meydân-ı ma‘rekede cirît oynarken musâhib-i şehriyârîlerden bir kaçı cirîd hamlesi teklîfinde Seydî ile azğaşup Seydî dahi birin avlayup cirîd ile atından **yıkup** ol sâ‘at musâhib cân verir.

yit- (EDPT 885) (KBS 1148)

1. yok olmak, ölmek.

[26a]

Ve ol asırda keştîlerin altına nisâr olunan dârûlar ile'l-ân ol câ-yı ma‘hûdda kendü bitüp kendü **yiter**.

[84a]

Elçi Hasan Paşa dahi nehr-i Moriş'e cân atup nehre batup anda yatup kimi kanda **yitüp** gark olup halâs olmadılar.

[353b]

Ale's-sabâh nefîrler çalınup herkes cân havliyle bâr [u] bengâhlarına yapışup bârgîr ve bârkeşlerine yüklerin yükledüp cümle karye-i Nenekler Etrâki kulağız olup üç sâ‘at ancak ***[353b]*** gidüp Sarıalan nâm beli aşacak mahalde bir dipi ve boran ve tûfân kopdu kim cümle asker târumâr olup mâl [u] menâl dağlarda ve bellerde ve yollarda kalup herkes "nefsuhu nefsî"ye düşüp cân bâzârına gitdiler, kimi halâs olup kimi **yitdiler.**

yol- (EDPT yul- 918) (KBS *yul- 1156)

1. tutup koparmak.

[27b]

Derûn-ı kal‘ada olan cümle küffâr-ı bed-girdâr bu hâli görüp imdâda gelenler dahi bu yüzden oldu deyü saç [ve] sakalların **yolup** Sarâyburnu'nda ve Kurşumlu Mahzen'de ve Kız Kullesi'ndeki toplara âteş edüp semender-vâr âteş-feşânlık etdiler.

[340a]

Kemâh halkı anın mevsimin bilüp cümle tuyûru sayd edüp tüğlerin **yolup** tuz ile turşu edüp vakt-i şitâda tenâvül ederler.

yum- (EDPT 934) (KBS 1173)

1. (gözleri ya da avucu) kısarak kapatmak.

[38b]

cümle huzzâr-ı meclis "Âmîn" deyüp ba‘de'd-du‘â yeniçeri ve zengî Arab bevvâb Gülâbî Ağa'nın girîbânın alup "**Yum** gözünü" derler.

[189b]

Seyishâneler üzre külbelerin gûnâ-gûn oklardan heki ve puta ve âzmâyiş ve pişer ve peleng ve hadeng ve nâvek ve sehm ve zîzân ve gez ve pışar isimli kamış ve elvân çamlardan deste deste oklar ile dükkânların zeyn edüp ok yapup bir gözlerin **yumup** oka **bakarak** ve ok çevirerek bunlar cümle pür-silâh ubûr ederler.

yut- (EDPT 885) (KBS 1182)

1. bir şeyi ağızdan mideye indirmek.

[163b]

"Bir kerre bu Habeş Harkova'sı önünde Mostarlı Mustafâ Paşa fermânıyla incü çıkarmak içün elimde bıçağımla daldım, anı gördüm, deryâ içre ejdehâ-misâl bir kıraç nehengi gelüp bana aslâ amân vermeyüp **yutdu.** Bir buz pâresi içre bir muzlim karanlık yere **girdim**. Ammâ aslâ bir havf [u] haşyete düşmeyüp bunalmadım ve deryâ gibi değil dâ’imâ nefes alup **vermedim**. Ammâ vücûdum gitdikce şiddet-i şitâdan erimede."

[163b]

Bu kerre Hacı Nâsır eydir: "Bildim ki beni balık **yudup** giderek vücûdum mahv olup ana gıdâ olurum.

[309b]

Tabanıyassı, Revân'da mütehassın olan Murteazâ Paşa'ya adâveti olmağıla Revân imdâdına yetişmeyüp {şâh-ı gümrâhın Revân üzre hareketin istimâ‘ edüp Erzurûm'a gelüp Revân imdâdına yetişmedi} yedi ayda derûn-ı kal‘ada zehâ’ir ve top ve barut kalmayup âhir bir gice Murtazâ Paşa elmas hâtemin **yudup** merhûm olıcak ertesi ale's-sabâh cümle cüyûş-ı muvahhidîn uryânen emân ile kal‘adan çıkup kal‘ayı şâha teslîm edüp (…)

yüz- (1) (EDPT 984) (KBS 1197)

1. su üzerinde durmak ya da hareket etmek.

[101a]

Ba‘de't-tahrîr gördüler kim Mısır'da gökde uçan yerde gezen ve deryâda **yüzen** cümle vakfullâhdır, Pâdişâha dâne-i hardal â’id ü fâ’ide olmaduğun Selîm Hân'a i‘lâm etdiklerinde Selîm Hân buyururlar kim "Bize Hâdimü'l-Haremeyn huddâmı olduğumuz kifâyet eder.

[255b]

Deryâ fırtınası ol kamışlardan gemi içine giremeyüp bu gemiler Karadeniz fırtınasında mantar gibi **yüzer**.

yüz- (2) (EDPT 984) (KBS 1197)

1. derisini soymak.

[166b]

Cümle pür-silâh olup arabalar ve tahtırevânlar üzre niçe yüz dükkânları akmişe-i fâhire ve gûnâ-gûn şükûfeler ile zeyn edüp kırkar ellişer vukıyye gelir Karaman ve Türkmân koyunların ve Mihalıç ve Bursa'da Osmâncık koyunlarından ve Karadeniz'de Kili koyunlarından semîn ü acîb koyunları kelle paçaları ile **yüzüp** vücûdunda beyâz yağ üzre la‘l-gûn mutab-

bak güller ile ve sarı za‘ferânlar ile koyunların vücûdların münakkaş edüp (…)

[253b]

Görseler kim iki pençe-i âfitâb mazlûmların arkalarında derilerini **yüzüp** birbirine arka arka yapışdırup debbağlık işlerler.

1.1.8. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

boya- (EDPT 300) (KBS 163)

1. boya sürmek.

[29a]

Beyâz tûtîyi siyâha **boyayup** [31] انا لله و انا اليه راجعوز pâdişâh sağ olsun kelimâtların ta‘lîm edüp Cem [Sa‘dîsi] huzûr-ı pâdişâhîye na‘ş-ı Cem ile vardıkda cemî‘i muhallefâtların arz edüp der-hazîne etdiler.

[171b]

İbtidâ zerdeyi bunlar Hazret-i Hamza şehîd olduğu gün mâtem ta‘âmı olmağiçün kırmızı kan misâli za‘ferân ile **boyayup** huzûr-ı Risâlet'e getirüp ol kadar medh olunmayup belki kadh olundu.

bula- (EDPT 333) (KBS 179) (Tekin 2003a: 91)

1. bir nesneyi bir şeye batırıp onunla üzerini kaplamak.

[30a]

Ve bir hünkâr solağı sol eliyle bir kâfîri katl edüp sağ elin kâfirin kanına **bulayup** Sultân Mehemmed'in huzûrunda bir pertâb edüp elinin kızıl kanın bir beyâz mermere sürüp pençe nakşı edüp alâmet etdi.

büyü- (EDPT 299) (KBS 197) bk. bedü- (Tekin 2003a: 90)

[31] Kur’ân, Bakara 156; “Biz Allah’ınız ve elbette ona döneceğiz.”

1. boyutları artmak, genişlemek.

[344a]

Ânî gördüm, başı serâmed çam ağaçlarına berâber başı büyük, kolları çınâr-pâre-misâl zeker-i dırâzı elinde bizi kova kova firâr edüp hânemize gelüp ehlim bir ay havfinden haste-hâl olup günden güne karnı şişüp hamli âşikâre olup kâmil bir seneden sonra bu ma‘sûm vücûda bu eşkâl ile gelüp günden güne başı **büyümededir**.

çürü- (KBS 257) (Tekin 1995: 185)

1. kimyasal olarak bozulmak, değişikliğe uğramak.

[127b]

"Ben anın karnındakin kârhâne sâhibine emânet verdim, tîz ehlimin kabrin bana gösterin" deyüp derhâl kabrine varup kulak dutar, görse bir ma‘sûm sadâsı istimâ‘ olunup derhâl gûrun kapağın açup görse bir cân-pâresi vâlidesinin sağ memesin emer, aslâ **çürümemiş**.

[240b]

Zamân-ı kadîmde ma‘mûr ve bender iskele imiş, bir bî-emân girdâb-ı bî-bâd burunda vâkı‘ olmağıla cemî‘î âyende vü revende keştîler elbette girdâb gamına düşüp beş on gün ve bir iki ay yatup metâ‘ı **çürümüş** tüccâr ve sevdâger ve keştîbân tâ’ifeleri bed-du‘â ide ide bu iskele harâb olup iskele başında bir hân ve bir kaç müsâfirhâne ve bir câmi‘-i muhtasarı var ve birkaç bakkal ve ekmekçi ve bozacı dükkânları var, gayrı âsâr yokdur.

solu- (Räsänen 1969: 427)

Räsänen, bu ifadenin Moğolca olduğunu söylemektedir (Räsänen 1969: 427). Gülensoy ise fiili *sō-lı-* şeklinde tahlil etmektedir; ancak *sō-* kökü ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır (KBS 796).

1. nefes alıp vermek.

[253a]

Lâkin bir kerre balık meneksile borusu çalınınca (---) (---) hammâmından beş dâne uryân âdemler arak-âlûd olup har har **soluyarak** balık kayığına cân atup bellerindeki peştemâllarına balığı doldurup avret yerleri zâhir olur.

3/[6a]

Ve merdâneler nûş etse vecd-i hallât-ı merdânı merdâne-vâr tavkâne (?) bile doğdu bürâderi nâhun-dırâz olur. Ya‘nî kırmızî parmak bürâder evren-misâl olup **soludukça** büyük olur.

3/[31b]

Ba‘zısının yelpâzesi elinde, tütün kîsesi belinde altı boğum Diyârıbekr'in ebrî nârenc çubuğuna, Bursa'nın imâm lülesine Cebeliye ve Latkiye ve Yenice'nin karınca ayağı doğranmış mümessek duhânın içerek murabba‘ât fasılları ederek bu deryâ-misâl asker içre ol izdihâmda piyâde giderek har har **solur**.

sovu- (EDPT 806) (KBS 791)

1. ısısını kaybedip soğuk hale gelmek.

[131b]

ba‘dehu topcubaşı sadrıa‘zama ziyâfet edüp cümlesi keçe külâh esbâbların çıkarup dökülen toplar zemîn içre kâmil bir haftada **sovuyup** andan mîllerin içinden çıkarup cümle ehl-i hıref-i zergerân eğe ile topları mücellâ ederler.

tala- /dala- (EDPT 492) (KBS 261)

1. talan etmek, saldırmak.

[211a]

Bu Efelioğlu Mekke'den Bursa'ya gelirken beyne'l-Haremeyn aşkıyâ-yı Urbân Efelioğlu Yorukça Halîl Hacivad'ı şehîd edüp Bedr-i Huneyn'de defn edüp Efelioğlu kelbi bu kâtil Urbânların yanında kalup bu Urbânlar Şâm'a gelüp çârsû-yı bâzârda gezerken hemân kelb bir kerre bu Urbânları kelb-i sarîh gibi **talamağa** başlayup bir dahi gayrı âdemlerin ayağına yüzün sürüp yuvarlanup lisân-ı hâl ile tazallum edüp yine Arabları hır hır **talar** ve üzerlerine hamle edüp salar, cümle halk görseler kim Efelioğlu zağarıdır,

[212b]

Ve çok içeni aslâ köpek **dalamaz**, zîrâ çok boza içmeden istiskâ ve nıkrîs marazına mübtelâ olup ol âdem koltuk deyeneğine düşdüğünden, dâ'imâ elinde deyenek olmağile kelb **talamaduğının** sebebi oldur.

yara- (EDPT 959) (Teres 2009: 441) bk. yaran-, yaraş- (Taş 2009: 192;203)

1. bir şey için faydalı olmak, fayda sağlamak.

[94b]

Evvelâ cümleden mu'azzam Yolgeçen odaları dörd yüz hücredir ammâ hîn-i mahalde bin aded eli silâhlı **yarar** nâmdâr yiğit çıkar.

[342b]

Hâlâ beğinin taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu, kânûn-ı Süleymân üzre 130.000 akçe eder. Livâsında ze'âmet 32, timar 940, hîn-i gazâda paşasının askeriyle cümle iki bin güzîde, **yarar** ve nâmdâr asker-i kerrâr olur.

1.1.9. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

çarp- (KBS 221)

1. vurmak.

[99a]

"Ey nefs murâdın üzre işte paça geldi, eğer hâcetinse çık tenâvül eyle" deyince ol ân mübârek ağzından hemân gelincik-misâl iki gözü kör bir mahlûk çıkup sahanın kenârına çıkup kelb-i akûr gibi paça suyundan nûş edüp def‘-i cû‘dan sonra yine ol mahlûk Bâyezîd-i Velî'nin hırka-i şerîfine pertâb edüp yine dehân-ı şerîfinde içeri girmek kasdında olunca mübârek dest-i şerîfleri ile **çarpup** zemîne düşdükde pur-putur olup yatırken, (…)

çent- (KBS 231)

1. bir şeyin kenarını oymak, kertik açmak.

[348b]

Tahtanın için ve taşrasın keserle **çendüp** üzerine beyâz kireç sıvayup incü-misâl berk urur bir şehr-i müzeyyendir.

çırp- (KBS 221) krş. çarp-

1. vurmak.

[178a]

Ardı sıra emîn ve çorbacı ve nâ’ib ve muhtesib esbâb-ı mu‘ayyeneleri ile pür-silâh cebe ve cevşene gark olup enselerinde kafâdâr çifte köçekler ile

gûyâ bu ağalar İslâmbol içre kola binüp alayköşkü dibine vardıkda bir kaç âdemi "Eksik satar mısın?" deyü seksen deyeneği **çırpup** ellerinde terâzûlar ile ubûr ederler. *Ve's-selâm.*

dürt- (EDPT 535) (KBS 313)

1. bir şeyi ovarak sürmek, dokundurmak.

[38b]

Bir âdem sudâ'a mübtelâ olup bu amûdun arakından başına **dürtse** bi-emrillâh şifâ bulur.

[187b]

Bu ***[187b]*** tîz-âbı Hazret-i Süleymân peydâ edüp uyuz olan dîvlere **dürtüp** gerlikden halâs olurlarmış.

[325a]

Ol yağı cemî'î emrâz-ı muhtelifeye ve cemî'î zahmdâr olanların zahmuna **dürtüp** şifâ bulurlar zu'mına zâhib olmuşlar.

2. dokunmak.

[229b]

Hazret-i Emîr bu ferah-fezâya varup tecdîd-i vuzû' edindikde mübârek dest-i şerîflerindeki asâyile zemîne **dürtüp** bir âb-ı hayât zâhir olur kim âb-ı hayâtdan nişân verir bir âb-ı hoş-güvârdır.

sanç- (EDPT 835) (KBS 729)

1. saplamak, batırmak.

[107b]

kapusunda bir ok **sancup** sarâyı gârete şurû' edüp kânûn-ı Tatar üzre bir ferd vaz'-ı yed etmeyüp cümle mâl-ı ganâyimi ve yigirmi esîr ve kırk ağırmak at ve bu kadar bakır ve kalay âvânî ve semmûr lepâçeler ile muğtenim olup bir hücrenin kapusuna vardıkda bi-emri Hudâ ***[108a]*** sene-i

mâzîde teberi kapu halkasına koyup firâr etdiğimiz dervezede teberi nice kodum ise eylece durur.

[343b]

Ağaçların uçları demir temrenli yire **sancmışlar**, durup gulâmın kellesin ol çatal ağaçlar zabt eder.

1.1.10. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Kuruluşunda Olan Kök Fiiller

buyur- (EDPT 387) (KBS 189) bk. buyruk (Taş 2009: 138)

1. düşünceyi söylemek, belirtmek.

[19b]

Hazret-i Risâlet-penâh Mısır ve İslâmbol fethi içün ümmetlerine terğîben niçe hadîs-i sahî[h]ler **buyurmuşlardır** kim bâlâda münâsebetle tahrîr olunan hadîs-i sahîhin biri *Müslim* [ve] *Buhârî*'den ve Kitâb-ı *Câmi'ü's-Sağîr'*den yazılmışdır.

[138a]

Ve bir vâsi' dere içre Çelebi Solak nâm bir sâhib-i tab'ın bir gül [ü] gülistân gül bâğı var kim Sultân Murâd-ı Râbi''in manzûru olup **buyurdular** kim (…)

[220b]

Mübârek, nikâbların küşâde kılup arz-ı cemâl edüp tebessüm-künân olup **buyurdular** kim *"Şefâ'atî ve seyâhatî ve ziyâretî, Allahümme yessir bi's-sıhhati ve's-selâme"*[32] deyü Fâtiha dediler.

[229b]

Evvelâ Hâlık-ı eflâk, Rabbu'l-'ızze yüz kırk sekiz cibâl-i azîm halk edüp rûy-ı zemîne kilid urmuşdur kim vech-i arza zelzele vâkı' oldukda bu

[32] "Şefaatim, seyahatim ve ziyaretim. Allah'ım ona (bu yolda) sıhhat ve selâmet ver"

dağlar mismâr gibi zemîni zabt eder. Bu kûh-ı azîmlerin hakkında Hallâk-ı âlem Kur'ân-ı Azîm'inde **buyurur**.

çevir- (Tietze 2002: 502) (EDPT 398) bk. çewril- (Taş 2009: 179)

1. döndürmek.

[29a]

Ammâ bunun İslâm ile rıhlet etdüğine şekk [ü] şübhe olmağile cümle eczâhânlar sandûkasına arkaların ***[29a]*** **çevirüp** tilâvet-i Kur'ân ederler.

[71b]

Pençesin bir zorâver pehlivân **çevirmeğe** kâdir değil idi.

[205a]

Alçıcılar arabalar üzre alçı değirmenlerin **çevirüp** alçı yaparak güzer ederler. Horasâncılar kezâlik değirmenlerin **çevirüp** horasân yaparak tay ederler.

[270b]

Hemân kim vakt-i zuhr olunca ol deryâ-yı bî-emânın ortasına varınca hemân Serdâr-ı mu'azzam Yûsuf Paşa başdarda-i hümâyûn ile tarfetü'l-ayn içre girüye dönüp geldikleri yola inân-ı dümeni **çevirüp** "Kaşka alavanta" deyüp başdardaden orsa filandıra ve bayraklar dikilüp kürek rebaçsası ve yelken ile vakt-i asrda yine Çukalar önünden ubûr olununca hemân Çuka cezîresi kal'asının cânib-i erba'asından işâret âteşleri ve işâret topları atılmağa başladı.

kudur- (EDPT 605) (KBS 563)

1. aşırı davranışlarda bulunmak.

[271b]

Ammâ ol gün mel'ûn küffâr **kudurdular** ve hayli ceng edüp bî-nihâye yiğitleri şehîd etdiler

[329a]

(…) cümle küffâr derûn-ı kal'adan mahsûr olup kayıklarıyla halas olmadan me'yûs olup yaralanmış hınzır gibi **kudurup** âteş-feşânlığa başladılar.

1.2. TÜREMİŞ FİİLLER

Türkçenin yapısı kelime köklerinin sonuna ek ya da ekler alarak yeni anlam ya da görevli kelimeler yapmaya müsaittir. Bunların tipik örneklerinden birisi türemiş fiillerdir. Türemiş fiiller Türkçe yapım eklerini alarak ortaya çıkan kelimelerdir. Bu kelimeler isimlerden türeyebildiği gibi fiillerden de türeyebilmektedir.

Ergin köklerden bahsederken dilde nesnelerin ve hareketlerin hepsi için ayrı ayrı köklerin mevcut olmadığını birçok nesne ve hareketin gövde adı verilen genişletilmiş köklerle karşılandığını belirtmektedir. Ergin gövdelerin mana ve vazife bakımından köke benzer, kök gibi muamele gördüğünü söylemektedir (Ergin 2002: 146). Görüldüğü gibi Ergin türemiş fiillerin biçim olarak kök fiiller gibi olmasalar da anlam ve görev bakımından cümle içerisindeki görevlerinin kök fiillere benzediğini söylemektedir.

Türkçede ekler tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Ergin eklerin ancak köklerle birleşerek bir görevi yerine getirdiğini ya da köklere yeni anlamlar kattığını söylemektedir (Ergin 2002: 114). Bu durumda türemiş fiillerin oluşmasında temel yapı taşı eklerdir.

Banguoğlu türemiş fiiller konusunu kelime yapımı başlığı altında ele almaktadır. Banguoğlu'na göre üretim vasıtaları bir yandan kelime tabanları, bir yandan da belli bir anlatımı olarak onlara eklenen üretim eklerinden ibarettir. Banguoğlu üretim yoluyla kelime yapmanın bir taban ile bir üretim ekini belli şartlar içinde bir kavramı karşılamak üzere bitiştirilmesi olduğunu söylemektedir (Banguoğlu 2007: 155).

Korkmaz türemiş kelimelerin kelime türetme yoluyla elde edildiğini belirterek bu yolun kelime kök ve gövdelerine ekler getirilerek değişik anlamda yeni kelimeler yapma yolu olduğunu söylemektedir. Korkmaz ayrıca ad kök ve

gövdelerine getirilen ekler ile fiil kök ve gövdelerine getirilen eklerin birbirlerinden farklı olduğunu belirtmiştir.

Çeşitli araştırmacıların yukarıda belirttikleri hususlar göz önüne alındığında türemiş fiillerin Türkçe yapım ekleriyle ortaya çıkmış fiiller olduğu, bu fiillerin de bir kısmının kökünün isim bir kısmının da fiil olduğu anlaşılmaktadır. Türkçede dört türlü yapım eki vardır. Bunlardan iki tanesi fiil yapımında kullanılır.

- İsimden fiil yapan ekler
- Fiilden fiil yapan ekler

Çalışmanın bu bölümünde Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranmış olan ilk üç cildindeki türemiş fiiller incelenmiştir. Öncelikle kökü isim olup türetme ekleriyle fiilleşmiş kelimeler daha sonra da kökü fiil olup başka bir anlam ifade eden kelimeler ele alınmıştır. İncelenen her bir türemiş fiil hangi türetme ekiyle türemiş ise ona göre sınıflandırılmıştır. Her bir türetme ekinin altında o türetme ekiyle türetilmiş diğer fiiller de verilmiştir. Her bir ekin işlevi belirtildikten sonra incelenen fiillerin öncelikle metin içerisindeki anlamları verilmiştir. Anlamları verilen bu fiillerin daha sonra birçok etimolojik kaynaktan da faydalanılarak morfolojik tahlilleri yapılmıştır. Bu bölüm temelinde türemiş fiiller ve türetim ekleri olduğu için etimolojik olarak daha da geriye götürülebilecek olan fiillerde bu durum ele alınmamıştır.

1.2.1. İsimden Türemiş Fiiller

İsim kök ve gövdelerini fiil yapmaya yarayan eklerdir. Yani bu ekler kök ile beraber isimden isim yapan eklerden ya da fiilden isim yapan eklerden sonra gelebilir. Korkmaz ve Ergin isimden fiil türeten eklerin sayı olarak diğer eklere nazaran az olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 109 ve Ergin 2002: 179). Ergin bununla birlikte bu tür eklerin gövdelerden fiil yapmakta çok az kullanıldığını umumiyetle köklerden fiil yaptığını söylemektedir (Ergin 2002: 179).

Ergin, bu grupta yer alan eklerin anlamlarının genellikle dayandıkları isimlere bağlı olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Ergin, bu eklerin eklendikleri isimleri fiil haline getirmek dışında başka mana ile ilgili rol oynamadıklarını dile getirmektedir. Ergin, kısaca bu grupta yer alan eklerin hususî işlevlerinin olmadığını

belirtmektedir (Ergin 2002: 179). Bu hususta Korkmaz, Ergin'den farklı bir düşünceye sahiptir. Korkmaz isimden fiil türeten eklerin gerçekten de eklendikleri isimleri "olma" ya da "yapma" bildiren geçişli veya geçişsiz birer fiile dönüştürdüklerini söylemekte ve bu bağlantının ekin eklendiği ismin anlamıyla doğrudan alakalı olduğunu söylemektedir. Korkmaz örnek olarak +A- ekinin *boşa-* ve *dile-* fiillerinde "yapma", *bun+a-* ve *kan+a-* fiillerinde "olma" bildirdiğini dile getirmektedir. Bu durumun isimden fiil yapan eklerin genel ve ortak özelliği olduğunu söyleyen Korkmaz, böyle bir oluşumun fiilde, söz dizimi açısından da bir işlev değişikliğine yol açtığını belirtmektedir. Korkmaz, eğer isimden fiil türeten ekler arasında işlev ayrılıkları olmasaydı Türkiye Türkçesinde 19 ayrı ekin ortaya çıkamayacağını da söylemektedir. Korkmaz, "*Eklerin böyle bir türlülük göstermesi, elbette hem aralarındaki işlev ayrılığından, hem eklendikleri adların ses ve hece yapılarındaki değişik durumlardan hem de bu eklerin aynı zamanda hangi kök ve gövdelere gelebildikleri konusunda belirli eğilimlere bağlı bulunmalarındandır*" demektedir. Korkmaz, bu gruba giren eklerin en önemli özelliğinin, eklendikleri ad kök ve gövdelerini "olma, oluş bildirme", "yapma, yapış bildirme" özelliğinde birer fiile dönüştürmeleri olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 110).

Korkmaz'ın da söylediği gibi bu grupta yer alan ekler yalnızca ismi "olma" ve "yapma" işleviyle birlikte fiilleştirmemekle, kendi işlevlerini de bu isimlerin anlam alanlarıyla birleştirmektedir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi XVII. yüzyıl Türkçesini yansıtan Seyahatnâme'de de isimden türemiş fiiller benzer şekillerde dilin kullanım sahasına çıkmaktadırlar.

Aşağıda isimden fiil yapan ekler ve bu eklere örnek teşkil edecek metin içerisindeki cümleler yer almaktadır.

1.2.1.1. +lA-

Türkçenin genel anlamda olduğu kadar Seyahatnâme'de de en işlek isimden fiil türeten eklerinden biridir. Toprak, eski Türkçe döneminden itibaren sıkça kullanılan bu ekin hem geçişli hem geçişsiz fiiller türettiğini söylemektedir. Ek semantik olarak sonuna geldiği isme "yapmak, etmek, olmak, vurmak, kılmak" gibi

çok çeşitli anlamlar yükler (Toprak 2005: 65). Hacıeminoğlu bu ekin her çeşit isme gelebildiğini hem etken-geçişli, hem oluş bildiren geçişsiz, hem de taklidî fiiller türettiğini söylemektedir. Hacıeminoğlu "*Bu ek ile yapılan fiiller mânâ, mahiyet ve yön bakımından da çok çeşitlidir. Fiile esas teşkil eden isim tabanının durumuna göre, ekin görevi de değişmektedir. Gerçi isimden türeyen fiillerde umumiyetle mânâ ağırlığı isim tabanındadır. Ancak –la-/-le- ile yapılan fiillerde ek, isme her defasında farklı mahiyetler kazandırmaktadır."* demektedir (Hacıeminoğlu 1992: 218). Ergin de bu ekin isimden fiil türeten ekler içerisinde en işlek ek olduğunu belirtmektedir. Misallerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu söyleyen Ergin, isimden fiil yapmak gerekince hemen bu eke başvurulduğunu dile getirmektedir (Ergin 2002: 180).

Türkçede isimden fiil türeten birçok ek bulunmasına karşın her dönem işlekliğini koruyan *+lA-* eki bu özelliği ile pek çok işlevi de üzerine almaktadır.[33] Bu ek eklendiği fiilden sonra genellikle *–n, –ş* ve *–t* ekleriyle birleşerek yeni anlamlı fiillerin ortaya çıkmasına neden olur. Farklı dönemleri araştıran araştırmacıların *+lA* eki hakkındaki açıklamaları Seyahatnâme'deki kullanım alanı için de geçerlidir.

Metnin taranan bölümünde *+lA* eki ile isimden fiilleşmiş kelimeler şunlardır:

adımla- "yürümek." <adım+la-<āt+ım+la- (KBS 49) (Tekin 1995: 172)

[15a]

Ol asırda hakîr İslâmbol kal'asını dâ'iren-mâdâr **adımladığımızı** beyân eder.

[16a]

Bayram Paşa merhûmun kal'a hâricinde leb-i deryâda binâ etdüği rasîfler telattum-ı deryâdan harâb olup bu add etdüğimiz adımları sene (---) târîhinde İbrâhîm Hân asrında Âhûrkapu'dan içeri **adımlayup** Yedikulle'ye varılup hisâb olunmuşdur.

[33] Bu ekin işlevleri, çatı ekleriyle kullanılışı konusundaki görüşler ve yabancı sözcüklerle kullanımı hakkında bilgi için bk. (Akalın 2011: 92), (Hacıeminoğlu 1992: 218-225), (Uygur 2005: 347-351).

ağla- “göz yaşı dökmek.” <ağ+la- <ıg+la- (OTWF 451) (KBS 56) (EUTS 57)

[161b]

Ve meş‘aleleri içre gûnâ-gûn şükûfelerden sünbül ve erguvân ve lâle ve reyhân doldurup meş‘al sapların atlaslarla sarup mahmil-i şerîfin ardı sıra sadâ-yı Allâh Allâh ile bu kadar bin âdem ubûr etdikde el-azametullâh kimin cânı var kim vâlih [ü] hayrân olmayup **ağlamaya** (…)

alkışla- “övmek amaçlı el çarpmak.” <alka[34]-ş+la-

3/[96b]

Göreyin seni, her umûra niçe ihtimâm-ı sa‘y-ı tâm ü bezl-i ihtimâm edüp uğur-ı hümâyûnıma niçe bezl-i kudret edersin?! Âkıbetin hayr ola" deyü bir kat hil‘at-ı fâhire ve bir yeşil-gûn çuka ile semmûr kürk gelüp paşa eynine geyince cemî‘i dîvân çavuşları "Hil‘atin mübârek olsun ve yaşın uzun olsun. Tanrı pâdişâha çok yıllar ömürler versin!" diye **alkışlayup** paşa, Dârüssa‘âde ağasına bir kise altun ve bir semmûr kürk ihsân edüp gitdi.

anla- “idrak etmek.” <aŋ+la- (OTFW 429) (EDPT 186)

[22a]

Ahvâl-i cidâlin haber-i sıhhatin alup derhâl kırala gelüp bir hayli kelimât edüp kıral Şeyh Maksûd'un maksûd [u] merâmı zamîrinden **anlayup** (…)

[23a]

Zîrâ anlar ile âlem-i sabâvetden beri ülfetimiz sebebiyle ve reşîd ü necîb olmamız cihetiyle fesâhat [ü] belâğat üzre lisân-ı Yûnânı ve lisân-ı Latini **anlardım.**

[337b]

[34] Kelimenin kökü için bk. (EDPT 139) (DRSL 38)

Eğer benî Âdem olsalar paşa dahi adam gibi selâm verirdi" deyü efvâh-ı nâsda dehhâl u ta‘ân âdemler bu gûne güft u gû ederlerdi. Ammâ Paşa-yı zî-şân halkın **anladığı** gibi değil idi.

arşınla- “arşın ile ölçmek.” <arşın+la- (KBS 80)

[128b]

Ammâ sene (---) târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ Revân seferinde iken Kâ’immakâm Bayram Paşa Galata'yı ta‘mîr [ü] termîm etdükde vech-i dîvârı beyâz kirec ile badana etdükde vech-i dîvârdan mi‘mâr arşını ile **arşınlayup** cümle burc [u] bârûları ile hisâb olunup on sekiz bin mi‘mâr arşını ihâta etmişdir.

aşla- “aşılamak” <aş-ı+la (KBS 86).

[159a]

Esnâf-ı aşlamacıyân-ı eşcâr-ı müsmirât: Neferât 500, bunlar bir alay sulehâ-yı ümmetden mübârek âdemlerdir kim her şecerin güzîdesinden birer nev-nihâlleri bî-semer dırahtlara **aşlayup** âbdâr meyve verir. Hattâ bir üzüm asmasında yigirmi elvân üzüm nihâli **aşlayup** yigirmi gûne engûr verir.

avla- “avı canlı ya da ölü olarak ele geçirmek.” <av+la- <ab+la- (KBS 89)

[146b]

Bunlar pâdişâh içün sığın ve karaca ve tablalı **avlayup** pasdırma ederler.

ayakla- “ayak ile adımlayarak ölçmek.” <ayak+la-<adak+la- krş. ayaklan- (KBS 92)

3/[154b]

Andan **ayaklayıp** dâ’iren-mâdâr kubbesinin cirmi (---) ayakdır.

ayırtla- “ayıklamak.” <ayırt+la-<adır-t+la- (EDPT 70)

[253a]

İbtidâ bu hapsi balığın pâk ayırtlayup onar onar kamışa dizüp ma‘denos ve kerefis ve soğan ve pırasayı pâk hûrde kıyup darçın ve fülfül-i siyâh ile halt edüp bir kat kerefis ve ma‘denivâzı pilaki tavası içine **döşeyüp** bir kat hapsi **döşeyüp** ba‘dehû Tarabefzûn'un âb-ı hayâta benzer su zeytûn yağın döküp germâ-nermâ âteşde bir sâ‘at pişüp gûyâ nûr olup tenâvül eden nûr-ı pür-nûr olur.

bağılsa- “bağışlamak.” krş. bağışla- <bağış+la- (Taş 2009: 98) ş<l

[257b]

Bize yüz tekne söğüş pişmiş koyun etleri ve böğrilce çorbaları ve bal suları ve bozalar ve pasta ve şılharcı ve sızballar getirüp niçe yüz pençe-i âfitâb gılmân ve bâkireler hizmet edüp ale's-sabâh Gönye ağası refîkımız sâhib-i hâneye bir dülbend **bâğılsadıkda** cihân anın oldu.

bağışla- “bir malı karşılık beklemeksizin başkasına vermek.” <bağış+la- (EDPT 321)

[132b]

İskender-i Zülkarneyn'in Aleksandıra nâm deyrinin yerinde Sultân Süleymân Hân binâ edüp savâbın rûh-ı Cihângîr'e **bağışlayup** cihân savâbın etmişdir.

[294a]

Hattâ Kapudan Hüsâmzâde hakîre bir makramasın **bağışlayup** mülevves oldukda Melek Ahmed Paşa huzûrunda âteşe yakup gül-i pembe-misâl oldu.

bağla- “bir şeyi bir şeye veya yere tutturmak.” <ba-ğ+la- (KBS 104)

[9a]

Hâlâ keştîler **bağlamak** içün demir halkalar vardır, durur.

[147b]

Andan Hazret-i Ömer şed **bağlayup** bî‘at edüp ser-çeşme-i (---) sipâh-ı azebân oldu.

başla- “bir iş için harekete geçmek.” <baş+la- (EDPT 381)

[21b]

Şehrimiz içre kırk elli bin Arab askeri tenâsül bulup günden güne ziyâde olup hadlerinden hâric evza‘ [u] etvâr etmeğe **başladılar.**

[64b]

Lâkin Dişlen Hüseyin Paşa askerin kırduğı haberi gelince hemân ol sâ‘at taraf-ı şehriyârîden cümle vüzerâ [vü] vükelâlara hatt-ı şerîfler yazılup sene (---) târîhinde mühür Tokat kal‘asında Halîl Paşa'ya gidüp Erzurûm'da Abaza Paşa'yı muhâsaraya **başladılar.**

bekle- “bir yeri gözetmek, korumak.” <bek+le- (OTWF 433)

[27a]

Hâlâ İslâmbol'da Baba Ca‘fer Zindânî âsitânesin **bekleyenler** anların zürriyetindendir kim şecerelerinde böyle tahrîr olunmuşdur.

[129b]

On birinci hâkim, yine yeniçeriyân ocağı mûmcularından bir ihtiyâr mûmcu gediği ile nevbet **bekler.**

besle- “yedirmek” <bes(i)+le- (KBS 134)

[151a]

3- zevk âbıyla **beslemekdir**.

[167a]

İslâmbol'un rûz-ı Kâsım'da pasdırma zamânı geldikde bu tokatlar niçe kerre yüz bin sığır ile mâl-â-mâl olup **beslerler**.

[362b]

Bu dahi ibret-nümâ bir temâşâdır ve şeyhi Mustafâ Dede sayd [u] şikâra mâ'il bir cândır. Doğan yerine karakuşlar **besleyüp** atının sağrısında teğelti üzre karakuşlar oturup (…)

bile- "keskinleştirmek." <bi+le- (KBS 145) krş. bileyile-

[198a]

Bunlar tahtırevânlar üzre araba tekerleği gibi çarhlarda ustura **bileyerek** mükemmel ubûr ederler.

bitle- "bitini ayıklamak." <bit+le- (EDPT 305)

3/[133a]

Anı gördüm, sakka kuşu burnuyla kelbin postunu **bitlemeğe** başladı.

boğazla- "öldürmek, boğazını sıkmak." <boğaz+la-<boğ-u+z+la- (EDPT 322)

[13a]

{Kostantîn} emr edüp üç bin aded nâ-resîde merdüm-i şîr ma'sûmları cem' edüp cellâdlar havuz kenârında ol ân **boğazlamak** sadedinde iken üç bin aded ma'sûmların üç bin aded babaları ve üç bin aded analarını ki herbiri ciğer-pârelerinden ayrılıyor.

buhûrla- "tütsülemek." <buhûr+la-

3/[27b]

Hikmet-i Hüdâ diyâr-ı Acem'de Rûmiyye şehrinde bir memlûküm akreb sokup mezkûr hamîrden âteşe yakup gulâmım **buhûrlayup** derhâl vec'inden halâs bulup zahm-ı akreb yerinden sarı sular cereyân edüp gulâmım halâs oldu.

büklümle- "eğri hale getirmek." <büklüm+le-<bük-(ü)l+üm+le- (KBS 194)

[68a]

Ve bizzât kendüleri gök demire müstağrak olup demir budluklar ve hadîd uyluklar sarfı ve ser-i sa‘âdetinde sîmurg-ı ankânın üç çatal otağaların ser-bende-i Îrân-zemîn üzre Acemâne zeyn edüp serbendin kec kılup süvârîlerin **büklümleyüp** (...)

çabala- “güç bir durumdan kurtulmaya çalışmak.” <çaba+la-<*çap-a+la- (KBS 209)

[265b]

Beyt:

İdemez def‘ sakınmağla kazâyı kimse

Bin sakınsaŋ yine ön son olacak olsa gerek

mazmûnu üzre üçüncü gün vakt-i zuhrda bi-emrillah bir kum gelüp sandalı baş aşağı edüp hakîr dahi baş aşağı deryâya düşüp cân havliyle şinâverlikde bi-sehl mahâretimiz olması sebebiyle el kol atarak **çabalıyarak** Cenâb-ı Hakk'a bir âh-ı dil-sûz çeküp Hazret-i Kur‘ân-ı Azîm'i ve Furkân-ı Mecîd'i derûn-ı dilden şefî‘ dutup (…)

çatla- “parçalanıp ayrılmak.” <çat+la- (KBS 224)

[168a]

ba‘zı fişek mûmları yandıkca mûm içinde olan fişekler âmedâne top gibi **çatlayup** halka bir vehm târî olur.

dağla- “kızgın demirle yakmak.” <dağ+la- (EDPT 470) krş. taglat-

[303a]

Andan cümle vücûdun dağlağılar ile **dağlar** ve yağlı bürünceği ipiyle yutdurup ipiyle bürünceği çekdikde bağırsakları ve mi‘desin taşra çıkarırken (…)

damla- “damla halinde düşmek (yüzüne yansımak)” <dam+la-<tam-(ı)g+la- (KBS 265)

[154b]

Ammâ ne‘ûzü billâh herbirinin çehresinde nûr kalmayup zehir **damlar**.

dânele- “tanelerini ayırmak.” <dâne+le-

[191a]

Sa‘dîzâde "N'ola?" deyüp tîz sûk-ı sultânîye gelüp bir miskâl misk-i Hoten alup bir yük nârı **dâneleyüp** misk ile bir gece nâr yatup ale's-sabâh ki olur.

dinle- “işitmek, kulak vermek.” <din+le- < tıŋ+la- (KBS 287)

[33a]

On altıncı hâkim: Anatolu kadı‘askeridir. Ammâ ta‘zîr sâhibi değildir. Dörd dîvânda da‘vâ **dinleyüp** cümle Anatolu'da olan (---) kadılara hükm eder, kânûndur.

[56b]

Ve kapudan paşa dahi Yedikubbe'den hâric bir mahalde oturup Tershâne-i Âmire'ye müte‘allik da‘vâları **dinlerdi**.

doğrula- “bir şeyin doğruluğunu onaylamak.”<doğru+la- <*tog-ur-u+la- (KBS 292)

3/[59a]

Andan oğlu Ertuğrul dosdoğrı **doğrılayup** Sultân Alâ’eddîn'e gelüp boy beği olup ba‘dehû oğlu Osmâncık ibtidâ devlet-i Âl-i Osmân'a beğ olur.

doyla- “toy düzenlemek, aç doyurmak.” <doy+la-<toy+la- (OTWF 448)

[159b]

Cenâb-ı Bârî eyitdi: "Yâ İbrâhîm, rahmet istersen oğlunu hocaya ver ve uryân geydir ve açları **do[y]layup** ziyâfet eyle sana rahmet vereyim" dedi. İbrâhîm eyitdi: "Yâ Rabbî nice aç **doylayayım**?"

eğele- "inceltmek, aşındırmak." <eğe+le- (KBS 320)

[184a]

gûnâ-gûn eğeler ile dükkânların tezyîn edüp eğe yaparak, "Eğrileri düzeldiriz, yoğunları **eğeleriz**" deyü feryâd ederek pür-silâh bunlar dahi ubûr ederler.

eğerle- "at üzerine eyer koymak, eyer vurmak." <eğer+le- krş. eyer (DLT II 224)

[337a]

Bu mezkûr aşçıların mîrîden yigirmi aded sarrâcları aşbâzların atların **eğerlerdi**. Vay ol aşçının hâline kim at **eğerliye**. Hemân hâzır bulup süvâr olurlar.

eyle- "yapmak." <ey+le-<ed+le- (OTWF 437) (KBS 351)

[11b]

"Yâ ammim da'vâ-yı merd etdüğin Tuna nehrin nice **eyledin**"

fırla- "atmak." <fır+la- (KBS 354)

[351b]

Ammâ cümleden biri bu sene-i nâ-mübârek zemistânda Erzurûm'dan çıkdığımız mahallerde Çardaklıbeli nâm mahalli bu kadar haşerât-ı avân yüz bin âlâm-ı şedâ'id çekerek aşup Kurdderesi köyüne dâhil olup ibâdullahın ehl [u] iyâllerini kapudan taşra ihrâc edüp ma'sûmuyla beşikleri kar üzre **fırladup** üç ma'sûm-ı pâk merhûm olup niçe hâneleri münhedim edüp âteş yakdılar.

gezle- “okun gezini kirişe yerleştirmek” <gez+le- krş. gez- (KBS 369)

[189b]

Ammâ bu zümrenin üstâd-ı kâmili Ebezâde'dir kim Sultân Murâd huzûrunda bir yay çilesine dörd ok **gezleyüp** iki ok önünde darb urur, bir ok sağ omuzundaki darbe, bir ok sol omuzundaki darbe urup bir çileden dörd ok ile bir çekişde bir şastdan dörd darb urup bir kîse altun alduğı müsbetdir kim sihr-i helâl ma‘rifet-i acîbdir.

gıjla- “keskin sesler çıkararak saldırmak.”<gıj+la- (TTS 1692)

[359b]

Netîce, üç kerre bu gûne arz-ı ma‘rifet edüp du‘â-i hayr [ü] senâ ile **gıjlayup** nüzûl edüp çergesine gelüp karâr etdi ve huddâmları pârsâ-yı Muhammedîye çıkup akçe devşirmeğe başladı.

gözle- “gözetlemek, kontrol etmek için bakmak.” <göz+le-<*kö-z+le- (EDPT 760) (OTWF 440)

[245a]

Bu Kavak kasabasında bir gün meks edüp cümle yolcular ve cümle Ömerpaşalılar gelüp vakt-i çâştda lenger alup yelken yırtup cemî‘î umûrumuz Cenâb-ı İzzet'e tefvîz edüp mütevekkilen ala'llah deyüp eyyâm-ı latîf ile Karadeniz Boğazı'nda taşra çıkınca du‘â ve senâ ile Fâtihatü'l-Kitâb tilâvet edüp Anadolu kıyıların **[g]özliyerek** üç mil gidüp (…)

gümle- “yüksek ses çıkarmak.” <güm+le-

3/[43a]

yetmiş huccâc bir ağızdan sadâ-yı Allah Allah'a rehâ buldurup sıyt [u] sadâ-yı gülbânk-ı Muhamedî'den dağlar güm güm **gümleyüp** cemî‘i halka dehşet ârız olup bu kayalar arasında niçe yüz bin tüfenkleri ve emîr-i huccâcın altı pâre topların üç nevbet bu kayalar mâbeyninde atup niçe bin develeri böyle feryâd-ı hây hûy ile ubûr etdirirler.

gürle- “yüksek ses çıkarmak.” <gür+le- (KBS 398)

[37a]

Hikmet-i Hudâ Yahyâ Efendi hazretleri kürsî-i şerîfe urûc edüp mahalle münâsib pend [ü] va‘za âğâze edüp cümle halk cân kulağıyla sâmi‘înden olup istimâ‘ ederlerken beri tarafda mezkûr ihtiyâr Gülâbî Ağa'ya kazâ-yı mübrim gibi tekâzâ-yı hâcet iktizâ edüp batn-ı kebîri Bağdâd kösü gibi **gürlemeye** başlar.

hâbla- “uyumak” <hâb+la-

[169b]

Ammâ hınzîr bütün gece burnuyla yeri nadaz nadaz yarup yerden kök çıkarup yer, sabâh vakti hınzîr gibi hor hor **hâblar.**

hallâcla- “yün ya da pamuğu bir tokmak aracılığı ile kabartmak.” <hallâc+la-

[194a]

Bu keçeciler tahtırevânlar üzre keçe deperek ve yapağı **hallâclıyarak** gûnâ-gûn keçe külâh keçe esbâblar ile ubûr ederler.

hâzırla- “bir şeyi iş görecek hale getirmek.” <hâzır+la-

[373b]

Zîrâ Abaza tâ’ifesinden niçe şecî‘ ve bahâdır âdemler gördük ammâ Hasan Ağa gibi bir gayûr ve server-i, hünerver ve bâzû-yı devlete mağrûr bir er oğlu er görmemişdik. Cümle askerin çifte atlar ile **hâzırlayup** iki gün iki gicede ılgar edüp haber olduğu köye varup (…)

hortla- “dirilmek.” <hort+la-

3/[52a]

Haber getiren Kürd eydür "Murtezâ Paşa gördü kim kal‘a içindeki asker amân ile kal‘ayı şâha verdiler. Ol dahi haste-hâl idi. Hemân parmağındaki elmas mührini yudup ciğeri pâre pâre olup merhûm oldu"

deyince Tabanıyassı eydür: "Bre mürd oldu ve **hortladı** desene" deyü Kürde hitâb edüp yanında olan nedîmlerine eydür: (…)

ısmarla- “bir kimseyi birinin gözetimine bırakmak.”<ısmar+la-<ospar+la- (EDPT 241)

[216b]

Lâğarî, "Pâdişâhım seni Hudâ'ya **ısmarladım** Îsâ Nebî ile kelimâta gideriz." deyü evc-i âsumâna urûc ederken temcîd [u] temhîdler ederek dahi yanında olan fişenglere âteş edüp rû-yı deryâyı çerâgân eyleyüp (…)

3/[42b]

Ol ân ipe yapışup ankebût-vâr urûc edüp oğlanların yanına varınca dal satur olup "Ben size inün aşağı demez miydim? Niçün inmediŋiz. Ey ümmet-i Muhammed sizi Hudâ'ya **ısmarladım**. Ündülüs diyârına bize yol göründü.

işle- “çalışmak.” <iş+le- (KBS 441)

[13b]

Ba‘dehu Kostantîn günden güne cihân-ârâ pâdişâh-ı Cem-cenâb olup Kostantıniyye kal‘asın eyle ta‘mîre başladı kim beher yevm üç kerre yüz bin ırgat ve yüz bin mi‘mâr **işlerdi.**

[19a]

Hattâ Hakîr'in manzûru oldukda Sultân Murâd-ı Râbi‘'in kılıççıbaşısı Sağır Usta Dâvûd üstâdı Üstâd Mustafâ mezkûr Dımışkîhâne'de **işlerdi.**

kefenle- “kefene sarmak.” <kefen+le-

[99a]

"İnsân-ı kâmil, bu nefs ile mu‘azzezdir vücûd-ı insânın rüknüdür. Bunu techîz ü tekfîn ile defn etmek gerekdir." deyü **kefenleyüp** ve cema‘ât-i kesîre ile namâzın kılup hâlâ kubbe-i pür-envârı kurbünde bir küçük kabirde medfûndur.

kınala- “kına yakmak.” <kına+la-

[161a]

Siyâh Ka‘be örtüsü üzre zer-ender-zerdûz işleme çâr-kûşe ve sivri çâr-kûşe kubbe üzre sürâhî altun yaldızlı top alemli ve çâr-kûşesinde yine mutallâ toplu mahmildir, anı götüren şütürü **kınalayup** zer-ender-zere gark edüp şütürün serinde teller ve gümüş zencîrli licâmı ve zerdûz sağrı poşu ve gûnâ-gûn zîl [ü] bemler ile deveyi zeyn edüp mahmil-i şerîf içinde bir ma‘sûm Feth-i Şerîf tilâvet edüp hoş-elhân segâh makâmı üzre kırâ’at eder.

kışla- “kışı geçirmek.” <kış+la- (EDPT 673)

[20b]

Ömer ibn Abdül‘azîz hazretlerini serdâr-ı mu‘azzam edüp Hicret'in toksan yedi yılında yüz yigirmi bin askerle karadan seksen bin asker ile üç yüz pâre gemi deryâdan İslâmbol üzre sefer edüp ol sene Bursa nevâhîlerinde Aydıncık nâmında Belkîs Ana şehrinde **kışlayup** evvelbahârda İslâmbol'u muhâsara edüp tarafeyne azîm kaht [u] galâ olup ***[21a]*** derûn-ı kal‘ada olan küffâr derûnundan çıkan necâsetlerin yedi.

[61b]

Kırk gün muhâsara olup âhir bî-feth şiddet-i şitâ havfından cümle cebehâne ile topları keşân-ber-keşân çekerek Hille kal‘asına muhâfazacı asker konulup Musul kal‘asına gelüp binâ olundu ve Husrev Paşa Mardin'de **kışladı** sene 1040.

kilidle- “birbirine geçirmek, kenetlemek.” <kilid+le- (KBS 525)

[229b]

Ya‘nî "Habîbim, biz dağları yer yüzüne kilid gibi **kilidleyüp** halk etmişiz."

kinedle- “birbirine tutturmak, bağlamak”<kined+le-<kenet+le- (KBS 497)

[196b]

Esnâf-ı ehl-i kanâ‘at, filcân kinedcisi: Dükkân 10, neferât 20, pîrleri (---) (---) (---) (---). Bunlar seyishâneler üzre dükkânlarında kırılmış kâse filcânları **kinedleyüp** kanâ‘at ederek geçüp giderler.

kolla- “korumak.” <kol+la- (KBS 534)

[350b]

Varvar Alî Paşa'yı **kollayarak** mâbeyniniz bir konak ve iki konak olsun. Şimdi sa‘âdetle gerü dönüp lokmacılık ederek Tokat ve Kazova ve Turhal ovası ganîmet yerlerdir.

kucakla- “kollarla sarılmak.” <kucak+la-<kuç-ak+la- (KBS 563) (DTS 463)

3/[140a]

Kimisi bir yire cem‘ olup birbirlerin derâğûş edüp omuzlarına ayak üzre bir kat âdem dahi birbirlerin **kucaklayup** eyle semâ‘ ederler.

kulağızla- “haber vermek.”<kulağız+la- krş. kılavuz+la-

[332a]

Emr Hudâ'nın işte giriftâr-ı bend-i esîr olduk. Emr sizindir" deyü şâfî haber verüp niçe ganâ’imli kuralar **kulağızlayıp**, anları Seydî Paşa vesîle eyleyüp önü sıra götürürdü.

kundakla- “sarıp sarmalamak.” <kundak+la- bk. kundak (KBS 568)

[131b]

Ba‘dehu üstâd-ı neccârân topları vâlide-i müşfikaları gibi **kundaklayup** gûnâ-gûn terbiye ile cenge âmâde ederler.

kurşumla- “kurşun atmak.” <kurşum+la-

[354a]

Yeğen Hüseyin "Ne olsa gerek, biz hemân ev içinden damı delüp taşra çıkup dam üstünden **kurşumlayup** gelen baskıncıları alarka ederdim. Siz atlanırdıŋız. Evin avlısı boldur. At üstine geldikden sonra ceng ide ide ya kurtulurduk, ya kırılırdık" dedi.

mele- "(koyun, kuzu, keçi vb.) ses çıkarmak." <me+le- (KBS 600)

[280a]

Koyun Baba lakabıyla mülakkab olmalarının sebeb-i künyesi: Hacı Bektâş-ı Velî ile Horâsân'dan tâ Rûm'a gelince şeb [u] rûz yigirmi dörd sâ'atde birer kerre koyun gibi **melermiş** kim aslâ sâ'at-i hareketinden tehallüf etmeyüp her **melemesi** evkât-ı hamseyi ayân u beyân edermiş.

mıhla- "çivilemek." <mıh+la-

[33a]

Sekizinci hâkim: Muhtesib ağasıdır kim cemî'i ehl-i sanâyi'e hükm edüp ta'zîr ve siyâset edüp bey' [ü] şirâsında hilâf edenin gerdenine tahta kulle ve başına şikenbe ve burnundan ve kulağından **mıhlamak** içün me'mûr bir hâkim-i mağfûrdur.

mühürle- "mühür basıp kapatmak." <mühür+le-

[56b]

Yine Kubbealtı'na gelüp çavuşbaşı sadrıa'zamdan mührü alup taşra hazîne ve cümle defterhâneyi **mühürleyüp** mührü yine sadrıa'zama teslîm edüp du'â vü senâ ile cümle erbâb-ı dîvân alayları ile hânelerine revâne olurlar.

nalçala- "nalça çakmak." <nal-ça+la-

[184b]

Bunlar seyishâneler üzre dükkânların mücellâ na‘lçalar ile tezyîn edüp pâypûşları **na‘lçalıyarak** pâk ü pâkîze libâslar ile pür-silâh ubûr ederler.

nişângâhla- “silahın nişân yerini belirlemek”. <nişângâh+la-

[182a]

Bu tüfengciyân askeri tahtırevânlar üzre dükkânların da kimi tüfengi çarh-ı dollâbla deler, kimi zer-nişân ve mutahhil ve kitâbeler eder, kimi mas-darlar [ve] kimi zâğlar ve kimi yağlar ve kimi **nişângâhlar.**

oranla- “akıl yoluyla gerçeğe yakın olduğuna inanılarak hüküm vermek, tahmin etmek” <or+an+la- (KBS 629)

3/[52b]

Güfte-i Murtezâ Paşa: Yahyâ Efendi'nin kizbini **oranlamak** içün eydür: "Ya bilmez misiz kim bu vech-i arz üzre demirkazık yıldızı niçe sâbitedir. Yıldız rûzgârı cânibleri gâyet şiddet-i şitâ olduğundan o demirkazık yıldızı ber-karârdır. Eyle olunca Erzurûm vilâyeti dahi gâyet sovuk yerdir.

otla- “ot yemek.” <ot+la- (EDPT 57)

[21a]

Taşrada guzât-ı müslimîn ot **otlayup** Kâğızhâne çayırın kuru bayır edüp âhir bî-feth avdet edüp Şâm'a geldiler.

özle-/üzle- “bir kimseyi bir şeyi görmek, ona kavuşmak istemek” <öz+le-

Gülensoy bu fiili *üz+(e)-l-<öz+e-l-* (KBS 682) şeklinde tahlil etmektedir. Clauson’a göre ise bu kelime özle- biçimindedir (EDPT 287).

[198a]

evvelîn ve âhirin ilmine erdi ve dürüstî ***[198a]*** cennet anı **üzler**, deyü Aşere-i Mübeşşere'den gayrı Selmân-ı Pâk'e ve Hazret-i Ukkâşe'ye cenneti tebşîr etmişdir

[267a]

İslâmbol'dan Kara Hırmeni ve Köstence ve Kili câniblerin **özleyen** gemiler bu Keliğra kayalarını **özleyüp** gelir.

par(a)la- "parçalamak." <para+la- krş. pâre

[27b]

Guzât dahi "**parlamazız** bütün alırız" derler.

[38a]

Birisini arslan **paralayup** tenâvül eder.

[164b]

tiramola, orsa ve poca ve duna foga" diyerek niçe bin ıstılâh-ı keştîbân ile Allâh deyüp ubûr ederek alayköşkü dibine vardıkları mahalde gûyâ beş on pâre kâfir gemisine râst gelüp birbirlerine sarmaşup Freng gemileri *"ki parlar"* deyüp müselmânlar "**Paralamazız** bütün alırız" ***[165a]*** deyüp huzûr-ı padîşâhîde top u tüfeng atarak bir ceng-i azîm ederler kim gûyâ ceng-i deryâdır.

pârele- "parçalamak." <pâre+le-

[171a]

Eğer gözleri önünde soğanı yumruk ile urup **pâreleseŋ** ol ân anlar ol âdemi katl ederler.

parla- "ışıldamak."<par+la- (KBS 686)

[357b]

Beni bu kaşdan ve kirpikden ve şu ireb ü zekandan halâs edüp menfûr-çehre eyle" deyü ricâ etdikde bi-emrillahi Te'âlâ ol ân vech-i münevverinde mûydan bir eser kalmayup abdal kabağı gibi yüzü par par **parlayup** yüz bin hamd-i İyzed ederek hâtûnun yanına gelüp selâm verir.

pusula- “gizli bir şekilde yerleştirmek.” <pus-u+la- krş. pusu (KBS 705)

3/[34a]

Ertesi gün Paşa şâm-ı cennet-meşâm'dan kalkup cânib-i cenûba sengistân dar boğaz olan Mize Boğazı'n geçüp nâhiye-i Banyas'da Cebelü's-Selh dibinde meks olunup cümle dağlara ve kayalara ve boğazlara pusular ve karavullar ve kemîngâh yerlere asker **pusulayup** ol gice anda yatıldı.

reftenle- “boyamak.” <reften+le-

[205a]

Yağlı kirecciler seyishâneler üzre yağlı kirec yükledüp cümle esbâbları kirec ile **reftenlerler**.

sakla- “gizlemek” <sak+la-<*sa-k+la- (EDPT 810) (KBS 720)

[13b]

Ba‘dehu mezkûr Hellana ol haçları altun sandûka içine koyup başı üzre **saklardı.**

[69b]

Hemân hakîr bu ebyâtı terennüm etdim, beyt:

*Şöyle **sakla** sırr-ı aşkı tende cânın duymasın*
Yanılup ağzına alma kim zebânın duymasın

[178b]

"Sus yemîn etme, ya bu ardındaki boğça nedir kim bu kadar kuyruk yağı **saklamışsın**" deyü latîfe ile ubûr ederler.

salavâtla- “salavat getirmek.” <salavat+la-

[334a]

Hattâ Gönye gazâsından geldikden sonra cümle vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ve ümerâlar ile sımât-ı Muhammedî başında ta‘âm yerken Seydî Ahmed Paşa ile Bâkî Paşa esnâ-yı kelâmda azğaşup bu kadar huzzâr-ı meclis

var iken ta‘âmı bırakup yaka yakaya gelüp, "Kalk Evliyâ! Biz iki paşa güleş ederiz. Bizi **salavâtla**. Aç karnına bir eyi gürüş edüp sonra ta‘âm yiyelim" deyince hemen hakîr nola deyüp "Şast ber-kabza, çekilmiş yay oku gibi hâzırum", deyüp sofra başından ayak üzre kalkup (…)

sarmala- “bir şeyin etrafını sarmak.” <sarma+la-<sar-ma+la- (KBS 738)

[164a]

Bu Hacı Nâsır dahi bir gemiye binüp rübbânlar buna abâ kebe verüp sarup **sarmalayup** ertesi gün Harkova'da Mustafâ Paşa'ya gelüp sergüzeşt [u] serencâmın, hakîr'e nakl etdüği gibi anlara nakl edince cümle halkı hayret alup Hacı Nâsır'ın yüzülen derilerine ilâc ederler.

sayıkla- “uykuda anlamsız sözler söylemek.” <sayık+la-<sa-y-(ı)k+la- (KBS 745)

[258b]

vav bozve -**sayıklar** mısın?

sendire-[35] “düşecek gibi olmak, sallanmak.” (DS 3580) krş. sendele-<*sen-de+le- (KBS 752)

[172a]

İslâmbol'da bir âdem eğri yürüyüp **sendirese** "Kâsım günü şerbeti içmişe benzer" deyü darb-ı mesel olmuşdur.

[214a]

Meyhâneci cüvânlarının üftâdeleri ve şarâb-ı bî-hicâbın esîr-i derd-i serleri mahmûr [u] evgâr evgâr dal-bıçak ve dal-nacak haykırarak gûnâ-gûn efsâne-i bî-âheng türkî ve murabba‘ât varsağılar yırlayup **sendireyüp** düşüp kalkarak ubûr ederler.

sıkıla- “sıkı hale getirmek.” <sık-ı+la- (KBS 767)

[35] sendire-<sendele-, r<l

[360a]

Karşuda yine tüfenkler **sıkılayup** avdetde yine tüfenkleri atarak geldi.

sızla- "hafif ağrımak." <sız(ı)+la- (EDPT 863)

[217a]

Hemân bir sinek gibi vızırlar ve kedi gibi mır mır mav deyüp **sızlardı.**

söyle- "düşünüleni sözle aktarmak." <söz+le- (OTWF 445)

[27b]

Hemân küffâr lisânlarınca "ki parlari" der, ya'nî "nişleyüp ne **söylersiz**" der.

[149a]

Nasîhatnâme-i Pîr: "Ey oğul evvelâ harâma bakma ve yalan **söyleme** ve harâm yeme ve geyme ve içme ve nân u nemeke ihânet etme ve hukûkun kesb etdüğin pîrlere hakâret nazarıyla nazar etme ve ulular önünde gitme ve sâbır ol ve hamûl ol ve komadığın yere el uzatma ve emânete hıyânet etme ve *fakru fahrî* ile kanâ'at eyle."

şartla- "dini inanç gereği kirli sayılan şeyleri birkaç kez sudan geçirip temiz olduğuna inanmak." <şart+la-

[351b]

niçe hâne sâhibleri rızâ vermedikleriyçün sekbân ve sarıca ve karakullukçu haşerâtları re'âyâ vü berâyâ ve hâne sâhiblerine eyle balta urdular kim niçesi mecrûh oldu ve yetmiş seksen aded re'âyâ fukarâların **şartlayup** nâşer'î hâm teklîfler edüp bir kaç mü'eddebe havâtînleri müte'ezzî edüp ma'sûmların kundaklarıyla kar üzre bırakdılar.

tamgala- "damga vurmak." <tam-ga+la- (OTWF 446)

[187a]

Bu tamgacıbaşı cemî‘i kuyumcuların işlerine nâzır olup kârların **tamgalamağa** getirdiklerinde tamgacıbaşı Memiç demir kalem ile her gümüş âvânından bir vasla çâşni kesüp âteşe bırağup yine âteşden çifte ile çâşniyi çıkarup (…)

tarakla- “taramak”<tarak+la-<tar[36]-a-k+la-

3/[37a]

Kâküllerin **taraklayup** mahbûb çehre sağîr ü kebîr bir gûne mukavvî haşîşdir.

taşla- “dışarı çıkarmak.” <taş+la-<dış+la- (Seng. 156b7)

[361b]

Hakîr içeri girüp paşaya yakın vardıkda tîrkeş ve kılıcım **taşlayup** seke seke huzûruna varup zemîn bûs edüp mektûb-ı muhabbet-üslûbları destine verüp "Defter[dâr]zâde Mehemmed Paşa oğlunuz, huzûr-ı izzetinize selâmlar edüp bu mektûbu gönderdi", dedikde "Safâ geldiŋ yiğit, hoş geldiŋ" dedikde yine dâmen bûs edüp "otur" dediler.

tekbîrle- “tekbîr söylemek.” <tekbîr+le-

[189b]

Niçe kerre yüz bin gûnâ-gûn oklar vardır, her gelen tîrkeş ve sadak ve cab ve gedelecin **tekbîrleyüp** ol âsitâneden bir ok tîrkeşine koyup kendi sadağından üç ok âsitâneye kor.

terle- “vücuttan su atmak.” <ter+le- (KBS 885)

[38b]

[36] bk. (Gül 2012)

Bir rivâyetde temelinde mutalsam defîne var derler. Rivâyet-i uhrâda kal‘ada mahsûr olan Yâvedûd Sultân'ın âh-ı sûz-nâkinin harâretinden ile'l-ân **terler** derler. Bir rivâyetde Hazret-i Risâlet'in ağzı yarıyla cümle kireç bu sütûn altında acîn olduğuyçün hâlâ anın nemnâki te’sîrinden **terler** derler.

[266b]

Kazan altına âteş edüp alev-ber-alev âteş-i Nemrûd içinde iki cân kaynamada. Beri Anadolu tarafında Kırşehri'nde Hacı Bektaş-ı Velî, destmâliyle bir kayayı silüp "Saltık Muhammed'im ıztırâbda **terlemededir**.

tırnakla- “tırnak ile iz açmak.” <tırnak+la- <ta/ı/r-ı-n+ak+la- (KBS 896)

[347a]

Var halâs edüp fâtih-i İzmir ol ve şu ekmeği ye" deyü hammâmın iki kıt‘a beyâz mermerin zemînden koparup mermeri hamîr gibi yoğurup ramazân pidesi gibi iki ekmeği söbüce edüp tırnak ile **tırnaklayup** birin Murâd Hân'a verir.

tokmakla- “tokmak ile vurmak.” <tokmak+la-<tok-ı-mak+la- (KBS 906)

[201b]

Bu esnâflar dahi arabalar üzre dükkânlarında bez **tokmaklayarak** ubûr etdükde gûyâ ra‘d gürler gibi gürleyüp omuzlarında tokmaklar ile geçerler.

toparla- “toplayıp götürmek.” <to-p+ar+la- (KBS 912)

[279a]

Hatta bu hakîr, bu mahalde atımla karşu tarafdaki bâğlara geçmek murâd edüp atımla beni **toparlayup** cân havlinden karşu kenarda bir söğüt dalına sarılup atdan ayrıldım.

torla- "toplayıp düzenlemek, bir araya getirmek." <tor+la- (KBS 918)

[351a]

Bi-emri Hudâ bu mahalde boşanup bu kadar hayvânât ve bu kadar benî Âdemi birbirine mahlut edüp hâr-ı hâşâk-vâr bu kadar nüfûsu **torlayup** ve toplayup götürmede.

tuzla- "tuz atmak." <tuz+la- (KBS 941)

[102a]

Ba'dehu na'ş-ı Süleymân Hân'ı müşk-i amber-i hâm ve milh-i ücâc ile **tuzlayup** bir a'lâ salamura mûmya-yı Süleymân edüp pinhân etdiler.

3/[79a]

Hakkımı hakk eyle!" deyü feyrâd etdikde cümle ahâlî-i Turhal ve ehl-i İnebâzâr ve kavm-i Kazova böyle şehâdet edüp Murtezâ Paşa yetmiş aded kimesneleri cümle zencîre urup haps edüp yigirmi günde cümlesinden yigirmi bin guruş alup fil yavrusun **tuzlayup** "Âsitâne-i sa'âdete ***[79b]*** gönderirim" deyü hıfz ederdi.

uğurla- "çalmak, hırsızlık yapmak." <uğur+la- <ogrı+la- (OTWF 441)

[177b]

Bunlar dahi pür-silâh vakâr üzre kilarciyânlar ellerinde kantâr sırıklar ve bellerinde kırk kalem peştemâller ile küheylân atlar üzre ubûr ederler, şecî' esnâf-ı dilîrân-ı dilberândır. Ammâ kilar sıçanlarıdır kim {dâ'imâ kilardan incîr ve üzüm ve gayrı şey **uğurlarlar**.}

ulu-[37] "(köpek, kurt) hayvanların uzun inlemeli sesler çıkarmak." <*u+la-

Fiilin anlamında yer alan yansıma sesten hareketle fiil *u+la->*u+lu- şeklinde düşünülebilir.

[37] Şu kaynaklarda kelime kök fiil olarak ele alınmaktadır: (EDPT 127) (Ercilasun 1984: 34) (Tekin 1995: 179).

[169b]

Ammâ hınzîr bütün gece burnuyla yeri nadaz nadaz yarup yerden kök çıkarup yer, sabâh vakti hınzîr gibi hor hor hâblar ve kelb dahi tûl-ı nehârda van van **uluyup** vakt-i seherde burnun kuyruğu altına sokup muşıl muşıl uyur.

3/[133a]

Anı gördük, bir gün şehir içre ne kadar yüz kelb var ise cümlesi bir nefesden **uluyarak** seğirdüp soluyarak bu Tahtalkal'a meydânına gelüp kelbler sakka kuşuna hücûm etdiler

uyukla- "oturduğu yerde hafifçe uyumak." <uyu-k+la- (KBS 980). bk. uyu-

Erdal bu fiilin savıkla- fiili gibi belirsiz bir durumda olduğunu belirtmektedir (OTWF 449). Bununla birlikte Clauson bu fiil için udı-k+la- şeklinde açıklama getirmektedir (EDPT 49). Gülensoy ise uyu-k+la- şeklinde tahlil etmektedir (KBS 980).

3/[79b]

kitî-**uyukla**

üfle- "soluğu bir şeye hızlıca vermek." <üf+le- (KBS 987)

[182a]

Ammâ *Tuhfe* nâm târîhde yazmış kim tüfengi ibtidâ yine Hazret-i Dâvûd demirden îcâd edüp iki tarafı delikli olup ağzı ile **üfleyüp** içinde toprak dâne ile muzır vahşî kuşlara atup sayd ederdi, ba'dehu Cemşîd bârûdu te'lîf edüp bârûd ile atdı, deyü *Târîh-i Tuhfe'*de hakkâ ki tuhfe yazmış, gûyâ sikkeyi mermerde kazmış. Ba'dehu tüfengciyânlar demirden düzmüş.

3/[140a]

Kurnaya ba'îd dîvârda bir delik vardır, ol deliğe bir âdem parmağın soksa yâhûd ol deliğe ağzıyla **üflese** ol kurnanın suyu akmaz olur.

ütüle- “alevde tüylerini ya da kabuğunu yakarak gidermek.” < üt-ü+le-

[169b]

Bu başcı hirfeti dahi pür-silâh olup ***[169b]*** seyishâneler ve tahtırevânlar üzre dükkânların kâseler ve fağfûrî mertebânî tabaklar ile ve pâk altun ile mutallâ leğen ibrîkler ile dükkânların zeyn edüp kimi baş **ütülüyerek** kimi paça pâk ederek kimi dükkânında paça satup ba‘zı seyirciler dükkânlara girüp baş paça yiyüp iki tarafında olan temâşâcıları temâşâ ederek ubûr eder.

varakla- “altın ile parlatmak.” <varak+la-

[168a]

Esnâf-ı kanaracıyân-ı Yedikulle: Kârhâne yetmiş, neferât iki yüz, bunlar dahi pür-silâh ellerinde sâtûrları, bellerinde koyun yüzecek tilsimânları ve kemendleri ve iri gümüşlü bıçakları ile arabalar üzre dükkânların yüzülmüş semiz koyunların vücûdların za‘ferânlar ile **kınalayup** ve koyunların boynuzların **varaklayup** pür-silâh ubûr ederler.

vızırla- “sinek, arı vb. gibi uçan böceklerin kanatlarından ses çıkarmak.” <vızır+la-

[217a]

Hemân bir sinek gibi **vızırlar** ve kedi gibi mır mır mav deyüp sızlardı.

yağla- “yağ sürmek.” <yağ+la-

[162a]

Bunlar dahi pür-silâh olup kızaklar üzre ba‘zı gemileri "Tırtaka tırtak tır tır tak" diyerek kalafat ederek ellerinde tokmakları ve eceneleri ve malaları ve malahtarları ve zift ü katrân ile müllemma‘ olmuş esbâbları ve başlarında kenevirden destârlar ve demir çengâl harbeler ucunda Kâğızhâne dağlarının süpürge fundasıyla ba‘zı gemileri kalafat karinası edüp funda ile yakarak ve gemileri **yağlayarak** ve câ-be-câ malalar ile seyrâncıları, "Sakın yoldan

yoldaş" deyü **yağlayup** funda âteşiyle yakup yol açarak "Allâh yol vere, eyyâm {bol} vere" deyüp gavgâ ve feryâd ederek ve top u tüfenglerin atarak saf saf ubûr ederler.

3/[31b]

Kimisi eydür "Çelebi, ata kendin pek bağla, kayışı **yağla**, vâlidenden cüdâ düşeceğine ağla!" der.

yarala- "yara açmak"<yar-a+la- (KBS 1069)

3/[93a]

Biz anlara varınca bize pây vermeyüp üçümüze silâh çeküp biz anlara silâh kaldırmadık, yoldan taş koparmadık. İşte bizim şıvka Alî'yi **yaraladılar.**

yavrula- "doğurmak" <yavru+la- (KBS 1091)

[169b]

Garâbet bu kim bir kelb ve hınzîr yılda iki kerre **yavrulayup** sekizer onar enikleri ve göblezleri ve fino ve fitirnevcikleri ve balacıkları olur, hınzîrın dahi sekiz ve on aded alaca ve karaca ve sarıca çoçkaları, bocukları ve hırcaları olur,

yef'alle- "(argo) erkek cinsel ilişkide bulunmak, düzmek." <yef'al+le-

[300a]

{Der-ta'rîf-i tâc-ı Acem: Sene (---) târîhinde diyâr-ı İrân-zemînde Şeyh İbrâhîm nâm kimesne vâkı'asında görür kim bir har-ı çâr-pâ kendüyi **yef'allerken** anıra anıra **yef'alleyüp** hımârdan bir evlâdı olup yetmiş parmağı olur.

[332b]

çuğur diyâs kân miki şây hûd-kelbler ananı ve babanı ve seni **yef'allesin.**

yekle- “güç harcamak, çaba sarf etmek.” <yek+le-

[336a]

Ba‘de't-ta‘âm Dilâver Paşa'ya mahsûs kâsesiyle bir kâse kaynar kahve gelüp bir demde **yeklemeden** nûş ederdi.

yelkenle- “yelkenleri açıp denizde ilerlemek.” <yelken+le-<yel+(e)k+en+le- bk. yelken (KBS 1114)

[28a]

Hemân mel‘ûnlar hîle edüp cümle tebdîl-i câme edüp bir keskin firişka kıyâmet lodos rûzgârında beş pâre boş gemiyi ileri **yelkenleyüp** boğazdan içeri girirken hemân boğazın iki tarafında olan kal‘aların cümle toplarına âteş edüp beş pâre boş gemiler gark-ı âb olup ardı sıra yigirmi pâre pür-silâh gemiler tarfetü'l-ayn içre girirler.

yırla- “şarkı söylemek.” < (y)ır+la- (EDPT 230) (KBS 1143)

[205a]

Löküncü Arnavudlar taş kirec ile beziryağıyla pembeyi bir yere halt edüp arabalar üzre tokmaklar ile lökün döğüp Arnavudca türkî **yırlayarak** geçerler.

yokla- 1. “ziyaret amacıyla birine gitmek.“ 2. “bir şeyin varlığını kontrol etmek.” <yok+la- (OTWF 452)

[69a]

Ve gâhîce ayakdaşlarımız sıbyânlar ile semmûr kalpak geydirirlerdi. Ammâ her bâr Silâhdâr Melek Ahmed Ağa ile {görüşürdüm. Zîrâ} vâlidemiz tarafından karâbetimiz olması cihetiyle dâ’imâ hakîri **yoklayup** hâtırım su’âl edüp ihsânlar ederdi.

[163b]

Ammâ yine balık karnında aslâ hareket etmeyüp bir vâsi‘ sıyrıncak yerde iki ellerimle **yoklayup** dururken anı gördüm, olduğum balık karnı ra‘d gibi gürleyüp cân havliyle elimdeki bıçağın sabıyla ucunu berk dutdum.

--

‘Bu balık durdukça oturduğum mahal karnıdır’ deyüp elimle **yoklayup** bildim ki incecik deridir. Ağzından taşra çıkmak mümkün değil.

yolla- “göndermek.” <yol+la- (KBS 1157)

[323a]

Bir hafta sâkin olup hikmet-i Hudâ yine Revân hânından muhabbetnâ-meler gelüp "Kars kullarından kârbânlarımız {halkın} müte’ezzî ederler. Bir ağa kullarınız ricâ ederiz. Bu cânibe gelüp âmâde olan kârbân-ı sevdâgerin alup Erzurûm'a gide" deyü mektûb-ı muhabbet-uslûbu Alî Hân Aka ile geldikde hikmet-i İlâh yine bu hakîri onuncu gün Acem diyârına **yolladı**.

yuvarla- “bir şeyi yerden kaldırmadan döndürerek yürütmek.” <yuv-ar+la- (KBS 1185)

[280a]

Direklibel: *Ne‘ûzü billah* bir teng ü târ u sengsâr cân bâzârı yerdir kim bir âdem kayalar üzre çıkup taş **yuvarlasa** bin âdemi helâk eder.

[350a]

Yine paşa kethüdâsı bahşişler in‘âm-ı ***[350a]*** âm edüp cemî‘î ızârları ve bâr-ı sakîlleri kar buz üzre sürüyüp belin başına çıkarup andan yokuş aşağı cümle ızârları **yuvarlayup** ol leyle-i mübârekde bir ormanlı dere içre kalup bir cânibe gitmeğe iktidâr olmayup yetmiş âdemin dest [u] pâları donup gerü Dankaza'ya döndüler.

zağla- “bilemek, keskinleştirmek.” <zağ+la- krş. zağ (KBS 1203)

[181a]

Neferâtları tahtırevânlar üzre ve seyishâneler üzre dükkânların Sahâbe-i güzîn ve çâr-yâr-ı mu‘în kılıçları ve şeyhânî ve ma‘arrâvî ve seyf-i zülyezenî ve seyf-i zülfeccâmî ve hoşkadem ve sunkur ve esed ve zivzik ve demir delisi işleri ve selâme işi ve kârhâne işi ve Mısırlı Alî Berkûk işi ve Şâmlı Müstakîm işi ve Hindî Halkân işi ve Alaman ve Selânik ve Eski Cezâyir ve Felâra ve Islatına işleri gibi niçe meşhûr-ı âfâk bildiğimiz kılıçlar ile dükkânların zeyn edüp ba‘zı üstâdlar kılıçları mücellâ ederek ba‘zısı **zağlıyarak** güzer ederler.

zehirle- “öldürmek amacıyla bir şeyler yedirmek.” <zehir+le-

[29b]

Kaçan kim Osmânlı'dan Cem Şâh'ın katline fermân geldükde Osmânlı'nın mahkûmu olmamak içün Osmânlı'ya nisbeten ve Cem Şâh kendü kızları evlâdı olduğu ecilden Cem Şâh'a merhamet edüp Cem'e müşâbih gayrı âdemi **zehirleyüp** na‘ş-ı Cem'dir deyü İslâmbol'a gönderdiler.

[47b]

Kırk Mehemmed isimli âdem **zehirledim.**

1.2.1.2. +D-, +AD-

Toprak bu ekin genellikle dönüşlü-geçişsiz fiiller türeten işlek bir ek olduğunu belirtir (Toprak 2005: 49). Demirci ise bu eki “*isimlerden umumiyetle dönüşlü fiiller türeten bir ektir.”* biçiminde tanımlamaktadır (Demirci 2010: 150). Gabain *ulgad-“gelişmek”<ulug+ad-, kutad- “mutlu olmak”<kut+ad-* örneklerini vererek ekin “bir şey olmak veya yapmak” anlamları kattığını söylemektedir. Gabain ayrıca bu ekin *–t-* yaptırma eki ile *+a* isimden fiil yapma ekinden meydana gelen *+at-* ile karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmektedir (Gabain 2007: 48). Bunun aksine Korkmaz bu eki birleşik ek gibi düşünmüştür. Korkmaz, *“+A- ekiyle fiilden ettirgen fiiller türeten –t- ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir.”* demektedir. Bununla birlikte aşağıda tanıklanan *gözet-* ve *düzet-* gibi örnekleri de

vermektedir (Korkmaz 2007a: 113-114). T. Tekin de bu ekin geçişsiz fiiller türeten bir ek olduğunu belirten araştırmacılardandır (Tekin 2003a: 87). Divanü Lûgat-it-Türk'te bu ekle türetilen fiillerin *yaratılış gösteren isimlerle yoğrularak* fiil yaptığı belirtilmektedir (DLT II 340). Korkmaz ise bir çalışmasında bu ekin Eski Türkçeden daha önce var olduğunu düşündüğü dönemlerde fiil halinde olduğunu ve zaman içerisinde eklendiği isim ve sıfatlar ile kaynaşarak ekleştiğini söylemektedir (Korkmaz 1995: 189-190).

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu ek ile türetilmiş iki fiil bulunmaktadır. Bu fiillere bakıldığında araştırmacıların söylediği *geçişsizlik* durumu ile beraber *geçişlilik* de görülmektedir.

düzet- 1. "düzgün duruma getirmek." 2. "cinsel ilişkiye girmek." <düz+ed- (DS 1646)

[153b]

Çağatay hat ile böyle tahrîr olunmuş: "Ey su'âl etgen şolkay merkadnı eyesin, Sâlsâl kavurnı sokkan Mâlik Eşter uludur. Şol (---) sahâbesi kişilerindendir. Cılgası üç yüz ki cıldır" deyü taş üzre hatt-ı kadîm ile ***[153b]*** yazup **düzetmiş**, cümle ulemâ-yı Kırım hisâb etdiler "Merhûm öleli yedi yüz yetmiş yıl olmuş" dediler ve Salsâl'in hadenginden şehîd oldu derler.

[300a]

Bu vâkı'ayı herîf Şeyh Safed Safî hazretlerine nakl edüp Şeyh Safî ta'bîr edüp eydür: "Müjde sana kim İrân-zemînde şâh olup yetmiş evlâd-ı evlâdların şâh olurlar" deyü ta'bîr edince hemân hımâr **düzetdiği** Şeyh İbrâhîm ibn Haydar herîf eydür: "Eğer şâh olursam beni **düzeden** hımârın kîrin başıma tâc ederim ve beni yef'allerken anırdığı savtını tabl [u] kösüme nefîr-i kerrenây ideyim" deyü ahd edüp hikmet-i Hudâ şâh olup kîr-i harı tâc ve savt-ı hımârı kerrenây-ı revâc edüp hâlâ tâc-ı Acem'in aslı budur}.

gözed-/gözet- 1. "korumak." 2. "beklemek." <göz+et- <*kü-z+ed- (EDPT 758)[38]

[11a]

Ve câ-be-câ yerlerin ta'mîr içün ve rahnedâr yerlerin **gözetmek** için Ayasofya altında kayıklar vardır.

[139a]

Zîrâ eyyâm-ı muvâfık olmasın **gözedüp** eyyâm oldukda her bir keştî bir cânibe revâne olurlar.

[174a]

Kılıçbalığı avlanır azîm dalyandır kim anda üç yerde kurulur, limanın cânib-i bahrine ağlar gerüp bir âdem üç kat gemi direği üzre bir külbede oturup kılıçbalığı **gözedir.**

1.2.1.3. +A-

Bu ek eklendiği isimlere hem etken-geçişli hem de oluş bildiren bir işlev kazandırarak onları fiilleştirmektedir. İki heceli olup *n, r, z* gibi ünsüzlerle biten isimlere *+A-* isimden fiil yapma eki eklendiği zaman bu ünsüzlerden önceki dar ünlüler orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı düşer[39] (Ercilasun 1984: 16). Bu ek ile türemiş olan fiiller kendilerinden sonra *–n-, -r-, -t- ve –ş-* eklerini alırlar. Gabain *+A-* ve *+I-* eklerini aynı başlık altında incelemiştir (Gabain 2007: 48). Ergin bu ekin Türkçede başlangıçtan beri var olduğunu ve hiç değişmediğini söylemekte, Eski Türkçede daha işlek durumda olduğunu belirtmekte ve misallerin gittikçe azaldığını düşünmektedir (Ergin 2002: 181). Türkçenin farklı dönemlerinde ekin hususiyetleriyle ilgili araştırmacıların açıklamalarıyla birlikte Seyahatnâme'de ekin orta işleklikte kullanıldığı söylenebilir. Eserin taranan bölümünde *+A* ekini yansıtan örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[38] Timurtaş bu fiili Clauson'dan farklı bir şekilde tahlil etmektedir. Timurtaş fiili *göz-e-t-* biçiminde tahlil edip isimden fiil yapma eklerinden –a-/-e- için örnek göstermektedir (Timurtaş 2005: 131).

[39] bk. (Tseng 2002: 40)

avna- “sırt üstü yuvarlanarak kaşınmak, debelenmek” <avan+a-<agan+a- (EDPT 87) (EUTS 5)

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ’im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî‘î guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi gerindiler ve sündüler ve avsayup **avnadılar** ve eşindiler ve kaşındılar.

benze- “… gibi görünmek.” <beniz+e-<*meng(i)z+e- (KBS 132)

[172a]

İslâmbol'da bir âdem eğri yürüyüp sendirese "Kâsım günü şerbeti içmişe **benzer**" deyü darb-ı mesel olmuşdur.

beze- “süslemek” <bediz+e- (EDPT 390)

[166b]

Bu esnâf dahi pür-silâh olup arabalar üzre dükkânların semiz sığır etleriyle **bezeyüp** alay gösterirler.

boşal- “boş duruma gelmek” <boş+a-l-

[164b]

Yanaki ve Dimitraki ve Lemberaki nâm Urum kapudanları ile cümle on yedi karavana kalyonlardır kim her biri dörder beşer kat anbârlı ve ikişer kat yatırdma toplu ve beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bâğçeli ve hammâmlı ve el değirmenli karavanalardır kim her biri beşer ayda dolar ve beşer ayda **boşalır**.

buda- “bir şeyin çıkıntılarını düzlemek, kesmek.” <but+a-<*but+ı- (EDPT 300)

[303a]

Ve yalan şâhîde damga urup burnun ve kulağın **budar**.

çiğne- “bir şeyi dişler arasında ezmek.” <çikin-e- (EDPT 416).

[346a]

Küleğinin içinde iken keçi oğlağı, kaymağı üzerine ***[346a]*** bassa teyesün nâhunları kışata-yı beyâza te’sîr etmez ve kaymağın bıçağile keserler, sakız gibi **çiğnenir** bir gûne lezîz ve kudretden mümessek râyiha-i tayyibesi vardır.

daya- “yaslamak.” <*tay+a- (KBS 268) tay: eş, destek, denk.

[280a]

Münhedim olup tarîk-ı âmmı sedd etmesin deyü niçe sâhib-i hayrâtlar mezkûr kayaların altlarına azîm çam ve ardıç direkleri **dayamış**, anınçün Direklibel demek ile şöhret bulmuşdur.

[340a]

Bu şehir halkının zu‘munca ***[340a]*** Hazret-i Alî gelüp belin **dayayup** istirâhat etdiğiyçün hâlâ bel ağrısına mübtelâ olan kimesne ol kayaya bellerin koysa bi-emrillahi Te‘âlâ şifâ bulur, ammâ hâssası Allah'dandır.

dile- “istemek.” <dil+e-<tıl+a-<ti-l+e- (EDPT 492) (Brockelmann 1954: 115) (KBS 284)

[8b]

"Ya Emînallâh **dilerim** kim benim içün bu mahalde bir sarây-ı âlî binâ edüp anda dâ’imâ bakıyyetü'l-ömrümü ibâdet ile geçirem.

[94b]

"Demin pâdişâhım pâypûşcu bekârların yeniçeri kırmağa taleb **etmişsiz**, fermân pâdişâhımındır, işte tarfetü'l-ayn içre kırk bin yiğit hâzır-

bâşız, eğer sabâha te'hîr buyurursaŋız seksen bin âdemiz cümle hâzır olup fermân-beriniziz" dediklerinde Süleymân Hân hazzından, "**Dilen** benden ne **dilersiz**" dedükde "Pâdişâhım metâ'ımız sûk-ı Sultânî'de bahâsı nâ-ma'lûm olmağiçün bir pabuc ve mest yüz iki yüz hisâbıyla mezâd olunsun" deyü ricâ edüp ricâları kabûl olur.

[301b]

"Gel gözümin nûrı! Çığı çığı Evliyâ ağam! Bu menim çâker efkende gulâmlarımdan Yezden Şîr mi ve Mirza Şâh'ı mı ve Fîrûz mı ve Pervîz mi ve Alî-yi Yâr'ı mı ve Zevâlîzen mi ve Şehland mı ve Seyf Kulu mı ve Hâl Hân'ı mı bu gulâmlarımın kangısını **dilerseŋ** sana cabalarım.

döşe- "yerleştirmek." <döş+e-<töş+e- (KBS 304) (Taş 2009: 83-84)

[26b]

Ve bu Cübbe Alî hazretleri Okmeydânı'ndan enen gemilere süvâr olmayup hemân Tershâne bâğçesi önünde üç yüz Zeyneddîn Hâfî fukarâları ile deryâ üzre postların **döşeyüp** tevhîd-i erreye meşgûl olup def [ü] kudümlerin çalarak ve alem-i hâfîlerin açarak azharun mine'ş-şems deryâ üzerinden piyâde ve post-nişîn ubûr etdüğin kal'adan küffâr-ı dûzah-karâr görünce ru'b u bîmden akılları çâk olup Cübbe Alî hazretleri postların deryâdan alup Cibâlikapusu'ndan sarıldılar.

[120b]

"Beğim, hikmet-i Hudâ seccâdemizi tâ kabr-i Ebâ Eyyûb üzre **döşemişiz**, hemân şu mahalli kazsınlar."

[253a]

İbtidâ bu hapsi balığın pâk ayırtlayup onar onar kamışa dizüp ma'denos ve kerefis ve soğan ve pırasayı pâk hûrde kıyup darçın ve fülfül-i siyâh ile halt edüp bir kat kerefis ve ma'denivâzı pilaki tavası içine **döşeyüp** bir kat hapsi **döşeyüp** ba'dehû Tarabefzûn'un âb-ı hayâta benzer su zeytûn yağın döküp germâ-nermâ âteşde bir sâ'at pişüp gûyâ nûr olup tenâvül eden nûr-ı pür-nûr olur.

esne- “yorgunluk ya da uykusuzluk anlarında ağzın büyükçe açılarak nefes almak.” <esin+e-(EDPT 249)

3/[133b]

Kelb dahi sâye-i cenâhdan çıkup bir hayli **esnedi** ve gerindi ve sündü.

işe- “idrar torbasındaki sıvıyı dışarı atmak.” < çiş-e- (EDPT 431)

Gülensoy, bu fiilin tahlini yaparken Orta Türkçedeki *çişe-* fiiline dayandırmaktadır (KBS 441).

[115b]

Dîvâneyi ba‘zı müslimler bir kaç guruşa sulh edüp yine ba‘de's-sulh edebde dal-kîr mühmele olup lâşe-i Yahûd üzre sepe sepe **işeyüp** başında şapka ile firâr etdi.

3/[130b]

Gulâmımın manzûru olduğu üzre, anın naklidir, Ânî gördüm, der, bir kefere hemân zekerin çıkarup tavukların üzerine sepe sepe **işedikde** anı gördüm, sekiz aded tavuklar benî Âdem olup yine ol acûze fertûte oldukda ol teşelşül eden kâfir acûze avreti ve gulâmları döğe döğe bir cânibe götürdü.

--

"Vallahi ahşam tavukların üstüne ol kefere **işeyince** tavuklar âdem oldu. İsterseŋiz işeyen kefereyi getirelim" dediler. Cânım getiriŋ, dedim.

kada- “çivilemek, mıhlamak.”<*kad+a- (DS 2589) (Dankoff 2008: 134)

[300b]

Teferrücgâh-ı meydân-ı Çevgân: Bu arsagâhın ortasında eflâke ser çekmiş iki ar‘ar sütûnun birbirine **kadayup** tâ zirve-i a‘lâsında bir sîm tâs vaz‘ olunmuşdur.

kana- “kan akmak.” <kan+a- (KBS 457) (EDPT 634)

[86b]

Musîbet-i azîm olup niçe bin ümmet-i Muhammed nehr-i Raba'ya gark-ı âb olup cengde bir âdemin burnu **kanamamışken** küffârdan ibtidâ bu kadar kelle ve hınto araba mâllar alınup (…)

kapa- “bir şeyin üstünü kapalı hale getirmek.” <kap+a- (KBS 459)

[200a]

Ve bu bezâsten içre cümle (---) pâye-i kâ[r]girler üzre (---) aded rusâs-ı nîlgûn ile mestûr kubbe-i azîmdir kim cânib-i erba‘asında demir kapaklı pençereler vardır ve dâ’iren-mâdâr kubbe etrâflarında âdemler gezüp demir kapaklar **kapayacak** tabakalar vardır.

[358a]

Bir kazgan-ı kebîri germâ-germ âteş üzre koyup kazgan içine murâd edindikleri elvân boyalar içre kazganın nısfına dek su koyup ağaçdan binâlar üzre deste deste sûfları korken her sûfun birer katı içre birer ağaç çöpleri koyup deste deste sûflar kazgan içre yerleşdirüp kazganın ağzın **kapayup** etrâfın hamîrle sıvayup germâ-germ âteş edüp bi-emrillah ol kazgan içre buların te’sîri buhârı sûflara urup sun‘-ı Hudâ gûnâ-gûn izler olur kim Mânî ve Behzâd kalemin çekmede âcizlerdir.

kişne- “(at, eşek vb.) yüksek ses çıkarmak.”<kişen+e- (DTS 310) krş. kişen “hayvan bağlamak için bağ.” (DTS 310)

[207a]

Ammâ aykır gibi **kişner** bir sâzdır ammâ üç târlıdır.

3/[99b]

Biz dahi çarhacıyla ileri vardık ammâ göz gözi görmez bir mesâfe-i ba‘îdede ârâm edüp at diğnendirüp girüden asker gelmesine muntazır olup vakt-i şâfi‘î dâhil olmasına müterakkib olup ba‘zı iğdiş atlı olanlarla hakîr

ileri vardım ki iğdiş at aykır at gibi süheyl urup **kişneyüp** düşmeni âgâh etmez.

kuşan- "giyinmek, beline bir şey bağlamak." <*kurış+a-n- (EDPT 665)

KBS'de kelime <kur+şa-n- biçiminde tahlil edilmektedir. (KBS 580)

[27a]

"fâtih-i Kostantıniyye biz olaydık" deyü iki yerden iki şecî' nâmdârlar ikişer yerden gayret kemerlerin **kuşanup** yedi yerden Edirnekapusu câniblerin münhedim etdükleri alâmetleri zâhirdir.

[320b]

Cümle kefere kralları hîn-i cülûsda kılıç **kuşansa** Açıkbaş ve Dâdyân'ın izniyle bir âdem kılıç kuşadup cümle kefere ol kral-ı dâldan bid'at ederler.

ohşa- "sevmek, şefkat göstermek amaçlı bir şeyin üzerinde elini gezdirmek." < *oguş+a-(KBS 618)

[98b]

eş-Şeyh Mehemmed Hamdüddîn ibn Akşemseddîn: Bunlar rahm-ı mâderde iken pederleri vâlide-i Hamdî'nin karnına urup "Bire benim şâ'ir ü mâhir ve âlim ü fâzıl u kâmil oğlum" deyü vâlideleri rahminde iken yapışup **ohşarmış**.

[368b]

Ammâ bunlar dahi rahm-i mâderde iken vâlideleri karnına pederleri urup "Bre benim zî-akl Aristo-yı zû-fünûn ve şâ'ir ü mâhir ve musannif ü mü'ellif oğlum" deyü vâlidi, vâlidesinin batnın **ohşarmış**.

oyna- 1. "oynamak." 2. "hareket etmek, dönmek, kımıldamak." <oyun+a- (EDPT 275) (Taş 2009: 83) <oy-u-n+a

[152a]

Sanasın bâğ-ı cennetdir Edirne, Bursa, İslâmbol
Güzellerle müzeyyendir Edirne, Bursa, İslâmbol

Brusa kaplıcasında Edirne Tunca nehrinde
Stanbul Kumkapusu'nda deniz mâlikleri ***oynar***

[168b]

Ve ba‘zılarının ellerinde kavalların çalarak gülerek **oynayarak** ellerinde acîb ü garîb harbalar ve şeştüperler ve salma ve salıklar ve ucu demirli toyakalar ile niçe bini ubûr eder.

[69b]

"Hey şâhım bu tıflı göresin Kayser-zemîn ve Îrân ve Tûrân ve Sûrân-zemîn halkını mât u mütehayyir kılsa gerekdir. Zîrâ görürsün gözleri sâ‘at rakkâsı kimi ca‘al-ı belh **oynar**" dedi.

sıçra- “atlamak, fırlamak” <saçar+a- (EDPT 798)

Fiil KBS’de saç-ra- biçiminde tahlil edilmiştir (KBS 763).

[114b]

Garâbet bunda kim ömründe görmediği âdemi görünce ism [ü] resmiyle fülân çebu deyü âşinâlık arz ederdi ve yigirmi sene mürûr etmiş âdemi gördükde "Fülân kadının oğlu fülân çebu hoş geldin" deyü ayağa kalkup **sıçrayup** reftâr ederdi.

3/[28a]

Hemân Amr **sıçrayup** kabr içine girüp *"Bismillah"* deyü yatınca meğer mezâr kazanın biri Hazret-i Azrâ’îl imiş.

sıva-/sığa- 1. “bir şeyin üzerini çamur, çimento vb. ile kaplamak.” 2. “kolu, paçayı yukarı çekip toplamak.” <*suv+a-<*suw+a- (KBS 774) (EDPT bk. sığa- 806)

[131a]

Eğer kolumburuna top ise yigirmişer kâlıb, eğer şâhîler ise yüzer kâlıb, eğer içine âdem sığar şayka toplar ise beşer [yüzer] kâlıb koyup

cümlesinin ağızların Kâğızhâne balçığıyla **sıvayup** meselâ bostânları ray etmeğiçün su yolları ederler.

[205a]

Sıvacıyân dükkânların **sıvayup** nakş ederek geçerler.

[154b]

Bu kavmin üstâd-ı kâmili Murâd Hân'ın cellâdı Kara Alî, bâzûların **sığayup** tîğ-ı Dahhâk'dan nişân verir tîğ-ı âteş-tâbın kemerine bend kılup sâ'ir işkence ve karabend ve nakşbend ve kemenbend ve zünnârbend edecek ucu aşıklı yağlı kemendleri kemerine asup (…)

[161a]

Ve arabalar üzre hamîr yoğururak ve pişiriciler kolların **sığayup** furundan etmek çıkararak "Ala vere" diyerek ve gayrı tâ'ifeleri omuzlarında furun kürekleri ve söngeleri ve gelberileri ve furundan âteş çekecekleri cümle dîbâ ve şîb ü zerbâf ile bu zikr olunan âletlerin saplarını sarup gûnâ-gûn şakalar ederek bir hây-hû ile ubûr ederler.

uğra- 1. "bir yerde kısa süre kalmak, ziyaret etmek." 2. "maruz kalmak."<ugur+a- <og(u)r+a- (KBS 959)

[163a]

Zîrâ sekiz rûzgâr ve yetmiş kerte üzre ne diyâra gideceğin ve ne cezîreye **uğrayup** ol limana karîb sığ mıdır ve dökündülü taşlık mı ve kumsal mı ve amîk mi ve a'lâ yatak liman mıdır?

[286a]

Ammâ deverân [u] cereyânı, tulû' [u] gurûbu cümle dörd yüz fersah yerdir ve dörd yüz büleyde ve kasabâtlara **uğrar**, ammâ Erzurûm sahrâsında ibtidâsı gâyet lezîzdir kim hakkında Cenâb-ı Bârî Kur'ân-ı azîminde ve Furkân-ı mecîdinde yâd eylemişdir.

[351b]

Hattâ gark-ı b[a] sebeb ibâdullah bu Kızılırmak'da gark olan mahlûk-ı Hudâ'nın aslı, Allahu a'lem beddu'âya **uğramışlardır**.

uza- “uzun duruma gelmek.” <uz+a- (EDPT 281)

[250b]

Ve Bâb-ı Zindan'dan Bâb-ı Zağanos'a varınca bu cisre muttasıl kal‘a dîvârı **uzamışdır.**

[174b]

Karitya oldur kim bir gemi sereni yalı hânesinden taşra **uzayup** ucunda çâr-kûşe sırıklarda ağlar gerilüp deryâdan bu fünûn ile balık sayd ederler, hayli ma‘rifetdir.

yala- “bir şeyin üzerine dili sürmek.” <yal+a-<yal+(g)a (KBS 1039) (Seng. 334v 24) (Taş 2009: 175)

EDPT ve DTS’de kelime yalga- biçiminde değerlendirilmiştir (EDPT 926) (DTS 228).

[38b]

Hâssa-i dîğer, bir âdem zahîre mübtelâ olup yüreğinden kan gitse Terlerdirek terinden **yalasa** bi-emrillâh halâs olur. Hâssa-i sâlis, bir âdemi rub‘ ısıtması dutsa Terlerdireğin dibinde kaplı olan bakırın câ-be-câ yerlerinde delikler vardır, andan bir kaç parmak toprak **yalasa** bi-emrillâh is-tifrâğ edüp halâs olur.

[273b]

Ammâ hakkâ kim bir sun‘-ı Hudâ ve ibret-nümâ bir seng-i asferdir kim altun ve cevâhir anın yanında ne şeydir. Bir âdem sarılık marazına müb-telâ olsa ol amûdı üç kerre üç cum‘a ertesinde ale's-sabah **yalasa** bi-emrillah şifâ bulur.

[363a]

Köprülü askerin Varvarlı varup koyun kuzular gibi **yalayup** hayme ve hargâhları ve bâr ü bengâhları ve tevâbi‘at-ı bî-günâhların âhın alup küffâr gibi zincirleri gerdenlerine bend kılup esîr gibi bu kadar müslimîni keşan ber-keşân edüp (…)

3/[110b]

İkinci kabrin iki taşın kazıyup **yalasa** bersan zahmına dâ-i devâdır. Üçüncü kabrin taşlar[ın] kazıyup **yalasa** cüzzâma şifâdır. Dördüncü merkadin taşların yedi sabâh **yalasa** yerakân zahmına devâdır.

yanaş- "yakınına gelmek." <yan+a-ş-

Gülensoy bu kelimeyi *yan+(a)ş-* biçiminde açıklamaktadır (KBS 1054).

[13b]

Akdeniz içre muvâfık eyyâm ile üç gün üç gece Kudüs-i Şerîf'in Yâfa nâm iskelesine **yanaşır**.

3/[85a]

Basra önünde Hindistân ve Portugal gemileri gelüp **yanaşır.**

yaşa- "ömür sürmek." <yaş+a- (EDPT 976)

3/[59a]

Temmûzda bir âdem bulunmaz. Zamân-ı imâretinin âsâr-ı binâları hâlâ harâb u yebâb [u] turâb **yaşar.**

yayka- "yıkamak."<yay+(ı)k+a- (DS 4211) (TTS 4443)

[154a]

Esnâf-ı arayıcıyân: Bu tâ'ife çöplük subaşısına mensûbdur. Kârları nefs-i ***[154a]*** İslâmbol içre cemî'i hânedânlarda ve şâhrâhlarda ne kadar mezbele ve hâr [ü] hâşâk var ise zenbîller ile taşıyup deryâ kenârında tekneler içre **yaykayup** içinde akçe ve mankır ve mismâr ve gayrı gûne eşyâ bulup kifâflanırlar.

1.2.1.4. +I, +U-

Ünsüzle biten isim kök ve gövdelerine gelerek geçişsiz fiil yapan bu ekler oluş bildiren eklerdendir (Toprak 2005: 46). T. Tekin de ekin geçişsiz fiiller türettiğini belirterek *biti-* "yazmak"<*bit+i-*, *tokı-* "dövmek, savaşta mağlup etmek" <*tok+ı-*, *yorı-* "yürümek" <**yor+ı-* gibi örnekleri vermektedir (Tekin 2003a: 87). OTWF'de Erdal, *+A-* eki gibi *+I-* ve *+U-* eklerine de müstakil bölümler ayırarak ayrı ayrı incelemiştir. Erdal, *+I-* ve *+U-* şekillerinin biçimsel olarak geçişsiz fiiller türetmesi ortak yanları olmasına karşın köke katmış oldukları anlam özellikleri farklıdır (OTWF 474). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde bu ek ile türemiş bir fiil tespit edilmiştir.

acı- "üzülmek". <ac+ı- (Ercilasun 1984: 16-17)

Fiil (EDPT 20)'de kök fiil olarak değerlendirilmektedir. Tekin ise *āçı- <*āçığ şeklinde uzun ünlülü olarak göstermektedir (Tekin 1995: 65).

[252b]

"Namâz bulunur ammâ hapsi bulunmaz" deyü câmi'de imâm ve mü-'ezzin dahi namâzı bozup "Ahçacuğumla bir makrama hapsi var" deyü ol nâzik sırmalı makramalara balığı koyup reftâr ederek balığın suyun akıdup gi-derken ba'zılar balığın suyu akdığına **acıyup** "Bre palığın suyın ya ne akıdırsın, suyına bir pilavcık salsana" deyü birbirlerine ***[253a]*** latîfe ederler.

[360a]

Andan Harputlu Pehlivân Şücâ' terâzûsü iki destinde iki desti, mâ'-i zülâl ile mâl-â-mâl gidüp geldikde destiler destinde iken bir çârmıhdan kendüyü aşağı eyle uçurdu kim cümle ehl-i teferrüc "Vâh pehlivân" deyü **acıdılar**.

ağrı- "acımak." <*ağ-ır+ı- (Röhrborn 1977: 72) (Taş 2009: 91) (EDPT 91)

[58b]

Sûr-ı hümâyûnda hitânının târîhidir:

Mehemmed sünnetine eylen ikrâm

*Şerî‘at kesdiği parmak **ağırmaz.***

[158a]

Hazret-i Mûsâ'nın gözü **ağrıyup** Cenâb-ı Bârî "Yâ Mûsâ ol hâtûna var kim gözüne ilâc etsin" buyurduklarında Hazret-i Mûsâ varup ol hâtûn Mûsâ'nın ayağı altından gubârı alup mübârek gözlerine eküp Hazret-i Mûsâ şifâ buldu.

3/[65a]

Hattâ bir adamın dişi **ağrısa** bir mâvî su sürer dişin veca‘ı teskîn olur.

doku- “kumaş yapmak.” <tok+ı- (Taş 2009: 93)

[148a]

"Hazret-i Âdem'e Cenâb-ı Bârî nefh-ı rûh etdikden sonra Cibrîl-i Emîn ile tâc ve hulle gönderüp civârına da‘vet edüp huzûr-ı Hakka hırka ile mestûr vardı. Ve yedi yüz yıl, bir rivâyetde âhiret günüyle yedi gün, ürd-i behiştde sâkin olup zemîne nüzûl ederken incîr yaprağı üzre şed bağlayup ba‘dehu Şîs Nebî bez **dokuyup** hırka edüp geymek Âdem Nebî'den kaldı.

[162b]

Pîrleri bez **dokumada** Hazret-i Şîs'dir ammâ Hazret asrında pîrleri ma‘lûmum değildir.

[200b]

Mardin kârı ve Bursa kârı sırmalı katîfe ve sereng yasdıklar ile dükkânlarında **dokuyarak** cümle müsellah geçerler.

kuru- “yumuşaklığını yitirip sert hale gelmek.” <*kur+ı- (EDPT 646) (Ercilasun 1984: 17)

[170a]

Ba‘dehu Mısır eşirrâları dahi Muhammed Ekber'i diri iken bir yaş deve derisi içre sarup şiddet-i hârda deri içre dura dura **kuruyup** püşt-i pâ ile ura ura bu gûne şehîd etdiler. *Rahmetullâhi aleyhimâ*.

şakı- “ezgili yüksek ses çıkarmak.” <şak+ı-

Gülensoy kelimenin tahlilini *şa-k+ı- (KBS 834) biçiminde vermektedir.

[24a]

Yıldırım Bâyezîd Hân taht-nişîn ***[24a]*** müstakil pâdişâh olup etrâf-ı kâfiristâna Yıldırım Hân yıldırım gibi **şakıyup** babasının intikâmın almağiçün diyâr-ı deyr-i küffâristâna kılıç urup (…)

taşı- “bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek.” <taş+ı- (KBS 866) (EDPT 561)

[30b]

inkırâzu'd-devrân ma‘mûr [u] âbâdan ola deyü du‘â edüp ol mahallin zîr-i zemîninden bir hafta kâmil niçe {bin} deve yükü mâl-ı Tâkyânûs-ı okyûnûs çıkarup kıral hazînesine ve Tershâne bâğçesine **taşıdılar.**

[39b]

Hâlâ haçlı sancaklarında Yahyâ Nebî'nin Sencovan nâmıyla sûretin yazup sancak **taşırlar**.

[150b]

Sapan **taşımak**, şeytânı kovarım demekdir.

Keşkül **taşımak**, bahr-i ummânım demekdir.

Cilbend **taşımak**, ummân-ı kerâmeyim demekdir.

Mecmû‘a **taşımak**, bahr-i ma‘ârifim demekdir.

3/[122a]

Böyle bir kaht mâlı şehirdir kim re‘âyâ paşalara arabalar ile fıçı fıçı su **taşırlar.**

yülü- "vücuttaki fazla kılları traş etmek." <yol-ı- (Teres 2009: 589) (EDPT bk. yüli- 919)

[150a]

Ve bıyık **yülümek** varlığımdan geçüp kubh manzara kabûl etdim demekdir.

yürü- "adım atarak ilerlemek."<yōr+ı- (KBS 1194) (Taş 2009: 94) (Tekin 1995: 179)

[8a]

"**Yürü** işin râst gele, el-Fâtiha"

[59a]

eş-Şeyh Üsküdarî Mahmûd Efendi *kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-azîz* kutbiyyete kadem {basup} Sultân Ahmed, rikâbında piyâde **yürümüşdür**.

[190a]

Yüz, yüz elli çift pehlivânlar cümle kisbetlerin geyüp sarı şîr-i revgan yağıyla yağlayup çifte çifte âdem ejdehâsı gibi apul apul **yürüyüp** birbirlerine kağan arslan gibi sarılup bu kadar temâşâcılar içre birbirine evren-misâl kec-nazar edüp alt üste ve üst alta pehlivânlık ederek cümle (---) bend lu'bedebâz-lıkdan kesme ve şîrâzî ve kesebend ve terskepce ve pîşkabza ve yanbaşı ve sergelle ve âsumâniş ve cezâyir sarması ve boğma ve karakuş nâm oyunları icrâ ederek alayköşkü dibinden ubûr edüp pâdişâhdan ihsânlar ile şeref-yâb olup ubûr ederler.

[238a]

Bizzât Yıldırım Bâyezîd Hân rikâblarında piyâde **yürüyüp** bey'at-kerdeleri olduklarından mâ'adâ Yıldırım Bâyezîd Hân Nilüfer Hânım nâm-ı cânım olan kerîme-i afîfesin Emîr Sultân'a tezvîc edüp azîm sürûr [u] şâdmânlar oldu.

1.2.1.5. +(G)Ir-/ +KIr-

Bu ek genellikle yansıma sesli isim köklerinden oluş bildiren geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir. Güner, yaşayan varlıkların seslerinin dışa vurulmasını, çıkarılmasını ifade etmede kullanıldığını belirtmektedir (Güner 2008: 122). Demirci tabiat taklidi isimlerden "ses çıkarmak" anlamlı fiiller türeten ek olduğunu söylemektedir (Demirci 2010: 208). Ercilasun ise bu ek için Kutadgu Bilig'den için *bür+kir "serpilmek*", *büv+kir- "serpmek*" örneklerini vererek taklîdi isimlerden fiil yaptığını belirtmektedir (Ercilasun 1984: 20). Korkmaz bu ekin birleşik bir yapıda olduğunu düşünmekte ve *+KIr-/+KUr-<+k-(I)r-* biçiminde izah etmektedir. Aynı şekilde Banguoğlu da ekin *sümkür- (<*süm-ük-ür-)* örneğinde olduğu gibi birleşik olabileceğini söylemektedir (Banguoğlu 2007: 213).

Araştırmacıların yukarıdaki açıklamalarından yola çıkarak Seyahatnâme'de geçen ve bu ek ile türetilmiş fiillere bakıldığında gerçekten de yansıma sese dayalı isimlerden fiilleşen kelimelerle karşılaşılmaktadır.

Seyahatnâme'de tespit edilen fiiller şunlardır:

anır- "(eşek) yüksek ses çıkarmak." <a+(k)ır- <a+kır-< (KBS 70)

[170b]

Bunlardan sonra meşhûr-ı âfâk olan işkembeci eşekleri dahi kerrenây-ı Acem gibi segâh makâmında işkembecilere nazîre **anırarak** ubûr ederler.

bağır- "yüksek ve gür ses çıkarmak." <ba+ğır- < *ba+kır- (KBS 103)

[174b]

Ammâ bu balık satıcılar dükkânların tahtırevânlar üzre bâlâda tahrîr olunan mâhîlerin envâ'ından niçe bin mâ'ideleri tablalar ile zeyn edüp ve arslan-misâl eyi balıkları boğazından zencîrler ile bağlı **bağırup** çağırup feryâd eder.

[338b]

Eşeğim **bağırmadan**, kal'adan yeniçeriler çağırmadan, paşa kulların başına kığırmadan, benim şu kızıl ağacıma narh ver.

çağır- “seslenmek, yanıma gelmesini istemek” <ça+ğır- <*ça+kır- (KBS 211) (EDPT 405)

[13b]

Kostantîn hâb-ı râhatdan bîdâr olup vâlidesi Hellana'yı huzûruna **çağırup** vâkı‘a-i mâ-vaka‘ı bir bir takrîr edüp (…)

[64a]

"Hay gidi Osmânlı Ahıçka bahânesiyle üzerime geliyor" diyüp Dişlen Hüseyin Paşa'yı ziyâfet tarîkiyle kal‘aya **çağırup** taşrada kalan askerinin cümle erzâkların gâret ü tâlân etdirüp bî-günâh ve bî-haber niçe bin ümmet-i Muhammed şerbet-i şehâdeti nûş edüp Hüseyin Paşa dahi kal‘ada bu câm-ı ecelden nûş edüp (…)

geğir- “midedeki gazı ağızdan çıkarmak.” <ge+kir<*ke+kir- (KBS 360)

3/[94b]

{Zîrâ "Eğir ye de **geğir** demişler} Gerçi Devlet-i Âl-i Osmân'da Azak eğiri ve Kanije eğiri meşhûrdur ammâ bu Çağa gölü eğiri kadar latîf böyle hâzimü’l-ifrât eğir olmazdır.

haykır- “yüksek ses ile bağırmak” <hay+kır- (KBS 407)

[168b]

Esnâf-ı çoban-ı bahâdırânın cümlesi gûnâ-gûn alât-ı silâha müstağrak olup ellerinde dalyan tüfengler atarak ve çobanlar boruların çalarak ve türküler **haykırarak** ve sapan-ı Dâvûdîleri şırak şırak atarak makâm-ı ırâk **haykırarak** ubûr ederler.

[353b]

Ben bu eve konayım, ammâ birbirimizden haberdâr olalım" deyüp gulâmımın biri atından inüp çit havlı kapusun açup havlıya dâhil olunca levendâne alay çavuşu gibi tabl-bâza tarralar urup "salât-ı Muhammed" deyü na‘ralara rehâ buldurup "ev sâhibi" deyü bir na‘ra dahi **haykırdım**.

3/[9a]

Hemân yine türbe-i Hoca'dan "Ağa sadakanızı veriŋ de güle güle gidiŋ, beri geliŋ beri" deyü **haykırdı**.

kıjgır- / gıjgır- “yanmak, alev almak.”<kıj’yansıma’+gır- (TTS 1691;2479) (DS 2033-2791)

[130b]

Kaçan kim vakt-i şitânın erba‘în ve zemherîri olunca İskender izniyle mezkûr sehereler mutalsam ile binâ olmuş bakır gemilere süvâr olup bâdbânsız rû-yı deryâda berk-i hâtif gibi **kıjgırarak** Akdeniz'de ve Karadeniz'de gezüp Makedona ya‘nî Kostantîn şehrin hıfz [u] hırâset edüp kırk günden sonra yine Tophâne'ye gelüp gemileri limanda bağlayup sehere ve sâhirler haps olurdu.

[132a]

Her bir top bu minvâl üzre kırkar ellişer kerre atıldıkda} ejder-i heft-ser-misâl **gıjgırdıklarında** âdemin zehresi çâk olup {zemîn [u] âsumân dir dir ditreyüp cemî‘i düşmen ru‘b u haşyet çekerler.

tükür- “tükürüğü ağızdan çıkarmak” <tü+kür <tü+w[~y/p]+kür (KBS 942-943)

[114b]

Ve eğer bir âdem üzre **tükürse** dîvânda mu‘âteb olması mukarrer idi.

üfür- “üflemek.” <üf+(g)ür-(ü)l-müş<üf+(K)Ir- (KBS 987)

[179a]

Bunlar dükkânların elvân elvân ezhârât [ü] şükûfeler ile zeyn edüp niçe husrevânî küpler içre ve kalaylı taştlar içre Mayak ve Perezen ve Kerş ve Taman ve Kefe ve Kili ve Akkirman yağların katremîz şîşeler içre arabaların zeyn edüp ubûr ederken ba‘zı mudhik âdemleri uryân olup cümle vücûduna yağ sürüp ellerinde **üfürülmüş** rûzgâr ile memlû tulumlar ile seyrâncıların üzerine vardıkca temâşâcılar gerüye kaçup şâhrâhı küşâde ederler.

1.2.1.6. +(A)r-

Korkmaz, ekin bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek "olma" bildiren geçişsiz fiiller kurduğunu belirtmekte ve ekin Eski Türkçedeki *er-* fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşarak ekleşmesinden ortaya çıktığını söylemektedir. Korkmaz ayrıca ekin daha çok renk adlarında oluş bildiren fiiller yaptığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 112 ve Korkmaz 1995: 190-191). Toprak da aynı şekilde ekin sıfat cinsinden kelimelere gelerek geçişsiz fiiller türetme fonksiyonu ile kullanıldığını belirtir (Toprak 2005: 52).

Ekin yapısıyla ilgili olarak Hacıeminoğlu "*Kanaatimize göre bu ek de kaynaşmış bir ektir. Yani önce –a-/-e- ile isimden isim yapılmış, sonra da –r- ile fiilden fiil yapılmıştır."* demektedir (Hacıeminoğlu 1992: 176). Eckmann ve Karamanlıoğlu gibi araştırmacılar *+r-* ve *+Ar-* eklerini aynı başlıkta ele almaktadır (Eckmann 2005: 55; Karamanlıoğlu 1994: 47; Güner 2013: 157).

Ergin, Türkçede eskiden beri görülen bu ekin işleklik sahasının hudutlu olduğunu söylemekte ve daha çok renk isimlerinden fiiller türettiğini belirtmektedir. Ergin, *ağ-ar, boz-ar, mor-ar, yeş-er* (*<yaş-ar-*) vb. örnekleri vermektedir (Ergin 2002: 182).

Araştırmacıların ekin Türkçedeki farklı dönemlerdeki kullanım sahasıyla ilgili açıklamalarıyla birlikte Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde bu ek ile türetilmiş fiillere bakıldığında fiillerin isim köklerinin bir renk adına dayandığı görülmektedir. Bu hususta ekin Eski Türkçe döneminden itibaren işlevinin değişmediği söylenebilir.

Seyahatnâme'den tespit edilen ve *+(A)r-* isimden fiil yapma ekiyle türemiş fiiller şunlardır:

ağart- "beyazlatmak." <ak+ar-t- (OTWF 499)

[344a]

Şekl-i murabba' ve muhammes ve müseddes şekl-i mühr-i Süleymânî gibi taşlardır. Anınla kuyumcular gümüş **ağardırlar** ve cerrâhlar sirke merhemine kor ve nasır olan yaraya şeb ekerler.

bozar- “boz renge dönüşmek.” <boz+ar- (KBS 167)

[228b]

Pâk kâşîli ve münakkaş tavanlı ve kârgîr soffalı biner âdem alır bozahâne ve buzhâneler vardır kim temmûzda zîr-i zemînler içre bozaların buzlar üstüne koyup bozaları göğreyüp **bozarup** sovuk olur, cüllâb-misâl pâk bozası olur.

göğre- (göğer-) “yeşillenmek.” <gök+ar-<kök+er- (OTWF 501)

[228b]

Pâk kâşîli ve münakkaş tavanlı ve kârgîr soffalı biner âdem alır bozahâne ve buzhâneler vardır kim temmûzda zîr-i zemînler içre bozaların buzlar üstüne koyup bozaları **göğreyüp** bozarup sovuk olur, cüllâb-misâl pâk bozası olur.

karar- “siyah hale gelmek.” <kara+r- (Korkmaz 2007a: 113)

Bu fiil OTWF’de +r- eki ile birlikte değerlendirilmiştir (OTWF 501).

3/[98b]

Mehemmed Kethüdâ'nın aklı gidüp Kara Hasan Ağa doğru paşanın yanına varup **kararup** bozarup eydür: "Bak a sultânım, efendiciğim! Benim yetmiş kise kalemiyyemi alup bu kadar masrûf çeküp ve bu kadar zamândan berü hatt-ı şerîf ile Türkmân ağalığı benim ola.

kızar- “kırmızı hale gelmek.” <kız+ar- (EDPT 685) (KBS 523) (DTS 450)

Bu fiil bazı kaynaklarda isimden türemiş fiil olarak ele alınmaktadır. Ergin, fiilin tahlilini yaparken *kız+ar-* biçiminde isimden türemiş bir fiil olduğunu belirtir (Ergin 2002: 182). Bu fiil ile ilgili olarak Teres, *kız-* “kızmak” eylemine –ar- fiilden fiil yapım ekinin eklenmesiyle türemiş geçişli bir eylemin ortaya çıktığını söylemekte bununla birlikte Çağatayca sözlüklerde de *kızar-* “kızarmak” şeklinde kelimenin yer aldığını belirtmektedir (Teres 2009: 532).

[335a]

"Pâdişâhım! Hâlâ Seydî at üzre, başı kaba gözleri **kızarmış** ve ejder-i heft-sere dönmüş, el gaddâreye urmuş ve uyluğunda on iki nîze-i Dahhak'dan nişân verir hıştları dizmiş. Şimdi bir ânî katl ediŋ deyince anı bu mahalde atından bin âdem indiremez. Çok âdem helâk edüp huzûr-ı pâdişâhîde çok bednâmlık olur. Pâdişâhımdan ricâ ederiz, bir damla kanın afv edüp ba‘de zamân hakkından gelesiz" deyü ricâ ederler.

süpür-/süyür- “bir yerdeki çöp, toz vb. şeyleri süpürge, fırça gibi araçlarla toplayıp temizlemek.”<*süp+ür- (KBS 822) (EDPT 791)

[154a]

Bunlar cümle pür-silâh olup azîm bal fıçıların gûnâ-gûn berk-i ahdar-gûn ile zeyn edüp sırıklarla fıçıları omuzlarında götürüp ellerinde kazma ve kürekler ve meydân süpürgeleri ve gerdeller ile "Aşa aşa" diyerek câ-be-câ yolları **süpürüp** gerdellere ve fıçılara doldurup ubûr ederler.

[187a]

Yılda bir kerre bunlar kuyumcu dükkânlarının ve sâ‘atcilerin dükkânlarında olan hâr [u] hâşâk türâbları **süpürüp** pâk edüp gümüşhânecilere satup anlar dahi leb-i deryâda rumatları tekneler içre çalkayup hâr [u] hâşâkı deryâya gidüp altun ve gümüş pâreleri tekne içre kalup ba‘dehu kal edüp bu gûne kâr eder Yahûdîlerdir.

[302a]

Der-sitâyiş-i külliyât-ı Tebrîz-i Dilâvîz**:** Evvelâ cümle hüsniyyâtından biri budur kim âb-ı cârîleri firâvân olmağıla şeb [u] rûz şâhrâhlarından cârûblar ile **süpürüp** bir zerre gird-i gubârdan bir şemme koymayup âb-ı nâb nisâr edüp cemî‘î esvâkları eyle pâk serdâbdır kim rûz-ı nevrûz-ı mâh-ı temmûzda âdem sûk-ı sultânîde tâze cân bulup tâze civânân esnâf yüzüne bakmadan âdem hayrân olur.

3/[37b]

Hakîr ziyâret etdikde ol mestûr çuka hâzır idi. Hakîr bu kabr-i münevver üzre cümle gubârı **süyürüp** hizmet-i Resûl'de bulunup hasbeten lillah bir hatm-i şerîfe şürû‘ edüp ba‘dehû ziyâret-i vedâ‘ ile yine atlarımıza

süvâr olup vakt-i gurûbda Kerk-i Nûh kal‘ası dibinde ordu-yı İslâm'a gelüp vâsıl olduk.

yeşer- “bitkinin canlanıp yaprak vermesi” <yeş+er-<yaş+ar- (KBS 112)

[139b]

"Yâ Rabbî bu kuru ağaca meyve ver ve meyvesin meşhûr-ı âfâk eyle" deyü du‘â edüp Bâyezîd-i Velî ve Kara Şemşeddîn hazretleri âmîn deyüp ol sâ‘at kuru kızılcık çubuğu **yeşerüp** berk [u] bâr verir.

3/[43a]

Meryem du‘â edüp ol ân **yeşerüp** hurmâ-yı rutab verüp Meryem cem‘-i rutab ederken Hazret-i İsâ sâye-i nahlde zahrı üzre yatarken mübârek pây-ı sa‘âdetinin ökçesiyle taşı urup ökçesi te’sîr etdüğü iki ökçe çukuru hâlâ nümâyândır.

1.2.1.7. +DA-

Ergin, ekin Türkçede eskiden beri görüldüğünü ve bu ekin ses taklidi kelimelerden fiil yapmakta işlek olduğunu belirtmektedir. Ses taklidi isimlerden *olma* ifade ederken diğer isimlerde *yapma* ifade etmektedir. Ergin ekin Eski Türkçede hem *d*’li hem de *t*’li biçimlerinin olduğunu Batı Türkçesinde ise yalnızca *iste*- fiilinde *t*’li şeklin kaldığını söylemektedir (Ergin 2002: 182). Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesi dönemi için bu ekle yapılan kelimelerin sayısının sınırlı olduğunu söylemekte ve bugün daha ziyade tabiat taklidi kelimelerden fiil yaptığını belirtmektedir. Timurtaş *alda*- “aldatmak” ve *ünde*- “çağırmak” örneklerini verir (Timurtaş 2005: 131). Ercilasun geçişli fiiller yaptığını söylediği bu ekin ünsüzünün, sedalı ünsüzlerden sonra *d*, sedasız ünsüzlerden sonra *t* olduğunu belirtmektedir (Ercilasun 1984: 18-19). Erdal bu ekin türemiş fiillere gelmediğini söylemektedir (OTWF 416). Gabain *+DA*- ekinin Moğolca’da da aynı olduğunu belirtip işlevini taban ismini vasıta haline getirmek olarak açıklamaktadır (Gabain 2007: 50). Korkmaz ekin birkaç tek heceli ad dışında yansıma sözlerden ses yansımalı fiiller türeten bir ek olduğunu ve adlardan geçişli fiiller türettiğini belirtmektedir. Korkmaz

"Ses yansımalı ikincil köklerden genellikle "etmek" anlamında geçişsiz fiiller türetmiştir." demektedir (Korkmaz 2007a: 114).

Ergin ve Timurtaş'ın Türkiye Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde ekin işlevleriyle ilgili söylediklerine paralel olarak Seyahatnâme'nin taranan bölümünde tespit edilen ve bu ekle türemiş isim kökenli fiillerin çoğunluğunun yansıma kökenli olduğu görülmektedir. Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu ek ile türetilmiş fiiller şunlardır:

aldan- "inanmak, kanmak." <al+da-n- (KBS 65)

3/[40a]

Kâve kiflak-**Aldanma** buna.

çınkırda- "çın çın ses çıkarmak."<çınkır+da-

[189b]

Netîce on iki oka varınca,

On iki İmâm-ı hümâm aşkına okların oldu tamâm

deyüp on iki okda bir akçe alup tablaya urulan zîzânları alup bir san'at ile kemândâra red edüp ta'lîmhânesinin çanları **çınkırdayarak** böyle alay gösterüp giderler.

fışırda- "fışır fışır ses çıkarmak." <fış-(k)ır+da-

3/[32b]

Yedi kerre paşanın üzerine, on bir kerre şâmlı Osmân Ağa üzerine hamle etdikçe burnu **fışırdar** bir doru at üzre asla boş çıkmayup elbette bir iki âdem akdarup kelle alup bî-bâk u bî-pervâ alaylarına selâmet varırdı.

iste- "bir şeyi dilemek, aramak, talep etmek." <is+te-<iz+de- (EDPT 243)

Ergin, +DA- isimden fiil yapma ekinin görevlerini belirtirken bu ekin Batı Türkçesinde yalnız bu fiilde kaldığını belirtmiştir (Ergin 2002: 182).

[316a]

Anlara tîşe urup nakb edince niçe bin hazîne telef olup ömre zamân **ister**.

[350a]

Zîrâ bu Çorum sancâğında askerî tâ'ifesi gâyet çokdur ve eşkıyâ ve zorba yeridir. Hattâ bizim paşayı bu şehre kondurmak **istemediler.**

kımılda- "hareket etmek." <kımıl+da- (KBS 508)

3/[77a]

Ben de 'A nene, kanı fil?' deyü ileri vardım. Beş direk üstünde bir kara dam gördüm. Bir direği sallayup **kımıldardı**. 'Anama! kanı filcik?' deyü ileri vardım.

şakılda- "şakır şakır ses çıkarmak." < şakıl+da-

[189b]

Bu sapanbâzlar dahi sapanlarının taylasânların ra'd-vâr **şakıldarak** şırak şırak diyerek cümle ubûr ederler}.

1.2.1.8. +rA-

Bu ek ses yansımalı isimlerin sonuna gelerek onları fiilleştirmektedir. Korkmaz genellikle ses yansımalı tek heceli köklerden o sesi çıkarmaya dönüşen fiiller türeten bir ek olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 121). Tek heceli isimlerden genellikle sonu *k* ve *ŋ* ünsüzlerinden sonra gelmektedir (Güner 2010: 159). T. Tekin de bu ekin Orhon Türkçesinde yansıma eylemler türettiğini söylemektedir (Tekin 2003a: 87).

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu ek ile türetilmiş bir fiil tespit edilmiştir. Bu da yukarıdaki açıklamalarda da söylendiği üzere yansıma sesten türemiş bir fiildir.

ditre-[40] **“küçük ve hızlı salınım hareketi yapmak.”<*ti ’yansıma ses’ +ti+re- (KBS 901) (EDPT 460)**

[132a]

Her bir top bu minvâl üzre kırkar ellişer kerre atıldıkda} ejder-i heft-ser-misâl gıjgırdıklarında âdemin zehresi çâk olup {zemîn [u] âsumân dir dir **ditreyüp** cemî‘i düşmen ru‘b u haşyet çekerler.

[161b]

Bu tâ’ife dahi pür-silâh olup sefere me’mûr cemî‘i vüzerâ ve a‘yânın meş‘alcileri cem‘ olup ellerinde def u kudüm [ve] makrafalara turralar urup ale'l-umûm *"Allâh yansuru's-sultân"* deyüp feryâd etdiklerinde zemîn u âsumân dir dir **ditrer**.

kükre- “yüksek sesle çıkarmak, bağırmak.” <*kük+re-

Kelime *DTS* ve *EDPT’de kökre-* şeklinde geçmekte ve ***kök+re-*** biçiminde izah edilmektedir. *Kök* kelimesi “gökyüzü” anlamındadır (EDPT 713), (DTS 313). OTWF’da ise kelime *kükre-* biçiminde okunmuştur. Erdal kelimenin gökyüzü anlamındaki *kök* kelimesinden türemiş olamayacağını söylemektedir. Bununla birlikte Erdal gökyüzü anlamındaki kök kelimesinin vokalinin uzun olduğunu söylemektedir (OTWF 470). KBS’de ise kelime ***kür ‘yansıma ses’+kire-*** biçiminde izah edilmektedir (KBS 589). Bu açıklamalardan Erdal’a ait düşünce tarafımızca da daha uygun bulunmuştur.

[212a]

Benî âdem taklîd etmeğe me’mûr değildir, illâ Cenâb-ı İzzet edîm-i arzda ne kadar mahlûk [u] haşerât halk etdiyse kediyle köpeğin, kediyle sıçanın, gelincik ile sıçanın birbirleriyle evzâ‘ [u] etvârların ve kec-nigâhların ve sît [ü] sadâların kaçan taklîd etse *Sübhâne'l-Hallâk* ve bir mahalle köpeği bir mahalle köpeğiyle ceng etse ve horos horos ile at at ile deve erba‘înde

[40] Fiil, Toprak tarafından kök fiiller arasında değerlendirilmektedir (Toprak 2005: 41). Bununla birlikte Teres çalışmasında M. S. Kaçalin ile yaptığı bir görüşme sırasında *titre-* fiilinin *tir tir* ikilemesine *+e-* isimden fiil yapan ekin eklenmesiyle türediğini belirtmektedir. Teres de Kaçalin’in bu düşüncesine katılmaktadır (Teres 2009: 288).

kükreyüp deve ile el-hâsıl her mahlûk hasm-ı kavîsiyle nice mu‘âmele ve nice ceng ederler ve nice kişnerler ve horos ve kaz ve turna ve gurâb ve ördek ve karatavuk ve sarıasma ve serçe ve bülbül ve gayrı gûne tâ’irlerin savt-ı hazînleriyle sadâ verdikde kerrâtile yanına bülbül ve karatavuk gelüp hasmâne ötüşmüşlerdir.

1.2.1.9. +(G)Ar-

Eski Türkçede sık kullanılmayan eklerden biridir ve daha çok geçişli fiiller türetir (Toprak 2005: 59). Bu husus T. Tekin tarafından da dile getirilmiştir (Tekin 2003a: 86). Erdal, OTWF’da *+GAr* ile *+(I)k-* eki arasında bağlantı kurmuş ve *+GAr-* ekinin *+(I)k+Ar-* birleşiminden ortaya çıktığını söylemiştir (OTWF 746-748). Bu eki birleşik bir ek olarak kabul eden araştırmacılardan birisi de Brockelmann’dır. Brockelmann bu ekin *–(I)g* sıfat yapan ek ile *+Ar-* ekinin birleşmesi neticesinde oluştuğunu söylemektedir (Brockelmann 1954: 217). Bu ekin Eski Türkçede *+GAr-* şeklinde olduğunu belirten Gabain, sık kullanılmadığını belirtir (Gabain 2007: 49). Seyahatnâme’nin de yazıldığı yeri ve dönemi kapsayan Batı Türkçesinde *+(G)Ar-* eki bulunmamaktadır. Ergin bu ekin başındaki g’nin Batı Türkçesinde düştüğünü belirtmiş ve *+Ar-* biçiminde kullanıldığını söylemiştir. Ayrıca Ergin bu ekin diğer isimden fiil yapan *–ar, -er* ile karışmış olabileceğini belirtmektedir (Ergin 2002: 182).

Eserin taranan bölümünde bu ek ile türetilmiş bir tek fiil tespit edilebilmiştir. Bu fiilin de Ergin’in söylediği gibi ekteki */-g/* sesini düşürmüş olduğu görülmektedir.

kurtar- “kurtulmasını sağlamak.” <*kut+(g)ar- (KBS 575) (EDPT 649)

[239b]

Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe dutup [239b] "Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden **kurtar**. Allah ile ahdim olsun, tapduğun Muhammed dînine girüp senin türbene hizmet ideyim" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te‘âlâ ol duhter ak sakallu pîr olup durur.

1.2.1.10. +Al-/+(I)l-

Korkmaz, +*A* ekiyle edilgenlik bildiren *–l-* ekinin kaynaşmasından oluştuğunu belirtmiş ve ünsüzle biten sıfatlardan "olma" bildiren fiiller türeten birleşik bir ek olduğunu söylemiştir (Korkmaz 2007a: 112). İsim köklerine gelen bu ek geçişsiz fiiller türetmektedir. Türk de çalışmasında diğer araştırmacıların görüşlerini ele alarak ekin kökenini incelemiştir (Türk 2006). Toprak bu ekin seyrek kullanılan isimden fiil yapma eklerinden olduğunu belirtip geçişsiz fiiller türettiğini söylemektedir (Toprak 2005: 51).

Metnin taranan bölümünde bu ek ile türetilmiş aşağıdaki fiillere rastlanmıştır:

çoğal- "artmak, fazlalaşmak." <çok+al- (KBS 247)

[329a]

Beri tarafda guzât-ı müslimîn gitdikçe **çoğalup** kal'aya yürüyüş etmeğe mühimmâtlar görülüp küffârdan alınan şaykaların direk ve küreklerinden derhâl nerdübânlar edüp ve Mikrilistân'dan Laz meneksileleriyle gelen Mikril kayıklarının direklerin çıkarup nerdübânlar ve kayıkların karaya çıkarup (…)

darıl- "hoşa gitmeyen bir durum karşısında küsmek, kırılmak."<dar+(ı)l- bk. tar (DLT III 97, 148, 259).

Bu fiil Gülensoy (KBS 267) ve Tekin tarafından "tārın- "(Tekin 1995: 174) şeklinde kök fiil olarak değerlendirilmiştir; ancak fiilin kökü isim olmalıdır. Kelime *dargın* kelimesiyle de karşılaştırıldığında köklerinde anlam ve şekil bakımından benzerlik olduğu görülmektedir. Fiilin Eski Türkçedeki tarı-[41] fiili ile anlam bakımından ilgisi bulunmamaktadır.

[278b]

dızıkdım-**darıldım.**

[41] bk. (Gül 2012).

doğrul- “düz duruma gelmek, toparlanmak.” <doğru+l- <*tog-ur-u+l- krş-. togur- (EDPT 472)

[232a]

Ba‘dehû Âl-i Selçûkıyân'dan Sultân Alâeddîn, nâmdâr ve yarar pâdişâh olup Mâhân vilâyetinden Âl-i Osmân'ın ceddi Ertuğrul **doğrulup** Sultân Alâeddîn yanına geldi.

küçül- “küçük hale gelmek.” <küçü+l- <kiçi+l-

Gülsensoy kelimeyi *küçük+(ü)l- (KBS 588) biçiminde tahlil etmektedir. Korkmaz ise bu eki alan ve sonu –k ile biten sıfatlarda bu sesin eriyip düştüğünü belirtmekte ve verdiği örnekler arasında *küçül-* fiiline de yer vermektedir (Korkmaz 2007a: 116).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *kiçi* biçiminde bir kelime bulunmaktadır. Bu nedenle *küçül-* fiili *küçük* kelimesi yaygınlaşmadan önce türemiş olmalıdır. *Küçük* kelimesinin de *büyük* kelimesine benzeyerek kullanım sahasına çıktığı bilinmektedir.

3/[85a]

Âhir hayât [u] şifâyı bulmayup Basra'da şattü'l-Arab'dan nûş edüp karnının veca‘ları teskîn olup boynuzları dahi **küçülmeğe** başlayup netîce-i kelâm âb-ı şatt'dan nûş edüp şatt başına gelerek Diyârbekir'e gelüp andan nehr-i Batman'a gelüp nef‘in müşâhede edemeyüp nehr-i Batman'a mahlût olan nehr-i Kefender'den nûş edüp andan hazz eder.

sivril- “yükselmek, ön plana çıkmak.” <sivri+l- (KBS 788)

[144a]

Ammâ merhûm Mahmûd Efendi hezârân-necm-i geysûdâr fâ’izü'l-envâr olan Hüdâyî mahlas Seyyid Mahmûd Efendi, Anatolu'da Sivrihisâr belîdesinde **sivrilüp** meydâna gelüp zümre-i ulemâda müderrisîn ve nâ’ib kazâ-yı nâgehânî semtine sâlik oldu.

yönel- “belli bir yön tutmak.” <yön+el- (KBS 1166)

3/[132a]

Bektâş-ı Velî'nin cihâz-ı fakrı ve sılalarına vâsıl olup tuğ u alem ve def ü kudûm ü nefiriyle erre-i tevhîd-i sultânî ederek bu kûh-ı bülendi cây-ı me’men edinüp ber seccâde olup yedi sene niçe bin cânlar andan me’zûn olup âhir dâr-ı âhirete min muhabbetillah **yönelüp** bu mürtefi‘ cihânnümâ püşte üzre fukarâları cesed-i azîzi defn ederler.

1.2.1.11. +sA-

Ercilasun bu ekin isimlere gelerek fiilleştirdiğini ve onlara “*istemek, arzu etmek*” anlamı kattığını söylemektedir (Ercilasun 1995: 450). Toprak, bu ekin Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde arzulama, istek duyma bildirirken daha sonra anlam kaymalarına uğradığını belirtmektedir (Toprak 2005: 61). Ercilasun, bu ekin hem fiile hem de isme geldiğine dair görüşlere karşı çıkar. Ercilasun bu ekin fiile geldiği düşünülen örneklerde fiilin sonunda bulunan fiilden isim yapan ek *–g*’den veya bu sesin düşünce yerine alan *–ı, -i, -u, -ü* seslerinden sonra *–sa, -se* geldiğini belirtmiştir. Bu durumun Divanü Lûgat-it-Türk’te yer alan harekeleri dikkate almadan yapılan okumalardan kaynaklandığını söyleyen Ercilasun, bu nedenle bu ekin fiilden fiil değil isimden fiil eki olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir (Ercilasun 1995: 452-455). Ergin bu ekin Türkçede eskiden beri kullanılan ancak kullanım sahası işlek olmayan bir ek olduğunu söyleyerek istek ifadesi olarak kullanıldığını söylemektedir. Bugün ancak birkaç fiilde görüldüğünü söyleyen Ergin bu ek ile olma veya yapma ifade eden fiillerin yapıldığını dile getirmektedir. Ergin, *buga-sa-* “ineğin boğa istemesi”, *aygır-sa-* “kısrağın aygır istemesi”, *su-sa-, garip-se-, umur-sa* gibi örnekler vermektedir (Ergin 2002: 184).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin taranan bölümünde bu ek ile fiilleşmiş bir örnek tespit edilmiştir. Bu örnek araştırmacıların Türkçenin farklı dönemleri için söylediği gibi *isteme* işlevi ile XVII. yüzyılda da kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

avsa- “avlanmak istemek.” <av+sa-

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ’im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî‘î guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi gerindiler ve sündüler ve **avsayup** avnadılar ve eşindiler ve kaşındılar.

1.2.1.12. +kI-

Taş, ekin yansıma sözcüklerden fiiller türettiğini söylemektedir (Taş 2009: 96).

oku- 1. “bir yazıyı oluşturan işaretleri bakıp onları anlamak.” 2. “bir şeyi seslendirmek.”<*o+kı- (Taş 2009: 96).

Bu fiil ile ilgili olarak Gülensoy *ok+ı-* biçiminde bir tahlil yapmaktadır (KBS 619). Zal da çalışmasında *oku-* fiilinin *çağırmak, davet etmek* anlamına vurgu yaparak bir tür silah olan *ok* ile fiilin anlamı arasında bağlantı kurmaktadır (Zal 2007). Fiil (EDPT 79), (DTS 369) ve (OTWF 608)’de kök fiil olarak değerlendirilmektedir.

[23a]

Bu hakîr-i pür-taksîrin dükkânlarında zergerlik eder kefere Simyon, *Yanvan Târîhi*'n **okudukca** istimâ‘ edüp hâtır-nişânımız idi.

[69b]

bu gûne hayr du‘âlar etdikde sa‘âdetle buyurdular kim, "Bir şey **oku**" dediler

[107b]

"Ya bu oğlanı âgâh edüp kulağına kim ezân **okudu**" deyü su’âl edince huzzâr-ı meclisden ba‘dehu üstâdımız olan Dersiâm Ahfeş Efendi buyururlar

kim, "Ezânı Sun‘ullâh Efendi **okudu**" deyince hemân Geysûdâr Mehemmed Efendi eydir:

--

"Biz dahi abdâlânâne fenâfillâh ezânın **okuyalım**" deyüp bir savt-ı hazîn ile ezân tilâvet edüp dest-i şerîflerinde olan ma‘hûd teberin yanımıza koyup

[206a]

Selânikî Ahmed Çelebi Dâvûd perdesinde bî-bâk kavl-i uşşâk **okurdu**.

3/[130b]

Meğer ol hâne kiliseleriymiş, avreti papasa verüp papas avreti **okıyarak** afaroz-ı mandolos eyledi" deyü gulâmlarım yemin etdiler.

1.2.1.13. +dI->+yI-

Yalnızca bir örnekte görülmektedir. Geçişsiz fiil türetmektedir.

uyu- 1. “(canlı) uyku halinde olmak.” <u+yu-<ū+dı- (Tekin 2003a: 86) (Taş 2009: 91).

[115a]

Burnaz Deli dahi her cem‘iyyet ve her yerde ve her alayda ve dîvânda ve berde ve bahirde bulunup şeb [u] rûz yatmaz **uyumaz** İslâmbol'u geşt [ü] güzâr eder bir dîvânedir.

[166b]

Kassâb Cömerd boğazlanmış koyun satmada pîrdir. Ammâ boğazlamada pîr, Hazret-i Halîm bin Cezzâr-ı Tâ’ifî'dir. Enes ibn Mâlik belin bağlayup kendüyi ehli olan mel‘ûne **uyurken** boğazlayup kabri Yemen Adeni'ndedir.

[241a]

Su **uyur** hizmetkâr u ağyâr u ayyâr düşmanları **uyumaz**.

3/[150b]

Âhiru'l-emr cümle küffâr dediler kim "şu şehrimize bir alay Muhammedî dervîşler gelüp şu Hıdırlık dağında her gice **uyumayup** boru ve düdük ve davul çalarlar.

1.2.1.14. +(I)k-

Kökün anlamını güçlendiren veya genişleten fiiller türetmektedir (Taş 2009: 94). İşleklik sahası geniş olmayan eklerdendir (Ergin 2002: 183). Ergin'in söylediği gibi ekin işleklik sahasının XVII. yüzyılda da düşük olduğu görülmektedir. Ek bir örnekte tanıklanabilmektedir.

çık- 1. "bir yerden bir şey bulmak, elde etmek." 2. "alçak bir yerden yükseğe doğru gitmek." 3. "verilmek, sunulmak." 4." bir yere doğru gitmek.", 5. "bir makamdan ayrılmak." 6. "yetişmek, meydana gelmek." 7. "yetişecek ölçüde olmak." 8. "yapmak, oluşturmak." 9. "ulaşmak." <*taş (tış)+(I)k->tı-şık>çık- (EDPT 405) (KBS 235) (Taş 2009: 95) (Brockelmann 1954: 218)

[13b]

Âhir Magaryos papas Hellana avrete ol haç ağacın yerini gösterüp Hellana emriyle ol ağacın dibin kazup içinden bir kabr ile salîbler **çıkar**, ya'nî haç misilli üç pâre ağaçlar **çıkar.**

[18b]

Andan hikmet-i Hâlık ile bârûd-ı siyâh ve güherçile ve kükürd-i asfar **çıkup** zamân-ı ihtiyâcda andan alup def'-i ihtiyâc ederlerdi.

[223a]

Zîrâ sulu yir olmağıla düşman gelüp sıfr bulup meteris kazacak alçak yerinden su **çıkar.**

[314b]

Der-beyân-ı dühn-i neft: Kimi leb-i deryâda ve kimi nâhiye-i Müskir'de bi-emrillah yerden kaynayup **çıkar.**

[35b]

Ve bu câmi‘in üç tarafında ikişer tabaka cemâ‘at ibâdât edecek tabakalar vardır kim iki tarafda nerdübânlarından at ile **çıkmak** mümkündür.

[37a]

Ve makâm-ı Seyyid Battâl Gâzî: Eflâke ser-çekmiş çanlığa **çıkup** ibâdet etmişdir.

[183a]

Bir fişek semâya urûc edüp tamâm olunca andan kırk elli aded fişekler gökyüzünde cânib-i erba‘aya târumâr olup birbirlerin kovarak kimi hevâya **çıkar**, kimi ener ve yine **çıkar** ve gâh sağına ve gâh soluna ber-hevâ gezerler.

[56b]

Ve mezkûr dörd dîvânda ale's-sabâh yeniçeri çorbası **çıkup** üç bin tâs buğday çobrasın yeniçeri tâ’ifesi yağmâ etdikde tâs gürüldüsünden tâs-ı felek güm güm sadâ verir.

[56b]

Andan pâdişâh Adâlet Köşkü'ne **çıkup** ba‘zı da‘vâ-yı azîmleri istimâ‘ ederler.

[61a]

"Netîce-i kelâm Hotin gibi sarây-misâl kal‘ayı bana feth etdirmediŋiz" deyü Osmân Hân dilgîr olup İslâmbol'dan Şâm'a ve Mısır'a gidüp anda karâr etmeğiçün tuğlar Üsküdar'a **çıkmışken** kul gulû-yı âm edüp Osmân Hân Ağakapusu'na dahil düşdü ve anda kabûl etmediler.

[62a]

Bağdâd feth olduğu mahalde Tayyâr Mehemmed Paşa şehîd olup Kapudan Kara Mustafâ Paşa vezîr-i a‘zam olup Melek Ahmed Paşa si-lihdâ[r]lıkdan **çıkup** Diyârbekir eyâletiyle vezâret ihsân olunup Bağdâ[d-ı] behişt-âbâd ta‘mîr [ü] termîm ile âbâdân olup Küçük Hasan Paşa Bağdâd vezîri oldukda muhâfaza içün Bağdâd'a kırk bin asker kondu.

[94b]

Evvelâ cümleden mu‘azzam Yolgeçen odaları dörd yüz hücredir ammâ hîn-i mahalde bin aded eli silâhlı yarar nâmdâr yiğit **çıkar**.

[158b]

Kabri türâbından dâ'imâ bir yağlı türâb **çıkar**.

[179a]

Haccâc Yûsuf-ı Zâlim bu Ebü'l-me'men'e adâvet edüp kemâl-i ma'rifetinden su'âl edüp, "Bir rıtl simsimden ne kadar dühn-i hâlis **çıkar**?" dedi.

[259a]

Karadeniz'den aşağa giden gemiler bu dağları özleyüp Azak'a Kazak'a giderler, ulu dağlardır ve bu kal'a ol kadar musanna'dır kim gûyâ henüz mi'mar [u] mühendis elinden **çıkmışdır**.

[272b]

Ve evkât-ı hamse edâ olundukdan sonra yetmiş koldan çeng-i harbîler çalınup gülbâng-i Muhammedîler çekilüp üç yaylım top u tüfenkler atılup tarrâkası evc-ı Irâk'a ve Kızılelma'ya **çıkar**.

1.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller

Fiilden fiil yapma ekleri fiil köklerine ya da gövdelerine eklenerek yeni bir anlam alanı oluşturan eklerdir. Fiilden fiil yapan ekler fiil köklerine, fiil gövdelerine ve isimden yapılmış fiil gövdelerine eklenir. Bu eklerin işleklik dereceleri çekim eklerine yakın genişliktedir (Ergin 2002: 200). Fiilden fiil yapma ekleri diğer yapım eklerine göre fonksiyonları daha açık olan eklerdir (Ercilasun 1984: 21).

Korkmaz fiilden fiil eklerini iki grupta ele alır. Birinci grupta yer alanlar fiilin çatısını etkilemeyen ancak eklendiği fiilde köklü anlam değişikliği yapan eklerdir. İkinci grupta yer alanlar ise eklendikleri fiillerin anlamlarında köklü bir değişiklik yapmayanlardır (Korkmaz 2007a: 123). Korkmaz fiil çatıları hakkındaki yazısında birinci grupta değerlendirdiği ekleri tür bakımından çatı ekleriyle birleşen fakat eklendikleri kök ve gövdelere, esaslı bir anlam değişikliği yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni kelimeler türetmiş olanlar olarak tarif etmektedir. Korkmaz, bu nitelikteki fiillerde yer alan eklerin, tarihî gelişme şartları içinde eklendiği fiile sözlük anlamı katan ve anlam kaymasına uğramış birer yapım ekleri olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte ikinci grupta yer alan ve gramerlerimizde genel

olarak yapım ekleri arasında gösterilen fiilden fiil yapma ekleri ise fiilde köklü bir anlam değişikliği yapmadıkları, dolayısıyla fiile bir sözlük işlevi katmadıkları ve yalnızca eklendikleri fiillerde birer durum değişikliği yaptıkları için bunları çatı kavramına uygun olarak birer çatı eki olarak kabul edilmeleri gerektiği Korkmaz tarafından belirtilmiştir (Korkmaz 1996: 160). Kısaca Korkmaz bu gruptaki ekleri köklü anlam değişikliği yapanlar ve yapmayanlar olmak üzere sınıflandırmaktadır.

Banguoğlu Türkçede fiilden türemiş fiillerin kök fiilin anlamında değişiklik yapan bir takım eklerle yapıldığını belirtmektedir. Banguoğlu fiilden fiillerin lügat işleyişi ölçüsünde kalıcı değişiklik yapan ve yeni kelimeler yaratan eklerle sağlandığını söylemektedir (Banguoğlu 2007: 274).

Türkçede fiilden türemiş fiiller bu grupta yer alan bir takım eklerle oluşturulur. Bu ekler yalnızca fiil kök ve gövdelerine gelerek görev yaparlar. Bu eklerden bazıları eklendiği fiilde çok büyük anlam değişiklikleri yaparken bazıları ise eklendiği fiile çatı bakımından yeni anlamlar katar.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde fiilden fiil türeten ekler aşağıda örnekleriyle birlikte gösterilmektedir.

1.2.2.1. -(I)ş-/-(U)ş-

Bu ek Eski Türkçe döneminden itibaren sıklıkla kullanılan fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Bu ekin eklendiği fiiller bir hareketin karşılıklı, birlikte ya da kendi kendine yapıldığını gösterir. Bu nedenle bu ek Türkçe işteşlik eki olarak kabul edilir. Ergin, bu ekin yaptığı fiillerin bir ortaklaşma veya bir oluş bildirdiğini ifade ederek, "*Oluş fonksiyonu dönüşlü veya pasif fiillerden meydana gelir ve kendi kendine olma bildirir."* demektedir. Ergin ortaklaşma fonksiyonunun iki şekilde ortaya çıktığını ve iki tip ortaklık ifade ettiğini söylemektedir:

- *Karşılıklı yapılma*
- *Birlikte yapılma*

Ergin, karşılıklı yapılma ifade eden fiillerin genellikle geçişli fiillerden, birlikte yapılma ifade eden fiillerin ise genellikle geçişsiz fiillerden yapıldığını dile getirmektedir (Ergin 2002: 207). Ergin'in ekin işleviyle ilgili olarak genel anlamda

söylediği bu işlevler XVII. yüzyıl Türkçesinin eseri olan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde de görülmektedir.

Seyahatnâme'de bu ek bahsedilen bu işlevlerinin dışında işteşlik görevini yitirmiş ve tam anlamıyla fiilden fiil yapım eki olarak da kullanılmıştır. Bu tip durumlarda ek bir sözlük malzemesi üretmektedir. Yapım eki işlevindeki örnekler aşağıda yer almaktadır. İşteşlik işlevini gerçekleştirdiği örnekler ise "*Fiilde Çatı*" bölümünde gösterilmiştir.

bulaş- "bir nesne üzerine sürülen bir şeyden dolayı kirlenmek." <bula-ş-<bulga-ş- (DLT I 460)

[175b]

Bunlar arabalar üzre dükkânların taştlar içre tereyağı ve sarı [say] yağı ile zeyn edüp pür-silâh ubûr ederken ba'zı seyrâncı dilberânların gördükde "Çelebi seni yağlarım gerice dur, üstüne yağım **bulaşmasın**" deyü ubûr ederler.

çalış- "emek harcamak." <çal-(ı)ş- (EDPT 421)

[205b]

Kavm-i ammâlîn ya'nî fukarâ-yı ırgadân ellerinde kazma ve omuzlarında kürekleri ve küfe ve zenbîller ile "İşleyelim **çalışalım**, hakkımıza barışalım, sonra işe karışalım" deyü silâhları kürek ve kazma ile ubûr eder bir alay ecnâs-ı mahlûkât fukarâlardır.

dolaş- "gezinmek." <dol-a-ş-<tol-ga-ş- (EDPT 497) (DLT II 220-221)

[122a]

Süleymân Hân vezîr[i] kapudan paşalarındandır kim İslâmbol'dan kırk pâre kadırga ile Sebte Boğazı'ndan mühimmât [u] cebehâne ile çıkup Mısır cezîresin ve Habeş burnun **dolaşup** Lahsa ve Basra'dan Bağdâd altına yigirmi pâre kadırga ile Süleymân Hân'a vâsıl olup Bağdâd fethinde bulunan Palak Mustafâ Paşa'dır.

eriş- “ulaşmak.” <er-(i)ş- (OTWF 557)

[76a]

Târîh-i cülûs-ı İbrâhîm Hân güfte-i (---):

Yine kadr ü şeref buldu serîr-i mülk-i Osmânî

***Erişdi** âfitâb ü âsumâna efser ü deyhim*

[122b]

Ederken âlemi seyr [ü] temâşâ

*Adem iklîmine **erişdi** râhı*

[138b]

Ammâ bu boğazdan Karadeniz aşağı doğru Akdeniz'e eyle cereyân eder kim ubûr eden gemilere ok **erişmez,** berk-i hâtif gibi ubûr ederler.

yanaş- “yanına gelmek.” <yan+a-ş- (KBS 1054)

[13b]

Akdeniz içre muvâfık eyyâm ile üç gün üç gece Kudüs-i Şerîf'in Yâfa nâm iskelesine **yanaşır**.

yapış- “sıkıca yakalamak, tutmak.” <yap-(ı)ş- (OTWF 573) (Seng. 325v2) (TTS 4300) (EDPT 880)

[7b]

hemân Sa‘d-ı Vakkâs hazretleri destimden **yapışup** huzûr-ı Hazret'e götürüp (…)

[157a]

Herbiri birer hırka-i peşmîneler ve ellerinde gûnâ-gûn alemleri, başlarında bûryâdân ve lîf-i hurmâdan destârları ile Yâ Fettâh esmâsıyla cümle a‘mâları birbirinin omuzlarına **yapışup** kimi leng ve kimi a‘rec ve kimi ık‘ansis ve kimi meflûc ve kimi masrû‘ ve kimi bî-dest ve kimi bî-pâ ve kimi uryân ü büryân ve kimi hımâr-süvâr bir hengâme du‘â ile niçe bin bayrakların mâbeynine cerrârlar şeyhini ortaya alup şeyhleri du‘â etdükce yedi bin fukarâ bir sadâdan Allâh Allâh ile âmîn dediklerinde sadâları evce peyveste olur.

yetiş- "ulaşmak." <yet-(i)ş- (KBS 1131)

[62a]

Murtazâ Paşa zehir nûş edüp asker-i İslâm amân ile kal'ayı teslîm edüp bî-silâh taşra çıkdıklarında akîblerinden Kızılbaş **yetişüp** cümlesin dendân-ı tîğdan geçürüp kimi şehîd ve kimi atıyla firâr edüp dağlara düşdü.

[233a]

Bi-hidâyetillahi Te'âlâ şöyle **yetişmişlerdi** ki gice rûhları âlem-i ecsâmdan âlem-i ervâha ubûr kıldıkda kesâyirü'n-nâs nefsleri dünyâ sıfatından görünürdü ve âlem-i kurbda âşinâ olana âşinâlık gösterirdi ve bâtın-ı esrâr-ı nübüvvet ve kemâl-ı ma'rifetillah ve ilm-i ledün ve velâyet kendülerinden zâhir olurdu.

1.2.2.2. -(I)n-/-(U)n-

Eski Türkçeden beri oldukça sık kullanılan fiilden fiil yapan eklerden biridir. Ergin, ekin görevini kendi kendine *yapma* veya *olma* ifade eden ekler yapmak olarak açıklamaktadır. Bu kendi kendine yapma veya olmanın Ergin'e göre iki cephesi vardır: *bir kendi kendine, kendi başına yapma veya olma; bir de kendisine yapma veya olma.* Ergin, bu ekle yapılan fiiller failin kendi kendisine yaptığı hareketi ve kendisine tesir eden, kendisi için yaptığı hareketi ifade eder demektedir (Ergin 2002: 202). T. Tekin, *–n-* ekinin dönüşlü ve edilgen çatı eki olduğunu söyleyerek *adrın-*, *kılın-* gibi örnekler verir (Tekin 2003a: 94). Gabain *–n-* ekinin meçhullük ifade ettiğini ve anlamın bazen basitiyle aynı olduğunu söyler (Gabain 2007: 59). Korkmaz ekin yapılan işin yapana dönüşünü, yani kendi kendine oluşunu veya öznenin o işi kendisi için yaptığını gösteren dönüşlü fiiller türettiğini söylemektedir. Korkmaz sonu ünlü ya da akıcı *–l* ünsüzü ile biten fiil kök ve gövdelerine gelen *–n-* ekinin dönüşlülük işlevi yanında bir de edilgenlik işlevi yüklediğini de söylemektedir (Korkmaz 2007a: 129).

-(I)n-/-(U)n- eki fiillere dönüşlülük işlevi katmasının yanı sıra edilgenlik işlevi de katabilir. Bunun nedeni */–l-/* ünsüzü ya da ünlü ile biten fiillerin edilgenliği

/–*n*-/ ile sağlamasındandır. Bu durumda bir fiilin edilgen çatı ya da dönüşlü çatıya sahip olup olmadığını anlamak için bağlam ve kelimenin anlamı önem kazanmaktadır. Ergin, */-n/* ile biten fiil köklerine *–(I)n-* ekinin getirilemediğini söylemekte ve bunun bugün kökün bir sesi gibi görülen *n*'lerin aslında bu ek olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ergin böyle fiillerin anlamında da kendiliğinden bir dönüşlülük ifadesinin olduğunu da söylemektedir (Ergin 2002: 203-204).

Bu ek daha çok tek heceli fiil kökleriyle, isimden yapılmış fiil gövdelerine gelir. Kendisinden önce başka fiilden fiil yapma eki alamaz (Korkmaz 2007a: 129)

Araştırmacıların ekin Türkçenin farklı dönemleri için yaptığı açıklamalarla birlikte Seyahatnâme'de ve dolayısıyla XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde *-(I)n-/-(U)n-* eki dönüşlülük ve edilgenlik işlevlerinin yanı sıra fiilden fiil yapım işleviyle de kullanılmaktadır. Bu kullanımında ek çatı görevinin tamamen dışında görev görmektedir. Böyle durumlarda ek eklendiği fiil kökünü yeni bir anlam alanına taşımakta böylece yeni bir fiil türetmektedir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinde *–(I)n-* eki ile türetilerek oluşturulmuş dönüşlülük ve edilgenlik bildirmeyen, yalnızca yapım eki görevinde kullanılarak sözlük maddesi olabilecek örnekler aşağıda gösterilmiştir. Dönüşlülük ve edilgenlik işleviyle ilgili örnekler "*Fiilde Çatı*" bölümünde ele alınmıştır.

beğen- "bir şeyi iyi veya güzel bulmak."<*beg+e-n- (KBS 126)

[123b]

Devlet-i Bâyezîd Hân'da ve Selîm Hân-ı Evvel'de Hazret-i Ebûbekir neslinden olan Vezîr Kara Pîrî Paşa bu mahallin âb [u] hevâsın **beğenüp** bu câ-yı meserretde bir bâğçe binâ edüp bir kasaba olunmasın fermân edüp bir rabta-i ma'mûr olduğundan Pîrî Paşa derler.

[337a]

Bir ta'âmı **beğenmese** anlara ıtâb ederdi.

boşan- “akmak.” <boş+a-n- (EDPT 383)

3/[130b]

Gördüler kim burnumdan kan **boşanmış**.

bulun- “yer almak.” <bul-(u)n- (EDPT 344)

[114a]

Ammâ garâyib andadır kim Unkapanı semtinin çamuru İslâmbol içre meşhûrdur, ol kesret-i tînde ve ol şitâda gezerken pabucunun üzerine değil na‘lçasında bir kırât çamur **bulunmazdı**, tâ bu mertebe pâk ü pâkîze gezüp evkât-ı hamseyi cemâ‘atle edâ ederdi.

[230b]

Bi-emrillahi Te‘âlâ âb-ı zülâl dedikleri mahluk, niçe bin yıllık kar içinde bunda **bulunur**.

çevzin- “toplanmak, bir araya gelmek.” <*çev-i-z-(i)n- (TTS 882) bk. çiğzin- krş. çevir- (KBS 233) r<z

Kelimenin anlamı tarama sözlüğünde “*dönmek, dolaşmak*” biçiminde verilmektedir; ancak metindeki anlamı yukarıda verildiği gibi “*toplanmak, bir araya gelmek.”* biçimindedir (TTS 915). Anlam olarak “*başına toplan-*“ deyimi ile benzerlik göstermektedir.

[209b]

Hüsn-i ülfeti olup ni‘meti mebzûl olduğundan cümle erbâb-ı ma‘ârif ***[209b]*** başına **çevzinüp** bir cem‘iyyet-i kübrâ edüp bir ayda Sultân İbrâhîm Hân ma‘lûmu oldu.

dayan- 1. “gücü yetmek.” 2. “güvenmek, destek almak.” <daya-n-<taya-n- (OTWF 617) bk. daya-

[181a]

Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ ol kadar şemşîrbâz iken bu Sağır Dâvû[d] kılıcından gayrı Ispahân kârhânesi kılıcı bile dest-i kuvvetine **dayanmazdı**.

[365b]

Hemân Köprülü ve Kara Sefer Paşa "Niçesin Koca Varvar Alî Paşa! Bu fenâ dârı gurûruna **dayanup** bizi giriftâr-ı bend-i hicrân eyledıŋ.

dilen- "dilencilik yapmak, sadaka istemek." <tile-n-<ti-l+e-n- (OTWF 619)

[105b]

Tâ bu mertebe sâhib-i kerem olup zamân-ı sa'âdetinde sâyiller **dilenmeden** müstağnî olup memâlik-i Âl-i Osmân'da mâl-ı firâvân meydâna çıkup cümle halk-ı âlem, şâd [u] handân idi.

dokun- "incitmek." <tokı-n- (EDPT 471)

[38a]

"Ey tâlib, gerçi âşık-ı sâdıksın ammâ dahi feleğin germ [ü] serdin çekmeyüp nâ-puhtesin, seni bir kaç kerre tecrübe içün itâb [ü] şitâb edüp kulûbuna ***[38a]*** **dokundum**, ammâ yine benden rû-gerdân olmayup i'tikâd-ı tâm ile eteğimden ayrılmadıŋ.

düşün- "muhakeme etmek, aklından geçirmek." <düş-(ü)n-<tüş-(ü)n- (KBS 315)

[354a]

Ya bu yiğit tavlımbâz çalup na'ra haykırmadan taşra[da]ki yigirmi otuz yiğidiyle bizi çevirse, cümlemizin hâli neye müncer olurdu. Hele **düşünüŋ.**

geçin- 1. "anlaşmak." 2. "hayatını idame ettirmek." <geç-(i)-n- (KBS 359)

[24a]

Galata kal'asına dahi altı bin asker koyup Galata'nın nısfın tâ kulleye varınca ümmet-i Muhammed zabt edüp İslâmbol'un dahi nısfında Ayasofya câniblerinde {kefereler} sâkin olup {ümmet-i Muhammed ile cümle küffâr} i'tidâl üzre **geçinirlerdi.**

[89a]

Ba‘dehu sene (---) târîhinde Süğlün Muslu sultânı sarâyında bir âteş-i azîm olup câmi‘ ihrâk bi'n-nâr olup ol ahâlî-yi mahalle hâlâ şeftâlûsüz kalup et şeftâlûsüyle **geçinirler**.

inan- “vermek.” <*ına-n- (KBS 434) (OTWF 601) (Brockelmann 1954: 203)

3/[185a]

Bunlar eyitdiler "Ya biz hapisde iken bizlere kim bir fülus-ı ahmer **inanırlar**. Bizi bir hapisden ıtlâk etsinler, ba‘dehû sâhib-i devletin murâd [u] merâmları üzre mâl bulup halâs olalım" dediler.

kapan- “sıkıştırmak.” <*kap-a-n- (KBS 459)

[62a]

Hikmet-i Hudâ karanlık kuyuda bir hayli Kızılbaş **kapanup** cenge tekrâr âheng etdikleri mahalde iç kal‘adan dahi bârûd-ı siyâh tutuşup ol sâ‘atde cümle guzât-ı müslimîn Bağdâd içre amân diyen Kızılbaş dahi cümle dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçirüp kanlar cereyân edüp (…)

katlan- “dayanmak, sabretmek.”<kat+la-n- (TTS 2351)

[103b]

Hattâ biri ol mertebe sabî imiş kim kestâne meyvesi tenâvül ederken cellâd katline gelüp ol şehzâde-i mazlûm eydir: "**Katlan** kestânemi yiyeyim ba‘dehu boğ" der.

kıskan- “herhangi bir yönden kendisinden üstün gördüğü birinin bu üstünlüğünü kaldıramamak, hasetlenmek.”<kız+ga-n- (EDPT 667) (KBS 517)

[275a]

Ahmed Hân tesliye-i hâtır verüp eydür "Bana Mehemmedim Girid'i feth eder misin" der. Mehemmed eydür "Feth ederdim ammâ karındaşım Osmân beni **kıskanup** kanım akıdır {Ammâ gayrı inşâallah Mehemmed fethin tamâm eder" der} Hemân Cerrâh Şeyhi İbrâhîm eydür: (…)

[275b]

Der-menâkıb-ı âkıbet-i ahvâl-i şehzâdegân-ı ibn Ahmed Hân: Hikmet-i Hudâ, kaçan kim şehzâdeler oynarken Şehzâde ***[275b]*** Mehemmed "Kardaşım Osmân beni **kıskanır**" deyüp Osmân'ın topundan burnu kanadığı işâret-i azîme imiş.

kon- "belirli bir süre için yerleşmek." <ko-n- (EDPT 632).

[314b]

Ve göçer-evli Terekeme kavmi vakt-i zemistânda obaları ile **konup** göçerler.

3/[76a]

Türkçe Tuzhisâr vangı derler, zîrâ bir lezîz tuzu hâsıl olur, ammâ Ermenîler Site Kâbîd derler. Bin atlı **konar** ve göçer.

kullan- "yararlanmak." <kul+la-n- (KBS 566)

[146b]

Ve eğer mahbûb u mahbûbe ise dağlarda pinhân edüp niçe zamân her işe **kullanırlar.**

[237b]

Rûmûz oldur kim "Sen âteşle pembeyi imtizâc etdirdinse ben dahi leben-i hâlis hâsıl olan vahşî gazâlları teshîr edüp at gibi binüp ve südün yiyüp **kullanırım**" rumûzun etdi.

sakın- "korunmak, dikkatli olmak." <*sa-k-(ı)n- (OTWF 612) (EDPT 812)

Sakınmak kelimesinin kökünün **sa-* "düşünmek" olduğunu *sak-*, *san-*, *say-* gibi fiillerden hareketle söylemek mümkündür; ancak Eski Türkçede *sa- fiiline tek başına rastlanılmamıştır. Demirci, kelimenin *sak-* fiil gövdesinden türemesine rağmen her zaman *sakın-* şeklinde *-n-* fiilden fiil yapan ek ile kullanıldığını belirtmiş, fiil gövdesiyle *-n-* ekinin kaynaşmış olduğunu söylemiştir (Demirci 2010: 396).

[192a]

Ba'zı hallâc ârifleri. "**Sakın** pamukdan arslan geliyor" der.

san- “zannetmek.” <*sa-n- (OTWF 611) (EDPT 833)

[151a]

"Dervîşin dâlı derd ehli, ve cism-i za‘îf ve havf-ı Hudâ'dan nahîf ve rûyı sarı etmekdir. Râ, riyâdan müberrâ olmakdır. Vâv, akrabâ ve dostândan vedâ‘ edüp Hak kelâmından gayra i‘timâd etmemekdir. Yâ, cümle halka yaman **sanmamakdır.**

sezin- “beklemek, ummak.” <sez-(i)n- (OTWF 613)

3/[180a]

Benden sonra Siyâvuş Paşa karındaşım vezîria‘zam olup cümleden melik olmak içün hazz-ı nefsiyçün ***[180a]*** bu zikr olunan vüzerâ pâyesinde olanları, hattâ efendisi vâlidesi Kösem Vâlide'yi dahi cümle katl edüp ‘Hamd-i Hudâ cümle devlet bana münhasır kaldı’, derken elli dörd günde **sezinmedüğü** yerden, Cenâb-ı İzzet'den kendüye Kızlarağası Dîv Süleymân Ağa gibi bir zişt-i akûr eliyle kendüye bir sille-i pehlivânî urup Siyâvuş Paşa'dan mührü alup Gürcü Mehemmed Paşa'ya verdi.

sulan- “su depolamak” <su+la-n- (KBS 814)

[77b]

Tîz Malta üzre seferim vardır" deyü yedi yüz pâre gemiyle Silihdâr Yûsuf Paşa serdâr olup Malta niyetine giderken Anavarin kal‘ası'nda **sulanup** yigirmi pâre batîü'l-hareke mecrûh kadırgaları bırağup içinde olan mühimmât [ü] levâzımâtların sâ’ir kadırgalara askerleri ile leb-ber-leb edüp (…)

[270a]

Bunda dahi asâkir-i İslâm alınup ve cümle gemiler **sulanup** başdardade filandıra bayrağı dikilüp ve bir top-ı irtihâl atılup üçüncü topda avanta-lenger edüp nefîr-i rihâllar çalınup andan yine muvâfık eyyâm ile ol gün cezîre-i (---) (---) lenger-i ikâmet bırağılup (…)

sun- 1. “bir kimseye bir şeyi vermek, takdim etmek.” <*sū-n- (EDPT 834) (Tekin 1995: 180) (Taş 2009: 195)

[96a]

Târîh-i sebîl-i Âyişe Sultân der-Okcularbaşı:

Zehî âb-ı musaffâ ***sundu*** *atşâna dedi sakkâ*

Sebîl-i pâkdir mâ Âyişe Sultân cânıyçün.

3/[102a]

Sarrachâne'den Âhîler ibtidâ bayrak ve tabl u kudûm kaldırup cümle dükkânları kapanup ve câmi‘leri kapanup "Ümmet-i Muhammed olan sancak dibine gelsin. Pâdişâha rik‘a **sunalım**!" deyü yüz elli bin ibâdullah-ı *el-kâsibu habîbullah* ile iktisâb edinen cümle ehl-i sûk pür-silâh, sadâ-yı Allah Allah'a rehâ buldurup (…)

uzan- “bir alana yayılmak.” <uz+a-n- (OTWF 624)

3/[11b]

Anınçün Devlet-i Âl-i Osmân'da her kankı elçi olursa pâdişâh yanına getirmeyüp iki yanından kapucular kethüdâsı ve çavuşbaşı dutup ***[11b]*** taht-ı pâdişâhîden bir uzun hil‘at yeni **uzanmışdır** anı öper.

yaylalan- “(hayvan otlatmak için) yaylaya çıkmak, yayılmak.”<*ya+z/y+la-(g)+la-n-

[230a]

Osmân Gâzî'nin kırk bin koyununun dölünden hâsıl olan niçe yüz bin koyun bunda **yaylalanır**.

yon- 1. “bir şeyin ucunu sivrileştirmek ya da düzleştirmek.” <*yo-n- (KBS 1159) krş. yont- (KBS 1160) bk. (EDPT 942)

[240a]

Ve eş-Şeyh Nûrullah b. Hazret-i Akşemseddîn: Pederlerinden rû-gerdân olup Bursa'ya tahsîl-i ma‘rifete gidüp hücresinde kalem-tırâş ile kalem

yonarken kalem-tırâş batnına batup nevm-i râhata yatup dâr-ı cinâne revâne oldu. Kabri, Zeynîler cenbindedir.

1.2.2.3. -(I)t-/-(U)t-

Ekin temel işlevi fiilde ettirgen çatı oluşturmaktadır. Bununla birlikte eklendiği fiillerden yeni anlam alanları açarak yeni fiiller türetmektedir. Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde ekin genellikle ünlüyle biten kelimelere geldiğini, ünsüzle biten birkaç kelimeye ise araya yardımcı ünsüz alarak geldiğini söyler (Timurtaş 2005: 136).

Tüm bunlardan sonra *–(I)t-/-(U)t-* ekinin Türkçede yaygın olarak kullanıldığı kadar Evliyâ Çelebi tarafından da Seyahatnâme'de sıkça kullanıldığını görmek mümkündür. Fiilin temel işlevini gerçekleştirdiği ve ettirgenlik bildirdiği fiiller "*Fiilde Çatı*" bölümünde gösterilmiştir. Aşağıda Seyahatnâme'de geçen ve ekin ettirgenlik işlevinin dışında kullanıldığı, yeni anlamlı fiiller türettiği örnekler gösterilmiştir.

anlat- "bilgi vermek." <an+la-t- (Teres 2009: 549)

[80b]

Ve cevz-i ma'dâdu yedi bin guruşdan mâ'adâ bir îrâdı yokdur. Ol vilâyete beni hakâret içün gönderüp pâdişâhıma hilâf **anlatmışlar.**"

bat- 1. "bir sıvının içine dalmak, gömülmek" 2. "bir şey saplanmak." 3. "(güneş, ay, yıldız gibi gök cisimleri) görünmez hale gelmek."<*ba[42]-t-

[84a]

Elçi Hasan Paşa dahi nehr-i Moriş'e cân atup nehre batup anda yatup kimi kanda yitüp gark olup halâs olmadılar.

3/[144b]

[42] *ban-* ve *bat-* fiilleri birlikte düşünüldüklerinde fiillerdeki hareketlerin örtüşmesi dolayısıyla **ba-* kökünden bahsedilebilir.

(…) ve geminin yedi demirinin beşi kırılması beş aded sâhib-i lenger âdemlerim merhûm olup iki müdebbir âdemim kalması işâretidir ve gemi içinden gemiciler 'gemi **batıyor'** deyü feryâd etdikleri iç ağalarım havfe düşüp 'Paşa ölür' deyü feryâd etdikleridir.

[98b]

Bursa'da tahsîl-i ilm [u] ma‘rifet ederken hikmet-i Hudâ kalemtrâş batnına **batup** vücûdu defterinden esâmesin hak edüp Bursa'da medfûndur.

3/[33b]

Üsküdar cenginde bozulup gice gice dağdan dağa kaça kaça bu mahalle gelüp sana dûş geldim" dedükde hemân kalkup yine gözlerin yüzün bûs etdim, ammâ gûyâ bir kara gön derisi öpüp kılları nişter gibi dudaklarıma **batdı**.

[264b]

Âhirü'l-emr "*Ol engîn nâ-mübârekde ne reh ne râhber peydâ"* mazmûnunca güneş deryâda doğar ve deryâda **batar**.

eyit- “söylemek.” <ey-(i)t-<ay-(ı)t- (OTWF 763)

[8b]

Hazret-i Süleymân bu duhter-i bed-ahterin ahvâl-i pür-melâlinden su’âl etdükde kız **eyitdi**: (…)

[13a]

Cemî‘i Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem hukemâları cümle bir yere gelüp aslâ birisi derdine bir devâ edemeyüp âhir Kostantîn cümlenizi kırarım dedikde bir nâ-hekîm-i mel‘ûn Mecûsî, dîn-i Îsâ'ya hıyâneten **eydir:** (…)

işit- 1. “haber almak.” 2. “duymak.” <*eş-(i)t- (OTWF 491) (Starostin 2003: 293) (Taş 2009: 172) (Tekin 2003b: 225)

Gülensoy fiili kök fiil olarak değerlendirmektedir (KBS 441).

[13a]

Vay oğul vay cânımdan sevgülüm vay iki gözlerim vay (---)" deyü feryâdları evce peyveste olup her biri birer gûne girye ve feza‘ u çeza‘ etdüklerin Kostantîn **işidüp** *"Anpiretor İpol"* dedikleri ya‘nî "Azîmü'ş-şân pâdişâhlar pâdişâhı" dediklerin kendüye zann edüp ve yigirmi otuz bin benî âdemin feryâd [ü] figânları Kostantîn'e hoş gelmeyüp eydir: (…)

[64b]

Taşrada serdâr istimâlet ve ihsân [ü] in‘âmlar etdiğin içerideki haşerât sekbânlar **işidüp** küme küme taşra çıkup, "El-amân ey güzîde-i Âl-i Osmâniyân'dan ey Husrev-i şîrân" deyüp her bir remmâsı bir kola dahl düşüp halâs oldular.

[141b]

Ba‘dehu Seydî Battâl Şâm'ı feth edüp Üsküdar'ın bu minvâl üzre imâretin **işidüp** başına gâziyândan yedi yüz âdem cem‘ edüp ale'l-gafle Üsküdar'ı basup Kızkullesi'ne kayık ile geçüp Kanator Kıral'ın kızın ve cümle cevâhirlerin alup niçe bin küffârı kırup Üsküdar'ı feth eder.

[206a]

Hânende Kapucu, sağır, asam bir âdem olmağile bir kerre fasla başlasa tâ sabâh olunca fasl ederdi, dur deseŋ **işitmezdi** ve Dâvûdî bülend âvâzı var idi.

[208b]

Bu bâlâdâ tahrîr olunan on aded sâzendegân, nefîr [u] sûrcıyân cümlesi bir perde olup, boruda peşrev olmaz ammâ her bir fırkası birbirlerine peyrev olup {makâm-ı rehâvî sûznâk} faslı ile ubûr etdiklerinde âdeme dehşet hâsıl olup vücûd-ı insâna bir lerzân hâsıl olup dem-beste ve hayrân olur gûyiyâ sûr-ı İsrâfîl **işitmişlerdir.**

[297a]

Hudâ-yı Kahhâr harâb ide. Zîrâ cümle halkı Şi‘î ve Teberrâ‘î olmağıla diyâr-ı Acemde ibtidâ (sebb-i) Hazret-i Ömer'e *hâşâ sümme hâşâ* sebb etdiklerin bunda **işidüp** aklım gitdi.

kert- 1. “bir şeyin kenarını oyarak çentik atmak.”<ker-t- (KBS 499) (EDPT 738) krş. kerki (DLT I 430) kertük (DLT I 478)

[213b]

Ammâ müselles oldur kim üzüm şırasın bir kazana koyup germâ-germ âteşde kaynarken bir çubuğu kazan içindeki şıraya berâber kesüp çubuğa üç aded kertik **kertüp** kaynaya kaynaya ol şıra ol çubuğun iki kertiği zâhir olup üçüncü kertik nümâyân olduğıyçün ana müselles derler.

öğüt- “ezmek, çiğnemek.” <ögü-t-<ögi-t- (EDPT 103) (KBS 655)

[151a]

9- takvâ değirmeninde **öğütmekdir**.

ört- 1. “bir şeyin üzerini kapatmak.” <*ör-t- (KBS 671) (Ergin 2002: 211) (Ercilasun 2007)

Clauson ört- fiilini kök fiil olarak değerlendirmektedir (EDPT 202). Bu çalışmadan hareketle Toprak, (2005: 26), Güner (2008: 32), Demirci (2010: 61) çalışmalarında fiili kök fiiller arasında incelemektedir.

[37b]

Hemân Gülâbî Ağa yemîn edince ol sipâh havrânî cübbesinin sağ yenin Gülâbî Ağa'nın başına **örter.**

[47a]

Ve cümle kubâblarına üstâd-ı rassâs bir gûne nîlgûn rusâs-ı hâs **örtmüşdür**. Zıh zıh râdde-i cedvâl gibi çekilmiş, kurşum **örtüp** bu dahi icrâ-yı ma‘rifet etmiş.

[159b]

Yeri handak gibi yarup üstlerine kül **örtüp** dahi cânib-i erba‘asına âteş edüp te’enniyle pişirirler, görmeğe muhtâcdır.

sat- 1. “bir şeyi para ya da mal karşılığı başkasına vermek.” <*sa-t- (KBS 740)

[66b]

Andan Portakal küffârına Abaza Paşa'yı **satup** Portakal donanmasıyla üç sene Hindistân'a seferler edüp andan yine Portakal ile Çîn'e varup anda gemileri bir kenârda gark olup Abaza, Çîn ü Fağfûr ve Kalmah ve Horasân ve Belh u Buhârâ'dan Isfehân'a seyâhat ederek gelür.

[158b]

Esnâf-ı âb-ı gülâbcıyân: Dükkân 41, nefer 70, bunlar Bedâsten-i atîk önünde husrevânî küp kadar bakır kazganlar içre Edirneli hâtûnlar gülâb **satarlar**.

[160a]

Ve şehriyyeciler dahi seyishâneler üzre dükkânların şamata varakları ve gûnâ-gûn teller ile zeyn edüp "Şehriyye nefâyis cânım" deyü şehriyye **satarak** ubûr ederler, azîm vezni üzre cem'iyyet-i kübrâ asker-i bî-pâyândır.

seğirt- "koşturmak, hücum etmek." <sek-(i)r-t- (OTWF 784) (TTS 3366).

[70a]

"Ne acâyib musanna' dâ'ire olur, al imdi sana destûr, bu dâ'ireyi sana ihsân etdim, ammâ zinhâr bu dâ'ireden çıkma" buyurduklarında levendâne cüst [ü] çâpüklük edüp **seğirderek** pâ-yı tahtı bûs edüp (…)

siğit- "sığınıp toplanmak."<siğ-(i)d- krş- sığın-

[195a]

Kanı levendâtlarınız huzûruma gelsin" deyince azamet-i Hudâ deryâ-misâl sîne-çâk, pür-silâh bî-bâk, eli muştalı asker-i pâk sadâ-yı Allâh Allâh ile huzûr-ı pâdişâhîye gelince cemî'i yeniçeriler mûr [u] meges gibi herkes bir köşede **siğidüp** ta'vîze başlarlar.

tart- "bir şeyin ağırlığını anlamaya çalışmak." <*tar-t- (KBS 862) (EDPT 534)

[159b]

Bunlar dahi pür-silâh olup tahtırevânlar üzre tuz dükkânlarında tuz **tartarak** tuz ekmek hakkıyçün diyerek ubûr ederler ve piyâde askerleri tarafeynde olan seyircilere tuz üleşdirerek ve şâdumânlar ederek ubûr ederler.

[168a]

Ba‘dehu cümlesi esbâbların geyüp aldıkları koyunları dükkânlara götürüp **tartarlar**, eğer eksik gelirse dahi et alır, ta‘[y]înînden artık gelirse keserler, yaz u kış fâ‘ideleri budur.

yırt- 1.“kağıt, kumaş vb. şeyleri parçalamak.” 2. “yaralayıp öldürmek.” <yır-t- (EDPT 958) (KBS 1143) (Taş 2009: 211)

[172b]

(…) bu gûne manzûm terennümâtlar ederek ba‘zı havâtînlerin ırkına girüp ağ **yırtup** ağındaki metâ‘ın ağdaya değişüp bu gûne kâr eder Türk veled-i zinâları ağdacılar vardır.

[343b]

Bir kerre "Karadeniz'den Kazaklar çıkup bu dağları ubûr edüp niçe kurâ ve kasabâtları nehb u gâret etmeğe dağlara çıkup cümlesini dağlarda kaplanlar ve kurdlar ve ayılar ve sâ’ir yırtıcı hayvânlar **yırtup** helâk edüp şikâr almak sadedinde iken kendüleri yırtıcı hayvânlara şikâr olup cân kurtarmadılar.

1.2.2.4. -DIr-/-DUr-

Asıl işlevi ettirgen çatı oluşturmak olan ek aynı zamanda fiilden fiil yapan ek olarak da işlev görmektedir. Korkmaz ekin bazı durumlarda ettirgenlik işlevinden çok “olanak sağlama, sebep olma” gibi işlevleri yerine getirdiğini söyleyerek bu durum için *çaldır-, çaktır-, ezdir-, küstür-, sezdir-, yıldır-* gibi örnekleri vermektedir. Korkmaz aynı zamanda ekin kökle kaynaşarak yeni anlamda fiiller oluşturduğunu da söylemektedir (Korkmaz 2007a: 126).

Ek Türkçede fiilden fiil türeten ekler arasında en işlek olanlardandır. Ek birleşik bir yapıya sahip olmakla birlikte fiillere ettirgenlik anlamı kazandırabilir. Ek

kimi durumlarda bu işlevini kaybetmiş sadece yapım eki işlevini yerine getirerek geçişli ve geçişsiz fiiller türetmektedir. Ekin fiilden fiil yapım eki olarak kullanıldığı ifadeler aşağıda gösterilmiş; ancak ekin ettirgenlik yaptığı örnekler "*Fiilde Çatı*" bölümünde değerlendirilmiştir.

aldır- "aldanmasını sağlamak, aldatmak, kandırmak." <al-dır- (Hacıeminoğlu 1997: 137)

3/[32a]

Niçesi "Ağa atın başı peke benzer, evdeki gibi cenkde çatışma!" der. Kimisi "Kendin **aldırma**, gayret eyle, benzin sararmış" der.

araştır- "gözden geçirmek." <ara-ş-tır- (KBS 75)

3/[79b]

Kinâ, pindirdî-Var, **araşdır**.

bildir- "herhangi bir şeyi haber vermek." <bil-dir- (KBS 144)

[1a]

6. Nehr-i Tuna'nın İslâmbol'a cereyânın **bildirir**.

11. varak İslâmbol'un cümle kapuların ve her kapu mâbeyni adımların ve cemî'i mutalsamâtların **bildirir**.

23. Hikâye-i garîbeleri **bildirir**.

otur- 1. "vücudun belden yukarısını dik tutacak şekilde durmak." 2. "beklemek". <ol-(t)ur-

Bu fiil araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tahlil edilmektedir. Tekin, -(I)r- orta çatı eklerini anlattığı bölümde fiili *olor-<*ol-* biçiminde göstermektedir (Tekin 2003a: 95). Gabain de çalışmasında Tekin ile benzer şekilde ol-(u)r- kelimeyi tahlil etmektedir (Gabain 2007:56;60). Räsänen ise fiili *oltur<*olu-tur-* şeklinde izah etmektedir (Räsänen 1969: 361). KBS'de ise Gülensoy *otur-<ol(ġ)ur-* şeklinde fiilin etimolojisini göstermektedir (KBS 636). Fiil Clauson tarafından *olur-* madde başında

verilmektedir (EDPT 150). *Olur-* ve *oltur-* aynı kökten (ol-) gelen iki ayrı fiil olmalıdır. Otur- fiilinde yer alması gereken /-l/ sesi /-t/ sesinin baskısıyla düşmüş oltur->otur- biçiminde ortaya çıkmıştır. Benzer ses olayı *keltür->ketür->getir-* fiilinde de söz konusudur.

[354a]

Hemen şaka tarafına zâhib olup "Salât-ı Muhammed! Hak sizi hatâdan saklasın şehbâzlarım" dedikde hâne sâhibi "Birbire oğullar! İnin akşâmdır, ta'âmlar yiyin" dedikde "Vallahi hacı baba! Ben ve oğlanlarım alabaş köpek gibi açız. Hemân sofrayı şu kar üstüne getir, burada yeyelim" deyü kar üstüne kasden **oturdum.**

[77b]

Âhir-i kâr kal'ayı derûn-ı dilden döğmeyüp cümle asker âlet-i mülâhaza taht-ı kal'ada **oturup** kırkıncı gün semâdan bir matar nâzil olup cümle asâkir-i İslâm pâymâl-i rimâl tîn-i belâya müsteğrak olup (…)

süründür- "uzatmak." <sür-(ü)n-dür- (KBS 827)

[337b]

Bir da'vâyı aslâ **süründürmezdi** ve şâhid-i zor ile da'vâ edeni sevindirmezdi ve da'vâ-yı bâtılı kavl-i za'îf ile hükm edüp mazlûmları yerindirmezdi.

yetiştir- "haber götürmek." <yet-(i)ş-tir- (KBS 1131)

[238a]

Derhâl Ivaz Paşa'nın bu kelâmın a'mâ Molla'ya **yetişdirirler**.

1.2.2.5. -AlA-

Türkçede kullanım sıklığı düşük eklerden biridir. Toprak *–AlA-* eki ile türemiş fiilin bildirdiği bir hareketin bir süreklilik içinde art arda yapıldığını ifade etmektedir (Toprak 2005: 86). Ergin eki kuvvetlendirme eki olarak kabul eder ve bu

ekler içerisinde en işleklerden biri olduğunu söylemektedir (Ergin 2002: 216). Gülsevin ek ile ilgili olarak "*Bir fiili belirli aralıklarla ve sık sık yapmayı bildirir*." diyerek ekin işlevini açıklamaktadır (Gülsevin 2011: 142). Banguoğlu ise bu ek ile ilgili olarak *"Yan yana yaşayan değişikliklerden anlaşıldığına göre daha açık bir edeleme fiili (verbe fréquentatif) anlatımı kazanmış olan –ele- eki damak sesi düşmesiyle önceki –ekle- ekinden meydana gelmiş olacaktır."* demekte ve *iteklemek-iteleme, duraklamak-duralama* örneklerini vermektedir. Bununla birlikte Banguoğlu bu ekin Türkçede sayılı olmakla birlikte edeleme fiilleri olarak canlı ve gelişmeye istidatlı göründüklerini söylemektedir (Banguoğlu 2007: 277-278). Ek ile ilgili Türkçenin farklı dönemlerini araştıran araştırmacıların bahsettiği bu özellikler Seyahatnâme'de tespit edilen örnekler için de geçerlidir.

Seyahatnâme'de bu ek ile türemiş aşağıdaki fiiller tespit edilmiştir.

çapala- "toprağı altına üstüne getirmek." <çap-ala- bk. çap- (KBS 219)

[140b]

"Âh bostâncıbaşı mazlûm Süleymân içün azîm hatâ etdik işte bilâ-veled fevt olursak bu devlet-i Âl-i Osmân kime nakl eder" deyince bostâncıbaşı zemîn-bûs edüp Kulle bâğçesinden Süleymân'ı getirüp Selîm Hân'ın pâye-i serîrine yüz sürüp Selîm, Süleymân'ı bağrına basup âhir hilâfet Süleymân'a değince bostâncıbaşıya Mısır'ı ihsân edüp neşv [ü] nemâ bulup **çapaladığı** Kulle bâğçesi'nde Süleymân Hân evc-i ayyûka ser-çekmiş bir kal'a kullesi-misâl tokuz kat bir kulle-i kasr-ı âlî etmişdir kim cihân-nümâdır.

depele- "bozguna uğratmak." <dep-ele- krş. tepele- (KBS 881)

[83b]

Melek Paşa askeri mukaddem yetişüp ale'l-gafle leb-i deryâda olan küffârın gemilerin basup yigirmi adedin feth edüp ma-bâkîsi deryâya açılup firâr etdiklerinde cümle küffâr karada kalup kâfir-i şeytân ile Melek Paşa ceng edüp cümle küffârı dere ve depelerden cem' edüp kimin **depeleyüp** kiminin gerdenlerine tavk-ı la'net geçirüp yedi yüzden mütecâviz esîr, binden

ziyâdesi şemşîr-i âbdârdan diyâr-ı ademe ve binden mütecâvizi gark olup ka‘r-ı deryâda karâr etdiler.

salla- “aynı doğrultuda düzenli olarak hareket ettirmek.” <sal-(a)la-

Korkmaz *-AlA* ekinin eklendiği fiile hareketin kısa aralıklarla tekrarlama işlevi kattığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 125). Bu anlamda düşünüldüğünde *salla-* fiilinde de hareket belli aralıklarla tekrar etmektedir. Clauson’un belirttiği gibi fiilin kökü *sal-* olmalıdır (EDPT 824). Bu fiil ile ilgili Gülensoy ise *sal-la-* biçiminde bir tahlil yapmıştır (KBS 726).

3/[79a]

Ben de ‘A nene, kanı fil?’ deyü ileri vardım. Beş direk üstünde bir kara dam gördüm. Bir direği **sallayup** kımıldardı. ‘Anama! kanı filcik?’ deyü ileri vardım.

yepele- “sırtını sıvazlamak.”<yep-ele- (DS 4248) krş. yep- (TTS 4533)

[335b]

Seydî Paşa'ya hayr-du‘â edüp arkasın İbrâhîm Hân **yepeleyüp** "Yürü Allah işin onara, göreyim seni.

1.2.2.6. -(I)l-/-(U)l-

Bu ek Eski Türkçe döneminden itibaren işlek olarak kullanılan fiilden fiil yapan eklerdendir.

Ergin ekin hem edilgen çatı hem de bazı fiillerde dönüşlü çatı yaptığını, asıl fonksiyonunun pasiflik ve meçhul ifade eden fiiller yani edilgen fiiller yapmak olduğunu söylemektedir. Ergin Türkçede asıl pasiflik ve edilgenlik ekinin bu ek olduğunu belirtip bu ekin kullanılamadığı yerlerde ise *–(I)n-/-(U)n-* olduğunu söylemektedir. Bu ek geçişli fiillerden *uğranılma, maruz kalma* ifade eden pasif fiiller, geçişsiz fiillerden de olma ifade eden meçhul fiiller yapar. Pasiflerin asıl manası başkası tarafından yapılma ifade etmektedir. Bu ek her çeşit fiil kök ve

gövdesine getirilmekte, *-ma-/-me-* eki hariç diğer fiilden fiil yapma eklerinden sonra getirilmektedir (Ergin 2002: 206).

Banguoğlu *incelmek, doğrulmak, kısalmak, eğrilmek, durulmak vb.* fiilleri isimden *–il* ekiyle yapılmış fiil olarak saymanın yanlış olacağını çünkü tabanları sesliyle bittiği halde edilgen çatısında *–in-* değil, *-il-* almış olmalarının Eski Türkçeden gelmiş olduklarını gösterdiğini söylemektedir (Banguoğlu 2007: 282). Korkmaz ise bu örneklerdeki fiilleri isimden fiil yapma eki *+(I)l-/+(U)l-* altında değerlendirmiştir (Korkmaz 2007a: 116).

Hacıeminoğlu, Gabain'in *+Al* ekini de bu eke dâhil ettiğini söylemekte ancak onun bu düşüncesine şu şekilde karşı çıkmaktadır: "*Bünyesinde –al-/-el- bulunan fiiller aslında ya –a-/-e- ile biten veya –a-/-e- ile isimden türemiş fiil gövdelerine –l- gelmek suretiyle kurulmuştur. Nitekin Türkiye Türkçesine koca-l- düze-l-, aza-l- gibi örnekler bu çeşittendir."* (Hacıeminoğlu 1992: 36).

Toprak, semantik yapıda *–(I)l-/-(U)l-*'lu fiillerin genellikle yalın hallerle birlikte bulunmadığını genelde geçişsiz, pasif ve dönüşlü fiillerle kullanıldığını belirtmekte ve zaman ile yer açıklayıcıları istediğini söylemektedir (Toprak 2005: 126).

Araştırmacıların ekin Türkçenin farklı dönemleri için bahsettiği edilgenlik, meçhullük, dönüşlülük/geçişsizlik işlevlerinin yanı sıra yapım eki görevi de bulunmaktadır. Ekin bazı kullanımlarda yukarıda belirtilen işlevleri silikleşmiş ve çatıdan görevinden ziyade yeni anlamlar ifade edebilir hale gelmiştir. Bu işlevine ait örnekler aşağıda gösterilmiştir. Seyahatnâme'de bu ek ile türemiş fiiller aşağıda gösterilmektedir.

bayıl- "kişi bilinci yitirmek. (metinde mübalağalı biçimde beğenmek anlamında)" <bay-(ı)l- (KBS 122)

[211a]

Zîrâ cemî'i taklîdi tahkîk-i hakîkî olmak üzre netîce-i kelâmları cümle tasavvuf idi, yine böyle iken âdem gülmeden **bayılırdı**.

bozul- “değişmek.” <boz-(u)l-<buz-(u)l- (OTWF 657)

[29b]

"Zehirli mûs ile gayrı âdem trâş edüp reng-i vechi **bozulup** katl etdük ve Cem'dir deyü Rûm'a gönderdik.

çatıl- “bir arada bulunmak.” <çat-(ı)l- (KBS 223)

[176a]

Anlardan sonra niçe bin pâk ü pâkîze süğlün gözlü ve münevver yüzlü mahbûb-ı devrân esîr gulâmları şâtırlar yerine önüne alup saf saf ubûr edüp ardı sıra kendünün hâs iç gulâmları bu emînin ardı önü oğlanlar ile **çatılup** ubûr ederler.

dol-/tol- “dolu hale gelmek, bir şeyin içi başka şey alamaz hale gelmek.” <to-l- (KBS 294)

[131b]

Ba‘zı temâşâcılar ve vüzerâlar üzerlerine beyâz çarşaf alup sadâ-yı gülbâng-i Muhammedîye rehâ buldurunca iki taraf niçe yüz kurbânları zibh etdükçe tuç deryâsı âteş gibi yokuş aşağı akup en nihâyetindeki top kâlıbına akup balyemez top ise nısf sâ‘atde **dolup** fi'l-hâl keçe ile sarılmış bir gûne mülemma‘ yağlı çamur vardır.

[131b]

Bu hâlde iken yine du‘â vü senâ mukarrerdir. Tâ cümle toplar **tolup** tamâm oldukda du‘â dahi hayr ile itmâmın bulup ol gün yetmiş aded kimesne hil‘at-ı pâdişâhî ile behre-yâb olup terakkîler ihsân olunup (…)

[164b]

Yanaki ve Dimitraki ve Lemberaki nâm Urum kapudanları ile cümle on yedi karavana kalyonlardır kim her biri dörder beşer kat anbârlı ve ikişer kat yatırdma toplu ve beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bâğçeli ve hammâmlı ve el değirmenli karavanalardır kim her biri beşer ayda **dolar** ve beşer ayda boşalır.

dökül- “çıkarmak.” <dök-(ü)l-<tök-(ü)l- (OTWF 679)

3/[41b]

Murtezâ Paşa, "Görelim neye müncer olur" deyü ığmâz-ı ayn edince hemân Cezâyirli derûn-ı dilden yine kâfire sarılmağa hücûm edince küffâr yine bâdbânların küşâde edüp "kal‘a altı budur" deyüp cân havliyle gemilerin karaya düşürüp yatup cümle kâfirleri taşra **dökilüp** kal‘a altına geldiler.

kurtul- “tehlikeli bir durumu atlatmak.”<*kurt-(u)l- (EDPT 650)

[14b]

{Netîce-i kelâm Kostantîn'in ömrü bu İslâmbol kal‘ası amârıyla âhir olup murg-ı dili, bâz-ı ecelden **kurtulmayup** kafes-i tenden tayerân edüp bir hâkim-i âdil ve dîn-i Îsâ'da kâmil olduğundan ehl-i cennetdir, derler.

[75b]

Ammâ ecel derdine dermân bulmadılar ve netîce-i ecelden bir câ-yı menâs bulup ol musîbetden **kurtulmadılar.**

[263b]

Sene-i mâzîde güç ile Âl-i Osmân elinden **kurtulduk**. Bu kış bize Tatar göz açdırmayup bir tarafdan imdâdımız gelmedi ve bir cânibden kış bizi helâk etdi.

öl- “yaşamı sona ermek, can vermek”. <*ö-l- (Ercilasun 2007: 371-375)

[13a]

"Ben cüzâm marazından **ölürsem** bana yeğdir.

[140a]

Ve Edirne'ye giderken Çorlu'da çorlu olup **ölüp** bekâ dârına gitdi. *Rahmetullâhi aleyh*.

[181b]

Ammâ Hazret çerisinde ibtidâ cıda taşıyan Sa‘deddîn Hindî'dir. Hazret huzûrunda Hazret-i Hamza belin bağlayup yâr-ı gâr-ı Hamza-i bâ-safâ oldu ve Uhud gazâsında bile **öldü**.

[275a]

Murâd gazabından zemîn üzre ağlayup eydür "İbrâhîm, beni urduğun görmeden **ölmek** yeğdir" der.

[350a]

Niçe devâbât sovukdan **öldüler**.

seçil- “görünür halde olmak.” <seç-(i)l- (OTWF 671)

[267a]

Küşâde hevâda Keliğra'dan Sinop dağları Sinop'dan Keliğra dağları **seçilir**.

sıyrıl- “bir yerden, bir durumdan çıkmak.” <sıyır-(ı)l-<sıdır-(ı)l- (DTS 502)

[360a]

Bî-bâk ü bî-pervâ halkın hüsn-i teveccühüyle gerü gerü yine menzilbaşına gelüp çârmıhdan sernigûn **sıyrılup** ser-çeşme önünde zemîn bûs edüp ser-çeşme "Bârekallah pehlivân" deyü bağrına basdı.

süzül- “Kuş kanatları gerili olarak görünür bir hareket yapmadan havada ilerlemek.” <süz-(ü)l- (EDPT 863) (DTS 519)

[222b]

Ve Orhân Gâzî derya-misâl cüyûş-ı müslimîn ile cânib-i erba‘ada olan düşmanlara, şahin âşiyânından süzülür gibi **süzülüp** düşmanlardan intikâm alup mâl-ı ganâyim ile cemî‘î guzât-ı müslimîn muğtenim olup Bursa'yı dahi ma‘mûr u âbâdân edüp Belh [u] Buhârâ ve Horâsân diyârlarında[n] niçe yüz erenler gelüp tavattun etdiler.

tutul- “tıkanmak.” <tut-(u)l- (OTWF 680)

3/[170a]

Bir kaç kerre Yahûdî tâ'îfesi tebdîl-i câme olup çerâğ-ı münevverin söndürmek murâd edindikde "püf" demeğe dem nefesi **tutulup** ancak bir sedd-i ramakı kaldıkda parmak kaldırup İslâm ile müşerref olanın biri Murâd Hân-ı Râbî' asrında türbedâr idi, deyü şehâdet etdiler.

urul- "yapılmak." <ur-(u)l- (EDPT 229) (OTWF 572)

[45b]

"Bu edîm-i arzda Süleymâniyye ***[45b]*** binâsı gibi bir metîn binâ **urulmamışdır** ve bu kubbe-i müdevver gibi bir kubbe-i mînâ görülmemişdir" derler.

[255b]

Tâ bu mertebe levha-i kebîrlerdir. Ve bu gemilerin kenarında iki âdem beli kalınlığı kamış ve hasır saz **urulmuşdur**.

yıkıl- "istenmeyen biri çekilip gitmek, defolmak." <yık-(ı)l- (EDPT 902)

[348a]

Paşa, Murâd Haseki'nin hak cevâbından hazz edüp bir kîse guruş verüp "Alın merhûmun başını, başınızla elimden halâs oluŋ, **yıkılup** gidiŋ. Allah belânız versin. Şûm bedbaht mel'ûnlar" deyü bunları reddidüp "Ay, vay Murtazâ Paşa, ay vay" deyü bükâ-âlûd oldu.

1.2.2.7. -A-

Türkçe fiil kök ve gövdelerine gelip onları anlam yönünden kuvvetlendiren ektir. Pekiştirme işlevi görür. Ünsüz ile biten tek ve iki heceli fiil köklerine ve gövdelerine eklenmektedir.

Toprak ekin fiile süreklilik ve mükerrerlik anlamı verdiğini söylemektedir (Toprak 2005: 77). Ergin ekin işlek olmayan eklerden olduğunu söyleyerek *tık-a-* örneğini vermektedir (Ergin 2002: 214). Korkmaz ise *"Eklendiği fiilden pekiştirme fiilleri türeten –A- eki, Eski Türkçeden beri Türk dilinin bütün kollarında pek seyrek örnekler vermiş bir ektir. Türkiye Türkçesindeki örnekleri de tek tüktür."* demektedir

(Korkmaz 2007a: 124). Korkmaz *–gA-* ekinin fiilden isim türeten *–g-* ekiyle isimden fiil türeten bir *+A-* ekinin kaynaşmasından oluştuğunu söylerken Banguoğlu ise Eski Türkçede fiil köklerine berkitme eki olarak gelen *–gA-* ekindeki /-g/'nin düşmesiyle ortaya çıktığı görüşündedir (Korkmaz 2007a: 124; Banguoğlu 2007: 276).

Araştırmacıların ekin farklı dönemlerindeki hususiyetleri için söylediği bu özellikler Seyahatnâme'de tespit edilen örneklerde de görülmektedir. Seyahatnâme'nin çalışmanın konusu olan bölümünde *–A-* eki ile türetilmiş fiiller şunlardır:

depre- "kımıldamak, sarsmak." <dep-(i)r-e- (Tekin 1995: 181) (EDPT 443)

[189b]

Bunların alayda kârları çilesine bir sinek konsa çilesi deprer yaylar ile saban demirlerine ve pûlâd-ı Nahşivânîlere ve tomruklar ve kalkanlara ve su ile dolu şîşeler ve asılı yanmış kandîllere ve âyînelere ok ile darb urup delerek ubûr ederler.

doğra- "keserek ya da elle koparak küçük parçalara ayırmak."<tog-(u)r-a- (EDPT 472)

[170b]

Bu işkembeciyân dahi cümle tebdîl-i libâs edüp arabalar üzre dükkânların fağfûrî çini tabaklar ve pâk peşkirler ve leğen ü ibrîkler ile müzeyyen edüp ellerinde işkembe kancasıyla kazganlar içinden pişmiş işkembeleri ve kırkbayırı ve şirdenleri ve döş başları ve yatak yerleri ve bodanalardan çengâller ile çıkarup bıçaklar ile **doğrayup** kâseler içre koyup ve üzerlerine ma'denivâz ve biber ve darçın ve karanfîl misilli bahârlar saçup (…)

--

Hemân fıçıdan kırk elli medre sirke alup ol sâ'at fıçıya ol kadar ısıcak su koyup üç günden eyle sirke olur kim âdemin ciğerin **doğrar.**

[212a]

Tiryâkî tütün **doğrarken**, elin bıçağile kesüp bir san‘at ile parmağından ol kadar kan akıdırdı kim âhir akıl dâ’iresinden çıkup bî-hûş sehel yatup kalkdıkda yine parmağından kan alâ-mele’i'n-nâs cereyân etmededir.

ırgala- “sallamak, çekmek” <ırga-l-a- (KBS 417)

3/[151a]

Bu kavmin sefer-i hümâyûnda kârları cümle kadırgalarda kürek **ırgalamakdır**.

kayna- “(sıvı) belli bir sıcaklıktan sonra fokurdamak./bir yerden çıkmak” <*kay-(ı)n-a- (EDPT 678) (KBS 485)

[172a]

"Bahârlı pâlûdem, **kaynar kaynar** pâlûdem var cânım" diyerek ubûr eder.

[314b]

Der-beyân-ı dühn-i neft: Kimi leb-i deryâda ve kimi nâhiye-i Müskir'de bi-emrillah yerden **kaynayup** çıkar.

yıka- “su veya başka sıvı ile bir şeyi temizlemek.” <yu+g-a- (KBS 1136)

Gülensoy KBS’de bu kelime için iki öneri getirmiştir. Bir diğeri **yay-ka-* biçimindedir.

[227a]

Şart-ı nâfi‘ oldur kim ibtidâ havz kenarına varup pâk âbdest alup ba‘de'l-vuzû‘ bir hayli başın ıssı suyla **yıkayup** ba‘dehû vücûduna döküp vücûdun haberdâr edüp andan ayakların havz içine sokup cümle vücûduyla havza girüp safâ ede, ammâ çok durmayup taşra câmekâne çıkup uryân durmaya.

1.2.2.8. -Ar-

Korkmaz ekin ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik eki olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 126). Ergin de ekin eskiden beri kullanılan fakat işlek olmayan ve örnekleri az olan bir ettirgenlik eki olduğunu söylemektedir (Ergin 2002: 213). Korkmaz ve Ergin'in ekin bu işleviyle ilgili söylediği hususlar Seyahatnâme'deki kullanımlarında da görülmektedir.

Ekin bu işlevlerinin dışında bir de fiilden fiil türetme işlevi bulunmaktadır. Ek eklendiği fiil kök ve gövdelerinden yeni anlam alanları yaratarak farklı fiillerin türetilmesini sağlamaktadır.

Kısaca ek için Türkçede çok fazla kullanılmayan ancak eklendiği geçişsiz fiillerden geçişli fiiller yaparak onlara ettirgenlik işlevi kazandıran bir özelliğe sahiptir denilebilir. Ettirgenlik işlevini yaptığı fiiller "*Fiilde Çatı*" bölümünde ele alınmıştır. Ek ettirgenlik işlevinin dışında türemiş fiiller de yapmaktadır. Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu ek ile türetilmiş fiiller aşağıda gösterilmektedir.

çıkar- "boşaltmak." <çık-ar- (Karamanlıoğlu 1994: 54) (EDPT 410)

[11a]

Tuna keştîbânları ol rasîf sedde geldikde havf edüp ba'zı gemilerin yüklerin **çıkarup** gemiler sebükbâr oldukda bî-bâk [u] bî-pervâ ol Demirkapu mahallinden ubûr ederler.

çöker- "çökmek, oturmak." <çök-er- krş. çök- (KBS 252) (Hacıeminoğlu 2008: 132)

[120b]

Ve Hazret-i Risâlet-penâh Mekke'den Medîne'ye hicret etdükde nâka-i Resûlullâh'ı Cibrîl-i Emîn licâmından çeküp bu Ebâ Eyyûb hânesi önüne **çökerüp** Hazret-i Risâleti bu Ebâ Eyyûb hânesine müsâfir alup Ebâ Eyyûb gayrı hâneye nakl etdi.

kotar- 1. “pişen yemeği kaba boşaltmak.”, 2. “yemeği bitirmek, yemek.” <kot-ar- (KBS 546).

[171a]

Bu esnâf-ı makbûl, cümlesi pâk libâslar ile ve pâk müsellah ve müretteb saf saf ubûr edüp arabalar ve tahtırevânlar üzre orta peşkinli beşer altışar tancere ta‘âmlı ocaklar binâ edüp her dükkânları zer [u] zîvere gark edüp pâk dilberân huddâmlar el kavuşup her dükkânda zî-kıymet kâseler ve fağfûrî tabaklar ve mertebânî-i Gavrîler ve mutallâ leğen ve ibrîk ve harîr peşkîrler ve koknusu ve gücügen cenâhından yelpâzeler ile huddâmlar âmâde durup âşbâzlar ellerinde kepçeler ile ta‘âm **kotararak** giderken ba‘zı ehl-i cû‘ ol izdihâmda dükkâna girince âşcılar çavuşu feryâd edüp eydir

--

"Yaşlı müşterî geldi, ekmeğ ile **kotara**, beş akçe herse pilâv yağlıca ve nevâlelice ve çevrilişce [çevrişlice] eyle" deyü usûl ü âheng ile teğannî eder.

onar- “hatayı önleyecek davranışlarda bulunmak.” <*on-ar-<oŋ-ar- (OTWF 736)

EDPT’de kelimenin kökeni *ona- biçiminde görülmektedir (EDPT 189). Erdal ise kelimeyi oŋul- fiilinden hareketle *oŋ-ar- biçiminde incelemiştir (OTWF 736). DTS’de de oŋ- köküne dayandırılmış ve oŋ-ar şeklinde ele alınmıştır (DTS 368).

[335b]

Seydî Paşa'ya hayr-du‘â edüp arkasın İbrâhîm Hân yepeleyüp "Yürü Allah işin **onara**, göreyim seni.

1.2.2.9. -(I)r-/-(U)r-

Ekin temel görevleri ettirgenlik yapmakla birlikte fiil kök veya gövdelerinden yeni fiiller türetmektir.

Korkmaz ekin işlev bakımından *–Ar-* ekiyle aynı olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 131). *–Ar-* gibi körelmemiş, aksine işlek bir ek olan *–(I)r-/-(U)r-* eki, ünsüz ile biten geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden ettirgen anlamlı fiiller türetmektedir. Bununla birlikte ek bazı kullanımlarında ettirgenlik işlevini tamamen yitirmektedir. Böyle durumlarda ekin bir diğer işlevi olan fiilden fiil türetme özelliği ortaya çıkmaktadır.

Bu ek ile türetilmiş ve sözlük unsuru olarak kullanılan fiiller aşağıdaki gibidir. Ettirgenlik anlamı taşıyan fiiller "*Fiilde Çatı*" bölümünde değerlendirilirken, sözlük unsuru olarak kullanılan fiilden yapılmış fiiller aşağıda gösterilmiştir.

ayır- "birbirinden uzaklaştırmak." < *ad-(ı)r- (EDPT 66)

[160b]

Bu tâ'ife kemâl-i ma'rifetlerin şol mertebeye ergürmüşlerdir kim buğday ve arpa ve mercimek ve bakla ve pirinc bir yerde mahlût olsa bunlar bir kalbur içre cümlesin birbirinden **ayırırlar**.

[187a]

Kârları oldur kim bir gümüşde altun olsa yâhûd bakırda ve kurşumda gümüş yâhûd altun olsa ekseriyyâ kâr-ı kadîmlerde kalan altun mutallâ olup altunun rende ile kazırken gümüş dahi böyle kazılur, bu gûne gümüşleri altundan, altunları gümüşden **ayırmak** için iri şîşeler içre gümüşü pâre pâre koyup ibtidâ nerm âteş ile şîşeyi âteş üzre koyup içine tîz-âbı te'ennî ile dökerek kaynayup altunu dâne-i haşhâş-misâl şîşe dibinde kalup gümüşü sâfî su olur.

[282b]

Garâbet bu kim Ferhâd u Şîrîn üzre gül bitüp nihâlleri birbirine sarılırken câdû avret üstünde kara çalı dikenleri bitüp Ferhâd [u] Şîrîn'in gül fidânların birbirinden **ayırır**, aceb sırdır kim dünyevî ve uhrevî mâni'-i mülâkât olmuş mel'ûnedir.

bur- 1. “bir şeyi bükerek sıkmak. “ <*bu-r- (KBS 184)

[65a]

Osmân Hân'ın pençerede olan bâzûlarına birer muşt-ı pehlivânî urarak mübârek kolların kırarak Orta Câmi‘den Osmân Hân'ı bir arabaya koyup Yedikulle'ye götürüp bu kadar nâ-meşrû‘ işler ile mel‘ûn Binyâz Pehlivân, Osmân Hân'ın hayâsın **burup** (…)

[241b]

Bu pendlerimi gûşına menkûş eyle" deyüp enseme bir sille-i pehlivânî urup kulağım **burup** "yürü âkıbetin hayr ola, el-Fâtiha" dedi.

değşir-/devşir- “(yakasından) toplamak.” <deviş-(i)r-<tegiş-(ü)r- (OTWF 722)

[113a]

"Bire şu Hacı Ahadoğlu'nu dutun" deyüp huddâmlarımız derhâl kâtil-i mezbûrun girîbânın **devşirüp** Yeniçeri Ağası Şehîd Hasan Halîfe'ye götürüp ba‘de's-sübût Ahadoğlu'nu dahi Ağakapusu'nda esâmesin çalup zindânda katl edüp çardak önünde gece ile deryâya atdılar.

[197a]

Ahşâbât **değşirirken** yılan sokup şehre mu‘âleceye erince merhûm oldu.

doğur- “doğum yapmak.”<doğ-(u)r-<tug-(u)r- (OTWF 723)

[169b]

Ammâ hikmet-i Perverdigâr budur kim bir koyun yılda bir kerre **doğurur**, yine bu kadar kırarlar, yine dağı taşı koyun sürüsü dutmuşdur.

eğir- “Yün, pamuk vb.ni iğ ile büküp iplik durumuna getirmek.” <eğ-(i)-r- (OTWF 536)

[166a]

Sonra pîrleri Hadîce-i Kübrâ Ana'dır, bizzât Hazret-i Risâlet-penâh'ın ba‘de'n-nübüvve menkûhası olup Hazret dirâgûş edüp kemerin kuşadup kettân ekenlere ve **eğirüp** iplik edenlere Hadîce-i Kübrâ pîre oldu.

[294a]

Ba‘dehû hayyâl iplik **eğirüp** âbdest makramaları ve latîf ve zîbâ donlar ve gömlekler edüp a‘yân-ı İslâmbol'a ve pâdişâha hedâyâ getirirler.

geçir- 1.“bir süre yaşamak, kalmak.” 2. “öldürmek.” 3.”götürmek.” <geç-(i)-r- <keç-(ü)r- (OTWF 715)

[8b]

"Ya Emînallâh dilerim kim benim içün bu mahalde bir sarây-ı âlî binâ edüp anda dâ’imâ bakıyyetü'l-ömrümü ibâdet ile **geçirem.**

[21b]

hulefâ-yı Benî Abbâs'dan Yahyâ bin Alî halîfe iken elli bin âdem ile Malatıyye'yi feth edüp andan İslâmbol'a gelüp kal‘asına aslâ bakmayup cânib-i erba‘asın nehb [ü] gâret edüp yigirmi bin küffârı dendân-ı tîğ-ı bi-dirîğdan **geçirüp** vilâyet-i Harrân'a geldi.

[41a]

Âhir hicretin sene 886 Mâldepe kurbünde merhûm olup na‘ş-ı şerîfin Üsküdar'dan İslâmbol'a **geçirüp** câmi‘in mihrâbı önündeki kubbe-i cennet-mekân-ı âşiyânda defn etdiler.

gir- 1. “dışarıdan içeriye geçmek.” 2. “dahil olmak, katılmak.” <*ki-r- (Tekin 2003a: 94-95)

[13a]

Evvelâ bir büyük sarnıc havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz emen ma‘sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine **girüp** bir sâ‘at dur, andan çıkup hammâma **gir**,

[14a]

Ve bu handak içre Yedikulle'den tâ Silivri Bâbı'na gelince deryâ **girirdi**.

[171a]

Zîrâ atalar "Cân boğazdan **girir**" demişler, Türkmânîce kelâmdır

[227a]

Âdem **girdikde** hayât-ı câvidân bulup vücûd-ı benî Âdem kulak şahmesi gibi yumuşak olup âdemin teninden dest-i insân sabunda kayar gibi kayar.

[239b]

Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe dutup ***[239b]*** "Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden kurtar. Allah ile ahdim olsun, tapduğun Muhammed dînine **girüp** senin türbene hizmet ideyim" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te‘âlâ ol duhter ak sakallu pîr olup durur.

gör- 1. “göz ile algılamak.” 2. “önemsemek.”<*gö-r-<*kö-r- (EDPT 736)

[6b]

Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi câmi‘i nâm câmi‘ kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da‘ve câmi‘-i atîkdir, menâmımda hakîr kendümi ol câmi‘de **gördüm.**

[30a]

Sultân Mehemmed Ayasofya'yı seyr [ü] temâşâ edüp deverân ederken Terlerdirek nâm bir mahalde bir nûr-ı ilâhî berk urur **görüp** üzerine vardılar, **gördiler** kim bir nûr-ı ilâhî beyâz vücûd-ı şerîf kıbleye müteveccih olup yatır.

[71a]

Her bâr yine ke'l-evvel sizden okusun, ancak size hidmet etmeyüp gâhîce bize dil-nüvâzlık eder bir şûh-ı şengül uşakdır, bir zamân bizim de oğlumuz olsun. Ve pederi Koca Kuyumcubaşı babamızdır, dâ’imâ benimle gelüp buluşdukda gelüp oğlun **görsün.**"

[188a]

Ammâ Budin ve Alman ve İsfac kâfiristânında hasîr külünden bora etdiklerin **gördüm**.

3/[110b]

Ammâ hakîr i‘timâd etmeyüp bir hayli mu‘âraza etdim. Hemân Nâ’ib Hüseyin Efendi gazab-âlûd olup kalkup pîştahtasın küşâde edüp bir pâre taş

getirdi. Gürgen ağacından keserken keser ve bıçak zahmları ve budak yerleri âşikâre hakîr elime alup **gördüm**.

[364a]

"Bu başımla İslâmbol'a gideriz" dediğinden bir nakş olup "Ayâ söyleyeni ko, söyledeni **gör**" dedikleri darb-ı mesel mi ki, deyü hâtıra gûnâ-gûn efkârlar hutûr etdi.

götür- 1. "taşımak, ulaştırmak." 2. "bir kimseyi bir yere yanında gelmesini sağlamak."<*kö-t-ü-r-

Gülensoy bu fiili Uygur Türkçesi **köt* 'yüksek yukarı, yükseklik, seçkin'-ür- şeklinde tahlil etmektedir (KBS 388). Taş ise fiili **köt*- 'kalkmak, yükselmek" köküyle izah etmektedir (Taş 2009: 213). Gönder- ve götür- fiilleri birlikte düşünüldüğünde *gö-<*kö- kökü düşünülebilir.

[7b]

hemân Sa'd-ı Vakkâs hazretleri destimden yapışup huzûr-ı Hazret'e **götürüp** (…)

[34b]

Ol eydir: "Yâ Ebû Tâlib bu yanındaki oğlanın alnında nûr, başında sa'âdet tâcı vardır. Bu âhir zamân peygamberi olup cihânı dutar. Sen bu oğlanı Şâm'a **götürme**" dedi.

[148a]

Ve kırlangıç kuşları Havvâ'nın yanından tayerân edüp âlemi geşt [ü] güzâr ederek Hindistân'da cezîre-i Serendîl'de Hazret-i Âdem'i bulup Âdem'in sakalı telinden bir kaç kıl alup Cidde'de Havvâ'ya getirdi. Havva'nın geysûları telinden Serendîl'de Âdem'e **götürüp** Havvâ ve Âdem birbirleriyle buluşmağa kırlankıç vâsıta olup (…)

[257b]

Bu Bozodok kavminden Menkli Girây Hân üç bin asker Ejderhân Seferine **götürüp** Ejderhân fethinden sonra Bozodok kavmi Çerkes vilâyetinde kûh-ı Obur dibinde yurd verüp anda kaldılar.

3/[6a]

Cümle sayyâdlar bu mâhîleri Yenişehir'e ve kasaba-i Gemleyik'e ve kasaba-i Bâzârköyü'ne **götürüp** kâr ederler.

koyur- "tutmak, bırakmamak (tesir ettirmek)"<koy-(u)r- (TTS 2686)

[358b]

"Bre meded ben anın elin elimden **koyurmasam** gerek idim. Bre meded hâlim neye müncer olur" deyü cânib-i erbaʻaya vakt-i seherde serâsîme olup gezerdim.

ör- 1. "inşa etmek, yapmak." 2. "iplik, yün vb. nesneleri bir düzen ile birbirine geçirmek, dokumak." <*ö-r- (Ercilasun 2007: 371-375)

[40a]

Ve mezkûr havz-ı latîf üzre üstâd-ı kâmil kemâl-i maʻrifetin ayân u beyân etmeğiçün sarı pirincden bir gûne şebeke kafes **örmüşdür** kim bu dahi makdûr-ı beşer değildir.

3/[120b]

Meselâ hemân Tuna içre kazıkları akçe tahtası şeklinde kakup gûyâ akçe dökecek kadar yer açık kalup cümle kazıklara yaban asmasın tâ Tuna dibinden **örerek** tâ Tuna yüzüne asma çiti gelüp zâhir olur.

[349a]

Vasf-ı pâçile oldur kim: Kürdistân'da ve Acem diyârında kar çok yağsa kalbur gibi bir çemberdir, içini at kılı kazılıyla pâbuç gibi **örüp** ol çemberi ayaklarına giyüp kar üzre yürürler.

savur- "rüzgâr ile bir şeyi savurmak"<sav-ur- (EDPT 791)

[151a]

7- şevk yeliyle **savurmakdır.**

sıvar-/suvar- "sulamak."<suv+a-r- (DS 3622) (DS 3702) (TTS 3462)

[163a]

Bu tâ'ifeler dahi pür-silâh olup arabalar üzre dükkânlarında seng-i mıknatîs ile kıble-nümâ mîllerin **sıvararak** ubûr ederler.

[166a]

Esnâf-ı kettâncıyân: Dükkân 105, neferât 208, pîrleri ibtidâ Hûşeng Şâh'dır, pembeyi zemîne eküp sidik ile **sıvarup** bi-emr-i Hudâ kettân oldu, ilâ yevminâ sidik gibi râyihası var.

3/[23b]

Hazret-i Alî: "Senin adın âsî olsun. Benî Âdem senden intifâ' görüp nûş eden hayât bulsun" deyüp Gülbin cebeli dibinde Hazret-i Alî nûş edüp ve Düldül'ün **suvarup** ibâdet etdüğü yire "Makâm-ı Alî" derler.

tapşır- "korunmak için alınan bir emaneti geri vermek." <*tapış-(u)r- (Tekin 2004: 611)

KBS'de bu fiil *tap-şur-* biçiminde tahlil edilmiştir (KBS 860)

[232b]

İbrâhîm-i Mükerrem, Mervân-ı la'înin hapsinde iken Horâsân'dan Ebü'l-Müslim-i {Mervî} hazretleri hafiyyeten hurûc edüp ol kubbe elîf tâcı ve hırka ve çerağ ve sofra ve alem ve seccâdeyi İbrâhîm-i Mükerrem hapsde iken erkânı ile Ebu Müslîm-i Mervî'ye **tapşırdı**. O da İmâm Muhammed Bâkır'a **tapşırdı**. O da oğlu İmâm Ca'fer'e **tapşırdı**. O da İmâm Mûsâ Kâzım'a **tapşırdı**. O da oğlu Sultân-ı Horâsân Alî b. Mûsa Rızâ'ya **tapşırdı.** O da Sultânu'l-'ârifîn ser-çeşme-i neved hezâr ceddimiz pîrân-ı Türkistân Hoca Ahmed-i Yesevî b. Muhammed Hânefî'ye **tapşırdı.**

yoğur- "katı bir maddeyi sıvı ile karıştırıp yumuşak hale getirmek."<yu-g-(u)r- (KBS 1152) (EDPT 906)

[161a]

Ve arabalar üzre hamîr **yoğururak** ve pişiriciler kolların sığayup furundan etmek çıkararak "Ala vere" diyerek ve gayrı tâ'ifeleri omuzlarında furun kürekleri ve söngeleri ve gelberileri ve furundan âteş çekecekleri cümle

dîbâ ve şîb ü zerbâf ile bu zikr olunan âletlerin saplarını sarup gûnâ-gûn şakalar ederek bir hây-hû ile ubûr ederler.

1.2.2.10. -I- / -U-

İşlek olarak kullanılmayan bu ek için fiilin bildirdiği hareketi daha hafif bir şekilde anlatma işlevi kazandırdığı söylenebilir. Hatiboğlu bu ekin köklere getirilerek kökün anlamında güçlendirme, yineleme, devamlılık ve tekrar anlamları taşıyan fiillerin türetildiğini söylemektedir (Hatiboğlu 1981: 74).

Bu ek fiilden fiil yapan ekler arasında işlek olmayan, tek heceli fiil köklerinden birkaç örnek türeten pekiştirme görevinde ölü bir ektir. Ek eklendiği kökle kaynaşmış bulunmaktadır (Korkmaz 2007a: 127).

Bu ekler ile türetilmiş fiiller aşağıda gösterilmiştir.

bürü- "sarmak, kaplamak." <bür-ü- (EDPT 355)

[191a]

"Bu remmâyı bize Allâh verdi kim yedi yıldır bir kerre bir zulemât hark u berk ve sâ'ika kopup dünyâyı zulemât **bürüyüp** bu güvercinler cân havliyle bunda düşüp kaldılar" deyince Sa'dîzâde eydir:

3/[51b]

ol gice anda dipi ve boran ve kızıl kıyâmet çekerek andan yatup ale's-sabâh cümle çadırları kar **bürümüş** ve cemî'i ümmet-i Muhammed üşümüş ve üç bin gurebânın elleri ve pâları donmuş, çürümüş ve niçe yüz at ve deve donmuş.

eri- 1. "(katı bir nesne) sıcaklık nedeniyle sıvılaşmaya başlamak." 2. "yok olmak, bitmek." <*er-i- (Taş 2009: 177).

[10a]

Puzantin dahi Tuna nehri buzu üzre at ile ubûr ederken buz meksûr olup Puzantin'in ömrü buz gibi şikeste olup vücûdu buz gibi **eridi.**

[230b]

Bi-emrillah elmas gibi berrâkdır, ammâ buz olmağıla tiz **erir**.

[163b]

Ammâ vücûdum gitdikce şiddet-i şitâdan **erimede**."

kazı- "bir alet ile bir şeyin üzerini oymak." <kaz-ı- (EDPT 681) (DTS 439)

[187b]

Esnâf-ı mühür-kenân-ı sîm ü heykelân ya'nî gümüş mühür ve tılısmât kazıcı: Başka esnâfdır, akîk-i Yemenî **kazıyamazlar**.

3/[110b]

Hâlâ ısıtması olanlar ol taşlardan **kazıyup** su ile nûş etse kusa kusa aslâ safra ve balgamı kalmayup hummâ-yı muhrıkdan halâs olur.

sürü- "çekmek, sürüklemek." <sür[43]-ü (Korkmaz 2007a: 127)

[146b]

"İşte bürâder Tuna'yı avret gibi saçından **sürüyüp** getirdim."

1.2.2.11. -(I)k-/-(U)k-

Eski Türkçede pekiştirme eki olarak kullanılan bu ekin dönüşlülük işlevi de bulunmaktadır (Toprak 2005: 84). Gabain çalışmasının fiilden fiil yapan ekler kısmında eki kuvvetlendirme eki olarak değerlendirmektedir (Gabain 2007: 59). Hacıeminoğlı ekin Eski Türkçede pekiştirme eki olarak kullanıldığını ve ayrıca fiile dönüşlülük anlamı verdiğini söylediği *–(I)k-* eki için Karahanlı Türkçesinde geniş bir kullanım sahasına sahip olduğunu belirtmektedir (Hacıeminoğlu 2008: 135). Korkmaz ekin tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş "olma" fiiller türettiğini belirtmektedir. Korkmaz ekin */–r/, /-l/* gibi akıcı ünsüzlerle biten bazı fiil köklerine, bağlantı ünlüsü almadan gelmiş olduğunu belirtip bu durumun orta hece düşmesinden de kaynaklanmış olabileceğini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 127).

[43] Kelimenin kökü için bk. (OTWF 567), (EDPT 855), (DRSL 517-518)

Eserin taranan bölümünde bu ek ile fiilleşmiş bir örnek tespil edilmiştir.

acık- "aç hale gelmek." <aç-(ı)-k- (EDPT 23) (DTS 7) (Korkmaz 2007a: 127)

[229a]

Yalçın kayalardan âb-ı hayâtlar cereyân edüp matbahlarında kebâblar pişüp tenâvül olundukda âb-ı hayâtından nûş edüp ân-ı vâhidde yine âdem **acığır**.

bırak- 1. "bulunduğu yeri ve durumu değiştirmemek." 2. "koymak." 3. "atmak, eklemek." 4. "terketmek, bırakmak."<*bır-(a)k- (KBS 142) (Tietze 2002: 333)

[319a]

Ammâ yine akıbet-endîş olanlar meşveret edüp asker-i İslâm'ın muhâsarasına tâkat getiremeyeceklerin bilüp bir gice cümlesi firâr ve terk-i diyâr edüp kal'a hâlî üzre **bırağırlar**.

[10b]

Sa'd sâ'at oldukda ol çanı çalup cemî'i bennâlar ellerinde olan taş ve kireçleri zemîne **bırağup** esâs etmeğe muntazır dururlardı**.**

[76b]

Ol gün ol gulûda mülakkab-ı kabîh Oğlan Püzevengi nâm (---) ve Hünkâr musâhibi Hâce Cinci nâm ***[76b]*** (---) Atmeydânı'nd[a] cümle ulemâ ve sulehâların izniyle pâre pâre eyleyüp leşlerin Ahmed Paşa lâşesi yanına **bırakdılar**.

[137a]

Kaçan kim bu azîz hazretlerinin halîfeleriyle cesed-i mübâreklerin deryâya Âhûrkapu'dan **bırakdıklarında** meğer pâdişâh Hisâr'da Kandîlli bâğçede imiş.

3/[79a]

Elim ayağım ısıcak ete yapışırdı. Bir sâ'atden sonra anı gördüm beni bir şey alup taşra aydınlığa **bırakdı**.

[170b]

Aceb hikmetdir kim sirkenin, evvel şırası harâm, ortası sirke olur helâl, âhiri şarâb olur yine harâm, hemân şarâba bir avuç tuz **bırakdıŋ**, sirke olup yine helâl olur, aceb sun‘-i Hudâ'dır

[244a]

Âhir cemî‘î hukemâ-yı kudemâ bu duhtere ilâc etmede âciz olup âhir tebdîl-i hevâ içün ol kızı İslâmbol'dan bu dağlara **bırağırlar**.

bük- 1. “dokumak.” 2. “çevirerek sıkmak.” <*bü-k- (KBS 192)

[89a]

Andan Sultân Selîm kurbünde Sivasî Efendi Tekyesi câmi‘i derler. Ammâ (---) binâsıdır. Altı (---) aded amûdlar üzre sahrîcdir ammâ suyu yok-dur. Gazzâzlar ibrîşim **bükerler.**

[128b]

Ve bu Galata handakı içre dâ’imâ gemiciler keştî gomanaları ve ısparçına ve cânkurtaran palamarlar **bükerler**.

[162a]

Bunlar dahi arabalar üzre dükkânlarında kettân üstübüsün katrân ile bükerek ubûr ederler

[162b]

Bunlar Galata handakında cânkurtaran ve gomana ve palamar ve hurmâ lîfi ve kendirden ısparçına ve mürsel ve halat nâm katrânlı halatları vocıvocılar kızakları ile **bükerler**. Bunların hîn-i gazâda kârları top pala-marları **bükmekdir**. Bunlar dahi pür-silâh olup kızaklar üzre "Eyya moli ya moli" diyerek urga[n] ve halat **bükerek** ubûr edüp giderler.

çök- 1. “çömelmek.” 2. “yıkılmak.” <*çö-k- (KBS 252)

[66a]

İşte gayretimden böyle etdim. Şân-ı şerîfine ne lâyık ise eyle. İşte kılıç boynumda, pâdişâhıma Erzurûm'dan kurbâna geldim" deyüp hâk-i pâye yüz sürüp iki dizi üzre yüzü kıbleye müteveccih **çöküp** kelime-i şehâdete başladı.

3/[24b]

Aybeğ et-Türkmânî'nin cengin seyr ederken hemân hammâm kubbesi **çöküp** şecerü'd-dür Aybeği et-Türkmânî önüne düşünce Aybeğ "Eyi geldin" deyüp şecerü'd-dürr'ü hançerle katl eder.

3/[154b]

Ve kıble cânibi Hazret-i Risâlet-penâh Mekke'de vücûda geldiği gice Ayasofya kubbesinin bir tarafı münhedim olup bir tarafı hâlâ **çökmüşdür**.

kalk- 1. “gitmek için yerinden ayrılmak.” 2. “uyanmak.”<kalı-k- (KBS 455) (EDPT 617;620) (Räsänen 1969: 227)

[7a]

Ba‘dehu sen *Ve salli alâ cemî‘i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn* deyüp **kalk**.

[24a]

Âhir bi-emrillâh, altında iş görmemiş at kalup Yıldırım Hân atından tekerlenüp kıyâma gelmeden Tatar askeri Yıldırım Hân'ın başına üşüp Timur huzûruna getirüp Timur ayağa **kalkup** ikisi bir seccâde üzre oturup bal ve yoğurd tenâvül edüp esnâ-yı kelâmda Timur, Yıldırım Hân'dan su’âl eder

[71b]

Hattâ Bağdâd-ı behişt-âbâd'a giderken Kayseriyye'den **kalkup** Develi Karahisâr dağları'nda giderken bir kepş-i vahşîyi görüp üzerine berk-i hâtif gibi at sürüp dest-i şerîflerinde olan nîze-i Kirmânîden nişân verir bir hişt-i İpşîrî ile ol kepşe yetişüp hâh-nâ-hâh kepş-i ma‘hûdu hişt ile urdukda hayyât sûzeni harîrden güzer eder gibi perrân geçüp şâhin-vâr şikârın alup kurbân etdi.

[143a]

Kubâ marazıdır deyü eli ve ayağı dökülmüş âdemler ile bir yerde yiyüp içüp yatup **kalkarlar**.

kanık- "doymak, tok halde olmak."<kan-(ı)k- (DS 2623)

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ'im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî'î guzât-ı müslimîn **kanıkmış** arslan gibi gerindiler ve sündüler ve av sayup avnadılar ve eşindiler ve kaşındılar.

kırk- "koyun, keçi vb. hayvanların tüylerini kesmek." <kır-k- (EDPT 651)

[358a]

Sûf ipliği bundan hâsıl olur ve gûnâ-gûn elvân pâdişâhlar giydüğü hayâl-i reng-âmiz sûflar bu keçi tüğünden hâsıl olur. Ammâ mezkûr keçinin tüğünü makas ile **kırksalar** ipliği haşîn olur, ammâ keçinin yünün yolsalar ol kadar mülâyim olur kim gûyâ harîr-i Eyyûb Nebî olur, ammâ fakîr keçileri yolarken feryâd [u] figânları evce peyveste olur, ammâ kibârlar anın dahi feryâd etmemesine yol bulmuşlar.

kork-/korh- "ürkmek, dehşete kapılmak." <*kor+ı-k- (Taş 2009: 92) (KBS 542) (EDPT 651)

[192a]

Ba'zılar, "**Korkma** pamukdan arslandır, kaba kaftan kâlıbıdır, hâkim değildir" deyü darb-ı mesel edüp giderler.

[258a]

Evsâf-ı aşîret-i Aşağılı : Beğinin ismi (---), İki bin mikdârı âdeme mâliklerdir. Müflis ve hırsız kavmdir kim cümle Abaza bunların şerrinden **korkarlar**

[301b]

Ohum! Kimden **korkarsın**?. Eğer Kayser-zemîn şâhından korharsaŋ şâhınız beş aylık yoldadır, eğer hânınızdan **korharsaŋ** Tebrîz'den Erzurûm kırh konah yerdir.

sark- 1. "açgözlülük yaparak istemek." 2. "aşağı doğru uzamak veya uzanmak." <sar-k- (EDPT 847) (KBS 738)

[241b]

Alay bozma, tarla basma, yârân pâyine **sarkma**.

[343b]

Ammâ hikmet-i Hudâ yine otuz iki dişi vardır. Lâkin iki dişi dudaklarından aşağı üst çenesinden **sarkmış**, iki dişi aşağı çenesinden yukaru dudağından taşra çıkmış dişleri var.

sik- "erkek cinsel ilişkide bulunmak." <*si-k- (Taş 2009: 178) krş. sid- (DLT II 295; III 321,440), sik (DLT I 201, 334)

[258b]

vandiş kost -ananı **sikiyim** (**sikim**)

[320a]

çâğma dede muktânis-vâlideni kelbler **siksin**

[332b]

ve niki hodî açğıvâ diri girin ye ğaç açğıvâr biçu-seni kim **sikdiler**, eşek mi domuz mu **sikdi**, oğlan?

silk- "ani hareketle sallamak, sarsmak." <sil-k- (EDPT 826) (KBS 781)

[114b]

"Ahmed Dede sana bir boynuz vereyim bana bir dandin eyle" deseŋ hemân kıyâma gelüp sağ elinin parmakların **silkdikce** de leylek kuşu sadâsı gibi parmakları sadâ verüp eyle raks [u] reftâr eder kim gûyâ Rakkâs Zühre'dir ve herkes kendüye bir boynuz hedâyâ getirirler.

ürk- “korkmak.”<ür-k-

[102b]

Kâğızhâne'ye giderken şehîd Şehzâde (---) Hân'ın kabrine [102b] uğrayup, "Hay zâlim pâdişâh olurmuşun, yohsa böyle ölürmüşün" derken hemân şehzâde kabrinden bir siyâh tuman zâhir olup Süleymân Hân'ın atı **ürküp** {Süleymân Hân} zemîne pâymâl-ı rimâl olup cümle musâhibler atdan ayrılup ol mezâristân içinde bir vâveylâ ve feza‘ kopup Süleymân Hân'ı piyâde bulup bir köşede âh-ı serd çeküp durur.

[197a]

Bu tâ’ife-i afyoncuyânlar seyishâneler üz[r]e dükkânlarında afyon satarak kimi dilin taşra çıkarup maslûb-ı min indillâh şeklinde hâb-ı gaflete varup kimi kaşınup kimi hây-hû'dan **ürküp** niçe zarîf tiryâkîlere afyon satarken "Karahisârî değildir" deyü gavgâ ederek ubûr ederler

yılık- “eğilmek.”<*yıl-(ı)k- (TTS 4583)

3/[94b]

Çağa şehri yayı derler bir gûne yayı memdûh-ı âlemdir kim berde ve bahrde seyâhat eden kimesneler kullanıp aslâ başları bir tarafa **yılıkmaz** ve yenleri birbirine kavuşsa ıvanmaz bir gûne köten yayı olur.

1.2.2.12. -Al-

Dönüşlü ve edilgen fiiller türetmektedir. İşlek bir ek değildir. *çökel-, dönel-, kocal-* örnekleri verilebilir. Metinde bir örnek tespit edilmiştir.

çömel- “dizleri büküp topuklar üzerinde oturmak.” <çöm-el- (Tietze 2002: 534) (Güner 2013: 166)

[313a]

Hakikatü'l-hâl bir kûh-ı bâlânın zeylinde bir azîm âsitâne-i sa‘âdet içre bir kûşede seccâde-nişîn olup bizzât vücûd-ı şerîfleri hırka-i peşmîneleriyle kemer-beste olup **çömelüp** oturur.

1.2.2.13. -z-

Asıl işlevi ettirgenlik yapmak olan ekin işlek olmadığını belirten Ergin, Eski Türkçede daha çok kullanıldığını ifade etmektedir. Batı Türkçesinde ise ek adeta unutulmuştur (Ergin 2002: 214). Korkmaz ekin birkaç kelimede kaynaşmış ve kalıplaşmış olarak kullanıldığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 136). Ergin ve Korkmaz'ın Türkiye Türkçesi için söylediği ekin bu özellikleri Seyahatnâme için de geçerlidir. Ek yalnızca bir örnekte tanıklanabilmiştir.

boz- 1. "bir şeyin düzenini değiştirmek." 2. "yenilgiye uğratmak, yenmek." <*bo-z-<*bu-z- krş. bur-, bük-

[7a]

Ve bu ayağ üzre cemâ‘ati saf saf **bozan** ve düzen kasîrü'l-kâme âdem Amr-i Ayyâr Zamîrî'dir.

[61a]

İskender Paşa'nın Boğdan'da Asar Voyvada taburun **bozduğu** ve İslâmbol Boğazı şiddet-i şitâ bu[zu]ndan müncemid olduğuna {târîh:

Lafze vü ma‘nen ana dedi Neşâtî târîh

Be meded tondu sovukdan bin otuz'da deryâ}

[283b]

Ebü'l-feth dahi ana rağmen Rûm keferesi destinden Tarabefzûn kal‘asın alup andan donanma ve berr u bahrdan deryâ-misâl asker çeküp Uzun Hasan'ı iki kerre yüz bin asker ile Tercan Sahrâsı'nda **bozduğuna**

"Butlanu keydü'l-hâ'inîn"[44] *sene [878]*

târîh olup Elez vilâyetin feth etdüğü mahallerinde tahrîr olunur.

[44] Hainlerin oyunları suya düştü.

1.2.2.14. -y-<-d-

Korkmaz ekin Eski Türkçede de canlılığını yitirmiş olan *–d-* ekinin *–d-<-y-* değişmesine uğramasından oluşmuş bir ek olduğunu belirtmektedir. Korkmaz diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de ünlü ile biten tek heceli fiil köklerine gelen ekin eklendiği kökle ayrılmayacak biçimde kaynaştığını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 135). Ergin de ekin işlek olmayan bir fiilden fiil yapma eki olduğunu belirtmektedir (Ergin 2002: 215). Ergin'in Türkiye Türkçesi için söylediği gibi bu ek Seyahatnâme'de de işlek değildir.

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu ek ile türemiş bir örneğe rastlanmıştır.

doy- 1. "yemek yiyip açlığı yok etmek." <to-d- (Tekin 2003a: 94) (Taş 2009: 172)

[175a]

Ammâ bunların hakkında elsine-i nâsda "Ağ yapan onmasın, avlayan bitmesin, balık yiyen **doymasın**" demişler.

[231b]

Kirde kebâbıyla kestâneyi yarup şişde kebâb ile pişüp kebâb yağıyla mülemma' olup nevr olur, âdem yemeden **doymayup** şehîd olur demek mertebesi lezîz kestânesi vardır.

[334a]

Bâkî Paşa "Ben yenildim, karnım **doydu**" deyü ta'âm yimeyüp gidince ol sâhib-i kerem Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz on altı aded gümüş sahanlar ile ve cümle sofra âvânı ve gümüş sinisiyle ve kâseler ve peşkîr ve leğen-ibrikle çâşnigîrbaşına teslîm edüp Bâkî Paşa'nın otâğına gönderdi.

1.2.2.15. -p-

Korkmaz ekin pekiştirme eki olarak kabul edilen bir fiilden fiil türetme eki olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 131). Ergin ise ekin işlek olmadığını belirtmektedir (Ergin 2002: 215). Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Seyahatnâme'de de bu ekin işlek olmadığı görülmektedir.

kayp- "kayarak gitmek."<kay-p- (KBS 486) (DS 2706) (TTS 2387)

[242a]

Bin bin sana hamd ü senâ edüp yüzümüz yirlere sürüp dünyâda sıhhat-i beden seyâhat-i tâm, âhir nefesde îmân ricâ edüp ba'de salati'l-cum'a keştîye süvâr olup du'â ve senâ ile lenger alup yelken yırtup Bismillah ile Kurşumlu Mahzen önünden geçüp Sarâyburnu'n poyraz rûzgâr ile **kaypup** Üsküdar tarafında Kadıköy burnun ve Kalamış burnun ve hünkârın Fener Bâğçesi burnun ve Yelkenkaya burnun pupa sıyırma eyyâm-ı muvâfık ile giderken (…)

kıp- 1. "gözlerini hızlıca kapatıp açmak."<kı(r)-p- (EDPT 646; bk. kırk- 651) (KBS 515)

[354a]

Birisi nihânîce göz **kıpdı** "Bre ya o paşa şimdi kandedir?" "İşte bu Sarıalan belin aşarken dipi ve borandan târumâr olduk ve Kızılırmak geçidinde niçe yüz yiğit ve niçe yüz at ve deve gark oldu" deyü hikâye eyledim.

serp- 1. "dağıtmak, oraya buraya atmak, serpmek." 2. "atmak, sermek." 3. "savurmak."<ser-p- (Ergin 2002: 215) (Korkmaz 2007a: 131)

[159a]

(…) çifte çifte sabana ve pulluğa koşup ellerinde nodul ve öğendire ve digren ve şuzevle ve kerepe ve raga misilli âletler ile câmûsları saban sürer gibi sürüp "Ekmek benden bereket senden, ver Allâhım ver" deyü feryâd ederek boğazlarında tobra tobra atmaca ya‘nî tohum buğdayın halk üzre **serperek** "Benim elim değil Âdem ata elidir, Yâ Rabbî berekât-ı Halîl ver" diyerek gürûh gürûh ubûr ederler.

[160b]

Ba‘zı sakkâlar kamışdan su patlankıcı ile halk üzre nihânîce su **serpüp** şakalar ederek ubûr ederler.

[260b]

Derhâl Kazak-ı Ak bu serdengeçdi guzâtına eyle kurşum **serpdi** kim ân-ı vâhidde niçe yüz âdem şehd-i şehâdet câmından nûş edüp serpilüp yatdılar.

[174b]

Esnâf-ı saçmacıyân: Neferât 300, şeb [u] rûz sâhil-i bahrde gezüp kenâra karîb bir remmâ mâhîler görse elindeki saçma ağları **serpüp** bir hırmen kadar yerde olan balıkları cümle giriftâr eder, aceb ma‘rifetdir.

3/[100a]

Melekli Deli Dilâver Ağa, Hanifi Halîfe üstüne hamle edüp dizgin aşrı ana bir hışt-ı ipşiri eyle zerk eyledi kim cübbesinden güzer eyleyüp uyluğundan atına geçüp atı kıçın **serpüp** bir kenara çıkup derhâl refîkleri Hanifi Halîfe'nin başına üşüp yedek yetişdirince anlardan {bir yiğit} bizim Sivaslı Dilâver Ağa'nın altından mızrak ile atın yıkup Dilâver Ağa piyâde oklaşarak bizim alaya gelüp derhâl yine atlandı ve anlardan yine biri bizim Melekli Deli şâhin Ağa'yı hışt ile urup arkasından iki karış yalman gösterüp alayımıza gelüp hıştı çıkarup sardılar

1.2.2.16. –GA-

Eklendiği fiilin anlamını pekiştirme işlevi görmektedir. Tek örnekte tespit edilmiştir.

çalka- "tahıl elemek."<*ça-l-ka- (KBS 215)

[160b]

Ba'zı üstâd-ı kâmilleri kalbur içre buğday ve türâbı ayırup **çalkaya çalkaya** buğdaydan "Lâ ilâhe illallâh" yazar ve "Yâ Şâfî" ve "Yâ Kâfî" yazar, aceb müntehâ ma'rifet-i sihr-i i'câzdır.

[161a]

Bunların seferde kârları ıstabl-ı ***[161a]*** sultânîde ve gayrıda at yemleri **çalkayup** pâk ederler. Bunlar dahi pür-silâh olup kalburlar ile buğday ve arpa **çalkayarak** ubûr ederler.

[187a]

Yılda bir kerre bunlar kuyumcu dükkânlarının ve sâ'atcilerin dükkânlarında olan hâr [u] hâşâk türâbları süpürüp pâk edüp gümüşhânecilere satup anlar dahi leb-i deryâda rumatları tekneler içre **çalkayup** hâr [u] hâşâkı deryâya gidüp altun ve gümüş pâreleri tekne içre kalup ba'dehu kal edüp bu gûne kâr eder Yahûdîlerdir.

1.2.2.17. –DAr-

Ekin az kullanıldığını ve işlek olmadığını belirten Ergin, ekin ettirgenlik eki görevi olduğunu söylemektedir. Ergin ekin Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün bazı ağızlarda görüldüğünü söylemektedir (Ergin 2002: 213). Aynı şekilde Korkmaz da ekin Türk dilinin öteki kollarında olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de işlek olmayan birkaç örnek verebilmiş bir ettirgenlik eki olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 126). Araştırmacıların belirttiği gibi ek Seyahatnâme'de de işlek değildir.

gönder- “bir şeyi ya da kişiyi bir yere yollamak, gitmesini sağlamak.” <*kö-n-der- (DTS 315)

(KBS 381)’de fiil iki şekilde tahlil edilmiştir: **kön-(i)t-er-/*könd-ger-*

[20b]

"Ey garîb müslim abdullâhlar hemân {cümleniz} sağ iken kalkıŋ yohsa sizi Îsâ uğruna cümle kırup ölen serdârınızı bulup âteşe yakarız" deyü haber **gönderdiler**. Asker-i İslâm dahi "Siz serdârımızın ölüsün âteşe yakarsanız biz sizin esîrlerinizden yüz bin üsârâları ve sene-i sâbıkda halîfemiz yanında rehin olan kıralzâdeniz âteşe göyündürürüz" deyü haber **gönderdiler.**

[22b]

guzât-ı müslimîn ol kadar mâl [u] menâl ile muğtenim olup götürmede âciz olup âhir bin pâre gemiye bu kadar mâl-ı hazâyini mâl-â-mâl edüp Haleb İskenderûnu'na **gönderdiler.**

[25a]

Andan cümle ulemâ ve sulehâ bir yere cem‘ olup ordu-yı İslâm içinde nâdîler nidâ edüp cümle cüyûş-ı muvahhidîn tecdîd-i vuzû’ edüp ikişer rek‘at salât-ı hâcet kılup du‘â-i hayırdan sonra üç nevbet gülbâng-i Muhammedî çeküp kal‘ayı muhâsara etdükleri sâ‘at sünnet-i Resûl üzre Tekur Kostantîn'e nâme ile Mahmûd Paşa'yı **gönderdiler.**

[99b]

"Vaktine hâzır ol seninle Çıldır sahrâsı'nda devlet sınaşalım, yâ taht ola yâ baht" deyüp elçi **gönderdi**.

göster- 1. “birini veya bir şeyi işaret ile belirtmek.” 2. “belirtmek anlatmak.” 3. “belli etmek, temsil etmek.”<*kö-z-ter- (Günşen 2005) bk. kör-kit- (Ercilasun 1984: 38) (Taş 2009: 178) göz-ter-(*kör-güz-) (KBS 386) (Timurtaş 2005: 136) (DTS 318)

[7a]

Hazret-i Hamza-i bâ-safâ ve cemî‘i ervâh-ı şühedâdır" **deyü** cümle câmi‘ içindeki cemâ‘ati birer birer bu hakîre **gösterüp** (…)

[367b]

Lütfunuzdan ricâ ederiz kim Evliyâ Çelebi dâ‘îniz bu cânibe gönderüp birkaç zamândan sonra işlerin tamâm edüp yine huzûrunuza vara" deyü mektûblar göndermişler ve üç aded mekâtibler dahi akrabâlarımızdan gelüp "Siz sağ oluŋ. Pederiniz merhûm oldu. *İnnâ-lillah*" deyü haber gelince cihân başıma teng ü dar oldu. Ve mektûbları paşaya **gösterdim**.

3/[4b]

Sene 861 târîhinde Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân Gâzi Bosna diyârında Hersek kralının tahtı olan Bolagay kal‘asın muhâsara edüp fethinde usret çekerken içerden kralın oğlu kemend ile kal‘adan taşra nüzûl edüp Ebü'l-feth huzûrunda İslâm ile müşerref olup kal‘anın fethi mümkin olan yerlerin **gösterüp** bi-emrillah kal‘a feth olup mâl-ı ganâyimiyle ol kal‘ayı müselmân olan Hersek Kralı zâdesi Ahmed Beğ'e ber-vech-i sancak ihsân edüp (…)

[26a]

"Beğim sen yine ihtimâm-ı tâm eyle, bu esrâr-ı ilâhî bunda kalsın; asker-i İslâma ihsânlar edüp hüsn-i dil **göster**" dedi.

[233a]

Cidden dünyâya meyl ve hevâ ve hevese ve nefse mütâbe‘at **göstermedi**.

1.3. BİRLEŞİK FİİLLER

Birleşik fiiller konusu araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ele alınmış konulardan biridir. Araştırmacılar çalışmalarında birleşik fiillerin sınırları ve hangi çeşitlere sahip olduğuyla ilgili farklı görüşlere sahiptir.

Korkmaz, birleşik fiillerin bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki farklı fiil şeklinin yahut isim soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin

birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama gelen karşılık olan fiil türleri olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 791).

Ergin'e göre birleşik fiiller bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur. Ergin isim veya fiil unsurunun önce, yardımcı fiilin sonra getirildiğini söylemektedir. Bununla birlikte Ergin yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre "İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller" ve "fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller" olarak birleşik fiilleri ikiye ayırmaktadır (Ergin 2002: 386).

Timurtaş birleşik fiilleri bir fiille ondan önce gelen başka bir fiilin yahut isim, sıfat, zarf cinsinden bir kelimenin birlikte kullanılmasından meydana gelen yapılar olarak tarif etmektedir (Timurtaş 2005: 159).

Banguoğlu ise iki veya daha çok kelimenin farklı bir kavramı karşılamak üzere belirli şekiller içinde bir araya getirilerek birleşik kelimeler kazandırıldığını söylemektedir (Banguoğlu 2007: 294). Banguoğlu ayrıca birleşik fiil tabanlarının da söz dizimindeki belirtme öbeklerinden geldiğini söylemektedir. Banguoğlu ancak bunların sayıca daha az kalıpları olduğunu, birleşik fiil tabanlarının *zarf öbeği, çekim öbeği, bağlam öbeği* kalıplarında bulunduğunu da dile getirmektedir (Banguoğlu 2007: 310).

Hacıeminoğlu, dil bilgisi bakımından birleşik sözün, birden fazla kelimenin birleşmesiyle meydana gelen, yeni bir mefhum ifade eden ve tek bir kelimeymiş gibi muamele gören bir söz olduğunu söylemektedir. Hacıeminoğlu birleşik sözün birleşik isimler, birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayrıldığını belirterek birleşik fiillerin kendisini meydana getiren unsurların çeşidine göre "iki fiilden teşekkül eden birleşik fiiller" ve "bir isimle bir fiilden teşekkül eden birleşik fiiller" diye iki başlıkta ele alınmasını söylemektedir (Hacıeminoğlu 1992: 262).

Karahan ise birleşik fiili şöyle tanımlamaktadır: *"Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur."* Karahan Türkiye Türkçesi için iki tipte birleşik fiil olduğunu söylemektedir:

- Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller
- Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller (Karahan 2006: 73).

Rüstemov eserinin *mürekkeb fe'ller* adını taşıyan bölümünde bu meseleyi geniş olarak ele almaktadır. Rüstemov "*Türk dillerinde mürekkeb fe'l meselesi bu vahta geder tam şekilde hell edilmemiş muhum problemlerden biridir. Turkoloji edebiyyatda, hususen Azerbaycan dilçiliyinde mürekkeb fe'eller haggında muhtelif fikirler movcuttur.*" (Türk dillerinde birleşik fiil meselesi bu zamana kadar tam olarak halledilmemiş önemli sorunlardan biridir. Türkoloji edebiyatta, özellikle Azerbaycan dilciliğinde birleşik fiiller hakkında çeşitli fikirler mevcuttur.) diyerek fikir ayrılıklarına ve yeterince incelenmemişliğe dikkat çekmektedir (Rüstemov 1965: 136). Rüstemov, Sovyetler Birliği'ndeki araştırmacıları iki grupta göstermektedir. Birinci grupta yer verdiği isimlerden V.M. Nasilov, N.P. Direnkova, N.A. Baskakov, N.T. Sawranbayev, A.A. Palmbah, A. Elekberov iki tarafı da fiil olan grupları birleşik fiil kabul etmektedir. Rüstemov'un ikinci grupta zikrettiği A.N. Kononov, V.V. Reşetov, A.G. Gulamov, V.B. Hangildin, S. Ceferov, Z. Budagova ise hem iki tarafı fiil hem de bir tarafı isim bir tarafı yardımcı fiil olan grupları birleşik fiil olarak kabul etmektedir (Rüstemov 1965: 136-137). Rüstemov kendisi birleşik fiilleri "*her iki komponenti fe'l olan mürekkeb fe'ller*" ve "*birinci komponenti ad, ikinci komponenti fe'l olan mürekkeb fe'ller*" olarak ikiye ayırır (Rüstemov 1965: 151).

Kononov birleşik fiillerden "*analiktik tipli"* ve *"sintetik tipli"* olmak üzere iki grupta bahseder. Bir tarafı isim bir tarafı yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiillere *analiktik tipli* diyen Kononov, iki tarafı da fiil olan birleşik fiillere ise *sintetik tipli* birleşik fiiller demektedir (Kononov 1956: 548).

Karaağaç'a göre birleşik fiil bir isim veya fiile yardımcı fiillerden birini getirerek oluşturulan söz öbekleridir. Karaağaç sözlerin Türkçenin yapımlık düzenine göre birleştikleri bu öbekte, asıl öğe önce, yardımcı öğe sonra gelir demekte ve birleşik fiil yapılarındaki yardımcı fiiller, Türkçenin isimden fiil ya da fiilden fiil yapma ekleri gibi çalışırlar biçiminde açıklama yapmaktadır. Karaağaç'a göre Türkçede birleşik fiiller "*Fiil+Yardımcı Fiil Kaynaklı Birleşik Eylemler*" ve "*İsim+Yardımcı Fiil Kaynaklı Birleşik Eylemler*" olmak üzere ikiye ayrılır (Karaağaç 2009: 156).

Ercilasun birleşik fiillerin bir kelime grubu olduğunu söylemektedir. Ercilasun'a göre kelime gruplarında esas olan manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektedir. Kelime gruplarına iştirak eden unsurlar asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiilde de bu böyledir. Ercilasun, *"İster iki tarafı da fiil olsun, ister bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun her birleşik fiil bir tek kavramı karşılar. Hareket, oluş ifade eden bir kavramı karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız"* diyerek birleşik fiillerin bir kavramı anlatma ve işlev bakımından basit ve türemiş fiillerle aralarında hiçbir fark olmadığını söylemektedir (Ercilasun 1984: 48).

Zeynalov birleşik fiiller konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Zeynalov genel olarak söz birleşmelerinden bahsettikten sonra söz takımlarının sentaktik, birleşik sözlerin ise morfolojik kategori olduğunu söylemektedir. Söz takımlarının her iki tarafı takım terkibinde kendi lügat manalarını tamamıyla muhafaza ettiğini söyleyen Zeynalov, birleşik sözlerde ise birleşmeyi meydana getiren tarafların önceki manalarını kaybederek yeni lügat unsurları meydana getirdiğini söylemektedir (Zeynalov 1986: 456). Zeynalov, bu düşüncesinden hareketle birleşik fiillerin de birleşik söz söyleyişine göre adlandırılması gerektiğini belirtmektedir (Zeynalov 1986: 458). Zeynalov, birleşik fiilleri çeşitli birleşmelerinden ayırmak için birkaç ana prensibe dayanmak gerektiğini belirterek, öncelikle birleşik fiillerden her kısmın ayrı ayrı müstakil anlamı olması gerektiğini ve her iki tarafın fiil olarak karışması ve tek bir mefhum oluşturması gerektiğini söylemektedir (Zeynalov 1986: 460). Bu düşünceden hareketle Zeynalov, (Azeri) *söhbet etmek, kömek etmek;* (Türkmen) *harap etmek, çopançılık etmek;* (Kazak) *jerdem etmek, kızmet etmek*; (Uygur) *temin etmek, hörmet etmek* vb. fiilleri örnek vererek yardımcı fiillerin kendisinden önce gelen adlara yeni bir anlam katmadığını, yeni bir lügatî birim oluşturmadığını söylemektedir. Buna göre de bu tip birleşmeleri birleşik değil, terkibî fiiller şeklinde adlandırmanın maksada daha uygun olacağını belirtmektedir. Zeynalov aynı şekilde *ol-* yardımcı fiiliyle yapılan fiillerin de birleşik fiil meydana getirmediğini belirtmektedir (Zeynalov 1986: 460-461). Zeynalov deyimlerle ilgili olarak bütün kelime birleşmelerinin birleşik kelime olmadığı gibi

deyim birimleri-mecazî deyimlerin de birleşik kelime veya birleşik fiil sayılamayacağını söylemektedir (Zeynalov 1986: 463). Zeynalov, çağdaş Türk dillerinde mevcut birleşik fiilleri dört grupta incelemektedir:

Hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildiren birleşik fiiller*: ötüp gitmek, geçip gitmek, oynayıp durmak vb.*

Hareketin sürekliliğini, aniliğini, devamlılığını bildiren birleşik fiiller*: gelivermek, yazadurmak, çıkagelmek vb.*

Hareketin sınırını, bitmesini bildiren birleşik fiiller: *silip süpürmek, bitip tükenmek, basıp kesmek, yalvarıp yakmak vb.*

Hareketin tekrarını ve genelleştirme anlayışını bildiren birleşik fiiller: *sararıp solmak, sarınıp sarmalamak vb.* (Zeynalov 1986: 466-467).

Azeri dilinde her türlü söz birleşmelerini ele alan Seyidov, fiil birleşmelerini de değerlendirmiştir. Seyidov fiil birleşmelerini Zeynalov gibi farklı bir açıdan ele alan araştırmacılardan birisidir. Seyidov tamlanan sözü fiillerden ibaret olan birleşmelere "fiilî birleşmeler" demektedir. Seyidov *onları çağırmak, kemege (yardıma) çağırmak, bağırıp çağırmak, gözü sataşanda, diken izlerini görende* gibi örnekleri fiil birleşmelerine örnek göstermektedir. Seyidov fiil birleşmelerinin çeşitli şekillerde olduğunu söyleyerek zamir ile fiilin, isim ile fiilin, iki fiilin, zarf ile fiilin birleşmesinden meydana geldiğini belirtmektedir. Seyidov, bu tür birleşmelerde isim, zamir, zarf gibi unsurlar iştirak etmiş olsalar da bu birleşmelerin hepsini fiil birleşmesi olarak kabul etmek gerektiğini söylemektedir. Seyidov bunlarla birlikte bütün söz birleşmelerinin özellikle de bütün fiilli birleşmelerin müstakil anlamlı sözlerden oluştuğu gibi isimlerle fiillerden ibaret fiilli birleşmelerin de müstakil sözlerden meydana geldiğini söylemektedir. Bu durumda muallim olmak, yahşi olmak, çok olmak, tez olmak, yazabilmek, okuyabilmek, gidebilmek, danışabilmek vs. gibi biçimleri fiilli birleşme olarak kabul etmeyen Seyidov, bunların esas sözlerinin tam müstakil leksik anlama sahip olmayan sözlerden yardımcı fiillerden ibaret olduğunu belirtmektedir. Seyidov bunların iki sözden ibaret olsalar da sözlerin ayrı ayrı mefhumlar, anlayışlar arasındaki alakaları ifade edemediğini, böyle bir anlam alakasına malik olmanın ise söz birleşmeleri için çok önemli bir durum olduğunu söylemektedir (Seyidov 1966: 184-185).

Seyidov fiildeki hareketle onun tamlayıcıları arasındaki ilişkileri sekiz grupta toplamaktadır:

i. Hareketle onun öznesi arasındaki ilişki: *bülbül öttüğünde, bahar geçerken, öğrenci öğrenirken, sen okuduğunda.*
ii. Hareketle onun nesnesi arasındaki ilişki: *kitabı almak, mektubu göndermek, sinemaya bakmak.*
iii. Hareketle onun zamanı arasındaki ilişki: *sabah uyanmak, gündüz çalışmak, akşam yatmak, tez gelmek, geç gitmek.*
iv. Hareketle onun mekânı arasındaki ilişki: *şehirden çıkmak, şehire gelmek, evde oturmak, yaylaya gitmek.*
v. Hareketle onun tarzı arasındaki ilişki: *hızlı hızlı yürümek, iyi okumak, süratle gitmek, birden geçmek.*
vi. Hareketle onun niceliği arasındaki ilişki: *çok danışmak, az çalışmak, hayli yemek, yüz yıl yaşamak.*
vii. Hareketle onun sebebi arasındaki ilişki: *sevinçten gülmek, korkudan durmamak, mutluluktan ağlamak.*
viii. Hareketle onun amacı arasındaki ilişki: *okumaya gitmek, yaşamak için yemek, savaşmak için silahlanmak.* (Seyidov 1966: 187).

Araştırmacıların bu düşüncelerinden sonra birleşik fiillerin yapısal olarak biçimlerine bakılmaksızın söz diziminde tek bir fiilmiş gibi işlev gören yapılar oldukları söylenebilir. Temelde bir yanı isim bir yanı fiil ya da iki yanı da fiil olarak sınıflandırılabilecek olan birleşik fiiller yapısal olarak tasnif edilmiştir. Yapılan tasnif şu şekildedir:

- İsim Unsuru ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller
- Bir Yanı Sıfat-fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller
- İsim Unsuru ile Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller
- Bir Yanı Zarf-fiil Bir Yanı Asıl Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri

Eserde yer alan birleşik fiillere bu tasnif göz önüne alınarak örnekler verilmiştir. Verilen örnek birleşik fiillerin metinde kastedilen anlamları ve geçtikleri cümle tanıklanmıştır.

1.3.1. İsim Unsuru İle Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

Bu tip birleşik fiillerde asıl anlam isim tarafından sağlanmaktadır. Bu tip birleşik fiillerde isim unsuru bir ya da daha fazla kelimeden oluşabilmektedir. Ercilasun isim unsurunun normal isim olabileceği gibi sıfat ve zarf da olabileceğini söylemektedir. İsim çoğunlukla yalın ve çekimsiz halde bulunmaktadır (Ercilasun 1984: 51-52).

Korkmaz isim unsuru ile yardımcı fiilden oluşan bu tip birleşik fiillerde yardımcı fiilin görevinin ismi fiil haline getirmek olduğunu belirtmekte ve dolayısıyla esas anlamın isim üzerinde toplandığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 792). Bu tip birleşik fiiller Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde en çok kullanılan birleşik fiilleri teşkil etmektedir. Aşağıda bu tip fiilleri temsil edecek miktarda örnek seçilmiştir. Her bir yardımcı fiilin eserdeki anlamı verilmiştir. Eserde yardımcı fiil olarak *"ol-, olun-, et-, bul-, eyle-, kıl-"* kullanılmıştır. Eserde bu tip birleşik fiillerde isim unsurunun birçoğunun alıntı kelimelerden -çoğunlukla Arapça ve Farsça- oluştuğu görülmektedir. Bu durum eserin yazıldığı yüzyıl olan XVII. yüzyıl göz önüne alındığında normal karşılanabilir. Keza bu dönem nesriyle ilgili olarak Köksal, *"XVII. yüzyıl, nesir sahasında inşa denilen estetik nesir tarzının en yüksek düzeye ulaştığı bir dönemdir (...) Sanatlı nesir, estetik nesir, ağdalı nesir, üslub-ı âlî gibi adlarla anılan bu estetik üslupta söz varlığının yaklaşık dörtte üçü Arapça ve Farsça kelimelere dayanıyordu."* demektedir (Köksal 2013: 123).

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller aşağıda ele alınmıştır.

1.3.1.1. İsim+Ol-

arık ol- "zayıflamak."

[231b]

Zirâ koyunları Keşîş Dağı'nda otlayup şedd-i rahl çeküp **arık olmadın** boğazlanup gâyet semiz etleri olduğundan kirde kebâbları meşhûrdur.

âsî ol- “isyan etmek, baş kaldırmak.”

[47b]

Vezîr Hâ’in Ahmed Paşa: Mu‘ânid-i anûd Ârnâbûd kavmindendir. Harem'den çıkup yeniçeri ağası ba‘dehu Belgrad fethinde Rûmeli ba‘dehu Mısır'da **âsî olup** Mısır'da bâb-ı Züveyle'de salb olundu.

behre-mend ol- “nasiplenmek.”

[313a]

Hamd-i Hudâ hayr du‘âlarıyla **behre-mend olduk.**

bezl ol- “dağıtılmak, verilmek.”

[56b]

Andan kuşluk mahallinde cemî‘i erbâb-ı dîvâna summât summât ni‘-met-i nefîseler ile niçe bin sahan ta‘âm **bezl olup** cümle zülüflü baltacılar vüzerâlara ve mehterân-ı hayme neferâtları sâ’ir erbâb-ı dîvâna hidmet ederler.

bîdâr ol- “uyanmak.”

[89b]

Paşa hemân hâbdan **bîdâr olup** bu vâkı‘ayı ta‘bîr etdirüp hayr ola derler.

bîzâr ol- “bıkmak, bezmek.”

[171b]

Husûsan leyle-i Ramazân'da bu esnâfın kable'l-mağrib feryâdlarından âdem **bîzâr olur.**

bükâ ârız ol- “ağlama hissi gelmek.”

[29a]

"Efendim Cem Şâh merhûm olup beyâz melek sûretinden çıkup siyâh mâtem donları geydim" dedükde Bâyezîd Hân'a bir **bükâ ârız olup**, "Ya Sa‘dî, bu karındaşım Cem'i nice katl etdiler" dedikde Cem Sa‘dîsi eydir: (…)

cem‘ ol- “toplanmak, birleşmek.”

[52a]

Ve Tarabefsûn dahi derler, Batum sancakları ki Gümüşhâne ve Canha ve Rize ve Gönye, bu dörd sancak bir yere cem‘ olup Trabızon eyâlet olmuş-dur.

çâk ol- “aklı durmak, aklı çıkmak.”

[8b]

ile'l-ân vâcibü's-seyr binâ-yı azîmlerdir kim âdemin **aklı çâk olur**.

çerâğân ol- “aydınlatmak.”

[36b]

Ve her şeb on ikişer bin kanâdîl-i gûnâ-gûnlar ile ve fânûs-ı şem‘dânlar üzre şem‘-i asel-i kâfûrîler ile **çerâğân olup** nûrun alâ nûr olur.

dal-kılıç ol- “kılıç çekmek.”

[132b]

Menâkıb: Bir kerre bir garîb yiğit Salı bâzârında bey‘ [ü] şirâ ederken azgaşub bu garîb yiğit **dal-kılıç olup** bir kaç âdemi katl edüp niçe âdemleri atı ayağı altında pâymâl edüp firâr ederek ol garîb ol nerdübânlı sokağa girir.

dal-satûrî-i Muhammedî ol- (dal-satûr ol-) “silah donanıp savaşmak.”

[261b]

Bu hâlde iken Cenâb-ı Bârî, yarı kılup bir rîh-ı tayyib zâhir olup gubâr-ı siyâhı ref‘ edüp dost u düşman birbirlerin görünce cümle guzât-ı müs-limîn **dal-satûrî-i Muhammedî olup** derûn-ı kal‘aya varınca küffâr-ı bed-

girdârın akîblerince kovarak, kırarak tâ iç kal‘ada karâr edüp alem-i Resulullah'ı burc [u] bârûları üzre diküp ezân-ı Muhammedîler tilâvet olundu.

dilgîr ol- “gücenmek, kırılmak.”

[83a]

İnhizâm-ı Dasnik Emirzâ ve ma‘an Celâlî Hanefî Halîfe nâmân celâlîlere Türkmen ağalıkları ihsân olunmaduğundan Vezîr-i a‘zam Melek Ahmed Paşa'ya **dilgîr olup** Üsküdar'dan hayli asker cem‘ edüp Anatolu'yu nehb [ü] gârete azîmet eyleyüp (…)

eksik ol- “var olmamak”

[10b]

Bu kal‘a içinden tâ‘ûn ve âteş ve askerî tâ’ifesinden isyân [u] tuğyân **eksik olmaz**.

esîr ol- “esir düşmek.”

[28a]

Ahâlî-yi kal‘a bir dahi top doldurup kerteye alınca iki sâ‘atde gemiler yigirmi mîl menzil aldılar. Bu hîle ile İslâmbol'a gelüp tahrîr olunduğu üzre hamd-i Hudâ cümlesi esîr olup ol kıral kızından Sultân Bâyezîd-i Velî tevellüd etmişdir.

feth ol- “fethedilmek, ele geçirilmek.”

[51a]

Hâlâ Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘ asrında sene 1069 târîhinde be-dest-i Köpürlü Mehemmed Paşa Yanova kal‘ası **feth olup** Tımışvar paşasına sancak-ı taht oldu.

gâ’ib ol- “kaybolmak, yok olmak.”

[38a]

Andan yine bir âdem önünden bir oğlancık zâhir olup ardı sıra kurd ma‘sûmu kovarken seccâde-nişîn âdemin biri önündeki oku yayı alup kurda bir ok urup helâk eder. Ba‘dehu ma‘sûm bir köşede **gâ’ib olur.**

halâs ol- “kurtulmak.”

[6b]

"Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahırlarından nice **halâs olup** cihân-geşt olurum"

[29b]

On bir sene Mekke ve Medîne ve Yemen ve Aden ve Mısır ve Şâm ve Irâk ve Frengistân'ın İşpanya ve Fransa hudûdlarında seyâhat ***[29b]*** edüp karındaşı tîğdan **halâs olup** câm-ı Cem nûş ederken âhir câm-ı ecelden Cem nûş edüp mest [ü] medhûş-ı hakîkî oldu.

helâk ol- “yok olmak, ölmek.”

[16b]

Yılda bir kerre bu leylek sayha urdukda İslâmbol içre âşiyân edinen leylekler **helâk olurdu.**

hûnhâr ol- “kan dökücü olmak.”

[72b]

"Baka kassâbbaşı" der idi. Ya‘nî kesret-i hûn-rîzlikden ve **hûnhâr olup** her gün âdem katl eylediğinden kassâbbaşı dedikde bizzât kendüleri te-bessüm ederlerdi.

ıskarça ol- “istiflenmek.”

[332b]

Bu nevâhilerin hâneleri harâb u tâlân ve halkı esîr-i nâlân olup andan ubûr edüp on bir pâre kal‘alardan hedâyâlar gelüp ordu-yı İslâm sağîr u kebîr

üsârâ-yı gûnâ-gûn ile **ıskarça olup** mâl-ı ganâ'imi ve bakır-âvânî eşyâları asker-i İslâm yüklenmede aciz-mânde oldular.

ifrâz ol- "ayrılmak."

3/[117b]

Zîrâ sonradan eyâlet-i Rûmeli'nden **ifrâz olup** eyâlet olmuşdur kim eyâleti cümle sekiz sancakdır.

ihyâ ol- "iyi duruma gelmek."

3/[170b]

Bu şehr-i Baba bunların âb-ı rûyına **ihyâ olmuşdur.**

ilhâk ol- "katılmak."

[52a]

(---) sancakdır. Mâ-tekaddem hîn-i fethde Erzurûm'a tâbi' idi ba'dehu Pasin sancakları ilhâk olup eyâlet olmuşdur.

kâ'il ol- "kabul etmek, razı gelmek."

3/[102b]

Tiz haklarından geliŋ. Yoksa biz onların haklarından gelecek vakti biliriz" deyü ibrâm [u] ilhâh etdiler. Paşa bunlara "Ben sâdât-ı kirâmdan olan Emîr Paşa'yı katl edemem. Emr, şer'-i Resûl-i mübînindir" deyü her birine birer hulvu'l-kelâm ile şifâ-yı sadr cevâblar verüp munsıf olanları **kâ'il olup** dem çekmediler.

kebâb ol- "yanmak, pişmek."

[174b]

Esnâf-ı sayyâd-ı çömlekçi: Bunlar limanlarda ve Kâğızhâne sazlıklarında ipler ile bağlı çömlekler bırağup içine kaya balıkları girüp vatan dutarken dutulup **kebâb olur.**

kuc-kucağ ol- "kucak kucağa olmak."

[143b]

Cümle dilberân [u] âşıkân-ı sâdıkân anda deniz mâlikleri gibi âdem mâlikleri ve melekleri şinâverlik edüp âşık [u] ma'şûk birbirlerin bilâ vâsıta **kuc-kucağ olup** dirâgûş ederler bir teferrücgâh yerdir.

kulağız ol- "kılavuz olmak."

[353a]

Ale's-sabâh nefîrler çalınup herkes cân havliyle bâr [u] bengâhlarına yapışup bârgîr ve bârkeşlerine yüklerin yükledüp cümle karye-i Nenekler Etrâki **kulağız olup** üç sâ'at ancak ***[353b]*** gidüp Sarıalan nâm beli aşacak mahalde bir dipi ve boran ve tûfân kopdu kim cümle asker târumâr olup mâl [u] menâl dağlarda ve bellerde ve yollarda kalup herkes "nefsuhu nefsî"ye düşüp cân bâzârına gitdiler, kimi halâs olup kimi yitdiler.

küşâde ol- "açılmak, ferahlamak."

[333b]

(…) herkes vatan-ı aslîlerine revâne olup cânib-i Revân'a revân olmadan ferâğat olunup yine Gümüşlü Künbet nâm mahalde serâperdeler ile meks olunup hikmet-i Hüda hevâlar **küşâde olup** şeb [u] rûz zevk u safâya meşgûl olduk.

lenger-endaht ol- "demir atmak."

[221a]

Andan kalkup yine eyyâm-ı muvâfık ile berk-ı hâtif gibi şakıyup gûyâ keştî başından âteşler çıkup ihsân-ı Hudâ ile kâmil beşinci sâ‘atde sâhil-i bahre varup **lenger-endaht olduk.**

lerzân ol- “titremek.”

3/[7b]

Bu kapudan içeri cümle züvvâr dâhil olunca âdemin vücûdu **lerzân olup** âdeme dehşet hâsıl olur bir mehâbetli kabr-i tavîldir kim kaddi kâmil on adımdır.

ma‘mûr [u] âbâdân ol- “imar edilmiş olmak.”

[33a]

Evvelâ şehr-i İslâmbol üç senenin içinde ol kadar **ma‘mûr [u] âbâdân olup** ol kadar âdem deryâsı oldu.

mahbûb ol- “güzelleşmek.”

3/[6a]

Ve bu buhayrede yedi gün bir atı gasl etseler ve âbından nûş etdirseler lahm [u] şahmı ziyâde olup **mahbûb olur**.

mahlût ol- “karışmak, birleşmek.”

3/[116a]

Andan aşağı üç aded nehir **mahlût olup** Süleymân Hân asrında Kâsım Paşa bu mahalde on iki {bin} âdemiyle gark olup Kâsım Paşa halâs oldu.

mansûr [u] muzaffer ol- “galip gelmek, kazanmak.”

[372a]

Ba‘dehû Bıyıklı Mahmûd eşkıyânın kellesi Bursa beğinden gelüp Bâb-ı Hümâyûn önüne konup niçe gün İslâmbol içre} bu ceng-i musîbet-i pür-melâl olup tav tavlanup sav savlanup herkes **mansûr [u] muzaffer olduk**

deyü hânelerine gidüp cümle ser-i kârda olanlar sadrıa‘zamdan hil‘at-i fâhireler giyüp niçeler manâsıb-ı âlîye nâil oldular.

me‘zûn ol- “izin almak.”

3/[9b]

Evvelâ yâr-ı gâr-ı cân-beraberimiz olan *merhûm ve mağfûrun leh* Fehîm Çelebi sene (---) târîhinde Eyyûb Paşa ile Mısr'a gidüp Mezâkî Süleymân Efendi Fehîm Çelebi'yi paşaya gamz ede ede gözden düşüp nazardan dûr [u] mehcûr olunca dâğ-ı derûnundan **me‘zûn olup** Rûm'a gelirken bu Ilgın'da merhûm olup derûn-ı şehirde (---) câmi‘i mihrâbı önünde medfûndur.

mebnî ol- “yapılmak, kurulmak.”

[229a]

Ve bu cisr dükkânlarının üzerleri cümle toloz kemerler ile **mebnî olup** kurşum ile mestûrdur.

mecrûh ol- “yaralanmak.”

3/[6b]

Hikmet-i Hudâ Alâ‘eddîn bilâ-veled fevt olup inkırâz-ı Selçukıyân oldukda cümle a‘yân-ı Rûm Ertuğrul Hân'ı halîfe nasb edüp sikke ve hutbe sâhibi olmadan Lefke-Söğüt mâbeyninde bir ceng-i azîmde **mecrûh olup** kendülerinin vasiyyetiyle Osmâncık'ı, diyâr-ı Yunan'a tabl [u] alem sâhibi beğ oldu.

medfûn ol- “gömülmek.”

[323a]

Ammâ bu mahalde Umudum Sultân medfûn olup ziyâretgâh-ı hâs [u] âm olmağıla bir kes cür’et edüp bu mâhîleri sayd etmeğe cür’et edemezler

merhûm ol- "ölmek, vefat etmek."

[216b]

Ba'dehu Murâd Hân bir kîse altun ihsân edüp Hezârfen Ahmed Çelebi'yi Cezâyir'e nefy-i ebed edüp anda **merhûm oldu.**

mesrûr ol- "sevinçli olmak."

[242a]

Bi-emri Hudâ hakîrin cân gözü açılup bu za'îf kemtere bir gûne vecd hâsıl olup **mesrûr *[242a]* olurdum.**

mestûr ol- "kaplanmak, örülmek."

[224b]

Yeşil Câmi' nâmıyla müsemmâ olmasının aslı, cümle kıbâbları ve bir tabaka minâresi tâcı cümle yeşil Kâşî çîn(i) ile **mestûr olup** zümrüd-i üstüvân gibi âfitâb şu'lesinden şa'şa'a urur, anınçün Yeşil İmâret derler.

meşgûl ol- "ilgilenmek."

[242a]

Bu mahalde lenger bırağup cümle yârân ile taşra çıkup leb-i deryâda haymelerimiz kurup zevk [u] safâya **meşgûl olduk.**

muğtenîm ol- "mal sahibi olmak."

[332a]

Ve cümle guzât-ı müslimîn belağan-mâ-belâğ mâl-ı ganâ'imle **muğtenîm olup** derûn-ı kal'ada olan zî-kıymet esbâb u eskâli ve bakır-âvânî ve bisâtları kal'adan ıhrâc edüp cümle der-i dîvâr-ı dârların harâb edüp sâ'ir binâların âteş ile tûrâb etdiler.

mübtelâ ol- "tutulmak."

3/[173a]

Meğer *Allahümme âfinâ* felç marazına **mübtelâ olup** bir kolu ve ağzı ve burnu eğilüp kec-dehân olmuş.

müncemid ol- "donmak."

[229b]

Ammâ Moskov tarafında buz deryâsı tokuz ay şitâdan **müncemid olup** Kalmuk küffârları ol buz deryâsı üzre yetmiş günlük buzu beş gün beş gice geçüp Kûh-ı Kâf dibinde bilâ teşbîh ka'belerine varırlar.

münhedim ol- "yıkılmak."

[34b]

Ammâ beri İslâmbol tarafından Ayasofya kubbesinin kıble tarafından nısfı **münhedim olup** niçe kerre binâ etdiler, aslâ mümkün olup ta'mîr ü termîme bir çâre olmayup **münhedim olurdu**.

müntehî ol- "son bulmak."

[320b]

Bu Gürcîstân papaslarının takrîrleri üzre tevârîh-i atîklerinde eyle tahrîr eder kim silsileleri Keykâvûs'a ve niçe bin pehlivânlara **müntehî olup** andan Dâvûd Nebî a.s. hazretine **müntehî olur**, derler.

münzevî ol- "inzivaya çekilmek."

[26b]

Ba'de'l-feth keşf-i kerâmet etdüğiyçün kendüleri şehîd olup Gül Câmi' sâhasında defn olunup cümle fukarâları ol âsitânede münzevî oldular.

mürd ol- "ölmek, vefat etmek."

[14b]

Ba‘dehu Mikra Kostantîn dahi **mürd olup** yerine Şilbiştir nâm bir kibirli kefere kıral olup ol dahi **mürd olup** anın yerine Niron adlu bir kefere kıral olup Havâriyyûnun birin katl edüp sonra Roma şehrine kıral olup kavm-i nasârâyı kırmağa başladı.

müşerref ol- “şereflenmek, onur duymak.”

[28b]

Akşemseddîn, hakîre ta‘lîm-i İslâm edince bilâ-tereddüd hamd-i Hudâ İslâm ile **müşerref olup** pederimizi dergâh-ı âlî kapucıbaşları zümresine ilhâk edüp hakîr Sarây-ı Hâs'da pederimiz hemşîresi halamızın yanında olurdum" deyü nakl ederdi.

müşted ol- “şiddetlenmek.”

3/[178a]

"Sultânım, deryâ hâlidir, ihtimâldir ya karayel veyâhûd lodos rûzgârları **müşted olursa** taht-ı pâdişâhîye bir rahne isâbet ederse pâdişâha ne cevâb vereyim?"

müttefik ol- “ortak olmak.”

[319b]

Hulâsa-i kelâm Sultan Murâd-ı Sâlis'den Sultân Mustafâ cülusına gelince sene (---) dest-i Âl-i Osmân'da olup Gürcî küffârıyla kızılbaş **müttefîk olup** ale'l-gafle kal‘a-i Tiflis üzre hücûm edüp derûn-ı kal‘adan emân ile guzât-ı müslimîni çıkarup kal‘ayı ahz edüp şâh-ı dalâlet-âyîne teslîm etdiler.

nümâyân ol- “görünmek.”

[211b]

"Hayır bir latîf bal verdim" deyüp baldan bir parmak yiyince bakkâl kadının yüzüne karşu edebde part par[t] kavarazânlık edüp on bir kişi mah-

keme içre zartazenlik eylediklerin bu Çıkrıkcızâde Süleymân taklîd etdikde âdemin gülmeden hayâtı gidüp memât kıyıları **nümâyân olurdu**.

peyveste ol- "ulaşmak, ermek."

3/[104a]

Yine guluvv-i âm andan haşerâtların feryâdları evce **peyveste olurdu**.

pîrâste ol- "süslenmek, donatılmak."

3/[71a]

Bu şehrin hevâsı mu'tedil olmağıla ravzâ-yı rızvânlarında gûnâ-gûn kasr-ı iremler ile ârâste ve eşcâr-ı fevâkihe-i kesîre-i gûnâ-gûnlar ile **pîrâste olup** her gûne meyvesi memdûhdur.

refik ol- "arkadaşlık kurmak, arkadaş olmak."

[221a]

bir kaç üstâd-ı kâmil keştîbân yolcular gemimize gelüp **refîk oldular**.

revâne ol- "gitmek, yol almak."

[139a]

Ve limanında şitâ ve sayfda iki yüz, üç yüz pâre gemi eksik değildir. Zîrâ eyyâm-ı muvâfık olmasın gözedüp eyyâm oldukda her bir keştî bir cânibe **revâne olurlar.**

sâdır ol- "ortaya çıkmak, hasıl olmak."

[71a]

Ve bi-emrillâh Cenâb-ı Bârî hakîre ol kadar kelâm-ı örfiyye ve talâkat-ı lisân ihsân etmişdi kim bi'l-bedâhe niçe elfâz-ı tumturâk ile kendi ihtirâ'ımdan gûnâ-gûn latîfe-âmîz şakalar ve bikr-i fikrimden bikr mazmûnlar **sâdır olurdu.**

sâkin ol- "yaşamak, oturmak."

[132a]

Ve altmış pâre toplar var idi kim her birinde eskiciler işleyüp ba'zısı içinde garîb {hâne-berdûş, beze-miskîn} gurebâlar **sâkin olurdu**.

salbaş ol- "başı sallanır hale gelmek."

3/[38a]

Ve bu balığın etin tenâvül eden âdem dahi **salbaş olup** başın dutamaz olur.

ser-gerdân ol- "şaşırmak."

[34a]

Ba'dehu üstâd-ı mühendis-i hıred [ü] hurdedân ve mi'mâr-ı akl-ı selîm [u] iz'ân Ayasofya'nın cânib-i erba'ası dîvârlarının imâretine şurû' etdiler kim bu binânın mesâhat-ı erkânını temâşâ eden hayrân ve tarh-ı esâsı ve refî'-i binâsın gören **ser-gerdân olur.**

sermest ol- "başı dönmek, kendinden geçmek."

[142b]

Ba'de salâti'l-cum'a eyle tevhîd-i sultânî olur kim istimâ' eden âşıklar **sermest olurlar**.

süd liman ol- "sakin, dingin hale gelmek."

[241a]

Bababurnu nâm mahalde Baba Sultân rûhuna Fâtiha tilâvet ederek elli mil deryâya çıkup eyyâm mayna edüp deryâ **süd liman olup** âlem-i hayretde kaldık.

süst ol- "gevşemek."

3/[36b]

Yahûda eydür: "Ne hikmetdir. Benim yanıma Ya‘kûb evlâdlarından kimesne gelüp eti etime dokunmadı kim gazabım teskîn ola. İşte vücûdım **süst olup** nutka mecâlim kalmadı" dedi.

süvâr ol- “ata binmek.”

[230a]

Andan yine atlara **süvâr olup** kıble cânibine yokuş yukaru yine sünbülistân ve tûtyâ-yı reyhânistân içre ubûr ederken bu mahallerde dıraht-ı müntehâlar yokdur.

şakk ol- “bölünmek.”

3/[84a]

Sebeb-i tesmiyyesi halk-ı İİdrîs kavlî üzre Âl-i Abbâsiyân asrında Kara-Âmid meliki (---) bu kayalarda keklik murgu şikârı ederken bir kayadan sağmal sadâsı gelince hemân melik ol kaya üzre kurbânlar kesince kaya iki **şakk olup** bir gün bir gece Takyanus altunları cereyân edüp ol mâl ile bu kal‘ayı inşâ edüp ismine sağmaldan galat Sağman derler.

şehîd ol- “şehadete kavuşmak, vefat etmek.”

[27a]

Ve Sarhanbayoğlu Topkapu'sundan sarılup ol ân Topyolu'nda **şehîd olup** yerine Menteşbayoğlu ta‘yîn olundu.

tahrîr ol- “yazmak.”

[168b]

Istıranca dağı'nda avcılar odasından bir oda nefer odabaşıları ile neferâtlarıyla ol mandırada mîrî câmûsları ve koyunları bekler avcılardır kim cümle 1000 aded şehbâz yeniçeriler olduğu bâlâdâ İslâmbol mesîregâhları evsâfında **tahrîr olmuşdur.**

türâb ol- “toprak olmak, vefat etmek.”

[298a]

Ba‘dehû sene (---) târihinde hulefâyı el-Mütevekkil-ala'llah ahdinde bir zelzele-i azîm olup şehr-i Tebrîz harâb [u] yebâb olup kırk bin âdem **türâb oldu.**

vâkı‘ ol- “meydana gelmek, gerçekleşmek.”

[95a]

Evvelâ Haydar Paşa hammâmı kurbünde yine Haydar Paşa çeşmesinin ve Edirnekapusuyle Topkapusu taşrası mâbeyninde handak kenârında Beğler-beği çeşmesinin ve Bağdâd Kerbelâsı'nda İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin rûhuna binâ olunan İmâmeyn çeşmesinin târîhi böyle **vâkı‘ olmuşdu.**

vâsıl ol- “kavuşmak.”

[7b]

Ol kim Hazret-i Risâlet'in cemâlin görüp dest-i şerîflerin takbîl edüp hayr du‘âsın almışsın, sa‘âdet-i dâreyne **vâsıl olursun.**

zâhir ol- “ortaya çıkmak, görünmek.”

[9a]

Meselâ yengeç ve kerevit ve midye ve istiridye misilli haşerâtların kabukları **zâhir olurdu.**

1.3.1.2. İsim+Olun-

addolun- “sayılmak, adlandırılmak.”

[311a]

Ve iki kapusu var, biri bâb-ı Gence, biri bâb-ı Şirvân'dır. Dağıstân hudûdunda sehl ma‘mur kal‘adır ammâ Gürcîstân **addolunur**.

beyân olun- “açıklamak.”

[2a]

116. Kasaba-i Zâlpaşa ve şehr-i azîm-i Eyyûb Sultân cümle imâretiyle **beyân olunur**.

bezl olun- “dağıtılmak.”

[142b]

Bunların dahi gelen fukarâlara ni‘metleri **bezl olunur** kim cümle imâret-i it‘âm-ı Üsküdar on bir yerdedir.

binâ olun- “inşa edilmek.”

[132a]

Evvelâ cümleden Kılıç Alî Paşa câmi‘i: Gûyâ câmi‘-i selâtîndir. Leb-i deryâda bir düz vâsi‘ zemînde tahtânî bir câmi‘-i şîrîndir kim İslâmbol'da nazîri yokdur. Hemân *tâbaka'n-na‘l bi'n-na‘l* Ayasofya-i kebîr tarzında **binâ olunmuşdur**.

defn olun- “gömülmek.”

[26b]

Ve Aya Dede üç yüz fukarâ-yı Nakşıbendî ile Ayakapusu'ndan sarıldı ve şehîd olup kal‘a kapusu dâhilinde mahkeme-i kadîmimiz olan Sirkeci tekyesinde **defn olundu**.

devr olun- “dolaşmak.”

[11a]

Ve bu bâlâda tahrîr olunan kılâ‘lar ki sâhil-i bahrde vâkı‘ olmuşdu, bir kal‘adan bir kal‘aya İslâmbol Boğazı'nın iki tarafında olan kal‘aların birbirlerine muttasıl serâpâ kal‘a dîvârları ile ihâta etmiş bir kal‘a-i azîm idi kim cemî‘i cirm-i İslâmbol yedi günde **devr olunurdu.**

ifrâz olun- “ayrılmak.”

[325b]

Kend-i Abdâllar**:** Yüz hâneli ve bâğ u bâğçeli kızılbaş kendidir. Hîn-i fethde Kars hudûdu **ifrâz olunmuşdur**.

inşâ olun- “yapılmak, imar etmek.”

[6b]

Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi câmi‘i nâm câmi‘ kim helâl-i zülâl mâl ile **inşâ olunmuş** bir müstecâbü'd-da‘ve câmi‘-i atîkdir.

katl olun- “öldürülmek.”

[246a]

Cümle altı yüz müsellah ve şecî‘ ve bahâdır neferâtları vardır. Sene (---) târîhinde Sultân Ahmed Hân asrında bu kal‘ayı Kazak-ı Ak ale'l-gafle bir şeb-i muzlimde nerdübânlar ile serîka edüp Vezîria‘zâm Nasıf Paşa bu Sinop kal‘asın küffâr alduğun Ahmed Hân'a i‘lâm etmeyüp ketm etdiğiyçün **katl olundu.**

kayd olun- “yazarak kaydedilmek.”

[227b]

Gurûr etme libâs-ı fahr ile ömre cihândır bu Kabâ-yı cismini kor bunda herkes câme-kândır bu deyü rûy-ı dîvârda ta‘lîk hatt-ı celî ile tahrîr olunmuşdur, hakkâ ki mahallinde **kayd olunmuş.**

kırâ’at olun- “okunmak.”

[25b]

Nâme **kırâ’at olunup** mefhûmu ma‘lûmları olunca kal‘alarının metânetine ve askerlerinin vefretine mağrûr olup ne harâc ve ne İslâm ve ne kal‘ayı teslîm etmeği kabûl etmeyüp elçiyi redd etdiler.

medh olun- “övülmek.”

[192b]

Zîrâ İslâmbol içre dilberân **medh olunsa** ibtidâ kavukcu, sâniyen takyacı, sâlisen gazzâz dilberânları **medh olunup** şehrengîz olmuşdur.

meks olun- “oturulmak, beklenmek.”

[277a]

Evsâf-ı kal‘a-i kâdîm İzmit: "İznim git"den galat olup İskender-i Yunan binâsı olduğu bâlâda bin elli târîhi seyâhatimizde mufassal tahrîr olunduğu mestûrdur. Bu şehr-i şîrînde bir gün **meks olunup** ertesi nefîr-i rıhletler çalınup (…)

sayd olun- “avlanmak.”

3/[121a]

Ol ecilden Demirkapu'dan aşağı müteferrika geçmeyüp geçen dahi çıkmayup mâbeynde hâsıl olan müteferrika balıklar bu Silisre önünde elbette **sayd olunur.**

şemm olun- “kokmak.”

[7b]

Hazret-i Ebûbekir es-Sıddîk'ın dest-i şerîfleri kavun gibi **şemm olunurdu.**

ta‘yîn olun- “görevlendirilmek.”

[27a]

Ve Tekebayoğlu Silivrikapusu'na **ta‘yîn olundu**.

tahrîr olun- “yazılmak.”

[8a]

Kostantıniyye'yi muhâsara etdükleri inşâ'allâhu ale't-tafsîl mümkün olduğu mertebe **tahrîr olunur.**

tastîr olun- "yazılmak."

3/[147a]

Anınçün bu lisân-ı Bulgar bu mahalle **tastîr olundu.**

tavsîf olun- "özellikleri söylenmek."

[12a]

İnşâ'allâh mahallinde **tavsîf olunur.**

tilâvet olun- "okunmak."

[221a]

"Mübarek olup sâlimîn ü gânimîn avdet müyesser ola", deyüp hayr du'â ile bir Fâtiha-i Seb'u'l-mesânî **tilâvet olunup** hakîr dahi hemân ol mahalde peder ü mâder ü birâder [ü] hâher haberleri yok iken yigirmi nefer yârân-ı bâ-safâ ile Eminönü'ne gelüp bir Mudanya kayığına süvâr olduk

ubûr olun- "suyun ötesine geçilmek."

[128a]

İslâmbol'dan Galata'ya kayık ve pereme ve mavunalar ile **ubûr olunur.**

urûc olun- "yukarı çıkılmak."

[129a]

Yetmiş kefere kenîsesi vardır. Evvelâ cümleden Fransa'nın Erganûn deyri: Bir sed üzre kapusuna yedi kademe nerdübân ile **urûc olunur.**

vasf olun- "vasıflandırılmak, özellikleri söylenmek."

3/[4b]

Menzil-i kasaba-i Gekbeziyye**:** Bunlar bâlâda Erzurûm seyâhetine giderken cild-i sânîmizde **vasf olunmuştur.**

vely olun- “dönüştürmek.”

3/[5b]

Câmi‘-i Orhân Gâzî: Hîn-i fethde kiliseden **vely olunup** ma‘bedhâne-i kadîm kurşum ile mestûr câmi‘-i azîm çârsû içinde olmağıla cemâ‘at-i kesîreye mâlik bir minâreli câmi‘-i melikdir.

yağmâ olun- “yağmalanmak.”

[65a]

Ve yine cümle acemî oğlanı ve yeniçeri haşerâtları Sultân Mehemmed câmi‘inde niçe bin musannif ve mü’ellif [ve] ulemâları katledüp cesed-i şerîflerin kuyuya doldurup bu kadar fezâhat edüp bu kadar ibâdullâhın hâneleri ve taşra hazîne ve içeri hazîne zorbalar elinde **yağmâ olundu.**

1.3.1.3. İsim+Et-/+İt-

al aşağı et- “ters düz çevirmek.”

[158b]

İslâmbol içre beş aded tîmârhânenin ne kadar dîvâneleri var ise iki yüz aded bîmârhâneciler iki üç yüz yeri göğü bilmez dîvâne zir-zop bel-hop dîvâneleri altun ve gümüş yaldızlı demir zencîrler ile hekîmbaşı halîfeleri ellerinde şîşeler içre mecnûnlara devâ olacak eşribeler verüp ba‘zısın ser-tîmârhâneci gülâbîler **al aşağı edüp** deyenek çalup sille-i pehlivânîler urarak her bir dîvâne ejder-misâl zencîr kırarak herbiri birer evzâ‘ [u] etvâr ile kimi uryân ve kimi giryân ve kimi nâlân ve kimi handân olup halt-ı kelâm ederek seyirciler üzre hücûm edüp (…)

başlarına dar et- “sıkıntılı duruma sokmak.”

[86b]

Deryâ-misâl asker ile sadrıa‘zam geldiğin {küffâr} istima‘ edüp cümle küffâr Kanije kal‘ası altında hayme ve hargâhları ve bâr [u] büngâhları ve cebehâne ve balyemez topların ve bilâ-hisâb mâl-ı firâvânların cümle bırağup Yeni kal‘a {nâm dâr-ı menhûslarına} firâr edüp anda karâr edem zan edüp anı dahi sadrıa‘zam {(---) gün muhâsara edüp} **başlarına dar etdi.**

beyân et- / it- “açıklamak, anlatmak.”

[1b]

73. İbrâhîm Hân vüzerâların **beyân eder.**

[262b]

Bu hakir gazâ-yı Azak’dan bî-feth Kırım diyarına gittiğimiz beyân ider.

bûs et- “öpmek.”

[7a]

hemân mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerîfin **bûs edüp**, 'Şefâ‘at yâ Resûlallâh' deyüp ricâ eyle."

bükâ et- “ağlamak.”

[241a]

Bursa'da Emîr Sultân hazretlerin ziyâret edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb {idüp} seyâhat ricâ edüp **bükâ ederdin.**

cenk et- “savaşmak.”

3/[40b]

İşte ol gazâda âlem-i bâtında **cenk ederken** bir gözceğimiz şehîd oldu

cereyân et- "akmak."

3/[140a]

Dâ'iren-mâdârında altışar kademe nerdübânları var ve mermer ejder ve arslan kellelerinden âb-ı hayât sular **cereyân edüp** havza rîzân olur ammâ gâyet ıssıdır.

cür'et et- "kalkışmak, cesaret etmek."

[323a]

Ammâ bu mahalde Umudum Sultân medfûn olup ziyâretgâh-ı hâs [u] âm olmağıla bir kes cür'et edüp bu mâhîleri sayd etmeğe **cür'et edemezler.**

feth et- "bir yeri savaşarak almak."

[285b]

Ba'dehû anın evlâdı, Kara Yûsuf destinden sene (---) târihinde Sultân (---) Hân **feth edüp** eyâlet-i Rûm olmuşdur.

güleş et- "cinsel birleşmek."

[175a]

Ba'zılar âteşde demir ıskara üzre pişirüp yerler. Ammâ çiğ yenirse gûyâ bir lakoz sarı balgam yutmuş gibi olur. Ammâ gâyet mukavvîdir, küçük çük bürâdere hayli kuvvet verüp ehliyle **güleş etmeğe** kişiye kuvvet verir. Hâsıl-ı kelâm fâsık cânlara mezedir.

haps et- "tutsak etmek."

[9b]

Amân vermeyüp İskender'i Kaydefâ **haps edüp** niçe zamân İskender habsde kaldı.

hareket et- "davranmak."

3/[102b]

Paşa-yı zî-şân hakîmâne **hareket edüp** her birine dil-nüvâzlık edüp, bu kavle râzı olalım deyü tesellî-i hâtır bulup du'a-yı hayr [u] senâ ederek nerdübândan aşağı inüp gitdiler.

hazzit- "hoşlanmak."

[317b]

Hattâ biz bu Demirkapu'da iken Âsitâne-i Sa'âdet tarafından bir Gökdolak çaşıt hâna gelüp eydür: "Hânım! Geçen sene Osmânlı Akdeniz içinde cezîre-i Girid'de Yûsuf Paşa nâm serdâr eliyle Hanya derler nâm bu kal'a-yı benâmı alup asker koyup feth-i meserreti haberi Kayser Şâha gelüp azîm şâdmânlar oldu. Ve İbrâhîm Hânlarının Şehzâde Mehemmed nâm evlâdı dünyâya gelüp yine azîm şâdmânîler olup yedi gün yedi gice azîm çerâğân-ı Kayser-zemîn oldu" deyince kızılbaşlar **hazzitmeyüp** Şirvân [ve] Şamâkî ve Gîlânî sünnîler zevk [u] safâ edüp raks etdiler.

helâk et- "yıpratmak, yorgun düşürmek (öldürmek)"

[26a]

"Bir yanından kaht [u] galâ, bir yanından âsumânî bârân-ı belâ, bir yanından Türk-i vâveylânın gelişi ve yürüyüşü bizi **helâk etdi.**

hıfz et- "korumak, muhafaza etmek."

[129a]

Murâd Hân tahrîri üzre iki kerre yüz bin kâfir ve altmış dörd bin müslim vardır. Hudâ **hıfz ede**.

hükm et- "bir topluluğa sözünü geçirmek."

[8a]

be-kavl-i İshâk vilâdet-i Resûl'den 1600 sene mukaddem Hazret-i Süleymân ibn Dâvûd *aleyhimesselâm* Kâf'dan Kâf'a ve ins [ü] cin, hûş [u] tuyûra **hükm etdi.**

ığmâz et- "göz yummak."

[65b]

Ve kol dolaşmağa şehir içre deverân etsem şâhrâh üzre yatan köpeklere hitâben bana işittirerek 'Oş Abaza oş' dediklerin istimâ' edüp **ığmâz ederdim.**

icâd et- "yapmak, vücuda getirmek."

[16b]

Yine Altımermer'de bir amûdun zirvesinde Sokrât Hekîm tuçdan bir horos **icâd etmişdi.**

imdâd et- "yardım etmek."

[264b]

Cümle halk **imdâd edüp** cümle mezkûr eşyâları deryâya atdılar ve iki yüzden mütecâviz sağîr ve kebîr üserâları gemi üstünden der-anbâr edüp anbar kapağın sedd etdiler.

intikâl et- "aktarılmak, miras kalmak."

3/[5b]

Zîrâ mülûk ü selâtinlerin yarlığ-ı belîğ-i şâhîleriyle tevliyyeti hâlâ bu hakîre irs ile **intikâl edüp** zabtımızdadır.

isti‘mâl et- “kullanmak.”

3/[9a]

Nasîhatlerin ve letâyifâtların darb-ı mesel edüp **isti‘mâl ederler.**

karâr it- “beklemek.”

[346a]

Kapudanlığa i‘timâd etmeyesin. Elbette başına bir çâre edüp Âsitâne tarafına firâr edüp bir kûşede **karâr idesin**.

kasd et- “niyetlenmek.”

[239a]

Sene (---) târîhinde Abaza Paşa celâlî olup Erzurûm'da kapandıkda sekbân haşerâtları Kânköy nâm bir karyeye varup niçe avânlık edüp köy içre niçe fesâdâtlar ederler. Bir hânda bir mahbûbe Yar-meni kızı haber alup anı tasarruf etmeğe **kasd edüp** Ermeninin hânesin basarlar.

kol et- “denetlemek, kolaçan etmek.”

[33a]

İbtidâ Musâhib Vezîr-i a‘zam Mehemmed Paşa'ya beş cellâd ve bir oda yeniçeri ile muhzır ağa ve sipâh kethudâ yerleri ve cebeci ve topcu ve azebistân çavuşları ve bir bostâncı odabaşısı ve yeniçeriden bir tüfengci ve bir mataracı verüp ve şehirli tâ’ifesin te’dîb içün falaka deyenek verüp Çehârşenbe gün **kol edüp** İslâmbol içre deverân ederek Unkapanı'nda binâ olunan ehl-i hıref dîvânhânesine gelüp dîvân etdi.

kolluk et- “korumak.”

[137b]

Ol asırdan berü bu şehirde yeniçeri ocağından bir oda **kolluk eder** ve her gece bostâncıbaşı kayığıyla gelüp hıfz [u] hırâset eder.

kulağız et- “kılavuzluk yapmak.”

[366b]

Beğpâzârı nâhiyesinde yüz hâneli kurâdır. Bunda bir çarıklı Etrâk gelüp "Müjde sultânım! İpşir Paşa bölükleri Varvar Alî Paşa'nın dîvân efendisi Halîl Efendi'yi kova kova bu mahalle getirdiler. İşte Sakarya suyu kenarına kaçıyor" deyü haber etdiklerinde müjde eden âdeme ihsânlar edüp "Alıkon şu gidiyi" deyüp yedi bayrak bölükbaşılar cümle atlanup haber eden herîfi **kulağız edüp** ol gün ılgar edüp ale's-seher Bahşılı nâm bir karye kurbuna vardıklarında köyden bir Etrâk gelüp "Bre ağalar! Şu köyde Varvar Alî Paşa'nın bozulmuş celâlî bayrakları vardır.

lenger-endâht et- “demir atmak.”

[247a]

Ammâ **lenger-endâht edüp** a‘lâ demir dutar yerleri vardır.

nazar et- “bakmak.”

[6b]

Hemân cenbimde olan câna **nazar edüp** Benim Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir, ism-i şerîfiniz bize ihsân buyurunuz" dedim.

ökçe et- “ökçe ile vurmak.”

[132b]

Hemân garîb Allâh'a sığınup atına **ökçe edüp** bi-emrillâh baş yukaru atı çıkarup halâs olur.

pertâb et- "fışkırmak."

3/[152b]

Yine bu haremin tâ vasatında cemâ'at-i kesîreye tecdîd-i vuzû' etmek içün bir havz-ı Hanefîsi var, âb-ı hayât fevvârelerinden **pertâb edüp** revâne olmadadır.

raks et- "dans etmek."

[24a]

Bu mahalde bunların mâbeyninde ihtilâl çihtilâl vâkı' olduğun İslâmbol tekuru işidüp **raks etdi.**

rayy et- "sulamak."

3/[65b]

Bir nehir dahi Ayn-i Kenis derler. Germüri nâm mahalden çıkup şehri ve bâğ u bâğçeleri **rayy edüp** bu dahi iner nehr-i Kızılırmağa munsab olur.

reftâr et- "gitmek, yola çıkmak."

[370b]

Hakîr aslâ vücûd vermeyüp ata binüp İslâmbol içre **reftâr ederdim.**

sadaka et- "bağışlamak."

3/[15b]

Ba'dehû Süleymân Hân oğlu Bâyezîd'e Amasiyye sancağın **sadaka edüp** lalasının ve Kuduz Ferhâd Beğ'in iğvâsıyla Konya'da Selîm Hân ile hüsn-i zindegânî edemeyüp (…)

sedd et- “kapatmak.”

3/[162a]

Pâsbânlar her gice ol manzara bâdgîrleri **sedd ederler**.

sefer et- “saldırmak.”

[56a]

Bi-emrillâh devlet-i Âl-i Osmân'a ol mertebe nizâm [ü] intizâm vermiş idi kim Rûmeli'ne **sefer etse** Anatolu'dan değme hâl ile asker almak iktizâ etmezdi. Anatolu cânibine **sefer etse** Rûmeli'nden asker almazdı.

sevk et- “mec. sürüklemek, itmek.”

[364a]

"Elbette ve elbette Üsküdar'a gelesin. Tâ ki bir acâ’ib göresin ve ser-i kârda olan yetmiş nefer kimesneyi isteyesin kim pâdişâhımızı anlar başdan çıkarup irtişâya terğîb etdirüp nâ-şer‘î muharremât şeyler etdirmeğe **sevk ederler.**

siper et- “korumak amaçlı siper kurmak.”

[356b]

Hîn-ı muhâsarada kal‘a dîvârı içinden aşağı kapular önüne bırağup **siper ederler.**

sökün et- “erimek, çözülmek.”

[291a]

Kaçan Bingöl yaylasının karı **sökün etdikde** deryâ gibi cûş [u] hurûş eder.

su’âl et- “sormak.”

[11b]

"Yâ ammim da‘vâ-yı merd etdüğin Tuna nehrin nice eyledin" deyü **su’âl eder.**

şinâverlik et- “yüzmek.”

[372a]

Ammâ bu sipâh meyyitleri deryâya düşüp biri dahi batmayup rûy-ı deryâda ellerin açarak her biri bir cânibe **şinâverlik ederek** gitdiler.

ta‘zîm et- “saygı göstermek, hürmet etmek.”

[354a]

İçlerinden bir fedâyî esmerü'l-levn, ince belli ve elâ gözlü ve iri kemikli tüvânâ yiğit gelip ocak başına oturup cümlesi ana ri‘âyet üzre olup "Beğim şöyle ve beğim böyle" deyü ana **ta‘zîm edüp** hitâb ederler.

taleb et- “istemek”

[6b]

âyât-i azîme-i Kur’âniyye berekâtiyle dil-i çeşm-i alîl Cenâb-ı Hazret-i Celîl tarafından istimdâd **taleb edüp** maskıt-ı re’simiz olan İslâmbol'da künc-i mihnethânemizde girde-bâliş-i nâliş üzre hâb-ı murâda yasdanup bin kırk {mâh-ı} Muharreminin leyle-i âşûrası idi kim bu hakîr beyne'n-nevm ve'l-yakazada iken görürüm Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi câmi‘i nâm câmi‘ kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da‘ve câmi‘-i atîkdir, menâmımda hakîr kendümi ol câmi‘de gördüm.

târumâr et- “darmadağın olmak.”

3/[19a]

Hattâ Murtezâ Paşa eyle alay-ı azîm edüp bu dağlar içre küta küt mehterhâne çalup giderken yedi dâne câmûs mehterhâne sadâsın istimâ‘ edüp "alay budur" deyüp hücûm edince derhâl askeri **târumâr edüp** davullar orman içinde kalup asker pür-silâh bu yedi câmûsa ol kadar hışt u mızrak urup ok ile câmûsların vücûdları kirpi gibi olup niçe kurşum daha urdular, aslâ rûhlarının haberleri olmayup yine dağlara girüp gitdiler.

tebessüm et- “gülümsemek.”

[7b]

Hemân Hazret **tebessüm edüp** "Şefâ‘atî ve seyâhatî ve ziyâretî ve Allâhümme yessir bi's-sıhhati ve's-selâme" deyüp Fâtiha dediler.

temâşâ et- “gezip seyretmek.”

[221b]

Bu şehri **temâşâ edüp** cümlemiz atlara süvâr olup cânib-i kıbleye, bâğ u bâğçeler içre ubûr ederek dört sâ‘atde aslâ arz-ı hâliye görmeyüp (…)

tenâvül et- “yemek.”

[343b]

Ve ağzı ol kadar vâsi‘dir kim dehânın küşâde etse bir karış açılup bir hûrde karpuzu hora geçirüp **tenâvül ederdi.**

teslîm it- “bir şeyi vermek.”

[270b]

Hemân cezîre-i Girid'in şimâlî cânibinde kal‘a-i Todori nâm kal‘anın mukâbelesinde süd-limân hevâda cümle keştîler lenger-endâz olup tarfetü'l-ayn içre taşra asker döküp ve iki pâre kolomborna toplar ve gayrı cebehâne ve mühimmâtlar çıkarup sepet-i siperler sürüp kal‘ayı cümle guzât-ı müslimîn

muhâsara edüp iki sâ‘at cenge tahammül etmeyüp içinde olan soltat ve murtât kefereler haçlı peykerlerin ser-nigûn edüp vakt-i fecrde papasları taşra çıkup serdâr-ı mu‘azzama vere ile miftâhların **teslîm idüp** içinde olan kefereler firkatelerine süvar olup (…)

ubûr it- “geçmek.”

[284a]

Karye-i Baru: Anı geçüp andan Tikmânbeli'n aşup bir beldir kim kâmil yedi sekiz ay seddolup şiddet-i şitâdan kuş uçmaz, anı yüz bin ıtâb-ıla **ubûr idüp** (…)

vefât et- “ölmek.”

[10a]

Ve İskender İslâmbol'u ta‘mîr ü termîm-i İremezât etdükden sonra ömr[ü] vefâ etmeyüp vilâdet-i bâ-sa‘âdet-i Resûl-i Kibriyâ'dan 882 sene mukaddem **vefât edüp** (…)

yoklama et- “kontrol etmek.” bk. yoklama: Askerin künye defterine tatbiken tedkik ve muayenesi ve bu defterlerin zabtı (KT 1565)

[65a]

"Pâdişâhım, karındaşın Sultân Osmân Hân Gâzî *tâbe serâhu* azametiyle dîn-i mübîn uğuruna düşmandan intikâm almağiçün Hotin seferine teveccüh buyurduklarında gördü kim yeniçeri tâ’ifesi azacık ammâ ulûfeleri çok bunları ‘**yoklama ederim’** dedikde gulû edüp yoklamağa rızâ vermediler.

[85a]

"Her kime nân pâresi ve ırzı lâzım ise Der-i devlete gelsin" deyü Yanova'ya Sinân Paşa'yı serdâr ve Seydî Paşa'yı imdâd koyup Köpürlü ılgar ile (---) günde hayme ve hargâhıyla sahrâ-yı Kâğızhâne'de meks edüp nâdîler

nidâ ederek **yoklama edüp** şeb [u] rûz meş‘aller ile ulûfeleri verüp devir tamâm olup (…)

zann et- “sanmak.”

[35a]

Ve mezkûr kubâbların cümlesinin içinde üstâd-ı nakkâş Erjeng Freng Mânî Manastır nâm mutallâ ve müzehheb ve mînâ ve tasâvîr ve eşkâl-i garîbe ve acîbe sihr-âsâr timsâl-i kerrûbiyân ve gayrı âdemiyân sûretleri etmişdir kim hâlâ im‘ân-ı nazar ile nazar eden engüşt ber-dehen edüp cümle eşkâlleri zî-rûh **zann ederler.**

1.3.1.4. İsim+Edin-

âşiyân edin- “yuva haline getirmek ve sahibi olmak”

[16b]

Yılda bir kerre bu leylek sayha urdukda İslâmbol içre **âşiyân edinen** leylekler helâk olurdu.

bayram edin- “bayram kabul etmek.”

[13b]

Ol gün ki mâh-ı eylûlün on dördüncü günü idi, kavm-i nasârâ ol günü **bayram edindiler.**

cây-ı karâr edin- “sığınak haline getirmek.”

[261a]

Ammâ kal‘a içinde mahsûr olan küffâr-ı dûzah-karâr dîv-dest ve pîl-ten Ferhâd-vâr kûh-ken olmağıla ka‘r-ı zemîne girüp anda **cây-ı karâr edinüp** diri dirliklerinde hâk-ı mezelletde gûnâ-gûn muhîl şeytanatlar ile

mazgal delikleri ihdâs edüp sademât-ı top-ı kûpden halâs olup kal‘adan ziyâde metânet buldular.

dîvângâh-ı ünâs edin- “toplantı yeri haline getirmek.”

[12b]

Ve Atmeydânı'nı **dîvângâh-ı ünâs edinüp** anda acâyibât [ü] garâyibât-ı dehrden mutalsamât-ı acîbe ve timsâlât-ı garîbe ebniyeler ihdâs edüp adâletgâh-ı nasârâ-yı kusârâ edinmişti.

iftihâr edin- “övünmek.”

[229a]

"Gün başına birer mesîregâhımız vardır", deyü ahâlî-i Bursa **iftihâr edinirler**, muhakkakdır dahi ziyâde olmak ihtimâli vardır.

iktisâb edin- “kazanmak.”

[165b]

Böyle bir kâr-ı ***[165b]*** helâl ile **iktisâb edinüp** cömerdlik ile meşhûr olup şehr-i İslâmbol'u ganîmet ederiz.

murâd edin- “istemek.”

[44b]

Me’âl-i kelâm oldur kim mel‘ûn Freng-i bed-reng ne adâvetdir ve ne mertebe üstâd topcusu vardır kim Galata'dan **murâd edinüp** Süleymâniyye atebe-i süflîsin urup meksûr ede.

taht edin- “taht sahibi olmak.”

[10a]

Yanko ibn Mâdyân oğlu Puzantin nâm kıral Ungurus diyârından cüyûş-ı müşrikîn ile İslâmbol'a gelüp babamın binâsı ve tahtıdır deyü şehr-i Makdon'ı müceddeden ta‘mîr ü termîm edüp **taht edindi.**

yaylak edin- “yaylak sahibi olmak.”

3/[10b]

Nîkhisâr şehrini ibtidâ Dânîşmendiyye'den Sultân Melik Gâzî **yaylak edinüp** anda sâkin olup niçe yüz fütûhâtlar edüp âhir Nîkhisâr'da merhûm olup Nîkhisâr kal‘ası dâhilinde Sultân Melik Gâzî merhûmdur.

1.3.1.5. İsim+Bul-

ârâm bul- “rahat etmek.”

[62b]

Ammâ merhûm Sultân Murâd Hân bir zamân aşkıyâ zorbalarından **ârâm bulmadı.**

emân bul- “güvene kavuşmak.”

[265a]

Âhir anbarın kapağın küşâde edüp anbardan metâ‘-ı sakîlleri cümle deryâya ilkâ eyledik, yine **emân bulmadık.**

hayât [ve] necât bul- “yaşamak ve selamete ulaşmak.”

[259a]

Diyâr-ı gurbetde ol kişi **hayât [ve] necât bulup** selâmete vâsıl ola.

hayât bul- “dirilmek.”

3/[45b]

Mevtâdan **hayât bulup** iki kerre merhûm olan peygamberin biri bu Hazret-i Uzeyr'dir. Biri kırk kerre ölüp dirilüp külü göğe savrılup yine **hayât bulan** Hazret-i Çircîs aleyhi's-selâmdır kim Irâk-ı Musul'da medfûndur.

hayât-ı câvidân bul- “canlanmak, dinçleşmek.”

[227a]

Ba‘dehû esbâbın giyüp **hayât-ı câvidân bulur.**

ifâkat bul- “iyileşmek.”

3/[9b]

Sultân Alâ’eddîn nikrîs marazına mübtelâ olup bu hummâda **ifâkat bulduğu** içün bu uyûn-ı hârra üzre müfîd ü muhtasar bir kubbe ve câmekân ve bir havz-ı azîm binâ edüp iki yerden mermer esed başı eşkâlinden âb-ı germâb havza cereyân eder.

inkırâz bul- “sönmek, yok olmak, sona ermek.”

3/[10b]

Bu mahalde Moğol hânlarından Ebû Sa‘îd Hân'ın ve Âl-i Selçukıyân'ın devletleri **inkırâz bulup** devlet Âl-i Akçakoyunlu'da karâr edüp Ahlat şehrini dârü'l-mülk edindiler.

iştihâr bul- “tanınmak.”

[116b]

Andan Seyyid İbrâhîm me’zûn olup Rûşenî'den Gülşenî olup kendüler Mısır'da medfûnlardır. Ammâ tarîk-i Gülşenî ve Mevlevî ve Halvetî ve Kâdirî ve Celvetî ve Sinânî (---) (---) (---) (---) **iştihâr bulmuşlardır.**

itmâm bul- “tamamlanmak.”

[56a]

Bu mahalde Sultân Süleymân *aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân*'ın Rûmeli ve Anatolu züʻamâ ve erbâb-ı tîmârının mahsûlâtları ve zeʻâmet [ve] tîmârları tahrîri hayr ile **itmâm buldu.**

metânet bul- “sağlamlaşmak.”

[36a]

Hâlâ Ayasofya câmiʻinin etrâfında ol pâyeler zâhir ü bâhir olup Ayasofya anlar ile **metânet bulmuşdur.**

nihâyet bul- “bitmek, sona ermek.”

[32b]

Andan bir köşesi tâ Dellâk Mustafâ Paşa sarâyında **nihâyet bulurdu.** Andan bir rüknü Küçükbâzâr seddi ve sarnıcı üzre karâr bulmuş idi**.**

özür bul- “özür dilemek.”

[40b]

"Pâdişâhım İslâmbol'da zelzele çok olup metânet üzre inkırâzu'd-devrân mü’ebbed ola deyü iki amûdu üçer zirâʻ kesüp câmiʻ-i Ayasofya'dan sehel alçak etdim" deyü **özür buldu.**

perveriş bul- “yetişmek, beslenmek.”

[107b]

"Fukarâ lokmasıyla **perveriş bulsun**" deyü ibtidâ ağzımıza anlar bir nân-pâre korlar**.**

rehâ bul- “kurtulmak.”

[334b]

Seydî eydür *"Rûh annî yâ arsa hayyâl"*[45] dedikde Arabın biri Seydî'ye sinân havâle edince hemân Seydî cüst ü çâpük ve çâlâklık edüp bir san‘at ile Arabın elindeki cıdası zerkinden **rehâ bulup** Arabın kellesine eyle bir nobut-ı kavvâsî urur kim Arabın kellesi Adana kabağı gibi hor olup tarfetü'l-ayn içre Arabın kısrağına Seydî süvâr olup (…)

sehl-i hıffet bul- “hafiflemek.”

[264b]

Cümle halk imdâd edüp cümle mezkûr eşyâları deryâya atdılar ve iki yüzden mütecâviz sağîr ve kebîr üserâları gemi üstünden der-anbâr edüp anbar kapağın sedd etdiler. Hamd-ı Hudâ gemi **sehl-i hıffet buldu.**

sıhhat bul- “iyileşmek, sağlık kazanmak.”

[156a]

Dârü'ş-şifâ binâ olunmazdan mukaddem hastalar bu hâneye gelüp Süfyânü's-Sevrî kuyusundan su içüp **sıhhat bulurlardı.**

şifâ bul- “iyileşmek, sağlık kazanmak.”

[38b]

[45] Ey hayal ülkesinin çocuğu, asıl sen benden açıl!

Bir âdem sudâ‘a mübtelâ olup bu amûdun arakından başına dürtse bi-emrillâh **şifâ bulur.**

şöhret bul- “tanınmak, meşhur olmak.”

[48a]

Vâlî-i Bağdâd iken irtişâ ile **şöhret bulmuşdu.**

tâze cân bul- “dirilmek, canlanmak.”

[68a]

Pâdişâhın mübârek cemâl-i bâ-kemâlin müşâhede etdiklerinde gûyâ halk-ı cihân **tâze cân buldular.**

vüsûl bul- “ulaşmak.”

3/[101a]

"Sen ki Serdâr Abdullah Paşa'sın! Emr-i şerîfim **vüsûl buldukda** giriftâr olan Celâlîlerin cümlesin katl edüp ser-i bî-devletlerin der-i devlete getirüp galtân edesin"

yüz bul- “cesaretlenmek, fırsat bulmak.”

[75a]

Ve cümle kefere ve fecereler **yüz bulup** gün-be-gün fitne ve fesâdları efzûn ve şekâvetleri hadden bîrûn olup dâ’imâ leb-i deryâda olan diyârları nehb [ü] gâret edüp ol mübârek câmi‘-i şerîfleri telvîs edüp belîdeleri ihrâk bi'n-nâr ederler.

1.3.1.6. İsim+Eyle-

arz eyle- “vermek.”

[14b]

mâ‘adâ bir Kızıl yumurta bed-nâmları gününde cemî‘i düyûrlara âyîn-i Mesîhâ etmeğe giren nasârâları cümle ruhbânlar hisâb edüp kırk kerre yüz bin bed-âyîn-i müşrikîn olduğu defteri Kostantîn'e **arz eylediler.**

bûs eyle- “öpmek.”

[7b]

Mübârek dest-i şerîflerin **bûs eyle**" deyince bükâ-âlûd olup (…)

cân teslîm eyle- “ölmek.”

3/[7b]

Zirâ kız fiske taş ile Battâl'ın şehîd olduğun görünce aşkından âh edüp **cân teslîm eyledi.**

cem‘ eyle- “toplanmak.”

3/[77b]

Zîrâ şehzâde ***[77b]*** Konya'da münhezim olup Amasiyye'den sonra on iki bin cân ve başdan geçmiş ölüm eri "Benem diger nîst!" diyen âdemler **cem‘ eyleyüp** azm-i İrân-zemîn etmişdi.

hibe eyle- “bağışlamak.”

[91a]

Ammâ Süleymân Hân binâ edüp pederi rûhuna **hibe eylemişdir**

ilkâ eyle- “atmak, bırakmak.”

[265a]

Âhir anbarın kapağın küşâde edüp anbardan metâ‘-ı sakîlleri cümle deryâya **ilkâ eyledik**, yine emân bulmadık.

îrâd eyle- “söylemek, okumak.”

[130a]

Hâl-i perîşânlarından su’âl etdükde bu beyti **îrâd eyler**.

nazar eyle- “bakmak.”

[7a]

Ammâ Hazret'in cemî‘i eşkâline **nazar eyledim.**

ricâ eyle- “istemek, talep etmek.”

[7a]

hemân mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerîfin bûs edüp, 'Şefâ‘at yâ Resûlallâh' deyüp **ricâ eyle"**

sarf eyle- “çabalamak.”

[8a]

Ve Sa‘d-ı Vakkâs'ın nasîhatı üzre ibtidâ bizim İslâmıbolcuğazımızı ***[8a]*** tahrîr etmeğe bezl-i himmet edüp var makdûrun **sarf eyle,**

sulh eyle- “barışmak.”

[269a]

Allahu a‘lem pâdişâh-ı İslâm kefere ile ol zamân **sulh eylemek** meşrû‘ olur kim kâffe-i müslimîne menfa‘at ola. Olmayıcak aslâ sulh meşrû‘ değildir.

şurû‘ eyle- “başlamak.”

[41b]

Ve andan İslâmbol içre câmi‘in binâsına **şurû‘ eyledi.**

ta‘yîn eyle- “görevlendirmek.”

3/[11b]

Sene 1071 târîhinde Melek Ahmed Paşa efendimiz Bosna'dan ma‘zûlen Rûmeli eyâletine mutasarrıf olup gelirken bu kubbe-i Murâd Hân'a gelüp harâb binâsın ta‘mîr ü termîm edüp cânib-i erba‘asına havlı dîvârı gibi bir metîn dîvâr çeküp içini bâğ-ı İrem edüp kubbe-i kadîmi beyâz [beyz-i] münevver edüp eczâ-hânlar ve türbedârlar **ta‘yîn eyledi.**

tahsîl eyle- “öğrenmek, eğitim almak.”

[233b]

Vâlid-i büzürgvârı Hacı Bektâş'ı Şeyh Lokmân'a tilâmîzliğe verüp Hacı Bektâş anlardan ulûm-ı zâhire ve bâtınayı **tahsîl eyledi.**

taleb eyle- “istemek.”

3/[169a]

Hamd-i Hudâ şehr-i Edirne'de bu tahrîr olunan ziyâretlerin âsitâne-i süflîlerine rûmâlîde kılup her bir kibâr-ı evliyâullaha birer Yâsîn-i şerîf veyâ bir sûre-i Elhâkümü veyâhûd bir Fâtiha-i ümmü'l-kitâb ile rûh-ı şerîflerin yâd edüp her bir kibâr-ı kümmelîne bir âyet-i şerîfeyle âşinâlık kesb edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd **taleb eyledik.**

tavsîf ve tahrîr eyle- “anlatıp yazmak.”

[225b]

Cümle (---) aded medârisi bânîsiyle ve pâyesi ve mahallesiyle **tavsîf ve tahrîr eylesek** bir tomar olur.

tilâvet eyle- “okumak.”

[7a]

sen dahi savt-ı a‘lâ ile ikâmet-i tekbîr edüp ba‘de's-selâm *Âyetü'l-kürsî'*yi **tilâvet eyle**, Bilâl *Sübhanallâh* desin, sen *Elhamdü lillâh,* Bilâl *Allâhu ekber* desin, sen *âmîn âmîn* de.

yâd eyle- “söylemek, anmak.”

[286a]

Ammâ deverân [u] cereyânı, tulû‘ [u] gurûbu cümle dörd yüz fersah yerdir ve dörd yüz büleyde ve kasabâtlara uğrar, ammâ Erzurûm sahrâsında ibtidâsı gâyet lezîzdir kim hakkında Cenâb-ı Bârî Kur’ân-ı azîminde ve Furkân-ı mecîdinde **yâd eylemişdir.**

1.3.1.7. İsim+Kıl-

küşâde kıl- “açmak.

[7a]

mübârek vech-i şerîfinden bürka‘ın **küşâde kılup** *"Esselamü aleyk yâ ümmetî"* buyurdular.

muhtasar kıl- “kısaltmak.”

3/[156a]

Ve pederimizden istimâ‘ etdiğimiz Selîm Hân câmi‘inin evsafı dahi çokdur, ammâ biz **muhtasar kıldık.**

münevver kıl- “aydınlatmak.”

[34b]

Ba‘dehu İskender vefâtından 882 sene sonra Hâtemü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Mustafâ mâh-ı Rebî‘ü'l-evvel'in on ikinci İsneyn gecesi rahm-ı mâderden sa‘âdetle müştak olup dünyâya kadem basup âlemi **münevver kıldığı** mevsim-i nisanın yigirmisi idi,

namâz kıl- “namaz ibadetini gerçekleştirmek.”

[370b]

Hünkâr "Vallahi ben de kılarım. Yûsuf Paşa lalam Hanya'yı feth edüp geldikde sana öldürtdüm, **namâzın kılmadım**. İşte şimdi kılalım"

[313a]

Ve ekseriyyâ halkı Sünnî, Hanefiyyü'l-mezheb ulemâsı ve sulehâsı vardır. Nihânîce cemâ‘atle **namâz kılarlar.**

pûşîde kıl- “kapatmak, örtmek.”

[234a]

Mürûr-ı eyyâm ile sehl harâba yüz dutup Süleymân Hân asrında Kayseriyye mirlivâlarından Şeytân Murâd nâmıyla mülakkab bir beğ âsitâne-i Hacı Bektâş'ı ma‘mûr [u] âbâdân edüp rasâs-ı nîl-gûn ile **pûşîde kılmışdır.**

rûmâlîde kıl- “yüz sürmek.”

[57b]

Şâh Tahmâs'ın bürâderi Elkâs Mîrzâ hâkim-i Şirvân iken Der-i devlete **rûmâlîde kıldı**, sene 954.

şâd kıl- "neşelendirmek."

[122a]

Eyyûb civârında medfûndur. Monlâ-yı merkûm harîs-efşâ-yı zû-fünûn idi. Ve vecîh-i edîb, hulvü'l-lisân ve lebîb-i müntesib olduğu kibâr meclisinde herkesi hayr ile yâd ve ihsâna teveccühlerin tebşîr ile niçe mahzûnu **şâd kılmağa** mu'tâd etmişlerdi.

yârî kıl- "yardım etmek."

3/[36b]

Âhiru'l-emr Cenâb-ı Bârî ol kavme **yârî kılmayup** cümle halkı kaht [u] galâdan helâk oldular.

1.3.1.8. İsim+Kılın-

âsûde kılın- "rahata erişmek (defnedilmek, gömülmek)"

[236b]

Selîm-i Evvel birâderi ki, ceng-i azîm edüp münhezimen firâr edüp Teke vilâyetinde Piyâle lalasıyla bir gârda pinhân olmuş bulunup sene 909 târîhinde katl olunup cesed-i pâkin Bursa'da Murâd-ı Sânî cenbinde bir kubbe-i âlî içinde **âsûde kılındı**, ammâ tüvânâ şehzâde imiş.

defn kılın- "gömülmek."

[121b]

Eyyûb câmi‘inde cenâzesi namâzın Üsküdarî Mahmûd Efendi kılup yine Eyyûb civârında medfen-i mu‘ayyenlerine güzâr ve vâlid-i kuds-âşiyânları cenbine **defn kılındı.**

mahpûs kılın- “tutsak edilmek.”

[64a]

Ba‘dehu Kemânkeş "Vezîr-i sâhib-cülûsum" deyü hemvâre evzâ‘lar edüp mûcib-i i‘tizâr-ı hâtır-ı âtır-ı şehriyârî olmağile Harem-i hâssın sırçasarâyında **mahpûs kılınup** ertesi gün katl olunup sene 1033'de Çerkes Mehemmed Paşa Âsaf-ı Berhayâ-vâr Abaza üzre serdâr-ı dilîr olup Revân cânibine revâne oldu.

mukarrer kılın- “karar verilmek, takrir edilmek.”

[74b]

Ve Hoca{zâde} Abdullâh Efendi İslâmbol'dan munfasıl iken Anatolu sadrı olmuşlar idi. Hüseyin Efendi hayâtda olmağile hilâf-inhâ olunup yeri yine **mukarrer kılındı.**

1.3.2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin taranan bölümünde bu tarz birleşik fiiller fiil kök ve gövdelerinden kurulan sıfat-fiillerin *ol-, -gör(ün-), bul(un)-* ve *–dur* yardımcı fiilleri ile birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Korkmaz bu tarz birleşik fiillerin yapılarındaki zaman ve tarz özelliği dolayısıyla bu fiillerin aynı zamanda *kılınış* kategorisi içinde de yer aldığını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 801).

Bir yanı sıfat-fiil olan bu tarz birleşik fiillerde sıfat-fiil unsuru isimleşmiş sayılsa da sıfat-fiillerin tam olarak fiil özelliklerini yitirmemiş olması, içerisinde bir hareket unsurunu barındırıyor olması bu tip birleşik fiillere zamanda sıralama, alışkanlık, öncelik gibi anlamlar katmaktadır.

1.3.2.1. -mIş+ol-

-mIş+ol- biçimiyle kurulan birleşik fiillerde anlam olarak bir öncelik ifadesi bulunmaktadır. Birleşik fiilin bildirdiği anlam sıfat-fiilin bildirdiği anlam ve kılınış özelliği ile birleşerek bir hareketin başladığını ve etkisinin devam ettiğini gösterir.

Korkmaz bu birleşik fiillerin, geçmiş zaman ad fiillerinin olumlu ve olumsuz biçimleri ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluşu gösterdiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 801).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde bu yapı ile oluşturulmuş birleşik fiiller şunlardır:

[9b]

Kaydefâ'nın cemî'i dâr [u] diyârları gark-ı âb olup intikâm alırsın ve ahd [ü] emânına dahi **durmuş olursun.**

[12b]

Hâlâ cemî'i küffâr-ı dûzah-karârın bilâ teşbîh kıblegâhlarıdır kim her sene niçe bin nasârâ varup Kumâme'de pür gumâm olup ziyâret edüp *hâşâ sümme hâşâ* **hac etmiş olalar.**

[18b]

Andan bir kerre âb-ı nâb nûş eden gûyâ âb-ı hayât **nûş etmiş olur.**

[29b]

Bundan bir hîle olmak fehm olunur kim gayrı kefere **katl etmiş olalar.**

[41b]

Kıble kapusundan tâ mihrâba varınca zergerdân ayak ile (---) ayakdır. Ve arzı yemîn ü yesârından (---) ayakdır. Arzı tûlünden **dırâz olmuş olur**. Zîrâ zikr olunan tevhâneleri ilhâk etmişlerdir.

[43b]

Her birinden birer gûne bâd-ı nesîm girüp cemâ'at hayât-ı câvidânî bulup cennete **girmiş olurlar.**

[53a]

Evvelâ kankı sancakbeğinin hâssı ziyâde ise ol beğ mâdûnuna takaddüm ve tasaddur eder, meğer vezîr-i a‘zamlıkdan ma‘zûl **olmuş ola**.

[137a]

Sultân Mehemmed Hân dahi dilim dilim olmuş sığır derisin tekur kırala gönderüp, "İşte izniniz ile yine bu sığır derisi cirminde binâ etdik, eğer dahi ziyâde binâ etdikse izninize **muhâlefet etmiş oluruz**, ziyâdesin münhedim edelim" deyü halîmâne ve hekîmâne cevâblar arz eyleyüp (…)

[149b]

Gadr-ı hayf olup şeyh adâvet edüp yoldan **çıkmış olur.**

[152a]

Ve eyle bir alay-ı azîm etsinler kim Âl-i Osmân pâdişâhlarının birisi zamânında **olmamış ola.**

[153b]

Şâm'da cümle Rûm keferesin dendân-ı tîğdan geçirüp kırk bin esîr ile Medîne'ye geldikde Hazret-i Resûl, Hâlid'e Seyfullâhi'l-meslûl buyurdular ve cümle üsârâ-yı sıbyânları Ashâb-ı güzîne hibe eylediler. Acemî olanların bir aslı dahi budur. Pîrleri guzât-ı müslimîn **olmuş olur.**

[170a]

Hazret-i Osmân bunlara Emîrü'l-mü’minînzâde'dir deyü ri‘âyeten Mısır hilâfetin ihsân edüp meğer Hazret-i Osmân'ın kâtibi Mervânü'l-hımâr gayrı kimesneye Mısır'ı ricâ etmişdi. Emir ber-aks olunca Mervânü'l-hımâr, ehl-i Mısır'a, Hazret-i Osmân ağzından bir mektûb-ı mahabbet-üslûb yazup bir yerinde *"Fakbülû'l-emîr"* lafzını bî-nukat yazup Hazret-i Osmân'a mühürledüp *"Fakbülû'l-emîr"* lafzına nokta koyup *"Faktülû'l-emîr"* ya‘nî "Beğinizi katl edin" deyü **emr olmuş olur.**

[175a]

Ammâ çiğ yenirse gûyâ bir lakoz sarı balgam **yutmuş gibi olur**. Ammâ gâyet mukavvîdir, küçük çük bürâdere hayli kuvvet verüp ehliyle güleş etmeğe kişiye kuvvet verir. Hâsıl-ı kelâm fâsık cânlara mezedir.

[183a]

Hadîs: [46] التائب الذنب كمن لا ذنب له mazmûnu üzre **inşâ'allâh etmemiş gibi oluruz.**

[186a]

Âhir Süleymân Hân vâlidesi Kostanta'ya bin altun verüp cürmün afv etmeği ricâ eder, ricâsı makbûle geçmeyüp bin altunu Süleymân Hân'a haddeden tel çekdirüp beş yüz çubuk tel etdirüp beş yüz çubuk tel ile şehzâde Süleymân'ın pâyine iki kerre darb edüp bin deyenek **olmuş olup** Şehzâde Süleymân âzâde olduğu meşhûr-ı âfâkdır.

--

Hattâ hakîr ol pîr Kuyumcu Kostantın'ı bir kaç kerre **görmek olmuş** idi.

[210b]

Nedîm ü mukallidlerin pîri Şevrü'l-Habîb **olmuş olur**, merkad-i pür-envârı Haleb Kilis'inde, şehrin şimâl tarafında bir kurşum menzili ba'îd bir kayalı püşte üzre bir tekye-i âlî var, cümle Kilis şehri andan nümâyân bir mecma'ü'l-irfân bir kubbe-i pür-nûr vardır, Hazret-i Şevrü'l-Habîb anda yatır.

[230b]

Hulâsa-i kelâm, cemî'î emrâz-ı muhtelifeyi def' edüp ol âdem rahm-i mâderden **müştak olmuş gibi olur**, ammâ bu zülâl bulunmada kimyâb-misâldir, meğer mülûk pâdişâhları murâd edüp bulalar, ammâ cebel-i kûh-ı Elburzda kelb kadar olur, derler.

[242b]

Üç gün bu hâl ile vücûdın haberdâr edüp muğla (?) **içmiş olur.**

[268a]

Menzil-i kal'a-i Kavak'da lenger bırağup hakîr taşra çıkup secde-i şükr edüp rızâ-yı Hak içün şükrâne bir kurbân edüp cümle fukarâya bezl etdik. Hamd-i Hudâ eğerçi bu seyâhatde hayli berzah ve azâb-ı elîm ve âlâm-ı şedâ'id çekdik ammâ hayli seyâhat ve cihâd-ı kesîrler edüp Karadeniz'in cânib-i erba'asın dâiren-mâdâr **deverân u seyerân etmiş olduk.**

[46] Hadîs: "Günahtan tövbe eden kişi günahı olmayan kişi gibidir."

[269a]

Yohsa biz ahid-şikenlik edüp hâşâ sümme hâşâ kızlar ağanız gemisiyle **almış olayız.**

[288a]

Ve hevâsının letâfetinden ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu‘ammer olur kim kuvveti gitmiş, hey’eti **bitmiş**, ömrü yetmişe, yüze **yetmiş**, kuvveti kudreti **gitmiş** [ve] musâhabetden **kalmış olurlar** ve kelimâtları bu edâ ile tekellüm ederler.

[291a]

Hattâ hakîr dizdâr hânesinde tahte'l-fütûr tenâvül edüp cüz‘î asel **yemiş olduk**. Meğer bok yemişiz. Nîm sâ‘atden sonra cihân başıma dâr olup serâsîme oldum. Az kaldı kim kal‘adan aşağı pertâ edeyazdım.

[294a]

Ekseriyyâ a‘yân-ı kibârda çokdur. Hattâ Kapudan Hüsâmzâde hakîre bir makramasın bağışlayup mülevves oldukda Melek Ahmed Paşa huzûrunda âteşe yakup gül-i pembe-misâl oldu. Allahu a‘lem mezkûr halıça dahi Kıbrıs taşından **dokunmış ola**, *ve's-selâm.*

[324b]

Erzurûm Vâlisi efendimiz Defterdârzâde Mehemmed Paşa'nın mektûb-ı dürer-bârların verüp dîvân-ı pâdişâhîde kırâ’at olunup mefhûmu ma‘lûmları olunca cümle a‘yân-ı huzzâr-ı meclis "Hâşâ ki biz Revân'ın Acem kârbânın urup **rencîde etmiş olak**. Bu bize Acem'in ve Kağızmânlı'nın iftirâ-yı mahzıdır. Geçen hafta Kağızmânlı bâc almak bahânesiyle Revân tüccârın müte’ezzî etdiler, anların haklarından gelmek gerekdir" deyü cümle iş erleriyle Kars'dan atlarımıza süvâr olup cânib-i kıbleye bir çemenzâr sahrâ ile bir konak gidüp nehr-i Araz kenarına varup

[325b]

Cümle keferelerin zu‘m-ı bâtıllarıyla Hazret-i İsâ havâriyyûnu Şem‘ûn-ı Safâ'nın kerâmetiyle mu‘allak **durmuş ola.**

[335a]

Âr meydânı değildir, er meydânıdır. Bunda vuran, vurulan, ölen öldürülen birdir, kânûn-ı Âl-i Osmân budur ve bu cirîd cenginden bir şu’bedir" deyü niçe gûne

hüsn-i ta‘bîr ve tevcîhler etdiklerince hünkâr musırr olup "Elbette katl edin" deyince beri tarafda Seydî'nin muhibb-i sâdıkları dilsiz işâreti edüp hemân Seydî at boynuna düşüp Çemensofa'dan firâr edüp Hâsâhûr kapusundan taşra çıkup andan Bâb-ı Hümâyûn'u çıkup şehr-i azîm İslâmbol içre güm-nâm olup bir köşede karâr edüp niçe musâhibler ricâ edüp bir kaç günden sonra Sarây-ı hâsdan Çâşnigîrbaşı pâyesiyle Sarây-ı hâsdan **çıkmış oldu.**

[343b]

Sâni‘-i Ezel hikmet-i kudretin izhâr içün bu gulâma bir baş halk etmiş kim Âd [u] Semûd kavminden berü eyle bir baş meğer Akkirmân'da Salsal'in başı **halk olmuş ola.**

3/[13a]

ol kadar müsinn ü mu‘ammer olurlar kim kuvvet-i kuvâları **gitmiş** ve hey’eti **yitmiş** ve ömrü yüz yetmişe **yetmiş** ve musâhabet [u] mülâ‘abetden **kalmış olurlar**,

3/[79a]

Ve eğer fili katl **etmemiş olsalar**, henüz tahta cülûs etmiş Sultân Mehemmed'e ol filciğizi hedâya göndersenız. Bu dünyâ duralı bir pâdişâh-ı selâtin-i selefe eyle hedâyâ **göndermemiş olaydı**"

3/[164a]

Ricâl makûlesi kemâl mertebe müsînn ü mu‘ammer ve zâl-ı zamân olup kuvveti **gitmiş** ve hey’eti **yitmiş** ve ömr-i gîrânmâyesi yüz yetmişe yâhûd **bitmişe yetmiş olup** musâhabetten sehel **kalmış olurlar**.

3/[178a]

Melek Ahmed Paşa müşâvere edüp Kapudan Murâd Paşa'ya buyurdular kim "Benim karındaşım. Başdarde-i hümâyûnu izn-i pâdişâhîyle muhabbeten İpşir Paşa karındaşımıza götür. Eğer deryâdan gelirse taht-ı sultânu'l-bahre süvâr olup Sarâyburnu'na gelsin. Eğer karadan gelirse kendüye **hizmet etmiş olursuz"**

1.3.2.2. -mIş+bul(un)-

-mIş+ol- yapısınını taşıdığı tüm anlam işlevlerini taşıyan bu yapı gerçekleşme bakımından daha kesinlik ifade etmektedir. Bu tarz birleşik fiillerde hareketin geçmişte başladığı ve etkisinin devam ettiği görülür.

[27b]

Ve limana girdikde şâdumân içün cemî‘i top u tüfenglerin **atmış bulundular.**

[104b]

Ertesi gün Mustafâ Hân'ı dahi hânesinde merhûm **olmuş buldular**

[140b]

Sebeb-i tesmiyesi oldur kim kaçan Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân, İslâmbol'u feth etdikde bu şehirde Yanko ibn Madyan Kıral zamânından çengallar **kalmış bulunduğundan** Çengâlköyü derler.

[236b]

Selîm-i Evvel birâderi ki, ceng-i azîm edüp münhezimen firâr edüp Teke vilâyetinde Piyâle lalasıyla bir gârda **pinhân olmuş bulunup** sene 909 târîhinde katl olunup cesed-i pâkin Bursa'da Murâd-ı Sânî cenbinde bir kubbe-i âlî içinde âsûde kılındı, ammâ tüvânâ şehzâde imiş.

[359a]

Sabâhen mahbûshânede deyyâr-ı cân u cinn yok iken bir sarı hurma lifi kefenine sarılmış mağsûl ve mu‘attar **merhûm olmuş bulunup** cümle ahâlî-i Engüri âlem-i hayretde kalup hâlâ zâviyesi hatîresinde medfûndur.

3/[43b]

Bu ayn-ı zülâlin ecelden gayriye yetmiş gûne hâsiyyetin tahrîr etmişler. Beher sene niçe bin âdem girüp gasl etdükde vücûdun cemî‘i ilelden **halâs olmuş bulup** bir gûne ten-perver olur kim vücûdın kelpedân ve cımbıstıra ile çekseler bir pâre lahmı kopmaya.

3/[50a]

şâm-ı şerîfe dâhil olup şâm'ın garbîsi kenarında Gökmeydân nâm mahalde Murtezâ Paşa efendimiz cümle askeriyle serâperdesinde **meks etmiş bulup** hakîr

dahi dâ'irede mertebemiz üzre haymemiz ile meks edüp paşa efendimizin hâk-i pâyine yüz sürüp (…)

1.3.2.3. -mIş+gör(ün)-

Bu yapı ile oluşturulmuş birleşik fiillerde sıfat-fiilin bildirdiği hareket geçmişte başlamış ve bitmiştir; ancak etkisi devam etmektedir.

[68b]

(…) bir semmûr lepâçe-i şâhânî ihsân edüp alay ile Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân câmi'ine gelüp iki rek'at salât-ı hâcet kılup câmi' **münevver olmuş gördükde** mütevellîye ve yine Bayram Paşa'ya birer semmûr geydirdi.

[346a]

Kızım olsun ismini Râbi'a ko' deyü muğayyebât-ı hamsdan dem urup böyle kâfir ve zındîk ve mülhid ve bî-mezheb cevlâkî ışıkdır", deyü ol kadar iftirâ-yı mahzlar ederler kim hemân Murâd Hân gazab-âlûd olup niyyetü'l-gazâ deyüp kılıç kuşanup bu hammâmda Pîr Dede Sultânı hammâmı içre futa **kuşanmış görür**

3/[76a]

Cemî'i ulûmda ve hey'et ü hikmet ve zîc ü usturlâb-ı nücûmda ve gayri ulûm-ı felsefâyâtda tekmîl-i mevâd etmişdi. Ammâ [47] من يهد الله فهو المهتدى mâ-sadakı üzre dalâlet-âyînde **kalmış görünür** bir Mığdisî idi.

1.3.2.4.-mIş+dur-

Seyahatnâme'de tespit edilen bu yapıyla kurulmuş birleşik fiiller incelendiğinde fiilin bildirdiği hareketin geçmişte başlamış ve bitmiş ancak etkisini devam ettirir bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir.

[16b]

[47] Kur'ân, A'râf 178 "Allah kime yol gösterirse, işte yolu bulan odur..."

Yine Altımermer'de bir amûd-ı zenbûrî üzre Hekîm Câlinûs rusâs-ı ebyazdan ya‘nî kalaydan iki sûret ihdâs edüp biri bir pîr-i fânî beli bükülmüş, âb-ı rûyı **dökülmüş durur.**

[286a]

Sene (---) mürûr edüp bu bizim Erzurûm'u aldığımız mahalde Abaza Paşa Erzurûm'a Acem'den gelüp yine Erzurûm'da başına haşerât cem‘ olup isyân murâd edüp fermân-ı şehriyâr ile katl olunup biz Erzurûm'a vardığımızda hakîrin kapusu önünde kanı dahi pıhtı gibi **uyuşmuş dururdu**

[315a]

Azîm vezni üzre sun‘-ı Hudâdır. Ammâ şeb [u] rûz nigehbânları var kim âteş değerse inkırâzu'd-devrân sönmeyüp ıhrak-bi'n-nâr olur. Anınçün her neft ma‘deninin kenarında dağlar gibi elenmiş hâk-i pâk âmâde **yığılmış durur.**

3/[87a]

Hâlâ cümle mahlûk-ı Hudâ Van deryâsı garbî sâhilinde Râhova nâm mahalde taş olan mahlûklar kimi berpâ durur kimi çöküp **yüklenmiş durur**, kimi **münhedim olmuş durur** temâşâ-yı ibret-nümâdır.

3/[111a]

Ol mahalde bî-kıyâs mezâristân vardır. Cümle mevtâları niçe yüz seneden berü hâlâ ter ü tâze pirinç halfesi otuyla **sarılmış dururlar.**

1.3.2.5. –r, -(I)r, -Ar/-mAz+ol-

Geniş zaman bildiren sıfat-fiil ekinin fiil kök ve gövdelerine bağlanmasıyla ol- fiilinin birleşmesi sonucu oluşan bu tarz birleşik fiillerde fiilin bildirdiği bir hareketin daha önce yapılıyorsa yapılmaz olduğu, yapılmıyorsa yapılıyor olduğu anlamı görülür. Yani fiilde belirtilen hareketin alışkanlık haline gelmesi ya da alışkanlığın terk edilmesi durumu söz konusudur.

Korkmaz bu tarz birleşik fiillerin bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık halinde sürdüğünü veya süreceğini gösterdiğini belirtmiş ve yine zaman yönünden değil, bir oluşun tarzı yönünde anlam inceliği taşıdığını söylemiştir (Korkmaz 2007a: 803).

[21b]

Mesleme hazretleri ile yigirmi bin mikdârı âdem kalup bi-emrillâhi Ta‘âlâ evlâd-ı evlâdları ol kadar tenâsül bulup mu‘ammer oldular kim Kostantîn keferesine galebe **eder oldular.**

--

Ve anların bunda sâkin olmaları sebebiyle bir kaç kerre muhâsaralar çeküp bu kadar mâl-ı hazâyinden ayrıldığımızdan mâ‘adâ her bâr bir alay ârsız, cebbâr kavmin zulm [ü] te‘addîlerinden bu şehir içre huzûr **edemez olduk**

[23b]

Edirne kal‘asın İdrivne tekuru elinden feth edüp kabza-i teshîre alup cümle Anatolu'da ümmet-i Muhammed Edirne câniblerinde mâl-â-mâl olup İslâmbol'dan taşra küffâr-ı hâk-sâr **çıkamaz oldu.**

[27a]

Silivrikapu serdâr[ı] Cem Şâh Haydar Paşa'sı göz açdırmayup küffâra **top u tüfeng atdırmaz oldu.**

--

Topkapusu'ndan küffâra bir top **atdırmaz oldu.**

[29a]

Iztırâbı kogil ey murg-ı revân sabr eyle
Eskiyüp işte harâb olmada bu ten kafesi
Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin
Tokınur oldu katı sem‘ime bâng-i çeresi

[48b]

Hacı Beğ: Haremden çıkup Nâbulus hâkimi olup çölde Urbân âlât-ı silâh ile **gezmez oldu**.

[55a]

Bin altı yüz on sekiz kılıçdır ammâ Sultân Murâd-ı Râbi‘ asrında bostâncıbaşılıkdan çıkmış Kapudan Ca‘fer Paşa bin kırk üç târîhinde kapudan iken deryâ kaleminde cümle tokuz bin tokuz yüz kılıç olup deryâda küffâr **gezmez oldu.**

[61b]

Günden güne İslâmbol içre isyân [u] tuğyân-ı aşkıyâ şuyû‘ bulup şerî‘at **dinlenilmez oldu.**

[63a]

Ammâ cemî‘i re‘âyâ ve berâyâ ve a‘yân [u] eşrâf [ve] fukarâ ve ulemâ ve sulehâ ve e’imme ve hutebâ ve meşâyih [ve] sâdât ve vüzerâ ve vükelâ ve sarây-ı hâssda olan mukarreb-i enderûn [u] bîrûn ol kadar müteyakkız oldular ve zorbalar elinden ehl [ü] iyâl hammâmlara ve çârsû-yı bâzâra **çıkamaz oldular**

[73a]

Ol Taslak Kapudan ***[73a]*** bu kadar üstâd-ı kâmil matrakbaz iken Murâd Hân'a mukâbil durup lu‘bedebâzlık **edemez oldu.**

[75a]

(…) Akdeniz içre cezîre-i Rodos'u ve İstanköy'ü ve Sakız'ı ve cezîre-i Susam'ı ve İlimni ve Midilli cezîrelerinin kurâ ve kasâbatların nehb ü gâret edüp her sene re‘âyâlarından harâc u bâc alup diyârların târâc ve halkını ac u zâc ve bir habbeye **muhtâc eder oldular.**

[78a]

Ve dahi Venedik küffârının bu gûne isyânı sebebiyle Akdeniz'de olan cemî‘i cezîreleri {küffâr} harâca kesüp niçe bin huccâc [u] tüccâr gemilerin **alır oldu.** Ve her sene Akdeniz'e çıkan donanma-yı hümâyûnı münhedim edüp gemileri Venedik'e **götürür oldu.**

[87a]

Tabur-ı makhûra ceng-i azîm olup tarefeynden niçe bin âdem tu‘me-i şemşîr olup meydân asker-i İslâmda **kalır şekilli olup** Çehriliçse kal‘asın yere berâber olunup sa‘âdetlü pâdişâh Edirne'ye gelüp sadrıa‘zam Babadağı'nda meştâ verdi.

[125a]

Ba‘dehu (---) sene târîhinde Süleymân Hân velvele-ârâ pâdişâh-ı azîmü'ş-şân olup devletinde benî âdem ile şehr-i İslâmbol âdem deryâsı olup **omuz omuzu sökmez olup** vüzerâlarından {fâtih-i Anabolı} Kâsım Paşa'ya ve fâtih-i Sakız Piyâle Paşa'ya ve fâtih-i Ahıçka Ferhâd Paşa'ya ve fâtih-i Alâüddevle Ayas Paşa kullarına fermânları sâdır olup (…)

[165b]

Mısır tüccârlarının destine hatt-ı şerîf verüp, "Alay-ı evvel tüccârân-ı Mısır ve alay-ı sânî kassâb cömerdân-ı merd-i meydân olalar" deyü fermânlar ihsân edüp Mısır tüccârânları haz edüp sürûrlarından **ayakları yer basmaz olup** keştîbân-ı Akdeniz'den sonra alay etdiler.

[179b]

Bu bâzergânlar ol diyârlardan bal cem‘ edüp Eflak ve Boğdan'dan dahi ziyâde niçe bin fıçı balı Balkapanı'na getirüp Emînönü'nde ve Balkapanı'nda fıçıların kesretinden yollardan **geçilmez olur.**

[195a]

Ba‘dehu ‘Bunların ocağında neşv [ü] nemâ bulan oğlanlar aşkıyâ olur’ deyü ocağımıza değşirme oğlanı **verilmez oldu.**

[237a]

Kıt‘a-i Cem Şâh

Iztırâbı ko gönül, (ey) murg-ı revân sabr eyle
Eskiyüp işte harâb olmadadır ten kafesi
Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin
Tokunur oldu katı sem‘ime bâng-ı çeresi

[244a]

Gemiciler bu hâli görüp "Meded Sultânım boğazı doldurup ekmeğimize mâni‘ olup İslâmbol'dan İzmit'e gemiler **geçmez olur.**

[265a]

Hemân yedi kişi dal-kılıç olup gelen âdemlere kılıç havâle edüp pârelenen gemiden sehl alarka olup gemiden nâm [u] nişâ[n] ve benî Âdemden bir cân nümâyân **olmaz oldu.**

[297b]

Ba‘dehû şehr içre dellâllar nidâ etdiler kim "Nitekim Osmânlı elçisi Sünnîler bundadır Kadâğa-i Şâhî ve fermân-ı hânî oldur kim sebb-i yamân etmeyesiz. Sebb-i yamân ederseŋiz sünnîler katl edüp hûn-ı nâ-hakkınız revân ederler. Şöyle bilesiz" deyü dellâllar kadâğa edüp hamd-i Hudâ Çar-yâr-ı güzîne sebb **etmez oldular.**

[335b]

Hattâ cirîd meydânında hakîre latîfe yüzünden bir cirîd atup yüzüme isâbet edüp dörd aded dişlerim boğazıma dıkup Defterdârzâde efendimiz hayli müte'ellim olup dörd dişimin kısâsına karşılık bir kîse cerîme ve bir küheylân esb-i fetâh bile cerîme verüp sulh olduk. Ammâ Hazret-i Kur'ân-ı Azîmi ve Furkân-ı Mecîdi tilâvet ederken mehâric-i hurûfun savt-ı sağîr ile edâ olunur, sîn ve şın ve sâd ve zâ ve dâl misillü hurûfların kemâ hüve **hakkahu edâ-yı mehâric-i hurûf edemez olduk.**

[354b]

Ammâ hâne sâhibinin gerisi **tutmaz oldu** ve kendüye gâyet telâş verdi.

[355a]

Biri Efendilioğlu'dur, biri Barak Alî derler Yezîd oğlu bî-emân veleddir. İşte anlar bizim âfâtımız olmuşdur" dedikde cümlesinin haberlerin aldım. Ammâ henüzde benim belim boşandı ve **elim ayağım dutmaz olup** bu kerre telâş bana el verdi.

[370a]

Ve bir hazîne-i Mısr dahi Cinci Hoca'ya ve sûr-ı hümâyûnlara ve Ahmed Kolu Çingâne sâzendelerine ve harâb olmuş sarâyların tamîr [ü] termîmine ve semmûr kürk döşeli niçe sarâylar tertîbine ve niçe bî-ma'nâ yire hazîneler itlâf etdirüp bin elli dörd târîhinde iken cemî'î hâs harâcları elli sekiz târîhiyle füruht etmeğe başlayup tedâhül olup îrâd yok masrûf-ı bî-ma'nâ çok olup kula mevâcib **çıkmaz olup** Cezîre-i Girid'e imdâd ve **hazîne gitmez oldu.**

3/[38a]

Ol yağdan cüzâm olanlar cem' edüp cerâmına sürse ve dütsi etse bi-emrillâh şifâ bulur. Bu halîc üzre yağ zuhûr olduğu mahalde bir âdem bu sudan nûş etse serhabtân marazına ya'nî salbaş ve ahmaklık marazına mütbelâ olup başın **dutamaz olur.**

3/[43b]

Hattâ bu abd-i hakîr şifâ niyyetine girüp gasl etdükde bilâ-rikâb ata süvâr etmeğe başlayup ol mertebe zinde ve tendürüst oldum ki değme fetâlar **pençemi çeviremez oldular**.

3/[44a]

Ammâ çok isti‘mâl ederse sidiğin **dutamaz olup** selisü'l-bevle mübtelâ olur.

3/[52b]

Hemân nedîmin birisi "Ol sene eyle şiddet-i şitâ oldu kim bir kaç ay âfitâb-ı âlemtâbın ziyâsı müncemid olup rûy-ı zemîne pertev **vermez olup** ol şitâda bulutlar dahi ber-hevâ donup

3/[77a]

ki çarha-i askerî birbirine girüp Bâyezîd askeri Selîm çarhasına galebe edüp çarha-yı Selîm gerü kazan dibi asker üzre düşüp iki dib alay birbirine karılup katılup zemîn dihkânî elinde **atılır gibi nadaz nadaz olup** iki alay-ı azîmin güzîdesi belki dahi ziyâdesi şerbet-i şehâdeti nûş edüp medhûş oldular.

3/[83b]

Hicret-i Nebeviyyenin sene 19 târîhinde Hâlid ibn Velîd (ibn Velîd) Diyârbekir kal‘asın feth edüp ba‘dehû bu kal‘a-i Perteng'i feth edüp timsâl-i tuyûru hedm edüp **cem‘iyet-i kübrâ olmaz oldu.**

3/[96b]

Netîce-i merâm cümle tevâbi‘ [u] levâhık ve hakîr ze‘âmet ü ***[96b]*** timar ve cihet ve-i gûnâ-gûn hizmetler ile akçe almadan elimiz **değmez oldu.**

3/[125a]

Hâlâ yine gelen keştîler bu liman temeli hudûdu içre yatarlar, ammâ zâlim gemiciler safra taşları limana taşlar döke döke liman dolup **emn [u] emân olmaz oldu.**

3/[126a]

Ancak iskele başında bir câmi‘i ve yetmiş seksen aded tüccâr hânları metâ‘-ı gûnâ-gûnlar ile memlûdur ve bu kal‘a-i ibret-nümâ binâ olalı bu bendere ve Babadağı şehrine Kazak **çıkmaz oldu**.

3/[140a]

Kurnaya ba‘îd dîvârda bir delik vardır, ol deliğe bir âdem parmağın soksa yâhûd ol deliğe ağzıyla üflese ol kurnanın suyu **akmaz olur**.

3/[143b]

Fehvâsınca pîçe-i zâğ-ı siyâh âşiyân-ı laklakda harekât [u] sekenâta başladıkda leylek baba sayd [u] şikârdan gelüp görse kim iki dâne zâğ yavrusu hemân leylek baba tayrân edüp feryâd [u] figân ile şehr-i Sofya'nın enderûn [u] bîrûnunda seyrân u deverân edüp laklak ile niçe bin mürg-i laklak cem‘ edüp doğru Çelebi câmi‘inin kıbâbları üzre gelüp meks edüp câmi‘in kıbâbları ve sütûhlarında leylek murglarından kurşumlu kubbe ***[143b]*** **görünmez oldu.**

3/[149b]

Ammâ hâlâ dest-ı Âl-i Osmân'da iç il olmağıla havf [u] haşyetden berî olup ığmâz-ı ayn ede ede handak-i amîklerine mezbele ve rimâl ve türâb doldurarak handakı nâ-ma‘lûm olup üzerine dekâkinler ve hân ve imâretler ihdâs edüp kal‘anın iki tarafı imâristândan **görünmez olup** illâ Zindân kapusu tarafı ve Ağaçbâzârı semtinde iki taraf kal‘a dîvârları nümâyândır.

1.3.2.6. –AcAk+ol- / -DI+-AcAk-

Korkmaz bu tarz yapılarda birleşik fiillere niyet fiilleri diyerek onların, bir oluş ve kılışın teşebbüs ve niyet hâlinde olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 806). Ancak Seyahatnâme'de bu yapılar farklı işlevler taşımaktadır. [235a]'da yer alan örnekte *–sA gerek* yapısı gelecek zaman işlevi taşımaktadır. Gelecek zaman işlevi taşıyan bu yapı önünde bulunan *–AcAk+ol-* ile birlikte kullanıldığında kesinlik işlevi kazanmaktadır.

Aşağıdaki [354b]'de yer alan örnekte *-DI+-AcAk* yapısı bugünkü Türkiye Türkçesindeki kullanımından farklı olarak *olanlar oldu* yapısıyla paralel bir anlam alanında kullanılmaktadır. Bu nedenle bu örnek birleşik fiiller içerisinde değerlendirilmiştir.

[235a]

İdemez def‘ sakınmakla kazâyı kimse
Bin sakınsaŋ yine ön son **olacak olsa gerek**

[354b]

Ammâ yine hakîr eyitdim: "Hey hacı baba! Ben anları hûb bilirim, ammâ bir kaçını bilemedim. Allah'ı severseŋ anları bana bildir" dedim. Hacı eyitdi: "Oğul! Şimden gerü **oldu olacak**. Senden gizli kapaklı nemiz olacak.

1.3.3. İsim Unsuru ile Bir Asıl Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

Korkmaz çalışmasında "*anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller*" olarak adlandırdığı bu tarz fiilleri ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin belirli şekil bilgisi kalıpları içinde bir esas fiil ile birleşerek anlam kayma ve kalıplaşmasından oluştuğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 153). Öztürk ise anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiillerin bir isimle bir fiil unsurundan veya bir fiille bir başka fiil unsurundan oluştuğunu belirterek yapı içerisinde özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı görevleri aldığını söylemektedir (Öztürk 2008: 46).

Bu grupta yer alan birleşik fiillerin birçoğu kendi anlamlarından saparak yeni anlamlar kazanmış ve böylece deyimleşmişlerdir.

Karahan bu kuruluştaki birleşik fiillerin önemli özelliklerinden birinin yardımcı fiillerin yerine asıl fiillerin kullanılıyor olduğunu söylemektedir. Karahan bu yapıda yer alan kelimelerden biri veya hepsi ya sözlük anlamlarını kaybettiğini ve deyimleştiğini söylemektedir (Karahan 2006: 75).

Aksan bu tarz ifadelerin yüzyıllar boyunca hiç değişmeden, kimi zaman sözcüklerinde yenilenmelerle yaşamakta olduğunu belirtmektedir (Aksan 2006: 31).

âbdest al- " Müslümanlar, belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh ederek temizlenmek"

[60b]

Bu soffaların tahtında haremin iki cânib[i] (---) aded çeşmesârlardır kim cümle cemâ'at andan **âbdest alırlar.**

âciz kal- "beceremek."

[179b]

Bin sene mu'ammer olmağile üç yüz altmış altı san'at icâd etmişdir, bu sâbûnu zeyt yağından te'lîf edüp pek etmede niçe zamân tek-i pû edüp **âciz kaldı.**

ağzına al- "bir konu hakkında konuşmak."

[69b]

Hemân hakîr bu ebyâtı terennüm etdim, beyt:

Şöyle sakla sırr-ı aşkı tende cânın duymasın
Yanılup **ağzına alma** kim zebânın duymasın

ahdi sı- "sözünü tutmamak."

[147b]

Evvel Âdem Peygamber'den kaldı kim emr-i Hak ile buğday dânesinden tenâvül etmemeğe ahd etdi. **Ahdi sıdı** civâr-ı Rahmetden dûr oldu.

âhın al- "öcünü almak."

3/[74a]

Çelebi Sultân Mehemmed yetmiş bin "Benem, diger nîst!" diyen bahâdır ve şecî' dilâver niçe server ü hünerver erler ile Timur askerine urup (---) (---) nâm mahal sahrâsında Timur'a bir kılıç çalup pederi Yıldırım Hân'ın **âhın alup** Timur ol mahalden yedi yüz atlı ile ancak firâr edüp Âzerbâycân'a cân atup anda dahi karâr edemeyüp şehr-i (---) vefât edüp hâlâ anda medfûndur.

akd-i nikâha çek- “nikahı altına almak.”

[63a]

Tekrâr gulû-yı asker olup Bayram Paşa olan ol asırda yeniçeri ocağında kethudâyeri iken zorbalar ile bir olup Sultân Ahmed'in duhteri Hânzâde Sultân'ı nikâh ile **akd-i nikâha çekdi.**

akıl baştan git- “korkmak.”

[26a]

azîm ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl esnâsında cümle donanma-yı hümâyûn'a asker-i İslâm dolup karşu tarafa geçdiklerin kâfir görünce **akılları başlarından gidüp** acz ızhâr etmeğe başladılar.

[115b]

"Bire Çelebi çufuddur, müselmân değildir" dedikçe kimine balgam kimine sümük atarak kimine muşt urarak Yahûdî tâbûtu altından geçmek murâd edindikde cuhûdların **akılları başlarından gidüp** tâbûtu şâhrâh üzre bırağırlar.

aklı başına gel- “davranışların yanlışlığını anlayarak doğruyu bulmak.”

[38a]

Gülâbî Ağa'nın **aklı başına gelüp** cümle hâzırûna, "Es-selâmü aleyküm" etdükde cümle huzzâr-ı meclis, "Ve aleykümü's-selâm" deyüp mezkûr yeniçeri Gülâbî Ağa'ya yer gösterüp anda bir hâk-i mezellet üzre ber-karâr olup hemân âşcı-sıfat kendüyi tebdîl-i câme edüp sadr-ı âlîde karâr eden pîşvâ-yı tarîk ihtiyârın dest-i şerîfin bûs etdükde Gülâbî Ağa ile mâcerâ-yı sâbıkaların bir bir tafsîl üzre hikâye eder.

aklı er- “bir şeyi idrak edebilir olmak.”

[10a]

Ve ba‘zılar Bahr-i Ummân derler kim mâverâsına ferd-i âferîdenin **aklı ermeyüp** ilmullâhda kalmış bir bahr-i muhîtdir.

aklı git- “korkarak şaşırmak.”

[173b]

Dükkân 170 ve neferât 400, bunlar dükkânların tahtırevânlar üzre akmişe-i fâhireler ile zeyn edüp ve gûnâ-gûn helvâ-yı pişmâniyeler ve sâbûnî ve tahîne ve helvâ-yı ebyaz ve mâhîce ve kırma bâdem ve samsa ve helvâ-yı kettân ve helvâ-yı gâzîler ve arşın helvâsın şehir oğlancıkları gördükde **akılları gidüp** ağızlarından salyarları akar ve ter ü tâze beyâz halkaçini mahbûb dostlar görünce bir gayrı vâkı‘a görürler.

[335a]

Kaçan kim bu Seydî Paşa bu çöl-i çölistânda Urbânlar ile ceng [ü] cidâlin ve Bahr-i Kulzüm'de gark olup çekdiği âlâm-ı şedâ’idin ve Kasîre kal‘ası altında Abâbide Arabıyla cengin ve Elvâhât altında Za‘ğâ‘ Urbânıyla harb [u] kıtalin nakl etdükde âdemin **aklı giderdi**.

3/[103b]

"İleride zorbabaşınıza giderim" deyince **aklım gitdi.**

âlem-i hayretde kal- “şaşırmak.”

[108a]

Cümle ahibbâ âlem-i hayretde kaldılar.

[229a]

Bu gâzî, âlem-i hayretde kalup şaşar.

âmâde dur- “hazır halde beklemek.”

[26a]

Ba‘dehu cümle guzât-ı müslimîn âlât-ı silâhları ile keştîlere süvâr olup **âmâde durdular.**

amân ver- “canını bağışlamak

[20a]

derhâl {cânib-i} berre asker döküp **amân vermeyüp** feth edüp içine asker koyup fethi müjdesin Mu‘âviye'ye bir keştî ile gönderdiler.

arka ver- “dayamak, destek almak.”

[85a]

Yergöğü nâm kal‘ada ceng-i azîm edüp asker-i İslâm münhezimen Yergöğü kal‘ası altında taburlanup nehr-i Tuna'ya **arka verüp** şeb [u] rûz ceng etmede.

asker çek- “asker göndermek.”

[23b]

Andan sene (---) târîhinde Gâzî Hudâvendigâr halîfe olup müstakillen Rûm diyârına deryâ-misâl **asker çeküp** (…)

asker sür- “askeri yönlendirmek, sevk etmek.”

[75a]

Rûznâmeci İbrâhîm Efendi yediyle hazîne mührüyle memhûrlu Kapudan (---) Paşa'ya ve Tershâne kethudâsına ve Tershâne emîni Sâlih Efendi'ye iki bin kîse-i Rûmî verüp mühimmât [ü] levâzımâta masrûf etmeğe başlayup cemî‘i memâlik-i Âl-i Osmân'a **asker sürmeğe** Dergâh-ı âlî kapucubaşıları gidüp beri tarafda Tershâne dîvânhânesi kurbünde beş göz tershâne var idi, anları münhedim edüp üç aded göz yapdılar kim her biri birer kârbânsarây-misâldir.

at bırak- “at ile saldırmak.”

3/[31b]

Kal‘ası ve dervezeleri yok. Levendât makûlesi haşerâtı çok. Celâlî mel‘ûnları bir kerre şu Bulgurlu dağlarından nümâyân olup aşağı asker-i İslâm üzre **at bıraksa** cümle Üsküdar halkın Kızkullesi'nde deryâya döker.

at boynuna düş- “at üzerinde harekete geçmek.”

[78a]

hakîr ol menhûs cengde yeniçeri ocağıyla idim, hemân var kuvveti bâzûya getirüp **at boynuna düşüp** Gılamuc kal‘ası dağlarına firâr edüp atımı dahi bisâtıyla bırağup bir sık çengelistân içre girüp yedi gece dağlarda pinhân olup nebâtât [ü] giyâhât tenâvül edüp def‘-i cû‘ eylerdim.

at çatlat- “atı son sürat çatlayana kadar koşturarak sürmek.”

3/[20a]

Sultânım, beş kerre böyle mahlûl getirdim. Bir dahi getir sana vereyim, buyurduŋuz. İşte **at çatladup** bunu getirdim" der.

at depret- “at sürmek, atı ileri hareket ettirmek.”

3/[100b]

Hemân aklım başıma gelüp *"El-hükmü lillâh"* dahi neler olacakdır, deyü ileri **at depredüp** niçe temâşâlar etdik.

at sıçrat- “at ile hızlıca gitmek.”

3/[179a]

Âhir-i kâr İpşir Paşa "Birâder! Bu mudur mührü benim üzerimden iki bin kîseye almak isteyen, gider şu hayyizi!" deyüp bir hayli meydâna **at sıçradup** fakir Defterdâr hayli piyâde yürüdü.

âteşe ur- "yakmak."

[73b]

Hattâ bin kırk üç ıyd-i adhâsının evvelki günü Akdeniz'de Kesendire ve Koloz kal'aları mâbeyninde üç pâre İngilis galyonlarına râst gelüp bir gün ceng-i azîm olup İngilis kâfirleri âteş-perest olmağile iki gemiyi **âteşe urup** ihrâk bi'n-nâr olup (…)

ayağına düş- "çok yalvarmak."

[37b]

Andan yeniçeri def'-i cû' edüp bozahâneden taşra çıkınca yine Gülâbî Ağa peşine düşüp Ayasofya'nın Sovukçeşme ensesinde bir daracık sokaklı bir tenhâ mahalle vardır, hemân ol mahalde Gülâbî Ağa yeniçerinin **ayağına düşüp**, "Amân Hazret-i Risâlet aşkına olsun beni ber-murâd eyle" dedükde hemân yeniçeri eydir

[282a]

Şehzâde Mehemmed **ayağına düşüp** bûs-ı pây-ı şerîf edüp himmet ricâ eder.

ayak bas- "ayak diremek, inat etmek."

[66b]

Abaza Paşa'nın hikâyeti üzre Revân seferi esnâsında yeniçeri gulû edüp, "Biz Abaza olduğu yerde gazâya gitmeziz" deyü **ayak basdıklarından** bi'z-zarûrî Murâd Hân bir gayrı âdemi çarşaf içre sarup Vuçu bostâncıbaşıya katl etdirüp ol gece Abaza Paşa'yı bir Sönbeki firkatesine koyup Gelibolu'da

Cezâyir kalyonlarına süvâr olup yedi sene Cezâyir'de korsanlık edüp kalyon sâhibi kapudan olur.

ayak sürü- "verilen bir işi yapmamak için işi ağırdan almak."

[342a]

Bizi dahi eyâlet-i Sivas'dan ma'zûl edüp İpşir Paşa'nın hâtûnu, Gürcîstân Hâkimi Mavrol Hân kızı Perî Hân'ı İbrâhîm Hân'a göndermediğim içün üç kerre başıma kapucubaşılar ve hasekîler gelüp hamd-i Hudâ başım vermeyüp Âsitâne-i sa'âdetde cümle vüzerâ ve vükelâ ve a'yân-ı kibârdan ve yedi ocak halkından mektûblar ve Vâlide Sultân'dan tezkireler gelüp **ayak sürüyerek** deryâ-misâl asker ile Üsküdar'a gelüp şer'ile da'vâm vardır deyüp Vezîr'i ve Cinci'yi ve Müfti'yi ve Mülakkab kadı'asker'i ve Bektâş Ağa'yı ve Çelebi Kethüdâ'yı ve Muslihiddîn Ağa'yı ve Kara Çavuş'u isteyesin, demişler.

bağrına bas- "sevgiyle kıcaklamak."

[127b]

Pederi hamd [ü] senâ edüp ciğer-kûşesin **bağrına basup** hânesinde terbiye eder.

bâng ur- "ötmek."

[16b]

Şeb [u] rûz yigirmi dörd sâ'atde birer kerre kanat kakup sayha urdukda İslâmbol'un cemî'i horosları **bâng ururlardı.**

basîreti bağlan- "iyi düşünemez, gerçeği göremez bir hale gelmek."

[80b]

Netîce-i merâm İpşir'in **basîreti bağlanup** kendüsi başdardaya süvâr olup seksen bin askeri dahi İslâmbol'a ubûr edüp bir alay-ı azîm ile Eyyûb'dan

ve Edirnekapusu'ndan Âyişe Sultân sarâyına girüp andan sa‘âdetlü pâdişâha varup (…)

baş çıkar- “görünmek, zuhur etmek.”

[263b]

Ve bizler dahi Tatar havfinden bu kışda kal‘adan taşra **baş çıkarmağa** dermânımız olmayup kal‘ayı ta‘mîr u termîm edemeyüp cebehâneden bir vukıyye barudumuz kalmayup sâ’ir âlât-ı silâh ve mühimmâtdan dahi bir şey kalmayup cümle on bin Hıristiyan kaldık.

baş göster- “belirmek, ortaya çıkmak.”

[75a]

Ve azametlü padişâhımıza arz-ı bî-mikdârımız oldur kim Kapudan Cânpûlâdzâde Mustafâ Paşa lalan kâfiristânın Monkortonya ve Kalavra ve Çiçilya ve Korsika ve Sardilya ve Tementis câniblerin nehb ü gâret edelden berü bir donanma-yı hümâyûn'un ol tarafda **baş göstermemek** ile cümle küffâr ve Malta küffârı baş kaldırmışlardır.

baş kaldır- “isyan etmek.”

[24b]

Ammâ {Mehemmed Hân} âlem-i sabâvetde olmağile cânib-i erba‘adan küffâr **baş kaldırup** mukâvemet etmeğe re’y [ü] tedbîr sâhibi olmamağile yine Ebü'l-feth'in babasını tekrâr halîfe edüp Ebü'l-feth'e Ma‘nisa taht-ı hükûmetin verdiler.

başına üş- “bir araya gelmek.”

[24a]

Âhir bi-emrillâh, altında iş görmemiş at kalup Yıldırım Hân atından tekerlenüp kıyâma gelmeden Tatar askeri Yıldırım Hân'ın **başına üşüp** Timur

huzûruna getirüp Timur ayağa kalkup ikisi bir seccâde üzre oturup bal ve yoğurd tenâvül edüp esnâ-yı kelâmda Timur, Yıldırım Hân'dan su'âl eder: (…)

başına yık- "harap etmek."

[66a]

Uğradıkları yerleri Karayazıcı ve Kalenderoğlu ve Sa'îd Arab gibi eli vilâyeti harâb [ü] yebâb ve halkı kebâb ederek gelüp beni muhâsara edüp her gün serdâr üzre bir gulû edüp **serdârın başına otağın yıkup** gûnâ-gûn fesâd işleyüp anlar celâlî ve harâmî, ben anların yanında aslahu'z-zaleme ve halâlî idim.

bâzûların sığa- "işe koyulmak için hazır hale gelmek."

[190a]

Bunlar ordu alayında **bâzûların sığayup** piyâde matrakbâzlık edüp pehlivânâne şecâ'at ü mehâbet göstererek ubûr ederler.

bel bağla- "güvenmek."

[63a]

Erzurûm'da bu ahvâlâtı Abaza Paşa ve Diyârbekir'de muhâfız Hâfız Ahmed Paşa istimâ' edüp isyân etmeğe **bel bağlayup** hûn-ı ulemâyı [ve] sulehâyı ve hûn-ı zıllullâh-ı fi'l-arş olan Osmân Hân'ın kanın almağiçün ibtidâ Erzurûm'un iç kal'asın {Abaza} alup cümle yeniçerileri katli'âm etdiği haberi gelüp (…)

beynisi mağzı ağzından çık- "aşırı derecede korkarak şaşırmak."

[161b]

Bunların ardı sıra Âl-i Osmân'ın on ikişer kat mehterhâne-i azîmi ve yigirmi çift beyâz şütürler üzre seksen aded kös-i hâkâniyânlara darblar urup

ubûr etdüklerinde gulgule ve velvelesinden istimâ‘ eden benî âdemin **beynisi mağzı ağzından çıkup** görmeyen âdem dem-beste olur.

bî-kes kal- “kimsesiz kalmak, tüm yakınlarını kaybetmek.”

[86a]

ba‘de'z-zifâf Melek Ahmed Paşa kubbe altında üç ay olup sene (---) târîhinde merhûm olup Eyyûb Sultân mezâristânında Kiçi Mehemmed Efendi üstâdının ayağı ucuna defn edüp bu garîb Evliyâ **bî-kes kaldı.**

bir kılı kırk yar- “bir işi titizlikle yapmak.”

[158a]

Ammâ bu ilm ilm-i kadîmdir. Zamân-ı kadîmde pîrleri Hazret-i Lokmân idi ve Fisagores-i Tevhîdî ve Eflâtûn-ı İlâhî ve Bokrât ve Sokrât ve Restetâlîs ve Câlinûs ve Mernûs [Feylekûs?] nâm hukemâ-yı kudemâlar gelüp akl ile **bir kılı kırk yarup** ilm ile göğe nerdübân etmişlerdi.

burnu kanama- “zarar gelmemek.”

[86b]

Musîbet-i azîm olup niçe bin ümmet-i Muhammed nehr-i Raba'ya gark-ı âb olup cengde bir âdemin **burnu kanamamışken** küffârdan ibtidâ bu kadar kelle ve hınto araba mâllar alınup (…)

cân at- “canını kurtarmak.”

[84a]

İnhizâm-ı serdâr-ı Budin vezîri Sofî Ken‘ân Paşa: Seksen bin asker ile serdâr-ı mûmâ-ileyh nehr-i Moriş kenârında Arat ve Lipova nâmân kal‘alar mâbeyninde iki asker birbiriyle mukâbele ve mukâtele olunca bi-emrillâh

asker-i İslâm münhezim ve küffâr gâlib olup Ken‘ân Paşa niçe bin küheyl atlı ile **Salanta sahrâsı'na cân atup** halâs oldu.

cân kurtar- “hayatî tehlikeyi atlatmak.”

[48a]

Süleymân Hân Beç kal‘asın muhâsara edüp şiddet-i şitâdan bî-feth avdet edüp bu Gâzî Kâsım Paşa on iki bin serdengeçdi nâmdâr bahâdır yarar fetâlar ile Alaman diyârların üç ay nehb [ü] gâret edüp kâfire rahne verirken beri tarafda Süleymân Hân Cânkurtaran kal‘asına düşüp **cân kurtardı.**

câna tâk de- “dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak.”

[263b]

Azak balığı yiye yiye **cânımıza tâk deyüp** ciğerlerimiz cılk oldu.

cân-baş kaydına düş- “canlarını kurtarma derdine kapılmak.”

[353b]

Ammâ paşanın iç ağaları ve taşra ağaları **cân-baş kaydına düşdüler**.

cebe sat- “gösteriş yapmak.”

[314a]

Andan zeyl-i Bakü'ye varınca kal‘anın burc [u] bârûlarından ve leb-i deryâda âmâde olan kullelerden ol kadar top endaht edüp şâdmânîler oldu kim kal‘a-i Bakü mürg-i semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalup hakîre hayli **cebe satdılar.**

ciğeri yan- “çok acı ve sıkıntı çekmek.”

[13a]

ve on bin aded akrabâ ve ta‘allukâtları ile cümle yigirmi bin **ciğeri yanmış** benî âdem baş açup (…)

cûş [u] hurûşa gel- “coşmak.”

[11b]

Ba‘dehu Yanvan Kıral asrında nehr-i Tuna evvelbahârda **cûş [u] hurûşa gelüp** bu Demirkapu seddine ve Tahtalu seddine nehr-i Tuna bügenüp tur‘alar içre Demirkapu'dan girüp tâ İslâmbol içre Yenibakçe'den Aksarây mahallesinden cereyân edüp (…)

çapgun/çapkun sal- “sefer düzenlemek, saldırmak.”

[61a]

Devlet-i Osmân Hân'da Tatar Hân'ın Kızılbaş'a **çapkun saldığı** sene 1027.

[335a]

Ba‘dehû Üstolni-Belgrad sancağına mutasarrıf olup tâ nehr-i Raba ve nehr-i Rayçe kenarlarına varınca **çapgunlar salup** mâl-ı ganâ’imler alup kal‘a-i Tata ve kal‘a-i Papa ve kal‘a-yı Pirespirim ve kal‘a-i Çobaniçe ve kal‘a-i Ni‘met-i Uyvar ve kal‘a-i Senmartin ve kal‘a-i Yanık ve kal‘a-i Komran nevâhîlerden aslâ bir küffâr baş çıkarmağa kâdir olmayup Nemse Çasarı bir kaç kerre "Sulha muğâyir Seydî Paşa iş eder" deyü der-i devlete arz etdi.

çapul bırak- “akın etmek.”

[85b]

Andan Yalı Tatarı ve Kalga Sultân ile Kırım Tatarı münhezim olup bakıyyetü's-seyf olan küffârların akîbine düşüp **çapul bırakdılar.**

çav çaldır- “ilan etmek, söz yaymak.”

[350b]

Bu şehre dâhil olduğum gün Âsitâne-i sa‘âdet tarafından Ber-berbaşılıkdan çıkma kapucubaşı, kırk kapucusuyla "Diyârbekir eyâletin getirdim" deyü **çav çaldırup** paşaya girem zann edüp mümkün olmadı. Cümle kapu halkı sekbân ve sarıca ve deli ve gönüllü ve üç yüz iç gılmânı hâzır-baş olup "kapucubaşı gelsin" deyince kırk kapucusuyla gelüp berk-i hazân gibi dir dir ditreyüp içeri girince cümle levendât paşayı ortaya alup pür-silâh durdular.

çıtâ-çıt otur- “yan yana sıkıca oturmak.”

[37a]

Ayasofya-i Kebîr içre âdem deryâsı cem‘ olup {omuz} omuzu sökmeyüp benî âdem zânû-be-zânû **çıtâ-çıt oturup** eş-Şeyh Beşiktaşî Yahyâ Efendi hazretlerinin va‘z [u] nasîhatına muntazır olmuşlar idi.

dağlara düş- “korku ya da üzüntü nedeniyle insanlardan kaçıp ıssız yerlere sığınmak.”

[62a]

Murtazâ Paşa zehir nûş edüp asker-i İslâm amân ile kal‘ayı teslîm edüp bî-silâh taşra çıkdıklarında akîblerinden Kızılbaş yetişüp cümlesin dendân-ı tîğdan geçürüp kimi şehîd ve kimi atıyla firâr edüp **dağlara düşdü.**

dahil düş-/dahl düş- “sığınmak.”

[61a]

"Netîce-i kelâm Hotin gibi sarây-misâl kal‘ayı bana feth etdirmediŋiz" deyü Osmân Hân dilgîr olup İslâmbol'dan Şâm'a ve Mısır'a gidüp anda karâr

etmeğiçün tuğlar Üsküdar'a çıkmışken kul gulû-yı âm edüp Osmân Hân Ağakapusu'na **dahil düşdü** ve anda kabûl etmediler.

[64b]

Taşrada serdâr istimâlet ve ihsân [ü] in‘âmlar etdiğin içerideki haşerât sekbânlar işidüp küme küme taşra çıkup, "El-amân ey güzîde-i Âl-i Osmâniyân'dan ey Husrev-i şîrân" deyüp her bir remmâsı bir kola **dahl düşüp** halâs oldular.

dalâlete düş- “sapıklığa yönelmek.”

[302a]

Hemân hakîr eyitdim: "Cenâb-ı Bârî cemî‘î milel-i muhtelifenin, isterse Yahûd [ve] Nasâr olsun bellerinden inen evlâdları İslâm ile tevellüd edüp sonra peder u mâder ta‘lîmiyle **dalâlete düşer**" deyü bu hadîsi tilâvet etdim.

dem ur- “bir şeyden söz etmek, konu açmak.”

[186a]

Kârhâne-i ma‘mûr birdir, dükkân cümle 3000, neferât yekûn 5000, bunlar dahi örs ve çekiç ve âteş kullandıklarıyçün ***[186a]*** Hazret-i Dâvûd'dan **dem ururlar.**

dendân-ı tîğdan geçir- “kılıç ile yaralamak ya da öldürmek.”

[9b]

"Pâdişâhım Kaydefâ nâm avretin ne haysiyyeti ola, deryâ-misâl asker ile üzerine varup elin, vilâyetin harâb u yebâb, halkın **dendân-ı tîğdan geçirüp** ciğerlerin kebâb edelim."

dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geç- “kılıç ile yaralanmak ya da öldürülmek.”

[83a]

Bi-emrillâh ibtidâ-i cülûsda Atmeydânı içre sipâh eşkıyâsı ser-tâ-ser **dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçdiler.**

derd çek- “bir şeyin sıkıntı ya da açısını yaşamak.”

[13b]

"Yâ Kostantîn, sen ol ma‘sûmlara merhamet edüp bu cüzâm **derdin çekmek** bana yeğ gelir deyü kan dökmeği irtikâb etmeyüp ehl-i maraz olmağı irtikâb etdiŋ.

dil çıkar- “konuşmak.”

[146b]

Eğer firâr eden kulda mâl [u] erzâk var ise mâlın alup anı dahi âdem pasdırması edüp yere gömüp **dil çıkarmazlar.**

dil dutul- “esir almak.”

[263b]

Beri cânibden Tatar Hân ile Kal‘a-i Azak altına giderken nehr-i Süd kenarında bir kaç Kazak-ı Ak keferesi **dil dutulup** Azak Kal‘asından küffârın firâr etdüğün anlardan istimâ‘ edüp ol gün ol gice çapula seğirdir gibi ılgar edüp mâh-ı (---) günü Kal‘a-i Azak altına dâhil olup deyyâr-ı âdem âdemî-zâtdan bir cân bulmayup hirre ve kutta ve kelb ve mûş ve funguzdan bile zî-rûh kısmı bir eser bulunmayup kal‘anın der-i dîvârından ancak bir Ceneviz kullesi kalmış.

dîvân sür- “sarayda divan kurmak.”

[15b]

cümlesi hükûmât sâhibleri olup ellerinde altun ve gümüş mücevherli asâlar ile Atmeydânı'ndaki dîvânhânede Kostantîn huzûrunda el bağlayup **dîvân sürüp** hidmet ederlerdi.

el bağla- “saygılı bir şekilde beklemek.”

[11b]

Yanko vezîri Kanator'anın binâ etdüği Yedikulle kal‘asından tâ Sarâyburnu kal‘ası rüknüne gelince şâhrâhın tarafeynine murassa‘ mînâ iskemleler üzre zer-ender-zere müstağrak olmuş kat-ender-kat kemer kuşaklu sipâh kulları **selâma durup el bağlarlardı.**

el çek- “bir şeyden vazgeçmek.”

[38b]

"Seni katl ederiz, elbette bu şarâbdan nûş edersin" deyü ibrâm [u] ilhâh ile teklîf-i mâlâ-yutâk edüp hâh-nâ-hâh ol mu‘tekid ihtiyâr bir câm bâde nûş edince "Yâ Allâh" deyü ol ân uryân olup hânesine gelüp artık hânesinden taşra çıkmayup alâyık-ı dünyâdan **el çeküp** halkdan münzevî bir câzibe sâhibi büyük âdem idi.

[151a]

Üçüncü mâlın terk eylemekdir ya‘nî alâyık-ı dünyâdan **el çekmekdir**.

el kaldır- 1. “bir şeyi kullanmak için hareket etmek.” 2. “birine ya da bir şeye vurmaya kalkışmak.”

[27b]

Kâfir gördü kim bunlar Türk askeri bir tâ‘ûndur kim gemileri içre girmişler, âlat-ı silâha **el kaldırmağa** iktidârları yok.

[354b]

Bre hey hacı baba! Ben senin bir kerre ni‘metin yedim, ve eyi adına geldim. Bir ocak sâhibi müsâfir katlanır âdemsin. Sana acıyup **el kaldırmayup** gayrı yiğitleri karşu komşularınıza kondurdum.

el kavuş- / el kavşır- “saygı için elleri göbeğin üstünde kavuşturup durmak.”

[171a]

Bu esnâf-ı makbûl, cümlesi pâk libâslar ile ve pâk müsellah ve müretteb saf saf ubûr edüp arabalar ve tahtırevânlar üzre orta peşkinli beşer altışar tancere ta‘âmlı ocaklar binâ edüp her dükkânları zer [u] zîvere gark edüp pâk dilberân huddâmlar **el kavuşup** her dükkânda zî-kıymet kâseler ve fağfûrî tabaklar ve mertebânî-i Gavrîler ve mutallâ leğen ve ibrîk ve harîr peşkîrler ve koknusu ve gücügen cenâhından yelpâzeler ile huddâmlar âmâde durup (…)

[236b]

Cem Şâh'ı ana teslim edüp cümle tevabi‘iyle Cem Şah'a bir sarây-ı âlî ihsân edüp başka bir hükûmet yer verüp sayd [u] şikârda pâdişâhâne zevk [u] safâlar edüp şeb [u] rûz huzûrunda on sekiz ban oğlu ban **el kavşırup** çâker bendesi gibi hizmetinde olurlardı.

el uzat- “birinden ya da bir yerden bir şeyi almaya kalkışmak.”

[149a]

Nasîhatnâme-i Pîr: "Ey oğul evvelâ harâma bakma ve yalan söyleme ve **harâm yeme** ve geyme ve içme ve nân u nemeke ihânet etme ve hukûkun kesb etdüğin pîrlere hakâret nazarıyla nazar etme ve ulular önünde gitme ve sâbır ol ve hamûl ol ve komadığın yere **el uzatma** ve emânete hıyânet etme ve *fakru fahrî* ile kanâ‘at eyle"

[241b]

Alay bozma, tarla basma, yârân pâyine sarkma. Komadığın yire **el uzatma**.

el ver- "gücü yetmek, müsait olmak."

[69b]

"Hünkârım yekgâh şehnâz etdikce hakîr bûselik makâmın ederiz, zîrâ ibtidâ kirişmemezdir, nefesimiz ancak ol perdelere **el verir**, dervîşânca afv ile mu'âmele buyurun" dedim.

elden git- "bir şeyi yitirmek."

[74b]

"Bahr-i Sefîd'in cemî'i bender [u] iskeleleri ve cezâyirâtları **elden gitdi** ve Mısır yoluna tüccâr ve huccâc ve züvvâr gitmeden kaldı.

elden koma- "vazgeçmemek, bırakmamak."

[27b]

Ammâ yine küffâr gayret-i Mesîhiyye'yi **elden komayup** kal'anın rahnedâr yerlerin termîm edüp ceng ederdi.

ele getir- "yakalamak."

[24a]

"Cenâb-ı Bârî yârî kılup fursatı bana verüp seni **ele getirüp** yine seninle zânû-be-zânû kelimât edüp ta'zîm ederem ammâ ben senin eline girsem nice ederdin" dedikde hemân sâf-dil Yıldırım Hân nutka gelüp "Vallâhi sen benim elime girseŋ seni bir demir kafes içre koyup tâ ölene dek çıkarmazdım" dedükde Timur eydir

[373a]

"Katırcıoğlu! İşte Allah bizi tuğ ve sancak ve tabl [u] alem sâhibi dağ paşası etdi" dedikde Katırcıoğlu eydür: "Neyleyeyim, paşayı **ele getiremedim**. Gidinin yöğrük atları var imiş ve bir kaç sikilgen oğlanları var imiş, elimden kurtuldu" deyince Kara Haydaroğlu eydür: (…)

ele gir- "ele geçirilmek, yakalanmak."

[24a]

"Cenâb-ı Bârî yârî kılup fursatı bana verüp seni ele getirüp yine seninle zânû-be-zânû kelimât edüp ta'zîm ederem ammâ ben senin **eline girsem** nice ederdin" dedikde hemân sâf-dil Yıldırım Hân nutka gelüp "Vallâhi sen benim **elime girseŋ** seni bir demir kafes içre koyup tâ ölene dek çıkarmazdım" dedükde Timur eydir: (…)

[136b]

Yine râhib-i nihânî eydir: "Pâdişâhım ism-i şerîfin Mehemmed'dir. Kitâbımızda Hazret-i Muhammed'in Muhammed'i kadı sarıklı ola sekiz yüz (---) târîhinde devlet-i Kostantîn anın **eline gire**. İmdi bu kal'anın resmi senin Mehemmed isminle binâ olunmak gerek.

elem çek- "üzülmek, acı çekmek."

[139b]

"Sekiz seneye hilâfete işâretdir. Oğlan **elem çekme** zikr eyle, zikr târîhinden sonra te'dîbimle meydân-ı hilâfet senindir, al bu yediğin kuru çubuğu yere dik, sekiz sene meyvesin yiyesin"

[274b]

Hemân Mahmûd Efendi eydür: "Hey beğim! Ne **elem çekersin**, sözü verenden alan uslu gerek.

esîr düş- "tutsak olmak."

[176a]

Bir rivâyetde Hazret-i Resûl'ün ammisi Abbâs (---) gazâsında **esîr düşdükde** Bedîl bin Vertâ ammi Abbâs'ı satup kendi mâlıyla kendüyi satın alup îmânile müşerref oldu, derler.

fâl dut- "fal yoluyla tahminlerde bulunmak."

[217b]

Ve ol kadar bâzâr ederdi kim akçe almadan ve halkın izdihâmından bî-zâr olup kimi **fâl dutardı**, kimi nazar edüp giderdi.

feryâd kop- "yüksek ses çıkmak."

[265b]

Hakîr bu hâl üzre kâh sovukdan kâh talattum-ı deryâ havfinden Bahr-i siyâh üzre galtân u cünbân ederek emvâc-ı bî-emânda ser-gerdân-ı hayrân iken gerü tarafda deryâda bir **feryâd kopdu.**

gönül bulan- "mide bulanmak."

[72a]

"Bire Hünkâr'ım dönmeden **gönlüm bulandı**, kusacağım geldi, edebde sikime sıçarsın, bire pâdişâhım başıniçün o da geldi" deyince gülmeden bî-tâb u bî-mecâl olup bu latîfeden safâ edüp hakîre kırk sekiz altun ihsân eyledi.

göz açdırma- "fırsat tanımamak."

[27a]

Silivrikapu serdâr[ı] Cem Şâh Haydar Paşa'sı **göz açdırmayup** küffâra top u tüfeng atdırmaz oldu.

[67b]

(…) cümle asker-i İslâm fâl-ı mübârekdir deyü şâd [u] handân olup yedi gün yedi gece **göz açdırmayup** hamd-i Hudâ fethi müyesser olup Revân hânı Emîrgûneoğlu amân ile taşra çıkup (…)

göz karart- "her şeyi göze alarak zorlu işe girişmek."

[329a]

Derûn-ı kal'ada olan küffâr-ı dûzah-karârın çoğu mest [u] medhûş iken beri tarafda Seydî Ahmed Paşa yüz elli kadar iç ağalarıyla ve sâ'ir Tortum gâzîleri ve yolda imdâda gelen Mikrilistân ve Gürcîstân piyâdeleriyle bir ağızdan "Allah Allah!" deyüp der-ceng-i evvel **göz karardup** sâhil-i nehrde yatan gemilerine girüp (…)

gözden düş- "varolan değerini bir kişinin düşüncesinde yitirmek."

3/[9b]

Evvelâ yâr-ı gâr-ı cân-beraberimiz olan *merhûm ve mağfûrun leh* Fehîm Çelebi sene (---) târîhinde Eyyûb Paşa ile Mısr'a gidüp Mezâkî Süleymân Efendi Fehîm Çelebi'yi paşaya gamz ede ede **gözden düşüp** nazardan dûr [u] mehcûr olunca dâğ-ı derûnundan me'zûn olup Rûm'a gelirken bu Ilgın'da merhûm olup derûn-ı şehirde (---) câmi'i mihrâbı önünde medfûndur.

gözün çöpden ve budakdan sakın- "tehlikeli işlere atılmaktan çekinmemek."

[336a]

Ammâ hîn-i ma'rekede **gözün çöpden ve budakdan sakınmaz** fârisü'l-hayl ve cündî ve tüfenk-endâz ve kemândâr ve yarar er idi.

gözünü kan bürü- “aşırı derecede öfkelenmek.”

[165a]

Hemân kassâbların etdüği **kanlar gözlerini bürüyüp** eyitdiler: (…)

gülbâng-i Muhammedî çek- “ezan okumak.”

[23b]

Kara Ece Ya‘kûb Kapudağı nâm yerlerde sâhil-i bahrde niçe keştîler feth edüp ve ba‘zı sığır derisinden tulum sallar inşâ edüp cümle kırk kişi sallar ile deryâyı ubûr edüp hâk-i Rûm'a kadem basup *bism-i İlâh* ile **gülbâng-i Muhammedî çeküp** gemilerden atların çıkarup cânib-i erba‘ayı nehb [ü] gâret ederek yevm-i cum‘ada İpsala kal‘asın feth edüp cum‘a salâsın anda edâ etdükleriyçün ibtidâ salâdan galat İpsala derler.

hâke sal- “öldürmek.”

[83b]

Fi'l-hâl Melek Ahmed Paşa ve Bektaş Ağa ve Yeniçeri ağası Kara Çavuş ve Kul kethudâsı Çelebi Mustafâ Ağa ***[83b]*** askerleri yetişüp vakt-i seherde âlem ağyâr-ı gayrdan bî-haber iken bu ağyârlara Allâh deyüp kılıç uruldukda hakkâ ki âmedâne basılup dilîrâne ceng edüp şebhûn eden vezîr askerinden hayli benâm yiğitleri **hâke saldılar.**

hakkından gel-/haklarından gel- “yenmek, alt etmek, cezasını vermek.”

[67b]

(…) ba‘zı zorbaların **hakkından gelüp** ve Nemse çâsârından tecdîd-i sulhnâmeler gelüp andan Âsitâne-i sa‘âdet'e gelüp sene l044 Ramazânü'l-mübârekinde Revân seferine revâne olmağa ihtimâm-ı tâm edüp (…)

[33a]

On üçüncü hâkim: Çorbacıyândır. Her gece sabâha dek on iki yeniçeri çorbacıları beşer altışar yüz tevâbi‘iyle kol dolaşup müttehem âdemleri sayd edüp kayd [u] bend ile kapularına gönderüp **haklarından gelinir.**

hâmile kal- “gebe hale gelmek.”

[320b]

Mürd oldukda yerine Temerrüd nâm bir kızı hâkime olup bir kimesneye varmayup babasından irs ile intikâl eden diyârlarını hükm-i hükûmât ederek bir gice bir pençe-i âfitâb gulâm ile ayş [u] işret mâbeyninde melike kız mest iken ol civân kıza susa edüp melike **hâmile kalır**.

harâb yat- “atıl halde beklemek.”

[129a]

Ve ana karîb Venedik deyri: İhrâk olup yigirmi sene **harâb yatup** Kandiye sulhunda Köpürlüzâde Ahmed Paşa izniyle amâr olundu.

harâca kes- “para vermeye mahkûm etmek.”

[13a]

Kıral-ı dâll Donkolad Yanoş ya‘nî Tâkyânûs Kıral az kaldı kim cihân-ârâ olayazup diyâr-ı Acem'de Şâpûr Şâhı ve cümle askerin dendân-ı tîğdan geçirüp iklîm-i Acem'i **harâca kesüp** gâyet cebbâr olup (…)

hatm-i şerîf indir- “Kuranı başından sonuna kadar okuyup bitirmek, hatmetmek.”

[333b]

"Ânın cürmü afv olunmaz. Zirâ biz anı sancakbeğlerinin Revân der-neğine gönderdik. Ol me’mûr olmaduğu yere gider. Anın cürmü sekiz sâ‘atde

bir **hatm-i şerîf indirirse** afv olunur. Ve illâ ana ta‘zîr-i lisân cerâhâtü's-sinândan eşedd lâzımdır."

havfe düş- “korkmak.”

[36a]

Ebü'l-feth Mehemmed Hân Edirne'de halîfe iken İslâmbol'da bir zelze[le]-i azîme olup Ayasofya deyri cânib-i şimâle meyyâl eğrilüp münhedim olur deyü cümle küffâr **havfe düşdüler.**

[261a]

Ve bu üslûb-ı rüsvây üzre ceng mümted olur deyü guzât-ı müslimîn **havfe düşdüler.**

hayrân kal- “çok beğenmek.”

[228b]

Ve meddâh Şerîf Çelebî Şâhnâme-i Firdevs[i]-i Tûsî'de gûyâ Firdevsî kendi idi kim firdevs melekleri gibi pençe-i âfitâb kıssasına oturup **hayrân kalırlardı**, teshîr sâhibi çelebi idi.

hâzır dur- “hazır halde beklemek.”

[7a]

câmi‘ kapusundan bir nûr-ı mübîn berk urup câmi‘ içi nûr iken nûrun alâ nûr olunca cümle Sahâbe-i kirâm [ve] ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ ayağ üzre **hâzır durdular.**

if‘âl bâbına çek- “cinsel ilişkiye maruz kalmak.”

3/[142b]

Andan şeyhzâde Çelebi'nin Hımhım Mehemmed Çelebisi çeşmeye on adım ba‘îd kaldıkda çeşme kesildi. "Hay bunu çok **if‘âl bâbına çekmişler**" deyü azîm handeler etdiler.

imdâd koy- “yardım etmek.”

[20a]

Mesleme hazretleri dahi akîb-i askerden imdâdâ gelüp cümle asker eyyâm-ı muvâfık ile yine Rodos'a varup anda muhâfazada olan asâkir-i İslâm'a zahîre ve **imdâd koyup** İslâmbol'un Yedikulle tarafında keştîleri li-mana koyup (…)

intikâm al- “yapılan bir kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak.”

[72a]

bâlâda tahrîr olunan lu‘bedebâzlıklardan kırk fen ve yetmiş bend ve yüz kırk hevâ oyunlardır kim zorâver [u] dilâver [u] server hünerverler iktizâ mahallinde bu fünûnlardan fenlenüp gazâda düşmandan **intikâm alınur.**

iş başa düş- “kendi işini kendi görme zorunda kalmak.”

[65b]

Benim adım âsî olup **iş başa düşüp** günden güne hâlim müşted olup işte sergüzeşt [ü] serencâmım budur kim ne etdim ise bu Devlet-i aliyyenin hâyır-hâhı olduğum gayretiyle etdim.

iş gör- “iş yapmak, iş yapabilir olmak.”

[78a]

Zîrâ umûr-ı devletde bir **iş görmemiş** Za‘frânborlu'sundan Şeyhzâde nâm bir sûhte idi.

iş işden geç- “bir işin yapılması gereken vakti geçmek.”

[72a]

"Be-meded hünkâr, hemân Allâh duta yohsa **iş işden geçdi**" deyü feryâd ede gördüm. Yine hakîri gürz gibi çevirir.

kadem bas- “varmak, gitmek.”

[9b]

seyâhat ile Kaydefâ'nın diyârına **kadem basup** Kaydefâ Ana'nın dîvânına dâhil olup tarz [u] tavrın ve re’y [ü] tedbîr [u] cünbüş [ü] harekâtın tecessüs ederken

[225a]

Mescid-i Zeynîler: Abdüllatîf Makdisî binâsıdır. (---) Mü’ellifi Monla Husrev'in bu âsitânde savma‘ası vardır. Hakîr ol makâm-ı şerîfde teberrüken bir günde bir hatm-i şerîfi tamâm etmeyince taşra **kadem basmadım.**

kaleme gel- “yazmak, yazılabilir olmak.”

[151a]

Ammâ lisân-ı Çerkes-i nâkesde ba‘zı kelimâtlarında saksığan kuşu sadâsı gibi **kaleme gelmez** boğazdan beyne'l-fükemeyhden kelâmlar var kim aslâ tahrîri mümkün değildir.

kâm al- “üzüntülerini giderip mutluluk kazanmak.”

[120a]

Yine kayıklar ile cümle ahibbâ her cum‘a günleri bu Eyyûb şehri önündeki cezîreler mâbeynindeki halîclere girüp cümle âşıkân [u] ma‘şukân-ı müştâkân bilâ vâsıta birbirlerine dirâğûş edüp felekden **kâm alup** (…)

kan ağlat- “hile yaparak büyük bir üzüntü içine sokmak.”

[195b]

Bâzâr edüp akçesin alırken hisâbında müşterîye **kan ağladup** müşterî gitdikden sonra, "Gidiyi ey yakdım" deyü tefâhur kesb eder bî-insâf kavmdir.

kan dök- “yaralamak ya da öldürmek.”

[13a]

Böyle zâlim ü cebbâr olup nâ-hak **kan dökdüğiyçün** bedeninin ve dişlerinin etleri dökülüp mürd olduğu sene bu Kostantîn anın havfından Roma şehrine firâr etmişdi.

kanın al- “kan dökmek, canını almak, öldürmek.”

[67a]

Ertesi gün asker yine gulû edüp Pâdişâh'dan Hâfız'ı alup gözü önünde ibtidâ Husrev Paşa'nın bir ağası, Husrev'in **kanın almak** içün Hâfız'ın depesinden bir hançer-i {tîz} urup tîz çenesi altından güzer edüp ol ân Hâfız'ı hezâr-pâre etdiler.

kanına gir- “öldürmek.”

[13b]

âhir bunu tedbîr eyledik kim ma‘sûmların **kanına giresin.**

karşu çık- “karşılamak.”

[83a]

Mahalle Urbân-ı kal‘a-i Cezâyir üzre gelirken Cezâyir gâzîleri Urbâna **karşu çıkup** yigirmi bin Urbân-ı uryânı tu‘me-i şemşîr edüp meserret haberleri geldi.

karşu ko- “direnmek.”

[56a]

Kılıç asker ma‘a cebelü bin üç yüz askerdir. Ammâ kerrâtile şâha sağ kol ve sol kol askeriyle **karşu komuşlardır.**

kılıcı arşa as- “zafer elde etmek.”

[42b]

Selîm Hân Mısır'ı muhâsara edüp kâmil (---) ay ceng-i azîm edüp sene 922 târîhinde Sultân Selîm *şivey şivey* lafzı târîh olup üç yüz pâre şehriyle ve yedi bin pâre kurâsıyla eyâlet-i Mısır'ı feth edüp Hayrebeği Mısır hâkimi ve Kemâl Paşazâde Ahmed Efendi'yi kadı‘asker edüp Mekke ve Medîne zabt [u] rabt olunup Selîm Hân hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn olup **kılıcı arşa asdı.**

kılıç çek- “savaşmaya yeltenmek.”

[9b]

Âhir Kaydefâ İskender'i hapsden ıtlâk edüp kendü ile ceng etmeyeceğine ve **kılıç çekmeyeceğine** İskender'e yemîn verüp âzâd etdi.

kılıç kuşat- “kılıç çekerek geçit düzenlemek.”

[78a]

Ertesi ale's-sabâh {mâh-ı Receb'in 25. gün} alay-ı pâdişâhî ile Sultân Mehemmed Hân'ı Ebâ Eyyûb-ı Ensârî ziyâretine götürüp anda **kılıç kuşadup** yine alay ile Edirnekapusu'ndan içeri gelüp ecdâdı Ebü'l-feth'i ziyâret edüp şâhin âşiyânında dünekler gibi hâsodada karâr etdi.

kılıç ur- “kılıç ile yaralamak.”

[22b]

Hârûn küffâra aslâ amân vermeyüp Seyyid Battâl Gâzî bunlara bir **kılıç urmuşdur** kim yine küffârın tevârîhleri üzre üç kerre yüz bin küffâr seyf-i âteş-tâbdan geçdi.

kılıç yetişdür- "mücadele etmek, savaşmak."

[234b]

Ba'dehû hicret-i Nebevî'nin sekiz yüz beşinci senesinde sû'-i tedbîr ve bed-hâh huddâmân re'yiyle Timur Hân, Hind [u] Acem diyârlarından hurûc edüp Yıldırım Hân ile cenge âheng etdükde Yıldırım Hân gördü kim cümle askeri kendüden yüz çevirüp Timur yanına firâr etdiler. Kapu kullarıyla kendüsü yalnız kalup meydân-ı ma'rekede serbâzlık ve kâr-cengârlık edüp niçe yüz Tatar askerine **kılıç yetişdürüp** dilâverlik, servlik ve emîrlik ve bahâdırlık ederdi.

kılıçdan geçir- "kılıç ile yaralamak ya da öldürmek."

[310a]

Kaçan kim guzât-ı müslimîn şâha kal'a[yı] amân ile teslîm etdiklerinde şehr hâricine uryân çıkınca on iki bin askeri cümle **kılıçdan geçirüp** îmân-ı mugallatasına vefâ etmeyüp böyle bî-emânlık etmişdir.

kıyâmet kop- "karışıklık çıkmak."

[29a]

Pâdişâh na'ş-ı Cem'i Bursa'da Murâd-ı Sânî ki Ebü'l-feth'in pederi, Bâyezîd-i Velî'nin dedesidir, anda defn olunmağı emr edüp na'ş-ı Cem'i Bursa'ya götürüp Murâd-ı Sânî cenbinde defn etmeğe mezâr kazarken kubbe-i pür-envâr içinden bir sâ'ika ve bir **kıyâmet kopdu** kim cümle huddâmlar firâr edüp üç gün ol âsitâneye bir ferd-i âferîde girmek muhâl oldu.

kız al- “bir ailenin kızını gelin olarak kendi ailelerine katmak.”

[14a]

Ve Kostantîn Ciniviz kıralından **kız alup** karâbet takrîbiyle kırala ruhsat verüp İslâmbol Halîc'inin şimâl cânibinde Galata nâm kal‘ayı Ciniviz kıralı dörd oğluna dörd kal‘a birbirine muttasıl hisâr-ı azîmler binâ etdi.

kol dolaş- “devriye gezmek.”

[33a]

On üçüncü hâkim: Çorbacıyândır. Her gece sabâha dek on iki yeniçeri çorbacıları beşer altışar yüz tevâbi‘iyle **kol dolaşup** müttehem âdemleri sayd edüp kayd [u] bend ile kapularına gönderüp haklarından gelinir.

[115a]

Pederi, fâtih-i Eğre Mehemmed Hân'dan berü (---) ocağında çavuş kethudâsı olup kânûn-ı kadîm üzre yeniçeri ağaları kola bindikde Deli Çelebi pederi dahi bile **kol dolaşup** kendülere müte‘allik bir mücrim yoldaşları ele girse haps ederdi.

kola bin- “devriye gezmek.”

[178a]

Ardı sıra emîn ve çorbacı ve nâ’ib ve muhtesib esbâb-ı mu‘ayyeneleri ile pür-silâh cebe ve cevşene gark olup enselerinde kafâdâr çifte köçekler ile gûyâ bu ağalar İslâmbol içre **kola binüp** alayköşkü dibine vardıkda bir kaç âdemi "Eksik satar mısın?" deyü seksen deyeneği çırpup ellerinde terâzûlar ile ubûr ederler.

kolan çek- “kayığı karada halatla çekmek.”

3/[118b]

Ve eğer ıyd-ı şerîfe müsâdif olursa nehr-i Tuna üzre azîm salıncaklar kurulup âşık ma‘şuk birbirlerine **kolan çeküp** sallanırlar.

kötek çek- “dövmek.”

[37b]

"Bire var âdem, sen ma‘tûh olmuşsun, ben senin dediğin âdem değilim, var benden şerrin def‘ eyle" deyüp bilâhire Gülâbî Ağa'ya bir **kötek çeker** kim fakîr ihtiyârı sâ’ir temâşâcılar yeniçerinin elinden halâs ederler.

kulak dut- “dikkatle dinlemek.”

[127b]

"Ben anın karnındakin kârhâne sâhibine emânet verdim, tîz ehlimin kabrin bana gösterin" deyüp derhâl kabrine varup **kulak dutar**, görse bir ma‘sûm sadâsı istimâ‘ olunup derhâl gûrun kapağın açup görse bir cân-pâresi vâlidesinin sağ memesin emer, aslâ çürümemiş.

kuş uç- “bir şeyin geçmesine izin vermemek, müsaade etmemek”

[15a]

Ve Kızkullesinden taşra leb-i deryâda cânib-i erbâ‘aya nâzır ejder-i âteş-feşân-misâl yüz pâre balyemez top-ı kûpları vardı kim rû-yı deryâda bu üç kovan toplarından **kuş uçmak** muhâl idi.

[25b]

Zîrâ Sarâyburnu'nda beş yüz pâre top ve Kurşumlu Mahzen tarafında beş yüz pâre top ve Kız Kullesi'nin enderûn [u] bîrûnunda kirpi gibi iki yüz pâre top-ı kûp ile âmâde olup bu üç yerin toplarından rû-yı deryâda **kuş uçmak** ihtimâli yokdur deyü cânib-i bahre mukayyed olmadılar.

[280a]

Bir tüfenkli hod **kuş uçurtmaz.**

lenger bırak- “demir atmak, oturup kalmak.”

[242a]

Menzil-i İçme Suyu : Bu mahalde **lenger bırağup** cümle yârân ile taşra çıkup leb-i deryâda haymelerimiz kurup zevk [u] safâya meşgûl olduk.

mâbeynlerinden su sızma- “çok yakın olmak.”

3/[45b]

Kamusu bir yerde helâk olmalarının sebebi oldur kim mâbeynimize tâ‘ûn girmesin deyü birbirlerin derâğûş edüp eyle çıtâçıt sık olmuşlardı kim **mâbeynlerinden su sızmazdı.**

mahabbet çivisi gir- “cinsel ilişkide bulunmak.”

[16b]

Kaçan kim er ve avret hânelerinde birbirleriyle cidâl edüp bürûdet üzre olduklarında ya er kişi, ya zen kişi ol amûdu dirâgûş etdükde elbette ol gece mâbeynlerine **mahabbet çivisi girüp** bu tılısmı icrâ eden Aristetalis Hekîm'in rûhu şâd ve mahabbet edenlerin gamgîn gönülleri âbâd olurdu.

mekik at- “cinsel ilişkide bulunmak.”

3/[143b]

Üçüncü gün hikmet-i Hudâ: {Leylek murgı yumurtalarını tebdîl eden Uşkurta nâm sekbân huddâmı Debbâğoğlu benâm şakî nîm-mest olup bir nigâr-pâre-i ma‘hûdesinin hânesine girüp üstâd-ı cüllâh-vâr fâhişesinin kârhânesin kurup **mekik atarken** avretin kocası ale'l-gafle içeri girüp görse kim kârhâne meydânda don ağacıyla kurulu üstâd-ı şirinkâr durma çalışup **mekik atar**.

menzil al- “yol katetmek.”

[28a]

Ahâlî-yi kal‘a bir dahi top doldurup kerteye alınca iki sâ‘atde gemiler yigirmi mîl **menzil aldılar.**

minnete geç- “yapılan iş iyiliğe sayılmak.”

[84b]

Cümlesinin kelleleri ve kapudanları ve hınto arabaları ve cebehâneleri cümle alay-ı azîm ile Der-i devlete gönderilüp bu Seydî gazâsı aslâ **minnete geçmeyüp** mukâbelesinde bârekallâh bile demediler.

mutâbık gel- “uygun düşmek.”

[23a]

Rivâyât-i Kurtubî böyle îrâd eyleyüp *Târîh-i Yanvan*'a **mutâbık gelmişdir.**

mûy-ı rakîki kırk yar- “etraflıca düşünmek, detaylı olarak ele almak.”

[75b]

Hükemâ-yı kudemâ aklıyla bir mûy-ı rakîki **kırk yarup** akdan karayı fark etdiler ve eflâke ilm-i hendese ile nerdübânlar bulup riyâzât [u] mücâhede ile âsumâne urûc edüp maksûd [u] merâmlarına yetdiler.

müjde getir- “bir kişiye hediye getirmek.”

[61a]

Cebecibaşı nâm bir kâfir mübârek kulağın kesüp Dâvûd Paşa'ya **müjde getirdi** ve na‘ş-ı şerîfin Atmeydânı'nda Sultân Ahmed türbesinde defn etdiler.

nân [u] nemek gayretine düş-[48] **"sevgi ve saygı neticesinde yemin etmek."**

[65b]

Bu Abaza lalan dahi **nân [u] nemek gayretine düşüp** âyâ veliyy-i ni'am efendim Osmân Gâzî'nin intikâmın bu âsî kâfirlerden nice alam derken hikmet-i Rabbânî ammin Mustafâ Hân, Erzurûm eyâletin (---) sene târîhinde ihsân eyledikde gördüm ki, bir kal'a-i Kahkahâ ve şiddet-i şitâsı bî-bahâ her gün Lala Paşa merhûm câmi'inde edâ-yı evkât-ı salât etdikce yeniçeri aşkıyâları önüme gelüp eydirler.

nevbet bekle- "bir yeri ya da bir kimseyi korumak amacıyla belli bir yerden ayrılmamak"

[129b]

On birinci hâkim, yine yeniçeriyân ocağı mûmcularından bir ihtiyâr mûmcu gediği ile **nevbet bekler.**

nûr yağ- "ilahi bereket, bağış gelmek."

[22b]

Zîrâ bu cebbâne üzre niçe bin kerre leyle-i kadirlerde **nûr yağduğın** niçe bin sulehâ-yı ümmetden kimesneler müşâhede etmişlerdir kim ol mahalli ziyâret etmeden hâlî olmamak gerekdir.

omuz omuzu sök- "kalabalıktan hareket edememek."

[19a]

[48] bk. (Samsakçı 2008)

Eyle bir sevâd-ı mu‘azzam şehr-i kebîrdir kim şehr-i İslâmbol içre bin âdem merhûm olsa yine âdem deryâsından **omuz omuzu sökmez** böyle bir gulgule-i Rûm'dur.

[172a]

Sâhib-i vefk olmağile dükkânında müşterîden **omuz omuzu sökmeyüp** cemî‘i vüzerâ ve a‘yân-ı kibâra niçe bin sîm-i hâlis meşrebeler ile şerbet taşınır.

ömür kemânın yas- “vefat etmek.”

[100b]

Sekiz sene hilâfetinde sekiz yüz kal‘a feth edüp âhir senesinde Mısır feth olup pederinden hilâfeti Çorlu ovası'n da dest-i kahr ile alup yine Çorlu'da çorlu olup sene (---) târîhinde merhûm olup bu kadar gazâ eyleyüp kılıcın arşa asdı, âhir-i kâr **ömrü kemânın yasdı.**

önün al- “durdurmak için önüne geçmek.”

[216b]

Hattâ Cüvân Dilsiz taşın **önün alam** sandı, altında kalup hurd olayazdı. Ol taş niçe zamân Okmeydânı'nda kaldı ve Nâsır Habîb bir kîse ihsân aldı.

özür dile- “affını istemek.”

[149b]

Hazret-i Mûsâ, taşdan bu kelimâtları istimâ‘ edüp taşdan **özür dileyüp** eyitdi: "Yâ hacer ben seni on iki kerre urup deldim, hele beni afv eyle dervîşe dervîşân" deyü temennâ edüp **özürler diledi.**

parmakların ısır- "şaşırmak."

[45b]

Kapuların Hind sadefkârîsi kanatların gördükçe başların salup ikişer **parmakların ısırırlardı**.

pây-ı şerîfleri yere basma- "çok sevinmek."

3/[175a]

Hemân dilrîş u dervîş bu gûne âşıkâne cevâbları istimâ' edüp **sürûrundan pây-ı şerîfleri yere basmazdı**.

perende at- "havada dönerek takla atmak."

[228a]

Kimi bir biri üzre çıkup el ele olup aşağı zeber-dest âdemler deverân edüp üstünde çelebiler gûnâ-gûn lu'bedebâzlıklar edüp ba'dehû mâ-i zülâle **perende atarlar**.

3/[118b]

Ve niçe bin âdem Tuna üzre buz kayarken ra'd gibi şakıyup giderken bir **perende atup** yine aslâ tetiğin bozmayup kayarak gider.

posta geçir- "yolcu etmek."

3/[128b]

Andan yine mü'eddebâne taşra çıkup fukarâ meydânında yüz elli mikdârı pîr ü cüvân cân-ı cânânları ile öpüşüp görüşüp hakîri **posta geçirdiler.**

râst gel- "(yolunda gitmek) tesadüf etmek, denk gelmek."

[8a]

"Yürü işin **râst gele,** el-Fâtiha"

rehin al- “bir şeyi ya da bir kimseyi alıkoymak.”

[20a]

her sene birer kadırga yükü mâl-ı hârac vermek üzre sulh edüp Hırkîl kıral-ı dâllin veled-i nâ-pâkin pâk etmek içün serdâr-ı zafer-şi‘âr **rehin alup** (…)

revâ gör- “uygun bulmak.”

[195b]

Bunlar kâr-ı kadîm olup İmâm-ı A‘zam ve Hümâmü'l-akdem paşmağı yapmak ile pabuccu bekârlarıyla alayda gitmeği **revâ görmeyüp** başka alay ile kavvâfâna yamak oldular.

ru‘b u haşyet çek- “korkmak.”

[132a]

Her bir top bu minvâl üzre kırkar ellişer kerre atıldıkda} ejder-i heft-ser-misâl gıjgırdıklarında âdemin zehresi çâk olup {zemîn [u] âsumân dir dir ditreyüp cemî‘i düşmen **ru‘b u haşyet çekerler.**

ruhsat ver- “izin vermek, müsaade etmek.”

[14a]

Ve Kostantîn Ciniviz kıralından kız alup karâbet takrîbiyle kırala **ruhsat verüp** İslâmbol Halîc'inin şimâl cânibinde Galata nâm kal‘ayı Ciniviz kıralı dörd oğluna dörd kal‘a birbirine muttasıl hisâr-ı azîmler binâ etdi.

sâ‘at dut- “zamanı gözlemek.”

[131a]

Ba‘dehu top dökecekleri günde cümle halîfe ve üstâdlar ve dökücübaşı ve topcubaşı ve vardiyanbaşı ve muvakkıt eline kum sâ‘atin alup ve kârhâne imâmı ve mü’ezzinânı ve du‘âcıları cümle cem‘ olup du‘â ve senâ ile sadâ-yı "Allâh Allâh" ile iki furuna dahi âteş edince muvakkıt **sâ‘at dutup** mezkûr mekik çam odunların ale'l-ittisâl tuç kubbesinin iki taraf deliklerinden bırakmadadırlar.

sadâ ur- “ses çıkarmak.”

[18a]

Meselâ mâh-ı hamsînde hamsîn balığı sûreti **sadâ ursa** Karadeniz'de aslâ hamsi balığı kalmayup cümle İslâmbol'a gelüp der-kenâr olup cümle ahâlî-i Makdon, hamsîn balığı ile hamsîn yevm kifâflanırlardı.

saf bağla- “yer almak, yerleşmek.”

[24a]

İllâ Yıldırım Hân şecî‘ ve bahâdır pâdişâh olmağile Timur-ı bî-nûra ser-fürû etmeyüp Timur, Yıldırım Hân üzre gelüp (---) nâm sahrâda iki asâkir-i bî-pâyân **saf bağlayup** ceng-i âheng mahallinde Yıldırım Hân'a dilgîr olan eşkinci Tatar tâ’ifesinden hemân on iki bin asâkir-i Tatar, Timur cânibine firâr etdiler.

3/[15b]

Sultân Bâyezîd asâkir-i anîdiyle Konya sahrâsında bedîd olunca şehzâde Selîm tarafından imdâda gelen Vezîr Mehemmed Paşa azîm asker ile çarhaya çıkıp Konya kal‘ası altında iki birâder askeri birbirine mukâbil **sâf bağladılar.**

saltanat sür- “hükümdarlık etmek.”

[98a]

İki sene **saltanat sürüp** sabîdir deyü küffârın vefret [ü] kesretinden hal‘ olunup pederleri Murâd Hân pâdişâh olup kendüler Ma‘nisa'ya hâkim oldular.

sancı dut- “birdenbire ve şiddetli ağrı gelmek.”

[184a]

Bir atı **sancı dutsa** anın kabri üzre atı gezdirüp anın boğazına bir burgu asa kosalar bi-emrillâh at selâmet bulur.

sarık boz- “okçulukta mesafe atışlarından rekor kırıldığını ifade etmek amacıyla kullanılan bir tabirdir.” (Bulut 2001: 98) “Menzilde rekor kırıldığını haber vermek için havacıların sarık çözüp havaya fırlatması, destar bozmak (Yücel 1999: 421).

[336a]

Gerçi herkes ile hüsn-i ülfet içün güler ve oynar ve **sarık bozup** güleş eder ve murâdı üzre satranc oynarken piyâde yerine şâhı verüp atı fil gibi oynardı.

sayha ur- “(kuş) ses çıkarmak, çığlık atmak.”

[16b]

Ba‘dehu Kostantîn bu amûd-ı âlî üzre bir sığırcık kuşu timsâli tılısm edüp yılda bir kerre ol murg kanat kakup **sayha urdukda** cemî‘i tuyûr minkâr [u] nâhunları ile üçer dâne zeytûn getirdikleri bâlâda münâsebetiyle tahrîr olunmuşdur

sefer eş- /sefere git- “bir sefere gitmek, katılmak.”

[54b]’de sefere gitmek olarak da kullanılmaktadır. **[54b]** Nevbetleri geldikde ol tîmârın mahsûlün alup **sefere giderler.**

[50a]

Ve kânûn-ı Süleymân Hân budur kim her kankı beğlerbeği ne mikdâr hâssa mutasarrıf ise beş bin akçede bir mükemmel cebelüleri ile **sefer eşmek** kânûndur.

[53a]

Yüzden mütecâviz aşîret beğleridir kim erbâb-ı zü‘amâ mertebesi gibi hükûmet edüp sancağı beğleri ile **sefer eşerler.**

[280b]

Bu cümle erbâb-ı zü‘amâ ve erbâb-ı timar kânûn üzre cebelüleriyle üç bin asker olup alaybeğisi ve paşası sancağı altında **sefer eşerler.**

[321b]

Hîn-ı ma‘rekede ***[321b]*** paşasının ve mîr-i livâsının ve alaybeğilerinin sancağı altında **sefer eşmek** şartıyla bin altmış pâre kurâlardan mahsûl yerler ve senevî cümle erbâb-ı timarın bin altmış pâre kurâdan üç yüz yigirmi kîse-i Osmânî hâsıl olup erbâb-ı zü‘emâ ve erbâb-ı timar tenâvül ederler.

selâm al- “birinin selamlamasına karşılık vermek.”

[7a]

Cümle Huzzâr-ı meclis "Ve aleykümü's-selâm yâ Resûlallâh ve yâ Seyyide'l-ümem" deyü **selâm aldılar.**

ser çek- “uzanmak.”

[230b]

Kâmil beş sâ‘atde kulle-i cihân Keşîş Dağı'nın tâ zirve-i a‘lâsıdır kim eflâke **ser çekmişdir.**

ser çıkart- “görünmek.” krş. baş çıkar-

[309a]

Ve Erzurûm Valisi Küçük Ahmed Paşa, cânib-i şimâlinde elli pâre şâhî darbzânlar ile bir tabye-i âlî üzre derûn-ı kal‘ayı ve burc [u] bârû üzre sürhserânlara **ser çıkardmayup** derûn-ı kal‘ayı harâb [u] yebâb ederdi.

sikke kazı- (bk. sikke kes-)

[252a]

Hattâ Selîm-i Evvel bu şehrde müştakk olup âlem-i sabâvetinde zer-nişâncılık ilmin tahsîl edüp pederi Bâyezîd Hân ismine Darbhâne-i Tarabefzûn için **sikke kazırdı.**

sikke kes- “devlet kurucusunun adına para bastırmak.” (Özcan 2005: 238)

[248b]

Ba‘de'l-feth Mehemmed Hân taht edinüp **sikke kesüp** hutbe tilâvet edüp üç sene bu şehrde sâkin olup cânib-i şimâlinde olan Gürcîstân Mikrilistân ve Abazistân'ı bi'l-cümle mutî‘ [ve] münkâd edüp Şehzâde Bâyezîd Hân'ı hâkim edüp bi'z-zât kendüleri taht-ı sâlisi olan İslâmbol'a gitdiler.

söz at- “laf atmak, söz söylemek.”

[114b]

Rûz-ı tavîlde Kâsımpaşa salâhânesi cisri üzre oturup âyende ve revendeye, "Şalla Ka‘be'ye gidesin Ahmed çebu, şalla Ka‘be'ye gidesin Mehemmed çebu" deyü **söz atardı.**

söz gezdir- “bir sırrı başkasına aktarmak, laf taşımak.”

[241b]

Evden eve müsâferet edüp **söz gezdirme**, zemm ü nemm ü gıybet u mesâvîden ârî ol.

summun bükmün dur- “suç işlemiş gibi utanarak ya da korkarak durmak.”

[40b]

"Sultânım, ben bir üstâd-ı kâmil mi‘mâr [u] mühendis-i âmil idim. Bu âdem, ‘Benim câmi‘im niçün alçak edüp iki direğim kesdin’ deyü benim iki ellerim kesüp beni kâr [ü] kesbimden ve kifâf-ı nefsimden alıkoyup ehl [ü] iyâlim beslemeğe iktidârım kalmadı. Emir şer‘-i şerîfin" deyüp **summun bükmün durdu.**

sürmelerinden gözlerin çal- “çok ince bir şekilde hırsızlık yapmak.”

[155a]

Ammâ bu tahrîr olunan hemyân kesiciler ve hırsızlar ve uğursuzlar ve nûrsuzlar cümle defter ile asesbaşı ve subaşıya vergi verüp İslâmbol'un izdihâm çârsû-yı bâzârlarında ve cem‘iyyet-i kübrâ yerlerinde taşradan gelmiş garîbü'd-diyârların **sürmelerinden gözlerin çalup** fakîr herîfler sürme ile kalırlar.

şa‘şa‘a sal- “ün yaymak.”

[23b]

Ba‘dehu Osmâncık Anatolu vilâyeti ıtlâk olunan diyâr-ı Germiyan [ve] Karaman-ı Rûm'a ümmet-i Muhammed velvele-ârâ müstevlî olup **şa‘şa‘a saldılar.**

şebhûn sal- “gece baskını yapmak.”

[317b]

Ba‘zı sene tâ Kırım diyârına ılgar edüp **şebhûn salanlar** Azak kal‘ası kurbunda Gügümlü Suyu kenarında Mısır'dan ma‘zûl Gürcî Mustafâ Paşa'yı şehîd etdiler.

şemşîr-i âteş-tâbdan geçir- “kılıçla yaralamak ya da öldürmek.”

[141a]

Hârûnu'r-Reşîd iki kerre yüz bin asker ile bir sene mürûrunda tekrâr İslâmbol'u muhâsara edüp üç gün üç gece ceng-i azîm edüp Seydî Battâl ve gayrı guzât on sekiz bin küffârı **şemşîr-i âteş-tâbdan geçirüp** (…)

şifâ ver- “iyileştirmek, sağlığa kavuşturmak.”

[13b]

anlar dahi hâzır olup vâveylâ vü vâveledâ deyü feryâd etdüklerinde kıralım merhamet edüp cümle ma‘sûmları âzâd etdüğinizde du‘âları müstecâb olup anlara rahm etdüğinden Hırıstos dahi sana merhamet edüp **şifâ verdi"**

tâkat getir- “mücadeleye gücü yetmemek.”

[128a]

Ba‘dehu Galata'da Aronda Kıral, Rûm keferesiyle yek-dil [ü] yek-cihet olup rûz-merre Kostantıniyye'ye istîlâ eden İşpanya keferesiyle ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl ederek İşpanya şeb [u] rûz cenge **tâkat getiremeyüp** bir gece Yedikulle tarafından gemilerine süvâr olup İşpanya'ya firâr edüp Rûm keferesi yine Kostantıniyye'ye mâlik olup boybeği şeklinde hükûmet ederlerdi.

tamga vur- “damgalamak.”

[187a]

Eğer içi boş dökme makûlesi bir kâr olursa içine alçak lehem doldurup hâlis gümüş hisâbına sâhibine muhâsebe veren kuyumcunun bu gûne dökme işlerinin bir kaçın kırup içinde ziyâde lehem bârı var ise gayrıların dahi kırup sâhibine verüp **tamga vurmaz.**

târîh çık- "tarih yazmak."

[323b]

Sene 987 târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis asrında Lala Kara Mustafâ Paşa serdâr-ı mu'azzam olup Anadolu Vezîri Ca'fer Paşa ve Şâm Vezîri Vezîria'zam Tavîl Mehemmed Paşazâde Hasan Paşa ve Milânlı Alî Paşa ile cümle yüz bin asâkir-i nusret-me'ser bu Kars hâkine gelüp meks etdükde kızılbaş-ı bed-ma'âşın harâb [u] yebâb etdüğü Kars'ı imâr etmeği ma'kûl görüp ta'mîr ü termîme mübâşeret etdiklerinde Rûmeli Paşası Mahmûd Paşa kulundan bir çâr-kûşe beyâz mermer üzre Arabî celî hattıyla bir **târîh çıkup** aşağı varoşun kıbleye nâzır kapunun cenbine komışlardır kim ol târîh budur: (…)

târîh düş- "bir olayın tarihini not almak."

[105b]

Ammâ Melek Ahmed Paşa, Kaya Sultân'ı aldıkda **târîh düşmüşdür:** (…)

taş taş üzre taşı kalma- "yıkmak, darmadağın etmek."

[68a]

Revân'dan on altıncı günde menzil-i şehr-i Tebrîz-i dilâvîze dâhil-i hıyâm olup derhâl Tatar-ı gâret-şi'âr-misâl asker-i İslâm şehr-i Tebrîz içre velvele salup gâret ü tâlân ve halkın esîr [u] nâlân ve ihrâk bi'n-nâr ile cemî'i hânedânların hâk ile yeksân edüp **taş taş üzre taşı kalmadı.**

taşa dut- “taşlamak.”

[120b]

Ebâ Eyyûb serdârlık ile İslâmbol'u muhâsara edüp Galata'yı feth edüp İslâmbol'u feth etmek sadedinde iken küffâr sulh edüp be-kavl-i sulh Ebâ Eyyûb Ayasofya içre ibâdet edüp avdetde Eğrikapu'da küffâr bunları **taşa dutup** Ebâ Eyyûb taş ile mecrûhen merhûm oldu.

tepere çal- “yıkmak, yenmek, öldürmek.”

3/[32b]

Celâlîlerin kırkar ellişer dirhem dalyan tüfenklerine bakmayup şâmlı Osmân Ağa siperin yüzüne dutup şemşîr-i âteş-tâbın eline alup at sürüp önüne geleni **tepere çalup** alayları bölük bölük bölüp sübû‘ gibi ra‘d-vâr gürleyüp kılıç ururdu.

top çek- “savaşta kullanılan topları taşımak.”

[55a]

Bu zikr olunan piyâde ve müsellemân tâ’ifesinin beğleri Yörüklerin nevbetleriyle sefere ihrâc edüp **top çekmek** ve şâhrâh ma‘leml[er]ini tathîr edüp asker-i İslâma zahîre götürmekdir.

tüşün ver- “sıralamak.”

[9a]

asker-i Tatar-ı adû-şikâr ile Heyhât sahrâsında Kertmeli ve Biyim ve Eşim nâm yurdlarda **tüşün verüp** meks etdükde on kerre yüz bin sabâ-sür‘at esb-i tâzîlere su vermek içün eşmeler hafir ederken rimâl-ı türâb içre deniz mahlûkâtının alâmetleri çıkardı.

tütün iç- "tütünü yakıp dumanını içine çekmek."

[105a]

Bundan ma'lûm oldu kim rû-yı arzda **tütün içmek** kadîm imiş. *Ve's-selâm*.

[211b]

Ve buna mahsûs Boğuk Kapudan ve Mustafâ Korsa taklîdi ve Rûmeli Hisârı dizdârı taklîdi ve Tiryâkî Ağazâde, **tütün içerken** Sultân Murâd Hân basdığı taklîdi hummûs-ı Nahşivânî-misâl taklîdleridir kim âdem gülmeden gaş olur.

usret çek- "zorlanmak."

[263a]

Nehr-i Muş: Azîm sudur, bunu dahi yüz bin renc [u] anâ ile şiddet-i şitâ ile yeldirüp cümle silâhları tulumlara koyup karşu tarafında sehl meks olundu. Zîrâ asker geçmede **usret çekildi.**

3/[8b]

Müftîsi ve nakîbü'l-eşrâfı ve a'yân, kibâr [u] eşrâfı çokdur. Ve sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehr nâ'ibi ve şehr muhtesibi ve şehr subaşısı vardır, ammâ kal'ası bir püşte üzre olmağıla fethinde **usret çekilüp** harâbdır.

var kuvveti bâzûya getir- "gücünü toplamak."

[22a]

Var kuvveti bâzûya getirüp yedi gün yedi gece ceng-i Muhammed-i Arabî edüp yedi kerre küffâr üzre galebeler edüp (…)

vatan dut- "yerleşmek, yuva yapmak."

[174b]

Esnâf-ı sayyâd-ı çömlekçi: Bunlar limanlarda ve Kâğızhâne sazlıklarında ipler ile bağlı çömlekler bırağup içine kaya balıkları girüp **vatan dutarken** dutulup kebâb olur.

vâveylâya düş- "yaygara çıkarmak, bağırmak."

[349a]

Bunda ol gice karlar yağup dipi ve boranlar olup cümle asker el ayak dutmadan kalup **vâveylâya düşdüler.**

3/[173b]

Ve kırk bin altun ağalarıma ve kırk bin altun Mekke ve Medîne'ye deyü cümle vüzerâya vasiyyet edüp üçüncü gün dâr-ı bâkîye intikâl edüp cemî'i İslâmbol'a **vâveylâya düşdü.**

velvele sal- "coşku vermek."

[19b]

Hazret-i Risâlet-penâh vücûda gelüp rû-yı zemîne **velvele salup** kırk yaşında sâhib-i nübüvvet oldukda ba'de hicreti'n-nebeviyye 17 sene sonra Mekke-i Mükerreme'yi Kureyşler destinden feth edüp zamân-ı sa'âdetlerinde Şâm-ı şerîf dahi feth olundu.

velvele ver- "korku ve coşku salmak."

[48b]

Alî Beğ ibn Malkoç Beğ: Pojeğa beği iken Hırvadistân'a **velvele vermişdir.**

[73b]

Andan Kapudan Ca'fer Paşa oldu. Sene 1043. Bostâncıbaşılıkdan bir şedîd kapudan oldu kim cemî'i kâfiristâna **velvele verdi.**

vücûd ver- “dinlemek.”

[115b]

Bir kerre üç gün gece "Kızıl Adalar'da yankın vardır" deyü feryâd etdi. "Dîvâne kelâmıdır" deyü kimse **vücûd vermedi**.

vücûda gel- “doğmak.”

[59a]

Hamd-i Hudâ kim böyle bir azîmü'ş-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb asrında **vücûda gelmişiz.**

[158a]

Bu duhterin hemşîresi Mâriye ***[158a]*** câriyeyi Hazret-i Resûl kendiler alıkoyup Hazret-i İbrâhîm ibn Resûlullâh ol Mâriye câriyeden **vücûda geldi.**

vücûda getir- “yaratmak.”

[8a]

bu arz [u] semevâtı ve mülevven kâ’inâtı ademden **vücûda getirdi**

yan çal- “önemini yitirdiği için kaçınmak, vazgeçmek.”

[65b]

Sâ’ir vüzerâ ve ümerâlar beni peraya atup **yan çaldılar**.

yelken yırt- “yelkeni hazır edip denize açılmak.”

[221a]

Keşân-ber-keşân âhen-i keştî çeküp cümle levendât hâzır-bâş olup du‘â vü senâ ile **yelken yırtup** "Hudâ âsân ede!" deyü Fâtiha tilâvet olunup sıyırma pupa-rû[z]gâr ile tarfetü'l-ayn içre Sarâyburnu akındısı girdâbın âsân vech ile ubûr edüp bâdbân-ı murâdı Bursa'da Murâdiyye cânibine mün‘atıf ve

[i]râdet-i cüz'îyi ol tarafa münsarıf edüp keştî içre herkes cavk cavk ve şavk şavk sohbet etmede.

yem kesdir- "yolda durup hayvanlara yem yedirmek."

[361b]

Sahib-i devlet efendimizden mektûbları alup kasaba-i Istanoz'dan Engürü'yü ve Hüseyin Gâzî'yi ve Balıkhisâr'ı geçüp karye-i Sarıalan'da meks eyleyüp anda **yem kesdirdik.**

yire geç- "çok utanmak."

[358b]

Hemân biri "Evliyâ Çelebi! Gel bir bozacığımız iç" dedi. "Hay benim bozahâneye girdiğim gördüler" deyü hicâbımdan **yire geçdim.**

yürek oyna- "kalbin çarpması, hafakan."

[39a]

Bir âdem **yürek oynamasına** ve hafakân marazına mübtelâ olsa üç cum'aertesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan ale's-seher aç karnına üç kerre nûş ede be-izn-i Hudâ rehâ bulur.

[227a]

Nûş edenin hafakanın ve zahîr marazın ve **yürek oynamasın** def' eder.

yüz çevir- "ilgiyi kesmek."

[234b]

Ba'dehû hicret-i Nebevî'nin sekiz yüz beşinci senesinde sû'-i tedbîr ve bed-hâh huddâmân re'yiyle Timur Hân, Hind [u] Acem diyârlarından hurûc

edüp Yıldırım Hân ile cenge âheng etdükde Yıldırım Hân gördü kim cümle askeri kendüden **yüz çevirüp** Timur yanına firâr etdiler. Kapu kullarıyla kendüsü yalnız kalup meydân-ı ma‘rekede serbâzlık ve kâr-cengârlık edüp niçe yüz Tatar askerine kılıç yetişdürüp dilâverlik, servlik ve emîrlik ve bahâdırlık ederdi.

yüz dut- “yönelmek.”

[114a]

Kazancılar câmi‘i müderrisi iken Geysûdâr Mehemmed Efendi'yle ihtilât edüp cemî‘i kitâbların Hayreddîn câmi‘ine vakf eyleyüp bu dahi geysûdâr olup harâbâta **yüz dutdu.**

[330a]

Hikmet-i Hudâ vakt-i asrda yine leb-i nehr-i Çoruğ ile bir kırk elli pâre Laz meneksile kayıkları zâhir olup cereyân ederek gelirken gördüler kim derûn-ı kal‘ada ümmet-i Muhammed mâl-â-mâl ve bîrûn-ı kal‘ada hem-çünân hayme ve hargâh-ı asâkir-i Âl-i Osmâniyân deryâ-misâl meks etmişler, hemân cümle kayıklar gerü dönüp firâra **yüz dutdular.**

yüz sür- “kavuşmak.”

[6b]

"Âyâ âlem[i] temâşâ edüp Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] Şâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na **yüz sürmek** müyesser ola mı?" deyü zâr [ü] giryân ve serserî ve nâlân olurdum.

yüzü dön- “morali bozulmak.”

[261a]

Bu hâl ile küffârın yine imdâdı gelmeyüp küffâr me'yûs oldu. Ammâ la'în küffâr zir-i zemînde bî-bâk ü bî-pervâ gûnâ-gûn kemîngâhlar kurup ve niçe dâm-ı tezvîrler ve şarampav domuz delikleri idüp ileri varan ümmet-i Muhammed'i şehîd ide ide **halkın yüzü döndü**.

yüzü gül- "mutlu olmak."

[63b]

Ganî ve fakîrin **yüzü güldü.**

zafer bul- "kazanmak."

[9b]

İskender bu Kaydefâ mülküne bir vech ile **zafer bulmayup** (…)

zahrın yere getir- "yenmek üzere kişiye sırt üstü devirmek."

[72a]

İşte merhûm Murâd Hân tüvânâ yiğit olmağile mezkûr fünûnların çoğunu bilüp icrâ edüp elbette hasmın bir fen ile **zahrın yere getirirdi.** Tâ bu mertebe gürbüz er idi.

zencîre ur- "bir tutsağı zincirlere bağlamak."

[162a]

(…) Kazak şaykaları ceng-i azîm eder şekilli olup kâfir gemilerin feth edüp haçlı peykerlerin ser-nigûn edüp içinde olan Marile keferelerini demir **zencîrlere urup** (…)

ziyâfet çek- "miktar ve nitelik olarak iyi yemekler yemek."

[284b]

Paşa ve sâ'ir temâşâcılar âlem-i hayretde kalup ol mahalde paşaya bir **ziyâfet-i azîm çekdiler** kim Taban Ahmed Ağa ziyâfetine gâlib idi.

zolta kes- "zolta adlı parayı bastırmak."

[85b]

Elli bin kâfir ile ***[85b]*** taht-ı Boğdan olan Yaş şehrin zabt edüp yeni **zolta kesmeğe** başlayup diyâr-ı Boğdan'ı kabza-i tasarrufa aldı.

1.3.4. Bir Yanı Zarf-fiil Bir Yanı Asıl Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri

Tasvir fiilleri araştırmacılar tarafından farklı adlarla anılmış bir dil bilgisi kategorisidir. Korkmaz (2007b: 208), Banguoğlu (2007: 488), Topaloğlu (1989: 140), Toprak (2005: 93), Güner (2008: 406) *tasvir fiili*; Ergin (2002: 386), Bilgegil (2009: 268), Ediskun (2007: 228), Ercilasun (1984: 45) *bi(r)leşik fiil*; Hatiboğlu (1969: 84), Hengirmen (1998: 268-272) *ulaçlı birleşik eylem*; Gencan (2007: 358) *özel bileşik eylem*; Deny (1941: 465-478) ise *karmaşık fiil* demektedir.

Gabain, bu kuruluştaki birleşik fiiller için *u* yahut *p* almış bir mantıkî esas fiilden sonra kullanıldığında kendi anlamlarını kaybedebileceklerini söylemektedir. Gabain ayrıca böyle birleşik fiilleri yüklem olarak iş gördükleri gibi vasıflık vs. olarak da iş görebildiklerini belirtmektedir (Gabain 2007: 90).

Kononov'un eserini anlatan Tekin, bu yazısında Kononov'un bu hususta düşüncelerine de yer vermiştir. Kononov, sintaktik yolla oluşan bu tarz fiillerin iki çeşit olduğunu söyleyerek "*fiilin –(y)a'lı ve –(y)ıp'lı zarf şekli ile tadil edici bir fiilin birleşmesi*" ve "*fiilin partisip şekli ile olmak/bulunmak fiillerinden birinin birleşmesi*" şeklinde bu çeşitleri açıklamaktadır. Tekin, Kononov'un tadil edici fiiller dediği fiillerin *devamlılık, güç yeterliği* vb. bildiren *vermek, durmak, gitmek, gelmek,*

kalmak, bilmek vb. gibi fiiller, yani *descriptif* fiiller olduğunu söylemektedir (Tekin 1959: 345).

Timurtaş, tasvir fiillerinin *–a, -e* yahut *–u, -ü* gerundium şekillerine hususî fiiller eklemek suretiyle yapıldığını ve devamlılık, çabukluk, yaklaşma ve iktidar fiilleri olmak üzere dört çeşit olduğunu belirtmektedir (Timurtaş 2005: 160).

Karaağaç isimlerle yapılan birleşik fiillerde olduğu gibi bu fiillerle yapılan birleşik fiil öbeklerinde de yardımcı fiilin geriye doğru işlev gördüğünü yani yardımcı fiilin yönünün geriye doğru olduğunu söylemektedir. Karaağaç bunu Türkçenin yapımlık yönü olarak tarif eder ve yardımcı fiilin bir fiilden fiil yapma eki gibi çalıştığını söyler (Karaağaç 2009: 158).

Tasvir fiilinin zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıdığını söyleyen Korkmaz, bir yardımcı fiilin özel bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiillerin tasvir fiili olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007b: 208). Korkmaz diğer çalışmasında iki fiilin birleşmesinden oluşan bu birleşik fiillerin birinci fiilinin zarf-fiil kuruluşunda olduğunu söylemekte ve buna esas fiilin anlamını tasvir eden, ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiilin eklendiğini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 151).

Fiil birleşmeleriyle ilgili yapılmış çalışmalardan birisi de Gökçe'ye aittir. Gökçe her iki unsuru da fiilden oluşan (fiil+fiil) yapılarını ele almıştır. Gramerleşme teorisinin ışığıyla bu tür fiil birleşmelerini inceleyen Gökçe, ünlü *–(y)I, -(y)U, -(y)A* veya ünsüz *–B, -(y)IB, -(y)UB* zarf-fiil eklerinden birini almış sözlük birimsel bir fiil ile bunu izleyen fiillerin görünüş ve kılınış işlevlerini ele almıştır (Gökçe 2007).

Tasvir fiillerinin yapısına söz dizimi açısından bakıldığında birinci fiilin ikinci fiile bağımlı olduğu görülmektedir. Ancak anlam ve hareketin özelliği bakımında ikinci fiil birinci fiile süreklilik, anilik, yeterlilik ve yaklaşma anlamları katmaktadır.

Araştırmacıların Türkçenin farklı dönemleri için yaptığı açıklamalarla birlikte Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan bu kuruluştaki fiillerin "Süreklilik, Tezlik, Yeterlilik ve Yaklaşma" bakımından anlam teşkil ettiği görülmektedir. Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu tarz birleşik fiiller aşağıda gösterilmiştir.

1.3.4.1. Süreklilik Fiilleri

Süreklilik fiilleri ile ilgili Korkmaz esas fiilin *–(y)A, -(y)I* ve *–(y)Ip* zarf-fiil biçimleri üzerine *dur-, gel-, kal-, gör-, koy-* yardımcı fiillerinin getirilmesiyle oluşturulduğunu söylediği süreklilik fiillerinin yardımcı fiillerin esas fiile kattıkları anlam incelikleri, türlerine ve birleşme biçimlerine göre bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapıladurma, bir zamandan beri yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma niteliğinde olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 152).

Seyahatnâme'de yer alan süreklilik fiilleri şu yapılarda görülmektedir:

Fiil-Ip+dur-

Fiil-(mIş)+dur-

Fiil-(I)r/-(U)r+dur-

Fiil-(Zarf-fiil eki -A/-I)+Fiil (ko-/dur-/gel-/gör-/git-)

Süreklilik fiillerinden *Fiil-Ip+dur-, Fiil-(mIş)+dur-* ve *Fiil-(I)r/-(U)r +dur-* yapılarıyla kurulmuş olan birleşik fiiller anlam olarak ifade edilen hareketin belirli bir zaman içerisinde yapılmakta olduğunu göstermektedir. Bu ifadelerdeki fiilin gösterdiği hareket belli bir zaman içerisinde yapılmakta olduğu gibi içinde bulunduğu zamanda da sürmektedir.

Fiil-Ip+dur- yapısı daha önce yapılmış bir hareketin belirli aralıklarla tekrarlandığını ifade etmekte kullanılmaktadır. *Fiil-(mIş)+dur-* yapısı ise daha önce başlamış ve bitmiş bir hareketin etkisinin devam ettiğini gösterme görevini üstlenmektedir. *Fiil-(I)r/-(U)r +dur-* yapısıyla kurulmuş birleşik fiillerde ise daha önce başlamış bir hareketin sürmekte olduğunu gösterir. *Fiil-(Zarf-fiil eki -A/-I)+Fiil (ko-/dur-/gel-/gör-/git-)* yapısıyla oluşturulmuş olan birleşik fiillerin ifade ettiği anlam bağlama göre farklılık göstermekle birlikte zamanda süreklilik arz etme, devam etme özelliği göstermektedir.

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde tespit edilen süreklilik fiilleri şunlardır:

[16b]

Yine Altımermer'de bir amûd üzre tuçdan bir cüvân ve bir mahbûbe-i zamân birbirleri ile sîne-ber-sîne **kucuşup dururlardı.**

--

Yine Altımermer'de bir amûd-ı zenbûrî üzre Hekîm Câlinûs rusâs-ı ebyazdan ya‘nî kalaydan iki sûret ihdâs edüp biri bir pîr-i fânî beli **bükülmüş**, âb-ı rûyı **dökülmüş durur.** Anın mukâbelesinde bir fertûte-i zamâne şütür-leb ve abûsü'l-vech bir pîre-zen kaddi dutâ **olup durur.**

[35a]

Bilâ-teşbîh biri Cebrâ’îl ve biri Mîkâ’îl ve biri İsrâfîl ve biri Azrâ’îl sûretleridir kim hâlâ kanatların küşâde **edüp dururlar**

[38b]

Aşağısında bir âdem kaddi bakır kaplıdır. Yine böyle iken dâ’imâ **terler durur.**

[40b]

Ve bir dârü'z-ziyâfe ve bir dârü'ş-şifâ ve bir mihmân-sarây-ı azîm ve bir hammâm-ı kadîm ve bir mekteb-i sıbyân-ı ebcedhân ile ârâste olmuş bir câmi‘dir kim bir mürtefi‘ yerden bu câmi‘-i latîfin cânib-i erba‘asında olan imâretlere im‘ân-ı nazar ile nazar etseŋ sâfî rusâs-ı hâsdan göm gök bir amâristândır kim **berk urup durur.**

[49b]

Bâlâda tahrîr olunan üç yüz aded vezâret ile zabt **olunagelmiş** eyâletlerin cümle sancakları 151 ve cem‘â kılıç ze‘âmetleri 1571 ve yekûn tîmârları 41286 ve kânûn üzre cebelüleri ile cümle askeri (---) ve bâlâda sâlyâne ile zabt olan eyâletlerin vüzerâsına ve askerî tâ’ifesine hâsıl olan mâldan hâs-bahâları ve ulûfeleri verilüp mâ-bâkîsi Der-i devlete irsâliyye gidüp Mısır ve Habeş ve Bağdâd hazînesi bağlanır.

[62a]

Tabanıyassı Muhammed Paşa'yı mührile Erzurûm'da **alıkoyup** kendüler Âsitâne-i sa‘âdet'e dâhil oldukda yedi gün yedi gece şâdumânîler oldu.

[65b]

"Ve bundan sonra pâdişâhım, yeniçerinin bu isyân [u] tuğyânları hadden efzûn olduğu Acem şâhı'na mün‘akis olup bir gün Şâh, Ahıçka kal‘asın muhâsara sadedinde iken, ‘Bire gâzîler, dîn-i mübînin intihâ-yı serhaddi olan Ahıçka kal‘asın halâs etmeğe yetişelim’ deyü **feryâd edegördüm**.

[66b]

Ba‘dehu Revân seferi esnâsında kul mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Abaza bizi **kıra gelmişdir,** Anatolu'ya çıkarsak yine Abaza bizi kırar. Pâdişâhımızın hâceti Revân ise Abaza ile gidüp feth etsün" deyü ittifâk etdiler.

[72a]

"Be-meded hünkâr, hemân Allâh duta yohsa iş işden geçdi" deyü feryâd **ede gördüm**. Yine hakîri gürz gibi çevirir.

[80a]

İpşir'e istikbâle çıkan Melek Ahmed Paşa'yı ve Koca Nişâncı Paşa'yı ve Dellâl Mustafâ Paşa'yı ve Defterdâr Moralı Mustafâ Paşa'yı ve ulemâdan niçe kimesneleri nezâketle bölükbaşılarına tenbîh edüp mezbûrları rehin **alıkodular.**

[80b]

Beşinci gün İpşir pâdişâha varup,

"Hünkâr'ım Ahmed Paşa lalan emrine itâ‘at etmeyüp Van'a **revâne olmayup durur**. Elbette pâdişâhım katl eyle" deyü ibrâm [ü] ilhâh eder.

[102b]

Kâğızhâne'ye giderken şehîd Şehzâde (---) Hân'ın kabrine [102b] uğrayup, "Hay zâlim pâdişâh olurmuşun, yohsa böyle ölürmüşün" derken hemân şehzâde kabrinden bir siyâh tuman zâhir olup Süleymân Hân'ın atı ürküp {Süleymân Hân} zemîne pâymâl-ı rimâl olup cümle musâhibler atdan ayrılup ol mezâristân içinde bir vâveylâ ve feza‘ kopup Süleymân Hân'ı piyâde bulup bir köşede **âh-ı serd çeküp durur.**

[109b]

Ahibbâdan ba‘zısı eydir "Yâ Sultânım bu iki tokuz târîh değildir" derler, buyururlar kim "Bir tokuz yeri dahi **alıkodum**, fevtimizden sonra bir tokuz dahi yazup sene 999 ola" derler.

[120a]

"Ey sâhib-i bi’r Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk aşkına olsun benim fülân akrabâm yâhûd fülân evlâdım yâhûd zâyi‘ olan eşyâm nice oldu" deyü kuyu ağzından aşağı **nidâ edüp dura**.

[132a]

Hâlâ ol topların gülleleri dağlar gibi **yığılup durur** ve ol toplardan ancak altı pâre top-ı azîm kalmışdır.

[132b]

Ardı sıra niçe yüz âdem silâhları ile sokağın ağzın alup ol garîbin gerü dönmesine **muntazır olup dururlar.**

[133a]

"Sultânım şu terkîbe her biriniz 'Seversıda, şevrisda, sivrazdi' **deyüp durursuz.**

--

"Şu rasadı yıkalım mı?" demiş "Lugaz mıdır bilmem {nedir}?" deyince hemân Yahyâ Efendi,

"Bire Allâh râzı ola bevvâb. Biz ‘Yıkalım mı’ lafzın bî-nukat olmağile 'Yakalım mı, bakalım mı, takalım mı, sakalım mı' **deyüp dur[ur]uz.**

[158a]

Bu duhterin hemşîresi Mâriye ***[158a]*** câriyeyi Hazret-i Resûl kendiler **alıkoyup** Hazret-i İbrâhîm ibn Resûlullâh ol Mâriye câriyeden vücûda geldi.

[188a]

Esnâf-ı sırmakeşân: Kârhâne birdir, neferâtları [(---)]. Bu esnâflar mâ-tekaddem kuyumcubaşılara **yamak ola gelmişler idi**, lâkin ümenâlar başka alay etmeleri fermân olunup sırmakeşhâne emîni alayında ubûr etdikleri bâlâda tahrîr olunmuşdur.

[194a]

Esnâf-ı sağrıcıyân: Unkapanı'nda dükkânları 12, neferât 100 aded kavmdir. Kadîm-i eyyâmdan tabbâğâna yamak **olagelmişlerdir.**

[266a]

Dobruca kralı ricâ edince Sarı Saltık Sultân eydür "İmdi kral, Muhammed dînin hak bilüp İslâm ile müşerref olursaŋ senin kerîmelerin ol böcüğün gıdâsı olmadan bi-emrillah ve bi-himmeti'l-pîr halâs ideyim" dedikde kral cân u gönülden yemin billah **eyleyüp dürür.**

[266b]

Mukaddemâ kızların bağlı olduğu amûdun dibinde azîz hazretleri ejderin üç kellesin kesüp ardı sıra **kovagiderken** beri tarafda kulağuzluk ile gelen papas ejderin iki kulağın ve bir dilin kesüp seğirderek Dobruca kralının huzûruna kulakları ve dilleri bırağup "Müjde olsun kralım, ejderi katl edüp kızları halâs etdim, işte alâmeti" deyü kizb [u] iftirâ eder.

[273a]

Ve'l-hâsıl bu kal‘a-i Hanya'ya Küçük Hasan Paşa'yı ve on yedi mîr-i mîrânları ve yetmiş aded alaybeğlerin cümle ze‘âmet ve timar sahibleriyle kal‘a-i Hanya'da **alıkoyup** yigirmi yedi oda ile yeniçeri kethüdâsı ve on oda topcu ve on oda cebeci ve dörd aşağı bölük kalup üç bin Mısır askeri kalup cümle yetmiş yedi bin asker muhafazacı kaldı.

[295a]

{Ba‘dehû sene 912 târihinde Mehemmed Hân-ı Sâlis asrında şâh-ı güm-râh tarafından Zülfikâr Hân gelüp Nahşivân'e istilâ eyledi} Ba‘dehû sene (---) târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘ askeri gelüp Tabanıyassı Mehemmed Paşa feth etdi. Ahvâl-i kâr-ı dünyâ böyle **ola gelmişdir.**

[303a]

Keyfe mâ yeşâ böyle **edegelmişlerdir**.

[313a]

Vech-i şerîfleri kıbleye nâzırdır. Ser-i sa‘âdetleri savma‘asının bir kayasına **dayanıp durur.**

[314b]

Lâkin germâb suları gibi ılıca sular gölcük gölcük olup suların yüzünde kaymak gibi **yığılup durur.**

[318a]

Lâkin çârsû-yı bâzârı olmamağıla rûz-ı cum‘ada etrâf kurâlardan benî Âdem cem‘ olup bey‘ [u] şirâ ederler, lâkin altun ve guruş nedir bilmezler. Cümle kâr [u] kesbleri değiş dokuş iledir. Kadîm-i ezelden eyle **edegelmişler.**

[329a]

Ve derûn-ı kal‘ada bî-bâk u bî-pervâ mütavattın olup yetmiş pâre şayka kayıkların zeyl-i kal‘aya **bend edüp dururlar.**

[330a]

Hemân Seydî Paşa tarafından ve gayrı kollardan cânı başı yerinde olan zübde-i fetâ şehbâzlar at boynuna düşüp sâhil-i nehr-i Çoruğ ile kayıkları kova kova girü kalanları **alıkoyup** karşu tarafdan ve beri tarafdan kayıkları kurşuma dutup tâ vakt-i ışâya dek bir ceng-i azîm savaş-ı perhâş olup hamd-i Hudâ kırk yedi pâre kayık giriftâr-ı dâm ve Mikril kâfirlerinin üç yüz mikdârı esîr (---) ve altı yüz mikdârı gark-ı âb-ı nehr-i Çoruğ (---) olup hamd-i Hudâ bir seferde üç gazâ oldu

[338b]

Anın cümle pârçe yükleri ve tenbelîdlerin çözüp kânûn-ı şer‘î deyü gümrüğün alup gümrük emîni Tatus nâm Ermeni **feryâd idegördü.**

[358b]

Henüz irşâd olmadan elimden aldıŋ. Kapuna yüz **süregelüp** ziyâret etdim.

[362b]

Karye-i Sarı, nâm mahalle kondukda Varvar Alî Paşa'nın askeri içinde bir güft [ü] gû olup asker pür-silâh olup cânib-i erba‘aya karavullar ta‘yîn olunup (---) paşa çarkaya (---) paşa dümdâr ta‘yîn olunup cümle asker hayme ve hargâhlarında pür-silâh âmâde olup cenge **müterakkıb olup durdular.**

[363b]

Mücrimleriniz cümle ümmet-i Muhammed'dir. Bu kârhâne-i Âl-i Osmân'ın hâli budur. Ulü'l-emre itâ‘at edüp beğler ve paşalar biri biri üzre **ceng ide gelmişlerdir.**

[366b]

Beğpâzârı nâhiyesinde yüz hâneli kurâdır. Bunda bir çarıklı Etrâk gelüp "Müjde sultânım! İpşir Paşa bölükleri Varvar Alî Paşa'nın dîvân efendisi Halîl Efendi'yi kova kova bu mahalle getirdiler. İşte Sakarya suyu kenarına kaçıyor" deyü

haber etdiklerinde müjde eden âdeme ihsânlar edüp "**Alıkon** şu gidiyi" deyüp yedi bayrak bölükbaşılar cümle atlanup haber eden herîfi kulağız edüp ol gün ılgar edüp ale's-seher Bahşılı nâm bir karye kurbuna vardıklarında köyden bir Etrâk gelüp "Bre ağalar! Şu köyde Varvar Alî Paşa'nın bozulmuş celâlî bayrakları vardır. İpşir Paşa haklarına nefir-i âm emirleri vermişdir.

[368a]

Mevlûdleri Şâm-ı cennet-meşâm-ı müşk [ü] amber-i hâmda vâkı‘ olmuşdur. Ve Hazret-i Ebâbekri's-sıddîk neslindendir. Mübârek parmağının bir boğumu nâkıs olması Ebâbekir nesli olduğına şehâdet eder. Ol ırk-ı tâhir ile **ola gelmişdir.**

3/[7a]

Hârûnu'r-Reşîd Bağdâd'a müteveccih olduklarında Üsküdar'da Seyyid Battâl Ca‘fer Gâzî'[yi] on iki bin asker ile **alıkoyup** hâlâ Üsküdar'da Hünkâr Bâğçesi olan yerde üç sene Üsküdar'da bâğlar yetişdirüp anda sâkin olur.

3/[20b]

Bu yaylada medfûn olduğundan aslâ harâmî olmaz. Bir kimesne komadığı şey’e el uzatsa eli **kurula kalır**, mücerreb olduğundan bu yaylada aslâ harâmî ve kuttâ‘u't-tarîk yokdur.

3/[36b]

Bu kerre Yûsuf ana baba bir karındaşı İbnyâmin'i bir tarîkle **alıkomak ister.**

3/[42a]

"Bre topu indir ve sen dahi in" deyü **feryâd ide gördi.**

3/[70b]

İlm-i ferâ’iz hod evlâ bi't-tarîk-i âbâ ve ecdâdlarından berü **tilâvet ede gelmişlerdir**, ammâ bu şehirde mahsûs dârü'l-kurrâ yokdur, lâkin hâfız-ı Kur’ân'ı çokdur.

3/[74b]

Eşkâl-i iç-kal‘a-i Paşa hisârı: Cemî‘ memâlik-i Âl-i Osmân'da mîr-i mîrânlar, vüzerâlar iç-kal‘alarda **sâkin ola gelmemişlerdir**, ammâ Diyârbekir'de ve bu Sivas'da paşalar iç-kal‘ada sâkin olmak kânûndur.

3/[120b]

Ba‘dehû bir boğaz dahi **alıkoyup** ana bir kapu ederler. Ol dahi çitden örülmüşdür.

3/[128a]

İmdi azîzîm, Muhammed Saltık Bay hakkında her kim şakk-ı şübhede olursa *ne‘ûzübillah* âsim olur. Anlar m*ücâhid fî sebîlillah* idiler. Eyle olur, bir bağda meyvelü dırahta **taş ata gelmişlerdir.** Taş atup kapu kakana da ve Saltık Sultân'a da Hak rahmet eyleye. *Rahmetullahi aleyhim {ecma‘în}.*

3/[149b]

Bunlardan mâ‘adâ yedi aded uzlar içinde imâristân-ı Edirne, deryâ gibi temevvüc urup hıyâbânistân-ı gülistân içre **çalkanıp durur.**

3/[162b]

Zîrâ kâr-ı dünya böyle **olagelmişdir.**

3/[179a]

Müşâvere-i sû-i tedbîr-i İpşir Paşa: Evvelâ bu sarâydan ben pâdişâh tarafına revâne olunca sizler bunda olan vüzerâ ü vükelâ ü ulemâları cümle rehn **alıkoyup** nezâketle göz hapsine alasız.

1.3.4.2. Tezlik Fiilleri

Seyahatnâme’nin taranan bölümünde tespit edilen tezlik fiilleri *–A* ya da *–I* zarf-fiil ekini almış bir fiilden sonra gelen *gel-, ver-* ve *düş-* fiilleriyle yapılmaktadır. Bu birleşimde zarf-fiil ekinden sonra gelen fiil esas fiildeki hareketin çabucak, aniden ve kolayca gerçekleştiğini bildirmektedir.

Banguoğlu tezlik fiilleri terimini kullanmaz. *İvedilik Fiilleri* terimini tercih eden Banguoğlu *–i* zarf-fiilleri üzerine vermek yardımcısı getirilerek bu birleşik fiillerin yapıldığını söylemektedir. Banguoğlu ivedilik fiillerinin sözü geçen oluşun veya kılışın çabuk elden, ansızın, kolaylıkla ve rahatlıkla gerçekleşmesi anlatımını taşıdıklarını söylemektedir (Banguoğlu 2007: 490).

Bilgegil ise eylemin süratle ve ani olarak vukuunu ifade eden fiillerin tezlik fiiller olduğunu söyleyerek oluşumunu “*Anlamı değiştirilecek fiilin asıl maddesine*

‘ı,i,u,ü’ seslerinden uygunlarını kattıktan sonra ‘ver-‘ fiilinin maksada uygun kip ve şahıs ekini getirmektir.” biçiminde tarif eder (Bilgegil 2009: 269).

Kaynaklarda tezlik fiillerinin *ver-* fiili ile yapıldığı yazsa da Seyahatnâme’de tezlik fiillerinin *gel-, ver-* ve *düş-* fiilleriyle yapıldığı görülmektedir. Eserin taranan bölümünde tespit edilen tezlik fiilleri şunlardır:

[13b]

Hattâ nasârâ zu‘munca ol ağaçları bir bir ol kabr içindeki meyyit üzre bırakdılar, ol ân ol meyyit hayât-ı câvidân bulup **turageldi.**

[72a]

"Bire Hünkâr'ım bu du‘âcın sakın yenme ve **koyuverüp** düşürme" dediğimde "Hemân kendüni pek tut" dedi.

[114b]

Elbette lekçi avretleri bu dîvânenin yanı sıra gezüp murâd edindiği âdeme işâret edüp ol âdem bir elek **alıverüp** fi'l-hâl eleği pâreleyüp çemberin atup bürüncüğün helvâ gibi ağzın köpürderek yiyüp çeşm-i mestin süzüp safâ ederdi.

[150b]

Saç **koyverüp** geysûdâr olmak, sünnet-i Resûlullâh'a ittibâ‘ etdim demekdir.

[172b]

Ammâ neferâtları yokdur, hîn-i şitâda rahmet-i berf yağdıkda bizzât sadrıa‘zam ve yeniçeri ağası ve bostâncıbaşı ve kapudan paşa, bunlar cümle iki kerre yüz bin eli kürekli ve kızaklı asker olup Okmeydânı'nda Atıcılar tekyesi dibinde Hünkâr karlığın ve Hasan karlığın ve Şücâ‘ karlığın ve Lenduhâ karlığın cemapur askeri üşüp karları hammâm kubbesi gibi top edüp yuvarlıyarak karlıklar içine **itiverirler**.

[266b]

Ba‘dehû ejderin tâb [u] tüvânı kalmayup Saltık Sultân'ı **koyverir**.

[358a]

Hemân anı gördüm, ahşam vâkı‘amda gördüğüm kimesne **çıkageldi**. Selâm verüp "Evliyâ Çelebi, siz misiz?

3/[104b]

İslâmbol'a nehr-i Tuna'yı akıtmağa ta‘ahhüd edüp beş kerre yüz bin âdem ile Tuna'nın arz-ı irtifâ‘ın ilm-i hendese üzre alup hâlâ Tuna'nın Demirkapu ve Tahtalı nâm mahallinden kazup yedi senede İslâmbol kurbunda Âzâdlı nâm mahalle Tuna lağımların getirüp kendüsi karındâşı Yanko ibn Madyan'a gelüp "İşte bu mahalde Tuna'yı **koyverdiler**. İşte avret gibi saçından yedüp getirirler" deyince bi-emri Hudâ Tuna nehri şehr-i ***[105a]*** İslâmbol'a girüp (…)

3/[123a]

Hemân kim bu âsitâneye girüp rûh-ı azîz içün bir Fâtiha-i seb‘u'l-mesânî tilâvet edince hâtıra bu ebyât hutûr **ide düşdü. [*düşüverdi* anlamında]**

3/[139a]

Hattâ minberde hutbe tilâvet ederken "*ve ale'l-imâmeyni'l-hümâmeyn*" mahalline geldükde nevm galebe edüp bir nefîr-i hâbda iken başından imâmesi minberden aşağı yuvarlanup hâbdan bîdâr olunca "**Alıverin** şu imâmeynin imâmesin" deyüp *"Kâzımîne's-sa‘îdeyni'ş-şehîdeyn"* deyü hutbeyi tilâvet ederken bir âdem imâmın imâmesin minbere çıkarup hatîbe verirken harîf-i zarîf zarâfetiyle inemeyüp minberden aşağı tekerlenüp düştü.

1.3.4.3. Yeterlilik Fiilleri

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde çoğunluğu olumsuz olmak üzere yeterlilik fiilleri kullanılmıştır. Kullanılan bu fiillerden olumlu yapıya sahip olanların *Fiil-abil-* (edebil-), olumsuz yapıya sahip olanların ise *Fiil-(Zarf-fiil eki)-mA-* (edeme-) biçiminde kurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı kullanımlarda biçim olarak yeterlilik yapısı olmasa da anlam olarak yeterlilik barındıran cümle örnekleri bulunmaktadır.

Bilgegil öznenin eylemdeki gücünü eden fiillere yeterlilik fiili denildiğini bunların bazen imkân ve ihtimal fikri taşıdıklarını belirtmektedir. Bilgegil anlamı değiştirilecek fiilin istek kipi üçüncü tekil şahsından sonra *bil-* getirildiğini söylemektedir (Bilgegil 2009 269). Banguoğlu da yeterlilik fiillerinin kuruluşuyla ilgili benzer açıklamaları yaptıktan sonra *"Kimsenin yeterliğini sözü geçen kılışın veya oluşun mümkün veya muhtemel olduğunu anlatır."* demektedir (Banguoğlu

2007: 489). Gencan yeterlilik fiillerinin anlamlarıyla ilgili olarak *bilmek* fiilinin kendi sözlük anlamından büsbütün sıyrılarak bileştiği gövdeye "*gücü yeterlilik, başarma*", "*temel eyleme olasılık ayırtısı*" ve " *geniş zaman kipinin sorulu biçimi ses tonuyla –izin verir misiniz anlamlı- pek ince bir dilek özelliği*" kattığını söyler (Gencan 2007: 359). Bunların dışında yeterlilik biçiminde kurulmuş birleşik fiillerin bazılarında kip özelliği daha ön plana çıkmaktadır. *–AbIl-* ekinin kiplik işaretleyicisi olarak görev yaptığı örnekler "*Kip Bildiren Ekler*" bölümünde ele alınmıştır.

Seyahatnâme'nin taranan ilk üç cildinde yer alan yeterlilik işlevli birleşik fiiller şunlardır:

[10b]

Edemez def' sakınmağla kazâyı kimse

Bin sakınsaŋ yine ön son olacak olsa gerek.

[26b]

Monlâ Fenârî hazretleri Fenerkapusu'ndan sarılup küffâr ol tarafda bir gecede bir hisâr-pîçe bünyâd edüp kal'ayı metânet üzre etdi kim hâlâ zamânımız mülûkleri ol kal'ayı bir senede **tamâm edemezler**.

[28a]

Yâr-ı gâr-ı refîkinden yine bir pîr-i zâl güherâb var idi. Ammâ talâkat-ı lisânda fesâhat [u] belâğatına İmri'l-kays ve Ebü'l-me'âlî **hempâ olamazdı.**

[35b]

Ammâ bu dahi mutalsamdır kimse vaz'-ı yed etmeğe cür'et **edemezler**.

[39a]

Âfitâb-ı âlem-tâb kulle-i felekden tulû' etdükde pertevi bu hücerât-ı gûnâ-gûnlara pertev urdukda her bir hücreden bir gûne güneş ziyâ verüp çeşm-i benî âdem bakmağa **tâkat getiremez.**

[44b]

Üstâd-ı mermer-trâş cümle taşları birbirlerine eyle imtizâc etdirmiş kim her hacerin mâbeynlerin değme âdem **fark edemez.**

[62b]

Bir zamân Bursa'ya Edirne ve Revân ve Karadeniz donanmasına ve Bağdâd seferlerine mukayyed olmağile ârâm **bulamayup** şehr-i İslâmbol içre bir azîm **âsâr edemedi.**

[63a]

"Biz bu kadar asker ile Abaza'ya mukâvemet **edemeziz**" deyü Bursa'dan İslâmbol'a geldiler.

[68b]

Ol mâh-ı mezbûrda Erzurûm'da muhâfız olan serdâr-ı mu‘azzam Tabanıyassı Mehemmed Paşa'dan feryâdcı gelüp Şâh Revân'ı alduğı ve şiddet-i şitâdan imdâdına **yetişemediklerinin** arz-ı mahzarları gelince ol ân mührü Bayram Paşa'ya ihsân edüp

[69a]

"Kaç sâ‘atde hatm-i şerîf **edebilirsin**" dediler.

[72b]

Ve matrakbâzlıkda ol kadar üstâd-ı kâmil çâpük ü çâlâk âmil idi kim anın mukâbelesine bir pehlivân mukâbil **duramazdı.**

[102b]

Şâh [u] Gedâ sâhibi Yahyâ Beğ, merhûma bir mersiye etmişdir kim gûyâ *Hadîkatü's-sü‘adâ*'dır. Âdem kırâ’at etmeğe tâkat **getiremez**.

[103a]

Âkıbetü'l-emr bu {Selîm Hân} dahi tarîk-i bâkîye azîmet etmeğe bezl-i himmet edüp tuğ [u] alemin Edirne cânibine gönderüp Edirne'de itmâmı müyesser olan câmi‘inin ibtidâ cum‘asına revâne oldukda Çorlu nâm mahalle varup kendülere bir veca‘ ârız olup cemî‘i etıbbâ mu‘âlece **edemeyüp** sene (---) târîhinde 18 Şa‘bân'ının cum‘a günü merhûm olup (…)

[109a]

Başka bir gûne cefâ eylerise her mûsâ

Geçemem çember-i geysû-yı mutarrâsından

[112b]

Bî-hisâb te’lîfâtından mâ‘adâ rubâ‘iyyâtına göre zamânemiz şu‘arâları {nazîre} **diyememişlerdir.**

[113b]

Ammâ aslâ kâbil-i süknâ değil idi. Ol mertebe âlî idi kim Ebü'l-feth minâresine berâber olup neccârlar dahi fevkinde bir mismâr mıhlamağa **cür'et edemezlerdi.**

[123a]

Bu mahalden Eyyûb Sultân şehrine kayıklar ile ubûr olunur. Mâbeynehümâsı sığlıkdır, azîm keştîler **gelemezler.**

[128a]

Ba'dehu Galata'da Aronda Kıral, Rûm keferesiyle yek-dil [ü] yek-cihet olup rûz-merre Kostantıniyye'ye istîlâ eden İşpanya keferesiyle ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl ederek İşpanya şeb [u] rûz cenge **tâkat getiremeyüp** bir gece Yedikulle tarafından gemilerine süvâr olup İşpanya'ya firâr edüp Rûm keferesi yine Kostantıniyye'ye mâlik olup boybeği şeklinde hükûmet ederlerdi.

[139b]

Ammâ kılıç[balığı], taşıdığı silâhına değmez bir tenbel balıkdır bir kulaç mikdârı tavîl burnunda tîğ-ı Dahhâk'dan nişân verir kılıcı ağ deliğine girüp aslâ harekete **kâdir olamaz.**

[142a]

Ve Hünkâr bâğçesi kenârında Sultân Murâd Hân-ı Râbi' câmi'i, bir alçak minâreli câmi'-i hâsdır. Her cemâ'at-i âmm **varamaz**.

[146b]

Ammâ bu dağlara herkes **gidemeyüp** bir hayli hayyâl atlılar gidüp teferrüc ederler.

[148b]

Hazret-i Resûl huzûrunda şed kuşanup pîr olanlardan mâ'adâ Yemen'de Hazret-i Resûl'ün izniyle Hazret-i Veys el-Karanî devecilere pîr olmuşdur. Ammâ Hazret anı, ol Hazret'i **görememişdir**.

[162b]

Gayrı neccârân bunların kârın **edemezler**.

[163a]

Ammâ Rodos cezîresi mukâbelesinde cezîre-i Sönbeki, Süleymân Hân fethi olup yine Süleymân Hân câmi‘i evkâfı re‘âyâsıdır, dörd bin aded Rûm harâcıdır. Bunlarda ola[n] gavvâs, Bahr-i Hürmüz'de inci çıkaran gavvâslar **hemtâ olamazlar.**

[168a]

Ne kadar balmûmu dökülse bu emînin mührüyle memhûrlanup fürûht olur. İçine yağ ve çam sakızı **koyamazlar**, hîle ederlerse tecrîm edüp haklarından gelir mazbût esnâfdır.

[178a]

Leh ve Çeh ve Nemse ve Maskov ve Rûs ve Gürcî ve Abaza ve Çerkes'den gelen esîrlerin, bu kârhânede emîn cümle gulâmların ve kızların eşkâllerin yazup esîr başına birer altun alup eline pencik kâğızı verüp andan sâhibi üsârâların fürûht eder, elinde pencik eşkâlli ve memhûrlu kâğızı olmasa **satamaz** ve esîrin mîrîye girift ederler.

[179a]

Haccâc yine ba‘zı müşkil mesâ’il-i şer‘îden müşkil su’âller etdi kim ol asırda eyle su’âllere Cerîr-i Taberî cevâb vermeğe kâdir **olamazdı.**

[185b]

Hurdevât bakırları eyle kal ederler kim âteşinin yanına varmağa âdem **tâkat getiremez.**

[187b]

Esnâf-ı mühür-kenân-ı sîm ü heykelân ya‘nî gümüş mühür ve tılısmât kazıcı: Başka esnâfdır, akîk-i Yemenî **kazıyamazlar.**

[189b]

Kande medfûn olduğunun sıhhati haberin **alamadım.**

[193b]

Neferâtları 55, bunlar dahi kürkcübaşı pars ve şak postu sâhibi olmağile pâdişâhın cümle parsların altun ve gümüş zencîrler ile keşân-ber-keşân serâser çullar ile ellerinde hezârân asâlar ile "**Alamadı** parsım, **göremedi** parsım" deyüp geçerler.

[200a]

Eğer kuşı bir nezâketle **sayd edebilirseŋ** bu bezâstende **kâr edebilirsin** demek işâretidir.

[200b]

Kabri Tebrîz'dedir. Bunlar bedesten hâricinde hidmet ederler, bedestenin dörd zencîrli kapusundan içeri **giremezler**

--

Bunlar cümle eli berâtlı gedik sâhibi muhteşem ve mu‘temed âdemlerdir kim bedâsten içinde hidmet ederler, **taşra çıkamazlar**.

[207b]

{Bu} ıklık hemân kemânçe gibi bir küçücük üç kıllı sâzdır. Ammâ gâyet tîz perdesi vardır, değme hânende anınla peyrev olup **fasl edemez.**

[212a]

Bu esrâra bir pehlivân-ı sîmyâyî akıl **erişdiremediler**. Sûrnâ böyle bir mukallid pehlivân idi, hakkâ kim pehlivânlıkdır.

[228a]

Gelincik çârsûsu başka bir şâh-râhın tarafeyninde ûd u amber ve zebât ve kalle-misk ve gülâb ve gayrı ıtriyyât bey‘ olunur bir esvâk-ı müzeyyendir kim içinden ubûr eden âyende vü revendegânın demâğları mu‘attar olup âdem safâsından bir kadem taşra gitmeğe **murâd edinemez.**

[231b]

Bu diyârda olan ipek, Acem diyârının Lahîcan'ında ve Şirvân'ında **olımazdır**.

[235a]

İdemez def‘ sakınmakla kazâyı kimse

Bin sakınsaŋ yine ön son olacak olsa gerek

[236a]

Kul gulgule-i âm edüp ihtiyâr oldu deyü hal‘ edüp oğlu Sultân Mehemmed-i Sânî on üç seneye bâliğ iken sene 847 târîhinde Ebü'l-feth tahta geçüp iki sene taht-nişîn pâdişâh olup "Bir tâze oğlandır, hılâfet **hakkından gelemeyüp** her tarafdan düşman baş kaldırdı" deyü kul guluv edüp yine Koca Murâd-ı Sânî'yi taht-nişîn pâdişâh edüp Ebü'l-feth'i Mağnîsa'ya gönderdiler.

[237b]

Bu destârları sarmağa niçe kimesneler ta‘lîm edüp etmeğe **kâdir olamayup** destârî vasîfesine mutasarrıf **olamadılar.**

[245b]

Bu kal‘ayı bir kaç kerre Rus-ı menhûs urup bir **zafer edemeyüp** hâ’ib ü hâsır gitdiler.

[248a]

Niçe kerre Kazak-ı Ak ol cezîrenin ardına şaykaların pinhân edüp karadan asker döküp bu şehirden mâl-ı firâvân olup ıhrâk-ı bi'n-nâr etmişdir. Zira kal‘ası şehrin muhâfaza **edemez.**

[253a]

Bu mezkûr tâ’ifelerin başka lehçe ve ıstılahat [u] ibârât [u] kelimâtları vardır kim nefs-i şehr-i Tarabefzûn halkı ol kabîle halkının lisânların asla **anlayamazlar,** tercümâna muhtâclardır.

[255b]

Deryâ fırtınası ol kamışlardan gemi içine **giremeyüp** bu gemiler Karadeniz fırtınasında mantar gibi yüzer.

--

Karadeniz ile ol Bahr-i Haraz'un mâbeyni on beş konak yerdir kim vilâyet-i Kabartay Çerkezi ve vilâyet-i Dağıstân'ın kûh-ı Elburz'ı var. Niçe ayağı olup Bahr-i Haraz Karadeniz'e **mahlût olabilür.**

[258a]

Kefe ve Kerş ve Taman gemileri çok gelir, ammâ vakt-i şitâda **yatamazlar,** açık yerdir.

[258b]

Bu bâlâda tahrîr olunan on aded dağda sâkin olan âsî aşîretlerin Aşağılı'da olan iskele Abazaları mâbeynine **gelemezler**, bâğîler ve yağı kavmlerdir.

[261a]

Bu hâl üzre cümle vüzerâ ve vükelâlar mâh-ı mezbûrun (---) günü cümle a‘yân, sığâr u kibâr ve kâr-âzmûde iş erleri ale'l-‘umûm bir yire gelip meşveret-i azîm edüp dediler kim "Bu cengimiz günden güne gerü kalup kal‘adan nâm [u] nişân kalmayup yine fethi müyesser **olımayıyor** ve yeniçeri tâ’ifesi kırk günden ziyâde

kalmak kânûnumuz değildir deyü bir gün guluvv edüp meterisden çıkarlar ve bir tarafdan kılıç gibi keskin kış gelüp Azak deryâsı iki kulaç mikdârı donar.

[264b]

Bu diyâr-ı Kırım'ın âb [u] hevâsı ve imâret [u] âsârların seferlere gitmeden bir vakt-i ta'tîl bulmadığımızdan evsâf-ı Kırım'ı tahrîre **cür'et edemedik.**

[274b]

Evliyâ Efendi eydür "Sübhânu'l-Hallâk! Pâdişâhımın kelâmın ma'sûm fehm edüp **hissemend olamadı**" der.

[286a]

Ol halâs olup Abaza kal'a-i Erzurûm'a melik olup kâmil on sene isyân edüp yedi kerre üzerine mühr ile Çerkes Mehemmed Paşa ve Dişlen Hüseyin Paşa ve Demirkazık Halîl Paşa ve niçe serdârlar üzerine varup Erzurûm'u kabza-i tasarrufundan **alamadılar**.

[290b]

İçinde dizdâr ve imâm ve mü'ezzinden gayrı kimesne olmaz ve bunda **at ve hımâr çıkamaz.**

[291b]

Kimisi buz pâresi âb-ı zülâldir, kimisi eyle ıssıdır kim çömlekde bulgur kaynar gibi kaynar. Bunâ muttasıl bir ayn-ı bârid vardır. İçinden râhat-ı cân ile üç taş **çıkaramazsın**. Şiddet-i burûdetinden dest-i âdem **tahammül edemez** ve yine buna muttasıl şâzirvân-misâl pertâb eder eyle ıssıdır kim içinde baş ve paça ütülenir.

[296a]

Bir niçesin görmek oldu, ammâ sayd [u] şikâr takarrübiyle deverân u seyerân ederken ubûr edüp bir hoş **temâşâ edemedik.**

[311a]

Ol nisvân-ı sahib-i ussândan bir şakî veled-i zinâsı hâsıl olsa yedi sekiz babası bir yire cem' olup harâmzâdesinin eline sâhib-i zinâ vâlidesi bir elma verüp oğlan elmayı kankı zânîye verirse babası oldur, deyü hükm edüp ba'dehû avret anın hükmünde olup kimesne **müdâhale edemez**

[311b]

Zîrâ lahm u şahm sâhibi olduklarından anları at ve katır götürmeğe **tahammül edemediklerinden** arabalara ve mefret câmûslara eğer urup câmûslara süvâr olup başlarında hammâm kubbesi kadar destârlarıyla Kırım kadısı gibi şavârıp-tırâş ve zekan-dırâz olup iki cânibine muhteşemâne selâm vererek ubûr etdiklerinde gûyâ bir sürü kavm-i Deccâl ubûr eder.

[317a]

Evvelâ deryâda Moskov Kazağı kâfiri gemilerle her bâr gelüp taşra nevâhîleri gâret eder. Ammâ zeyl-i hisâra **gelemez.**

[318a]

Yedi hammâm ve on bir kârbânsarâyı ve yetmiş aded çârsû-yı bâzâr dükkânları vardır. Bir şeb müsâfir olmağıla ol kadar **temâşâ edemedik.**

[320a]

Dâ'imâ pest akmağile âlî yerleri **reyy edemez** ve hammâmları memdûh değildir.

[334a]

Ammâ Bâkî Paşa Husrevânî kûp-misâl sâhib-i şikem idi. Ammâ bu dahi silâhşör ve cündî idi. Lâkin kendüye değme bir at **tahammül edemezdi.**

[335a]

"Pâdişâhım! Hâlâ Seydî at üzre, başı kaba gözleri kızarmış ve ejder-i heft-sere dönmüş, el gaddâreye urmuş ve uyluğunda on iki nîze-i Dahhak'dan nişân verir hıştları dizmiş. Şimdi bir ânî katl ediŋ deyince anı bu mahalde atından bin âdem **indiremez**.

[372b]

Ol ecilden ba'zı edâ-yı hurûfda **icrâ-yı mahâric-i hurûf edemezdi.**

3/[21a]

Kal'ası olmamak ile Frenk-i bed-renk gümrük vermede inâd ve muhâlefet edüp giderler ammâ kal'ası imâr olsa küffâr galyonlarının âsîleri gelemeyüp mutî'leri dahi gümrük vermede inâd ve **muhâlefet edemezlerdi.**

3/[44a]

Dürüzî [vü] Timânîyân "Var git Murtezâ, selâmetle! Biz sana bir akçe mâl-ı pâdişâhî vermedik. Bizim sana verdiğimiz cümle ücret-i kademdir. Cümle mâl-ı

pâdişâhî hâlâ bizim zimmetimizdedir. Senden gayri görelim ne şekil vezîr gelüp Nakura Boğazın **aşabilür.**

--

"İpşir Paşa karındâşımıza şâm eyaleti mübârek ola!" deyü Müsellem Bayrâm Ağa'ya bir yeşil çuka kaplu bir semmûr kürk ihsân etdükde Bayrâm Ağa "Sultânım! Sıfet mâlından tahsîl etdiğiniz cümle mâlı bize teslim eylen!" dedikde "Çık bre hınzır!" deyü Bayrâm Ağa'yı katl edeyazdı. Fakir Bayrâm Ağa, bayrâma **iremeye yazup** otak-ı nüh-tâkdan taşra bayrâm [u] seyrâna gitdi.

3/[61b]

Niçe mülûk-i devlet Alâüddevle elinden almağa kasd edüp **mâlik olamadılar.**

3/[80b]

Üstâd-ı mermer-bür bu câmi‘e eyle emek sarf edüp cemî‘i der-i dîvârın eyle bûkalemûn etmişdir kim ne Ayasulug'da Sultân Ya‘kûb câmi‘i ne Bursa'da Yıldırım Hân'ın Ulu câmi‘i ve ne Sinop şehrindeki minber nakşı ve ne diyâr-ı Rûm'da Âtin'de Ebü'l-feth câmi‘i ve ne Budin serhaddinde Kal‘a-i Üstorgon câmi‘i bu Divriği câmi‘inin icrâ-yı ma‘rifetine **hemtâ olamazlar.**

3/[83a]

Bu şehrin cânib-i garbında bâğ u bâğçeler ile müşâ‘ şehirden iki sâ‘at ba‘îd bir buhayre vardır. Bir günde sür‘aten iki âdem **devr edebilür.**

3/[102b]

Bu hâlde iken paşa buyurdular kim "Ayâ bizden bir âkıl u hamûl u halûk kimesne kim var kim bu tâ’ife-i mütemerridîn huzûrumuzda sizden râzı olduk, deyü tesellî-i hâtırla gitdiler. Ayâ aslı ne ola, bundan kim haber **getirebilir**" dedikde cânib-i erba‘asına bir hayli nigerân edüp aslâ bir merd-i meydân gelüp, sultânım fermânınız olursa ben giderim, demediler.

3/[115b]

Andan beşinci kolu Karaharman kal‘ası dibinde yine Bahr-i siyâha katılıp azîm gemiler bağlayup kışla ederler. Ammâ yüklü gemiler çokluk girüp **çıkamazlar.** İşte nehr-i Tuna Karadeniz'e bu gûne mahlût olur, manzûrumuz olmuşdur.

3/[121b]

Bu değirmânlarda şeb [u] rûz ellişer Silistre kilesi un hâsıl olur. Tâ bu mertebe serî‘ deverân eder çarhlardır kim âdemin **nazarı iremez.**

3/[125a]

Bu tâ’ife-i feteyân, şecî‘ [u] bahâdırân, Yıldırım Bâyezîd Hân bu diyârı Sırp ve Bulgar ve Eflâk ve Boğdan kavmi elinden feth edüp Tatar ile Anadolu kavminden askerî tâ’ifesi kopup bu tâ’ife-i mezkûr birbirleriyle ihtilât edüp tenâsül bularak mâbeynehümâlarında bir gûne kelimât [u] ıstılâhât peydâ edüp yine birbirleri mâbeyninde tekellüm ederler, herkes **anlayamaz.**

3/[142b]

Kimesne cür’et edüp su almağa **varamadılar.**

3/[166b]

şehr-i Edirne'yi niçe bin şu‘arâ-yı Rûm âb [u] hevâsıyla ve mahbûb mahbûbesiyle kasâ‘id-i şehrengiz etmişlerdir ammâ deryâda katre ve güneşde zerre **ta‘rîf ü tavsîf edememişlerdir.**

3/[185b]

İşte sana yüz altun dahi" deyüp beni bir kayığa koyup alarka olacak mahalde "Evliyâ Çelebi, bizim gümrüğe İslâmbol'da uğrayup sandık emînine selâm eyle. Biz yarın İslâmbol'a **varımazım**" deyü halk arasında o gice hakîri İslâmbol'a gönderme evzâ‘ın edüp (…)

1.3.4.4. Yaklaşma Fiilleri

Yaklaşma fiilleri bir fiil ya da isim+yardımcı fiil şeklindeki yapıların sonuna eklenen *–A* zarf-fiil ekiyle *yaz-* fiilinin birleşmesiyle kurulmaktadır.

(İsim)+(Yardımcı)/Fiil-(Zarf-fiil–A)+yaz- yapısıyla oluşan yaklaşma fiillerinde yaz- fiili kendi anlamından tamamen sıyrılmıştır.

Korkmaz, Eski Türkçede *yanılmak, hata etmek, günah işlemek* anlamlarına gelen yaz- fiilinin zaman içerisinde sözlük anlamından ayrılarak bir tasvir fiiline dönüştüğünü söylemektedir. Korkmaz bu yardımcı fiilin Türkiye Türkçesinde esas fiildeki oluş ve kılışa “*az kalsın gerçekleşecek olma, gerçekleşmeye çok yaklaşmış olma*” gibi anlam inceliği kattığını da belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 831). Gencan

da yazmak eyleminin sözlük anlamından sıyrılarak bileştiği gövdeye "*yakınlık*" anlamı kattığını söylemektedir (Gencan 2007: 366). Ediskun da yaklaşma fiillerinin eylemin yapılmasına "*ramak kalma, az kalma, yaklaşma*" anlamlarını kazandırdığını belirtmektedir (Ediskun 2007: 236). Gökçe, Türk dilinde ana fiildeki eylemin neredeyse gerçekleşme üzere olduğunu fakat neticede gerçekleşmediğini bildiren kılınış işaretçilerinden biri olan *-A+yaz-* yapısının, *yaz-* '*yanılmak, hata etmek, günah işlemek, isabet etmemek vd.*' fiili ve ünlü *-A* zarf-fiil ekinden oluştuğunu söylemektedir (Gökçe 2007: 241).

Yaklaşma fiillerinin bildirdiği hareket gerçek dünyada gerçekleşmemiştir; ancak bildirilen bu hareketlerin başlamasına çok yaklaşılmıştır. Bu nedenle yaklaşma fiillerinin gerçekleşmemiş hareketleri ifade ettikleri söylenebilir. Keza hareket gerçekleşmediği için yaklaşma fiillerinin olumsuz çekimleri de bulunmamaktadır.

[13a]

Bu mezkûrûn kıralların mâbeynlerinde niçe bin kıral, kırale, melikeler ve kayâsıralar ve tekfurlar ***[13a]*** gelmişdir ammâ bu Kostantîn'den evvel kıral-ı cihângîr olayım diyen İskender-i Yûnâniyân'ın sene 595 târîhinde Kıral-ı dâll Donkolad Yanoş ya'nî Tâkyânûs Kıral az kaldı kim cihân-ârâ **olayazup** diyâr-ı Acem'de Şâpûr Şâhı ve cümle askerin dendân-ı tîğdan geçirüp (…)

--

Roma şehrinde cüzâm zahmetine mübtelâ olup kaş ve kirpik ve saç ve sakal cümle dökülüp burnunun orta direği **düşeyazup** Şâm cinine **döneyazdı.**

--

cümle ma'sûmları vâlideynlerine teslîm etdüklerinde niçesi teslîm-i rûh edüp şâd-merg **olayazup** cümle ma'sûmların âbâ ve ecdâdları ve cümle akrabâ ve ta'allukâtları baş açup yüzlerin rû-yı zemîne sürüp şâdumânlarından bükâ-âlûd olup (…)

[66b]

Hemân Abaza Paşa, "Pâdişâhım izn-i şerîfinle ben anlara bir kerre görüneyim, ol ân ben anlara çorba tâsların bile yutdurayım" dedikde, izn-i

pâdişâhîyle Abaza dîvâna çıkınca yeniçeri mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Bire Abaza geliyor" deyü cümle yeniçeriler çorba ile tâsları **yutayazdılar**.

[183a]

Ammâ bu hakîr âlem-i fetâlığımızda yârân-ı bâ-safâlar ile ihtilâtımız mahallinde Gümrük Emîni Alî Ağa efendimize bu fişengin biri birinden yedi kat hevâya çıkar fişek peydâ edüp çam sırığının için boş edüp ucuna büyük hammâl fişeğe on yedi okka bârûd koyup yedi fişegin tepesine bir azîm tirşe külâh edüp çam sırığının aşağı ucuna ok gibi kartal yelekleri edüp Kaya Sultân mevlûdu gecesi şâdumânında kayık ile deryâda âteş edüp biri birinden âlî her biri semâya urûc edüp yedinci fişegin şu‘lesi ***[183a]*** gâ’ib olup en nihâyetdeki badaluçkadan bir sadâ istimâ‘ olundu kim işiden âdemlerin zehresi **çâk olayazdı**.

[192a]

Bir kerre aceb hatâ **olayazdı**. Bu temen latîfesinden kavukcu cüvânları aslâ haz eylemeyüp efvâh-ı nâsda şâyi‘ kelâmdır.

[195a]

(…) ricâ etdikleri ricâları Süleymân Hân yanında hayyiz-i kabûlde vâkı‘ olup ellerine hatt-ı şerîf verilüp, "Varıŋ herkes yine kâr [u] kesbinizde oluŋ, gene lâzım oldukda hâzır-bâş olun" deyü me’zûn olup cümlesi bekârhânelerine gidüp beri tarafda çorba içmeyen yeniçeriler çorba tâsların bile içüp **süpüreyazdılar**.

[216b]

Hattâ Cüvân Dilsiz taşın önün alam sandı, altında kalup **hurd olayazdı**. Ol taş niçe zamân Okmeydânı'nda kaldı ve Nâsır Habîb bir kîse ihsân aldı.

[262b]

Hikmet-i Hudâ âsitâneye ulaklar gitdiği gice bir kuru sovuk oldu kim cümle asker-i İslâm ka‘r-ı zemîne **gireyazdılar**.

[291a]

Hattâ hakîr dizdâr hânesinde tahte'l-fütûr tenâvül edüp cüz‘î asel yemiş olduk. Meğer bok yemişiz. Nîm sâ‘atden sonra cihân başıma dâr olup serâsîme oldum. Az kaldı kim kal‘adan aşağı **pertâ edeyazdım**.

[338b]

Elbette bu şehirden çıkarsız" deyince hemân paşa "Bre vurun şu kahbe hîz gidiyi" bu kerre fakîr müsellim gerçekden düşüp **cânı azm-i bevâr ide yazdı.**

[355a]

Ve taşra refîklerimizden cümle kırk yedi âdeme birer sûf bağışladı. Ve cümlesi **şâd-merg ola yazdılar.**

3/[9a]

"Her kim Hoca Nasreddîn'i ziyâret ederse letâyifâtından ba‘zı şeyleri hâtıra gelüp elbette güler" deyü hâtıra gelüp "Âyâ gerçek mi?" deyü şâhrâhın sol tarafında mezâristâna sapup doğru kabr-i şerîfine atıla vardıkda bir kerre "Es-selâmü aleyküm yâ ehle'l-kubûr!" deyince hemen kabr-i Nasreddîn türbesi içinden "Ve aleykümü's-selâm ey cân-ı hümâm!" deyince altımdan atım "foh" deyü ürküp iki ayak üzre kalkup fırlayarak mezâristân içinde pertâb edüp güç ile zabt ederken anın bir ayağı bir kabre girüp hakîr az kalıp kabir azâbı **çeke yazdım**.

3/[44a]

"İpşir Paşa karındâşımıza şâm eyaleti mübârek ola!" deyü Müsellem Bayrâm Ağa'ya bir yeşil çuka kaplu bir semmûr kürk ihsân etdükde Bayrâm Ağa "Sultânım! Sıfet mâlından tahsîl etdiğiniz cümle mâlı bize teslim eylen!" dedikde "Çık bre hınzır!" deyü Bayrâm Ağa'yı **katl edeyazdı.** Fakir Bayrâm Ağa, bayrâma **iremeye yazup** otak-ı nüh-tâkdan taşra bayrâm [u] seyrâna gitdi.

3/[130b]

İşte bu hakîr-i pür-taksîr mezkûr Çalıkkavak'da böyle bir temâşâya düş gelüp aklım başımdan **gideyazdı**.

2. BÖLÜM: FİİL İLE İLGİLİ KATEGORİLER

2.1. FİİL ÇEKİMİNDE KİŞİ

Kişi ekleri fiilin gösterdiği hareketi, oluşu ve kılışı kimin yaptığını gösteren eklerdir. Fiiller bu ekler aracılığı ile şekle ve zamana bağlanır. Ergin, şahsı fiilin gösterdiği hareketin hangi şahıs tarafından yapıldığını ifade eden gramer kategorisi olarak tanımlamaktadır. Ergin ayrıca *"Şahıs kategorisi hareket yapan nesneyi şahıs halinde ifade eder."* demektedir (Ergin 2002: 134). Banguoğlu da bitmiş fiilin oluşması için zaman kavramından sonra en az bir de kişi kavramının yüklenmesi gerektiğini söylemekte ve bunların bildirme tarzında doğrudan doğruya zaman eki üzerine birleşik çekimlerde de tarz eki üzerine geldiğini söylemektedir. Banguoğlu *"Fiil kişi eklerinin çoğu aslında ek halinde zamirlerdir. Bunlar en çok iyelik zamirlerinden, bazen ek halini almış kişi zamirlerinden gelirler. Başka kaynaklardan gelmiş olanları da vardır."* diyerek kişi eklerinin kökeni ile ilgili düşüncelerini paylaşmaktadır (Banguoğlu 2007: 444).

Kişi bir hareketi karşılayan varlık olduğuna göre kişi çekimleri fiillere kişi ekleri getirilerek yapılır; ancak bazı fiiller kişi eki almadan da (sıfır morfem Ø Örn. *İkinci tekil kişi emir çekimi*) kişi ifade edebilmektedir. Bu gibi durumlarda fiillerin kişilere göre çekimi ya sıfır morfemle ya da bu işlevini zaman-kip eklerine yükleyerek sağlamaktadır.

Araştırmacıların Türkiye Türkçesinde fiillerin kişilere göre çekimiyle ilgili söyledikleri bu özelliklerden sonra Türkçede kişi eklerinin *zamir kökenli kişi ekleri, iyelik kökenli kişi ekleri* ve *emir çekimi kişi ekleri* olmak üzere üç türe sahip olduğu söylenebilir. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde tespit edilen örneklerde de bu üç tür görülmektedir. Seyahatnâme'de *geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman (I. Tip ve II. Tip), şimdiki zaman (I. Tip ve II. Tip) ve*

istek kipi[49] kişi çekimleri, zamir kökenli kişi ekleriyle sağlanmaktadır. *Görülen geçmiş zaman* ve *şart kipi*[50] kişi ekleri ise iyelik kökenlidir. *Emir çekimi* ise kendine has eklere sahiptir.

2.1.1. Kişi Zamiri Kökenli Kişi Ekleri

	Teklik	**Çokluk**
I.	**-Im**	**-Iz**
II.	**-sIn**	**-sIz/-sIŋIz**
III.	**∅**	**∅ / -lAr**

Teklik I. Kişi Eki : -Im

Genel Türkçedeki I. tekil kişi eki *men~ben* zamirinden ekleşmiştir. Serebrennikov-Gadjieva ve Şçerbak ekin Çağdaş Türk yazı dillerindeki biçimini şu şekilde vermektedir:

Kzk., Çul-Tat., Yak., Hak. *-bın/-bin*; Yak., Çul-Tat., Kırg., Krm-Tat. *-mın/-min*; Kzk., Bşk., Kar. *-mın/-měn*; Bşk., Kar. *-m*; KKal., Kmk., Özb., Uyg. Nog. *-man/-män,* Ttü. Alt., Şor, Krm-Tat., Gag. *-ım/-im*; Türkm. *-ın/-in,* Az. *-am/-em,* Çuv. *–p (íp*) vb. (Serebrennikov-Gadjieva: 2011: 134; Şçerbak 1981: 24-25).

Kartallıoğlu Osmanlı Türkçesinde ekin *–vAn, -In, -Im, -Am* olarak kullanıldığını belirtmektedir (Kartallıoğlu 2011: 499).

Seyahatnâmede ek Türkiye Türkçesindeki kullanıma benzer *–(I)m* biçiminde kullanılmaktadır.

[49] İstek kiplik olarak farklı işaretleyicilere sahiptir. Bu işaretleyiciler kullanımlarına göre farklı kişi ekleriyle çekimlenebilirler; ancak burada geleneksel dil bilgisi çalışmalarında yer alan istek çekimi kastedilmektedir. Bu nedenle gösterilen ekler de bu doğrultudadır.

[50] İstek kipi ifadesinde olduğu gibi şart kipi ifadesinde de geleneksel dil bilgisi çalışmalarında yer alan şart kavramı kastedilmektedir.

Teklik II. Kişi Eki: -sIn[51]

Sen zamirinden ekleşen bu kişi eki Çağdaş Türk yazı dillerinde şu şekildedir:

Krg., Kar. *-sıŋ/-siŋ*; Ttü., Gag. *-sın/-sin*; Kzk., KKal., Nog., Türkm.*-sıŋ/-séŋ*; Özb., KKal., Nog., Kmk. *-saŋ/-seŋ*; Tuv., Uyg. *-sén*, Bşk. *-hıŋ/-héŋ*; Yak. *-gın/-gin,* Az. *-san/-sen*; Kar-Bal. *-sa /-sé*; Alt. *-iŋ*; Alt., Hak. *-ziŋ*; Kar. *-s, -sïn*, Çuv. *-n* vb. (Serebrennikov-Gadjieva 2011:135; Şçerbak 1981: 24-25).

Seyahatnâmede ek Türkiye Türkçesindeki kullanıma benzer –s(I)n biçiminde kullanılmaktadır.

Teklik III. Kişi Eki: ∅

Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk yazı dillerinde olduğu gibi olduğu gibi Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde de teklik III. kişi sıfır morfem ∅ ile gösterilmektedir.

Çokluk I. Kişi Eki: -Iz

Biz zamirinden ekleşen bu ek Çağdaş Türk yazı diilerinde Krç-Blk., Krg., Kmk., Kar. *-bız/-biz*; Başk. *-bıź/ -běź*; Alt., Hak. Şor, Tuv., Çul-Tat. *-bıs/-bis*; Yak. *-bıt/-bit*; Kzk. Krm-Tat., Özb., Uyg., KKal., Nog.*-mız/-miz*; Gag. *-ız/-iz;* Türkm. *-ıs/-is;* Çul-Tat. *-vıs/-vis;* Az. *-ıḫ/-iḫ*; Çuv. *-pír/-pir* vb. şeklinde görülmektedir (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 135-136; Şçerbak 1981: 24-25).

Kartallıoğlu da çalışmasında ekin Osmanlı Türkçesindeki ses düzenini göstermektedir (Kartallıoğlu 2011: 511).

Çokluk II. Kişi Eki: -sIz/-sIŋIz

Siz zamirinden ek haline gelen çokluk II. kişi eki Çağdaş Türk yazı dillerinde Kmk., Karay, Uyg., Özb. *-sız/-siz;* Nog., KKal., Kmk. *-sız/-séz; śıŋız/-śiŋiz*; Ttü., Gag., Az. *-sınız/-siniz*; Başk. *-hıġıź /-hěgěź*; Kzk. *-sıŋdar/-siŋder, -sızdar/-sizder*; Krg. Çul-Tat. Hak. *-sıŋar/-siŋer*; Alt. *-sıġar/-sigér, -zıŋar/-ziŋer*; Hak.,Şor. *-zar/-zér*;

[51] bk. (Kartallıoğlu 2011: 506)

Yak. *-ġıt/-git*, Tuv., Tof., Uyg. *-silér/-siler*; Çuv. *-ír/-ìr* vb. biçimindedir (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 136-137; Şçerbak 1981: 24-25).

Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi döneminde şahıs zamirleri ekleşmeye başlamış ve bu ekleşme devresi Osmanlı Türkçesi döneminde tamamlanmıştır (Demirci 2010: 463).

Çokluk III. Kişi Eki: ∅ / -lAr

Genel Türkçede çokluk III. kişi için özel bir kişi eki bulunmamaktadır. Türk yazı dillerinin çoğunda teklik III. kişi biçimiyle çokluk eki birleşmiştir (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 136-137). Seyahatnâme'de çokluk III. kişiyi belirtmek için bazı örneklerde eke ihtiyaç duyulmamış ve sıfır morfem ∅ kullanılmıştır. Bazı örneklerde ise *–lAr* eki kişi ifadesi sağlanmıştır.

2.1.1.1. Geniş Zaman Kişi Çekimi

Teklik I. Kişi

[63b]

"İnşâ'allâh seyecî'ü bu hazîneyi gâret edenlerin mâlı ile ke'l-evvel leb-ber-leb edüp elli hazîne dahi **cem' ederim"** derler.

[241a]

"Sen bin elli Muharrem'inin yevm-i aşûrasında gâ'ib olduğun leyle-i mübârekede niçe ed'iye-i mü'essire tilâvet edüp ve *sûre-i innâ a'teynâ*'yı bin kerre kırâ'at edüp ol gice vâkı'amda seni **görürüm.**

[258b]

sîcâb **-giderim.**

Teklik II. Kişi

[38b]

"Seni katl ederiz, elbette bu şarâbdan **nûş edersin."**

3/[111b]

Gınâyî Efendi eydür: "Adam sen yeni emîr olmuşa **benzersin**.

[235a]

Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘, merkad-i pür-envârına varup ziyâret etdükde "Ne böyle pâdişâhâne **yatarsın**. Âl-i Osmân'ın ırzın pâymâl eyleyüp Tatar elinde kesr-i ırz etdin" deyü sandûkasına bir püşt-i pâ urunca "Bre meded, ayağım" deyü Murâd-ı Râbi‘ fez‘ u çera‘ edüp ol günden nikrîs marazına mübtelâ olup âhir sebeb-i mevti ol oldu.

Teklik III. Kişi

[11b]

Koca Yanvan Vezendo Kıral'ın istikbâline Üsküdar tarafına geçdükde Vezendo Kıral ile mülâkât olup Vezendon **eydir**: (…)

[27b]

Hemân küffâr lisânlarınca "ki parlari" der, ya‘nî "nişleyüp ne söylersiz" **der**.

[158b]

Kabri türâbından dâ’imâ bir yağlı türâb **çıkar**.

3/[131a]

Zîrâ bu şehrin sanâyi‘-i memdûhâtından Yanbolu kebesi ta‘bir etdikleri pâdişâha lâyık tiftik kebe bu şehirde işlenüp Rûm [u] Arab u Acem'e **gider.**

Çokluk I. Kişi

[165a]

Bunların kan dökdüğü şehirden tâ‘ûn çıkmaya gelmişdir. Ol havfdan kanarahâneler sâ’ir diyârlarda şehirlerin hâricinde olur bir alay kanlı kirli menhûslardır. Ammâ biz dâ’imâ İslâmbol'u cemî‘i hubûbât ile **ganîme ederiz**" dediler.

[184a]

gûnâ-gûn eğeler ile dükkânların tezyîn edüp eğe yaparak, "Eğrileri **düzeldiriz**, yoğunları **eğeleriz**" deyü feryâd ederek pür-silâh bunlar dahi ubûr ederler.

3/[101a]

Der-i devlete **götürürüz**. Ümmîddir kim her biri birer takrîb ile halâs ola" deyü serdâra ricâ etdiler.

Çokluk II. Kişi

[272a]

Serdâr eyitdi "Ale's-sabâh **çıkarsınız**, yohsa cümlenizi dendân-ı tîğdan bî-dirîğ geçiririz" deyü ta‘ahhüd etdiler.

[371a]

"İtmen oğullar! Cem‘iyyet memnû‘dur. Pâdişâhâ âsî **olursuz**. Murâd [u] maksûdunuz üzre ne dilerseŋiz verelim"

3/[175a]

El-hâsıl cümle âlât-ı cihâz-ı fakr-ı dervîşân-ı zîşân kendüde cümle müheyyâ bir ârîf-i billâhdır. Hemân hakîr cür‘et edüp "Pâdişâhım nere selâmın **getirirsiz**" deyüp abdâlâne savt-ı a‘lâ ile bu müseddesi terennüm etdim.

3/[99a]

Mîrîye yetmiş kîse vermişken mü’ebbed hizmetin elinden alup nâ-müstahakka verüp ol dahi zabt etmeğe havf edüp hizmet-i pâdişâhî meydânda kalup göz göre bir adamı Celâlî etdiŋiz. şimdi bu Hanifi Halîfe'den **ne istersiŋiz.** Vallahi yakîn zamânda ben de sizin âteşinize yanarım, ammâ sizler yanup **kebâb olursuz**" dedi.

3/[178a]

Melek Ahmed Paşa müşâvere edüp Kapudan Murâd Paşa'ya buyurdular kim "Benim karındaşım. Başdarde-i hümâyûnu izn-i pâdişâhîyle muhabbeten İpşir Paşa karındaşımıza götür. Eğer deryâdan gelirse taht-ı sultânu'l-bahre süvâr olup Sarâyburnu'na gelsin. Eğer karadan gelirse kendüye **hizmet etmiş olursuz"**

Çokluk III. Kişi

[131a]

Ba‘dehu yigirmi dörd sâ‘atden sonra sadrıa‘zama ve şeyhülislâma ve kadı‘askereyne ve niçe müstecâbü'd-da‘ve meşâyiha ve sâ’ir vüzerâlara haber olup vüzerâlar ile kârhâne içine kırk âdemden gayrı ve dökücüyân üstâdlarından dahi kırk âdem girüp gayrı huddâmları cümle taşra **kovarlar**.

[278b]

Bir kütüğü kırk kerre müsâfirîne **satarlar**.

3/[4b]

Ve cümle yetmiş aded dükkândır. Ve cümle sonradan ihdâs beş aded hânlardır kim cümle binâları kiremitlidir ammâ Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın bu kasaba içre cümle câmi‘ ve imâretleri kurşumlu binâ-yı azîmlerdir. Anınçün Hersek kasabası **derler**.

3/[9a]

Nasîhatlerin ve letâyifâtların darb-ı mesel edüp **isti‘mâl ederler.**

2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kişi Çekimi

Teklik I. Kişi

[48a]

Şehzâde Bâyezîd'i evlâdları ile alup Sivas kal‘asında ma‘nûkan şehîd edüp Paşa kal‘ası kurbünde defn etdiler. **Ziyâret etmişim.**

[120a]

Hakîr bir kaç kerre **müşâhede etmişim**

[335b]

Yedi küheylân at ve yedi Gürcî gulâm ve iki kîse ve niçe hil‘at-ı fâhire ihsânlarını **görmişim.**

[358b]

Bu niyyete el-Fâtiha deyüp Fâtiha-i şerîfi tilâvet edüp dest-bûs ederken türbe-i pür-envâr kapusundan bir kütürdü kopup "Ya bu türbenin türbedârı yok a" derken hâbdan bîdâr olup Er Sultân'ın sandûkası sûfu altından çıkup mest [u] medhûş sır sıklam tere **gark olmuşum.**

Teklik II. Kişi

[7b]

Ol kim Hazret-i Risâlet'in cemâlin görüp dest-i şerîflerin takbîl edüp hayr du‘âsın **almışsın,** sa‘âdet-i dâreyne vâsıl olursun.

[350b]

Paşa eyitdi "Ya bize Diyârbekir eyâletin **getirmişsin**, kani emirler"

3/[147b]

Hattâ Süleymân Hân Budin gazâsına giderken "Lala iyi köprü **binâ eylemişsin**. Bize ihsân ederseŋ geçüp gazâya gidelim" dedikde pîr-i fânî ebleh-i dihkânî eydür.

Teklik III. Kişi

3/[65a]

Evvelâ cümleden Boyacı kapusunda zimmî Karakaş Ermenî gâyet üstâd-ı kâmil cerrâhdır. İlm-i cerrâheti tekmîl etmek içün Frengistân'ın İşpaniye diyârına **gitmişdir**.

3/[122a]

Sene (---) târîhinde Köprülüzâde Ahmed Paşa Kethüdâsı Ebü'l-hayr İbrâhîm Ağa çârsû içinde iki başı dervezeli ve kârgîr kiremit örtülü bir şâhrâh üzre yüz aded dekâkîn-i nev-binâ bir bezzâzistân inşâ edüp şehre **şöhret vermiş.**

Çokluk I. Kişi

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'de çokluk birinci kişiyi anlatmak için *–mIşIz* yapısını kullansa da metinde karşılaşılan örneklerde bu ekin üslûp gereği teklik birinci kişiyi anlattığı görülmektedir. Bu tarz kullanımlar Türkçede mevcut olmakla birlikte cümlenin anlamına *üstünlük, böbürlenme* ya da *alçakgönüllülük* katmaktadır.

[63b]

Andan var kuvveti bâzûya getirüp on günden cülûs in‘âmiyçün üç bin kırk kîseyi hâzır edüp cümle ocağa haber oldukda cümle ahâlî-i ocak, "Biz in‘âmı almamağa **yemîn etmişiz**, bizden pâdişâha helâl olsun" deyü haber gönderdiler

[113a]

Hamd-i Hudâ bu azîzin şeref-i sohbetleri ile **müşerref olmuşuzdur**

[130a]

Ammâ âlüfte ve âşüfteliğimiz takrîbiyle cümle esnâf ile ihtilât edüp ahvâllerine **vâkıf-ı esrâr olmuşuz.** Ammâ Mübtecel şerbeti nâm Atina balı şerbetin **nûş etmişizdir**.

[252a]

Hattâ Selîm-i Evvel bu şehrde müştakk olup âlem-i sabâvetinde zer-nişâncılık ilmin tahsîl edüp pederi Bâyezîd Hân ismine Darbhâne-i Tarabefzûn içün sikke kazırdı. Gûyâ sikkeyi mermerde kazırdı. Bu hakîr memsûk Tarabzen akçesin **görmişiz.**

Çokluk II. Kişi

Türkçede bir kişi ekinin bir başka kişiyi anlattığı kullanımlardan birisi de çokluk ikinci kişi çekimlerinde görülür. Yazıya ya da konuşmaya nezaket, incelik, saygı katmak için teklik ikinci kişi (sen) yerine çokluk ikinci kişi (siz) kullanılır. Bu durum fiillerin çekimlerine de yansır. Bu konuda Korkmaz da açıklamada bulunmaktadır (Korkmaz 2007a: 572-573). Aşağıdaki örneklerden bazıları bu şekildeki çekimlere sahip fiilleri barındırmaktadır.

[195a]

"Pâdişâhım biz kırk elli bin pür-silâh bî-felâh-ı fellâh kullarınızız. Kelâm-ı dürer-bârınızdan sâdır olup 'Bir[e] koma sizi bekârlara kırdırırım' **buyurmuşsuz,** biz dahi cân [u] baş ile edâ-yı hidmet etmeğe geldik, fermân pâdişâhımındır" deyü zemîn-bûs ederler.

[325b]

Hamd-i Hudâ Revân Hânı Takî Alî Hân hemşîresinin sûrundan Bakü kal‘asından gelüp doğru anların sarâyına mihmân olup ertesi Kars ağaları ve Kağızmân ağalarıyla hân dîvânına varup Karslı ve Kağızmânlı "Hânım! Bizi Erzurûm vezîrine hılâf-ı inhâne arz edüp kârbân urdılar deyüp üzerimize Evliyâ Ağa'yı ne mübâşeret **göstermişsiz**, lâyık mıdır?" deyü mâbeynlerindeki güft [ü] gû tahrîr olunmaz.

[371a]

Mukaddema Zadra ve Girid seferine gidenlere bu yeni çıkan sipâhîler haber gönderdiler kim "Sizlerin esâmelerin tashîh edüp **nişânlı olmuşsuzdur**. Sizleri cümle kırsa gerekdir" deyü haber vardıkda üç bin yiğit bu haberi istimâ‘ edince Silivri'den gemilerle ve atlar ile İslâmbol'a gelüp sepişdiler ve Atmeydânı'nda Şâdırvân ahûru eşkıyâları ile cem‘iyyet-i kübrâ etdiler}.

[374a]

Ba‘dehû hakîr Hasan Ağa'ya buluşup "Sultânım! Bizim Haydarzâde "Beğefendimizi hamd-i Huda **ele getirmişsiz**" dediğimde hamd edüp eydür "Eğer Evliyâ, Haydaroğlu'yla âşinâlığın var ise yürü gidelim. Kendüsine buluşup tesellî-i hâtır ver.

Çokluk III. Kişi

[17a]

Ve mücevvezeli âdemler sûreti var ve bostâncı külâhlı ve yeniçeri keçeli âdemler var, bunlar mutasarrıf olalar işâretin **etmiş**. Ve baykuşlar sûretin edüp harâb ola, alâmetin **göstermiş.**

[33a]

Hükm-i Sultân olmasa hatâ gelmez cellâddan **demişler.**

[131a]

Üstâdlar ana keçe esbâb geymek yolun **bulmuşlar.**

3/[28a]

Hazret-i Resûl-i İzzet ile cümle gazâlarda ve serdâr-ı mu‘azzamlar ile sefer-i seriyyelerde bulunup âhir Hazret-i Resûl'den sonra terk-i dünyâ edüp deydevî vü dehdevîsin kemerine bend kılup âfitâbesin ser-i sa‘âdetine giyüp niçe zamân cihânbân-ı seyyâh-ı âlem olup geşt [ü] güzâr ederek bu Hımıs şehrine geldikde görse iki kişi bir mezâr **kazmışlar.**

3/[57a]

Bi-emrillâhi Te‘âlâ bu su Hazret-i İbrâhîm Halîl içün cereyân etdüğünden ve nûş edüp def‘-i atşân def‘-i cû‘ etdiginden sâhib-i tab‘ hukemâ-meşreb olanlar bu ayn-ı pâkin yetmiş aded nef‘ini **müşâhede etmişler.**

2.1.1.3. Gelecek Zaman Kişi Çekimi

2.1.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman Kişi Çekimi

Metnin taranan bölümünde saptanan –IsAr yapılı gelecek zaman çekimleri teklik üçüncü kişiye göredir.

[206b]

*Kişi zevkile **olısar** ferahnâk*

Hemân zevk ile cânım olma gamnâk

3/[58a]

Kaçan kim Nemrûd-ı la‘în asrında Hazret-i İbrâhîm vücûda geldikde cümle müneccimîn "Yâ Nemrûd! Bu sâ‘atde bir evlâd vücûda geldi, senin devletine ve dînine ve cânına **kasd ediserdir**. Tiz anı buldur" deyü iğvâ etdiklerinde cemî‘i şehri tecessüs edüp rahm-ı mâderden müştakk olmuş nev-zuhûr ma‘sûmların niçe binini ol sâ‘atde katl etdiklerin İbrâhîm Nebî vâlidesi İbrâhîm'i mezkûr ağaç cevfinin içinde pinhân edüp gider.

2.1.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman Kişi Çekimi

Seyahatnâme’de –AcAk ekiyle oluşturulmuş birçok sıfat-fiil yapısı bulunmasına karşın bitimli fiil çok ender bulunmaktadır. Bu durum eserin yazıldığı dönem itibariyle bu ekin bitimli fiillerle çok yaygın kullanılmaması ve metnin gelecekten ziyade var olanı anlatan mahiyette olmasından kaynaklanmaktadır.

Teklik I. Kişi

3/[32a]

Niçesi "Çelebi, gine gelir misin?" der. Birisi eydür "Gine **geleceğim** değil" diyene "Geleceğine şüphem vardır" Kimisi ba‘zı hoppa çelebilerdir.

Teklik II. Kişi

[100b]

Hilâlî: Bursevîdir. Şi‘ir:

Asacaksın *cihânda ey Mansûr*
Sana görmem imâmeti ma‘kûl
İsm-i mef‘ûl adın takındıŋ çün
Câ’iz olmaz imâmet-i mef‘ûl.

Teklik III. Kişi

[14a]

İlim kuvveti ile Hazret-i Risâlet-penâh'ın tulû‘-ı zuhûrundan haberdâr olup cihân-ârâ bir pâdişâh-ı mürselîn **gelecekdir** deyü havfından bu kal‘aya sa‘d sâ‘atdır deyü seretân burcunda imâretine şurû‘ edüp tâli‘-i imâreti seretân olduğıyçün İslâmbol içre tâ’ife-i cüyûşun fitnesi eksik değildir.

Çokluk I. Kişi

[132a]

Ve türbesi kapusu üzre târîh budur:

Mîr-i bahr a‘nî Kılıç Paşa kapudan-ı zamân
Yapdı bu câmi‘i çün ola derim ber-hordâr
Ehl-i diller dediler ***göriceğiz*** *târîhin*

Çokluk II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.1.1.4. Şimdiki Zaman Kişi Çekimi

2.1.1.4.1. I. Tip Şimdiki Zaman Kişi Çekimi

Seyahatnâme'de gelecek zamanda olduğu gibi I. tip şimdiki zamanda örneklerin sayısı kısıtlıdır. Tespit edilen örneklerin tamamı üçüncü tekil kişi ekiyle çekimlenmiştir.

[138a]

Ba'dehu Murâd Hân asrında Yeniköy'ü Rûs keferesi urdukda bu Tarabya kavmi bahâdırlar olmağile Kazak ile ceng edüp kâfire bir dâne-i hardal vermediklerinden küffâr-ı dûzah-karâr bu şehri âteş-i dûzaha urup berbâd edüp ba'dehu bu mertebe henüz **amâr olmadadır**.

3/[85a]

"Bre meded Basra'dan berü nef'in müşâhede ede ede nûş etdigim ab-ı hayâtlara meğer bu mâ'-i zülâl mahlût olurmuş" deyüp Bedlîs nâm hazînedârına niçe bin kîse mâl-i firâvân verüp "Tez bu mahalde Bedlîs, bana bir kal'a inşâ et kim azametimle ben muhâsara etsem fethinde âciz olam" deyü fermân edüp Betlîs-i hazînedâr Bitlis kal'ası binâsına **şürû' etmede.**

2.1.1.4.2. II. Tip Şimdiki Zaman Kişi Çekimi

Seyahatnâme'de az sayıda tespit edilen kişi çekimlerinden birisi de II. tip şimdiki zamana ait olan çekimlerdir. –yor eki ile yapılmış kişi çekimleri eserde kısıtlı olarak kullanılmıştır.

Teklik I. Kişi

[258b]

ishova zivi -ne **söylüyorum**

--

sire âkır evussahun -ya ben bir şey mi **söyliyorum**

Teklik II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik III. Kişi

[66b]

Hemân Abaza Paşa, "Pâdişâhım izn-i şerîfinle ben anlara bir kerre görüneyim, ol ân ben anlara çorba tâsların bile yutdurayım" dedikde, izn-i pâdişâhîyle Abaza dîvâna çıkınca yeniçeri mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Bire Abaza **geliyor**" deyü cümle yeniçeriler çorba ile tâsları yutayazdılar.

[81a]

"Sultânımın hayr du'âsına meşgûl olup ihtiyâr olmağile hâliyâ kendü içün bir türbe **binâ ediyor**" dedükde Murâd Paşa eydir: (…)

Çokluk I. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

3/[92b]

Biri eyitdi: "Bre mâlın kim aldı? Biz bâğda üzüm yemeğe geldik" dedikde "İşte mâlım **götürüyorlar**" dedükde hemân biri eydür: "Bre bakalım bu şikârı alanlar bizden midir.

3/[130b]

Bre bu ne hâldir, taşra çıkıŋ, görüŋ bu ne kütürdü oluyor dedikde taşra çıkdılar, gördüler kim atlar arasında mezkûr câzû tavuk piliçler gezdiğinden atlar boşanıp birbirlerin **helâk ediyorlar.**

2.1.1.5. İstek Kipi Kişi Çekimi[52]

Teklik I. Kişi

Seyahatnâme'de birinci tekil kişinin istek çekimi genellikle *–AyIm* biçimiyle yer almaktadır. Bazı örneklerde ise bu çekim *–Am* ile yapılmaktadır. *–Am* ekiyle yapılan çekimlerin Evliyâ Çelebi tarafından konuşması aktarılan kişilerin ifadesinde geçtiği görülmektedir.

[186a]

Bir kerre bu Kostanta Süleymân şehzâdeye elem-zede olup "Bin deyenek **uram**" deyü yemîn eder.

[335b]

Seydî Paşa'ya hayr-du'â edüp arkasın İbrâhîm Hân yepeleyüp "Yürü Allah işin onara, **göreyim** seni.

3/[33b]

"Sultânım! Bu hakîr geleli on sekiz gündür emr-i şerîfinizle şâm-ı şerîfe Paşa karındâşınıza feth-i fütûhât müjdesiyle **gideyim**!"

3/[85a]

Veca'-ı karneyne dâ'-i devâ içün niçe zamân seyâhat edüp niçe bin hükemâ ile hem sohbet olup karnlarının def'ine çâre bulamayup tâ zulumâta gidüp âb-ı hayâtdan **şifâ bulam** dedi.

3/[174a]

Göreyim seni her umûr-ı dîn-i mübîn içün niçe sa'y-i himmet edersin. Ve uğur-ı hümâyûnuma niçe bezl-i kudret edersin. Hazîne cem'ine takayyüd edüp cemî'i birden bine, binden yüz bine varınca vazîfe-hârân kullarıma mevâciblerin niçe verirsin, **göreyim** seni!" deyü du'â vü senâ-yı firâvân edince her taraafdan "Allah mübârek eyleye!" deyü cümle a'yân mübârek-bâd deyüp derhâl sa'âdetlü pâdişâh, efendimize bir semmûr lipâçe dahi giydirüp ol gün iki kürk oldu.

Teklik II. Kişi

[52] İstek kipi burada geleneksel dil bilgisi çalışmalarında anlamıyla ele alınmaktadır.

[247b]

Hîn-i muhâsarada Ebü'l-feth Mehemmed Hân, Mahmûd Paşa'ya "Bu gice kal‘a altına **giresin**" deyü fermân edince kal‘aya meterise girüp feth oldukda ***[248a]*** ismine "Giresin" dediler.

[342a]

Vezîr'i ve Cinci'yi ve Müfti'yi ve Mülakkab kadı‘asker'i ve Bektâş Ağa'yı ve Çelebi Kethüdâ'yı ve Muslihiddîn Ağa'yı ve Kara Çavuş'u **isteyesin**, demişler.

3/[140a]

Eğer peştemâlın var ise hammâmcıya bir akçe vermeden çıkarsın, meğer esbâbın hıfz edene bir penez **veresin.**

3/[176a]

Râh-ı Mekke'de ve diyâr-ı Mısır'da aslâ gam yiyüp havf u haşyet çekme. Âfât-ı dehrden masûn [u] mahfûz olup Hudâ-yı Bîçûn mu‘în u zahîrin olup geşt ü güzâr eylediğin yerlerde pâdişâhlar ve vüzerâ, vükelâ ü a‘yân [u] kibâr mâbeynlerinde mu‘azzez ü mükerrem olup düşman şerlerinden **emîn olasın.**

Teklik III. Kişi

[136b]

Yine râhib-i nihânî eydir: "Pâdişâhım ism-i şerîfin Mehemmed'dir. Kitâbımızda Hazret-i Muhammed'in Muhammed'i kadı sarıklı **ola** sekiz yüz (---) târîhinde devlet-i Kostantîn anın **eline gire**. İmdi bu kal‘anın resmi senin Mehemmed isminle binâ olunmak gerek.

[335b]

Seydî Paşa'ya hayr-du‘â edüp arkasın İbrâhîm Hân yepeleyüp "Yürü Allah işin **onara**, göreyim seni.

3/[52b]

Ya ol zemistânda el dutmaz ayak dutmaz, zemîn polâd-ı Nahşivânî gibi olmuş. Hançer ile değil ferhâdî külünkler ile bir kırat kopmayan zemîni hançer ile niçe kazup altun kemerin defn eder ve on aydan sonra varup nişân etdüğü âsumândaki buludu ber-karâr bulup bulut altındaki zemînden altunu **çıkara**.

Çokluk I. Kişi

Seyahatnâme'de birinci çoğul kişinin istek çekimi genellikle *–AlIm* ile sağlanmaktadır; ancak Evliyâ Çelebi çeşitli nedenlerle konuşmalarını aktardığı kişilerden döneminin çeşitli ağız özelliklerini de yansıtmaktadır. Bu nedenle birinci çoğul kişinin istek çekimi *–Ak, -AyIz, -AvUz* ekleriyle de sağlanmaktadır.

[352a]

"Bak a Bardaklı Baba Sultân'ın Tanrısı! Eğer bunda yatan azîz pîr senin gerçek erin ise bunun yüzü suyuna olsun hey Çalap Allah ve âhir zamân Yalavacı Muhammedü'l-Mustafâ'nın aşkına olsun bize zulm eden bu paşalı celâlîlerini bu günde ve bu sâ'atde bir belâya uğradup âvânlıklarından **kurtulak.**"

[175a]

"Pâdişâhım bizim cürmümüz nedir kim senin zamân-ı sa'âdetinde böyle şe'âyir-i İslâm alay-ı Muhammedî'den **kalavuz**. Fermân-ı şehriyârî olursa biz dahi huzûr-ı izzetinden alâ kadri't-tâka alay ile **ubûr edelim**" deyü ricâ etdiklerinde ricâları hayyiz-i kabûlde vâkı' olup hatt-ı şerîf tertîbnâme verilüp ol minvâl üzre alay ümenâları beyân eder.

[241b]

Âhirin ve âkıbetin hayr olup düşman şerrinden emîn olup Hak celle ve alâ mu'în [u] zahîrin olup dünyada emn ü emân, âhir nefesde îmân müyesser edüp alem-i Resûlullah dibinde **haşr olayız.**

[246b]

Lâkin alâ-kadri't-tâka bu hakîr-i pür-taksîr deryâda katre [ve] güneşde zerre kadar **tavsîf edelim.**

[258b]

sefaga sikiçu vike- gel eve **gidelim.**

[361b]

Hemân Eskişehir altına bu kadar deryâ-misâl asker ile **varalım**, **uralım**, **yakalım**, **yıkalım**, günden güne **cem' olalım. Asalım**, **basalım**, **keselim**, **alalım**, askere **verelim**.

[360b]

İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ‘at durmayup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek biri birimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında **cem‘ olavuz** ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i livâlar ile yek-dil [ü] yek-cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürğu bir akçeye alarak Âsitâne-i sa‘adet tarafına varup **murâfa‘a-i şer‘ olavuz**", deyü eblehâne mektûblar tahrîr eylemiş. *(Bir mektupta geçmektedir.)*

[371a]

"İtmen oğullar! Cem‘iyyet memnû‘dur. Pâdişâhâ âsî olursuz. Murâd [u] maksûdunuz üzre ne dilerseŋiz **verelim.**"

3/[92b]

"Aşın beğe **götürelim**! Yok **öldürelim**! Yok uryân edüp **âzâd edelim**!" deyü niçe gûne güft [u] gû etdiler.

3/[174b]

İnşâallahü'r-rahmân pâdişâhım dahi evvel-bahârda bu câniblere deryâ-misâl asker ile atf-ı inân edüp ammün Sultân Murâd Hân'ın feth edüp yine kızılbaş aldığı Revân'ın ve Nahşivân ve şirvân ve Azerbâycân'ın ve niçe bin bed-ma‘âşun cânın **alavuz.** *(Bir telhiste geçmektedir.)*

Çokluk II. Kişi

[263b]

"Biz kırk kimesne ile der-i devletde çâşıdız. Deryâ-misâl asker ile Âl-i Osmân geliyor. Kal‘ayı bırağup **kaçasız**. Sâ’ir zamâna **kıyâs etmeyesiz** deyü haber gönder-dik. Biz dahi kal‘aya gelirken Tatar'a giriftâr olduk. Emr hânındır"

[271b]

Şimdi tedârik oldur kim liman tarafına havâle taşrada bir tabya binâ edüp on pâre balyemez top ile liman tarafın **döğesiz** ve içeri Rûm mahallesinde bir kaç ok ile Rûmlara istimâlet kâğızları **atasız**, inşâallah böyle etseŋiz kal‘anın fethi müyesser olur" deyü kefere niçe gûne mütehassin tedârikler gösterdi

[332a]

Biz Mikril Beği Zaposho âdemleriyiz. Gönye kal‘asın Urus alup oturur mu, yohsa Osmânlı yine kal‘ayı alır mı, varup **göresiz**, deyü bizi gönderdiler.

[361a]

Da‘vâcın kadı, yarıcun Allah ola, deyü elsine-i nâsda darb-ı meseli ma‘lûm-ı sa‘âdet-mendiniz değil midir. Cenâbınızın hod hasmı pâdişâhdır, pâdişâh âdil gerek kim şer‘ ile da‘vâm var **diyesiz.**

[366a]

Mehemmed Paşa efendim vâlidem tarafından, İpşir Paşa efendim sikadan zevi'l-erhâm akrabâmdır deyü tefâhur kesb eder. Siz anınla ecnebî **mu‘âmelesi edersiz**" dediğimde "Hây gidi ışık. Üs kes bizi Defterdâroğluyla akrabâ edüp mâbeynimiz ıslâh etdi" dedikde hemân kalkup dest bûs edüp eyitdim: (…)

3/[61b]

Kayseriyye'ye ve Mar‘aş âhir-i arz-ı mukaddesedir deyü gelüp Mar‘aş kayseri olan Cimcime'ye ve Mar‘aş ahâlîsine bir nâme yazup Esved ibn Mıkdâd ile nâmeyi Cimcime kaysere gönderdikde kırâ’at edüp "Evvel bir Allah, sânîyen Muhammed lev-lâk, sâlisen Çâr-yâr-ı güzîn nâmemiz vusûl buldukda evvelâ dîn-i mübîni **kabûl edesiz**, sânîyen kal‘ayı **teslîm edesiz**, sâlisen harâc **kabûl edesiz**" deyü nâmeyi bu gûne istimâ‘ etdiklerinde derhâl Mar‘aş kavmi şehri hâlî bırağup şîr dağına firâr ederler.

3/[179a]

Müşâvere-i sû-i tedbîr-i İpşir Paşa: Evvelâ bu sarâydan ben pâdişâh tarafına revâne olunca sizler bunda olan vüzerâ ü vükelâ ü ulemâları cümle rehn alıkoyup nezâketle göz hapsine **alasız**. Eğer pâdişâhdan bana bir zarar isâbet ederse bunda rehn olanları cümle kılıçdan geçirüp yetmiş seksen bin asker Üsküdar'ı nehb ü gâret ve hünkâr sarâyın talan u hasâret edüp gulâmların ve kızların alup şehri âteşe **urup gidesiz**" deyü Kara Hasan Paşa ve gayri haşerât bu ahd-i habâset üzre yemîn edüp Kelâm-ı kadîme el ururlar.

Çokluk III. Kişi

[17b]

Ve mücevvezeli âdemler sûreti var ve bostâncı külâhlı ve yeniçeri keçeli âdemler var, bunlar **mutasarrıf olalar** işâretin etmiş.

[125a]

Ve (---) aded tershâne gözlerin eyle ma‘mûr edüp her birinin tâkları tâk-ı kehkeşândan nişân verüp her bir göze birer dîdebân ve San Pavla zindânına üç yüz azebistân nevbetci her şeb ta‘yîn edüp tershâne kapudanlarının otuz beşi tershâne gözlerinde sabâha dek **kol dolaşalar** ve otuz beş kapudanı askerleriyle şehirde **kol dolaşalar**.

[164b]

Bizim akrânlarımız Karadeniz kapudanları Nûh Necî köçekleridir, deyü fermânınızla ileri **gideler** de biz dahi anlardanız.

[208b]

Ve bâlâda tahrîr olunan sâzları ve sâzendegânları ve mü’elliflerini Sultân-ı şu‘arâ Nihânî Çelebi *Sâznâme-i Dilnüvâznâme* nâmında risâlesine nazar olunup sâ’ile cevâb-ı şâfî andadır. **Göreler** kim bu dünyâda ne kadar bin sâz var imiş.

2.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri

	Teklik	**Çokluk**
I.	**-Im**	**-K**
II.	**-Iŋ**	**-ŋIz**
III.	**∅**	**∅/ -lAr**

Teklik I. Kişi: -Im

-Im eki istisnasız bütün Türk yazı dillerinde korunmuştur (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 137).

Seyahatnâme’de *–Im* ekiyle gösterilen iyelik kökenli teklik I. kişi eki görülen geçmiş zaman ve *–sA* ekiyle birlikte kullanılmıştır.

Teklik II. Kişi: -Iŋ

-ŋ eki *ŋ* sesinin *n* sesine dönmediği Türk yazı dillerinde korunmuştur (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 137).

Seyahatnâme'de iyelik kökenlik teklik II. kişi *–Iŋ* ekiyle gösterilmektedir.

Teklik III. Kişi: ∅

Teklik III. kişi özel bir ek bulunmamakta bu kişinin ifadesi sıfır morfem ∅ ile işaretlenmektedir.

Çokluk I. Kişi: -K

Korkmaz bu ekin *–dIK* sıfat-fiil ekinin yanlış bölümlenme (*-dIK>-dI-k-*) sonucu *–K* biçimine dönüştüğünü belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 572). Görülen geçmiş zaman ve şart ekiyle (*-sA*) çekimlendiğinde fiil çokluk I. kişide *–k* ekini almaktadır.

Çokluk II. Kişi: -ŋIz

Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinde oldukça yaygın kullanılan iyelik kökenli *–ŋIz* eki, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde de çokluk II. kişiyi göstermede kullanılmaktadır. Bu bakımdan Seyahatnâme döneminin özelliklerini yansıtmaktadır.

Çokluk III. Kişi: ∅/ -lAr

Fiilin çokluk III. kişi çekiminde ya sıfır morfem ∅ ya da çokluk eki (*-lAr*) kullanılmaktadır.

2.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kişi Çekimi

Teklik I. Kişi

[6b]

Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi câmi‘i nâm câmi‘ kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da‘ve câmi‘-i atîkdir, menâmımda hakîr kendümi ol câmi‘de **gördüm**.

[37b]

Hamd-i Hudâ Ayasofya içre Hazret-i Hızır'a **râst geldim.**

[70a]

Dervîş Ömer'e temennâ edüp, "İnşâ’allâh bu dâ’ire-i Âl-i Osmân'dan mahrûm çıkmam, haddim bilürüm" deyü bu beyti **okudum**.

[70b]

"Var sen de Evliyâ imdâd eyle" deyince derhâl yek perende-i mu‘allak tâvûsî atarak nerdübân başında *Hayye ale's-salâ* hânesin **aldım**.

3/[182a]

Dördüncü gice ki oldu, Melek Ahmed Paşa ale's-sabâh salât-ı fecri edâ edüp ba‘de's-salât hakîr Yâsîn-i şerîfi tilâvet edüp paşa eydür "Evliyâm hayr ola, bu gice bir garîb ü acîb bir vâkı‘a **gördüm**, hayr ola!" dedi. Hakîr **eyitdim**. "Hayr ola, Hazret-i Yûsuf'un gördüğü ve yorduğu vâkı‘a ola!" **dedim**.

Teklik II. Kişi

[38a]

"Ya ol bî-cürm ma‘sûmun kanına girüp niçün **gark etdiŋ** ve ol gemilerin niçün gark edüp bu kadar mahlûk-ı müslimînin **kanına girdiŋ**"

[69b]

Ve buyurdular kim, "Evliyâ demin huzûrumda bu kadar ulûm [u] ma‘rifetler kim **dediŋ** şimdi ilm-i edvârdan bir şey oku" dediler.

[273b]

"Ber-hurdâr-ı ömr ol oğul! Vekâletimiz eyleyüp Girid fethinde **bulunduŋ**. Bizim varmamıza muhtaç **etmediŋ**" deyü buyurdular.

Teklik III. Kişi

[128a]

Ve Galata'nın şimâlî tarafında hicretin toksan ikinci senesinde Ömer ibn Abdül‘azîz bir kulle-i azîm binâ edüp ismine Kulle-i Kahr **kodu**. Ba‘zılar Medînetü'l-Kahr dediler**.**

[152a]

Hakkâ ki pâdişâhım yine böyle bir şehr-i azîm yokdur" deyü cümle huzzâr-ı meclis İslâmbol'u ta‘rîf ü tavsîf etdiklerinde Sultân Murâd Hân **eyitdi**.

3/[92a]

Hattâ Murtezâ Paşa efendimizi kondurmamak murâd edinüp ve re‘âyâsına rağm-ı hakâreten üç gün meks edüp müft ü meccânen yeyüp içüp konup **göçdü**.

Çokluk I. Kişi

[174a]

Hattâ bu hakîr Şâm-ı Şerîf'den Hacc-ı şerîfe giderken Bi’r-i Zümürrüd nâm mahalle vardığımızda cümle huccâc-ı müslimîn peştemâl peştemâl kum içinden ufacık ve iri balıklar getirüp pişirüp **tenâvül etdik**.

[221a]

Gemicilerden Kışlakcı Dayı ve Çördüm Dayı ve Cıvık Velî nâm dayılar çögürleriyle gelüp anlar dahi âşıkâne ve sâdıkâne bir fasl etdiler kim çögür erbâbı olanların ağızlarından salyarları akdı. Bu zevk [u] şevk üzre cezîre-i Heybeli önüne **vardık**.

[230a]

Bunda dahi dırahtistân içre meks edüp üç gün üç gice sohbet-i hâs edüp keklik avı ve mâhî avları ve tereyağları ve kuzu kebâbları **zevkleri eyledik**.

Çokluk II. Kişi

[30a]

"Koma gâzîler, hamd-i Hudâ fâtih-i Kostantıniyye **olduŋuz**"

[258b]

sez hod-ne **avladıŋız**

--

ne le şeke gadid-nereye **gitdiŋiz?**

[269a]

"Bre bî-dîn mel‘ûnlar, niçün sulha mugâyir iş işleyüp limanınıza bizim gemilerimiz alan düşmanları, gemilerimiz ile limanlarınıza ***[269a]*** **koduŋuz**. Ecdâd-ı ızâmım Süleymân Hân sulhu böyle midir?"

[293a]

Ma‘mûr köydür. Cümle ahâlîsi Ekrâd-ı Şuşik'dir. Kal‘a-i Şuşik sol cânibimizde sarp kayalar üzre nümâyân olup "**safâ geldiŋiz**" deyü yedi selâm topu atup me’kûlât [u] meşrûbâtlarından vâfir hedâyâları yeni beğ cânibinden geldi.

Çokluk III. Kişi

[10b]

Cemî‘i müneccimîn ve kehhânîn "Bire sa‘d sâ‘at olmadı, sabr edin" deyü **feryâd etdiler.** Mümkün olmayup binâya nahs sâ‘atde **mübâşeret etdiler.**

[30b]

Ol cum‘a Ayasofya'nın zîr-i zemînlerinde pinhân olan bıtrîk ve kıssîsden üç bin ruhbân şeref-i İslâm ile müşerref olup üç yüz yaşında bir papasın ismini Baba Mehemmed **kodular.**

[66a]

Âhir bir gün gördüm ki Erzurûm altına gelüp meks ettükde amân vermeyüp ol ân rûz-ı rûşende askere amân vermeyüp ol sâ‘at cümle askeri metrislere koyup aç kurd koyuna sarılır gibi sarılup gûyâ ciğerime **yapışdılar**.

[165a]

Bunların kan dökdüğü şehirden tâ‘ûn çıkmaya gelmişdir. Ol havfdan kanarahâneler sâ’ir diyârlarda şehirlerin hâricinde olur bir alay kanlı kirli menhûslardır. Ammâ biz dâ’imâ İslâmbol'u cemî‘i hubûbât ile ganîme ederiz" **dediler**.

[261b]

Ve top u tüfenk sadâsı munkatı‘ olup ancak ümmet-i Muhammed destinde şemşîr-i âteş-tâb kalup yedi buçuk sâ‘at-i nücûmî derûn-ı kal‘ada küffâr-ı hâksâra eyle satûr-ı Muhammedî urdular kim gûyâ aç kurd koyun kırar gibi **kırdılar**.

2.1.2.2. Şart Kipi Kişi Çekimi

Teklik I. Kişi

[133a]

"Sultânım şu terkîbe her biriniz 'Seversıda, şevrisda, sivrazdi' deyüp durursuz. İzn-i şerîfiniz ile şu pâdişâhımın hattını yüzüme sürüp **görsem**"

[163b]

Hemân Allâh'a sığınup elimdeki bıçağile balığın aşağı tarafına bir bıçak nice **urdumsa** karnı yarılup bir deryâ içre çıka-düşüp elimdeki bıçağile rû-yı deryâya çıkup şinâverlik ederek ***[164a]*** bir kenâra çıkup bî-tâb [u] bî-mecâl rimâl üzre yatırken anı gördüm.

[179a]

Murâd Hân buyururlar kim,"Gidilerin bu vakitde pâdişâhâne zevk etdiklerine reşk etdim. Ceddim Süleymân Hân, âh kırk gün **yeniçeri ağası olsam** demiş. Benim devletimin bu gümrük emîninin kerr ü fer [u] dârât [u] azamet, kâlâ-yı metâ‘ı ve tarz [u] tavrın görse âh üç gün **gümrük emîni olsam** der idi. Tîz hil‘at-ı fâhire" deyüp

Gümrük Emîni Alî Ağa'ya bir semmûr kaplı hil‘at-ı fâhire ihsân edüp dârât ile ubûr edüp bu arada (---) aded ümenâ ve mültezimînler cümle alayları tamâm oldu.

[206a]

İhvân-ı bâ-safâya şöyle ma‘lûm ola kim eğer İslâmbol içre meşhûr-ı âfâk üstâd-ı kâmil zâkirleri ve hânendeleri cümle bildiklerimizi **tahrîr eylesem** Hudâ âlimdir, başka bir fütüvvetnâme-i edvâr olur.

Teklik II. Kişi

[156b]

Hazret bunlara "Ammim Hazret-i Hamza-i bâ-safânın gazavâtın **okusaŋ** ümmetimi cenge terğîb ederdin" buyurduklarında ibtidâ *Hamzanâme*'yi bunlar te’lîf etdiler.

[171a]

Eğer gözleri önünde soğanı yumruk ile urup **pâreleseŋ** ol ân anlar ol âdemi katl ederler.

[200a]

Ammâ latîf musanna‘ kârdır kim ne kadar **yaykasaŋ** nakşı müteğayyir olmaz bir kârdır.

[206a]

Hânende Kapucu, sağır, asam bir âdem olmağile bir kerre fasla başlasa tâ sabâh olunca fasl ederdi, dur **deseŋ** işitmezdi ve Dâvûdî bülend âvâzı var idi.

Teklik III. Kişi

[158a]

Kabri Ispahân-ı nısf-ı cihândadır. Hâlâ kabr-i şerîfinden bir veca‘-ı ayneyne mübtelâ âdem gubâr alup aynına **vesme edinse** şifâ bulur, hâlâ şu‘arâlar mâbeyninde kehl-i Sıfâhân meşhûrdur.

[174a]

Bi-emrillâhi Ta‘âlâ çölde ve çölistânda ve berr ü beyâbânda şebekesin ya‘nî ağın kum üzre **atsa** gûnâ-gûn mâhîler ile ağı mâl-â-mâl olurdu.

[206a]

Hânende Kapucu, sağır, asam bir âdem olmağile bir kerre fasla **başlasa** tâ sabâh olunca fasl ederdi, dur deseŋ işitmezdi ve Dâvûdî bülend âvâzı var idi.

Çokluk I. Kişi

Evliyâ Çelebi eserinde üslup özelliği olarak kimi ifadelerinde biçim olarak çokluk birinci kişi çekimini kullansa da teklik birinci kişiyi (*ben*) kastetmektedir. Aşağıdaki örneklerden [133a], [172a] ve [216a]'da bu durum görülmektedir.

[66b]

Ba'dehu Revân seferi esnâsında kul mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Abaza bizi kıra gelmişdir, Anatolu'ya **çıkarsak** yine Abaza bizi kırar. Pâdişâhımızın hâceti Revân ise Abaza ile gidüp feth etsün" deyü ittifâk etdiler.

[133a]

Bu câmi'lerden mâ'adâ şehr-i Tophâne'de ve Fındıklı kasabasında (---) mihrâba varınca mesâcidlerdir, eğer mesâcidleri dahi **tahrîr eylesek** bin kürrâs seyâhatnâme olur.

[171a]

Bu sınıf dahi seyishâneler üzre dükkânların dizi dizi sarımsaklar ile müzeyyen edüp piyâdeleri "Ey sarımsak, câna **sarılsak**" diyerek pür-silâh ubûr ederler.

[172a]

Eğer bu tahrîr olunacak cümle esnâfı bu gûne âb-ı tâb ile evsâfların **tahrîr etsek** başka bir fütüvvetnâme olup seyâhatimize mâni' olup kesret-i kitâbet olur.

[216a]

Eğer zikr olunacak şu'arâların elfâz-ı dürer-bârları olan ebyât [u] eş'ârların **yazsak**, başka bir dîvân olur.

[350b]

Anlar câna başa kalmış on bin âteş kılıç âdemlerdir. Biz anlara **el kaldırırsak** cümle şehri âteşe verüp mâl [u] menâlimiz alan u talan, evlâd [u] ıyâlimiz nâlân u giryân olup bu şiddet-i şitâda kande gidelim.

Çokluk II. Kişi

[165b]

Ve eğer kahve **derseŋiz** bir bid‘at şeydir ve kâtı‘u'n-nevm ve mâni‘-i züriyyet-i benî âdemdir.

[222a]

Bir dîv-i sefîd eydür "Yâ Emînallah! Bu kal‘anın altındaki kayalarda bir mutalsam kenz vardır. Anı **bulsaŋız** dünyâ halkına inkırâzu'd-devrân kifâyet ederdi" der.

[297b]

Ba‘dehû şehr içre dellâllar nidâ etdiler kim "Nitekim Osmânlı elçisi Sünnîler bundadır Kadâğa-i Şâhî ve fermân-ı hânî oldur kim sebb-i yamân etmeyesiz. **Sebb-i yamân ederseŋiz** sünnîler katl edüp hûn-ı nâ-hakkınız revân ederler. Şöyle bilesiz" deyü dellâllar kadâğa edüp hamd-i Hudâ Çar-yâr-ı güzîne sebb etmez oldular.

[352b]

Hattâ bir cum‘a günü cemî‘î âşıkânı salât-ı cum‘aya hâzır olup tecdîd-i vudû’ etmeğe bir katre su olmamağıla "Âh Sultânım! Şu câmi‘iniz kurbunda bir kuyu **kazdırsaŋız**. Cümle âyende vü revende cemâ‘at-i kesîreler tecdîd-i vudû’ etseler ecr-i cezîle nâ’il olurduŋuz" derler.

Çokluk III. Kişi

[129a]

Ve ikinci hisârda Arab câmi‘ine gelince aslâ ve kat‘â kefere ve gayrı yokdur ve ahâlî-i mahalle elinde Ebü'l-feth'den berü hatt-ı şerîfleri vardır, kâfiri komazlar ve silâh ile nasârâ **görseler** ol ân amân [ü] zamân vermeyüp katl ederler.

[147b]

Eğer **sorsalar**: "Ahd kimden kaldı?" Cevâb oldur kim üç mürselden kaldı.

[277b]

Ve gâyet sâf ve berrâk âb-ı revândır. Sâhilinde olan ahâlî-i kurâ nisvânları esbâb gasl etdüklerinde aslâ sabun sürmeyüp üçer kerre **yıkasalar** pâk ve beyâz dülbend gibi olur.

[350a]

"Cümlemizi **kırsalar** bizim kalkmağa dermânımız yokdur".

2.1.3. Emir Kipi[53] Kişi Ekleri

	Teklik	Çokluk
I.	**-AyIm**	**-AlIm**
II.	**∅**	**-Iŋ/-(I)ŋIz**
III.	**-sIn**	**-sInlAr**

Emir kipiyle yapılmış kişi çekimlerinde her kişinin kendisine has bir eki bulunmaktadır. Eklerin bulunduğu örnekler şunlardır:

Teklik I. Kişi

[25a]

Ebü'l-feth ahd etdi kim "İslâmbol devletinin nısfı sizin ve nısfı guzât-ı müslimînin ve rub'ı hakîrin olup mâl-ı ganâyimle her birinize birer zâviye ve türbe ve imâret ve mekteb ve medrese ve dârü'l-hadîs tetimme-i medârisler **binâ edeyim**"

[159b]

Cenâb-ı Bârî eyitdi: "Yâ İbrâhîm, rahmet istersең oğlunu hocaya ver ve uryân geydir ve açları do[y]layup ziyâfet eyle sana rahmet **vereyim**" dedi. İbrâhîm eyitdi: "Yâ Rabbî nice aç doylayayım?"

3/[20a]

Sultânım, beş kerre böyle mahlûl getirdim. Bir dahi getir sana **vereyim**, buyurduŋuz. İşte at çatladup bunu getirdim" der.

[53] Emir kipi Türkçede vurgudan, morfolojik öğelere, leksik öğelerden söz dizimine kadar farklı şekillerde sağlanabilmektedir. Burada emir kipi ifadesiyle geleneksel dil bilgisi çalışmalarında kastedilen emir bildirme durumu kastedilmektedir.

Teklik II. Kişi

[7a]

Ba‘dehu sen *Ve salli alâ cemî‘i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn* deyüp **kalk**.

[7b]

"Âşık-ı sâdıkın ve ümmet-i müştâkın Evliyâ kulun şefâ‘atin ricâ eder" deyüp Hazret'e götürüp "Mübârek dest-i şerîflerin **bûs eyle**" deyince bükâ-âlûd olup mübârek dest-i şerîfine küstâhâne leb urup mehâbetinden, "Şefâ‘at yâ Resûlallâh" diyecek mahalde hemân "Seyâhat yâ Resûlallâh" demişim.

--

Tarîk-i hakkı **elden koma**, gıll [u] gışdan berî **ol**, nân u nemek hakkın **gözle**, yâr-ı **sâdık ol,** yaramazlarla **yâr olma**, eyilerden eylik **öğren**" deyü va‘z [u] bendler edüp ve alnım bûs edüp Ahî Çelebi câmi‘inden taşra çıkup gitdiler.

Teklik III. Kişi

[41a]

"Hayır, Beytü'l-mâl'e gadr etmen. Bu iş izn-i şer‘siz olmuşdur, kabâhat sizindir. Siz kendi ***[41a]*** ulûfenizden bu mecrûha beher yevm onar akçe ferâgat edersiz" deyü hükm etdükde Ebü'l-feth, "Yigirmişer akçe **olsun**, ammâ kat-ı yed etdiğim bana helâl **etsün**" dedükde Mi‘mârbaşı tesellî-i hâtır bulup "Dünyâda ve âhiretde helâl olsun" deyü yevmiyye yigirmişer akçenin berât hüccetin alup gitdi.

[94b]

"Pâdişâhım metâ‘ımız sûk-ı Sultânî'de bahâsı nâ-ma‘lûm olmağiçün bir pabuc ve mest yüz iki yüz hisâbıyla mezâd **olunsun**" deyü ricâ edüp ricâları kabûl olur.

[189b]

Ok elinden bir, olasın kemâl pîr

Ok elinden iki, sana lâzım yayın peki

Ok elinden üç, ***görmesin*** *bazûların güç*

3/[141b]

Ba‘dehû bizimle İrem bâğı korusunda **görüşsün** ve **barışsın**. Yohsa bizim koruda anınla görüşmezik.

Çokluk I. Kişi

[81a]

Ol ân Melek Ahmed Paşa'yı Van'dan ma‘zûl edüp,"Âsitâne-i sa‘âdetde **bilece olalım** ve bilece **ölelim**" deyü azîm mekâtibleri ve emr-i şerîfleri gelüp ol şiddet-i şitâda Van'dan Erzurûm'a gücile gelüp kışdan kıyâmetden kapanup karâr etdik.

3/[97b]

Melek Ahmed Paşa kalyonun kapudanı Kapudan Alî Paşa'ya "Gel kapudan filandıra **kaldıralım**. Top atup askeri cem‘ edüp salpa demir edüp avanta ribaçse ve tente fora ve sök yelken edüp alarka deryâda **yatalım**, yâhûd orsa poça ve buruna ve baba finko yelken kullanup deryâda volta **uralım**.

Çokluk II. Kişi

[10b]

Cemî‘i müneccimîn ve kehhânîn "Bire sa‘d sâ‘at olmadı, sabr **ediŋ**" deyü feryâd etdiler. Mümkün olmayup binâya nahs sâ‘atde mübâşeret etdiler.

[11a]

"Mühimmât [u] levâzımâtların benden **alıŋ** ve şu resm-i musanna‘ üzre vaz‘-ı esâs **eylen**" deyü Hazret-i Hızır ta‘lîmiyle Ayasofya'nın binâsına şürû‘ etdiler.

[94b]

Süleymân Hân hazzından, "**Dileŋ** benden ne dilersiz" dedükde "Pâdişâhım metâ‘ımız sûk-ı Sultânî'de bahâsı nâ-ma‘lûm olmağiçün bir pabuc ve mest yüz iki yüz hisâbıyla mezâd olunsun" deyü ricâ edüp ricâları kabûl olur.

[112a]

Mustafâ Hân bunlara bir kîse altun ihsân etdükde, "Şununla borçları edâ edüp techîz [ü] tekfî[n]inize dahi **masrûf eyleŋiz**" buyururlar.

[266b]

Saltık Sultân eydür "İmdi ey kral. Ejder öldürmek kerâmetdir. Bu râhib ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır **kaynadıŋ**. Kangımız ejderi öldürdü ise pişmeyüp halâs olur. Kizb söyleyüp ben öldürdüm diyen büryân olur"

[366b]

Beğpâzârı nâhiyesinde yüz hâneli kurâdır. Bunda bir çarıklı Etrâk gelüp "Müjde sultânım! İpşir Paşa bölükleri Varvar Alî Paşa'nın dîvân efendisi Halîl Efendi'yi kova kova bu mahalle getirdiler. İşte Sakarya suyu kenarına kaçıyor" deyü haber etdiklerinde müjde eden âdeme ihsânlar edüp "**Alıkoŋ** şu gidiyi" deyüp yedi bayrak bölükbaşılar cümle atlanup haber eden herîfi kulağız edüp ol gün ılgar edüp ale's-seher Bahşılı nâm bir karye kurbuna vardıklarında köyden bir Etrâk gelüp "Bre ağalar! Şu köyde Varvar Alî Paşa'nın bozulmuş celâlî bayrakları vardır. İpşir Paşa haklarına nefir-i âm emirleri vermişdir.

Çokluk III. Kişi

[236b]

Sultân Bâyezîd-i Velî ile ceng-i azîm edüp âhir-i kâr münhedim olup on bir sene Mekke ve Medîne ve Yemen ve Aden'de seyâhat edüp andan Mısır'a gelüp andan İslâmbol'a gelmek sadediyle Rodos'da Malta ceneraline uğrayup anlar bir gemiye koyup "Seni İslâmbol'a **götürsünler**" deyü hîle edüp Cem Şâh'ı doğru Fransa'ya götürüp anasının anası Fransa kralının avreti idi.

[238a]

Hemân Hazret-i Emîr eydür "Geliŋ ceddimiz huzûruna varup murâfa'a-i şer' olalım. Kankımız ırk-ı tâhirden ise anlar **hükm buyursunlar**"

2.2. FİİLDE ÇATI

Türkçede fiiller barındırdıkları hareketleri gerçekleştiren öznenin hareket karşısındaki durumlarına göre çeşitli sınıflara ayrılırlar. Bunlar etken, edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen olarak sınıflandırılmaktadır. Ediskun *"Bir fiilin belli bir yapıcı veya belli bir etki isteyip istemediği, yapıcı ile etkileniciyi kendinde birleştirip*

birleştirmediği, kendi hareketinin birden fazla yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmediği o fiilin kök veya gövdesinden anlaşılabilir. İşte kök veya gövdelerinin gösterdikleri bu özelliklere fiil çatısı adı verilir." demektedir (Ediskun 2007: 219).

König, geleneksel dil bilgisinde fiilin sonuna getirilen eklerle belirtilen durumların, "*etken*", "*edilgen*", ve "*orta*" terimleriyle açıklandığını, etkenin hareketi yapanı, edilgenin hareketin sonucundan etkileneni, ortanın ise birbirine karşıt olan etken ve edilgen durumların arasında eylemin anlamına göre ya etken gibi bir hareketi ya da edilgen gibi bir hareketin sonundan etkilenmeyi belirlediğini söylemektedir. König, ayrıca çatıyı fiilin özne ve nesneyle ilişkisi açısından görev ve anlamca tamamlanmasını sağlayan biçimidir şeklinde tanımlamaktadır. König, Türkçe dil bilgisi kaynaklarında genel olarak geçişlilik ve çatı kategorilerinin birlikte ele alındığını Türkçede çatının da eklerle sağlanmasının bunda etkili olduğunu söylemektedir (König 1983: 111).

Aksan, çatıyı *"Eylemin, anlattığı iş, oluş, kılınışın özne ve nesneyle ilişkisini belirleyen bir anlam ve görev özelliği."* olarak tanımlamaktadır. Aksan hangi dilde olursa olsun *topu patlattı* ile *top patladı* ya da *duvarı boyadım* ile *duvar boyandı* cümlelerinin temelini oluşturan eylemin görev, anlam, biçim ve cümledeki öteki öğelerle ilişki bakımından birbirinin eşi olamayacağını söylemektedir (Aksan 2003: 103).

Grunina, Türk dilinde fiil çatısının üst kategori niteliğinde bir gramer düzlemi olduğunu ve ifadesi bakımından morfoloji tipine ait ve fiilin anlamsal ve dil bilgisel yapısına dahil olduğunu söylemektedir. Grunina, fiil çatısının söz dizimsel yapılarda gerçekleşen subyekt-obyekt (özne-nesne) ilişkilerinin oluşturduğu işlevsel-anlamsal bir alan olduğunu belirtmektedir (Grunina 2000: 212).

Demircan, çatıyı çalışmasının "*eylemlere gelen yapı ekleri*" başlığının altında "*çatı ekleri*" olarak vermiştir. Demircan, özne ile eylem ve özne ile nesne/tümleç arasındaki ilişkiyi düzenler dediği çatı eklerinin altı ayrı durumu olduğunu belirtmektedir. Demircan'a göre Türkçede çatı bir yandan ögelerin anlatıma yani tümceye girişlerini, öte yandan izlenerek tümce-dışı kalış işlemlerini düzenler (Demircan 2005: 105).

İncelenen kaynaklarda[54] çatı konusunun farklı araştırmacılar tarafından değişik şekillerde ele alındıkları tespit edilmiştir. Bu farklılık çatıların sayısından, morfolojik bir yapı mı yoksa semantik bir yapı mı olduklarına, nesne ya da özneye göre değerlendirilmelerine, öğretim yöntemlerine kadar uzanmaktadır.

2.2.1. Etken Çatı

Korkmaz, Türkçede çatı eki almamış, kök ve gövde halindeki, geçişli, geçişsiz bütün fiillerin cümlede birer özneye ihtiyaç duyduğunu söylemekte, bunlara da *etken fiil* dendiğini belirtmektedir. Bununla beraber Korkmaz, etken çatının yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren eksiz, yalın çatı olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 545). Aksan, etken çatıyı öznenin eylemle kesin ilişkisinin var olduğu, öznenin belirdiği çatı türü olarak açıklamaktadır. Yani Aksan, fiilin içerisinde var olan hareketin açık ve belirgin bir şekilde cümlede yer alan fiil tarafından yapıldığı bilinen çatı türünü etken kabul etmektedir (Aksan 2003: 104). Gencan, özneleri yapıcı olan eylemlerin etken çatılı olduğunu söylemektedir (Gencan 2007: 385). Atabay vd. etken fiillerin dilde, fiil kök ya da gövdelerinin doğrudan doğruya, kendi bilinen anlamlarıyla kullanıldığını söyleyerek bunların kullanılışında fiil kök ya da gövdelerinin fiile yeni anlam ve yeni bir görünüş katan ekleri, çatı eklerini almadığını ifade etmektedir (Atabay vd 2003: 190). Ediskun ise Türkçede yer alan bütün fiillerin etken çatılı olduğunu düşünmektedir (Ediskun 2007: 222). Eserdeki diğer çatılara sahip fiiller hariç tüm fiiller etken çatı içerisinde değerlendirilebilir. Seyahatnâme'de yer alan etken çatılı fiillere sahip cümlelerden örnekler gösterilmektedir.

[40a]

Ve mezkûr havz-ı latîf üzre üstâd-ı kâmil kemâl-i ma'rifetin ayân u beyân etmeğiçün sarı pirincden bir gûne şebeke kafes **örmüşdür** kim bu dahi makdûr-ı beşer değildir.

[70a]

[54] Çatı ile ilgili diğer kaynaklar için bk. (Hazar 2013), (Yılmaz 2003), (Benzer 2011), (Baasanjav 2006), (Demircan 2003), (Gülsevin 1998).

Dervîş Ömer'e temennâ edüp, "İnşâ'allâh bu dâ'ire-i Âl-i Osmân'dan mahrûm çıkmam, haddim bilürüm" deyü bu beyti **okudum**.

[146b]

Selîm-i Evvel Mısır'ı feth etdükde Mısır'dan fîl kadar beledî sarı ve kırmızı ve dargıl ve gûnâ-gûn alaca sığırlar getirüp bu dağda **komuşdur**.

[178b]

"Sus yemîn etme, ya bu ardındaki boğça nedir kim bu kadar kuyruk yağı **saklamışsın**" deyü latîfe ile ubûr ederler.

[211b]

Kırk yedi yıl bu hakîr niçe bin pehlivân **gördüm** ammâ böyle bir nüktedân ü zarîf herîf mukallid görmedim.

2.2.2. Edilgen Çatı

Edilgen çatı[55], etken fiillere *–(I)l-/-(U)l-* ve *–(I)n-/-(U)n-* eklerinin getirilmesiyle yapılan ve öznenin yüklemdeki olayın gerçekleşmesine dahlinin olmadığı çatıdır.

Etken fiillerden *–(I)l-/-(U)l-* ve *–(I)n-/-(U)n-* ekleri ile kurulan fiillerin edilgen fiiller olduğunu söyleyen Korkmaz, edilgen çatı eklerinin geçişli fiilleri geçişsiz fiillere çevirdiğini söylemektedir. Korkmaz edilgen çatının öznesi belli olmayan, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya söylenmemiş olan çatı olduğunu ifade etmektedir. Korkmaz etken fiilin nesnesinin edilgen çatıda bir özne görüntüsüne girdiğini belirtmektedir. Ayrıca Korkmaz edilgen çatıyı görünmeyen bir öznesi bulunmakla beraber, öznenin, yüklemin gösterdiği oluş ve kılışın yani yapılan işin etkisinde kaldığını gösteren bir çatı olarak tanımlanması gerektiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 546-548).

Ediskun, edilgen çatılı fiilleri *"Öznesi belli olmayan fiiller"* biçiminde açıklar. Ayrıca şu bilgiyi de ekler: *"Edilgen çatılı fiiller, etken çatılı fiillerden*

[55] Edilgen yapıyla ilgili detaylı bilgiler için bk. (Karabulut 2011)

türetilen fiillerdir, yani dilimizde kök halinde edilgen çatılı fiil yoktur." (Ediskun 2007: 221).

Gencan'a göre edilgen eylem özneleri yapılan işin etkisine uğrayan eylemler edilgen çatılıdır. Gencan edilgen çatıların etken fiillere ekler gelmesiyle sağlandığını belirtir (Gencan 2007: 386).

Ergin, edilgen fiillerin kendi kendine olma ifade ettiğini belirtip bu durumun bazı fiillerde çok ileri gittiğini pasiflik manasının tamamen kaybolduğunu pasiflik ekinin adeta dönüşlülük ifade ettiğini söyleyerek *üzül-, sıkıl-* örneklerini vermektedir (Ergin 2002: 206).

Araştırmacıların edilgenlik ile ilgili bu bakış açılarıyla birlikte bu kategorinin diğer çatı kategorilerine göre tartışmalı olduğu düşünülebilir. Edilgenlik konusunun araştırmacılar tarafından özne-yüklem ilişkisine dayandırılmasından kaynaklanan ve bunun neticesinde de "öznesi belli olmayan" çatı olarak nitelendirilmesi doğru bir ifade olarak değerlendirilemez. Keza edilgen yapılarda yüklemde belirtilen hareketi, oluşu, kılışı gerçekleştiren bir özne bulunsa da bu öznenin yüklemdeki ifadeye bir dahli yoktur; ancak bu öznenin belli olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, "*Cam kırıldı*." gibi bir cümlede çatı bakımından tartışılması gereken fiil *kır-* değil, *kırıl-* olmalıdır. Diğer çatı kategorileri değerlendirilirken fiil kök ya da gövdesinin çatı eki almış şekli değerlendirilirken, edilgen çatıda fiilin edilgenlik eki almamış şekli sorgulanmaktadır. Örneğin, "*Ali, böcekleri öldürdü*." cümlesinde *ettirgenlik* durumu değerlendirilirken yüklemdeki *öl-* değil, *öldür-* fiili değerlendirilmektedir. Yani, fiilin ettirgenlik eki almış şekli ele alınmaktadır. Bu durum edilgen çatılarda öznenin değerlendirilirken farklı şekilde ele alındığını göstermektedir.

"Öznesi belli olmama" durumuyla ilgili olarak da Ergin, edilgen ifadelerin bir maruz kalma ifade ettiğini böylece fail istediğini ve bu fiillerde failin var olduğunu ancak pasif şekilde bulunduğunu belirtmektedir (Ergin 2002: 205-206).

Tüm bunlardan sonra edilgenliğin "öznesi belli olmama" ifadesinden ziyade "öznenin harekete dahli olmama" şeklinde ifade edilmesi ve değerlendirilirken yüklemin/fiilin edilgenlik eklerini almış şekliyle incelenmesi gerekmektedir.

2.2.2.1 -(I)l-/-(U)l- Eki ile Edilgenlik

Ergin, edilgenlik yerine "*pasiflik*" terimini kullanmakta ve meçhul ekinin aynı zamanda bir pasiflik eki olduğunu da belirtmektedir. Ergin, meçhul fiillerde bile bir pasiflik kokusunun olduğunu söyleyerek meçhul ekinin her şeyden önce bir pasiflik eki olduğunu dile getirmektedir. Ergin bu ekin geçişli fiillerden pasif fiiller yaptığını bu pasif fiillerin bir uğranılma, maruz kalma ifade ettiğini bu fiillerin fail istediğini ve bu fiillerde failin var olduğunu ancak failin pasif olduğunu söylemektedir. Ergin pasiflik ekinin getirildiği geçişli fiilin gösterdiği harekete failin maruz kaldığını, hareketin fail tarafından yapılmadığını hareketin ona yapıldığını söylemektedir. Ergin'e göre pasif fiiller bir maruz kalma, bir uğrama, bir olma ifade ederler; fakat bu olmada ya başkası tarafından yapılma veya kendi kendisine olma vardır. Bununla birlikte Ergin, pasif fiillerin asıl manasının başkası tarafından yapılma olduğunu, kendi kendisine olma ifade edenlerin bu manayı sonradan kazandıklarını söylemektedir (Ergin 2002: 205-206).

Korkmaz, ekin kullanım alanı en geniş fiilden fiil türetme eklerinden biri olduğunu söylemektedir. Ekin hem çatı eki olma hem de özel anlamda yeni kelimeler türetme özelliği taşıdığını belirten Korkmaz, genellikle ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden "olma" ya da "yapılma" bildiren edilgen fiiller türettiğini de söylemektedir (Korkmaz 2007a: 127). Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu ek ile yapılmış edilgen çatılı örnekler aşağıda gösterilmektedir.

akıdıl- "aktarılmak." <ak-(ı)t-(ı)l- krş. akıt- (KBS 59)

3/[96b]

Hâlâ hâs-ı sadrıa'zam ve kalemiyye-i vezîr-i mu'azzam hazîneye dâhil olmak kânûn-ı Melek Paşa **akıdıldı.**

anıl- "bilinmek." <an+(ı)l- krş. an- (KBS 68)

[322a]

Feth-i Lala Paşa, sene 985, yüz elli akçe kazâdır. Alaybeği ve çeribaşı vardır. Zamân-ı kadîmde Şavşadistân **anılırdı.**

anlanıl- “anlaşılır olmak.” <aŋ+la-n-(ı)l- krş. anla-

[217a]

Ammâ lisânı ebedü'l-âbâd **anlanılmaz** idi.

asıl- “asma işi yapılmak.” <as-(ı)l- (OTWF 654)

[340a]

Ve tâ içerdeki üçüncü kapunun atebe-i âlisi kemeri üzre bir gürz-i pehlivânî ve bir tîr-i kemân-ı Hazret-i Alî **asılmışdır** kim alâmet-i azîmdir.

atıl- “silahla ateş etmek.” <at-(ı)l- (KBS 87)

3/[32a]

Çarhacı Mehemmed Paşa efendimiz derûn-ı dilden cümle askeriyle bir ağızdan "Allah Allah" deyüp iki asker birbirine karılup katılup tarafeynden kırkar ellişer dirhem Rûm tüfenkleri **atılup** (…)

bezenil- “süslenmiş.” <bediz+e-n-(i)l- krş. bezen- (KBS 138)

[41b]

Ve bu amûdlar üzre câmi‘ içre iki tabaka kanâdîl zeyn edecek devvâ-reler ile **bezenilmiş** bir câmi‘-i müzeyyendir.

biçil- “belli bir şekil verilmek.” <biç-(i)l-<bıç-(ı)l- (OTWF 655)

[39a]

Yine tabaka-i âlînin cânib-i şarkîsinde beş altı kıt‘a rakîk gûnâ-gûn tahta **biçilmiş** taşlar vardır.

bozul- “bozguna uğramak” <boz-(u)l-<buz-(u)l- (OTWF 657)

[85b]

Hikmet-i Hudâ mukeddemâ Yergöğü kal‘asında mahsûr olan Fazlı Paşa ve Cân Arslan Paşa **bozulup** Tuna nehrine kendülerin gark etmek sadedinde iken küffâr handak içinden {taşra çıkup}, "Bire Boğdan'da

Burunsuz Kostanta **bozulup** koma Tatar askeri geldi" deyü küffâr Yergöğü kal‘asında {mahsûr olan} Âl-i Osmân askerin muhâsara etmeden ferâğat edüp (…)

çekil- 1.“götürmek.” 2. “çizmek, uzatmak, döşemek.” <çek-(i)l- (KBS 227)

[34a]

Ve Ayasofya'nın tâ vasatında bir bakır kapaklı kuyu ağzı vardır, andan delveler ile su **çekilüp** cemâ‘at nûş edüp def‘-i atşân ederler.

[10a]

Bi-emri Hudâ bu iki elvân bahreynin mabeyninde bir râdde-i hamrâ **çekilmişdir** kim aceb sun‘-ı Lem-yezeldir.

[45a]

İslâmbol'u temâşâ içün bir kenâr sedd-i dîvâr-ı pes **çekilmişdir.**

çevril- “etrafı sarılmak.” < çevir-(i)l-<çewür-(ü)l- (EDPT 398) (DLT II 230)

[22a]

Unkapanı cenbinde ve ekseriyyâ yeniçeriyânın yeni odaları içinde ba‘zı mezârlar vardır kim her köşede parmaklık **çevrilmiş** merkadler vardır.

çitil- “bir araya getirmek, birleştirmek.” <çit[56]-(i)l-

[365a]

Çerkeş hânının cânib-i erba‘asında leş leşe **çitilmiş** kimin soyarlar ve kimin kırarlar, bir vâveylâ ve mâtem "Bre meded mahkemeye varalım" deyüp mahkemeye geldikde kadı mahkeme kapusun sedd edüp bizi mahkemeye komak istemez.

denil- “söylenilmek, deme işine konu olmak.” <de-n-(i)l-

[156b]

[56] bk. çat- (EDPT 402)

Ammâ vüzerâ ve mîrimîrân çavuşlarının ve silâhşör ve cündîlerin pîri Mâlik Ejder'dir. Kabri Kırım'da **denilmişdir.**

dikil- "dikme işi yapılmak." <dik-(i)l-<tik-(i)l- (OTWF 678)

[270a]

Bunda dahi asâkir-i İslâm alınup ve cümle gemiler sulanup başdardade filandıra bayrağı **dikilüp** ve bir top-ı irtihâl atılup üçüncü topda avanta-lenger edüp nefîr-i rihâllar çalınup andan yine muvâfik eyyâm ile ol gün cezîre-i (---) (---) lenger-i ikâmet bırağılup asker alınup sulanup andan cezîre-i İstendil, bizim adalar içinde Venedik kâfirinin cezîresidir, anın ceneralinden serdâra hedâyâlar gelüp aslâ ana nazar etmeyüp ubûr olundu.

dizil- "dizi haline gelmek." <diz-(i)l-<tiz-(i)l- (OTWF 678)

[132a]

Ve bu toplar cümle çınâr-ı müntehâlar ve serv-i serâmedler ve şecer-i ohlamur ve bîd-i sernigûnlar sâyesinde ale't-tertîb **dizilmiş** bir mesîregâh yerdir

döğül- "yıpratmak üzere saldırmak." <döğ-(ü)l-<tög-(ü)l- bkz. dövül- (KBS 306)

[260b]

Ve yedi gün bu uslûb-ı sâbık üzre ale't-tevâlî kal'a **döğülüp** yine mücedded gedikler açıldı.

dürtül- "sürmek." <dürt-(ü)l-<türt[57]-(ü)l-

[165b]

Ve hınnâ derseniz tâ'ife-i nisvâna ve şeyh-i şiyâbların ak sakallarına sünnet ise levadân kökün havânda döğüp su ile hamîr edüp saça ve sakala **dürtülse** gâyet la'l-gûn kırmızı olup rîş [u] geysûda olan kehleyi helâk edüp gird [ü] gubârdan pâk eder.

[57] Kelimenin kökü için bk. (TTS 1331) (DLT III 426)

düzül- “düzmek işine konu olmak.” <düz-(ü)l-<tüz-(ü)l- (KBS 316)

[295a]

Beyt:

*Bozulur niçe bin işler, **düzülür** niçe cünbüşler*
Bu kâr-ı bu'l-acebdir buna olmaz kârger peydâ

ekil- “(cinsel birleşmede) çiftleşmek.” <ek-(i)l- (KBS 324)

[217b]

Âhıru'l-kelâm Üsküdarî Mahmûd Efendi ile Hekîmbaşı eydirler:

"Vallâhi hünkârım bu gulâm rahm-ı mâdere yâ leyle-i Kadir'de, yâ leyle-i ıydda besmelesiz **ekilirken** ecinne bile cimâ‘a karışup nutfeteyn bir yere gelüp ana nutfesi bile olmamağile elbette bu eşkâlile rahm-ı mâderden müştak olur, yâhûd âkıbeti yâ miskîn ve cüzâm ve burnunun orta direği düşüp âhir bir maraz ile bu çehre-i acebluya girüp böyle olur, yâhûd öldükden sonra bile kabirde elbette çiçek çıkarup ol ân tulum gibi olur" deyü huzûr-ı pâdişâ-hîde böyle cevâb-ı pür-savâb verdiler.

geril- “gergin hale getirilmek.” <ger-(i)l-<ker-(i)l- (OTWF 663)

[174b]

Karitya oldur kim bir gemi sereni yalı hânesinden taşra uzayup ucunda çâr-kûşe sırıklarda ağlar **gerilüp** deryâdan bu fünûn ile balık sayd ederler, hayli ma‘rifetdir.

getiril- “gelmesi sağlanmak.” <ge(l)-tir-(i)l- krş. keltür- (EDPT 716)

[42b]

Tâclı Hânım nâm hâtûnu üç yüz cevârîsiyle esîre olup Defterdâr Tâczâde Ca‘fer Çelebi'ye emânet kondu ve Âsitâne-i sa‘âdet'e **getirildi.**

geydiril- “giydirme işi yapılmak.” <ge(y)-(ü)r-(ü)l-<ked-(ü)r-(ü)l- krş. gi(y)-(d)ür-<ked-(ü)r- (OTWF 715)

[66a]

Ve Bosna eyâleti ihsân olunup Abaza gazâsından gelen cümle vüzerâ ve mîrimîrânlara ve sâ’ir ümerâlara ve ocak ihtiyârlarına hil‘at-ı fâhireler **geydirilüp** Abaza Bosna'ya gitdi.

gönderil- “gönderilme işine konu olmak.” <*könd-ger-(i)l- / *könd-ger-(i)l- (KBS 381) (DTS 315)

gönder- fiili araştırmacılar tarafından farklı şekillerde etimolojik olarak tahlil edilmiştir. Yukarıda yer alan iki tahlil KBS’de yer almaktadır (KBS 381). Burada asıl gösterilmek istenen kelimenin etimolojik tahlilinden ziyade fiilin kendisi ve *–l-* eki olduğu için detaya girilmemiştir.

[42b]

Diyârbekir ve kırk pâre tevâbi‘i kal‘aları ve inhizâm-ı sâhib-i Mar‘aş ibn Zülkadr Sultân Alâüddevle katl olunup yetmiş aded boybeğleri kelleleri ile Mısır Sultânı Gavrî'ye **gönderildi**.

görül- “göz ile algılamak.” <gör-(ü)l-<kör-(ü)l- (OTWF 666)

[40a]

Ve haremin cânib-i erba‘asındaki revzenlerin taşra atebeleri üzre olan kitâbeler içre yeşil sommâkî üzre beyâz mermer-i hâm ile Yâkût-ı Musta‘sımî {tarzı} hattıyla sûre-i Fâtiha kitâbet olunmuşdur kim diyâr-ı İslâm'da bu gûne mermer üzre hatt-ı Yâkût **görülmemişdir.**

kakıl- “kakma işi yapılmak.” <kak-(ı)-l- krş. kak- (KBS 425) (EDPT 609)

[174b]

Deryâya bir kazık **kakılsa** bostâncıbaşı izni olmayınca **kakılmaz** ve her kazık başına bostâncıbaşıya bir altun verirler, kânûndur.

kazıl- “kazma işi yapılmak.” <kaz-(ı)l- (EDPT 684) (Starostin 2003: 768)

[35b]

Her bir taşda bi-emrillâh gûnâ-gûn eşkâl-i garîbeler ve şükûfeler yazılmışdır ve kenârlarında elvân ezhârlar **kazılmışdır**

kesil- 1. “kesme işi yapılmak.” 2. “basılmak, yapılmak.” <kes-(i)l- (EDPT 750) (Starostin 2003: 769)

[64b]

Hâlâ ol kuyuya çâh-ı dest [u] pâ derler. Mama Hâtûn türbesi kurbündedir. Niçe âdem halâs olup niçe bin eli ayağı **kesildiğinden** şehîd oldular.

[176b]

Bunu görmeyen cihânda bir şey görmemişdir. Zîrâ bu sikkehâne, Âl-i Osmânın âb-ı rûyıdır. Ve devlet-i Âl-i Osmân'da ibtidâ sikke Osmân Beğ nâmına Bursa'da **kesildi.**

konul- “yerleştirilmek.” <ko-n-(u)l- krş. kon- (EDPT 632)

[61b]

Kırk gün muhâsara olup âhir bî-feth şiddet-i şitâ havfından cümle cebehâne ile topları keşân-ber-keşân çekerek Hille kal‘asına muhâfazacı asker **konulup** Musul kal‘asına gelüp binâ olundu ve Husrev Paşa Mardin'de kışladı sene 1040.

kurul- “kurma işi yapılmak.” <kur-(u)l- (EDPT 659) (DTS 470)

[174a]

Kılıçbalığı avlanır azîm dalyandır kim anda üç yerde **kurulur**, limanın cânib-i bahrine ağlar gerüp bir âdem üç kat gemi direği üzre bir külbede oturup kılıçbalığı gözedir.

örtül- "bir şeyin üzeri kaplanmak." <ört-(ü)l- (Gabain 2007: 59)

[123b]

(…) püşt-i pâ ile tahmîr edüp andan kiremit ve tula edüp pişirdiklerinde bi-emrillâh siyâh levn iken ahmer-gûn kiremit olup cümle İslâmbol hânedânları bu kiremitden **örtüldüğiyçün** serâpâ İslâmbol kıpkırmızı nümâyândır

örül- "örme işi yapılmak." <*ö-r-ü(l)- (KBS 672) (Ercilasun 2007: 371-375)

[174b]

Esnâf-ı sepetciyân-ı sayyâd-ı mahî : Neferât 200, bunlar Boğaz içre kayıklar ile gezüp ne cânibde akındı yok ise ol cânibde sepetlere ekmek döküp cümle balıklar içine girüp taşra çıkamazlar, bir gûne sazdan **örülmüş** sepetlerdir.

sançıl- "sokulmak, batırılmak." <sanç-(ı)l- (OTWF 669) (DTS 484)

3/[39a]

Ol gün cemî'i iş erlerine iki yüz yetmiş hil'at giydirilüp niçe yüzüne şâm ze'âmeti ve timarları ve yeniçeri gedikleri ihsân olunup iki bin mikdâr şehbâz u dilîr ve server [ü] hünerverlerin serlerine çelenkler **sançılup** cümleye yetmiş kîse bahşîş ihsân olundu.

satıl- "satma işi yapılmak." <sat-(ı)l- (OTWF 671)

[253b]

Âhir mürûr-ı eyyâm ile bir gün bâzâr-ı muhabbetde bir mücellâ kırmızı ve bir musaykal sarı sahtiyân **satılır**.

sıkıl- "sıkma işi yapılmak." <sık-(ı)l- (OTWF 672)

3/[29b]

izmâmî –**sıkıldı.**

sokul- “içine koymak, takmak.” <sok-(u)l- (KBS 794)

[7a]

Ve ser-i sa‘âdetleri destârı üzre bir misvâk **sokulmuş** idi.

[291b]

Bu mahalde Malâzcird kal‘ası beği Erzurûm eyâleti sancağı mîr-livâsı olmağıla üç bin müsellah ve mükemmel cebe vü cevşene müstağrak Mahmûdî askeriyle gelüp hil‘at-i fâhire giydirilüp başına bir çelenk **sokulup** ol gün fermân-ı vezîr ile talî‘a-i asker olup Çarhacı ve Bâkî Paşa dündâr olup (…)

tutul- “yakalanmak.” <tut-(u)l- (OTWF 680)

[332a]

Sâfî çimşir dırahtı hıyâbânıdır, anda meks edüp yine guzât-ı muvahhidîn cânib-i erba‘aya şebhûnlar salup nısfu'l-leyde Çarkacı Ketağaç Paşa kolundan iki dil **tutulup** serdâr Seydî Ahmed Paşa huzûrunda söyledip "Biz Mikril Beği Zaposho âdemleriyiz. Gönye kal‘asın Urus alup oturur mu, yohsa Osmânlı yine kal‘ayı alır mı, varup göresiz, deyü bizi gönderdiler.

veril- “verme işine konu olmak.” <ver-(i)l-<ber-(i)l- (EDPT 365)

[33a]

İkinci hâkim: Sekbânbaşıdır. Ana falaka deyenek **verilüp** cellâd **verilmedi.**

yazıl- “yazma işi yapılmak.” <yaz-(ı)l- (EDPT 987)

[19b]

Hazret-i Risâlet-penâh Mısır ve İslâmbol fethi içün ümmetlerine terğîben niçe hadîs-i sahî[h]ler buyurmuşlardır kim bâlâda münâsebetle tahrîr olunan hadîs-i sahîhin biri *Müslim* [ve] *Buhârî*'den ve Kitâb-ı *Câmi‘ü's-Sağîr'*den **yazılmışdır.**

yenil- 1. “yeme işi yapılmak.” 2. “kaybetmek.” <ye-n-(i)l- (Teres 2009: 522)

[149a]

Ammâ erkân-ı Resûlullâh budur ki ***[149a]*** bir kimesne tarîkinde sâhib-i ayâr oldukda cemî‘i pîrler bir yere gelüp cüz’î ve küllî ne ise lokma-yı rızâ **yenilüp** irşâd olacak ferzend-i şâkirdi meydân-ı mahabbetde huzzâr-ı meclis huzûrunda yolun, erkânın su’âl edeler.

[334a]

Bâkî Paşa "Ben **yenildim**, karnım doydu" deyü ta‘âm yimeyüp gidince ol sâhib-i kerem Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz on altı aded gümüş sahanlar ile ve cümle sofra âvânı ve gümüş sinisiyle ve kâseler ve peşkîr ve leğen-ibrikle çâşnigîrbaşına teslîm edüp Bâkî Paşa'nın otâğına gönderdi.

yıkıl- “parçalanmış hale gelmek.” <yık-(ı)l- (EDPT 902)

[25b]

Ol Muhammed'se gelüp kiliseler **yıkılalı** ve Mısır'ı [ve] Antâkıyye ve Kudüs'ü ümmetleri feth edeli sekiz yüz elli sene oldu.

yüzül- “derisi ya da kabuğu çıkarılmak.” <yüz-(ü)l- (KBS 1197)

[100a]

Selefde iki Figânî dahi gelmişdir biri salb olup biri mülhiddir deyü derisi **yüzülmüşdür.**

[235a]

Hâlâ ol sahrâya "Taşak ovası" derler. Zîrâ Tatar derileri kîrleri ve horde ve türtelleriyle **yüzülüp** sâyebân olduğundan "Taşak sahrâsı" derler. Ba‘dehû pederinin na‘şını Tatarlar elinden alup, ılgar ile Bursa'ya getirüp babası câmi‘i sahasında defn edüp bir kubbe-i âlî binâ etmişdir, ziyâretgâhdır.

2.2.2.2. -(I)n-/-(U)n- Eki ile Edilgenlik

Türkçede edilgenlik yapan eklerden bir diğer de *–(I)n/-(U)n*’dur. Her fiile edilgenlik eki olarak *–(I)l/-(U)l-* getirilemeyeceği için bu ek ünlü ile biten fiillerden

ya da */-l/* ünsüzüyle biten fiillerden sonra gelerek edilgen çatı oluşturur. Asıl görevi dönüşlülük yapmak olan bu ekin hangi çatıda olduğu bulunduğu bağlamdan anlaşılabilmektedir.

alın- "alma işi yapılmak." <al-(ı)n- (EDPT 148)

[31a]

Üç gün üç gece ziyâfetlerden sonra cemî'i askerî tâ'ifesinin ağavâtları ve küttâbları ve üç defterdâr-ı pâdişâhî cem' olunup mukaddemâ rû-yı deryâda **alınan** Fransa kıralının yigirmi gemi mâl-â-mâl ve bî-hisâb mâl [u] menâli Tershâne bâğçesinde dağlar gibi küme küme alâhide alâhide yığdılar.

anlan- "idrak etmek, anlaşılmak." <aŋ+la-n- krş. anla- (OTFW 429) (EDPT 186)

[9a]

Andan **anlanır** kim Heyhât vâdîsi dahi Karadeniz imiş.

avlan- "av yakalamak." <av+la-n-

[174a]

Kılıçbalığı **avlanır** azîm dalyandır kim anda üç yerde kurulur, limanın cânib-i bahrine ağlar gerüp bir âdem üç kat gemi direği üzre bir külbede oturup kılıçbalığı gözedir.

bağlan- 1. "bir şeyi bir kimseye ayrılmak, tahsis etmek." 2. "ip, zincir vb. bir araç ile sabitlenmek." <ba-ğ+la-n- krş. (KBS 104)

[52b]

Eyâlet-i mezbûrede tâbi' Âl-i Abbâsiyyân'dan Bitlîs hânı ve Hakkâri hâkimi ve Mahmûdî hâkimi ve Penyanişi hâkimi eyâletlerinde tîmâr ve ze'âmet vardır ve harâcları cümle Van kuluna aklâm **bağlanmışlardır.**

[123b]

Zîrâ latîf limanlı kenâr-ı bahr olmağile cümle gemiler anda kışlaya **bağlanup** gemicileri meyhâne erbâblarıdır.

bezen- “süslenmek.” <bedize-n- (OTWF 593)

[161b]

Bu esnâf-ı akkâmân kendüleri gûnâ-gûn libâs-ı fâhireler ile mülebbes edüp ve sefere me’mûr olan vüzerâların tahtırevânların zeyn edüp bin yedi yüz tahtırevân, nakş-ı nigârhâne-i Çîn-misâl **bezenüp** ve katırların dahi akmişe-i fâhireler ile tezyîn edüp (…)

bölün- “bölük hale gelmek.” <böl-(ü)n- (OTWF 595)

[93b]

Bu sarâyın nısfı **bölünüp** pâdişâhlara mahsûs sarây-ı hâs olup gılmân-ı hâssadan iki bin zülf-keşân gulâm-ı pâdişâhî vardır ve sa‘âdethâne-i hümâyûndan sonra bundan büyük sarây-ı âlî yokdur.

bulun- “bulma işine konu olmak.” <bul-(u)n- (EDPT 344)

[30a]

Sarây-ı Kıral'da ol kadar mâl-ı hazâyin **bulundu** kim hisâbın Hudâ-yı Müte‘âl bilür.

çalın- “(müzik aleti) vurarak, üfleyerek veya sürterek ses çıkarılmak.” <çal-(ı)n- (Eckmann 2005: 57)

[15b]

kal‘ayı zeyn edüp üç yüz altmış altı yerde torompete ve luturyanî borular ve tabl-ı erganûn-i kübrâyîler ve nâkûs-i Yûnânîler taraf taraf **çalınup** şâdumânîler olup kal‘anın bedenleri elvân harîr alemler ile lâle-zâr olurdu.

[208a]

Sâzende-i kaba zurnacıyân: Neferât 100, mü’ellifleri Cemşîd'dir, Âl-i Osmân ve Tatar Hân alaylarında **çalınır**.

delin- “delik açma işi yapılmak.” <del-(i)n-<tel-(i)n- (OTWF 618)

[131b]

Ve top falyası **delinen** kârhâne başkadır.

den- "söylenmek." <de-n- krş. de-

[110b]

Özbek kişisi olmağile târîhi dahi Çağatayca **denmişdir**

döşen- "döşeme işi yapılmak"<döşe-n-<töşe-n- (OTWF 621)

[37a]

Makâm-ı Kırklar: Mü'ezzinler mahfilinin cenûbî tarafına karîb yeşim sommâkî ve yerakânî ve mermer-i gûnâ-gûn ile zemîni kırk aded müdevver taşlar ile **döşenmiş** bir makâmdır kim niçe kimesneler Kırkları anda bulmuşlardır.

işlen- "işleme yapmak, kullanılır hale getirmek." <iş+le-n- krş. işle- (KBS 441)

[176b]

Zîrâ ol mahalde cülûs olup sikke tasîh olduğu mahal yevmiyye on kantâr gümüş **işlenüp** ve bir kantâr altun **işlenüp** memsûk olup altununa şerîfî derler.

kapan- "kapalı hale gelmek."<*kap-a-n- (KBS 459)

[42a]

Ve şeb [u] rûz havz-ı azîmin muslukları **kapanmayup** dâ'imâ cereyân etmededir.

kon- "yerleştirmek."<ko-n- (EDPT 632)

[60a]

Ve bu câmi'in mihrâb tarafında olan müzehheb ve sadefkârî rahleler üzre olan niçe yüz Kelâm-ı izzetler diyâr-ı İslâm'da bir pâdişâh mâlik olmayup bir câmi'de yokdur kim her biri birer diyârın pâdişâhlarından [ve] vüzerâlarından hedâyâ gelüp bu câmi'e **konmuşdur**.

okun- “okuma işine konu olmak.” <oku-n- (DTO 69)

[66a]

Andan bildim ki zabt [u] rabt sâhibi serdârdır ve sahrâda bir kurâ ihrâk bi'n-nâr olmazdı ve her şeb cümle çadırlarda Feth-i şerîfler tilâvet olunup ezân-ı Muhammedîler **okunup** evkât-ı hamseyi kol kol cemâ‘at-i kesîreler ile edâ olunurdu.

savlan- “hikâye etmek, anlatmak.”<sav+la-n- bk. savla- (TTS 3342)

[371b]

Ba‘dehû Bıyıklı Mahmûd eşkıyânın kellesi Bursa beğinden gelüp Bâb-ı Hümâyûn önüne konup niçe gün İslâmbol içre} bu ceng-i musîbet-i pür-melâl olup tav tavlanup sav **savlanup** herkes mansûr [u] muzaffer olduk deyü hânelerine gidüp cümle ser-i kârda olanlar sadrıa‘zamdan hil‘at-i fâhireler giyüp niçeler manâsıb-ı âlîye nâil oldular.

sıvan- “sıva ile kaplanmak.” <*suv+a-n-<*suw+a-n- krş. suva- (EDPT 785)

[346b]

Cemî‘î der-i dîvârları müşk-i amber-i hâm ile mahlût olmış cibiz kireci ile **sıvanmışdır**.

tavlan- “tavlama işi yapılmak.”<tav+la-n- (Türkçe Sözlük 2011: 2288)

[371b]

Ba‘dehû Bıyıklı Mahmûd eşkıyânın kellesi Bursa beğinden gelüp Bâb-ı Hümâyûn önüne konup niçe gün İslâmbol içre} bu ceng-i musîbet-i pür-melâl olup tav **tavlanup** sav savlanup herkes mansûr [u] muzaffer olduk deyü hânelerine gidüp cümle ser-i kârda olanlar sadrıa‘zamdan hil‘at-i fâhireler giyüp niçeler manâsıb-ı âlîye nâil oldular.

taşın- “taşıma işi yapılmak.” <taş+ı-n- (KBS 866)

[18b]

Bu kadar bin yıldan berü ilâ-yevminâ hâzâ beher yevm niçe bin haml-i hımâr u bağl {taş} **taşınup** deryâda katre ve güneşde zerre mikdâr tenezzül bulmamışdır.

2.2.3. Meçhul Çatı

Yüklemde belirtilen hareketin *kim/ne* ya da *kimler/neler* tarafından gerçekleştirildiği hiçbir şekilde bilinmeyen çatıdır. Edilgen çatıda özne aktif değil pasiftir. Meçhul çatıda ise özne gerçekten bilinmemektedir. Cümle öznesizdir. Edilgen çatı geçişli fiillerden kurulduğu halde meçhul çatılar, geçişsiz fiillerden yine aynı şartlara bağlı *–(I)l-/-(U)l-* ve *–(I)n-/-(U)n-* ekleri ile kurulur (Korkmaz 2007a: 549). Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren kullanılan *–(I)l-/-(U)l-* eki meçhul çatı ile birlikte edilgen çatıyı oluşturmada kullanılan bir ektir.

Meçhul fiiller fail istemeyen, çekim sırasında faili olmayan, gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiillerdir. Meçhul eki, eklendiği fiil kök ve gövdelerinin faillerini meçhul yapmak için getirilir. Meçhul fiillerin çekimli şekillerinde hiçbir fail belirtisi bulunmaz (Ergin 2002: 204-205).

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde *–(I)n-/-(U)n-* ile yapılmış meçhul çatıya örnek tespit edilememiştir. Seyahatnâme'de *–(I)l-/-(U)l-* ekiyle yapılan meçhul çatı örnekleri ise aşağıda gösterilmiştir.

2.2.3.1. -(I)l-/-(U)l- Eki ile Meçhullük

Ek geçişli ve geçişsiz fiillere getirilebilmektedir. Geçişsiz fiillere eklendiğinde geçişli fiillerden farklı olarak meçhullük ifade eder.

Ergin, meçhul fiilleri fail istemeyen, çekim sırasında faili olmayan gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiiller olarak tanımlamaktadır. *Dur-u-l-, gid-i-l-, düş-ü-l-, yat-ı-l-* vb. örnekler Ergin tarafından meçhul fiillere örnek olarak verilmektedir. Ergin'e göre meçhul eki eklendiği fiil kök ve gövdelerinin faillerini meçhul yapmak, belirsiz yapmak için getirilir ve meçhul fiillerin çekimli

şekillerinde hiçbir fail belirtisi bulunmaz. Ergin, çekimli şekillerin her kipin yalnız üçüncü teklik şahsı olduğunu söylemekte ve yalnız bu şahısta fail belirtisi bulunmadığını belirtmektedir (Ergin 2002: 204-205).

Korkmaz meçhul çatılar geçişsiz fiillerden *–(I)l-/-(U)l-* ve *–(I)n-/-(U)n-* ile kurulduğunu belirtip öznesi bilinmeyen ifadeler oluşturduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 549). Aşağıda bu ek ile yapılmış meçhullük bildiren ifadelere örnekler gösterilmiştir.

çıkıl- "çıkma işine konu olmak." <çık-(ı)l- krş. çık-

[86a]

Köpürlü Mehemmed Paşa'nın fevti ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın vezîr-i a'zam olduğu, Kapucular Kethudâsı (---) Ağa ile haber gelüp Foğraş nâm kal'a altında bir azîm ceng ve bir azîm kar yağup mâh-ı mezbûrun (---) günü kırk bin araba mâl-ı ganâyimle ve yüz bin esîr ile Demirkapu'dan taşra **çıkılup** cümle asker-i İslâma meştâlar verilüp Melek Ahmed Paşa efendimize Belgrad şehri kışla verilüp zevk [ü] safâda iken Fâtıma Sultân binti Ahmed Hân nikâh olunmuşdu**.**

durul- "beklemek" <dur-(u)l-<tur-(u)l- (OTWF 679)

[66a]

Ammâ evvelki serdârlarda ne tâ'at ve ne ibâdât olup cümle kurâları âteşe urup re'âyâyı kebâb edüp iki üç ayda ancak metrise girüp ma'a'l-kerâhe bir kaç tüfeng atup yine çadırlarında fısk [u] fücûr ederlerdi ve sâz [ü] söz ve Ermenî avretleri ve oğlanları feryâdında çadırlarda **durulmazdı**.

giril- "girme işi yapılmak." <gir-(i)l- krş. gir-

[64b]

"Belki Abaza-yı bî-niyâz kal'ayı Kızılbaş'a vermek ihtimâli ola" deyü kırk bin salt atlu asker ile sene-i mezbûrun Muharrem'inde yedinci gün kal'a-yı kat-ender-kat kuşadup metrislere **girildi**.

inil- “inme işi yapılmak.” <in-(i)l- (KBS 437)

[227b]

Cânib-i etrâfından altışar kademe mermer nerdübânlar ile **inilir.**

varıl- “gidilmek, ulaşmak.” <var-(ı)l-<bar-(ı)l- (OTWF 655)

[128a]

Nihâyeti garb tarafında Kâğızhâne'ye **varılır** on sekiz mîldir.

2.2.4. Dönüşlü Çatı

Korkmaz, yapılan işin yapana döndüğünü veya bir işin kendi kendine yapıldığı ya da olduğunu gösteren bir çatı türü olduğunu söylemektedir. Korkmaz yaygın olarak *–(I)n-/-(U)n-* ile dönüşlü çatı kurulduğunu, bazı hallerde *–(I)l-/-(U)l-* ile yer yer *–(I)ş-/-(U)ş-* eklerinin de dönüşlü çatı kurmakta kullanıldığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 550-551).

Ediskun *“Öznelerinin yaptıkları işten gene özneleri etkilenen fiiller dönüşlü çatılı fiillerdir.”* demektedir (Ediskun 2007: 221).

Banguoğlu dönüşlü çatıyı “dönüşlü görünüş” başlığı altında ele almaktadır. Banguoğlu, *“Söz içinde kimse olan kendisi üzerinde kılıcıysa fiil tabanı bir –in- eki alıp dönüşlü görünüşe (aspect réfléchi) girer. Böylece fiilin etkisi kimse üzerine dönmüş olur.”* biçiminde açıklamaktadır (Banguoğlu 2007: 414).

Kısaca dönüşlü çatı, hareketi yapanın hareketten etkilendiği fiil çatısıdır, denilebilir. Hareket fiili yapana yönelmektedir. Seyahatnâme’nin taranan bölümünde dönüşlü çatıya örnekler ilgili ek başlıklarının altında gösterilmiştir.

2.2.4.1.-(I)n-/-(I)n- Eki ile Dönüşlülük

aldan- “inanmak, kanmak.” <al+da-n- (KBS 65)

3/[40a]

Kâve kiflak-**Aldanma** buna.

aralan- “ara vermek.” <ara+la-n- krş. ara-

[365b]

Evvelâ ba‘de'z-zuhr sehl ceng [ü] cidâl Çerkeş sahrâsında sehl ***[365b]*** **aralanup** Çerkeş Kadısı Nesîmî Efendi ve niçe a‘yân-ı şehr ile atlanup İpşir Paşa'ya gazânız mübârek ola, demeğe azîmet ederken niçe bin na‘şe-i ümmet-i Muhammed'in kellesi galtân ve mecrûh-ı sînân ve tu‘me-i şimşîr-i dendân olup rimâl-i türâb üzre pâymâl olan ibâdullahın la‘l-gûn hûnu sahrâ-yı Çerkeş'i lâle-zâr iken la‘l-gûn etmiş.

aşın- “bir nesne bir yüzeye ya da başka bir nesneye sürterek incelmek, eskimek.” <aşgı-n- (EDPT 259)

[34a]

Ve üstâd-ı Ferhâd-pîşe seng-tırâşların tîşeleri **aşındı**.

atlan- “ata binmek, sefere katılmak.” <at+la-n-

[107b]

Hikmet-i Hudâ sene-i âtîde yine Leh seferine **atlanup** Izbaraş vilâyetlerin harâb [ü] yebâb, halkın kebâb, hânelerin türâb ederek sene-i sâbıkda münhedim olup firâr etdüğimiz İşceres nâm şehr-i menhûsa varup (…)

[335b]

Seydî kesüp ve on yedi kelle dahi kesüp bî-bâk ü bî-pervâ kal‘adan taşra çıkup giderken kal‘adan toplar atılup cümle küffâr **atlanup** üç yüz mikdârı küffâr Seydî Paşa'yı kovarak Seydî pusuyu geçince kemîngâhda olan altmış beş nefer gâzîler bir ağızdan "Allah Allah" deyüp üç yüz kâfire kılıç korken Seydî dahi gerü dönüp "Koma kurdum" deyü üç yüz kâfirden yüz ellisini dendân-ı tîğdan geçirüp (…)

3/[100a]

Melekli Deli Dilâver Ağa, Hanifi Halîfe üstüne hamle edüp dizgin aşrı ana bir hışt-ı ipşiri eyle zerk eyledi kim cübbesinden güzer eyleyüp uyluğundan atına geçüp atı kıçın serpüp bir kenara çıkup derhâl refîkleri Hanifi Halîfe'nin başına üşüp yedek yetişdirince anlardan {bir yiğit} bizim Sivaslı Dilâver Ağa'nın altından mızrak ile atın yıkup Dilâver Ağa piyâde oklaşarak bizim alaya gelüp derhâl yine **atlandı** ve anlardan yine biri bizim Melekli Deli şâhin Ağa'yı hışt ile urup arkasından iki karış yalman gösterüp alayımıza gelüp hıştı çıkarup sardılar.

bağlan- 1. "yığılmak, bir araya gelmek." <ba-ğ+la-n- krş. bağla-

[86b]

Yeniçeri dahi sipâhın suya urup karşu geçdiğin görünce anlar dahi sipâhî firâr etdi zann edüp cümle yeniçeri dahi fermân-ı sû'-i tedbîr olan met-rislerinde karâr etmeyüp top ipleriyle bağlı cisr üzre cümle yeniçeri varınca cisr kırılup cümle yeniçeri biri biri üzre kat-ender-kat **bağlanup** Raba nehri bügenüp deryâ-misâl olup gelen {asker} gark oldu.

boşan- "boş hale gelmek." <boş+a-n- (EDPT 383)

[351a]

Bi-emri Hudâ bu mahalde **boşanup** bu kadar hayvânât ve bu kadar benî Âdemi birbirine mahlut edüp hâr-ı hâşâk-vâr bu kadar nüfûsu torlayup ve toplayup götürmede.

boyan- "boyama işi yapılmak." <boya-n-<bod+u-n- (EDPT 300)

[120b]

fukarâ-yı Şemseddîn'den üç kişi, bir dahi Ebü'l-feth, bir dahi Akşemseddîn seccâdenin altını hafr edüp üç zirâ' amîk oldukda bir yeşil sommâkî çâr-kûşe taş zâhir olup ol taş üzre kûfî hat ile, *Hâzâ kabru Ebâ Eyyûb-ı Ensârî* deyü tahrîr olunmuş, ol ân ol seng-i hârâyı ref' edüp (---) seneden berü vücûd-ı Eyyûb za'ferân ile **boyanmış** kefen içre ter ü tâze

bulunup mübârek yed-i yümnâlarında bir tuç mühre bulunup yine hâli üzre mezkûr seng-i sebiz-gûnu koyup setr ederler.

bügen- "bir şeyin önüne engel olmak, akan suyun önüne engel toplanmak." <büg-e-n- (TTS 736)

(DLT I 100) (DLT II 19)'da *bügmek* "durdurmak, hareketine mani olmak, kapanmak, sed çekilmek, toplanmak" olarak anlamlandırılmıştır. Bu anlamda bügen- fiilinin de bu kökten geldiğini söylemek yanlış olmaz.

[86b]

Yeniçeri dahi sipâhın suya urup karşu geçdiğin görünce anlar dahi sipâhî firâr etdi zann edüp cümle yeniçeri dahi fermân-ı sû'-i tedbîr olan met-rislerinde karâr etmeyüp top ipleriyle bağlı cisr üzre cümle yeniçeri varınca cisr kırılup cümle yeniçeri biri biri üzre kat-ender-kat bağlanup Raba nehri **bügenüp** deryâ-misâl olup gelen {asker} gark oldu.

bürün- "örtünmek." <bür-(ü)n- (OTWF 597)

[281b]

Gerçi Türkistândır, ammâ kesb-i tarâvetden mahbûb u mahbûbeleri hüsn-i cemâlde ve lutf ü i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn mü'eddeb ve mü'eddebeleri câr-ızâr **bürünüp** gezerler.

3/[65b]

Vasatü'l-hâl olanları iskerled ve londura çuka ve boğası haftân giyerler ve zenâneleri sivri takye giyüp üzerlerine izâr **bürünürler**.

cilvelen- "cilve yapmak (gezmek, rahatlamak)" <cilve+le-n-

[91a]

Hattâ Selîm Hân-ı Evvel hîn-i cülûsda pederleri Bâyezîd Hân üzre Acem ve Mısır seyâhatinden gelüp hurûc etdikde bu sahrâ içre serâperde-i Selîmîsin kurup meks etdiklerinde a'yân-ı İslâmbol'un ekseri bu sahrâda bî'at etdiklerinden dâ'imâ bu sahrâ-yı çemenzâra gelüp **cilvelenirler** idi.

çalkan- “sallanmak, çalkalama işine konu olmak.” <çal-ka-n- (KBS 215)

[240b]

Bursa a‘yânlarının huddâmlarına teslîm edüp bir sebük-bâr keştîye süvâr {olup} sehl eyyâm ile Mudanya'dan çıkup temevvüc-i deryâ bizi ele alup Urfa mancılığı gibi **salına salına çalkanup** bir günde cânımızdan bîzâr olup (…)

çekîdelen- “damlamak.” <çekide+le-n-

[138a]

Hisâr kirazı nâmıyla şöhre-i şehr olan gülnâr bu Sarıyâr'ındır kim her birinden yüzer katre âb **çekîdelenir**, medhinde lisân kâsırdır.

çıblaklan- (çabalaklan-) “çırpınmak.” <çabalak+la-n- (TTS 781)

3/[79a]

‘Meded hây’ deyü feryâd edüp dörd yanıma **çıblaklandım**.

dakın-/takın- 1. “takma işine konu olmak.” 2. “bir şeyi üzerine almak.” <tak-(ı)n- krş. tak-

[71a]

Beni sever misin?" dedi. Ben dahi, "Yok sevmem" dediydim, "Niçün sevmezsin?" dedi. Hakîr eyitdim: “Sevdiğin içün sevdiğinin rûh-ı mücessemisin, anı severim ki bir tâze gonça verd-i handân **takınmışdır**" dedim,

[100b]

Hilâlî: Bursevîdir. Şi‘ir:

Asacaksın cihânda ey Mansûr
Sana görmem imâmeti ma‘kûl
İsm-i mef‘ûl adın ***takındın*** *çün*
Câ’iz olmaz imâmet-i mef‘ûl.

[186a]

Yedi gün yedi gecede cevâhir ve murassa‘ât kemer kuşaklı uşaklar ve cümle dilberânlar zer-ender-zere müstağrak olup cevâhir bıçaklar ve hançerler **dakınup** zerdûz harîr şed peştemâller ile tâvûs-ı bâğ-ı İrem gibi reftâr edüp pîrlerin dest-bûslarıyla revâne olurlar.

dayan- “dayanak olmak, yaslanmak.” <daya-n-<tay+a-n- (OTWF 617) (KBS 268)

[157a]

Esnâf-ı şeyhü'l-arasât: Nefer 155, bunların her biri hammâm kubbesi kadar gûnâ-gûn sarıklar sarup destârların götürmeğe gerdânları tahammül edüp herbirinin destârın beşer onar âdem **dayanup** götürürler, kimi har-süvâr ve kimi piyâde-reftârdır, kimi çemendere süvâr olup sarığın başka bir ata yükledüp herbiri birer gûne destârıyla ***[157b]*** el açup du‘â ederek ubûr ederler.

debelen- “çırpınmak, tepinmek.” <*tep-ele-n- (KBS 270)

3/[103b]

Meyân kemer yine musluklar yanına geldikde "Bre pârele gidiyi" deyince azamet-i Hudâ, Hüseyin Ağa'ya kılıç üşürüp cân havliyle yokuş aşağı Melek Paşa'nın harem kapusu önüne gelince kılıç üşürüp niçe yerden zahm-ı hurde edüp leşin harem kapusu önünde bırağup koynundan bir telhis kisesin ve sâ‘ati ve bıçağ [u] hançer yağma edüp Melek sarâyından kurşum ile ururlar deyü kâtiller firâr edüp na‘ş-ı Hüseyin Ağa meydânda çabalayarak **debelenerek** kaldı.

dokun- “temas etmek.” <doku-n-<tokı-n-<*tok+ı-n- (OTWF 620) bk. tokı- (Taş 2009: 93)

[9a]

zamân-ı kadîmde gemi küpeşteleri ve bodostomaları kayalara **dokunmakdan** rahnedâr etdükleri yerler ayân u beyândır.

dolan- “bir şeyin çevresinde gezmek.” <dola-n-<tolga-n- (Ergin 2002: 202) (OTWF 620)

3/[132a]

Hâlâ ol deyrin esâsı şehrin şimâlinde bir püşte-i mürtefi‘ üzre nümâyândır. Yine her sene cümle kefere-i fecere mu‘tâd-ı kadîmeleri üzre bed-nâm günlerinde ol deyrin temelin ve Andire papasın maşadın **dolanırlar.**

donan- “süslenmek, kaplanmak. <don+a-n-<tona-n-< (OTWF 621)

[159a]

"Oha diha babam" diyüp "Allâh Allâh rahmet ver yâ Mevlâ, bereket ver yâ Mevlâ, kuvvet ver yâ Mevlâ" deyü feryâd [ü] figân edüp her bir bâğbânın ellerinde ve başlarında ucbe-likâ tâcları üzre gûnâ-gûn şükûfe ve ezhârlar ile **donanup** tarafeynde duran temâşâcılara şükûfe bezl ederler kim bir azîm ecnâs-ı mahlûk askerdir.

döğün-“kendi kendine vurmak.” <döğ-(ü)n-<tög-(ü)n- (KBS 306)

[105b]

Ammâ merhûme Kaya Sultân'ın fevtine târîhdir:

Bir eksikli dedim ey Evliyâ fevtine târîhin

*Melek seng ile **döğünsün** kim ayrıldı Kaya'sından.*

edin- “bir şeye sahip olmak.” <et-(i)n- krş. et-/it-

[92a]

Bi-fazlillâh çü Husrev Kethudâ ol sâhibü'l-hâtem

*Yapup bu dâr-ı kurrâyı bir ev **edindi** ukbâda*

eşin- “(hayvan) ayağıyla yeri kazmak.” <eş-(i)n- (Tietze 2002: 747)

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ'im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî'î guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi gerindiler ve sündüler ve av sayup avnadılar ve **eşindiler** ve kaşındılar.

fenlen- "fen bilimi almak." <fen+le-n-

[72a]

bâlâda tahrîr olunan lu'bedebâzlıklardan kırk fen ve yetmiş bend ve yüz kırk hevâ oyunlardır kim zorâver [u] dilâver [u] server hünerverler iktizâ mahallinde bu fünûnlardan **fenlenüp** gazâda düşmandan intikâm alınur.

fodullan- "kendisine pay çıkarmak." <fodul+la-n-

[115b]

Ekseriyyâ mevtâ önü sıra mü'ezzinler ile berâber **fodullanup** haltıyyât âğâzeler ederek meyyit önü sıra giderek kayığa girüp kürek çekerdi.

gerin- "kolları açarak vücudu genişletmek." <ger-(i)n- (Tietze 2009: 136)

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ'im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî'î guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi **gerindiler** ve sündüler ve av sayup avnadılar ve eşindiler ve kaşındılar.

geyin- "giyme işini yapmak." <gey-(i)n-<giy-(i)n- (Ergin 2002: 202)

[313b]

Ve niçe sultânlar dahi cümle sûr libâsların **geyinüp** muhteşemâne ***[314a]*** arz-ı kâlây ederek on binden mütecâviz çapur askeri gibi derme çatma ve Terekeme ve Moğol ve Boğol ve Kımık ve Kumuk ve Kılmak ve Gökdolak ve Moğan ve Kazak tâ'ifelerinden ecnâs-ı mahlûkât âriyetî libâçe

ve libâslar ile pür silâh olup kerrenây ve nefîr-i Efrâsiyâb'ların çalarak ve kös-i Hâkânîleri ve tablların ve tabl-bâzların döğerek balaban ve cura sûrnâ fasılları ederek bir alay-ı İrân-zemîn gösterdiler kim diller ile ta‘bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz.

görün- “görülür hale gelmek.” <gör-(ü)n- (OTWF 607)

[34a]

Ve Hazret-i Hızır dahi **görünmedi**.

[135b]

Ba‘dehu dâmâdı Neyzen Dervîş Yûsuf Celâlî şeyh olup takrîr-i *Mesnevî*'de bir kaç kerre mest olup kendüleri kürsîden aşağı fukarâ üstüne atup çarh-ı semâ‘ etdükde kaşı ve gözleri ve yüzü bile **görünmezdi**.

hirelen- “parlamak, ışıldamak.” <hire+le-n- / hırelen- “parlamak, ışıldamak.” <hıyre+le-n-

[34a]

Ve bu kubbe-i âlînin tâ zirve-i a‘lâsında yüz kantâr İskenderî altundan bir haç alem edüp âfitâb-ı âlem-tâb edîm-i arza şu‘le saldıkda Bursa'da Cebel-i Ruhbân'da ve Âlem dağında ve Istıranca kûhunda olan ruhbânların merdüm-i dîdeleri **hîrelenirdi**.

[230b]

Elmas-pâre gibi şa‘şa‘ası çeşm-i insânı **hıyrelendirir**.

ırgalan- “sallanılmak.” <ırga-l-a-n- < bk. ırgan-

[229a]

Sebeb-i binâ-yı Cisr-i Irğandı: Lisân-ı Türkî'de ırğandı, **ırğalandı**, salındı ma‘nâsınadır

ırgan- “sallanmak.” <ırga-n-<(y)ırga-n- (OTWF 601) (TTS 1961) (EDPT 217)

[229a]

Sebeb-i binâ-yı Cisr-i Irğandı: Lisân-ı Türkî'de **ırğandı**, ırğalandı, salındı ma‘nâsınadır.

ıslan- “ıslak hale gelmek.” <ıs+la-n-<ıs[<*su(w)]+la-n- (KBS 420)

[355b]

Meğer bu hacı babam, koltuğunda babalar vebâlar çıkarsın; Kara Haydar'ın kendi zamânından berü harâmîlerin yatağı imiş. Hakîkatü'l-hâl bu hakîre her ne ki verdi ise küflenüp paslanmış kılıçlar ve **ıslanmış** dikdik ve abâyîler ve pürjeng sâ‘at ve gaddâreler idi.

[32b]

Ve bundan gayrı uyûnların âb-ı sâfîlerin beşer miskâl olmak üzre pembeler ile berâber vezn edüp mevzûn pembeleri vezn olunmuş âb-ı rakîklere ilkâ edüp mezkûr pembeler beşer miskâl suları cezb edüp ba‘dehu pembeleri âfitâb-ı âteş-tâbda kurudup cümle pembeyi vezn edüp bu ayn-ı Şem‘ûn'da **ıslanan** pembe cümle pembelerden hafîf gelmek ile kavl-i hukemâ gâyet latîf su olduğundan Ebü'l-feth Sultân Mehemmed dâ’imâ ol âb-ı nâbdan nûş ederdi.

ıvan- “kırılmak.”<uv-a-n- krş. uv-/öw- (DLT I 166), ufan-, (TTS 3902) uvan- (TTS 4017)

3/[94b]

Çağa şehri yayı derler bir gûne yayı memdûh-ı âlemdir kim berde ve bahrde seyâhat eden kimesneler kullanıp aslâ başları bir tarafa yılıkmaz ve yenleri birbirine kavuşsa **ıvanmaz** bir gûne köten yayı olur.

kaşın- 1. “kaşıntısı olmak.” 2. “kendi kendini kaşımak.” <kaş-(ı)n- (DTS 431)

[197a]

Bu tâ’ife-i afyoncuyânlar seyishâneler üz[r]e dükkânlarında afyon satarak kimi dilin taşra çıkarup maslûb-ı min indillâh şeklinde hâb-ı gaflete

varup kimi **kaşınup** kimi hây-hû'dan ürküp niçe zarîf tiryâkîlere afyon satarken "Karahisârî değildir" deyü gavgâ ederek ubûr ederler.

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ'im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî'î guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi gerindiler ve sündüler ve av sayup avnadılar ve eşindiler ve **kaşındılar.**

kaymaklan- "üstünü kaymak kaplamak." <kaymakla-n-

[131a]

"Sultânım dîn-i mübîn aşkına zekât [u] sadakanızdan altun ve guruş tuç deryâsına bırağın" dedikde sadrıa'zam bir kaç kîse altun ve pâdişâh tarafından hazînedârbaşı bir kaç kîse altun ve sâ'ir vüzerâlar birer ikişer kîse altunu dökücübaşıya teslîm edüp alâ-mele'i'n-nâs tuç deryâsına *"Bismillâh"* ile atup ol ân uzun ince çam gemi serenlerin tuç deryâsına sokup kalay ve altun guruşları karışdırdıkça çam direkleri mahv olup yine gayrı direkler ile niçe sâ'at karışdırup (---) sâ'atde tuç deryâsının yüzü **kaymaklanmağa** başladıkda üstâdlar bilirler kim tuç deryâsı kâmil kal oldu.

kifâflan- "karın doyurmak." <kifâfla-n-

[11b]

(…) her gün bir tılısm amel edüp deryâ ka'rında olan mâhîler derkenâr olup cümle sâkinân-ı dâr [u] düyûr gûnâ-gûn mâhîleri sayd edüp **kifâflanırlardı**.

kirlen- "kirli hale gelmek." <kir+le-n- (KBS 527)

[294a]

Birkaç eyyâm Kaya Sultân kayadan kamîsı giyüp **kirlendikde** âteşde yakup pâk ve beyâz olup ibret içün yine giyerdi.

kon- “sinek, kuş vb. yere inmek.”<ko-n- (EDPT 632)

[189b]

Bunların alayda kârları çilesine bir sinek **konsa** çilesi deprer yaylar ile saban demirlerine ve pûlâd-ı Nahşivânîlere ve tomruklar ve kalkanlara ve su ile dolu şîşeler ve asılı yanmış kandîllere ve âyînelere ok ile darb urup delerek ubûr ederler.

kuşan- “giyinmek, beline bir şey bağlamak.” <*kurış+a-n- (EDPT 665)

KBS’de kelime <kur+şa-n- biçiminde tahlil edilmektedir. (KBS 580)

[27a]

"fâtih-i Kostantıniyye biz olaydık" deyü iki yerden iki şecî‘ nâmdârlar ikişer yerden gayret kemerlerin **kuşanup** yedi yerden Edirnekapusu câniblerin münhedim etdükleri alâmetleri zâhirdir.

küflen- “üzerinde küf oluşmak.” <küf+le-n-

[355b]

Meğer bu hacı babam, koltuğunda babalar vebâlar çıkarsın; Kara Haydar'ın kendi zamânından berü harâmîlerin yatağı imiş. Hakîkatü'l-hâl bu hakîre her ne ki verdi ise **küflenüp** paslanmış kılıçlar ve ıslanmış dikdik ve abâyîler ve pürjeng sâ‘at ve gaddâreler idi.

kümelen- “bir araya gelmek, küme oluşturmak.” <küme+le-n-

[365a]

Gûyâ ol gün mahşerden bir nişân oldu. Ânî gördük, bir niçe yüz Varvar askeri **kümelenüp** bizim temâşâ etdiğimiz dağ cânibine doğru firâr edüp gelirler.

memhûrlan- “mühürlenmek.” <memhûr+la-n-

[168a]

Ne kadar balmûmu dökülse bu emînin mührüyle **memhûrlanup** fürûht olur. İçine yağ ve çam sakızı koyamazlar, hîle ederlerse tecrîm edüp haklarından gelir mazbût esnâfdır.

öğren- "bilgi edinmek." <*öğür+e-n- (OTWF 609) <*öğre-n- (EDPT 114)

Erdal bu kelimenin DLT'de "yabani hayvan sürüsü" anlamında kullanılan *öğür* ile ilgili olduğunu söylemektedir. Bunun da bugün bazı Çağdaş Türk lehçelerinde hayvanlar için "*evcil*", insanlar için ise "*arkadaş, dost*" anlamına geldiğini söyleyerek kendisine göre tanıklamaktadır (OTWF 609). Clauson ise kelimeyi **öğre-n-* biçiminde tahlil etmektedir (EDPT 114).

[7a]

Tarîk-i hakkı elden koma, gıll [u] gışdan berî ol, nân u nemek hakkın gözle, yâr-ı sâdık ol, yaramazlarla yâr olma, eyilerden eylik **öğren**" deyü va'z [u] bendler edüp ve alnım bûs edüp Ahî Çelebi câmi'inden taşra çıkup gitdiler.

örtün- "kendi üzerine bir şey örtmek." <ört-(ü)n- (EDPT 209)

[148a]

"Ne **örtünür**?" "Tevekkül-i Hak **örtünür**" demek gerekdir.

pârelen-"parçalanmak." <pâre+le-n-

[11a]

Her sene niçe keştîler bu sedde ***[11b]*** **pârelenüp** helâk olurlar.

[21a]

İşpanya'dan imdâda gelen Firendize nâm kıralzâde üç yüz pâre geminin üç yüz kapudanıyla esîr olup bakıyetü's-seyfi leb-i deryâya varınca kova kıra esîr edüp iki yüz pâre gemileri sağ bulunup iki yüzü pâre pâre ve gark-ı âb olup asker-i İslâm gemilerinden dahi yüz elli pâre gemi **pârelenüp** ve gark-ı deryâ olup yigirmi gün sâhil-i bahrde asker-i İslâm gemileri ta'mîr ü termîm edüp (…)

paslan- “üzerinde pas oluşmak.” <pas+la-n-

[355b]

Meğer bu hacı babam, koltuğunda babalar vebâlar çıkarsın; Kara Haydar'ın kendi zamânından berü harâmîlerin yatağı imiş. Hakîkatü'l-hâl bu hakîre her ne ki verdi ise küflenüp **paslanmış** kılıçlar ve ıslanmış dikdik ve abâyîler ve pürjeng sâ‘at ve gaddâreler idi.

sadaklan- “ok kılıfını almak.” <sadak+la-n-

[263a]

Bu menzîlde sabâh olup şems-i âteş-tâb kulle-i felekden tulû‘ edince cümle ***[263a]*** kovuşlardan öt ağaları taraf taraf köslerin çalınca cümle Tatar **sadaklanup** savatlanup atlara süvâr olup 9 sâ‘at yürüyüp (…)

sakallan- “sakallı hale gelmek.” <sakal+la-n-

[287b]

On yaşından yigirmi beş yaşına varınca sıbyânları gâyet mahbûb olurlar. Andan sonra zeber-dest tüvânâ olup tiz **sakallanıp** kıllı âdemleri olur.

salın- “sallanmak.” <sal-(ı)n- (OTWF 612) (TTS 3270)

[229a]

Sebeb-i binâ-yı Cisr-i Irğandı: Lisân-ı Türkî'de ırğandı, ırğalandı, **salındı** ma‘nâsınadır

sallan- “bir şey aynı doğrultuda gidip gelmek.” <sal-ala-n- krş. salla-

[103b]

Bir gece elli beşik **sallanup** tâyeler hizmet etdüği muhakkakdır.

savatlan- “gümüş üzere siyah işlemeli şeyleri edinmek.” <savat+la-n-

[263a]

Bu menzîlde sabâh olup şems-i âteş-tâb kulle-i felekden tulû‘ edince cümle *[263a]* kovuşlardan öt ağaları taraf taraf köslerin çalınca cümle Tatar sadaklanup **savatlanup** atlara süvâr olup 9 sâ‘at yürüyüp (…)

sâyelen- “gölgelenmek.” <sâye+le-n-

[38b]

"Ecel-i müsemmâsına dek mu‘ammer ve ten-dürüst olup cümle erzâkın hazâyin-i gaybden Cenâb-ı Bârî ihsân edüp melikler beyninde mu‘azzez ü mükerrem olup âfât-ı semeviyye ve araziyyeden masûn [u] mahfûz olup inkırâzu'd-devrân zürriyetine inkırâz gelmeyüp yevmen-fe-yevmen tenâsül-i nesl bulup âhir nefesde hüsn-i hâtime ile livâ-i Resûl-i Hudâ tahtında **sâyelene**" deyü hayr du‘â edüp (…)

sığın- “güvenli bir yere gitmek.” <sığ-(ı)n- (OTWF 613)

[132b]

Hemân garîb Allâh'a **sığınup** atına ökçe edüp bi-emrillâh baş yukaru atı çıkarup halâs olur.

siperlen- “sipere saklanmak.” <siper+le-n-

[260b]

Ve zarabat-ı top-ı küpden münhedim olan yerleri küffâr-ı dûzah-karâr, karâr-dâde olmağiçün bir gicede ale'l-fevr çitler ve şarampavlar ve domuz damları çatup **siperlendi** ve yeniden cenge âheng etmeğe başladı.

soyun- “kendi üzerini çıkarmak.” <soy-(u)n- (KBS 803)

[351a]

Vekîlharc Ağa "Baban rûhîçün olsun bana bir kupa rakı ver. **Soyunup** suya gireyim" der.

sürün- “emekleyerek ilerlemek.” <sü-r-(ü)n- (KBS 827)

[163b]

'Yâ Rabbî bu ne hâldir' diyerek elimle uyluklarıma yapışdım, benim dahi etlerim kopmağa başlayınca aklım başıma gelüp bire meded kuvvet-i kuvâ bedende iken hemân balığın ağzına **sürünerek** varup bî-bâk taşra çıkdım.

şekerlen- “şekerli hale gelmek.” <şeker+le-n-

[173a]

Bunların memdûhu Ayasofya çârsûsunda Akîdeci Fenâyî ve Unkapanı'nda Mevlevî Ahmed Çelebi ve Kâsımpaşa'da Dede Beğ ve Üsküdar'da Safî Çelebi, bunların akîdeleri beş sene dursa **şekerlenüp** fenâ bulmaz, gûyâ akîk-i Yemenî gibi ter ü tâze durur.

tekerlen- “düşüp yuvarlanmak.” <tekerle-n-

[23b]

Âhir bi-emrillâh, altında iş görmemiş at kalup Yıldırım Hân atından **tekerlenüp** kıyâma gelmeden Tatar askeri Yıldırım Hân'ın başına üşüp Timur huzûruna getirüp Timur ayağa kalkup ikisi bir seccâde üzre oturup bal ve yoğurd tenâvül edüp esnâ-yı kelâmda Timur, Yıldırım Hân'dan su’âl eder

yalan- “kendi kendine yalamak.” <yala-n-<yalga[58]-n-

3/[133b]

Kelb-i fakîre **yalanup** kaldı, aslâ "haf haf" ve vağ vağ" demeyüp râm oldu.

yan- “ateş durumuna geçmek, tutuşmak” <*ya-n- (EDPT 942)

[111a]

[58] Kelimenin kökü için bk. (EDPT 927)

Na‘lıncı Hüseyin Çelebi: "Benim dedem dükkânıdır, ben bunda **yanarım** içinden çıkmam" deyü ol âteş-i Nemrûd içinde kalup na‘lıncı yonkaların dükkândan taşra atarken câ-be-câ esbâbı ve sakalı **yanardı**.

yasdan- “yaslanmak.” <yasda-n-<yasta-n-< yas-da-n- (OTWF 628) (Seng. 331v9) (DTS 245) (EDPT 974) (Türkçe Sözlük 2011: 2544) (DS 4195)

KBS’de *yas-ta- biçiminde tahlil edilmiştir (KBS 1080).

[6b]

İslâmbol'da künc-i mihnethânemizde girde-bâliş-i nâliş üzre hâb-ı murâda **yasdanup** bin kırk {mâh-ı} Muharreminin leyle-i âşûrası idi

[213a]

Hakîr bu kadar âlüfte ve âşüfteler ile meyhâne ve bozahâne ve kahvehâne **yasdandık**, Hak Sübhânehû ve Ta‘âlâ âlimü's-sırrı ve'l-hafiyyâtdır kim bu kutu bozasıyla ve Mısır'ın pirinc subyasıyla ve Kırım'da maksıma derler bir gûne yine kutu bozasına benzer bir bozadır, bu üçünden gayrı içmek müyesser olmamışdır.

yaylan- “yaylaya çıkmak, yaz mevsimini geçirmek” <*ya+z/y+la-n- krş. yaylalan-

[145a]

Ve mesîregâh-ı Yenikapu tekye-i Mevlevîhânesi. Ve Topkapusu hisâr-pîçesinde temâşâgâh-ı Zağar yaylası, Âl-i Osmân'ın cümle sayd [u] şikâr zağarları anda **yaylanır**.

yellen- “gaz çıkarmak. <yel+le-n- (KBS 1115)

[211b]

Kaşmer-i rind-i cihân idi. Bir dervîş, bir bakkâldan sehel bal isteyüp bakkâl vermeyüp dervîş bakkâlın balına bir efsûn edüp bakkâldan bir câriye bal alup câriye ve efendisi ve kadınısı baldan yeyüp edepde **yellenüp** âbdest boza boza kadıya varup (…)

yuvarlan- “kendi kendine dönerek hareket etmek. “yuv-(a)r+la-n- (KBS 1186)

[211a]

Bu Efelioğlu Mekke'den Bursa'ya gelirken beyne'l-Haremeyn aşkıyâ-yı Urbân Efelioğlu Yorukça Halîl Hacivad'ı şehîd edüp Bedr-i Huneyn'de defn edüp Efelioğlu kelbi bu kâtil Urbânların yanında kalup bu Urbânlar Şâm'a gelüp çârsû-yı bâzârda gezerken hemân kelb bir kerre bu Urbânları kelb-i sarîh gibi talamağa başlayup bir dahi gayrı âdemlerin ayağına yüzün sürüp **yuvarlanup** lisân-ı hâl ile tazallum edüp yine Arabları hır hır talar ve üzerlerine hamle edüp salar, cümle halk görseler kim Efelioğlu zağarıdır.

2.2.4.2. -(I)l-/-(U)l- Eki ile Dönüşlülük

Bu eki alan bazı fiillerin kendi kendine olma ifade ettiğini söyleyen Ergin, bu fiillerin bu anlamlarını sonradan kazandıklarını söylemektedir. Ergin, bu fiillerde var olan kendi kendisine olma ifadesinin kimi durumlarda çok ileri gitmiş olduğunu, pasiflik manasının tamamıyla kaybolduğunu ve pasiflik ekinin adeta bir dönüşlülük eki haline geldiğini söylemektedir. Ergin bu hususta *üz-ü-l-, sık-ı-l-* örneklerini vermektedir. Dönüşlülük anlamını sağlayan fiillerin *–(I)n-/-(U)n-*‘lu şekillerinin kullanılmadığını belirten Ergin, yine de *–(I)l-/-(U)l-* ekinin bir dönüşlülük eki olarak kabul edilemeyeceğini söylemektedir (Ergin 2002: 206).

Korkmaz belli bir kurala bağlı olmamakla birlikte dönüşlülük çatısının bu ek ile de kurulduğunu söylemekte ve bu ekin ünlü ile biten kök ve gövdelere doğrudan doğruya, ünsüzle bitenlere araya bir bağlantı ünlüsü alarak eklendiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 551).

Seyahatnâme’nin taranan bölümündeki örneklere bakıldığına *–(I)l-/-(U)l-* eki almış bazı fiillerin dönüşlülük bildirdiği görülmektedir. Bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

açıl- “açık hale gelmek.” <aç-(ı)l- krş. aç-

[16a]

Âhûrkapu'dan bu Demirkapu'ya gelince merkûm sekiz aded hâs kapular cümle İslâmbol şehri içine **açılır.**

ayıl- “aklı başına gelmek.” <ay-(ı)l- (EDPT 272) (Seng. 55r20)

[214b]

Açıldı çün bezm-i elest devr eyledi peymânesi
*Andan içenler oldu mest **ayılmadı** mestânesi*

ayrıl- “ayırma işine konu olmak.” <ayır-(ı)l-<adır-(ı)l- (Tekin 2003a: 94)

[12b]

{Kostantîn} emr edüp üç bin aded nâ-resîde merdüm-i şîr ma‘sûmları cem‘ edüp cellâdlar havuz kenârında ol ân boğazlamak sadedinde iken üç bin aded ma‘sûmların üç bin aded babaları ve üç bin aded anaları ki herbiri ciğer-pârelerinden **ayrılıyor**

[38a]

"Ey tâlib, gerçi âşık-ı sâdıksın ammâ dahi feleğin germ [ü] serdin çekmeyüp nâ-puhtesin, seni bir kaç kerre tecrübe içün itâb [ü] şitâb edüp kulûbuna ***[38a]*** dokundum, ammâ yine benden rû-gerdân olmayup i‘tikâd-ı tâm ile eteğimden **ayrılmadın**.

[279a]

Hatta bu hakîr, bu mahalde atımla karşu tarafdaki bâğlara geçmek murâd edüp atımla beni toparlayup cân havlinden karşu kenarda bir söğüt dalına sarılup atdan **ayrıldım**.

boşal- “boş duruma gelmek” <boş+a-l-

[164b]

Yanaki ve Dimitraki ve Lemberaki nâm Urum kapudanları ile cümle on yedi karavana kalyonlardır kim her biri dörder beşer kat anbârlı ve ikişer kat yatırdma toplu ve beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bâğçeli ve hammâmlı

ve el değirmenli karavanalardır kim her biri beşer ayda dolar ve beşer ayda **boşalır**.

bükül- "eğik hale gelmek." <bük-(ü)l- (OTWF 657)

[16b]

Yine Altımermer'de bir amûd-ı zenbûrî üzre Hekîm Câlinûs rusâs-ı ebyazdan ya'nî kalaydan iki sûret ihdâs edüp biri bir pîr-i fânî beli **bükülmüş**, âb-ı rûyı dökülmüş durur**.**

büzil- "büzme işi yapılmak." <büz-i(l)-<*bü-r-(ü)l- (KBS 197)

[228b]

Bellerinde Bursa'nın kırk kalem münakkaş peştemâlları ve pâk libâslarıyla reftâr eder, elindeki ayağına âşıklar ayak bağlayup bozaya **büzilüp** bozadır derd-i seri olur.

cuyul- "batmak, gömülmek."<cuy-(u)l-

[320b]

Beri tarafda melike bed-nâm olmamak içün kendüye susa edüp bekâretin izâle eden mîrâhûr civânı bir halîc buzu üzre bir murğ-ı sürhab saydın almağa gönderüp ol civân buza **cuyulup** gark-ı âb olup melike duhter güft [u] gûy-ı kabâ'ilden halâs olup bu melîkeden müştakka olan kız dahi kemâlin bulup ol kızı Beğ Dîvân nâm bir melikzâdeye verirler.

çözül- "erimek." <çöz-(ü)l- (OTWF 658)

[230a]

Kırk elli senede bir kerre Kalmuklar yetmiş seksen ***[230a]*** bini bir yere cem' olup Kûh-ı Kâf ziyâretin edüp yine buz deryâsının donu **çözülmeden** girü vatanlarına avdet ederler.

dağıl- "toplu haldeyken birbirinden ayrılmak." <tag-(ı)l- (EDPT 469).

3/[103b]

Kadızâde hazretleri bu Ayasofya câmi‘i'nde her cum‘a günü kürsîde va‘z [u] nasîhat edüp, cem‘iyyet memnû‘dur, deyü kahvehâneleri men‘ etdirmedi mi? Ya siz ne cem‘ olmuşsuz, **dağılın**, varın yerlü yerinize.

diril- “yeniden yaşamaya başlamak.” <dir-(i)l-<tir-(i)l- (OTWF 678)

3/[45b]

Mevtâdan hayât bulup iki kerre merhûm olan peygamberin biri bu Hazret-i Uzeyr'dir. Biri kırk kerre ölüp **dirilüp** külü göğe savrılup yine hayât bulan Hazret-i Çircîs aleyhi's-selâmdır kim Irâk-ı Musul'da medfûndur.

dol-/tol- “dolu hale gelmek, bir şeyin içi başka şey alamaz hale gelmek.”<to-l- (EDPT 491)

[131b]

Ba‘zı temâşâcılar ve vüzerâlar üzerlerine beyâz çarşaf alup sadâ-yı gülbâng-i Muhammedîye rehâ buldurunca iki taraf niçe yüz kurbânları zibh etdükçe tuç deryâsı âteş gibi yokuş aşağı akup en nihâyetindeki top kâlıbına akup balyemez top ise nısf sâ‘atde **dolup** fi'l-hâl keçe ile sarılmış bir gûne mülemma‘ yağlı çamur vardır

[131b]

Bu hâlde iken yine du‘â vü senâ mukarrerdir. Tâ cümle toplar **tolup** tamâm oldukda du‘â dahi hayr ile itmâmın bulup ol gün yetmiş aded kimesne hil‘at-ı pâdişâhî ile behre-yâb olup terakkîler ihsân olunup (…)

[164b]

Yanaki ve Dimitraki ve Lemberaki nâm Urum kapudanları ile cümle on yedi karavana kalyonlardır kim her biri dörder beşer kat anbârlı ve ikişer kat yatırdma toplu ve beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bâğçeli ve hammâmlı ve el değirmenli karavanalardır kim her biri beşer ayda **dolar** ve beşer ayda boşalır.

dökül- 1. “dökme işine konu olmak.” <dök-(ü)l-<tök-(ü)l- (OTWF 679).

[13a]

Nitekim bu kadar Hıristiyanlar'ın ya‘nî ümmet-i Îsâ'nın feryâd [ü] figânların işitmeyem ve bu kadar bin ma‘sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne **dökülmeye.**

[31b]

Hikmet-i Hudâ İslâmbol feth olduğu günler mâh-ı temmûz idi. Ol günler kim deryâya niçe bin şühedâların hûnu **dökülüp** kırmızı oldu.

eğil- “eğri hale gelmek.” <eğ-(i)l- (OTWF 658)

3/[173a]

Meğer *Allahümme âfinâ* felç marazına mübtelâ olup bir kolu ve ağzı ve burnu **eğilüp** kec-dehân olmuş.

eğril- “eğri duruma gelmek.” <eğ-ir+i-l- (KBS 323)

[36a]

Ebü'l-feth Mehemmed Hân Edirne'de halîfe iken İslâmbol'da bir zelze[le]-i azîme olup Ayasofya deyri cânib-i şimâle meyyâl **eğrilüp** münhedim olur deyü cümle küffâr havfe düşdüler.

ezil- “ezme işine konu olmak.” <ez-i(l)- (DLT I 196)

[187a]

Ba‘dehu su olan gümüşe bir gûne tîz-âb dahi koyup yine şîşede kaynadup ol dahi haşhâş dânesi gibi şîşenin dibinde hâlis gümüş kalır kim artık kal etmeğe ihtiyâc kalmayup su gümüşü derler, bu dahi elde **ezilir**, sırmadan hâlis gümüşdür.

gömül- “gömme işi yapılmak.” <göm-(ü)l-<köm-(ü)l- (OTWF 665)

[346b]

Ben anlara seyislik edüp timar etmeğiçün hammâma girmek değil, eben böyle kârgîr hammâm dîvârına girerim" deyü Bismillah ile hammâmın

cânib-i şarkîsinde olan dîvâra girer. Hâlâ mübârek arkası dîvâra **gömülüp** te'sîr etdüğü yer zâhir ü bâhirdir.

karıl- "karışmak." <kar-(ı)l- (KBS 468)

3/[32a]

Çarhacı Mehemmed Paşa efendimiz derûn-ı dilden cümle askeriyle bir ağızdan "Allah Allah" deyüp iki asker birbirine **karılup** katılup tarafeynden kırkar ellişer dirhem Rûm tüfenkleri atılup (…)

katıl- 1. "dökülmek." 2. "karışmak." <kat-(ı)l- (Gabain 2007: 59)

[247a]

Zîrâ bu Çehârşenbe nehri, ibtidâ Tokat'a, andan Amasiyye'ye uğrayup niçe şehirlere dahi uğrayup andan Samsun dibinde Karadeniz'e **katılır.**

3/[32a]

Çarhacı Mehemmed Paşa efendimiz derûn-ı dilden cümle askeriyle bir ağızdan "Allah Allah" deyüp iki asker birbirine karılup **katılup** tarafeynden kırkar ellişer dirhem Rûm tüfenkleri atılup

kırıl- "parçalanmak." <kır-(ı)l- (OTWF 664)

[116a]

"Ya gelsün {yohsa ayağın kırarım} yâhûd kendüyi bu âsitânede âşbâz ederim" deyü ibrâm [ü] ilhâh ile gelirken âsitâne kapusuna geldükde pâdişâh-dan hışmile bir âdem dahi seğirdüp giderken şeyhe ber-sîne nice ururs a şeyh tepesi üzre zîr [ü] zeber olup (---) ayağı **kırılup** Mevlânâ'yı ziyâret müyesser olmayup İslâmbol'a ric'at edüp (---) sene hilâlinde merhûm olup (---) (---) medfûndur.

sarıl- 1."etrafını çevirmek." 2. "kucaklaşmak." <sar-(ı)l- (TTS 3315)

[25b]

Beri tarafdan asker-i İslâm-gayyûr gayrete gelüp ceng [ü] cidâle âheng edüp kal'a üzre hücûm edüp her tarafdan mümkün olduğu mertebe sarıca arı

gibi kal‘a dîvârına **sarılup** *bism-i İlâh* ile metrise girüp subh [u] mesâ cenge sa‘y-i belîğ ve ihtimâm-ı tâm etdiler.

[190a]

Yüz, yüz elli çift pehlivânlar cümle kisbetlerin geyüp sarı şîr-i revgan yağıyla yağlayup çifte çifte âdem ejdehâsı gibi apul apul yürüyüp birbirlerine kağan arslan gibi **sarılup** bu kadar temâşâcılar içre birbirine evren-misâl kec-nazar edüp alt üste ve üst alta pehlivânlık ederek cümle (---) bend lu‘bedebâz-lıkdan kesme ve şîrâzî ve kesebend ve terskepce ve pîşkabza ve yanbaşı ve sergelle ve âsumâniş ve cezâyir sarması ve boğma ve karakuş nâm oyunları icrâ ederek alayköşkü dibinden ubûr edüp pâdişâhdan ihsânlar ile şeref-yâb olup ubûr ederler.

savrıl- “savrulmak, saçılmak.” <savır-(ı)l- (OTWF 671)

3/[45b]

Mevtâdan hayât bulup iki kerre merhûm olan peygamberin biri bu Hazret-i Uzeyr'dir. Biri kırk kerre ölüp dirilüp külü göğe **savrılup** yine hayât bulan Hazret-i Çircîs aleyhi's-selâmdır kim Irâk-ı Musul'da medfûndur.

serpil- “saçılmak, dağılmak.” <serp-(i)l-<se[r]p[59]-(i)l- (KBS 757)

Gülensoy –r- sesinin türeme olduğunu belirtmektedir.

[260b]

Derhâl Kazak-ı Ak bu serdengeçdi guzâtına eyle kurşum serpdi kim ân-ı vâhidde niçe yüz âdem şehd-i şehâdet câmından nûş edüp **serpilüp** yatdılar.

soyul- “bir şeyin üzerinden kabuk ya da derinin çıkarılması” <soy-(u)l- (OTWF 673)

[163b]

[59] *sep-* için bk. (TTS 3389)

Bu kerre Hacı Nâsır eydir: "Bildim ki beni balık yudup giderek vücûdum mahv olup ana gıdâ olurum. İbtidâ dübürüm kaynakları ve kaba uyluklarımın derileri **soyulup** erimeğe başladı.

[227b]

Cümle vücûdunun derisi kara kara soğan zarı gibi **soyulup**, vücûdu dürr-i yekdâye dönüp sîm-ten sîmîn beden olup Kükürdlü kaplıcası bu mertebe nâfi‘dir.

yanıl- “hata yapmak.” <yan-(ı)l- (DLT III 388)

[69b]

Hemân hakîr bu ebyâtı terennüm etdim, beyt:

Şöyle sakla sırr-ı aşkı tende cânın duymasın
***Yanılup** ağzına alma kim zebânın duymasın*

yarıl- “üzerinde yarık açılmak.” <yar-(ı)l- (OTWF 684)

3/[177a]

Menzil-i kasaba-i Gekbeziyye: Andan ol gün ol gice Kırkgeçit'de çektiğimiz âlâm-ı şedâ’idi Hudâ-yı Müte’âl Malta küffârına virmesin, kış u kıyâmetde bârân-ı rahmet bize ol gice matar-ı zahmet olup menzil bârgîrleri tepesi üzre düşüp başımız **yarılıp** (…)

yayıl- “serilmek, döşenmek.” <yay-(ı)l-<yad-(ı)l- (OTWF 683)

[351a]

(…) vakt-i Şâfi‘î'de tahmîl olunan Paşa hazînesi katarı ve sâ’ir ağavâtların bâr [u] bengâhları ve katar mehârları sâhil-i nehr-i Ahmer'e gelüp kulağuzlarıyla nehre girince bî-emr-i Hudâ bir dipi ve boran ve zulumât ve ra‘d ve berk u sâika ve talattum-ı ırmak cûş [u] hurûşa gelüp paşa katarı ve bu kadar eşter ü üstür ve seyishâneler rûy-ı nehre **yayılup** Allah! Allah! diye yüz bin renc [u] anâ ile ubûr ederken kemer-i katarı nehr toparlayup kimi bâlâ, kimi zîr ve kimi gark-ı âb olup güzer ederken hikmet-i Hudâ Kızılırmak

Kızılderyâ-misâl temevvüc edüp cûş u hurûş ederek harman cirmi buz pâreleri cereyân etmeğe başladı.

yığıl- "üst üste koyulmak, toplanmak." <yıg-(ı)l- (OTWF 687)

[177b]

Bunda yeniçeri odunları **yığılup** oda oda küçük çavuş tevzî' ederler.

[314b]

Lâkin germâb suları gibi ılıca sular gölcük gölcük olup suların yüzünde kaymak gibi **yığılup** durur**.**

yorul- "yorgun hale gelmek." <yor-(u)l- (KBS 1164)

[364a]

"Sultânım! Atlarım **yoruldu**. Üç küheylân ihsân eyle" deyince Emîr-i ahûr dörd at ve dörd rahtlı katır getür, dedi.

2.2.5. İşteş Çatı

Bir işin bir eylemin birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da birlikte yapıldığını gösteren *–(I)ş-/-(U)ş-* ekini hem geçişli hem de geçişsiz fiillere alarak yapılan çatıdır.

Ediskun, işin birden fazla özne tarafından karşılıklı, ortaklaşa veya birlikte yapıldığını gösteren fiillerin, işteş çatılı fiiller olduğunu söylemektedir (Ediskun 2007: 221).

Banguoğlu ise "karşılıklı görünüş" adlandırmasıyla bu fiillerin yalnızca karşılıklı yapılan şekline değinmiş, *"Söz içinde kimse olan iki kişi veya iki taraf birbirleri üzerinde karşılık kılıcıysalar fiil tabanı bir –iş- eki alıp karşılıklı görünüşe girer."* biçiminde işteş çatıyı açıklamıştır (Banguoğlu 2007: 416). Ergin, ekin ortaklaşma fonksiyonunun iki şekilde ortaya çıktığını bunların da *karşılıkla yapılma* ya da *birlikte yapılma* olarak ortaya çıktığını söylemektedir (Ergin 2002: 207). Korkmaz, Türkçede bazı fiillerin her ne kadar *–(I)ş-/-(U)ş-* eki alsalar da bu fiillerin

işteşlik değil dönüşlülük görevinde olduğunu söyler. *"alış-, çalış-, değiş-, eriş-, geliş-, giriş-"* gibi fiilleri de buna örnek olarak verir (Korkmaz 2007a: 555).

Ekin bahsedilen işlevleriyle birlikte *kendiliğinden gerçekleşme* işlevinde ve anlamında fiiller türetmesi Korkmaz tarafından ekteki ortaklaşma işlevinin değişmesi ve gelişmesi sonucu ortaya çıkmasına dayandırılmıştır (Korkmaz 2007a: 132). Bu hususla ilgili Hatiboğlu bu ekin eylem kök ya da gövdelerine gelerek eylemdeki kavramın özneye döndüğünü belirten "dönüşlü" çatı kurduğunu belirtmekte ve *dönüş-, iliş-, kalkış-, kokuş-* gibi örnekleri vermektedir (Hatiboğlu 1981: 144-145).

DLT'de ekin işte yardımlaşma ve yarış anlamları verdiği belirtilmiştir (DLT II: 113-114).

OTWF'de *–(I)ş-/-(U)ş-* ekini almış fiiller *karşılıklılık ve birliktelik fiilleri* (verbs of vying and cooperation) olarak ele alınmıştır. Erdal karşılıklı, aynı yönde bir birliktelik ya da yarışma esasına dayalı ve birden fazla katılımcının bulunduğu hareketlerin bu ek ile karakterize edildiğini söylemektedir (OTWF 552-574). Gabain de ekin karşılıklık ve tekerrür bildirdiğini söylemektedir. Gabain'e göre karşılıklık bir tarafın pasif, diğer tarafın aktifliği içinde cereyan eder (Gabain 2007: 60).

Bu açıklamalardan hareketle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinde yer alan –(I)ş-/-(U)ş- ekini almış fiiller incelendiğinde bu ekin yapım eki dışında çatı bakımından asıl olarak üç farklı işlevi yerine getirdiği görülmektedir.

- Bir işin karşılıklı olarak yapılması
- Bir işin birlikte yapılması
- Kendiliğinden gerçekleşmesi

2.2.5.1. –(I)ş-/-(U)ş- Eki İle İşteşlik

ağlaş- "karşılıklı ağlamak." <ağ+la-ş-<ıg+la-ş- (EDPT 86)

[366a]

Gün ahşamlıdır, gelin helâllaşalım" deyüp cümlesi Varvar'dan ve Varvar anlardan helâllık dileyüp birbirleriyle öpüşüp görüşüp barışup **ağlaşdılar.**

azgaş- “dövüşmek, çekişmek.”<az-ga-ş- (DS 438) (TTS 342)

[132b]

Menâkıb: Bir kerre bir garîb yiğit Salı bâzârında bey‘ [ü] şirâ ederken **azgaşub** bu garîb yiğit dal-kılıç olup bir kaç âdemi katl edüp niçe âdemleri atı ayağı altında pâymâl edüp firâr ederek ol garîb ol nerdübânlı sokağa girir.

barış- “anlaşmak, uzlaşmak.” <bar-(ı)ş- (EDPT 369)

[205b]

Kavm-i ammâlîn ya‘nî fukarâ-yı ırgadân ellerinde kazma ve omuzlarında kürekleri ve küfe ve zenbîller ile "İşleyelim çalışalım, hakkımıza **barışalım**, sonra işe karışalım" deyü silâhları kürek ve kazma ile ubûr eder bir alay ecnâs-ı mahlûkât fukarâlardır.

biliş- “birbirini tanımak.” <bil-(i)ş- (OTWF 554)

[314a]

Hemân bu asker içinden Revân hânı at bırağup gelirken refîkımız Şemahı hânı eydür "Hey Evliyâ Aka! Mine heze Revân hânı geledir" dedikde hân gelüp ibtidâ hakîr ile at üzre görüşüp musâfaha idişüp ba‘dehû Bakü hânıyla **bilişüp** ve Gîlân hânıyla öpüşüp tâ Bakü kal‘asına üç sâ‘atde varınca âşnâ olduk.

buluş- “bir araya gelmek.” <bul-(u)ş- (KBS 182)

[19b]

Yigirmi yedi bin kerre bizzât Hazret'e bilâ-vâsıta **buluşup** üç bin kerre sâ’ir enbiyâya nüzûl etmişdir.

buruş- “buruşuk hale gelmek.” <bur-(u)ş-<*bu-r-ış- (KBS 188)

[217a]

Âhir-i kâr, fakîr gulâmın beden-i batlimusu günden güne tulum gibi olmadan sönüp tulum cildi **buruşup** vücûdunun derisi takır takır ötmeğe başladı.

çatış- "savaşmak." <çat-(ı)ş- (KBS 223)

3/[32a]

Niçesi "Ağa atın başı peke benzer, evdeki gibi cenkde **çatışma**!" der. Kimisi "Kendin aldırma, gayret eyle, benzin sararmış" der.

dokuş- "savaşmak, mücadele etmek." <doku-ş-<tokı-ş- krş. döğüş-

[9a]

Karaman sahrâsında iki asker-i bî-pâyân birbirleriyle **dokuşup** hikmet-i İlâh Buhtunnasr bî-nasr olup bedbaht-ı bî-nusret münhedim olup (…)

döğüş- "savaşmak." <döğ-(ü)ş- (KBS 306)

3/[77a]

Toykun Paşa birâderi Mustafâ Paşa Malâtiyye hâkimi idi ve niçe beğler ve paşalar Bâzeyîd Hân'ın ardına düşdüler ve başına zenbûr gibi üşdüler ve niçe yerde **döğüşdüler**, ammâ bir mîr-i mîrân şehzâdeye zafer bulamayup Sâ'at Çukuru nâm mahalde hâlâ şehzâde Bâyezîd'in kırdığı askerlerin mezârları ma'lûmdur.

elleş- "dokunmak, tokalaşmak" <el+le-ş- (KBS 329)

3/[93b]

"Eyle olur beğim yigitlikdir. Cânımızdan bîzâr olduk. Murtezâ Paşa deryâ-misâl askerle geliyor bizi bir yerde çevirir deyü havfımızdan savt atup kaçarken bu yiğide râst gelüp **elleşerek** atı yeğin imiş, kendi kaçup mâlın aldık, böyle olur"

giriş- “kavgaya dahil olmak.” <gir-(i)ş- (OTWF 562)

3/[130a]

Hemân bu üç fetâ görürler kim iş işden geçüp Allah deyüp bu otuz kâfire mu‘cizât-ı Muhammedü'l-Mustafâ berekâtıyla Allah'a sığınup **girişirler**.

görüş- “konuşmak, sohbet etmek.” <gör-(ü)ş-<*kö-r-(ü)ş- (Gabain 2007: 60) (EDPT 748) (OTWF 562)

[69a]

Ammâ her bâr Silâhdâr Melek Ahmed Ağa ile **görüşürdüm**.

[307a]

(…) "Ey yasavul akası! Menim birâderim Evliyâ Akamı Kayser-zemîn şâhı Murâd Hân-ı Râbi‘ Revân'dan Tebrîz'e geldüğü âbâdân yollar ile götüresin ve kârbânların hoş kondurup göçüresin" deyü tenbîh edüp yine atına süvâr olup nîm sâ‘at bile gidüp andan birbirimizle vedâlaşup öpüşüp **görüşüp** anlar cânib-i Tebrîz'e, biz cümle ta‘allukâtımızla iki aydan sonra (…)

güleş-[60]/güreş- “İki kişi türlü oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmeye çalışmak.” <güre-ş-<küre-ş- (OTWF 563) (EDPT 747)

[275a]

İbrâhîm eydür "Şehâdet âbdestin alup, cümle kardaşlarımı yenüp **güleşmeğe** oynaşmağa şimdi geldim" deyü dilberâne ve bî-pervâ reftâr [u] güftâr ederek oynamağa başladılar.

gülüş- “karşılıklı gülmek.” <gül-(ü)ş-<kül-(ü)ş- (OTWF 563)

3/[142b]

Ey imdi ben aldım, sizler alamazsız, deyü cümle yârân "siz bu arada kala" deyü yemîn billah edüp çeşmeden su almağa başladıklarında şefî‘î

[60] l<r için bk. (Duman 2001: 128).

Çelebi'nin birâderi varup ayn-ı cârîye el uzatdığı gibi kesildi. Yine cümle yârân **gülüşmeğe** başladılar.

haberleş- “haber alıp vermek” <haber+le-ş-

[351a]

Hulâsa-i kelâm bu fezâda on gün lokmacılık edüp Varvar Paşa'dan tatar gelüp "Benim oğlum! Gâfil olma sakın dahi asker cem‘ eyle. Hemân nevrûz-ı sultânî olup hevâ küşâde olunca Âsitâne'ye azîmet edüp cenâb-ı şerîfiniz ile yine **haberleşüp** müşerref oluruz" demiş.

harâmlaş- “haram etmek.” <harâm+la-ş-

3/[32a]

Kimi "Çelebi, paşa suyu ***[32a]*** geçdi mi?" der. Biri, "**Helâlleşmeyüp** üç talâk **harâmlaşup** geldi" der.

helâlleş- “hakkını birbirine helâl etmek.” <helâl+le-ş-

[265a]

Anı gördük, geminin kıçından dümen iğneciği kırılup dümen deryâya düşünce cümle keştîbânlar ellerin dizlerine urup pes-i perdeden birbirleriyle **helâlleşmeğe** başladılar.

karış- 1.“iki şey birbiri içine geçmek.” 2. “katılmak.”<kar-(ı)ş- (OWTF 558)

[146a]

{Ammâ lodos hevâda Mîrâhûr Köşkü dibinde deryâ **karışup** sehel şorca nehir olur, Alî Beğ nehri kezâlik böylecedir}.

[205b]

Kavm-i ammâlîn ya‘nî fukarâ-yı ırgadân ellerinde kazma ve omuzlarında kürekleri ve küfe ve zenbîller ile "İşleyelim çalışalım, hakkımıza barışalım, sonra işe **karışalım**" deyü silâhları kürek ve kazma ile ubûr eder bir alay ecnâs-ı mahlûkât fukarâlardır.

kavuş- “bir araya gelmek <*kav-(u)ş-<*kab-(ı)ş- (OTWF 560)

3/[36b]

Hattâ Hazret-i Yûsuf Feyyûm şehrin hilâfeti mahallinde binâ etdüğü mahalde Hazret-i Ya‘kûb Mısır'a geldikde mekşûfu'l-ayn olup Hazret-i Yûsuf'u ve İbnyâmin'i görüp dünya kadar hazz edüp iki evlâdının hasretine **kavuşup** (…)

konuş- “kelimelerle karşılıklı olarak düşünceleri aktarmak.” <ko-n-(u)ş- (KBS 539)

[152a]

Ve yüz yigirmi ve yüz elli sene mu‘ammer olup seyâhatde ifnâ-yı vücûd etmiş seyyâh-ı âlem cânlar ile **konuşduk**, anlar dahi vech-i arzda İslâmbol gibi ma‘mûr [u] âbâdân ve dâr-ı adâlet ve emn [ü] emân ve âb [u] hevâsı memdûh-ı halk-ı cihân böyle bir bender-i azîm görmedik dediler.

kovuş- “birbirini kovalamak.” <kov-(u)ş- krş. kov-

[275a]

Andan yine şehzâdeler top oynamağa başlayup Şehzâde Bâyezîd ile Şehzâde Süleymân **kovuşarak** ve toplaşarak birbirine top urarak gezerken hemân kara servi nâmında bir servi kemîninden Şehzâde Murâd çıkup ibtidâ Bâyezîd'e, andan Şehzâde Süleymân'a birer top ile urdı kim Bâyezîd ve Süleymân zîr u zeber olup ikisinin de burnundan kan damladı.

kucaş- “kucaklaşmak.”<kuc-a-ş- krş. kucuş-

[370a]

Hemân sadrdan "Ve aleyküm selâm! Hâmid Efendi Medresesi'nde Şeyh-zâde hakîrin şerîki karındaşım, cânım" deyüp ayâğ üzre kalkup hakîrin elin eline alup öpüşüp **kucaştık**

kucuş- “kucaklaşmak.”<kuç-(u)ş- (EDPT 593)

[16b]

Yine Altımermer'de bir amûd üzre tuçdan bir cüvân ve bir mahbûbe-i zamân birbirleri ile sîne-ber-sîne **kucuşup** dururlardı

oklaş- “ok atmak.” <ok+la-ş-

3/[100a]

Melekli Deli Dilâver Ağa, Hanifi Halîfe üstüne hamle edüp dizgin aşrı ana bir hışt-ı ipşiri eyle zerk eyledi kim cübbesinden güzer eyleyüp uyluğundan atına geçüp atı kıçın serpüp bir kenara çıkup derhâl refîkleri Hanifi Halîfe'nin başına üşüp yedek yetişdirince anlardan {bir yiğit} bizim Sivaslı Dilâver Ağa'nın altından mızrak ile atın yıkup Dilâver Ağa piyâde **oklaşarak** bizim alaya gelüp derhâl yine atlandı ve anlardan yine biri bizim Melekli Deli şâhin Ağa'yı hışt ile urup arkasından iki karış yalman gösterüp alayımıza gelüp hıştı çıkarup sardılar.

oynaş- “cinsel ilişkide bulunmak.” <oyun+a-ş-< oy-u-n+a-ş- krş. oyna-

[217b]

İmdi bundan anlanan oldur kim, bir âdem ehliyle **oynaşırken** sarhoş olmaya ve bismillâhsız tarlaya tohum ekmeye, gâyet hazer lâzımdır.

öpüş- “birbirini öpmek.” <öp-(ü)ş-<öp-(i)ş- (OTWF 565)

[71b]

Melek Ahmed Ağa ile yâ Deli Hüseyin Paşa ile hasmâne ba‘de'l-musâfaha kânûn-ı pehlivânân üzre birbirlerine üç kelle pîr-i yârî urup, el dutuşup, **öpüşüp** görüşüp birbirlerine ejdehâ-vâr sarılırlar idi.

ötüş- “karşılıklı ötmek.” <öt-(ü)ş- (KBS 674)

[212a]

Benî âdem taklîd etmeğe me'mûr değildir, illâ Cenâb-ı İzzet edîm-i arzda ne kadar mahlûk [u] haşerât halk etdiyse kediyle köpeğin, kediyle sıçanın, gelincik ile sıçanın birbirleriyle evzâ' [u] etvârların ve kec-nigâhların ve sît [ü] sadâların kaçan taklîd etse *Sübhâne'l-Hallâk* ve bir mahalle köpeği bir mahalle köpeğiyle ceng etse ve horos horos ile at at ile deve erba'înde kükreyüp deve ile el-hâsıl her mahlûk hasm-ı kavîsiyle nice mu'âmele ve nice ceng ederler ve nice kişnerler ve horos ve kaz ve turna ve gurâb ve ördek ve karatavuk ve sarıasma ve serçe ve bülbül ve gayrı gûne tâ'irlerin savt-ı hazînleriyle sadâ verdikde kerrâtile yanına bülbül ve karatavuk gelüp hasmâne **ötüşmüşlerdir**.

sarmaş- "kucaklaşmak, birbirine sarılmak." <sar-(ı)m+a-ş- (KBS 739)

[164b]

tiramola, orsa ve poca ve duna foga" diyerek niçe bin ıstılâh-ı keştîbân ile Allâh deyüp ubûr ederek alayköşkü dibine vardıkları mahalde gûyâ beş on pâre kâfir gemisine râst gelüp birbirlerine **sarmaşup** Freng gemileri *"ki parlar"* deyüp müselmânlar "Paralamazız bütün alırız" ***[165a]*** deyüp huzûr-ı padîşâhîde top u tüfeng atarak bir ceng-i azîm ederler kim gûyâ ceng-i deryâdır.

sataş- "bir kimseye musallat olmak." <sat(g)a-ş- (DTS 490)

[373a]

Onların dirisiyle söyleşmekden ise ölüsüyle söyleşmek gerek" deyü atına süvâr olup fi'l-hâl paşaya erüp "Dur a bre amlı kahbe" deyüp paşaya dal-kılıç olup paşa yedi âdemiyle Katırcıoğlu'na hamle edüp Katırcıoğlu'nun bir âdemin katl edüp birine dahi **sataşırken** Katırcıoğlu paşaya bir satûr-ı Katırcı niçe ururs kellesin terkiye alup yedi gulâmın kayd-bend edüp kelleyle ve atları ve gulâmlarıyla Kara Haydaroğlu önüne gelince Haydaroğlu ağlayup "Katırcıoğlu! Şimden gerü biz dahi başımız tedârükün görelim.

sepiş- “serpilmek, dağılmak, saçılmak.” <sep-(i)ş- (KBS 754)

3/[38b]

Bu kal‘ayı seyr [u] temâşâ edüp mahall-i ma‘hûdda cümle asker Nakura Boğazı'n geçmek içün hâs u âm müşâvere edüp Sıfet hâkimi çarhacı olup kırk bayrak sekban sarıca askeri nısfu'l-leylde pür-silâh olup Nakura Boğazı'na varup hâlî bulup pusu yerlerine **sepişüp** cümle bahâdırân âmâde hâmûş-bâş yatdılar.

sınaş- “karşılıklı sınamak, denemek, savaşmak.” <*sı-n-a-ş- (OTWF 566)

[99b]

"Vaktine hâzır ol seninle Çıldır sahrâsı'nda devlet **sınaşalım**, yâ taht ola yâ baht" deyüp elçi gönderdi.

soruş- “karşılıklı soru sormak.” <sor-(u)ş- krş. sor-

[353b]

Hey ömrlerimin vârı" dedikde biraz tesellî-i hâtır bulup kılıçların gı-lâflarına koyup kapudan içeri biri girüp biri dahi yanımda atdan inüp anınla öpüşüp hâl hâtır **soruşduk**.

söyleş- “karşılıklı konuşmak.” <söz+le-ş- krş. söyle-

[188b]

Ammâ Danimarka kâfiristânı seyâhatinde ba‘zı ilm-i kâf üstâdlarıyla meşveret edüp Mısır natrûnu ahvâlin **söyleşüp** "Belî tîz-âb suyunda natrûnun altunu çıkar ammâ harcı hâsılı berâber gelmez, değil kim fâ’ide ola" dediler.

[29b]

yetmiş beş Ramazân-ı şerîfinin sıyâmın anda edâ ederken ba‘zı söz anlar tevârîh-şinâs papaslar ile ülfet ederken esnâ-yı kelâmda Âl-i Osmân devletin **söyleşerek** Fransa Cem Şâh'ın ahvâlâtların su’âl etdim, anlar eyitdiler.

tırmaş- “(tırnaklar ile) tırmanmak” <tırma-ş ~ krş. tırman<tar+ma-n- (KBS 895) ~ tırmaş- (DTS 569)

[267b]

Her tarafdan üçer dörder sâ‘at ba‘îd yolları vardır. Anlardan dahi piyâde âdem keçi gibi **tırmaşup** sarmaşup çıkmağa muhtâcdır.

toplaş- “birbirine top atmak.” <top+la-ş- (KBS 913)

[275a]

Andan yine şehzâdeler top oynamağa başlayup Şehzâde Bâyezîd ile Şehzâde Süleymân kovuşarak ve **toplaşarak** birbirine top urarak gezerken hemân kara servi nâmında bir servi kemîninden Şehzâde Murâd çıkup ibtidâ Bâyezîd'e, andan Şehzâde Süleymân'a birer top ile urdı kim Bâyezîd ve Süleymân zîr u zeber olup ikisinin de burnundan kan damladı.

tutuş- “ateş almak.” <tut-(u)ş- (EDPT 462) (OTWF 571)

[62a]

Hikmet-i Hudâ karanlık kuyuda bir hayli Kızılbaş kapanup cenge tekrâr âheng etdikleri mahalde iç kal‘adan dahi bârûd-ı siyâh **tutuşup** ol sâ‘atde cümle guzât-ı müslimîn Bağdâd içre amân diyen Kızılbaş dahi cümle dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçirüp kanlar cereyân edüp (…)

3/[101b]

Ve ol gice İslâmbol içre Fener kapusu'nun iç yüzünde Bektâş Ağa Odaları nâm keferehâneler münhedim oldu ve yine ol gice üç yerde ihrâk-ı cüz’î vâkı‘ olup niçe alâmetler zuhûr edüp Ma‘cûncu'da Barudhâne **tutuşdu.**

tüfenkleş- “tüfekle ateş etmek.” <tüfenk+le-ş-

[292a]

Ammâ meri-i afacan ve müfacandır. Asker-i deryâ-misâl ile zîr-i hisârdan bir top menzili ba‘îd ordu-yı İslâm kurulup hemân ol sâ‘at kal‘a muhâsara olunup zîr u bâlâ olan kemîngâhlarında guzât-ı müslimîn meterise

girüp **tüfenkleşmeğe** başlandıkda hemân kal‘adan bir yaylım top bir yaylım tüfenk atup yetmiş âdem bir tahtdan şehd-i şehâdet câmın nûş edüp dâr-ı berînde karâr etdiler.

uğraş- “karşılaşmak.” < ug(u)r+a-ş- <og(u)r+a-ş- krş. uğra-, uğrat-

[339a]

Ba‘dehû Selîm-i Evvel paytaht-ı Âl-i Osmân'a müstakil pâdişâh olmağiçün Tarabefzûn'dan üç yüz pâre gemiyle karşu Kefe'ye, Kırım yakasına geçüp Kırım Tatarının imdâdıyla Edirne üzre hurûc edüp babası Bâyezîd-i Velî dahi karşu çıkup baba ve oğul birbiriyle devlet sınaşup bi-emri Hudâ Selîm, Hacıoğlu Pâzârı kurbunda Uğraşderesi nâm derede **uğraşup** Şehzâde Selîm, Tatar askeriyle firâr edüp Tatar Kırım'da, Selîm Tarabefzûn'da karâr eder.

ulaş- “(kurt) ses çıkarmak, yüksek ses çıkarmak.”<u+la-ş-<ulı-ş- bk. ulu-

[170a]

Gâyet mashara, mudhik Arnavudlardır. Bunlara şehir oğlanları "a a‘ â, a a‘ â" deyü **ulaşırlar**. Anlar dahi "a a‘ â Çelepi pişmiş kalkmış şişmiş sülice(?) bağırsak yer misin?" derler, turfe kavmdir.

[180a]

Ol asırdan berü bu tâ’ifeye şehir gulâmları ***[180a]*** "Nehnü kalmadı" deyü **ulaşup** mezmûm u medhûr kavm olmuşdur.

üleş- “paylaştırmak.” <ül-e-ş- (OTWF 572)

Starostin bu fiilin çağdaş lehçelerde bölmek, paylaşmak, dağıtmak anlamında olduğunu söylemektedir. Starostin bazı Türk lehçelerinde *üle-* bazılarında ise *üleş-* şeklinde kullanıldığını belirtmektedir (Starostin 2003: 1182).

[159b]

Ammâ bu esnâf-ı habbâzânın dükkânları cümle 999, neferât 10.000, bunlar arabalar üzre ekmekci dükkânları yapup kimi hamurkârlık eder, kimi ekmek pişirüp seyircilere hurdaca nân **üleşdirirler**.

vedalaş- "ayrılırken esenlik dilemek." <veda+la-ş-

[113b]

Andan çıkup niçe yüz kimesne ile **vedâlaşup** Unkapanı'nda kendüyi deryâya atup gâ'ib oldu.

2.2.6. Ettirgen Çatı

Korkmaz, ettirgen çatıyı yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türü şeklinde açıklamaktadır. – *-DIr-/-DUr-, -(I)t-/-(U)t-, -(I)r-/-(U)r-, Ar-, -DAr-, -(I)z-/ -(U)z-* ekleriyle bu çatının sağlandığını söyleyen Korkmaz bu eklerin hepsinin işlevinin aynı olduğunu belirtmektedir. Ettirgen çatıda cümlenin öznesi genellikle işi yapan değil yaptırandır. Korkmaz, bu açıklamalarından sonra her bir ekin ettirgen çatı yapmadaki işlevini açıklamaktadır (Korkmaz 2007a: 555-563).

Ediskun, *"Geçişli fiillerin, yapım ekleriyle, geçişlilik dereceleri arttırılabilir. Dereceleri arttırılmış böyle fiillere ettirgen (sebep ve aracı olan) fiiller denir.*" şeklinde ettirgen çatılı fiilleri tanımlamıştır (Ediskun 2007: 222).

Banguoğlu "ettiren görünüşü" başlığında *"Söz içinde kimse olan nesne üzerinde doğrudan doğruya kılıcı olmayıp bir başkasını kılıcı kılıyorsa fiil tabanı bir -dir- (bazen -it- -ir-) eki alıp ettiren görünüşüne (Aspect factitif) girer."* açıklamasını yapmıştır (Banguoğlu 2007: 417).

Atabey, *"Ettirgenlik ekleri, olma bildiren geçişsiz fiillere getirilerek onları geçişli yapmakta, yapma bildiren geçişli fiillerin ise geçişliliğini devam ettirmektedir."* biçiminde açıklamasıyla ettirgen çatıya morfolojik bir açıdan yaklaşmaktadır (Atabey 2005: 14).

Araştırmacıların genelinin aksine Tuna çalışmasında ettirgenliğin yalnızca bir morfolojik kategori olmadığını, ettirgenliği eklerle yapılmayan fiillerin de var

olduğunu söylemektedir. Tuna çeşitli kategoriler altında bahsi geçen eklerle ve bu eklerin dışında anlam olarak ettirgenlik ifade eden fiilleri gösterir (Tuna 1986).

Kerimoğlu ettirgenlik çatısının dil bilgisi çalışmalarında özne-yüklem ilişkisi açısından değerlendirildiğini ve *–Ar-, -DIr-, -r-, -t-, -zir, -DAr* eklerinin de ettirgenliği sağladığını söyleyen görüşlerin hâkim olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber bazı araştırmacıların ettirgenliğin ekler dışındaki ifade olanaklarını ele aldıklarını ya da bu olanakların da incelenmesi gerektiğini ifade ettiklerini belirtmektedir. (Kerimoğlu 2009: 1735-1736). Kerimoğlu bazı fiillerin eklerle ettirgen yapılamadığını belirterek, bir fiilin ettirgen şeklinin başka bir fiil olabileceğini söylemektedir. Ettirgenliğin yalnızca morfolojik yapılarla sağlanamadığını belirten Kerimoğlu *git-gönder, gör-göster* örneklerini vermektedir (Kerimoğlu 2009: 1738). Bu hususlardan hareketle ettirgenliği fiilin gerçekleşmesine araçlık eden, neden olan bir başka aktörün cümleye dâhil edilmesi üzerine bir kategori olduğunu söyleyen Kerimoğlu, ettirgenliği üç aşamada inceler:

1. Morfolojik ettirgenlik: "Ahmet *düştü* > Ahmet (kitabı) *düşürdü*."
2. Leksikolojik ettirgenlik: "Ahmet içeri *girdi* > Ahmet (kardeşini) içeri *soktu*."
    a. Tamamen farklı fiillerle: *gir->sok-*
    b. Türkiye Türkçesi için farklı sözlük öğeleri haline gelmiş fiillerle: *öğren->öğret-*
    c. Birleşik fiillerle: *kaybol- >kaybet-*
3. Sentaktik ettirgenlik: "Ali *öldü* > Ali (Ahmet)'in ölmesin(+*i*/+*e*) *sağladı*/*neden oldu*."
    a. "Sağla-, neden ol-" fiilleri ile: *Ali Veli'nin ölmesine neden oldu. / ölmesini sağladı.*
    b. *"Aracılığıyla, tarafından vb."* kelimeler ile: *Veli Ali tarafından öldürüldü* (Kerimoğlu 2009: 1740-1743).

2.2.6.1. Morfolojik Ettirgenlik

2.2.6.1.1.-DIr-/-DUr- Eki ile Ettirgenlik

Eski Türkçeden itibaren işlek olarak kullanılan bu ek fiile ettirgenlik işlevi katar. Korkmaz, iki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan ekin Türkiye Türkçesinde işlek eklerden olup geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek *oldurma* ve *yaptırma* bildiren geçişli fiiller türettiğini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 126).

Hacıeminoğlu da Korkmaz gibi ekin iki ekin birleşmesinden oluştuğu görüşündedir. Hacıeminoğlu, geçişli-ettirgen fiiller yapan *–t-* ekinin ya heceleme sırasındaki yanlış bölümlenme ya da ettirgenlik görevi aşınan ekin üzerine yeniden aynı anlamdaki *–ur,/-ür* ekinin gelmesiyle oluştuğunu söylemektedir (Hacıeminoğlu 2008: 145-146).

Banguoğlu ek ile ilgili *"İki ettiren çatı ekinin, -it- ile –ür- eklerinin üst üste gelmesinden doğmuş bir birleşik olduğu görülüyor. Bu iki ek aksi sırayla da üst üste gelebilir, fakat kaynaşmaz. O zaman bu kelime kök fiilin iki kademe aracılığıyla ya da üçüncü kişi eliylen işlendiğini anlatır. –tir- birleşiği ise birleşenlerini itmiş ve dilimizde onlardan daha çok tek kademeli ettirme çatısı yapar olmuştur."* demektedir (Banguoğlu 2007: 275).

Gabain bu ekin *–(I)t-/-(U)t-* ekine nazaran daha belirgin bir yaptırma anlamı taşıdığını ancak yine de bazı örneklerde bu yaptırma anlamını tespit etmenin imkânsız olduğunu söylemektedir (Gabain 2007: 60). Ergin ekin önceden bugünkü kadar çok şekilli olmadığını söylemektedir. Ergin, Eski Anadolu Türkçesindeki şekillerin Eski Anadolu Türkçesinden sonra uzun süre kullanıldığını özellikle konsonant bakımından ekin son zamanlara kadar değişmediğini *d*'li şekillerini muhafaza ettiğini, ekin son zamanlarda vokal ve konsonant uyumlarına uyduğunu belirtmektedir (Ergin 2002: 213).

Korkmaz ekin bazı fiillerde ettirgenlik işlevini kaybettiğini ve yeni anlamlı fiiller ortaya çıkardığını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 126). Ekin ses özelliği ile ilgili olarak Develi, düz ünlülü tabanların tamamen uyuma bağlı olduğunu

söylemektedir. Develi, ayrıca ek ünlüsünün bir harf ya da hareketle gösterildiği örneklerde yuvarlak ünlülü tabanlarda uyum dışına çıkma oranının genel fonolojik sistemin durumunu bozacak kadar yüksek olmadığını belirtmektedir (Develi 1993: 45).

Türkçede oldukça yaygın olarak kullanılan *–DIr* ettirgenlik eki Seyahatnâme'de de oldukça kullanılmıştır. Bu ek ile oluşturulmuş ettirgen çatılı fiiler aşağıda gösterilmektedir.

aldır- "elden kaybetmek." <al-dır- (Hacıeminoğlu 1997: 137)

[38b]

"Bire hay meded devleti **aldırdım** elden" deyü dâğ-ı derûnundan köşe be-köşe gezüp âhir bir meyhâneye girince görse kim bir alay yeniçeri serhoşları "Gel pîrim bir dolucığımız iç" deyü meclise da'vet eder.

bindir- "binmesini sağlamak." <bin-dir-<bin-tür- (Tekin 2003a: 96)

[83a]

Ol ân amân vermeyüp hammâl beygirine ta'zîm ile **bindirüp** asesbaşı ve subaşı tevâbi'leri ile Haydaroğlu'nu dîvân-ı siyâsete getirüp beygir üstünde iken Parmakkapu'da salb edüp altında çâr-pây çeküp Haydarzâde dârda berdâr-ı ber-hordâr olup üç gün karâr edüp üç günden lâşe-i murdârın deryâya ilkâ edüp mâhîlere şikâr oldu.

boğdur- "boğma işini yaptırmak." <boğ-dur-<bog-tur- (EDPT 313)

3/[79a]

"Sultânım bu filciğizi bizim kurâmızda bir bikr-i nâ-şükûfte kız doğurdu. şimdi hâkimimiz kızı ve pederi ve vâlidesi ve akrabâlarını cümle haps etmişdir ve bu filciğiz hayâtda idi. Subaşı ebeye **boğdurdu.**

çektir- "çekme işini yapmak." <çek-dir-<çek-dür- (Timurtaş 2005: 136)

3/[19a]

Hîn-i seferde niçe binin kemendlerle ve tokanlarla ve kapanlarla sayd edüp sefere götürüp balyemez toplar **çekdirirler.**

dadandır- "hoşlanılan bir şeyi sık sık istemek." <dadan-dır-<tat+ı-g+a-n-dır (KBS 259)

[369b]

Anı katl edüp cümle musâhibîn ve cüceler ve bî-zebânlar ve tavâşî Arablar ve haseki ve nisvân ve sâhib-i ısyân musâhibeler ve gayrılardan Musâhib Cinci Hoca ve Mülakkab İslâmbol Mollası ve Sadrıa'zam Tezkireci Ahmed Paşa ve gayrı musâhibler Kara Mustafâ Paşa'dan sonra cümle taraf taraf fürceler bulup ol pâdişâh-ı sâde-dili niçe bin tatlı dil ile urûkuna girüp gûnâ-gûn hevâ [vü] hevese düşürüp ve vüzerâ ve vükelâ ve a'yân-ı ulemâ ve sulehâlardan celb-i mâl içün irtişâya **dadandırdılar** ve pâdişâhı zinâ sohbetine meyl etdirdiler.

diğnendir- "dinlendirmek." <diğ+ne-n-dir-<din+le-n-dir- (KBS 287)

3/[99b]

Biz dahi çarhacıyla ileri vardık ammâ göz gözi görmez bir mesâfe-i ba'îdede ârâm edüp at **diğnendirüp** girüden asker gelmesine muntazır olup vakt-i şâfi'î dâhil olmasına müterakkib olup ba'zı iğdiş atlı olanlarla hakîr ileri vardım ki iğdiş at aykır at gibi süheyl urup kişneyüp düşmeni âgâh etmez.

dildir- "dilimletmek." <dil-dir- (KBS 284)

[21b]

Hârûnu'r-Reşîd yüz elli bin asker ile İslâmbol'u muhâsara edüp âhir bilâ-feth avdet müşkildir deyü sulha terğîb edüp İslâmbol içre kıraldan bir sığır derisi yer isteyüp İlya[na] Kıral ricâsın kabûl edüp Hârûnu'r-Reşîd sığır derisini incecik **dildirüp** (…)

doldur- 1.“ateşli silahların içine mermi sürmek.” 2. “bir kabın içine bir şeyi koymak.” <dol-dur-<to-l-dur- (EDPT 495)

[28a]

Ahâlî-yi kal‘a bir dahi top **doldurup** kerteye alınca iki sâ‘atde gemiler yigirmi mîl menzil aldılar.

[35a]

Andan ruhbânlar bu yar-ı şerîf ile mesrûr [u] şâdân olup kumkuma içre âb-ı Zemzem **doldurup** ve yetmiş deve yükü Mekke-i Mükerreme hâkinden tahmîl edüp ve yetmiş deve bârı dahi âb-ı Zemzemden tulumlara leb-ber-leb edüp andan ılgar ile İslâmbol'a gelüp (…)

döndür- “dönmesini sağlamak” <dön-dür- krş. dön-

[176a]

Dördüncüsü Ma‘cûncu çârsûsu kurbünde bârûd emîni kârhânesidir kim otuz havândır, çarhlar ile atlar **döndürür**, azîm kârhânedir.

3/[62a]

Ve şehir kıble cânibinde Elmalı köyü tarafından bir nehir dahi şehrin bâğçeleri içre cereyân ederek on altı göz değirman dahi **döndürür**.

dutdur- “bağışlamak, vermek.” <dut-dur-<tut-dur- (OTWF 811)

[328b]

Ve senevî paşasına on iki, on üç bin guruş ber-vech-i adâlet hâsıl olur. Ammâ hâlâ sefere me’mûr etmeğe geldiğimiz Gâzî Seydî Ahmed Paşa sehl ta‘addî edüp bu Tortum sancağına yigirmi bin guruş **dutdururdu.**

düzdür- “yaptırmak.” <düz-dür- krş. düz-

3/[74a]

Âhir esnâ-yı kelâmda Timur eydür: "Ey Yıldırım Hân? Sen beni böyle münhedim edüp beni huzûruna piyâde getirseler beni neylerdin?" der. Hemân Yıldırım Hân, "Seni bir demir kafes içre koyup Bursa şehrine götürüp andan

Amasiyye gibi Kahkahâ kal‘asında seni habs ederdim" deyince Timur tez bir demir kafes **düzdürüp** "Yıldırım Hân'ı demir kafese koyun. İrân'a götürem" derken Yıldırım Hân hummâ-yı muhrıkaya mübtelâ olup (…)

eğlendir- “hoş vakit geçirtmek.” <eğle-n-dir- (KBS 322)

[69b]

"Pâdişâhım eğer afv ile mu‘âmele edüp serbest ü ma‘zûr ederseniz inşâ’allâh Pâdişâhımın huzûrunda meclis-i emânet olmak üzre nedîm-i hâslık edüp pâdişâhımı **eğlendiririm.**

getir- “gelmesini sağlamak.” <ge(l)-tür-<kel-tür- (EDPT 716)

[11b]

Kırkçeşme kemerleri ile İslâmbol'a bir mâü'l-hayât **getirüp** Kırkçeşme'den gayrı üç bin çeşme-i hayevân cereyân etdirüp İslâmbol'u eyle ma‘mûr [u] âbâdan etdi

[314a]

Meğer bu Bahr-i Haraz'ün karşu garb cânibinde Moskov kralının Ejderhân ve Balhân ve Sarây ve Haşdek ve Türk kal‘alarından elçiler gelüp sûr içün hedâyâlar **getirmişler**.

geydir- “giymesini sağlamak” <ge(y)-(d)(ü)r-<ked-(ü)r- (OTWF 715)

[30b]

Akşems[eddîn] ve Kara Şemseddîn hazretleri kalkup Sultân Mehemmed'in koltuğuna girüp Akşemseddîn imâmesin Ebü'l-feth'in ser-i sa‘âdetine **geydirip** imâmesi üzre bir ablak turna teli sokup ve eline bir uryân kılıç verüp sağ tarafında Akşemseddîn, sol tarafında Kara Şemseddîn ta‘zîm [u] tekrîm ile Mehemmed Hân'ı minbere çıkarup dâvûdî bülend âvâz ile *Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn* deyince cümle guzât-ı müslimîne bir hâlet el verüp bir gırîv ü feryâd-ı şâdumânî etdiler.

gezdir- “dolaşmak.” <gez-(i)d-(i)r-<kez-(i)t-(i)r- (EDPT 758) (DLT II 306).

Clauson (EDPT 758) ve Atalay'da (DLT II 306) *kezit-* şekliyle görülmektedir.

[48b]

Bu dahi Cezâyir paşası olup Hayreddîn Paşa gibi Akdeniz'de bir küffârı **gezdirmezdi.**

giydir- "giymesini sağlamak." <gi(y)-(d)ür-<ked-(ü)r- (OTWF 715)

[233b]

Hatta İmâm Ca'fer asrında olmağıla İmâm-ı Ca'fer mübârek kendü hırka-i şerîfin Bâyezîd-i Bistâmî eliyle mezbûr Şeyh Lokmân hazretlerine **giydirdi.**

gömdür- "gömülmesini sağlamak."<göm-dür-[61]

[81a]

"İnşâ'allâh ol türbe ana müyesser olmayup ben ol türbeye bir kara domuz **gömdürürüm**" deyü nutk eder.

hîrelendir- "parlatmak." <hîre+le-n-dir-

[330a]

Ertesi ale's-sabâh mâh-ı mezbûrun (---) günü yine nehr-i Çoruğ kenarından bir gerd-i gubâr evc-i âsumâna peyveste olup şukka-i alem şa'şa'ası ve cebe vü cevşen ve zırh-ı zireh-külâh nûru benî Âdemin merdüm-i dîdelerin **hîrelendirüp** sâf sâf [ve] mevc mevc asâkir-i ibret-nümâ nümâyân olup yaklaşdı.

iliştir- "yerleştirmek." <il-(i)ş-tir- (KBS 432)

3/[39a]

[61] Kelimenin kökü için bk. (EDPT 722), (OTWF 665), (DRSL 314)

Râh-ı tenginin iki cânibleri eyle yalçın kayalardır kim bebr ü peleng ve külüng-i nâhunların **ilişdirecek** yer bulamaz.

inandır- "inanmayı sağlamak."<inan-dır-<*ına-n-tur- krş. inan-

[361a]

Ve buyurmuşsuz kim İpşir oğlum benimle biledir. Bir kılıma bin kelle verir demiş, sizi eyle **inandırmış**. Sakının, vallahi i'timâd ve i'tikâd etmen.

indir-/endir- "yukarıdan aşağı almak." <in-dir-<en-dür- (Hacıeminoğlu 1997: 137)

[26a]

Andan cümle guzât-ı müslimîn yüz elli pâre gemileri Tershâne bâğçesi dibinde Şâhkulu nâm iskelede deryâya **indirdikleri** yerler hâlâ Okmeydânı içre nümâyândır

[43a]

Cemî'i memâlik-i Âl-i Osmân'da ne kadar bin üstâd-ı kâmil mi'mâr u bennâ vü ummâl u seng-trâş ve mermer-bür var ise cem' edüp üç sene kâmil üç bin pây-beste forsa pâyzen temelin ka'r-ı zemîne **endirüp** kûhkenlerin darb-ı tîşeleri sadâsın ka'r-ı zemînde hamele-i dünyâ olan sevr istimâ' ederdi.

işittir- "işitmesini sağlamak." <işit-tir-<eşit-tir- krş. işit-

[65b]

Ve kol dolaşmağa şehir içre deverân etsem şâhrâh üzre yatan köpeklere hitâben bana **işittirerek** 'Oş Abaza oş' dediklerin istimâ' edüp ığmâz ederdim**.**

karışdır- "karışma işini yapmak" <kar-(ı)ş-dır- (KBS 470)

[34b]

Andan yine cümle ruhbânlar eyitdiler: "Yâ Muhammed, sen dünyâya geldiğin gece bizim Kostantıniyye'de Ayasofya nâm bir deyrimizin kıblesi tarafı münhed[im] oldu. Bir kaç kerre binâ etdük temel tutmadı. Mübârek

ağzın yarından bu cevâhir kumkuma içre birez ilkâ eyle kirece **karışdırup** ma‘bedhânemizi ta‘mîr edelim ola kim ber-karâr ola" deyü ricâ etdiler.

kırdır- “öldürtmek.” <kır-dır- (KBS 512)

[94b]

"Vallâhi epsem olun yohsa sizi Mercân çârsûsunda pabuccu bekârlarına **kırdırırım.**"

kondur- “konaklatmak.” <ko-n-dur- krş. kon-

[85a]

Ba‘dehu Murtazâ Paşa münhezimen kal‘a-i Haleb'e varup Kara Hasan Paşa'nın dahi cânib-i erba‘asın cümle re‘âyâ ve berâyâ çevirüp şiddet-i şitâ dahi gelüp mâbeynlerinde kaht-ı azîm olup âhir Kara Hasan Paşa sekbân ve sarıca haşerâtı derdinden Haleb'de Murtazâ Paşa'ya ve Çerkes Kadrî Paşa'ya ve Vâlî-i Haleb Dutsak Alî Paşa'ya dahl düşüp her bir vezîri birer sarâya i‘zâz [u] ikrâm ile **kondurup** cürmlerinden afv olunmak içün Der-i devlete arz [u] mahzarlar ile Murtazâ Paşa ve Kadrî Paşa'nın âdemleri ile Abaza Hasan Paşa'nın ve gayrı celâlî paşaların nihânîce yarar âdemleri gitdi.

koştur- “koşmasını sağlamak.” <koş-tur-<koş-dur- (OTWF 807)

3/[138b]

Ve sekiz aded mîr-i yürükânın askerlerine top-keşân câmûsların **koşdurup** top çekdirüp top çitleri urduran, iktizâ ederse yürükânı öldüren iki aded sağ ve sol kol beğleridir kim hîn-i gazâda hüküm bunlarındır.

öldür- “bir canlının hayatına son vermek.” <*ö-l-(d)ür- (Tekin 2003a: 96) (OTWF 718) krş. öl- (Ercilasun 2007: 371-375)

[38a]

Hemân Gülâbî Ağa, "Cânım ol âdemi niçün **öldürdü**?" deyü su’âl etdükde yeniçeri, "Refîk, mukayyed olma demedim mi?" deyü cevâb eder.

[266b]

Saltık Sultân eydür "İmdi ey kral. Ejder **öldürmek** kerâmetdir. Bu râhib ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır kaynadın. Kangımız ejderi öldürdü ise pişmeyüp halâs olur. Kizb söyleyüp ben **öldürdüm** diyen büryân olur"

sevindir- "sevinmesini sağlamak." <sev-(i)n-dir-<sev-(i)n-tür- (OTWF 822)

[337b]

Bir da'vâyı aslâ süründürmezdi ve şâhid-i zor ile da'vâ edeni **sevindirmezdi** ve da'vâ-yı bâtılı kavl-i za'îf ile hükm edüp mazlûmları yerindirmezdi.

3/[117b]

Bu mahallere Deliorman derler. Ma'mûr ***[117b]*** nevâhîlerdir ve paşaların hâssı voyvodalıkdır. Ammâ "Mum söndürüp şah **sevindir**" deyü bu tâ'ifeyi zemm u kadh ederler ammâ iftirâ-yı mahzdır.

söndür- 1. "parçalamak, yok etmek." 2. "ateşi yanmaz hale getirmek." <söndür-<sön-tür- (OTWF 809) (EDPT 837)

[48b]

sene 940 kendüye kapudanlık ihsân olunup Akdeniz'de üç bin pâre yelken **söndürüp** niçe kerre esîr olup ve niçe kerre kılâ'lar feth etdüği mufassalan başka bir tevârîhdir.

[311a]

Acem diyârında mum **söndürürler**, deyü meşhûr olan bu kavm-i habîsin içindedir.

sürdür- "sürmesini sağlamak." <sür-tür- (OTWF 810) (DTS 518)

3/[140a]

Ve niçe yüz âdem dahi mahbûb dellâklare kese ve sabun **sürdürüp** kendi dahi dellâke sabun gibi sürünüp kimi pâk ve kimi şerâ'it-i guslü bilmeyüp nâ-pâk olur.

üleşdir- “paylaştırmak” <ül-e-ş-dir- krş. üleş-

[167b]

Bu tekne içinden cemî‘i halka süd **üleşdirüp** cümle halk südden müstağnî olup yine mecur ke'l-evvel leb-ber-leb dururdu.

yağdır- “yağmasını sağlamak.” <yağ-dır-<yag-tur-< (OTWF 813) (DLT III 95)

[30a]

Andan Ebü'l-feth teberrüken iki rek‘at salât-ı hâcet kılmağa Ayasofya deyrine girmeğe kasd edince içinde ve cânib-i erba‘asında sâkin olan on iki bin ruhbân Ayasofya'ya kapanup dam u bâmlardan ve kulle çanlar[ın]dan asâkir-i İslâm'a zemberek ve neft ü katrân **yağdırup** alarka etdiler.

yandır- “yanmasını sağlatmak.” <*ya[62]-n-dır-

[271b]

Asker-i İslâm bu hıyel u mel‘ânetlerine bakmayup gün-be-gün ser-bâzlıkların ziyâde edüp Kumtabya cânibinden toprak sürmeğe eyâlet-i Şâm ve Mar‘ayş ve Karaman ve Tarabefzûn me’mûr olup toprak dağlar gibi gelirken küffâr-ı bed-girdâr [u] hilekâr kal‘a içinden el kumbarası ve kazan kumbarası ile erbâb-ı timarı yakup **yandırdı.**

yapdır- “yapmasını sağlamak.” <yap-dır- (KBS 1068)

[77b]

"Bak-a topcubaşı bârûd-ı siyâhı isrâf edüp bu kal‘ayı münhedim edersin ammâ feth eylediğim zamân sana kal‘ayı kirpiğinle **yapdırırım**" der idi.

yapışdır- “yapışmasını sağlamak.” <yap-(ı)ş-dır- (KBS 1066)

[188a]

[62] bk. (EDPT 918)

Esnâf-ı boracıyân: Dükkân 3, nefer 10, pîrleri (---) (---) (---) (---) (---) (---) Bunlar kuyumculara bora yaparlar kim lehem bâr ile bir işi birbirine **yapışdırmak** içün kuyumcular lehem üzre borayı eküp bi-emrillâh âteşde iki gümüş birbirine muttasıl olup yekpâre olur.

yataklandır- "sıkıştırmak, kıstırmak". <yat-ak+la-n-dır-

[373a]

Âhir-ı zamân-ı saltanat-ı İbrâhîm Hân evâhirinde Melek Ahmed Paşa efendimizin ağalarından sâbıkan Türkmân Ağası Abaza Kara Hasan Ağa'ya hatt-ı şerîfler gidüp "Kara Haydaroğlu'nun ya başı, ya başın" deyü istimâlet emirleri gidüp kayd-ı hayât ile Hasan Ağa'ya ba'de edâ-yı hizmet Türkmân ağalığı ta'ahhüd olunup Hasan Ağa dahi bin kadar şehbâz u nâmdâr iş erleri ve dağ u râğ serverlerinin bahâdır [u] hünerverlerin başına cem' edüp bir gün Söğüd dağı nâm mahalde Kara Haydaroğlu'nu **yataklandurup** andan firâr eder.

yazdır- "*(okumak)* ile eğitim görmek"<yaz-dır- krş. yaz-

[195a]

"Pâdişâhım dörd ricâmız vardır, ibtidâ ricâmız oldur kim ecdâd-ı izâmın zamânlarında ocağımıza değşirmeden gelme yarar gulâmlar verüp okudup **yazdırup** kemâl-i ma'rifet sâhibi edüp bizden kapuya çıkup yeniçeri ağası huzûrunda bir sille ile revâne olup yeniçeri olurdu.

yedir- / yidir- "yemesini sağlamak." <ye-dir-<ye-tür- (OTWF 814)

[167b]

Kârhâne 400, neferât 500, bunların pîri Hazret-i İbrâhîm, Haleb'de sâkin iken bir beyâz ineği var idi. Ana Sevrü'ş-Şehb derlerdi, anı sağup südün yoğurd ve kaymak ve tereyağı ve kaşkaval peyniri ve teleme peyniri ve kesme peyniri yapup müsâfirlerine **yedirüp** ikrâm ederdi.

[253a]

Nef‘i ol mertebedir kim yedi gün bir âdem tenâvül etse her gice ehline varup yedişer kerre kendi balığın ehline **yidire**, gâyet mukavvî ve seri‘u'l-hazmdır.

yeldir- “(atlar ile) koşturmak.” <yel[63]-dir- (KBS 1111)

[263a]

Menzil-i kenar-ı Nehr-i Süd: Bunu dahi cümle atlar ile **yeldirüp** kenarı bir çemenzâr yer olmağıla anda meks olundu.

[263a]

Nehr-i Muş: Azîm sudur, bunu dahi yüz bin renc [u] anâ ile şiddet-i şitâ ile **yeldirüp** cümle silâhları tulumlara koyup karşu tarafında sehl meks olundu.

yerindir- “pişman etmek.” <yer-(i)n[64]-dir-

[337b]

Bir da‘vâyı aslâ süründürmezdi ve şâhid-i zor ile da‘vâ edeni sevindirmezdi ve da‘vâ-yı bâtılı kavl-i za‘îf ile hükm edüp mazlûmları **yerindirmezdi**.

yerleşdir- “yerine koymak.” <yer+le-ş-dir- (KBS 1126)

[131a]

Bu kubbelerin içine kırkar ellişer bin kantâr bakırı ve mâye içün kadîm-i eyyâmda binâ olunmuş pârelenen top kırıkların **yerleşdirüp** kubbelerden taşra alarkada niçe bin kantâr kalay hâzır ederler.

[337a]

Ve her mansıba varsa ibtidâ atdan nüzûl etdiği gibi dîvânı savup sarâyın hammâmın ve hazîne ve kilârı ve iç ağaları hücrelerin seyr [ü] temâşâ

[63] Ayrıca bk. yel- (EDPT 918) ve yeltür- (EDPT 923)

[64] yerin- için bk. (EDPT 970)

edüp herkesi yerli yerince **yerleşdirüp** andan piyâdece matbaha girüp görürdü.

yetiştir- "yapmak, pişirmek." <yet-(i)ş-tir- (KBS 1131)

[26b]

Ba'dehu Ebü'l-feth İslâmbol fethine müteveccih oldukda ekmekcibaşı olup cemî'i asâkir-i İslâma ekmek **yetişdirirdi.**

yutdur- "yutmasını sağlamak." <yut-dur- krş. yut-

[66b]

Hemân Abaza Paşa, "Pâdişâhım izn-i şerîfinle ben anlara bir kerre görüneyim, ol ân ben anlara çorba tâsların bile **yutdurayım**" dedikde, izn-i pâdişâhîyle Abaza dîvâna çıkınca yeniçeri mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Bire Abaza geliyor" deyü cümle yeniçeriler çorba ile tâsları yutayazdılar.

2.2.6.1.2.-(I)t-/-(U)t- Eki ile Ettirgenlik

Bu ek ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran bir çatı ekidir. Bir kısım fiillerde yerini *–(I)r-/-(U)r-* ettirgenlik ekiyle birleşerek oluşturduğu *–DIr-/-DUr-* ekine bırakmıştır (Korkmaz 2007a: 134).

Bu ek işlek olarak kullanılır. Ekin temelde iki işlevi vardır:

a) *Geçişsiz fiil kök ve gövdelerini geçişli hale getirmek.*

b) *Geçişli fiil tabanlarını ettirgen çatıya dönüştürmek.*

Toprak bu temel iki işlevine üçüncü olarak bu ekin bazı fiillerde herhangi bir anlam değişikliği yapmadığı aşınmış bir kökteki anlamı pekiştirmekte kullanıldığını söylemektedir (Toprak 2005: 116).

T. Tekin ekin ettirgen çatı eki olduğunu söylemektedir (Tekin 2003a: 95). Ergin, eki faktitif eki olarak tanımlar. Ergin faktitif eklerinin geçişli, geçişsiz bütün fiillere geldiğini ve yaptığı fiillerin ise hepsinin geçişli olduğunu söylemektedir. Böyle fiiller hiçbir oluş ve pasiflik ifade etmezler. Tam aktiftirler ve asıl hareket

daima fail dışında bir varlığa yönelmiş bulunur. Ergin faktitif eklerinin birden fazlasının üst üste gelebileceğini de söyler (Ergin 2002: 209).

Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde ekin genellikle ünlüyle biten kelimelere geldiğini, ünsüzle biten birkaç kelimeye ise araya yardımcı ünsüz alarak geldiğini söyler (Timurtaş 2005: 136).

Seyahatnâme'de *–(I)t-/-(U)t-* eki ile yapılmış ve ettirgenlik bildiren ifadeler aşağıda gösterilmektedir.

ağart- "beyazlatmak." <ak+ar-t- (OTWF 499)

[344a]

Şekl-i murabba' ve muhammes ve müseddes şekl-i mühr-i Süleymânî gibi taşlardır. Anınla kuyumcular gümüş **ağardırlar** ve cerrâhlar sirke merhemine kor ve nasır olan yaraya şeb ekerler.

akıt- "akmasını sağlamak." <ak-(ı)t- (EDPT 81)

[11a]

İbtidâ zemînin ka'ra varınca hafr-ı azîm edüp bir ay kâmil temeline rusâs-ı hâssı eridüp nehr-i azîm gibi **akıdup** ibtidâ zemîne kurşum temel bırakdılar.

[212a]

Tiryâkî tütün doğrarken, elin bıçağile kesüp bir san'at ile parmağından ol kadar kan **akıdırdı** kim âhir akıl dâ'iresinden çıkup bî-hûş sehel yatup kalkdıkda yine parmağından kan alâ-mele'i'n-nâs cereyân etmededir.

[288a]

Gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve lutf-i i'tidâlde olup kelimâtları lehçelerine göre mevzûn ve dişleri hemvâre dürr-i meknûn ve giysû-yı müşg-bârların **sarkıdırlar** ve uşşâkı bin cân ile kendülerine akıdırlar.

avlat- "avlanma işini yaptırmak. " <av+la-t- krş. avla-

[175a]

Esnâf-ı ağcıyân: Dükkân 70, neferât 300, bunların pîri Hazret-i (---). Kabri (---) medfûndur. Bunlar gûnâ-gûn torlar urup tahtırevânlar üzre dükkânlarına gerüp çengâl ve volta ve düzen ipleriyle kendülere düzen ederek "Avlayalım, **avladalım**" diyerek ubûr ederler.

başlat- "başlamaya neden olmak." <baş+la-t- (Karamanlıoğlu 1994: 53)

[78a]

Hezârpâre Vezîr-i a'zam Ahmed Paşa taraf taraf fürce bulup ol pâdişâh-ı sâde-dili niçe bin tatlı dil ile urûkuna girüp gûnâ-gûn hevâ-yı hevese düşürüp vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâlarından celb-i mâl içün rüşvet almağa **başlatdılar.**

boşat- "yükü indirmek, boş hale getirmek." <boş+a-t-

3/[54a]

Arz-ı Mukaddes içre anlar dahi enhâr-ı sağîrelerdir, ammâ cümleden bu deryâ-misâl olup Birecik'den beher sene niçe bin tulumdan kelek ta'bîr etdikleri gemiler ile cemî'i memâlik-i mahrûse tüccârları mâl-â-mâl kelekleri zî-kıymet metâ'ları ve atları ve sâ'ir havâ'icleriyle yükledüp Erzurûm kal'asına, Ca'ber'e Rakka'ya ve Derûğına ve cümle yük **boşadup** ba'de 3 günde Bağdâd taşrasına Kuşlar kal'asına ve kal'a-i (---) (---) dibinde Bağdâd'a karîb olmağıla bender-i iskele andan metâ'ların çıkarup Bağdâd'a gelir.

çevirt- "çevrilmesini sağlamak." <çevir-t- ~ krş. çevril-, çevir-

3/[110b]

Ve niçe kerre ârifler gürgen ağacın dest-i harrâtînde çıkrıkdan **çevirdüp** kâse ve filincan ve gülâbdân ve hançer kabzası misilli eşyâlar yapdırup bu bınara koyup üç günden sonra kâse ve finilcanlar yeşil zümürrüd-misâl yeşim kâse ve gülâbdân olur, deyü Çeneklizâde ve Nâ'ib Hüseyin

Efendi, "Biz tecrübe etdik. Bi-emrillah gürgen ağacı taş oldu" deyü şehâdet etdiler**.**

çıkart- "çıkarma işini yapmak." <çık-ar-t- krş. çıkar-

[293b]

Bu deyrlerde her müsâfirîn ve mücâvirîne ol mertebe hizmet ve ikrâm ederler, şîr-i hurma ve katr-ı nebât hamuru yedirüp zer-ender-zer câme-i hâblar döşeyüp cümle atlara çul tobra **çıkartmayup** hizmet ederler.

çiğnet- "ezdirmek." <çiğne[65]-t-<çikin+e-t- (EDPT 416)

3/[110a]

Gerçi efvâh-ı nâs-ı gaddârda mu'âmeleci halkı vardır, derler ammâ kurâ halkını tekâlîf-i örfiyyeden halâs edüp avâm-ı nâsa **çiğnetmezler.**

dağıt- "saçmak, dağılmasını sağlamak." <dağı-t-<*tag-(ı)t- (KBS 260) krş. dağıl-

[159b]

"Yâ İbrâhîm çamur karışdırdığın ma'cene içre kalan toprağı bir kısım şarka ve bir kısım garba ve bir kısım şimâle ve bir kısım cenûba atup ziyâfetimdir yiyin ey mahlûk-ı Hudâ de" deyü Cenâb-ı İzzet hitâb edüp İbrâhîm ile çâr kısmı çâr kûşeye atınca Rabbü'l-İzzet rîha emr edüp cümle türâbı rû-yı zemîne **dağıtdı** ve bi-emr-i Hudâ her gubâr düşdüğü yerde tuz olup ilâ hâze'l-ân cemî'i mahlûk-ı Hudâ, İbrâhîm Halîl tuzundan tenâvül ederler aceb hikmetdir.

donat- "donanmasını sağlamak." <don+a-t- (OTWF 424)

[289b]

Bu mahalde Paşa-yı Aristo-tedbîr buyurdı-ı şerîf ile kal'a dizdârına bir iç mehteri gönderüp "Tiz kal'ayı **donadup** bedenler üzre cümle askerleri pür-

[65] Kelimenin kökü için bk. (Tietze 2002: 524)

silâh olup biz kal‘a temâşâsına vardıkda ***[290b]*** cümle cebehâneyi müzeyyen edüp bir dem gülbâng-i Muhammedî getirüp bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top atsınlar" deyü fermân-ı vezîr varup (…)

düzelt- “düzgün hale getirmek.” <düzel-t-<tüz-(e)l-t- (KBS 316)

[184a]

gûnâ-gûn eğeler ile dükkânların tezyîn edüp eğe yaparak, "Eğrileri **düzeldiriz**, yoğunları eğeleriz" deyü feryâd ederek pür-silâh bunlar dahi ubûr ederler.

eğrilt- “eğri hale getirmek, gücünü almak.” <eğ-ir+i-l-t- krş. eğril-

[27a]

Ve Hersekoğlu Ahmed Paşa Eğrikapu serdârı idi. Eğrikapu'yu top-ı kûp ile döğe döğe doğruldup küffârın miyânın **eğrildüp** {mûmiyân etdi}.

erit- “erimesini sağlamak.” <eri-t- (EDPT 207)

[11a]

İbtidâ zemînin ka‘ra varınca hafr-ı azîm edüp bir ay kâmil temeline rusâs-ı hâssı **eridüp** nehr-i azîm gibi akıdup ibtidâ zemîne kurşum temel bırakdılar.

[130b]

Ve bu damın tâ zirvesinde ve cânib-i erba‘asında niçe yüz bal fıçıları ile sular hâzırdır, ihtimâldir kim tuç **eridirken** âteşinden bir şerâre dama isâbet ederse dam üzre gezen âdemler sular ile ol âteşi teskîn ederler.

getirt- “gelmesini sağlamak.” <gel-tür-t- krş. getir-

[11b]

Ba‘dehu bu Tuna'dan imdâd olmayınca yine Vezendon Kıral, İslâmbol'a su **getirdmek** içün su kemerleri cânibinden bir ayn-ı zülâli üstâd-ı mühendislere mâl-ı firâvân bezl edüp

[102b]

Rehzen-i ecel, Ma‘nisa şehrinde şehzâdenin yolun kesüp peymâne-i ömrün şikest edüp na‘ş-ı rahmet-nefîsin İslâmbol'a **getirdüp** yine Şehzâde câ-mi‘i mihrâbı önünde defn edüp her bâr Süleymân Hân mahabbetinden ziyâretine giderken birer kîse mümessek filori tasadduk ederdi.

ısıt- “sıcak hale getirmek.” <ısı-t- (OTWF 773)

[302b]

Meğer kahve ve çây ve bâdyân ve sa‘lep ve mahlep pişirüp câme-şûylık içün âteş yakup su **ısıda**, ana mâni‘ olamazlar.

incit- “incinmesine yok açmak.” <inci-t- (KBS 436)

3/[20a]

"**İncitmen**, ben bana etdim. Hak ol serhadlimindir. Beş kerre mahlûl getirdi, vermedim. Allah emâneti olsun, ol garîbi kendi haline koyun"

[258b]

osin koç sirishab - **incitme** bana yazıkdır.

kanat- “yaralamak.” <kan+a-t- (EDPT 635)

[354b]

Eğer bir kaçın **kanadup** ceng ideydin evim barkım harâb olurdu.

kapat- “kapamak.” <*kap-a-t- krş. kapa-

3/[111b]

Hattâ bir da‘vâ ile bir emîr Melek Ahmed Paşa huzûruna gelüp ifrât üzre bir feryâd [u] figân edüp "Ceddim rufuçun bu ev benim aba ve

dedelerimden kalmışdır" deyü ceddine yemîn edüp vakfullah hâneyi mülk-i mevrûsumdur, deyü feryâd ile dîvânı **kapatdı**.

kaynat- "kaynamasını sağlamak" <kayın-a-t- (KBS 485)

[172b]

Bunlar dahi tahtırevânlar üzre dükkânlarında kazan kazan ağda **kaynadup** müdevver tahta kepçeler ile karışdırarak "İnebü'd-dibs ciğer tâzeler, câna safâ verir ağdam nefâyisdir" deyü ubûr ederler.

kığırt- "çağırtmak, davet ettirmek."<kığır-t- bk. kığır- (DS 2790); kığırt- (TTS 2477)

[13b]

Ba'dehu ma'sûmları katl eyle ve issi kanlarına gir deyü ta'lîm eden cümle hukemâları huzûruna **kığırdup** niçesini katl ederken bir tabîb-i fasîh ü zarîf eydir: (…)

korkut- "korkmasını sağlamak." <kork-(ı)t-<*kor+ı-k-(ı)t- (EDPT 655) krş. kork-

[66b]

Yeniçeriyânın tâ bu mertebe Abaza gözlerin **korkutmuş idi**.

korut- "korunmasını sağlamak." <koru-t-<kor ı[66]-t-

[345a]

Bostâncı neferleriyle kal'a dağların ve sâ'ir koru ormanların **korudup** hıfz [u] hırâset edüp hükûmet eder.

köpürt- "köpük yapmak." <köpür-t-<köpir-t-<kö-p-(i)r-t- (OTWF 777) (KBS 556)

[114b]

[66] Kelimenin kökü için bk. (DLT III 263)

Elbette lekçi avretleri bu dîvânenin yanı sıra gezüp murâd edindiği âdeme işâret edüp ol âdem bir elek alıverüp fi'l-hâl eleği pâreleyüp çemberin atup büründüğün helvâ gibi ağzın **köpürderek** yiyüp çeşm-i mestin süzüp safâ ederdi.

kurut- "ıslaklığı giderip kuru hale getirmek." <kurı-t- (OTWF 779)

[131a]

Bir sene mukaddem bu çam odunların niçe yüz üstâd kesüp iki ucun mekik gibi sivri birer kulaç ince odun edüp **kurudurlar**.

okut- "okumasını sağlamak." <oku-t- <okı-t- (Gabain 2007: 60).

[23a]

Ve hakîr Simyon'a *Şâhidî Lügatı*'n **okudurdum.**

[97a]

Sene (---) târîhinde bu hakîr'i Sultân Murâd Hân-ı Râbi' Kur'ân-ı azîm **okudup** harem-i hâsa aldukda bu pâdişâha mahsûs hammâma girüp temâşâ etmek müyesser olmuşdur.

otlat- "ot yedirmek." <ot+la-t- krş. otla-

[146b]

Bir oda yeniçeriler ile hıfz [u] hırâset edüp bir âdem bu sahrâda koyun **otlatsa** ve fısk etse hakkından gelir.

oturt- "oturmasını sağlamak." <otur-t-<ol-(g)ur-t- (Tekin 2003a: 95) (OTWF 780).

[38a]

Hemân yeniçeri Gülâbî Ağa'nın girîbânından yapışup yerinde **oturdup**, "Bire ben sana demedim mi kırk gün sabr eyle" deyü tenbîh eder.

oynat- “oynamasını sağlamak”<oyun+a-t- (OTWF 781)

[69b]

"Belî Rûm halkı sâ’ir memleket kavmin Rûm'a getirüp sâ‘at rakkâsı gibi **oynadır**" demeden murâdım ba‘zı zamân Revân hânının keyfi germâ-germ oldukda kalkup raks edüp oynardı.

öldürt- “öldürmesini sağlamak.” <öl-dür-t-<ö-l-ür-t- (OTWF 782) (Ercilasun 2007: 371-375)

[370b]

Hünkâr "Vallahi ben de kılarım. Yûsuf Paşa lalam Hanya'yı feth edüp geldikde sana **öldürtdüm**, namâzın kılmadım. İşte şimdi kılalım"

pişirt- “pişirmesini sağlamak.” <piş-(i)r-t- krş. pişir-

[138a]

Selîm Şâh-ı Sânî, leb-i deryâyı teferrüc ederken bu sayyâd-ı mâhî mahalline uğrayup gûnâ-gûn mâhîler sayd etdirüp ol mahalde niçe serv dırahtları vardır, ol servlerin sâyesinde tâze şikâr olunmuş mâhîleri **pişirdüp** ayş [u] tarab edüp zevk [u] safâ eder.

sarkıt- “aşağıya doğru salmak, sallanmasını sağlamak.” <sark-(ı)t- (OTWF 783)

[288a]

Gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve lutf-i i‘tidâlde olup kelimâtları lehçelerine göre mevzûn ve dişleri hemvâre dürr-i meknûn ve giysû-yı müşg-bârların **sarkıdırlar** ve uşşâkı bin cân ile kendülerine akıdırlar.

sıçrat- “ileri doğru gitmek.” <saçra-t-<saçar+a-t- (OTWF 783) (EDPT 798)

[115a]

Başına bir pâre pâre bostâncı külâhı geyüp omuzunda bir tüfeng kundağı ve altında bir ağaca at gibi süvâr olup elinde licâmı ağaç atın

sıçradup gelirken yemîn [ü] yesârında olan ehl-i dükkânlara birer gûne evzâ‘ [u] etvâr gûna gûn şakalar ederek gelüp (…)

sovut- “soğumasını sağlamak.” <sov-(u)t-<sogı-t- (OTWF 785)

3/[9b]

Ba‘zı kimesneler gözeler içre **sovudup** nûş ederler.

söylet- “konuşturmak.” <söy+le-t-<söz+le-t- krş. söyle-

[332a]

Sâfî çimşir dırahtı hıyâbânıdır, anda meks edüp yine guzât-ı muvahhidîn cânib-i erba‘aya şebhûnlar salup nısfu'l-leyde Çarkacı Ketağaç Paşa kolundan iki dil tutulup serdâr Seydî Ahmed Paşa huzûrunda **söyledip** "Biz Mikril Beği Zaposho âdemleriyiz. Gönye kal‘asın Urus alup oturur mu, yohsa Osmânlı yine kal‘ayı alır mı, varup göresiz, deyü bizi gönderdiler.

uğrat- “uğramasına sebep olmak.” <ug(u)r+a-t- <og(u)r+a-t- ~ uğra-t- (EDPT 92)

[268b]

Hemân kalyon sâhibi İbrâhîm Çelebi dal-satûr-ı Muhammedî olup Kızlar Ağası Sünbül Ağa'ya hıtâben "Bre mel‘ûn Arab, ben sana kâfir vardır, gemiye atlar komayalım ve cebehâne ziyâde alalım ve küffârın bir hoş haberin alup çıkalım ve bu kadar yüklü gemi ile deryâya niçe çıkalım, dedim. Sen emr-i şerîf alup beni bu hâl ile küffâra **uğratdın**" deyü Kızlar Ağasına bir tîğ urup kellesin galtân edince hemân Kızlar Ağasının tevabî‘leri İbrâhîm {Çelebi üzre} ol sâ‘at kılıç üşürüp pâre pâre ederler.

uzat- “uzamasını sağlamak.” <uza-t- (OTWF 791)

[307b]

Hâlâ Şâh Safî'den berü mu‘âflardır. Sakalların **uzadup** sakal harâcı vermezler.

üşürt- “bir araya getirtmek.”<üş-(ü)r-t- krş. üş-, üşür-

[67a]

Ve Receb Paşa, Husrev Paşa serdârlığında dahi kâ’immakâm olup Hâfız Ahmed Paşa'nın katline sebeb olup yerine vezîr-i a‘zam olup, Mûsâ Çelebi musâhib-i şehriyârî iken hançer **üşürdüp** zorbalara katl etdirdüp cesed-i Mûsâ'yı Atmeydânı'na atdılar.

yort- “sürekli yol yürümek.” <*yōr+(ı)-t- (EDPT 959)

3/[52b]

Bu kadar mâl-ı hazâyin ile geldiğimiz yoldan dönmeğe havf edüp bi'z-zarûrî Heyhât sahrâsına ol şiddet-i şitâda on yedi gün ve on yedi gice aşup **yortup** hikmet-i Hudâ bir gice bir berd-i cahîm oldu kim yedi yüz esîr dondu ve bin mikdârı Tatarın eli ayağı düşdü.

yüklet- “yükleme işini yaptırmak.” <yük+le-t- (KBS 1188)

3/[54a]

Arz-ı Mukaddes içre anlar dahi enhâr-ı sağîrelerdir, ammâ cümleden bu deryâ-misâl olup Birecik'den beher sene niçe bin tulumdan kelek ta‘bîr etdikleri gemiler ile cemî‘i memâlik-i mahrûse tüccârları mâl-â-mâl kelekleri zî-kıymet metâ‘ları ve atları ve sâ’ir havâ’icleriyle **yükledüp** Erzurûm kal‘asına, Ca‘ber'e Rakka'ya ve Derûğına ve cümle yük boşadup ba‘de 3 günde Bağdâd taşrasına Kuşlar kal‘asına ve kal‘a-i (---) (---) dibinde Bağdâd'a karîb olmağıla bender-i iskele andan metâ‘ların çıkarup Bağdâd'a gelir.

[160a]

(…) dükkânların zîb ü zîver ile zeyn edüp niçe yüz çörekleri ve halkaları sırık hammâllarına **yükledüp** ve halka çörek bezl ederek ubûr ederler.

yülüt- “tıraş etmek.” <yüli-t-<yol-ı- (OTWF 796) (Teres 2009: 589)

[150a]

Kaş **yülütmenin** ma‘nâsı Tanrı ile kulları arasında hicâb yokdur demekdir.

yürüt- “ilerlemesini sağlamak.” <yürü-t-<*yōr+ı-t- (OTWF 795) (Tekin 1995: 179)

[271b]

Ammâ hamd-i Hudâ guzât-ı müslimîn zerre ve şemme havf etmeyüp serdâr-ı bâ-vakârın ihsân [u] in‘âmı sebebiyle ihtimâm-ı ***[271b]*** tam edüp gice ve gündüz meterisleri ileri **yürüdüp** üçüncü gün handak kenarına varıldı.

2.2.6.1.3. -(I)r-/-(U)r- Eki ile Ettirgenlik

Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir. Faktitif ekleri denilen bu ekler *oldurma* ve *yaptırma* ifade ederler. Faktitif ekleri geçişli, geçişsiz bütün fiillere getirilir, yaptığı fiillerin hepsi geçişlidir (Ergin 2002: 209). Korkmaz, ekin işlev bakımından *–Ar* ekiyle görevdeş olduğunu söylemektedir. Korkmaz, bu eklerin bazen ettirgenlik işlevini yitirerek kökle yeni anlamlar oluşturduğunu, fiile yeni bir sözlük anlamı kattığını vurgulamaktadır ve *ayır-,, aşır-* “çalmak”, *devir-, doğur-, kaçır-* “delirmek” gibi örnekleri vermektedir. Korkmaz, ettirgenlik işlevini yitirmiş bu fiillere yeni ettirgenlik eklerinin eklenmesiyle bu işlevin kazandırıldığını belirtmektedir: *ayır-t-, aşır-t-, devir-t-, doğur-t-* vb. (Korkmaz 2007a: 131). Banguoğlu, Türkçede *–ir-* ettiren ekinin kullanım alanının daraldığını ve yaptığı kelimelerin çoğunlukla lügat anlamı kazandığını belirtmiştir. Banguoğlu *–(I)r-/–(U)r-* eki için *“Çatı olarak gerilemiş ve yapım eki olarak verimsiz görünmekle birlikte -ir- eki çok eski bir yapılık olduğu için dilimizde birçok kelime bırakmıştır.”* demektedir (Banguoğlu 2007: 286-287).

Seyahatnâme’nin incelenen bölümünde bu ek ile türetilmiş ve ettirgenlik ifade eden örnekler aşağıda gösterilmektedir.

aşır- “aşmasını sağlamak.” <aş-(ı)r- (Seng. 41r2) (EDPT 265) (OTWF 710)

[27b]

Levend Çiftliği nâm mahalde kırk pâre firkate dahi yapılmış idi, anları alup yine kızaklar ile çekerek Okmeydânı'ndan **aşırup** deryâ-misâl imdâd-ı asker gösterüp {gemileri Şâhkulu iskelesinde} deryâya kodular.

batır- “batmasını sağlamak.” <bat-(ı)r-<*ba-t-(u)r (OTWF 711)

[34b]

"Yâ Muhammed sağ elin mürekkebe **batırup** bu ceyrân derisi kâğız üzre bas kim inkırâzu'd-devrân senin ümmetlerin bu ruhbân mesîhâlardan harâc u bâc almayup mu‘âf [u] müsellem olalar"

düşür- 1. “düşmesine neden olmak.” 2. “sürmek, göndermek.” 3. “çıkarmak.” <düş-(ü)r-<tüş-(ü)r- (OTWF 723)

[72a]

"Bire Hünkâr'ım bu du‘âcın sakın yenme ve koyuverüp **düşürme**" dediğimde "Hemân kendüni pek tut" dedi.

[85b]

Boğdan diyârın ihrâk bi'n-nâr ederek firâr eden küffârları kırarak Eflak diyârına **düşürürler**.

3/[41b]

Murtezâ Paşa, "Görelim neye müncer olur" deyü ığmâz-ı ayn edince hemân Cezâyirli derûn-ı dilden yine kâfire sarılmağa hücûm edince küffâr yine bâdbânların küşâde edüp "kal‘a altı budur" deyüp cân havliyle gemilerin karaya **düşürüp** yatup cümle kâfirleri taşra dökilüp kal‘a altına geldiler.

geçir- “geçme işini yapmak.” <geç-(i)-r- <keç-(ü)r- (OTWF 715)

[65a]

Anda Binyâz nâm bir pehlivânı pâdişâh üzerine musallat edüp kendüler mübârek dest-i şerîfleri ile Orta Câmi‘ mihrâbının sol cânibindeki pençereye mübârek kolların **geçirüp** sarılmış idi.

göçür- “göçmesine sebep olmak.” <göç[67]-(ü)r-

[307a]

Bu cây-ı teferrücgâhda dahi beş tümen Abbâsî hakîre harc-ı râh verdi ve tevâbi‘ ve levâhıkımız için ***[307a]*** yigirmi tümen akçe verdi ve her bir refîklerime birer Keşân katîfesi ve üç Gücerât atlâs ve üç aded destâr-ı Muhammedî ihsân edüp üç yüz aded yekke-süvâr âdemler ile bir yasavul ağasın hakîre vesîle verip eydür kim "Ey yasavul akası! Menim birâderim Evliyâ Akamı Kayser-zemîn şâhı Murâd Hân-ı Râbi‘ Revân'dan Tebrîz'e geldüğü âbâdân yollar ile götüresin ve kârbânların hoş kondurup **göçüresin**" deyü tenbîh edüp yine atına süvâr olup nîm sâ‘at bile gidüp andan birbirimizle vedâlaşup öpüşüp görüşüp anlar cânib-i Tebrîz'e, biz cümle ta‘allukâtımızla iki aydan sonra (…)

içir- “içmesini sağlamak.” <iç-(i)r-<iç-(ü)r- (OTWF 715)

[337b]

Vây eli, kolu ve tırnakları kirli aşçının hâli ve ahvâline kim iki yüz kızılcık deyeneği hoşâbın, aşçıların tabanında pişirüp **içirmek** mukarrerdir.

kaçır- “kaçmasını sağlamak veya kaçmasına imkan yaratmak.” <kaç-(ı)r-<kaç-(u)r- (EDPT 592)

[58b]

Feth-i [kal‘a-i Hisâr] târîh:

Kaçırdın *kâfiri aldın Hisârı*

[228a]

[67] Fiilin kökü için bk. (DLT II 5) (KBS 374)

Bursalıya mahsûs fünûn-ı garîbeler vardır; Ammâ bu kaplıcalara çok giren Bursa civânlarına şaka yüzünden "çekme su **kaçırırsın**" deyü latîfe ederler.

kavşır- "elleri bir araya getirip bir arada durmasını sağlamak." < kav(ı)ş-(u)r- (OTWF 715)

[29a]

Ve on yedi ban oğlu ban karşusunda eller **kavşırup** hidmetinde idiler.

pişir-/bişir- 1. "gıdayı ısıda yenebilecek hale getirmek." 2."yakmak." <piş-(i)r- <bış-(u)r- (EDPT 383)

[124b]

Meyhor kimesneler zeyt yağıyla **pişirüp** yâhûd limon ile çiğce tenâvül edüp bâde nûş ederler, ta'âm-ı tarabdır.

[227a]

Bi-emrillahi Te'âlâ bir mâ-i zülâl kükürd ma'denine uğrasa bi-kavli hukemâ ol su âteşde kaynar gibi kaynayup ne'ûzübillah âdemi **pişirüp** helâk eder.

[294a]

Hakîr bu ahvâli râhiblerden su'âl etdim: "Vallahi bu halıça oldur kim Hazret-i İsâ bu halıça üstünde rahm-ı mâderden müştakk olmuşdur ve İsrâ'ilî havfinden bir gâra kapanup on iki halîfeleriyle dağdan otluk cem' edüp bu halıça üzre **pişirirdi**.

[337a]

Yigirmisi gerüde aşçıbaşıyla gerü kalup ba'zı menâzilde âb-ı revânlar sâhilinde meks edüp sayd [u] şikâr olunan mâhîleri ve vahşî âhûları ve keklik ve turrâc ve süğlün ve çili ve gayrı şikâr olunan eşyaları **bişirirlerdi**.

uçur- 1."bir şeyin uçmasını sağlamak." 2. "geçirmek."<uç-(u)r- (OTWF 724)

[128b]

Hakîr bir kaç kerre andan hevâya kâğız **uçurup** ve bir kerre ana ip bağlayup urûc eden cânbâz temâşâsı takrîbiyle çıkup şehr-i İslâmbol'u temâşâ etdik.

[224a]

Mahkeme tarafındaki minârenin kadehinde üstâd-ı mi‘mâr bir şâzirvan kadehi îcâd edüp âb-ı zülâlin tâ Keşîş Dağı'ndan **uçurup** hakkâ ki kemâl-i ma‘rifet ızhar etmişdir.

üşür- “toplanmak, bir araya getirmek.” <üş-(ü)r- (EDPT 256)

[62a]

Ve Hâfız Ahmed Paşa'yı Murâd Hân huzûrunda hançer-i ser-tîz **üşürüp** pâre pâre etdiler.

2.2.6.1.4.-Ar- Eki ile Ettirgenlik

İşleklik derecesi düşük olan bu ek geçişsiz fiillerden geçişli fiiller yapan bir ettirgenlik ekidir. Ergin ekin *–gar-, -ger-*‘den geldiğinin anlaşıldığını söylemekte ve “*Hiç değilse onunla ilgili görünmektedir. Fakat daha, Eski Türkçe devresinde eki –ar-, -er- şeklinde gördüğümüz de unutulmamalıdır.”* diyerek üstü kapalı bir şekilde açıklamaktadır (Ergin 2002: 213-214). OTWF’de Erdal, Eski Türkçe için *agtar-* “atmak, çıkarmak”, *emter- “*toplamak, yığmak.” gibi örnekler vermektedir (OTWF 734). Korkmaz ek ile ilgili olarak “*-Ar- eki ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir.”* demektedir (Korkmaz 2007a: 126). Banguoğlu ise *“ettiren fiillerinin eski bir değişiği gibi görünür.”* demekte ve az sayıda örneğe sahip olduğunu söylemektedir (Banguoğlu 2007: 278).

Seyahatnâme’nin taranan bölümünde bu ek ile yapılmış ettirgen ifadeler aşağıda gösterilmektedir.

çıkar- "bir şeyin çıkmasını sağlamak." <çık-ar- (Karamanlıoğlu 1994: 54) (EDPT 410)

[7b]

Hemân Sa'd-ı Vakkâs hazretleri belinden sadağın **çıkarup** hakîrin beline kuşadup tekbîr edüp (…)

gider- "öldürmek, yok etmek." <git-er- (Tietze 2009: 154)

3/[179a]

Âhir-i kâr İpşir Paşa "Birâder! Bu mudur mührü benim üzerimden iki bin kîseye almak isteyen, **gider** şu hayyizi!" deyüp bir hayli meydâna at sıçradup fakir Defterdâr hayli piyâde yürüdü.

kopar- "kopmasını sağlamak." <kop-ar- (Karamanlıoğlu 1994: 55) (Güner 2013: 167) (KBS 540).

[25a]

Ammâ Yıldırım Hân sulhu üzre cemî'i bâğların mahsûlü Osmânlı öşrü olup küffâr bir tûşe üzüm **koparmaya**.

2.2.6.1.5. –DAr Eki ile Ettirgenlik

-DAr ettirgenlik eki *–t* ile *–Ar* eklerinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. Ergin, ekin az kullanılan işlek olmayan bir ettirgenlik eki olduğunu söyler ve ekin *–dur/-dür'ün* düzleşmesi ile ortaya çıktığını söylemektedir (Ergin 2002: 213). Korkmaz da ekin işlek olmadığını belirterek *aktar-, kaytar-* örneklerini *ak-ıt-ar-, kay-ıt-ar-*, şeklinde tahlil ederk ekin yapısının *–t* ve *–Ar*'dan oluştuğunu söyler (Korkmaz 2007a: 126).

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bir örnekte tespit edilen bu ek işlek olmayan bir şekilde tek örnekte görülmektedir.

akdar- /aktar- "düşmesini sağlamak." <ak-(ı)t-ar- (OTWF 734) (DLT II 74) (DLT I 219-516)

[334b]

Seydî eydür *"Rûh annî yâ arsa hayyâl"*[68] dedikde Arabın biri Seydî'ye sinân havâle edince hemân Seydî cüst ü çâpük ve çâlâklık edüp bir san‘at ile Arabın elindeki cıdası zerkinden rehâ bulup Arabın kellesine eyle bir nobut-ı kavvâsî urur kim Arabın kellesi Adana kabağı gibi hor olup tarfetü'l-ayn içre Arabın kısrağına Seydî süvâr olup Arabın cıdasıyla ol ân o bir iki Araba amân vermeyüp elindeki nîze ile iki Arabı dahi atlarından **akdarup** üçünün dahi kellele- ***[335a]*** -rin bedenlerinden cüdâ edüp (…)

[365a]

Hemân İpşir askeri Varvar'ın akabine düşdüler ve Çerkeş ensesindeki dağda yetişüp Varvar'ın başına üşdüler. Fakir Varvar ol mahalde dahi urba kuşak ile beyâz sâde giymiş dal kılıç olup niçesin atdan **aktardılar.**

2.2.6.1.6.-GIr-/-GUr- Eki ile Ettirgenlik

Türkçede ettirgenlik ifade eden fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Eklendiği geçişsiz fiilleri geçişsiz hale getirerek onlara yaptırma ve oldurma anlamı katar.

Toprak bu ekin Eski Türkçeden itibaren ya geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapmakta ya da geçişli fiiller üzerine gelerek bu fiillerin geçişliliklerini pekiştirmede kullanıldığını belirtmektedir (Toprak 2005: 110).

Hacıeminoğlu ekin eklendiği fiil tabanlarının manasına bir istikamet verdiğini yahut bir temayülü ifade ettiğini söylemektedir. Bununla birlikte ekin yapısının birleşik olduğunu *"Fiilden isim yapan –g eki üzerine önce –ı-/-i-/-u-/-ü-; sonra da –r- fiil yapma eklerinin gelmesiyle kurulmuştur (-g+-i-+-r-)"* ifadeleriyle anlatmaktadır (Hacıeminoğlu 1992: 50). Gabain de Hacıeminoğlu ile aynı fikri paylaşmaktadır (Gabain 2007: 128). Ergin bu ekin de faktitif eklerinden biri olduğunu söyleyerek Eski Türkçede işlek olarak kullanılan bu ekin Batı Türkçesine geçerken başındaki *–g/-ġ* düşeceği için Batı Türkçesinde *–r-* faktitifine karışması olmasının lazım geldiğini söylemektedir. Birçok örnekte durumun böyle olduğunu söyleyen Ergin bu ekin Batı Türkçesinde de görüldüğünü belirterek Eski Anadolu

[68] Ey hayal ülkesinin çocuğu, asıl sen benden açıl!

Türkçesi döneminde birkaç örnekte bu ekle karşılaşıldığını belirtmektedir: *ir-gür-* "erdirmek, ulaştırmak", *tur-gur-* "durdurmak", *dir-gür-* "diriltmek". Eski Türkçenin bir kalıntısı olarak bir süre daha devam eden ekin zaman içerisinde kaybolduğunu belirten Ergin, *irgür-* fiilinde bir süre daha ekin yaşadığını söylemektedir (Ergin 2002: 214).

Türkçenin eski dönemlerinde kullanım sıklığı yüksek olan ek zamanla – özellikle Batı Türkçesinde- bu sıklığını kaybetmiştir. Ergin'in de söylediği gibi ek XVII. yüzyılda yazılmış olan Seyahatnâme'de bir örnekte tespit edilmiştir.

ergir-/ergür- "erişmek, yakalamak." <er-gür- (EDPT 227) (OTWF 749) (DLT I 228)

[72b]

Pehlivân Hacı Süleymân'dan ve Sarı Solak'dan ta'lîm edüp kemânkeşliği kemâline **ergürdükde** Okmeydânı'nda yıldız rûzgârı ayağından lodos üzre atdığı ok menzili ki Tekye-i tîr-endâz kurbünde bir mermer amûd üzre müzehhebli târîhi var.

[72b]

Evvelâ sağ eliyle gürz-i mezbûru bend-i yemîn ve bend-i yesâr ve sîlâr(?) ve vefâ ve pâyesâ ve alem ü kalem ve divâl ve kemer ve kitfeyn ve asma ve kesme ve kemer-karâr ve zabtî ve rehâ ve pâydâr ve'l-hâsıl bu bendler üzre gürzbâzlığı ve şemşîrbâzlığı ve zûrbâzlığı ve gurebâlara çâresâzlığı kemâline **ergürmüş idi** kim her fünûnda yegâne-i asr bir pâdişâh-ı Sâm-akrân idi.

[160b]

Bu tâ'ife kemâl-i ma'rifetlerin şol mertebeye **ergürmüşlerdir** kim buğday ve arpa ve mercimek ve bakla ve pirinc bir yerde mahlût olsa bunlar bir kalbur içre cümlesin birbirinden ayırırlar.

[177b]

Pâdişâhın cümle matbahının masârıfı bunun eliyle olur, azîm emânetdir kim bu kârhâneye akl-ı Arasto dahi akıl **ergirmemişdir.**

2.2.6.2. Leksikolojik Ettirgenlik

2.2.6.2.1. Tamamen Farklı Fiillerle İfade Edilen Ettirgenlik

Bazı fiillerin ettirgen halleri, kökeni ettirgen hale getirilecek olan fiilden farklı, başka fiiller ile yapılabilmektedir. Yani bir fiil başka bir fiilin ettirgen halini temsil edebilmektedir. Böylece farklı fiillerle ifade edilen ettirgenlik durumları ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde ettirgen hale getirilen bazı fiiller aynı zamanda ek ile de ettirgen hale getirilebilir. Bu durumda ortaya bu ettirgen fiillerin kullanım sıklığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin *sür- "sürgün etmek"* fiilinin ettirgenliği ek ile *"sürdür-"* biçiminde de yapılabilirken aynı zamanda *"gönder-"* fiili ile de yapılabilmektedir. Bazen de bir fiilin ettirgenliği yalnızca tamamen farklı fiiller ile sağlanabilmektedir. Örneğin "*gir-"* fiilinin ettirgeni *girdir-* değil, "*sok-"* fiilidir. Aşağıda verilen örneklerin hem etken hem de ettirgen halleri metinde geçen fiillerde seçilmiştir. Aşağıdaki örneklerin dışında ettirgen hali başka fiil ile temsil edilen ancak ettirgen hali metinde olmadığı için örnekler arasında yer verilmeyen fiiller de bulunmaktadır. Örneğin *an- "bir kişiyi ya da nesneyi akla getirip hatırlamak"* fiili metinde geçmektedir; ancak bunun ettirgen hali *"hatırlat-"* metinde yer almamaktadır. Bu tarz durumlar aşağıda gösterilmemiştir.

de- "söylemek." > söylet- "konuşturmak." <söy+le-t-<söz+le-t-

[332a]

Sâfî çimşir dırahtı hıyâbânıdır, anda meks edüp yine guzât-ı muvahhidîn cânib-i erba'aya şebhûnlar salup nısfu'l-leyde Çarkacı Ketağaç Paşa kolundan iki dil tutulup serdâr Seydî Ahmed Paşa huzûrunda **söyledip** "Biz Mikril Beği Zaposho âdemleriyiz. Gönye kal'asın Urus alup oturur mu, yohsa Osmânlı yine kal'ayı alır mı, varup göresiz, deyü bizi gönderdiler.

gir- "dışarıdan içeriye geçmek." > sok- "içine veya arasına girmesini sağlamak."

[71b]

Bir gün efendimiz Melek Ahmed Ağa'yı ve Silihdâr Mûsâ Ağa'yı ikisi birer âdem ejderhâları iken ikisinin kemerlerine birer ellerin **sokup** mübârek ser-i sa‘âdeti üzre kaldırup Mûsâ Paşa'yı sol elinden bırağup sağ eliyle Melek Ahmed Ağa'yı yedi sekiz kerre gürz gibi devr etdirdi.

git- “bir yere doğru hareket etmek” > gönder- bir şeyi ya da kişiyi bir yere yollamak, gitmesini sağlamak. <*kö-n-der- (DTS 315)

[25a]

Andan cümle ulemâ ve sulehâ bir yere cem‘ olup ordu-yı İslâm içinde nâdîler nidâ edüp cümle cüyûş-ı muvahhidîn tecdîd-i vuzû’ edüp ikişer rek‘at salât-ı hâcet kılup du‘â-i hayırdan sonra üç nevbet gülbâng-i Muhammedî çeküp kal‘ayı muhâsara etdükleri sâ‘at sünnet-i Resûl üzre Tekur Kostantîn'e nâme ile Mahmûd Paşa'yı **gönderdiler.**

gör- “göz ile algılamak.” > göster- “birini veya bir şeyi işaret ile belirtmek.” <*kö-z-ter-

[367b]

Lütfunuzdan ricâ ederiz kim Evliyâ Çelebi dâ‘îniz bu cânibe gönderüp birkaç zamândan sonra işlerin tamâm edüp yine huzûrunuza vara" deyü mektûblar göndermişler ve üç aded mekâtibler dahi akrabâlarımızdan gelüp "Siz sağ olun. Pederiniz merhûm oldu. *İnnâ-lillah*" deyü haber gelince cihân başıma teng ü dar oldu. Ve mektûbları paşaya **gösterdim.**

sür- “sevk etmek, göndermek” > gönder- “bir şeyi ya da kişiyi bir yere yollamak, gitmesini sağlamak.” <*kö-n-der- (DTS 315)

[22b]

guzât-ı müslimîn ol kadar mâl [u] menâl ile muğtenim olup götürmede âciz olup âhir bin pâre gemiye bu kadar mâl-ı hazâyini mâl-â-mâl edüp Haleb İskenderûnu'na **gönderdiler.**

[99b]

"Vaktine hâzır ol seninle Çıldır sahrâsı'nda devlet sınaşalım, yâ taht ola yâ baht" deyüp elçi **gönderdi**.

üş- "üşüşmek, bir yere toplanmak" > torla-/topla- "toplayıp düzenlemek, bir araya getirmek." <tor+la- (bk. üşür-)

[351a]

Bi-emri Hudâ bu mahalde boşanup bu kadar hayvânât ve bu kadar benî Âdemi birbirine mahlut edüp hâr-ı hâşâk-vâr bu kadar nüfûsu **torlayup** ve **toplayup** götürmede.

2.2.6.2.2. Türkçe için Farklı Sözlük Öğeleri Haline Gelmiş Fiillerle Ettirgenlik

Kerimoğlu, eklerin Türkiye Türkçesindeki ettirgenliği açıklamakta yetersiz kaldığını gösteren bir grup fiilin olduğunu söylemekte ve eş zamanlı bir bakış açısıyla açıklanamayacağını belirtmektedir (Kerimoğlu 2009: 1739). Bu fiillerin ettirgen biçimleri Tuna tarafından *"değişmelikler"* adı altında incelenmektedir (Tuna 1986: 413).

Türkçe için farklı sözlük öğeleri haline gelmiş fiiller bunu ancak morfolojik özellikleri ile kazanabilirler. Fiillerin aldıkları ekler ve bu eklerle kazandıkları yeni anlamlarıyla içlerinde barındırdıkları ettirgenlik özellikleri yukarıda ettirgenlik yapan eklerin altında verilmiştir. Bu nedenle bu bölümde bu fiiller tekrar verilmemektedir.[69]

Bazı örnekler şunlardır:

donat- "donanmasını sağlamak, süslemek." <don+a- <ton+a- (OTWF 424)

[180b]

[69] bk. *incit-*, *ısıt-* vd.

Bunlar dâ'imâ Hazret-i Resûl'e ve Ehl-i beyte sepetler ile meyve ve şükûfe **donadup** armağan getirirlerdi.

kaldır- 1. "bir şeyi havaya doğru yükseltmek." 2. "uyandırmak."<kal-tur- (OTWF 804)

[30a]

Koca Ebü'l-feth örf-i ***[30a]*** izâfetiyle ayağında âsumânî çizmesiyle katıra süvâr olup elinde seyf-i Muhammedîyi **kaldırup** (…)

[208b]

Sâzende-i câm deblekciyân: Neferât 30, pîrleri Âsım Tâ'ifî'dir, Hazret'i deblek ile sahûra **kaldırırdı**.

kurtar- "kurtulmasını sağlamak." <*kut+(g)ar- (KBS 575) (EDPT 649)

Fiil, KBS'de yukarıdaki gibi tahlil edilirken, fiilde yer alan ek OTWF'de *–Ar-* fiilden fiil yapan ekler arasında verilen örneklerde de görülmektedir (OTWF 735). Bu durum *–Ar-* fiilden fiil yapan ekinin başındaki */–g/* sesinin düşüp düşmemesiyle ilgilidir. İkinci damaksılın */g/* olduğunu söyleyen Erdal, Oğuz lehçelerinde bu sesin yok olduğunu belirtmektedir (OTWF 735-736).

[239b]

Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe dutup [239b] "Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden **kurtar**. Allah ile ahdim olsun, tapduğun Muhammed dînine girüp senin türbene hizmet ideyim" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te'âlâ ol duhter ak sakallu pîr olup durur.

[299a]

Ol Hasan'dır kim Erzurûm'un şarkîsine bir merhale karîb Hasankal'asın binâ edüp Ebü'l-feth Sultân Mehemmed'le Tercân sahrâsında ceng-i azîm edüp cümle askeri Ebü'l-feth kılıcından geçüp ancak Uzun Hasan Şâh cân **kurtarup** bu Tebrîz'de dâğ-ı derûnundan cânın verüp bu câmi'i cenbinde medfûn olan Uzun Hasan câmi'idir kim serâpâ enderûn [u]

bîrûnunun cânib-i erba‘ası ve kıbâbları cümle Kâşî çin ile mebnî olmuş câmi‘-i bî-bedeldir.

kuşat- “kuşanmasını sağlamak, bir şeyi başkasının beline iliştirmek, sarmak.” <*kurış+a-t- (EDPT 665)

Gülensoy *kur+şa-t-* biçiminde değerlendirmektedir (KBS 580).

[121b]

Sultân Ahmed Hâ[n] cülûsunda Eyyûb Sultân'da Ahmed Hân beline bunlar kılıç **kuşatmışlardır**.

[7b]

Hemân Sa‘d-ı Vakkâs hazretleri belinden sadağın çıkarup hakîrin beline **kuşadup** tekbîr edüp (…)

öğret- “öğrenmesini sağlamak, talim ettirmek.” <öğre-t- (OTWF 781)

[126b]

Bir hizmete ta‘yîn edüp san‘at **öğredüp** kâr etdirüp harâmîlikden ol âdem müstağnî olur.

yak- “ateşe vermek, tutuşturmak, yanmasını sağlamak.” <*ya-k- (KBS 1033)

[20b]

Ömer ibn Abdül‘azîz hazretleri karadan seksen yedi bin asker ile İslâmbol'u muhâsara edüp kara câniblerin ve Galata tarafların **yakup** yıkup bu kadar mâl-ı ganâyim alup bilâ-feth avdet edüp Boğazhisâr'dan yine karşu Anatolu câniblerine ubûr edüp (…)

[33b]

İbtidâ zemîn-i ka‘ra varınca hafr edüp tâ Âhûrkapu berâberliği olunca ka‘r-ı zemînden sular zâhir olup kâmil bir ay bu temel içre âteş-i Nemrû[d]lar **yakup** kurşum akıdup gûyâ bir rusâs-ı nîlgûn bahr oldu.

[146a]

Bir çemenzâr soffalı ve bir kaç bîd-i sernigûn dırahtlı küçük tekyedir. İslâmbol'da ve etrâfında bir Hindû mürd olsa bunda getirüp âteşe **yakarlar**.

3/[39b]

Zîrâ bu diyâr zeytûn ve zeytûn yağından ibâret olmağın her kurâdan niçe yüz miskete ile zeytûnyağı gelüp kanâdillere **yakarlar**

3/[123b]

Her şeb çerâğları gelen kurbânların yağından **yakup** şeb-i muzlimleri leyle-i isrâ olup gûyâ rûz-ı rûşen olur.

2.2.6.2.3. Birleşik Fiillerle Ettirgenlik

binâ ol-> binâ et-

3/[35a]

Ba'dehû ol şehr-i Cûde bir bender şehr-i azîm olup andan cümle evlâd-ı Nûh ve ümmet-i Nûh bu şehirden murâd edindikleri arz-ı hâliyelere istilâ edüp mahsûldâr yerleri imâr etmeğe ***[35a]*** başlayup ibtidâ Arz-ı Hâsân'da şehr-i Arîş **binâ oldu.**

[10a]

Bu kayser, Hazret-i Ömer hilâfetinde olan Antâkıyye ve Haleb ve Şâm ve Kudüs'e mâlik olan Hırkîl Kayser değildir. Anlar niçe kayserlerdir, cem' olsa anlara kayâsıra derler, yigirmi bir aded kayserlerdir. Ammâ İslâmbol'u termîm eden Kayser-i Rûm'dur kim Kayseriyye ve Niğde ve Konya'yı **binâ etmişdir.**

feth ol->feth et-

[50a]

Hâss-ı feth-i cedîd cezîre-i Girid serdârı on bir bin tokuz yüz toksan akçedir. Cümleden sonra **feth oldu** ammâ hatt-ı hümâyûn ile hîn-i tahrîrde böyle hâs ihsân olunmamışdır.

[47b]

Vezîr Güzelce Kâsım Paşa: Harem'den çıkup vezîr olup Mora cezîresinde Anabolı kal‘asın üç sene muhâsara edüp **feth etdi.**

helâk ol->helâk et-

[342b]

Zağapa Deresi'ndeki defîneye dahme-küşâlık ederken ol mutalsam gencîneden bir âteş zâhir olup Melik Çoban-ı Kırdumân cümle tavâbi‘iyle **helâk oldu.**

[26a]

Bir yanından kaht [u] galâ, bir yanından âsumânî bârân-ı belâ, bir yanından Türk-i vâveylânın gelişi ve yürüyüşü bizi **helâk etdi.**

2.2.6.3. Sentaktik-Leksikolojik Ettirgenlik

Bu ettirgenlik türü Kerimoğlu (2009) tarafından *Sentaktik Ettirgenlik* olarak belirtilmektedir. Sentaktik unsurlarla birlikte leksik unsurlar da bu tür ettirgenliğin ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada bu tarzdaki ettirgenlikler "*Sentakik-Leksikolojik Ettirgenlik*" olarak anılmaktadır.

[47b]

Harem-i Hümâyûn'dan çıkup niçe livâlara mutasarrıf [ve] vezâret ile şeref-yâb oldukda dîvân-ı pâdişâhîde bir fâhişenin fercin oyup siyâset etdüği ecilden Süleymân Hân'ın hemşîresi Lütfî Paşa'nın menkûhası olmağile sultân hâtır-mânde olup vezâretinden azlin**e** **sebeb oldu.**

3/[14b]

Andan ziyâret-i gavvâs-ı deryâ-yı dîn, bahr-i dürr-i yakîn eş-şeyh Çelebi Hüsâmeddîn Hasan b. Muhammed b. Hasan ibn Alî Türkmân, Hazret-i Mevlânâ'nın nazar-kerdeleridir. *Mesnevî-i şerîf* te'lîfin**e** bunlar **sebeb olmuşlardır.**

3/[32a]

Bu hâl ile cemî‘i asker-i İslâm gemilerle karşu geçmeden me’yûs olup cenge âheng etmelerin**e** Çarhacı Defterdârzâde **sebeb olmuşdur.**

2.3. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN VE KİP BİLDİREN EKLER

2.3.1. Fiilde Çekim

Dilde yer alan fiiller gerçek dünyada her ne kadar bir hareketin karşılığı olsalar ve birer anlam ifade etseler de tek başlarına kullanılmazlar. Fiillerin kullanım alanına çıkmaları ve barındırdıkları oluş, kılış ya da durumun ifade edilebilir olması onların dildeki diğer morfolojik unsurlarla olan ilişkisine bağlıdır. Fiiller dilde çekimli olarak kullanıldıklarında *bitmiş fiil* olarak adlandırılan ve bir anlam değeri taşıyan bir mahiyete bürünürler. Çekimli bir fiilde fiilin kök veya gövdesi ile birlikte zaman, kişi, sayı kavramları ve bunları ifade eden öğeler bulunur.

Bilindiği gibi, fiil kök ve gövdelerine eklenerek temel cümlelerin yüklemlerini oluşturan bu morfemlerin üç temel işlevi vardır: *zaman, görünüş ve kip.* Diğer bir ifadeyle bu morfemler, Türkçede zaman, görünüş ve kip işaretleyicileri olarak işlev görmektedirler (Aydemir 2010: 9).

Eker ise fiil çekimi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: *“Türkçede eylem, söz dizimsel yapılarda temel olarak zaman ve tarz (tense), görünüş (aspect), çatı (voice) ve kip (modality) kategorilerine göre çekime girer.”* (Eker 2003: 299).

Özönder fiilin dilde asıl kullanımını kip, zaman ve şahsa bağlı bir anlatım değeri kazanarak bitmiş fiiller şeklinde bulduğunu söylemekte ve bitmiş fiilin gramatik açıdan içinde kip, şahıs, sayı kategorileri bulunduğunu belirtmektedir. Özönder bu kategorilerin Türkçede fiil tabanına getirilen özel eklerle sağlandığını böyle fiillerin çekimli fiiller olduğunu söylemektedir (Özönder 2011: 173).

Şahin Türkçede fiillerin çekime girmeden kullanıma çıkamayacağını, kip, zaman ve kişi eklerini de alarak kullanıma çıkabilen fiillerin almış oldukları eklerin

aktardığı zaman ve kip kavramlarıyla dil içinde yerlerini bulduklarını söylemektedir (Şahin 2004: 381).

Korkmaz fiillerin cümle ve söz içinde diğer kelimeler ile çok yönlü ilişkiler kurdukları ve bu ilişkiler dolayısıyla farklı kalıplara girdikleri için dilde yalın olarak değil çekimli olarak bulunduklarını belirtmekte ve çekimli bir fiilde de fiil kök veya gövdesi dışında kip, zaman, şahıs ve sayı kavramı ve öğeleri bulunduğunu ifade etmektedir. Korkmaz bu öğeleri taşıyan çekimli fiillerin *bitmiş fiil* diye adlandırıldığını ve dilde yargıya dayanan bir anlam değeri kazandığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 567).

Tüm bunlardan sonra *bitimli fiil* ya da *bitmiş fiil* diye adlandırılabilecek fiiller kök veya gövdesine sırasıyla kılınış, görünüş, zaman, kip, kişi eki alarak kök veya gövdenin bildirdiği hareket, oluş, kılışın tasarlandığını, tasarlanacağını ya da yapıldığını, yapılacağını, yapılıyor olduğunu gösteren çekime sahip fiillerdir (E. Hirik 2010: 43). Bitimli fiillerin en önemli özelliği fiil kök veya gövdesinin bildirdiği hareket, oluş ya da kılışın zaman çizgisi üzerine yer alabilmesi yahut işin biçimi ile duygu boyutunun, konuşurun olay/hareket/durum üstündeki tutumunun bulunmasıdır.

Fiil çekimin temelini oluşturan unsurlardan *zaman* ve *kip* konusundaki hususlar ilgili bölümlerde değerlendirilmiş ve Evliyâ Çelebi'nin kullanımları yine bu başlıklar altında tanıklanmıştır.

2.3.2. ZAMAN BİLDİREN EKLER

Fiiller kendi kılınışlarındaki iç zamanın (*manner of action, aktionsart*) dışında çekime[70] uğradıklarında da zaman ifade ederler.

Ergin fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden gramer kategorisinin *zaman* olduğunu söylemektedir. Ergin fiil kiplerinin bir kısmının yalnız kip ve şekil kategorisini karşılarken diğer kısmı kip veya şekil kategorisi ile birlikte zaman kategorisini de karşıladığını belirtmektedir. Buna bağlı

[70] Zaman ve geleneksel dil bilgisi çalışmalarına göre kip bildiren fiillerin kişilere göre çekimleri için bk. (Adamovic 1985)

olarak zaman kategorisi fiil kök ve gövdelerinin ayrı bir çekim şekli ile değil, kip şekillerinin bir kısmı ile ifade edilmektedir, kip eklerinin bir kısmı da aynı zamanda zaman ekleridir. Ergin bu durumda fiillerin iki kategorisinin yani kip ve zaman kategorilerinin eklerinin ayrı ayrı değil müşterek olduğunu söylemektedir. Ergin kip ya da şekil ekleri dediği bu ekleri gramer fonksiyonlarını belirtmek üzere şekil ekleri ve zaman ekleri diye ikiye ayırır. Ergin'e göre şekil ekleri yalnız şekil ifade ederken zaman ekleri ise hem zaman hem de şekil ifade etmektedir (Ergin 2002: 133-134). Ergin zaman bildiren ekleri *bildirme kipleri* başlığı altında ele almış ve bu kipin müsbet veya menfi olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verdiğini dolayısıyla hareketin zamanını da gösterdiğini belirtmektedir. Ergin'e göre bu durumda fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri şekil bakımından bildirme kipleri içinde toplanırlar. Ergin fiil çekiminde ikisi geçmiş zaman olmak üzere beş zamanın olduğunu söylemektedir: *geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman* (Ergin 2002: 289).

Gencan fiillerin temel anlamlarından birisinin zamanla ilgili bulunduğunu söylemekte ve zamanın başlangıcı ve sonu olmayan bir süre kavramı, bir akış olduğunu belirtmektedir. Gencan dil bakımından zamanı *geçmiş, şimdiki* ve *gelecek zaman* olmak üzere üçe ayırır (Gencan 2007: 318-319).

Bilgegil, madde için hayyiz (étendue) ne ise hareket için de zamanın aynı hükümde olduğunu belirtmekte hareketin bir *önceki* bir de *sonraki* durum ve durumları zaruri kıldığını belirtir. "Önce" ile "sonra" zaman kavramına girdiğine göre Bilgegil'e göre zaman, varlıkların bunlar arasında alacağı bütün durumları kucaklamaktadır. Fiil varlık ve kavramların bir durumdan diğer duruma intikalini veya önceki durumu muhafazasını ifade eden sözdür. Bilgegil bu "intikal" ve "muhafaza" için gereken sürenin "zaman" olduğunu ve eylemin zamanla kaim olduğunu belirterek, zamanları beşe ayırır: *hali ifade eden şimdiki zaman; geleceği ifade eden gelecek zaman, emir, gereklilik, istek; geçmişi ifade eden dili geçmiş, mişli geçmiş; hepsini kavrayan geniş zaman ve anlamındaki faraziyeye göre zamanı değişen dilek-şart* (Bilgegil 2009: 256).

Korkmaz çekimli fiilde bir oluş ve kılışı şekle bağlayan kalıp dışında bir de zaman öğesi olduğunu söylemekte ve fiilde zamanı fiilin gösterdiği oluş ve kılışın

başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisi olarak tanımlamaktadır. Fiilin zamanını gösteren özel eklerin bulunduğunu söyleyen Korkmaz, zamanı, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman olarak ele almaktadır (Korkmaz 2007a: 570).

Comrie zamanı olayların zaman çizgisindeki yerini gösteren, lokalize eden bir kavram olarak ele almaktadır. Comrie şimdiki zamanı merkeze ele alarak yapılan sınıflandırmaların eksik kalacağını belirtmektedir. Comrie, konuşma anı temel alınarak olayların zaman çizgisindeki yerlerinin belirlendiği böylece mutlak zaman (absolute tense) denilen üç temel zaman diliminin ortaya çıktığını söylemektedir (Comrie 1985: 36). Comrie'ye göre fiilin bildirdiği hareketin zaman çizgisinde lokalize edilmesinde iki temel ölçüt bulunmaktadır. Bunlardan birisi *konuşma zamanı*, diğeri ise olayın gerçekleşme esnasındaki zaman çizgisindeki yerini gösteren *atıf zamanı.* Fiilin bildirdiği hareketin zaman çizgisindeki yeri bu iki ölçütün öncelik ve sonrakiliği ile ilgilidir (Comrie 1985: 36-55).

Bir diğer çalışmasında Comrie fiziksel anlamda zamanın akıp giden bir süreç olduğunu dilbilgisel anlamda ise "gösterim kategorisi" (a deictic category) olduğunu belirtmekte ve zamanın olayları zaman çizgisinde şimdiki zamanı referans alarak belirlemeyi ifade eden bir kavram olduğunu söylemektedir (Comrie 1976: 5).

Binnick, çalışmasında zaman kavramını geniş bir şekilde ele almış ve Eski Yunan düşünürlerinin fikirlerinden modern anlayışa kadar tüm görüşleri özetlemiştir. Binnick dilde yer alan zaman kavramının *görünüş (aspect)* ile doğrudan alakalı olduğunu bu nedenle bu konunun sınırlarının çizilmesinin gerekliliğini söylemektedir (Binnick 1991).

Atabay vd. fiili zaman, şahıs ve kip bakımından incelemektedir. "Eylemde Zaman" bölümünde eylem çekiminde temel kavramın zaman olduğu söylenir ve daha sonra fiiller zamanlarına göre dört bölümde incelenir*: 1. Geçmiş zaman, 2. Şimdiki zaman, 3. Gelecek zaman, 4. Geniş zaman.* Atabay vd. bu ayrımla beraber fiilleri yalın zamanlı ve birleşik zamanlı olmak üzere de ikiye ayırmaktadır (Atabay vd 2003: 201)

Aydemir, çalışmasında zamanı konuşma anının oluşturduğu gösterim merkezi temel alınarak bir olayın zaman çizgisinde belirlenmesini ifade eden bir kavram olarak ele almıştır. Bu anlamda zaman, *mutlak zamanı* (gerçek zaman) ifade etmekte olup genelde *geçmiş zaman, şimdiki zaman* ve *gelecek zaman* olarak da nitelendirilir. Bu gösterim merkezinin dışında başka bir nokta temel alınarak, olayların birbiriyle olan zamansal ilişkilerini ifade eden zaman ise, *göreceli zaman (önceklik, eş zamanlılık, sonrakilik* anlamında) olarak tanımlanmaktadır (Aydemir 2010: 109).

Zaman kavramının çok geniş ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu araştırmacıların da bu konuya farklı açılardan yaklaşmasıyla anlaşılmaktadır. Zaman gerçek dünyada ve dilde olmak üzere temelde iki bağlama sahiptir. Gerçekte olan hareketler dilde ifade edildiği gibi dil de gerçekte olan hareketleri betimler. Dil gerçek dünyada olan hareketleri anlatırken zaman çizgisi üzerinde bu hareketlerin yerlerini çok farklı şekillerde gösterebilir. Comrie'nin (1985) belirttiği ölçütlere göre zaman çizgisi üzerinde gösterilebilecek olan fiiller *zaman* ve *görünüş* açısından değerlendirilebilir. Konuşma zamanına göre yapılacak olan sınıflandırmada *görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman* ve *gelecek zaman* yer almaktadır.

Gerek Türk dil bilgisi üzerine çalışan yerli araştırmacılar gerekse batılı araştırmacıların zaman ile ilgili söylediği hususlar Seyahatnâme'de de geçerlidir. Seyahatnâme'de yer alan ifadeler konuşma zamanı açısından değerlendirildiğinde görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman olmak üzere temel zaman alanları bulunmaktadır.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan zamanlar aşağıda gösterilmiştir. Bunların dışında kalan ifadeler *kip* ya da *görünüş* açısından ele alınmıştır.

2.3.2.1. Görülen Geçmiş Zaman

Bu zaman fiilin bildirdiği hareketin, işin ya da oluşun bulunulan andan daha önceki bir zamanda bittiğini göstermektedir. Görülen geçmiş zaman *–DI* eki ile dilin kullanım sahasına çıkmaktadır. Fiilin bildirdiği hareketin bittiğine konuşan kişi ya tanık olmuştur ya da kesin bilgi ile kanısına dayanmaktadır.

Eski Türkçeden bugüne görülen geçmiş zaman eki –DI/-DU biçimindedir (Erdal 2004: 237-238).

Ergin ekin şekil bildirme bakımından bildirme zaman bakımından ise görülen geçmiş zaman ifade ettiğini söylemekte yani bu ekin hareketin görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını haber veren bir şekil ve zaman eki olduğunu belirtmektedir. Ergin görülen geçmiş zaman denmesini hareketin geçmiş zamanda konuşanın gözü önünde yapılmış olmasına dayandırmakta ancak bu göz önü ifadesini konuşanın gözü, bilgisi, şuuru olarak izah etmektedir. Ayrıca Ergin, görülen geçmiş zaman ekinin hareket bakımından hareketin olup bittiğini gösterir, demektedir (Ergin 2002: 298).

Korkmaz fiilin karşıladığı hareketin geçmişte kişinin görgüsü ve bilgisi altında olup bittiğini anlatan zaman olarak belirttiği görülen geçmiş zamanın *–DI* ekiyle kurulduğunu belirtir (Korkmaz 2007b: 108). Diğer çalışmasında Korkmaz görülen geçmiş zamanın özel kullanımları dışında genel olarak fiildeki oluş ve kılışın söylendiği andan yani içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş, tamamlanmış olduğunu gösteren bir zaman kesimini içine aldığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 584).

Karaağaç hem şekil hem de zaman ifade eden bu zaman çekimi kesin bir geçmiş zaman olması yanında gerçekleşen olma ve yapmanın dil kullanıcısı tarafından görülüp bilindiğini de bildirir (Karaağaç 2012: 364). Serebrennikov ve Gadjieva bu çekimin Türk yazı dillerinde sadece geçmiş zamanı değil aynı zamanda Batı Avrupa dillerindeki *perfect* (tamamlanmış geçmiş zaman) ve *plus-que-parfait* (uzak geçmiş zaman) anlamlarını da ifade edebildiğini söylemektedir (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 154).

Kuznetsov çalışmasında bu ekin kökeni dair görüşlere yer vermiştir. Kuznetsov, Melioranskiy'nin ekin kökeninde bir *–dı/-tı* ismini aradığını söylemektedir. Böhtlingk ekin yapısıyla alakalı olarak *–DIk* sıfat-fiil ekinin şahıs ekleriyle kaynaşması sonucu ortaya çıktığını söylemektedir. Deny ise *–DIk* sıfat-fiilinin kısalmasıyla oluştuğunu söylemekte onun bu düşüncesine Kotwicz de katılmaktadır. Bang, Brockelmann ve Dimitriyev ortak düşüncede yer alarak fiilden isim yapan bir *–ıt* ekinden türediğini belirtmektedir. Banguoğlu ise bu eki bir *–it*

sıfat-fiil ekine bağlamaktadır (Kuznetsov 1997: 199-200). Kuznetsov görülen geçmiş zaman ekinin kökenini *tüke-* "bitmek, tükenmek, sone ermek" fiiline dayandırmaktadır. Kuznetsov bu fiilin Oğuzcaya has olduğunu belirtmekte ve diğer Türk lehçelerinin bazılarında geçmediğini söylemektedir. Kuznetsov'a göre bu lehçeler –tük/-dük ekini Ana Oğuzcadan almış, alırken de bazı ses değişiklikleri ile –*tük*>*-tı* değişimi ile geçmiş zaman ekini kullanır olmuşlardır (Kuznetsov 1997: 208-209). Karahan Türk yazı dilinin tarihi gelişimi içerisinde çok az değişikliğe uğramış eklerden birinin görülen geçmiş zaman eki olduğunu belirterek yapıldığı görülen veya kesinlikle bilinen geçmişe ait bir hareketin bu ek yardımıyla anlatıldığını söylemektedir. Ekin *şıpsevdi, külbastı, gecekondu* gibi kelimelerde kalıplaştığını belirten Karahan ekin tıpkı bir zarf-fiil eki gibi işletilip tarz ve bağlama fonksiyonuyla kullanılmasına dikkat çekmektedir (Karahan 2011: 186-187).

Araştırmacıların görülen geçmiş zaman ile ilgili tüm bu düşüncelerinden sonra görülen geçmiş zaman ekinin[71] Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde hep *–d* sesi ile kullanıldığı, sert ünsüzlerle yan yana geldiğinde dahi *–d*'li şeklinin kullanıldığı görülmektedir. Ekin eserdeki temel işlevi kesinliği bilinen ya da şahit olunan olayları konuşma zamanına göre aktarmaktır.

Teklik I. Kişi

[6b]

Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi câmi'i nâm câmi' kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da've câmi'-i atîkdir, menâmımda hakîr kendümi ol câmi'de **gördüm**.

--

"Benim Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir, ism-i şerîfiniz bize ihsân buyurunuz" **dedim.**

[13a]

Nitekim bu kadar Hıristiyanlar'ın ya'nî ümmet-i Îsâ'nın feryâd [ü] figânların işitmeyem ve bu kadar bin ma'sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne

[71] Ekin kişileri göre çekimindeki ses özellikleri ile ilgili olarak bk. (Develi 1993: 49-50).

dökülmeye. Tîz bu kadar ma‘sûmları vâlide ve pederlerine veriŋ, Allâh içün **âzâd eyledim**, ebeveynleri ba‘de'l-yevm du‘â-yı hayrımda olsun."

[45b]

Hakîr bunların tercümânına **eyitdim**: "Bu binâyı nice gördüŋüz?" **dedim**.

[65b]

Ol günkü oldu, bu hakîr ahde vefâ edüp ibtidâ Erzurûm'un iç kal‘asın feth edüp cümle yeniçerileri **kırdım**.

[69b]

Hakîr **eyittim**: "Pâdişâhım yetmiş iki ulûmden Fârisî mi ve Arabî mi ve Rûmî ve İbrânî ve Süryânî ve Yûnânî ve Türkî ve Şarkî ve Varsağı ve kâr u nakş ve savt ü zecel ve amel ü zikr ve tasnîfât ve kavl ve haznegîr veyâhûd ebyât-ı eş‘ârdan bahr-i tavîl ve kasâyid ve tercî‘-i bend ve terkîb-i bend ve mersiye ve ıydiyye ve mu‘aşşer ve müsemmen [ve] müsebba‘ ve müseddes ve muhammes ve penc-beyt ve gazâliyyât ve kıt‘a ve müselles [ve] {dübeyt} ve müfredât ve ma‘niyyât-ı ilâhiyyâtdan ne murâd-ı şerîfiniz olursa be-ser [u] çeşm buyurun okuyayım" **dedim**.

[70a]

Dervîş Ömer'e temennâ edüp, "İnşâ’allâh bu dâ’ire-i Âl-i Osmân'dan mahrûm çıkmam, haddim bilürüm" deyü bu beyti **okudum**.

[86b]

ol gece kal‘a kapusun açmayup taşra bozahânelerde mihmân olup andan nehr-i Özi'yi ubûr edüp karşu tarafda kal‘a-i Şâhinkirmân andan üç günde vilâyet-i Kırım'a andan Dağıstân'a andan vilâyet-i Maskov'a **dâhil oldum** ammâ kıralın gör-medim**.**

[93a]

Bu hakîr elli bir senede on sekiz pâdişâhlığ u kırallık yer **seyâhat etdim**, bu mertebe manzûrumuz olmamışdır.

[149b]

Bi-emrillâh ol taş zebâne gelüp eydir: "Yâ Mûsâ, ben Allâh emriyle **yürüdüm**, senin vücûdunun pâklığına **tanıklık eyledim**" dedi.

[163b]

"Bir kerre bu Habeş Harkova'sı önünde Mostarlı Mustafâ Paşa fermânıyla incü çıkarmak içün elimde bıçağımla **daldım**, anı **gördüm**, deryâ içre ejdehâ-misâl bir kıraç nehengi gelüp bana aslâ amân vermeyüp yutdu. Bir buz pâresi içre bir muzlim karanlık yere **girdim**. Ammâ aslâ bir havf [u] haşyete düşmeyüp bunalmadım ve deryâ gibi değil dâ'imâ nefes alup vermedim. Ammâ vücûdum gitdikce şiddet-i şitâdan erimede."

[179a]

Murâd Hân buyururlar kim, "Gidilerin bu vakitde pâdişâhâne zevk etdiklerine **reşk etdim**.

[195b]

Bâzâr edüp akçesin alırken hisâbında müşterîye kan ağladup müşterî gitdikden sonra, "Gidiyi ey **yakdım**" deyü tefâhur kesb eder bî-insâf kavmdir.

[211b]

Kırk yedi yıl bu hakîr niçe bin pehlivân **gördüm** ammâ böyle bir nüktedân ü zarîf herîf mukallid görmedim.

[273b]

Hakir **eyitdim**: "Benim peder-i azîzim, sultânım! Siz şimden gerü ihtiyâr olduŋuz. Süleymân Hân asrından berü yetmiş gazâda bulunduŋuz.

[297b]

Ba'de't-tabl hemân hakîr ayâğ üzre kalkup Erzurûm Vezîri efendimiz Defterdârzâde Mehemmed Paşa'nın mektûb-ı dürer-bârların ve nâme-i muhabbet-uslûbların koynumdan çıkarup bûs-ı nâme edüp yeden-be-yed hânın destine **verdim**.

[311a]

Bu şehirden kalkup cânib-i şimâle giderken nehr-i Kabur'ı Özdemiroğlu Osmân Paşa cisrinden ubûr edüp andan Koyun Geçidi nâm mahalle varup rûy-ı zemînde benî Âdem üstühânları püşte püşte yığılmış refîkimiz serdârı olan Yâver Alî Aka'dan **su'âl etdim.**

3/[43a]

Ve niçe hâl sâhibi âdemler "Kaya içindeki Sâlih Nebî devesinin sadâsın **istimâ' etdim**" der. Mü'min ü muvahhidlerin efvâhından istimâ' etdik, ammâ Hudâ âlimdir hakîr istimâ' etmedim.

3/[87b]

Hakîkî Ermenîlerden su’âl etdim Hazret-i Yahyâ'nın ammîsidir dediler. Urûm Nasârâlarından **su’âl etdim** Hazret-i İsâ aleyhisselâmın on iki havâriyyûn halîfesi var idi. Anlardan (---) havâriyyûndur dediler.

3/[182a]

Dördüncü gice ki oldu, Melek Ahmed Paşa ale's-sabâh salât-ı fecri edâ edüp ba‘de's-salât hakîr Yâsîn-i şerîfi tilâvet edüp paşa eydür "Evliyâm hayr ola, bu gice bir garîb ü acîb bir vâkı‘a **gördüm**, hayr ola!" dedi. Hakîr **eyitdim**. "Hayr ola, Hazret-i Yûsuf'un gördüğü ve yorduğu vâkı‘a ola!" **dedim**.

Teklik I. Kişi Olumsuz

[131b]

Hakîrin temâşâ etdüği igirmi iki gazâda bunlardan zehredâr asker **görmedim**.

[253a]

Çiço Hüseyin nâm bir kimesne ehliyle halet-i muhammışda ala-vere safâsında iken {balık dellâlının boru çalduğun istimâ‘ edüp} ehlinden balığın çeküp alıp uçkurun bağlayarak iskele başına gelüp hapsi balığı aldığı meşhûrdur, ammâ hakîr **görmedim**.

[364b]

Bu mahalde bir iç gulâmı hakîre gelüp "Buyurun, sizi sâhib-i devlet ister" dedikde paşanın obasına varınca "Mektûbları aldıŋız mı?" dedi. "Hayır! **Almadım**" dedim.

3/[20a]

"İncitmen, ben bana etdim. Hak ol serhadlimindir. Beş kerre mahlûl getirdi, **vermedim**. Allah emâneti olsun, ol garîbi kendi haline koyun."

Teklik II. Kişi

[13b]

"Yâ Kostantîn, sen ol ma‘sûmlara merhamet edüp bu cüzâm derdin çekmek bana yeğ gelir deyü kan dökmeği irtikâb etmeyüp ehl-i maraz olmağı **irtikâb etdiŋ.** İmdi Allâhu Ta‘âlâ dahi sana rahm edüp bu marazdan **halâs olduŋ.**

[34a]

"Niçün benim deyrim nâ-tamâm bırağup beni sâ’ir kırallar mâbeyninde bed-nâm **etdiŋ.**"

[38a]

"Telezzüz-i dünyâdan ve cümle mâsivâdan kat‘-ı alâka etdi ise bu âsitâne-i Kırklarda ber-hordâr olup kendüyi Nücebâ Alî'nin postuna koruz. **Safâ geldiŋ** kişi."

--

"Ya ol bî-cürm ma‘sûmun kanına girüp niçün **gark etdiŋ** ve ol gemilerin niçün gark edüp bu kadar mahlûk-ı müslimînin **kanına girdiŋ.**"

[58b]

Feth-i [kal‘a-i Hisâr] târîh:

Kaçırdıŋ *kâfiri aldıŋ Hisârı*

[62b]

Beyt:

Âh elinden ey adâletsiz felek feryâd [ü] dâd

Sen ***murâdın aldıŋ*** *ammâ oldu hep halk nâ-Murâd.*

[69b]

Ve buyurdular kim, "Evliyâ demin huzûrumda bu kadar ulûm [u] ma‘rifetler kim **dediŋ** şimdi ilm-i edvârdan bir şey oku" dediler.

[78a]

Ve pâdişâhı zenân sohbetine dadandurup Mısır'dan gelen hazîneyi cümle Mülkî Bula'ya ve Şekerpâre Bula'ya ve Telli Hâsekî ve Saçbağlı hâsekîlere birer Mısır hazînesi ihsân ve bir hazîne dahi Cinci Hoca'ya ve niçe hazâyinler dahi bî-ma‘nâ sarâylara ve sûr-ı hümâyûnlara ve semmûr döşeli köşklere **itlâf-ı hazîne etdiŋ** deyü bir kerre kul gulû edüp hayli fetret oldu.

[84b]

Leb-i deryâda ey ***ceng eyledіŋ*** *hakkâ dilîrâne*

Tüfeng-endâz olanlar sürdüler atını meydâne

[113a]

"Kerbelâ şehâdetin **bulduŋ** mu? [72] و كتبنا عليهم فيها ان النفس بالنفس âyetine **mazhar olduŋ** mu?" deyüp gitdi.

[155a]

Tershâne-i Amîre'de cümle keştîler donanması mahallinde bu zâlimler hem-yânları içre yüzer yüz ellişer guruş koyup gözü bağlı *el-garîb ke'l-â'mâ*ları bozahâne ve meyhâne ve bekârhâne ve mesîregâhlara götürüp mest edüp bu kadar mîrî mâl **yediŋ** deyü küreğe korlar.

[210b]

Ba'zılar eydirdi:

"Yâ Şevrü'l-Habîb, yeter şimdengerü ayıbdır, kadh-ı taklîdi ferâgat eyle, Sahâbe-i kirâmdan **olduŋ** ve akrabâ-yı Hazret-i Resûl'sün" derlerdi.

[241a]

"Safâ **geldiŋ** Bursa seyyâhı, safâ geldin" deyü buyurdular.

[288b]

Ol ne diyârdır, derler; sovukdan "Ere zulüm" olan Erzurûm'dur, der. "Anda yaz olduğuna **râst geldiŋ mi**", derler?

[289a]

Âhir bed râyihasından tahammül edemeyüp bu türâbın yağıyla kaynaduğuna ta'accüb ederek yine atlarımıza süvâr olup vakt-i gurûbda Tebrîz kapusundan içeri dâhil olup ba'de'l-mağrib Paşa huzûruna vardığımızda "Şükür sağlığa, hele atını cümle bisâtıyla **bulduŋ** mu", dediler.

[355a]

Bize bu kadarca verdiğin şeyi bu kadar yiğidin kankısına vereyim. İşte on yiğit dahi geldi, **gördüŋ** ve anlarda başka söz var.

[365b]

Hemân Köprülü ve Kara Sefer Paşa "Niçesin Koca Varvar Alî Paşa! Bu fenâ dârı gurûruna dayanup bizi **giriftâr-ı bend-i hicrân eyledin**. *"Men dakka dukka"*[73] cihânı idüğün bilmediŋ mi?

---

[72] *Kur'ân,* Mâide 45; "Orada onlara cana can kıssas yazdık."

3/[33b]

Âhir açlık cânımıza kâr edüp bu mahalde sana râst gelüp datlı dilinle ve ni‘metinle bizi şikâr **eyledıŋ**.

3/[103b]

Paşa eyitdi "Ben demedim mi, foduldur. İşte **gördüŋ mü**?" deyüp *innâ lillâh* ammâ inşâallah hayat bulur" dedi.

--

"Bre zâlim, bre mel‘ûn, bre pirâve oğlu, Sarı Gınâyî Efendi'nin kuvvetiyle sen değil misin benim Gönye dizdârlığını elimden alan? İşte **bulduŋ** belânı"

3/[175a]

Efendim sana kim derler ne yirdensin nedir adın

*Cefâyı kimden **öğrendiŋ** a cânım kimdir üstâdın*

Teklik II. Kişi Olumsuz

[38a]

"Ey tâlib, gerçi âşık-ı sâdıksın ammâ dahi feleğin germ [ü] serdin çekmeyüp nâ-puhtesin, seni bir kaç kerre tecrübe içün itâb [ü] şitâb edüp kulûbuna ***[38a]*** dokundum, ammâ yine benden rû-gerdân olmayup i‘tikâd-ı tâm ile eteğimden **ayrılmadıŋ**.

[61a]

İslâmbol içre bir âsâr **komadıŋ** azm-i bekâ eyledi.

[238a]

Hemân Emîr Sultân eydür: "Bak a Yıldırım, bu câmi‘i sen binâ edüp içine şarâb komağı irtikâb etmeği **ma‘kûl görmediŋ**, sen ki Cenâb-ı Bârî'nin yed-i kudretiyle bir katre menîden halk etdüğü tılısım-ı ism-i a‘zam ve arş [u] kürs-i kerrûbiyyândan efdal ü eşref beytullah olasın.

Teklik III. Kişi

---

[73] Çalma kapını çalarlar kapını.

Evliyâ Çelebi aşağıdaki örneklerden [86a]'da birinci tekil kişiyi kastetmektedir; ancak kendisinden üçüncü tekil kişi konumunda bahsetmektedir.

[6b]

ol Muhammed {efdalu men nataka} bi'd-dâd üzerine olsun kim anın rû-yı âbında ol Hazret-i ulûhiyyet Mâlikü'l-mülk ve Hâliku'l-eflâk edîm-i arzı ibn âdem içün mesken [ü] me'vâ-yı latîf edüp benî âdemi cemî'i mahlûkât [u] mevcûdâtdan **eşref-i mahlûk etdi.**

[7a]

'Şefâ'at yâ Resûlallâh' deyüp ricâ eyle" deyü Sa'd-ı Vakkâs yanımda oturup cümle **ta'lîm eyledi.**

--

aşr-ı şerîfin tilâvet edüp cümle cemâ'at sâmi'înden olup Hazret **imâmet etdi.**

[7b]

Ba'dehu ale's-sabâh pâk âbdest alup salât-ı fecri edâ edüp İslâmbol'dan Kâsımpaşa'ya ubûr edüp mu'abbir İbrâhîm Efendi'ye rü'yâmız ta'bîr etdirüp; "Cihân-ârâ ve âlem-geşt seyyâh-ı âlem olup hüsn-i hâtime ile işin itmâm bulup Hazret'in şefâ'ati ile dâhil-i huld-i berîn olursun" deyü tebşîr edüp el-Fâtiha **dedi.**

[8b]

Hazret-i Süleymân bu duhter-i bed-ahterin ahvâl-i pür-melâlinden su'âl etdükde kız **eyitdi**.

[18b]

Defterdâr Ekmekcizâde Ahmed Paşa cevheri rakîk olup fâ'idesi şey-i kalîl oldu deyü **sedd etdi.**

[22a]

Ervâh-ı Arab bizi **kırdı.**

[28a]

İşte ol pişmiş helvânın semeresi **geldi, zuhûr etdi.**

[86a]

ba‘de'z-zifâf Melek Ahmed Paşa kubbe altında üç ay olup sene (---) târîhinde merhûm olup Eyyûb Sultân mezâristânında Kiçi Mehemmed Efendi üstâdının ayağı ucuna defn edüp bu garîb Evliyâ **bî-kes kaldı.**

[115a]

"Bire gidi deli" deyü bir sille urunca hemân dîvâne elin burnuna koyup âhir dîv burnundan bir fasla sümük yârânımızın çehresine urunca hemân yârânımız, "Vay gözüm **çıkdı**" deyü feryâda **başladı**.

[152a]

Hakkâ ki pâdişâhım yine böyle bir şehr-i azîm yokdur" deyü cümle huzzâr-ı meclis İslâmbol'u ta‘rîf ü tavsîf etdiklerinde Sultân Murâd Hân **eyitdi**.

[289a]

Menâkıb-ı Bel‘am ibn Bâ‘ûr: Hikmet-i Hudâ bir gün bir cebelin dâmeninde cirid oynarken hakîr atdan tekerlenüp at başın alup "Kandesin Eğerlidağ?" deyüp **urûc etdi.**

[344a]

Ehlim altımdan kalkup bir dıraht-ı müntehânın sâyesinde istirâhat edüp ben odun keserken hemân ehlim bir feryâd u feza‘ u ceza‘ ederek firâr edüp **yanıma geldi.**

[353a]

Bu şehirde üç gün meks edüp Şehsüvâr Paşa sarâyında Defterdârzâde efendimiz mihmân olup Gâzî Beğ ibn Şehsüvâr'ı üç gün okuyup harîmden vâlidesi bir boğça don ve gömlek **ihsân eyledi**.

[371a]

Mâh-ı Receb'in yigirmi üçüncü gün Mevlevî Vezîr Hâsodada hünkâra bir kîse Mehemmed Hân akçesi **getirdi**.

3/[33b]

Üsküdar cenginde bozulup gice gice dağdan dağa kaça kaça bu mahalle gelüp sana dûş geldim" dedükde hemân kalkup yine gözlerin yüzün bûs etdim, ammâ gûyâ bir kara gön derisi öpüp kılları nişter gibi dudaklarıma **batdı**.

3/[92a]

Hattâ Murtezâ Paşa efendimizi kondurmamak murâd edinüp ve re‘âyâsına rağm-ı hakâreten üç gün meks edüp müft ü meccânen yeyüp içüp konup **göçdü**.

3/[110b]

Ammâ hakîr i‘timâd etmeyüp bir hayli mu‘âraza etdim. Hemân Nâ’ib Hüseyin Efendi gazab-âlûd olup kalkup pîştahtasın küşâde edüp bir pâre **taş getirdi**.

3/[133a]

Hemândem mürg-ı zeyrek kanat kakup minkâr-ı dehânın açup bu kelblere niçe hamle eylediyse ikisin **katl eyledi.**

Teklik III. Kişi Olumsuz

[179b]

Ekseriyyâ Manavgatlı kavmi bunlardır kim sûr-ı hümâyûnda altun tâs içinde necâset yiyüp tâs kendünün olduğundan sonra, "Devletli pâdişâh, Manavgatlı kuluna nehnü **kalmadı**" ya‘nî necis **kalmadı** deyü feryâd etmişlerdir.

[260b]

Gördüler kim mülâhaza olunduğu minvâl üzre serdengeçdilerin gerisi **gelmedi** ve mübâlağa ile küffâr-ı hîlekâr müctemi‘ olmuş.

3/[103a]

Mukaddemâ halkın gulgulesinden, "Ayâ bir haber kim ala!." deyü paşa efendimiz buyurduklarında bir ferd-i âferîde **kâdir olmadı** kim "Ben haber getireyim" **demedi**.

Çokluk I. Kişi

[86b]

Andan Mesköv elçisi ile yetmiş günde kal‘a-i Azak'da Ak Mehemmed Paşa'ya ve Kul Kethudâsı Süleymân Paşa'ya andan Ak Mehemmed Paşa ile Azak'dan ma‘zûlen tekrâr vilâyet-i Kırım'a anda Çoban Gerayoğlu Tatar Hân'dan ihsânlar alup Ak Mehemmed Paşa ile seksen günde karadan İslâmbol'a andan hakîr Edirne'ye, andan cezîre-i Girid'e, sadrıa‘zama **vâsıl olduk.**

[152a]

Yine gayrı musâhibler buyurdular kim, "Pâdişâhım niçe bin tevârîh-i Arabiyye ve Acemiyyeler **tetebbu‘ etdik** ve yetmişer seksener sene seyâhat edüp gazâlarda kal‘alar ve şehr-i azîmler **gördük**, bu İslâmbol'a mânend sevâd-ı mu‘azzam görmedik. Ve yüz yigirmi ve yüz elli sene mu‘ammer olup seyâhatde ifnâ-yı vücûd etmiş seyyâh-ı âlem cânlar ile **konuşduk**, anlar dahi vech-i arzda İslâmbol gibi ma‘mûr [u] âbâdân ve dâr-ı adâlet ve emn [ü] emân ve âb [u] hevâsı memdûh-ı halk-ı cihân böyle bir bender-i azîm görmedik dediler.

[174a]

Hattâ bu hakîr Şâm-ı Şerîf'den Hacc-ı şerîfe giderken Bi’r-i Zümürrüd nâm mahalle vardığımızda cümle huccâc-ı müslimîn peştemâl peştemâl kum içinden ufacık ve iri balıklar getirüp pişirüp **tenâvül etdik**.

[221a]

Gemicilerden Kışlakcı Dayı ve Çördüm Dayı ve Cıvık Velî nâm dayılar çögürleriyle gelüp anlar dahi âşıkâne ve sâdıkâne bir fasl etdiler kim çögür erbâbı olanların ağızlarından salyarları akdı. Bu zevk [u] şevk üzre cezîre-i Heybeli önüne **vardık**.

[230a]

Bunda dahi dırahtistân içre meks edüp üç gün üç gice sohbet-i hâs edüp keklik avı ve mâhî avları ve tereyağları ve kuzu kebâbları **zevkleri eyledik**.

[255b]

Evvela on pâre Laz meneksile gemisine üç yüz tüfenk-endâz yeniçeri ve bu hakîrin beş aded Gürcî gulâmlarıyla gemilere **süvâr olduk.**

[257b]

Bunların iskelelerinde üç gün meks edüp cümle halkıyla hüsn-i ülfet edüp cümle bî-ma‘nî esbâblarımız ve kilim ve kebe ve keçelerimiz ve bez makûlesi eşyâlarımız verüp câriyeler ve mahbûb **gulâmlar aldık**.

[280a]

Ba‘dehû âsitâne-i sa‘âdetin seyr [u] temâşâ edüp fukarâlarıyla ülfet edüp baba ni‘metlerin **tenâvül etdik.**

[313a]

Ve bu Şemahı Hânı Takî Hân'da yedi gün mihmân olup zevk u safâlar edüp niçe ehibbâ vü dûstân [u] yârânlar ile **hoş sohbetler etdük.**

3/[79a]

Kız eydür: "Sultânım üç sene mukaddem Hind pâdişâhından Sultân İbrâhîm Hân'a iki fil hedâyâ giderken bizim Turhal sahrâsında meks etmişler. Cümle ehl-i beled ve cemî‘i kurâ ve kasabât halkı seyr [u] temâşâlarına gitdiler. Biz dahi beş on kız gökçek bir yere gelüp arabalara binüp seyrine **vardık**. İşte yakın **geldik** inin arabalardan deyü giderken yanımdaki hatunlar ‘Allah, bu ne ulu hayvân olur!’ deyü söyleşirler.

3/[150b]

Buna ne ilâc eylesek" dediklerinde netîce-i kârları namâzgâh cânibindeki fezâ-yı çemenzâra handaklar kazup **halâs olduk** zanneyleyüp ol gice bir ra‘d u berk olup üç aded nehir Ceyhûn u Seyhûn u Furât-vâr temevvüc edüp şehrin imâr kalan yerlerin dahi seyl-âb edüp hâne ve düyûrların harâb etdi.

Çokluk I. Kişi Olumsuz

[224b]

Seyyâhların takrîrleri üzre, "Gayrı diyârlarda dahi böyle dâr-ı Hudâ **görmedik**" derler.

[265a]

Âhir anbarın kapağın küşâde edüp anbardan metâ‘-ı sakîlleri cümle deryâya ilkâ eyledik, yine emân **bulmadık**.

3/[180b]

Cümle müsinn [ü] ihtiyârlar "Bu yeniçeri alayın böyle deryâ gibi ubûr etdiğin **görmedik**" dediler.

Çokluk II. Kişi

[30a]

Koca Ebü'l-feth örf-i ***[30a]*** izâfetiyle ayağında âsumânî çizmesiyle katıra süvâr olup elinde seyf-i Muhammedîyi kaldırup, "Koma gâzîler, hamd-i Hudâ **fâtih-i**

Kostantıniyye olduŋuz" deyü pür-silâh yetmiş seksen bin güzîde asker ile Kostantîn sarâyına varup kabz edecek mahalde sarâya niçe bin küffâr cem‘ olup ceng-i azîm ile sarây feth olup ol arbede esnâsında Kostantîn kıral katl olunup lâşesin sâ’ir emânlı îmânsız küffârlar Sulu Manastır'da lahd etdiler.

[45b]

Hakîr bunların tercümânına eyitdim: "Bu binâyı nice **gördüŋüz**?" dedim. Hemân biri kâbil-i hitâb imiş, eyitdi: "Her mahlûkât [u] mevcûdâtın ve binâ-yı imârâtın yâ derûnu yâhûd bîrûnu güzel olup iki güzellik bir yerde olmaz. Ammâ bu câmi‘in derûn [u] bîrûnu eyle şîrînkârlık üzre binâ olunmuşdur. Cemî‘i Frengistân'da dahi böyle bir ibret-nümâ ilm-i hendese üzre kâmil ve mükemmel binâ görmedik" deyüp pesend hezâr ahsend etdiler.

[258b]

sez hod-ne **avladıŋız**

--

ne le şeke gadid-nereye **gitdiŋiz**

[269a]

"Bre bî-dîn mel‘ûnlar, niçün sulha mugâyir iş işleyüp limanınıza bizim gemilerimiz alan düşmanları, gemilerimiz ile limanlarınıza ***[269a]*** **koduŋuz**. Ecdâd-ı ızâmım Süleymân Hân sulhu böyle midir?"

[293a]

Ma‘mûr köydür. Cümle ahâlîsi Ekrâd-ı Şuşik'dir. Kal‘a-i Şuşik sol cânibimizde sarp kayalar üzre nümâyân olup "**safâ geldiŋiz**" deyü yedi selâm topu atup me’kûlât [u] meşrûbâtlarından vâfir hedâyâları yeni beğ cânibinden geldi.

[347b]

Haseki ve Çavuş berk-i hazân-misâl dir dir ditreyüp kapunun eşiğin bûs edüp saff-ı na‘lde ayak üzre karâr etdiklerinde paşa eydür: "Bre kâfirler! Ol mazlûm Murtazâ Paşa'yı niçe **katl etdiŋiz**. Ben hod sizin cemî‘î esbâblarınızı ve eğer ve teğeltilerinizi aramış idim.

[351b]

Tekye-nişîn ve paşa imâmı ve niçe paşalı bu ibrîğin bu kadar seneden berü mâl-â-mâl durduğuna hayrân kalup türbedâra ve sâ'ir fukarâlara yemîn verdiler kim "Siz bu ibriğe su **komadıŋız** mı?" deyü yemîn etdirdiler.

3/[92b]

sağ tarafımızda bir bâğ içre dörd atlı dahi zâhir olup ellerindeki peştemâller ile üzümleri bırağup dalkılıç üzerime gelüp elimiz kaldırmağa iktidârımız olmayup atdan aşağı ser-nigûn edüp sekiz huddâm-ı memlûkümüzün dördü firâr edüp dörd ile bu hakîri dest-ber-kafa kayd-bend edüp altımda kısrağa bir süvâr olup hakîri bir âhir ata bindirüp gulâmlarımla derbeste. "Aşın beğe götürelim! Yok öldürelim! Yok uryân edüp âzâd edelim!" deyü niçe gûne güft [u] gû etdiler. Hakîr eytdim: "Gâzîler bu kadar mâlım ve gulâmlarım **aldıŋız**. Allah aşkına olsun cânıma kıyman!" dedim. Biri eyitdi: "Bre mâlın kim aldı?

3/[93b]

orman içre seyishâneleri bulup dörd aded memlûkumla Çomar önüne getirüp hamd-i Hudâ ol mahalde iki seyishâne yükü mâlımı dörd gulâmımla teslîm edüp ***[93b]*** hakîrin esvâbın alan yiğitlerin sekizin de önüne getirüp eydür: "Bre kahbeler! Ahşam çadırlarda niçün Ocağ'a söz atup la'net okuyup sabâhısı kaçup bu yiğit ile döğüşüp iki seyishâne **mâlın aldıŋız** ve ardınızca varan silâhdaşlarınıza kılıç kaldırup Çömez Hüseyin'i **pâreleduŋiz**" dedikde "Eyle olur beğim yigitlikdir.

3/[174b]

Kapudan Kara Murâd Paşa Yeniçeri ocağına fitne âteşin bırağup "**Gördüŋüz mi** kırk bin tüfeng-endâz ile sizi kırsa gerek!" deyü İslâmbol içre niçe kerre yüz bin gûne güft u gûy-ı dürûğu sahîh kîl u kâller olarak cümle erbâb-ı devlet mest-i devlet iken mest [ü] medhûş sergerdân u hayrân u giryân gezerlerdi.

3/[176a]

"Bre ümmet-i Muhammed, şu eşkâlde bir torlak u parlak u mudallak ışık-ı âşık **göndüŋüz mü**?"

3/[176b]

Ba'dehû bevvâblardan su'âl etdim ki "Bre cânım paşanın odası kapusu önünde elinizde deyeneklerle **âmâde ediŋiz**. Bu dervîş paşanın savma'asına niçe girdi, görmediŋiz mi?" dedim. Cümle, "Görmedik!" deyü yemîn etdiler.

3/[178a]

Yine ol gün Murâd Paşa'ya başdarde-i hümâyûn ile Üsküdar'a geçmek fermân olunup yedi pâre kadırga ile başdarde-i hümâyûn Üsküdar'a geçince hemân Murâd Paşa Yeniçeri ocağına sûret-i hakdan görünüp eydür "**Gördüŋüz mü** yeniçeri askerine ne edecekdir. Erzurûm'da Abaza Paşa yeniçeriyi Kör Hazînedâr'a ve bu İpşir'e niçe kırdırdıysa şimdi sizi dahi kırk bin sekbân u sarıcasına ve elli bin atlısına kırdırup Sultân İbrâhîm kanı havfın alsa gerek.

3/[182b]

Hemân İpşir Paşa, Kara Hasan Paşa'ya ve Kürd Kara Mehemmed Ağa'ya eydür "Allah belânız versin, şöyle bir halîm vezîri Van gibi bî-fâ'ide eyâlete **gönderdiŋiz**.

Çokluk II. Kişi Olumsuz

[362a]

Mektûblara nazar olunsun" deyü hatm-i kelâm etdükde "Tiz dîvân efendisi Halîl Efendi'yi çağırıŋ" dedikde Halîl Efendi hâzır olup mektûbu mahfîce tilâvet edüp cümle hâtır-nişân etdükde "Bre Evliyâ Çelebi! Ne çok askeriniz var, ya Engürü kal'asına niçe **kapanmadıŋız**.

3/[42b]

Ol ân ipe yapışup ankebût-vâr urûc edüp oğlanların yanına varınca dal satur olup "Ben size inün aşağı demez miydim? Niçün **inmediŋiz**. Ey ümmet-i Muhammed sizi Hudâ'ya ısmarladım. Ündülüs diyârına bize yol göründü.

3/[85b]

İskender hükemâlarından Filikos (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) katına kığırup eydür: "Bu kadar zamân benim yâr-ı gâr [u] nedîmlerim idiŋiz, benim karnlarımın veca'ına bir ilâc etmeğe kâdir **olmadıŋız**. Dâ'-i devâ, Cenâb-ı Allah'ın cennet nehirlerinden oldu.

3/[99a]

"Mâlları ile bir alay ehl-i hizmet, bî-garaz müselmân ve ehl-i ırz [ü] bî-hırs âdemler! Hasan Ağa'dan **ibret almadıŋız mı**? Mîrîye yetmiş kîse vermişken mü'ebbed hizmetin elinden alup nâ-müstahakka verüp ol dahi zabt etmeğe havf edüp

hizmet-i pâdişâhî meydânda kalup göz göre bir adamı Celâlî etdiŋiz şimdi bu Hanifi Halîfe'den ne istersiŋiz.

Çokluk III. Kişi

[7b]

Hemân Hazret tebessüm edüp *"Şefâ'atî ve seyâhatî ve ziyâretî ve Allâhümme yessir bi's-sıhhati ve's-selâme"* deyüp Fâtiha **dediler.**

--

Ve câmi'den çıkup **gitdiler.**

[10b]

Mâbeynehümâda yedi kat germe kal'a dîvârı **binâ etdiler.** Her dîvâr mâbeyninde yüzer zirâ' arîz handak-ı amîkler **inşâ etdiler.**

[22b]

Bunlar anlardır ki gelüp ***gitdiler***

Gelüben işbu fenâda ***nitdiler***

[29b]

yetmiş beş Ramazân-ı şerîfinin sıyâmın anda edâ ederken ba'zı söz anlar tevârîh-şinâs papaslar ile ülfet ederken esnâ-yı kelâmda Âl-i Osmân devletin söyleşerek Fransa Cem Şâh'ın ahvâlâtların su'âl etdim**,** anlar **eyitdiler.**

--

"Ve hâlâ Cem Kıral, Paris şehrinin hâricinde bir bâğ-ı İrem-misâl mesîregâhda bir kubbe-i zeberced [ü] mînâ içinde medfûndur ve cemî'i müselmân tevâbi'leri ve gayr-ı üsârâları anda defn ederler" deyü **nakl etdiler.**

[30b]

Ve bir puta heki **dediler**. Hâsköy tarafına koyup şimâlden ok **atdılar**.

[62b]

Ve itmâm buldukda yüz güğüm gülâb ile derûn-ı câmi'i **gasl eylediler.**

[66a]

Âhir bir gün gördüm ki Erzurûm altına gelüp meks ettükde amân vermeyüp ol ân rûz-ı rûşende askere amân vermeyüp ol sâ‘at cümle askeri metrislere koyup aç kurd koyuna sarılır gibi sarılup gûyâ ciğerime **yapışdılar**.

[165a]

Bunların kan dökdüğü şehirden tâ‘ûn çıkmaya gelmişdir. Ol havfdan kanarahâneler sâ’ir diyârlarda şehirlerin hâricinde olur bir alay kanlı kirli menhûslardır. Ammâ biz dâ’imâ İslâmbol'u cemî‘i hubûbât ile ganîme ederiz" **dediler**.

[261b]

Ve top u tüfenk sadâsı munkatı‘ olup ancak ümmet-i Muhammed destinde şemşîr-i âteş-tâb kalup yedi buçuk sâ‘at-i nücûmî derûn-ı kal‘ada küffâr-ı hâksâra eyle satûr-ı Muhammedî urdular kim gûyâ aç kurd koyun kırar gibi **kırdılar**.

[272b]

Ve bu kal‘a feth olduğunun altıncı günü küffâr-ı hâk-sârın Venedik donanmasıyla altı pâre Malta ve altı pâre Duka ve altı pâre Papa gemileriyle cümle yüz pâre kefere ve fecere gemileri ejder-i heft-ser gibi kal‘aya imdâd **geldiler**, **Gördüler** kim kal‘anın limanında Âl-i Osmân donanması mâl-â-mâl olup liman önünde cümle deryâ beğleri ve cümle Cezâyirli âmâde dururlar.

3/[87b]

Hakîkî Ermenîlerden su’âl etdim Hazret-i Yahyâ'nın ammîsidir **dediler**. Urûm Nasârâlarından su’âl etdim Hazret-i İsâ aleyhisselâmın on iki havâriyyûn halîfesi var idi. Anlardan (---) havâriyyûndur **dediler**.

3/[128b]

Andan yine mü’eddebâne taşra çıkup fukarâ meydânında yüz elli mikdârı pîr ü cüvân cân-ı cânânları ile öpüşüp görüşüp hakîri **posta geçirdiler**.

3/[178a]

Ocak halkının cân başına düşüp "İşte cümle İslâmbol'a **geçdiler** ve niçe bini geçerken izdihâmda **gark oldular**, bu Allah'dan revâ mıdır ve sultânımın buna rızâsı var mıdır.

3/[180b]

Andan dergâh-ı âlî müteferrikagânları **ubûr etdiler** kim her biri birer Minkâle-i mîr-i mîrân-misâl **ubûr etdiler.**

Çokluk III. Kişi Olumsuz

[61a]

"Netîce-i kelâm Hotin gibi sarây-misâl kal'ayı bana feth etdirmediŋiz" deyü Osmân Hân dilgîr olup İslâmbol'dan Şâm'a ve Mısır'a gidüp anda karâr etmeğiçün tuğlar Üsküdar'a çıkmışken kul gulû-yı âm edüp Osmân Hân Ağakapusu'na dahil düşdü ve anda **kabûl etmediler.**

[84b]

Cümlesinin kelleleri ve kapudanları ve hınto arabaları ve cebehâneleri cümle alay-ı azîm ile Der-i devlete gönderilüp bu Seydî gazâsı aslâ minnete geçmeyüp mukâbelesinde bârekallâh bile **demediler.**

3/[130a]

Ba'dehû bu acûzenin yanına yedi aded sıbyân, gulâm, bintân-ı nâresîdeler gelüp acûzenin cânib-i erba'asına cem' olup çağıl çuğul Bulkarca söyleşüp âteş başın ihâta etdiler. Hakîre aslâ bir yer **komadılar**.

2.3.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman Türkçede *–mIş* sıfat-fiilinden gelen *–mIş* ekiyle sağlanmaktadır. Bu ek ile çekimlenmiş fiillerde fiilin gösterdiği hareket içinde bulunulan zamandan daha önce gerçeklemiştir; ancak konuşur bu hareketin gerçekleşmesine şahit olmamış, görmemiştir.

Toprak öğrenilen geçmiş zamanın hem zaman hem de hareket ifade eden bir özellik gösterdiğini belirtmektedir. Toprak zaman olarak görülmeyen geçmiş zamanda yapılan bir hareketi haber verdiğini, hareket olarak ise geçmişte olan ve konuşanın önünde cereyan etmeyen hareketi anlattığını söylemektedir (Toprak 2005: 233).

Korkmaz öğrenilen geçmiş zamanın *–mIş/-mUş* sıfat-fiilinden geldiğini belirterek, fiilin karşıladığı iş, oluş veya kılışın içinde bulunan zaman diliminden

daha önce gerçekleştiğini; ancak konuşanın bunu görmediğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren şekil ve zaman kalıbı olduğunu söylemektedir. Korkmaz görülen geçmiş zaman ile öğrenilen geçmiş zaman arasındaki farkın gerçekleşen olayı görüp-görmeme, bilip-bilmeme ve duyuma dayanma noktasında toplandığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 599-600).

Karaağaç görülen bir öğrenilen geçmiş zamanın kesin bir zaman olmasının yanında gerçekleşen olma ve yapmanın dil kullanıcısı tarafından bilinmeyip sonradan öğrenildiğini bildirme işlevi olduğunu söylemektedir (Karaağaç 2012: 366).

Serebrennikov ve Gadjieva Türk yazı dillerinde öğrenilen geçmiş zamanın (*perfect*) ve uzak geçmiş zamanın (*plus-que-parfait*) çeşitli zaman kategorilerine ait olsa da (*perfect belirsiz geçmiş zamandır, plus-que-perfait nisbi veya belirlidir*) onların aynı yerde tahlil edilmesi gerektiğini düşünür. Öğrenilen geçmiş zaman Serebrennikov ve Gadjieva'ya göre mazide gerçekleşen hareketin sonucunu ifade etmektedir. Bu zamanın Türk yazı dillerin farklı şekillerde kurulduğunu belirten araştırmacılar çalışmalarında bu kuruluşları göstermektedir. Araştırmacılar Oğuz grubu dillerinde, Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde *–mış Ekli Sıfat-fiil+Birinci Kategori Şahıs Ekleri* biçiminde bu zamanın kurulduğunu belirtmektedir (Serebrennikov-Gadjieva 2011: 162-163).

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin etimolojisi ile ilgili görüşler Kuznetsov'un çalışmasında ve Toprak'ın çalışmasında toplu olarak verilmiştir. Nemeth, Bang ve Brockelmann ekin *–m* ve *–ş*'li fiil isimlerinden oluştuğunu söylemektedir. Kuznetsov, Kononov ve Ramstedt'in ekin etimolojisi ile ilgili düşüncelerini vererek onlara katılmadığını söyler. Kononov *–m+-iş* şeklinde açıklarken, Ramstedt ise –ba, -bi (Tunguz-Mançu dillerindeki geçmiş zaman morfemi)+-ş (s) (topluluk, çokluk morfemi) biçiminde açıklamıştır. Kuznetsov ise ekin (-miş<-biş<biş<bi iş<bir iş) şeklinde bir etimolojiye sahip olduğunu söylemektedir (Toprak 2005: 233; Kuznetsov 1997: 210-211).

Tüm bunlardan sonra Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde öğrenilen geçmiş zaman çekiminin *–mIş* ekiyle yapıldığı görülmektedir. Kartallıoğlu, çalışmasında XVII. yüzyıl eserlerinin ses özelliklerini incelediği bölümünde –mIş ekinin "Delâ'il-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâ'il-i Fütüvvet-i Ahmedi" adlı

eserde yuvarlak tabanlardan sonra yüzde doksan altı oranında uyumlu olduğunu söylemektedir. Bu ekin eserde yuvarlak tabanlardan sonra görülen uyumlu şekillerinin ekin tarihi gelişimi açısından çok önemli olduğunu belirten Kartallıoğlu, yuvarlak tabanlardan sonra uyumun başladığını söylemektedir. Kartallıoğlu'na göre bu uyumu eserin yazılış tarihi olan 1674'ten daha geriye götürmek mümkündür. Seyahatnâme'de ekin düz ünlülü olduğunu belirten Kartallıoğlu, buna rağmen XVII. yüzyılda ekin dudak uyumu hususunda bir düzensizlik içerdiğini söylemektedir (Kartallıoğlu 2011: 137). Aynı şekilde Develi de eki düz ünlülü olarak değerlendirmekle birlikte, bu dönemde karşılaşılan yuvarlak ünlülü örneklerden hareketle yazıya henüz geçmemiş bir uyum sürecinin varlığından söz etmektedir (Develi 1993: 41-42). Seyahatnâme ile çağdaş diğer eserler ele alındığında bu dönemde ekin yuvarlak ünlüler ile birlikte dudak uyumuna tabi olduğu görülmektedir. Bu dönem imlasının sesleri tam anlamıyla belli etmeyen yapısı Seyahatnâme'de de kendisini göstermiş mevcut olan uyum kendisini gizlemiştir. Bu çalışmada Dankoff, Kahraman, Dağlı, Kurşun tarafından yapılan çalışma incelendiği ve dönemin diğer eserlerinde bu uyum görüldüğü için ek düz ve yuvarlak ünlülü olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda ekin XVII. yüzyılda gelişim sürecini sürdürdüğü ve Türkiye Türkçesine benzer bir kullanılışa sahip olduğu düşünülmektedir.

Teklik I. Kişi

Evliyâ Çelebi aşağıdaki örneklerde aslında bilinen geçmiş zamanı kastetmektedir; ancak ifade biçim olarak öğrenilen geçmiş zaman çekimindedir.

[7b]

"Şefâ'at yâ Resûlallâh" diyecek mahalde hemân "Seyâhat yâ Resûlallâh" **demişim**. Hemân Hazret tebessüm edüp *"Şefâ'atî ve seyâhatî ve ziyâretî ve Allâhümme yessir bi's-sıhhati ve's-selâme"* deyüp Fâtiha dediler.

[358b]

Ol sâ'at hâb-âlûd olup eyle **gark-ı arak olmuşum** kim esbâblarımdan taşra ter çıkup mukaddemâ yine vâkı'amda gördüğüm gibi Er Sultân'ı evvelki eşkâliyle

görüp selâm verdi ve aleyk alup eyitdim: "Sultânım! Bana vesîle gönderdiğin âdemi yitirüp bî-vesîle kalıp kapuna geldim. Beni teh-dest koma" dedim.

--

Bu niyyete el-Fâtiha deyüp Fâtiha-i şerîfi tilâvet edüp dest-bûs ederken türbe-i pür-envâr kapusundan bir kütürdü kopup "Ya bu türbenin türbedârı yok a" derken hâbdan bîdâr olup Er Sultân'ın sandûkası sûfu altından çıkup mest [u] medhûş sır sıklam tere **gark olmuşum.**

3/[30a]

Şimdiki hâlde bu istiskâ va‘zına nûr-ı didem cân-ı azîzim Abdülgafûr Çelebim kürsiye çıkup va‘z u nasîhat etsün' buyurduklarında Gafûrî Efendi Üsküdar minberine çıkup du‘â edüp semâdan bârân-ı rahmet nâzil olup Üsküdar ve İslâmbol üzre zulümât-ı nühûset ref‘ olup âlem münevver oldu" deyü bu vâkı‘ayı şeyh Halîl Efendi bu uslûb üzre Murâd Paşa'ya nakledince Murâd Paşa eydür "Vallahi Efendi, geçen gice ben dahi vâkı‘amda bu İslâmbol'da ehlimi talâk-ı selâs ile mutallaka edüp Hamâ şehrinde te’ehhül edüp kubbeli sarâylar ve câmi‘ler **binâ etdirmişim**. İnşâallah hayr ola" deyüp Halîl Efendi'ye vâfir ihsân [u] in‘âmlar edüp Halîl Efendi'nin hayr du‘âsın alır.

3/[123a]

Beyt:

Hummâ elemin çekdim yok zerrece dermânım
Himmet ediŋiz bize [de] Akyazılı Sultânım

deyü bu ebyâtı terennüm edüp ser-i sa‘âdetleri tarafında vech-i dîvâra celî hatt ile tahrîre cür’et edüp ol ân sanduka-i şerîfinin yeşil sûf sütrinin altına girüp "Dahl yâ aziz!" deyüp girince Hudâ âlim u dânâdır, bu abd-i kemtere bir nevm ârız olup **hâb-âlûd olmuşum.**

Teklik I. Kişi Olumsuz

[319a]

Ammâ hakîr kal‘a-i Zekim'i görmedim, ammâ Kâht kal‘ası sahrâsından güzer ederken kal‘a-i Kerîm'i görmüşüm, lâkin ana dahi **girmemişim**.

3/[18b]

Bunun emsâli niçe yüz yaylaları Rûmeli'nde seyr [u] temâşâ etdik ammâ Erzurûm'un Bingöl yaylası gibi Adana'nın bu Ramazânoğlu yaylası gibi yaylağ-ı azîm **görmemişim**.

Teklik II. Kişi

[7b]

"On iki imâmın destin **bûs etmişsin**, dünyâda hümâm olursun.

--

Aşere-i Mübeşşere ellerin **öpmüşsün**, dâhil-i cinân olursun.

[37b]

Hemân Gülâbî Ağa yine yeniçeri âşcısının girîbânın alup yine ricâ ve temennâya başlar. "Bire var âdem, sen **ma'tûh olmuşsun**, ben senin dediğin âdem değilim, var benden şerrin def' eyle" deyüp bilâhire Gülâbî Ağa'ya bir kötek çeker kim fakîr ihtiyârı sâ'ir temâşâcılar yeniçerinin elinden halâs ederler.

[178b]

"Sus yemîn etme, ya bu ardındaki boğça nedir kim bu kadar kuyruk yağı **saklamışsın**" deyü latîfe ile ubûr ederler.

[181a]

Ba'dehu bâzârbaşı ve muhtesib ağa kethudâsı (---) (---) (---) at başları berâber ubûr ederken muhtesib ağa ***[181a]*** kethudâsı bir kaç âdemi huzûruna kul oğlanları getirüp "Eksik meyve **satmışsın**" deyü alayköşkü dibinde falaka deyenek deyüp (…)

[338b]

Ve ertesi gün der-i devlet tarafından Tokmak Haseki nâm bir ulak-ı kolak-ı solak yelerek gelüp bir emr-i şerîf getirüp "Sen ki, vezîrim Mehemmed Paşasın! Mukaddemâ selefin Süleymân Paşa, kızılbaş-ı bed-ma'âşın ısyân [u] tuğyânın arz etmeğile seni eyâletin askeriyle Revân derneğine me'mûr etmişdim. Batîu'l-harekelik edüp gitmeğe **tekâsül etmişsin.**

[350b]

Paşa eyitdi "Ya bize Diyârbekir eyâletin **getirmişsin,** kani emirler"

[352a]

"Seni biliriz. İmâm sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aşı getirmiş, kabul edüp **aşamışsın.**

[369b]

Safâ geldiŋ, hoş geldiŋ, hamd-i Hudâ boş gelmediŋ. Er Sultân tarîkında **er köçeği olmuşsun**. Bizi hayr du'âdan unutma" deyü hakîre Bismillah ile sûre-i *Elhâkümü't-tekâsür*'ü üç kerre okudup hâbden bîdâr olup (…)

3/[101b]

"İlâhî! Bu husûsda Melek Ahmed Paşa mecbûr u mağlûb u bî-günâhdır. Ammâ ey Pâdişâh-ı Kahhâr beni Kahr ismine **mazhar etmişsin.** Takdîrinde ezelü'l-âzâlde alnıma kilk-i kazânı böyle **tahrîr etmişsin**. Umarım sen pâdişâh-ı Kahhâr'dan kim benim katlime sebeb olanları ân karîbu'z-zamân benim gibi katl edesin."

3/[143b]

Âhir-i kâr niçe yüz leylek karga yavruların katl edüp andan leylek anaya "Sen veled-i zinâ evlâd **kazanmışsın**" deyü minkar üşürüp pâre pâre edüp alâ mele'i'n-nâs câmî' sütûhundan aşağı pârelerin bırağup bir gûne laklak sadâsı dahi ederek laklak babaya bir laklak vâlide eş verüp cümle murglar âşiyânlı âşiyânına pervâz urup gitdiler.

3/[147b]

Hattâ Süleymân Hân Budin gazâsına giderken "Lala iyi köprü **binâ eylemişsin**. Bize ihsân ederseŋ geçüp gazâya gidelim" dedikde pîr-i fânî ebleh-i dihkânî eydür: "Pâdişâhım! Allah gazânı müyesser ide. Avdetde geçen guzâtın ***[148a]*** savâbı pâdişâhımın olsun."

Teklik II. Kişi Olumsuz

[360b]

İpşir Paşa oğlum bu ahvâli istimâ' edüp mektûb-ı dürerbâr gönderüp buyurmuş kim 'benim efendim ve peder-i azîzim, Allah senden râzî ola. Ehlimi **vermemişsin.**

Teklik III. Kişi

[17a]

her pâdişâh-ı hâkimden ol kadar makbûl [u] mu‘teber reng-â-reng ahcâr-ı zî-kıymet taleb edüp geldikde Atmeydânı sahrâsında dağlar gibi yığılup tamâm oldukda hisâb [u] kitâb etdiler üç kerre yüz bin seng-i gûnâ-gûn **gelmiş**.

[17b]

Ve Yanko ibn Mâdyân'ı tasvîr edüp serîr-i âlî üzre elinde bir müdevver halka ile **timsâl etmiş** kim meselâ cihângîr olup dünyâyı feth edüp halka-misâl elime aldım **remzin etmiş** ve yüzün cânib-i şarka **nâzır etmiş**.

[40a]

Ve mezkûr havz-ı latîf üzre üstâd-ı kâmil kemâl-i ma‘rifetin ayân u beyân etmeğiçün sarı pirincden bir gûne şebeke kafes **örmüşdür** kim bu dahi makdûr-ı beşer değildir.

[42a]

Bu hareminden hâ{ric} serâpâ gûnâ-gûn dıraht-ı müntehâlar ile **müzeyyen olmuşdur**.

[44b]

Üstâd-ı mermer-trâş cümle taşları birbirlerine eyle **imtizâc etdirmiş** kim her hacerin mâbeynlerin değme âdem fark edemez.

[45a]

Ammâ ba‘zı taşlar şiddet-i hârdan ve berf [ü] emtârdan fenâ bulup ziyâsı **mahv olmuş.**

[80b]

Pâdişâh eyitdi: "İpşir lalam bir kerre Van'a **hâkim olmuş**. Yüz bin guruş hâsıl olur" dedi.

[98b]

Âhir azîz Nûrü'l-hüdâ'ya bâzâr ta‘âmı yedirüp mükâşefeden **men‘ etdirmiş**

[103a]

Ve bir târîhde ibtidâ İslâmbol’da merhûm olan pâdişâh bu Selîm-i Sânî'dir **demiş**. Ammâ galat nakl **eylemiş**.

[115a]

"Sultânım, Çelebi'nin vâlidesi borçlu olup haps etmişler ıtlâkın ricâya **gelmiş**"

[134a]

Ve hâs u beyâz pembe-misâl sünger gibi göz göz pişmiş Tophâne somunu, Sabanca somunundan ve Amasiyye Lâdiki ekmeğinden lezîzdir kim bu kârhâne sâhibi Îsâ Çelebi'ye bir dervîş du‘â edüp bir **vefk vermiş**, ol zamândan berü Îsâ Çelebi'nin vefk-ı murâdı üzre felek müsâ‘ade edüp ekmeği cihân-ârâdır.

[146b]

Selîm-i Evvel Mısır'ı feth etdükde Mısır'dan fîl kadar beledî sarı ve kırmızı ve dargıl ve gûnâ-gûn alaca sığırlar getirüp bu dağda **komuşdur**.

[170a]

"Bire meded benim cürmüm nedir kim Hazret-i Osmân benim hakkıma **katl fermân eylemiş**?"

[171a]

Ammâ bir tevârîhde gördüm ibtidâ İblîs cennetden (---) diyâra kadem basdıkda [sol] ayağı basduğı türâbdan hâsıl oldu ve soğan, sağ ayağı basduğı yerde hâsıl oldu, **demiş**.

[179a]

Murâd Hân buyururlar kim, "Gidilerin bu vakitde pâdişâhâne zevk etdiklerine reşk etdim. Ceddim Süleymân Hân, âh kırk gün yeniçeri ağası olsam **demiş**.

[182a]

Ammâ *Tuhfe* nâm târîhde **yazmış** kim tüfengi ibtidâ yine Hazret-i Dâvûd demirden îcâd edüp iki tarafı delikli olup ağzı ile üfleyüp içinde toprak dâne ile muzır vahşî kuşlara atup sayd ederdi, ba‘dehu Cemşîd bârûdu te’lîf edüp bârûd ile atdı, deyü *Târîh-i Tuhfe'*de hakkâ ki tuhfe **yazmış**, gûyâ sikkeyi mermerde **kazmış**. Ba‘dehu tüfengciyânlar demirden **düzmüş**.

[198b]

Pîrleri Şeddâd'ın Bağ-ı İremin nakş eden Şemr-i Ahîm'dir, Kıbtî tevârîhlerinden bu Şemr içün peygamberdir deyü **yazmış**.

[209b]

Niçe cânı esîr etmiş bir Yahûdî-pîçe idi, bir heccâv âşıkı küstâhâne böyle **demişdir**. Müfred:

Bir Yahûdî-pîçe'ye dîn aşkına zerk eyledim

Âferîmler eyleyüp şeytân tahsîn eyledi,

demiş ammâ nehnü **yemiş**.

[253a]

Balıkçı bunlardan akçe isteyüp uryân âdemde akçe olmamağla balıkçıya kefîl **vermiş**. Balıkçı "Balık emîni kefîl ve yemîn almaz, hemân akçedür" deyince "Bre âdem, işte şu âdemler şâhid olsun imanım sana verdim" dermiş. Balıkçı da "Ben, kendim namâzlı îmânımdan bezdim, al benimki de senin olsun" **demiş**. Bu gûne hapsi balığı latîfeleri Tarabefzûn şehir oğlanları zurefâsı mâbeyninde darb-ı mesel olmuş latîfeler vardır.

[259a]

Hakîr bu Anapa kal‘ası limanında Gönye yeniçeri ağasıyla yatarken Karadeniz'den donanma-yı hümâyûn nümâyân olup rûy-ı Bahr-i siyâh bâdbân-ı keştî ile **zeyn olmuş.**

[307a]

Zamân-ı kadîmde kend-i azîm imiş, Moğol kavmi **harâb etmiş**. Ba‘dehû Sultân Murâd-ı Râbi‘ Moğol'dan ziyâde **harâb etmiş**.

[351a]

Hulâsa-i kelâm bu fezâda on gün lokmacılık edüp Varvar Paşa'dan tatar gelüp "Benim oğlum! Gâfil olma sakın dahi asker cem‘ eyle. Hemân nevrûz-ı sultânî olup hevâ küşâde olunca Âsitâne'ye azîmet edüp cenâb-ı şerîfiniz ile yine haberleşüp müşerref oluruz" **demiş**

[360b]

İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ‘at durmayup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek biri birimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında cem‘ olavuz ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i livâlar ile yek-dil [ü] yek-cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürğu bir akçeye alarak Âsitâne-i sa‘adet tarafına varup murâfa‘a-i şer‘ olavuz", deyü eblehâne mektûblar **tahrîr eylemiş.**

3/[75a]

Kapunun atabe-i ulyâsı üzre târîhi budur:

Netîce-i kelâmı Kılıç Arslan b. Mes‘ûd

Sene tis‘a ve sittîn ve hamse-mi’e demiş

Ve niçe satır târîhler **yazmış**. Hakkâ ki sikke-i mermerde **kazmış**. Ammâ mürûr-ı eyyâm ile rûzgâr-ı zorkâr-ı felek niçe yerlerin **bozmuş.**

3/[122a]

Sene (---) târîhinde Köprülüzâde Ahmed Paşa Kethüdâsı Ebü'l-hayr İbrâhîm Ağa çârsû içinde iki başı dervezeli ve kârgîr kiremit örtülü bir şâhrâh üzre yüz aded dekâkîn-i nev-binâ bir bezzâzistân inşâ edüp şehre **şöhret vermiş.**

Teklik III. Kişi Olumsuz

[127b]

"Ben anın karnındakin kârhâne sâhibine emânet verdim, tîz ehlimin kabrin bana gösterin" deyüp derhâl kabrine varup kulak dutar, görse bir ma‘sûm sadâsı istimâ‘ olunup derhâl gûrun kapağın açup görse bir cân-pâresi vâlidesinin sağ memesin emer, aslâ **çürümemiş.**

3/[167b]

Ve ol ni‘met-i nefîse matbah-ı Keykâvûs'dan berü eyle ni‘met-i lezîz **pişmemiş**.

Çokluk I. Kişi

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme’de biçim olarak öğrenilen geçmiş zamanın çokluk birinci kişilerini kullanmıştır. Bu yapılar –mIşIz biçiminde görülmektedir. Ancak Evliyâ Çelebi bu biçim özelliğinin ardında çokluk birinci kişisini değil teklik birinci kişisini kastetmiştir. Bununla birlikte bu kullanımlarda her ne kadar –mIş eki kullanılsa da fiilin bildirdiği zamanın öğrenilen geçmiş zamandan ziyade görülen geçmiş zamana atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

[28b]

Mezkûr Fransa kıralı kızının sergüzeşt [ü] serencâmların anların nakl-i sahîhinden istimâ‘ edüp **tahrîr etmişizdir.**

[124b]

Hamd-i Hudâ hakîr anda fakîrâne çok **ibâdet etmişiz.**

[220b]

üzre bir leyle-i mübârekede günc-i mihnethânemde hâb-âlûd iken bizzât Hazret-i Risâlet-penâhı rü'yâ-yı sâlihimde görüp dest-i şerîflerin bûs edüp "Şefâ'at yâ Resûlallah" diyecek mahalde "Seyâhat yâ Resûlallah" **demişiz.**

Bu örneklerde Evliyâ Çelebi'nin üslûp olarak farklı bir yapı kullandığı görülmektedir. *–mIşIz* eki ile teklik birinci kişi kastedilirken zaman olarak da görülen geçmiş zaman bildirilmektedir.

[59a]

Hamd-i Hudâ kim böyle bir azîmü'ş-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb asrında **vücûda gelmişiz.**

[79b]

Hâk-i İslâmbol'da Tophâne şehrinde vücûda gelüp üç yaşına bâliğ iken Abaza diyârında (---) nâm aşîretde süd vâlidesinde perveriş bulup on beşine bâliğ iken bu hakîrin vâlidesiyle Sultân Ahmed'e hedâyâ getirüp Melek'i harem-i hâssa alup vâlidemizi pederimize ihsân edüp bu hakîr andan **mütevellid olmuşuz.**

[265a]

Ânî gördük Menkub Kadısı Alî Efendi, deniz mâliki gibi gavvâslık ederek bizim sandalımıza yakın gelüp gûyâ Cenâb-ı Bârî yârı kılup kudret eliyle Alî Efendi'yi bizim sandala koyup on kişi olduk. Yine Yâsin-i şerîf tilâvet ederek deryâya su dökerek gideriz ammâ cümlemiz hayât emniyyesinden **me'yûs olmuşuz.**

Çokluk I. Kişi Olumsuz

Aşağıdaki örnekte birinci tekil kişi kastedilmektedir; ancak üslup gereği Evliyâ Çelebi biçimde çokluk birinci kişi çekimini kullanmaktadır.

3/[120b]

Bir tarafında çüriş yağından mum yaparlar. İbret-nümâ cezîredir ammâ zâbihü'l-bakar olduklarından bu kavim aslâ iflâh-ı ber-hurdâr oldukların **görmemişizdir** ve's-selâm.

Çokluk II. Kişi

Aşağıdaki ifadelerden [40b] ve [44b]'de Evliyâ Çelebi saygı gereği makamca kendisinden üstte bulunan kişilere çokluk ikinci kişi biçiminde hitap etmektedir.

[40b]

Beğim şöhret âfetdir. Câmi‘ sahrâda {ve} küşâde olsa ve alçak olsa ibâdete mâni‘ değildir. Senin taşın cevâhir dahi olsa kıymeti yine bir taşdır. Ammâ bu âdem melekden mükerrem, kırk yılda hâsıl olur. Ve nâ-şer‘î kat‘-ı yed edüp **tehevvür etmişsiz**. Bu âdem kârdan kalup şimden gerü kârı cimâ‘ etmek olsa gerekdir.

[44b]

Acem şâhlarından Şâh Tahmâs Süleymân Hân'ın câmi‘den ferâgat etdiğin istimâ‘ edüp tîz bir azîm elçi tedârük edüp bin hemyân mâl ve bir kutu zî-kıymet cevâhir-i gûnâ-gûn ile nâmesinde eyle tahrîr etmiş kim, Mesmû‘umuz oldu kim câmi‘i itmâm etmeğe kudretiniz kalmayup **ferâgat etmişsiz.** Size dostluğa binâen bu kadar mâl-ı hazâyin ve bu kadar cevâhir-i güvâyin(?) gönderdik**.**

[371a]

Mukaddema Zadra ve Girid seferine gidenlere bu yeni çıkan sipâhîler haber gönderdiler kim "Sizlerin esâmelerin tashîh edüp **nişânlı olmuşsuzdur**. Sizleri cümle kırsa gerekdir" deyü haber vardıkda üç bin yiğit bu haberi istimâ‘ edince Silivri'den gemilerle ve atlar ile İslâmbol'a gelüp sepişdiler ve Atmeydânı'nda Şâdırvân ahûru eşkıyâları ile cem‘iyyet-i kübrâ etdiler}.

3/[103b]

Hüseyin Ağa "Bre âdemler! Bu fesâd içün ne **cem‘ olmışsız**. Kadızâde hazretleri bu Ayasofya câmi‘i'nde her cum‘a günü kürsîde va‘z [u] nasîhat edüp, cem‘iyyet memnû‘dur, deyü kahvehâneleri men‘ etdirmedi mi? Ya siz ne **cem‘ olmuşsuz**, dağılıŋ, varıŋ yerlü yerinize. Yohsa şimdi Bâb-ı hümâyûn kullelerindeki toplara âteş edüp vezîr sarâyından hâzır-bâş olan asker iki tarafından sizi çevirirse cümleniz helâk olur."

Çokluk II. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

[8a]

Ve ba‘zı müfessirîn [74] لم يخلق مثلها في البلاد nassından murâd bu kal‘a-i Makdonya'dır **demişler**.

[17a]

Ve mücevvezeli âdemler sûreti var ve bostâncı külâhlı ve yeniçeri keçeli âdemler var, bunlar mutasarrıf olalar işâretin **etmiş**. Ve baykuşlar sûretin edüp harâb ola, alâmetin **göstermiş**.

[33a]

Hükm-i Sultân olmasa hatâ gelmez cellâddan. **demişler**.

[60a]

(…) cemî‘i divelden niçe hedâyâlar gelüp ve cemî‘i diyârın erbâb-ı ma‘rifeti ihsân ümniyyesiyle birer ibret-nümâ eşyâlar ihtirâ‘ edüp getirdiklerinde câmi‘[i] **tezyîn etmişler.**

--

Ehl-i hurdedân, her biri birer Rûm harâcı değer deyü **tahmîn etmişler**

[83a]

Andan sene (---) târîhinde, İnhizâm-ı Dasnik Emirzâ ve ma‘an Celâlî Hanefî Halîfe nâmân celâlîlere Türkmen ağalıkları ihsân olunmaduğundan Vezîr-i a‘zam Melek Ahmed Paşa'ya dilgîr olup Üsküdar'dan hayli asker cem‘ edüp Anatolu'yu nehb [ü] gârete azîmet eyleyüp Hersek Dili'nden deryâyı ubûr edüp râst geldikleri kârbânı gâret edüp Lefke ile Söğüd nâm kasabaların mâbeyninde hayme ve hargâhların kurup **meks etmişler.**

[115a]

"Sultânım, Çelebi'nin vâlidesi borçlu olup **haps etmişler** ıtlâkın ricâya gelmiş"

[131a]

Üstâdlar ana keçe esbâb geymek yolun **bulmuşlar**.

[133a]

[74] *Kur’ân,* Rum 1-3; "Elif, Lâm, Mîm, Rûmlar en yakın bir yerde yenildiler."

Hâlâ ol kuyuyu Sultân Murâd-ı Râbi‘ doldurmak içün Müftî Yahyâ Efendi'ye bî-nukat, "Şu rasadı yıkalım mı?" deyü su’âl buyurup tezkire **yazmışlar**.

[207b]

Sâzendegân-ı tanbûracıyân: Neferât 500, Mar‘aş elinde peydâ oldu **demişler**, avân sâzıdır kim ma‘lûmdur.

[227a]

Bir kaçın sahib-i hâneler kâr içün hâs u âm hammâmları edüp taşradan bâb-ı cedîd **açmışlar**.

[253b]

Evvelâ Zağanos kapusundan taşrada Kavak meydânı, cümle paşalar ta‘tîl günleri askeriyle ol fezâda silâhşorluk edüp cirid oynarlar bir vâsi‘ meydân olmağıla tâ ortasında üç kat gemi direklerin birbirine bend edüp **dikmişlerdir**.

[342b]

"Zağapa Deresi'ndeki defîneye dahme-küşâlık ederken ol mutalsam gencîneden bir âteş zâhir olup Melik Çoban-ı Kırdumân cümle tavâbi‘iyle helâk oldu", deyü **yazmışlar**.

[359b]

Kayaların tahtânîsinde ve fevkânîsinde niçe bin âdemler cem‘ olup kayalar benî Âdem ile pür-nakl olmuş ve aşağı şehr içinde cereyân eden nehir kenarında bir hafta mukaddem soffa ve serîr ve mastabalar **yapmışlar** ve küşâde yerlere hayme ve hargâhlar **kurmuşlar**, bu kadar bin mahlûk-ı Hudâ temâşâya **durmuşlar**.

[362a]

Ol gün konakçı tarafından haber gelüp Köprülü Mehemmed Paşa ve yedi beğlerbeği Osmâncık cisrini ve Sarmaşıklıkayabeli'ni alup meterisler kazup yalçın kayalar üzre azîm taşlar **yığmışlar.**

3/[20b]

Evvelâ Sürmeli yaylada aslâ tâ‘ûn olmaz. Habîb-i Neccâr hazretleri niçe zemân bu yaylada sâkin olup halkı dîne da‘vet etmişdir. Zîrâ peygamberdir **demişler** ve **ihtilâf etmişler**.

3/[35b]

Her bir mağaralara birer hayrât sâhibleri kayalar üzre târîhler de **yazmışlar**, hakkâ ki sikke-i mermerde **kazmışlar**.

3/[76a]

Cemî‘i müverrihler bu şehr-i Sivas'a ümmehât-ı bilâd **demişler** ve sevdâgerân [u] seyyâhân mâbeyninde medîne-i Rûm **demişler**. Acem lisânında Arpaçukuru deyü **tesmiye etmişler.**

Çokluk III. Kişi Olumsuz

[44b]

Üstâd anı hakk edüp yine âsâr-ı haç zâhirdir. Küffâr bu taşa bir milyon mâl verüp **vermemişlerdir.**

[114b]

Garâbet bunda kim bir hırsıza zindânda cellâdlar işkence etseler ibtidâ ol harâmîye büründüğü yutdurup yine ipile ağzından çıkarırken âdemin zehresi ve ma‘îdesi ağzına gelir, harîr büründüğü böyle bir bed şey iken bu dîvâne büründüğü nebât-ı hamavî gibi ekl eder, garîb temâşâdır. Yine böyle iken bu dîvânenin bir merd tebevvül [ü] tağayyuz etdüğin **görmemişlerdir**.

[299a]

Cümle yedi yerde dârü'l-hâdîs-i Nebevî vardır. Lâkin ulemâları ilm-i hadîs ile şöhret **bulmamışlardır**.

2.3.2.3. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman fiilin gösterdiği hareketin, oluşun veya kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve devam etmekte olduğunu gösteren zaman kategorisidir. Bu zaman kategorisinde dilsel dünyada yer alan fiilin belirttiği hareket gerçek dünyada başlamış ve devam etmektedir. Zaman içerisinde şimdiki zaman farklı durumları da belirtir hale gelmiştir.

Şimdiki zaman ifadesi Eski Türkçede geniş zaman eki ile karşılanmaktadır. Bu hususta diğer zamanlara nazaran en fazla biçimsel ve anlamsal değişiklik gösteren zamanlardan birisi şimdiki zamandır.

Bilgegil, "*Şimdiki zaman, bir eylemin ihbar sırasında vuku bulduğunu ifade eder*." biçiminde açıklama yapmakta ve gerçekte ise bazı eylemlerin daha haber verirken bitmiş olduğunu, bazılarının da başlamak üzere bulunduğunu belirtmektedir. Bilgegil, bunlarla birlikte devam halinde olanların da var olduğunu söylemektedir (Bilgegil 2009: 257).

Banguoğlu *şimdiki zaman kipleri* başlığı altında şimdiki zaman biçimleriyle oluşturulmuş farklı anlam özelliklerini açıklamaktadır (Banguoğlu 2007: 464).

Türkiye Türkçesinde bugün şimdiki zamanı karşılayan üç ek bulunmaktadır. Bunlar 1.*–(I)yor,* 2. *–mAktA,* 3.*-mAdA* ekleridir (Korkmaz 2007a: 611). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinde şimdiki zamanı ifade etmede kullanılan temelde iki tip ek bulunmaktadır. Bunlar I. tip şimdiki zaman olarak *–mAdA*, II. tip şimdiki zaman olarak da *–yor* ekleridir. Seyahatnâme'de bunların dışında geniş zaman işaretleyicisi *–r, -Ar* ekleri de kimi durumlarda şimdiki zaman bildirmektedir; ancak bu gibi kullanımlar "*Görünüş"* bölümünde değerlendirilmiştir.

Evliyâ Çelebi, eserde genellikle başından geçen olayları anlattığı, yani geçmişi anlattığı için şimdiki zamanı ifade etmede kullandığı bu iki eke (*-mAdA* ve *–yor*) eserinde sıkça yer vermemiştir. Bu iki ekten *–mAdA* diğer şimdiki zaman eki *–yor*'a nazaran daha sık kullanılmıştır. Evliyâ Çelebi özellikle anlattığı olaylar esnasında başkalarının konuşmalarını aktardığı cümleleri verirken *–yor* ekini kullanmıştır. Olay anı ile konuşması aksettirilen kişinin konuşma anı bu kullanımlarda zamansal olarak örtüşmektedir. Bu da *–yor* ekinin konuşma aktarmalarında daha sık kullanılır olmasının nedeni olsa gerektir.

2.3.2.3.1. I. Tip Şimdiki Zaman: -mAdA

Birinci tip şimdiki zaman *–mAdA* eki ile yapılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki üç şimdiki zaman işaretleyicisinden biri olan *–mAdA* Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde de kullanılmaktadır. Eserin taranan bölümünde bu ek ile yapılmış şimdiki zaman örnekleri yalnızca üçüncü tekil kişi ile görülmektedir.

-mAdA eki, fiilin bildirdiği hareketin, kılışın ve oluşun içinde bulunulan zamanda gerçekleştiğini ve gerçekleşmekte olduğunu bildirmektedir.

Tekin, Kononov'un eserini değerlendirdiği yazısında "*Bu tasnifte müellifin Türkçede tespit ettiği yeni fiil zamanları bilhassa dikkati çekiyor. Bunlar bilginin sürekli şimdiki zaman diye adlandırdığı –maktayım şekli ile yakın gelecek zaman adını verdiği –mak üzereyim şeklidir.*" biçiminde bu bilgileri aktarmıştır (Tekin 1959: 346).

Karaağaç, *–yor* ekinde zaman sınırı genişken *–mAktA* ve *–mAdA* ekindeki zaman sınırının daha dar olduğunu ve zamanda kesinlik bulunduğunu bildirmektedir (Karaağaç 2012: 362).

Korkmaz, ekin *–mA* ad fiillerine *+DA* bulunma durumu ekinin getirilmesi ile oluşturulan şekil ve zaman kalıbı olduğunu söylemektedir. Korkmaz işlev bakımından başlanmış ve halen sürmekte olan bir oluş ve kılışı kesin olarak anlatan bir ek olduğunu belirtmektedir. Korkmaz "sürmekte oluş" özelliğinin ekin içerisinde bulunan ve "içinde bulunma" işlevi taşıyan *+DA* bulunma halinden kaynaklandığını belirterek *–yor* şimdiki zaman ekinin zaman çerçevesinin daha geniş olduğu halde –mAdA ekinin daha dar olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 621).

Ergin, *–mAdA* ekinin fiil isminin lokatifiyle oluşturulduğunu söylemekte ve *–yor* ile çekim olarak belirgin bir farkın olmadığını belirtmektedir. Ergin *–yor* ve *–mAdA*'nın hareketin şimdiki zamanda yapıldığını gösterdiklerini; ancak *–mAdA*'lı şekilde bildirilen hareketin mutlaka başlamış olduğu manasının bulunduğunu söylemektedir. Bu anlam Ergin'e göre ekin içerisinde bulunan lokatif ekinden kaynaklanmaktadır. Ergin'e göre lokatifli bu ek daha belirli, daha kesin bir şimdiki zaman bildirmektedir (Ergin 2002: 297-298).

Koç, *–makta/-mekte* üzerine yazdığı yazısında Türkçede bir yapım ve çekim ekinin birleşmesiyle oluşmuş *–makta* yapısında *şimdiki zaman* ya da *sürekli şimdiki zaman* kavramı veren bir ek olmadığını bunu "kalma durumu eki" –DA'nın sağladığını belirtmektedir (Koç 1998: 490-491).

Özdemir de şimdiki zaman yerine bugün Türkçede "de" haline girmiş mastarlara ek fiil getirilerek yapılan başka bir yapıdan daha bahsederek bunların tam bir *şimdilik* ifade ettiğini söylemektedir (Özdemir 1968: 180).

Türkçede *–mAdA* ekini çeşitli dönemler açısından değerlendiren araştırmacıların bu düşüncelerine ek olarak Evliyâ Çelebi'nin eserinde *–yor* ekine

nazaran *–mAdA* ekini daha sık kullandığını söylemek mümkündür. Evliyâ Çelebi, eserinin niteliği gereği gezip gördüğü yerleri anlatırken gördüğü bir olayın, hareketin, yapmanın başlamış olduğunu ifade etmede bu eki tercih etmiştir. Bu ek ile yapılan şimdiki zamanda olay başlamış olduğundan eserin niteliği ile daha uygun düşmektedir. Bununla birlikte *–yor* ekinin kişi konuşmalarında kullanılıyor, *-mAdA*'nın ise başlamış bir hareketi ifade etmede daha çok kullanılıyor olması *–mAdA*'nın yazı diline daha uygunluğu *–yor*'un ise konuşma diline daha uygunluğu ile ilgili olmalıdır. Keza bu durum *–mAdA* ile ilgili olarak Ergin'in şu ifadeleriyle örtüşmektedir: *"-makta, -mekte ve -mada, -mede'li şekil hemen hemen yalnız yazı dilinin malı olup konuşma dilinde pek kullanılmaz."* (Ergin 2002: 298).

[11b]

"Kıralım devletinde Tuna nehrin avret gibi saçından keşân ber-keşân yedüp Makdonya içinden hâlâ cereyân **etmededir**"

[16b]

Hâlâ ol tılısmın ameli te'sîr **etmededir.**

[18b]

Zîrâ be-emr-i Sânî' kesb-i hevâdan rûz-merre **bitmededir**.

[29a]

Iztırâbı kogil ey murg-ı revân sabr eyle
*Eskiyüp işte **harâb olmada** bu ten kafesi*

[35b]

Ve bu câmi'in enderûn [u] bîrûnunda cümle üç yüz altmış bir kapudur, ammâ yüz bir kapusu bâb-ı azîmlerdir kim anlardan cemâ'at-i kesîre girüp **çıkmadadır**,

[38b]

Bu amûd-ı arak-âlûdun hakkında niçe kıyl ü kâl vardır kim sayf [u] şitâda şeb [u] rûz arakrîz olup **durmadadır**.

[40a]

Ve havz-ı kebîr içre bir mermer musanna' kadehden gûnâ-gûn fevvârelerden âb-ı revândan şâz olup şeb [u] rûz âdem gerdeni-misâl pertâb edüp **cereyân etmededir**.

[42a]

Ve şeb [u] rûz havz-ı azîmin muslukları kapanmayup dâ'imâ **cereyân etmededir**.

[97a]

Ve ba'zı köşelerde müte'addid havz u fıskıyye ve fevvâreler revân olup Selsebîl-i gûnâ-gûnlar cereyân **etmede**. Ve âb-ı tâhiri içre pençe-i âfitâb gılmânlar mâlik-i bahr gibi şinâverlik **etmede.**

[134b]

Hâlâ anıniçün lisân-ı müslimde bu şehre Beşiktaş derler. İlâ-maşâ'allâh ma'mûr **olmadadır.**

[138a]

Ba'dehu Murâd Hân asrında Yeniköy'ü Rûs keferesi urdukda bu Tarabya kavmi bahâdırlar olmağile Kazak ile ceng edüp kâfire bir dâne-i hardal vermediklerinden küffâr-ı dûzah-karâr bu şehri âteş-i dûzaha urup berbâd edüp ba'dehu bu mertebe henüz **amâr olmadadır.**

[141b]

Ba'dehu anların du'âsı berekâtıyla Kanator Kıral şehr-i Üsküdar'ı ol kadar amâr eder kim bâğ-ı behişt olur. Ba'del-feth-i Ebü'l-feth dahi ma'mûr olur. Ammâ zamân-ı Süleymân Hân'da dahi ziyâde amâr olup ilâ yevminâ hâzâ Battâl Gâzî du'âsı berekâtıyla **ma'mûr olmadadır.**

[178b]

Ardı sıra sırık hammâlları üzre gümrükhâne misâli bir kâh-ı Âzerbâycân içre havz u şâzrevânlar tasnîf edüp fevvâreleri pertâb edüp **cereyân etmede.**

[191b]

Bu cümlenin pîrleri ibtidâ Hazret-i İdrîs Nebî'dir. Hâlâ Cennet-i me'vâda ehl-i cennet olacaklara hulle **biçmededir.**

[264b]

Hemân Dede Dayı nâm bir ihtiyâr-ı umûr-dîde keştîbân eydür "Bre dayılar! Ne havfe düşersiz? Hudâ Kerîm'dir. İşte kırıntı ve sağanak **gelmededir.**

[344a]

Ânî gördüm, başı serâmed çam ağaçlarına berâber başı büyük, kolları çınâr-pâre-misâl zeker-i dırâzı elinde bizi kova kova firâr edüp hânemize gelüp ehlim bir

ay havfinden haste-hâl olup günden güne karnı şişüp hamli âşikâre olup kâmil bir seneden sonra bu ma‘sûm vücûda bu eşkâl ile gelüp günden güne başı **büyümededir.**

[349b]

Kuyumcular bu sîm-i hâlisin yüz dirhemine on dirhem mizbâr nühâss-ı hâs ilkâ edüp yine gümüşü âteşden beyâz süd gibi çıkup tamga-yı sultânîye gelir. Tâ bu mertebe hâlisü'l-ayâr sirebresi vardır. Zîr-i zemînde yedi tamardır. Bi-emri Hudâ günden güne kalın damarlar **çıkmadadır.**

[363b]

İşte İpşir oğlum **gelmededir**. Senin paşan onun hakkında bana neler yazar. Al imdi bu mektûbları paşana götür"

3/[24a]

Kendüleri şahâdetinden berü kabr-i şerîfi üzre aslâ kandili şeb [u] rûz sönmemişdir, ilâ mâşâallah. Tekye fukâraları **çerâğân etmededirler.**

3/[41a]

Hâlâ ol mutalsam harâb olup kum deryâsı bu şehri **gark etmededir.**

I. Tip Şimdiki Zaman Olumsuz

Metnin taranan bölümünde I. tip şimdiki zamanın olumsuz çekimi iki yerde kullanılmaktadır. Bu iki kullanım şekil olarak şimdiki zaman *–mAdA* ile çekimlenmiş olsa da işlev bakımdan değerlendirildiğinde şimdiki zamanın hikâyesi biçimindedir. Bu anlamda aşağıdaki örneklerin görünüş bakımından intraterminal bir yapı gösterdiği söylenebilir.

[25b]

Ve yine rûz [u] şeb cânib-i erba‘adan asker-i İslâm'a imdâd ile zahâ’ir gelmede ammâ küffâra bir dâne-i hardal **gelmemede**, zîrâ mukaddem târîh ile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarına kal‘alar binâ olunup mesdûd olmuşdu.

[261b]

Yine bu hâl ile mücâhidîn var kuvveti bâzûya getirüp küffârın mazgal delikleri önüne varanları küffâr kurşum ile helâk edüp sâ‘at-be-sâ‘at asker-i İslâm şehîd olmada, gerü tarafdan imdâd dahi **gelmemede.**

2.3.2.3.2. II. Tip Şimdiki Zaman: -yor

Hem şekil hem de zaman ifade eden eklerden birisi olan *–yor* fiilin bildirdiği hareketin şimdiki zamanda ortaya çıktığını belirtir.

-yor eki Türkçede sonradan ortaya çıkmış yeni bir ektir. Ergin, "*-yor* şimdiki zaman eki *yorı-* 'yürümek' fiilinin *yorı-r* geniş zaman şeklinden çıkmıştır." diyerek ekin etimolojisi ile ilgili düşüncesini aktarmaktadır. Ergin, Batı Türkçesinin başında yorı- fiilinin geniş zamanı ile bağlandığıı asıl fiilin şimdiki zamanını ifade eden bir yardımcı fiil görevi gördüğünü söylemekte ve *gelü yorır, geli yorır* "geliyor"; *gide yorır* "gidiyor" örneklerini vermektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde hep birleşik fiil olarak kullanılan bu ekin Osmanlı Türkçesinde haploloji yoluyla ekleştiğini söyleyen Ergin, *-yor* ekinin bugün vokal uyumu dışında kalmasının ve ek olduğu halde "o" vokalini taşımasının sebebini de kelime kökünden kalmış olmasına bağlamaktadır (Ergin 2002: 296-297).

Ekin temel işlevi şimdiki zaman ifadesi olsa da ek görünüş olarak farklı kullanım alanlarına da sahiptir. Korkmaz ekin, *görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, gelecek zaman* gösterme işlevlerine de sahip olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 614-618).

Johanson ekin XIV. yüzyılın ortalarından itibaren biçimlendirildiğinin tahmin edildiğini söylemekte ancak kendisi bu görüşe katılmamaktadır. *–(I)yor* biçimine dayanan şimdiki zaman ekinin geç bir yenilik olduğunu ve bunun XVIII. yüzyıla kadar standart Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmadığını, yaygınlaşmadığını söylemektedir (Johanson 2009: 95).

Johanson'un ekin tarihi ile ilgili görüşüne katılan bir diğer araştırmacı da Adamovic'tir. Adamovic yazılı kaynaklar incelendiğinde ekin XVIII. yüzyıldan geriye götürülemeyeceği görüşündedir (Adamovic 1985: 158).

Bahsi geçen araştırmacılar Türkiye Türkçesinde *–yor* ekini çeşitli açılardan ele almışlardır. Temel işlevi şimdiki zaman göstermek olan *-yor* ekinin Türkiye Türkçesinde çok farklı işlevleri bulunmaktadır. Genel şimdiki zamanı ifade edebildiği gibi odaksıl şimdiki zamanı da ifade edebilmektedir. Araştırmacıların yukarıdaki görüşleri de dikkate alındığında Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer

alan *–yor* ekli çekimlerin çok yaygın olmadığı görülmektedir. Johanson'un ekin XVIII. yüzyıla kadar yaygınlaşmadığı görüşü bu anlamda doğrulanabilir; ancak –yor ekiyle ilgili Adamovic'in yazılı kaynaklarda XVIII. yüzyıldan geriye götürülemeyeceği görüşüne XVII. yüzyılda kaleme alınmış olan Seyahatnâme'de bu ekin tanıklanmasıyla katılmak mümkün değildir. Şimdiki zamanı belirtmede *–mAdA* eki *–yor* ekine nazaran daha çok kullanılmaktadır. Ancak yine de bu durumda XVII. yüzyıl Türkçesinde *–yor* ekinin çok yaygın olmadığını söylemek tam anlamıyla sağlıklı olmayacaktır. Çünkü yazılı dilde şimdiki zamanı belirtmede *–mAdA* eki tercih edilmektedir. Evliyâ Çelebi'nin kullandığı *–yor* ekli ifadelerin birçoğunun başkasına ait söz aktarımında[75] kullanılması bu ekin o dönemde konuşma dilinde kullanılıyor olduğuna bir işaret sayılabilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde *–yor* eki yazı dilinde yaygın olarak tanıklanamasa bile konuşma dilinde yaygınlığı bir ihtimal olarak göz önünde bulundurulabilir.

Teklik I. Kişi

[258b]

ishova zivi -ne **söylüyorum**

--

sire âkır evussahun -ya ben bir şey mi **söyliyorum.**

Teklik II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik III. Kişi

[64a]

Ammâ Abaza havf edüp, "Hay gidi Osmânlı Ahıçka bahânesiyle üzerime **geliyor**" diyüp Dişlen Hüseyin Paşa'yı ziyâfet tarîkiyle kal'aya çağırup taşrada kalan askerinin cümle erzâkların gâret ü tâlân etdirüp bî-günâh ve bî-haber niçe bin

[75] Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde söz aktarımla ile ilgili bir doktora çalışması olarak bk. (Gül 2006).

ümmet-i Muhammed şerbet-i şehâdeti nûş edüp Hüseyin Paşa dahi kal‘ada bu câm-ı ecelden nûş edüp ***[64b]*** mest [u] medhûş olup bakıyyetü's-seyf olanlar uryân [ü] büryân ve nâlân [ü] giryân Tokat'da Halîl Paşa'ya yetişüp feryâd [ü] tazallum etdiler.

[66b]

Hemân Abaza Paşa, "Pâdişâhım izn-i şerîfinle ben anlara bir kerre görüneyim, ol ân ben anlara çorba tâsların bile yutdurayım" dedikde, izn-i pâdişâhîyle Abaza dîvâna çıkınca yeniçeri mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Bire Abaza **geliyor**" deyü cümle yeniçeriler çorba ile tâsları yutayazdılar.

[81a]

"Sultânımın hayr du‘âsına meşgûl olup ihtiyâr olmağile hâliyâ kendü içün bir türbe **binâ ediyor**" dedükde Murâd Paşa eydir:

[112a]

Vilâyet-i Hamîd belîdelerinden Isbarta şehrindendir. Hakkında (---) zâde hiciv-gûne Etrâk lehcesi ile "Deli Bahşı **gadı oluyor**" deyü bir muhammes etmişdir.

[192a]

Ba‘zı hallâc ârifleri. "Sakın pamukdan arslan **geliyor**" der.

[238b]

Timur Acem diyârından hurûc ***[238b]*** {idüp} Bursa üzre gelirken Hazret-i Emîr'e derler kim: "Sultânım, Bursa üzre bâğî **geliyor**. Ahvâl-i fukarâ neye müncer olur" derler.

[261a]

Ve efvâh-ı nâsda Moskov kralı iki kerre yüz bin küffâr ile **geliyor** deyü bu haber şüyû‘ bulup halkın aklı başından gitdi.

[263b]

Bu ahvâl-i pür-meserreti bahren Âsitâne tarafına Tatar Hân arz edüp on birinci gün Moskov kralının çâşıtları Âsitâne tarafından gelirken Tatarlar giriftâr-ı bend edüp Hân huzûrunda fesâhat üzre bî-bâk ü bî-pervâ dediler kim "Biz kırk kimesne ile der-i devletde çâşıdız. Deryâ-misâl asker ile Âl-i Osmân **geliyor**. Kal‘ayı bırağup kaçasız. Sâ’ir zamâna kıyâs etmeyesiz deyü haber gönderdik. Biz dahi kal‘aya gelirken Tatar'a giriftâr olduk. Emr hânındır" dedikde üçünün dahi şirb-kelle ve pâf-gövde (?) olup cân-ber-cehennem gitdiler.

[335b]

Bu Pirespirim kapudanın ve bu kadar küffârı kırdığın Nemse Çasarı pâdişâha bildirüp gördüler kim sulha mugâyir Seydî **işler ediyor.**

[349b]

Zulümden şehri **harâbe oluyor**. Kal‘ası dahi câ-be-câ **münhedim oluyor.** Bir mürtefi‘ püşte-i âlî üzre şekl-i murabba‘ seng-binâ bir kal‘a-i harâbdır.

[362b]

Köprülü Mehemmed Paşa üzerimize gelmeğe hatt-ı şerîf ile serdâr olmuş ve Amasiyyeli Kör Hüseyin Paşa ve Divriği Beği Kara Sefer Paşa ve niçe paşalar cem‘ olup yarınki gün ceng-i azîmdir" dedikde hakîr paşanın yanına varup paşa eydür: "Gördüŋ mü Evliyâ Çelebi! Ben seninle bileyim ve yoluna kurbânım diyenlerden biri Köprülü Mehemmed Paşa dörd eyâlet sancâğı askeriyle üzerime **geliyor**" dedi.

[366b]

Beğpâzârı nâhiyesinde yüz hâneli kurâdır. Bunda bir çarıklı Etrâk gelüp "Müjde sultânım! İpşir Paşa bölükleri Varvar Alî Paşa'nın dîvân efendisi Halîl Efendi'yi kova kova bu mahalle getirdiler. İşte Sakarya suyu kenarına **kaçıyor**" deyü haber etdiklerinde müjde eden âdeme ihsânlar edüp "Alıkon şu gidiyi" deyüp yedi bayrak bölükbaşılar cümle atlanup haber eden herîfi kulağız edüp ol gün ılgar edüp ale's-seher Bahşılı nâm bir karye kurbuna vardıklarında köyden bir Etrâk gelüp "Bre ağalar! Şu köyde Varvar Alî Paşa'nın bozulmuş celâlî bayrakları vardır. İpşir Paşa haklarına nefir-i âm emirleri vermişdir.

3/[32b]

"Be koma koçaklarım. Gün bu günkü Kelbelâ-ı pür-belâ günüdür. Sa‘âdetlü pâdişâh adâlet köşkünde adl edüp baş getirene yüz altun ve dil getirene sipâhlık ve ze‘âmet **veriliyor**!"

3/[93b]

"Eyle olur beğim yigitlikdir. Cânımızdan bîzâr olduk. Murtezâ Paşa deryâ-misâl askerle **geliyor** bizi bir yerde çevirir deyü havfımızdan savt atup kaçarken bu yiğide râst gelüp elleşerek atı yeğin imiş, kendi kaçup mâlın aldık, böyle olur"

3/[144b]

ve geminin yedi demirinin beşi kırılması beş aded sâhib-i lenger âdemlerim merhûm olup iki müdebbir âdemim kalması işâretidir ve gemi içinden gemiciler 'gemi **batıyor'** deyü feryâd etdikleri iç ağalarım havfe düşüp 'Paşa ölür' deyü feryâd etdikleridir.

3/[176a]

Bu abd-i kemter ata binüp sarây kapusundan taşra çıkıp "Bre ümmet-i Muhammed, şu eşkâlde bir torlak u parlak u mudallak ışık-ı âşık göndüŋüz mü?" deyü ona buna su'âl ederken Bayrâm Paşa Sarâyı önünde "İşte Ahûrkapu'ya doğru bir âşık boru çalarak **gidiyor**" dedikde hakîr at bırağup Ahûrkapu'dan taşra çıkup gördüm ki fi'l-hâl bir kayık ile tâ deryânın vasatında bâdbân-ı cenâhın açup uçarak gitmede.

3/[183a]

meğer İpşir Paşa bizim paşanın {pâdişâh} huzûruna gitdiğin haber alup topalca ayağıyla sehel aksayarak gelirken hemân sa'âdetlü pâdişâh "İşte İpşir lalam **geliyor**" buyurdular.

Teklik III. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk I. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

3/[92b]

Biri eyitdi: "Bre mâlın kim aldı? Biz bâğda üzüm yemeğe geldik" dedikde "İşte mâlım **götürüyorlar**" dedükde hemân biri eydür: "Bre bakalım bu şikârı alanlar bizden midir?

3/[99b]

Dil'i geçüp andan Derbend'i ubûr edüp anda ahâlî Hanifi Halîfe'yi su'âl edüp "İki gündür, bundan yedi yüz cirid atlılar ile gelüp ikişer günlük yemlerin akçeleriyle alup ve me'kûlât [ü] meşrûbâtların alup dağlarda yatmak üzre yola revâne oldular ve yollarda ulûfeye gelen sipâhîleri girü döndürüp asker **cem' ederek gidiyorlar**" deyü cevâb-ı nâ-sevâb etdiler, hikmet haberin Lokmân'dan aldılar.

3/[102b]

"Sa'âdetlü vezîr, senden hoşnuduz ammâ Kudde Kethüdâ ve Emîr defterdârı istemeziz. Bize zulmleri hadden efzûndur. Senin haberin yokdur. Azak bahânesiyçün pes-i perdeden bir Mısır hazînesi altunu bu İslâmbol içre **cem' ediyorlar.**"

3/[130b]

Bre bu ne hâldir, taşra çıkıŋ, görüŋ bu ne kütürdü oluyor dedikde taşra çıkdılar, gördüler kim atlar arasında mezkûr câzû tavuk piliçler gezdiğinden atlar boşanıp birbirlerin **helâk ediyorlar.**

II. Tip Şimdiki Zaman Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.2.4. Geniş Zaman

Fiilin bildirdiği hareketin geniş bir zaman diliminde ortaya çıktığını ya da çıkacağını anlatan zaman ifadesidir. Geniş zamanda fiilin bildirdiği hareket farklı zaman dilimlerinde yer alabilmektedir. Hareket geçmiş zamanda, konuşulan zamanda ya da gelecek zamanda gerçekleşme kabiliyetine sahiptir. Geniş zaman *–r, -(I)r, -(A)r* ekleri ile sağlanmaktadır.

Korkmaz geniş zamanın geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine aldığını her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Korkmaz geniş zamanı oluşturan ekin her zamanı içine alan bir süreklilik işlevi olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 637).

Ergin geniş zamanın her zamanı içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden zaman olduğunu belirterek geniş zaman eklerinin asıl

fonksiyonunun "her zaman"ı ifade etmek olduğunu söylemektedir. Bu her zaman ifadesine dayanılarak geniş zaman eklerinin çeşitli zamanlar için de kullanıldığını belirten Ergin, geçmiş zamanda başlayıp şimdiki zamanda devam eden, böylece daimilik vasfını kazanmış olan hareketler için bu fiil zamanının kullanılabildiği gibi gelecek zamanda olacak veya yapılacak hareket için de bu çekime başvurulabileceğini belirtir (Ergin 2002: 291).

Geniş zaman ekleri diğer zaman eklerine nazaran kesinlik bildirimi daha zayıf eklerdir. Fiilin bildirdiği hareket, oluş ya da kılış geniş zaman ekleriyle çekimlendiğinde kesinlik vasfını azaltır. Bunun nedeni hareketin geniş bir zamana bağlanmış olmasındandır. Bu durum için Ergin *"Geniş zaman eklerinde ihtimal ifadesi de vardır. Bu bilhassa gelecek zaman kullanışında açıkça görülür. Geniş zaman ile anlatılan gelecek zaman kesin gelecek zaman değil, ihtimali gelecek zamandır."* demektedir (Ergin 2002: 291).

Ercilasun, Türkçede geniş zaman ekinin kullanılışıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Ercilasun bu çalışmasında Türkçede geniş zaman eklerinin hangi fiillerden sonra *–Ar* hangilerinden sonra *–(I)r* olarak kullanıldığını araştırmıştır. Araştırmasında Türkçenin başlangıcında türemiş fiillerin *–ur/-ür* ile basit fiillerin ise *–ar/-er* ile geniş zaman çekimine girdiğini görüşünü belirtmektedir (Ercilasun 1983: 119).

Ekin etimolojisiyle ilgili olarak Kuznetsov diğer araştırmacıların da görüşlerini vererek geniş zamanın Eski Türkçede *geçmiş zaman, gelecek zaman* ve *şimdiki zaman* bildirdiğini söylemektedir (Kuznetsov 1997: 207).

Geniş zaman ile ilgili olarak Türkçenin çağdaş ve tarihi dönemleriyle ilgili olarak araştırmacıların belirttiği hususiyetlerle birlikte Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde geniş zaman eklerinin sıkça kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu kullanımlarda ekin tüm işlevleri görülmektedir. Bunların dışında ekin görünüş işlevinin ağır bastığı örnekler ilgili bölümde (*Görünüş*) değerlendirilmiştir.

Teklik I. Kişi

[8b]

"Ya Emînallâh **dilerim** kim benim içün bu mahalde bir sarây-ı âlî binâ edüp anda dâ'imâ bakıyyetü'l-ömrümü ibâdet ile geçirem.

[13a]

Cemî'i Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem hukemâları cümle bir yere gelüp aslâ birisi derdine bir devâ edemeyüp âhir Kostantîn cümlenizi **kırarım** dedikde bir nâ-hekîm-i mel'ûn Mecûsî, dîn-i Îsâ'ya hıyâneten eydir: (…)

[40b]

Ertesi gün mi'mârbaşı ehl [ü] iyâliyle İslâmbol mollâsı olan (---) hazretlerinin huzûruna varup Ebü'l-feth Gâzî'den şikayet edüp, "Mürâfa'a-i {şer'} olunmasın **taleb ederim**" dedikde derhâl (---) hazretleri kethudâsını Ebü'l-feth'e gönderüp şer'-i şerîfe da'vet eder.

[63b]

"İnşâ'allâh seyecî'ü bu hazîneyi gâret edenlerin mâlı ile ke'l-evvel leb-ber-leb edüp elli hazîne dahi **cem' ederim**"

[65a]

"Pâdişâhım, karındaşın Sultân Osmân Hân Gâzî *tâbe serâhu* azametiyle dîn-i mübîn uğuruna düşmandan intikâm almağiçün Hotin seferine teveccüh buyurduklarında gördü kim yeniçeri tâ'ifesi azacık ammâ ulûfeleri çok bunları '**yoklama ederim'** dedikde gulû edüp yoklamağa rızâ vermediler.

[71a]

Hakîr eyitdim: "Sevdiğin içün sevdiğinin rûh-ı mücessemisin, anı **severim** ki bir tâze gonça verd-i handân takınmışdır" dedim,

--

Derhâl buyurdular kim, "Handân'ım başındaki gülü Evliyâ'ya ver, bir gülün şem etsin. Ve her bâr Evliyâ ile hem-celîs ve hem-enîs ol. Ammâ derslerinize mukayyed oluŋ, gâhîce sizi **dinlerim**" dediler.

[80b]

Hemân sa‘âdetle pâdişâh eydir: "Lala ben sana Van eyâletin ihsân eyledim, niçün gitmezsin?" dedükde, "Pâdişâhım ihsân eylediğinden sonra niçün gitmem, yüzüm üzre iki evli bir köy ise de **giderim**" dedi.

[111a]

"Benim dedem dükkânıdır, ben bunda **yanarım** içinden çıkmam"

[152a]

Ammâ bî-garaz âdemlerimle bir dahi teftîş edüp tahrîr etdüğimizde hilâf bulunursa tahrîr edenleri dörder **pâre ederim**" deyü yemîn etdi.

[205a]

Bu esnâfın alayında ak sakallı, gözü sürmeli çelebiler ve mutarraş otuz yaşında kelle-pûşlu ve ayağı na‘lınlı ba‘zısı selâmiyye avret takyalı ve avret nezgebli müşekkel âdemlerin ellerine tâyeleri ve vâlideleri ve pederleri yapışup bu alayda giderken avret takyalı herîf çelebi "A dadı ben bu oyuncağı **isterim**" yâhûd "istemem" deyüp ağlıyarak kimi ellerinde tırılları ve dümbeleklerin çalarak ubûr eder, garîb temâşâlı esnâf-ı mukallidînlerdir.

[355a]

İşte paşa buralarda, Hüseyin Gâzî Tekyesi'nde imiş. Ben seni anda kulağız alup **götürürüm**

[361a]

Benim peder-i azîzim! Mektûb-ı ***[361a]*** dürer-bârınızda tahrîr etmişsiz kim bir baş Üsküdar'a dek İpşir oğlum ile ve sâ’ir vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ile gidüp şer‘ ile **da‘vâm görürüm**, buyurmuşsuz.

[374b]

Hemân Koca Vezîr, gün ahşamlıdır, dün doğdum bugün **ölürüm**, hemân iş gör.

3/[9a]

Hâce eydür: "Ya, ben de kırk akçeye fûtayı **alırım**, yoks sen bir Moğolî tâ’ifesinden bir mecrûh topal herîfsin, hulle mankırıyla bir mankır etmezsin" dedikde, hâzır-cevâb olduğundan Timur-ı bî-nûr hazz edüp vâfir ihsânlar eder.

3/[63a]

"şu Alâüddevle'yi zabt ediŋ memerr-i asâkir-i İslâm üzre rehzenlikler eder, hakkından geliŋ yohsa hakkından **gelirim.**"

3/[145a]

Ve sıhhat buldukça hekîme derûn-ı dilimden muhabbet edüp ihsânlar etsem gerekdir, ammâ Allahu a'lem alâmet-i kebîr oldur kim vücûdum gemisi direği kesilüp ten gemisinden ayrılup benim yoluma revâne olup ben marazdan **halâs olurum** inşâallah" deyüp bir Fâtiha deyüp ba'de'l-Fâtiha eydür: (…)

Teklik I. Kişi Olumsuz

Geniş zamanın olumsuz çekimleri kendisine has bir özelliğe sahiptir. Geniş zaman haricindeki zaman çekimlerinde fiilin olumlu ve olumsuz şekli zaman eklerini fiilin sonuna alabilmektedir; ancak geniş zamanda *–r, -Ar* eki yalnızca fiilin olumlu haline eklenebilmektedir. Çünkü olumsuzluk eki *–mA* geniş zamanda kullanıldığında *–r, -Ar* eklerinin işlevlerini de kendi üzerine almaktadır. Yani geniş zamanın olumsuz çekimlerinde yalnızca *–mA* olumsuzluk ekiyle hem geniş zaman hem de olumsuzluk ifadesi anlatılabilmektedir.

Bu konuda Ergin, olumsuz ifadelerde geniş zaman için kullanılan ekin birinci şahıslarda *–ma, -me*, diğer şahıslarda *–maz, -mez* olduğunu belirtmektedir (Ergin 2002: 294). Bu hususta Alyılmaz ise *-mA*'nın olumsuzluk kategorisini, *-z+* ve türevlerinin ise olumsuzluk kategorisindeki fiillerin geniş zamanının yapımından kullanılan iki ayrı görevli dil öğesi olduğunu belirtmektedir (Alyılmaz 2010). Türkiye Türkçesindeki olumsuzluğun geniş zamandaki durumuyla ilgili bu husus Seyahatnâme'de de görülmektedir.

[123b]

"Niznâm" lafzı lisân-ı Rûs'da **bilmem** demekdir.

[358a]

Hakîr eyitdim "Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir? Ben sizi **bilmem** ve kande sâkin olursun?" dedim.

Teklik II. Kişi

[7b]

Ol kim Hazret-i Risâlet'in cemâlin görüp dest-i şerîflerin takbîl edüp hayr du‘âsın almışsın, sa‘âdet-i dâreyne **vâsıl olursun**.

[72a]

"Bire Hünkâr'ım dönmeden gönlüm bulandı, kusacağım geldi, edebde sikime **sıçarsın**, bire pâdişâhım başıniçün o da geldi" deyince gülmeden bî-tâb u bî-mecâl olup bu latîfeden safâ edüp hakîre kırk sekiz altun ihsân eyledi.

[38b]

"Seni katl ederiz, elbette bu şarâbdan **nûş edersin**"

[40b]

"Beğim ne **dersin**, bu âdemin ellerin siz mi kat‘ etdiŋiz?"

[69b]

"İlâhî Evliyâ mu‘ammer ol ammâ biz dahi bu âsitânda dükkan kirâsı çeküp kârhâne sâhibiyüz, sen nice gerdâniyyede **karâr edersin**"

--

"Hey şâhım bu tıflı göresin Kayser-zemîn ve Îrân ve Tûrân ve Sûrân-zemîn halkını mât u mütehayyir kılsa gerekdir. Zîrâ **görürsün** gözleri sâ‘at rakkâsı kimi ca‘al-ı belh oynar" dedi.

[164b]

"Pâdişâhım istimâ‘ etdik, bizim üzerimize kanlı kassâblar takaddüm edecekmiş. Pâdişâhım yâ bizim cümlemizi **kırarsın** ve illâ biz cümle kassâbları kırarız.

[217b]

"Ben Abaza âsîyi dutar mıyım ve Revân'ı alır mıyım ve Bağdâd'ı alır mıyım?" deyü yedi şey su’âl eder, yine "Kabru kabru hafru" deyü önüne bakup lisân-ı hâlile cümlesin **feth edersin**, deyü anladır

[301b]

Pes sen kimden **korharsın**, elbette çakır **içersin**" dedi.

[358a]

Hakîr eyitdim "Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir? Ben sizi bilmem ve kande **sâkin olursun**?" dedim.

[360b]

Eğer verirseŋ dü cihânda iki elim yakandadır ve rûz-ı mahşerde mes'ûl olursun ve eğer bu husûs içün pâdişâh tarafından bir **ser-encâm çekersin.**

3/[99a]

"Zorbadır ve aşkıyâdır ve menba'u'l-fesâd bir vâcibü'l-katldir. Elbette bu ayda Hasan Ağa'yı **katl edersin**. Yoksa ne sen, ne biz ve ne pâdişâh ve ne şehr-i Üsküdar kalır."

3/[140a]

Eğer peştemâlın var ise hammâmcıya bir akçe vermeden **çıkarsın**, meğer esbâbın hıfz edene bir penez veresin.

Teklik II. Kişi Olumsuz

[358b]

Hemân eyitdiler: "Sen hâfız-ı Kur'ân olduğundan ve muhibb-i evliyâ olup kibâr-ı evliyâullahın âsitânelerine yüz sürdüğünden mahrûm **kalmazsın**.

3/[9a]

Hâce eydür: "Ya, ben de kırk akçeye fûtayı alırım, yoks sen bir Moğolî tâ'ifesinden bir mecrûh topal herîfsin, hulle mankırıyla bir mankır **etmezsin**" dedikde, hâzır-cevâb olduğundan Timur-ı bî-nûr hazz edüp vâfir ihsânlar eder.

Teklik III. Kişi

[16a]

Cânib-i garba nâzır bir küçük kapudur, hâlâ dâi'mâ mesdûd **durur**.

[18b]

Anda bir gûne eğir kökü hâsıl olur kim Azak eğirinden ve Gerede {şehri} ve Kanije kal'ası halîci eğirinden nâfi' bir eğirdir. Tenâvül edeni bin kerre **geğirdir**, aceb hâssası vardır ammâ nâdirdir.

[21a]

Ve gark olan gemilerinden ol kadar mâl-ı hazâyinler aldılar kim hisâbın muhtesib-i Bârî **bilür**.

[26a]

Ve ol asırda keştîlerin altına nisâr olunan dârûlar ile'l-ân ol câ-yı ma‘hûdda kendü bitüp kendü **yiter**.

[31b]

Hâlâ ol feth günleri mâh-ı temmûz olunca deryânın reng-i rûyı müteğayyir olup her yıl kırk gün kâmil Ebû Ensârîkapusu'ndan tâ Şehîdkapusu'na varınca rû-yı deryâ **kırmızı kan gibi olur.**

[50a]

Hâss-ı Kırım sultânı on iki kerre yüz bin akçe hâssını Kefe iskelesi gümrüğünden **alır**.

--

Kânûndur kim Mısır sultânı iki sorguc **taşır.**

[56b]

Evvelâ Yedikubbe vezîri ve kapudan paşa ve sadrıa‘zam selîmî destâr ile vezâret ile yeniçeri ağası olursa ol dahi selîmî ile orta kapunun sağ tarafında yeniçerilerin dîvân durduğu mahalde **meks eder.**

[97b]

Ve kubbelerinde olan billûr ve necef ve moran câmların şu‘lesinden derûn-ı hammâmda gûyâ nûr **berk urur.**

[137b]

Ol asırdan berü bu şehirde yeniçeri ocağından bir oda **kolluk eder** ve her gece bostâncıbaşı kayığıyla gelüp **hıfz [u] hırâset eder**.

[158b]

Kabri türâbından dâ’imâ bir yağlı türâb **çıkar**.

[227b]

Ve "sovukluk" ta‘bîr etdikleri mahalde bir şâzirvânı var kim âb-ı refî‘i kubbeye **çıkar**.

[231a]

Tâ bu mertebe kûh-ı bâlâdır kim âdem bir kaya daldasına pinhân olmasa rûzgâr âdemi doğancı pefteresi gibi hevâya **atar**, gâyet şedîd rîh-ı akîmi olur.

[264b]

Âhirü'l-emr "*Ol engîn nâ-mübârekde ne reh ne râhber peydâ"* mazmûnunca güneş deryâda **doğar** ve deryâda **batar**.

[347b]

Hikmet-i Hudâ *"el-Abdü yüdebbiru vallahu yukaddir"*[76] tatar Sâlih dörd gün mukaddem gidüp Nusaybin nâm şehr-i harâbe vardıkda bir gice at üzre sar'a dutup depesi üzre menzil-i hânda ser-nigûn olup mebhût olup meyyit-i müteharrik-misâl **yatar**.

3/[35a]

Ken'ân babasıyla zevrak-ı rahmete girmeyüp bir tuç kumkuma içre me'kûlât meşrûbâtıyla kumkuma içre girüp yeye, içe, sıça devr-i dâ'im gene yeye yeye necâsetinde gark olup Tûfân'da kumkumasıyla bir kenara çıkup hâlâ Mısır'ın sa'îd-i âlîsi elvâhât evvel-i Nakraveş kurbunda kumkuması bârçeleriyle bir gâr içre **yatar**.

3/[131a]

Zîrâ bu şehrin sanâyi'-i memdûhâtından Yanbolu kebesi ta'bir etdikleri pâdişâha lâyık tiftik kebe bu şehirde işlenüp Rûm [u] Arab u Acem'e **gider.**

Teklik III. Kişi Olumsuz

[116a]

Süleymâniyye câmi'inin imâmı ve hatîbi idi. Evkât-ı hamseyi Süleymâniyye'de kılup câmi'den taşra **çıkmaz.**

3/[39b]

Bu şem'ûn köyünde cemî'i halkın koyunları ve keçileri ve sığırları çobansız dağlarda rime rime gezerler, aslâ kurd **yemez** ve harâmî **uğurlamaz.**

3/[83a]

Gerçi havâlesi şekilli kûh-ı bâlâları var, ammâ andan zarar ***[83a]*** **isâbet etmez** ve bu iç kal'a yalçın kaya üzre olmağıla cânib-i edvârında handakı (---) ve

[76] Tedbir kuldan takdir Allah'tan.

dâ'iren-mâdâr bu iç kal'a kapusu öninde (---) hammâmı gâyet âb [u] hevâsı ve binâsı hûb hammâm-ı mergûbdur.

Çokluk I. Kişi

[7a]

sen dahi savt-ı a'lâ ile ikâmet-i tekbîr edüp ba'de's-selâm *Âyetü'l-kürsî'*yi tilâvet eyle, Bilâl *Sübhanallâh* desin, sen *Elhamdü lillâh,* Bilâl *Allâhu ekber* desin, sen *âmîn âmîn* de. Ve cümle cema'ât ale'l-umûm **tevhîd ederiz.**

[20b]

"Ey garîb müslim abdullâhlar hemân {cümleniz} sağ iken kalkıŋ yohsa sizi Îsâ uğruna cümle kırup ölen serdârınızı bulup **âteşe yakarız**"

--

Asker-i İslâm dahi "Siz serdârımızın ölüsün âteşe yakarsaŋız biz sizin esîrlerinizden yüz bin üsârâları ve sene-i sâbıkda halîfemiz yanında rehin olan kıralzâdeniz **âteşe göyündürürüz**" deyü haber gönderdiler.

[21b]

"Gerçi biz bunları bunda **kırarız** ammâ anlar dahi Haleb ve Şâm'da rehin olan kıralzâdelerimiz ve bu kadar yüz bin üsârâlarımız kırarlar"

[63a]

Cümlesi "İhsân-ı cülûsdan **ferâgat ederiz**, hemân devletde nizâm [ü] intizâm olsun" deyü cümle a'yân-ı ocak yemîn-billâh edüp sene 1032 mâh-ı Zilka'de'sinin 14. günü Sultân Murâd-ı Râbi' ibn Ahmed Hân, pâdişâh-ı zıll-ı Yezdân olup taht-ı hilâfet-gîr cenâb-ı âlîlerine müyesser oldu.

[165a]

Bunların kan dökdüğü şehirden tâ'ûn çıkmaya gelmişdir. Ol havfdan kanarahâneler sâ'ir diyârlarda şehirlerin hâricinde olur bir alay kanlı kirli menhûslardır. Ammâ biz dâ'imâ İslâmbol'u cemî'i hubûbât ile **ganîme ederiz**" dediler.

[173a]

Balıkcılar eydir: "Biz dahi âşcılarız kim mâ'ide-i rahmet **pişiririz**. Bizim kârımız fukarâ lokmasıdır.

[184a]

"Eğrileri **düzeldiriz**, yoğunları **eğeleriz**" deyü feryâd ederek pür-silâh bunlar dahi ubûr ederler.

[185a]

Hattâ bu esnâf "Biz çilingirândan mukaddem gidüp başka tablhâne **sâhibi oluruz**" deyü hayli da'vâ-yı merd etdiler.

[194a]

Bir zümresi "**Pâk ederiz, pâklarız, pâk ederiz**" deyü geçüp giderler.

[271b]

Venedikli, yok elbette imdâdımız gelince ceng edüp **kırılırız**, kal'ayı virmeziz derler ve imdâdlarının gelmek ihtimâlleri vardır.

[272a]

Serdâr eyitdi "Ale's-sabâh çıkarsınız, yohsa cümlenizi dendân-ı tîğdan bî-dirîğ **geçiririz**" deyü ta'ahhüd etdiler.

[358b]

Hemân eyitdiler: "Sen hâfız-ı Kur'ân olduğundan ve muhibb-i evliyâ olup kibâr-ı evliyâullahın âsitânelerine yüz sürdüğünden mahrûm kalmazsın. Biz sana muhabbetimizden vâkı'ana girüp sana vesîle **göndeririz.**

3/[52a]

Yine paşa nüdemâlarından niçe kimesneler eydür: "Yavaşça Mehemmed Ağa'yı biz **biliriz**. Bir Oğuz ve sâhib-i sülûk âdem idi. Ol altun anın helâl mâlı olmağıla buldu" dediler.

3/[101a]

"Bu kadar baş var. Ha kimin başları kurusun. Bu kadar baş ile bir baş İslâmbol'a **varırız**, ya bu fakîrleri ne **kırarız**"

3/[141b]

Süleymân Hân-ı Gâzî-i nüktedân eydür: "Hay molla! Allahu a'lem, biz Sigetvâr'a emek çeküp gölüne ağaç doludup feth eder bulunur, dediğinde, ayâ feth

edemeyüz yâhûd kalbin anda bıraksın dedüğü, biz anda merhûm oluruz ve azîz ile âhiretde **görüşürüz**"

Çokluk I. Kişi Olumsuz

Aşağıdaki ifadelerde çeşitli vesilelerle Evliyâ Çelebi bahsettiği kişilerin konuşmalarını aktarmaktadır.

[66b]

Abaza Paşa'nın hikâyeti üzre Revân seferi esnâsında yeniçeri gulû edüp, "Biz Abaza olduğu yerde gazâya **gitmeziz**" deyü ayak basdıklarından bi'z-zarûrî Murâd Hân bir gayrı âdemi çarşaf içre sarup Vuçu bostâncıbaşıya katl etdirüp (…)

[202b]

Pâdişâhım biz bu esnâfı üzerimize tasaddur **etdirmeziz.**

[356a]

"Paşanız Erzurûm'a kapanup celâlî olmak istedi. Töhmet-i sâbıkası zâhir oldu. Ve hâlâ on bin asker cem‘ edüp Varvar Alî Paşa ile celâlî olmağa müttefiklerdir. Biz sizi pâdişâhın kal‘asına **komazız**"

3/[141b]

Ba‘dehû bizimle İrem bâğı korusunda görüşsün ve barışsın. Yohsa bizim koruda anınla **görüşmezik.**

3/[176b]

Ve "Paşaya bizden selâm eyle. Biz gayri diyâr-ı Rûm'a **kadem basmazız.** Fer[d]âsı arz-ı mukaddeseye geçüp Mekke ve Medine câniblerine gitmeğe me’mûruz.

Çokluk II. Kişi

[94b]

"Dilen benden ne **dilersiz**"

[133a]

Âhir bevvâb-ı biçâre kapudan çağırup eydir: "Sultânım şu terkîbe her biriniz 'Seversıda, şevrisda, sivrazdi' deyüp **durursuz.**

[173a]

Helvâcıbaşı ile cümle helvâcıyân ve balık emîniyle balık pişiriciler cümle bir yere cem‘ olup, "Siz mukaddem **gidersiz**, biz mukaddem gideriz" deyü azîm {fetret} olup fermân-ı pâdişâhîyle, "Benim helvâcılarım mukaddem gitsinler ve azîm şâdumânlar etsinler" deyü fermân olundukda helvâcı ve balıkcılar mâbeyninde niçe gûne güft [u] gû oldu.

--

hemân helvâcıyân, tatlı ve ballı ve şeker güftâr ile eydirler: "Bak-a ey bî-akl ve bî-idrâk, kifâflarından gayrı cân ürküdücü sayyâd-ı mâhî alan âhı onmadık gümrâhı tâ’ifeleri nice diyebilirsiz kim balık tenâvül edenler zekî tab‘ olup gıll [u] gışden berî olur **dersiŋiz**."

[272a]

Serdâr eyitdi "Ale's-sabâh **çıkarsıŋız**, yohsa cümlenizi dendân-ı tîğdan bîdirîğ geçiririz" deyü ta‘ahhüd etdiler.

[302a]

Hakîr su‘âl edüp eyitdiler kim "Siz bir Kâfire avreti nikâh ile alup nazar-ı tohmadır, aslı müslimdir, deyü kâfire **alırsız**, ma‘kûl mezhebdir.

[338a]

"Ağalar, hâlim budur kim ben Erzurûm'da Abaza Paşa gibi bu kış-kıyâmet diyârda celâlî olup Anadolu hazîneleri ve hizmetlerin zabt etdirüp bu kal‘ada kapanmak isterim, ne **dersiz**"

3/[7b]

Bu kerre esîr-bend olan Battâl Gâzî erleri "Siz Battâl Gâzî'nin vücûd-ı şerîfin **âteşe yakarsız**, ammâ Bağdâd ve Malâtiyye'de olan ümmet-i Muhammedler sizin anda olan üsârâlarınız ve kırk bin râhibleriniz katl edüp âteşe yakarlar"

3/[99a]

Mîrîye yetmiş kîse vermişken mü’ebbed hizmetin elinden alup nâ-müstahakka verüp ol dahi zabt etmeğe havf edüp hizmet-i pâdişâhî meydânda kalup göz göre bir adamı Celâlî etdiŋiz. şimdi bu Hanifi Halîfe'den **ne istersiŋiz.** Vallahi

yakîn zamânda ben de sizin âteşinize yanarım, ammâ sizler yanup **kebâb olursuz**" dedi.

3/[142b]

Andan bizim bir gulâmımız varup bî-bâk u bî-pervâ nûş etdi. Hemân cümle yârân teveccüh-i asâyı hakîre dikdiler. Elbette siz de **içersiz**, deyü ibrâm [u] ilhâh teklîf-i mâlâ yutâk etdiler.

Çokluk II. Kişi Olumsuz

Aşağıdaki ifade geniş zaman ile birlikte yeterlilik kipliği de barındırmaktadır.

3/[142b]

Ey imdi ben aldım, sizler **alamazsız**, deyü cümle yârân "siz bu arada kala" deyü yemîn billah edüp çeşmeden su almağa başladıklarında şefî‘î Çelebi'nin birâderi varup ayn-ı cârîye el uzatdığı gibi kesildi.

Çokluk III. Kişi

[4b]

202. Zümre-i semmûr kalpakcıyân kürkcübaşı alayile **giderler**.

[10a]

Lisân-ı Yûnânda Bahr-i Okyûnûs **derler**. Lisân-ı Arab'da Bahr-i Muhît **derler**.

[18b]

Eyle beyâz ve rakîkdir kim kuvvet-i basar fark edemez. İslâmbol'un ve Frengistân'ın kum sâ‘atcileri ve zergerleri andan rimâl alup **isti‘mâl ederler.**

--

Kasaba-i Eyyûb Sultân ile kasaba-i Hâsköy mabeyninde olan buhayre içinden gavvâslar bir gûne tîn-i siyâh **çıkarırlar**, bundan dahi gûnâ-gûn kûzeler ve kâseler ve sifâl ve tabaklar **ederler**, bir garîb tîn-i garâyibdir.

[34a]

Ve Ayasofya'nın tâ vasatında bir bakır kapaklı kuyu ağzı vardır, andan delveler ile su çekilüp cemâ‘at nûş edüp **def‘-i atşân ederler**.

[49a]

Eyâlet-i Eflak kefere beğliği olup senevî üç bin kîse **verirler.**

[51b]

Sekizi Ekrâd beğleri **zabt eder** kim Selîm Hân-ı Evvel hîn-i fethde kendülere sancak verilüp yurdluk ve ocaklık ihsân olunup azl [u] nasb kabûl etmezler, eyle kânûndur ve fevt olduklarında vâlî-i vilâyeti arzıyla {sancakları} evlâdlarına verilüp gayrıya verilmez, meğer akrabâları olmaya.

[68b]

Sene 1045 Ramazân-ı şerîfinin leyle-i kadrinde Ayasofya-i Kebîr'de her sene üç gece ihyâ olunup niçe bin âdem **cem‘ olur.**

[93a]

Dersiâm, hekîmbaşısı ve cerrâhbaşısı vardır. Âyende ve revendegândan bir âdem haste-hâl olsa tîmârhâneye getirüp ana **hidmet ederler.**

[131a]

Bir sene mukaddem bu çam odunların niçe yüz üstâd kesüp iki ucun mekik gibi sivri birer kulaç ince odun edüp **kurudurlar**.

[156a]

Esnâf-ı mü’ezzinân: Neferât 700, cümle sefere me’mûr vüzerâ ve emîr-i ümerâların mü’ezzinleri kadı‘asker ordusu ile alaya **binerler**.

[242a]

Ba‘zısından bilâ-teşbîh, tesbîh gibi dizilmiş çıkınca çıkınca şeyler çıkup kırkar ellişer boğum bağırsak-misâl çıkıları çalılara **sererler**, gelüp gidenler **temâşâ ederler**.

[247a]

Bu mahalde ma‘mûr kurâlar vardır. Cümle halkı keştîbânlardır ve maran-ı kozlardır, a‘lâ gemiler **yaparlar.**

3/[133a]

Ve ulemâ ü şu‘arâ ü sulehâsı çokdur. Ve meşâyih-i ızâmı ve e’imme vü hutebâsı ve a‘yân [u] kibârı ve dervîş-nihâd âdemleri bî-hadd u hasrdır. Cümle elvân çukalar ve akmişe-i fâhireler ve elvân sûflar ve zâğî ve mollayî gûnâ-gûn siyâb **giyerler**.

Çokluk III. Kişi Olumsuz

[129a]

Ve ikinci hisârda Arab câmi‘ine gelince aslâ ve kat‘â kefere ve gayrı yokdur ve ahâlî-i mahalle elinde Ebü'l-feth'den berü hatt-ı şerîfleri vardır, kâfiri **komazlar** ve silâh ile nasârâ görseler ol ân amân [ü] zamân vermeyüp katl ederler.

[171b]

Ammâ garâbet bu kim Arnavudluk'da dahi Mu‘âviye'yi sevmeyüp mâvî esbâb geymeyüp zerde aşı **yemezler** ve yeyeni dahi **sevmezler**, garîb temâşâdır.

[341b]

Cümlesi *"Hayru's-siyâbu kasîrun"*[77] hadîsine amel edüp kısa esvâblar giyerler ve *"şöhret âfetdir"* deyü harîr libâs **giymezler**.

2.3.2.5. Gelecek Zaman

Gelecek zaman fiilin bildirdiği hareketin bulunulan zamandan daha ileri zamanda gerçekleşeceğini bildirir. Fiilin bildirdiği hareket konuşma esnasında gerçekleşmemiş ve gerçekleşmeye de başlamamıştır; ancak hareketin ileri bir zamanda gerçekleşeceğine dair ihtimaller söz konusu olabileceği gibi kesinlik de söz konusu olabilir.

Korkmaz gelecek zamanı henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kip olarak tarif etmektedir (Korkmaz 2007a: 623).

Türkçede gelecek zaman farklı şekillerde ifade edilebildiği gibi gelecek zaman biçimleri de farklı durumları ifade edebilmektedir. Türkçede görülen geçmiş zaman ile geniş zaman eklerinin sahip olduğu tek şekillilik gelecek zaman ekinde görülmemektedir. *–GI, -GAy, -GA, -(y)A, -DAçI, -(y)IsAr, -(y)AcAK* gibi çeşitli eklerle gelecek zaman dilin tarihi gelişimi boyunca ifade edilmiştir (Korkmaz 1959: 159).

Ergin geniş zaman eklerinin bildirdiği gelecek zamanın ihtimalî bir gelecek zaman, şimdiki zaman ekinin bildirdiği gelecek zamanın çok yakın, daha doğrusu

[77] Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyen) olandır.

şimdiki zamanla birleşmiş bir gelecek zaman olduğunu ifade etmektedir. Ergin ayrıca, asıl gelecek zaman eklerinin bildirdiği gelecek zamanın niyetli, istekli, belirli gelecek zaman olduğunu, bu gerçek gelecek zamanda ihtimal değil, kesinlik olduğunu söylemekte ve hareketin olabileceğini değil, olacağını bildirdiğini belirtmektedir (Ergin 2002: 302).

Bu anlamda düşünüldüğünde gelecek zamanın iki türlü ifade edildiği söylenebilir: "*kesin gelecek zaman"* ve "*belirsiz gelecek zaman."*

Karaağaç gelecek zamanın kesin bir zaman olduğunu belirtip bütün dillerde ana zamanlardan birisi olduğunu söylemektedir. Gelecek zamanın dil kullanıcısının dili kullandığı anda başlayan ve süren bir zamanı bildirdiğini söyleyen Karaağaç, henüz gerçekleşmemiş; ancak şu andan itibaren kesinlikle gerçekleşecek bir yapma veya olmayı bildirdiğini belirtmektedir. Gelecek zamanın kullanımlarına da değinen Karaağaç bu çekimde niyet halinde olsa bile gerçekleşmesinde kesinlik olan bir zaman olduğunu söylemektedir. Beklenti, istek, gereklilik vb. ifadeleri ise gelecek zamanın şekillik kullanımlarıdır (Karaağaç 2012: 367-369).

Gelecek zamanın genel hususiyetleri ile ilgili Türkiye Türkçesindeki ve Türkçenin tarihi dönemlerindeki durumları ortaya koyan bu araştırmalarla birlikte Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde doğrudan gelecek zaman işaretleyicisi olarak görev yapan *–IsAr* ve *–AcAk* eklerinin bulunduğu ifade edilebilir. Bunların dışında Türkçenin her döneminde olduğu gibi bu dönemde de diğer işaretleyicilerle de gelecek zamana atıf yapılmaktadır.

2.3.2.5.1. I. Tip Gelecek Zaman: -IsAr

Gülsevin herhangi bir oluş veya kılışın gelecekte olacağını, yapılacağını veya yapılmasına niyet edildiğini belirttiği gelecek zamanın işaretleyicilerinden birisinin *–IsAr* olduğunu belirtip bunun Eski Anadolu Türkçesi döneminin en işlek gelecek zaman eki olduğunu belirtmektedir (Gülsevin 2011: 100).

Türkçede çok sesten oluşan eklerin yapıları incelendiğinde ya birden fazla ekin birleşmesiyle oluştukları ya da bir kelimeden ekleştikleri görülmektedir (Hatiboğlu 1981: 7). Hatiboğlu ekin şart kipi teşkil eden *–ser* ekinin Osmanlı

Türkçesinde *–i* zarf-fiil ekiyle birleşerek *–i-ser* tarzında yeni bir gelecek zaman eki oluşturduğunu söylemektedir (Hatiboğlu 1954a: 255). Tekin ise Hatiboğlu'nun bu düşüncesinde yanıldığını belirterek Eski Türkçede *–ıgsa*-'lı fiil gövdelerine *–r* geniş zaman ekinin eklenmesi ile *–ıgsar* şeklinin oluştuğunu bunun da gelişip kalıplaşarak *–IsAr* ekine dönüştüğünü söylemektedir (Tekin 1954a: 453). Hatiboğlu bir diğer çalışmasında Tekin'e karşılık vererek düşüncesini savunmaya devam etmektedir (Hatiboğlu 1954b). Tekin ise bu duruma tekrar cevap vererek bir diğer çalışmasını yayınlar ve Hatiboğlu'nun yanıldığını ileri sürer (Tekin 1954b). Ek hakkında Deny'de fikirlerini belirtmektedir. Deny, "*Eski Osmanlıca'nın –(y) iser sıygası şüphesiz menşede buna benzer bir teşekkülle vücut bulan bir muzarî idi: -ig veya –gü ekini alarak fiilden türeme bir isme –sä+r suretindeki meyil mânalı lâhika ile, muzarî lâhikasının katılmasından yapılmış; yani: -ig+sä-r/ –gü+sä-r"* demektedir (Deny 1941: 489). Bunların dışında ek ile ilgili olarak görüş bildiren diğer araştırmacılar Bodrogligeti[78] ve Flemming[79]'dir. Bu araştırmacılardan başka ekin yapısıyla ilgili görüş bildiren bir diğer araştırmacı ise Uyğur'dur. Uyğur ekin yapısının *zarf-fiil eki+(tasvir) fiili+ zaman eki* kuruluşunda olduğunu düşünmektedir (Uyğur 2007: 1194). Ekin yapısı ve *isteme* işleviyle ilgili olarak çalışması bulunan Yıldız, tüm bu çalışmaları özetleyerek dikkate değer bir çalışma ortaya koyar (Yıldız 2013).

Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman ekinin *–ısar, -iser* olduğunu belirterek bu ekin Eski Türkçe devresinde ve bugün mevcut olmadığını söylemektedir. Bu dönem için bu ekin umumî olarak kullanıldığını belirtmektedir (Timurtaş 2005: 144).

Aynı şekilde Özkan da bu dönemin yaygın gelecek zaman ekinin *–IsAr* olduğunu belirtmektedir (Özkan 2009: 137-138). Şahin fiilin ifade ettiği hareketin gelecek zaman dilimi içinde yapılacağını bildiren zamanın Eski Anadolu Türkçesinde *–IsAr* ile yapıldığını söylemektedir (Şahin 2003: 61).

[78] (Bodrogligeti 2001: 165-173)

[79] (Flemming 1995: 43-57)

Metnin taranan bölümünde çoğunluğu Evliyâ Çelebi'nin verdiği beyitlerin içinde olmak üzere az da olsa *–IsAr* eki ile karşılaşılmıştır. Bu durum XVII. yüzyılda yazılan Seyahatnâme'de ekin giderek azalarak da olsa bahsi geçen yüzyılda ekin kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle 3/[58a]'da yer alan örnek beyit dışı olması nedeniyle dikkat çekicidir. Taranan bölümde karşılaşılan bu gelecek zaman ekinin çekimi yalnızca teklik üçüncü kişiye göre çekimlenmiştir.

[9b]

Fursatında düşmene veren amân

Kaydefâ gibi ***olısar*** *bî-gümân.*

[206b]

Kişi zevkile ***olısar*** *ferahnâk*

Hemân zevk ile cânım olma gamnâk

3/[58a]

Kaçan kim Nemrûd-ı la'în asrında Hazret-i İbrâhîm vücûda geldikde cümle müneccimîn "Yâ Nemrûd! Bu sâ'atde bir evlâd vücûda geldi, senin devletine ve dînine ve cânına **kasd ediserdir**. Tiz anı buldur" deyü iğvâ etdiklerinde cemî'i şehri tecessüs edüp rahm-ı mâderden müştakk olmuş nev-zuhûr ma'sûmların niçe binini ol sâ'atde katl etdiklerin İbrâhîm Nebî vâlidesi İbrâhîm'i mezkûr ağaç cevfinin içinde pinhân edüp gider.

3/[17a]

Sana verdiğim ağız bârım ki var

Gizlü idi ***olısardır*** *âşikâr*

3/[17b]

Bize andan ne ***olısardır*** *cevâb*

Olalım âmil bulalım çok sevâb

I. Tip Gelecek Zaman Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.2.5.2. II. Tip Gelecek Zaman: -AcAK

-AcAk ekiyle karşılanan gelecek zaman kipinin henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kip olduğunu belirten Korkmaz, yapılacak iş niyet hâlinde olsa bile, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu ekle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik olduğunu ifade etmektedir. Korkmaz ekin sıfat-fiil kökenli olduğunu ve Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıktığını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 623-624).

Şahin de Eski Anadolu Türkçesinde ekin çoğunlukla sıfat-fiil eki olarak kullanıldığını seyrek olarak da zaman eki işleviyle kullanıldığını belirtmektedir (Şahin 2003: 61). Gülsevin, çalışmasının gelecek zaman çekimiyle ilgili bölümünde *–AcAk* ekine değinmemiş eki sıfat-fiiller bölümünde ele almıştır (Gülsevin 2011: 123).

Korkmaz "*Türkçede –acak/-ecek Gelecek Zaman Eki*" adlı çalışmasında ekin etimolojik yapısıyla ilgili düşüncelere yer vermiş ve kendisi ekin *–a+cak<-a+çak<-a+ça+ok* "*gelecek zaman*", "*eşitlik hali*" ve "*te'kid edatı*" birleşmesinden meydan geldiğini ifade etmiştir (Korkmaz 1959: 161).

Ek Seyahatnâme'de de ağırlıklı olarak sıfat-fiil eki görevindedir; ancak Eski Anadolu Türkçesi döneminden Osmanlı Türkçesi dönemine geçtikçe çok yaygın hale gelmese de *–AcAK*'ın gelecek zaman eki olarak kullanılmaya başlandığı Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk üç cildinde tanıklanan örneklerden anlaşılmaktadır.

Teklik I. Kişi

3/[32a]

Niçesi "Çelebi, gine gelir misin?" der. Birisi eydür "Gine **geleceğim** değil" diyene "Geleceğine şüphem vardır" Kimisi ba'zı hoppa çelebilerdir.

Teklik II. Kişi

[100b]

Hilâlî: Bursevîdir. Şi'ir:

Asacaksın *cihânda ey Mansûr*
Sana görmem imâmeti ma‘kûl
İsm-i mef‘ûl adın takındıŋ çün
Câ’iz olmaz imâmet-i mef‘ûl.

Teklik III. Kişi

[14a]

İlim kuvveti ile Hazret-i Risâlet-penâh'ın tulû‘-ı zuhûrundan haberdâr olup cihân-ârâ bir pâdişâh-ı mürselîn **gelecekdir** deyü havfından bu kal‘aya sa‘d sâ‘atdır deyü seretân burcunda imâretine şurû‘ edüp tâli‘-i imâreti seretân olduğıyçün İslâmbol içre tâ’ife-i cüyûşun fitnesi eksik değildir.

Çokluk I. Kişi

[132a]

Ve türbesi kapusu üzre târîh budur:
Mîr-i bahr a‘nî Kılıç Paşa kapudan-ı zamân
Yapdı bu câmi‘i çün ola derim ber-hordâr
Ehl-i diller dediler ***göriceğiz*** *târîhin*
Es-selâm oldu alâ câmi‘ike Beytü'l-harâm.

Çokluk II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

II. Tip Gelecek Zaman Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.3. KİP BİLDİREN EKLER

2.3.3.1. Kip ve Kiplik Kavramları Hakkında

Gerek Türkoloji alanında yapılmış çalışmalar olsun gerekse diğer dillerin incelendiği çalışmalarda olsun kip ve kiplik kavramları karıştırılan, kimi zaman da birbirlerinin yerlerine kullanılan kavramlardır[80].

Araştırmacıların bir bölümü kip kavramını zaman konusu ile birlikte düşünmekte bir bölümü de anlam bilim kapsamında değerlendirmektedir.

Korkmaz tarafından kip fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını ve olduğunu gösteren gramer kategorisi olarak tarif edilmektedir (Korkmaz 2007b: 103). Korkmaz diğer çalışmasında kipi tanımlarken *"Fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan eklere de kip ekleri diyoruz."* biçiminde açıklamalarda bulunmuştur (Korkmaz 2007a: 569).

Banguoğlu kipin zaman ve varsa tarz eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla meydana gelen bir kavram olduğunu söyleyerek kipi zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak açıklamaktadır. Banguoğlu *bil-miş-ti-n-iz, bil-di-yse-n-iz* ve *bil-ecek-miş-sin-iz* örneklerinden hareketle eklerin fiil tabanına gelme sırasına göre *1. zaman 2.tarz 3. kişi 4. sayı* belirttiklerini söylemiş zaman ve varsa tarz eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla da *kip*in meydana geldiğini ifade etmiştir. Dolayısı ile Banguoğlu'nun tarz ile *kipi* kastettiği anlaşılmaktadır (Banguoğlu 2007: 441).

Araştırmacıların bazıları kip kavramını zaman kavramından ayrı tutmaktadır. Dilaçar kipin zaman ile ilgisi olmadığını düşünen araştırmacılardandır. Dilaçar'a göre kip fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal bir ulamdır (Dilaçar 1971: 106-107).

[80] Kip ve kiplik terimlerinin tanımları ve bu konudaki tartışmalar için bk. (S. Hirik 2013).

Zaman kavramıyla kipi ayrı iki olgu olarak değerlendiren araştırmacılardan birisi de Karaağaç'tır. Karaağaç kipin eylemin gerçekleşme biçiminin bildirilmesi olduğunu zamanın değil, biçiminin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Karaağaç kipin varlıkla eylem arasındaki ilişkiye dayandığını söylemekte ve eylemin gerçekleşme biçiminin kip tarafından bildirildiğini söylemektedir. Karaağaç ayrıca kök ve gövde durumundaki eylemin bildirdiği oluş ve kılışın konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen kişiler açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi olarak da kipi tarif etmektedir (Karaağaç 2012: 700).

Akerson da kipi konuşurun aktardığı içerik karşısındaki tutumu olarak tarif eden araştırmacılardandır. Akerson bu tutumun çok değişik bakış açılarına dayanabileceğini belirterek *gerçek-gerçek değil, bildirme-istek/koşuk-buyruk, niyet, sitem, inanmama, kesinlik bir olayın gerçekleşmesinin mümkün olması, istenmesi gibi karşıtlıklar açısından* değerlendirilebileceğini belirtmektedir (Akerson 1994: 72).

Uzun ise kipi şu şekilde tanımlamaktadır: *"Konuşmacının önermeye kattığı tutumu sunan kategoridir ve zaman ile görünüşten konuşmacı odaklı olmakla bu açıdan farklıdır. Konuşmacı tümceye bildirme, gereklilik, istek, dilek, emir, olumsuzluk, soru, öğüt, uyarma, amaç, yeterlilik, olasılık, olanak, izin, yasaklama, şüphe, koşul, potansiyel gibi kavramları kategoriyal yollarla katabilir."* (Uzun 2004: 150).

Delice ise fiil çekim kategorileri arasında sayılabilecek olan bu kategorinin, fiilin söz dizimi içindeki görünümlerini değiştiren ve belirleyen kavramlardan biri olarak tanımlanabileceğini söylemektedir (Delice 2002: 201).

Kocaman kipin çok yönlü bir ulam olduğunu düşünmekte ve bu ulamın saptanmasında ve kipin anlaşılmasında sözcelerin de göz önüne alınması gerektiğini belirtmektedir. Kocaman'a göre Türkçede eklerle kip ulamı arasında birebir eşleşme bulunmamaktadır (Kocaman 1983: 85).

Araştırmacıların kipleri zaman ile birlikte değerlendirmesi ya da konuşurun olay karşısındaki tutumu olarak tanımlamalarıyla birlikte özellikle geleneksel dil bilgisi çalışmalarında *kip* ifadesi *bildirme* ve *tasarlama* (dilek) ifadeleriyle birlikte

kullanılmaktadır. Bu *bildirme* ve *tasarlama* kiplerinin temelinde olayın gerçekleşmesi, gerçekleşmeye devam etmesi ya da gelecekte gerçekleşmesi bulunmaktadır. Bunun ile birlikte konuşurun olay karşısındaki tutumunda (yeterlilik, istek, rica, emir vb.) ise henüz gerçekleşmemişlik söz konusudur.

Araştırmacıların tanımlarına bakıldığında temelde iki farklı görüş olduğu söylenebilir. Bir kısım araştırmacı kipi zaman kavramıyla birlikte değerlendirmekte hatta birleşik fiil çekimlerinin kipi oluşturduğunu düşünmektedir. Bir kısım araştırmacı ise kipin içerisinde zaman ifadesi barındırsa bile buna vurgu yapmadan konuşmacının olay/hareket/durum karşısındaki tavrını ilgilendiren, anlamsal bir kategori olduğunu kabul etmektedir. Kipin anlamla ilgili olduğunu düşünen araştırmacılara göre kip yalnızca morfolojik bir kategori değildir.

Bu çalışmada *kip* ifadesi ikinci gruptaki belirtilen araştırmacıların kastettiği anlamsal özelliklere sahip bir kategori, konuşmacının olay/hareket/durum karşısındaki tavrı olarak ele alınmaktadır. Konuşur her ne kadar bir olay karşısındaki tavrını kiplerle belirtse de kimi durumlarda bu ifadeler zamansal içerikler de barındırmaktadır; ancak anlam ve vurgu zamandan ziyade duygu durumu (*mood*) üzerindedir.

Kip konuşurun ve dinleyenin bir olay/hareket/durum karşısındaki tavrıyla ilgilidir. Konuşurun gerçek dünyada var olan bu tavrını dilde gösteren bir takım işaretleyiciler yer almaktadır. Bu işaretleyiciler morfolojik, leksik, sentaktik unsurlar olabileceği gibi vurgusal da olabilmektedir. Bu bağlamda *kiplik,* kipleri dilde gösteren işaretleyiciler olarak tanımlanabilir.

Göksel ve Kerslake kipliğin zaman ve görünüş kategorilerinin aksine zamanla ilgili olmadığını, bir durumun doğrudan ya da diğer yollarla bilinen bir gerçeği sunup sunmadığı ile ilgili olduğunu söylemektedir (Göksel ve Kerslake 2005: 337).

Kılıç ise kipliğin önermenin belirttiği içeriğin değeri ve geçerliliği karşısında, konuşulan veya anlatılan olayın katılımcısının fikrini, bakışını, bildirimle ilgisini ve ilişkisini gösteren bir anlam bilimi kategorisi olduğunu söylemekte ve konuşmayı gerçekleştiren kişinin anlattığı konunun ya da durumla ilgili görüşlerinin kiplik aracılığı ile yansıtıldığını belirtmektedir (Kılıç 2004: 2).

Palmer kipin her zaman olmasa da fiilsel yapılarla ifade edilebildiğini belirtmektedir (Palmer 2001: 1).

Çürük kipliğin bir dil bilgisel ulam olduğunu düşünmekte ve konuşurun ifade edilen önermeye karşı ne yaptığını, önerme karşısındaki bilgi durumunu, öznel bakışını, görüş ve duygularını içeren bir yapı olduğunu ifade etmektedir (Çürük 2010: 59).

Vardar konuşur ile dinleyici arasındaki bildirişim türüne göre cümlenin içerdiği yapının özelliğini kiplik olarak ifade etmektedir (Vardar 1980: 104).

Papafragou kipliklerin bağlama göre şekillenebilen işaretleyiciler olduğunu söyleyerek bunların anlamsal alanlarının mantıksal bağlam ve önerme alanı olmak üzere iki unsurdan meydana geldiğini belirtmektedir (Papafragou 2000: 40).

Gerçek dünyada var olan duygu durumlarının dilde karşılıkları bulunmaktadır. Bu duygu durumlarının dilde temsil edildiği göstericilerin her biri *kiplik*tir. Bu işaretleyiciler ve onların anlam alanları araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. F. R. Palmer (2001), J. Nuyts (2006), F. Nauze (2008), J. Nordström (2010), Papafragou (2000), A. Siewierska (1991), E. Sweetser (1990), F. Kiefer (2009) vd. çalışmalarında kipleri sınıflandırmışlardır. Bunlardan F. R. Palmer'e ait olan en çok kabul gören sınıflandırmalardan birisi olarak görülmektedir.

Palmer kiplikleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Önerme kipliği (*Propositional Modality*)
    a. Bilgi kipliği (*Epistemic*)
        i. Şüphe kipliği (*Speculative*)
        ii. Çıkarım kipliği (*Deductive*)
        iii. Tahmin kipliği (*Assumptive*)
    b. Kanıtsallık kipliği (*Evidential*)
        i. Aktarım: Aktarım (2), Aktarım (3), Aktarım (Genel) (*Reported: Reported -2-, Reported -3-, Reported-Gen*)
        ii. Duyum: Görsel, görsel olmayan, işitsel (*Sensory: Visual, non-visual, auditory*)

2. Olay kipliği (*Event Modality*)
    a. Yükümlülük (*Deontic*)
        i. İzin kipliği (*Permissive*)
        ii. Zorunluluk kipliği (*Obligative*)
        iii. Gereklilik kipliği (*Commissive*)
    b. Hareket kipliği (*Dynamic*)
        i. Yeterlilik kipliği (*Abilitive*)
        ii. İstek kipliği (*Volitive*) (Palmer 2001: 22).

Bu çalışmada Palmer'in bu sınıflandırması baz alınarak kip ifade eden ve fiiller ile ilişkili olan işaretleyiciler gösterilmeye çalışılmıştır.

2.3.3.2. Önerme Kipliği

Palmer önerme kipliğini iki kategoride ele almaktadır. Önerme kipliğinde konuşurun önermenin gerçek değeri veya gerçeklik durumuyla ilgili tutumu yansıtılmaktadır. Önerme kipliklerinde konuşurun elde ettiği veya söylediği bilginin *şüphe, çıkarım, tahmin* doğrultusundaki değerlendirmesi ya da bu bilginin *aktarım* ve *duyum* yoluyla elde edilip edilmediği konu edilir. Palmer bilgi kipliği ve kanıtsallık kipliğinin konuşurun önermenin gerçek değeri ve durumu karşısındaki tavrı ile ilgili olduğu için bunların temelinin *önerme kipliği* olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir (Palmer 2001: 24).

2.3.3.2.1. Bilgi Kipliği

Bir önermenin bilinen ya da inanılan doğruluk değeri bilgi kipliğinin konusudur. Bu kiplik türü içerisinde *tahmin, olasılık, şüphe, çıkarım vb.* anlam alanını içermektedir.

Nuyts, bu kiplik türünün tahminle birlikte konuşurun cümlede ifade edilen yargının gerçekleşme ihtimalinin derecesini (probability) ifade ettiğini belirtmektedir (Nuyts 2006: 6). Palmer bilgi kipliğini kanıtsallık kipliğinden ayrı olarak

düşünmektir. Palmer'a göre bilgi kipliğinin kanıtsallıktan ayıran en önemli husus kanıtsallığın gerçekliğe dair bazı deliller göstermesidir. Oysa bilgi kipliğinde bu kanıtlardan ziyade *şüphe, çıkarım* ve *tahmin* ağırlıklı bilgiler söz konusudur (Palmer 2001: 8).

Bilgi kipliğinde bir önerme karşısında konuşurun bu önermeyi algılayıp kendi kişisel deneyimleriyle yorumlaması esastır. Önerme karşısındaki tutumu konuşurun zihinsel süreci sonucu ortaya çıkar. Önermenin gerçek dünyadaki karşılığı bu süreç sonunda ortaya çıkmaz; ancak gerçek dünyadaki olaylar/hareketler bu zihinsel süreç ile algılanır. Bu süreç kişinin önceki yaşamından, kişisel özelliklerinden, ortamdan vb. etkilenebilir.

2.3.3.2.1.1. Şüphe Kipliği

Şüphe kipliği Palmer tarafından bilgi kipliğinin alt kategorilerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Palmer 2001). Önermenin kendisi ve önermenin sonucu hakkında konuşurun gösterdiği şüphe tavrı bu kipi oluşturmaktadır. Konuşur hakkında bilgi sahibi olmadığı ya da az bilgi sahibi olduğu için önermesinde şüphe içermektedir. Şüphenin anlamsal alanı *bilinmezlik, merak, endişe* gibi duygu durumlarını da içermektedir.

Palmer şüphe kipliği ile çıkarım kipliğini bilgi kipliğinin alt kategorisi oldukları için bir arada değerlendirmiştir. Şüphe ve çıkarım kipliklerinin birbirinden ayırt eden en önemli farkı *gözlemlerden çıkarım* ya da *deneyimler ve genel kültürden çıkarım*lara dayanıyor olmasıdır. Palmer her iki kipliğinde çıkarımlardan oluştuğunu ancak çıkarım yapılan kaynakların farklı olduğunu söylemektedir. Şüphe kipliği çıkarımlarını *gözlemler*den yaparken, çıkarım kipliği *deneyimler ve genel kültür*den beslenmektedir (Palmer 2001: 25).

Ali gelmiş olmalı örneğinden ifade edilecek olursa, bu önermeyi yapan konuşur Ali'nin montunu görmüş olabilir. Buna istinaden de bu cümleyi kurmuş olabilir. Bu durumda gözlemlerine dayanan konuşur *bilinmezlik* içeren dolayısıyla da *şüphe kipliği* içeren bir ifade kullanmış olur. İkinci durumda da Ali'nin her akşam

saat 8'de geldiğini bilen konuşur bu *deneyiminden* hareketle de bu cümleyi kurmuş olabilir; ancak bu kez ortaya *çıkarım kipliği* ile kurulmuş bir cümle çıkmaktadır.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümlerde tespit edilen şüphe kipliğine ait örnekler aşağıda gösterilmiştir. Bu örneklerde altı çizili ifadeler anlamsal alanı ortaya çıkaran kiplikleri göstermektedir. Koyu ile işaretlenmiş ancak altı çizilmemiş ifadeler de anlam alanını doğrudan işaretlemese de destekleyen işaretleyicilerdir. Bu işaretleyicilerin kimisi morfolojik, kimisi leksik, kimisi de sentaktik olarak görülmektedir.

[37a]

"Bire hay meded hâlim **nice olur**" deyü âlem-i hayrete düşüp hicâbından cümle vücûdu fıska fıska şişüp iki üç kerre ayağ üzre kalkup cânib-i erba'aya nigerân edüp ***[37b]*** görse kim bir âdem deryâsı içre gark olmuş bir tarafa bir kadem atmağa mümkün değil, zîrâ tekâzâ ol mertebede kim bir kadem atsa kazıyye ma'lûm.

[38a]

Hemân Gülâbî Ağa, "Şu sudan sehel su içsem" dedikde, "Sabr eyle bu gün görelim sana bundan ni'met müyesser **olur mu**?" der.

[137a]

Sultân Mehemmed Hân dahi dilim dilim olmuş sığır derisin tekur kırala gönderüp, "İşte izniniz ile yine bu sığır derisi cirminde binâ etdik, **eğer** dahi ziyâde **binâ etdikse** izninize **muhâlefet etmiş oluruz,** ziyâdesin münhedim edelim" deyü halîmâne ve hekîmâne cevâblar arz eyleyüp (…)

2.3.3.2.1.2. Çıkarım Kipliği

Bilgi kipliğinin alt dallarından birisi de çıkarım kipliğidir. Çıkarım kipliğinde önermenin doğruluğu karşısında konuşurun genel kültür ve deneyimlerini kullanarak bir *belirsizliği* giderme, bilgi elde etme çabası bulunmaktadır.

Kerimoğlu çıkarımın gerçekleşmemiş durumlarla ilgili bir ifade olarak olasılık kavramıyla iç içe olduğunu söylemektedir; ancak olasılık olarak niteliğinin farklı olduğunu belirtmektedir. Kerimoğlu çıkarım ifadesinde konuşurun dayanağını da ortaya koyduğunu söyleyerek dinleyicinin konuşurun neden o tip bir sonuca

ulaştığını belli verilerden yola çıkarak bulabileceğini belirtmektedir (Kerimoğlu 2011: 95).

Shiro'ya göre bilmenin durumları *inanç, sonuç çıkarma, duyum* ve *çıkarım* olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Shiro çıkarımı varsayım ile yakından ilgili olarak düşünmekte ve çıkarımın göndericinin amacına atıfta bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca Shiro konuşmadaki güvenilirliğin derecelerini belirtmek için de çıkarımların kullanıldığını belirtmektedir (Shiro 2004: 45).

Palmer konuşurun deneyimleri ve genel kültüründen beslenerek elde ettiği bilgilerden hareket ederek çıkarım kipliğinin oluştuğunu söylemektedir (Palmer 2001: 25).

Tüm bunlardan sonra çıkarım kipliğinin konuşurun gördüğü bir olay, bir hareket, bir durum karşısında kendisinin önceki deneyimleri ya da genel kültüründen hareketle edindiği bilgileri kapsadığı söylenebilir. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde bu tip kiplik oldukça fazla kullanılmıştır. Morfolojik, leksik ve sentaktik olan bu kip işaretleyicilerinin altı çizilerek gösterilmiş, çıkarımı destekleyen ifadeler de koyu olarak işaretlenmiştir.

[7b]

"On iki imâmın destin **bûs etmişsin**, dünyâda **hümâm olursun.**

--

Aşere-i Mübeşşere ellerin **öpmüşsün**, dâhil-i **cinân olursun.**

--

Çâr-yâr-ı güzînin yed-i mübâreklerin bûs etmişsin, dünyâda cemî'i pâdişâhların şeref-i sohbetleri ile müşerref olup **nedîm-i hâsları olursun.**

--

Ol kim Hazret-i Risâlet'in cemâlin görüp dest-i şerîflerin takbîl edüp hayr du'âsın almışsın, sa'âdet-i dâreyne **vâsıl olursun.**

[9a]

Meselâ yengeç ve kerevit ve midye ve istiridye misilli haşerâtların kabukları zâhir olurdu. Andan **anlanır** kim Heyhât vâdîsi dahi **Karadeniz imiş**.

[25b]

Büyük Muhammed'lerinden berü bu Kostantîn on bir kerre muhâsara **görüp** fethi Arab'a **müyesser olmayup** bu Türk'e **mi müyesser ola**

[29b]

Hakîkat böyle şeytanatları **olmasa** Bâyezîd Hân tarafından fermân sâdır olunca Sa‘dî Çelebi'[n]in ve Haydar Çelebi'[n]in huzûrunda **niçün şehîd etmeyüp zehirli ustura ile hîle etdiler**. Bundan bir hîle olmak **fehm olunur kim** gayrı kefere **katl etmiş olalar.**

[33a]

Hükm-i Sultân **olmasa** hatâ **gelmez** cellâddan.

[34b]

Ol eydir: "Yâ Ebû Tâlib bu yanındaki oğlanın **alnında nûr, başında sa‘âdet tâcı vardır**. Bu âhir zamân peygamberi olup **cihânı dutar**. Sen bu oğlanı Şâm'a götürme" dedi.

[37b]

"Bire hay meded hâlim nice olur" deyü âlem-i hayrete düşüp hicâbından cümle vücûdu fıska fıska şişüp iki üç kerre ayağ üzre kalkup cânib-i erba‘aya nigerân edüp ***[37b]*** görse kim bir âdem deryâsı içre gark olmuş bir tarafa bir kadem atmağa mümkün değil, zîrâ tekâzâ ol mertebede kim bir kadem **atsa kazıyye ma‘lûm.**

[40b]

"**Emr-i şer‘ budur** kim mi‘mâr **da‘vâ etse** şer‘an sizin dahi elleriniz **kat‘ olunur**. Zîrâ şer‘-i şerîfden me’zûn olmadan nâ-şer‘î iş edenin emr-i şer‘ile hakkından gelinir"

[63b]

Ve Murâd Hân ba‘zı zamân piyâdece tebdîl-i câme olup ahvâl-i âleme ıttılâ‘ hâsıl etmeğiçün Melek Ahmed Ağa ile ve Vuçu bostâncıbaşı ile reh-revlik edüp köşe-be-köşe ba‘zı eşkıyâyı kelle-pezân paça edüp vücûdların hâke salup rûhların adem diyârına gönderüp başların gönderler üzre dikerdi. Bu pâdişâhın etdiği hûnhârlığı bir **pâdişâh etmemişdir.**

[64a]

Şâh dahi bir gece fursat bulup şebhûn esnâsında kal‘a içre yigirmi bin Mâzenderânî tülüngi imdâd-ı Alî koyup ale's-sabâh İslâm metrisleri basılup gerüden Şâh dahi hücûm edüp bir ceng-i Muhammedî olmuşdur kim bir **târîhde olmamışdır.**

[66b]

Ba‘dehu Revân seferi esnâsında kul mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "**Abaza bizi kıra gelmişdir,** Anatolu'ya **çıkarsak yine** Abaza bizi **kırar**. Pâdişâhımızın hâceti Revân ise Abaza ile gidüp feth etsün" deyü ittifâk etdiler.

[69b]

"Hey şâhım bu tıflı göresin Kayser-zemîn ve Îrân ve Tûrân ve Sûrân-zemîn halkını mât u mütehayyir **kılsa gerekdir**. **Zîrâ görürsün gözleri sâ‘at rakkâsı kimi ca‘al-ı belh oynar"** dedi.

[71a-71b]

Niçe bin kerre şeref-i sohbetleri ile müşerref olup eyle bir azîmü'ş-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb'ın hayr du‘âların almışız, **eğer** cümle sohbetlerimizde olan kelimâtları **tahrîr eylesek** bir müdevven ***[71b]*** **kitâb olup tatvîl-i kelâma bâ‘is olur.**

[72a]

Bu mertebeler kemâl-i kuvvetinden nâşî zor-âverlikdendir. Ba-husûs ni‘met-i Perverdigâr ile ni‘met-i na‘îmiyle perveriş bulmuş ekûl pâdişâh idi. Böyle Rüstemâne etdiği işleri ne Sâm ü Zâl ve ne Nerîmân ne Efrâsiyâb ü Güstehem **etmemişdir.**

[112b]

Kırk sene semtimizde sâkin olup hattâ bu fakîr tevellüd etdüğimiz mahalde sağ kulağımıza ezânı Sun‘ullâh Efendi ve sol gûşumuza menkûş içün bu Geysûdâr Mehemmed Efendi **ezân okumuşdur**. **Anıniçün** aşinâlığımız ezelî olduğundan rûz-merre cemî‘i ahvâlâtlarına ve niçe yüz keşf [u] kerâmâtlarına **vâkıf olmuşuz.**

[125a]

Ve mahpûshâneleri olan San Pavla zindânı bir tarh üzre binâ olunmuşdur kim bir vech ile andan benî âdem rehâ **bulmak mümkün değildir**. Ve **murg-ı zeyrek dahi bu kafese girse** pervâz urmak **muhâldir.** Zîrâ ka‘r-ı zemîni bile kat-ender-kat azîm **mermerler döşenmişdir** kim lağım dahi mümkün değildir}.

[141a]

Bu mahallerde deryâ mahlûklarında ıstavriz balığı **çok olduğundan** lisân-ı Rûm'da ıstavrizden galat Istavroz **derler.**

[209a]

Tokuzuncu, Cevâhir kolu: Neferât iki yüz, bunlar Galata'da sâkin **cevâhirci**, **kuyumcu** Urum, Ermenîler **olduğundan** cevâhir kolu **derlerdi**.

[210b]

"Pâdişâhım, işitdim ki sekiz yüz mü'ellif ü musannif ve dörd mezheb şeyhülislâmların ve Bursa monlâsını ve yetmiş fetvâya kâdir ulemâları cümle âteşe yakarmışsın, el-cevâb 'Allâhu a'lem olur olmaz' demeğe kâdir bir ulemâ kalmadıkdan sonra elbette millet-i Mesîhiyye papaslarının bâtıl şerî'atlarına muhtâc olmamız mukarrerdir. **Elbette** kırk elli papas taleb etmeğe bir kulunuz **gönderirsiz**, bâri hakîri bu kıyâfetle tekur-ı bî-nûra göndürin. Bursa şehrin keşîşler ile doldurup Keşîş dağımızda yine ke'l-evvel karâr etsinler"

[216b]

Ahmed Çelebi hakkında Murâd Hân, bu âdemden pek havf edecekdir **kim her ne murâd edinse elinden gelir,** deyü nefy etdi.

[217b]

"Vallâhi âlem-i fetâlığımızda âlem-i nâb tavakanıyla sermest ile leyle-i ıyd-i adhâda ehlimle lu'bedebâzlık ederken bismillâhı demek hâtırıma gelmeyüp vücûduma bir lerzân olup yanımda tulum gibi bir yumuşak şey durup leş gibi kokardı. Biz dahi dibelik sermest olup bî-tâb u bî-mecâl kalup sabâhısı şikeste-hâtır olup salât-ı ıydı edâ edemeyüp işte anı bilirim ki, ol gece ehlim hâmile kalup kâmil on iki ayda bu ma'sûm vücûda gelüp âteş gözlü ve kırmızı yüzlü ve burnunun orta direği olmayup bulûğiyyetden sonra işte böyle serencâma uğrayup bu çehreye mâlik oldu" deyü cevâb verüp Murâd Hân'a haber böyle vardıkta, Üsküdarî Mahmûd Efendi ve Hekîmbaşı kelimâtlarına, gulâmın pederi kelâmı mutâbık geldi.

İmdi **bundan anlanan oldur** kim, bir âdem ehliyle oynaşırken sarhoş **olmaya** ve bismillâhsız tarlaya tohum **ekmeye**, gâyet hazer lâzımdır.

[252b]

Ammâ âh cânım kalkan balığı gâyet lezîzdir. Nisâ tâ'ifesi **yiseler** elbette **hâmile kalır.** Devr-i Âdem'den beri nef'i **tecrübe olunmadadır.**

3/[83b]

Ba'zı müverrihler ***[83b]*** "Bu buhayrenin menba'ı Van deryâsıdır kim zîr-i zemînden menfez bulup bu Harput'da buhayre olmuşdur" derler, **zîrâ** Van deryâsının balıkları bu gölde dahi **bulunur.**

3/[88a]

Ammâ gûl-i beyâbânîleri gâyet çokdur. Ol ecilden ve rîh-i şedîdi şitâsından benî Âdem **çıkamazlar** ve **çıkmış yokdur.**

2.3.3.2.1.3. Tahmin-Varsayım Kipliği

Palmer çalışmasında varsayım kipliğinden bahsetmiş; ancak tahmin kipliğini bir kategori olarak almamıştır. Tahmin ve varsayım ilk bakışta aynı anlam alanını ifade eden kavramlar olarak görünse de az da olsa aralarında fark bulunmaktadır.

Tahmin konuşurun duyularıyla elde ettiği bilgilerden, duygusal bağlantısından ya da önceki deneyimlerinden hareketle var olduğunu kabul ettiği gerçeklikler, doğruluklardır. Bu kabul ediş tamamen özneldir, konuşura aittir. Tahmin ifadelerinin içerisinde olasılık anlamı bulunmaktadır. Tahmine dayalı önermeler ya gerçekleşmemiştir ya da gerçekleşip gerçekleşmediği bilinememektedir. Konuşur sahip olduğu dayanaklardan bu olasılığı güçlü kılabileceği gibi zayıf da kılabilir. Yani tahminin olasılığı derecelere sahiptir.

Varsayım ise tahmin kategorisi içerisinde yer alabilecek; ancak onunla tam olarak örtüşmeyen bir kavramdır. Palmer'e göre varsayım bilgi kipliğinin alt kategorilerinden bir diğeridir (Palmer 2001). Varsayımda konuşur gerçekleşmemiş ya da gerçekleşmeyecek olan bir önermenin gerçekleşmiş ya da gerçekleşebilecek olduğunu kabul ederek önermesini kuvvetli hale getirir. Palmer konuşurun yargılarının genelliğe dayalı bir çıkarımı işaretlediğinde varsayım kipliğinin oluştuğunu belirtmektedir (Palmer 2001: 24-25). Shiro bilginin kaynağını *kanıt, dil* ve *varsayım* olarak görmektedir (Shiro 2004: 42). Kerimoğlu ise varsayımı olasılığın gerçek kabul edilmesine dayanan bir ifade olarak belirtmekte ve bu yönüyle olasılık

ve çıkarım ifadelerinden ayrıldığını söylemektedir. Kerimoğlu'na göre varsayımda konuşur ifade ettiği durumun gerçekliğinden emin değildir; ancak bu durumu temel alarak geleceğe yönelik bir tasarım inşa etmeyi hedeflemektedir. Varsayım ifadesi konuşurun daha sonra dile getirecekleri için temel teşkil eder (Kerimoğlu 2011: 96). Palmer çıkarım ve varsayımın birbirlerine çok yakın olduğunu birçok işaretleyicisinin de ortak olduğunu belirtmektedir (Palmer 2001: 29).

Varsayımlar aynı zamanda tahmin barındıran kavramlardır. Tahmin ve varsayım iç içe geçmiş kavramlar olarak görülmektedir.

Bu durumu örnek ile açıklamak gerekirse,

a. *Ali eve gelmiş olmalı.* (Tahmin ediyor-Evin ışıklarını yanık görüyor.)

b. *Ali eve gelmiş olmalı.* (Varsayıyor ve tahmin ediyor-Ali'nin eve ne zaman geleceğini önceki deneyimlerinden faydalanıyor)

Kerimoğlu'nun örnekleriyle gösterilecek olursa,

a. *Saat 9, Ali şimdi gelir.* (Tamamen tahmin ediyor.)

b. *Saat 9, Ali şimdi gelir.* (Genelliğe dayalı bir çıkarım ile varsayıyor.) (Kerimoğlu 2011: 48-49).

Bunlarla birlikte varsayımlar biçimsel olarak şartlı yapılarla uyumludur.

a. *Zengin olursam dünya turu yaparım.* (Zengin olduğunu varsayarak, sonrasında ne yapacağını tahmin ediyor)

Çalışmanın bu bölümünde her iki kavram da bu başlık altında değerlendirilmiştir. Varsayım bildiren ifadeler **(V)** ile gösterilmiş, tahmin belirten ifadelerde ise herhangi bir kısaltma kullanılmamıştır. Kip işaretleyicileri altı çizili olarak gösterilmiş, bunların anlam alanlarına destekleyici nitelikteli ifadeler de koyu işaretlenmiştir.

[6b]

"Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahırlarından nice **halâs olup** cihân-geşt **olurum**"

[7a]

sen dahi savt-ı a‘lâ ile ikâmet-i tekbîr edüp ba‘de's-selâm *Âyetü'l-kürsî'*yi tilâvet eyle, Bilâl *Sübhanallâh* desin, sen *Elhamdü lillâh,* Bilâl *Allâhu ekber* desin, sen *âmîn âmîn* de. Ve cümle cema‘ât ale'l-umûm **tevhîd ederiz. (V)**

[7b]

"Cihân-ârâ ve âlem-geşt seyyâh-ı âlem olup hüsn-i hâtime ile işin itmâm bulup Hazret'in şefâ‘ati ile **dâhil-i huld-i berîn olursun"** deyü tebşîr edüp el-Fâtiha dedi.

[8a]

'*El-mukadder kâ’in'* fehvâsınca sana dahi takdîr olan nasîbin **elbette gelir"**

[9b]

"Yâ İskender, **eğer** Kaydefâ'dan intikâm **alam dersen** ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl dahi olmaya, hemân Karadeniz'i şehr-i Makdonya kurbünden kesüp Akdeniz'e munsab eyle. **(V)**

--

Kaydefâ'nın cemî‘i dâr [u] diyârları **gark-ı âb olup intikâm alırsın** ve ahd [ü] emânına dahi **durmuş olursun.**

[10b]

Ve şekl-i müselles vaz‘-ı esâs olundu, **nuhûsetten halâs olmaz,** bu diyâr yine **harâb [ü] yebâb olur deyü müte’ellim olup** feryâd etdiler. **(V)**

--

Edemez def‘ sakınmağla kazâyı kimse

Bin sakınsaŋ yine ön son ***olacak olsa gerek.***

[12b]

Hâlâ cemî‘i küffâr-ı dûzah-karârın bilâ teşbîh kıblegâhlarıdır kim her sene niçe bin nasârâ varup Kumâme'de pür gumâm olup ziyâret edüp *hâşâ sümme hâşâ* **hac etmiş olalar.**

[13a]

"Ey kıralım, **eğer** sıhhat **istersen** bu senin derdine bundan gayrı ilâc yokdur. Evvelâ bir büyük sarnıc havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz emen ma‘sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine girüp bir sâ‘at dur, andan çıkup

hammâma gir, kırk gün bu hâl üzre ma‘sûmların kanıyla her gün havzı pür edüp **girirsen** bu cüzâm zahmetinden **halâs olursun."**

[14a]

İlim kuvveti ile Hazret-i Risâlet-penâh'ın tulû‘-ı zuhûrundan haberdâr olup cihân-ârâ bir pâdişâh-ı mürselîn **gelecekdir deyü** havfından bu kal‘aya sa‘d sâ‘atdır deyü seretân burcunda imâretine şurû‘ edüp tâli‘-i imâreti seretân olduğıyçün İslâmbol içre tâ’ife-i cüyûşun fitnesi eksik değildir. **(V)**

[17a]

Yılda bir kerre Cebrâ’îl sûreti **kanat kakup sayha ursa** şark cânibi ganîmet **olur** derlerdi. İsrâfîl sûreti **kanat ursa** garbda kaht [u] galâ **olur** derlerdi. Mîkâ’îl **sayha ursa** şimâl cânibinde bir sâhib-hurûc **zuhûr eder** derlerdi. Azrâ’îl **sayha ursa** cemî‘i dünyâda **tâ‘ûn olur deyü** havf ederlerdi. **(V)**

[17b]

bir üstâd-ı kâmil kehene âlim-i âmil İslâmbol içre inkırâzu'd-devrân havâdisâtdan ne zuhûr edeceğin ve her pâdişâh asrında ne alâ’imât zâhir olacağın ilm-i nücûm kuvvetiyle mezkûr seng-i hârânın çâr-kûşesine rumûz [u] ***[17b]*** künûz ile cemî‘i ecnâs-ı mahlûkâtın tasâvîrlerin resm edüp bir âdem başına çizme geymiş yazılmışdır, **ana işâretdir** kim bir devlet **gele**, ayakda olan pespâye âdemlere **söz değüp baş ola.**

--

Allâhümme afvenâ ejder eğer öbür kellelerine bir zarar olursa İslâmbol'u mâr [u] mûr **berbâd eder.**

[19a]

Eğer cemî‘i âsâr-ı binâları ve imâretlerin birer birer **takrîr ü tahrîr etsek** bir mücelled kitâb **olur. (V)**

[21b]

İlyana Kıral fermân edince ba‘zı mest [ü] medhûş-ı bâde-nûş kefere ve fecereler şarâb-ı bî-hicâb kıvâmıyla, "Hemân cümle Arab kavmin bir gecede kırup ellerinden halâs olup şehrimiz **emîn olur**" dediler.

--

"**Gerçi** biz bunları bunda **kırarız** ammâ anlar dahi Haleb ve Şâm'da rehin olan kıralzâdelerimiz ve bu kadar yüz bin üsârâlarımız **kırarlar.**"

[24a]

"Vallâhi sen benim elime girsen seni bir demir kafes içre koyup tâ ölene dek **çıkarmazdım.**"

[25b]

Ve cemî‘i papas ve kıssîs [ve] bıtrîkler ol cünd-i cünüblerin cenge terğîb edüp her bir kefereye birer lât-ı melât-ı mühmelât va‘desi ederlerdi. Ve ilm-i nücûm ile kal‘anın tâli‘-i kuvvetin bu yüzden buldular kim; "Âhir zamânda bir Muhammed **gele**, niçe bin kiliseler **yıka**. Anın ümmetleri Antâkıyye ve Kudüs'ü ve Mısır'ı ve Kostantıniyye'yi **ala** ve karadan niçe bin pâre yelkenleri açılmış gemiler ile **gele** ve başında kadı sarığı **ola** ve katıra binüp ayağında mâvî çizme **ola.**

[25b-26a]

Akşemseddîn hazretleri; "Beğim sen elem çekme; bu kal‘anın fâtihi **sen olasın deyü âlem-i şehzâdeliğinde sana tebşîr etmişdik,** lâkin bi-emri Hudâ Cenâb-ı İzzet'in bu gazâda müstetir işleri vardır. Derûn-ı kal‘ada Şeyh Maksûd halîfelerinden Yâvedûd ismine mazhar ***[26a]*** düşmüş mecâzibûndan bir cân vardır. Tâ ol merhûm olmayınca bu kal‘a feth olmak ihtimâli yokdur. Ammâ elli günden **merhûm olur**" **(V)**

[28a]

'Elem çekme beğim, İslâmbol'u feth edeceğiz günde gâret olan Akka'dan gelmiş akîde ve pişmiş helvâ **yersiz'**

[30a]

Sarây-ı Kıral'da ol kadar mâl-ı hazâyin bulundu kim hisâbın Hudâ-yı Müte‘âl **bilür.**

[37b]

"Bire var âdem, **sen ma‘tûh olmuşsun**, ben senin dediğin âdem değilim, var benden şerrin def‘ eyle" deyüp bilâhire Gülâbî Ağa'ya bir kötek çeker kim fakîr ihtiyârı sâ’ir temâşâcılar yeniçerinin elinden halâs ederler.

[38a]

Şeyh eydir: "Telezzüz-i dünyâdan ve cümle mâsivâdan **kat‘-ı alâka etdi ise** bu âsitâne-i Kırklarda ber-hordâr olup kendüyi Nücebâ Alî'nin postuna **koruz**. Safâ geldiŋ kişi" deyü Gülâbî Ağa'ya ta‘zîm edüp üç gün üç gece Gülâbî Ağa anda aç susuz bî-tâb [u] bî-mecâl kalup Unkapanı'ndaki hânedânı ve evlâd [u] ensâbları hâtırına gelüp (…)

[38b]

Bir âdem sudâ‘a mübtelâ olup bu amûdun arakından başına **dürtse** bi-emrillâh **şifâ bulur.**

[39a]

Bir âdem yürek oynamasına ve hafakân marazına **mübtelâ olsa** üç cum‘aertesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan ale's-seher aç karnına **üç kerre nûş ede** be-izn-i Hudâ **rehâ bulur.**

--

Bir kimesne **nisyâna uğrayup işitdiği hâtırında kalmasa** gerekdir kim tâ Ayasofya kubbesinin ortasında maslûb olan altun top altında yedi kerre sabâh **namâzın kılup** üç kerre: *"Allâhümme yâ kâşife'l-müşkilât ve yâ âlime's-sırrı ve'l-hafiyyât"* **deyüp** her vakitde yedişer siyâh üzüm **tenâvül etse** bi-emrillâh zekiyyü't-tab‘ **necîb ü reşîd ola** kim bir istimâ‘ etdiği elfâz derûnunda *en-nakşı ke'l-hacer* **ola.**

--

Ammâ bu Ayasofya'daki mağsel-i Îsâ içre nâ-dürüst olan ma‘sûmları bu tekne içinde bir kerre **gasl etseler** dem-i nefesi ve teni dürüst olup **gûyâ** dem-i Îsâ'ya mazhar olup **hayât bulur**

[41a]

"**Eğer** efendi bu sultândır deyü bana himâye edüp mi‘mâra **gadr edeydiŋ** şu topuz ile seni **hurd ederdim**" deyü eteği altından topuzu sapıyla gösterdi. **(V)**

--

"**Eğer** beğim sen dahi benim şer‘ile hükm etdiğime rızâ vermeyüp zerre kadar şerî‘atdan **nükûl edeydiŋ** şu seccâde altındaki ejdere seni **helâk etdirirdim**" deyü seccâdeyi küşâde edince bi-emrillâh seccâde altından bir ejdehâ kıjğırup dehânından âteş-feşânlık ederken Monlâ hazretleri ejdere "Epsem ol" deyü hitâb edüp seccâdeyi

yine setr edince hemân Sultân Mehemmed (---) hazretlerinin dest-i şerîfin bûs edüp du‘â-yı hayrları ile şeref-yâb olup sarâyına müteveccih oldular. **(V)**

[45b]

"Pâdişâhım sana bir câmi‘ inşâ etdim ki devr-i kıyâmetde Hallâc-ı Mansûr gelüp vech-i arzda olan mekâlîd-i cibâl-i kûh-ı demâvendleri hallâc kemânından pembe-misâl **atdıkda** bu câmi‘in kubbesi Mansûr'un yayı çillesi önünde **çevgân topu gibi galtân ola**" deyü câmi‘in bu mertebe metânetin medh eder.

[46a]

Kîseleri uç uca ***[46a]*** dizüp bu kadar mâl-ı firâvân **sarf ederseŋiz** bu hayrât size **nasîb olur**.

--

"Belî pâdişâhım mümkündür. Nehr-i azîm gibi cereyân eder. Ey imdi sen kîseleri **uç uca eğer dizerseŋ** bu su İslâmbol'a **varır**, dedik.

[53a]

Evvelâ kankı sancakbeğinin **hâssı ziyâde ise** ol beğ mâdûnuna **takaddüm ve tasaddur eder**, **meğer** vezîr-i a‘zamlıkdan ma‘zûl **olmuş ola**. Anın üzerine kimesne tasaddur etmeyüp yine **meğer** vezîr-i a‘zam-ı sâbık tasaddur **ede**

[69a]

"Pâdişâh'ım **sür‘at etsem** yedi sâ‘atde ederim, ammâ lahn-i hafî ve lahn-i celî olmasın içün ne ifrât ve ne tefrît olmadan sekiz sâ‘atde **inşâ’allâhu Ta‘âlâ hatm-i şerîf ederim**" dedükde buyurdular. **(V)**

[70b]

"Hay veled ne kadar ârifdir, ölmüş âdemlere isnâd etdi kim anlardan bir dahi su’âl olmaz. **Eğer** hayâtda olan filân âdemden öğrendim **dese belki** hünkârın **bir zararı isâbet eder** mülâhazasıyla merhûm olmuş kimesnelerin ağzından nakl edüp avk-ı kelâm etdi. İlâhî ber-hordâr-ı ömür olasın"

[72b]

Ve bundan mâ‘adâ ilm-i hendese üzre hisâb olunsa ol cirid minâre depesindeki gurâba isâbet etmeyüp **ubûr etse** ol minârenin zirve-i a‘lâsından öte tarafda zemîne cirid nüzûl edince bir o kadar menzil dahi gidüp **ihtimâldir**

Tavukbâzârı'nda Dikilitaş'a **düşerdi**. Hakkâ ki dilberâne bâzû-yı tüvânâ idmânıdır kim mu‘cize mertebesidir.

[73a]

Eğer cümle ahlâk-ı hamîdesin ve evsâf-ı cemîlesin ve hüsn-i hulk [u] ülfetin ıttılâ‘ hâsıl etdiğimiz mertebe **tahrîr eylesek** bir mücelled kitâb **olur. (V)**

[81a]

Bu Kara Murâd Paşa'nın bu kelâmı Hamâ'da Arnavud Paşa'ya gelince, "**Belki** bu türbeye kendüyi **gömeler**" deyü bir rumûz eder.

[94a]

Ve hân-ı Köpürlü Mehemmed Paşa vezîr-i Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘ kurb-ı Tavukbâzârı. **Gerçi** hân-ı cedîddir ammâ metânet-i binâda Vâlide hânı'na yanbaşı **gelse de olur.** Cümle fevkânî ve tahtânî iki yüz yigirmi odadır.

[112a]

Eğer bu dergâhda medfûn olan kibâr-ı kümmelînin seng-i mezârları târîhleri ile ziyâret etdiklerimiz **tahrîr etsek** başka bir mücelled kitâb **olur**. **(V)**

[113a]

"Murâd Çelebi Unkapanı'nda Süğlün Muslı sultânı hâlan üç günden sonra **pek müflise olsa gerek,** ana elli kîse imdâd eyle, onunu [evini?] meremmât edüp borcuna versin" deyü ricâ eder.

[117a]

Ammâ bu kasabanın bed-râyihasından gayrı kimesne bir ân **dursa** âdem **helâk olur**. Ammâ anlara ol bed-râyiha müşk [ü] amber gibi kokar.

[136b]

"İslâmbol'u **feth edecek sensin" deyü tebşîr edüp** "bu mahalde bir kal‘a ve Akdeniz Boğazı'nda iki kal‘a inşâ edüp Kostantıniyye'ye iki tarafdan zahâyir makûlesi varmayup kaht [u] galâ olmak mukarrerdir, cenâbınız dahi azametle Edirne'den deryâ-misâl asker ile bu bizim cânibimize teşrîf buyurasız"

--

Tâ kûh-ı bâlâda olan yedi tabaka kulle-i azîm mîm makâmındadır. Dizdârkapusu, hisâr-pîçesi hâ yerindedir. Ve aşağı leb-i de[r]yâda yine büyük şeşhâne kulle yine mîm **olsa gerekdir.**

[156b]

Hazret bunlara "Ammim Hazret-i Hamza-i bâ-safânın gazavâtın **okusaŋ** ümmetimi cenge **terğîb ederdin**" buyurduklarında ibtidâ *Hamzanâme*'yi bunlar te'lîf etdiler. **(V)**

[195a]

Ba'dehu 'Bunların ocağında neşv [ü] nemâ bulan oğlanlar **aşkıyâ olur**' **deyü** ocağımıza değşirme oğlanı verilmez oldu.

[208a]

Bu bâlâdâ tahrîr olunan ağız düdüğü sâzendeleri dahi cümle birbirlerine peyrev olup makâm-ı segâhda bir düdük **faslı ederler kim** böyle faslı ne Cem ü Cemşîd ve İskender-i Dârâ ve Hüseyin Baykara **etmemişdir**, eyle geçerler. **(V)**

[216b]

Hattâ Cüvân Dilsiz taşın önün **alam sandı**, altında kalup hurd olayazdı. Ol taş niçe zamân Okmeydânı'nda kaldı ve Nâsır Habîb bir kîse ihsân aldı.

[260b]

Anlar kal'a içine girüp "Türk der kim bizim murâdımız kal'a **olaydı** bir ayda **alırdık**. Ancak Moskov kralına haddin bildirüp bu kadar ilin vilâyetin nehb u gâret edüp bu kadar mâl-ı ganâ'imle esîr almak murâdımız idi" deyü firâr eden küffârlar kal'ada olan fecerelere böyle haber verdiler. **(V)**

[269a]

Ecdâd-ı ızâmım Süleymân Hân sulhu böyle midir?" deyince balyozlar ve konsoloslar ve konçoloz huzûr-ı pâdişâhîde zemîn-bûs edüp eyitdiler: "Pâdişâhım! Ahidnâme-i mîsâkımızda böyledir kim sizlerin donanması dahi sâ'ir kefere krallarının gemilerin alup limanımıza **girse** müsâfirdir, deyü ri'âyet edüp limanımıza **koruz**.

[275a]

Ahmed Hân tesliye-i hâtır verüp eydür "Bana Mehemmedim Girid'i feth eder misin" der. Mehemmed eydür "**Feth ederdim** ammâ karındaşım Osmân beni **kıskanup kanım akıdır.**

[302a]

Hakîr su‘âl edüp eyitdiler kim "Siz bir Kâfire avreti nikâh ile alup nazar-ı tohmadır, **aslı müslimdir, deyü kâfire alırsız,** ma‘kûl mezhebdir. Ammâ kızları kefinne **vermeyüp** kâfirden müslime **versek, ihtimâldir** nihâni **mürted olup**, nazar tohma olunca **evlâd niçe olur**. **Belki** ol Abdullah oğlu evlâdların **bırağup** kâfire **firâr edüp**, "Evlâdları anadan Âl-i Resûl" diyemeniz. Zîrâ sizin mezhebinizce nazar tohmadır deyü kâfir karısını alırsız. Bu kerre ol seyyideden tevellüd eden mürted-i billah evlâdları ne olmış olur" deyü bu mes’ele[y]i su’âl etdiler.

[311b-312a]

Ve mezra‘aları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir ve ni‘metleri firâvân ve uyûn-ı enhârları cârî ve revân bir şehr-i âbâdândır. Ammâ bu şehrin vasatında harâb olan mütûn-ı metîn hısâr hayfâ ki harâbdır. Böyle bir mahsuldâr ve âb [u] hevâsı latîf zemînde elzem-i levâziminden iken kal‘ası harâb olmuşdur, ammâ Cenâb-ı Bârî yâri **kılup** yine dest-i Âl-i Osmân'a **nasîb olursa** sehl himmet ile **ta‘mîr u termîm** ***[312a]*** **olsa** sedd-i Kahkahâ-vâr **bir kal‘a-i üstüvâr olurdu. (V)**

[333b-334a]

Ve Revân derneği cem‘iyyeti ve Gürcîstân ve Mikrilistân nehb u gâretinde niçe yüzaklıkları edüp niçe şebhûnlar edüp husûsan Gönye kal‘asının istihlâsına sebeb olup Mikrilistân'ı mutî‘ [u] münkât edüp cümlesi bir yirde cem‘ olduklarında mâbeynlerinde âlem-i ağyârdan bî-haber iken etdikleri şakaları ve yâğ u bâlî evzâ‘ [u] etvârları âdem **görse** ***[334a]*** "bunlar dîvânedir", deyü **hükm ederler.**

[354a]

Ya bu yiğit tavlımbâz çalup na‘ra **haykırmadan** taşra[da]ki yigirmi otuz yiğidiyle bizi **çevirse**, cümlemizin hâli neye **müncer olurdu**. Hele düşünüŋ. Ne dersin Oynağanlıoğlu, ne dersin Yeğen Hüseyin, ne dersin Akyakalıoğlu ne dersin ve Kara Memi ne dersin" deyü cümleye hitâb edüp anlarda "Belî, işimiz müşkil olurdu" dediler. Yeğen Hüseyin "**Ne olsa gerek**, biz hemân ev içinden damı delüp taşra çıkup dam üstünden **kurşumlayup** gelen baskıncıları alarka **ederdim**. Siz **atlanırdınız**. Evin avlısı boldur. At üstine geldikden sonra ceng ide ide **ya kurtulurduk, ya kırılırdık**" dedi.

--

Hemân beğ yerinden kalkup elim öpüp "Ey imdi yiğit! Sen kışdan bu eve düşüp cân kurtardıŋ. Ammâ hakkâ ki sen de bizden eyi cân kurtardıŋ. **Eğer** bu evin avlısına **girdiğin** gibi **selâm verüp atdan inmeseŋ** bin cânın olsa bizden **kurtulmazdıŋ**. Sen de bizi oda içinde âteş başında dururken tâ'ifenile bassaŋ biz de cân **kurtaramazdık.** Allah senden râzî ola.

[354b]

Yine sâhib-i hâne tesellî-i hâtır bulmayup eydür: "Oğul! Hak senden râzî ola. Eğer evime geldiğin gibi **atdan inmeyüp** mudârâ **etmeseŋ**, eyle basdığına göre **ceng eyleseŋiz** sizden ve anlardan çok yiğit **şehîd olup** evim ve **barkım harâb u yebâb olup ehl [u] ıyâlim esîr [u] kebâb olurdu"** dedi.

--

"Elbette bunun bir aslı vardır" deyü memlûklerime ve gayrı yanaşma yoldaşıma ve hâldaşıma "Hâne sâhibin göz hapsine aluŋ. **Belki firâr eder**, sakının gâfil olman" deyü tenbîh ve te'kîd etdim.

[371a]

Pâdişâh tarafından Silâhdâr Ağa Atmeydânı'na varup cümle içağalarına "Oğullar bir çıkma dahi **olacakdır**, kapu ağası **çıkacakdır** ve kânûn üzre **el urulacakdır**, ısyân etmen. Harem-i Hâssa gelin" deyü Galatalıyı ve Paşa sarâylıyı içeri götürüp (…)

3/[9a]

Cümleden biri; bir gün Timur, Hâce ile hammâma girüp birer fûta ile gusl ederlerken esnâ-yı kelâmda Timur eydür: "Hâce! şimdi bencileyin cihângîr padişâh-ı zî-şânuma **satılmak iktizâ etse**, beni niçeye **alırduŋ**? der. "Kırk akçeye ancak **alırdum**" der. **(V)**

3/[16b]

Eğer bu şehirde su ağası **olmasa** şeb [u] rûz kan kavgâ **eksik olmazdı**.

3/[31b]

Bolay kim evine oğlanın ile bir baş göndereydin" der. Biri dahi "Ağa sen bunun sözüne bakma ve tehlikeye kendini atma. Bu cenk yerinde baş **çok olacakdır**.

--

Kimi "Ağa altındaki değirmen beygiridir. Ökçe ile sakın sıçratma. Başından sarığın **düşer**" der.

3/[32a]

Hudâ âlimdir, eğer çarhacı Defterdârzâde Mehemmed Paşa talî'a-i asker olup Gürcî Nebî askeriyle germâ-germ cenk etmeğe **ikdâm-ı tâm etmese**, Üsküdar sahrâsında mâlamâl ve leb-ber-leb olan âdem deryâsına Celâlîler **at kosa** Hudâ hakkı beş kerre yüz bin benî Âdem'i Celâlîler deryâya **dökerlerdi**.

3/[40a]

Ve her biri birer ülkede olup birbirlerine **adû-yı cânlar olmuşlardır**. **Yohsa** şâm ve Haleb'e bu kavmler **emn [ü] emân komazlardı**. Ammâ Cenâb-ı Bârî yârî kılup her biri birbirine musallat olduğundan **yek-dil yek-cihet olamazdır.**

3/[74a]

Âhir esnâ-yı kelâmda Timur eydür: "Ey Yıldırım Hân? Sen beni böyle münhedim edüp beni huzûruna piyâde **getirseler** beni **neylerdin**?" der. Hemân Yıldırım Hân, "Seni bir demir kafes içre **koyup** Bursa şehrine **götürüp** andan Amasiyye gibi Kahkahâ kal'asında seni **habs ederdim**" deyince Timur tez bir demir kafes düzdürüp "Yıldırım Hân'ı demir kafese koyuŋ. İrân'a götürem" derken Yıldırım Hân hummâ-yı muhrıkaya mübtelâ olup (…) **(V)**

3/[77b]

Vilâyet-i İrân-zemînin efvâh-ı nâsında bu gûne gütf ü gû olurdu kim "Allahu A'lem Bâyezîd Hân ihsân [u] in'âm ile İran-zêmine şâh **olacakdır** derlerdi.

3/[78a]

Menâkıb-ı Süheyb: Bir gün bu Abdülvahhâb, Hazret'e eydür, "Yâ Resûl! Bu gice vâkı'amda mübârek dest-i şerîfinizle yedi kerre {benim agzıma} beyâz daru doldurduŋuz" der. Hazret-i Habîb buyurdular kim "Yâ Süheyb! **Müjde** sana kim cihân-ârâ ulemâ-yı mütebahhirînden **müfessir ve muhaddis ve musannif olup Ebü'l-Me'âl olursun**" buyurdular.

3/[93a]

Mâlı dağa götürüp **pây etseler gerek**. Mâlı dağda gömmeden yetişelim!"

3/[125a]

Lâkin mülûk murâd edinse Kapudan Paşa donanma-yı hümâyûn ile varup limanı tathîr edüp gayri safra limana **dökmeseler**, dökeni gemi cundasına **salb etseler** liman **selâmet olurdu.**

3/[131b]

eş-şeyh Kara şemseddîn-i Simâvî: Tarîk-i Halvetiyye'de niçe bin mürîde mâlik ulu sultândır. Çelebi Sultân Mehemmed ibn Yıldır[ım] Hân meşâyıhlarındandır. Kesret-i seyâhatle meşhûr-ı âfâk ilm-i remilde veffâk olup mehdî-i zamân **olacakdır** deyü nefy-i beled edüp bu Yenice şehrinde sâkin iken dâr-ı bâkiye irtihâl edüp başka türbesi var. Ziyâretgâh-ı ünâsdır.

3/[133b-134a]

Dobra Venedik kralı divânında dahi bu Filibe Makedone deyü anup "Âh anın dağlarında olan altun ve gümüş ve kurşum ve demir ma'âdinleri bizim devletimizde **olsa** İskender-i Kübrâ gibi ***[134a]*** **cihângîr olurduk**" deyü te'essüf çekerlerdi.

3/[150a]

Dahi Edirne şehri dest-i küffâr-ı hâksârda iken Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî Bursa şehrinde bir alay kibâr-ı evliyâullah ile müşâvere ederken esnâ-yı kelâmda buyururlar kim "İdrivne şehrin üç ejdehâ-yı nehr-i azîm derâğûş edüp belde-i İdrivne'yi helâk etmek isterler. Âhir gark-ı âb ederler. Ammâ seyecî sene 762 târîhînde dest-i Âl-i Osmân'a girüp zamîme-i dâr-ı İslâm **olacakdır**. Ayâ bizden Edirne'ye kim gider kim onda âmâde olup üç su bir olup tuğyân ile geldiklerinde du'â edüp ol du'â sebebiyle sular teskin ola?

3/[178a]

Yine ol gün Murâd Paşa'ya başdarde-i hümâyûn ile Üsküdar'a geçmek fermân olunup yedi pâre kadırga ile başdarde-i hümâyûn Üsküdar'a geçince hemân Murâd Paşa Yeniçeri ocağına sûret-i hakdan görünüp eydür "Gördüŋüz mü yeniçeri askerine **ne edecekdir**. Erzurûm'da Abaza Paşa yeniçeriyi Kör Hazînedâr'a ve bu İpşir'e **niçe kırdırdıysa** şimdi sizi dahi kırk bin sekbân u sarıcasına ve elli bin atlısına **kırdırup** Sultân İbrâhîm kanı **havfın alsa gerek.**

3/[182b]

Bu gice vâkı'amda kanlı ekmekden Bitlis Hânına ver, dedüğü belki benim elimde hân **şehîd ola**, dedi.

2.3.3.2.2. Kanıtsallık Kipliği

Bazı kaynaklarda *delile dayalılık kipliği* olarak da adlandırılan bu kiplik bilgi kipliği ile birlikte önerme kipliğinin bir diğer ana kategorisini oluşturmaktadır. Kanıtsallık kipliğinin temel özelliği konuşurun söylediği önermeyi duydukları, gördükleri ya da hissettikleri ile kuvvetlendirmesidir. Konuşur ileri sunduğu önermeyi bu tip kanıtların bir ya da birkaçıyla birlikte kuvvetlendirme amacı taşıyabilir. Konuşur söylediği önermeyi kuvvetlendirirken bir takım işaretleyicilerden yararlanabilir. Kanıtsallık kipliğinde konuşurun ifadesinin arka planında birisinden/bir yerden duyduğu söz, görme, koklama, dokunma sonucu elde edilen bilgi yer almaktadır.

Palmer kanıtsal kipliğin iki tipi olduğunu belirtmektedir: *aktarım (*reported*) ve duyum* (Sensory). Palmer'in temel ayırım kıstası, bilginin kanıtının başka bir kaynaktan alınıp alınmaması ya da kişinin kendi duyularıyla hissedip hissetmemesidir (Palmer 2001: 36-37).

Kanıtsallık sisteminde bilginin olasılığını, konuşurun önermesindeki gerçekliğin kesinliği ve bunun güvenilirliğini içeren anlamsal kapsamlar bulunmaktadır. Kanıtsallık genellikle anlatı dilinin işareti ve hikâye edici anlatma yolu olarak kullanılmaktadır (Aikhenvald 2004: 153-154).

Kılıç, *delile dayalılık* olarak aktardığı kanıtsallık kipliği için konuşucunun veya anlatı kahramanının önermenin doğruluk değeri hakkında tavır alırken delilin kaynağını işaret ettiğini ve sezdirdiğini belirtmektedir (Kılıç 2004: 10).

Kısacası kanıtsallık kipliğinde konuşur bahsettiği önermesinin kaynağına bir tanık yerleştirmiş böylece söz konusu önermesini kendi açısından daha güçlü hale getirmiştir. Konuşur ayrıca bilginin kaynağına da bazen kapalı bazen açık bir gönderimde bulunmaktadır.

2.3.3.2.2.1. Aktarım Kipliği: Aktarım (2), Aktarım (3), Aktarım (Genel)

Palmer'in kiplik sınıflandırmasında yer alan kanıtsallık kipliğinin alt kategorilerinden birisi aktarım kipliğidir. Aktarım kipliğinde konuşurun sunduğu önermenin doğruluğunun kanıtları başkasından duyulan bilgilere dayanmaktadır.

Konuşura göre önermenin doğruluğu bu aktarmalara dayanmaktadır. Burada bilginin doğruluğu, yanlışlığı, kesinliği ya da gerçekliği tartışmalıdır; ancak konuşur bilgisini bir başkasına dayandırarak aktarır.

Aikhenvald konuşurun aktarım kipliğini tercih etmesini iki nedene bağlamaktadır. Birinci olarak konuşur olaya tanık olmadığı ve bir başkasından elde ettiği bilginin nesnelliğine vurgu yapmaktadır. İkinci olarak da konuşur doğruluğu şüpheli ve güvenilemeyen önermelere karşı sorumluluk aracı olarak bu kipliği tercih etmektedir (Aikhenvald 2004: 180).

Palmer, Willett'in çalışmasına dayanarak aktarımların da kendi içlerinde farklılık gösterdiklerini belirtir (Palmer 2001: 40).

a. İkinci elden aktarım (kanıt)-(*Second-hand evidence*) : Konuşur bir olaya direkt olarak tanık olmuş başka birisinden duyduğu durumu belirtir.

b. Üçüncü elden aktarım (kanıt)-(*Third-hand evidence*) : Konuşur bir olaya direkt olarak tanık olmayan başka birisinden duyduğu durumu belirtir.

c. Halk bilgisine dayalı aktarım (kanıt)-Genel Aktarım-(*Evidence from folklore*) : Konuşur sözel tarih, halk bilgisi ve genel bilgiye dayalı bir durumu belirtir (Palmer 2001: 40).

Bu sınıflandırmayla beraber Palmer, kendi sınıflandırmasında *aktarım (2), aktarım (3) ve aktarım (Genel)* ifadelerini kullanmaktadır (Palmer 2001: 22). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki aktarımlar Gül tarafından etraflıca ele alınmıştır (Gül 2006).

İkinci elden aktarım-Aktarım (2): Konuşur kendi şahit olmadığı ama şahit olan birisi tarafından duyduğu durumu anlattığı ifadelerdir. Konuşura bir başka kişi tarafından iletilen bilgilerin önermede konuşur tarafından kodlandığı anlamsal kategoriye *ikinci elden delile dayalılık (aktarım)* denilmektedir. Bilginin ikinci ve üçüncü elden olup olmadığı yalnızca bağlamdan anlaşılabilmektedir (Aikhenvald 2004: 178). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde tespit edilen bu tarz aktarımlara örnekler aşağıda gösterilmiştir.

3/[52a]

Yahyâ Efendi **eydür**: "Sultânım, Erzurûm'ın on aydan sonra karı kalmayup Yavaşça Mehemmed Ağa bir hayli hayâlli tevâbi‘leriyle iki günde Deveboynu'nda ol kış ve kıyâmetde zemîne altunu defn etdüğü yiri tecessüs ederek gökdeki buludu nişân koduğu ebr-i kebûdu görünce defn etdüğü yire **varup** görse on ay mukaddem duran bulut yine ber-karâr **durup** zemîni **kazup** eliyle kemeri on ay mukaddem zemîne niçe koduysa bî-küsûr altunları kemeriyle ile bulup Erzurûm'a **geldi**" deyü bu gûne **bir yalan söyledi** kim aklım gitdi.

3/[178a]

Hemân Murâd Paşa kendü tahrîki fesâdının te’sîrin görüp hamd [u] senâ edüp avanta başdarda deyüp Tershâne-i âmireye başdarde gönderüp kendüsü efendimiz Melek Ahmed Paşa'ya har har soluyarak gelüp "Sultânım gördün mü bu hâli meğer İpşir Paşa sekbân u sarıcaya Üsküdar'da olan yeniçerileri kırdırup cümle devletde olanları kırup şehzâde Ahmed Hân'ı cülûs etmek istermiş". Sekbân sarıca **eyitmişler** "Sultânım biz Hacı Bektâş-ı Velî köçeğiyiz. Biz ocağımız yeniçerisine kılıç çekemezüz" deyü bu haberi ocağa gönderirler. Ocak halkının cân başına düşüp "İşte cümle İslâmbol'a geçdiler ve niçe bini geçerken izdihâmda gark oldular, bu Allah'dan revâ mıdır ve sultânımın buna rızâsı var mıdır. Ben dahi başdarde-i hümâyûnu alup, işte İslâmbol'a geldim" dedi.

3/[182a-182b]

Elbette Ahmed, Bitlis **[*182b*]** Hânı'ndan intikâm al, demiş idi. Bu gice vâkı‘amda kanlı ekmekden Bitlis Hânına ver, dedüğü belki benim elimde hân şehîd ola, dedi. Ve vâkı‘amda Murâd Hân'ın "Sen de ol ekmekden ye" dediği Allahu a‘lem ecel-i müsemmâmız tamâm olduğu günlerde biz de şehîd olmak görünür. Bu vâkı‘ayı Melek Paşa kendüsü görüp kendüsü **ta‘bîr etdi**. Hakîr eyitdim "Sultânım, bu vâkı‘ayı bana söylediniz. Eğer âfâkî ve eğer enfüsî ilhâm-ı Rabbânî ile yâhûd kavl-i İbn Sîrîn ta‘birnâmesi üzre ta‘bîr etmek bana düşerdi. Ammâ beni ta‘bîr etmeğe komayup yine kendiniz ta‘bîr edersüz" deyü gördüğü rü’yâ-yı sâlihaları bir gayri hüsn-i tevcîh ile ta‘bîr etdim.

Üçüncü elden aktarım-Aktarım (3): Bu tip ifadelerde konuşur olaya bizzat şahit değildir, bununla birlikte olayı aktardığı kişi de olaya doğrudan şahit değildir. Konuşur üçüncü elden aktarımlarda bilginin doğruluğu ve gerçekliği karşısındaki sorumluluğu başka bir kaynağa yüklemektedir. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde tespit edilen bu tarz aktarımlara örnekler aşağıda gösterilmiştir.

[10a]

Binâ-yı şehr-i Makdon hakkında **cemî'i müvverrihân-ı mütekaddimîn tahrîrleri** üzre İslâmbol sûrunun ve Ayasofya binâsının keyfiyyet-i binâsı bu yüzden **tafsîl [ü] beyân ederler.**

[13a]

Mecûsî mezhebinden çıkup Mesîh mezhebine girmesinin sebebin ***Tevârîh-i Yûnâniyân*'da eyle tahrîr etmişler** kim Kostantîn gâyet cimâ' edici idi.

[13b]

"Ya Kostantîn sana bu ma'sûmları katl eyle diyen Mecûsî hukemâları katl eyle" deyüp Hazret-i Îsâ elindeki asâsıyla Kostantîn'e bir asâ urunca derhâl Kostantîn hâbdan bîdâr olup görse kim cümle vücûdunda cemî'i illetden bir ilel kalmayup ten-dürüst olup dürr-i beyz-âsâ olmuş; hemân parmak götürüp; "Lâ ilâhe İllallâh Îsâ Rûhullâh" deyüp mezheb-i Mecûsî'den dîn-i Îsâ'ya girmesinin aslı budur. ***Târîh-i Yanvan*'da dahi mufassal yazmışdır.**

--

Bu mâcerâ Îsâ Nebî mevlûdundan üç yüz yigirmi sekiz sene sonra idi ki hâlâ Rûm'un haç bayramı **olur.** Ve haçlarına ta'zîmleri bundan **kalmışdır**. Ol meyyit üzre ol haçları bırağup meyyit hayât bulduğu ***Tevârîh-i Yûnân*'da merkûmdur.**

[19b]

Meselâ gazâ-yı Vüddân (…) gazâ-yı Tebûk ve gazâ-yı el-Kazâ sefer olup bâ-sulh gazâlar bunlardır, ammâ sefer-i seriyye oldur kim Mücâhid [ü] Ensârdan biri serdâr-ı zafer-şi'âr olup otuz tokuz kerre ve dahi ziyâde sefer **olmuşdur derler. Siğer kitâblarında mastûrdur.**

[33b]

Evvelâ **müverrihîn-i selef-i Yûnâniyân'dan *Tevârîh-i Yanıvan* kavli üzre** ibtidâ Hazret-i Süleymân dâr-ı dünyâyı deverân [ü] seyrân ederek emrine râm olan

bâd-ı sabâ-sür‘at serîr-i Süleymânî İslâmbol zemîninde Sarâyburnu'nda karâr edüp anda bir ma‘bedhâne **inşâ eyledi.**

[68b]

Koca Solakbaşı rivâyetinden **nakl ederiz**: "Hemân bizim solak tâ’ifesi yedi bin guruşluk pâyendâz harîr İslâmbol içre tahsîl etmişler, gayrı askerînin tahsîli ne mertebe ola" **deyü nakl ederdi.**

[113b]

Kara Hoca ve Alî Peçenzâde tevâbi‘leri **nakl ederlerdi**: "Yedi sene mukaddem bu Sefer Dede'yi Sedde Boğazı'ndan taşra Bahr-i Muhît üzre bir balığa süvâr olup şinâverlik ederken gemimize alup muvâfık eyyâm ile Cezâyir'e gelirken Sefer Dede süvâr olduğu neheng akîbimizden ayrılmayup biz Cezâyir'e geldikde balık dahi limana girüp kenâra düşüp merhûm olup lâşesin Sefer Dede ricâsıyla defn eyledik" deyü bu kadar ibâdullâh **şehâdet etdiler**.

[114a]

Merhûm efendimiz Melek Ahmed Paşa **Sultân Murâd ağzından nakl eder**. Murâd Hân bir kaç kerre **buyurmuşlar** kim "Her bâr ordu-yı İslâm içinde Yetmiş Guruş'un sadâsın istimâ‘ ederim, görüŋ ordu içre kankı haymede sâkindir" deyü **su’âl edermiş**

[153a]

Ammâ *Fütüvvetnâme'*de **yazdığı üzre** mübârek gözünün biri gazâda mecrûh olup yırtlaz olmağile Mâlik Eşter **derler**.

[190a]

Esnâf-ı zıhgîrciyân: Dükkân 50, neferât 105, pîrleri Ebû Tâhir Şaggâl ibn Sa‘d-ı Vakkâs'dır, Selmân-ı Pâk belin bağlayup **fütüvvetnâme-i kübrâda** "Bağdâd Hillesi'nde arslan paralamışdır, kabri nâ-ma‘lûmdur" **deyü yazmış.** *Rahmetullâh.*

[191a]

Meğer kırmızı tepeli ve ayağı çakşırlı kut güvercini ola, anı evlerde beslemek sünnetdir. İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin içün Hazret-i Alî beyâz ve bensiz çatal ibikli ak horos ile kırmızı çatal tepeli ve çakşırlı hümâm beslemişlerdir, **deyü yazmışlardır**. Ammâ gayrısın beslemek memnû‘dur, zîrâ evlâdları olan başdan kıçdan çıkar, gâyet ihtirâz lâzımdır.

[233b]

Ammâ *Tevârih-i Ayn-ı Âlî*'de böyle **tahrîr eylemiş**, lâkin karîne yakındır. Ammâ künye-i ecdâdlarıyla **tahrîr eylemiş.**

[237b]

A‘mâ olması sebebin eyle **yazmışlar** kim bir gün bu molla üstâdı Kara Alâeddîn hazretlerinin kabr-i şerîfin açup üstadının vücûd-ı şerîfin ter ü tâze görür. Ol mahalde kabr-i münevver içinden bir sadâ **istimâ‘ eder** kim *"Hel sadakte, amallâhu nazarek"*[81] lafz-ı dürer-bârın istimâ‘ edince bi-emrillah bir rîh-ı âsıf zâhir olup cümle kabrin gubârı Molla'nın gözüne girüp Molla'ya bi-emrillah umy lâhık olur.

[316a]

Ammâ ***Târîh-i Tuhfe*** **kavli üzre** "Bu Bahr-i Haraz'dan İskender'in yetmiş günde ka‘r-ı zemînde hafr etdirdiği yerden Bahr-i Haraz yol bulup zîr-i zemînden cereyân ederek Faşa çayıyla Karadeniz'e munsab olur", **demiş.**

3/[85a]

Sebeb-i tesmiyesi bi-kavli **Târîh-i Mığdîsî** İskender-i Zülkarneyn **derlerdi.** Ammâ İskender bu iki boynuzun veca‘ından bir sâ‘at **hâb-ı râhatda olamazdı.**

3/[89a]

Bu Bingöl'in evsâfın **Târîh-i Kaytak'da** acâ’ib **tahrîr etmişdir**. Lakin bu hakîr on gün meks edüp bu kadarca ahvâline vâkıf olmuşuz.

3/[95a]

Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim **Tevârîh-i Yanvan kavli üzre** Yanko ibn Madyan'dan sonra Hazret-i Zekeriyyâ aleyhi's-selâm asrında bânîsi Bursa tekürünün bir duhter-i bed-ahteri **binâ edüp** ismi Mudurnı olmağıla lisân-ı Yunaniyân üzre ol duhterin ismiyle müsemmâ bir kal‘a-i köhne-âbâddır.

Halk Bilgisine Dayalı Aktarım (Genel): Bu tarz aktarımlarda konuşur daha önce anonim bir şekilde elde ettiği, sözlü kültür, sözlü tarih ya da genel kültüre dayalı bir şekilde önermeler sunmaktadır. Bunlar halk arasında söylenti ve rivayet

[81] Yaptığın doğru mu? Allah gözünü kör etsin.

düzeyinde kalan dolayısıyla doğruluğu ve kesinliği şüpheli olan bilgilerin gösterildiği kipliklerdir.

[10a]

Hikmet-i Hudâ mellâhân-ı ehl-i bihâr ve fellâhân-ı bahreyn-i ehl-i züvvâr **kavl-i sahîhleri üzre** Azak'dan İslâmbol Boğazı'na gelince Karadeniz **ola.** İslâmbol'dan Gelibolu Boğazı'na varınca ol mâbeyn Bahr-i Rûm **ola.**

[28a]

Ayn-ı Âlî bu kızı Ebü'l-feth'in babası alup Ebü'l-feth ol kızdan **müştak oldu der.**

[30b]

Târîh-i diğer:

*Ehl-i İslâm **etdi** İslâmbol'u feth.*

Târîh-i musanna':

Feth olduğu İslâmbol yârâna alâmetdir.

*Târîhini **yazmışlar**, küffâra kıyâmetdir.*

[135b]

Böyle bir **serbâz-ı aşk-ı ilâhî ile âlûde olmuş** âteş-pâre sâhib-i celâl kimesne olduğundan Şeyh Yûsuf Celâlî **derlerdi.**

[140a]

Her dâne-i ***[140a]*** kızılcığı beşer dirhem gelir kerâmet-i Bâyezîd mi, Kara Şemseddîn mi, Şehzâde Selîm mi böyle bir **kuru çubuk meyve verdiğiyçün** hâlâ Çubuklu Bâğçe **derler**.

[140b]

Sebeb-i tesmiyesi oldur kim kaçan Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân, İslâmbol'u feth etdikde bu şehirde Yanko ibn Madyan Kıral zamânından **çengallar kalmış bulunduğundan** Çengâlköyü **derler**.

[186b]

Ve kaçan kim bu sikkezânbaşı hîn-i cülûsda ve gayrı eyyâmda pûlâd-ı Nahçıvânî üzre bir hadîd sikke kazsa kapuculardan ihtiyâr kulle sofîlerinden üç aded

sâlih ü müselmân âdemler nâzır olup anların huzûrunda sikke kazır, yohsa gayrı zamânda **kazırsa** ellerin **keserler**.

[191a]

Meğer kırmızı tepeli ve ayağı çakşırlı kut güvercini ola, anı evlerde beslemek sünnetdir. İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin içün Hazret-i Alî beyâz ve bensiz çatal ibikli ak horos ile kırmızı çatal tepeli ve çakşırlı hümâm beslemişlerdir, deyü yazmışlardır. Ammâ gayrısın beslemek memnû'dur, zîrâ evlâdları olan **başdan kıçdan çıkar**, gâyet ihtirâz lâzımdır.

2.3.3.2.2.2. Duyum: Görsel, Görsel Olmayan, İşitsel

Kanıtsallık kipliğinin alt kategorilerinden bir diğeri de *duyum kipliği*dir. Bu tarz kipliklerde konuşur bilgisine duyularından elde etmektedir. Bu duyular görsel olabildiği gibi, işitme, koklama, dokunma duygularıyla da bağlantılı olabilmektedir. Önermenin doğruluğu bu kiplikte de olasılık dahilindedir; keza konuşur duyularında yanılma olasılığına sahiptir.

Duyum kipliğinde konuşurun kanıtı bizzat kendi duyumlarından elde ettiği bilgilerdir (Kerimoğlu 2011: 49).

Kılıç olay veya sonucu meydanda olduğu, görünür durumda bulunduğu ya da duyulardan biri aracılığıyla belirip açığa çıktığını ve böylece kişinin kavramasının başladığını algısal kullanımın naklî veya çıkarımsal anlamlardan türemiş veya ilk elden olmayan bilgi kapsamında sınıflandırılmış olamayacağını belirtmektedir (Kılıç 2004: 13).

Palmer bazı dillerin duyum kipliklerinin alt kategorilerinin (duyuşsal "auditory", görsel "visual" vb.) olduğunu bazı dillerin ise alt kategorilerinin açık olmadığını belirtmektedir. Palmer dilde yer alan duyum işaretleyicileri için genellikle üç ihtimalden söz eder. a. *Duyumu ifade eden işaretleyiciler* (a single marker 'sensory') b. *görme ve diğer hisleri ifade eden işaretleyiciler* (visual, non-visual), c. *görme ve duyma ifade eden işaretleyiciler* (visual-auditory). Palmer duyuların görme, duyma, dokunma, tat alma ve koklamayı kapsadığını belirtmektedir (Palmer 2001:

43). Palmer duyum kipliklerini, *görsel, görsel olmayan* ve *işitsel* olarak gruplandırmıştır.

Özetle duyum kipliği konuşurun kendi duyu yetenekleri ile elde ettiği bilgileri önerme haline getirdiği kiplik türüdür. Bu türde bazen belirli işaretleyiciler ile anlam ortaya çıkarken bazen de bağlam duyum ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Seyahatnâme'de Evliyâ Çelebi'nin duyum kipliğinde aktardığı önermelere örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Görsel

[10a]

bi-emrillâh-i Ta'âlâ Yedikulle Burnu'ndan mezkûr Kalamış nâm burnuna **varınca** rû-yı deryâda bir hatt-ı ahmer-gûn **çekilmişdir.**

[11b]

Ve bu takrîr etdüğimiz mahallerden cereyân eden ayn-ı zülâller Tuna nehrinden olduğuna isbâtımız oldur kim Tuna nehrinde hâsıl olan moruna balığı ve mersin balığı ve uştuka ve çıka balığı cümle {Tuna nehrine mahsûs iken} mezkûr uyûnlardan ve Çekmece halîclerinden çıkup sayyâdların dâmına düşdüğü **hakîrin** birkaç kerre Çekmece buhayresinde **manzûru olmuşdur.**

[66a]

Âhir bir gün **gördüm** ki Erzurûm altına gelüp meks ettükde amân vermeyüp ol ân rûz-ı rûşende askere amân vermeyüp ol sâ'at cümle askeri metrislere koyup aç kurd koyuna sarılır gibi sarılup gûyâ ciğerime yapışdılar..

[343b]

Bu şehr-i Karahisâr'ın bir berber dükkânı önünde bir ma'sûm-ı pâk **gördüm**. Babası yanında durup âyende vü revendeye arz-ı hâcât edüp ol ma'sûm-ı nâ-resîde içün sadaka ricâ eder.

[346b]

Ben anlara seyislik edüp timar etmeğiçün hammâma girmek değil, eben böyle kârgîr hammâm dîvârına girerim" deyü Bismillah ile hammâmın cânib-i şarkîsinde

olan dîvâra girer. Hâlâ mübârek arkası dîvâra **gömülüp te'sîr etdüğü yer zâhir ü bâhirdir.**

Görsel Olmayan

3/[52b]

Bu kadar mâl-ı hazâyin ile geldiğimiz yoldan dönmeğe havf edüp bi'z-zarûrî Heyhât sahrâsına ol şiddet-i şitâda on yedi gün ve on yedi gice aşup yortup hikmet-i Hudâ bir gice bir berd-i cahîm oldu kim yedi yüz esîr **dondu** ve bin mikdârı Tatarın eli ayağı düşdü. Ol sabah **hakîre** dahi felek, **sovuk cehennemi** rûzgâr-ı zorkârın **gösterüp** gûyâ ki **elîm-i A'râf'ı gördük.**

3/[156b]

Bu şehr-i Edirne'nin cemî'i cevâmi'lerin şiddet-i şitâda cânib-i vakfdan âbdesthâne musluklarında **ısıcak sular cereyân edüp** cemâ'at-i kesîre huzûr ile âbdest alup ibâdet ederler, aceb hayrât-ı azîmdir.

[97a]

Ve ba'zı kurnaya bir lüleden hem **ıssı** ve **sovuk** mâ'-i sâfî **cereyân eder**.

İşitsel

[37b]

"Bire âdem senin derdin nedir kim yüzün gözün şişüp bu yerde safâ-yı hâtırın yokdur. Senin derdine devâ edeyim ammâ esrâr-ı ilâhî bu mahalde kala" deyü yemîn **teklîf eder**.

[43a]

"Ayasofya kubbesinin cânib-i müdevverinden birer şibr vüs'at üzre binâ olunmuşdur**" deyü ta'rîf ü tavsîf ederler.**

[61a]

Tahta cülûs günü ol gulgulede Yedikulle'de mahpûs Mehemmed Geray firâr edüp Rûmelinde Pravadi nâm kasaba kurbünde kayd [ü] bend edüp yine Yedikulle'de

habs etdikler{inde}, {"İlâhî Osmân yakın zamânda sen dahi benim yanıma gelüp haps olasın" **dediği müsbetdir.**

[64a]

Ammâ Abaza havf edüp, "Hay gidi Osmânlı Ahıçka bahânesiyle üzerime geliyor" **diyüp** Dişlen Hüseyin Paşa'yı ziyâfet tarîkiyle kal'aya çağırup taşrada kalan askerinin cümle erzâkların gâret ü tâlân etdirüp bî-günâh ve bî-haber niçe bin ümmet-i Muhammed şerbet-i şehâdeti nûş edüp (…)

[76a]

Ammâ takdîr-i ezel bu imiş" deyü bu kelâmı Kara Mustafâ Paşa'dan **istimâ' etdik**, v*e's-selâm.*

[125a]

Ammâ pederimiz **hikâyet eder**, "Kâsımpaşa esvâkı içre Dörd Ağızlı nâm çâh-ı mâlara gelince deryâ geldiğin bilürüm" deyü **buyururlardı.**

[145b]

Ammâ iki cânibinde olan dırahtların kökleri su içinde balık ağı şebekesi gibi olup ba'zı cânların ayağına ol kökler geçüp "Hay deniz mâliki beni tutdu" **deyüp** havfından gark olur.

[163b]

Bu kerre Hacı Nâsır **eydir**: "**Bildim** ki beni balık yudup giderek vücûdum mahv olup ana gıdâ **olurum**. İbtidâ dübürüm kaynakları ve kaba uyluklarımın derileri soyulup **erimeğe başladı**. Ammâ derûnumdan Feyyâz-ı Mutlak'a teveccüh edüp halâsım **ricâ etdim**. (…)

[164b]

"Pâdişâhım **istimâ' etdik**, bizim üzerimize kanlı kassâblar takaddüm edecekmiş. Pâdişâhım yâ bizim cümlemizi kırarsın ve illâ biz cümle kassâbları kırarız.

[165a]

Bunların kan dökdüğü şehirden tâ'ûn çıkmaya gelmişdir. Ol havfdan kanarahâneler sâ'ir diyârlarda şehirlerin hâricinde olur bir alay kanlı kirli menhûslardır. Ammâ biz dâ'imâ İslâmbol'u cemî'i hubûbât ile ganîme ederiz" **dediler**.

3/[27b]

Dâhil-i Hımıs'da bir bi'r-i mâ vardır. Bir kimse ol kuyu suyuyla pîrâhenin **gasl edüp geyerse** ol âdemi aslâ akreb **sokmaz**. Meğer ol gömleği gayri su ile gasl ederse hükmü bâtıl olup akreb soksa ol zemân te'sîr eder. Meşhûr-ı âfâk kuyudur. Ahâlî-i vilâyetden **istimâ' etdim**, Hımıs'ın cânib-i Bey'a'da bir mescid vardır.

2.3.3.3. Olay Kipliği

Kiplik türlerini temelde ikiye ayıran Palmer'in bir diğer kategorisi olay kipliğidir. Olay kipliği kendi içinde *yükümlülük* (deontic) ve *hareket* (dynamic) kipliği olarak iki ayrılmaktadır. Yükümlülük kipliği *izin, zorunluluk* ve *gereklilik* olmak üzere üç alt kategoriye sahiptir. Olay kipliğinin içerdiği semantik alan öznenin yapacağı hareketin ya dıştan ya da içten kaynaklanan etkenlere bağlıdır.

Yükümlülük ve hareket kipliği (deontic ve dynamic) gerçekleşmemiş olaylara atıfta bulunmaktadır. Bunlar gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme potansiyeli bulunan-bulunabilen olaylardır. Bu nedenle *olay kipliği* olarak adlandırılır. Palmer'a göre yükümlülük ve hareket kipliği arasındaki ayrım hareket kipliğindeki koşul faktörünün özne olarak gösterilen kişinin dışında olması ve yükümlülük kipliğinde ise içinde içsel olmasıdır (Palmer 2001: 70).

Kısaca olay kipliğinde olaylar gerçekleşmemiştir. İfadede öznenin yapması gerekenler dıştan bir kuvvet tarafından ya da iç düşünce tarafından söyleniyor olabilir. Burada da ortaya *izin, zorunluluk, yükümlülük, yeterlilik, istek* ortaya çıkmaktadır.

2.3.3.3.1. Yükümlülük Kipliği

Palmer'in kiplik sınıflandırmasında olay kipliğinin temel iki kategorisinden birisi yükümlülük (deontic) kipliğidir (Palmer 2001). Bilgi kipliği konuşurun bilgi ve güvenine odaklanan bir kiplik alanıyken yükümlülük kipliği istek temelli ifadelere odaklanır. Konuşur bir olasılıktan değil, zorunluluktan söz eder. Kerimoğlu bu alanın emir odaklı olduğu yönünde görüşler olsa da emir ifadesinin de istek içeriside yer

verilen bir ifade olduğu görüşünün öne çıktığını söylemektedir . Kerimoğlu ayrıca bu alanı bütünüyle yükümlülük kipliği olarak ele alanlar olduğu gibi yükümlülük ve devinim (hareket) biçiminde ikiye ayırarak inceleyen araştırmacıların da olduğunu belirtmektedir (Kerimoğlu 2011: 116). Papafragou bilgi kipliğinin var olan kanıtlardan yararlanan çıkarımın olasılıkla veya gereklilikle ilgili olduğunu belirtmiş, yükümlülük kipliğini ise zorunluluk ve izin gibi ahlâki sorumluluk taşıyan kılıcı/yapıcı tarafından gerçekleştirilen eylemlerin gereklilik ve olasılıkları ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir (Papafragou 2000: 3).

Yükümlülük kipliği ile kurulmuş ifadelerde eylemin bildirdiği hareket/olay/durum henüz gerçekleşmemiştir.

Kerimoğlu bilgi kipliği dışındaki tüm alanları kapsayan yükümlülük kipliğinin semantik olarak izin, niyet, yeterlilik, emir gibi ifade biçimlerini içerdiğini belirtmektedir. Yükümlülük kipliği geniş anlamıyla kullanıldığında hem dış hem de iç odaklı yön vericilerin işe karıştığı ifadeleri kapsamaktadır. Ancak kimi araştırmacılar bu geniş anlamlı kullanımı doğru bulmaz ve yükümlülük kipliğini çoğunlukla dış odaklı otoritenin söz konusu olduğu izin, emir, zorunluluk, yasaklama vb. bildiren semantik alanları içine alan bir kiplik türü olarak sınırlar (Kerimoğlu 2011: 116-117).

Palmer'a göre yükümlülük kipliği kendi içerisinde *izin, zorunluluk* ve *gereklilik* olmak üzere üç alt kategoriye ayrılmaktadır (Palmer 2001).

2.3.3.3.1.1. İzin Kipliği

Olay kipliğinin alt kategorilerinden yükümlülük kipliğinin Palmer'a (2001) göre üç alt kategorisinden birisi de *izin* (permissive) *kipliğidir.*

İzin kipliğinin en temel özelliği eylemde belirtilen hareket, durum ya da olayın gerçekleşmesine dışarıdan bir gücün imkân tanımasıdır. Yani özneye fiilde belirtilen hareketi gerçekleştirme olanağı başka biri tarafından sağlanmaktadır. Bu da genellikle otorite gücüyle ile doğrudan alakalıdır.

İzin yeterlilik ifadesinden gelişen bir ifade biçimi olarak kabul edilir. Eyleyicinin eylemi gerçekleştirmesi dış etkinin iznine bağlıdır. Bu tür kiplik

ifadelerinde eyleyici konuşur tarafından yönlendirilir. İzin belirten ifadelerde konuşurun onayı ile hareket gerçekleşebilir. Bu onay aynı zamanda bir "istek" barındırmaktadır. Bu bağlamda izin bu yönüyle isteme alanıyla örtüşmekte *olanak, olasılık, yeterlilik* ve *isteme*nin birleştiği bir ifade olmaktadır (Kerimoğlu 2011: 89-90).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan kısmında izin bildiren kiplikler aşağıda gösterilmiştir.

[20a]

Andan ba'zı Sahâbe-i kirâm bâri gelmiş iken kal'aya girüp Ayasofya'da iki rek'at **namâz kılalım** deyü **kıraldan izin alup** ve harâcların alup cengden ferâgat etdiler.

[22a]

"Cümle şühedâlarınızı âyîniniz üzre **defn edün**" deyü **izin verüp** Şeyh Maksûd maksûd [u] murâdına erüp derhâl kendünün üç yüz fukarâsı ve üç yüz Baba Ca'fer Sultân tevâbi'iyle kazma ve çapalar peydâ edüp İslâmbol içre ne kadar bin şehîdler var ise cümlesin şehîd oldukları mekânlarda defn eder.

[65a]

"Pâdişâhım Hazret-i Risâlet-penâh'ın pâk r[û]hıyçün ve ecdâd-ı izâmlarının ***[65a]*** rûhlarıyçün olsun bana bu ayda amân verüp afv ile mu'âmele edüp dâğ-ı derûnum söylesem" deyü **izin taleb etdikde,** "**Söyle**" deyü destûr-ı şâhî oldukda Abaza eydir

[133a]

"Sultânım şu terkîbe her biriniz 'Seversıda, şevrisda, sivrazdi' deyüp dursuz. **İzn-i şerîfiniz** ile şu pâdişâhımın hattını yüzüme sürüp **görsem.**"

[136b]

"Bir sığır derisi kadar çiftlik **ederse makbûlümdür**, ricâların **kabûl ederim** ve illâ bu sığır derisi cirminden ziyâdeye iznim yokdur, sulha muğâyir iş olur" deyü bu haber ile elçi gelince Mehemmed Hân elçi huzûrunda sevr postu cirminde bir kulle esâsına mübâşeret eder.

[177a]

Bunlar dahi üç yüz nefer ile pâk müsellah olup seyircilerin içlerine girüp; "**Lütf eyle** kardaş kesene **bakalım**" deyü alayköşkü dibinde pâdişâh huzûrunda dahi halkın kîselerine nazar ederek ubûr ederler.

3/[75b]

Evvelâ köprü başında Koca Hasan Paşa hammâmı âb [u] hevâsı ve binâsı latîf ve kâr-ı kadîm olduğundan Süleymân Hân ve fâtih-i Bağdâd Murâd Hân girdiği hammâm-ı hoş-hevâdır kim hâlâ o halvet-i sultânî mesdûddur. Gayr kimesneler girüp **gusl edemezler**

3/[171a]

Ammâ bunlar (---) câmi‘i evkâfı olmağıla maktû‘u'l-kalem ve mefrûzu'l-kadem olup hâkimleri ve sarây-ı âlîleri vardır. Ekseriyyâ mûğları ve koyun celebi ve pasdırma keşân ve yağ satan keferelerdir. Bunların kolluğu vardır. Anın sebebiyle kefere hânelerine ferd-i âferîdeden bir ferd konmağa kâdir değildir ve **kondurmazlar.**

2.3.3.3.1.2. Emir (Zorunluluk) Kipliği

Yükümlülük kipliklerinden bir diğeri de emir (zorunluluk) (*obligative*) kipliğidir. Emir kipliğinin en temel özelliği önermede yer alan ifadenin eyleyici/kılıcıya dışarıdan bir kuvvet tarafından yaptırılmasıdır.

Palmer pek çok dilin emir (imperative) olarak adlandırılabilen özel şekillere sahip olduğunu belirtmiş ve soyut olarak emirin yükümlülük (deontic) kipliklerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Palmer emirlerin en güçlüsü olarak bu kipliği göstermektedir. Palmer bunlarla birlikte emir biçimine sahip yapıların yalnızca emir vermek için kullanılmadığını; aynı zamanda samimi bir şekilde izin ve tavsiye vermek için de kullanılabileceğini belrtmektedir (Palmer 2001: 80).

a. *İçeri gir!* (İçeri girmene izin veriyorum/İçeri girmeni emrediyorum.)

b. *Üzülme*. (Tavsiye, teselli)

Bu ifadeler emir biçiminde yer alsalar da farklı anlamsal alanlara işaret edebilmektedirler. Birinci örnekte *izin* ve *zorunluluk* bağlama göre bulunabilir. İkinci örnekte ise *tavsiye* ön planda yer almaktadır.

Palmer zorunlulukta *güçlü* ve *kibar* olmak üzere iki tarz emir ve talimat (command) olduğunu da belirtmektedir. Bununla birlikte Palmer bazı dillerde emiri işaretleyen *zayıf* göstericilerin de olduğunu belirtir (Palmer 2001: 181-184). Bunların anlam alanları istemeyi de kapsamaktadır.

a. *Arkadaşına vurma!* (*Güçlü* emir)

b. *Arkadaşına vurmamalısın*! (*Kibar* emir)

Bu örneklerle birlikte emirin dış etkilerle işlev gören bir kiplik ifadesi olduğu söylenebilir. Kerimoğlu emrin eyleyici üzerinde güçlü bir yönlendirmeyi içerdiğini söylemektedir. Yönlendiren konuşurdur (Kerimoğlu 2011: 90).

Korkmaz da emir kipini yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbı olarak tanımlamaktadır (Korkmaz 2007a: 665).

Emir kipi kendisinden başka anlam alanları da ifade eder. En yakın olduğu diğer anlam alanları *istek, dilek, niyet* ve *rica* gibi alanlardır. Emiri bahsi geçen bu anlam alanlarından ayıran en önemli özellik isteğin derecesidir. İsteğin derecesi önermenin *emir* olup olmadığını gösterir.[82] Demir istemenin derecesi, yönü, yönlendiriciliği vb. açılardan farklılık gösteren; ancak *isteme* üst kümesine ya da çatısı altına dâhil olan alt anlam alanlarının *emir, istek, rica* ve *yalvarma* olduğunu söylemektedir (Demir 2008: 15).

Demir, isteme semantiğinin *istek, rica, yalvarma* gibi alt birimlerinden birisinin de *emir* olduğunu belirtmektedir. Demir, iletişim ortamına emir bildiren morfolojik ögelerle, sözlüksel, sözdizimsel ve bürünsel işaretleyicilerle çıkabilen; konuşuru bu biçimleri kullanmaya yönelten ya da bu birimlerle ifade bulan anlamsal içerik ya da değerin *emir* semantiği ile karşılandığını ifade etmektedir (Demir 2008: 31). Demir, emir kipliği için "*Emrin semantik içeriğini oluşturan buyurucu, eyleyici ve buyruk; buyurucunun eyleyiciden istediği bir iş ya da gerçekleşmesini beklediği*

[82] Ayrıntılı bilgi için bk. (Demir 2008).

bir durum; yüksek dereceli empoze; yönlendiricilik vb. tamamlayıcıların ifadesini sağlar." demektedir (Demir 2008: 34).

Tüm bunlardan sonra emir kipliğinin ifade ettiği anlam alanının bir dış etki tarafından gerçekleştirilen önermeleri kapsadığı bunun da derece olarak kuvvetli bir *isteme* barındırdığı söylenebilir.

Evliyâ Çelebi kendi yaşamı ve görevi gereği sürekli devlet erkânı ile birlikte çeşitli ilişkilerde bulunduğundan otoritenin *emir* yansımalarını gerek yaşadığı gerekse tanık olduğu olaylarda göstermiştir. Bu nedenle Seyahatnâme'nin içerisinde emir kipliğine sık rastlanmaktadır. Farklı dil bilgisi öğeleriyle ifade edilen bu anlam alanına ait örnekler aşağıda gösterilmiştir.

[9b]

"Yâ İskender, eğer Kaydefâ'dan intikâm alam derseŋ ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl dahi olmaya, **hemân** Karadeniz'i şehr-i Makdonya kurbünden **kesüp** Akdeniz'e **munsab eyle.**

[11a]

"Mühimmât [u] levâzımâtların benden **alıŋ** ve şu resm-i musanna' üzre vaz'-ı esâs **eyleŋ**" deyü Hazret-i Hızır **ta'lîmiyle** Ayasofya'nın binâsına şürû' etdiler.

[13a]

Nitekim bu kadar Hıristiyanlar'ın ya'nî ümmet-i Îsâ'nın feryâd [ü] figânların **işitmeyem** ve bu kadar bin ma'sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne **dökülmeye**. Tîz bu kadar ma'sûmları vâlide ve pederlerine **veriŋ**, Allâh içün âzâd eyledim, ebeveynleri ba'de'l-yevm du'â-yı hayrımda olsun"

[13b]

"Ya Kostantîn sana bu ma'sûmları katl eyle diyen Mecûsî hukemâları **katl eyle**"

--

Bu mahalde Kostantîn yine vâkı'asında Hazret-i Îsâ'yı görüp "Yâ Kostantîn vâliden Hellana may-firavı Kudüs'e gönderüp benim doğduğum Beytüllahm'e bir ma'bedhâne **inşâ etsin** ve Kudüs-i Şerîf içre bir kumâme **yapsın**" dedikde hemân Kostantîn hâb-ı râhatdan bîdâr olup vâlidesi Hellana'yı huzûruna çağırup vâkı'a-i mâ-vaka'ı bir bir takrîr edüp;

[20b]

"Ey garîb müslim abdullâhlar hemân {cümleniz} **sağ iken kalkıŋ** yohsa sizi Îsâ uğruna cümle kırup ölen serdârınızı bulup âteşe yakarız"

[24b]

Tiz şehr-i Kostantîn içre bir müselmân **kalmasın** yohsa cümlesin kırarım.

[28a]

'Ol günler gazâ ile guzât-ı müslimîne kadı **ol** ve her şey'e kanâ'at edüp **râzı ol.'**

[30a]

"Merhûm u mağsûldur, **hemân defn edüŋ**" deyü nidâ gelince cümle hâzırûn dembeste ve hayrân oldular.

[33b]

"Bu câmi'in cemî'i mühimmât [u] levâzımât masârıfın benden **alıŋ** ve bu resme bir câmi' **binâ ediŋ**" deyü Ayasofya'nın vaz'-ı esâsın ta'lîm {etdi.}

[37a]

"Leyle-i Kadir'de Ayasofya câmi'inde ihyâ olup cem' **olalar** ve Ayasofya câmi'i ne kadar âdem alur **add olunsun**"

[37b]

"Bire var âdem, sen ma'tûh olmuşsun, ben senin dediğin âdem değilim, var **benden şerrin def' eyle**" deyüp bilâhire Gülâbî Ağa'ya bir kötek çeker kim fakîr ihtiyârı sâ'ir temâşâcılar yeniçerinin elinden halâs ederler.

[38a]

Ammâ seni bir pîre götürürüm, içeri girüp selâm verüp sana dediğim köşede kırk gün çille-i merdân **çeküp otur**, ammâ anda olan kimesnelerin bir fi'line karış-mayup sümmün bükmün durup aslâ dünyâ kelâmın **etme.**

--

Dördüncü gün hemân köşeden Şeyh,

"Emr-i Hak ile me'mûr olduğunuz işleriniz **görüŋ**" deyü **fermân etdükde** hemân mezkûr sipâhdan yeniçeri sûretine giren âdem ayağ üzre kalkup bir hücreyi küşâde kılup içeriden otuz sekiz gûne âlât-ı silâh çıkarup otuz sekiz âdemin önüne

birer âlât-ı silâh koyup kendi önüne yeniçeri bir leğen içre su koyup yerinde herkes karâr eder

[41a]

"Hayır, Beytü'l-mâl'e gadr etmen. Bu iş izn-i şer‘siz olmuşdur, kabâhat sizindir. Siz kendi ***[41a]*** ulûfenizden bu mecrûha beher yevm onar akçe ferâgat **edersiz**" deyü **hükm etdükde** Ebü'l-feth, "Yigirmişer akçe olsun, ammâ kat-ı yed etdiğim bana helâl etsün" dedükde Mi‘mârbaşı tesellî-i hâtır bulup (…)

[41b]

"Pâdişâhım mihrâbı nice vaz‘-ı esâs edelim" deyü su’âl etdükde Sultân Bâyezîd-i Velî mi‘mâra hitâb edüp, "**Ayağım üzre bas**" derler.

--

"Her kim salât-ı asrın ve salât-ı işânın sünnetin ömründe terk etmemiş ise ol **imâmet etsin**" buyurduklarında deryâ-misâl cemâ‘at içre salât-ı asr [ve] işânın sünnetin bir tertîb üzre edâ etmiş bir âdem bulunmayup meğer kendüleri sâhib-i tertîb imişler.

[64a]

Dişlen Hüseyin Paşa'yı on bin güzîde asker ile ılgar [e]düp Abaza Paşa'ya dahi emr-i pâdişâhîler tahrîr olunup "Gayret senindir, sen dahi Hüseyin Paşa ile Ahıçka'nın istihlâsına **revâne olasın**" deyü **fermânlar vardıkda** "Sem‘an ve tâ‘aten" dedi.

[69b]

bu gûne hayr du‘âlar etdikde sa‘âdetle **buyurdular** kim, "Bir şey **oku**" dediler

[71a]

"Ey Pâdişâhım hânesinden kitâbları ve esvâbların getirsinler" dedikde hemân Hünkâr, "**Tîz** hazînedârbaşıyı **çağırın** ve devât ü kalem **getirin**" deyüp dest-i şerîfine kilk-i cevâhir-nisârın alup bir hâtt-ı şerîf yazup (…)

[75a]

"Tershâne-i âmîrenin her gözünde birer yarar başdarda ve sâ’ir vâsi‘ yerlerde yigirmi aded seksener marankoz arşını çekdirir mavunalar **binâ oluna**"

[84b]

Elbette ve elbette Der-i devlete ale'l-acele **gelesin**" deyü Köpürlü'ye bu hatt-ı şerîf gelince meyyit-i müteharrik olup eydir

[93a]

Eyle evkâf-ı kavîdir kim matbahında keklik ve turac ve süğlün murglarının eti bulunmaz ise bülbül ve serçe ve kebûter pişüp hastalara bezl **oluna** deyü evkâfnâmelerinde eyle tahrîr olunmuşdur.

[112a]

Mustafâ Hân bunlara bir kîse altun ihsân etdükde, "Şununla borçları edâ edüp techîz [ü] tekfî[n]inize dahi **masrûf eyleŋiz**" **buyururlar**.

[115b]

(…) Kara Mustafâ Paşa hazzından Dîvâne'ye bir avuç atıyye ihsân edüp vâlidesin ıtlâk fermân edüp "Vâlidesin bir âdeme **versinler**" deyüp kethudâsına tenbîh eder.

[133a]

Bire meded Hâsekî Ağa'yı **çağırıŋız** haber **götürsün**"

[139b]

"**Tîz** şu mahalde bir hadîka binâ olunup ismine Tokat bâğçesi **desinler** ve sayd [u] şikâr olan vahşî hayvânları hıfz içün etrâflarına bir tokat çiti-misâl çitler **çekilsin**" deyü **fermân edüp** bir kasr-ı tahtânî ve bir havz-ı azîm ve bir şâzrevân-ı ibret-nümâ inşâ etmişler kim hâlâ âdem gerdeni-misâl hevâya pertâb edüp tâ kubbe-i âlîdeki altun tâsa urur bir kasr-ı azîmdir.

[165b]

Mısır tüccârlarının destine hatt-ı şerîf verüp, "Alay-ı evvel tüccârân-ı Mısır ve alay-ı sânî kassâb cömerdân-ı merd-i meydân **olalar**" deyü **fermânlar ihsân edüp** Mısır tüccârânları haz edüp sürûrlarından ayakları yer basmaz olup keştîbân-ı Akdeniz'den sonra alay etdiler.

[195a]

(…) ricâ etdikleri ricâları Süleymân Hân yanında hayyiz-i kabûlde vâkı‘ olup ellerine **hatt-ı şerîf verilüp**, "**Varıŋ** herkes yine kâr [u] kesbinizde **oluŋ**, gene lâzım oldukda **hâzır-bâş oluŋ**" deyü me’zûn olup cümlesi bekârhânelerine gidüp beri tarafda çorba içmeyen yeniçeriler çorba tâsların bile içüp süpüreyazdılar.

[227b]

Süleymân Hân gelüp niçe kerre görüp nikrîs marazından şifâ bulup sadrı-a‘zamı olan Sarı Rüstem Paşa'ya "Şunda bir binâ-yı azîm ile bir hammâm **binâ eyle**" deyü fermân etdikde sene (---) târîhinde bu Yeni Kaplıca'yı Rüstem Paşa binâ etmişdir.

[236b]

Sultân Bâyezîd-i Velî ile ceng-i azîm edüp âhir-i kâr münhedim olup on bir sene Mekke ve Medîne ve Yemen ve Aden'de seyâhat edüp andan Mısır'a gelüp andan İslâmbol'a gelmek sadediyle Rodos'da Malta ceneraline uğrayup anlar bir gemiye koyup "Seni İslâmbol'a **götürsünler**" deyü hîle edüp Cem Şâh'ı doğru Fransa'ya götürüp anasının anası Fransa kralının avreti idi.

[258b]

zebha divu ko-bir kız **getir**

[261b]

Âhiru'l-emr Koca Ken‘an Paşa ile Tershâne Kethüdâsı Piyâle Ağa **bu-yurdular** kim "Hemân re‘y u tedbîr oldur kim bu gün dellâllar nidâ edüp ale's-sabah yürüyüşdür. Timar ve ze‘âmet ve ibtidâ eyle sipâhîlik ve **mâl-ı ganâ’im isteyen gelsin**, deyü **tenbîh olsun.** Yedi koldan yedi bin âdem serdengeçdi ve salıcı **yazılsın** ve ana göre gayrı guzât-ı müslimînden niçe bin mücâhidîn dahi cem‘ olup cenge **terğîb ediŋ.**

[281b]

Evsâf-ı hân-ı mücerredân: Cümlesi (---) aded bekâr ve garîbü'd-diyâr sâhib-i kâr kimselerin odalarıdır. Başka bevvâbları ve odabaşıları vardır. Her gice ba‘de'l-ışâ tablları döğülüp kapuları sedd olur. Taşrada kalan **giremez** ve giren merd ü ferd ve ehl-i derd **çıkamaz.**

[283a]

Evvelâ kal‘ada Müftî Hammâmı ve Çillehâne Hammâmı, kal‘adan taşra çârsû içindedir. Ve yine kal‘adan taşra Kefere Hammâmı. Bu şehrin iyi hasleti var kim kefereler müselmân hammâmına **giremez.**

[290a-290b]

Bu mahalde Paşa-yı Aristo-tedbîr buyurdı-ı şerîf ile kal‘a dizdârına bir iç mehteri gönderüp "Tiz kal‘ayı **donadup** bedenler üzre cümle askerleri pür-silâh olup biz kal‘a temâşâsına vardıkda ***[290b]*** cümle cebehâneyi müzeyyen edüp bir dem gülbâng-i Muhammedî getirüp bir yaylım tüfenk ve bir **yaylım top atsınlar**" deyü fermân-ı vezîr varup ba‘de'l-‘asr Paşa, pasin beği ziyâfetine Acem elçisiyle kal‘aya giderken sadâ-yı Allah Allah gülbâng evce peyveste olup top u tüfenk velvelesinden sît u sadâ-yı top ayyûka çıkup elçi engüşt-i ber-dehen olup "Hey kayser-zemîn şahı! Aceb kal‘a-i Hasan-âbâd'a mâliksin" dedi.

[297b]

Ba‘dehû şehr içre dellâllar nidâ etdiler kim "Nitekim Osmânlı elçisi Sünnîler bundadır Kadâğa-i Şâhî ve **fermân-ı hânî** oldur kim **sebb-i yamân etmeyesiz**. Sebb-i yamân ederseŋiz sünnîler katl edüp hûn-ı nâ-hakkınız revân ederler. Şöyle bilesiz" deyü dellâllar kadâğa edüp hamd-i Hudâ Çar-yâr-ı güzîne sebb etmez oldular.

[330b]

Bâki Paşa ve Sefer Paşa ve Kategaç Paşa Seydî Ahmed Paşa'ya: "Sultânım! Kânûn değildir. Sen bir tuğlusun, ol iki tuğludır, katl etmen" deyü cümle ricâ etdüklerinde "Vallahi dîn-i mübîne hâ’in oldukdan sonra yedi [tuğlu] paşa dahi olsa, askeriyle kırardım. Ammâ sizin hâtırınız içün katl etmem. Ammâ pâdişâhıma arz ederim. **Tiz** dîvân efendisin **çağırıŋ**"

[338b]

Hemân Paşa "**Kaldırıŋ** müsellim ağayı" deyince Müsellim "Amân! Amân!" deyü feryâd etdi.

[354b]

Tiz anları **çağırınız**, **gelsinler** ve kahve **içsinler**. Ve konak sâhiblerine **tenbîh eyle**, bizim yoldaşlarımızı bir hoş **gözetsinler**

3/[23b]

Hazret-i Alî eydür: "Yâ nehr-i Âsî, cümle nehir huzûr-ı Hakka teveccüh edüp cânib-i kıbleye cereyân eder. Sen niçün cânib-i garba akarsın. **Dön** girü **ak**, âsî olduŋ"

3/[29b]

Ol gice Paşa ile sohbet ederken Paşa efendimiz eydür "Bir hazînedârı **çağırıŋ**"

3/[36b]

Şimdi sen bu oğlanı "Hırsızımdır" deyü haps etdiŋ. Ken‘ân eline vardıkda ol ulü'l-azm peygamber pederimize ne cevâb edelim. **Tiz** şu İbnyâmin'i **ver**. Yohsa bir na‘ra ederim ki âsumândan bulutlar pâre pâre olup sayhamdan nehr-i Nîl ka‘ra geçüp Mısır âteşe yanup harâb olur.

3/[42a]

Bu kerre öbür gulâmına emr edüp "**Var** şunları aşağı **indir**" ***[42b]*** deyü tenbîh edince gerçi bu gulâmlar bî-zebân şekilliler idi.

3/[77a]

Süleymân Hân'a nâmeyi gönderüp kendüsü Amasiyye'den dörd aded evlâdın alup yedi yüz müsellah askeri ile cemî‘i girân-bahâ âvân-ı cevâhirlerin alup Sivas üstünden Revân u İsfahân deyüp giderken Temerrüd Alî Paşa Sivas beğlerbeğisi iken şehzâde havfından Sivas kal‘asına kapandı ve mukaddemâ "şehzâde Bâyezîd ol tarafa varırsa **yol verme**!" deyü **emr-i şerîfler** vârid olmuşdu

3/[85b]

İskender hükemâlarından Filikos (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) katına kığırup eydür: "Bu kadar zamân benim yâr-ı gâr [u] nedîmlerim idiŋiz, benim karnlarımın veca‘ına bir ilâc etmeğe kâdir olmadıŋız. Dâ’-i devâ, Cenâb-ı Allah'ın cennet nehirlerinden oldu. **Tez** bu mahalde benim-içün bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ü sedd-i **metîn binâ olunup** ismini Çapakçur **kosunlar**" deyü emr edince kal‘a’yı 315 günde tamâm edüp ismine Çapakçur dediler.

3/[95b]

Sadrıa‘zam Murâd Paşa "Pâdişâhım, Melek Ahmed Paşa lalan henüz Bağdâd'dan gelmişdir ve Bağdâd'ın ahvâlin yahşı bilmişdir ve Acem ile yahşı geçinmişdir, ana ihsân eyleniz" dedikde "Tiz Melek Ahmed Paşa lalam **gelsin**" deyince Melek Ahmed Paşa huzûr-ı pâdişâhîye gelüp şeref-i takbîl-i enâmil-i pâdişâhî ile şâdkâm olup hemân pâdişâh-ı Cem-cenâb eydür: "Melek Lala! Sana yine eyâlet-i Bağdâd'ı ihsân eyledim!" dedikde "Pâdişâhım kabûl etdim.

3/[103a]

Cümle altı bin aded asker olur. İbtidâ tenbîh edelim. Ayasofya kapusun **sedd etsinler**. Andan bostâncıbaşıya haber edelim, Servikapusu içre bostâncılar silâhlarıyla **hâzır-bâş olsunlar**. Hemân biz sarây kapusun açup üç bin atlı ve piyâde Bâb-ı hümâyûna doğru üç bin yiğit dahi Cebehâne yoluna çıkup bu halkın ardın alup Ayasofya kapusu kapanmış üç askerin ortasında kalan bakkâl ve çakkal gidilerini ortaya alup eyle kılıç uralım kim Tabanıyassı Mehemmed Paşa Haleb'de askere urmamış ola. Bu tarafa kaçanları muhzır ağa yoldaşları ve hânda olan âdemlerimiz kurşuma **dutsunlar**.

3/[117a]

Siyâvuş Paşa hâtûnu Receb Paşa kerîmesi hânıma sultâna varup "**Tiz** kocan **çağır gelsin**!" dedikde Siyâvuş Paşa hareme girüp "Safâ geldiŋ sultânım!" dedikde hemân Kaya Sultân "Bre zâlîm Siyâvuş!

3/[125b]

Piyâle Paşa'ya bir kaç piyâle bâde nûş edüp eydür "Bre kâfirler, bu Sakız cezîresi huccâc-ı Müslimînin ve gayri ibâdullahın memerri ola. Niçün âyende vü revende tüccâr, züvvâr mahlûk-ı Hudâyı rencîde-i hâtır edüp dil-haste ü şikeste-beste edersiz?. **Tiz** pâdişâha bu Sakız cezîresin **teslim ediŋ**. Yohsa cümlenizi şimdi dendân-ı tîğdan geçiririm" deyü kasem-billah edüp (…)

3/[143b]

Melek Paşa efendimiz dahi ahvâl-i pür-melâle hayrân kalup "Tiz bu yumurtaları tebdîl eden şakîyi **getirsinler**, hakkından gelelim," demişken, "Sabr eylen Kâdir [u] Kahhâr Allah adâlet edüp ol şakînin hakkından gelir" deyü nefes etdi.

2.3.3.3.1.3. Gereklilik[83] (Yükümlülük) Kipliği

Yükümlülük kipliğinin (deontic modality) alt kategorilerini oluşturan *izin, emir* ile birlikte bir de *gereklilik* (commissive) kipliği bulunmaktadır. Gereklilik kipliğinde konuşur eyleyiciye yapması gerekenleri söyler. Burada yine isteme semantiği bulunmaktadır. Palmer gereklilik için Searle'nin tanımını *kendimize bir şey yapmayı önermemiz* olarak verir (Searle'dan aktaran Palmer 2001: 72). Yükümlülük kipliğinin ifade ettiği anlam tavsiyeden daha güçlü fakat emirden daha zayıf bir istek ifade eder. İngilizcede genellikle "shall" işaretleyicisiyle gösterilen bu anlam alanı *söz verme, tehdit* gibi ifadelerde de kullanılabilmektedir. Palmer bu hususu iki örnek üzerinden açıklar:

a. *John shall have the book tomorrow* (John yarın kitabı getirmeli-Tehditkâr söylem)

b. *You shall do as you are told*. (Sana söyleneni yapmalısın-Sert uyarı ve tavsiye)

İlk örnekte konuşur söylediklerinin yapılacağından emin olmak üzere bu kipliği kullanmaktadır (Palmer 2001: 72-73).

Gereklilik kipliğinde konuşurun söyledikleri karşı tarafın sorumluluğu altındadır, yani eylemin yöneldiği kişi hareketi yapmak konusunda sorumludur. Bu tarz ifadelerde bulunan anlam alanı zorunluluk alanıyla da kısmen çakışmaktadır; yani gereklilik ifade eden bir durum zorunluluk, zorunluluk ifade eden bir durum ise aynı zamanda gereklilik ifade edebilmektedir.

Saçlarımı kestirmeliyim. (Çok uzadı rahatsız oluyorum-*gereklilik*)

Saçlarımı kestirmeliyim. (Okula uzun saçla girmek yasak-*Zorunluluk* ve *gereklilik*)

---

[83] Commissive terimi, yükümlülük ya da sorumluluk olarak da çevrilebilir. Ancak bu terimler Türkçede yer alan bazı anlam yapılarınca tam olarak karşılanamamaktadır. Örneğin *Bugün biraz uyumalıyım.* ifadesinde yer alan gereklilik anlamı *yükümlülük* terimiyle tam olarak karşılanamamaktadır. Bazı çalışmalarda yükümlülük ve gereklilik hareketin içten ya da dış bir kaynaktan gelmesiyle birbirinden ayrıştırılmaktadır. Bizce Türkçede gereklilik ve yükümlülük ifadeleri içten kaynaklanabildiği gibi dış bir etken etkisiyle de ortaya çıkabilir.

Papafragou bilgi kipliğinin var olan kanıtlardan yararlanan çıkarımın olasılıkla veya gereklilikle ilgili olduğunu belirtmiş, yükümlülük kipliğini ise zorunluluk ve izin gibi ahlâki sorumluluk taşıyan kılıcı/yapıcı tarafından gerçekleştirilen eylemlerin gereklilik ve olasılıkları ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir (Papafragou 2000: 3).

Gereklilik kipliği ile oluşturulmuş ifadelerde eylemi gerçekleştiren kişinin bu eylemi gerçekleştirmeyi ne kadar isteyip istemediği belirsizdir. Ancak konuşur açısından bu durum daha belirgin haldedir.

Kerimoğlu, gereklilik kavramının pek çok alt alanla ilişkisi olduğunu tüm dünya dillerinde istek, zorunluluk, öneri gibi alanlarla komşuluk ya da akrabalık ilişkisinin bulunduğunu belirtmektedir (Kerimoğlu 2011: 89).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan gereklilik bildiren kiplikler farklı yapılarda görülmektedir. Bu kiplik işaretleyicilerinin bazıları ek, bazıları kelime, bazıları da kelime grubu olarak belirlenmiştir.

[7b]

Tarîk-i hakkı elden **koma**, gıll [u] gışdan berî **ol**, nân u nemek hakkın **gözle**, yâr-ı sâdık **ol**, yaramazlarla yâr **olma**, eyilerden eylik **öğren**"

[21b]

Ve anların bunda sâkin olmaları sebebiyle bir kaç kerre muhâsaralar çeküp bu kadar mâl-ı hazâyinden ayrıldığımızdan mâ'adâ her bâr bir alay ârsız, cebbâr kavmin zulm [ü] te'addîlerinden bu şehir içre **huzûr edemez olduk. Bunlara bir tedârük görmek gereksiz"**

[25a]

"Amân ey güzîde-i Âl-i Osmân" deyüp harac-güzâr olup sulh kabûl eylediler. Ammâ Yıldırım Hân sulhu üzre cemî'i bâğların mahsûlü Osmânlı öşrü olup küffâr bir tûşe üzüm **koparmaya. Ol şart üzre sulh mün'akid olup** üç sene mürûr edüp Rûmeli Hisârı bâğlarından küffâr üzüm koparup bâğbânlar ile ceng edüp (…)

[29a]

*Iztırâbı **koqil** ey murg-ı revân **sabr eyle***

Eskiyüp işte harâb olmada bu ten kafesi

Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin

Tokınur oldu katı sem‘ime bâng-i çeresi

[31b]

"Fetih günleri ol asırda size **adâlet eylen buyurduk** idi. Şimdi **gerekdir** kim şimdi bu size hâsekî olan Akîde Hânım ile cevârîliğe gelen üç bin ümmet-i Muhammed duhter-i nûr-ahterlerin bir ferde vaz‘-ı yed etdirmeyüp Akka ve Gazze ve Remle ve Havrân diyârlarına bu bâkirelerin isim [ve] resimleri ile deftere kayd edüp ol defterleri vilâyetlerin gönderüp cümlesinin peder ü mâderlerini İslâmbol'a getirüp rızâ-yı vâlideynleri ile her birin birer guzât-ı müslimîne akd-i nikâh edüp İslâmbol şehrin **amâr edesiz**"

[34a]

"Vallâhi bu makûle ağır binâ-yı azîm temelinde metânet bulmağiçün kırk yıl sabr edüp andan kubbeye **mübâşeret etmek gerek**.

[67a]

Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinden **hatt-ı şerîf gelüp**, "Bizzât şâh-ı bed-fi‘âli kayd [ü] bend ile pâye-i serîrime getirseŋ makbûl-i hümâyûnum değildir. **El-bette sana başın gerek ise** Bağdâd-ı Dârü'l-hilâfe'yi feth edüp mezhebimiz sâhibi Nu‘mân ibn Sâbit olan İmâm-ı A‘zam'ı ve Hazret-i eş-Şeyh Abdülkâdir el-Cîlânî hazretlerin Kızılbaş-ı bed-ma‘âş kallâş nâ-trâş-baş evbâş elinden ol sultânları **halâs edesin**"

[99a]

"Şunu urun" deyü fermân etdikde masdıcıbaşı gediğinde olan hâsoda gılmânı yetişüp zîr-i pâyi ile katl edüp ol asrın şeyhülislâmı (---) Efendi, "İnsân-ı kâmil, bu nefs ile mu‘azzezdir vücûd-ı insânın rüknüdür. Bunu techîz ü tekfîn ile **defn etmek gerekdir**."

[136b]

Yine râhib-i nihânî eydir: "Pâdişâhım ism-i şerîfin Mehemmed'dir. Kitâ-bımızda Hazret-i Muhammed'in Muhammed'i kadı sarıklı **ola** sekiz yüz (---) târîhinde devlet-i Kostantîn anın eline **gire**. İmdi bu kal‘anın resmi senin Mehemmed isminle binâ **olunmak gerek.**

[184b]

Kabri (---) (---) (---). Bunlar seyishâneler üzre gûnâ-gûn ibre ve sûzenler ve sündeler zeyn edüp niçesi cemî‘i esbâbları ve destârların iğneler ile zeyn edüp "İğine iğine iğne gerek sökükleri **dikmek gerek**" diyerek feryâd edüp geçerler.

[199a]

Bunlar dahi dükkânların niçe bin kitâb-ı gûnâ-gûn ile zeyn edüp ayak sahhâfları *"Mültekâ* ve *Dürer [u] Gurer*'im eydir ammâ *Keşşâf*'ımı **keşf edüp** *Tarîkat-ı Muhammedî*'den **ayrılmaŋ**, ey kitâbdır" deyü torba tobra kitâblarla ubûr ederler.

[210a]

Ammâ {mukallidden murâd, bir âdem ümmî olup tâ‘at [u] ibâdât edüp ehl-i sünnet ve'l-cemâ‘ate taklîd ede, anın îmânı sahihdir demişler sahha} bu kelâma mağrûr olup kefere ve fecere ve sâ’ir dalâlet-âyîn zümresine taklîd etmeyüp kefere ziyyinde **gezmemek gerekdir** kim anın haklarında *Men teşebbehe kavmen fehüve minhüm*[84] demişlerdir.

[227a]

Şart-ı nâfi‘ oldur kim ibtidâ havz kenarına varup pâk âbdest alup ba‘de'l-vuzû‘ bir hayli başın ıssı suyla **yıkayup** ba‘dehû vücûduna **döküp** vücûdun haberdâr **edüp** andan ayakların havz içine **sokup** cümle vücûduyla havza **girüp safâ ede**, ammâ çok **durmayup** taşra câmekâne **çıkup uryân durmaya**.

[241b]

Beyt-i nasîhat:

Sormağa ey yâr, eyleme gel âr
Anla ne kim var ilm-i tamâmı
*Fârsi'yi **bilgil**, ehlini **bulgıl***
Afsah-ı nâs ol, Arb u Acamı
Vakt-i namaz et, Hakka niyâz et
Hâlıkı yâd et, gözle imâmı
Bildiğin öğret, dersini fikr et
Eyleme hiç red, hâs u avâmı

[84] Kişi hangi kavme benzerse, ondan olur.

İlme harîs ol, şuğle enîs ol
Ehl-i celîs ol, görme melâlı
Damla-be-damla, göl olur anla
Sözümü dinle, temm ü kelâmı

[242b]

Evvelâ üç gün aslâ tuzlu ve zîrûh kısmı yimeyüp **perhîz ide**. Dördüncü gün sabâh ve ahşam birer fincân **su içe** ama kendüyi **ısıcak duta**.

3/[144a]

Bu deryâ fırtınasına dayanmaz. Altını bu geminin elbette yağ sürüp **kalafat etmek gerek** ve dümen evinden kurbânlar edüp **kan akıtmak gerek**.

2.3.3.3.2. Hareket Kipliği

Hareket kipliği (Dynamic Modality) Palmer'in tasnifine göre olay kipliğinin temel iki kategorisinden bir diğeridir. Hareket kipliği de *yeterlilik* ve *istek* olmak üzere iki alt kategoriye sahiptir.

Kerimoğlu hareket kipliğinin öznenin dıştan bir etkiyle değil, yeterlilik, dilek gibi bizzat özneden kaynaklanan ve özneyi eyleme iten etkileri kapsadığını belirtmektedir (Kerimoğlu 2011: 49).

Palmer hareket kipliğinin yükümlülük kipliği ile ilişkisinin yakın olduğunu söyleyerek hareket kipliğinin yükümlülük kipliğinden farklı olarak yükümlülükteki dış etkinin iç etkiye dönüştüğünü söylemektedir (Palmer 2001: 9). Yani Palmer yükümlülük kipinde eyleyiciyi harekete geçiren dış bir kuvvetken hareket kipliğinde ise kişinin kendisi olduğunu ve içten kaynaklandığını belirtmektedir.

Hareket kipliğinde önermeyi gerçekleştirecek olan kişinin yüklemdeki hareketi gerçekleştirme yeteneğinin olup olmadığı ya da bunu isteyip istemediği ele alınır.

2.3.3.3.2.1. Yeterlilik Kipliği

Palmer'in kiplik tasnifinde hareket kiplikleri arasında yer alan yeterlilik kipliği (abilitive) eylemi gerçekleştirecek olan kişinin bunu yapıp yapamayacağı ile ilgilenir. Yeterlilik kipliğinde eyleyicinin potansiyeli önem arz etmektedir. Yükümlülük kipliğinin dıştan etkisinin aksine hareket kipliğinde içten kaynaklanan hareketler ele alınmaktadır. Yeterlilik kipliğinde de hareketin gerçekleşip gerçekleşmemesi eyleyicinin içten (kendisinden) kaynaklanan potansiyeli ile alakalıdır.

Kerimoğlu yeterliliğin eyleyicinin potansiyeline vurgu yapan bir kiplik ifadesi olduğunu, dış etkilerden çok eyleyicinin iç durumuyla ilgili bir ifade olduğunu belirtmektedir. Kerimoğlu'na göre konuşur eyleyicinin söz konusu eylemi gerçekleştirme yeterliliğine sahip olup olmadığıyla ilgilenir. Bu yeterlilik eyleyicinin dışındaki bir gücü merkeze almaz, eyleyici odaklı bir güce gönderme yapar (Kerimoğlu 2011: 84-85).

Palmer İngiliz dili için yeterlilik kipliğinin yükümlülük kipliği ile aynı biçimsel özelliklere sahip olduğunu söylemektedir (Palmer 2001: 77). Türkçede yeterlilik kipliğinin en temel işaretleyicisi olan *–AbIl-* ile *izin kipliği* biçimsel olarak birbirlerine benzerler; ancak bağlam ve konuşurun niteliği bunun izin mi yeterlilik mi olduğunu ortaya koyar.

a. *İçeri girebilirsin*. (Yeteneğin var, başarabilirsin – *yeterlilik*)
b. *İçeri girebilirsin*. (İzin veriyorum, girebilirsin – *izin*)

Biçim olarak birbirlerine benzeyen bu yapılar anlam olarak çok farklı yerlerde bulunmaktadırlar.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde yeterlilik kipliği ile tespit edilen örneklerin birçoğu *–AbIl* ve olumsuzu *–AmAz* biçiminde oluşturulmuştur. Bununla birlikte bazı örneklerde ise yeterlilik tamamen bağlamda ortaya çıkmaktadır.

[10b]

Edemez *def' sakınmağla kazâyı kimse*

Bin sakınsaŋ yine ön son olacak olsa gerek.

[15a]

Ve Yanko ibn Mâdyân asrında Karadeniz Boğazı'nda Yoroz nâm kal‘a dâmeninde rû-yı deryâ üzre üç kat demir zencîrler çekilüp düşman gemileri **geçmezdi**. **(*geçemezdi* anlamında)**

[26b]

Monlâ Fenârî hazretleri Fenerkapusu'ndan sarılup küffâr ol tarafda bir gecede bir hisâr-pîçe bünyâd edüp kal‘ayı metânet üzre etdi kim hâlâ zamânımız mülûkleri ol kal‘ayı bir senede **tamâm edemezler**.

[27b]

Sarâyburnu tarafından on pâre paturuna mükellef ü mükemmel âlât-ı silâhıyla müretteb galyonlar orsa haçlı peykerlerin küşâde kılup Sarâyburnu'nda lenger bırağup tabl [u] erganûnların çalup bir yaylım top u tüfeng şâdumânları ederler kim diller ile **ta‘bîr olunmaz. (*ta‘bîr olunamaz* anlamında)**

[62b]

Bir zamân Bursa'ya Edirne ve Revân ve Karadeniz donanmasına ve Bağdâd seferlerine mukayyed olmağile ârâm **bulamayup** şehr-i İslâmbol içre bir azîm **âsâr edemedi.**

[69a]

"Kaç sâ‘atde hatm-i şerîf **edebilirsin**" dediler

[94a]

Ve bir hânesinde çâr-kûşe bir cihân-nümâ kullesi var eflâke ser çekmişdir. Develiği ve ıstablı bin aded **at ve katır alur. (*alabilir* anlamında)**

[151a]

Niçe kerre yüz bin akl-ı Arasto bu cihâna gelüp bir hurûf dahi nazîre **diyememişlerdir**, aceb hikmet-i Hudâ'dır.

[181a]

Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ ol kadar şemşîrbâz iken bu Sağır Dâvû[d] kılıcından gayrı Ispahân kârhânesi kılıcı bile dest-i kuvvetine **dayanmazdı**. Ol ecilden hatt-ı şerîf ile kılıççıbaşı olmuşdu. **(*dayanamaz* anlamında)**

[183a]

Ve yine fişekden eşkâl-i at ve katır ve deve ve sığır ve fîl [ve] câmûs ve hımâr ve kelb [ve] hınzîr sûretleri peydâ edüp bunlara âteş etdikce bu sûretlerin içinde pinhân olan üstâdlar halk üzre yürüyüp âteş havfından temâşâcılara bir hây-hû kopar kim **ta‘bîr olunmaz.**

[185b]

Hurdevât bakırları eyle kal ederler kim âteşinin yanına varmağa âdem **tâkat getiremez.**

[187b]

Esnâf-ı mühür-kenân-ı sîm ü heykelân ya‘nî gümüş mühür ve tılısmât kazıcı: Başka esnâfdır, akîk-i Yemenî **kazıyamazlar**.

[193b]

İslâmbol'un dörd mevleviyyet yerinde on iki mahalde tabbâğ kârhâneleri vardır kim her birinde Âhi Evranî evren-misâl şâhbâzlar vardır kim âdem ej-dehâlarıdır. Bunların içine kanlı ve harâmî girse aslâ hâkime vermezler. Ammâ ol kanlı anların elinden halâs dahi **olamaz**, ana köpek necisi kirdimân etmeğe ta‘yîn edüp elbette tâ’ib ü tâhir olup bir kâr sâhibi olur.

[204a]

Bu esnâf-ı ibretkârların her biri pâdişâh huzûrunda mahâretlerin icrâ ederek ubûr ederler kim diller ile **ta‘bîr olunmaz.**

[216a]

Şâmî Arabî, kasîdelerine nazîre **edememişlerdir**, Üsküdar'a geçerken gark olup âhir şâmî oldu.

[222a]

Bir div dahi mu‘âraza edüp "**Bulunmaz**" der. **(*bulunamaz* anlamında)**

[233a]

Huzûrunda bir kimesne kerâmet alâyimin göstermeğe **kâdir olamayup** âhir kendüleri cümle Horâsân erenleri huzûrunda mükemmellik mertebesin remz edüp cümle kibâr-ı Horâsân âlem-i hayretde kaldılar,

[237b]

Bu destârları sarmağa niçe kimesneler ta‘lîm edüp etmeğe **kâdir olamayup** destârî vasîfesine mutasarrıf **olamadılar.**

[246b]

Evvelâ üstâd-ı kâmil-i kudemâ bu minberi altı kıt‘a mermer-i hâmdan inşa edüp her pâresin birbirine eyle mümtezic etmiş kim ne kadar kuvvet-i basara mâlik olan Cemşîd-i hezârfen kimesneler im‘ân-ı nazar ile bu minbere nazar etseler her kıt‘a taşın birbirine imtizâcı yerin **fark edemezler.**

[255b]

Karadeniz ile ol Bahr-i Haraz'un mâbeyni on beş konak yerdir kim vilâyet-i Kabartay Çerkezi ve vilâyet-i Dağıstân'ın kûh-ı Elburz'ı var. Niçe ayağı olup Bahr-i Haraz Karadeniz'e **mahlût olabilür.**

[265a]

Âhir anbarın kapağın küşâde edüp anbardan metâ‘-ı sakîlleri cümle deryâya ilkâ eyledik, yine **emân bulmadık. (*bulamadık* anlamında)**

[277a]

Ve bu gölün kenarında kavun ve karpuz olur kim ikisin bir hımâr **ancak götürür. (*ancak götürebilir* anlamında)**

[306a]

Şehir kenarında ol taş kalsa bârân-ı rahmet aslâ munkatı‘ olmayup ünâs-ı Erdebîl asla bârândan **göz açmazlar. (*göz açamazlar* anlamında)**

[343b]

Bir kerre "Karadeniz'den Kazaklar çıkup bu dağları ubûr edüp niçe kurâ ve kasabâtları nehb u gâret etmeğe dağlara çıkup cümlesini dağlarda kaplanlar ve kurdlar ve ayılar ve sâ’ir yırtıcı hayvânlar yırtup helâk edüp şikâr almak sadedinde iken kendüleri yırtıcı hayvânlara şikâr olup **cân kurtarmadılar. (*canlarını kurtaramadılar* anlamında)**

3/[14a]

Evvelâ bu İreme-zât-ı Merâm'ı ve bu hâdîka-i revza-i Rıdvân-ı bâğ-ı cinân-misâli niçe bin sultân-ı şu‘arâlar şehrengiz edüp ta‘rîf u tavsîf etmişlerdir, ammâ Hudâ âlimdir deryâda katre ve güneşde zerre **medh edememişlerdir.**

3/[63b]

Ba‘dehû bu Kayseriyye hâlî ve mu‘attal kalup bir mülûk imâr etmeğe **cür‘et edemediler.**

3/[121a]

Hattâ Nasûh Paşazâde Hüseyin Paşa'nın bir delisi bal suyu keyfiyetiyle bâzâr meydânında atına mahmûz edüp at kolanına dek yire ha bre ha deyince at altına deli kalup at ve deli çamurda {Kârûn gibi} gark olup beş on uslu âdem {deliyi} kurtarmağa **kâdir olmadılar. (*olamadılar* anlamında)**

3/[141a]

Ana muttasıl bir ılıcadır. Üzerinde bir serâmed kubbesi var, ammâ câmekânı yokdur. Lâkin gâyetü'l-gâye şiddet-i hâr halk olunup değme âdem girmeğe **tahammül edemez.**

2.3.3.3.2.2. İstek Kipliği

İstek kiğliği Palmer'in sınıflandırmasında hareket kiplikleri altında yer almaktadır. İstek kipliğinde olay gerçekleşmemiştir; ancak gerçekleşmesi istenmekte ya da istenmemektedir. Korkmaz kipleri bildirme ve *istek kipleri* olarak ikiye ayırmaktadır (Korkmaz 2007b: 103). Palmer isteğin, arzunun ve tercihin ifadesinin gerçekleşmemiş olaylarla ilgili olduğunu söylemektedir. Palmer bunları gerçekdışılık (irrealis) olarak işaretlemektedir (Palmer 2001: 3). Palmer öznenin bir eylemde bulunma isteğini dile getirdiğinde bu cümle istek kipliği içerisinde yer aldığını belirtmektedir (Palmer 2001 70).

Demir, istemenin derecesi, yönü, yönlendiriciliği vb. açılardan farklılık gösterdiğini söylemekte ve *isteme* üst kümesine ya da çatısı altına dahil olan bu anlam alanlarını *emir, istek, rica* ve *yalvarma* olarak belirlemektedir. Demir'e göre istek semantiği emir kadar güçlü olmayan, rica kadar da kibar olmayan; günlük hayatta yoğun toplumsal ağları paylaşan mesafeli olmayan insanların birbirlerinden bir şey isterken sıklıkla kullandıkları, zaman zaman da gerçekleşme potansiyeli görece düşen dilekleri, ifade ettikleri bir anlam alanıdır (Demir 2008: 15-16).

İstek kipliğinin en önemli özelliklerinden birisi konuşuru harekete geçiren kavramın kişinin kendi iç dinamikleri olmasıdır. İstekte yönlendiriciler emirde olduğu kadar güçlü değildir. Bu bağlamda tavsiye, öneri, öğüt gibi anlam alanlarına bir nebze daha yakın sayılabilir. Bu hususta Demir iletişim ortamına istek, dilek vb.

kip ekleri, istek bildiren kiplik yüklemler, söylem stratejileri, parçalar üstü sesbirimler vb. ile çıksa da konuşuru bu birimleri kullanmaya yönelten ya da bu birimlere ifade bulan anlam değerinin istek semantiği olduğunu belirtmektedir. Demir bununla birlikte istek ile emir arasındaki farklı şu şekilde açıklamaktadır: "*İsteğin emirden farkı, emrin biri konuşur (A) diğeri dinleyici (B) olmak üzere en az iki kişili iletişim ortamında yapılması istenen bir işin gerçekleştirilmesi beklenen bir durumun A'dan B'ye belirli bir otorite ile dayatılması ve ileri derecede yönlendirici olmasıdır. A, B'den toplumsal veya durumsal nedenlerle görece üstündür. Eyleyiciyi harekete geçiren kendi arzu ve istekleri gibi iç dinamikler değil, konuşurdan ya da konuşurun temsil ettiği kurumdan kaynaklanan dış dinamiklerdir. Oysa istek semantiğinin dayatma, otorite ve statüye dayalı güç üstünlüğü, toplumsal mesafe, dış dinamiklerin etkisine bağlı ileri derecede yönlendiricilik vb. ön koşullar yoktur."* (Demir 2008: 93-94).

Kerimoğlu da aynı şekilde isteğin emirle benzer yönlere sahip olduğunu belirterek konuşur odaklı bir ifade olarak eyleyici üzerinde eylemin gerçekleşmesiyle ilgili bir tasarrufu karşıladığını söylemekte ve emre göre daha zayıf bir yönlendirme taşıdığını belirtmektedir. Kerimoğlu da *isteğin dereceleri* olduğunu belirterek istek, emir, izin, rica gibi farklı ifadelere sahip bu semantik alanda derece bakımından isteğin emre göre daha alt sırada olduğunu konuşurun eyleyici üzerindeki etki gücünün emir ifadesinden daha zayıf olduğunu söylemektedir (Kerimoğlu 2011: 91).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde istek bildiren ifadelerin farklı yapılarda bulundukları görülmektedir. Seyahatnâme'nin metin özellikleri gereği bu kiplik oldukça sık kullanılmıştır. Taranan bölümde tespit edilen örneklerin bazıları aşağıdadır.

[6b]

ol Muhammed {efdalu men nataka} bi'd-dâd üzerine **olsun** kim anın rû-yı âbında ol Hazret-i ulûhiyyet Mâlikü'l-mülk ve Hâliku'l-eflâk edîm-i arzı ibn âdem içün mesken [ü] me'vâ-yı latîf edüp benî âdemi cemî'i mahlûkât [u] mevcûdâtdan eşref-i mahlûk etdi.

--

Ammâ bu müsevveddâtımıza şürû‘ etdüğimiz mahalde hidmet-i şerîfiyle şerefyâb olduğumuz pâdişâh-ı Cem-cenâb fâtih-i Bağdâd-ı behişt-âbâd Sultân Murâd Hân-ı Gâzî *tâbe serâhu* gark-ı garîk-i rahmet **ola,**

[7b]

Ve benim silâhımla amel edüp dünyâ ve âhiret **oğlum ol.**

[8a]

"**Yürü** işin **râst gele**, el-Fâtiha"

--

"**Âh** fâtih-i Kostantıniyye biz **olaydık**" deyü fâtih-i Rûm olmağa sa‘y-i belîğ edüp (…)

[8b]

"Ya Emînallâh **dilerim** kim benim içün bu mahalde bir sarây-ı âlî binâ edüp anda dâ’imâ bakıyyetü'l-ömrümü ibâdet ile **geçirem**

--

ve babamın sûretin inşâ kıldırup ana nazarım ta‘alluk etdükçe bükâdan **fâriğ olam**"

--

kim dillerde dâstân-ı dostân olup inkırâzu'd-devrân **ma‘mûr u âbâdân ola** deyü İslâmbol zemîni içün hayr du‘â etdi.

[9b]

"Pâdişâhım Kaydefâ nâm avretin ne haysiyyeti ola, deryâ-misâl asker ile üzerine varup elin, vilâyetin harâb u yebâb, halkın dendân-ı tîğdan geçirüp ciğerlerin **kebâb edelim**"

[13a]

Bu mezkûrûn kıralların mâbeynlerinde niçe bin kıral, kırale, melikeler ve kayâsıralar ve tekfurlar ***[13a]*** gelmişdir ammâ bu Kostantîn'den evvel kıral-ı cihângîr **olayım** diyen İskender-i Yûnâniyân'ın sene 595 târîhinde Kıral-ı dâll Donkolad Yanoş ya‘nî Tâkyânûs Kıral az kaldı kim cihân-ârâ olayazup diyâr-ı Acem'de Şâpûr Şâhı ve cümle askerin dendân-ı tîğdan geçirüp (…)

--

"Ey kıralım, eğer sıhhat istersen bu senin derdine bundan gayrı ilâc yokdur. Evvelâ bir büyük sarnıc **havz eyle** ol havzın içini anası memesin henüz emen ma‘sûmların kanıyla ol havzı **leb-ber-leb edüp** içine girüp bir sâ‘at **dur**, andan **çıkup** hammâma **gir**,

--

Nitekim bu kadar Hıristiyanlar'ın ya‘nî ümmet-i Îsâ'nın feryâd [ü] figânların işitmeyem ve bu kadar bin ma‘sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne dökülmeye. Tîz bu kadar ma‘sûmları vâlide ve pederlerine verin, Allâh içün âzâd eyledim, ebeveynleri ba‘de'l-yevm du‘â-yı **hayrımda olsun**"

--

"**İlâhî** pâdişâhımızı bu cüzâm zahmetinden **halâs eyle**" deyü tazarru‘ [ve] nâlişler edüp gitdiklerinde derhâl Kostantîn'e bir nevm galebe ***[13b]*** edüp hâb-ı râhata yatdıkda hemân-dem vâkı‘asına Hazret-i Îsâ girüp eydir: (…)

[13b]

"**Pâdişâhım hele** beni bir kerre **söylet**, andan **katl eyle**"

[14a]

bu Kostantîn dahi cihângîr olmak iddi‘âsında bir muta‘azzım şân [ve] şöhret [ü] şevket sâhibi kıral-ı dâll olmağile arslan yatağından, şâhin durağından ma‘lûmdur deyü var kuvvetin bâzû-yı tüvânâsına getirüp inkırâzu'd-devrân bir **âsâr-ı azîmim kalsın**

[19b]

"**Âh** fâtih-i Kostantıniyye ben **olaydım**"

[20a]

Asker içre bir güft [u] gû olup kal‘a fethinden **ferâgât edelim**, sene-i sâbık üzre ma‘a'z-ziyâde **hârac alalım** deyü asker-i İslâm müşâvere edüp bu re’y [ü] tedbîr üzre Hırkîl kırala elçi gönderüp anlar dahi harâcı kabûl etdiler.

--

Andan ba‘zı Sahâbe-i kirâm **bâri** gelmiş iken kal‘aya girüp Ayasofya'da iki rek‘at **namâz kılalım** deyü kıraldan izin alup ve harâcların alup cengden ferâgat etdiler.

[20b]

(…) fursat ganîmetdir, bunlar serdâr-ı Muhammedî'dir, hemân amân vermeyüp bunları **kıralım** deyüp cümle küffâr yek-dil [ü] yek-cihet olup asker-i İslâm'a hâb-ı hargûş verüp (…)

[21a]

İslâmbol tekuruyla bilâhire ol ahd üzre sulh etdi kim İslâmbol'un Eğrikapusu ve Edirnekapusu ve Sultân Selîm dağından Zeyrekbaşı dağına andan Unkapanı'na, andan tâ Ebâ Eyyûb-ı Ensârîkapusu'na varınca ümmet-i Muhammed girüp **sâkin olalar.**

[21b]

Hemân fursat ganîmetdir Kostantıniyye'miz içre olan Arab-ı Urbân'ı kırup **âsûde-hâl olalım"**

[22b]

Baba Ca'fer kırala şetm etdüğiyçün kıral âzürde-dil olmağile Şeyh Maksûd'a fermân edüp Baba Ca'fer'i kâfirlerin mahpûshânesi olan yere defn etdirdi kim cemî'i mücrim, mahpûs, kâtil, medyûn küffârlar Baba Ca'fer'e **şetm edeler.**

[23b]

"**Var** Orhân Beğ ile Rûm fâtihi **ol** ya Bektaş"

[24a]

"Amân ey Yıldırım Hân murâdınız üzre **sulh edelim**"

--

Yıldırım Hân bu sulhu kabûl etmeyüp kadîm-i eyyâmda Ömer ibn Abdül'azîz fethinde ve Hârûnu'r-Reşîd asrındaki gibi Galata ve İslâmbol kal'asının nısfında ke'l-evvel ümmet-i Muhammed sâkin olup câmi' ve **imâretler edeler.**

[24b]

Ağlama pâdişâhım küffârın bu Akka kal'asından aldığı ganîmet akîdelerinden ve pişmiş helvâlarından İslâmbol'u feth edeceğin günler pişmiş helvâ yersiz.

[25b]

Ebü'l-feth ahd etdi kim "İslâmbol devletinin nısfı sizin ve nısfı guzât-ı müslimînin ve rub'ı hakîrin olup mâl-ı ganâyimle her birinize birer zâviye ve türbe ve imâret ve mekteb ve medrese ve dârü'l-hadîs tetimme-i medârisler **binâ edeyim**"

--

Akşemseddîn hazretleri;

"Beğim sen **elem çekme**; bu kal‘anın fâtihi sen olasın deyü âlem-i şehzâdeliğinde sana tebşîr etmişdik, lâkin bi-emri Hudâ Cenâb-ı İzzet'in bu gazâda müstetir işleri vardır. Derûn-ı kal‘ada Şeyh Maksûd halîfelerinden Yâvedûd ismine mazhar ***[26a]*** düşmüş mecâzibûndan bir cân vardır. Tâ ol merhûm olmayınca bu kal‘a feth olmak ihtimâli yokdur. Ammâ elli günden merhûm olur"

[33a]

tophâne ve Kâğızhâne'de bârûdhâne ve niçe bunun emsâli imârât-ı azîmeler ile İslâmbol'un enderûn [u] bîrûnun gazâ mâlıyla binâ etdüği âsârları **inşâ’allâh** her birin mahalliyle **tahrîr ü tavsîf eyleriz.**

[34b]

Andan yine cümle ruhbânlar eyitdiler: "Yâ Muhammed, sen dünyâya geldiğin gece bizim Kostantıniyye'de Ayasofya nâm bir deyrimizin kıblesi tarafı münhed[im] oldu. Bir kaç kerre binâ etdük temel tutmadı. Mübârek ağzın yarından bu cevâhir kumkuma içre birez ilkâ **eyle** kirece karışdırup ma‘bedhânemizi **ta‘mîr edelim** ola kim **ber-karâr ola**" deyü **ricâ etdiler.**

[35a]

"Ümmetlerime âharûnda belde-i tayyibe olup ibâdethâne-i müslimîn **ola**" deyü rumûz [u] künûz ile hayr **du‘â edüp** (…)

[36a]

Pâdişâhım metânet üzre eyle pâyeler binâ etdim ki âhir zamânda Hallâc-ı Mansûr yay çillesi önünde Ayasofya kubbesi top [u] çevgân-misâl galtân olup **fenâ bulmaya**. Ta‘mîr etmek benden feth etmek senden **ola.**

--

Ve sana bir minâre yeri inşâ edüp anda du‘â etdim. Hemân fethine bezl-i **ih-timâm eyle**"

[37b]

"İlâhî bu Yahyâ Efendi azîzin âb-ı rûyıyçün **olsun** ve bu Kırklar makâmı sâhibleriyçün **olsun** beni bu câmi‘ içre bu cemâ‘at-i kesîre beyninde beni halka

melâmet **etme**" deyüp cân [u] dilden **istimdâd taleb edince** hemân yanında bir sipâh hey'etinde bir muhteşem âdem eydir:

--

"Bire âdem senin derdin nedir kim yüzün gözün şişüp bu yerde safâ-yı hâtırın yokdur. Senin derdine devâ **edeyim** ammâ esrâr-ı ilâhî bu mahalde **kala**" deyü yemîn teklîf eder.

--

"Sultânım ben senin dâmenini elden komayup şimdengerü kulun kurbânınım, **lütf eyle** beni **ber-murâd eyle**" deyü **ricâ eder.**

[38b]

"Bire hay meded devleti aldırdım elden" deyü dâğ-ı derûnundan köşe be-köşe gezüp âhir bir meyhâneye girince görse kim bir alay yeniçeri serhoşları "**Gel** pîrim bir dolucığımız **iç**" deyü meclise **da'vet eder.**

[39a]

"Bunda tilâvet-i Kur'ân eden ve sâ'ir ulûma meşgûl olan tekmîl-i fünûn edüp musannıf **ola**" deyü hayr du'â edüp ile'l-ân anda bir kerre *Bismillâhi* diyen mahrûm kalmamışdır.

[41a]

"Hayır, Beytü'l-mâl'e gadr etmen. Bu iş izn-i şer'siz olmuşdur, kabâhat sizindir. Siz kendi ***[41a]*** ulûfenizden bu mecrûha beher yevm onar akçe ferâgat edersiz" deyü hükm etdükde Ebü'l-feth, "Yigirmişer akçe **olsun**, ammâ **kat-ı yed etdiğim** bana helâl **etsün**" dedükde Mi'mârbaşı tesellî-i hâtır bulup (…)

[42b]

"Selîm ömrün **az olup** gazân çok **olsun**" deyü rûh-ı pür-fütûhu revân-ı evc-i ılliyyîn olup na'ş-ı şerîfi merkûm câmi'i hazîresinde medfûndur.

[43a]

Ulemâ-yı neşyândan tevârîh yazan ve ol vech ile sikkeyi mermerde kazan fuzalâ-yı müverrihîn tahrîr-i midhatinde acz ü taksîrlerine mu'teriflerdirler, ammâ bu hakîr Evliyâ cür'et edüp alâ kadri'l-imkân bu câmi'-i bî-bedelin medhine **cür'et edelim**

[44a]

Zîrâ kubbenin kadd [ü] kâmetine göre tahrîr olunmuşdur kim aşağıdan küşâde **tilâvet oluna.**

[46a]

İnşâ'allâh hakîr kîseleri yan yana ve hemyân hemyâna muttasıl iki konak yer **dizeyim**."

[50b]

Bu Erdel diyârına Hak **bereket versin** dörd kerre seferinde elimize belağan mâ-belağ mâl-ı ganâyim üsârâ girmişdir.

[61a]

Tahta cülûs günü ol gulgulede Yedikulle'de mahpûs Mehemmed Geray firâr edüp Rûmelinde Pravadi nâm kasaba kurbünde kayd [ü] bend edüp yine Yedikulle'de habs etdikler{inde}, {"İlâhî Osmân yakın zamânda sen dahi benim yanıma gelüp **haps olasın**" dediği müsbetdir.

[63a]

"Ben vezîr-i a'zam'a varup **te'dîb edeyim**" deyü firâr etdi.

--

Ve, "Fülân Ağa'nın **hânesin basalım**" deyü nihânî değil alâniyeten güft ü gû ederlerdi.

--

"**Cülûs edelim** ammâ Sultân Ahmed'den berü üç kerre cülûs in'âmı olup beytü'l-mâl-ı müslimînde bir habbe yokdur, nice olur" dediler.

[63b]

"İlâhî beni halk mâbeyninde **hor hakîr etme**, dîn-i mübîne lâyık hidmetler[e] **müyesser eyle**" deyü tazarru' [u] nâlişler eyledi.

--

Anlar dahi "Pâdişâhım kânûndur, sa'âdetle hazînenize **teşrîf buyuruŋ**" dediler.

--

"**İnşâ'allâh** seyecî'ü bu hazîneyi gâret edenlerin mâlı ile ke'l-evvel leb-ber-leb edüp elli hazîne dahi **cem' ederim**" derler.

[65a]

‘Eş Osmân Çelebi seninle dilberi çok Yûsuf Şâh kahvesine yâhûd bizim odaya **gidelim’** deyü tahkîrâne niçe yâve kelimâtlar etdikde Osmân Hân rızâ vermeyüp (…)

[70a]

Andan buyurdular kim, "**De** bir varsağı **oku**" dediklerinde ilm-i mûsıkîde üstâdımız olan sultân-ı hânendegân Dervîş Ömer, pîşvâ-yı tarîk-i Ömer Rûşenî'de fukarâ-yı Gülşenî idi.

[71b]

Pîrimiz Hazret-i Mahmûd Pîr-yâr-ı Velî aşkına dest-ber-dest kafâ-ber-kafâ sîne-ber-sîne. Mahabbet-i Alî, şîr-i Yezdân-ı Velî aşkına Allâh **onara**" deyü du‘â ederdim.

[72a]

"Bire Hünkâr'ım bu du‘âcın sakın **yenme** ve **koyuverüp düşürme**" dediğimde "Hemân kendüni pek tut" dedi.

[76a]

Kara Hasan Paşa defterdâr-ı mu‘azzam ve Abdürrahîm Efendi şeyhülislâm-ı hümâm-ı akdem bulunup Sultân Murâd Hân merhûmun donanması hebâya **gitmesin** içün yine Akdeniz'e donanma-yı hümâyûn çıkdı.

[79a]

Bu hâl üzre yedi sâ‘at ism-i şerîfi Yûsuf olup ba‘dehu musâhibeler pâdişâhın urûkuna girüp, "Yûsuf kul ismidir, meymenet yokdur, ismi Mehemmed **olsun**" deyü **ricâ edüp** Mehemmed dediler.

[81a]

"İnşâ’allâh ol türbe ana müyesser olmayup ben ol türbeye bir kara domuz **gömdürürüm**" deyü nutk eder.

--

Ol ân Melek Ahmed Paşa'yı Van'dan ma‘zûl edüp (…)

"Âsitâne-i sa‘âdetde bilece **olalım** ve bilece **ölelim**" deyü azîm mekâtibleri ve emr-i şerîfleri gelüp ol şiddet-i şitâda Van'dan Erzurûm'a gücile gelüp kışdan kıyâmetden kapanup karâr etdik.

[84a]

Leh kıralı Âl-i Osmân'a tazallum edüp, "**Harâc-güzârınız olayım** bu Rakofçi'yi üzerimizden **def‘ eylen**" deyü küçük elçi ile hedâyâları gelüp Tatar Hân Mehemmed Geray Hân'ı ve Özi eyâletiyle ve aşağı dörd bölük sipâhiyle Melek Ahmed Paşa'yı serdâr-ı mu‘azzam edüp (…)

[86b]

Ba‘de'l-feth târumâr olup esâsından münhedim olundu. {Bakıyyetü's-seyf olan küffâr kal‘adan nehr-i (---) üzre cisrden ubûr ederken akîblerince asker-i İslâm dahi kovarak cisrden güzer ederken karşu tarafdan küffâr, "Türk beri tarafa **geçmesin**" deyü cisri kat‘ edüp (…)

[87a]

Hamd-i Perverdigâr bu fütûhâtlar, Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘in devr-i adlinde olup Hak Ta‘âlâ ömr-i şerîfin tavîl edüp **mu‘ammer eyleye** ve niçe gazâlar dahi **müyesser eyleye.**

[87b]

Zîrâ bu mezkûr pâdişâhlar cümle İslâmbol'da medfûn ve neşv [ü] nemâ bulmaları cihetinden İslâmbol evsâfında câmi‘leri evsâfın tahrîr ederken sadedden çıkup ba‘zı kavânînleri ve havâdisâtlar mahalle münâsib tahrîr olunup yine şehr-i İslâmbol içre olan selâtîn câmi‘leri evsâfına **rucû‘ edelim.**

[99b]

"Vaktine hâzır ol seninle Çıldır sahrâsı'nda devlet **sınaşalım**, yâ taht ola yâ baht" deyüp elçi gönderdi.

[102b]

Meğer ol şehzâde-i mazlûmun katline sebeb Rüstem Paşa ve Çârkâb musâhib olup ol mahalde Süleymân Hân, "İlâhî Rüstem âhiretde **yüzün kara olsun**, bizi **kana şerîk etdiŋ**" deyü "mekr-i Rüstem" derler şehzâdenin şehâdetine târîh vâkı‘ olmuşdur, sene 960.

[103a]

"Selîmler ömrünüz **az olsun** ve gazânız **çok olsun** ve hilâfeti benden Çorlu'da aldıŋız yine Çorlu'da **veresiz**"

[103b]

Hattâ biri ol mertebe sabî imiş kim kestâne meyvesi tenâvül ederken cellâd katline gelüp ol şehzâde-i mazlûm eydir: "Katlan kestânemi **yiyeyim** ba‘dehu **boğ**" der.

[106a]

*Hak kıyâmetde inâyet **eylesün***
*Mustafâ ana şefâ‘at **eylesün***
İşidenler dediler târîhini
*Dâ’im Allâh ana rahmet **eylesün**.*

[107b]

"Biz dahi abdâlânâne fenâfillâh ezânın **okuyalım**" deyüp bir savt-ı hazîn ile ezân tilâvet edüp dest-i şerîflerinde olan ma‘hûd teberin yanımıza koyup (…)

--

"Bu oğlana ihsân eyledim, bununla çok gazâda bulunup fakr [u] fâkada sâhib-i seccâde ve sâhib-i celâl olsun ve zamân-ı fetâlığında bir şeyden havf etmeyüp kumda **oynayup** ayağına **çöp batmasın**" deyü **Fâtiha-ı şerîf tilâvet edüp** bilâ-selâm giderler.

[111a]

Âhir Yahûdî dükkâna girüp kepengleri **küşâde edem** derken kepengi Yahûdî zabt edemeyüp başı üzre kepeng düşü[p] Yahûdî'nin başı hurd olup mürd oldu.

[112b-113a]

"Ey dost, Şâhımız Şâh Alî'dir **kurbân olsun** Şâh ***[113a]*** Hüseyin'e cânım, başım top eyleyüp geldim belâ meydânına, Kerbelâ Meydânı'dır meydânımız" deyüp Kapanî Mehemmed Efendi'ye **temennâ edüp** dest-bûs edince hemân Kapanî Efendi eydir: (…)

[114b]

Rûz-ı tavîlde Kâsımpaşa salâhânesi cisri üzre oturup âyende ve revendeye, "Şalla Ka‘be'ye **gidesin** Ahmed çebu, şalla Ka‘be'ye **gidesin** Mehemmed çebu" deyü söz atardı.

[131a]

"**Sultânım** dîn-i mübîn aşkına zekât [u] sadakanızdan altun ve guruş tuç deryâsına **bırağın**" dedikde sadrıa‘zam bir kaç kîse altun ve pâdişâh tarafından

hazînedârbaşı bir kaç kîse altun ve sâ'ir vüzerâlar birer ikişer kîse altunu dökücübaşıya teslîm edüp (…)

[133a]

Hâlâ ol kuyuyu Sultân Murâd-ı Râbi‘ doldurmak içün Müftî Yahyâ Efendi'ye bî-nukat, "Şu rasadı **yıkalım mı?"** deyü su'âl buyurup tezkire yazmışlar.

[134a]

Hâlâ beher sene bu Tophâne Abazaları evlâdları bir yaşında ve ikisine bâliğ iken şehir oğlanı **olmasın** kul olup satılup **devlet-mend olsun içün** her sene evlâdların süd analara verüp niçe beşik kundak, oğlan uşak, gemiler ile Abaza diyârına gönderüp on, on beş yaşında İslâmbol'a getirüp pâdişâh musâhiblerine pîşkeş yâhûd fürûht edüp çerâğ ederler.

[147b]

"Yâ Resûlallâh Rabbin sana selâm etdi, Burak'a binüp ve bu cennet harîri şeddi kemerine kuşanup hicâbımdan mestûr olup benim arş [u] kürsüm ve levh [u] kalemim ve (---) kat cennetim ve on sekiz bin âlemim seyr eyleyüp cemâlim **müşâhede etsün**" deyü Cenâb-ı İzzetden selâm getirüp Hazret'in mübârek kemerine bir şed kuşatdı kim peştemâl-misâl bir cennet harîri idi.

[148b]

"Yâ Ashâbî, sizler dahi taht-ı hükûmetinizde olan huddâmlarınıza bî‘at aldığınıza göre her huddâmınızın isti‘dâdına göre bin bir gün hizmet etdirüp kâbil-i hitâb olup sâhib-i ayâr olanları lokma ve hırka tahsîli içün cihâz-ı fakrı verüp irşâd edüp **sâhib-i post edesiz.**

[162a]

"Sakın yoldan yoldaş" deyü **yağlayup** funda âteşiyle yakup yol açarak "Allâh yol **vere**, eyyâm {bol} **vere**" deyüp gavgâ ve feryâd ederek ve top u tüfenglerin atarak saf saf ubûr ederler.

--

Ancak İslâmbol içre zahırlarına birer çuval alup mahalle mahalle "Üstübü **alayım**" deyü feryâd edüp ba‘zı câriyelerden tenhâca bulursa üstübüsün çıkarup alır.

[171a]

Cenâb-ı Bârî, bir şehri ve bir orduyu ekmeksiz ve susuz ve ta‘âmsız **etmesin**.

--

"Yaşlı müşterî geldi, ekmeğ ile **kotara**, beş akçe herse pilâv yağlıca ve nevâlelice ve çevrilişce [çevrişlice] eyle" deyü usûl ü âheng ile teğannî eder.

[175a]

Esnâf-ı ağcıyân: Dükkân 70, neferât 300, bunların pîri Hazret-i (---). Kabri (---) medfûndur. Bunlar gûnâ-gûn torlar urup tahtırevânlar üzre dükkânlarına gerüp çengâl ve volta ve düzen ipleriyle kendülere düzen ederek "**Avlayalım, avladalım**" diyerek ubûr ederler

[175b]

Bunlar arabalar üzre dükkânların taştlar içre tereyağı ve sarı [say] yağı ile zeyn edüp pür-silâh ubûr ederken ba'zı seyrâncı dilberânların gördükde "Çelebi seni yağlarım **gerice dur**, üstüne yağım **bulaşmasın**" deyü ubûr ederler.

[178b]

Ba'dehu Yahûdî simsârlar ve arayıcılar "Kaçkın gümrük var mı?" deyü temâşâcılar mâbeynine girüp yük ararlar, ba'zı dilber oğlanlara sarılup, "Sende kaçkın gümrük esbâbı vardır, yüküne şiş **salalım**" derler,

[195a]

Pâdişâh eydir: "**Dileŋ** benden ne **dilersiz**" der, anlar eydir:

--

Anı **ricâ ederiz** ki yine ocağımıza değşirme oğlanı verilüp bizden yeniçeri **olalar**.

--

Ve ikinci ricâmız oldur kim bir pabucu bir günde gücile çıkarup ancak on akçe eder, beş akçesi masrafına, beş akçesi emek bahâ kalır. Bizim kârlarımız Bedâsten'de bin akçe **hisâbiyle satıla.**

--

Üçüncü ricâmız, hâkim tarafından bizi kimse yollarda arzımız pâymâl [u] berrimâl etmeye. Biz mücrimlerimizin şer'ile tarîkat erkânımızla haklarından **gelelim**.

[205b]

Kuyu kazıcılar ellerinde kazmaları ve kürekleri ile "Şurada kuyu **kazalım**, yok şunda **kazalım**, toprağı sarıdır su çıkmaz, yok çıkar" deyüp müşâvere edüp

kuyular kazar şeklinde ubûr ederler. Toloz mahzen yapıcılar dahi "Mağazayı şunda **yapalım**, yok şunda **yapalım**" deyü kazma ve kürekler ile geçerler.

[208b]

Ve bâlâda tahrîr olunan sâzları ve sâzendegânları ve mü'elliflerini Sultân-ı şu'arâ Nihânî Çelebi *Sâznâme-i Dilnüvâznâme* nâmında risâlesine nazar olunup sâ'ile cevâb-ı şâfî andadır. **Göreler** kim bu dünyâda ne kadar bin sâz var imiş.

[210a]

Âhir bir gün Hazret-i Mûsâ, Cenâb-ı Bârî ile bin bir kelimât ederken, "**Yâ Rabbî** Fir'avn meclisinde Heccâm beni taklîd etdüğinden pek müte'ellim oldum, anı **kahr eyle**" dedi.

[220b]

Evvelâ **hamd edelim**, Hâlık-ı eflâke ve mâ-fîhe ki ızhâr u ayân eyledi: (…)

--

Gel senin ile *"Evvelu'r-refîk, sümme't-tarîk"*[85] fehvâsınca refîk olup beş-on gün içinde taht-ı kadîm-i evvel, sevâd-ı mu'azzam olan Bursa şehrin seyr [u] temâşâ edüp kalbün âyînesi jeng-i gamdan mücellâ olup mahzûn gönlümüz şâd ve gam-gîn gönlümüz âbâd olup niçe bin ibret-nümâ âsârlâr ve niçe yüz erbâb-ı ma'ârif cânlar ve mülûk-ı selef-i selâtîn-i âl-i Osmâniyân ve gayrı merâkıd-ı pür-envârları ziyâret edüp husûsan Hazret-i Emîr Sultân'ın âsitânesine yüz sürüp kalbimiz münevver olup cihân cihân cân **sohbetleri edelim**"

[233a]

"Nola bize bir **pîr ola** kim ehl-i irşâd alâyimin **göstere**", dedi.

[237b]

Hâlâ tâc-ı Âl-i Osmân, Selîmî destâr-ı Muhammedî'dir. [Ta] Inkırâzu'd-devrân, mü'ebbed olup **bozulmaya**.

[238a]

Niçe sene a'mâ kalup bir gün Orhân vezîri Ivaz Paşa mezkûr Molla'ya ***[238a]*** hâtır-mânde olup eder "Ayâ ol günü **görem** mi ki ol a'mâ Şemseddîn Muhammed'in meyyit namâzın **kılam**" der.

---

[85] "Önce yoldaş, sonra yol".

[238b]

Emîr Sultân bir tezkire tahrîr edüp "Var şu varakı Timur ordusunda bir Koca Eskici vardır, ana teslîm eyle. Bu menzilden hareket buyursunlar" deyü bu tezkîreyi bir fukarâsına verüp der-akab dervîş tezkireyi Eskici Koca'ya teslîm edince "Azîz hazretleri eyle mi buyurdular. Nola bu mekândan **kalkalım**" deyü iğnesin başına sokup gayrı âletlerin tobrasına koyup (…)

[239b]

Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe dutup ***[239b]*** "Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden **kurtar**. Allah ile ahdim olsun, tapduğun Muhammed dînine girüp senin türbene **hizmet ideyim**" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te'âlâ ol duhter ak sakallu pîr olup durur.

[244a]

Bir gün bir seyyâh-ı âlem, Orhân Gâzî asrında bu mahalle gelüp keştîbânlara eydür "Oğullar beni karşu tarafa **geçiriŋ**" der.

[246b]

Lâkin alâ-kadri't-tâka bu hakîr-i pür-taksîr deryâda katre [ve] güneşde zerre kadar **tavsîf edelim.**

[252b]

"Namâz bulunur ammâ hapsi bulunmaz" deyü câmi'de imâm ve mü'ezzin dahi namâzı bozup "Ahçacuğumla bir makrama hapsi var" deyü ol nâzik sırmalı makramalara balığı koyup reftâr ederek balığın suyun akıdup giderken ba'zılar balığın suyu akdığına acıyup "Bre palığın suyın ya ne akıdırsın, suyına bir pilavcık **salsana**" deyü birbirlerine ***[253a]*** latîfe ederler.

[260a]

Ertesi ale's-sabâh Tatar Hânı ve Silistre Paşası Ken'an Paşa'yı nehr-i Tin sâhiline karavula kodular kim bir dahi küffâr kal'aya **imdâda gelmeye**.

[264b]

Hakîr eyitdim "Ey İbâdullah, geliŋ sizinle ale'l-umum İhlâs-ı şerîfe **müdâvemet edelim**. Ola kim Cenâb-ı İzzet âyet-i İhlâs hürmetine cümlemiz halâs ide" dedim.

[289b]

Kaçan Abaza Erzurûm'da ısyân etdükde sekbân, sarıca haşerâtları bu Ermeni kızını haber alup vaz‘-ı yed etmek murâd etdiklerinde bu kız eydür. "Ey Ebû İshâk tanrısı! Beni bu sekbânlar elinden Ebû İshâk aşkına **halâs eyle**. İslâm'a gelüp kabrinde **kulu olayım**" dedikde bi-emrillah kız ak sakallı bir pîr olup sekbânlar kapudan içeri girüp kızı bulmayup avdet ederler.

[301b]

Ve âb [u] hevâsı ve mahbûb u mahbûbesi ve binâ-yı aliyyesi ve'l-hâsıl niçe bin hayrât [u] hasenât-ı vâfiresi var kadîm şehr-i azîmdir. Hudâ Âl-i Osmân'a yine **müyesser ide**. Ammâ yine harâb u yebâb olur. Hudâ-yı müte‘âl dâ’imâ ma‘mûr ve **âbâdân eyleye.**

[307a]

Bu cây-ı teferrücgâhda dahi beş tümen Abbâsî hakîre harc-ı râh verdi ve tevâbi‘ ve levâhıkımız içün ***[307a]*** yigirmi tümen akçe verdi ve her bir refîklerime birer Keşân katîfesi ve üç Gücerât atlâs ve üç aded destâr-ı Muhammedî ihsân edüp üç yüz aded yekke-süvâr âdemler ile bir yasavul ağasın hakîre vesîle verip eydür kim "Ey yasavul akası! Menim birâderim Evliyâ Akamı Kayser-zemîn şâhı Murâd Hân-ı Râbi‘ Revân'dan Tebrîz'e geldüğü âbâdân yollar ile **götüresin** ve kârbânların hoş **kondurup göçüresin**" deyü tenbîh edüp yine atına süvâr olup nîm sâ‘at bile gidüp andan birbirimizle vedâlaşup öpüşüp görüşüp anlar cânib-i Tebrîz'e, biz cümle ta‘allukâtımızla iki aydan sonra (…)

[318b]

Hudûd-ı Gürcîstân'da, hâlâ Acem hükmündedir. İbtidâ bânîsi Enûşirvân'dır. Hazret-i Risâlet-penâh rahm-i mâderden sa‘âdetle rûy-ı arza kadem basdıkda Nûşirevân "İşte bir sâhib-hurûc zuhûr etdi. Anın ümmetleri şerrinden benim re‘âyâ vü berâyâm **hıfz u emânda olalar**" deyü bu kal‘ayı kûh-ı Elbur[z] dâmeninde havâlesiz arz-ı mahsuldârda şekl-i muhammes seng-binâ bir kal‘a-i ra‘nâ etmişdir.

[320a]

çâğma dede muktânis-vâlideni kelbler **siksin**

[330b]

Bâki Paşa ve Sefer Paşa ve Kategaç Paşa Seydî Ahmed Paşa'ya: "Sultânım! Kânûn değildir. Sen bir tuğlusun, ol iki tuğludır, **katl etmen**" deyü cümle ricâ

etdüklerinde "Vallahi dîn-i mübîne hâ'in oldukdan sonra yedi [tuğlu] paşa dahi olsa, askeriyle kırardım. Ammâ sizin hâtırınız içün katl etmem. Ammâ pâdişâhıma arz ederim. Tiz dîvân efendisin çağırıŋ"

[332b]

teti yavû biçuvu hatme gağa biçuvu coho -**dilerim** Hak seni taş **eylesin** oğlan sığır

[346a]

Paşa bu ulakları haps etdüğü gün ulak Sâlih'i Bağdâd Valisi Sâlih Paşa karındaşı Murtazâ Paşa'ya gönderüp "Benim Karındaşım! Sana hatt-ı şerîf ile Murâd Haseki ve Mülakkab Kabîh Çavuş kapudanlık emirleri ve hatt-ı şerîfler getürür, lâkin haps etdim. Elbette sana ulağım vardıkda gâfil me-bâş, başın gider. Kapudanlığa **i'timâd etmeyesin**. Elbette başına bir çâre edüp Âsitâne tarafına firâr edüp bir kûşede **karâr idesin**. Yâhûd bize gelüp peder-i azîzim Varvar Alî Paşa ile der-i devlet tarafına azîmet etmeğe ta'ahhüd etmişiz.

[348a]

Paşa, Murâd Haseki'nin hak cevâbından hazz edüp bir kîse guruş verüp "**Alıŋ** merhûmun başını, başınızla elimden **halâs oluŋ**, yıkılup **gidiŋ**. Allah belânız **versin**. Şûm bedbaht mel'ûnlar" deyü bunları reddidüp "Ay, vay Murtazâ Paşa, ay vay" deyü bükâ-âlûd oldu.

[352a]

"İslâmbol vezîri, Çalap Allah kılıcına **dûş gele**, râhatlığının ve kızanlarının ve kendinin devri **döne.** Bu yatan gerçek er demine hû diyelim hû

--

"Sultânım! Ben imâm efendinizin evine kondum. Âdemlerim ve atlarım kar üzre yatup ben bir hayat altında yatarım. Lütf eylen bana ve paşaya **bed-du'â etmeŋ**"

[354b]

Hâne sâhibi eyitdi: "Lütfeyle! Bu kışda bu kadar yiğit ile gelüp çok derd çekdiŋ. Ammâ beni gel **etme**. Var mâlım elimden alup **kanıma ekmek doğrama**. Neyleyeyim Allah belâ versin.

[364a]

"Elbette ve elbette Üsküdar'a **gelesin**. Tâ ki bir acâ'ib **göresin** ve ser-i kârda olan yetmiş nefer kimesneyi isteyesin kim pâdişâhımızı anlar başdan çıkarup irtişâya terğîb etdirüp nâ-şer'î muharremât şeyler etdirmeğe sevk ederler. Elbette gelüp anları **katl etdiresin**" deyü niçe mektûblar yazmışlar.

3/[31a]

Ol gün sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri, efendimiz Defterdârzâde Mehemmed Paşa'yı huzûruna da'vet edüp bir hil'at-i semmûr geydirüp ve serine bir mücevher otağa sokup du'â ve senâ ile "Serdâr-ı ekremim ve çârhacı vezîr-i mükerremimsin. **Yürü** talî'a-i asker-i İslâm'ım ol. Allah işin âsân **getire**!" deyü sa'âdetlü pâdişâh, paşa efendimize niçe yüz va'de-i kerîmeler etdi.

3/[42b]

Hazret-i Sâlih Semûd kavmin îmâna da'vet etmeğe me'mûr olup aslâ îmân kabûl etmeyüp gûnâ-gûn mu'cizeler istediler. Niçeleri "şu karşuki kara kayadan bize bir deve **çıkar, görelim** ve yanına erkek deve gelmeden hâmile kalup andan bir köçek deve **tevellüd eylesin.** Dişi devenin südiyle **kifâflanalım**. Andan sana **îmân getürelim**" diye böyle niçe gûne mu'cizeler istediler.

3/[79b]

*kürtânik büstâni kin-hmink-***Gel gidelim** bostâna **şarâb içelim.**

3/[82b]

Hakkâ ki mahbûb [u] mahhûbesi çok olduğundan Hüsn-i ziyâd derler. Hakk dahi **ziyâde eyleye!**

3/[92b]

Hakîr eytdim: "Gâzîler bu kadar mâlım ve gulâmlarım aldıŋız. Allah aşkına olsun **cânıma kıyman**!" dedim.

3/[96b]

Göreyin seni, her umûra niçe ihtimâm-ı sa'y-ı tâm ü bezl-i ihtimâm edüp uğur-ı hümâyûnıma niçe bezl-i kudret edersin?! Âkıbetin hayr ola" deyü bir kat hil'at-ı fâhire ve bir yeşil-gûn çuka ile semmûr kürk gelüp paşa eynine geyince cemî'i dîvân çavuşları "Hil'atin **mübârek olsun** ve **yaşın uzun olsun**. Tanrı pâdişâha çok yıllar **ömürler versin**!" diye alkışlayup paşa, Dârüssa'âde ağasına bir kise altun ve bir semmûr kürk ihsân edüp gitdi.

3/[99b]

"Ey Alî cân, **kalk**! Ne çok yatarsın, sabâh karîbdir. Cümle kurd, kuş ve koyun ve benî Âdem seherin kalkup rahmet kapuları açık iken du‘â edüp kimi dünyâ, kimi âhiret ister. Kalk hey gök bahtlı, biz seninle **şehîdlik isteyelim.** Bre kalk hey it"

3/[108a]

Tâ cümle müsâfirîn kalkup mehterhâne döğülüp herkes mâlından haberdâr olup hâzırbâş olup hâncılar dellâllar gibi "Ey ümmet-i Muhammed! Malınız, cânınız ve atınız ve donunuz tamâm mıdır?" deyü nidâ edüp cümle "Tamâmdır. Sâhib-i hayrâta Hak rahmet eyleye" dediklerinde bevvâblar vakt-i şâfi‘îde dervezeleri küşâde kılup yine kapu dibinde "Yollarda **gâfil gitmeŋ**, bisât **gâ’ib etmeŋ**, herkesi **refîk etmeŋ**. Yürü Allah **getire**" deyü nasîhat-âmîz kelâmlar deyüp herkes bir cânibe revâne olurlar.

3/[117a]

Allah bu mühürden kendüyi hüsn-i hâl ile halâs edüp Allah vâlidesin ve Hüseyin Beğ birâderin **ağlatmaya**!"

3/[144a]

Anı gördüm, mukaddemâ gelen Frenk hakîm bostâncıbaşıya eydür: Sultânım bu geminin halâsın istersenŋiz elbette bu geminin direğin **kesesiz**.

3/[151b]

Sene (---) târîhinde Sultân Ahmed Edirne'ye geldikde bir fodul şeyh isbât-ı vücûd etmek içün Hacı Bayrâm-ı Velî kürsîsine çıkmak murâd edindikde câmi‘ huddâmları men‘ edüp "**Cıkmaŋ** sultânım!" deyü **ricâ ederler**.

3/[174a]

Cevâb-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘: Pâdişâh-ı Cem-kişver eydür: "Bak a lala! Bu dergâhda niçe Celâlî ve Cemâlî ve zorba ve aşkıyâların kelleleri galtan-ı por-potur olmuşdur. **İnşâallah** an-karîbi‘z-zamân anların da haklarından gelinüp murâd [u] merâmın üzre cemî‘i ibâdullah anların şûr [u] şerlerinden **halâs olur**" deyüp sa‘âdetlü pâdişâh derhâl gazab-âlûd olup ayak üzre kalkıp (…)

3/[175b]

Anlar sizlere bu âyeti gönderüp selâm eylediler ve İpşir'den **havf eylemesin**. Allah ona yâverdir, dediler" deyince hemân paşa ayağa kalkup "Yâ Allah! şükür

elhamdülillah ve aleykümü's-selâm rahmetullahi ve berekâtihi, **gönderen getiren sağ esen olsun**.

3/[176a]

Âhir hakîr paşaya gelüp bu ahvâli dedikde iki yüz altun ve iki Keşmirî şâl verüp "Tiz Evliyâm, ol cânı kande bulursaŋ bizden **selâm edüp** bunları **ver**. **Lûtf eylesin**, her bâr bize **gelsin**" deyü paşa ricâ edüp akîbince hakîri gönderdi.

3/[176b]

Hemân bizi hayr du'âdan ferâmûş buyurman" deyü vedâ' mahallinde iki kayıkçılara eyitdi: "**Dilerim** kim Evliyâ Çelebi karındaşımız ile paşaya bile varup altunları kabûl etmeyüp sizlere tevzî' eylediğimize şehâdet edesiz kim paşa ıtmînân-ı kalb **hâsıl ede** ve Evliyâ Çelebi hakkında sû-i zandan **halâs ola**" buyurduklarında cihân bu hakîrin oldu.

2.3.4. FİİLLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMLERİ

Cümlede hareketi bildiren dil bilgisi kategorisi olarak fiiller çekim bakımından birleşik yapılarda bulunabilmektedirler. Basit çekimli fiiller içerisinde ya tek bir kiplik ya da tek bir zaman ifadesi bulundurmaktadırlar. Birleşik çekimli fiillerde ise kiplik ve zaman bir arada bulunabildiği gibi bunlar biçimsel olarak da işaretlenmektedir. Birleşik çekimde iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından oluşmaktadır. Türkçede fiillerin birleşik çekimlerinde asıl fiil önce ana yardımcı fiil ise (*er->ir->i-)* sonra gelmektedir.

Bazı dil bilgisi çalışmalarında fiillerin birleşik çekimleri "*birleşik zaman*" tabiriyle anlatılmaktadır. Gülsevin bu adlandırmanın terim olarak düzeltilmesi gerektiğini söylemektedir. Gülsevin herhangi bir fiilin birden çok zamanda gerçekleşmediğini birleşik çekimlerin birden fazla zaman kavramını içermediğini ifade etmektedir. Gülsevin "birleşik zaman" teriminin akıllarda birden çok zaman olduğu izlenimini doğurduğunu belirtmektedir (Gülsevin 2000: 217). Bu konuda Korkmaz basit kipli fiillerde tek bir kip eki bulunduğu halde, birleşik kipli fiillerin çekimli biçimlerinde genellikle iki kip eki bulunduğunu gramerlerde her ne kadar

birleşik zamanlı kipler terimi kullanılsa da burada asla iki ayrı zamanın söz konusu olmadığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 732).

Basit çekime sahip fiiller birleşik çekimlere *hikaye, rivayet* ve *şart* biçimlerinde dönüşürler. Korkmaz çekime girmiş fiillerin bünyelerindeki kip sayısına göre basit kipli ve birleşik kipli fiiller olmak üzere ikiye ayrıldıklarını söylemektedir. Korkmaz birleşik kipli fiillerde birden fazla kip eki bulunduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 730). Ergin bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulduğunu söyleyerek birleşik çekimin iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden birlikte kullanılmasından ibaret olduğunu belirtmektedir. Ergin birleştirilen iki çekimden birinin bir şekil ve zamanı diğerinin de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ettiklerini ifade etmektedir (Ergin 2002: 319-320).

Birleşik çekimlerde asıl fiil önce, ana yardımcı fiil sonra gelmektedir. Bu durum birleşik fiillerin adlandırılmasını da etkilemektedir. Önce asıl fiil çekimi, sonra yardımcı fiil çekimi kullanılarak *gelecek zamanın hikâyesi, geniş zamanın rivâyeti* vb. adlandırmalar yapılmaktadır.

Ergin birleşik çekimlerde yardımcı fiilin önündeki asıl fiil kipinin bir çeşit isim durumuna düştüğünü, böylelikle de isim olarak hiçbir zaman kullanılmayan, daima fiil özelliğini muhafaza eden kiplerin bile *i-* fiilinin önünde aslında isim muamelesi gördüğünü ifade etmektedir. Ergin, *i-* fiilinin kök manasının belirsizliğinin, müstakil olarak kullanılmamasının, ana yardımcı hüviyetinin bu kipleri isim durumundan çıkararak fiil mana ve hüviyetine kavuşturduğunu belirtmektedir (Ergin 2002: 320).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde ikili birleşik çekimlerin sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Hikâye, rivayet ve şart kullanımlarına örnekler aşağıda gösterilmiştir. Bununla birlikte eserin taranan bölümünde katmerli birleşik çekim örneğine rastlanılmamıştır.

2.3.4.1. Birleşik Çekimli Fiillerin Hikâyesi

Birleşik çekimli fiillerde hikâye çekimleri fiilin bildirdiği hareketin görülen geçmiş zamanda gerçekleştiğini göstermektedir. Bu birleşik çekimler konuşanın geçmiş zamanda gördüğü eylemleri, hareketleri hikâye etmesi, anlatması için kullanılmaktadır (Ergin 2002: 321-322). Hikâye birleşik çekiminde kişi ekleri yardımcı fiil üzerine gelmektedir; ancak çokluk III. kişi[86] çekiminde asıl fiil üzerine gelmektedir ya da hiç kullanılmamaktadır (Korkmaz 2007a: 730; Banguoğlu 2007: 450). Adamovic çalışmasında birleşik çekimli fiillerin hikâyelerinin kişilere göre çekimlerini göstermektedir (Adamovic 1985: 218-228). Türkçenin çeşitli dönemlerinde birleşik çekimli fiillerin hikâyesi ile ilgili olarak araştırmacıların bu söyledikleriyle birlikte Seyahatnâme'deki birleşik çekimler aşağıda gösterilmiştir.

2.3.4.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Geniş Zamanın Hikâyesi	
Teklik I. Kişi	**-IrdIm**
Teklik II. Kişi	**-IrdIŋ**
Teklik III. Kişi	**-IrdI**
Çokluk I. Kişi	**-IrdIk**
Çokluk II. Kişi	**-IrdIŋIz**
Çokluk III. Kişi	**-IrlArdI / -IrdI**

Teklik I. Kişi

[6b]

"Âyâ âlem[i] temâşâ edüp Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] Şâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?" deyü zâr [ü] giryân ve serserî ve nâlân **olurdum.**

[23a]

[86] Birleşik çekimli fiillerde çokluk eki –lAr'ın fiildeki yeri ile ilgili Karahan'ın müstakil bir çalışması bulunmaktadır. bk. (Karahan 1998).

Zîrâ anlar ile âlem-i sabâvetden beri ülfetimiz sebebiyle ve reşîd ü necîb olmamız cihetiyle fesâhat [ü] belâğat üzre lisân-ı Yûnânı ve lisân-ı Latini **anlardım.**

[28b]

Mısır feth olunca Sultân Tûmânbay Selîm Hân ile yigirmi üç yerde ceng edüp Mısır nice feth olduğun kaçan kim [Su]kemerli Mustafâ Çelebi hikâye etdükde hakîr âlem-i **hayretde kalırdım.**

[41a]

"Eğer efendi bu sultândır deyü bana himâye edüp mi‘mâra gadr edeydiŋ şu topuz ile **seni hurd ederdim"** deyü eteği altından topuzu sapıyla gösterdi.

[59a]

Bu hakîr-i pür-taksîr Evliyâ-yı bî-riyâ ibn Dervîş Mehemmed Zıllî rahm-ı mâderden müştak olup rû-yı arza kadem basdığımız bu Sultân Ahmed Hân'ın zamân-ı saltanatında bin yigirmi Muharremü'l-harâm'ın onuncu günü yevm-i âşûrâda vücûda gelüp yigirmi altı târîhinde nâmûs [u] ârı fark edüp Sultân Ahmed Hân'ın Edirne seferin ve Yeni câmi‘ binâsına mübâşeret olunduğun a‘lâ **bilürdüm.**

[70a]

"Bu kürk sana uzundur babana gönder, bizi hayır du‘âdan ferâmûş etmesin" deyü bir gayrı kürk hakîre ihsân eyledi ve mübârek dest-i şerîfiyle serime bir semmûr kalpak geydirdiler. Niçe zamân Tatar-pîçe-misâl kalpak ile **gezerdim**.

[71b]

Pîrimiz Hazret-i Mahmûd Pîr-yâr-ı Velî aşkına dest-ber-dest kafâ-ber-kafâ sîne-ber-sîne. Mahabbet-i Alî, şîr-i Yezdân-ı Velî aşkına Allâh onara" deyü du‘â **ederdim**.

[210b]

"Yâ Hasan, ecdâd-ı izâmım rûhıyçün cümlesin bu günkü gün âteş-i semendere **yakardım**, ammâ senin hâtırınçün cümlesin afv etdim" dedikde Kör Hasan parmak götürüp huzûr-ı Yıldırım'da tecdîd-i îmân getirüp (…)

Teklik I. Kişi Olumsuz

[24a]

"Vallâhi sen benim elime girseŋ seni bir demir kafes içre koyup tâ ölene dek **çıkarmazdım**"

[71a]

Bu minvâl üzre hizmet-i şehriyârîde ba‘zı evkât **munkatı‘ olmazdım**.

[365b]

Sakın İpşir dediğin oğlundan! Babakdır, andan gaflet üzre olma, deyü mektûblar gönderirdi. Aslâ vücûd vermeyüp senden **geçmezdim**.

Teklik II. Kişi

[241a]

"Sen bin elli Muharrem'inin yevm-i aşûrasında gâ’ib olduğun leyle-i mübârekede niçe ed‘iye-i mü’essire tilâvet edüp ve *sûre-i innâ a‘teynâ*'yı bin kerre kırâ‘at edüp ol gice vâkı‘amda seni görürüm. Bursa'da Emîr Sultân hazretlerin ziyâret edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb {idüp} seyâhat ricâ edüp **bükâ ederdiŋ** ve ol gice bana niçe kibâr-ı evliyâullahlar ricâ edüp senin seyâhata gitmen içün izin taleb etdiler.

[370a]

"Nedir bu sarây, ne temâşâ **ederdiŋ** sultânım?"

Teklik II. Kişi Olumsuz

[354a]

Eğer bu evin avlısına girdiğin gibi selâm verüp atdan inmeseŋ bin cânın olsa bizden **kurtulmazdıŋ**.

Teklik III. Kişi

[13b]

Meğer Yahûd tâ'ifeleri Hazret-i Îsâ'yı bu papas üzre salb etmişlerdi ve salb olunan ağaç haçı bu bıtrîk **bilirdi.**

[50a]

Ammâ Süleymân Hân asrındaki serdâra küffârdan intikâm almak içün ruhsat verilüp cümle deryâ beğleri ve kapudan paşa dahi anın re'y [ü] tedbîriyle **sefer eşerdi**

[334b]

Husûsan şecâ'ati ile cihân-ârâ bir er [ü] server idi. Ammâ bu gûne şütür-kürbe şakaları tenhâsında sikadan olan nüdemâları **beyninde ederdi**. Yohsa dîvân-ı pâdişâhîde ol kadar metânet üzre kelimât edüp müte'azzımâne **hareket ederdi** kim fesâhat ve belâğat ile kelimât ederken bir ferdin mudhikâne kelâmına tebessüm etmeyüp dendânın kimse görmüş değildi.

3/[87a]

Âd ibn şeddâd Van deryâsı zemîninde evc-i âsumâna beraber bir sedd-i âlî binâ edüp, *hâşâ sümme hâşâ* Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet ile ceng etmeğe kasden ol seddi şeddâd itmâm etdikde Cibrîl-i emîn emr-i İlâh ile ol seddin zîrinden kanât urup evc-i asmâna ol kadar **çıkardı**

3/[144a]

Bu mahalde re'îsü'l-küttâbımız olan Gınâyî Efendi gâyetü'l-gâye sikeste-âtır olduğu paşa-yı selîmü't-tab'ın mesmû'-ı şerîfleri olup her bâr Gınâyî Efendi'yi su'âl edüp tesliye-i hâtırlarıyçün yük yük me'kûlât [u] meşrûbât makûlesi ve birer kise hammâm akçesiyle ***[144a]*** Gınâyî Efendi'yi **anardı**.

Teklik III. Kişi Olumsuz

[46b]

Ammâ bu dahi Süleymân Hân'ın binâsıdır kim ciğer-kûşesi olan şehzâde-i cüvân-bahtı Şehzâd Mehemmed'e gâyet mahabbet edüp cümle seferlerde bir ân yanlarından **münfek olmazdı.**

[56a]

Bi-emrillâh devlet-i Âl-i Osmân'a ol mertebe nizâm [ü] intizâm vermiş idi kim Rûmeli'ne sefer etse Anatolu'dan değme hâl ile asker almak **iktizâ etmezdi.** Anatolu cânibine sefer etse Rûmeli'nden **asker almazdı.**

[79b]

"Umûm içre gitmek kuvvet-i hatâdandır ve tehlikedir" deyü huzûr-ı pâdişâhîye **gitmezdi**.

Çokluk I. Kişi

Basit çekimli fiillerde olduğu gibi birleşik çekimli fiillerde de Evliyâ Çelebi üslûp özelliği nedeniyle kişi çekimlerini farklı şekillerde kullanmıştır. Birinci teklik kişisini kastettiği durumlarda Evliyâ Çelebi'nin biçim olarak çokluk I. kişi işaretleyicisi ile bunları gösterdiği görülmektedir.

[244b]

İzmit boğazıyla Yalova önünde dizilmiş adalardır. Bu hakîr dahi bu yedi aded cezîrelerin mâbeynlerinde yedi gün eyyâmsız serserî gezüp **temâşâ ederdik.**

[314b]

Bu Bakü şehrinin niçe gün seyr [u] temâşâsın ederken bir tarafdan Acem diyârının sûrların ve a'yân-ı kibârının zevk u şevklerin görüp **seyr [u] temâşâ ederdik.**

[374a]

"Evliyâm! Bilir misin Engürü vilâyeti yanında Balıkhisâr köyünde ol kış günü bizi basdığın zamân senden aceb cân kurtardık, aceb gâfil idik. Avretler gibi âteş başında **otururduk**.

[301b]

Zîrâ bu diyârda çok zevk u safâ ederek Hân ile yine şehre gelüp her bâr Hânın şeref-i sohbetiyle müşerref olup rûz-merre **sohbet-i hâs ederdik.**

3/[57a]

Menâkıb-ı azîmdir kim vâkıf-ı esrârız, bu hakîr elli altı târîhinde âlem-i seyâhâtde bu şehr-i himâye-i Halîlü'r-rahmân Urfa'ya geldiğimizde Tarabefzûnî Ketenci Ömer Paşazâde Bâkî Paşa bu şehre hâkim idi. Sarâyında mihmân olup subh u mesâ kendüsiyle **hüsn-i ülfet ederdik.**

3/[122b]

Cânib-i erba‘a kasabalarından ehl-i sûk gelüp bir azîm ordu-yı bâzâr olup leb-i deryâda olan bender-i Varna ve kasaba-i Balçığ ve Kavarna ve Keligra ve Mankalya şehirlerin Kazak-ı Ak keferesinden **muhâfaza ederdik.**

3/[142a]

Bu gûsfendlerden bize yüz aded kuzudan mütecâviz gelüp kebâbı **faslın ederdik**. Ve her gün göllerde alabalıklar sayd edüp tereyağıyla tabh edüp **tenâvül ederdük**.

Çokluk I. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk II. Kişi

[31a]

Osmâncık'dan bu âna gelince pâdişâhlarınıza beğ **derdiŋiz**, şimdengerü sultân deyiŋ.

[120a]

Hakîkat on üç günden Osmân Dayı gelüp, "Mâh-ı Şa‘bân'ın yedinci bâzâr günü **neşlerdiŋiz**?" dedim, "Eydincik'de un alırdım" deyü yemîn eyledi.

[354a]

Yeğen Hüseyin "Ne olsa gerek, biz hemân ev içinden damı delüp taşra çıkup dam üstünden kurşumlayup gelen baskıncıları alarka ederdim. Siz **atlanırdıŋız.** Evin avlısı boldur. At üstine geldikden sonra ceng ide ide ya kurtulurduk, ya kırılırdık" dedi

Çokluk II. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

[13b]

Ba‘dehu Kostantîn günden güne cihân-ârâ pâdişâh-ı Cem-cenâb olup Kostantıniyye kal‘asın eyle ta‘mîre başladı kim beher yevm üç kerre yüz bin ırgat ve yüz bin mi‘mâr **işlerdi.**

[39b]

Hazret-i Yahyâ rûhıyçün binâ olunmuş bir câmi‘-i azîmdir kim zamân-ı nasârâda ismine Manastır-ı Sencovaniyye **derlerdi**.

[40a]

Cemî‘i huddâmları gasl edüp **hidmet ederlerdi.**

[45b]

Hattâ bu hakîrin bir kerre manzûru oldu kim on aded Freng keferelerinin ilm-i hendese ve ilm-i mi‘mârîde kâmil ve sâhib-ayârları gelüp bevvâblar ile bu câmi‘-i münevveri gelüp seyr [ü] temâşâ ederken bevvâb kayyımlar bu kâfirlerin ayaklar{ı-na} başka mest **geydirüp** temâşâsına şürû‘ eyleyüp her ne cânibine nazar etdilerse engüşt ber-dehen edüp ta‘accübâne birer parmakların ısırup **hayrân olurlardı.**

[50a]

cümle deryâ paşaları üzre **takaddüm ederdi**, andan yoluyla gelüp Hayreddîn Paşa gibi **kapudan olurdu.**

[293b]

Bu kende iki Acem püseri gelüp huddâmımız oldu. Yahşı hânende idiler. Tarz-ı Horasân ma‘niyyât okuduklarında âdeme **cân bağışlardılar.**

Çokluk III. Kişi Olumsuz

[66a]

Ve Erzurûm sahrâsına şeb [u] rûz nazar ederdim, askerî tâ’ifesinden bir merd metrisinden çıkup kurâlara **gitmezlerdi**, re‘âyâ vü berâyâlar gürûh gürûh olup askere zahîre getirirlerdi.

[104b]

Devlet-i cihândan el çeküp yine kendü hâline **komazlardı.**

[354b]

Anlar içerde âteş başından kalkmış eli ayağı dutar dal satûr fetâlar, bizden **cân halâs etmezlerdi.**

2.3.4.1.2. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	
Teklik I. Kişi	**-dIydIm**
Teklik II. Kişi	**tanıklanamadı**
Teklik III. Kişi	**-dIydI**
Çokluk I. Kişi	**tanıklanamadı**
Çokluk II. Kişi	**tanıklanamadı**
Çokluk III. Kişi	**tanıklanamadı**

Teklik I. Kişi

[71a]

Ben dahi, "Yok sevmem" **dediydim**, "Niçün sevmezsin?" dedi.

Teklik I. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik III. Kişi

[89b]

Kudsiyân fevtini Sâ'î ***dediydi*** *târîhini*

Dediler vâsıl-ı Hak oldu Nişânî Paşa.

3/[183b]

Üç gice mukaddem ben Sultân Murâd'ı vâkı‘amda görüp, ‘Al bu ekmeği ye Ahmed’ **dedi idi.**

Teklik III. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk I. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi Olumsuz

Evliyâ Çelebi burada da biçimsel olarak çokluk üçüncü kişi çekimini kullanmaktadır. Bunu üslûp gereği yapan Evliyâ Çelebi aslında teklik üçüncü kişiyi kastetmektedir.

3/[104a]

Paşa sûre-i (---) âyetinde[87] لاو تلقوا بايديكم الى التهلكة nass-ı kâtı‘ı üzre ben kendümü tehlikeye ilkâ edüp bu Cemâpur askeri cem‘iyyeti içinden huzûr-ı pâdişâhîye varamam, umûma muhalefet kuvvet-i hatâdandır, elbette gidemem dedikde dördüncü def‘ada kapucular kethüdâsıyla Hâsodabaşı Hasan Ağa gelüp "Ya huzûr-ı pâdişâhîye gelirsin, size zarâr yokdur; ya mührü verirsin!" deyince paşa hamd-i Hudâ edüp paşa eydür "Ağalar! Vallahi ben mührü pâdişâhıma üç kerre verdim**, almadılardı**.

[87] Kur’ân, Bakara 195 "Kendi kendinizi elinizle tehlikeye atmayınız."

2.3.4.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	
Teklik I. Kişi	**-mIşdIm**
Teklik II. Kişi	**-mIş(i)dIŋ**
Teklik III. Kişi	**-mIşdI**
Çokluk I. Kişi	**-mIşdIk**
Çokluk II. Kişi	**-mIşdIŋIz**
Çokluk III. Kişi	**-mIşlArdI / -mIşdI**

Teklik I. Kişi

[70a]

Hakîr eyitdim, "Hünkârım ömrün mezîd olsun pederimizin Ferruhzâd ve Bihzâd nâm rahmetli köleleri var idi. Armağanî Mehemmed Efendi tahrîr etdiği tâ‘ûnda fevt oldular. Anlardan **öğrenmişdim.**

[338b]

Ve ertesi gün der-i devlet tarafından Tokmak Haseki nâm bir ulak-ı kolak-ı solak yelerek gelüp bir emr-i şerîf getirüp "Sen ki, vezîrim Mehemmed Paşasın! Mukaddemâ selefin Süleymân Paşa, kızılbaş-ı bed-ma‘âşın ısyân [u] tuğyânın arz etmeğile seni eyâletin askeriyle Revân derneğine **me’mûr etmişdim**.

[363a]

Bu hâl ile kat‘-ı menâzil ve tayy-i merâhil ederek yine Kankırı sancağı hâkinde, menzil-i karye-i Bozoğlan nâm mahalle geldikde hakîr huzûruna varup "Gazânız kutlu olsun. Sultânıma inşâallah mansûr u muzaffer olursız **demişdim.**

[370a]

"Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile bu şehirden gideli iki buçuk sene oldu. Bu imâristânı **görmemişdim**.

3/[179b]

Biri ibtidâ Bektâş Ağa ve Ömer Çelebisi ve İkinci Çelebi Kethüdâ ve Halîl Yazıcısı ve üçüncü Yeniçeri Ağası Kara Çavuş ve Kâtibi Yûsuf Çelebi ve Alahoz Mehemmed Efendi ve Sarı Kâtib ve Mi‘mâr Mustafâsı ve Vâlide Sultân ve Koca

Mi‘mâr, bunların emsâli niçe yüz vüzerâlık peresesinde âdemlerden **bî-zâr olmuşdum**, ammâ ızdırârî mudârâ ederek on altı ay vezîria‘zam olup halâs oldum.

Teklik I. Kişi Olumsuz

[370a]

"Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile bu şehirden gideli iki buçuk sene oldu. Bu imâristânı **görmemişdim**.

Teklik II. Kişi

[28a]

'Ol günler gazâ ile guzât-ı müslimîne kadı ol ve her şey’e kanâ‘at edüp râzı ol' **demiş idiŋ.** İşte ol pişmiş helvânın semeresi geldi, zuhûr etdi.

3/[154a]

"Yâ Selîm, Allah ile **ahd [u] mîsâk etmiş idiŋ** kim ‘Eğer fâtih-i cezîre-i Kıbrıs olursam, gazâ mâlından bir câmi‘ binâ edeyim’ **demiş idiŋ.**

Teklik II. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik III. Kişi

[15a]

Ve deryâ üzre zencîr ile bir cisr dahi Balatkapusu'ndan karşu Tershâne bâğçesine kurulmuş idi. Ve bir cisr dahi Eyyûb'dan karşu Südlüce'ye zencîr üzre **kurulmuşdu.**

[16b]

Yine Altımermer'de bir amûdun zirvesinde Sokrât Hekîm tuçdan bir horos **icâd etmişdi.**

[130b]

Tophâne'de bir hafr-ı azîm içinde dest [u] pâlarına hurmâ lîfi habl-i kavî ile kayd [ü] bend edüp **habs etmişdi.**

[276b]

Gekbize, "gel bize"den galatdır. Ammâ imâret-i sâlisi Ebü'l-feth Meğâzî, ya‘nî Sultân Mehemmed Gâzî, İslâmbol'u feth etdikden sonra **imâr olmuşdu.**

3/[10b]

Ba‘dehû Bağdâd nâm bir Gürciyyü'l-asl mehpâre duhter-i ahteri bu Çoban-bây oğluna **vermişdi**.

Teklik III. Kişi Olumsuz

[70b]

Gayrı kimesneden istimâ‘ etmeyüp ve bir âdem ***[70b]*** Hünkâr huzûrunda oku **dememişdi**. Allâh âlim [u] dânâdır" deyüp hâmûş-bâş oldum.

[371b]

Câmi‘in cemî‘î der-i dîvârında ve câmlarında ve kıbâblar üzre mestûr olan kurşumlarda kurşum darbından bir rahnedâr olmadık yer **kalmamışdı**

Çokluk I. Kişi

[28a]

'Elem çekme beğim, İslâmbol'u feth edeceğiz günde gâret olan Akka'dan gelmiş akîde ve pişmiş helvâ yersiz' deyü size tesliyet-i hâtır verüp İslâmbol'un fethin tebşîr **etmişdik**

[30a]

"İşte pâdişâhım İslâmbol'un elli günde feth olmasına bâ‘is bunlar idi kim hikmetullâh ile İslâmbol'un fethini ellinci günde ricâ edüp ol gün rûh teslîm eden bu mecâzibûndur kim mukaddemâ pâdişâhımı **âgâh etmişdik**" dediler.

[65b]

Ba‘dehu bu ahvâl-i pür melâlim müşâmızda olan mîrimîrânlara dahi ma‘lûm olup anlar dahi yeniçerilerden dilgîrler imiş, cümle mîrimîrânlar ile pes-i perdeden yeniçeri kırup hûn-ı Osmân Gâzî taleb etmeğ içün yemin-i billâh ve kasem-i tallâh edüp herkesin taht-ı hükûmetinde olan zorbaları ve eşkıyâ yeniçerileri kırmağa **ahd [ü] emân etmişdik**.

Çokluk I. Kişi Olumsuz

[373b]

Zîrâ Abaza tâ'ifesinden niçe şecî‘ ve bahâdır âdemler gördük ammâ Hasan Ağa gibi bir gayûr ve server-i, hünerver ve bâzû-yı devlete mağrûr bir er oğlu er **görmemişdik**.

[208b]

Zîrâ bu ednâ-yı garîb bir zamân hasırcı olup tel ehli geçinüp sâ'ir erbâb-ı ma‘ârifden gerü **kalmamış idik.**

3/[61b]

Mar‘aş-ı atîk zemînini ve gayri niçe âsârların **görmemiş idik.**

Çokluk II. Kişi

[348a]

Bre kâfirler! Ol mazlûm Murtazâ Paşa'yı niçe katl etdiŋiz. Ben hod sizin cemî‘î esbâblarınızı ve eğer ve teğeltilerinizi aramış idim. Sizde ***[348a]*** kapudanlıkdan gayrı hatt-ı şerîf görmedim. O, merhûmun katli hattın kande **hıfz etmişdiŋiz**. Allah'ı severseŋiz doğru söylen"

--

Anınçün bulamadıŋız ve bizleri dörd gün haps edüp ileri, Murtazâ Paşa'yı âgâh etmekiçün ulak **göndermişdiŋiz**.

Çokluk II. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

[15b]

kal‘adan taşra Silivri'ye ve Karadeniz sâhilinde ***[15b]*** Terkoz kal‘asına varınca bin iki yüz pâre bâğ [u] besâtînli ve gül [ü] gülistânlı kurâ ve kasabâtlar birbirlerine **muttasıl olmuşdu.**

[27b]

Küffâr ise deryâ boğazlarından gelen gemiler içün mezkûr üç boğazı toplar ile **ma‘mûr etmişlerdi.**

[52a]

Açıkbaş ve Şavşad ve Dâdyân ve Küril ve Migrilistân beğleri cümle keferelerdir ammâ Murâd-ı Râbi‘'de cümle itâ‘at edüp vezâret ile Sefer Paşa hâkim olup kal‘a-i Ahıçka'yı **taht edinmişdi.**

[142a]

Bu câmi‘i hayâtlarında anlar **binâ etmişdi.**

[259b]

Zîrâ Sultân Murâd Hân'dan sonra kul hareket etmeğe başlayup sadrıa‘zam üzre tasalluta **başlamışlardı**.

[318b]

Bu dahi yüz elli pâre, kasaba-misâl bâğlı ve bâğçeli ve câmi‘li ve hân [u] hammâmlı kend-i azîmlerdir kim Dağıstân pâdişâhının boybeğlerinden Emîr Yûsuf Beğ hükmündedir. Lâkin bir kaç kerre Acem'e **tâbi‘ olmışlardı**.

3/[14b]

Bu Hazret-i Mevlânâ'nın maskat-ı re’sleri diyâr-ı Belh'de mütevellid olup âlem-i sabâvetde kâmil ve mükemmel iken pederleriyle diyâr-ı Karamân'a cümle akrabâ vü ta‘allukâtlarıyla **gelmişlerdi**.

Çokluk III. Kişi Olumsuz

[99a]

Bu Bâyezîd Hân'ın çok menâkıbı var ammâ bu menâkıb-ı Bâyezîd Hân garîbdir. Zamân-ı saltanatlarında intikâlinden yedi sene mukaddem cânlı ve kanlı ve zî-rûh kısmı **tenâvül etmemişlerdi.**

[227a]

Ammâ Âdem Safî'den Hazret-i Dâvûd'a gelince tancereleri çömlekden idi. Ekseriyyâ eti kebâb ederlerdi. Zîrâ evâyil-i a‘sârda hukemâ-yı kudemâ ta‘âmı yetmiş seksen **gûne etmemişlerdi.**

2.3.4.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.1.5. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

2.3.4.1.5.1. I. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi

I. Tip Şimdiki Zamanın Zamanın Hikâyesi	
Teklik I. Kişi	**tanıklanamadı**
Teklik II. Kişi	**tanıklanamadı**
Teklik III. Kişi	**-mAdA(i)dI**
Çokluk I. Kişi	**tanıklanamadı**
Çokluk II. Kişi	**tanıklanamadı**
Çokluk III. Kişi	**-mAdA(i)dIlAr / --mAdA (i)dI**

Teklik III. Kişi

[114a]

Ol ise İslâmbol'da "Vardı Murâd yetmiş guruşa aldı, Murâd yetmiş guruşa {verdi}" deyü feryâd edüp serserî **gezmede idi**. *Kuddise sırrahu*.

Çokluk III. Kişi

[32a]

bu meydânın etrâfında mezkûr hâsodalar ile ma‘mûr [u] âbâdân edüp cümle odalarda üç bin zer-i zîvere gark olmuş zerdûz tâclı gül pîrehenli Yûsuf-çehre gılmân-ı hâssa ile mâl-â-mâl edüp her biri devâm-ı devlet-i pâdişâhî ed‘iyesine müdâvemetde olup hidmet-i şehriyârî ile ber-hordâr [u] behre-mend **olmada idiler**.

[141a]

Bu mahalde Seydî Battâl Gâzî üç bin bahâdırânıyla Üsküdar'da pusu edüp küffârdan ganîmet alup küffâr üzre **musallat olmada idi.**

[333b]

Bu ahvâli bir kimseye keşf-i râz etmeyüp Seydî Paşa ve Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ile serâperdelerinde şeb [u] rûz Hüseyn-i Baykarâ meclisleri olup sâz [u] söz fasılları **olmada idi.**

3/[31a]

Cümle deli ve gönüllü ve tatar-ı sabâ-reftâr-ı adüv-şikârları çarha cengine ileri ve yüz elli kapucubaşıları pür-silâh tâ'ifeleriyle paşanın sağında ve üç yüz aded benâm şâhbâz iç ağaları âlât-ı silâha müstağrak olup paşanın ensesinde kat-ender-kat çıt-a-çıt kafadârlarıyla Bulgurlu nâm mahalde çarha yerinde karâr edüp her cânibe düşman geleceği taraflara ince karavullara ikişer at yemi ta'yîn edüp haber **getirmede idiler.**

3/[32b]

Ve Celâlî tarafından Gürcî Nebî askeri âmâde durup bu mâbeynde Katırcıoğlu askeriyle Defterdârzâde askeri **çarha cengi etmede idi.**

I. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.1.5.2. II. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.1.7. İstek Kipinin Hikâyesi[88]

İstek Kipinin Hikâyesi	
Teklik I. Kişi	**-AydIm**
Teklik II. Kişi	**-AydIŋ**
Teklik III. Kişi	**-AydI**
Çokluk I. Kişi	**-AydIk**
Çokluk II. Kişi	**tanıklanamadı**
Çokluk III. Kişi	**-AlArdI**

Teklik I. Kişi

[365b]

"Bak a hayınlık ile Erzurûm'da Celâlî Abaza Paşa'dan berü bağrı pişmiş niçe bin kerre oğlanlığa düşmüş, ben senin ehlini hâtırın içün zinâ etdirmeği kabûl etmeyüp senin ırz [u] gayretin içün Sivas'dan azli kabûl edüp ehlini Allah emâneti Tokat kal‘asına koyup bu kadar sekbân [ve] sarıca ile muhâfaza etdirüp ehlini günden ve gölgeden sakındım ve nâmım, pâdişâha âsî oldu deyü şâyi‘ oldu. Hâşâ ki **âsî olaydım.**

Teklik II. Kişi

[41a]

Sultân Mehemmed dahi kat‘-ı alâka ve fasl-ı husûmet hüccetlerin alup da‘vâ ve nizâ‘dan halâs olunca hemân (---) hazretleri, "Pâdişâhım şer‘-i şerîfe hoş geldiŋ, ol mahalde da‘vâcın var idi, iktizâ-yı şer‘ ol idi kim huzûr-ı şer‘de müdde‘în ile berâber **olaydıŋ**. Anıniçün sana ta‘zîm etmedik. Şimdi sana ta‘zîm farz mesâbesindedir" deyü seccâde üzre teklîf etdiler

[88] Burada geleneksel dil bilgisi çalışmalarında yer alan ve genellikle biçimsel bir kategori olarak değerlendirilen *istek kipi* kastedilmektedir.

3/[31b]

cenge giden âdemlere ve niçe a‘yân [u] eşrâfa "Ağa uğurlar olsun ve gâzânız kutlu olsun. Bolay kim evine oğlanın ile bir baş **göndereydiŋ**" der.

Teklik III. Kişi

[222a]

Hazret-i Süleymân vezîri Âsaf-ı Berhayâ'ya der kim, "Ne **olaydı** şu ferah-fezâ yerde bir şehr-i azîm **olaydı**" buyurduklarında hemân ecinne ve dîv [ü] perîlerden ba‘zı musâhib-i mukarrebînler eyitdiler

Çokluk I. Kişi

[27a]

Ve niçe hadîs-i şerîfleri Ashâb-ı güzînden Mu‘âviye hazretleri ve Hâlid ibn Velîd ve Ebâ Eyyûb-ı Ensârî ve Abdül‘azîz hazretleri istimâ‘ edüp; "Âh fâtih-i Kostantıniyye biz **olaydık**" deyü fâtih-i Rûm olmağa sa‘y-i belîğ edüp niçe kerre as-hâb-ı güzîn Kostantıniyye'yi muhâsara etdükleri inşâ’allâhu ale't-tafsîl mümkün olduğu mertebe tahrîr olunur. Ammâ hübût-ı Âdemden sonra ibtidâ bânîsin beyân eder.

3/[182b]

Hemân İpşir Paşa, Kara Hasan Paşa'ya ve Kürd Kara Mehemmed Ağa'ya eydür "Allah belânız versin, şöyle bir halîm vezîri Van gibi bî-fâ’ide eyâlete gönderdiŋiz. Hâtırımız içün Van'ın cümle mahsûlün Van mukarrerün götüren ağamıza bir semmûr kürk ile vermiş ve yedi ay kâ’im-i makâmım olmuşken lâyık değil idi ki anı Van'a **süreydik**. İnşâallah akîbince yâ Bağdâd'ı yâ Diyârbekir'i ihsân ederim."

3/[182b]

Hâtırımız içün Van'ın cümle mahsûlün Van mukarrerün götüren ağamıza bir semmûr kürk ile vermiş ve yedi ay kâ’im-i makâmım olmuşken lâyık değil idi ki anı Van'a **süreydik**.

Çokluk II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

Aşağıdaki ifadelerden [71a]'da Evliyâ Çelebi teklik üçüncü kişiyi kastetmektedir; ancak biçimsel olarak çokluk üçüncü kişi ekleri kullanılmıştır.

[71a]

Ve bi-emrillâh Cenâb-ı Bârî hakîre ol kadar kelâm-ı örfiyye ve talâkat-ı lisân ihsân etmişdi kim bi'l-bedâhe niçe elfâz-ı tumturâk ile kendi ihtirâ'ımdan gûnâ-gûn latîfe-âmîz şakalar ve bikr-i fikrimden bikr mazmûnlar sâdır olurdu. Ve bir kerre etdiğim şakayı mükerrer etmek ihtimâlim yok idi, meğer kendüler **tâlib olalardı.**

3/[143b]

A'yân-ı vilâyet şehrimiz âsûde olup fâhişelerden pâk oldu, deyü **şükredel-erdi**.

İstek Kipinin Hikâyesi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.2. Birleşik Çekimli Fiillerin Rivayeti

Asıl fiil kiplerine *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının getirilmesi ile yapılan birleşik çekimdir. Ergin bu çekimin *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanı ile yapılmakla beraber *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının burada *zaman* ifade etmediğini söylemektedir. Ergin'e göre *i-miş* şeklinin burada vazifesi zaman bildirmek değil, bir nakil, bir anlatma, bir sonradan farkına varış ifade etmektir (Ergin 2002: 323).

Rivayet çekimlerinde emir ve görülen geçmiş zaman kullanılmaz. Korkmaz bunun nedenini görülen ve bilinen bir oluş ve kılışın duyuma ve rivayete dayanılarak anlatılmasının mümkün olamayacağını söyleyerek açıklamaktadır (Korkmaz 2007a: 754).

Birleşik çekimli fiillerin rivayeti ile ilgili olarak Türkçedeki genel durumu ifade eden Ergin ve Korkmaz'ın açıklamaları Seyahatnâme'deki durum ile de örtüşmektedir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde tespit edilen rivayet çekimleri aşağıda gösterilmiştir.

2.3.4.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş Zamanın Rivayeti	
Teklik I. Kişi	**tanıklanamadı**
Teklik II. Kişi	**-IrmIşsIn / -ArmIşsIn**
Teklik III. Kişi	**-IrmIş / -ArmIş**
Çokluk I. Kişi	**tanıklanamadı**
Çokluk II. Kişi	**tanıklanamadı**
Çokluk III. Kişi	**-IrmIş /-ArmIş, -IrlArmIş/-ArlArmIş**

Teklik I. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik II. Kişi

[210b]

"Pâdişâhım, işitdim ki sekiz yüz mü'ellif ü musannif ve dörd mezheb şeyhülislâmların ve Bursa monlâsını ve yetmiş fetvâya kâdir ulemâları cümle âteşe **yakarmışsın**, el-cevâb 'Allâhu a'lem olur olmaz' demeğe kâdir bir ulemâ kalmadıkdan sonra elbette millet-i Mesîhiyye papaslarının bâtıl şerî'atlarına muhtâc olmamız mukarrerdir.

Teklik II. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik III. Kişi

[35a]

tâ Hazret-i Risâlet vücûda gelince bu ferişte sûretleri göbeğinde olan ağızlarından kelimât edüp Cebrâ'îl tasvîri cânib-i şarkda olup olacak alâ'imât ü vakâyi'âtları **ayân edermiş.** Ve Mîkâ'îl sûreti cânib-i garbdan düşmen zuhûr eder ve kaht [u] galâ olur deyü **haber verirmiş.** Ve İsrâfîl sûreti cânib-i şimâlde olacak vakâyi'âtdan haber verirmiş. Ve Azrâ'îl timsâli cemî'i dünyâda müte'ad[did] pâdişâhların mevti **haberin verirmiş.**

[146a]

Bir latîf hammâmı ve yigirmi aded dükkânı var. Ammâ kefere zamânı bunda kâğız işleyecek bir azîm kârgîr kubbeler ile mebnî kâğızhânesi var, su dollâbları yeri var kim Dâye Hâtûn câmi'i altından suyu **ubûr edermiş.**

[305b]

Ve bu Erdebîl, zamân-ı kadîmde eyle sevâd-ı mu'azzam imiş kim bir tarafı tâ cebel-i Seylân'a **varırmış**.

[315b]

Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapu'dan her cum'a alay-ı azîm ile gelüp bu câmi'de **ibâdet edermiş.**

3/[86a]

Zamân-ı kadîmde üç bin asker ile **sefer eşermiş**, ammâ hâlâ hâkimi Alî Beğ bin askere mâlikdir.

3/[121b]

Ve İsâ Hoca ve Hüseyin Vâ'iz, tarîk-i Halvetî'de haftada bir iftâr edüp bir bâdem ve bir zeytûn ve bir hurma ve bir fılcan süd ile **iftâr edermiş.**

3/[167b]

Balaban Baba dâ'imâ pârsâ-yı Muhammedî'de balaban gibi şikâr olup Yatağan Baba'ya kifâf-ı nefs **getirirmiş**.

Teklik III. Kişi Olumsuz

3/[62a]

Anın zamânında bu Mar‘aş eyle ma‘mûr imiş kim şehrin bir ucundan bir tarafına horos damdan dama sıçrayup bir dâma giriftâr **olmazmış.**

3/[134a]

Netîce-i merâm ve muhassal-ı kelâm bu Filibe şehri niçe mülûkdan mülûka intikâl edüp Sırf-ı despot destinden Rûm-ı Yunaniyân alıp Edirne sâhibi İdrivne kral-ı dâll-i bed-fi‘âl eyyâm-ı şitâda bu Filibe'yi dâr-ı bevâr edinüp eyle imâr etdi kim bâğ u bâğçelerine nehr-i azîm Meriç tur‘a tur‘a akmadan Edirne şehrine nehr-i Meriç **cereyân etmezmiş.**

Çokluk I. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk II. Kişi

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

[18a]

Yine leyle-i zemherî[r]de cümle sehhâr ü kâhinler {bu bakır gemiye} süvâr olup Karadeniz cânibinde sihrile gezüp muhâfaza **edermiş**.

[187b]

Bu ***[187b]*** tîz-âbı Hazret-i Süleymân peydâ edüp uyuz olan dîvlere dürtüp gerlikden halâs **olurlarmış**.

[231a]

Kefere zamânında İslâmbol'da Ayasofya kubbesi üstünden ruhbânlar uçup bu gârlarda **sâkin olurlarmış.**

[296b]

Ancak İrân-zemîn şâhına beher sene yüz deve bârı ordubârı ve melçe ve Abbâsî armudu kurusu ve aluncara ve zerdâlü ve kaysâlu ve encâlu ve huşk-ı engür ve niçe müsmirrât makûlesi hedâyâ **getirirlermiş.**

[351b]

Cümleden biri, kendiler kifâf-ı nefsleriyçün bardak **yaparlarmış** ve dâ'imâ tecdîd-i vudû' içün bir bardak **taşırlarmış.**

[318a]

Bu şehr içre aslâ nisvân tâ'ifesi manzûrumuz olmamışdır. Meğer bu Dağıstân'da havâtîn kısmı merhûme oldukdan sonra kapusundan taşra çıkarup mezâristân şehri seyrine **götürürlermiş.** Yohsa Hacc-ı Şerîfe gitmeden gayrı nisvân tâ'ifesi kapusundan taşra çıkmak ihtimâli yokdur.

3/[46a]

Hulefâ-yı Emeviyyûn'a gelince bu buhayre üzre her sabâh niçe bin kefenli ter ü tâze meyyitler bulunurmuş. Meğer rahmet develeri ile mü'ekkel melâ'ikeler Lûtîleri kabrinden çıkarup bu buhayreye **dökerlermiş.**

Çokluk III. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.2.2. Gelecek Zamanın Rivayeti

Metnin taranan bölümünde gelecek zaman rivayeti yalnızca bir cümlede kullanılmıştır. Burada fiil teklik üçüncü kişi ile çekimlenmiştir.

[164b]

"Pâdişâhım istimâ' etdik, bizim üzerimize kanlı kassâblar takaddüm **edecekmiş**. Pâdişâhım yâ bizim cümlemizi kırarsın ve illâ biz cümle kassâbları kıra-rız.

2.3.4.3. Birleşik Çekimli Fiillerin Şartı[89]

Birleşik çekimlerde şart asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade etmektedir. Çekimde asıl fiile *i-* yardımcı fiilinin şart şekli getirilerek yapılır (Ergin 2002: 325). Korkmaz bu birleşik yapının kendi yapısındaki şarta bağlı oluş ve kılışı cümledeki asıl fiille ilişkili kılarak asıl fiilin tamamlayıcıları görevini yüklendiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 765). Ergin ve Korkmaz'ın Türkiye Türkçesi için yaptığı bu açıklamalar Seyahatnâme'deki birleşik çekimli fiillerin şartlı durumlarıyla benzeşmektedir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde tanıklanan şartlı birleşik çekimler şunlardır:

2.3.4.3.1. Geniş Zamanın Şartı

Geniş Zamanın Şartı	
Teklik I. Kişi	**-IrsAm / -ArsAm**
Teklik II. Kişi	**-IrsAŋ / -ArsAŋ**
Teklik III. Kişi	**-IrmIş / -ArmIş**
Çokluk I. Kişi	**-IrsA / -ArsA**
Çokluk II. Kişi	**-IrsAŋIz / -ArsAŋIz**
Çokluk III. Kişi	**-IrlArsA, / -ArlArsA**

Teklik I. Kişi

[13a]

"Ben cüzâm marazından **ölürsem** bana yeğdir.

[79a]

"Eğer bir merd evlâdım vücûda gelirse müjde edenden mâ'adâ ibtidâ kimi **görürsem** evlâdıma anın ismin korum" deyü ta'ahhüd etmişdi.

[89] Şart ifadesi burada geleneksel dil bilgisi çalışmalarında yer alan anlamıyla kullanılmaktadır.

[355a]

Ammâ hakîrin derûnunda bir havf dahi cilveger idi. Bu hâne sâhibi anların yatağıdır, vakt-i zemistânda dâ'ima bunda sâkin olurlar. Şimdi bu kadar eşyâyı hakk-ı sükût içün tama'-ı hâma düşüp **alırsam** belki bu ahşâm yine geleler.

Teklik I. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik II. Kişi

[13a]

"Ey kıralım, eğer sıhhat **isterseŋ** bu senin derdine bundan gayrı ilâc yokdur. Evvelâ bir büyük sarnıc havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz emen ma'sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine girüp bir sâ'at dur, andan çıkup hammâma gir, kırk gün bu hâl üzre ma'sûmların kanıyla her gün havzı pür edüp **girirseŋ** bu cüzâm zahmetinden halâs olursun"

[84b]

"Erdel kıralın ve Nemse çâsârın kayd [ü] bend ile huzûruma **getirirseŋ** makbûl-i hümâyûnum değildir.

[179b]

Anıniçün hâlâ İsra'îlî ***[179b]*** Yahûd tâ'ifesi şırlugan yağından ve tereyağından gayrı bir yağ yemek ihtimâlleri yokdur, **katl ederseŋ** dahi say yağı yemezler.

Teklik II. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Teklik III. Kişi

[116a]

"Ya gelsün {yohsa ayağın kırarım} yâhûd kendüyi bu âsitânede âşbâz ederim" deyü ibrâm [ü] ilhâh ile gelirken âsitâne kapusuna geldükde pâdişâhdan hışmile bir âdem dahi seğirdüp giderken şeyhe ber-sîne nice **ururs**a şeyh tepesi üzre zîr [ü] zeber olup (---) ayağı kırılup Mevlânâ'yı ziyâret müyesser olmayup İslâmbol'a ric‘at edüp (---) sene hilâlinde merhûm olup (---) (---) medfûndur.

[145b]

Allâhümme âfinâ, demir el havâna **dokunursa** âteş çıkup cümle huddâmları tayr-ı ebâbîl gibi hevâya perrân giderler, bir muhâtara yerdir, temâşâsında dahi hüsn yokdur.

[146b]

Ve İslâmbol'dan firâr eden kul ve karavaşları kayd [u] bend edüp sâhibi **çıkarsa** müjdesin alup verirler.

[149b]

Eğer şeyh ve nakîb mâlâya‘nî **söylerse** yolundan düşerler.

Teklik III. Kişi Olumsuz

[148a]

Herşeyden arı **olmazsa** nikâbeti ve meşîhatı ve imâmeti câ’iz değildir.

[222a]

Biri dahi "Eğer ol dahme bulunursa ol defîne ile Emînullah bu şehri imâr ede" der. Kimi bulunursa, kimi **bulunmazsa** derler. Derhâl dîvlere emr edüp ol dahmeyi bulup şehri ta‘mir [u] termîm edüp ismini *Bulursa* korlar.

Çokluk I. Kişi

[66b]

Ba‘dehu Revân seferi esnâsında kul mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Abaza bizi kıra gelmişdir, Anatolu'ya **çıkarsak** yine Abaza bizi kırar. Pâdişâhımızın hâceti Revân ise Abaza ile gidüp feth etsün" deyü ittifâk etdiler.

Çokluk I. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk II. Kişi

[348a]

Bre kâfirler! Ol mazlûm Murtazâ Paşa'yı niçe katl etdiŋiz. Ben hod sizin cemî‘î esbâblarınızı ve eğer ve teğeltilerinizi aramış idim. Sizde ***[348a]*** kapudanlıkdan gayrı hatt-ı şerîf görmedim. O, merhûmun katli hattın kande hıfz etmişdiŋiz. Allah'ı **severseŋiz** doğru söylen"

[371a]

"İtmen oğullar! Cem‘iyyet memnû‘dur. Pâdişâhâ âsî olursuz. Murâd [u] maksûdunuz üzre ne **dilerseŋiz** verelim"

Çokluk II. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

Çokluk III. Kişi

[129b]

Bu bâlâda tahrîr olunan hâkimler cümle leylen ü nehâr tevâbi‘leri ile pür-silâh mahalle ve esvâklar içre kol dolaşup mücrim **bulurlarsa** amân vermeyüp haklarından gelirler

[168a]

Ne kadar balmûmu dökülse bu emînin mührüyle memhûrlanup fürûht olur. İçine yağ ve çam sakızı koyamazlar, hîle **ederlerse** tecrîm edüp haklarından gelir mazbût esnâfdır.

[187a]

Bu tamgacıbaşı cemî‘i kuyumcuların işlerine nâzır olup kârların tamgalamağa getirdiklerinde tamgacıbaşı Memiç demir kalem ile her gümüş âvânından bir vasla çâşni kesüp âteşe bırağup yine âteşden çifte ile çâşniyi çıkarup eğer hâs beyâz kurs-ı

gümüş âteşden çıkarsa tamga-i şâhî urup, her tamgadan altı akçe alup üç akçesin tamga nâzırı kulle sofîleri alup rûz-merre bu üç kulle sofîleri tamgacıbaşı üzre havâlelerdir kim alçak gümüşe tamga **ururlarsa** tamgacıbaşı ve üç kulle sofîsinin boyunların urup yerlerine bir müstakîm âdem nasb ederler.

[255b]

Eğer **derlerse**, "Zîr-i zemînden menfez bulup gelir" **derlerse** Bahr-i Haraz acıdır; bu Faşa çayı âb-ı hayâtdır. Bu kavl hilâf-ı tasavvurdur. Bu Faşa çayın ubûr edüp artık cânib-i garba teveccüh edüp kâmil bir günde Karadeniz kenarınca gidüp (…)

[335b]

Sadrıa‘zam Sâlih Paşa, Defterdârzâde'ye eyâlet-i Erzurûm'u ve Seydî Ahmed Paşa'ya İspir-Tortum sancağın ihsân edüp Acem serhaddinde ne **işlerlerse** işlesinler deyü istimâletler verilüp sa‘âdetlü pâdişâh-ı Cem-azamet Sultân İbrâhîm Hân, Seydî Ahmed Paşa'nın defter-i cerâyimine nazar etmeyüp (…)

Çokluk III. Kişi Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.3.2. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Görülen geçmiş zamanın şartı biçimindeki birleşik çekim teklik I. ile III. ve çokluk III. kişide tanıklanmıştır.

Teklik I. Kişi

[163b]

Hemân Allâh'a sığınup elimdeki bıçağile balığın aşağı tarafına bir bıçak nice **urdumsa** karnı yarılup bir deryâ içre çıka-düşüp elimdeki bıçağile rû-yı deryâya çıkup şinâverlik ederek ***[164a]*** bir kenâra çıkup bî-tâb [u] bî-mecâl rimâl üzre yatırken anı gördüm, ol balık kendüyi deryâdan taşra hevâya pertâb ederek ve deryâyı cûş [u] hurûşa getirüp burnunun iki deliklerinden minâre-misâl deryâyı şâzrevân edüp pur putur olup gûyâ başdarda kadırga gibi deryâ üzre şinâverlik

ederek Harkova tarafına doğru gidüp Mostarlı Mustafâ Paşa önünde bi-emrillâh ol balık karaya düşer."

Teklik III. Kişi

[275a]

Hemân Şehzâde Murâd "Al İbrâhîm kardaş!" deyü İbrâhîm'e bir top niçe **atdıysa** İbrâhîm topu bî-bâk u bî-pervâca zabt u rabt edüp İbrâhîm elindeki topu Bâyezîd'e urur şeklinde nazar edüp tarfetü'l-ayn içre gerü dönüp Şehzâde Murâd'a İbrâhîm bir top eyle urdu kim Murâd iki kerre tekerlenüp bir hayli zîr-i zemîn üzre oturup hemân Şehzâde İbrâhîm seğirderek babası tahtına geçüp oturup "Murâd'a iyi top urmadım mı" deyüp taht üzre kalkup zekerine ve hayâsına yapışarak oynayup şakalar eder.

[355b]

Meğer bu hacı babam, koltuğunda babalar vebâlar çıkarsın; Kara Haydar'ın kendi zamânından berü harâmîlerin yatağı imiş. Hakîkatü'l-hâl bu hakîre her ne ki **verdi ise** küflenüp paslanmış kılıçlar ve ıslanmış dikdik ve abâyîler ve pürjeng sâ‘at ve gaddâreler idi.

Çokluk III. Kişi

3/[23b]

Bu nehr-i azîmi sihrile **getirdilerse** de başka bir sırr-ı Hûdâ'dır. Andan bu nehir dâmen-i Gülbin'de bir buhayrecikdir.

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı Olumsuz

Metnin taranan bölümünde rastlanılmamıştır.

2.3.4.3.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Birleşik çekimlerde öğrenilen geçmiş zamanın şartı yalnızca birkaç örnekte tespit edilmiştir. Tespit edilen örneklerin tamamı teklik III. kişiyle çekimlenmiştir.

Teklik III. Kişi

[246b]

Cenâb-ı İzzet rûy-ı arzda ne kadar nebâtât [u] şükûfe ve ezhârât **halk etmişse** üstad-ı mermer-bür nakkâş yed-i tûlâsın ayân edüp bu minberde icrâ etmişdir kim diyâr-ı İslâm'da bir minber buna mu‘âdil değildir.

3/[116a]

Bu mahalde nehr-i Tuna'nın gurûbundan tulû‘ı olan bu Alaman dağına gelince Rûmeli eyaletinde ve Budin eyâletinde ve Nemse hudûdunda nehr-i Tuna'ya 46 nehr-i azîmlerin meşhûr [u] memdûhu **karışmışsa** cümle tahrîr olundı, ve’s-selâm.

3/[142b]

"Dinlen ey ihvân-ı vefâ! Bu çeşme ol ayn-ı zülâldir kim ömründe **kan etmişse** ve âlem-i sabâvetinden terü tâzeliğinde yef‘allendi ise ol cereyân eden çeşmesârdan su alup nûş edemez.

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı Olumsuz

[41b]

"Her kim salât-ı asrın ve salât-ı işânın sünnetin ömründe **terk etmemiş ise** ol imâmet etsin"

2.3.4.4. Katmerli Birleşik Fiil Çekimleri

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin taranan bölümünde gerek konu gerekse de üslûp gereği katmerli birleşik fiil çekimlerini tercih etmediği görülmektedir. İlk üç cilt boyunca katmerli birleşik fiil çekimlerine rastlanılmamıştır.

2.4. GÖRÜNÜŞ

Çekimli fiilin bildirdiği hareketin zaman çizgisi üzerindeki gerçekleşme biçimini konuşurun bakış açısıyla yansıtan bir kavram olan *görünüş* (Aspect) dil bilgisi çalışmalarında az ele alınmış konulardan birisidir.

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarının birçoğunda bitimli fiiller zaman ekleri açısından ele alınmış ve bu ekler genellikle zamancı bir bakış açısıyla incelenmiştir. İşlevsel olarak değerlendirildiğinde zaman ekleri olarak bilinen bu unsurların zaman bildirmek dışında başka işlevleri olduğu gibi zamanı bildirme yöntemleri de kullanılışlarına göre farklılık arz edebilmektedir.

Türkçede zaman eklerini ve bitimli fiilleri zamancı bakış açısının dışında *görünüş-zaman* (aspektotempus) temelinde inceleyen ilk araştırmacı L. Johanson'dur[90].

Görünüş kavramı bazı kaynaklarda farklı şekillerde ele alınmış, bazı kaynaklarda da farklı terimlerle anılmıştır. Banguoğlu *görünüş* (aspect) ile fiil tabanının fiil çekiminde önce aldığı değişik şekillerden her birini kastetmektedir. Yani fiil çatısı Banguoğlu'na göre *görünüş*tür (Banguoğlu 2007: 411). Uğurlu ise görünüş yerine *bakış* terimini tercih etmekte ve *bakış* kavramının temelini olayın *başlangıç sınırı, bitiş sınırı* veya *sürek* bakımından değerlendirmektedir. Uğurlu aynı olaya farklı şahıslar tarafından farklı bakılabileceğini, yani her bir şahsın bakışı belirtilen noktalardan (başlangıç, bitiş, sürek) birinde olabileceğini bu yönüyle de bakışın kılınıştan temel olarak farklı olduğunu söylemektedir (Uğurlu 2003: 129).

Korkmaz *kılınışın* yalnız fiil kök ve gövdeleri ile ilgili olduğu halde *görünüşün* kip ve şahıs ekleri alarak çekime girmiş bulunan ve bir yargı bildiren *bitmiş fiiller* (verbum-finitum) için söz konusu olduğunu belirtmektedir. Korkmaz çekime uğramış olan fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşma yapmış olmasını görünüş olarak anlatmakta dolayısıyla görünüşün öznel bir özellik gösterdiğini belirtmektedir. Görünüş konusuyla ilgili hususiyetleri özetleyen Korkmaz, L. Johanson'un çalışmasından da hareketle şunları söylemektedir:

"a. Görünüş, fiillerin çekimli durumları ile ilgili bir gramer kategorisidir.

b. Görünüş'te kip ekleri, zamanı ve işlev açısından asıl işlevleri ile değil, daha başka işlevler ile kullanılır.

[90] (Johanson 1971)

c. Çekimli fiillerde şekil ve zamanı içine alan kip eklerinin kendilerinden beklenen görev dışında kullanılması, konuşanın o yapıya yüklediği özel anlamla ilgilidir. Dolayısıyla görünüşte bir "öznellik" (sübjektiflik) vardır."

Korkmaz fiildeki oluş ve kılışlarında genellikle başı ve sonu belli olmayan bir zaman çizgisi üzerinde gerçekleştiğinden, bu oluş ve kılışlar belirli zaman kalıpları içinde bulunsalar bile, işlev ve zaman gösterme görevleri açısından bazen bu sınırlamanın dışına taşarak daha farklı bir zamanı gösterebildiğini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 576-577). Korkmaz bir fiil kategorisi olarak görünüşü şu cümleleriyle açıkça izah etmektedir: "*Görülüyor ki, bir cümlenin yüklemi, görünüş açısından yalnız, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve belirli şekil kalıplarına bağlı olarak değil, aynı zamanda cümlenin yönlendirici öteki öğelerine, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve dili / kullanmadaki yetenek ve güçlerine bağlı olarak da şekillenmektedir. Hatta bu şekillenme sırasında, dil bir hamur yumuşaklığı kazanarak fiildeki zaman ve işlev kaymalarını da gerçekleştirmiş olmaktadır."* (Korkmaz 2007a: 582-583).

Dilaçar görünüşü çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapması olarak tanımlamaktadır. Dilaçar'a göre nesnel değil, özneldir; mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır; fiil mastarının verdiği anlam türlülüğü ile deyimlerin taşıdığı özel anlamlar buna girmez (Dilaçar 1974: 161).

Yaman, görünüş konusu içerisinde değerlendirilebilecek olan "zaman kayması"nı şu şekilde tanımlamaktadır: *"Dilde kendisine zaman bildirme görevi yüklenen bazı eklerin, dilin genel işleyişi içinde, asıl işlevlerinin dışında farklı bir zamanı ifade eder duruma gelmeleridir. Zaman eklerinin kendi asıl zamanlarından başka zamanları ifade eder duruma geçmeleri yapay değil doğal birer gelişmedir."* (Yaman 1999: 31). Zaman eklerinin temel işlevlerinin dışında işlevler yüklenmesi Yaman tarafından zaman kayması olarak değerlendirilmektedir.

Türkçede görünüş üzerine müstakil bir çalışması olan Aydemir, Türkçede yüklemleştiricilerin önemli bir işlevinin görünüş bildirmek olduğunu söylemektedir. Aydemir görünüş kavramının, zaman çizgisinde belirlenen olayları belli bir noktadan hareketle gözlemlemeye imkan veren öznel bakış açılarını ifade ettiğini

söylemektedir. Görünüş bu anlamıyla ele alındığında zaman boyutundaki olayın belli bir perspektiften yansıtılmasından ibarettir ve bu yönüyle de zaman kavramından temelde ayrılmaktadır. Bu perspektifler sayesinde olaylar, ya oluş sürecinde (yani başlangıç ve bitiş sınırları arasında) ya da bitiş sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada - bitmiş bir olay olarak – gözlemlenmektedir (Aydemir 2010: 10). Aydemir ayrıca zaman ve görünüşün iç içe geçmiş birbiriyle bağlantılı, ancak kesin çizgilerle birbirinden ayrılan iki farklı fiil kategorisi olduğunu belirtmektedir (Aydemir 2010: 109-110).

Birçok dilde morfolojik olarak gramerleşmiş bir fiil kategorisi olarak görülen görünüş, özellikle Slav dillerinde *bitmemişlik* (imperpektiv) ve *bitmişlik* (perfektiv) temel ayrımına dayanmaktadır. Bu bağlamda görünüş birçok açıdan kılınış kavramına benzetilmektedir (Aydemir 2010: 21-22). Aydemir bunlarla birlikte temel cümle yüklemleştiricileriyle beraber değişik tür ve işlevlerde bağımlı cümleler kuran zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiil yüklemleştiricilerinin de görünüş özelliklerinin bulunduğunu belirtmiş ve çalışmasının bir bölümünde bunları incelemiştir. Ancak zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiilli yapılar batı dillerinde başlı başına müstakil birer cümle kurdukları halde Türkçede müstakil cümleyi kurmazlar ve dolayısıyla çekimli olarak yüklemleştirici haline gelmezler. Bu nedenle Türkçede zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiilli yapıların görünüş özelliklerinden bahsetmek mümkün değildir. Türkçede görünüş yalnızca bitimli fiillerde olan bir özelliktir.

Bacanlı ise görünüşü "*Olayların zaman ekseni üzerindeki bir noktadan bitmiş veya bitmemiş, sınırları aşılmış veya aşılmamış olarak algılanması, her eylemde görülebilen 'başlangıç-sürek-bitiş' şeklindeki doğal üç evreden herhangi birine bakış, bir başka ifadeyle olayların iç zamansal yapılarının veya evrelerinin parçalanmış veya parçalanmamış olarak görülmesi."* şeklinde tanımlamaktadır (Bacanlı 2008a: 3).

Görünüş ile ilgili bir diğer mesele de onun öznel olup olmadığı ile ilgilidir. L. Johanson çekimli fiillerdeki işlev ve zaman kaymalarından dolayı görünüşte *öznelliğin* hakim olduğunu belirtmektedir. Ancak *Türk Gramerinin Sorunları*

toplantısında yapılan tartışmalarda araştırmacıların bazıları[91] bu öznellik niteliğine karşı çıkmışlardır. Korkmaz, görünüş kategorisinin öznellik niteliği konusunda her iki tarafın da haklılık payının olduğunu belirtmektedir. Korkmaz, Johanson'un üzerinde durduğu öznelliğin öncelikle fiilin çekime girip girmemesi ile ilgili olan yani kılınışa oranla ortaya çıkan göreceli bir öznellik olduğunu söylemektedir. İkinci olarak da dilde kişilerin kullanım ve üslûp özelliklerinden kaynaklanan birtakım değişmeler olduğunu elbette bu özel durumların da inkâr edilemeyeceğini belirtmektedir. Korkmaz görünüş açısından kendisini gösteren değişmelerin, algılama bakımından ortaya koyduğu ortaklığın da nesnelliği destekler nitelikte olduğunu düşünmektedir (Korkmaz 2007a: 581).

Johanson, Türkçede görünüş konusunu ilk ve etraflıca alan birisi olarak *Aspekt im Türkischen* adlı çalışmasında Türkçede zaman çerçevesinde ele alınan bazı yüklemleştiricilerin başka işlevlerinin yanı sıra görünüşsel özelliklerini de ortaya koymuştur. Johanson Türkçede yüklemleştirici olarak görev yapan dil bilgisi unsurlarının zaman merkezli ele alınmasının temelinin yabancı dillerde yer alan zamancı bakışın hakim olmasının etkisine dayandırmaktadır. Bununla birlikte Johanson zaman tanımına uygun olmayan kullanımların *anlam kayması* olarak izah edilmesini de eleştirmektedir (Johanson 1990: 196). Johanson zamansal yaklaşımların kimi zaman yüklemleştiricilerin görevlerini açıklamada yetersiz kaldığını söylemekte bu nedenle de *görünüş* işlevlerinin olduğunu belirtmektedir (Johanson 1971: 49-50).

Görünüş konusunda önemli çalışması olan araştırmacılardan birisi de Comrie'dir. Comrie görünüş (*aspect*) ve zaman (*tense*) konularının birbirleriyle iç içe olduğunu, zaman konusunun çok tanınır ancak görünüş konusunun ise aşina olunmayan bir konu olduğunu belirtmektedir. Comrie, zamanın genellikle konuşma anıyla diğer durumların arasındaki bağlantıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir (Comrie 1976: 1-2). Bununla birlikte Comrie görünüşü genel olarak "*bir durumun içerisindeki geçici bölgelerin iç zamansal özellikler bakımından farklı açılardan gözlenmesi"* olarak tanımlamaktadır (Comrie 1976: 3). Comrie görünüşü *bitmişlik*

[91] bk. (TGS 2011: 177-193)

(perfective) ve *bitmemişlik* (imperfective) çerçevesinde ele almaktadır. Comrie bitmişliğin duruma bütüncül olarak baktığını, bitmemişliği ise durumun iç yapısına dikkat çektiğini belirtmektedir (Comrie 1976: 16).

Zaman işaretleyicilerinin görünüş işlevleriyle ilgili görüş bildiren araştırmacılardan birisi de Kornfilt'dir. Kornfilt, Comrie'nin eserinden hareketle görünüş ile ilgili düşüncelerini şekillendirmiştir. Çalışmasında görünüşün tanımı olarak Comrie'nin tanımını veren Kornfilt, Türkçenin görünüş bildiren eklere sahip olmasına karşın bu eklerin asıl ve özel görevlerinin görünüş bildirmek olmadığını, genellikle zaman ya da kiplik bildirdiğini söylemektedir. Kornfilt de çalışmasında görünüşü Comrie gibi *bitmişlik* (perfect aspect) ve *bitmemişlik* (imperfective aspect) açısından ele almaktadır (Kornfilt 1997: 348-356).

Görünüş kategorisinin Johanson temeline dayalı bazı kavram ve terimleri bulunmaktadır. Bu terimler *olay, konuşma anı, yöneliş noktası* ve *belirleme noktası*dır.

Olay: Aydemir olayı gerçek hayatta vuku bulan ve çekimli fiil tarafından ifade edilen her türlü oluş, kılış, hareket, olgu ve durum için kullanılan bir dil dışı kavram olarak tanımlamaktadır (Aydemir 2010: 12). Johanson çalışmalarında bu kavram için *ereignis (eventum)* terimini kullanmaktadır. Johanson her olayın bir başlangıç sınırı (terminus initialis), bir bitiş sınırı (terminus finalis) ve bir süreci (curcus) olduğunu belirtmektedir (Johanson 1971: 46). Karadoğan'a göre olay dili kullananlar tarafından algılanıp önemsenen ve diğerlerinden ayırt etmek için bir fiil tabanıyla dile taşınan ve mutlaka bir durum değişimi bildiren harekettir (Karadoğan 2009: 1). Yani dilde fiillerin bünyesinde ifade edilen hareketlerin gerçek dünyada bildirdiği kavram olay olarak tanımlanabilir.

Konuşma Anı: Johanson konuşurun konuşma hareketini gerçekleştirdiği an olarak tanımlamaktadır (Johanson 1994: 250). Konuşma cümlede ifade edilenden önce, eş zamanlı ya da sonra olabilir. Konuşma anı daha çok zamancı yaklaşım betimlemelerinde ön plandadır. Karadoğan "*Herhangi bir cümleyi söyleyen kişinin içinde bulunduğu zamandır*." biçiminde tanımlamaktadır (Karadoğan 2009: 2).

Yöneliş Noktası (Atıf Zamanı): Johanson 'un *Orientierungspunkt* olarak tarif ettiği bu nokta konuşurun zamansal bakış açısını belirlemektedir (Johanson

1994: 250). Johanson *doğrudan* ve *dolaylı* olmak üzere iki farklı yöneliş noktasından bahsetmektedir. Karadoğan ise çalışmasında bu kavram için *atıf zamanı* terimini kullanmaktadır. Karadoğan'a göre atıf zamanı konuşucunun herhangi bir cümledeki olaya baktığı zaman olarak tanımlanmaktadır (Karadoğan 2009: 2).

Sınır: Bazı fiillerin içerdikleri hareketlerin gerçekleşmiş sayılması için barındırdıkları bir takım noktalar vardır. Bazı fiillerde bu noktalar başlangıç, bazı fiillerde de bitiş noktaları vurguludur. Fiil tabanında bildirilen *olay*ın gerçekleşmiş sayılabilmesi için ulaşılması ya da aşılması gereken, ulaşılmadığı takdirde *olay*ın tam anlamıyla gerçekleşmiş kabul edilemeyeceği noktadır (Karadoğan 2009: 4).

Sürek: Bazı fiillerdeki "olay"ın gerçekleşmiş sayılması için herhangi bir sınırın aşılması veya bir sınıra ulaşılması gerekmediğini belirten Karadoğan önemli noktanın ön sınır veya son sınır değil, ikisi arasındaki "sürek" olduğunu belirtmektedir. Karadoğan bu hususta *bul-* örneğini vererek bu fiildeki olayın gerçekleşmiş sayılabilmesi için son sınıra ulaşmış olmanın gerektiğini, son sınıra ulaşmadan olayın gerçekleşmiş sayılamayacağını belirtir (Karadoğan 2009: 4). Johanson'a göre sürek, bir olayın gerçeklemiş kabul edilebilmesi için zaman çizgisinde aşılması gereken nokta olarak açıklamaktadır (Johanson 1971: 234-235).

Bacanlı çalışmasında *olay zamanı*, *atıf zamanı* ve *konuşma zamanını* bir örnek üzerinden açıklamaktadır. "*Ben eve geldiğimde Mehmet çoktan gitmişti."* örneğinden hareketle üç farklı zamansal kesitten bahseden Bacanlı, birincisinin *olay zamanı* (Mehmet'in gitmiş olması), ikincisinin konuşanın *atıfta bulunduğu zaman* (konuşanın eve gelmiş olması), üçüncüsünün ise *konuşma zamanı* olduğunu söylemektedir (Bacanlı 2008a: 4).

Anlatım Tabanı (Anlatım Tipleri-*Diskurstypen*): Johanson'un görünüş konusunda değindiği bir diğer kavram da *anlatım tabanı* (diskurstypen) olarak çevrilebilecek tipteki kullanımlardır (Johanson 1971: 76-77). Johanson bu terim ile gerçekte konuşulmakta olan dünyadan farklı ve mutlak zamandan bağımsız bir aktarım yöntemini ifade etmektedir. Bu *anlatım tiplerinde* ifade edilen olaylar gerçek zamandan tamamen ayrıdır. Burada *konuşma anı* temelde yer almaz. Bu durumda ortaya bir *anlatım tabanı* çıkar. Anlatım tabanının Türkçede en tipik işaretleyicileri –*DI, -mIş, -yor, -Ar/-Ir* gibi eklerdir. Bu ekler kullanılarak konuşulan dünyanın dışında

anlatılan dünya ifade edilir. Bir fıkrayı, bir tarihi olayı anlatırken bu ifadeler konuşulan dünyadan başka anlatılan dünyayı ifade eder. Örneğin,

Hoca'nın zekasını çekemeyen iki kişi iddiaya girerler. Birisi "Kim Nasreddin Hoca'yı mat ederse ona on altın vereceğim." der. Nasreddin Hoca'yı yemeye davet ederler. (…)

Bu fıkra bölümü göz önüne alındığında kullanılan –Ar/-Ir işaretleyicileri en çok kullanılan işlevlerinin dışında konuşma dünyasında olmayan bir dünyaya gönderme yapmaktadır. Konuşur şahit olmadığı bir olayı görmüşçesine ve şahit olmuşçasına dilin bu işlevini ve çeşitli dil bilgisi unsurlarını kullanarak aktarabilmektedir. Bu kullanımlar bu çalışmada *anlatım tabanı* olarak ele alınmaktadır.

Türkçe görünüş üzerine Johanson üç farklı görünüş tarzından bahsetmektedir. Bunlar *İntraterminallik* (Intraterminalität), *Postterminallik* (Postterminalität) ve *Terminallik* (Terminalität) biçimindedir (Johanson 1971; Johanson 1994).

Tüm bunlardan sonra görünüş ve zamanın aslında morfolojik unsurlar tarafından belirlendiği söylenebilir. Fiildeki kılınış ise bunları destekleyen bir fiil kategorisi olarak işlev görmektedir. Türkçede yüklemleştiricilerin birçok görevi (*zaman, görünüş, kip*) bulunmaktadır. Bu görevlerden birisi de görünüştür.

Akmaz, Seyahatnâme'de Evliyâ Çelebi'nin başkalarından duyduğu, öğrendiği sözleri de aktardığını belirterek bu tür yapılarda aktaran söylemin yükleminin, genellikle duyulan geçmiş zaman veya geniş zamanın rivayeti olarak çekimlendiğini belirtmektedir. Akmaz, kimi zaman aktaran söylemin yükleminin, zaman kaymasıyla, duyulan geçmiş zaman ifade eden geniş zaman çekiminde olduğunu söylemektedir. Kimi zaman ise görülen geçmiş zaman çekiminde kullanıldığını belirtmiştir. Akmaz'a göre bunda Evliyâ Çelebi'nin görmediği bazı olayları görmüş gibi anlatmasının da payı olabilir (Akmaz 2009: 39).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde görünüş işlevi oldukça fazla kullanılmıştır. Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında zamancı bakış nedeniyle zaman işlevleri ön plana çıkarılan bu eklerin görünüş işlevlerine ait örnekler Johanson'un sınıflandırması temel alınarak aşağıda gösterilmiştir.

2.4.1. İntraterminallik[92] Bildiren Yapılar

İntraterminallik bir olayın başlangıç ve bitiş sınırları arasında izlenmesini ifade eden kavramdır. Olayın gerçekleşmesi süreç esnasında gözlemlenebilmektedir (Johanson 1999: 172). Bu görünüş biçimine göre olayın *olmakta olması* ön plandadır. Fiilin bildirdiği hareket başlamış ve devam etmektedir. Hareketin tamamı başlama ile bitme sınırı arasındadır. Johanson genelde –*(I)yordu, -yor* gibi şimdiki zaman ekleri ile fiilin bildirdiği hareketin bitiş sınırına ulaşmadığını gösteren eklerle bu görünüşün sağlandığını belirtmektedir (Johanson 1971: 88).

2.4.1.1. -(I)r/-Ar+(Kişi Ekleri)

Zamancı yaklaşımlara göre geniş zaman eki görevi yapan bu ek değişik biçimlerde görev yapmaktadır. Korkmaz ekin zaman sınırında esneklik ve her zamana kayabilme özelliği bulunduğunu bunun da ekin geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlara da kaymasına neden olduğunu belirtmiştir (Korkmaz 2007a: 637).

Ekin zaman işlevlerinin dışında görünüş ve kiplik işlevlerinin olduğu da görülmektedir. Ek eklendiği fiilin hareketini süreç içerisinde izlenme olanağı sağlayabildiği gibi kimi durumlarda ona *anlatım tabanı* özelliği de kazandırmaktadır. Johanson ekin görünüşsel açıdan intraterminallik bir bakış açısı yansıttığını söylemektedir (Johanson 1994: 254).

Bu ek fiilin bildirdiği hareketin başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında yani sürek boyunca gözlemlenebilmesine olanak tanımaktadır. Bu nedenle bu ekin görünüş işlevi intraterminallik içermektedir.

[1a]

3. varakda Kostantıniyye hakkında hadîs-i şerîfler ve ibtidâ Hazret-i Süleymân binâ etdüğin beyân **eder.**

[1b]

[92] İntraterminallik yerine *sınırlararasılık, sınırlar arası bakış* terimleri de çeşitli çalışmalarda kullanılmaktadır. bk. (Uğurlu 2003), (Johanson 2009).

73. Âhir-i kâr pâdişâh-ı mağfûrun vedâ‘-ı mülk-i fânî etdüği ve mersi-yelerin **bildirir**.

[8b]

Meğer ol duhter-i bed-ahter, babası timsâline mahfî **putperestelik eder**. Hazret-i Süleymân vâkıf-ı esrâr olunca mezkûr kızı {babası gibi} katl etdi.

[27b]

Görseler kim bunların lisânında sadâ-yı Allâh Allâh zâhir olup keştî içre olan küffârları dest-ber-kafâ kayd [u] bend etmeğe başlayup cemî‘i mâl [u] erzâkların gâret etmeğe başlarlar. Hemân küffâr lisânlarınca "ki parlari" der, ya‘nî "nişleyüp ne **söylersiz**" der. Guzât dahi "parlamazız bütün alırız" derler.

[109b]

el-Mevlâ el-fâzıl Şemseddîn Ahmed eş-şehîr bi-Kadızâde: Pederlerinin türbesi bâbına *El-hayru fîhi* deyü târîh **yazar**. Zürefânın biri dahi tas[h]îh edüp *Lâ hayre fîh* **yazar.**

[176a]

Kaçan Selânik ve Mısır'dan bârûdları der-mahzen etdiklerinden sonra tarîk-ı âm üzre niçe bin at yükü ve arabalar ile deryâ kenârından kum getirüp yola **dökerler.**

[261b]

Ve bir tarafdan imdâd gelmek ve zahîre gelmek muhâl-ender-muhâl bu kerre asker-i İslâm içre kaht [u] galâ olursa hâl neye müncer olur. Ve cebehâne-i pâdişâhîyi kime **bırağırsuz** ve ne cânibe **gidersüz**, bir cânibi deryâ, şimâl cânibi kâfiristân, şark ve kıble cânibi Heyhât Sahrâsı" deyü bu kadar müşâvere halkın her kafasından biner sadâ çıkup gûnâ-gûn müşâvereler etdiler.

[269b]

İbrâhîm Hân eydür "Bak a Yûsuf, sen ne cânibe sefere **gidersin**" dedi. Yûsuf Paşa eyitdi "İnşâallahu Te‘âla Malta gazâsına **giderim**" dedi.

[347b]

Hikmet-i Hudâ *"el-Abdü yüdebbiru vallahu yukaddir"*[93] tatar Sâlih dörd gün mukaddem gidüp Nusaybin nâm şehr-i harâbe vardıkda bir gice at üzre sar‘a dutup

[93] Tedbir kuldan takdir Allah'tan .

depesi üzre menzil-i hânda ser-nigûn olup mebhût olup meyyit-i müteharrik-misâl **yatar**.

[353b]

Hemân hâne sâhibi pîr, yalın ayak, dal kılıç atlarına süvâr olan yiğitlerin ellerine ve ayaklarına düşüp "Oğullar! Evimi barkımı **harâb edersiz**. İşte o ağa atından indi.

3/[19a]

Dibinden cereyân eden nehr-i azîm eyyâm-ı bahârda aslâ geçit vermez. Zîrâ Ramazanoğlu yaylalarından ve gayri yerlerden niçe bin uyûn-ı câriyeler mahlût olup deryâ olur. Ol mahalde sallar ile ubûr olunur. Gayri zamân at ile geçilir ammâ muhâlifdir, gâyet çoşkun **akar.**

3/[23b]

Hazret-i Alî eydür: "Yâ nehr-i Âsî, cümle nehir huzûr-ı Hakka teveccüh edüp cânib-i kıbleye cereyân eder. Sen niçün cânib-i garba **akarsın.**

3/[88b]

Evvelâ Hızır gölü, İlyâs gölü, Zülyezen gölü, Cân gölü, Meryem gölü, Huvâren gölü, Bel'am gölü, Bel'am ibn Ba'ûr bu gölün şimâlinde Erzurûm'a hâ'il Eğerli dağda **yatar**. Îmânsız gitdiğinde hâlâ mezârı leş gibi **kokar.**

3/[128b]

Kabr-i münevveresinin sebz-gûn sûf kaplı sütri etrâfında niçe hüsn-i hat kelâm-ı şerîfler rahleler üzre **durur.**

2.4.1.1.1. Anlatım Tabanı Olarak -(I)r/-Ar

Johanson anlatım tabanı olarak işlev gören *-(I)r/-Ar* ekinin konuşma zamanıyla senkronize olarak gerçekleşmeyen olayları bildirdiğini söylemektedir (Johanson 1971: 81). Aydemir ekin bu kullanımında *anlatılan dünya* olduğunu ve bunun belirli bir teknik ve tarzda aktarılmasının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Aydemir ayrıca, burada göreceli bir zaman söz konusu olduğunu ve bunun konuşulan dünyadaki mutlak zamanla ilgisi olmadığını ifade etmektedir (Aydemir 2010: 30).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'de yalnızca gidip gördüğü yerleri değil aynı zamanda başından geçen olayları da anlattığı için anlatım tabanını oldukça sık kullanmıştır.

[13b]

"Tîz yâ vâlide hâzır ol" deyü ale's-sabâh vâlidesine kırk milyon mâl ve kırk bin asker verüp karadan kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil edüp Kudüs-i Şerîf'e **varır**.

[27b]

Görseler kim bunların lisânında sadâ-yı Allâh Allâh zâhir olup keştî içre olan küffârları dest-ber-kafâ kayd [u] bend etmeğe başlayup cemî'i mâl [u] erzâkların **gâret etmeğe başlarlar.**

[28b]

Ol gelen ganâyim esîrelerden kıral pederime bir seyyide câriye **verir.**

[37a]

Hikmet-i Hudâ Yahyâ Efendi hazretleri kürsî-i şerîfe urûc edüp mahalle münâsib pend [ü] va'za âğâze edüp cümle halk cân kulağıyla sâmi'înden olup istimâ' ederlerken beri tarafda mezkûr ihtiyâr Gülâbî Ağa'ya kazâ-yı mübrim gibi tekâzâ-yı hâcet iktizâ edüp batn-ı kebîri Bağdâd kösü gibi **gürlemeye başlar**.

[38a]

Hemân Gülâbî Ağa, "Şu sudan sehel su içsem" dedikde, "Sabr eyle bu gün görelim sana bundan ni'met müyesser olur mu?" **der.**

[56b]

Ve mezkûr dörd dîvânda ale's-sabâh yeniçeri çorbası çıkup üç bin tâs buğday çobrasın yeniçeri tâ'ifesi yağmâ etdikde tâs gürüldüsünden tâs-ı felek güm güm **sadâ verir**.

[67a]

"Bir kaç veled-i zinâ üstüme hücûm edüp biz dahi üstlerine at sürüp cümlesin dağıtdım" deyü huzûr-ı pâdişâhda **yalan söyler.**

[107b]

"Fukarâ lokmasıyla perveriş bulsun" deyü ibtidâ ağzımıza anlar bir nân-pâre **korlar.**

[244a]

Bir gün bir seyyâh-ı âlem, Orhân Gâzî asrında bu mahalle gelüp keştîbânlara **eydür** "Oğullar beni karşu tarafa geçirin" **der**. Gemiciler dervişi karşu geçirmeyüp **giderler**.

3/[61b]

Mıkdâd ibn Esved bu hâli gördüği minvâl üzre Hazret-i Ömer'e ve Hazret-i Alî'ye i‘lâm etdikde cümle sahâbe-i kirâm bir yere cem‘ olup "Mar‘aş hâlî ve vîrân kala deyü bed-du‘â edüp yine Kudüs'e ve Medine'ye **giderler**.

2.4.1.2. -(I)rdI/-ArdI+(Kişi Ekleri)

Zamancı yaklaşıma göre değerlendirildiğinde geniş zaman eki ile görülen geçmiş zaman ekinin birleşmesinden oluşan bu morfolojik yapı olayın konuşma anından önce gerçekleşmekte olduğunu bildirmektedir.

Görünüş açısından değerlendirildiğinde Johanson bu morfolojik yapının olayı süreç safhasında izlenmesine imkân tanıdığını dolayısıyla başlangıç ve bitiş sınırları arasında olduğunu ve intraterminal bir görünüş yansıttığını söylemektedir (Johanson 1971: 111-114). Seyahatnâme’de *-(I)rdI/-ArdI* ekleriyle oluşturulmuş ifadelerin yansıttıkları görünüş perspektifleri aşağıda gösterilmiştir.

[6b]

"Âyâ âlem[i] temâşâ edüp Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] Şâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?" deyü zâr [ü] giryân ve serserî ve nâlân **olurdum.**

[9a]

Hattâ bu hakîr-i kesirü't-taksîr sene (---) târîhinde İslâm Geray Hân asrında Maskov seferine giderken asker-i Tatar-ı adû-şikâr ile Heyhât sahrâsında Kertmeli ve Biyim ve Eşim nâm yurdlarda tüşün verüp meks etdükde on kerre yüz bin sabâ-sür‘at esb-i tâzîlere su vermek içün eşmeler hafir ederken rimâl-ı türâb içre deniz mahlûkâtının alâmetleri **çıkardı.**

[10a]

mu‘tedil hevâda temevvüc-i deryâ olmadan kayıklara süvâr olup İslâmbol'un Yedikulle Burnu'ndan Üsküdar tarafında Kadıköy nâm belîdenin Kalamış nâm burnuna dak rû-yı deryâda seyrân u cereyân **ederek**, **temâşâ ederdik,**

[13b]

Ba‘dehu Kostantîn günden güne cihân-ârâ pâdişâh-ı Cem-cenâb olup Kostantıniyye kal‘asın eyle ta‘mîre başladı kim beher yevm üç kerre yüz bin ırgat ve yüz bin mi‘mâr **işlerdi.**

[39b]

Ol asırda Malta Urbânı İskenderiyye'den Akka kal‘asına istîlâ edüp andan Kudüs-i Şerîf kurbünde Beyt-i Sabastıyye nâm karye deyrinde Hazret-i Yahyâ'nın cesed-i şerîfi ol deyrde ter ü tâze **dururdu**.

[70a]

"Bu kürk sana uzundur babana gönder, bizi hayır du‘âdan ferâmûş etmesin" deyü bir gayrı kürk hakîre ihsân eyledi ve mübârek dest-i şerîfiyle serime bir semmûr kalpak geydirdiler. Niçe zamân Tatar-pîçe-misâl kalpak ile **gezerdim**.

[116a]

Kâhîce ehl-i tevhîd sofiyyûna taşcuğaz **atardı**.

[135b]

Mukâbele günleri kürsîde *Mesnevî-yi şerîf* kırâ’at ederken ba‘zı zamân kendülere bir vecd hâsıl olup, "Bu gece dersimizi Hazret-i Mevlâna'dan böylece tilâvet edüp hâzır ihvân-ı safâya kırâ’at ederiz" deyü **takrîr ederlerdi**.

[206a]

Hânende Kapucu, sağır, asam bir âdem olmağile bir kerre fasla başlasa tâ sabâh olunca **fasl ederdi**, dur deseŋ **işitmezdi** ve Dâvûdî bülend âvâzı var idi.

[283b]

Üsküdar'dan tâ bu mahalle gelince (---) konakda cümle baş yukaruya cânib-i şarka gidüp cümle sular hep ol cânibden Tokad ve Osmâncığ'a doğru şarkdan **garba akardı**.

[316b]

Bu kal‘a hânıyla mülâkât olup leb-i deryâda burc-ı Kaytak Hân üzre deryâya nâzır bir sarây-ı âlîyi döşeyüp dâ’imâ **seyr [ü] temâşâ ederdik**

[364a]

Hemân mektûblar veriŋ" deyü dest-i şerîfin bûs etdim. Gûyâ eli kan **kokardı**.

2.4.1.2.1. Anlatım Tabanı Olarak -(I)rdI/-ArdI

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu yapı ile oluşturulmuş ve anlatım tabanı olarak kullanılan ifadeler aşağıda gösterilmiştir.

[8b]

Bu dahi beş yüz yigirmi sene kayser olup gâh Arz-ı Mukaddes'de ve gâh arz-ı Makdon ki Rûmeli'dir, anda **pâdişâh-ı zîşân olurdu.**

[14a]

Ve bu handak içre Yedikulle'den tâ Silivri Bâbı'na gelince deryâ **girirdi**.

[15b]

Bin hâkim yoroz şehir hâricinde **hükm ederdi**. Ve bin hâkim kal'a içre hükm [ü] hükûmât edüp rûz-merre kâr-ı hükûmâtların Kostantîn'e **arz ederlerdi.**

[22a]

Galata'da olan ümmet-i Muhammed ***[22a]*** içre bir gırîv [ü] feryâd-ı Allâh Allâh kopup herkes ahâlî-i mahallesiyle bir yere cem' olup ceng-i azîm edüp küffârı kırup **şehîd olurlardı.**

[25b]

Ve cemî'i papas ve kıssîs [ve] bıtrîkler ol cünd-i cünüblerin cenge terğîb edüp her bir kefereye birer lât-ı melât-ı mühmelât va'desi **ederlerdi**.

[33b]

Ol Fezendon'un bir duhter-i pâkîze-ahteri Makdonya şehirlerinden Sofya şehrinde mütevellide olmağile ismine Ayasofya **derlerdi.**

[34a]

Ve bu kubbe-i âlînin tâ zirve-i a'lâsında yüz kantâr İskenderî altundan bir haç alem edüp âfitâb-ı âlem-tâb edîm-i arza şu'le saldıkda Bursa'da Cebel-i Ruhbân'da ve Âlem dağında ve Istıranca kûhunda olan ruhbânların merdüm-i dîdeleri **hîrelenirdi**.

[63b]

Kahvehâneleri ve meyhâne ve bozahâneleri ve tütünü dahi yasak edüp niçe yüz bin âdemi ol bahâne ile her gün yüzer, ikişer yüzer âdemi **katl ederdi.**

[68b]

Temâşâ eden ibâdullâh ise hamd-i Hudâ edüp yüzlerin yerlere **sürerlerdi.**

[78a]

Hınto koçuya binse bile **binerdi**. Tahtırevâna girse bile girüp ener **binerdi**. Ve hergiz nasîhat edenlere rîş-hand edüp yüzlerine **gülerdi**.

[181b]

Hazret-i Alî şed bağlayup Hasan Kattâl siper düzenlere pîr olup tâ Hazret-i Alî hilâfetine dek Medîne-i Münevvere'de Sahâbe-i güzîne kalkan işleyüp **kâr ederdi.**

[202a]

Hazret'e hilâl hedâyâ getirdiği mastûrdur kim hilâl-i gûnâ-gûn yapmada **sihr-i helâl ederdi**.

2.4.1.3. -yor+(Kişi Ekleri)

Zaman ekleri arasında sonradan ortaya çıkmış ve şimdiki zaman işlevi gören ektir. Zamancı bakış açısıyla değerlendirildiğinde ekin temel işlevi şimdiki zamanı göstermektir. Aydemir şimdiki zamanı bir olayın bitiş sınırına konuşma anı itibariyle ulaşılmadığını ifade eden çok genel ve geniş bir kavram olarak tarif etmektedir (Aydemir 2010: 31). Aydemir çalışmasında ekin görünüş işleviyle birlikte *odaksıl şimdiki zaman işlevi, planlanırlık işlevi, olasılık işlevi* gibi özel kullanımlarından bahsetmektedir (Aydemir 2010: 31-34).

-yor ekinin temel işlevi konuşma anıyla olay anının gerçekleşme süreçlerinin eş zamanlı olmasını bildiren odaksıl şimdiki zaman işlevidir (Johanson 2009). Olay gerçekleşmekte iken konuşur da anlatı dünyasında olaydan bahsetmektedir.

Planlanırlık işlevinde ek konuşma anı itibarıyla olayların plan neticesinde daha sonra gerçekleşeceğini bildirmektedir. Yani konuşma anında olay planlanmış ve olayın gerçekleşmesi daha sonraya bırakılmıştır. *Yarın akşam size geliyorum.* gibi bir

örnekte bu durum daha belirgin hale gelecektir. Johanson ekin bu planlanırlık (*planmäßigkeit*) işlevine çalışmasında değinmektedir (Johanson 1994: 255).

Olasılık işlevi ekin tek başına gerçekleştirdiği bir anlam alanı ifade etmez. Bu durum ekin kiplik işleviyle ilgilidir. *–yor* eki cümlede *muhtemelen, herhalde, tahminen* vb. ifadelerle beraber kullanıldığında bu işlevi ön plana çıkmaktadır.

-yor eki görünüş işlevi olarak değerlendirildiğinde konuşurun belli bir noktadan hareketle fiilin bildirdiği hareketin gözlemlenmesine imkan veren şekillerden biridir. Yani ek olayı oluş anında gösterebilen *intraterminal* bir bakış göstermektedir.

[185b]

Hazret-i Ömer hilâfetinde Acem diyârında Nihâvend seferi'ne serdâr olup vardukda Acem gâlib gelüp Sârî münhedim olmak sadedinde iken Medîne'de de Hazret-i Ömer cum‘a günü hutbe tilâvet ederek kalb gözüyle gördü kim Sârî **münhedim oluyor.**

3/[173b]

Evvelâ huddâmlarım beni susuz **öldürüyorlar**, beni Alî Paşa câmi‘i mihrâbı önünde sâ’ir vüzerâ karındaşlarım cenbinde defn edüp kırk bin altuna başım ucunda bir çeşme-i cân-perver ediŋ.

2.4.1.3.1. Anlatım Tabanı Olarak –yor

-yor eki Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde dönemi gereği çok fazla kullanılmamıştır. Kullanıldığı yerlerden birisinde ek anlatım tabanı olarak görev yapmaktadır.

[13a]

{Kostantîn} emr edüp üç bin aded nâ-resîde merdüm-i şîr ma‘sûmları cem‘ edüp cellâdlar havuz kenârında ol ân boğazlamak sadedinde iken üç bin aded ma‘sûmların üç bin aded babaları ve üç bin aded anaları ki herbiri ciğer-pârelerinden **ayrılıyor.**

2.4.1.4. -mAdA+(Kişi Ekleri)

Fiilin gösterdiği hareketin gerçekleşme esnasında yani başlangıç sınırından sonra bitiş sınırından önce gözlenmesine olanak tanıyan biçimbirimlerden birisi de –mAdA ekidir. Bu anlamda bu ek *intraterminallik* göstermektedir.

Korkmaz ekin işlev bakımından başlanmış ve halen sürmekte olan bir oluş ve kılışı kesin olarak anlatan bir özelliğe sahip olduğunu söylemektedir. *-mA* ve *–mAk* ekine *–DA* bulunma hali ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan bu ekin "sürmekte" oluş, özelliği, yapılarındaki "içinde bulunma" işlevi taşıyan bulunma hali ekinden kaynaklanmaktadır (Korkmaz 2007a: 621).

[52a]

İlâ hâze'l-ân her sene hedâyâları **gelmededir**.

[145b]

Nehrin bendlerin açup dollâblar deverân etdikce içeride çarhlar dönüp kırkar ellişer vukıyye demir desteler darb edüp havân içre bârûdu döğüp cümle huddâmlar ağaçlar ile havân içini **karışdırmadadırlar**.

[208b]

Bu bâlâda tahrîr olunan on aded sâzende-i deblekciyân [ve] tablbâzân [ve] cağanabâzânlar cümle (---) aded neferât bir yere cem' olup sâz [u] sözleriyle bir hengâme ve fasl-ı azîm ederek ubûr ederler kim gûyâ kavm-i cemapur gelüp **geçmededir**.

[330a]

Gördiler kim kal'a feth olup Seydî Ahmed Paşa derûn-ı kal'ada **âlât [u] mühimmât görmede.**

[365a]

Varvar'ın askerin İpşirli **kovmada** ve **kırmada** ve yağma ve alan ve **talân etmede** ve **soymada** ve **katl etmede.**

3/[152b]

Yine bu haremin tâ vasatında cemâ'at-i kesîreye tecdîd-i vuzû' etmek içün bir havz-ı Hanefîsi var, âb-ı hayât fevvârelerinden pertâb edüp **revâne olmadadır**

2.4.1.4.1. Anlatım Tabanı Olarak –mAdA

Ek anlatım tabanı olarak da kullanılmaktadır. Bu durumda ek intraterminallikten ziyade bir olayı aktarma, nakletme işlevi görmektedir. Olay başlangıç sınırıyla bitiş sınırı arasında izlenmemekte, geçmiş bir zamanda gerçekleşmiş bir olay eş zamanlı gerçekleşiyormuş gibi ifade edilmektedir.

[25b]

Ve yine rûz [u] şeb cânib-i erba'adan asker-i İslâm'a **imdâd ile zahâ'ir gelmede** ammâ küffâra bir dâne-i hardal **gelmemede**, zîrâ mukaddem târîh ile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarına kal'alar binâ olunup mesdûd olmuşdu.

[64a]

Kal'a-kûp toplar ile Akkapu ve İmâm-ı A'zam kapusundan rahneler açılup yürüyüş sadedinde iken Şâh Abes Îrân-zemîn askeriyle İslâm askerinin cânib-i erba'asında meks edüp önlerinde Bağdâd içre düşman, ardlarında dahi dîninde pişmân kavm-i dâllin mâbeyninde kalup etrâf [u] eknâfdan zehâyir ayağın kesüp asker-i İslâm içre bir kaht-ı azîm müstevlî olup guzât-ı müslimîn şeb [u] rûz âteş-i Nemrûd içinde kalup **ceng etmede.**

[78a]

Bu harekât-ı gulûdan vezîr ve Cinci Hoca ve sâ'ir musâhibler mücâb olmayup cezîre-i Girid'e serdâr Deli Hüseyin Paşa ile asâkir-i İslâm büryân ü giryân, "Bire imdâd, el-amân" deyü **feryâd etmede.**

[84b]

Anatolu vilâyetlerinde Kara Hasan Paşa ve Sarı Ken'ân Paşa ve Tayyâroğlu Ahmed Paşa ve kırk aded mîrimîrân ve sâ'ir bî-imân bî-hisâb mîrilivâlar bana âsî olup deryâ-misâl asker ile taht-ı kadîmim Bursa üstüne **gelmededirler**.

[210b]

Bir kerre Yıldırım Hân, cümle ulemâya gazab edüp cümlesin bir dama doldurup âteşe yakmak ister, üç gün üç gece niçe bin âdem ricâ eder, ricâları kabûl olmayup ulemâ yakmağa dağlar gibi odun **yığılmada**.

[261b]

Yine bu hâl ile mücâhidîn var kuvveti bâzûya getirüp küffârın mazgal delikleri önüne varanları küffâr kurşum ile helâk edüp sâ‘at-be-sâ‘at asker-i İslâm **şehîd olmada**, gerü tarafdan imdâd dahi **gelmemede.**

3/[85a]

"Bre meded Basra'dan berü nef‘in müşâhede ede ede nûş etdigim ab-ı hayâtlara meğer bu mâ’-i zülâl mahlût olurmuş" deyüp Bedlîs nâm hazînedârına niçe bin kîse mâl-i firâvân verüp "Tez bu mahalde Bedlîs, bana bir kal‘a inşâ et kim azametimle ben muhâsara etsem fethinde âciz olam" deyü fermân edüp Betlîs-i hazînedâr Bitlis kal‘ası binâsına **şürû‘ etmede.**

2.4.2. Terminallik[94] Bildiren Yapılar

Terminallik bildiren ifadelerde görünüş zaman çizgisinde olayı bir bütün olarak göstermektedir. Bu tarz görünüşte olayın başlangıç ya da bitiş sınırları önemli değildir, önemli olan olayın doğrudan yansıtılmasıdır (Johanson 1994: 258). Bu bakış açısında olayın belirttiği kritik sınıra ulaşıldığında gözlem yapılabilir. Diğer bir deyişle olayın tamamen gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

2.4.2.1. -dI+(Kişi Ekleri)

Zamancı bakış açısıyla değerlendirildiğinde ekin temel işlevi konuşma anında tamamlanmış hareketleri ifade etmektir. Bu ek ile kurulmuş bitimli fiillerde konuşan ya olaya ve bitişine tanık olmuştur ya da olayın bittiğine kesin kanaat getirmektedir. Ekin temel işlevi bu olsa da görünüş işleviyle beraber anlatım tabanı olarak kullanılabilme işlevleri de bulunmaktadır. Görünüş işlevi olarak ekin *terminallik* bildiren bir yapıya sahip olduğunu söyleyen Johanson terminallik bildiren görünüşün kanıtsallık içermediğini ve zaman çizgisindeki olayı bütün olarak yansıttığını ifade etmektedir (Johanson 1994: 258).

[7a]

[94] Johanson bazı çalışmalarında bu terim yerine “adterminality” ifadesini kullanmaktadır. bk. (Johanson 2000: 29).

"Ya sultânım bu cemâ‘atin bu câmi‘de cem‘ olmalarının aslı nedir" **dedim**.

[10a]

Puzantin dahi Tuna nehri buzu üzre at ile ubûr ederken buz meksûr olup Puzantin'in ömrü buz gibi şikeste olup vücûdu buz gibi **eridi.**

[47b]

Süleymân Hân'ın şehzâdeliği hâlinde defterdârı ve sonra lalası olup pîr olmağile dördüncü vezîr olup Selânik'de mütekâ‘id iken bir câmi‘ binâ edüp anda **vefât etdi.**

[147a]

Evvelâ Cenâb-ı İzzet, eşref-i mahlûk olan benî âdemi halk edüp civârına lâyık edüp Cennet-i me’vâsına **kodu**.

[274b]

Ba‘dehû pâdişâh, Venedik mel‘ûnu nâmesinin eleminden def‘-i gam içün "Şehzâde-i âzâdelerim lu‘bede-bâzlık etsinler" deyü destûr-ı şâhî olunca mahdûm-ı mükerremlerin her biri birer tâvûs-ı bâğ-ı cihân gibi cilve vü reftâr u güftâr ederek meydân-ı muhabbetde top oynamağa **başladılar.**

[312b]

Niçe kerre dahi bu Şirvân üzre ceng [ü] cidâller olup âhir sene 991 târîhinde Sultân Murâd-ı Sâlis asrında Özdemiroğlu Osmân Paşa serdâr-ı mu‘azzam olup Bâbü'l-ebvâbı ya‘nî Demirkapu'yu feth edüp Şemakı kal‘asın dahi amân ile kabza-i teshîre alup **ta‘mîr [ü] termîm etdi.**

3/[172a]

Andan kalkup yine cânib-i şarka (---) sâ‘atde giderken cümle a‘yân [u] eşrâf-ı İslâmbol ve Sadrıa‘zâm Bıyıklı Çerkes Dervîş Mehemmed Paşa Kethüdâsı Alî Ağa ve niçe bin a‘yân paşaya istikbâle çıkup paşa dahi ol gün *Bismillah* ile taht-ı revândan nüzûl edüp çakal ata **süvâr oldu**.

2.4.2.1.1. Anlatım Tabanı Olarak -dI+(Kişi Ekleri)

Genellikle konuşurun şahit olmadığı olayları şahit olmuş gibi anlattığı bir tabandır. Konuşur konuşma anında olayın olduğu zaman atıf yapar. Böylece atıf

yapılan an (yöneliş noktası) konuşma anına nazaran göreceli bir öncekilik ifade etmektedir. Bu tip kullanımlarda gerçek dünya değil *anlatılan dünya* ön plandadır. Aşağıda yer alan örneklerde de Evliyâ Çelebi şahit olmadığı ama bulunduğu konuşma anı itibariyle göreceli olarak anlatı dünyasında bir öncekilik ifade eden olaylara bu görünüşten bakmaktadır. Evliyâ Çelebi bu ifadelerdeki olaylara şahit olmamış ancak dilin bu özelliği neticesinde şahit olmuş gibi *–dI* biçimbirimi ile bunları aktarabilmiştir.

[9a]

İslâmbol'un Sarâyburnu nâm mahallin âb [u] hevâsından hazz edüp bir kal‘a bünyâd etmeğe **ihtimâm etdi.**

[14a]

Andan Yanko binâ etdüğiyçün {lisân-ı Süryânî'de} *Yankoviçe* **dediler.** Andan İskender binâ etdüğiyçün {lisân-ı İbrî'de} *Aleksandıra* **dediler**. Andan bir zamân {Sırf'da} *Pozanta* **dediler**. Bir zamân {lisân-ı Yahûd'da} *Vejendonya* **dediler.** Andan {Freng'de} *Yağfurya* **dediler**. Tokuzuncu kerrede Kostantîn binâ etdüğiyçün {lisân-ı Yûnân'da *Poznatyam*} ve *Kostantıniyye* **dediler**.

[27a]

Ammâ Yedikullekapusu'na yeni imdâda gelen Karamanoğlu Yedikulle'den **sarıldı.**

[29b]

Âhirü'l-emr ellinci gün kim oldu, ol ân kal‘a içinden bir feza‘ u çeza‘ zâhir olup **kıyâmet kopdu.**

[149b]

Ve yine taş lisâna gelüp, "Yâ Mûsâ, özrün kabûl ederim. Beni bir deliğimden bir ip ile boğazına sekel eyle, tâ ki bir gün ola sana lâzım olam" dedikde Mûsâ Nebî ol taşı alup boynuna **asdı**.

[236a]

Hicretin (---) sekiz yüz ellisinde [beşinde] Edirne'de vefât edüp na‘ş-ı şerîfin Bursa'ya getirüp Câmi‘i kurbunda türbe-i pür-envârında **defn etdiler.**

3/[122b]

Bu târîh Nasûh Paşazâde'nindir. Ammâ Rahîmâ Çelebi'ye ihsân edüp Rahîmâ sâhibü'l-hayrâtdan yüz sikke-i hasene alup bu hakîre de Arabî târîhimiz içün yüz aded bundukânî filori-i ahmeri **ihsân etdi.**

3/[150b]

Kral **eyitdi**: "Bu üç su pek taşdı ve cümle âdemlerimiz şaşdı, mâlik-i emlâkimiz ve cümle kiliselerimiz türâb oldu. Bu hâl-i pür-melâl neye müncer olur?" **dedi.**

2.4.2.2. -dI+dI+(Kişi Ekleri)

Görülen geçmiş zamanın hikâyesi biçimindeki bu ekin zaman işlevinin yanı sıra bir de görünüş işlevi bulunmaktadır. Terminallik ifade eden bu ek belirleme noktasında kritik sınır aşılmış olan olaylar bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu durumda olayın zaman çizgisi üzerindeki yeri değil, olayın "kendisi" önemlidir.

Birleşik yapılı bu ek Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde çok sık kullanılmamaktadır. Bu nedenle verilen örnekler de sınırlı sayıdadır. Evliyâ Çelebi'nin bu eki anlatım tabanı olarak kullanmaması da bir diğer husustur.

[71a]

Ben dahi, "Yok sevmem" **dediydim**, "Niçün sevmezsin?" dedi.

3/[104a]

"Ağalar! Vallahi ben mührü pâdişâhıma üç kerre verdim, **almadılardı.**

3/[183b]

Üç gice mukaddem ben Sultân Murâd'ı vâkı'amda görüp, 'Al bu ekmeği ye Ahmed' **dedi idi.**

2.4.3. Postterminallik[95] Bildiren Yapılar

Bir olayın kritik sınır aşıldıktan sonra gözlemlenmesine olanak tanıyan bakış açısıdır. Johanson bu bakışı postterminallik terimiyle karşılamaktadır (Johanson 1994: 249). Postterminal görünüşte kritik sınır ön sınırı vurgulayan fiillerde başlangıçta, son sınırı vurgulayanlarda ise sondadır. Bu görünüş açısı konuşma anında bir öncekilik arz etmektedir, konuşma anı itibarıyla olayın kritik sınırı aşılmış durumdadır (Johanson 1994: 251). Bu perspektifte fiilin bildirdiği olay gerçekleşmiş ve bu gerçekleşme etkisi aslında konuşma anında da devam etmektedir. Bu anlamda genellikle Türkçede öğrenilen geçmiş zaman ekleri bu görünüşü yansıtmaktadır.

2.4.3.1. -mIş+(Kişi Ekleri)

Zamancı bakış açısıyla değerlendirildiğinde fiilin bildirdiği hareketin, oluşun ya da kılışın konuşulan zamandan önce gerçekleştiğini, ancak konuşanın bu gerçekleşmeye şahit olmadığını, başkasından duyup öğrendiğini ya da sonradan fark ettiğini gösteren bir zaman ekidir.

Korkmaz görülen geçmiş zaman ile öğrenilen geçmiş zaman arasındaki en önemli fark gerçekleşen olayı görüp-görmeme, bilip-bilmeme ve duyuma dayanma noktasında toplandığını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 600).

Aydemir *–mIş* ekinin konuşulan olay ile anlatılan olay arasında bir ayrım yapılması gerektiğini, konuşulan olayın dil dışı gerçek olayı, anlatılan olayın ise gerçeğin dildeki karşılığı olan olayı sembolize ettiğini söylemektedir (Aydemir 2010: 40). Aydemir *–mIş* ekinin zaman işlevinden başka diğer işlevlerinden de bahsetmektedir. Bunlar *kanıtsallık, dolaylılık, dolaylılık-dışı* ve *anlatım tabanı* işlevleri olarak görülmektedir.

-mIş eki diğer işlevleriyle birlikte görünüş işlevi olarak değerlendirildiğinde bir olayın kritik sınırının aşılmasından sonraki safhada gözlemlenmesine olanak tanıyan *postterminal* bakış açısı yansıtmaktadır. Aydemir gözlemlenen olayda kritik

[95] Türkçede bu terim Karakoç tarafından *art-sınırlılık* (Karakoç 2002: 211), Uğurlu tarafından *sınır ötesi bakış* (Uğurlu 2003: 129) gibi terimlerle karşılanmaktadır.

sınır aşılmış olduğundan gerçekleşmiş olarak algılanabileceğini söylemektedir (Aydemir 2010: 43).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde olayın kritik sınır aşılmasından sonra gözlemlenmesine olanak tanıyan *postterminal* yapılara bazı örnekler şunlardır:

[28a]

on pâre kadırgayı mâl-ı Kârûn'a müstağrak edüp gönderdikde Akdeniz boğazına gelüp gördüler kim Türk cânibinden kal'alar **binâ olunmuş.**

[40a]

Temâşâgâh-ı ünâsdır kim Musavvirü'l-Hallâk eyle **tahrîr etmiş.**

[47a]

Zıh zıh râdde-i cedvâl gibi **çekilmiş**, kurşum örtüp bu dahi icrâ-yı ma'rifet **etmiş**.

[77a]

(…) küffârdan bir sît [ü] sadâ olmayup cümle Kazak-ı âk'ın karârları firâra mübeddel olup kal'anın esâsın hâli üzre bırağup dâr-ı nîrâna **gitmişler.**

[133a]

Müftî Yahyâ Efendi görse kim bî-nukat bir lugaz: "Bire geliŋ ihvân, pâdişâhımız bir lugaz **göndermiş** cevâbına muntazırlardır" deyü cemî'i zû-fünûn müşkil-küşâ âdemler cem' olup feth etmede âciz ü fürûmânde kalırlar.

[171a]

Zîrâ atalar "Cân boğazdan girir" **demişler**, Türkmânîce kelâmdır.

[227a]

Hukemâ-yı kudemâ yetmiş hâssasın yazmışlar. Ammâ çok nûş edenin dişlerin **dökmüşler**, **demişler** ve sahîh **yazmışlar**.

2.4.3.1.1. –mIş ve Dolaylılık

-mIş eki zaman işlevlerinden başka bir diğer işlevi de dolaylılık (*indrektivität*) bildirmesidir (Johanson 1994: 256). Fiilin bildirdiği olayın dolaylı yoldan elde edilmesi bu durumun temelini oluşturur (Johanson 2000: 61). Aydemir ise belirleme

noktası çoktan aşılmış bir olayı dolaylı bir yoldan aktaran ifadeler olarak açıklamaktadır (Aydemir 2010: 41). Olayın başkasından duyularak aktarılması en tipik örneğidir.

[37b]

"Bire hay meded hâlim nice olur" deyü âlem-i hayrete düşüp hicâbından cümle vücûdu fıska fıska şişüp iki üç kerre ayağ üzre kalkup cânib-i erbaʻaya nigerân edüp ***[37b]*** görse kim bir âdem deryâsı içre **gark olmuş** bir tarafa bir kadem atmağa mümkün değil, zîrâ tekâzâ ol mertebede kim bir kadem atsa kazıyye maʻlûm.

[42b]

"Koca Miʻmâr Sinân yed-i tûlâsını **ayân etmiş**" deyü engüşt ber-dehen edüp hayrân olurlar.

[133a]

Hâlâ ol kuyuyu Sultân Murâd-ı Râbiʻ doldurmak içün Müftî Yahyâ Efendi'ye bî-nukat, "Şu rasadı yıkalım mı?" deyü su'âl buyurup tezkire **yazmışlar.**

--

"Şu rasadı yıkalım mı?" **demiş** "Lugaz mıdır bilmem {nedir}?" deyince hemân Yahyâ Efendi, "Bire Allâh râzı ola bevvâb. Biz 'Yıkalım mı' lafzın bî-nukat olmağile 'Yakalım mı, bakalım mı, takalım mı, sakalım mı' deyüp dur[ur]uz. *(aynı zamanda anlatım tabanı)*

3/[113b]

Ol kralın ismiyle müsemmâ Nigepoli'den galat Nigebolı derler. ***[113b]*** Rûy-ı dîvârlarında çok Urûm hattıyla târîhleri var. Gâyet kalʻa-i kadîm imiş. Baʻdehû sene (---) târîhinde Yıldırım Hân feth edüp Nîkbolı **demiş**. Yaʻnî eyisi çok dimek ola.

2.4.3.1.2. –mIş ve Dolaylılık-Dışılık

-mIş ekinin zaman işlevinin dışında *dikkat çekme, alçakgönüllülük, üstünlük taslama* gibi nedenlerle ifadeye üslûp özelliği kattığı kullanımlarından birisi de dolaylılık-dışı kullanımıdır. Bacanlı bu tür kullanımların anlam ve zaman yönünden bitmişliğe ve onun farklı türlerine tekabül ettiğini söylemektedir (Bacanlı 2008a: 11). Johanson dolaylılık kısıtlamasının *dikkat çekme* (caution), *alçakgönüllülük*

(modesty), *özetleyici bakış açısı* (summarising) ihtiyacı gibi nedenlerle güdülenmiş olabileceğini söylemektedir (Johanson 2003: 284). Bu tarz kullanımlarda genellikle –*mIş* ekiyle birlikte birinci teklik kişi kullanılmaktadır. Bu kullanımlarda işitmeye dayanan bir oluş ve kılış değil, gerçekleştiği kesin olarak bilinen durumlar dile getirilmektedir.

[7b]

"Şefâ‘at yâ Resûlallâh" diyecek mahalde hemân "Seyâhat yâ Resûlallâh" **demişim**.

[59a]

Hamd-i Hudâ kim böyle bir azîmü'ş-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb asrında vücûda **gelmişiz**.

[63b]

Andan var kuvveti bâzûya getirüp on günden cülûs in‘âmiyçün üç bin kırk kîseyi hâzır edüp cümle ocağa haber oldukda cümle ahâlî-i ocak, "Biz in‘âmı almamağa **yemîn etmişiz**, bizden pâdişâha helâl olsun" deyü haber gönderdiler.

[79b]

Hâk-i İslâmbol'da Tophâne şehrinde vücûda gelüp üç yaşına bâliğ iken Abaza diyârında (---) nâm aşîretde süd vâlidesinde perveriş bulup on beşine bâliğ iken bu hakîrin vâlidesiyle Sultân Ahmed'e hedâyâ getirüp Melek'i harem-i hâssa alup vâlidemizi pederimize ihsân edüp bu hakîr andan **mütevellid olmuşuz.**

[80b]

"Hayır pâdişâhım ey eyâletdir. Ben bir kerre Van eyâletine mutasarrıf **olmuşum**. Yigirmi yedi sancağı vardır. Senevî yüz bin guruş hâsıl olur"

[107b]

Bu hakîr on bir sene Karaman'daki dârü'l-kurrâsında *İbn Kesîr* ve *Seb‘a* ve *Şâtıbiyye*'yi **tekmîl etmişiz**.

[151a]

Ve bu kavmin cümle yüz kırk yedi lisân üzre kelimâtlarını fesâhat u belâğat üzre elli bir sene seyâhatimizde tahrîre getirüp **zabt etmişiz**.

[319a]

İçinde olanlar dârü'l-bevârlarına gitdiler. Ammâ hakîr kal‘a-i Zekim'i görmedim, ammâ Kâht kal‘ası sahrâsından güzer ederken kal‘a-i Kerîm'i **görmüşüm**, lâkin ana dahi **girmemişim**.

2.4.3.1.3. –mIş ve Kanıtsallık

Kanıtsallık bilginin hangi kaynaktan edinildiğini bildiren bir kavram olarak görülmektedir. Bacanlı *kanıtsallığın* (evidentiality) önermede bilginin kaynağını belirten dil bilgisi işaretleyicilerini içerdiğini söylemektedir (Bacanlı 2008a: 2). Kanıtsallık içeren ifadelerde fiilin bildirdiği olay ya da hareket bir kanıta dayanmaktadır. Bu kanıt konuşurun kendi gözlemleri olabilir. Bu tarz kullanımlarda *–mIş* eki farklı bir işlev yüklenerek konuşurun gözlemlerini kanıtlayan dil bilgisi öğesi olarak kullanılır.

Aydemir bu konuda "*-mIş eki belirleme noktası çoktan aşılmış olan bir olayı belli bir kanıta dayandırarak aktarır.*" demektedir (Aydemir 2010: 41).

[72a]

Hakîr eyitdim : "Hünkâr'ım pâk olup **nûr olmuşsuz**. Bu gün artık yağlanup güleş etmen, zîrâ içeri {haremde} salavâtsız güleşüp tamarınız kırılup kuvvetiniz kalmamışdır. Hattât gibi Melek gibi hasmın vardır" dedim.

[98a]

Şehdî ba‘zılar Şehîdî **yazmışlar**.

[102b]

Anı görseler Sarı Rüstem Paşa'nın çehresi ve Çârkâb Alî musâhibin çehreleri simsiyâh **olmuş**.

[153a]

Ammâ bu hakîr sene 1076 târîhinde Kırım diyârında Mehemmed Geray Hân hizmetinde bulunup cümle Kırım hânlarının kabri Eski Yurd nâm mahalde olmağile Mehemmed Geray Hân kendülere bir dâr-ı âhiret binâ etmeğe mübâşeret edüp esâsın hafrın kazarken bir çâr-kûşe bir beyâz mermer zâhir olup üzerinde Çağatay hat ile böyle **tahrîr olunmuş**

[190a]

Esnâf-ı zıhgîrciyân: Dükkân 50, neferât 105, pîrleri Ebû Tâhir Şaggâl ibn Sa‘d-ı Vakkâs'dır, Selmân-ı Pâk belin bağlayup fütüvvetnâme-i kübrâda "Bağdâd Hillesi'nde arslan paralamışdır, kabri nâ-ma‘lûmdur" deyü **yazmış.**

3/[130b]

Gördüler kim burnumdan kan **boşanmış**.

2.4.3.1.4. Anlatım Tabanı Olarak –mIş

Gerçek dünyada meydana gelmiş durumları aktarmak için *–mIş* eki anlatım tabanı işleviyle de kullanılabilir. Johanson *–mIş*'ın *geleneksel halk anlatım biçimi* olarak bu kullanımıyla üslûp değeri elde ettiğini söylemektedir (Johanson 1971: 79). Bu kullanımda konuşma anından önce gerçekleşmiş olaylar *anlatı dünyasında* yer almaktadır.

[10b]

bi'l-cümle memâlik-i mahrûse kılâ‘lara hükmü câri olup bi't-tamâm mülûk-i âfâk fermânına râm oldukdan sonra şehr-i Makdon'a gelüp gördü kim dedesi Yanko'nun binâ etdüği o şehr-i kadîm **harâb [ü] yebâb olmuş.**

[13b]

"Ya Kostantîn sana bu ma‘sûmları katl eyle diyen Mecûsî hukemâları katl eyle" deyüp Hazret-i Îsâ elindeki asâsıyla Kostantîn'e bir asâ urunca derhâl Kostantîn hâbdan bîdâr olup görse kim cümle vücûdunda cemî‘i illetden bir ilel **kalmayup tendürüst olup dürr-i beyz-âsâ olmuş.**

[86b]

Sene (---) leyle-i Mi‘râcında nehr-i Özi kenârında memleket-i İslâm'dan Doğan Geçidi nâm bir cedîd kal‘a **binâ olunmuş.**

[133a]

"Şu rasadı yıkalım mı?" **demiş** "Lugaz mıdır bilmem {nedir}?" deyince hemân Yahyâ Efendi, "Bire Allâh râzı ola bevvâb. Biz ‘Yıkalım mı’ lafzın bî-nukat olmağile 'Yakalım mı, bakalım mı, takalım mı, sakalım mı' deyüp dur[ur]uz. *(aynı zamanda dolaylılık bildiriyor)*

3/[31a]

Beri tarafda âdem deryâsı ceng [u] cidâl ve harb [u] kıtâle âmâde olup cân bâzârına **düşmüşler**, bunlar bir yire **üşmüşler**.

2.4.3.2. -mIşdI+(Kişi Ekleri)

Zamancı bakış açısına göre öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi olan bu birleşik ekin bildirdiği hareket konuşma anından önce gerçekleşmesi çoktan tamamlanmış hareketleri ifade etmektedir.

Johanson *–mIşdI* yapısında belirleme noktasının konuşma noktasından önce olduğunu ve belirleme noktasının yöneliş noktası itibarıyla aşılmış olduğunu belirtmektedir (Johanson 1994: 262).

Zaman işlevinin yanı sıra *–mIşdI* ekinin görünüş işlevi de bulunmaktadır. Postterminal bir bakış açısı yansıtan biçimbirim olayın kritik sınır aşıldıktan sonraki bir safhada gözlemlenmesine olanak tanımaktadır. Aydemir, kritik sınırı aşılmış olan olayın daha sonraki durgun safhada olayın bitimine delil teşkil edebilecek birtakım izler geriye bırakmış olarak gözlemlendiğini söylemektedir. Aydemir, "*Eve geldiğimde siz uyumuştunuz.*" cümlesinde olayın kritik sınırı olarak (uyu- "uykuya dal-") olarak göstermektedir. Olay bu kritik sınır aşıldıktan sonra gerçekleşmektedir (Aydemir 2010: 55-56).

[38b]

Fakîr Gülâbî Ağa mukaddemâ Ayasofya çârsûsunda refîki olan sipâhdan tebdîl yeniçeri ile bozahâneye **girmişlerdi**.

[68b]

Hakîr ol asırda merhûm u mağfûrun-leh üstâdımız Evliyâ Efendi'den hıfzı tekmîl edüp sekiz sâ'atde kerrâtile hatm-i şerîf edüp Seb'a kırâ'atin dahi me'hazları ve *Şâtıbî* kitâbıyla tekmîl edüp Aşere kırâ'atine **şürû' etmişdik.**

[156b]

Zîrâ Hazret-i Resûl, bu Ebû Ubeyd Cüzrecî'yi Ensârîlere re'îs **etmişdi.**

[348a]

Lâkin sultânımın havfinden bir hatt-ı şerîf ve emr-i şerîfleri der-i devletde kurşum zarf içine koyup matra içre hıfz edüp üstüne su koyup eğer kaşında

asmışdık. Anınçün bulamadınız ve bizleri dörd gün haps edüp ileri, Murtazâ Paşa'yı âgâh etmekiçün ulak **göndermişdiniz.**

3/[146a]

Ammâ riyâzât-ı mücâhede ile ol mertebeye **varmışdı** kim kırk günde bir badem ve bir zeytin ve bir kâse süd içerdi.

2.4.3.2.1. Anlatım Tabanı Olarak –mIşdI

[9b]

İskender-i Kübrâ'dır kim Makdonya'yı taht edinüp **bâğ-ı İrem etmişdi**.

[13a]

Böyle zâlim ü cebbâr olup nâ-hak kan dökdüğiyçün bedeninin ve dişlerinin etleri dökülüp mürd olduğu sene bu Kostantîn anın havfından Roma şehrine **firâr etmişdi.**

[16b]

Yine Altımermer'de bir amûd-ı bâlâ üzre Hekîm Bokrât bir leylek murgu **tasvîri eylemişdi.**

[39b]

Malta küffârı Mısır İskenderiyyesi'nden hurûc edüp İşpanya keferesi destinde Kudüs-i Şerîf **kalmışdı**.

2.4.3.3. -mIşdIr

Bu biçimbirimin Türkçede görünüşsel açıdan iki görevi vardır. Bunlardan birisi gerçekte var olan bir bilgiyi aktarmak üzere *bildirme,* bir diğeri ise gerçekte var olduğundan ya da gerçekleştiğinden emin olunamayan ancak tahmin edilen ifadelerde *tahmin*dir.

Bildirme işlevi gerçekte şahit olunan ya da üçüncü bir şahıstan/kaynaktan elde bilgilerin bir başkasına aktarılmasıyla gerçekleşir. Gazete haberleri bu konuda tipik örnek teşkil edebilir.

Son iki hafta içinde yapılan operasyonlarda toplam 272 kilo uyuşturucu madde ele geçirilmiştir.
(http://www.iem.gov.tr/iem/index.php?menu_id=20&kat_id=2&detay_id=106&sayfa_no=1 16.02.2014) şeklindeki bir cümle bu tip kullanımlara örnek gösterilebilir.

Bununla beraber –mIşdIr yapısı gerçekte var olup olmadığı ya da gerçekleşip gerçekleşmediği tam olarak bilinemeyen konularda tahmin bildiren bir kiplik işaretleyicisi olarak görev yapmaktadır.

O bu saatte eve çoktan gitmiştir. biçimindeki bir cümle tahmin işlevine örnek olarak verilebilir.

Aydemir de bu durumu şöyle anlatır: "*-mXş eki ile –DXr ekfiilinin birleşmesiyle oluşan ve hiçbir şekilde dolaylılık/kanıtsallık bildirmeyen –mXştXr yüklemleştiricisinin Türkçede temel iki işlevi vardır: a) Resmi yazılarda ve gazetelerde bildirme işlevli bir geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kullanılır ve bu kullanım aynı zamanda bir yazı stilidir de. b) Konuşma dilinde ise "tahmin/olasılık" anlamı ağır basan geçmiş zaman bildirmektedir."* (Aydemir 2010: 45) Bu yapının bildirme işlevi kimi durumlarda anlatım tabanı olarak kullanılabilir.

İmparatorluk bu dönemde tüm kuzey Afrika'ya yayılmış, Doğu Avrupa'nın önemli kısmını kontrol altına alarak, Viyana kapılarına dayanmıştır. Doğuda ise yeniden ortaya çıkan Safevi Devleti ile savaşmıştır.

(http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu_y%C3%BCkselme_d%C3%B6nemi 16.02.2014)

a. Bildirme İşlevli

[8b]

Ve bu Melik Rac'îm ibn Hazret-i Süleymân be-kavl-i Muhammed ibn İshâk vilâdet-i Fahr-i âleme gelince 1600 sene **olmuşdur**.

[35a]

Ba'de'l-feth, Ebü'l-feth bu kubbe Hazret-i Risâletin ağzı yarıyla kâ'im oldu deyü tâ kubbe-i âlînin ortasına bir zencîr ile teberrüken bir altun top **asmışdır**

[46b]

Binâ emîni muhâsebesiyle merkûm hayrâtlarla sekiz kerre yüz bin ve toksan altı bin üç yüz seksen üç filori hazîneden **çıkmışdır**.

[89b]

Yenibâğçe kurbünde Hurrem Hâtûn câmi‘i: Mi‘mâr Sinân **yapmıştır.**

[99a]

Bunlar dahi Akşemseddîn hulefâsıdır. Şehr-i Sivas'da **vücûda gelmişdir.**

[133a]

Âl-i Osmân'dan (---) (---) asrında Alî Kuşcu nâm bir sâhib-nücûm-ı hümâm ilm-i zîcde rasad çıkarmak içün bir kuyu **kazmışdır** kim umku yüz beş kulaçdır.

[156a]

Esnâf-ı yazıcıyân: Dükkân 400, neferât 500, bu tâ’ife ordu-yı bâzâ[r]da ve sadrıa‘zam kapusunda arzuhâl ve mekâtibler tahrîr ederler, elzem-i levâzımından kavmdir. Pîrleri Kâsım bin Abdullâh-ı Kûfî'dir. Selmân-ı Pâris belin **bağlamışdır**.

b. Tahmin İşlevli

[19a]

Eğer cemî‘i âsâr-ı binâları ve imâretlerin birer birer takrîr ü tahrîr etsek bir mücelled kitâb olur. Ammâ mahalli ve münâsebeti geldükde Âl-i Osmân devletinde amâristânını beyân ederiz. Ammâ Kostantîn asrındaki âbâdânlığı sâ’ir kayâsıra ve batâliseler zamânında **ma‘mûr olmamışdır.**

[21a]

Bu gazâ-yı ekber bir târîhde **olmamışdır.**

[31b]

Üstâd-ı Ferhâd-pîşe eyle bir Sarây-ı cedîd inşâ etmişdir kim devr-i Âdem'den beri ilm-i mi‘mârîde mühendisân-ı âlem eyle bir sarây-ı ferah-fezâ inşâ **etmemişdir.**

[260b]

Bakıyyetü's-süyûf olan guzât-ı müslimîn, beyne'l-akrân gerüye dönmeğe *nâmûs-ı Muhammedîdir* deyü kal‘anın burc [u] bârûları üzre kefere ile küşte-girâne yaka yaka, alt üste ve üst alta olup üç gün üç gice bu minvâl üzre bir ceng-i perhâş

savaş olmuşdur kim vech-i semâda şems u kamer bu devrânda deverân ideli çeşm-i felek bu savaşı **görmemişdir**.

2.5. KILINIŞ

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında kendisine çok fazla yer bulamayan kılınış konusu son zamanlarda yapılan çalışmalarda yavaş yavaş yerini almaya başlamaktadır. Günümüzde kılınış konusuyla ilgili yapılan çalışmalara öncülük etmesi bakımından L. Johanson'un konu üzerine yaptığı araştırmalar önem arz etmektedir.[96] Son yıllarda *M. Uğurlu*[97], *Y. Aksan*[98], *M. Aksan*[99], *E. Bacanlı*[100], *E. Hirik*[101] ve *A. Karadoğan*[102] konuya değişik açılardan yaklaşarak araştırmalar yapmışlardır.

Bunlarla birlikte araştırmacıların kılınış ile ilgili farklı tanımları bulunmaktadır. Dilâçar, kılınışı tanımlarken *görünüş* konusuyla kıyaslayarak şu açıklamayı yapmaktadır: "*Fiil ulamları olarak kılınış ile görünüş arasındaki ayırt, nesnel (afakî, objectif)-öznel (enfüsî, subjectif) ayırtına dayanır. Yani kılınış'ı fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı bir süreç türü (başlama, süre, bitirme, yineleme, vb. gibi) olarak kendi içinde bulundurur, konuşan-işitenle bir öznel ilgisi yoktur, nesneldir."* (Dilâçar 1974: 161).

Korkmaz'a göre kılınış, fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantı açısından gösterdikleri özelliktir. Korkmaz, fiil kök ve gövdelerindeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıkları kılınış olarak tanımlamaktadır. Korkmaz, aç-, bas-, başla-, dokun- gibi fiillerin *başlangıç*; ağla-, ara-, bekle-, dolaş-, gez-, gözle-, yürü- gibi fiillerin *süreklilik*; başar-, bayıl-, bul-, durul-, eriş-, kavra-, öde- gibi fiillerin *bitiş*, *sonuç gösterme*; atıştır-, damla-, şaşala-

[96] bk. (Johanson 1971), (Johanson 1994), (Johanson 2007)
[97] bk. (Uğurlu 2003)
[98] bk. (Aksan 2003a), (Aksan 2003b)
[99] bk. (Aksan 2005)
[100] bk. (Bacanlı 2007), (Bacanlı 2008a), (Bacanlı 2008b), (Bacanlı 2014)
[101] bk. (E. Hirik 2013a)
[102] bk. (Karadoğan 2008a), (Karadoğan 2008b), (Karadoğan 2008c), (Karadoğan 2009)

gibi fiillerin *aralıklı oluş;* boylan-, çiçeklen-, ekşi- gibi fiillerin ise *kendi kendine oluşu* gösterdiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007b: 146).

Atabay vd. ise kılınışın fiillerin anlattıkları işin zaman açısından ne türde olduklarını anlatan bir kategori olduğunu söylemektedir (Atabay vd. 2003: 179).

Uğurlu ise her eylemin kendiliğinden bir kılınışa; yani cereyan tarzına sahip olduğunu belirtmekte ve fiil tabanının bu özelliğinin o dile hakim olanlar tarafından ortaklaşa bilindiğini, kişiden kişiye değişmediğini söylemektedir (Uğurlu 2003: 127).

Kılınış konusunu Türkiye Türkçesinde inceleyen Karadoğan ise, *"Fiilde anlatılan olayın gerçekleşme sürecinde belli nokta ya da noktalar önemlidir. Bu önemli noktalar fiilden fiile değişerek sınır veya sürek olabilir. Kılınış, fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibariyle zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır. Daha kısa söyleyişle kılınış, bir fiilin iç zamanıdır"* biçiminde açıklamaktadır (Karadoğan 2009: 6-7).

Kılınış fiildeki iç hareket ya da fiil kök ve gövde halindeyken dil dışı dünyada hareketin, oluşun yahut kılışın gerçekleşme tarzı ve biçimidir (E. Hirik 2013a: 235).

Asıl konusu görünüş (aspect) olan çalışmasında Johanson, kılınış konusuna da değinmiş ve bu çalışmasında Türkçede fiillerin kılınış türlerini üçe ayırmıştır.

a) *Ön sınırı vurgulayanlar* (Initialtransformative)
b) *Son sınırı vurgulayanlar* (Finaltransformative)
c) *Sınır vurgulamayanlar* (Nontransformative) (Johanson 1971).

Bu çalışmada da Johanson'un bu kılınış tasnifi temel alınarak Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan fiiller kılınış türlerine göre tanıklanmıştır. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde karşılaşılan fiillerin bazılarının kılınış özellikleri aşağıda gösterilmiştir. Kılınış özellikleri gösterilen bu örneklerin bazıları yüklem konumunda bitimli fiillerden, bazıları da yüklemleştirici olmadığı halde bir hareketi tasvir eden kelimelerden (*sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil*) meydana gelmektedir. Sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiilli yapılar cümlede isim gibi işlem görseler de fiil özelliklerini tam olarak yitirmedikleri için kendi iç zamanlarına, yani kılınışlarına sahiptir. Aşağıda yer alan fiillerin bazıları birinci anlamlarının dışında kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılan fiillerin hangi anlamda kullanıldıkları yanına yazılmıştır.

2.5.1. Bitimli Fiillerde Kılınış

Fiilin kök veya gövdesinde görünüş, zaman, kip, kişi eki alarak kök veya gövdenin bildirdiği hareket, oluş, kılışın tasarlandığını, tasarlanacağını ya da yapıldığını, yapılacağını, yapılmakta olduğunu gösteren, cümlede yüklem olarak görev yapan fiiller bitimli fiillerdir. Bitimli fiillerin en önemli özelliği fiilin bildirdiği hareketin, oluşun ya da kılışın zaman çizgisi üzerinde yer alabilmesi ya da işin biçiminin belli olmasıdır. Bununla birlikte bitimli fiiller yüklemleştirici ekleri alırlar.

Çalışmanın bu kısmında bitimli fiillerin (şekil ve zaman eki almış fiiller) kılınış özellikleri Johanson (1971) tasnifine göre değerlendirilmiştir.

2.5.1.1. Son Sınırı Vurgulayan Fiiller [+SS]

Fiillerin bildirdiği olayların gerçekleşmiş olması için aşmaları gereken bir kritik nokta bulunmaktadır. Son sınırı vurgulayan fiillerde ise olayın gerçekleşmiş sayılması için son sınırın yani kritik noktanın aşılmış olması gerekir. [+SS]'de son sınıra ulaşılmadığı durumlarda fiilin bildirdiği hareketin gerçekleşmiş sayılması mümkün değildir. Karadoğan çalışmasında *unut-* gibi birkaç fiil dışında [+SS]'lerin dinamik olayları karşıladığını söylemektedir (Karadoğan 2009: 10). Johanson [+SS]'leri *anlık* ve *anlık olmayan* olarak iki başlık altında incelemiştir (Johanson 2000).

Karadoğan bir olayın [+SS] ile karşılanabilmesi için dil dışı dünyadaki gerçekleşme biçiminin sonlu olması gerektiğini söylemektedir (Karadoğan 2009: 12). Johanson çalışmasında Türkçe fiillerin kılınış türlerini belirlemek için iki ifade geliştirmiştir.

[x-di mi? evet x-di ve hâlâ x-iyor]

[Saat 1'de x-di ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu].

Johanson'un geliştirdiği bu ifadelerde x yerine [+SS] kullanılamamaktadır (Johanson 1971: 198).

al-

[264a]

Ve bu kal‘a inşâ olunurken yedi kerre Tatar askeri Moskov diyârına sefer edüp on beşer yigirmişer bin esîr ile ordu-yı İslâm'a gelüp cümle asker-i İslâm onar guruşa esîr **alırlardı**.

at-

[30a]

Hemân Ebü'l-feth Gâzî dal-tîrkeş olup alâmetim olsun içün bir hadeng-i çâr-cenâh Ayasofya kubbesinin tâ ortasına **atdı**.

barış-

[205b]

Kavm-i ammâlîn ya‘nî fukarâ-yı ırgadân ellerinde kazma ve omuzlarında kürekleri ve küfe ve zenbîller ile "İşleyelim çalışalım, hakkımıza **barışalım**, sonra işe karışalım" deyü silâhları kürek ve kazma ile ubûr eder bir alay ecnâs-ı mahlûkât fukarâlardır.

bırak-

[76b]

Ol gün ol gulûda mülakkab-ı kabîh Oğlan Püzevengi nâm (---) ve Hünkâr musâhibi Hâce Cinci nâm ***[76b]*** (---) Atmeydânı'nd[a] cümle ulemâ ve sulehâların izniyle pâre pâre eyleyüp leşlerin Ahmed Paşa lâşesi yanına **bırakdılar**.

bul-

[8a]

Kur’ân-ı azîmde fethi târîhin [103] بلدة طيبة **bulmuşlar.**

[103] Kur’ân, Sebe 15: “İşte hoş bir şehir.” Ebcede göre: 857

er- “kutsal bir aşamaya ulaşmak.”

3/[78b]

Ermenîleridir. Anların zu‘munca Keyümerz savma‘asında secde ederken dâ’imâ secdede birer sâ‘at-i nücûmî feza‘ u ceza‘ı Rabbü'l-izzet'e **ererdi**.

göm-

[19a]

Kostantîn İşpanya'da Rim Papa iken yüz sene mu‘ammer kıral olup İslâmbol'a istîlâ etdükden sonra zuhûr-ı tantana-i Kostantîn otuz seneye müntehî olup ba‘dehu taht [u] raht [u] bahtı vücûd-ı bî-bahtından tehî olup (---) mahalde gûristânına **gömdüler**.

kalk-

[7a]

Ba‘dehu sen *Ve salli alâ cemî‘i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn* deyüp **kalk**.

kes-

[40b]

"Oturma beğim, hasmınla mürâfa‘a-yı şer‘ olup ayak berâber durun" dedikde mi‘mârbaşı da‘vâya âğâze edüp eydir: "Sultânım, ben bir üstâd-ı kâmil mi‘mâr [u] mühendis-i âmil idim. Bu âdem, ‘Benim câmi‘im niçün alçak edüp iki direğim **kesdiŋ’** deyü benim iki ellerim kesüp beni kâr [ü] kesbimden ve kifâf-ı nefsimden alıkoyup ehl [ü] iyâlim beslemeğe iktidârım kalmadı.

kır-

[13a]

Kostantîn-i Kübrâ kıral olup âyîn-i Îsâ üzre hayâtda olan havâriyyûnların meşveretleriyle Nûşırevân-ı Kisrâ gibi bir âdil kıral olup ibtidâ dîn-i Îsâ üzre nasrânî ya‘nî yardımcı bu olup cümle putları **kırmışdır** ve cümle heyâkilleri yıkmışdır ve yerlerine âyîn-i Îsâ olacak kenîseler yapmışdır.

öl-

[19a]

Hattâ meşhûrdur, vech-i arzda bin âdem **ölür** ve bin bir âdem doğup bir âdemden tenâsül bulur derler.

ört-

[37b]

Hemân Gülâbî Ağa yemîn edince ol sipâh havrânî cübbesinin sağ yenin Gülâbî Ağa'nın başına **örter.**

sön-

[17a]

Eğrikapu kurbünde Tekrur Sarâyı'nda Mahayilaki nâm bir hekîm bir mîl-i seng-i siyâh üzre tuçdan bir ifrît sûreti ihdâs eyleyüp yılda bir kerre ol ifrît na‘ra urup ağzından âteşler zemîne saçılup herkes ol âteşden bir şerer alup hânesinde matbahına koysa ol âdemin kemâl-i sıhhati oldukça ol âteşdândan nâr-ı şererbâr **sönmezdi.**

ton-/don-

3/[118b]

Zîrâ Tuna buzu altı yedi karış **donar**. şiddet-i şitâ şedîd olsa on karış **donup** beş ay nehr-i Tuna sedd olduğun biliriz, aceb hikmet-i Allah'dır.

unut-

3/[182b]

Dede vedâʻ mahallinde hakîre eyitdi "Evliyâ Dede, bizi paşa ile Van'da hayr duʻâdan **unutmaŋ.** Biz de sizi Mekke-i Mükerreme'de hayr [u] senâdan ferâmûş etmeziz" dedi.

yen-

[72a]

Niçe kerre Ebû Leheb ve Ebû Cehil laʻînler ile güleş edüp **yenmişdir.**

yit-

[26a]

Ve ol asırda keştîlerin altına nisâr olunan dârûlar ile'l-ân ol câ-yı maʻhûdda kendü bitüp kendü **yiter.**

2.5.1.2. Sınır Vurgulamayan Fiiller [-SV]

Fiilin bildirdiği olayın gerçekleşmesi [-SV]'lerde herhangi bir sınıra bağlı değildir. Karadoğan bu tarz fiillerin en önemli özelliğinin gerçekleşme esnasındaki "sürek" olduğunu belirtmektedir (Karadoğan 2009: 15). [-SV]'lerde fiilin bildirdiği harekette kritik sınırdan ziyade sürek önemlidir. Bu nedenle de sınır vurgulamayan fiillerde hareketin gerçek dünyada gerçekleşme biçimi *sonsuz* (atelic) özelliğe sahiptir. Karadoğan [-SV]lerde olayın gerçekleşmiş sayılması ile tamamlanmasının birbirinden farklı olduğunu söylemektedir. Olay "sürek" üzerinde gerçekleşmeye başlar, gerçekleşmeye devam eder ve tamamlanır (Karadoğan 2009: 15-16). Johanson [-SV]'lerin [*x-di mi? Evet x-di ve hâlâ x-iyor.*] yapısında x yerine kullanılabileceğini belirtmektedir (Johanson 1971: 198).

Evliyâ Çelebi Seyahanâmesi'nin taranan bölümünde [-SV]'lere örnek olarak aşağıdaki fiiller gösterilmiştir.

ak-

[266b]

Beri Anadolu tarafında Kırşehri'nde Hacı Bektaş-ı Velî, destmâliyle bir kayayı silüp "Saltık Muhammed'im ıztırâbda terlemededir. Hak dest-gîr [u] mu‘în u zahîri ola" dedikde kayadan tuzlu su **akardı.**

ara-

[176b]

Ve sikke urucuları gelişde ve gidişde uryân edüp **ararlar**.

besle-

[167a]

İslâmbol'un rûz-ı Kâsım'da pasdırma zamânı geldikde bu tokatlar niçe kerre yüz bin sığır ile mâl-â-mâl olup **beslerler**.

de-

[6b]

"Benim Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir, ism-i şerîfiniz bize ihsân buyurunuz" **dedim**.

es-

3/[27a]

Âb [u] hevâsı çölde olmağıla gâyet şiddet-i hâr üzre olup ba‘zı zamân sam yeli **eser**.

gerin-

[331b]

"At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ’im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler

nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemîʻî guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi **gerindiler** ve sündüler ve av sayup avnadılar ve eşindiler ve kaşındılar

gez-

[16b]

İslâmbol halkının cemîʻi gûsfendleri çobansız sahrâlarda gezüp gûrk-i vahşî ile gûsfend-i yahşı berâber **gezerlerdi**.

iç-

[111a]

"Murâd cenâzemi Ebü'l-feth'de kılmağa hâzır olup yine beni hânemde defn edüp üzerime bir kubbe ve bir tekye ve bir çeşme inşâ et kim dünyâda elli bir sene su **içmedim**"

iste-

[316a]

Anlara tîşe urup nakb edince niçe bin hazîne telef olup ömre zamân **ister**.

kay-

[283a]

Ehl-i beledin sıbyân [u] nisvânı cümle esbâbların anda gasl ederler. Gâyet latîf ve lezîz âb-ı hayâtdır. Aslâ kükürd râyihası yokdur. Âdemin vücûdunda suyu yâğ gibi **kayar**.

konuş-

[152a]

Ve yüz yigirmi ve yüz elli sene muʻammer olup seyâhatde ifnâ-yı vücûd etmiş seyyâh-ı âlem cânlar ile **konuşduk**, anlar dahi vech-i arzda

İslâmbol gibi ma‘mûr [u] âbâdân ve dâr-ı adâlet ve emn [ü] emân ve âb [u] hevâsı memdûh-ı halk-ı cihân böyle bir bender-i azîm görmedik dediler.

kur- “yapmak, inşa etmek.”

[15a]

Vakt-i hâcetde keştîler ubûr etmeğiçün gemiler üzre olan cisri küşâde edüp gemiler geçdikden sonra yine **cisri kurarlardı.**

oku-

[69b]

bu gûne hayr du‘âlar etdikde sa‘âdetle buyurdular kim, "Bir şey **oku**" dediler

söyle-

[27b]

Hemân küffâr lisânlarınca "ki parlari" der, ya‘nî "nişleyüp ne **söylersiz**" der.

yaşa-

3/[59a]

Temmûzda bir âdem bulunmaz. Zamân-ı imâretinin âsâr-ı binâları hâlâ harâb u yebâb [u] turâb **yaşar**.

yürü-

[59a]

eş-Şeyh Üsküdarî Mahmûd Efendi *kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-azîz* kutbiyyete kadem {basup} Sultân Ahmed, rikâbında piyâde **yürümüşdür**.

yüz- "su üzerinde durmak ya da hareket etmek."

[255b]

Deryâ fırtınası ol kamışlardan gemi içine giremeyüp bu gemiler Karadeniz fırtınasında mantar gibi **yüzer**.

2.5.1.3. Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller [+ÖS]

Fiilin belirttiği hareketin gerçekleşmiş sayılması için kritik noktanın olayın başında yer aldığı fiillerdir. Bu tür kılınşa sahip fiillerde iki olay bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sonlu ve dinamik, ikincisi ise sonsuz ve durağandır. İkincisi aynı zamanda birinci olayın sonucudur (Karadoğan 2009: 18). Örneğin *uyu-, otur-* gibi örneklerde hareketin başlangıcını oluşturan dinamik bir olay olduğu gibi bu ilk olaydan sonra da durağan bir olay daha bulunmaktadır[104]. [+ÖS]'lerin dil dünyasından gerçek dünyaya yansıması aslında iki farklı fiille ifade edilebilecek niteliktedir. Johanson [+ÖS]'ler için [Saat 1'de x-di, ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu.], [x-di, demek ki şimdi x-iyor] ve [x-di ve hâlâ x-iyor] gibi ifadelerde x yerine bir [+ÖS] kullanılabileceğini belirtmektedir (Johanson 1971: 218). Karadoğan [+ÖS]'lerin bazı durumlarda [+SS] ve [-SV]'lerle benzerlikler gösterebileceğini söylemektedir. Karadoğan bunun [+ÖS]'lerin [-SV]'ler ile uyumlu olan *x boyunca* yapısıyla hem de [+SS] ile uyumlu olan *x içinde* gibi yapılarıyla birlikte kullanılabilmesine dayandırmaktadır (Karadoğan 2009: 20).

Seyahatnâme'de yer alan [+ÖS]'lere örnekler aşağıda gösterilmiştir.

bin-

[78a]

Hınto koçuya binse bile **binerdi**. Tahtırevâna girse bile girüp ener **binerdi**. Ve hergiz nasîhat edenlere rîş-hand edüp yüzlerine gülerdi.

[104] Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. (Karadoğan 2009)

görün-

[34a]

Ve Hazret-i Hızır dahi **görünmedi**.

otur-

[354a]

Hemen şaka tarafına zâhib olup "Salât-ı Muhammed! Hak sizi hatâdan saklasın şehbâzlarım" dedikde hâne sâhibi "Birbire oğullar! İnin akşâmdır, ta‘âmlar yiyin" dedikde "Vallahi hacı baba! Ben ve oğlanlarım alabaş köpek gibi açız. Hemân sofrayı şu kar üstüne getir, burada yeyelim" deyü kar üstüne kasden **oturdum.**

sakla-

[13b]

Ba‘dehu mezkûr Hellana ol haçları altun sandûka içine koyup başı üzre **saklardı.**

sev-

[137b]

Cümle üç mahalle-i müslim ve yedi mahalle kefere-i fecere vardır. Yahûdî'den aslâ nişân yokdur, sâkin olsa katl ederler. Zîrâ Laz tâ’ifesiyle Urum keferesi Yahûdî aslâ **sevmezler**.

uyu-

[241a]

Su **uyur** hizmetkâr u ağyâr u ayyâr düşmanları **uyumaz**.

yat- "ölü, gömülmüş olmak."

[124a]

Ve cemî'i Yahûd tâ'ifesinin mezâr-ı meşâdistânı bu Hâsköy dağlarında beyâz çakıl taşı gibi ser-ber-zemîn olup **yatırlar**.

yum-

[38b]

cümle huzzâr-ı meclis "Âmîn" deyüp ba'de'd-du'â yeniçeri ve zengî Arab bevvâb Gülâbî Ağa'nın girîbânın alup "**Yum** gözünü" derler.

2.5.2. Bitimsiz Fiillerde Kılınış

Cümlede isim gibi işlev görmesine karşın temelinde fiil özelliğini yitirmediği için zaman ve kip ekleriyle çekimlenmeyen; ancak fiiller gibi tamlayıcı alabilen sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiiller *bitimsiz fiilleri* meydana getirir.

Bitimsiz fiiller tabiri dil bilgisi çalışmalarında sık kullanılan ifadelerden biri değildir. Sıfat-fiiller, zarf-fiiller ve isim-fiillerin kastedildiği bitimsiz fiiller konusu çeşitli kaynaklarda farklı terimlerle karşılanmaktadır. Konu araştırmacılar tarafından "*Çekimsiz fiiller*[105]*, bitmemiş fiil*[106]*, eylemsiler*[107]*"* vb. başlıklarda incelenen bitimsiz fiiller konusunda Karadoğan "*Herhangi bir zaman veya kip ekiyle çekimlenmemiş ancak çekimlenmiş fiiller gibi tamlayıcı alabilen isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiillerdir.*" biçiminde açıklama yapmıştır (Karadoğan 2009: 79).

Demir ve Yılmaz şart eki hariç bütün zaman ve kip eklerinin hepsinin bağımsız, tek başlarına kullanılabilen cümleler kurabildiğini, bağımsız bir cümlenin yüklemini oluşturabildiğini belirtmektedir. Fiillerin anlamlarını değiştirmeden, sonlarına geldikleri fiilleri bağımlı birlikler haline getiren çekim ekleri bulunduğunu belirten Demir ve Yılmaz, bu eklerin eklendikleri fiilin isim, sıfat veya zarf olarak

[105] bk. (Korkmaz 2007a: 863)
[106] bk. (Banguoğlu 2007: 410)
[107] bk. (Gencan 2007: 430)

kullanılmalarını sağlamaları açısından sırasıyla isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olarak adlandırıldıklarını ifade etmektedir (Demir ve Yılmaz 2005: 194).

Banguoğlu *bitmemiş fiil* dediği bitimsiz fiillerin fiil kök ve tabanlarından kişiye bağlı olmaksızın özel eklerle yapılan fiil üremeleri olduğunu ve bunları fiilin isimleşmiş şekilleri olduğunu söylemekte; ancak fiil niteliği ile tamamlanmamış bir yargıya yüklem olabildiklerinden "*bitmemiş fiil*" (verbum infinitum) adını aldıklarını söylemektedir (Banguoğlu 2007: 410).

Türkçenin gelişmiş ek sistemi sayesinde kelimeler birden çok görevde kullanılabilmektedir. Bu bağlamda bitimsiz fiiller kesin yargı bildirmeseler de cümlenin bildirdiği yargıya yardım eden kelimeler olarak işlev görmektedir.

Türkçede zarf-fiiller dışındaki diğer bitimsiz fiiller kalıcı isimler yapabilmektedir. Bununla birlikte sıfat-fiiller ve isim-fiiller isimlere gelebilen iyelik ve durum eklerini alabilmektedir. Bu nedenle isim-fiil ekleri ile sıfat-fiil ekleri fiilden isim yapan ekler kategorisinde değerlendirilir. Karadoğan bu konuda, *"Çok eski dönemlerde türetilmiş öte, geçe gibi kelimler bir kenara bırakılırsa zarf-fiil eklerinin kalıcı isim yapma özellikleri yoktur. İsim-fiil ve sıfat-fiillerde olduğu gibi isimlere gelen ekleri de yaygın olarak almazlar. Fakat zarf-fiillerin cümlede zarf olarak kullanılması, seyrek de olsa –ArAk ekinden sonra –DAn ekinin gelebilmesi, -A kadar biçimbiriminin –IncA ekinden sonra da kullanılabilmesi gibi durumlar dikkate alınarak zarf-fiil ekleri de tür bakımından fiilden isim yapan ekler sınıfına alınabilir."* açıklamasını yapmaktadır (Karadoğan 2009: 79).

Bir kelimenin bitimsiz fiil olarak değerlendirilebilmesi için bazı kıstaslar bulunmaktadır. Karadoğan, bitimsiz fiil eklerinin eklendikleri fiilleri isimleştirdiklerini; fakat bu eklerin öbür fiilden isim yapan eklerden farklılaşan önemli yönleri olduğunu söylemektedir. Karadoğan bu ekler her ne kadar fiillerin türünü değiştirip isimleştirseler de eklendikleri fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini kaybetmediklerini ifade etmektedir. Karadoğan'a göre bir ekin bitimsiz fiil eki sayılabilmesi için olmazsa olmaz şart *"eklendiği fiilin tamlayıcı alma özelliğini koruması"*dır (Karadoğan 2008b: 58).

Bitimsiz fiiller isimleşmiş olsalar da Karadoğan'ın da söylediği gibi diğer fiilden isimleşmiş kelimelerden farklıdır. Özellikle kılınış özellikleri göz önüne

alındığında bu farklılık daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin, *dur+ak-, göm+ü-* kelimelerine bakıldığında bir kılınıştan bahsetmek mümkün değildir; ancak *uyu-y+an-, düş+üp-,* gibi örneklerde kelimeler kılınışsal özelliklerini devam ettirmektedirler.

Fiil tabanının kılınış özelliği sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin üzerinde etkisini devam ettirmektedir. Bitimsiz fiillerdeki zaman ifadesinin çekimli fiillerdeki zaman ifadesinden farklı olmasının yanı sıra bitimsiz fiil eklerinin dil içi zaman çizgisinde işaret ettikleri nokta, zaman ve kip eklerinin işaret ettikleri noktaya göre daha belirsiz olduğunu söyleyen Karadoğan, bu yüzden zaman çizgisinde işaret ettiği nokta çok kesin olmayan bazı bitimsiz fiil eklerinin işlevinde fiil tabanının kılınış tipinin önemli rol oynadığını söylemektedir (Karadoğan 2009: 80).

Sıfat-fiiller ve zarf-fiiller kılınış konusunda bitimsiz fiil olmasına karşın isim-fiillerden farklıdır. Sıfat-fiiller ve zarf-fiiller belirgin bir zaman ifadesi taşımaktadır. İsim-fiiller ise belirgin bir zaman ifadesi taşımamakta bu nedenle de kılınış ile isim-fiiller arasında dikkate değer bir ilişki bulunmamaktadır.

2.5.2.1. Sıfat-Fiillerde Kılınış

Fiillerden türeyerek söz dizimi içerisinde sıfat görevinde kullanılabilen kelimeler sıfat-fiillerdir. Sıfat-fiiller herhangi bir zaman ya da kip ekiyle çekimlenmemiş; ancak çekimlenmiş fiillerde olduğu gibi tamlayıcı alabilen yapılardır. Bu yapılar hareket özelliklerini bildirmek suretiyle nesneleri karşılayan fiil kökenli şekillerdir. Sıfat-fiillerin asıl isimlerden temel farklı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu kalıcı özelliği ile değil hareketi ile geçici olarak ifade edebilmesidir. Sıfat-fiiller yalnızca bir nesnenin hareketini karşılamazlar aynı zamanda onlara zaman ifadesi de katarlar. Asıl işlevleri geçici hareket yapmak olan sıfat-fiiller kimi durumlarda kalıcı isim yapma özelliklerini de muhafaza etmektedirler.

Türkçede sıfat-fiil ekleri zaman eki değildir; ancak sıfat-fiiller geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanda geçici hareketleri tasvir edebilirler. –DI görülen geçmiş zaman eki dışındaki zaman ekleri sıfat-fiil ekine dayanmaktadır.

Karadoğan *–AcAk, -r/Ar, -mAz* gibi eklerle türetilen sıfat-fiillerin gelecek zaman ve geniş zamanda yorumlandıklarını; ancak konuya derinlemesine bakıldığında bütün sıfat-fiil eklerini aynı şekilde sınıflandırmanın mümkün olmadığını belirtmektedir (Karadoğan 2009: 81). Uğurlu *–DIK* ve *–An* eklerinin işlevlerinin yeterince işlenmemiş olduğunu, bu eklerin işlevlerinin belirlenmesinde eklendikleri fiillerin sınır vurgulayış bakımından türünün rol oynayabileceğini söylemektedir (TGS 2011: 255-256). Karadoğan *–DIK* ve *–An* sıfat-fiil eklerinin eklendikleri fiillerin kılınış bakımından türünün onun zamansal yorumunda önemli olduğunu belirtmektedir (Karadoğan 2008a: 523-524).

Aşağıda sıfat-fiilli yapılarla farklı kılınış türüne ait fiillerin birleşmesiyle ortaya çıkan durumlar Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünden elde edilen verilerle tanıklanmıştır.

2.5.2.1.1 –An

-An sıfat-fiil eki çalışmalarda yeterince işlenmemiş olan eklerden birisidir. Dil bilgisi çalışmalarında geniş zaman ya da şimdiki zaman ifadesi taşıdığı söylenen *–An* ekinin aslında eklendiği fiilin kılınış özelliğine göre zaman çizgisinde gösterdiği yer de değişmektedir. Banguoğlu *–An* sıfat-fiil ekini *şimdiki zaman sıfat-fiilleri* başlığı altında ele almış ve ekin oldukça sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ve salt kılıcı anlamı taşıdığını söylemektedir (Banguoğlu 2007: 424-425). Korkmaz ise çalışmasında ekin *geçmiş zaman işlevinde, şimdiki zaman işlevinde* ve *her zaman yapılageleni gösterme işlevinde* kullanıldığını belirtmiştir (Korkmaz 2007a: 939-942). Karadoğan ekin geçmiş zamanda mı yoksa şimdiki zamanda mı yorumlanması gerektiğini eklendiği fiilin kılınışının belirlediğini söylemektedir (Karadoğan 2008a: 527; 2009: 82).

[+ÖS]-An

Ön sınırı vurgulayan fiiller ile *–An* sıfat-fiil eki birleştiğinde şimdiki zamanda yorumlanabilecek ifadeler ortaya çıkmaktadır. [+ÖS]'lerde birisi dinamik birisi

durağan olmak üzere iki hareket bulunmaktadır. Karadoğan bu tip yapılarda birinci olayın *–mış olan, ikinci olayın ise –mAktA olan* olarak yorumlandığını söylemektedir (Karadoğan 2009: 83). [+ÖS]-An yapılı ifadelere Seyahatnâme'den örnekler şunlardır:

[99a]

Ve Keskin'de medfûn Şeyh Hamza-i Şâmî ve Karahisâr-ı Sâhib'de medfûn Abdürrahîm-i Mısrî ve şehr-i İskilib'de **yatan** Muslihiddîn Attâr bu üçü halvete girüp sâhib-i seccâde olurlar.

[177b]

Gökde **uçan** ve yerde gezen ve deryâda yüzen cümle bu şehremîni masârıfıyla olur.

3/[167b]

Sene târîhinde (---) (---) asrında Yanbolu ve İslimye ve Kızılağaç'da **oturan** sultânlar bahânesiyle niçe bin Tatar Edirne'ye şebhûn edüp mahpûs olan hânı ıtlâka sa'y ederlerken cümlesin dendân-ı tîğdan geçirüp ol cebbânede hânlarıyla defn etdiklerinden Tatarlar mezârlığı derler.

[+SS]-An

Son sınırı vurgulayan fiillere *–An* sıfat-fiil eki eklendiğinde geçmiş zamanda işaretlenebilecek ifadeler ortaya çıkmaktadır (Karadoğan 2009: 83). Aşağıdaki örneklere bakıldığında sıfat-fiilin bildirdiği hareketin tamamlanmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle sıfat-fiil ekli ifadenin bildirdiği hareketin kritik eşiği aşma zamanı konuşma anından öncedir.

[335a]

"Pâdişâhım! Bu meydân-ı ma'reke(d)e musâhib yüsâhib yeri değildir. Âr meydânı değildir, er meydânıdır. Bunda vuran, vurulan, **ölen** öldürülen birdir, kânûn-ı Âl-i Osmân budur ve bu cirîd cenginden bir şu'bedir"

3/[45b]

Hâlâ Yahûd kavminin sarı benizli ve kuvvetsiz olup ağızları kokduklarının aslı Hazret-i Uzeyr du‘âsıyla mevtâ iken **hayât bulan** Yahûd tâ’ifesi neslinde olan Yahûdîlerin hâlâ ağızları leş gibi kokup yüzlerinde ve gözlerinde nûr yokdur.

3/[93a]

Bizim ileri varan yiğitlerimize at bırağup *sallatallâhu'l-kelbi ale'l-hınzîr* mazmûnunca birbirlerine girüp bir yiğit Çomar'dan mürd olup gerüden dahi birkaç atlı yetişüp sekizin dahi ortaya alup mukaddem hakîre **mızrâk atan** mel‘ûnu dest-ber-kafa Çomar huzûruna getirüp (…)

[-SV]-An

Sınır vurgulamayan fiillere *–An* sıfat-fiil eki eklendiğinde zaman işlevi için kesin bir yargıya varmanın mümkün olmadığını belirten Karadoğan, bu ekin [-SV]’lere eklenmesiyle kurulan sıfat-fiilli parçaların geçmiş zamanda da şimdiki zamanda da yorumlanabileceğini söylemektedir. Karadoğan ayrıca bu yapıdaki ifadelerin zamanda belirttiği çizginin cümlenin temel parçasına bağlı tamlayıcılar ve çekimlendiği zaman tarafından belirlendiğini ifade etmektedir (Karadoğan 2009: 84).

[43a]

Ulemâ-yı neşyândan tevârîh **yazan** ve ol vech ile sikkeyi mermerde kazan fuzalâ-yı müverrihîn tahrîr-i midhatinde acz ü taksîrlerine mu‘teriflerdirler

[244a]

Mukaddemâ {tahrîr olunan} Dil İçmesi'nde müshil su **içenler** elbette bunda germ-âb ılıcalarına gelüp tahsîl-i mizâc ederler, bir kûh-ı bâlâ içre ılıcalardır.

[321a]

Ba‘dehû Timur Uzun Hasan Şâh üzre geldikde Hasan Şâh âkılâne hareket edüp Timur-ı bî-nûrun pây-i semendine yüz sürüp rikâbında piyâde **yürüyen** on bir pâdişâh ile berâber Hasan Şâh dahi yürüyüp Hasan Şâh'a yine vilâyet-i Azerbaycân'ı ihsân edüp nehb [u] gâret etmedi.

[371b]

Hemân yeniçeriler minârelerin kapuların kırup dal-kılıç minâreden yukaru çıkdıklarında celeb sipâhlar kuşluk vaktinde öyle ezânı okumağa başlayup niçesin

minârede katl ve niçesin kayd-bend ile "vakitsiz **ezân okuyan** yalancı mü'ezzinin hâli budur" deyü aşağı indirüp kelle paça ederlerdi.

2.5.2.1.2 –DIk

Türkçede oldukça yaygın bir şekilde kullanılan *–DIk* sıfat-fiil eki eklendiği fiilin kılınışsal özelliklerine göre zaman çizgisinde farklı yerler işaret eden eklerden birisidir. Bu ek geleneksel dil bilgisi çalışmalarının birçoğunda geçmiş zamanı işaret eden bir işaretleyici olarak gösterilmektedir. Korkmaz tarafından *geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller* başlığı altında ele alınmıştır (Korkmaz 2007a: 911). Banguoğlu da Korkmaz ile benzer şekilde çalışmasının *geçmiş sıfat-fiilleri* başlığı altında *–DIk* ekine de yer vermektedir (Banguoğlu 2007: 423). Karadoğan çalışmasında *–DIk* ile kurulan ifadelerin her zaman geçmiş zamanda yorumlanamayacağını, eklendiği fiilin tabanının kılınış türüne göre geçmiş ya da şimdiki zamanda yorumlamanın mümkün olduğunu söylemektedir (Karadoğan 2008a: 523).

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde farklı kılınış türlerine sahip fiil tabanlarına eklenerek oluşturulan ve zaman çizgisinde farklı noktalara atıf yapan ifadeler aşağıda tanıklanmıştır.

[+ÖS]-DIk

Ön sınırı vurgulayan fiillere *–DIk* sıfat-fiil eki eklendiğinde geçmiş zaman değil, şimdiki zaman ifadesi ön plana çıkmaktadır. [+ÖS]'lerde bulunan dinamik ve durağan iki olaydan birincisi *–DIk* sıfat-fiil eki ile birlikte geçmiş zamanda yorumlansa bile ikinci olay şimdiki zamandadır. Karadoğan bu yapıdaki cümlelerde sıfat-fiilli parçadaki olay geçmişte başlayıp temel parçadaki olayın gerçekleşme zamanında devam ettiğini söylemektedir (Karadoğan 2009: 87).

Seyahatnâme'de de durumun yukarıda açıklandığı gibi olduğunu göstermek üzere aşağıdaki örnekler tanıklanmıştır.

[111a]

Hakkâ ki bu hakîrin Acem diyârında Tesu şehri gârlarında ve Van diyârında Ahlat şehrinde gördüğümüz ümmet-i Muhammedlerin çoğu bûriyâ-yı bî-riyâ ile mestûr yatup ter ü tâze **yatdıkları** manzûrumuz olmuşdur, *ve's-selâm*.

[163b]

Hemân sevdâ başıma gelüp anı akl etdim kim, 'Bu balık durdukça **oturduğum** mahal karnıdır' deyüp elimle yoklayup bildim ki incecik deridir.

[299b]

(…) Rızâ Bây ve Kelb Alî. Mazanna-i kirâme-i mecâzibân Dede Şürîmî nâm bir meczûb-ı İlâhî var, yetmiş senedir yiyüp içüp tebevvül ve tegayyuz etdüğün ve yatup **uyuduğun** bir ferd-i âferîde görmemişdir.

[+SS]-DIk

Son sınırı vurgulayan tabana sahip fiillere *–DIk* sıfat-fiil eki eklendiğinde sıfat-fiilli parçanın bildirdiği hareket kesin olarak geçmiş zamandadır. Seyahatnâme'den örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[125b]

Hikmet-i Hudâ bu câmi'i, Piyâle Paşa merhûm binâya şürû' etdükde câmi'in şimâlî tarafında yedi husrevânî küp altun **bulduğu** yer hâlâ zâhir ü bâhirdir kim hâlâ ol küpler İslâmbol'da Uzun Çârsû başındaki sebîlhânesi içinde durur mermer küpler-dir.

[214b]

Hakkâ ki nûş edenler arslan südü demişler. Hukemâ-yı kudemâ demişler kim aceb ederiz kim bir âdem elma yiyüp ale's-sabâh bir kâse şarâb içse anın **öldüğüne** ta'accüb ederiz demişler, ammâ lağv etmişler.

[-SV]-DIk

Karadoğan [-SV] ile –DIk ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapının işleviyle ilgili kesin olarak bir yargıya varmanın mümkün olmadığını söylemektedir. [-SV] ve –DIk ile kurulan sıfat-fiilli parçalar duruma göre şimdiki zamanda da

geçmiş zamanda da yorumlanabilmektedir (Karadoğan 2009: 87). [-SV] ile –DIk ekinin birleşmesinden ortaya çıkmış yapılara örnekler aşağıda gösterilmektedir.

3/[118b]

Mezkûr deliklere niçe kerre yüz bin azîm mâhîler gelüp başların buzdan taşra çıkarup teneffüs edüp insân su **içdiği** gibi cümle mâhîlerin rüzgâr **içdiklerin** gördüm, aceb hikmetdir.

[244b]

Ve halkı gâyet zengîn re'îslerdir. *Yanovan Târîhi*'nde **yazdığı** üzre bir kerre İşpâniye küffârı İslâmbol'a Yanko ibn Madyan'dan sonra istîlâ edüp nehb ü gâret eder

[272b]

İbtidâ cum'a Sultân İbrâhîm câmi'inde kılınup cümle guzât fethinde **bulunduklarına** hamd-i Hudâ etdiler.

2.5.2.1.3 –mIş

Öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle birlikte sıfat-fiil eki olarak işlev gören eklerden birisi de *–mIş* ekidir. Banguoğlu ekin geçmiş zaman bildiren sıfat-fiil eklerinden olduğunu düşünerek çalışmasında *geçmiş sıfat-fiilleri* başlığı altında incelemiştir (Banguoğlu 2007: 423). Aynı şekilde Korkmaz da çalışmasında bu eki *geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller* bölümünde incelemiş ve ekin geçmiş zaman bildirdiğini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 923).

[+ÖS]–mIş

Ön sınırı vurgulayan fiiller ile *–mIş* ekinin bitmişlik işlevinin sadece [+ÖS]'lerdeki birinci olayı etkilediğini söyleyen Karadoğan, olayın sonuçsal etkisini fiilin kendi gerçekleşme biçiminde ikinci olay ile anlatıldığı için *–mIş*'ın işlevindeki bitmişlik ikinci olayı etkilemediğini ifade etmektedir (Karadoğan 2009: 89). Bu durumda [+ÖS] ve *–mIş* ile kurulmuş ifadelerde olay, atıf zamanından önce başlamakta ve atıf zamanında devam etmektedir.

[189b]

Bunların alayda kârları çilesine bir sinek konsa çilesi deprer yaylar ile saban demirlerine ve pûlâd-ı Nahşivânîlere ve tomruklar ve kalkanlara ve su ile dolu şîşeler ve asılı **yanmış** kandîllere ve âyînelere ok ile darb urup delerek ubûr ederler.

[+SS]/[-SV]–mIş

Sınır vurgulamayan fiillerde aşılması gereken bir sınır olmamasına karşın *–mIş* ekinin bitmişlik işlevi nedeniyle [-SV] ile *–mIş* yapılarının birleşmesi geçmiş zamanda yorumlanabilmektedir. [+SS] fiillerde hem aşılması gereken kritik nokta sonda bulunduğu için hem de *–mIş* ekinin bitmişlik işlevinden dolayı sıfat-fiilli parçanın bildirdiği hareket geçmiş zamanda yorumlanabilmektedir.

[170a]

Anlar dahi "a a‘ â Çelepi pişmiş **kalkmış şişmiş** sülice(?) bağırsak yer misin?" derler, turfe kavmdir.

[196b]

Bunlar seyishâneler üzre dükkânlarında **kırılmış** kâse filcânları kinedleyüp kanâ‘at ederek geçüp giderler.

[257b]

Bize yüz tekne söğüş **pişmiş** koyun etleri ve böğrilce çorbaları ve bal suları ve bozalar ve pasta ve şılharcı ve sızballar getirüp niçe yüz pençe-i âfitâb gılmân ve bâkireler hizmet edüp ale's-sabâh Gönye ağası refîkımız sâhib-i hâneye bir dülbend bâğılsadıkda cihân anın oldu.

2.5.2.2. Zarf-Fiillerde Kılınış

Zarf-fiiller fiil işlevlerini yitirmemiş, bünyesinde hareket özelliklerini barındıran dil bilgisi kategorilerinden birisidir. Bir hareketi gerçekleşme tarzına göre şekliyle ifade etmektedirler. Fiil ve zarf özelliklerini bünyesinde barındıran bu yapılar zaman ve hareket kavramını taşıdıkları gibi zarf oldukları için durum ve tarz da bildirirler.

Zarf-fiiller için "gerundium" terimini kullanan Ergin, zarf-fiillerin hareketi şahsa ve zamana bağlamadan bir hal şeklinde ifade eden fiil şekilleri olduğunu bu nedenle hüküm taşıyan bitimli bir hareket değil, hüküm taşıyan çekimli fiil hareketine yardımcı bir hareket ifade eden yapılar olduğunu söylemektedir (Ergin 2002: 338). Korkmaz, zarf-fiillerin bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşıladıklarını, zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahip olduklarını ifade etmektedir (Korkmaz 2007a: 983).

Çekimli fiillerden farklı olarak zarf-fiillerde de bir zaman ifadesi olduğunu belirten Karadoğan, bu zaman ifadesini zarf-fiilli parçanın bağlı olduğu temel cümle parçasına göre olan öncelik-sonralık ilişkisinin belirlediğini ifade etmektedir. Karadoğan bu ilişkinin üç farklı biçimde gerçekleştiğini söylemektedir.

a. *Zarf-fiilli parçadaki olay temel parçadaki olaydan daha önce gerekleşir.*

b. *Zarf-fiilli parçadaki olay ile temel parçadaki olay aynı zamanda gerçekleşir.*

c. *Zarf-fiilli parçadaki olay temel parçadaki olaydan daha sonra gerçekleşir* (Karadoğan 2009: 90).

Bu üç durumdan hangisinin cümle içinde gerçekleştiğini zarf-fiil ile bu zarf-fiilin tabanını oluşturan fiilin kılınış özelliğine ve temel cümledeki yüklemin özelliğine bağlıdır.

Cümlede temel parçanın bildirdiği olaylardan önce zarf-fiil ile ifade edilen başka olaylar araya girebilmektedir. Böylece araya giren bu zarf-fiilli parçalar kimi durumlarda temel cümle parçasının bildirdiği olaydan önce gerçekleşmiş olabilmektedir. Özellikle *–Ip* zarf-fiil eki ile yapılmış zarf-fiilli parçalar Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde müstakil bir cümle gibi işlev üstlenmektedir. *–Ip* zarf-fiil eki ile oluşturulmuş parçalar ile Evliyâ Çelebi adeta sıralı cümleler ile olayları sıraya sokmaktadır.

2.5.2.2.1. –Ip

Ekin bağlı bulunduğu esas fiildeki hareket biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşıladığını söyleyen Korkmaz, bu kullanılış ile esas fiildeki kipin yerini dolduran bir ikame özelliği barındırdığını, arka arkaya aynı şekil yapısındaki kiplerin tekrarını önlemek üzere, bir önceki fiilin çekim ekinin atıldığını ve yerine bu ekin getirilmiş olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 999). Ergin ise çalışmasında ekin etimolojisinden bahsetmiş ancak işlevi ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır (Ergin 2002: 341).

Uğurlu, *–p* ve *-ArAk* ekleriyle kurulan zarf-fiil parçalarıyla temel cümle yüklemi arasındaki zaman ilişkisinin kılınış ile ilgili olduğunu söylemektedir. Uğurlu bu ekler [-SV] ve [+ÖS]'lerde temel cümledeki olayla eş zamanlı, [+SS]'lerde ise temel cümledeki olaydan önce gerçekleşen olayları bildirmektedir (Uğurlu 1999a: 1184-1185). Aşağıda farklı kılınışa sahip fiiller ile *–Ip* zarf-fiil ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan durumlar Seyahatnâme'nin taranan bölümünden tespit edilen örneklerle gösterilmektedir.

[+SS]–Ip

Son sınırı vurgulayan fiil tabanına –Ip zarf-fiil eki eklendiğinde zarf-fiilli parça yüklemde belirtilen olaydan önce gerçekleşerek tamamlanan olayları ifade etmektedir. [+SS]'lerde olayın gerçekleşme biçiminde önemli nokta son sınır olduğu için son sınır aşıldıktan sonra olay tamamlanır (Karadoğan 2009: 92).

[7a]

hemân mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerîfin **bûs edüp**, 'Şefâ'at yâ Resûlallâh' **deyüp** ricâ eyle"

[22a]

Ve niçe bin ibâdullâhı Cübbealîkapusu kurbünde **kırup şehîd edüp** cesed-i latîfleri **hâk-âlûd olup** âsûde oldular.

[197a]

Ahşâbât değşirirken yılan **sokup** şehre mu'âleceye erince merhûm oldu.

[+ÖS]–Ip…[+SS]

Karadoğan ön sınırı vurgulayan fiiller ile *–Ip* eki birleştiğinde yüklemdeki olay ile eş zamanlı gerçekleşen olayların anlatıldığını söylemektedir. Bu durumda zarf-fiil olan [+ÖS]'lerde birinci olay gerçekleşir sonra ikinci olay ile birlikte yüklemdeki olay gerçekleşir. Ancak yüklem bir [+SS]'den oluşuyorsa yüklemdeki olay zarf-fiildeki olaydan önce tamamlanır (Karadoğan 2009: 92).

[24a]

Âhir bi-emrillâh, altında iş görmemiş at kalup Yıldırım Hân atından tekerlenüp kıyâma gelmeden Tatar askeri Yıldırım Hân'ın başına üşüp Timur huzûruna getirüp Timur ayağa kalkup ikisi bir seccâde üzre **oturup** bal ve yoğurd tenâvül edüp esnâ-yı kelâmda Timur, Yıldırım Hân'dan **su'âl eder**

[+ÖS]–Ip…[-SV]

Karadoğan [+ÖS]'ye –Ip ekinin eklenmesiyle kurulan zarf-fiilli parçanın bir [-SV] ile kurulan yükleme bağlandığından önce zarf-fiilli parçadaki birinci olayın gerçekleştiğini, daha sonra da ikinci olay ile aynı zamanda yüklemdeki olayın gerçekleştiğini belirtmektedir (Karadoğan 2009: 94)

[114b]

Cemî'i eyyâmda uryân gezerdi. İslâmbol'un ol şiddet-i şitâsında Okmeydânı'nda kar içinde **yatup** la'l-gûn yanakları arakrîz olup iki elleri ketiflerinde şallak mallak **devrân [u] seyrân ederdi.**

3/[31b]

Niçesi ol izdihâmda şâhrâh üzre **oturup** pasâtırma ve sucâyık ve kaşâkaval panayırı ve kestâne ve leblebi ve fındık ve fısdık **tenâvül ederler**.

[+ÖS]–Ip…[+ÖS]

Bu yapıya sahip ifadelerde zarf-fiilli parçadaki birinci olay gerçekleşir daha sonra ikinci olay aynı zamanda temel parçadaki birinci olay ve ikinci olay gerçekleşir (Karadoğan 2009: 95).

[241a]

Ammâ sana nasîhatim var" deyü elimden yapışup huzûrunda ber-zânû **oturup** sağ eliyle sol kulağıma **berk yapışup** nasîhate âğâze etdi.

2.5.2.2.2. –ArAk

Osmanlı Türkçesi döneminde gelişmiş, Türkiye Türkçesi döneminde de çok sık kullanılır hale gelmiş olan *–ArAk*'lı zarf-fiillerin işlevlerinden birisi Korkmaz tarafından "*Cümledeki asıl fiilin gösterdiği hareketle aynı zamanda yapılan başka bir hareketi bildirir. Bu zarf-fiil bildirdiği hareketteki zaman kavramı ile teklik, çokluk kavramını bağlı bulunduğu esas fiilden alır ve esas fiilin yapılış tarzını gösteren bir işlev yüklenir"* şeklinde açıklanmıştır (Korkmaz 2007: 994). Zarf-fiil ekleri arasında en çok kullanılan eklerden birisi olduğunu belirten Ergin ise ekin kökenini açıklamış ancak işleviyle ilgili bir açıklama yapmamıştır (Ergin 2002: 341). Gencan, *–ArAk*'lı ifadelerin tümlediği yüklemle zamanlarının aynı olduğunu söylemektedir (Gencan 2007: 447). Uğurlu bu ek ile oluşturulmuş zarf-fiillerin zamanının yüklemdeki olay ile ilişkisini eklendiği fiil tabanının kılınışı ile olan bağlantısına dayandırmaktadır. Uğurlu bu ek [-SV]'lerde ve [+ÖS]'lerde yüklemdeki olay ile aynı zamanda gerçekleşen olayları bildirdiğini, [+SS]'lere eklendiğinde ise yüklemdeki olaydan önce gerçekleşen olayları ifade etmede kullanıldığını ifade etmektedir (Uğurlu 1999a).

[+SS]–ArAk

Bu yapıya sahip bir zarf-fiilli parçada olay tamamlanmasını gerçekleştirdikten sonra temel cümle parçasının bildirdiği olay gerçekleşmeye başlamaktadır. Bu nedenle bu yapıya sahip zarf-fiilli parçalar yüklemde belirtilen olayı nitelemezler.

[11a]

ol mahalde Tuna kenârın hafr edüp niçe kerre yüz bin ırgat u bennâlar ile Nehr-i Tuna'nın cereyânı üzre yararak eyle tur‘alar kazarak Ferhâdî külünkler ile kûh-ı bâlâları **kırarak** derelere kantaralar ihdâs ederek İslâmbol kurbünde Azatlı nâm mahalle Tuna'yı getirdiler.

[360b]

İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ‘at durmayup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek biri birimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında cem‘ olavuz ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i livâlar ile yek-dil [ü] yek-cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürğu bir akçeye **alarak** Âsitâne-i sa‘adet tarafına varup murâfa‘a-i şer‘ olavuz", deyü eblehâne mektûblar tahrîr eylemiş.

[-SV]–ArAk

Sınır vurgulamayan bir fiil tabanına *–ArAk* zarf-fiil eki eklendiğinde ortaya çıkan zarf-fiilli yapı ile cümlenin yükleminde belirtilen olay eş zamanlı gerçekleşir. Karadoğan bunun yanı sıra zarf-fiilli parçadaki olay temel parçadaki olayın gerçekleşme biçimini de bildirdiğini söylemektedir. Karadoğan zarf-fiilli parçadaki ve temel parçadaki olaylardan hangisinin önce başladığının veya hangisinin önce tamamlandığının metnin bağlamından anlaşılabileceğini söylemektedir (Karadoğan 2009: 98).

[170b]

"Vere bizim Mahmûr Beşe'ye, vere Asan Beşe'ye, ala iki ahça Ahmet Beşe'den" deyü lehce-i mahsûsaları ile kelimât ederek dükkânları üzre ve ba‘zıları işkembe hımârları üzre Urumca hoş-âvâz ile gûnâ-gûn murabba‘ları beşer onar Urumlar **okuyarak** ubûr eder.

[197a]

Dükkân 16, neferât 60, pîrleri ibtidâ te’lîf eden Cemşîd'dir, gayrısı nâ-ma‘lûmdur. Bunlar dükkânlarında benglik **yiyerek** gülerek şakalar ederek "Bengîleriz karnımız ac" diyerek geçerler.

[+ÖS]–ArAk

Karadoğan, bir [+ÖS] ve *–ArAK* ile kurulan zarf-fiilli parçaların temel cümledeki olay ile aynı zamanda gerçekleşen olayı karşıladığını belirtmektedir. Eğer zarf-fiili parçada birinci olay vurgulanıyorsa zarf-fiilli parçadaki birinci olayın gerçekleşip tamamlanacağını belirten Karadoğan daha sonra ikinci olay ile aynı zamanda temel cümledeki olayın gerçekleştiğini ifade etmektedir (Karadoğan 2009: 99).

[192a]

Bu hallâclar araba ve kızaklar üzre dükkânlarında ûsûl-i âheng ile kemânlarının vertârlarına tokmak urup, "Tır tıka tır tık tır tır tık tıka" deyü düyek usûlünde tokmak urarak pembe atarak gülüp oynayarak üzre **oturarak** ubûr ederler.

2.5.2.2.3. –A

İşlev bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan hareketleri gösteren *–A* zarf-fiil eki art arda kullanılarak oluşturulan zarf-fiillerde (*geze geze, düşe kalka, güle ağlaya vb.*) yaygın olarak kullanılır.

Ergin çalışmasında ekin işlev olarak sadece zarf tekrarlarından kullanıldığını belirtmiştir (Ergin 2002: 339). Korkmaz ise işlev bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir hareketi gösterdiğini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 985). Gencan da fiil tabanlarına gelip yinelenerek kullanıldığını söylemektedir (Gencan 2007: 449). Araştırmacıların Türkiye Türkçesi üzerinden bahsettikleri bu ekin bu işlevleri Seyahatnâme'nin taranan bölümünde tespit edilen örneklerde de görülmektedir.

Fiilin bildirdiği hareketin sürekli ya da tekrarlanarak meydana geldiğini belirten bu eki almış zarf-fiillerin hangi işleviyle kullanıldığı eklendiği fiil tabanının kılınış türüyle ortaya çıkmaktadır.

[+SS]–A

Son sınırı vurgulayan fiillere *–A* zarf-fiil eki eklendiğinde zarf-fiilli parçanın belirttiği hareket tekrarlanarak gerçekleşmektedir (Karadoğan 2009: 102).

[63b]

Ve'l-hâsıl cümle zorbalar zûr-ı bâzûları ile veledeş ve gulâmiyyeler isteyüp defterleri mûcebince cümlesine hidmetler verilüp ol defter Murâd Hân'da kalup her bir zorba bir diyârda hidmetde iken bunları beşer onar **kıra kıra** yedi seneye dek zorbaların zoru kesilmeyüp câ-be-câ nihânîce var idi.

[211b]

Kaşmer-i rind-i cihân idi. Bir dervîş, bir bakkâldan sehel bal isteyüp bakkâl vermeyüp dervîş bakkâlın balına bir efsûn edüp bakkâldan bir câriye bal alup câriye ve efendisi ve kadınısı baldan yeyüp edepde yellenüp **âbdest boza boza** kadıya varup (…)

[+SS]–A…[+SS]

Bu tip kuruluşa sahip yapılarda eğer temel cümlenin yüklemi [+SS]'den oluşuyorsa önce zarf-fiilli parçadaki olay tekrarlanarak gerçekleşir ve son tekrardan sonra da yüklemdeki fiilin belirttiği olay gerçekleşir (Karadoğan 2009: 102).

[261a]

Mâ'adâ yedi koldan yetmiş pâre balyemez ve çöldutmaz toplar ile kal'ayı **döğe döğe** hâke **yeksân olunmuşdu.**

[361b]

Hakîr içeri girüp paşaya yakın vardıkda tîrkeş ve kılıcım taşlayup **seke seke** huzûruna **varup** zemîn **bûs edüp** mektûb-ı muhabbet-üslûbları destine verüp "Defter[dâr]zâde Mehemmed Paşa oğlunuz, huzûr-ı izzetinize selâmlar edüp bu mektûbu gönderdi", dedikde "Safâ geldiŋ yiğit, hoş geldiŋ" dedikde yine dâmen bûs edüp "otur" **dediler**

[+SS]–A…[-SV]/[+ÖS]

Bu yapıya sahip ifadelerde zarf-fiilli parçanın belirttiği ifade tekrarlanarak gerçekleşirken eş zamanlı olarak yüklemin bildirdiği olay da meydana gelmektedir. Olaylardan hangisinin önce başladığı metin bağlamından anlaşılabilmektedir (Karadoğan 2009: 103).

[115b]

Dîvâneyi ba‘zı müslimler bir kaç guruşa sulh edüp yine ba‘de's-sulh edebde dal-kîr mühmele olup lâşe-i Yahûd üzre **sepe sepe işeyüp** başında şapka ile firâr etdi.

[163b]

Ammâ cânım sıkılmağa başlayup gördüm ki benim karnında olduğum balığın ciğerleri ve bagırsakları **talab talab ede ede hareketden kaldı.**

[-SV]/[+ÖS]-A

Karadoğan bu yapıdaki ifadelerde zarf-fiilli parçaların bir defada ve görece uzun süreli gerçekleşen olayları anlattığını söylemektedir (Karadoğan 2009: 103). Zarf-fiilin bildirdiği olay ile yüklemdeki fiilin bildirdiği olay aynı anda gerçekleşmektedir.

[160b]

Ba‘zı üstâd-ı kâmilleri kalbur içre buğday ve türâbı ayırup **çalkaya çalkaya** buğdaydan "Lâ ilâhe illallâh" **yazar** ve "Yâ Şâfî" ve "Yâ Kâfî" yazar, aceb müntehâ ma‘rifet-i sihr-i i‘câzdır.

3/[35a]

Ken‘ân babasıyla zevrak-ı rahmete girmeyüp bir tuç kumkuma içre me’kûlât meşrûbâtıyla kumkuma içre girüp **yeye, içe, sıça** devr-i dâ’im gene **yeye yeye** necâsetinde **gark olup** Tûfân'da kumkumasıyla bir kenara çıkup hâlâ Mısır'ın sa‘îd-i âlîsi elvâhât evvel-i Nakraveş kurbunda kumkuması bârçeleriyle bir gâr içre yatar.

2.5.2.2.4. –IncA

Bu zarf-fiil ekinin temel görevi esas fiilde belirtilen olay ile zarf-fiilli parçada belirtilen olayları zaman çizgisi üzerinde gerçekleşme bakımından sıraya sokmaktır.

Korkmaz, *–IncA* zarf-fiil ekinin başlıca görevinin zaman bildirmek olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Korkmaz, *-IncA* zarf-fiil ekinin cümlede asıl fiilin gerçekleşme zamanını veya anını kendisindeki gerçekleşme zaman veya anına bağlayan bir işleve sahip olduğunu söylemektedir. Bu durumda esas fiil zaman bakımından zarf-fiili takip etmekte ve ona dâhil olmaktadır (Korkmaz 2007a: 1005). Ergin ise "*Türkçede eskiden beri kullanılan bu gerundium ekinde bir hareket hâli ifadesinden başka o hareket hâlinin ortaya çıktığı anı göstermek gibi bir zaman ifadesi de vardır."* demektedir (Ergin 2002: 341). Karadoğan, araştırmacıların söylediği bu işlevlerin eki ifade etmede eksik kaldığını söylemekte ve ekin işlevlerinin tüm yönleriyle görülebilmesi için eklendiği fiilin tabanının kılınış özelliğine bakılması gerektiğini belirtmektedir (Karadoğan 2009: 105). Ekin bahsedilen tüm bu işlevleri Seyahatnâme'deki kullanımlarında da görülmektedir.

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde farklı kılınış türlerine sahip fiillerin *–IncA* zarf-fiil eki ile birleşmesiyle ortaya çıkan durumlar aşağıda gösterilmiştir.

[+SS]–IncA

Son sınırı vurgulayan bir fiil tabanına –IncA zarf-fiil eki eklendiğinde zarf-fiilin bildirdiği hareket cümledeki esas fiilin bildirdiği hareketten daha önce tamamlanmaktadır.

[126b]

Bu tâ'ifenin içine bir kanlı ve bir hırsız girse cümlesi baş kaldırup ol mücrimi hâkime vermezler. Ammâ ol mücrim dahi **ölünce** bunların içinden halâs olamaz.

[131b]

Hemân kim ibtidâ âteşden tuç deryâsın halâs mahalline gelince cümle (---) (---) sâ'at olduğu sâ'at muvakkıt haber edüp dökücübaşı ve gayrı üstâdlar keçe esbâbları ile tuç deryâsı ağzın demir çapalar ile "Allâh Allâh" deyüp açdıklarında tuç

deryâsı âteş gibi akmağa **başlayınca** yüz adım yerde olan âdemlerin yüzlerine ve esbâblarına gûyâ alev yapışır.

[265a]

Ol merhûmların meyyitlerin deryâya **atınca** gemi içre bir gıriv [u] feryâd kopup herkes hayâtdan me'yûs olup cân bâzârına düşdüler.

[-SV]–IncA

Bu yapıdaki birleşimlerin temel cümledeki olaydan önce gerçekleşen olayları anlattığının söylenebileceğini belirten Karadoğan, [-SV]'lerde olayın gerçekleşme biçiminde bir "son sınır" bulunmadığı için bu durumunda [+SS]'lerde olduğu kadar kesin olmadığını ifade etmektedir. Karadoğan fiil tabanının kılınış tipinin yanı sıra sözlük anlamı veya metin bağlamı gibi kılınış ile ilgisi olmayan durumların da zarf-fiilli yapı ile yüklem arasındaki zaman ilişkisinin yorumlanmasında etkili olabileceğini söylemektedir (Karadoğan 2009: 106).

[211b]

"Hayır bir latîf bal verdim" deyüp baldan bir parmak **yiyince** bakkâl kadının yüzüne karşu edebde part par[t] kavarazânlık edüp on bir kişi mahkeme içre zartazenlik eylediklerin bu Çıkrıkcızâde Süleymân taklîd etdikde âdemin gülmeden hayâtı gidüp memât kıyıları nümâyân olurdu. Sâ'ir taklîdleri dahi ana göre idi.

3/[33a]

(…) hemân Gürcî Nebî'nin dib alayı talattum-ı deryâ gibi dal tîğ-ı uryân Bulgurlu'dan tîz aşağı **yürüyünce** yine çarhacı Defterdârzâde alem-i Nebî önünde Gürcî Nebî askeri içine "Hû'dır Hû Allah" deyüp aç kurd koyuna girer gibi girüp (…)

[-SV]–mAğA başlayınca

Sınır vurgulamayan fiiller *–mAğA başlayınca* yapısıyla birlikte kullanıldığında vurgu olayın başlangıç noktasına yapılmaktadır. Bu nedenle zarf-fiilli parçadaki olay bu esnada gerçekleşmeye başlar. Olay devam ederken yüklemde yer alan fiilin bildirdiği olay da gerçekleşmeye başlar.

[131b]

Hemân kim ibtidâ âteşden tuç deryâsın halâs mahalline gelince cümle (---) (---) sâ‘at olduğu sâ‘at muvakkıt haber edüp dökücübaşı ve gayrı üstâdlar keçe esbâbları ile tuç deryâsı ağzın demir çapalar ile "Allâh Allâh" deyüp açdıklarında tuç deryâsı âteş gibi **akmağa başlayınca** yüz adım yerde olan âdemlerin yüzlerine ve esbâblarına gûyâ alev yapışır.

[262b]

(…) nehr-i Ulu Tün'i geçmeğe ihtimâm-ı tâm edüp sekiz kerre yüz bin atları nehr-i Ulu Tin'e urunca bi-emrillah nehr-i Tün bügenüp su az **akmağa başlayınca** hemân Tatar Hân beş-on bin atlı kapu kuluyla nehr-i Ulu Tün'in alt tarafından suya urup bügenmüş su özengilerine çıkmadan Hân hazretleri karşu tarafa ubûr etdi.

2.5.2.2.5. –ken

Türkçede sıkça kullanılan bu ek yalnızca *i-* ek fiiline bağlanmaktadır. Bu ek-fiil yalnızca isimler ile birleşik fiiller oluşturmaz; aynı zamanda kip ve zaman eki almış fiillerle de birleşerek bir takım çekim kalıpları meydana getirir.

Ergin, "*Bu gerundium eki hareket halinin yapıldığı sırayı bildirerek dolayısıyla bir zaman ifade eder."* diyerek ekin işlevini belirtmektedir (Ergin 2002: 347). Gencan da sonuna geldiği sözcüğe durum ve zaman ayırtları kattığını belirtmektedir (Gencan 2007: 449). Korkmaz ise ekin esas itibariyle zaman gösteren zarf-fiiller türettiğini ve zarf-fiillerin gösterdiği hareketle asıl fiillerin gösterdiği hareketin aynı zaman kesitinde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Korkmaz 2007a: 1014). Karadoğan çalışmasında araştırmacıların ekin yalnızca birliktelik, eş zamanlılık ifade ettiğini söylemelerine karşı çıkarak eklendiği fiilin kılınış tipine göre birliktelik veya öncelik-sonralık işlevi görebileceğini söylemektedir. Karadoğan bununla birlikte *–ken* eki almış zarf-fiilli parçanın bağlandığı esas fiilin de kılınış türünün önemli olduğunu dile getirmektedir (Karadoğan 2009: 114).

Araştırmacıların ek hakkında Türkiye Türkçesi için verdikleri bu özelliklerden farklı olarak Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'de *–Ip* zarf-fiil ekiyle kurulmuş ifadeleri adeta müstakil bitimli bir cümle gibi kullandığı söylenebilir. Bu

nedenle aşağıdaki örneklerde *–Ip* eki almış zarf-fiiller esas fiil gibi görev görmektedir. Seyahatnâme'nin taranan bölümünden elde edilen -ken zarf-fiil ekinin eklendiği farklı kılınış türlerine sahip fiillerin oluşturduğu durumlara örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[+SS]-ken…[+SS]

Bu yapıdaki bir zarf-fiilli parça son sınırı vurgulayan bir esas fiile bağlandığında zarf-fiilli parçadaki olay gerçekleşirken esas fiildeki olay gerçekleşip tamamlanır.

[20b]

şehr-i Kostantînimizi seyr [ü] temâşâ edüŋ diyerek askeri Âhûrkapu'ya der-kenâr olmuş kadırkalardan ba'îd Edirnekapusu tarafına **götürürken** cânib-i erba'adan niçe bin küffâr-ı hâksâr ümmet-i Muhammed üzre hücûm etdüklerinde derhâl cümle asker-i Urbân **tîğ uryân edüp** şehr-i Kostantîn içre bir ceng-i azîm edüp (…)

[+SS]-ken…[+ÖS]

Bu yapıdaki bir zarf-fiilli parça [+ÖS] ile kurulmuş bir esas fiile bağlandığında esas fiilde yer alan birinci olay gerçekleşip tamamlanır. İkinci olay ise gerçekleşmeye başlar ve devam ederken zarf-fiilli parçadaki olay tamamlanır. Zarf-fiilli parçadaki olay tamamlandıktan sonra da esas fiildeki ikinci olay gerçekleşmeye devam eder (Karadoğan 2009: 114).

3/[10b]

Âhir terk-i dünyâ edüp pederinin na'şını şehr-i şureger'den çıkarıp Mekke-i Mükerreme'ye götürüp andan Medîne-i Münevvere'de Hazret-i Abbâs cenbinde defn edüp kendüsü mukaddemâ mutasarrıf olduğu Erzincân şehrine gelüp yine hilâfet sevdâsında olup asker cem' etmeğiçün Zağpa Deresi nâm mahalde mutalsam olan defîneye kenz-küşâlık edem derken derûn-ı gencîden bir âteş zâhir olup cümle tevâ-bi'iyle Melik Çobân Kurdumân helâk olup (…)

[-SV]-ken…[+SS]

Bu yapıdaki ifadelerde önce zarf-fiilli yapıdaki olay gerçekleşmeye başlar. Bu olay devam ederken esas fiildeki olay tamamlanır. Esas fiildeki olayın tamamlanmasının ardından zarf-fiildeki olay gerçekleşmeye devam eder.

[16a]

Ve bu amûdun tâ zirve-i a‘lâsında yekpâre beyâz mermer üzre bir maksûrecik üzre bir perî-çehre hûbân-ı zamâne ve pençe-i âfitâb-ı cihâne timsâlin yine beyâz mermerden inşâ edüp yılda bir kerre bir sayha urup rû-yı arzda ne kadar tuyûr var ise ol sûret üzre **deverân ederken** niçe kerre yüz bin ecnâs-ı tuyûr zemîne **düşüp** ahâlî-yi Rûm alup **tenâvül ederlerdi.**

[9b]

seyâhat ile Kaydefâ'nın diyârına kadem basup Kaydefâ Ana'nın dîvânına dâhil olup tarz [u] tavrın ve re’y [ü] tedbîr [u] cünbüş [ü] harekâtın **tecessüs ederken** Hikmet-i Hudâ İskender'i Kaydefâ askeri **bilüp** kayd [u] bend ile Kaydefâ huzûrına getirüp mukaddemâ Kaydefâ İskender'in sûretin **nakş etdirmiş idi.**

[-SV]-ken…[-SV]

Sınır vurgulamayan zarf-fiilli parça ile sınır vurgulamayan esas fiil cümle içerisinde birbirlerini tamamladıklarında her iki ifadedeki olay eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir.

[195b]

Bâzâr edüp akçesin **alırken** hisâbında müşterîye **kan ağladup** müşterî gitdikden sonra, "Gidiyi ey yakdım" deyü tefâhur kesb eder bî-insâf kavmdir.

[114a]

Ammâ garâyib andadır kim Unkapanı semtinin çamuru İslâmbol içre meşhûrdur, ol kesret-i tînde ve ol şitâda **gezerken** pabucunun üzerine değil na‘lçasında bir kırât çamur **bulunmazdı**, tâ bu mertebe pâk ü pâkîze gezüp evkât-ı hamseyi cemâ‘atle edâ ederdi.

[-SV]-ken…[+ÖS]

Bu yapıya sahip ifadelerde zarf-fiilli parçadaki olay ile yüklemdeki fiilin bildirdiği olay eş zamanlı gerçekleşmektedir. Ancak yüklemdeki fiilde birinci olay vurgulanırsa zarf-fiilli parçadaki olay daha önce gerçekleşmeye başlar (Karadoğan 2009: 117).

[264b]

Âhirü'l-emr "*Ol engîn nâ-mübârekde ne reh ne râhber peydâ"* mazmûnunca güneş deryâda doğar ve deryâda batar. Bu gûne bir girdâb-ı gamda talattum-ı deryâ ile serserî **gezerken** hikmet-i Hudâ gün doğusu rûzgârı tarafında evc-i semâda kara bulutlar **zâhir olur.**

[+ÖS] -ken…[+SS]

Bu yapıda kurulan ifadelerde zarf-fiilli parça [+SS] ile yapılmış bir esas fiile bağlandığında [+ÖS]'de birinci olay vurgulanıyorsa zarf-fiilli parçadaki birinci olay gerçekleşmek üzereyken esas fiildeki olay gerçekleşip tamamlanır. Esas fiildeki bu olayın tamamlanmasından sonra zarf-fiilli parçadaki genelde birisi dinamik birisi durağan olmak üzere iki olay da art arda gerçekleşir.

[9a]

Hikmet-i Hudâ bir gün bu Yanko ibn Mâdyân ayş [u] nûş edüp mest [u] medhûş câme-i hâb-ı nâzda hâb-âlûd ***[9a]*** olup **yatırken** ale's-sabâh serîri ile kendüyi Sarâyburnu nâm mahalde **bulup** niçe eyyâm anda sâkin olup cemî'i vüzerâ ve vükelâları ve cümle ser-i kârda olan huddâmları başına cem' olup İslâmbol'un Sarâyburnu nâm mahallin âb [u] hevâsından hazz edüp bir kal'a bünyâd etmeğe **ih-timâm etdi.**

[20b]

Andan cümle guzât-ı müslimîn bî-feth mâl-ı hazâyin ile Yedikulle'den keştîlere süvâr olup muvâfık eyyâm ile Kızıl Adalar'a lenger-endâz olup ol şeb asâ-

kir-i İslâm hâb-ı râhatda **yatırken** İslâmbol tekrurunun bir oğlu iki yüz pâre gemi ile vakt-i seherde ale'l-gafle **şebhûn edüp** (…)

[373b]

Hasan Ağa cümle askeriyle atlanup müjde eden herîfi bir ata bindirüp ol gün ol gice ılgarup mezkûr köyde Kara Haydaroğlu âteş başında **otururken basup** içeri girenlerden tabancalı tüfenkler ile yatduğu yerden yedi yiğit şehîd edüp âhir âlât-ı silâha iktidârı kalmayup cümle silâhların elinden alup bağlamadan **zabt ederler.**

[+ÖS] -ken…[-SV]

Bu yapıya sahip ifadelerde zarf-fiilli parçadaki birinci olay vurgulandığında öncelikle esas fiildeki olay gerçekleşmeye başlar ve sonra zarf-fiilli parçadaki birinci olay gerçekleşip tamamlanır. Ardından ikinci olay gerçekleşmeye başlar. Daha sonra zarf-fiilli parçadaki ikinci olay ile esas fiildeki olay birlikte gerçekleşir; ancak zarf-fiilli parçada ikinci olay vurgulanırsa bu olay ile esas fiildeki olay birlikte gerçekleşir.

3/[105a]

Bir kerre Çekmece gölü sâhilinde Topkapulu Mahmûd Ağa yalısında **otururken** sayyâdlar bir küçük morina balığı **sayd edüp** Sultân İbrâhîm Hân'a **hedâyâ getürdiler**. Ma‘lûm oldu kim Tuna'dan menfezi vardır.

2.5.2.2.6. –dIkçA

-DIk sıfat-fiil eki ile eşitlik hali eki *–çA*'nın birleşmesi ile ortaya çıkan bu ek tekrarlanarak ya da uzun süreli gerçekleşen olayları ifade etmede kullanılır.

Korkmaz ekin etimolojisiyle ilgili bilgi verdikten sonra asıl fiildeki hareketin süresini kendisindeki hareketin süresiyle denkleştiren ve "*-dığı sürece*" anlamıyla zamanda devam, zamanda süreklilik veya sık sık oluş gösteren zarf-fiiller yaptığını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 1023).

Fiillerdeki olayın tekrarlı ya da uzun süreli gerçekleşmelerini sağlayan bu ekin bu işlevlerinden hangisini hangi durumda sağladığı eklendiği fiilin kılınış türüne

göre şekil almaktadır. Seyahatnâme'de taranan bu şekillere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[+SS]–dIkçA

Bu yapıda zarf-fiil bölümündeki olay tekrarlanarak meydana gelmektedir. Aynı şekilde zarf-fiildeki yapıya bağlı olarak da esas fiildeki olay da tekrarlanarak gerçekleşir. Zarf-fiilli yapıdaki olay gerçekleştikten sonra esas fiildeki olay gerçekleşir.

[72a]

Bir gün sa'âdetle harem hammâmından taşra hâsodaya arak-âlûd olup **çıkdıkca** cümleye selâm verüp, "Şimdi bir hammâm faslı eyledim" dediler. Cümle, "Sahhâ ve âfiyâ" dediler

[182b]

Bunlar gûnâ-gûn demir tüfeng tabancaları ederler kim bir kerre **çakdıkca** bârûda çarh çakmağı taşı isâbet edüp ân-ı vâhidde tüfeng âteş alup hasımdan intikâm alınur.

[-SV]–dIkçA

Karadoğan bu yapıdaki ifadelerde zarf-fiilli parçada olayın sürekli veya uzun süreli gerçekleştiğini söylemektedir. Zarf-fiilli parçada olayın gerçekleşmeye başladığını bu devam ederken esas fiildeki olayın da gerçekleşmeye başladığını söyleyen Karadoğan, iki olaydan hangisinin önce tamamlandığını genellikle metin bağlamından anlaşılabileceğini belirtmektedir (Karadoğan 2009: 125).

3/[50b]

Hânemize geldikde elbette dâ'ireyi bulup *"dukka'd-def"*[108] deyü destime dâ'ire verüp hakîr dâ'ireyi **çaldıkça** şeyh Bekkâr mest [u] medhûş olunca raks edüp safâ ederdi.

3/[41b]

[108] "Def çal!".

Bu kerre cemî‘i fıçıları deryâ suyuyla leb-ber-leb edüp fıçılar deryâya gark olup her bir fıçıya bir kâfir tulumba koyup fıçıların suları tulumbalar ile **boşaldıkça** gemiyi boş fıçılar kaldırup kıç tarafında olan demiri tıramola edüp suhûletle gemiyi halâs eylediler.

[+ÖS]–dIkçA

Bu tarz ifadelerde *–dIkçA* zarf-fiil ekinin [+ÖS]'deki birinci olayda farklı ikinci olayda farklı işlev yüklendiğini belirten Karadoğan, zarf-fiilli yapıda birinci olay vurgulanıyorsa olayın tekrarlanarak gerçekleştiğini söylemektedir. Eğer ikinci olay vurgulanıyorsa zarf-fiilli parçadaki olay bir defada sürekli ve görece uzun süreli gerçekleşmektedir (Karadoğan 2009: 126-127).

[14b]

Du‘â edüp dedim ey Dânişî târîhini anın

Zemîn ***turdukca*** *dursun bu binâ-yı âsumân-âsâ.*

[168a]

ba‘zı mûmların şu‘lesinden niçe bin âdemler sarı ve kırmızı ve yeşil ve alaca yüzlü âdemler görünüp cümle temâşâcılara havf u haşyet hâsıl olup ba‘zı fişek mûmları **yandıkca** mûm içinde olan fişekler âmedâne top gibi çatlayup halka bir vehm târî olur.

2.5.2.2.7. –dIkdA / -DIK+(iyelik eki)+DA

Korkmaz'ın -DIk sıfat-fiil ekinin bulunma hali ekiyle genişlemesinden oluştuğunu ve asıl fiildeki hareketin zamanını belirlediğini söylediği *–dIkdA* zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde sıkça kullanıldığı halde Türkiye Türkçesinde yerine *–dIğIndA* ekine bırakmıştır (Korkmaz 2007a: 1032). Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu iki ekin de eş zamanlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ekin bu hususiyetiyle ilgili bilgiler zarf-fiiller başlığında verilmektedir.

Ekin eklendiği fiilin kılınışına göre işlevi değişmektedir. Bu işlevlerin bir bölümü aşağıda örneklenmiştir.

[+SS] –DIkDA / -DIK+(iyelik eki)+DA

Bu yapıya sahip ifadelerde zarf-fiilli parçanın bildirdiği olay tamamlandıktan sonra esas fiildeki olay gerçekleşir. Fiilin kılınışı ile zarf-fiil eki öncelik-sonralık ilişkisi katmaktadır (Karadoğan 2009: 128).

[7b]

Ve mübârek sağ elin **bûs etdüğimde** gûyâ pembe-misâl kemiksiz bir dest-i şerîf idi.

[28b]

Hattâ bir müşâvere olsa huzûr-ı pâdişâha cümle vüzerâ ve vükelâ **vardıkda** "kocalar gelsin" deyü ibtidâ Seğitvar altında Süleymân Hân merhûm olup asâkir-i İslâmın haberi yok iken vezîr-i a‘zam olan Sokullu Mehemmed Paşa'nın re’yiyle Süleymân Hân'ın na‘şın taht üzre koyup bol hil‘atın ardından ellerini hareket etdiren Silâhdâr Kuzu Alî Ağa'yı müşâvereye da‘vet ederlerdi.

[29b]

Sonra Cem Şâh Tış Fransa vilâyetine müstakil pâdişâh olup sizin Sultân Selîm Mısır'ı **feth etdükde** beri tarafdan azîm hedâyâlar ile Cem Kıral, Sultân Selîm'e gazân mübârek ola, deyü nâmeler ile hedâyâlar gönderdi.

[62b]

Ol mahalde Murâd Hân bâdeye tevbe [ü] istiğfâr etdiğin ferâmûş edüp bâde-i nâba **başladıkda** günden güne mizâc-ı latîfleri tenezzülde olup on yedi gün sâhib-firâş oldu.

[-SV] –DIkDA / -DIK+(iyelik eki)+DA

Sınır vurgulamayan fiillere eklenen bu zarf-fiil eklerinin zarf-fiilli parça ile esas fiile hangi zaman ilişkisini kattığını anlayabilmek için bu fiillerin sözlük anlamlarına bakmak gerekmektedir.

[28b]

Hakîrin niçe kerre vakt-i seherde manzûru olmuşdur kim eczâhânlar türbesinde eczâ-yı şerîfler **kırâ'at etdüklerinde** sâ'ir kubâblarda medfûnlara müteveccih olup tilâvet-i Kur'ân ederler.

[135b]

Bu kerre cemâli mahalli oldukda cümle uşşâk başına cem' olup nây-ı Mevlâ[nâ] **çaldıkda** cümle uşşâk semâ' ederlerdi. Ve ba'zı {mahalde} çeng **çaldıkda** cümle uşşâk mest [ü] medhûş olurdu.

[172b]

Ammâ neferâtları yokdur, hîn-i şitâda rahmet-i berf **yağdıkda** bizzât sadrıa'zam ve yeniçeri ağası ve bostâncıbaşı ve kapudan paşa, bunlar cümle iki kerre yüz bin eli kürekli ve kızaklı asker olup Okmeydânı'nda Atıcılar tekyesi dibinde Hünkâr karlığın ve Hasan karlığın ve Şücâ' karlığın ve Lenduhâ karlığın cemapur askeri üşüp karları hammâm kubbesi gibi top edüp yuvarlıyarak karlıklar içine itiverirler

2.6. İSTEM

Dilde ifadelerde yargı bildiren temel unsur cümledir. Bu anlamda cümle çeşitli kelimelerin kurallar çerçevesinde bir duygu, düşünceyi aktarabilme işlevi gören dil dizisidir. Dil dizisindeki kelimelerin bir araya geldiği kurallar içerisinde olan bir unsur da *istemdir*. Genel olarak söz dizimi unsurlarının bir araya gelmeleri esnasında ihtiyaç duyduğu bir dil bilgisi öğesini diğer öğe ya da öğelerden istemesi olarak tarif edilebilecek istem, genellikle çalışmalarda dil bilgisi çalışmalarında fiillerin ya da edatların kendilerini niteleyen isimlerden istediği hâl ekleri olarak ele alınmaktadır.

Türkoloji'de yeni sayılabilecek konulardan olan istem, tarihî Türk lehçe ve şivelerinin çağdaş Türk lehçe ve şiveleri ile bu bakımdan karşılaştırılması, çağdaş lehçeler arası fiil istemlerinin karşılaştırılması ve fiillerin istemlerinin belirlenmesi konusunda önem arz etmektedir. Yapılacak olan bu çalışmalar ile gerek lehçeler arası aktarmalar gerekse tarihî metinlerin doğru anlamlandırılması ve aktarılması daha doğru gerçekleştirilebilecektir. İstem konusunun önemiyle ilgili olarak Kara,

"*İsimler; isimlere, edatlara ve fiillere değişik hal eklerini alarak bağlanır. Bunlar, istem (valenz) konusu içerisinde ele alınır. Ancak lehçelerin istem durumlarıyla ilgili çalışmalar, yok denecek kadar azdır. Fakat bu konu oldukça önemlidir. Sağlıklı aktarma yapabilmek için isimlerin hangi hal eklerini alarak isim, edat ve fiillere bağlandığının çok iyi bilinmesi gerekir. Aksi halde aktarmalarda istem hataları yapılabilir."* demektedir (Kara 2009: 1074).

Banguoğlu, *Takılarda İstem* başlığı altında bu konudan bahsetmektedir. Fiillerin nesne olan isimlerden belli çekim halleri istedikleri gibi edatların da ilişki kurdukları isimlerden işleyişlerine göre belli çekim halleri istediğini belirten Banguoğlu, buna *istem* (rection) dendiğini belirtmektedir. Banguoğlu bu edatların istemlerini "*kimi hali isteyen takılar", "kime hali isteyen takılar", "kimden hali isteyen takılar"* ve *"adı katkı alan takılar"* biçiminde sınıflandırmaktadır (Banguoğlu 2007: 386-387). Banguoğlu bununla birlikte çalışmasının bir başka bölümünde geçişli fiillerin kimi ve kim hallerinde nesne istediğini söylemektedir. Nesnenin yükleme göre bu hallenmesine de istem denildiğini ifade etmektedir (Banguoğlu 2007: 528).

Uğurlu bitimli bir cümlenin veya bitimsiz bir dil birliğinin merkezindeki fiil tabanının gereklilik derecesine göre anlam yönünden boşluklar açtığını, bu boşlukların sayısının fiilden fiile değişiklik gösterdiğini ve o dile hakim olanlar tarafından da önceden bilindiğini söylemektedir. Uğurlu'ya göre fiiller, bir, iki ve üç boşluk açan fiiller olarak sınıflandırılabilmektedir. Bu boşlukların tamlayıcılar tarafından doldurulduğunu belirten Uğurlu tamlayıcılar aracılığı ile fiil tabanının isteminden (*valenz*) bahsetmektedir (Uğurlu 1999b: 18-19).

Korkmaz, çalışmasının "*Fiil-nesne bağlantısı açısından geçişli-geçişsiz fiiller*" başlığında dolaylı da olsa istem ile ilgili bilgiler vermektedir. Korkmaz, çatı ekleriyle genişletilmemiş kök ve gövde halindeki fiillerde var olan geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı eklerinden kaynaklanmadığını belirterek *fiillerin kendi sözlük anlamları ile ilgili olarak asıllarında var olan* bir özellik olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 543).

Türkçede istem konusuna çalışan araştırmacılardan birisi de Kahraman'dır. Kahraman çalışmasında fiil istemlerini örnekleriyle tespit etmiş ve bulunma hali

ekinin bütün fiillerin ortak tamlayıcısı sayılabileceğini belirtmiştir (Kahraman 1996: 361).

Karahan, Türkçedeki fiilleri fiil-tamlayıcı ilişkisine göre *tamlayıcılı* ve *tamlayıcısız fiiller* olarak ikiye ayırmaktadır. Karahan, geçişlilik-geçişsizlik sınıflandırmasının dışında fiil-tamlayıcı ilişkisine göre de sınıflandırılabileceğini belirterek, kıstasların tamlayıcıya ihtiyaç olup olmaması, tamlayıcı sayısı, tamlayıcının niteliği olabileceğini söylemektedir (Karahan 1997: 211-213).

Türkmen Türkçesinde istem konusuna çalışan Uzunboy'a göre istem bir cümlede bulunan isimlerin fiil veya fiillere bağlanırken hangi hâl eklerini istediğini anlatan bir terimdir (Uzunboy 2008: 1). Bu açıklamadan Uzunboy'a göre istemin yalnızca fiil ile bu fiile bağlanan isimler arasındaki bir durum olduğu görülmektedir.

Atacık ise çekimli bir fiilin cümlede hangi durumlardan etkilenerek yüklem olduğunun istem olduğunu söylemektedir (Atacık 2008: 2). Atacık, çalışmasında yalnızca yüklemlerden yola çıkarak istem konusunu ele almaktadır. Bununla birlikte Atacık, bir cümlede fiilin yüklem olabilmesi için isimlerin aldığı hal durumunun istem olduğunu dile getirmektedir (Atacık 2008: 11).

İstem konusunda müstakil çalışmalardan bir diğeri de Karaca'ya aittir. Karaca, istemin hem fiiller hem de edatlar için söz konusu olduğunu söylemektedir. Karaca'ya göre istem yan yana gelen ve sentaktik bir birlik oluşturan herhangi iki anlamlı kelime arasında da söz konusu olabilir. Karaca, Banguoğlu'nun söylediği nesnenin yükleme göre hallenmesi ya da takıların da ilişki kurdukları isimlerden işleyişlerine göre belli çekim halleri istemesinin istemi açıklamada yeterli olmadığını belirtmektedir. Herhangi iki isim de sentaktik (bazen leksik) bir birlik oluştururken sonra gelen isim, önce gelen isimden bir isim hâlinde bulunmasını isteyebilir (Karaca 2011: 10). Karaca çalışmasında araştırmacıların istem ile ilgili görüşlerine de değinmektedir. Araştırmalarda istem ile ilgili olarak "*o dili konuşanlarca önceden bilindiği*", "*lehçeyi kullananların dil mantığı ile ilgili olduğu*" ve "*dili kullananların belirlediği*" biçiminde görüşleri toparlayan Karaca, aslında bu üç görüşün de doğru olduğunu söylemektedir. Yani bir fiilin istemi o dili konuşanlarca önceden bilinir, bu husus o dili veya lehçeyi kullananların dil mantığı ile ilgilidir ve fiilin istemini o dili kullananlar belirler (Karaca 2011: 19).

Tüm bu açıklamalardan sonra istemin geniş kapsamlı bir alan olduğu, ancak genellikle dar manada isim-fiil ve isim-edat ilişkisi olarak incelendiği söylenebilir. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda istem konusu biraz daha geniş kapsamda ele alınmaya başlamıştır[109]. Fiillerde istemin hem zaman içerisinde hem de farklı coğrafyalarda çağdaş lehçelerde farklılaşmasıyla daha da genişlediği görülmektedir. Kelimler zaman içerisinde farklı istemlerle farklı ve yeni anlam alanları yaratabilmektedir. Bununla birlikte istem değişikliğe de uğrayabilmektedir. İstem değişikliğinin birçok sebebi olabileceği gibi kuşkusuz bunların içerisinden en temel olanı dilin değişebilir bir yapıya sahip olmasıdır. Dilde yeni ihtiyaçlar ile istemde de yeni ifadeler ortaya çıkmaktadır. Bu hususta Karaca "*İsim durumları muhtemelen başlangıçta daha az anlam ilişkisi bildirmede kullanılıyordu. Ama zamanla ihtiyaçların artmasıyla anlam ve işlevleri çeşitlendi.*" demektedir (Karaca 2011: 23). Karaca istem değişimlerinin sebeplerini şu bakımlardan incelemektedir: *Bir fiilin anlamı değişmeden farklı istemle kullanılması; bir fiilin istemiyle birlikte anlamının da değişmesi, yani istem değişikliğinde semantik faktör (farklı anlamlara gelme); eskiden farklı istemle kullanılan bir fiilin bugün farklı bir istemle kullanılması; bir fiilin farklı Türk lehçe ve şivelerinde farklı istemlerle kullanılması; istem değişikliğinde fonetik faktörler; istem değişikliğinde yabancı dil etkisi* (Karaca 2011: 25).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde fiiller istemleri bakımından da ele alınmıştır. Çalışmanın ana konusu doğrudan istem olmadığı için Türkiye Türkçesinde istemi değişmiş olan ya da farklı anlam yaratan istemler ele alınmıştır. Seyahatnâme'de yer alan bu ifadeler incelendiğinde genellikle o dönemden Türkiye Türkçesine -I<-In+∅ değişiminin yaygın olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında bazı fiillerin aldıkları istemler ile farklı fiilleri çağrıştırmaları da bir diğer husustur.

[109] bk. (Sev 2001), (Özdemir 2004), (Demirez Güneri 2007), (Doğan 2011).

2.6.1. Biçimsel İstem Farklılıkları

Aşağıda gösterilen örnekler Ttü. (*Türkiye Türkçesindeki Biçimi//Seyahatnâme'deki Biçimi) SN.* biçiminde ele alınmıştır. Türkiye Türkçesindeki istemler Türkçe Sözlük (2011) ve Kahraman'dan (1996) tespit edilmiştir.

Ttü. (-lA//-A) SN

[6b]

salât-ı fecrin sünnetin edâ edüp salavât-ı **şerîfeye meşgûl oldular.**

[22a]

Şeyh Maksûd hazretleri üç yüz fukarâsıyla ve üç yüz tevâbi'iyle Baba Ca'fer Sultân, Hârûnu'r-Reşîd tarafından elçilik ile İslâmbol'a dâhil olup yeni kıral olan **Grando Mihal'e buluşup** nâmelerin verüp cevâbnâme kıralın mefhûmu olup Baba Ca'fer Sultân'a ve Şeyh Maksûd Sultân'a hadden efzûn i'zâz [ü] ikrâm edüp bir sarây-ı âlî tathîr etdirüp anda meks ederler.

[81a]

Ve Melek Ahmed Paşa İslâmbol'a geldükde **sa'âdetlü pâdişâha buluşup** kubbe-nişîn olduğu gün Haydar Ağazâde'nin hakkına hatt-ı şerîf çıkup Silivri kal'asında Silisre'ye gitmek ***[81b]*** sadedinde iken katl olunup (…)

[205b]

Kavm-i ammâlîn ya'nî fukarâ-yı ırgadân ellerinde kazma ve omuzlarında kürekleri ve küfe ve zenbîller ile "İşleyelim çalışalım, **hakkımıza barışalım**, sonra işe karışalım" deyü silâhları kürek ve kazma ile ubûr eder bir alay ecnâs-ı mahlûkât fukarâlardır.

[266a]

Anda def ve kudûmün çalarak Dobruca **kralına buluşdukda** kral-ı dâll-i bed-fi'âl eydür: "Ey Sarı Saltık! Eğer sende kerâmet varsa benim diyârımda bir ejdehâ peydâ olup Karadeniz sâhilinde bir yalçın kaya içinde âşiyân edinüp cümle re'âya vü berâyâm yidi.

[284a]

Dizdârı ve yetmiş neferâtları ve taşrasında yüz hâneli varoşu ve bir câmi‘i ve bir kaç dükkânlarından mâ‘adâ âsâr-ı binâları yokdur. Kal‘adan on yedi pâre top atılup şâdmânlar oldu ve ahâlî-i kal‘a hedâyâlarıyla gelüp **paşa-yı kâmkâra buluşdular.**

Ttü. (-I//-In+∅) SN

[7b]

"Âşık-ı sâdıkın ve ümmet-i müştâkın Evliyâ kulun **şefâ‘atin ricâ eder"**

[11a]

Ve câ-be-câ yerlerin ta‘mîr içün ve **rahnedâr yerlerin gözetmek** içün Ayasofya altında kayıklar vardır.

[20a]

derhâl {cânib-i} berre asker döküp amân vermeyüp feth edüp içine asker koyup **fethi müjdesin** Mu‘âviye'ye bir keştî ile **gönderdiler.**

[23a]

O bize Aleksandıra ya‘nî *İskender-i Zülkarneyn Târî**hi'***n okudurdu.**

[24b]

Ammâ {Mehemmed Hân} âlem-i sabâvetde olmağile cânib-i erba‘adan küffâr baş kaldırup mukâvemet etmeğe re’y [ü] tedbîr sâhibi olmamağile yine Ebü'l-feth'in babasını tekrâr halîfe edüp Ebü'l-feth'e **Ma‘nisa taht-ı hükûmetin verdiler**.

[64b]

Âlet-i mülâhaza kal‘ayı döğerken bir kaç kerre içeriden Abaza taşra çıkup yeniçeri **metrislerin basup** hûn-ı Osmân Hân aşkına yeniçerileri kırup niçe binin eşedd-i ukûbet ile katl ederdi.

3/[117a]

Siyâvuş Paşa hâtûnu Receb Paşa kerîmesi hânıma sultâna varup "Tiz **kocan çağır gelsin**!" dedikde Siyâvuş Paşa hareme girüp "Safâ geldiŋ sultânım!" dedikde hemân Kaya Sultân "Bre zâlîm Siyâvuş!

Ttü. (-I = -I) SN

Benzer kullanımlarda -I<-In+∅ farklılığı görülürken bu ifadelerde farklılığın olmaması ilgi çekicidir.

[30b]

Ol cum‘a Ayasofya'nın zîr-i zemînlerinde pinhân olan bıtrîk ve kıssîsden üç bin ruhbân şeref-i İslâm ile müşerref olup üç yüz yaşında **bir papasın ismini Baba Mehemmed** kodular.

[58a]

Livâ-yı adl-i şehzâde verüp nûr
*Karaman **ellerini** kıldı Aydın.*

Ttü. (-I//-mIz+∅) SN

[7b]

Ba‘dehu ale's-sabâh pâk âbdest alup salât-ı fecri edâ edüp İslâmbol'dan Kâsımpaşa'ya ubûr edüp mu‘abbir İbrâhîm Efendi'ye **rü'yâmız ta‘bîr etdirüp** (…)

Ttü. (-I//∅) SN

[81a]

Kâmil bir hafta âlât-ı mühimmâtlarımız görüp Paşa Van'a revâne olup yüz on yedi günde Van'a alay-ı azîm ile girirken İslâmbol'dan Yıldırım nâm kapucu yıldırım gibi yetişüp İpşir Paşa'nın ***[81a]*** **katli haberi getirdi.** (---)

[89b]

(---) Gâzînin vüzerâlarındandır. Ebü'l-feth câmi‘i kurbünde olmağile bu Ahmed Paşa bir gece vâkı‘asında Ebü'l-feth'i görüp Ebü'l-feth bu Hâfız Paşa'ya itâb [ü] hitâb edüp "Niçün benim câmi‘im kurbünde câmi‘ binâ edüp niçün **cemâ‘atım aldıŋ**" deyü bu Hâfız Paşa'yı katl eder.

Ttü. (-In+DA//∅+rA) SN

[16b]

Dâ'imâ ol timsâl-i megesden sadâ-yı zenbûr gibi bir âvâz zâhir olup **İslâmbol içre aslâ sinek gezmezdi.**

Ttü. (-DA//-A) SN

[20b]

"Ey garîb müslim abdullâhlar hemân {cümleniz} sağ iken kalkıŋ yohsa sizi Îsâ uğruna cümle kırup ölen serdârınızı bulup **âteşe yakarız"**

--

Asker-i İslâm dahi "Siz serdârımızın ölüsün **âteşe yakarsaŋız** biz sizin esîrlerinizden yüz bin üsârâları ve sene-i sâbıkda halîfemiz yanında rehin olan kıralzâdeniz **âteşe göyündürürüz**" deyü haber gönderdiler.

[146a]

Bir çemenzâr soffalı ve bir kaç bîd-i sernigûn dırahtlı küçük tekyedir. İslâmbol'da ve etrâfında bir Hindû mürd olsa bunda getirüp **âteşe yakarlar.**

[150b]

Tarîk-i dervîşânda dahi ***[150b]*** eyledir kim bir dervîş tarîkinde cürm etse Allâh ile cânına kendü bildiği cürmüne mu'terif olup dünyâ cezâsıyçün Rabbisi havfından vücûdun **âteşlere yakup dâğlar, yakar.**

[187b]

Hikmet-i Hudâ bir gün İslâmbol'da Yahûdî mahallesinde ihrâk-ı azîm vakı' olup bostâncıbaşı ve yeniçeri ağası yankını söndürmeğe varup bir kaç bostâncı ve yeniçeriler bu tîz-âbcı kârhânesinin birine girüp görseler kim raflar üzre yüz, iki yüz şîşeler içre elvân elvân şarâblar, "bire meded" deyü herbiri birer şî[şe]den nûş edüp on üç nefer kimesnenin ol mahalde ciğerleri ve bağırsakları tarfetü'l-ayn içre taşra çıkup merhûm olup vücûdları **âteşe yanup kaldı.**

Ttü. (I-//A-) SN

3/[39b]

Zîrâ bu diyâr zeytûn ve zeytûn yağından ibâret olmağın her kurâdan niçe yüz miskete ile zeytûnyağı gelüp **kanâdillere yakarlar**

Ttü. (-rA+(y)A//-DA) SN (buraya<bunda)

[143b]

Ve seyrângâh-ı Doğancılar meydânı, selâtînler Üsküdar'a göç etdikleri mahalde cümle doğanbâz **bunda göçerler.**

Ttü. (-rA+DA//-DA) SN (burada<bunda)

[191a]

"Bu remmâyı bize Allâh verdi kim yedi yıldır bir kerre bir zulemât hark u berk ve sâ'ika kopup dünyâyı zulemât bürüyüp bu güvercinler cân havliyle **bunda düşüp kaldılar**" deyince Sa'dîzâde eydir:

[226a]

Cümle Nakşivân ve Şirvân ve Lahicân ve Isfahân-ı nısf-ı cihândan gelen Acem sevdâgeri cümle **bunda meks ederler.**

[230a]

Osmân Gâzî'nin kırk bin koyununun dölünden hâsıl olan niçe yüz bin koyun **bunda yaylalanır**.

Ttü. (-I//-A) SN

[157b]

Hazret-i Risâlet'e gâyet mahabbet edüp her bâr Hazret'e elçi gönderüp, "Yâ Muhammed Rûm keferesi **Mısır diyârına istîlâ edüp** kabza-i tasarrufa alup

vilâyetim elden gitdi, lütf edüp azîm asker ile Mısır'ımı feth edüp zîr-i destinde bir boybeği-misâl kemterin olam" deyü Zünnûn-ı Mısrî'yi bir çatal kılıç ile ve bir katır ve dörd aded Kıbtî câriyesi hedâyâlar ile Zünnûn-ı Kıbtîyi Hazret'e gönderdi.

Ttü. (A-//∅) SN

[165b]

Mısır tüccârlarının destine hatt-ı şerîf verüp, "Alay-ı evvel tüccârân-ı Mısır ve alay-ı sânî kassâb cömerdân-ı merd-i meydân olalar" deyü fermânlar ihsân edüp Mısır tüccârânları haz edüp sürûrlarından **ayakları yer basmaz olup** keştîbân-ı Akdeniz'den sonra alay etdiler.

Ttü. (-DA//-DAn) SN

3/[116b]

Nehr-i Balvaniçse: Eflâk diyârında Erdel'den gelüp Tuna'ya karışır. At ile **ayak<u>dan</u> geçilir.**

Ttü. (-A//-DAn) SN

[7b]

hemân Sa‘d-ı Vakkâs hazretleri **destim<u>den</u> yapışup** huzûr-ı Hazret'e götürüp;

[69a]

Silahdâr Melek Ahmed Ağa mahfele çıkup bu hakîri yüz bin cemâ‘at-i kesîre içinde başıma zer-ender-zer bir tâc-ı Yûsufî geydirüp, "Buyurun sizi sa‘âdetlü Pâdişâh ister" **deyü elim<u>den</u> <u>yapış</u>up** mahfel-i Pâdişâhî'ye varup Gâzî Murâd Hân'ın cemâl-i bâ-kemâlin müşâhede edüp

[275a]

Hemân Murâd yine İbrâhîm'i kovup bir top-ı gazabnâk atınca İbrâhîm yine topu zabt edüp babası Ahmed Hân'ın tahtı altına girer. Ser-bürehne ve kâkül-i perîşân-hâl taht altından çıkarken Ahmed Hân İbrâhîm'in **kulağın<u>dan</u> <u>yapış</u>up**

eydür: "İbrâhîm! Bana cezîre-i Girid'i feth edüp câmi‘ime ve Mekke ve Medîne'ye vakf eder misin!" der.

2.6.2. Anlamsal Farklılık Yapan İstem Durumları

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bazı fiillerin kendisinden önce gelen isimlere istediği ekler ile birlikte kullanıldıklarında bir başka fiile denk geldikleri görülmektedir. Bu örnekler aşağıda gösterilmektedir.

-DAn+yık- = düşür-

[67a]

Mâh-ı mezbûrda kul gulû edüp Bâb-ı hümâyûnun iç yüzünde Hastalarkapusu önünde Hâfız'ı kul **atın<u>dan</u> <u>yık</u>up** kendüsi Hastalar odaları içre firâr edüp kapuyu sedd etdi.

[335a]

Hikmet-i Hudâ bir gün Çemensofa nâm meydân-ı ma‘rekede cirît oynarken musâhib-i şehriyârîlerden bir kaçı cirîd hamlesi teklîfinde Seydî ile azğaşup Seydî dahi birin avlayup **cirîd ile atın<u>dan</u> <u>yık</u>up** ol sâ‘at musâhib cân verir.

ateş-A+vur- = tutuştur-

[73b]

Hattâ bin kırk üç ıyd-i adhâsının evvelki günü Akdeniz'de Kesendire ve Koloz kal‘aları mâbeyninde üç pâre İngilis galyonlarına râst gelüp bir gün ceng-i azîm olup İngilis kâfirleri âteş-perest olmağile iki gemiyi **âteş<u>e</u> urup** ihrâk bi'n-nâr olup (…)

-dAn el yu- < ayrıl- (üslûp özelliği)

[121b]

el-Mevlâ Sa‘deddîn Hasan eş-şehîr bi-Hocazâde: Ayasofya câmi‘i içinde tecdîd-i vuzû’ ederken **dünyâdan el yudu.**

-dAn kop- = ayrıl-

[288b]

Meşhûr latîfe-i darb-ı meseldir. Ammâ hakîkatü'l-hâl bir âdemin eli yaş iken bir demir pâresine yapışsa derhâl müncemid olup **elinden demir ve demirden eli kopmak** ihtimali yokdur.

-A yak- / -dA yak- = yıka-, temizle-

[294a]

Birkaç eyyâm Kaya Sultân kayadan kamîsı giyüp kirlendikde **âteşde yakup** pâk ve beyâz olup ibret içün yine giyerdi.

[294a]

Hattâ Kapudan Hüsâmzâde hakîre bir makramasın bağışlayup mülevves oldukda Melek Ahmed Paşa huzûrunda **âteşe yakup** gül-i pembe-misâl oldu.

∅+yık- = düşür-, devir-

[335a]

Ana kafadâr olan, Seydî'ye atamadan cirîd urunca hemân Seydî ana dahi **at yıkup** dizgin aşrı bir cirîd-i haşeb-meşe-i pür-endîşe tarb ederse ol dahi atının tırnağına ser-nigûn [ve] ser ber-zemîn olup âbdestsiz secde edüp hele ânî çehresinde ansız meyyit-i müteharrik kaldırup (…)

2.7. SORU

Soru genellikle bilgi almak ya da bildirmek için kullanılan dil bilgisi kategorisi olarak görülmektedir. Bu konuda Karaağaç, "*Soru bildirmenin öbür ucudur, bu yüzden bütün bilgilerimiz veya bütün dil birimleri soru kavramı karşısında eş değerdedir. Her şey bildirilebildiği gibi sorulabilir de. Kısacası, soru kavramı, bildirmenin var veya yok kavramlarının öbür ucudur."* demektedir (Karaağaç 2012: 393). Ergin, sorunun fiillerde soru ifade eden gramer kategorisi olduğunu belirterek, bir fiilin gösterdiği hareketin bir şahıs tarafından yapılıp yapılmadığını öğrenmek ve buna cevap istemek için soru şekline sokulduğunu söylemektedir (Ergin 2002: 136).

Soru kavramı ile fiil arasındaki ilişki göz önüne alındığında anlamsal açıdan fiilde belirtilen hareketin gerçekleşip gerçekleşmediğinin ya da ne şekilde, kim tarafından, ne zaman vb. gerçekleştiğinin bilgisini almak maksadıyla oluşturulmuş ifadeler olduğu söylenebilir.

Fiili doğrudan ilgilendiren soru ifadeleri Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde temel olarak soru eki ve soru zarfları olmak üzere iki biçimde görülmektedir. Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bu ifadeler tanıklanarak aşağıda gösterilmiştir.

Soru eki ve diğer soru bildiren ifadeler aynı zamanda isimlerle de kullanılabilmektedir; ancak çalışmanın konusu gereği aşağıda fiil ile doğrudan bağlantısı olan ifadelere yer verilmiştir.

2.7.1. Soru Eki –mI ile Kurulan Sorular

Eski Türkçede *–gU* ve *–mU* ek/edatlarıyla yapılan bu çekim (Alyılmaz 1994: 256-257), XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde *–mI* ekiyle yapılmaktadır (Kartallıoğlu 2011: 230).

Soru eki *–mI*'nin her çeşit kelimenin soru şeklini yapan umumî bir işletme eki olduğunu söyleyen Ergin, isim cinsinden bütün kelimelerin, edatların ve fiillerin soru şekline hep bu ek ile sokulduğunu belirtmektedir. Ergin, soru ekinin isimleri ve edatları daima fiillere bağladığını, fiillerle münasebete geçirdiğini söylemektedir. Ergin ayrıca, fiillerin ise başlı başına fiil çerçevesi içinde soru şeklini yaptığını ifade

etmektedir (Ergin 2002: 332). Korkmaz ise soru ekini çekimli fiillerde kipleri şahıslara soru yoluyla bağlayan ek olarak tanımlamaktadır (Korkmaz 2007a: 27). Araştırmacıların Türkçenin çeşitli dönemlerine ait soru ekiyle ilgili belirttikleri hususlar Seyahatnâme'de de görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Seyahatnâme'de de soru eki zaman çekiminden sonra, hikâye ve rivayet eklerinden önce gelmektedir.

[6b]

"Âyâ âlem[i] temâşâ edüp Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] Şâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek **müyesser ola mı?"**

[31a]

Ertesi gün ale's-sabâh Sultân Mehemmed haremden çıkup Akşemseddîn ile Tershâne Bâğı'nda müşerref oldukda Akşemseddîn buyurdular kim;

"Pâdişâhım bu gece pişmiş **helvâ yediŋiz mi?"** deyince Ebü'l-feth "Hayır **yemedik**" dedi.

[38a]

Hemân Gülâbî Ağa, "Şu sudan sehel su içsem" dedikde, "Sabr eyle bu gün görelim sana bundan ni'met **müyesser olur mu**?" der.

[69b]

Ol dem buyurdular kim: "Bire şu rencîl ne acâyib da'vâ-yı merd etdi. **Acabâ** işidir revânî **midir** yohsa bu takrîr etdiklerin **icrâ etmeğe kâdir midir**?"

[71a]

Beni **sever misin**?" dedi. Ben dahi, "Yok sevmem" dediydim, "**Niçün sevmezsin**?" dedi. Hakîr eyitdim: "Sevdiğin içün sevdiğinin rûh-ı mücessemisin, anı severim ki bir tâze gonça verd-i handân takınmışdır" dedim.

[191a]

Hâne sâhibi şimdi güvercinler gelir ümîdinde olup muntazır iken Sa'dî Çelebi eydir: "Hamd-i Hudâ mâlımı **isbât etdim mi**?" dedükde cümle Cezâyir halkı hayrân kalup Sa'dî Çelebi, Cezâyir'den yetmiş günde gemiler ile Rûm'dan Bursa'ya gelüp görse cümle kuşları âşiyânlarında yavru çıkarup yine bi-aynihi(?) yatmışlar.

[274b]

Sultân Ahmed Hân dâğ-ı derûnunda olanı keşf edüp Osmân'a hitâben eydür "Osmân'ım! Bana Girid cezîresin **feth eder misin**" deyince ol mahdûm eydür: (…)

3/[176a]

Bu abd-i kemter ata binüp sarây kapusundan taşra çıkıp "Bre ümmet-i Muhammed, şu eşkâlde bir torlak u parlak u mudallak ışık-ı âşık **göndüŋüz mü?"**

2.7.2. Soru Zarfları ile Kurulan Sorular

Seyahatnâme'de yer alan soru ifadelerinin birçoğu soru zarfları ile oluşturulmuştur. Soru zarflarıyla ilgili olarak Ergin çalışmasında *sorma edatları* başlığı altında bahsetmektedir. Ergin sayılarının az olduğunu belirttiği bu ifadelerin zarf olarak da kullanılabilen, fakat soru edatı sayılabilecek *niçin* ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğunu söylediği *nite, nişe* kelimelerinin de sorma edatları olduğunu söylemektedir (Ergin 2002: 350). Gencan yüklemleri ve sıfatları soru yoluyla kısan ya da berkiten sözcükler olarak *"soru belirteçleri"*ni tanımlamaktadır (Gencan 2007: 489). Ergin ve Gencan'ın Türkiye Türkçesindeki soru zarfları hakkında yaptıkları bu açıklamalar Seyahatnâme'nin taranan bölümünde tespit edilen soru zarflı ifadeler için de geçerlidir.

Aşağıda Seyahatnâme'nin taranan bölümünde tespit edilen ifadelere örnekler yer almaktadır.

2.7.2.1. kim/kime/kimden

[14b]

merhûm [u] mağfûrun-leh pederimiz ile Bayram Paşa musâhabet ederken esnâ-yı kelâmda İslâmbol'un ibtidâ bânîsi **kim ola** deyü niçe su'âl ü kıyl ü kâller olundukdan sonra hemân merhûm pederimiz güftâre gelüp eydir.

[70a]

"Hay veled, ibtidâ taksîminde câna tâze cân kısmet etdi. Ân-ı vâhidde bir varsağı ile merhûm Mûsâ Çelebi'nin rûhun yâd etdi. Tîz doğru söyle ben bu türkî

etdiğime peşîmân olup yasak eyledim. Bunu sana Hünkâr huzûrunda **kim oku dedi ve kimden öğrendiŋ**" deyü ibrâm [ü] ilhâh etdiler.

[107b]

"Ya bu oğlanı âgâh edüp kulağına **kim ezân okudu**" deyü su'âl edince huzzâr-ı meclisden ba'dehu üstâdımız olan Dersiâm Ahfeş Efendi buyururlar kim, "Ezânı Sun'ullâh Efendi okudu" deyince hemân Geysûdâr Mehemmed Efendi eydir:

[147b]

Eğer sorsalar: "Ahd **kimden kaldı**?" Cevâb oldur kim üç mürselden kaldı.

[177a]

Yeniçeri ocağından on aded elleri hezârân deyenekli yoldaşlar ile İslâmbol içre kol dolaşup herkesin kîsesine nazar edüp eğer kalb akçesi var ise, "Bu kalb akçeyi **kimden aldıŋ**?" deyü dutup hâkime götürüp haklarından gelirler ve kallâbı bulup iki ellerin kesüp ıslâh-ı âlem içün salb ederler.

[301b]

Ohum! **Kimden korkarsın**?. Eğer Kayser-zemîn şâhından korharsaŋ şâhınız beş aylık yoldadır, eğer hânınızdan korharsaŋ Tebrîz'den Erzurûm kırh konah yerdir.

3/[95b]

Bağdâd-ı behişt-âbâd hâkimi Nogay oğlu Arslan Paşa merhûm olup "Eyâlet-i Bağdâd'ı **kime tevcîh eylesek**?

2.7.2.2. nice/niceye

[24a]

"Cenâb-ı Bârî yârî kılup fursatı bana verüp seni ele getirüp yine seninle zânû-be-zânû kelimât edüp ta'zîm ederem ammâ ben senin eline girsem **nice ederdiŋ"**

[41b]

"Pâdişâhım mihrâbı **nice vaz'-ı esâs edelim**" deyü su'âl etdükde Sultân Bâyezîd-i Velî mi'mâra hitâb edüp, "Ayağım üzre bas" derler.

[45b]

"Bu binâyı **nice gördüŋüz**?" dedim.

[66b]

"Karındaşım Murâd Hân asrında Abaza'yı **nice katl eyledin**?"

3/[9a]

Cümleden biri; bir gün Timur, Hâce ile hammâma girüp birer fûta ile gusl ederlerken esnâ-yı kelâmda Timur eydür: "Hâce! şimdi bencileyin cihângîr padişâh-ı zî-şânuma satılmak iktizâ etse, beni **niçeye alırdun**? der.

2.7.2.3. ne

ne-işle->nişle, ne-eyle>neyle- gibi ne soru zarfıyla birleşik olarak kullanılmış yapılar da bu başlık altında ele alınmıştır.

[26a]

"**Âyâ bu ne ola**" deyü perişân hâl olup derûn-ı kal'ada beyne'l-küffâr bir güft [ü] gû oldu.

[27b]

Hemân küffâr lisânlarınca "ki parlari" der, ya'nî "**nişleyüp ne söylersiz**" der.

[38a]

"Âyâ bunun sonu **neye** müncer **ola**" deyü tevekkül-i Hak olup oturur.

[40b]

"Beğim **ne dersin,** bu âdemin ellerin siz mi kat' etdiniz?"

[69b]

"Nedîmlik **ne demekdir**?" dediler

[120a]

Hakîkat on üç günden Osmân Dayı gelüp, "Mâh-ı Şa'bân'ın yedinci bâzâr günü **neşlerdiniz**?" dedim,

[148a]

Ve eğer sorsalar: "Hırka **ne yer**?" Cevâb: "Sûzen-i ciğer-sûz yer ya'nî derûnu dâ'imâ âh [u] enîn yanıklığı yer" deseler "**Ne örtünür**?" "Tevekkül-i Hak örtünür" demek gerekdir.

[235a]

Timur eyitdi "Ey birâder Yıldırım Hân! Senin destinde biz senin gibi *ne'ûzü billah* münhedim olup beni senin yanına bu hâl ile getirseler, beni **neylerdin**"

deyince hemân Yıldırım Hân gazabından "Seni demir kafes içine koyup Bursa şehrine götürürdüm" deyince hemân Timur âteş-pâre olup bir demir kafes içinde Yıldırım Hân'ı haps edüp diyâr-ı Acem'e götürmeğe azimet etdi.

[354a]

Bu yollarda kuş uçmaz bu kışda, kıyâmetde **sen <u>nişlersin</u>**" deyü mahşer su'âli etdiler, ammâ gözleri yine kapuda ve silâhlarında.

3/[74a]

Âhir esnâ-yı kelâmda Timur eydür: "Ey Yıldırım Hân? Sen beni böyle münhedim edüp beni huzûruna piyâde getirseler beni **<u>neylerdiŋ</u>**?" der.

2.7.2.4. niçün

[34a]

"**Niçün** benim deyrim nâ-tamâm bırağup beni sâ'ir kırallar mâbeyninde bed-nâm etdin" deyü Ağnados mi'mâra bir hayli itâb u şitâb ederler.

[38a]

Hemân Gülâbî Ağa, "Cânım ol âdemi **niçün öldürdü**?" deyü su'âl etdükde yeniçeri, "Refîk, mukayyed olma demedim mi?" deyü cevâb eder.

[40b]

Bir gazûb pâdişâh-ı Cem-cenâb olmağile câmi'i binâ eden mi'mârbaşıya itâb edüp (…)

"Benim câmi'im **niçün** Ayasofya kadar âlî etmeyüp benim birer Rûm harâcı değer sütûnlarımı **kesüp** câmi'im **alçak etdiŋ**?" dedikde mi'mâr eydir

[48a]

Andan Rûm'a firâr edüp kendüye Lipova sancağı sadaka olup kırk gün muhâsara çeküp bi'z-zarûrî kal'ayı küffâra verüp amân ile taşra çıkarken "Kırk gün **niçün ceng etdiŋ**?" deyü {küffâr} şehîd edüp Lipova'da medfûndur.

[330b]

Bak a Paşa! Sen Tarabuzen paşası olasın ve iki tuğlu mîr-i mîrân olasın ve Gönye kal'ası eyâletin hâkinde Tarabuzun'a iki menzil yer ola. Sen **niçün** yedi gün-den berü bu Gönye kal'ası imdâdına **yetişmediŋ**.

2.7.2.5. nereye/nerede

[86b]

Sipâh bu hâli görüp, "Bire yeniçeri yoldaşlar bire kardaşlar bire **nereye gidersiz**" deyü anlar yeniçeriyi firâr etdi zann edüp sipâh dahi at boynuna düşüp suya vurdu.

[258b]

sübüyken-nereye **gidersin**

ne le şeke gadid-nereye **gitdiŋiz**

[205a]

Gûr kazanlar "**Nerede kazalım**" deyü ubûr etdiklerinde niçe âdem bu esnâfdan ibret alır.

2.7.2.6. ne kadar

[179a]

Haccâc Yûsuf-ı Zâlim bu Ebü'l-me'men'e adâvet edüp kemâl-i ma'rifetinden su'âl edüp,

"Bir rıtl simsimden **ne kadar** dühn-i hâlis **çıkar**?" dedi, Ebü'l-me'men "Nısf rıtl yağ çıkar" dedi. Netîce-i kelâm, "Bir simsim dânesinden **ne kadar** rıtl yağ **çıkar**?" dedi. Ol dahi "Bir dâneyi iki tırnak mâbeyninde ezseŋ iki tırnağı yağlayacak kadar yağ hâsıl olur" deyü cümle su'âllerine cevâb verdi

2.7.2.7. kankı

[69b]

"Evliyâ'nın zengûle makâmın **kankınız dinler**?" dedi.

[361a]

Atalar sözün tutmayan hatalar demiş, el mi yaman beğ mi yaman demişler ve Sultân Murâd *tâbe serâh* hazretleri merhûmun zamânından berü harem-i hâsda perveriş bulup bu sinn-i sâliniz içre bu kadar menâsıb-ı âlîler zabt edüp bu kadar

celâlî ve cemâlî ve zorbalar kim ulü'l-emr üzre ısyan [u] tuğyân edenlerin **kankısı if-lâh [u] ber-hurdâr olup müsmir olmuşdur**?

2.7.2.8. kande/kanden

[70b]

"Hey şâhım anlar cemâ‘atle namâz kılmazlar ve hükm-i Kur’ân'a amel etmezler. Îrân-zemînde Kur’ân okumak **kandedir.**

[210b]

"Ya **kande gidersin**" der. "Pâdişâhım İslâmbol tekuruna giderim" der. "Ya n'işlersin mel‘ûn" der.

[288b]

Hattâ efvâh-ı nâsda darb-ı meseldir kim bir dervişe "**Kanden gelirsin**?", derler? "Berf rahmetinden gelirim", der. Ol ne diyârdır, derler; sovukdan "Ere zulüm" olan Erzurûm'dur, der. "Anda yaz olduğuna râst geldiŋ mi", derler? Derviş eydür: "Vallahi on bir ay yigirmi tokuz gün sâkin oldum, cümle halkı yaz gelir derler, ammâ görmedim", der.

2.8. OLUMSUZLUK

Her dilin olumsuzluğu ifade etmek için farklı yolları bulunmaktadır. Bazı dillerde fiil önünde olumsuzluk işaretleyicileri bulunurken bazılarında ise olumsuzluk zarfı kullanılmaktadır. Bazı dillerde ise bu iki tür işaretleyicinin bir arada kullanıldığı görülür. Türkçede ise fiillerde olumsuzluk en eski dönemlerden bu yana *–mA* eki ile sağlanmaktadır.

Olumsuzluk kavramı anlam bilimini ilgilendiren çok geniş bir kavram olmakla birlikte biçimbirimsel olarak sağlanan olumsuzluk ise dilde cümleyi olumsuz hale getirme yollarından en tipik olanıdır.

Ağca, dillerin bir kısmında olumsuzluğun sadece fiillerle ilgili işaretleyiciler tarafından karşılanmış olduğunu, bazı dillerde olumsuzluğun diğer kelime türlerinde ya da bu kelime türleriyle sonlanan söz dizimsel yapılarda farklı işaretleyiciler tarafından yerine getirildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Ağca olumsuzluk

kavramının fiillerde olumsuzluk ve isimlerde olumsuzluk olmak üzere iki ana başlık etrafında incelendiğini söylemektedir (Ağca 2010: 39).

Türkçede fiil cümlelerinde *–mA* ile sağlanan bu olumsuzluk isim cümlelerinde ise "değil" ile sağlanmaktadır. Elbette bu işaretleyicilerin kullanıldığı her ifade olumsuzluk içermemektedir. Çünkü cümle içerisinde diğer unsurlardan bu durumu etkileyebileceği gibi bağlam da bu konuda etkileyici bir unsur olarak görev alabilir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde olumsuzluk ekinin cümleyi olumsuz hale getirme işlevinin dışında başka işlevleri de sağladığı görülmüştür.

2.8.1. -mA

Fiil cümlelerinin ve zarf-fiil ile birbirine bağlanan ifadelerde belirtilen hareketlerin, oluşların ve kılışların olumsuz hale getirilmesinde temel olarak *–mA* olumsuzluk eki kullanılmaktadır. Olumsuzluk eki *–mA*'nın bu kullanımı onun Eski Türkçe döneminden bu yana en tipik kullanımı olarak görülmektedir. Seyahatnâme'de *–mA* ile olumsuz yapılmış birçok cümle bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmektedir.

[7b]

Tarîk-i hakkı elden **koma**, gıll [u] gışdan berî ol, nân u nemek hakkın gözle, yâr-ı sâdık ol, yaramazlarla yâr **olma**,

[8a]

Gâyet mağrûr ve müdemmiğ olup Hazret-i Süleymân'a **ser-fürû etmeyüp** serkeşlik etdi.

[9b]

Amân vermeyüp İskender'i Kaydefâ haps edüp niçe zamân İskender habsde kaldı.

[9b]

"Yâ İskender, eğer Kaydefâ'dan intikâm alam derseŋ ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl dahi **olmaya**, hemân Karadeniz'i şehr-i Makdonya kurbünden kesüp Akdeniz'e munsab eyle.

[10a]

Ve ba‘zılar Bahr-i Ummân derler kim mâverâsına ferd-i âferîdenin **aklı ermeyüp** ilmullâhda kalmış bir bahr-i muhîtdir.

[10b]

Bu kal‘a içinden tâ‘ûn ve âteş ve askerî tâ’ifesinden isyân [u] tuğyân **eksik olmaz.**

[13a]

Nitekim bu kadar Hıristiyanlar'ın ya‘nî ümmet-i Îsâ'nın feryâd [ü] figânların **işitmeyem** ve bu kadar bin ma‘sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne **dökülmeye**.

[24b]

"Tiz şehr-i Kostantîn içre bir müselmân **kalmasın** yohsa cümlesin kırarım"

[29b]

Fâtih-i Bağdâd Râbi‘ Murâd Hân, bu tertîbe **rızâ vermeyüp** cümle elçiye mukâbil Fransa {elçisi} meks etdirdi.

[34b]

Bu âhir zamân peygamberi olup cihânı dutar. Sen bu oğlanı Şâm'a **götürme**

[111a]

"Murâd cenâzemi Ebü'l-feth'de kılmağa hâzır olup yine beni hânemde defn edüp üzerime bir kubbe ve bir tekye ve bir çeşme inşâ et kim dünyâda elli bir sene su **içmedim**"

[175a]

Ammâ bunların hakkında elsine-i nâsda "Ağ yapan **onmasın**, avlayan **bitmesin**, balık yiyen **doymasın**" demişler.

[241a]

"Oğul, âdem yohsul olur, Besmelesiz ta‘âm **yime**. Ser verecek sözün var ise sakın avretine **deme**.

[242b]

Ammâ fethinde usret çekmeğile ba‘de'l-feth kal‘asın câ-be-câ münhedim etmişdir kim bir dahi küffâr tama‘a düşüp dârü'l-bevâr etmek arzûsuna **düşmeyeler.**

2.8.1.1. Olumsuzluk Ekinin Bazı Görevli Kelimelerle Kullanımı

Türkçede kelimeler tür bakımından üç sınıfa ayrılabilir. Bunlar isimler, fiiller ve edatlardır. İsimler ve fiiller kendi anlamlarına sahip oldukları gibi aynı zamanda söz diziminde göreve de sahip olabilirler. Edatlar ise anlam barındırmadıkları için tek başlarına kullanılamayan dil unsurlarıdır. Edatlar yalnızca isim ve fiillerle ilişki kurarak söz diziminde görevli olarak kullanılırlar. Çalışmanın bu bölümünde edatlar ile birlikte *aslâ* zarfı da değerlendirilmektedir. Çünkü bu zarf da edatlar gibi diğer kelimelerle yan yana kullanıldığında görevini yerine getirebilmektedir.

Seyahatnâme'de olumsuzluk bildiren ifadeler diğer görevli kelimelerle de kullanılmışlardır; ancak çalışmanın bu bölümünde dikkat çekici kullanımlar ele alındığından yalnızca *için* ve *aslâ* yapıları değerlendirilmiştir.

Seyahatnâme'de olumsuzluk eki *–mA*'nın özellikle *içün* ve *aslâ* yapılarıyla kullanımı dikkat çekicidir. Bunlar aşağıda gösterilmiştir.

-mAsIn içün

Türkiye Türkçesinde işlekliğini neredeyse tamamen kaybetmiş olan *–mAsIn için* yapısının Seyahatnâme'de sıklıkla kullanılması dikkat çekicidir. *–mAsIn* yapısı Türkiye Türkçesinde sıklıkla kendisinden sonra *diye* (-mAsIn diye) ile kullanılmaktadır. XVII. yüzyıl Türkçesinde bu yapının sıklıkla *içün* ile birlikte kullanılırken Türkiye Türkçesinde sıklığının azalmış olması edatların kullanım biçimlerinin değiştiğini gösterdiği gibi olumsuzluk ekinin de kullanım biçiminin değiştiğini göstermektedir.

[43b]

Sütûnlara bâr-ı sakîl **olmasın içün** üstâd Mi‘mâr Sinân billûr ve necef ve moran câmlar etmişdir kim cümlesi (---) câm-ı moranlardır.

[69a]

"Pâdişâh'ım sür‘at etsem yedi sâ‘atde ederim, ammâ **lahn-i hafî ve lahn-i celî olmasın için** ne ifrât ve ne tefrît olmadan sekiz sâ‘atde inşâ’allâhu Ta‘âlâ hatm-i şerîf ederim"

[134b]

Leb-i deryâsı amîk olup lodos rûzgârı telattumu **harâb etmesin için** mîşe dırahtların deryâya kakup beşik beşik edüp leb-ber-leb taş ile memlû edüp istihkâm bulmağın Beşiktaş derler.

[164b]

Zîrâ âlât-ı silâha müstağrak kavm içre **fesâd olmasın için** keştîbân-ı Bahr-i sefîd takaddüm etdi.

[177a]

Niçe yerlerde dahi darbhâneler vardır ammâ sikkesin görüp ma‘lûmumuz olan bu vilâyetlerdir kim cümlesi altmış darbhâne kaldı. Mâ-tekaddem dahi ziyâde idi. Sikke kalp **olmasın için** niçe yerde olan darbhâneleri ref‘ etdiler.

[263a]

Bu vakt-i şitâda Tatar Hân hazretleri Azak Kal‘ası'nda mahsûr olan küffâra imdâd **gelmesin için** Kırım cezîresinden üç kerre kırkar ellişer bin asker ile tâ Azak Kal‘ası altına çapul seğirdüp şikârlar alınup sâlimîn ü gânimîn ve mansûr u muzaffer cezîre-i Kırım'a dâhil olurdu.

3/[126a]

Ba‘dehû kal‘asın küffâr yine **istîlâ etmesin için** hâke beraber harâb [u] yebâb, hânelerin türâb etmişdir.

3/[146b]

Hudâvendigâr bu kal‘a olduğun istimâ‘ edüp râhımız üzre **bu gûr iki olmasın için** yer götürmez asker-i bî-pâyân ile Gâzî Balaban Paşa'yı serdâr-ı mu‘azzam edüp bu kal‘ayı muhâsara edüp emân u zemân vermeyüp yedi günde seyf-i Muhammedî ile feth edüp sene 773 târîhinde kal‘asın yire beraber eyledi.

Aslâ

Türkiye Türkçesinde olumsuzluk anlamını güçlendiren "*asla, katiyen*" gibi yapıların olduğu cümlelerde olumsuzluk işaretleyicileri olan *–mA, değil* ve *yok* bulunmak zorundadır (E. Hirik 2010: 140). Türkçede çift olumsuzluk işaretleyicilerinin bulunduğu cümleler olumlu anlam belirten ifadelere dönüşmektedir. Ancak *aslâ* ifadesi olumsuzluk içermesine karşın bu kurala uymaz. Türkçede *aslâ ve –mA* olumsuzluk ekinin bir arada kullanılması olumsuzluk anlamını güçlendirmektedir. Bu tür cümlelerde *aslâ* ve olumsuzluk eki *-mA* arasına başka ifadeler girebilmektedir. Seyahatnâme'de *aslâ* ve olumsuzluk eki *–mA*'nın yer aldığı cümleler oldukça sık kullanılmıştır.

[37b]

Andan Ayasofya çârsûsunda yeniçeri bir bozahâneye girince Gülâbî Ağa bile girüp kebâb ve nân-pâre yeyüp boza nûş edüp Gülâbî Ağa'ya **aslâ bakmayup bir nân-pâre vermez.**

[78b]

Ammâ Hudâ âlimdir şerîkimiz olması cihetiyle ma'lûmumuzdur ilm-i da'vetden **aslâ** bir hurûf **bilmezdi**.

[137b]

Cümle üç mahalle-i müslim ve yedi mahalle kefere-i fecere vardır. Yahûdî'den aslâ nişân yokdur, sâkin olsa katl ederler. Zîrâ Laz tâ'ifesiyle Urum keferesi Yahûdî **aslâ sevmezler**.

[145a]

Karadeniz Boğazı'na karîb Levend Çiftliği nâm derelerden gelüp cereyân eder bir âb-ı hoş-güvârdır kim cümle câme-şûyân anda varup destâr ve kamîs [ü] serâvîllerin gasl edüp **aslâ** sâbûn **sürmezler.**

[290b]

Ve bu kal'ada ve etrâfında **aslâ bâğ u bâğçe olmaz.**

[314b]

Bu diyârın nevâhîlerinden Müskir ve Sendân ve Rîneb nevâhîleri ahâlîsi **aslâ** şem'-i asel ve şem'-i revgan **yakmayup** cümle kara neft yağı çerâğân yakarlar.

[207a]

Sâzendegân-ı kopuzcuyân: Neferât 30, mü'ellifi Hersekoğlu Ahmed Paşa'dır. Ebü'l-feth vüzerâlarındandır. Bu sâz Bosna ve Budin ve Kanlıca ve Eğre ve Tımışvar serhadlerine mahsûsdur, Anatolu'da **aslâ görmedik.**

[221b]

Nehr-i Nilüfer: Bir uyûn-ı cârîdir kim mevsim-i bahârda aslâ **geçid vermez** bir âb-ı hayâtdır

[230a]

Ammâ İskender'in emr-i Hakk ile binâ etdiği Sedd-i Ye'cûc, Moskov diyârına karîb bir bucakdır. Ana her bâr Kalmuk kavmi varmaları sahîhdir kim Kalmuk kavminde **asla** kizb ü **iftirâ olmaz**, ve kûh-ı Kâf'a vardıkları sahîhdir.

--

Ol kadar âlî kûh-ı bülenddir kim şehr-i Bursa altına girüp Ulu Câmi' ve iç kal'a ve Bedâsten semtleri **aslâ görünmez.**

3/[19a]

Dibinden cereyân eden nehr-i azîm eyyâm-ı bahârda aslâ geçit vermez.

3/[178b]

İpşir **aslâ nazar etmeyüp su'âl bile etmedi** ve hayli tahkîrâne nazar edüp niçe ıtâb-âmîz kelimâtlar etdikçe Melek Ahmed Paşa tarafdârı olup niçe gûne ***[179a]*** tarafdârlıklar ederdi.

2.8.1.2. Yalnızca Olumsuz Biçimiyle Kullanılan İfadeler

Bazı kalıplaşmış ifadeler ya da deyimler bu sabitleşmiş niteliklerinden ötürü biçim değiştiremezler. Donmuş niteliğe sahip bu ifadeler yalnızca olumsuz şekilleriyle kullanılır, olumlu hale getirilemezler. Olumsuzluk eki *–mA* da bu kalıp ifadenin bir parçası haline dönüşmüştür. Örneğin *"Aralarından su sızmamak"* deyimi kalıplaşmış bir niteliğe sahiptir. Bu niteliği nedeniyle olumlu çekime dönüşmez. Bu durumun nedenlerinden bir diğeri de olumsuzluk eki *–mA*'nın yapım eki olmasıdır. Sev, çalışmasında olumsuzluk ekiyle kalıplaşmış halde bulunan bu tür birleşik fiilleri ele almaktadır (Sev 2004).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde de bu tarz örneklere rastlanmıştır.

[20a]

derhâl {cânib-i} berre asker döküp **amân vermeyüp** feth edüp içine asker koyup fethi müjdesin Mu'âviye'ye bir keştî ile gönderdiler.

[68a]

Revân'dan on altıncı günde menzil-i şehr-i Tebrîz-i dilâvîze dâhil-i hıyâm olup derhâl Tatar-ı gâret-şi'âr-misâl asker-i İslâm şehr-i Tebrîz içre velvele salup gâret ü tâlân ve halkın esîr [u] nâlân ve ihrâk bi'n-nâr ile cemî'i hânedânların hâk ile yeksân edüp **taş taş üzre taşı kalmadı.**

[86b]

Musîbet-i azîm olup niçe bin ümmet-i Muhammed nehr-i Raba'ya gark-ı âb olup cengde bir âdemin **burnu kanamamışken** küffârdan ibtidâ bu kadar kelle ve hınto araba mâllar alınup (…)

[172a]

Sâhib-i vefk olmağile dükkânında müşterîden **omuz omuzu sökmeyüp** cemî'i vüzerâ ve a'yân-ı kibâra niçe bin sîm-i hâlis meşrebeler ile şerbet taşınır.

[262a]

Lâkin yine **gayret [u] hamiyyeti elden komayup** şeb [u] rûz germâ-germ cengden hâlî değiller idi.

[336a]

Ammâ hîn-i ma'rekede **gözün çöpden ve budakdan sakınmaz** fârisü'l-hayl ve cündî ve tüfenk-endâz ve kemândâr ve yarar er idi.

3/[45b]

Kamusu bir yerde helâk olmalarının sebebi oldur kim mâbeynimize tâ'ûn girmesin deyü birbirlerin derâğûş edüp eyle çıtâçıt sık olmuşlardı kim mâbeynlerinden **su sızmazdı.**

3/[175a]

Garâbet bunda kim "Kapuda bu kadar bevvâblar var. Bu sarây kâ'im-i makâm sarâyı olduğundan izdihâm-ı benî Âdem olmağıla bevvâblar kapulardan **kuş** değil

zerre uçurmazlar. Bu dervîş ü dilrîş ne takrîb ile dâhil-i savma‘a oldu?" deyü engüşt ber-dehen edüp ta‘accüb etdik.

Yukarıdaki durumların dışında Seyahatnâme'de olumsuzluk eki *–mA*'nın kullanıldığı bazı ifadelerde de dikkat çekici durumlar söz konusudur.

[132b]

Zîrâ bilirler kim ol teng ü bâlâ nerdübânlı sokakdan atlı değil, Hudâ âlimdir kim darlığından **kuş uçmaz.**

Bu örnekte **[132b]** olumsuzluk eki bağlamla birlikte bahsedilen sokağın darlığının anlatılmasında mübalağa unsuru olarak kullanılmaktadır. Evliyâ Çelebi sokağın darlığını mübalağalı bir biçimde anlatırken olumsuzluk eki –mA'dan da faydalanmaktadır.

[161b]

Ve meş‘aleleri içre gûnâ-gûn şükûfelerden sünbül ve erguvân ve lâle ve reyhân doldurup meş‘al sapların atlaslarla sarup mahmil-i şerîfin ardı sıra sadâ-yı Allâh Allâh ile bu kadar bin âdem ubûr etdikde el-azametullâh kimin cânı var kim vâlih [ü] hayrân **olmayup ağlamaya** (…)

Bu cümlede **[161b]** ise Evliyâ Çelebi olumsuz zarf-fiil ve olumsuz yüklemi peş peşe kullanarak olumlu bir anlam ortaya koymaktadır. Peş peşe gelen iki olumsuzluk ile olumlu *ağla-* fiili çağrıştırılmaktadır.

[269b]

İbrâhîm Hân eydür "İnşâallah bi-takdiri'l-Hayyi'l-Kayyûm cezîre-i Girid gazâsına seni me'mûr eyledim. **Olmaya** kim bu cevâbı bir âdeme **ifşâ idesin**. Aslâ bir ferd-i âferîdenin rûhunun haberi olmasın. Malta gazâsına me'mûruz, demeden gayrı ağzından bir cevâb sâdır olmasın.

Bu cümlede **[269b]** ise iki farklı cümle birbirinin anlamını tamamlamaktadır. Olumlu çekime sahip *ifşâ idesin* bir önceki cümlede geçen *olmaya* ile olumsuzlanmaktadır.

2.9. SIFAT-FİİLLER

Sıfat-fiiller fiillerden türeyerek söz diziminde sıfat görevi alabilen kelimelerdir. Sıfat-fiiller herhangi bir zaman ya da kip ekiyle çekimlenmemiştir. Çekimlenmiş fiillere benzerliği tamlayıcı alabilmeleridir.

Sıfat-fiiller dil içerisinde nesnelerin hareketlerini karşılayan kökenleri fiil olan dil unsurları olarak görev yapmaktadır. Sıfat-fiiller asıl isimlerden farklı olarak nesneyi hareketine göre tarif etmesidir. Hareketlerine göre tarif edilen bu isimler kalıcı olarak değil, geçici olarak anlatılırlar.

Türkçede *–DI* görülen geçmiş zaman dışındaki tüm zaman eklerinin kökeni sıfat-fiil eklerine dayanmaktadır. Sıfat-fiil ekleri zaman eki olarak değerlendirilemezler; ancak geçici olarak anlattıkları hareketler zaman çizgisi üzerinde bir yerde aldıkları için kısmen de olsa zaman özelliklerini tam olarak kaybetmemişlerdir. Gökdağ sıfat-fiillerin hareket anlayışına sahip olmasının fiilin zaman, geçişlilik-geçişsizlik, çatı, olumsuzluk vb. gibi kategorilerini de herhangi bir şekilde ifade etmesine zemin hazırladığını, bunların hepsinin harekete bağlı durumlar olduğunu söylemektedir (Gökdağ 1993: 32).

Ergin, sıfat-fiilleri nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleri olarak tarif etmekte ve mana bakımından da isim cinsinden kelimeler arasına girdiğini söylemektedir. Ergin, "*Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Yani partisip hareket halinde bulunan nesneler için kullanılan, hareket halindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir*." biçiminde sıfat-fiilleri tanımlamaktadır (Ergin 2002: 333).

Korkmaz'a göre sıfat fiiller bir yanları ile sıfat, bir yanları ile fiillerdir. Korkmaz sıfat-fiillerin fiil özellikleri dolayısıyla kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve

zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırdıklarını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 909).

Banguoğlu ise sıfat fiilleri fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekli olarak açıklamaktadır (Banguoğlu 2007: 422).

Gencan'a ise sıfat fiilleri "*Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç alarak yan önerme kurdukları için de fiil gibi sayılan sözcüklere sıfat-eylem denir.*" şeklinde tanımlamaktadır (Gencan 2007: 434).

Bilgegil ise eylem kabiliyeti taşıdıkları halde, çekilme kabiliyetinden mahrum olan, yan cümleciklerde yüklem görevi alabilen niteleyici kelimelere *sıfat-fiil* denildiğini söylemektedir (Bilgegil 2009: 193).

Anadolu ağızlarında yer alan sıfat-fiilleri ile ilgili çalışması olan Üstüner, sıfat-fiil eklerinin çeşitli özellikleri bünyelerinde barındırmaları nedeniyle tanımlanmasının zorlaştığını şu şekilde belirtmektedir: *"Sıfat-fiil eklerinin cümle içinde kullanılan geçici kelimeler türetmeleri, aslında isim olan ve isim çekim ekleri alan bu kelimelerin bir tarafta da hareket ve zaman ifade taşımaları yüzünden fiillere benzemeleri; aynı zamanda çeşitli eklerle kalıplaşarak ve edatlara bağlanarak zarf-fiil ekleri göreviyle kullanılmaları; bazı kelimelerle kalıplaşarak yapım eki olmaları; bir kısmının aynı zamanda fiil kip eki olarak kullanılmaları veya cümle içindeki fonksiyonlarıyla mastar ekleriyle benzerlik arz etmeleri, bu eklerin belirli ve klasik bir tanımla ifade edilmelerini güçleştirmiştir."* (Üstüner 2000: 17).

Tüm bunlardan sonra araştırmacıların tanımları her ne kadar benzerlik gösterse de sıfat-fiil başlığı altında ele aldıkları eklerin farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu hususta hangi eklerin sıfat-fiil eki kabul edilip edilmeyeceği ile ilgili olarak Karadoğan çalışmasında iki ölçütten söz etmektedir. Karadoğan bir eki sıfat-fiil eki sayılabilmesi için iki önemli ölçütten bahsetmektedir

a. Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek.

b. Eklendiği fiili tür bakımından isimleştirmesine rağmen fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini korumak (Karadoğan 2008b: 58).

Bunlarla birlikte Karadoğan hangi eklerin sıfat-fiil ekleri arasında sayılıp sayılmayacağı konusunda şimdiye dek kullanılan kıstasların eksik ve yanlış yanlarını şu şekilde ifade etmektedir: *"Türkçede isim türünden herhangi bir kelime söz*

diziminde sıfat olarak kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında, fiilden türemiş herhangi bir ismin de sıfat olarak kullanılması sıradan bir durumdur. Hatta, Türkiye Türkçesindeki fiilden isim yapan eklerin tamamına yakını, sıfat olarak kullanılabilen kelimeler de türetirler. Fakat, bir ekin sıfat-fiil eki sayılabilmesi için sadece fiilden sıfat türetmesi yeterli değildir; eğer öyle olsaydı 'döküntü araba, yıkık ev, dalgın adam, bilge kişi, kıskanç kadın, çalışkan öğrenci, utangaç kız, korkak çocuk, yatalak hasta, uçarı genç' gibi örneklere bakılarak –tI, -k, -GIn, -GA, -ç, -GAn, -gAç, -Ak, -AlAk, -ArI eklerinin de sıfat-fiil eki sayılması gerekirdi." (Karadoğan 2008b: 59). Bu durumda Karadoğan'ın verdiği iki ölçütten ilkini sağlayan her isimleşmiş fiile gelen eke sıfat-fiil eki demek mümkün değildir. Asıl belirleyici durum bunların tamlayıcı alıp alamamasıdır.

Araştırmacıların çalışmalarındaki Türkçedeki sıfat-fiiller ile ilgili olarak söylediklerinin doğrultusunda Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan ifadelerde oldukça sık sıfat-fiil kullanıldığı görülmektedir. Eserin taranan bölümünden sıfat-fiillerin türlerini örnekleyen ifadeler aşağıda gösterilmektedir. Sıfat-fiillerin bildirdikleri hareketler zaman çizgisinde bir yere sahiptir. Bu özellikleri nedeniyle *geçmiş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller, geniş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller* ve *gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller* olarak sınıflandırılabilirler.

2.9.1. Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiiller

2.9.1.1. –DIk

Dil bilgisi çalışmalarında genellikle geçmiş zaman bildiren sıfat-fiil ekleri arasında incelenen *–DIk* eki eklendiği fiilin kılınış özelliğine göre geçmiş zamanda yorumlanabileceği şimdiki zamanda da yorumlanabilmektedir. Ekin bu özelliği ile ilgili durumlar çalışmanın *Kılınış* başlığında ele alınmıştır.

Genellikle geçmiş zaman bildiren sıfat-fiil eklerinden olan *–DIk* geçici nitelikler bildirmektedir. Olumlu biçimiyle sıfat niteliğinde kullanılırken sonuna iyelik eklerini de almaktadır. Eklendiği fiili sıfat-fiil haline getiren bu ekin bildirdiği

hareket, oluş ya da kılış konuşma anına göre geçmişte tamamlanmıştır; ancak bu fiilin bildirdiği hareket izleri konuşma anında da devam etmektedir.

Develi, çalışmasında ekteki düzleşmeyi ve bazı düz ünlülü tabanlara hem yuvarlak hem düz ünlülü eklerin getirilmesi şeklinde ortaya çıkan düzensizlik ek ünlüsünün yansızlaşmasına delil olarak değerlendirmektedir (Develi 1993: 44).

Üstüner ekin diğer sıfat fiil eklerinden farklılaşan bir takım yönlerinden bahsetmektedir. Yan cümlelerde yüklem göreviyle hareket ismi olarak sıkça kullanılması, devamlı iyelik eki alması, bir takım isim hal ekleriyle kalıplaşarak çeşitli zarf-fiil ekleri oluşturması, olumsuzluk ekiyle diğer sıfat-fiil ekleri gibi iyelik eki almadan geçici sıfatlar türetmesi, çeşitli edatlara bağlanarak cümlede sebep, miktar ve zaman zarfı olarak kullanılması gibi özellikleri Üstüner tarafından ekin özel yanları olarak kabul görmektedir (Üstüner 2000: 97-98). Sıfat-fiil eklerinin en önemli özelliklerinden birisi olan kalıcı isim yapmalarıdır. Ekin bu görevi Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde tanıklanamamıştır.

-DIk sıfat-fiil eki ile sağlanan sıfat-fiilli yapılar aşağıda gösterilmektedir.

İsim Olarak Kullanılması

[8a]

Benî İshâk'dan murâd olan Ays'dır kim Rûm tâ'ifesi Ays evlâdlarındandır kim Kostantıniyye'ye **mâlik olduklarına** işâretdir.

[61a]

Tahta cülûs günü ol gulgulede Yedikulle'de mahpûs Mehemmed Geray firâr edüp Rûmelinde Pravadi nâm kasaba kurbünde kayd [ü] bend edüp yine Yedikulle'de habs etdikler{inde}, {"İlâhî Osmân yakın zamânda sen dahi benim yanıma gelüp haps olasın" **dediği** müsbetdir.

[218a]

1. varakda sahîfe-i evvelde sebeb-i seyâhatimiz, İslâmbol'dan Mudanya-'ya **gitdiğimiz**.

[219b]

115. Sahrâ-yı Boğdo ve kal‘a-i Ahar ve yetmiş aded nâhiyeler **gâret olduğu**.

[239a]

Tâceddîn hazretlerinin yanında defn ederken bir dest-i mübârek kabr-i Tâceddîn'den zâhir olup dest-i şerîfiyle Şeyh Muslıhiddîn'e yer eyledügün cümle huzzâr-ı meclis **gördükleri** tevâtüre irmişdir.

[332b]

Seyyâhlara bu gûne şütûmları dahi bilmek lâzımdır kim kendüye **söğdükleri** ma‘lûmu olup ol mahalde herkesle hüsn-i ülfet edüp bir takrîb ile cânib-i selâmete çıka.

3/[19a]

Sene (---) Mısır pâdişâhı Yûsuf Selâhaddîn'in havfinden Ramazânoğulları şekl-i müdevver ulbe ve külek gibi **inşâ etdiğinden** elsine-i nâsda kal‘a-i Külek ve Küvlek ve Gülek ve kal‘ası derler seng binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır.

Sıfat Olarak Kullanılması

[1b]

64. Husrev Paşa'yı Kara Murtazâ Paşa Tokat'da **şehîd etdüği** sene 1041.

64. Yerine Çelebi Hasan Paşa **kapudan olduğu** sene 1032 ve Mûsâ Çelebi katli.

[2a]

80. Mehemmed Hân'ın **amâr etdüği** binâları ve devr-i adlinde fütûhâtları bildirir.

[6b]

Ammâ bu müsevveddâtımıza şürû‘ etdüğimiz mahalde hidmet-i şerîfiyle şerefyâb **olduğumuz** pâdişâh-ı Cem-cenâb fâtih-i Bağdâd-ı behişt-âbâd Sultân Murâd Hân-ı Gâzî *tâbe serâhu* gark-ı garîk-i rahmet ola.

[8b]

Hazret-i Dâvûd'un binâsına **şurû‘ etdüği** Mescid-i Aksâ'yı Süleymân Nebî tamâm ederken merhûm olup (…)

[12a]

Cemî‘i mâl-ı ganâyimini sarf edüp şehrini teshîr ve sûr [u] bârûsunu ta‘mîr edüp ol şehr-i dilâvîzi **tahtgâh etdüği** Hazret-i Îsâ ile Hazret-i Risâlet-penâh mâbeyninde idi.

[21a]

Hâlâ Ömer **Kırdığı** Yurdu {derler. Meşhûr-ı âfâk bir vâdîdir}.

[22a]

Ve ibâdullâhın niçe bini İslâmbol içre ba‘zı câ-yı menâs zann etdükleri yere giderken küffâr-ı bed-girdâr bunları **buldukları** yerde şehîd etdiler.

[24b]

Ağlama pâdişâhım küffârın bu Akka kal‘asından **aldığı** ganîmet akîdelerinden ve pişmiş helvâlarından İslâmbol'u feth edeceğin günler pişmiş helvâ yersiz.

[26a]

Andan cümle guzât-ı müslimîn yüz elli pâre gemileri Tershâne bâğçesi dibinde Şâhkulu nâm iskelede deryâya **indirdikleri** yerler hâlâ Okmeydânı içre nümâyândır.

[32a]

Sebeb-i imâreti ol idi kim Hazret-i Îsâ halîfelerinden Havâriyyûn Şem‘ûn İslâmbol'a gelüp ol câ-yı ferah-fezâda ibâdete meşgûl olup cemî‘i vahşî hayvânâtlar ile hüsn-i ülfet edüp ol mahlûklara su vermek içün zemîni hafr edüp ol **kazdığı** yerden bir âb-ı hayvân zâhir oldu kim hakkâ âb-ı ***[32b]*** hayvân olup cümle hayvânât andan def‘-i atşân edüp (…)

[58b]

Sûr-ı hümâyûnda hitânının târîhidir:

Mehemmed sünnetine eylen ikrâm

*Şerî‘at **kesdiği** parmak ağırmaz.*

--

Yemişci Paşa'nın azli ve ba‘dehu katli ve Kızılbaş'ın Tebrîz'e **zafer bulduğu** ve Kızılbaş Nahçıvân'a **istîlâ etdüği** ve Revân kal‘asın **Kızılbaş aldığı** ve Serdâr Cığalazâde'nin vefâtı sene 1002.

[61a]

Ve asker-i İslâm'ın Acem Revânı'na **revâne olduğu** ve diyâr-ı Erdebîl'e **vardığı** sene 1027.

[66a]

Uğradıkları yerleri Karayazıcı ve Kalenderoğlu ve Sa‘îd Arab gibi eli vilâyeti harâb [ü] yebâb ve halkı kebâb ederek gelüp beni muhâsara edüp her gün serdâr üzre bir gulû edüp serdârın başına otağın yıkup gûnâ-gûn fesâd işleyüp anlar celâlî ve harâmî, ben anların yanında aslahu'z-zaleme ve halâlî idim.

[111a]

Su’âl edenlere, "Benim dedemin postu **döşendüği** dükkândır" deyü cevâb edüp tebessüm ederdi.

[114b]

Garâbet bunda kim ömründe **görmediği** âdemi görünce ism [ü] resmiyle fülân çebu deyü âşinâlık arz ederdi ve yigirmi sene mürûr etmiş âdemi gördükde "Fülân kadının oğlu fülân çebu hoş geldin" deyü ayağa kalkup sıçrayup reftâr ederdi.

[137a]

Kanları **düşdüğü** yere cümle ahbâbları bir zâviye binâ etdiler hâlâ Dikilitaş dibinde Parmaklı Mescid nazargâhdır.

[140b]

Ve Süleymân Hân bizzât mübârek eliyle **dikdiği** bir servi var kim anı gören, sun‘-ı Hudâ ne idüğin fehm eder.

[147b]

Şedd-i evvel kaçan Âdem Safî cennetden **çıkduğu** mahalde cümle melâ’ikelerden ve Hak'dan hicâb edüp avret yerine incîr yaprağın koyup kendüyi setr edüp şedd etdi.

[166b]

Esnâf-ı kassâbân-ı Yahûdân: Dükkân 55, neferât 200, bu mel‘ûnlar müselmânın **boğazladuğı** lahmı yemeyüp başka pîrsiz mel‘ûnlardır.

[173a]

"Bak-a ey bî-akl ve bî-idrâk, kifâflarından gayrı cân ürküdücü sayyâd-ı mâhî alan âhı **onmadık** gümrâhı tâ'ifeleri nice diyebilirsiz kim balık tenâvül edenler zekî tab‘ olup gıll [u] gışden berî olur dersiŋiz

[191b]

Ezîn-cânib terzilerin pîri İdrîs Nebî'dir. Lâkin Hazret-i Risâlet asrında pîr [ü] pîş-kademleri Dâvûd-ı Tâhirî'dir kim Selmân-ı Fâris'in on birinci kemer **kuşatduğı** pîrdir.

[207b]

Müntehâ üstâdları Deli Hüsâm, Kemâl Çingâne, Zorlu Receb. **Bildiğimiz** bu üstâdlardır.

[219b]

132. Direklibel'de **çekdiğimiz** şiddet-i şitâyı ve âlâm-ı şedâ'idi beyân eder.

[255b]

Abaza vilâyetine **gitdiğimiz** menâzilleri bildirir.

[262b]

Bu hakîrin ibtidâ at eti yiyüp Tatar askeriyle **sefer eşdiğimiz** bu Azak senesidir.

[314a]

Andan Revân hânı, hakîri kendi hemşîresi sarâyına mihmânlığa verüp on gün on gice leyle-i Kadr ve ıyd-i adhâ-misâl safâlar edüp efendimizin mektûb-ı muhabbet-uslûbundan ve hedâyâlardan cümle hânlar huzûrunda hazz edüp sübha-i lü'lüyi **göstermedik** hân ve sultân komadı.

[354a]

Hemân Oynağanlıoğlu, bir lâtîfe-gûy şakrak yiğitdir, hakîri gösterüp eydür "Bre şu **amını sikdiğimin** gidisi, bizi basmak ne boynuna. Hemân kışdan, kıyâmetden cân kurtarmak içün tandır masdısı gibi bizcileyin âteş başı arayarak bu eve geldi.

3/[41b]

Hudâ âlimdir karada **durduğumuz** yerde yedi sekiz sâ‘at bir deryâ cengi temâşâ etdik kim müddet-i medîd ömrümde görmemiş idim.

3/[51b]

Söyledikleri kizblerin sıhhati ve dürûğu hakîrin mazbûtu ve ma‘lûmu olduğu mâddelerdir kim ekseriyyâ ol seferlerde bile idim.

3/[180b]

Andan asâkir-i Âl-i Resûl; sâdât-ı kirâm-ı azamet-i Hudâ yeşil destârî Hasanî ve Hüseynî ile at başı beraber çifte çifte esbâb-ı ihtişâmlarıyla Hazret-i Risâlet-penâhın alem-i şerîfiyle bizzât Nakîbü'l-eşrâf (---) (---) Efendi ubûr etdükde bu alay-ı evlâd-ı Resûlü görenlerde *"Allahümme salli alâ Muhammed ve alâ âli ve evlâdi Muhammed"* deyü salavât getirüp **ağlaşmadık** beni âdem kalmadı.

2.9.1.2. –mIş

Türkçede işleklik derecesi yüksek sıfat-fiil eklerinden birisi de *–mIş*’dır. Bu ek ile kurulmuş sıfat-fiiller Türkçede sıfat, geçici isim, kalıcı isim ve zarf görevleri ile kullanılabilmektedir. *–mIş* eki ile kurulmuş sıfat-fiillerde belirtilen hareket, oluş ya da kılış geçmiş zamanda gerçekleşmiştir. *–mIş* yapılı sıfat-fiiller geçmiş zaman anlamıyla beraber geçici nitelikler bildirmektedir. *–mIş* sıfat-fiil eki aynı zamanda edatlara da bağlanarak kullanılabilmektedir. Özellikle *gibi* ve *kadar* edatları ile –mIş sıfat-fiil eki oldukça uyumludur.

Korkmaz ek hakkında “*Yapılmış, bitmiş bir oluş ve kılışı bir fiile hareket halinde geçici vasıf olarak eren –mIş/-mUş eki hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelebilir*.” demektedir (Korkmaz 2007a: 923).

Üstüner ekin Anadolu ağızlarında, Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi, öğrenilen geçmiş zaman kip eki ve geçmiş zaman sıfat-fiil eki görevleriyle kullanıldığını söylemekte ancak sıfat-fiil eki olarak yazı dilinde ve diğer sıfat-fiil eklerine oranla az kullanıldığını belirtmektedir (Üstüner 2000: 148). Oysa Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’ne bakıldığında ekin kullanım alanının dar olmadığı, oldukça sık bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ekin edatlarla birlikte kullanılmasına örnekler *İsim Olarak Kullanılması* başlığı altında gösterilmiştir. Seyahatnâme’nin taranan bölümünde ekin kalıcı isimler yaptığı örneklere rastlanılmamıştır.

İsim Olarak Kullanılması

[111a]

Mezkûr Hüseyin Çelebi gûyâ ihrâk **görmemiş** gibi ol şiddet-i hârda ve ol kesret-i gubârda dükkânda oturup na‘lın işlerdi.

[217a]

Bi-emri Hudâ, ol ma‘sûmun tulum gibi derisi tâ depesinden ve burnu ucundan ve sadrından ve göbeğinden tâ zekeri ucundan ve hayâsı aşağısından tâ mak‘adının bed-râyihalı yerinden gerü arkasından ve iki küreği arasından ve enseden yine depesine gelince cümle vücûdu derisi gûyâ mikrâs-ı lâ ile **kesilmiş** gibi kesilüp ve iki kolları derileri tırnaklarıyla bile çıkup (…)

[230b]

Hulâsa-i kelâm, cemî‘î emrâz-ı muhtelifeyi def‘ edüp ol âdem rahm-i mâderden **müştak olmuş** gibi olur, ammâ bu zülâl bulunmada kimyâb-misâldir, meğer mülûk pâdişâhları murâd edüp bulalar, ammâ cebel-i kûh-ı Elburzda kelb kadar olur, derler.

3/[31b]

Birâder, Allahu a‘lem bizim asker bozulursa dîn kurnaz ve burnaz koknaz" İhtimâlcileri miskînler mezâristânı sedlerinde seng-i mezârlar üzre ferrâcelerin altlarına koyup kimi gemi meymûnu gibi oturur, kimi kazığa **urulmuş** gibi ayakların sarkıdup oturur.

3/[57a]

Hâlâ ol gâr-ı makâm-ı İbrâhîm'den ol âb-ı sâfî cereyân etmededir. Her kim bu âbdan nûş etse koyun eti **yemiş** kadar olup tendürüst olur.

3/[88b]

Üç kerre nûş eden on beş kerre müshil **şerbet içmiş** kadar amel edüp hekîm şerbetine muhtâc olmayup tendürüst olur.

3/[129a]

Câmi‘inin minâresi tahta örtülü sivri kubbenin alemi yerinde evc-i semâya münkalib olmuş binâ bir tahta minâreli câmi‘-i ibret-nümâdır kim bu gûne minâre-i musanna‘ bir diyârda **görülmüş** değildir.

3/[166b]

Zîrâ duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîzkâr pâkizeleri var kim henüz her biri birer gûne dürr-i yetîm-âsâ birer dürr-i nâ-sufte ve birer gonca-i nâ-şüküftedirler kim pederlerinden gayri er yüzün {görmüş} ve merd sözün **istimâ‘ etmiş** değillerdir.

Sıfat Olarak Kullanılması

[6b]

Yemiş iskelesi kurbünde Ahî Çelebi câmi‘i nâm câmi‘ kim helâl-i zülâl mâl ile **inşâ olunmuş** bir müstecâbü'd-da‘ve câmi‘-i atîkdir.

[9a]

Ulûm-ı hey’ete mâlik olan müverrihînin kavl-i sahîhleri üzre Karadeniz Tûfân-ı Nûh zulemâtı **suyundan kalmış** bir bahr-i amîkdir.

--

ebr-i nîlgûna **ser çekmiş** bir kal‘a-i ser-bülenddir.

[10a]

Ve ba‘zılar Bahr-i Ummân derler kim mâverâsına ferd-i âferîdenin aklı ermeyüp ilmullâhda **kalmış** bir bahr-i muhîtdir.

[10b]

Akdeniz'den Karadeniz'de **nihâyet bulmuş** bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn bir kal‘a-i üstüvâr imiş.

[11b]

Fâtıma Sultânzâde Süleymân Beğ ile İslâmbol ile Çatalca mâbeyninde Azadlı nâm karyede evce **ser çekmiş** kayaları kûhkenler nakb edüp (…)

[12a]

Ayasofya etrâfın ârâste ve şehr-i Makdonya'yı pîrâste edüp mezkûr bin bir kubâbların tâ vasatında Tavukbâzârı nâm mahalde evc-i âsumâna **ser çekmiş** seng-i sumparadan bir serâmed amûd-ı müntehâ inşâ edüp (…)

[13a]

ve on bin aded akrabâ ve ta‘allukâtları ile cümle yigirmi bin **ciğeri yanmış** benî âdem baş açup derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden lisân-ı Yûnânca (…)

[14a]

Ve bu **rıhtım olmuş** temelin arzı kâmil seksen zirâ‘dır

--

Ammâ bu bahreyn tarafları yalın kat sedd-i Ye’cûc-vâr metîn ü müstahkem dîvâr ve burc [u] bârûları hezâr ve hezârân dendân-ı bedenler ile ârâste ve **pîrâste olmuş** kal‘a-i üstüvârdır.

[16b]

Sarrâchânebaşı'nda evce **ser çekmiş** yek-pâre bir amûd-ı zenbûrî üzre bir beyâz sandûka mermer-i hâm üzre Pozantin Kıral'ın duhter-i bed-ahteri medfûndur.

[16b]

Ve İslâmbol kal‘asın yigirmi dörd mîl **ihâta etmiş** deryâdır.

[21a]

gemilerden karaya **düşmüş**, pâymâl-i rimâl olmuş ac u zâc olup **şaşmış**, küffâr-ı hâksâr içre aç kurd gibi Arab hayyâlleri girüp yedi sâ‘atde yigirmi üç bin kâfiri pây-beste ve dil-haste edüp esîr etdiler.

[22a]

Unkapanı cenbinde ve ekseriyyâ yeniçeriyânın yeni odaları içinde ba‘zı mezârlar vardır kim her köşede parmaklık **çevrilmiş** merkadler vardır.

[25b]

"Âhir zamânda bir Muhammed gele, niçe bin kiliseler yıka. Anın ümmetleri Antâkıyye ve Kudüs'ü ve Mısır'ı ve Kostantıniyye'yi ala ve karadan niçe bin pâre yelkenleri **açılmış** gemiler ile gele ve başında kadı sarığı ola ve katıra binüp ayağında mâvî çizme ola.

[27b]

Ammâ karadan limanın iç yüzüne **enmiş** gemilere ne fâ’ide.

[28a]

'Elem çekme beğim, İslâmbol'u feth edeceğiz günde gâret olan Akka'dan **gelmiş** akîde ve **pişmiş** helvâ yersiz.'

[30a]

Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretleri kurbünde karâr edüp hemân tâbût kayıkdan bi-emrillâh çıkup ol mahalde **kazılmış** bir mezârda tâbût durup ardı sıra cümle guzât ve ulemâlar varup istimâ‘ etdiler .

[33b]

Tâ bu mertebe ellerinde Ebü'l-feth Gâzî'den mükerrer ve her pâdişâhdan **tecdîd olunmuş** hatt-ı şerîfler vardır.

[36a]

Üç yıldan bi-emrillâh fethi müyesser olup ol mezkûr minâre pâyesi üzre Ebü'l-feth eflâke **ser çekmiş** bir şerîfeli tarz-ı kadîm bir tula şeşhâne minâre-i mevzûn inşâ etdirmişdir.

--

Ve yine Sultân Murâd-ı Sâlis câmi‘ içre Marmara cezîresinden **gelmiş** iki aded beyâz mermer-i hâmdan hum-ı husrevânîler getirdmişdir.

[37a]

Ve makâm-ı Seyyid Battâl Gâzî: Eflâke **ser-çekmiş** çanlığa çıkup ibâdet etmişdir.

--

Makâm-ı Kırklar: Mü’ezzinler mahfilinin cenûbî tarafına karîb yeşim sommâkî ve yerakânî ve mermer-i gûnâ-gûn ile zemîni kırk aded müdevver taşlar ile **döşenmiş** bir makâmdır kim niçe kimesneler Kırkları anda bulmuşlardır.

[39a]

Yine tabaka-i âlînin cânib-i şarkîsinde beş altı kıt‘a rakîk gûnâ-gûn tahta **biçilmiş** taşlar vardır.

[41b]

Evvelâ çâr-pâye-i âlî üzre eflâke **kad çekmiş** bir kubbe-i müdevver-i âlîdir.

[48a]

Hızır-misâl Şâm [u] Bağdâd'ı yemiş ve Harem-i muhteremden **çıkmış** sâhib-i vakâr ve kâni‘-kâr, bekâr [ü] bîkâr âdem idi.

[49b]

Bâlâda tahrîr olunan üç yüz aded vezâret ile zabt **olunagelmiş** eyâletlerin cümle sancakları 151 ve cem‘â kılıç ze‘âmetleri 1571 ve yekûn tîmârları 41286 ve kânûn üzre cebelüleri ile cümle askeri (---) ve bâlâda sâlyâne ile zabt olan eyâletlerin vüzerâsına ve askerî tâ’ifesine hâsıl olan mâldan hâs-bahâları ve ulûfeleri verilüp mâ-bâkîsi Der-i devlete irsâliyye gidüp Mısır ve Habeş ve Bağdâd hazînesi bağlanır.

[55a]

Bin altı yüz on sekiz kılıçdır ammâ Sultân Murâd-ı Râbi‘ asrında bostâncıbaşılıkdan **çıkmış** Kapudan Ca‘fer Paşa bin kırk üç târîhinde kapudan iken deryâ kaleminde cümle tokuz bin tokuz yüz kılıç olup deryâda küffâr gezmez oldu.

[66b]

"Vallâhi Pâdişâhım bir beyâz çarşaf içre **sarılmış** bir âdemi verüp Abaza'dır deyü katl edüp bâğçe imâmı gasl edüp cümle vüzerâ ile Murâd Paşa türbesinde defn eyledik anı bilürüm. *ve's-selam.*"

[70b]

"Hay veled ne kadar ârifdir, **ölmüş** âdemlere isnâd etdi kim anlardan bir dahi su’âl olmaz.

[73a]

Ve selâse gecesi İslâmbol'un yetmiş tâsdan geçme ve bin çemberden **geçmiş** cihânı **çekmiş çevirmiş** atîk köhne kocalar ile sohbet-i hâs edüp her birinden bir hisse hâsıl edüp mahsûl dururdu.

[87b]

Şehîdkapusu ile Balıkbâzârıkapusu'nun mâbeyninde Yahûdîler içinde **kalmış** bir garîb esâs idi.

[89a]

Andan Müftî hammâmı kurbünde Altıpoğaça câmi‘i: Ebü'l-feth'in Etmekcibaşısı Cübbe Alî hazretleri neslinden olup her gün Bâyezîd-i Velî'ye **âteş görmemiş** gûyâ güneşde **pişmiş** altışar poğaça getirdiğiyçün Altıpoğaça câmi‘i derler.

[91b]

Ve medrese-i Revânî: Selîm Şâh-ı Evvel'e ve Süleymân Hân'a **erişmiş** fusahâ [ve] buleğâ kimesnedir.

[114b]

Garâbet bunda kim ömründe görmediği âdemi görünce ism [ü] resmiyle fülân çebu deyü âşinâlık arz ederdi ve yigirmi sene **mürûr etmiş** âdemi gördükde "Fülân kadının oğlu fülân çebu hoş geldin" deyü ayağa kalkup sıçrayup reftâr ederdi.

--

Böyle bir esrâr-ı hafî sâhibi olup **durmuş kalmış durulmuş** Durmuş Dede idi.

[120b]

fukarâ-yı Şemseddîn'den üç kişi, bir dahi Ebü'l-feth, bir dahi Akşemseddîn seccâdenin altını hafr edüp üç zirâ‘ amîk oldukda bir yeşil sommâkî çâr-kûşe taş zâhir olup ol taş üzre kûfî hat ile, Hâzâ kabru Ebâ Eyyûb-ı Ensârî deyü tahrîr olunmuş, ol ân ol seng-i hârâyı ref‘ edüp (---) seneden berü vücûd-ı Eyyûb za‘ferân ile **boyanmış** kefen içre ter ü tâze bulunup mübârek yed-i yümnâlarında bir tuç mühre bulunup yine hâli üzre mezkûr seng-i sebiz-gûnu koyup setr ederler.

[126b]

Ba‘zı mahbûb [u] dostân nîlgûn fûtaya **sarılmış** billûr-misâl beyâz dilberân seyr olunur bir teferrücgâh-ı gâhgâh-ı nâgâhdır, hergâh değildir mâh be-mâhdır kim mâhpâreler hırmengâhıdır.

[129a]

Ve bu câmi‘ leb-i deryâda ve teng yerde vâkı‘ olmağile minâresi câmi‘in sol tarafında yol aşırı **vâkı‘ olmuş** bir serâmed taş binâ minâre-i mevzûndur.

--

Evce **ser-çekmiş** çâr-kûşe bir nâkûshânesi var. Bu dûyûrların dâhilinde ve hâricinde suver-i acîbe ve garîbe menkûş tasvîrler var kim gûyâ zî-rûhdur.

[131b]

Ba‘zı temâşâcılar ve vüzerâlar üzerlerine beyâz çarşaf alup sadâ-yı gülbâng-i Muhammedîye rehâ buldurunca iki taraf niçe yüz kurbânları zibh etdükçe tuç deryâsı âteş gibi yokuş aşağı akup en nihâyetindeki top kâlıbına akup balyemez top ise nısf sâ‘atde dolup fi'l-hâl keçe ile **sarılmış** bir gûne mülemma‘ yağlı çamur vardır.

[132a]

Ve bu toplar cümle çınâr-ı müntehâlar ve serv-i serâmedler ve şecer-i ohlamur ve bîd-i sernigûnlar sâyesinde ale't-tertîb **dizilmiş** bir mesîregâh yerdir

[134a]

Ve hâs u beyâz pembe-misâl sünger gibi **göz göz pişmiş** Tophâne somunu, Sabanca somunundan ve Amasiyye Lâdiki ekmeğinden lezîzdir kim bu kârhâne sâhibi Îsâ Çelebi'ye bir dervîş du‘â edüp bir vefk vermiş, ol zamândan berü Îsâ Çelebi'nin vefk-ı murâdı üzre felek müsâ‘ade edüp ekmeği cihân-ârâdır.

[137a]

Sultân Mehemmed Hân dahi **dilim dilim olmuş** sığır derisin tekur kırala gönderüp, "İşte izniniz ile yine bu sığır derisi cirminde binâ etdik, eğer dahi ziyâde binâ etdikse izninize muhâlefet etmiş oluruz, ziyâdesin münhedim edelim" deyü halîmâne ve hekîmâne cevâblar arz eyleyüp (…)

[143a]

Kubâ marazıdır deyü eli ve ayağı **dökülmüş** âdemler ile bir yerde yiyüp içüp yatup kalkarlar.

[154a]

Ammâ ba‘zı mahalde istifan ve sorguc ve cevâhir kuşak ve zî-kıymet hâtem taşlarından **düşmüş** cevâhir makûlesi zî-kıymet şeyler bulurlar kim ta‘bîr olunmaz.

[157b]

Neferât 12.000, bunlar dahi bî-hisâb **yanmış** ve **kanmış** kavmdır.

[161a]

Uzun çam sırıklarına **dizilmiş** halkalar ve çam tahta soffa tahtırevânlar üzre üstü bâdemli ve haşhâş ve anisonlu ve çörek otlu ve za‘ferânlı Ramazân pideleri ki her birin altışar sırık hammâlları götürür ve dahi uzun tahtalar üzre dikili taş-misâl üstü gûnâ-gûn bahârlarla zeyn olmuş za‘ferânlı ve çörek otlu ve sûsâmlı ve yumurtalı çörekler kim her birin onar çift sırık hammâlına tahmîl edüp ubûr ederler.

[166b]

Kassâb Cömerd **boğazlanmış** koyun satmada pîrdir. Ammâ boğazlamada pîr, Hazret-i Halîm bin Cezzâr-ı Tâ’ifî'dir. Enes ibn Mâlik belin bağlayup kendüyi ehli olan mel‘ûne uyurken boğazlayup kabri Yemen Adeni'ndedir.

[167b]

Ol beyâz inek sebebiyle Haleb'e Halebü'ş-Şehbâ derler, haleb sağıma, şehb beyâza derler ya‘nî **sağılmış** beyâz inek şehri demekdir.

[170a]

Gâyet mashara, mudhik Arnavudlardır. Bunlara şehir oğlanları "a a‘ â, a a‘ â" deyü ulaşırlar. Anlar dahi "a a‘ â Çelepi **pişmiş kalkmış şişmiş** sülice(?) bağırsak yer misin**?"** derler, turfe kavmdir.

[174b]

Esnâf-ı sepetciyân-ı sayyâd-ı mahî : Neferât 200, bunlar Boğaz içre kayıklar ile gezüp ne cânibde akındı yok ise ol cânibde sepetlere ekmek döküp cümle balıklar içine girüp taşra çıkamazlar, bir gûne sazdan **örülmüş** sepetlerdir.

[177b]

Ammâ Vefâ meydânı'nda otluk anbârı ve Âhûrkapusu'nun iç yüzünde otluk anbârı azîm dağlar gibi **yığılmış** otluklardır.

[184a]

Ve bir fırkası dahi kömür gezdiriciyândır kim bunlar Midilli beygirleri ve inekden **doğmuş** Kıbrıs cezîresi katırlarıyla çuval çuval kömürleri atlarına tahmîl edüp cümlesi siyâh çerde palâs palâs esbâbları kömü[r] tartarak ve satarak ubûr ederler.

[190b]

Her bâr bu Sa‘dîzâde güvercinlerine karınsa zamânında misk içinde **gecelemiş** nâr dânesi vermeği mu‘tâd etmiş.

[191b]

Bunların niçe yüzü ellerinde incü ve akîk-i yemenî ile **örülmüş** bülbül kafesleri var kim ba‘zı kafes bin guruşa olmaz, mülûka hedâyâ içün yapılmış kafeslerdir.

--

Ammâ bu iki hünkâr derzibaşılarından gayrı taşra derzibaşısı cümle ehl-i hırefin pür-silâh edüp seyishâne tahtırevânlar üzre cümle dükkânların hil‘at-ı fâhireler ile tezyîn edüp sırıklar üzre Mısır ve Dimyât ve Tire alacalarından gûnâ-gûn **biçilmiş** dikişi nâ-mâ‘lûm ve alacaları birbirine muvâfık kâr-ı kadîm hil‘atları ve

dikişsiz **dokunmuş** alacaları yenlerinden sırıklar üzre gerüp arz-ı kâlâ ederek cümle derzi dilberânları silâhlar ile kendülerin tezyîn edüp tay ederler.

[194b]

Esnâf-ı tâcirân-ı debbâğân: Dükkân 50, neferât 100, pîrleri (---) (---) (---) (---) (---) bunlar tabbâğ gibi değildir. Çârsûlar içre gûnâ-gûn **işlenilmiş** sahtiyânları seğsâneler üzre zeyn edüp geçerler.

[200a]

Ve şarka küşâde Kuyumcularkapusu üzre kanatların **açmış** bir mehîb kuş sûreti vardır.

[206b]

Cümle sâzendeler bu dâ'irezânlar olmasa rakkâsı **bozulmuş** sâ'at gibi fasılları helc [u] melc olur.

[208b]

Sâzende-i kamış mizmârcıyânı: Nefer 100, Şeyh Şüşterî hayâl-i zıl içün te'lîf etdi, kamışdan dilim dilim **yarılmış** sâzdır.

[221b]

Bu tevârîhlerin cümlesin **tetebbu' etmiş** müverrih âlimler ile ihtılât edüp Bursa'nın bânîsinden aslâ bir müverrih tahrîr edüp ayân u beyân etmemişler.

[227a]

Zîrâ havzda **eprimiş** vücûd taşra sovukda emraz-ı muhtelifeler hâsıl eder.

[231b]

Ve ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu'ammer olurlar kim ***[231b]*** kuvveti **gitmiş** ve hey'eti **bitmiş** musâhebet [u] belâgattan bi'l-külliye **kalmış** âdemler olur.

[234b]

Lâkin kendüleri **iş görmemiş,** yara bere **yimemiş** ve ark **atlamamış** nâ-tamâm tay ata süvâr olup bir dahi Tatar içre at sürünce atdan tekerlenüp at firâr edüp Tatar içinde piyâde kalup (…)

[238b]

Niçe bin keşf [u] kerâmetleri **zâhir olmuş** mutasarrıfînden ulu sultândır.

[240b]

Zamân-ı kadîmde ma‘mûr ve bender iskele imiş, bir bî-emân girdâb-ı bî-bâd burunda vâkı‘ olmağıla cemî‘î âyende vü revende keştîler elbette girdâb gamına düşüp beş on gün ve bir iki ay yatup metâ‘ı **çürümüş** tüccâr ve sevdâger ve keştîbân tâ’ifeleri bed-du‘â ide ide bu iskele harâb olup iskele başında bir hân ve bir kaç müsâfirhâne ve bir câmi‘-i muhtasarı var ve birkaç bakkal ve ekmekçi ve bozacı dükkânları var, gayrı âsâr yokdur.

[262b]

(…) sekiz kerre yüz bin atları nehr-i Ulu Tin'e urunca bi-emrillah nehr-i Tün bügenüp su az akmağa başlayınca hemân Tatar Hân beş-on bin atlı kapu kuluyla nehr-i Ulu Tün'in alt tarafından suya urup **bügenmüş** su özengilerine çıkmadan Hân hazretleri karşu tarafa ubûr etdi.

[271b]

Gûyâ bir kûh-ı Demâvend idi. Bu hâl üzre yigirmi gün yigirmi gice ceng [u] cidâl ve harb [u] kıtâl olup mel‘ûn küffâr topa **tutulmuş** maymuna dönüp henüz hâbdan bîdâr olur gibi **kudurmuş** yılana dönüp eyle hıyel u şeytanat ve âteş-bâzlıklar edüp cümle guzât-ı müslimîni kebâb eyledi.

[282a]

Ve keçeden **süzülmüş** dil buran üzüm şırası gâyet la‘l-gûn ve kuvvet-i kuvâ-yı bedendir.

[286b]

İçinde ale't-tertîb **dizilmiş** iki yüz aded çam direkler üzre yine çam kirişlerdir.

[300b]

Husûsan bu meydân-ı melâhatde nevrûz-ı Hârzemşâhî rûzunda muzlim künclerde kırk elli gün **beslenmiş** atları birbiriyle ceng etdirüp azîm temâşâ olur.

[310b]

Kal‘a içre Murâd-ı Sâlis câmi‘i ve Ferhâd Paşa câmi‘i ve Kara Sinân Paşa câmi‘i, niçe câmi‘ler var ammâ ma‘lûmum değildir ve cemâ‘atden **garîb olmuş** câmi‘lerdir.

[312a]

Ammâ bu kûh-ı Elburz'un nısfına **çıkmış** benî Âdem yokdur.

[328a]

Ve ziyâretgâh-ı Çağırkanlı Dede; bu şehrin ekseriyyâ halkı bu sultâna dahi ziyâdesiyle mu‘tekıdlerdir. Karîbü'l-ahd olmağıla keşf [ü] kerâmetlerin **görmüş** âdemler vardır.

[329a]

(…) cümle küffâr derûn-ı kal‘adan mahsûr olup kayıklarıyla halas olmadan me’yûs olup **yaralanmış** hınzır gibi kudurup âteş-feşânlığa başladılar.

[349a]

Paşa niçe cür’et sâhibi yiğitlere ve niçe ehl-i beled kulağuzlara ihsân [u] in‘âmlar edüp ayaklarına at kılından ve kazıldan **örülmüş** paçılalar giyüp kar üzre yol aramağa gitdiler.

[358a]

Âhir Engürü'den **eğrilmiş** sûf ipliği alup Frengistân'a götürüp sûf idelim dediler, olmayup âhir ruhbânlar içün hâlâ sûf gibi hayyâl mevcsiz siyâh rukla şâlı dokurlar.

3/[5b]

Hâlâ niçe bâğçeler ve bâğlar ve zeytûn ve servî ve ceviz dırahtları hudûdları nâ-ma‘lûm câmi‘ler meydân-ı muhabbetde **kalmış** arz-ı hâliye yerler vardır.

3/[11a]

Cânib-i (---) nâzır Atbâzârı kapusu üzre zencirler üzre **asılmış** bir kuru at kafasına gem urup ibret-nümâ olmağıçün komuşlardır.

3/[32b]

Yine bu cengin bir kenarına sâf ve bî-bâk mansûr [u] muzaffer çıkup Defterdârzâde efendimiz atından piyâde olup cümle bisâtıyla altındaki esb-i sabâ-sür‘atini şâmlı Osmân Ağa'ya keşîde edüp bir dahi "Koma kurdum!" deyüp cümle nâmdâr iç ağalarından cenge **kanıkmış** cemî‘i Abaza ve Çerkez ve Gürcî ser-firâzları ile Katırcıoğlu üzre hücûm edüp

3/[43a]

cümle kavm-i Semûd ol sayhadan zehreleri çâk ve dâr-ı karârları zîr-i hâk olup cümle kayalarda oyulmuş mağara evleri münhedim olup hâlâ cemî‘i kapularının üst eşikleri ve kayadan **oyulmuş** tavanları ve yükleri ve dollâbları cümle ka‘r-ı zemîne geçüp (…)

3/[65a]

Bu şehr-i atîk kûh-ı Ercîs dâmeninde olmağile hevâsı bürûdet üzre olup cemî‘i halkı zinde ve yigitlik kârı özünde, kimi yüz'ünde ve kimi yüz altmışdan yüz yetmişe **yetmiş** buğday anlı ve siyâh püskürme benli pîr u cüvân âdemleri vardır ve cümle şecî‘ ü tuvânâ ve fetâ erler birbirinden yeğ server ü hünerverlerdir

3/[84b]

Eğer ziyâret yanında sayd etseler mâhîleri pişmez ve bu aynın şimâlinde bir dağ vardır. Anda Munzır Baba **dikmiş** bir şecer vardır gâyet siyâhîdir. Ol şecerden kim ki kat‘ etse zarar çeker.

3/[128a]

Bâyezîd Hân mücâhede edüp matbah-ı Keykâvus'dan muharrâ **pişmiş** paça ta‘âmı getirdüp "çık yâ nefs-i za‘îf, hâcetin ise ye" deyince hemân Bayezîd-i Velî kay edüp mübârek ağzından dörd ayaklı gelincik sıfatlı bir nâ-mübârek zî-rûh a‘mâ hayvân çıkup (…)

3/[139a]

Batı ve şimâl tarafı bir sahrâ-yı hâsılistân gül-i gülistân, ma‘mûr [u] âbâdân fezâ-yı İhtimândır. Kurâ kurâya **çitilmiş** büldândır.

3/[155b]

Ve her şerîfesinin dîvârları eyle müşebbek oymadır kim gûyâ Fahrî mıkrâs-ı lâ ile Hıtâyî kâğızdan **oymuş** müşebbeklerdir.

3/[171b]

Süleymân Hân vüzerâlarından Selîm-i Sânî'ye ve Murâd Hân-ı Sâlîs'e **irişmiş** bir vezîr-i dilîr emiş kim câmi‘inden bellidir.

2.9.1.3. –An

Dil bilgisi çalışmalarında genellikle geniş zaman bildiren sıfat-fiiller arasında değerlendirilen *–An* eki eklendiği fiilin kılınış özelliğine göre bildirdiği zamanda da farklılık göstermektedir. Ekin geçmiş zamanda mı yoksa şimdiki zamanda mı yorumlanacağı eklendiği fiilin kılınış türüyle doğrudan ilgilidir. Ekin bu özelliği çalışmanın "*Kılınış*" başlığında değerlendirilmiştir.

Korkmaz ekin geçmiş zaman işleviyle de kullanıldığını kendisinden sonraki isimleri, zaman bakımından gerçekleşmiş, tamamlanmış olan bir hareketle vasıflandırabildiğini söylemektedir. Korkmaz ayrıca geçmiş zaman bildiren *–An* sıfat-fiil ekinin "*-mış, –mış olan"* anlamını taşıdığını belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 939).

Yalnızca son sınırı vurgulayan [+SS] fiillere eklendiğinde geçmiş zamanda yorumlanabilecek olan ifadeler türeten *–An* sıfat-fiil eki bu işleviyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde de kullanılmıştır. Geçmiş zaman bildiren *–An* sıfat-fiil ekine örnekler aşağıdaki örneklerde gösterilmektedir.

İsim Olarak Kullanılması

[27b]

Derûn-ı kal'ada olan cümle küffâr-ı bed-girdâr bu hâli görüp imdâda **gelenler** dahi bu yüzden oldu deyü saç [ve] sakalların yolup Sarâyburnu'nda ve Kurşumlu Mahzen'de ve Kız Kullesi'ndeki toplara âteş edüp semender-vâr âteş-feşânlık etdiler.

[30a]

Andan cümle meşâyihân Yâvedûd Sultân'ın na'ş-ı şerîfin tâbûta koyup Şehîd-kapu'sunda defn etmek murâd edinüp bi'z-zarûrî tâbûtu **götürenler** kendülerin Emînönü iskelesi'nde bulup andan bir kayığa süvâr olup (…)

[106a]

İşidenler *dediler târîhini*

Dâ'im Allâh ana rahmet eylesün.

[219b]

134. Nehr-i Kızılırmak'da çekdiğimiz âlâm-i şedâ'idi ve **gark-ı âb olanlar**.

[242a]

Ba'zısından bilâ-teşbîh, tesbîh gibi dizilmiş çıkınca çıkınca şeyler çıkup kırkar ellişer boğum bağırsak-misâl çıkıları çalılara sererler, gelüp **gidenler** temâşâ ederler.

[317b]

Ba‘zı sene tâ Kırım diyârına ılgar edüp şebhûn **salanlar** Azak kal‘ası kurbunda Gügümlü Suyu kenarında Mısır'dan ma‘zûl Gürcî Mustafâ Paşa'yı şehîd etdiler.

3/[110a]

Görenler, bu dünyâda nazîri yok idi, deyü hikâye ederler.

Sıfat Olarak Kullanılması

[1b]

71. Karadeniz'de feth-i tabur-ı Kazak-ı âk ve zamân-ı Murâd Hân'da **olan** müftîler ve gayrı ulemâlar.

[2a]

104. İslâmbol'un enderûn [u] bîrûnunda **medfûn olan** kibâr-ı evliyâullâhları beyân eder.

[43a]

Ulemâ-yı neşyândan **tevârîh yazan** ve ol vech ile sikkeyi mermerde **kazan** fuzalâ-yı müverrihîn tahrîr-i midhatinde acz ü taksîrlerine mu‘teriflerdirler.

[70b]

"Ey pâdişâhım sen dahi o hürr-i şehîdin kanın **hâke salanların** ırkını coymadıŋ mı" dedükde Sultân Murâd eyitdi:

[129a]

Zîrâ ekseriyyâ İşpanya'dan Sultân Ahmed asrında **gelen** ciğer-hûn Mübtecel tâ’ifesi müselmânlarıdır kim İşpanya'da küffârdan ciğerleri hûn olmuşdur.

[131b]

ba‘dehu topcubaşı sadrıa‘zama ziyâfet edüp cümlesi keçe külâh esbâbların çıkarup **dökülen** toplar zemîn içre kâmil bir haftada sovuyup andan mîllerin içinden çıkarup cümle ehl-i hıref-i zergerân eğe ile topları mücellâ ederler.

[221a]

Zirâ kefere zemânında Ayasofya'dan riyâzatla **uçan** Angiliya ruhbânın bu deyrde maşadı vardır.

[298b]

Bir minâreli ve harem-i zîbâlı Kâşî çîn ile ârâste ve evce ser çekmiş kıbâblar ile pîrâste ve cümle der-i dîvârları beyâz ve musaykal ve mücellâ Hıtayî kâğız-misâldir. Beyz-âsâ câmi‘-i zîbâdır kim içinden **incinenlerin** çıkacağı gelmez ammâ Şi‘îlerin gireceği gelmez.

[356b]

Bu **zikrolunan** kazâlardan mollasına senevî yigirmi kîse hâssıl olur.

3/[5a]

Lisân-ı Yunaniyân üzre *Târîh-i Yanvan'*da bu İznik kal‘asın ibtidâ **binâ eden** Sâm b. Nûh aleyhi's-selâmdır.

3/[36b]

Hemân Hazret-i Yûsuf karındaşı Yahûda'nın bu gûne âteş-pâre olduğun görünce oğlu Efrâyim'e eydür: "Var şu **darılan** Yahûda'nın esbâbına elin sürüp bir nezâketle eli eline dokunsun" dedi.

3/[39b]

Bu âsitâne kapusu önünde **yatan** cümle mevtâlar yalan yemîn edüp şem‘ûn kapusuna el uranlardır.

3/[138b]

Ve sekiz aded mîr-i yürükânın askerlerine top-keşân câmûsların koşdurup top çekdirüp top çitleri **urduran**, iktizâ ederse yürükânı **öldüren** iki aded sağ ve sol kol beğleridir kim hîn-i gazâda hüküm bunlarındır.

2.9.2. Geniş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiiller

2.9.2.1. –An

-An sıfat-fiil ekinin bir diğer işlevi de eklendiği fiildeki hareketi geniş zaman diliminde aktarmasıdır. Ön sınırı vurgulayan fiillere eklendiği zaman geniş zaman diliminde yorumlanabilen *–An* sıfat-fiil eki Türkçede en sık kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir.

Banguoğlu bu eki *şimdiki zaman sıfat-fiilleri* başlığında değerlendirmiş bu ek ile yapılmış sıfat-fiillerin oldukça sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı taşıdığını

söylemektedir (Banguoğlu 2007: 425). Korkmaz ise halen sürmekte olan bir hareketi, bağlı bulunduğu isme nitelik olarak veren *–An*'lı sıfat-fiilin zaman bakımından genellikle "*-ıyor olan*" ve "-makta olan" anlamını taşıdığını söylemektedir (Korkmaz 2007a: 940). Üstüner *–An* sıfat-fiil ekinin en çok sıfat olarak kullanılan kelimeler türettiğinin, sıfat olarak ismi, daha çok geçmiş zaman ve şimdiki zamanı kapsayan geniş zaman kavramıyla yaptığı hareketle nitelendirdiğini belirtmektedir. Üstüner ayrıca bir işi yapmayı alışkanlık haline getirme anlamında sıfatlar da türettiğini söylemektedir (Üstüner 2000: 53).

-An sıfat-fiil eki isim olarak kullanılan sıfat-fiiller ve sıfat olarak kullanılabilen sıfatlar türetebildiği gibi kalıcı isimler de yapabilmektedir. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde de ekin bu kalıcı isim yapma işlevi görülmektedir.

İsim Olarak Kullanılması

[9b]

Nübüvvetinde ihtilâf vardır, ammâ nebî **diyenler** çokdur.

[18a]

Deryâdan kayıklar ile **güzer edenlere** âşikâre amûdlardır

[30a]

Andan cümle meşâyihân Yâvedûd Sultân'ın na'ş-ı şerîfin tâbûta koyup Şehîd-kapu'sunda defn etmek murâd edinüp bi'z-zarûrî tâbûtu **götürenler** kendülerin Emînönü iskelesi'nde bulup (…)

[60b]

Üstâd-ı zerger kâr-ı iksîrin ayân u beyân içün bir bâb-ı sa'âdet etmiş kim gûyâ Bâb-ı Mu'allâdır kim im'ân-ı nazar ile **dikkat edenler** vâlih [ü] hayrân olur.

[81b]

Evvelâ ibtidâ yevm-i cülûsunda sipâh ve yeniçeri birbiriyle Atmeydânı'nda ceng-i azîm olup sipâhîleri yeniçeriler münhedim edüp minârelerde kuşluk vaktinde "Mü'ezzinim" deyü **ezân okuyan sipâhîleri** ve (ve) câmi' içre **tilâvet-i Kur'ân edenleri** cümle katl edüp leşlerin arabalar ile taşıyup (…)

[130b]

Yılda bir kerre Cihângîr zemîninde olan Aleksandıra deyrinin ziyâretine **gelenler** bu Tophâne'deki gûlleri ve dîvleri ve sehereleri ve sâhirleri temâşâ ederlerdi.

[154a]

Netîce-i kelâm gûr **kazanlar** cümle 2008 neferdir.

[157a]

Bu tâ'ife-i ecinneyi **görmeyen** dünyâda bir şey görmüş değildir.

[181b]

Hazret-i Alî şed bağlayup Hasan Kattâl siper **düzenlere** pîr olup tâ Hazret-i Alî hilâfetine dek Medîne-i Münevvere'de Sahâbe-i güzîne kalkan işleyüp kâr ederdi.

[211a]

Bir kere **dinleyen** mahabbet edüp elbette irşâd olması mukarrer idi.

[304b]

Mihmândâr, müsâfir **kondurana** derler.

3/[39b]

Bu âsitâne kapusu önünde yatan cümle mevtâlar yalan yemîn edüp şem'ûn kapusuna el **uranlardır**.

3/[128a]

İmdi azîzîm, Muhammed Saltık Bay hakkında her kim şakk-ı şübhede olursa *ne'ûzübillah* âsim olur. Anlar m*ücâhid fî sebîlillah* idiler. Eyle olur, bir bağda meyvelü dırahta taş ata gelmişlerdir**.** Taş atup **kapu kakana** da ve Saltık Sultân'a da Hak rahmet eyleye.

Sıfat Olarak Kullanılması

[1a]

14. İslâmbol'un enderûn [u] bîrûnunda **olan** ma'âdinâtları beyân eder.

[2b]

151. İslâmbol'un dörd mevleviyyet yerinde **olan** cümle âsâr-ı binâları ve emânetleri.

[5a]

213. İslâmbol şehrinde cemî'i sâzendegânların gûnâ-gûn sâzların **yapan** zümre-i deccâlânı beyân eder.

[7a]

Ve bu ayağ üzre cemâ‘ati saf saf **bozan** ve **düzen** kasîrü'l-kâme âdem Amr-i Ayyâr Zamîrî'dir.

[13a]

Evvelâ bir büyük sarnıc havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz **emen** ma‘sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine girüp bir sâ‘at dur, andan çıkup hammâma gir.

[15b]

Bu eşkâl ve bu cirmde **ma‘mûr olan** kal‘anın yigirmi yedi aded kapularının mâbeynleri ne kadar adımdır anı beyân eder.

[18b]

Mesîregâh-ı Kâğızhâne nâm ferah-fezâda bârûdhâne çarhların deverân **etdiren** uyûn-ı Cendereci nâm âb-ı hayât Hind ü Sind ve Arab u Acem seyyâhânı içre meşhûr-ı âfâkdır.

[34a]

kim bu binânın mesâhat-ı erkânını **temâşâ eden** hayrân ve tarh-ı esâsı ve **refî‘-i binâsın gören** ser-gerdân olur.

[44b]

Âhir-i kâr bir deryâ şâdumânı mahallinde Galata'da **yatan** kâfir galyonlarının direği üzerinden bir şâhî top güllesini kasden atup tâ Süleymâniyye câmiinin {sol} harem kapusunun aşağı eşiğin kırup top güllesi gelüp mezkûr haçlı sommâkî üzre karâr etmişdir.

[101a]

Ba‘de't-tahrîr gördüler kim Mısır'da gökde **uçan** yerde **gezen** ve deryâda **yüzen** cümle vakfullâhdır, Pâdişâha dâne-i hardal â’id ü fâ’ide olmaduğun Selîm Hân'a i‘lâm etdiklerinde Selîm Hân buyururlar kim "Bize Hâdimü'l-Haremeyn hud-dâmı olduğumuz kifâyet eder".

[131b]

Ve top falyası **delinen** kârhâne başkadır.

[135a]

Târîh-i çeşme-i Yahyâ Efendi:

(---) târîhi bu inşâlar olsun

*Kanup **içenlere** sıhhâlar olsun.*

[137b]

Zîrâ Karadeniz'e ve Akdeniz'e **giden** cümle gemilerin kapudanları peksumâtı Galata'dan ve bu Yeniköy'den alırlar.

[140b]

Ve Süleymân Hân bizzât mübârek eliyle dikdiği bir servi var kim anı **gören**, sun‘-ı Hudâ ne idüğin fehm eder.

[177b]

Gökde **uçan** ve yerde **gezen** ve deryâda **yüzen** cümle bu şehremîni masârıfıyla olur.

[209b]

Zîrâ her birinin mergûle mergûle fetîle fetîle çim-ender-çim ve ham-ender-ham müşk-bâr, amber-bû geysûların perîşân etdikde kâkül-i perîşânları gibi **gören** âşıkların dahi akılları târumâr olur.

[251b]

Evvelâ Orta Hisâr'da iki hammâm-ı latîf vardır. Biri kal‘a dîvârının Aşağı Hisâr'a **açılan** kapunın kurbunda (---) (---) hammâmdır kim biri nisvân-ı sâhib-isyânlar içün binâ olunmuşdur.

[282a]

Ve keçeden süzülmüş dil **buran** üzüm şırası gâyet la‘l-gûn ve kuvvet-i kuvâ-yı bedendir.

[335a]

Âr meydânı değildir, er meydânıdır. Bunda **vuran**, **vurulan**, **ölen öldürülen** birdir, kânûn-ı Âl-i Osmân budur ve bu cirîd cenginden bir şu’bedir"

3/[21b]

Hatta Murtezâ Paşa efendimiz alay-ı azîm ile bu mahalden ubûr ederken deryâda **yatan** yigirmi altı pâre galyonlar "Safâ geldin!" deyü ol kadar top-ı şâdımânlar atdılar kim gûyâ her biri âteş-i Nemrûd içinde kaldı.

3/[57a]

Ve hâs ve beyâz lavaşa ekmeği ve sacda **pişen** gül pembe varağı gibi yufka beyâz ekmeği ve tennûr kebâbı ve helvası ve dud şarâbı ve harîri gâyet meşhûr-ı afâkdır.

3/[166b]

Ve kâmil ü kâlim havâtîn-i mü'eddebeleri sâhib-cemâl ü latîfü'l-i'tidâl, hûb-manzar u perî-peyker, hadden efzûn, şems-i tâbân ve hurşîd-i drahşân-misâl sâhib-i hüsn-i cemâl ve ma'rifetde ehl-i kemâl perî rûları var kim her cünbüş-i hareketleri ve reftâr-ı güftârları {eyledir kim} **gören** uşşâkı işve-i gûnâ-gûnları kendülere meyl etdirüp âdem vâlih [ü] hayrân olur.

2.9.2.1.1. –An ile Yapılmış Kalıcı İsimler

[292b]

Bu kal'a hânı bin mikdârı **dizçöken** tülüngi ile aşağı serdârımıza inüp bir ziyâfet-i azîm edüp ba'de't-ta'âm serdârımız Bâkî Paşa, Şuşik beği ahd-i amân-billah ile taleb edüp cümle asker beğe zarar gelmeyeceğine mütekeffil olup (…)

3/[65a]

Bu şehrde kavm-ı Etrâk hekîme **Elkayıran** derler.

3/[81a]

Gerçi kavm-i Acemin sakalları cemberisdir, ammâ bıyıklarını cümle **sıçan** yediklerinden Divriği kedisin girân bahâya alırlar.

3/[91a]

Hacı Bektâş ile diyâr-ı Horâsân'dan gelmiş ceddimiz Hâce Ahmed-i Yesevî halîfelerinden Horâsân **erenleridir**.

3/[107b]

Ammâ Çorlu ve Burgaz mâbeyninde kış günleri tamâm altı sâ'at ***[107b]*** bir menzil-i azîmdir kim vakt-i şitâda çamurun fîl-i Mahmûdî ve pîl-i Menkerûsî ve Adana câmusu ve boğası çamurun sökemeyüp beher sene niçe bin at ve araba gark olduğundan çamurun karışdırdıklarıyçün "**Karışdıran**" derler.

2.9.2.2. –Ar, -Ir, -r

Süreklilik ifade eden bu ek eklendiği fiili bir kişinin ya da bir nesnenin özelliği durumuna sokar. Bu sıfat-fiil ekleriyle kurulmuş yapılarda şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir zaman dilimi yer almaktadır. Eklerin içerdiği şimdiki zaman ve gelecek zaman ifadesinde daha çok hareketin devamlılığı ve kalıcılığı bulunmaktadır.

Bu ekler Eski Türkçe döneminden itibaren fiil çekimlerinde geniş zaman bildiren ekler ve sıfat-fiil ekleri olarak kullanılmışlardır

Üstüner ekin sıfat, isim ve ikilemelerde, olmak fiili ve değil edatıyla yüklem ismi olarak, ekseriyetle "gibi" edatıyla kullanıldığını söylemektedir (Üstüner 2000: 163). Gökdağ, bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin belli isimlere sıfat olduğunu, kalıcı isimler yapmak için çok kullanıldığını ve isimden isim türeten *–lI, -lIk* ve *–sIz* ekleriyle yeni isimler türettiğini söylemektedir (Gökdağ 1993: 130-131).

-Ar, -Ir, -r sıfat-fiil eklerinin Seyahatnâme'de kullanım sıklığı oldukça yüksektir. Bu ekler ile kurulmuş sıfat-fiilli yapılara örnekler aşağıda gösterilmektedir.

İsim Olarak Kullanılması

[66a]

Âhir bir gün gördüm ki Erzurûm altına gelüp meks ettükde amân vermeyüp ol ân rûz-ı rûşende askere amân vermeyüp ol sâ'at cümle askeri metrislere koyup aç kurd koyuna **sarılır** gibi sarılup gûyâ ciğerime yapışdılar.

[178b]

Bu Emînönü sırık hammâlları yigirmişer sırık ile yüklere girüp kırk kadar Dâbbetü'l-arz'a benzer herîfler ayaklarında battâl çizmeler ile zemîne püşt-i pâ urduklarında zemîn dir dir ditrer ve bu hammâllar usûl ile ayak urup "Yâ Hay" esmâsıyla bir âheng edüp elli kantâr yükü bir mahadde **kaldırır** gibi kaldırırlar.

[263b]

Beri cânibden Tatar Hân ile Kal'a-i Azak altına giderken nehr-i Süd kenarında bir kaç Kazak-ı Ak keferesi dil dutulup Azak Kal'asından küffârın firâr

etdüğün anlardan istimâ‘ edüp ol gün ol gice çapula **seğirdir** gibi ılgar edüp mâh-ı (---) günü Kal‘a-i Azak altına dâhil olup deyyâr-ı âdem âdemî-zâtdan bir cân bulmayup hirre ve kutta ve kelb ve mûş ve funguzdan bile zî-rûh kısmı bir eser bulunmayup kal‘anın der-i dîvârından ancak bir Ceneviz kullesi kalmış.

[301a]

Ammâ temâşâ-yı azîm, elbette Tebrîz hânı bu arsagâhda çetr-i mülemma‘ın ve serâperde-i münakkaşın kurup cemî‘î a‘yân-ı Tebrîz çıt-â-çıt zânû-be-zânû olup Maktelü'l-Hüseyni, Rum'da kürsî üzre Mevlûd-i Nebî **okur** gibi tilâvet ederler.

[319a]

Bi-inâyetillahi Te‘alâ guzât-ı müslimîn mûr-i bî-hisâb mâra **üşer** gibi Gürcî ve kızılbaşın cânib-i erba‘asından hücûm edüp bir hayli ceng-i azîm olur.

3/[11a]

{Bu kal‘a-i Konya Sultân Alâ’eddîn Keykubâd b. Gıyâseddîn müceddeden binâ etdükden sonra şâhin âşiyânından **süzülür** gibi cânib-i erba‘asında olan düşman diyârlarına süzülüp şikârlar alup niçe yüz feth-i fütûhlar etdi.

3/[32b]

Ammâ anlardan Celâlî Çomar Bölükbaşı ol dahi hakkâ ki kabâyil-i İzolı ekrâdında ol mertebe kağan arslan şikâra sunar gibi pars-ı **sunar** görmedik.

Sıfat Olarak Kullanılması

[14a]

Ve kal‘a-i İslâmbol dâ’iren-mâdâr kâmil on sekiz mîl **ihâta eder** şekl-i müselles bir kal‘a-i bî misâldir.

[19a]

Şehr-i Üsküdar'ın dağlarında bir gûne küfeki kayağan taşı hâsıl olur azîm vezni üzre iri parça parça **kopar** bir aceb seng-i hârâdır.

[22b]

Ve bend-i zindândan halâs olanlar tasadduk nezerâtlar verüp kâfirlerin bed-du‘âlarına karşılık cümle halâs olanlar hayr **du‘â ederler** bir ziyâretgâhdır.

[23a]

Bu hakîr-i pür-taksîrin dükkânlarında **zergerlik eder** kefere Simyon, *Yanvan Târîhi*'n okudukca istimâ‘ edüp hâtır-nişânımız idi.

[23b]

Gâzî Hudâvendigâr hamd-i Hudâ ederek lâşe-i küffâr-ı dûzah-karârları seyr [ü] temâşâ ederken lâşeler içinden Vilaşkobla nâm kâfir elinde tîğ-ı Dahhâkdan **nişân verir** bir bıçağile Gâzî Hudâvendigâr'ı urup şehîd eyleyüp (…)

[29a]

Cem Şâh Sa‘dîsi muhallefâtlarından meşhûr-ı âfâk olan câm-ı Cem kim bâdesin nûş edüp sâkî eline câmı tehî verince yine **leb-ber-leb olur** bir mutalsam câm idi.

[29b]

yetmiş beş Ramazân-ı şerîfinin sıyâmın anda edâ ederken ba‘zı **söz anlar** tevârîh-şinâs papaslar ile ülfet ederken esnâ-yı kelâmda Âl-i Osmân devletin söyleşerek Fransa Cem Şâh'ın ahvâlâtların su’âl etdim, anlar eyitdiler: (…)

[32b]

Ba‘dehu sene (---) târîhinde Sultân Süleymân Hân bu Sarây-ı Atîk'i bulup üç mîl **ihâta eder** bir sarây edüp üç kapu eyledi.

[35a]

Tâ câmi‘in ortasında bir âdem **desti erer** âlîdir.

[40b]

Ve bu câmi‘in mihrâb önünde ravza-i Rıdvân'dan **nişân verir** bir bâğ-ı İrem içre Ebü'l-feth Gâzî'nin ve ehlinin türbe-i pür-envârları vardır.

[41b]

Andan Bâyezîd-i Velî İzmit sancağında Geyve nâm kasabada nehr-i Sakarya üzre on dörd göz bir cisr-i azîm inşâ etdirmişdir kim her bir tâkı tâk-ı kehkeşândan **nişân verir** bir kantara-i metîndir.

[45a]

Andan şimâle bin bir mismârlı Kubbekapusu, yigirmi ayak taş nerdübân ile **urûc olunur** bir kapudur.

[48a]

Sarây-ı hâsda hâsıl olup Çerkesü'l-asl **yarar** âdem olmağla Nahçıvân seferinde Şâh ordusuna şebhûn edüp Erzurûm eyâleti ihsân olundu.

[56a]

Kırk bin meydânın ve altın ve üstün **bilür** yeniçeri ve dörd bölükde yigirmi bin müsellah sipâh huddâmları ile kırk bin add olunmuşdur.

[63b]

Meğer bu hakîrin pederi Dervîş Mehemmed Zıllî dahi hâzır olup ma‘an hazîne-i pâdişâhîye girüp hâr [ü] hâşâkdan ve tecemmülât [u] mühmelâtdan gayrı deyyâr bir dînâr mâl **add olunur** gümüş ve altun âvânından bir şey bulunmayup ancak altı kîse mâl ve bir garâr mercân ve bir sandûk Fağfûrî fincân bulunup (…)

[75a]

ecdâd-ı izâmın Ebü'l-feth Mehemmed Hân feth edüp emn [ü] emânda iken bu ân pâdişâhımızın zamân-ı sa‘âdetinde Manya küffârı âsî olup elli bin küffâr ile Malta'ya tâbi‘ olup yüz pâre **yarar** firkate ve balkarmatalar ile Akdeniz içre cezîre-i Rodos'u ve İstanköy'ü ve Sakız'ı ve cezîre-i Susam'ı ve İlimni ve Midilli cezîrelerinin kurâ ve kasâbatların nehb ü gâret edüp (…)

--

"Tershâne-i âmîrenin her gözünde birer yarar başdarda ve sâ’ir vâsi‘ yerlerde yigirmi aded seksener marankoz arşını **çekdirir** mavunalar binâ oluna."

[89a]

Zîr[â] binâ olduğu sene mihrâb dîvârı taşrasında bir şeftâlû şeceri hâsıl olup dördü bir vukıyye **gelür** şeftâlûsü olur bir dıraht-ı azîm idi.

[94b]

Evvelâ cümleden mu‘azzam Yolgeçen odaları dörd yüz hücredir ammâ hîn-i mahalde bin aded eli silâhlı **yarar** nâmdâr yiğit çıkar.

[120a]

Halîc-i bahre nâzır bir mürtefi‘ püşte üzre dıraht-ı müntehâlar sâyesinde bir mesîregâh-ı câ-yı safâdır kim âb-ı hayâtdan **nişân verir** bir ayazması vardır.

[125b]

Hikmet-i Hudâ bu câmi‘i, Piyâle Paşa merhûm binâya şürû‘ etdükde câmi‘in şimâlî tarafında yedi husrevânî küp altun bulduğu yer hâlâ zâhir ü bâhirdir kim hâlâ

ol küpler İslâmbol'da Uzun Çârsû başındaki sebîlhânesi içinde **durur** mermer küpler-dir.

[126b]

Bir çukur yerde cânib-i erba‘ası kal‘a-misâl dîvârlı bir tekyedir, fevkânî ve tahtânî ikişer bin âdem **alur** soffaları var, cümle ehl-i hıref anda halîfe revâne edüp sâhib-i post ederler.

[129a]

Yağkapanı câmi‘i: (---) binâsıdır, çâr-kûşe tahta kurşum kubbeli ve alçacık minâreli (---) kademe nerdübân ile **urûc olunur** câmi‘dir.

[129b]

Dördüncü hâkim-i mâl, Yağkapanı gümrük emînidir kim senevî (---) kîse mâl-ı pâdişâhî **verir** iltizâmdır.

[133a]

Deryâya nâzır bin âdem **alır** soffası var, matbahında bin sahanı ve üstâd âşbâzı var ve her üstâd birer gûne pâypûş ve çizme ve üç pabuc bir yerde ve iki çizme bir yerde ve gûnâ-gûn başmaklar ile zeyn olmuş bir matbah-ı Kevkâvus'dur kim cümle ehl-i sanâyi‘ üstâdân anda gelüp şâkird başka çıkarırlar.

[137b]

Ve bu limanda beher şitâda iki yüz, üç yüz pâre gemi kışlaya **bağlanır** sekiz rûzgârdan emîn bir limandır.

[146b]

Ve her sığır sürüsünün beşer onar samsonları vardır kim her biri birer arslana **benzer** köpeklerdir.

[154b]

Yeniçeri bölük odalarından bir oda asker ile **sefer eşer** bir çobracıdır.

[161b]

İle'l-ân Mekke ve Medîne'de el değirmeniyle **kifâflanır** niçe bin ibâdullâh vardır.

[170b]

Hâlâ ol dükkânda her sene niçe bin huccâc teberrüken herîse yerler ve işkembe ***[170b]*** dahi **işlenir** pâk dükkândır.

[172a]

"Bahârlı pâlûdem, **kaynar kaynar** pâlûdem var cânım" diyerek ubûr eder.

[196a]

Yılda bir kerre rûz-ı Nevrûz'da bir gün bir gece Mevlûd-ı Nebî olup yüz bin âdem cem‘ olup bey‘ [ü] şirâ olup âsitânesinde niçe bin mır mırnâv **der** kediler vardır.

[213a]

Zîrâ içine Kuşadası bekmezi ve üzerine darçın ve karanfîl ve zencebîl ve hindistâncevizi nisâr edüp dükkânlarının yüzünde birer âdem **sığar** kutular içre durup ulemâ ve sulehâ ve meşâyihînden yevmiyye niçe bin bakır âvânî maşrabalar ve bakraclar gelüp kâr eder.

[221b]

Ammâ a‘lâ **demir tutar** yatak limândır.

[226b]

Taraf-ı vakfa bir habbe vermeyüp konup **göçer** mihmân-sarâylardır.

--

Ve bu çeşmelerden mâ‘adâ bu şehr içre cümle yigirmi üç bin hânedânda birer uyûn-ı câriye mukarrerdir kim her biri birer âsiyâb-ı mâ **yürüdür** sulardır kim evden eve gidüp niçe bin havz ve fıskiyye ve şâzirvânı ve ev hammâmları ve bâğ [u] bostânları saky eder.

[246b]

Ve limanı kapulu limandır, gâyet vâsi‘dir. Sekiz rûzgârdan emîn, a‘lâ demir **dutar** yatakdır.

[250a]

Ve şimâl cânibi dîvârında Orta Hisâr'a **açılır** bir kapusu var, taşra şehre **çıkar** kapu budur, gayrı yokdur.

[279a]

Sayf u şitâda dâ’imâ kırmızı kan gibi **akar** kanlı sudur.

[311b]

Şirvân hudûdunda Yezdcird Şâh binâsıdır. Kadîm-i evvelde şehr-i azîm imiş. Hâlâ âsâr-ı binâları ve tâk-i kisrâları kavs-ı kuzahdan **nişân verir** alâmetleri var.

[314b]

Ve **göçer**-evli Terekeme kavmi vakt-i zemistânda obaları ile konup göçerler.

[354b]

Bre hey hacı baba! Ben senin bir kerre ni‘metin yedim, ve eyi adına geldim. Bir ocak sâhibi müsâfir **katlanır** âdemsin. Sana acıyup el kaldırmayup gayrı yiğitleri karşu komşularınıza kondurdum.

3/[18b]

Başka harem odaları ve başka develiği ve üç yüz tavla at alır ıstabl-ı anteri ve üç yüz tavla **katır alır** haremi ortasında havz-ı azîmi ve kilârı ve imâret-i dârü'l-it‘âmı var.

3/[65a]

Tâ sarrâchâne başına varınca böyle **ni‘met pişer** çörekci ve börekci ve aşçı ve başcı ve gûnâ-gûn hoşâbcı dükkânlarıdır.

2.9.2.3. –mAz

–Ar, -Ir, -r sıfat-fiil eklerinin olumsuz biçimi olan *–mAz* sıfat-fiil eki birleştiği fiilde şimdiki ve gelecek zamanı kapsayan süreklilik göstermektedir. Genellikle geçici sıfatlar türeten *–mAz* eki bildirdiği hareketin gerçekleşmediğini ve gerçekleşmeyecek olduğunu ifade etmektedir. Üstüner *–mAz* sıfat-fiil eki ile isimlendirilen varlığın yapması gerekli olduğu halde yapmadığı sahip olmadığı bir hareket özelliğiyle isimlendirilmiş olduğunu söylemektedir (Üstüner 2000: 164).

Seyahatnâme’de *-mAz* sıfat-fiil eki kurulmuş sıfat-fiilli yapıların geçtiği ifadelere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[8a]

Andan Hazret-i Süleymân **yer götürmez** cünd-i firâvân ile ve cemî‘i ecnâs-ı hayevân ile Saydûn Pâdişâh'ın üzerine varup (…)

[17b]

Ve hâlâ evce ser çekmiş on âdem **dirâgûş edemez**, çâr-kûşe bir amûd-ı müntehâdır kim çâr-kûşesinde birer tuç kürsî üzre sâbitdir kim ilm-i mi‘mârîden haberdâr olan gördükde âdem engüşt ber-dehen eder.

[18a]

Evvelâ, Çatladıkapu'da **gün görmez** pâdişâhın kendü sarâyı cenbinde yine kendi te'lîfi bir mutalsam çâr-kûşe bir amûd üzre bir dîv sûreti var idi.

[22b]

Hârûnu'r-Reşîd hûn-ı Ashâb-ı güzîni Rûm kâfirlerinden taleb etmek içün **yer götürmez** deryâ-misâl asker ile Bağdâd-ı dâd-âbâddan hurûc edüp kat'-ı menâzîl ederek kal'a-i Malatıyye'ye gelüp

[25a]

Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân **yer götürmez** deryâ-misâl asker ile İslâm-bol'u muhâsara etdüğin beyân eder.

[115a]

Burnaz Deli dahi her cem'iyyet ve her yerde ve her alayda ve dîvânda ve berde ve bahirde bulunup şeb [u] rûz **yatmaz uyumaz** İslâmbol'u geşt [ü] güzâr eder bir dîvânedir.

[138a]

Bu dahi Selîm Şâh-ı Evvel'in ve Selîm Şâh-ı Sânî'nin ayş [u] işretgâhı ve avgâhı ve teferrücgâhı olmağile bir kûhsâr dere içre hıyâban-ı azîm koyağ-ı ormanistândır kim anda bir hırmen cirminde zemîne güneş **te'sîr etmez** bir cilvegâhdır.

[145a]

Ve mesîregâh-ı Alibeğköy bir çemenzâr vâsi' dere içre kırk evli ve bir câmi'li ve yetmiş seksen dıraht-ı çınâr-ı azîmli gün **görmez** bir teferrücgâhdır.

[151a]

Ammâ lisân-ı Çerkes-i nâkesde ba'zı kelimâtlarında saksığan kuşu sadâsı gibi **kaleme gelmez** boğazdan beyne'l-fükemeyhden kelâmlar var kim aslâ tahrîri mümkün değildir.

[158b]

İslâmbol içre beş aded tîmârhânenin ne kadar dîvâneleri var ise iki yüz aded bîmârhâneciler iki üç yüz yeri göğü **bilmez** dîvâne zir-zop bel-hop dîvâneleri altun ve gümüş yaldızlı demir zencîrler ile hekîmbaşı halîfeleri ellerinde şîşeler içre mecnûnlara devâ olacak eşribeler verüp (…)

[221b]

Nehr-i Nilüfer: Bir uyûn-ı cârîdir kim mevsim-i bahârda aslâ **geçid vermez** bir âb-ı hayâtdır

[228a]

Ba‘zı zaman cümle âşıkân-ı sâdıkan yek dil, yek cihet olup el ele verüp keştî-bânların "[Hey] yâ Mevlâ" sadâları gibi bir hây-hûy ile el ele deverân etdikçe havz-ı azîm içre olan mâ-i tâhir girdâb-ı bahr-i Ummân gibi deverân edüp seyl-i deryâ gibi akdıkça önüne bir cân durmağa iktidârları olmayup cümle âşıkân kendi halleriyle durup su ile deverân ederler kim göz **irmez** bir seyrân-ı azimdir kim niçe bunun emsâli lu‘bedebâzlıklar vardır.

[247a]

Amasiyye şehri önünden cereyân eden Çehârşenbe bâzârı suyu bu Samsun'un cânib-i şarkîsinde Bahr-i siyâh'a mahlût olur, **geçid vermez** nehr-i azîmdir.

[254b]

Geçid vermez ve **kantara dutmaz** deryâ-misâl bir nehr-i azîmdir kim niçe bin Laz meneksile kayıkları bu nehr ile baş yukarı şark cânibine Mikril vilâyetlerine tuz ve demir ve âlât-ı silâh ve elvân lekfûrî (?) bezler götürüp Mikrilistân ve Gürcîstân'dan çimşir ve şem‘-i asel ve asel-i musaffa ve mümtâz ü müstesnâ, mahbûb u mahbûbe çâker ü bintânlar alup Tarabefzûn'a getirirler.

[275a]

"**Kayırmaz** Mehemmedim! Seni uran li’ümm karındaşın Osmândır. Dünya oyununun kârı böyledir, sen dahi anı ur" deyü Mehemmed'in kanın silüp kenar-ı tahta getirüp Ahmed Hân tesliye-i hâtır verüp eydür: (…)

[295a]

Ba‘dehû sene 691 târihinde Moğol tâ’ifesi ***[295a]*** tama‘a düşüp **yer götürmez** asker ile gelüp bu şehr-i imâristân-ı nakş-ı cihânın nakşın bozup hârâb [u] yebâb etdi ve kal‘asın münhedim edüp türâb etdi.

3/[43a]

Ol kayalar mâbeyninde deve üstühânlarından **geçilmez** bir dayyık mahaldir

3/[116b]

Nehr-i Pırahova: Eflâk hudûdunda **geçit vermez** sudur. Erdel'den gelüp Tuna'ya mahlût olur.

2.9.2.4. –mAdA

Seyahatnâme'de şimdiki zaman eki olarak kullanılan *–mAdA* eki tespit edilen bir örnekte sıfat-fiil işlevinde kullanılmaktadır. Örnek ifadede *–mAdA*'lı sıfat-fiil kendisinden sonra gelen *bir berrâk mâ-i zülâl* ifadesini nitelemektedir. *–mAdA*'lı yapı eklendiği fiilin bildirdiği hareketin şimdiki zamanda gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir.

[227b]

Bu câmekânın ortasında mermer-i hâmdan bir havzı ve havz içre bir şâzirvânı fevvâre-vâr **revân olmada** bir berrâk mâ-i zülâldır.

2.9.2.5. –yor

Dil bilgisi çalışmalarında sıfat-fiil konularına genellikle aynı açılardan bakıldığı için hangi eklerin sıfat-fiil ekleri arasında değerlendirilmesi gerektiği çok tartışılmamıştır. Bir ekin sıfat-fiil ekleri arasında değerlendirilebilmesi için Karadoğan tarafından biri asıl olmak üzere iki temel ölçütten bahsedilmektedir. Bu ölçütler şunlardır:

a. Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek.

b. Eklendiği fiili tür bakımından isimleştirmesine rağmen fiil tabanının tamlayıcı alabilme özelliğini korumak (Karadoğan 2008b: 58).

-DI dışında kalan zaman eklerinin tamamı aynı zamanda sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır. Ergin bu eki de sıfat-fiil ekleri arasında değerlendirmektedir; ancak Karadoğan bu ekin sıfat-fiil ekleri arasında kabul edilmemesi gerektiğini belirtmektedir (Karadoğan 2008b: 58). Bu ölçütler ve *–yor* ekinin zaman eki olmasından hareketle bu ekin sıfat-fiil eki olarak kullanılabildiği söylenebilir. *–yor* eki sıfat olarak kullanılabilme ve tamlayıcı alabilme özelliğine sahiptir. *-yor* ekinin diğer sıfat-fiil eklerine nazaran yeni bir ek olması ve sıfat-fiil olarak kullanıldığı

yerlerin kısıtlı olması onunla kalıcı isimler yapılamamasına neden olmaktadır (E. Hirik 2008: 771). Seyahatnâme'de *–yor* eki taranan bölümde sıfat-fiil olarak bir cümlede tanıklanabilmiştir. Bu durum ekin kullanım alanının darlığı ve diğer sıfat-fiil eklerine kıyasla yeni bir ek olmasından kaynaklanmaktadır. Keza, zaman bildiren ek olarak da *–yor* eki metinde diğer zaman bildiren eklerden az kullanılmaktadır.

3/[184a]

Meğer Kaya Sultân yedi aylık hâmile imiş. Müddeti tamâm olmadan paşayı **katl ediyorlar havfinden** arabaya binüp vücûd-ı nâzenînine lerze gelüp şehr-i Üsküdar'a gelince bi-emri Hudâ sıkıt vâkı‘ olup bir mirzâ-yı emîrciğizi ciğeri pâresi gibi müştak oldu.

2.9.2.6. –I

Dil bilgisi çalışmalarının birçoğunda değinilmeyen sıfat-fiil eklerinden bir diğeri de *–I* sıfat-fiil ekidir. Ekin bu özelliğine ilk kez değinen Karadoğan bir ekin sıfat-fiil ekleri arasında değerlendirilebilmesi için bahsettiği iki ölçütün bu ek ile de sağlandığını belirtmektedir. Fiillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetmeye yarayan *–I* eki aynı zamanda eklendiği fiilin tamlayıcı alabilme özelliğini de korumaktadır (Karadoğan 2008b).

Zaman çizgisi açısından değerlendirildiğinde geçmişten şimdiki zamana uzanan bir çizgide özellik arz eden –I eki alan sıfat-fiiller içlerindeki fiil kökü itibariyle kılınış bakımından son sınırı vurgulayan fiillerden oluşmaktadır. Yani *–I* sıfat-fiil eki yalnızca son sınırı vurgulayan fiillere eklenebilmekte ve eklendiği fiillerin hareketine geniş zaman işlevi katmaktadır. Seyahatnâme'de de bu ek birçok kez kullanılmıştır. Her fiile eklenemiyor oluşu *–I* sıfat-fiillerinin genellikle aynı fiilden oluşmasına neden olmuştur. Seyahatnâme'de *–I* sıfat-fiil eki ile türemiş sıfat-fiil örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

İsim Olarak Kullanılması

[310b]

Niçe bini kılıç-ı Osmânlı havfinden nehr-i Kür üzre cisre izdihâm ile uğrayup hikmet-i Hudâ cisr münkesir olup cümle kızılbaş-ı nâ-tırâş [u] bed-ma‘âş başlarıyla nehr-i Kür'e gark olurlar. Hâlâ üstühânları püşte püşte **yığılıdır** ve meksûr olan Pul hâlâ harâbdır.

Sıfat Olarak Kullanılması

[44a]

Üstü yassı kurşum **örtülü** alçak kubbedir.

[176a]

Beşinci Kâğıdhâne'dedir kim kurşum **örtülü** binâ-yı azîm, vâcibü's-seyr bir kârhâne-i ibret-nümâdır. İslâmbol mesîregâhları evsâfında tahrîr olunmuşdur.

--

Ve bu beş kârhânede hâsıl olan bârûd-ı siyâhlardan mâ‘adâ Tophâne'de ve Selânik ve Belgrad ve Mısır'da hâsıl olan bârûd-ı siyâhlar, Mısır'dan hazîne olup Der-i devlete geldikde Silivrikapusu'ndan Yenikapu'ya varınca kal‘a dîvârında ne kadar üstü **örtülü** çâr-kûşe kubbe-i azîmler var ise anlara der-mahzen edüp leb-ber-leb niçe kerre yüz bin şedde bârûd-ı siyâhlar ile memlûdur.

[189b]

Bunların alayda kârları çilesine bir sinek konsa çilesi deprer yaylar ile saban demirlerine ve pûlâd-ı Nahşivânîlere ve tomruklar ve kalkanlara ve su ile dolu şîşeler ve **asılı** yanmış kandîllere ve âyînelere ok ile darb urup delerek ubûr ederler.

[227b]

Evsâf-ı Yeni Kaplıca: Bir kapalı yerde vâkı‘ olmuş, bu dahi Eski Kaplıca gibi cümle imâreti kurşum **örtülü** binâ-yı azîmdir.

[228a]

Ve bu cümle zikr olunan on aded esnâfın dekâkînleri bedâstenin cânib-i erba‘asın ihâta edüp cümlesi kârgîr binâ ve tertîb üzre mebnî cümle kurşum **örtülü** toloz kemerlerdir

[245a]

Niçesi kiremitli ba‘zıları tahta **örtülü** hânelerdir.

[258a]

Bu Kotası kavminin dahi evleri cümle sazdan ve tahta **örtülü** evlerdir

[276b]

Cümle üç câmi‘i var, ammâ cümleden mükellef selâtîn-misâl kurşum **örtülü** kubbe-i nîlgûn Câmi‘-i Mu‘azzam'dır kim İslâmbol'da vüzerâ câmi‘lerinde böyle bir câmi‘-i azîm yokdur.

[322b]

Bu şehrin zeylinden (---) çayı cereyân edüp cânib-i şarkda nehr-i azîm Araz'a mahlût [olur]. Bu şehrin cümle (---) aded toprak ile **örtülü** hâne-i kadîmleri vardır ve cümle mihrâbdır.

[343a]

Bu kal‘a içre yetmiş kadar toprak **örtülü** neferât hâneleri vardır, ammâ büyûtları dardır.

[354a]

Ol beğ dedikleri yiğit ocak başında **kurulu** beş tabancalı tüfengi var, birini hakîre bağışlayup "Yiğit, şunu aşkımıza kullan" deyüp "Siz dahi birer şey bağışlan.

--

Hemân Katırcıoğlu Mehemmed dediğin yiğit yanında bir gümüş tel **sarılı** uyluk hıştı vardı, anı ve bir telâtîn kîseli kaşıklık ihsân etdi.

[360a]

Andan Cirbeli Pehlivân Nasreddîn, kâküllerinden kârhâne ipine asılup elinde karpuz gibi müdevver bir şey var, anı bir ip ile fırlak gibi dönderdikce pehlivânın perçeminde bağlı olan halka kârhâne ipinden kaya kaya pehlivân **asılı** perçemiyle gitmede.

3/[38a]

Ammâ bu kal‘ada sâ‘at gibi **kurulu** bir gûne un değirmeni vardır, diller ile ta‘bîr olunmaz san‘at-ı acîbdir.

3/[163a]

Ma‘lûmumuz olan bu bâzârlardır. Ammâ cemî‘i sûk-ı sultânîlerinin ve cemî‘i mahallât içre tarîk-i âmmlarının zîr u bâlâsı serâpâ taş kaldırım **döşeli** pâk u pâkize râh-ı râstlardır.

2.9.2.7 –DIk

-DIk sıfat-fiil eki geçmiş zaman ifade ettiği gibi geniş zaman da ifade edebilmektedir. Bu tür ifadelerde sıfat-fiilin içerdiği hareket şimdiki zamanda gerçekleşmektedir.

Ön sınırı vurgulayan fiiller içlerinde iki olay barındırmaktadır. *–DIk* sıfat-fiil eki ön sınırı vurgulayan fiillerden birisine eklendiğinde bu iki olaydan birisi geçmiş zamanda yorumlansa bile ikinci olay şimdiki zamanda yorumlanmaktadır (Karadoğan 2009: 87). Seyahatnâme'de yer alan ve geniş zaman bildiren *–DIk*'lı sıfat-fiillere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[37b]

Hemân Gülâbî Ağa, Şeyh Yahyâ Efendi'ye teveccüh-i tâm ile nazar edüp derûn-ı dilden bir imdâd taleb edüp yine merkezinde **oturduğu** yer Kırklar makâmı idiği hâtırına hutûr edüp (…)

[111a]

Hakkâ ki bu hakîrin Acem diyârında Tesu şehri gârlarında ve Van diyârında Ahlat şehrinde gördüğümüz ümmet-i Muhammedlerin çoğu bûriyâ-yı bî-riyâ ile mestûr yatup ter ü tâze **yatdıkları** manzûrumuz olmuşdur, *ve's-selâm*.

[163b]

Hemân sevdâ başıma gelüp anı akl etdim kim, 'Bu balık durdukça **oturduğum** mahal karnıdır' deyüp elimle yoklayup bildim ki incecik deridir.

[299b]

(…) Rızâ Bây ve Kelb Alî. Mazanna-i kirâme-i mecâzibân Dede Şürîmî nâm bir meczûb-ı İlâhî var, yetmiş senedir yiyüp içüp tebevvül ve tegayyuz etdüğün ve yatup **uyuduğun** bir ferd-i âferîde görmemişdir.

2.9.3. Gelecek Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiiller

2.9.3.1. –AcAk

En sık kullanılan ve gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil eklerinin başında gelen *–AcAk* sıfat-fiil eki hakkında Korkmaz, bu ekin her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebildiğini, gerçekleşmesi gelecek zaman yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kurduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 966).

-AcAk sıfat-fiil eki aynı *–DIk* sıfat-fiil ekinde olduğu gibi genellikle iyelik ekleriyle kullanılmaktadır. İyelik eki almadan kullanıldığı yapılar ise *–DIk* sıfat-fiil ekine nazaran daha fazladır (Üstüner 2000: 31). Ek eklendiği fiile bu gelecek zaman işleviyle beraber bir *uygunluk* anlamı da katmaktadır. Örneğin "yaşanacak yer" ifadesinde ekin bu işlevi daha açık olarak görülmektedir. Bu hususta Banguoğlu *"-ecek sıfat-fiilleri salt bir gelecek zaman anlatımı ve bir mahsusluk anlamı taşırlar. Ancak özellikle mahsusluk anlatımında –ecek sıfat-fiillerinin etkin tabanlardan yapılmış olanlarını da çoğu zaman edilen anlamda, başka bir deyimle edilen sıfat-fiil yerinde kullanırız.*" demektedir (Banguoğlu 2007: 426).

-AcAk sıfat-fiil ekinin bu temel iki işlevi Seyahatnâme'nin çeşitli yerlerinden alınmış aşağıdaki örneklerle tanıklanmaktadır.

İsim Olarak Kullanılması

[9b]

Âhir Kaydefâ İskender'i hapsden ıtlâk edüp kendü ile **ceng etmeyeceğine** ve **kılıç çekmeyeceğine** İskender'e yemîn verüp âzâd etdi.

[72a]

"Bire Hünkâr'ım dönmeden gönlüm bulandı, **kusacağım** geldi, edebde sikime sıçarsın, bire pâdişâhım başıniçün o da geldi" deyince gülmeden bî-tâb u bî-mecâl olup bu latîfeden safâ edüp hakîre kırk sekiz altun ihsân eyledi.

[163a]

Zîrâ sekiz rûzgâr ve yetmiş kerte üzre ne diyâra **gideceğin** ve ne cezîreye uğrayup ol limana karîb sığ mıdır ve döküntülü taşlık mı ve kumsal mı ve amîk mi ve a‘lâ yatak liman mıdır?

[224b]

Edirne'de merhûm olup na‘ş-ı şerîfin Bursa'ya getirüp bu câmi‘in sâhasında medfûndur, ammâ câmi‘-i pür-envârı eyle rûhâniyyetli câmi‘-i dilküşâdır kim âdem oğlanı şeb [u] rûz i‘tikâf niyyeti ile yatup kalkup **taşra çıkacağı** gelmez.

[259a]

Gûyâ tuyûr saksığân lisânıdır. Gâyet zeküyyü't-tab‘ ve necîb ve reşîd ve mukallid âdem gerekdir kim Abaza kavmiyle musâhabet ide, ammâ seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem olan ârifü-billaha her lisândan birer şemme lâzımdır kim ol âdem kendüye zarar u nef‘ geleceğin fehm edüp kendüye nân-pâre ve vesîle **peydâ edecek** kadar bilüp seyâhatde râhat ola.

[263b]

Küffâr-ı dûzah-makarr, Kal‘a-i Azak'da deryâ-misâl Kırım askerinin yine Azak üzre gelmesin istimâ‘ edüp ve Âl-i Osmân'ın donanma-yı hümâyûnuyla berren ve bahren sene-i sâbıkdan ziyâde deryâ-misâl askerlerin belağan-mâ-belağ mühim-mât-ı elzem [ü] levâzımât ve niçe bin lâğımcılar ve beldârân ve teberdârân ve kûh-kenler ile **geleceklerin** istimâ‘ edüp (…)

[298b]

Bir minâreli ve harem-i zîbâlı Kâşî çîn ile ârâste ve evce ser çekmiş kıbâblar ile pîrâste ve cümle der-i dîvârları beyâz ve musaykal ve mücellâ Hıtayî kâğız-misâldir. Beyz-âsâ câmi‘-i zîbâdır kim içinden incinenlerin **çıkacağı** gelmez ammâ Şi‘îlerin **gireceği** gelmez.

[319a]

Ammâ yine akıbet-endîş olanlar meşveret edüp asker-i İslâm'ın muhâsarasına **tâkat getiremeyeceklerin** bilüp bir gice cümlesi firâr ve terk-i diyâr edüp kal‘a hâlî üzre bırağırlar.

[319b]

Guzât-ı müslimîn çoğdan **helâk olacakların** bilüp kal‘a vermediler.

3/[31b]

"Kahpezâde beni **uracak** değilsin a! Celâlîyi ur!" der.

3/[70a]

Ancak mâh-ı ramazân hilâli nümâyân oldukda ve yevm-i ıydeynde ve beğlerbeğiler geldikde şâdımân topları **atacak** kadar barud-ı siyâhı ve birkaç aded şâhî topları vardır

3/[103b]

Hemân Hüseyin Ağa Laz âdemi olmağıla lehçe-i mahsûsasıyla "Bak a **asılacağı**! Ben pâdişâhın telhîscisi olam, iki pâdişâhın mâbeynlerin sulh [u] salâha kâdir olam, ben sizi ıslâh etmeğe gelmede, [siz] benim başımdan sarığımı düşürürsüz" deyü bir âdeme dest-dırâzlık edüp urunca gördüm ki âteş-i hâr-ı hâşâk tutuşdu.

3/[120b]

Evvelâ Boğdan diyârının Kalas dağlarından seksener zirâ‘ çam ve mişe ve pelid direkleri kesdirüp Silisre şehri önünde iki bin âdem ile ve niçe yüz neccâr-ı sâ-hib-fünûnlar ile tonbaz ve transa gemiler ile Tuna'nın tarafeyninden mezkûr direkleri Tuna içre kaka kaka tâ Tuna'nın ortasına gelüp kazıkların mâbeynin bir balık **geçecek** kadar küşâde ederler.

3/[147a]

Ammâ seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî Âdem olan kimesnelere her lisândan ekmek ve su **isteyecek** kadar ve kendüye bir zarar **geleceğin fehm edecek** kadar gûnâ-gûn lisân bile kim kendüyi girdâbdan halâs ide.

3/[152b]

Bunun dahi mütevellîsi cânib-i vakfdan derûn-ı câmi‘i sâf sâf fâğfûrî ve Kâşî çini soffalar ile gûnâ-gûn verd-i handânları ve benefşe ve reyhânları dizüp cümle ehl-i salâtın dimâğları mu‘attar olup cemâ‘atin câmi‘den taşra **çıkacakları** gelmez.

3/[165b]

Ammâ bu hakîr Evliyâ ol dilberânı gördükçe şifâdan me'yûs olup dîvâne-misâl olup gözünün akı karasına ve yaşı sümüğüne ve tükrüğü balgamına ve balgamı salyasına karışup timarhâne **faslı edeceği** geldi.

Sıfat Olarak Kullanılması

[7b]

"Şefâ'at yâ Resûlallâh" **diyecek** mahalde hemân "Seyâhat yâ Resûlallâh" demişim.

[9a]

anda dahi keştîler **yatacak** limanlar ve kayalar üzre keştî bağlamak içün amûd-ı müntehâlar vardır.

[24b]

Ağlama pâdişâhım küffârın bu Akka kal'asından aldığı ganîmet akîdelerinden ve pişmiş helvâlarından İslâmbol'u **feth edeceğin** günler pişmiş helvâ yersiz.

[34a]

Ve niçe yüz mi'mâr [u] mühendis tarz [u] tarhında ser-i kârlığa mübâderet edüp her biri hezâr ahsend **edecek** hünerler ızhâr edüp ihsân alurlardı.

[35a]

tâ Hazret-i Risâlet vücûda gelince bu ferişte sûretleri göbeğinde olan ağızla-rından kelimât edüp Cebrâ'îl tasvîri cânib-i şarkda olup **olacak** alâ'imât ü vakâyi'âtları ayân edermiş.

[35b]

Ve bu câmi'in üç tarafında ikişer tabaka cemâ'at **ibâdât edecek** tabakalar vardır kim iki tarafda nerdübânlarından at ile çıkmak mümkündür.

[40a]

Ve kubbe-i pür-envâr içre iki tabaka kanâdîller ile **zeyn edecek** tabakaları vardır.

[77a]

Def‘a-i sânîde Serdâr Cüvân Kapucubaşı sene-i âtîde yine deryâ-misâl askeri Azak deryâsında **şinâverlik edecek** üç yüz pâre fırkate asker-i İslâm doldurup ke'l-evvel kânûn üzre donanma-yı hümâyûn ile berren ve bahren bu kadar yüz bin asker kal‘a-i Azağ'ı ihâta edüp (…)

[126b]

Ve Cum‘abâzârı cisrinden Şeyh deresiyle tâ Hacı Ahmed bostânı'na varınca bu dere üzre on yedi yerde alçacık yaya âdem **ubûr edecek** iskele cisrleri vardır, cümlesi pranka zencîrler ile bağlıdır.

[130b]

Ve bu padavra dam üzre âdemler **gezecek** yollar vardır ve dam üzre nerdübân nerdübândır.

[132b]

Ba‘zı kapu önlerinde **teneffüs edecek** ârâmgâh vardır.

[146a]

Bir latîf hammâmı ve yigirmi aded dükkânı var. Ammâ kefere zamânı bunda kâğız **işleyecek** bir azîm kârgîr kubbeler ile mebnî kâğızhânesi var, su dollâbları yeri var kim Dâye Hâtûn câmi‘i altından suyu ubûr edermiş.

[154b]

Ve dâ’imâ şer‘ile katle müstahak olanı pâk gasl edüp meydân-ı siyâsete getirüp gûnâ-gûn tesellîler ile tecdîd-i îmân getirdüp ve şehâdet kelimesin getirdüp yüzünü kıbleye müteveccih edüp bir kerre sağ eliyle **katl olunacak** kimesnenin başın sığayup herîf mebhût oldukda besmele ile kılıcı iki eline alup mücrimin kellesin teninden cüdâ ederdi.

[168a]

Esnâf-ı kanaracıyân-ı Yedikulle: Kârhâne yetmiş, neferât iki yüz, bunlar dahi pür-silâh ellerinde sâtûrları, bellerinde koyun **yüzecek** tilsimânları ve kemendleri ve iri gümüşlü bıçakları ile arabalar üzre dükkânların yüzülmüş semiz koyunların vücûdların za‘ferânlar ile kınalayup ve koyunların boynuzların varaklayup pür-silâh ubûr ederler

[181a]

{Lâkin demir togulkayı Hazret-i Dâvû[d] asrında halîfe olup Hazret-i Dâvûd'a şâkird olan Melik Tâlût, Câlût üzre sefere azîmet etdükde Melik Tâlût kendi ihtirâ‘ından başa **geyecek** demir togulka amel edüp Hazret-i Dâvûd'a arz etdi.

[200a]

Ve bu bezâsten içre cümle (---) pâye-i kâ[r]girler üzre (---) aded rusâs-ı nîlgûn ile mestûr kubbe-i azîmdir kim cânib-i erba‘asında demir kapaklı pençereler vardır ve dâ’iren-mâdâr kubbe etrâflarında âdemler gezüp demir kapaklar **kapaya-cak** tabakalar vardır.

[203a]

Ve ağızla **çalınacak** sâzlara yine körüklerin rîhları isâbet edüp çaldıkda her sâzın yine deliklerine güderiden parmak gibi şeyler deliklere basup usûl ile sadâ verir.

[215a]

Ba‘dehu hâkim tâhir subaşı alayı **ubûr edecek** yolları pâk eder.

[223a]

Zîrâ sulu yir olmağıla düşman gelüp sıfr bulup meteris **kazacak** alçak yerinden su çıkar.

[250b]

Ve bu Zindân Kapusu'ndan taşra yine ***[250b]*** bir kârgîr binâ cisr ile Bâb-ı Zağanos'a ubûr olunur ki bu kantaraya **gelecek** kal‘a dîvârı dâhilinde mahsub ve ma‘dûddur.

[264b]

Bu Balıklava kal‘asın evsâfın dahi tahrîr etmeğe **mübâşeret edecek** mahalde {sene (---) târîhinde mâh (---)} Ucalı Sefer Re’îs nâm bir kimesnenin şaykasına üç yüz elli nefer kimesne ile gemiye girüp ol gice keştî içre yatup muhavvif ve muhatara vâkı‘alar gördüm.

[269b]

Ba‘dehû Mora cezîresinde bir iki gün mihmân olup andan bir gice kalkup gerü cezîre-i Girid'e avdet edüp vakt-i Şâfî‘îde cezîre-i Girid'e asker döküp ibtidâ Todori kal‘alarını feth edüp bir sığınup **yatacak** yer eyle, andan kal‘a-i Hanya'ya er döküp muhâsara edüp feth eyle. Sana nasîhat [ve] vasiyyetim budur.

[280b]

İçinde hâneleri ma‘lûmum değildir, ammâ kâr-ı kadîm sarâylar ve cebehâne ve gılâl anbârları ve su sarnıçları var ve aşağıda cereyân eden nehre **nüzûl edecek** su yolları hayât bolıdurlar.

[292a]

Ammâ Şuşik beğinin ele girmesiyçün ile vilâyete âdemler gidüp bir Gök dolak tülüngi çaşıt bulup Serdâr Ahmed Paşa "Cellâd!" deyüp ibtidâ burnun ve kulağın kesüp cellâd-ı bî-amân daltığ-ı perrân olup çaşıdın kellesin **galtân edecek** mahalde ayak üzre kalkup "Hey demirayak paşa! Endek hâlime merhamet et. Gelıŋ bir danışığım vardır diyem" deyüp cellâd amân verdi.

[352a]

"Ey Ümmet-i Muhammed! Ben dahi ol askerdenim. Vallahi paşanın zulme rızâsı yokdur. Ammâ nâçâr baş kurtarmak içün başına bu kadar âdem cem‘ edüp kışda kıyâmetde ne **konacak** ve ne **duracak** ve ne **yatacak** yer vardır.

3/[39a]

Râh-ı tenginin iki cânibleri eyle yalçın kayalardır kim bebr ü peleng ve külüng-i nâhunların **ilişdirecek** yer bulamaz.

3/[113b]

Hâlâ Tuna kenarında olan dîvârlarda gemiler girüp **çıkacak** kemerleri zâhir ü bâhirdir.

2.9.3.1.1. –AcAk ile Yapılmış Kalıcı İsimler

[230a]

Bu Bakacak nâm mahalle anınçün **bakacak** derler kim leyle-i Ramazânın hilâli nümâyân olur mu ve olmaz mı deyü hilâl-i Ramazâna bakdıklarıyçün "**bakacak**" derler.

3/[26a]

Cümle futaları elvân harîr peştemâllerdir ve **silecek** ve havlı makrameleri cümle pâk u pâkîze bisâtdır ve derûn-ı hammâmda cemî‘i Hanefî kurnalarının ve havz-ı şâfi‘înin lüleleri ve cümle taşları altun yaldızlı lüleler ve taşlardır.

2.9.3.2. –AsI

Gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil eklerinden bir diğeri ise *–AsI* sıfat-fiil ekidir. Korkmaz ekin Eski Anadolu Türkçesine özgü bir sıfat-fiil eki olduğunu, o dönemde oldukça işlek olduğunu belirtmektedir. Korkmaz ayrıca *–AsI* sıfat-fiil ekinin bir hareketi bir fiile kargış ve dilek olarak yükleyen geçici sıfatlar oluşturduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 978). Yılmaz da aynı şekilde ekin iyelik şeklinde işlemeyen şeklin katıldığı tamlama yapılarının genellikle aşağılama, lanet, küfür dile getirdiğini söylemektedir (Yılmaz 2009: 80).

-AsI sıfat-fiil eki ile oluşturulmuş sıfat-fiile Seyahatnâme'de tek bir örnekte rastlanmıştır. Rastlanan bu örnekteki ifade Korkmaz ve Yılmaz'ın belirttiği gibi kargış, lanet anlamı içermektedir.

[352a]

Ne deyelim, **kor giresi** boğazları doydukdan sonra ıssı dama girüp şarâb hörpüldederler ve o kızıl kekremsi başlarına birer çanak çeküp 'bre ev ıssı, bize kasık mancası getir' deyü baltalar ile urup avret ve oğlan isterler.

2.10. ZARF-FİİLLER

Zarf-fiiller bünyesinde hareket bildirme özelliklerini barındıran bu nedenle de fiil işlevini tam olarak yitirmemiş dil bilgisi kategorilerindendir. İşlev olarak zarf görevi gören zarf-fiiller bir yanıyla fiil bir yanıyla da zarf özelliği taşımaktadırlar. Bu nedenle hem zaman kavramı hem de bir oluşun, kılışın durum ve tarzını içermektedirler. Bu hususta Korkmaz, zarf-fiillerin cümlede şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklendiklerini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 983). Ergin ise zarf-fiillerin hareketi şahsa ve zamana bağlamadan bir hal şeklinde ifade eden fiil şekilleri olduğunu söylemektedir. Bu nedenle hüküm taşıyan bitimli bir hareket değil, hüküm taşıyan çekimli fiil hareketine yardımcı bir hareket ifade eden yapılar olduğu Ergin tarafından belirtilmektedir (Ergin 2002: 338). Toprak zarf-fiillerin çekime girmedikleri için kişi ve zaman kavramı taşımadıklarını ve cümlede çoğunlukla bir bağlayıcılık göreviyle kullanıldığını söylemektedir. Toprak

zarf-fiillerin bu bağlayıcılık özelliklerinden dolayı da özne, tümleç ve yüklem olmadıklarını ancak yan cümleciklerin yüklemi olabildiklerini söylemektedir (Toprak 2005: 341). Zarf-fiillerin ikinci görevlerinin yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller kurmak olduğunu söyleyen Bayraktar, zarf-fiillerin cümlede bağlaç görevinde kullanılabileceği gibi birleşik cümleler de kurabileceğini ifade etmektedir (Bayraktar 2004: 137). Bilgegil ise zarf-fiilleri "*Fiil kök veya gövdesinden teşkil olundukları halde bağlaç niteliği taşıyan fazla olarak nefislerindeki eylem kavramından dolayı yan cümleciklerde yüklem görevi alan kelimeler."* olarak tanımlamaktadır (Bilgegil 2009: 271). Gökçe, zarf-fiilleri işlevsel açıdan söz diziminde alt sıralılığı işaret eden bir zarf parçasının yapısal olarak bir temel parçaya bağlı bulunduğu bitimsiz bir fiil şekli olarak tanımlamaktadır (Gökçe 2007: 63). Gökçe yüzey grameri açısından Türkçe zarf-fiillerin şekil ve söz dizimsel yapıları birkaç şekilde ortaya çıkabildiğini söyleyerek, yüklem çekirdeklerinin fiil biriminin eyleyicisine göre genişletilebildiği zarf-fiil eklerinin yüklem potansiyeline sahip fiilden zarflar yaptığını söylemektedir. Ayrıca, Gökçe cümlenin farklı işlevsel düzeylerinde alt sıralı bir şekilde üst sıralı parçalarla birleştiklerini belirtmektedir (Gökçe 2007: 64). Gökçe, Türkçe fiil birleşmelerine de kaynaklık eden zarf-fiil yapılarının muhtemel dört seviyesini şu şekilde göstermektedir:

Seviye 1: *Temel parça ve zarf parçasının her biri açıkça ifade edilseler de edilmeseler de fiilin birinci zorunlu eyleyiciye sahip olan birer tam yüklemdir.* (Kış geçip bahar geldi.)

Seviye 2: *Zarf-parçası ve temel parça aynı birinci zorunlu eyleyicilere sahiptirler. Temel parça ise sadece ikinci bir yüklem içerir* (Kız evden çıkıp okula gitti.)

Seviye 3: *Bu seviyede zarf-parçası ve temel parça tek bir eyleyici birliğine sahiptir.* (alıp gel-, olup bit-)

Seviye 4: *Zarf parçası bir alt sıralayıcıdan, temel parça ise kılınış bildiren ve diğer seviyelerin aksine normal yüklemsel potansiyellerine göre artık*

genişletilemeyen sınırlı sayıdaki art-fiillerden oluşur. (Çalışıp durdum.) (Gökçe 2007: 64-68).

Araştırmacılar çalışmalarında Türkiye Türkçesinden hareketle zarf-fiil kategorisinin niteliklerini belirtmişlerdir. Tüm bunlardan sonra zarf-fiiller bünyelerinde zaman ve sıralama ifadeleri de bildiren ve cümlede fiillerin hareket hallerini ifade eden zarflar olarak tanımlanabilir.

Periyodik Zincirleme Cümleler

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde zarf-fiili yapıların kullanım sıklığı oldukça fazladır. Zarf-fiilli yapıların Seyahatnâme'de temel işlevlerinden birisi biçim olarak bitimsiz ifadeler gibi görünmesine karşın aslında bir yargı bildirerek bitimli bir ifadeymiş gibi görev yapan cümleler kurmasıdır. Evliyâ Çelebi'nin olayları peş peşe aktarırken aslında birbirinden bağımsız olayları dahi *–Ip* ile bağlayarak çok uzun cümleler kurduğu görülmektedir. Zincirleme ifadeler denilebilecek bu kullanımlarda zarf-fiillerin olayları sıraya sokma işlevinden faydalanılarak peş peşe cümleler kullanılmış böylece oldukça uzun cümleler ortaya çıkmıştır.

Aydemir çalışmasında bu tür cümleleri "periyodik zincirleme cümleler" olarak adlandırmıştır. Aydemir, birleşik yapılı bu cümle tipinde üç ya da daha fazla sayıda zarf-fiil cümlesinin belli bir söz dizimsel teknikle birbirine bağlanmakta olduğunu ve birbirine zincirleme bağlanan cümleler arasında bir belirteç ilişkisi değil, sadece konusal-anlatımsal eşitlik söz konusu olduğunu söylemektedir (Aydemir 2010: 64). Gökçe, "*Güneş batıp akşam oldu."* cümlesinden hareketle zarf-fiil yapılarında seviyeler olduğunu bu seviyelerden yalnızca birini örnekleyen bu cümlede zarf-fiil parçasının temel parça tarafından ifade edilen birincil yükleme dahil olmadığı, aksine *alt sıralı ikincil bir yüklemleme* oluşturduğunu söylemektedir (Gökçe 2007: 63). Gökçe'nin bu ifadesinden tek bir cümleymiş gibi görülseler de zarf-fiilli yapıların çeşitli seviyelerde birbirlerinden bağımsız ifadeler üretebildiği anlaşılmaktadır.

Özellikle tarihî Türk dillerinde sıkça görülen bu kullanım Türkiye Türkçesinde konuşma dilinde her ne kadar yaşasa da yazı dilinde kullanımı seyrekleşmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin de dönem gereği üslûbunda periyodik zincirleme cümleleri tercih ettiği görülmektedir. Evliyâ Çelebi gördüklerini anlatırken zarf-fiilli yapıların bu bağlama görevini oldukça sık kullanarak ifadelerini sıralamış ve uzun cümlelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Aşağıdaki cümleler zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanarak oluşturulan zincirleme ifadelere örnektir:

[67b]

Andan Erzurûm'a **varup** serdâr-ı mu'azzamın âmâde etdiği toplardan mâ'adâ Tebr[îz] Kapusu'nda kırk pâre balyemez dahi **döküp** iki bin çift câmûslar ile topları Erzurûm'dan keşân-ber-keşân çekerek Sınur çayırı nâm mahalden Kağızman altından kal'a-i Revân altına **dâhil olup** sene 1044'de Revân kal'ası altında **meks edüp** kal'a dibinden cereyân eden deryâ-misâl nehr-i Zengi'yi asker-i İslâm ayaktan **ubûr edüp** alâ-mele'i'n-nâs ol gün kal'aya amân **vermeyüp** metrislere yedi koldan **girilüp** *bism-i İlâh* ile ibtidâ kendüler nehir aşırı Muhânet bayırı nâm mahalden kal'aya bir balyemez **topu urup** münhedim etdikde cümle asker-i İslâm fâl-ı mübârekdir deyü **şâd [u] handân olup** yedi gün yedi gece **göz açdırmayup** hamd-i Hudâ fethi **müyesser olup** Revân hânı Emîrgûneoğlu amân ile **taşra çıkup** iki tuğ ile Haleb eyâleti **ihsân olunup** kal'anın sademât-ı top-ı kûplerden münhedim olan yerlerini ta'**mîr ü termîm edüp** kal'a içine Murtazâ Paşa'yı kırk bin asker ile muhâfız **koyup** kırk bin asker ile Koca Ken'ân Paşa Ahıçka kal'asına **serdâr olup** ol mâh-ı mezbûrda kal'a-i ***[68a]*** Ahıçka dahi **feth olup** sa'âdetle Pâdişâh-ı Cem-azamet, Revân altından Acem diyârın gâret etmeğe revâne oldular.

[136b]

Edirne şehrinde Ebü'l-feth'in tekrâr tahta cülûs etdüğin **istimâ' edüp** ale'l-fevr bir varak ile Sultân Mehemmed'e, "İslâmbol'u feth edecek sensin" deyü **tebşîr edüp** "bu mahalde bir kal'a ve Akdeniz Boğazı'nda iki kal'a **inşâ edüp** Kostantıniyye'ye iki tarafdan zahâyir makûlesi **varmayup** kaht [u] galâ olmak mukarrerdir, cenâbınız dahi azametle Edirne'den deryâ-misâl asker ile bu bizim cânibimize teşrîf buyurasız"

deyü Rûmeli Hisârı yerinde sâkin olan ruhbân şekilli mü'min-i nihânînin mektûbu Ebü'l-feth'e varınca Mehemmed Hân'a inşirâh-ı sadr [u] zevk-i derûn **müyesser olup** iki yerden gayret kuşağın **kuşanup** Kostantîn izniyle sayd [u] şikâra gelerek Karadeniz sâhilinde Terkoz kal'asına gelüp halîcinde ve çengelistânında **sayd [u] şikâr edüp** Terkoz kal'ası kapudanından hedâyâlar **alup** ve kapudana Mehemmed Hân hedâyâlar **verüp** aslâ sulha muhâlif ü muğâyir bir iş **etmeyüp** Kostantîn'e niçe şikârlar **gönderüp** sûret-i dostlukda **görünüp** bu hisâr mahallinde bir şikârhâne sarây çiftliği binâ etmeğe **istîzân edüp** hisâr yerindeki râhib sûreti müslime **buluşup**, **görüşüp**, **öpüşüp** niçe hüsn-i tedbîr meşveretleri ederler.

[141a]

Battâl Gâzî İslâmbol içre bu kadar ibâdullâhın şehîd olduğun **istimâ' edüp** dâğ-ı derûnundan Üsküdar tarafında Kuzkunca ve Çengelise şehirlerinde ve Pendik ve Kartal ve Darıca şehirlerin **gâret [u] alan [u] tâlân edüp** üç bin papası **dendân-ı tîğdan geçirüp** bu kadar mâl-ı ganâyimle maskat-ı re'si olan Malatıyye kal'asına, andan Bağdâd'a Hârûnu'r-Reşîd'e **varup** İslâmbol içre şehîd olanların ahvâllerin bir bir Hârûn'a takrîr edince hemân ol ân Hârûnu'r-Reşîd iki kerre yüz bin asker ile bir sene mürûrunda tekrâr İslâmbol'u **muhâsara edüp** üç gün üç gece **ceng-i azîm edüp** Seydî Battâl ve gayrı guzât on sekiz bin küffârı **şemşîr-i âteş-tâbdan geçirüp** yigirmi bin esîr nüfûsu **kayd [u] bend edüp** Tekur Yağfûr nâm kıralı dest-ber-kafâ Hârûnu'r-Reşîd huzûruna **getirüp** ol ân Yağfûr'a **amân vermeyüp** boğazından Ayasofya çanlığına **salb edüp** İslâmbol'u **yağmâ ve alan [u] tâlân edüp** hisâbın Cenâb-ı Bârî bilür, mâl-ı ganâyim **alup** yine Koca Mustafâ Paşa mahallinde mukeddemâ binâ olunan kal'aya on bin ibâd-ı müslimîn **koyup** Hârûnu'r-Reşîd Bağdâd'a **müteveccih olup** Seyyid Battâl Gâzî ki ism-i şerîfleri Ca'fer ibn Hüseyin Gâzî'dir, anlar Üsküdar'da leb-i deryâda Kızkullesine havâle bir püşte üzre hayme ve hargâhların **kurup** anda **muhâfaza edüp** yedi sene bâğ u bâğçe **yetişdirüp** sâkin olurlardı.

2.10.1. –Ip

Seyahatnâme'de en çok kullanılan zarf-fiil ekidir. Sonuna geldiği ikinci bir fiile bağlayan *–Ip* zarf-fiil eki Seyahatnâme'de bu göreviyle birlikte "*Periyodik Zincirleme Cümleler*" de kurmuştur. Fiilin hareket halini ifade eden ek eklendiği fiilin bildirdiği hareket ile cümlenin yüklemi arasında öncekilik sonrakilik ilişkisi kurar. Zarf-fiilli bu parçaların bildirdiği öncekilik, sonrakilik ilişkisi zarf-fiil ekinin eklendiği fiil kökünün kılınış türüne göre değişmektedir.

Banguoğlu, *–Ip* zarf-fiil ekini "*Ulama Zarf Fiilleri*" başlığı altında incelemiş ve zarf-fiili yapı ile ana fiildeki iki kılışın birbiri ardınca veya aynı zamanda gerçekleştiğini söylemiştir. Banguoğlu'na göre bu zaman yakınlığı bazen iki fiilde bir tek kılışın sürekliliği anlatımını ortaya çıkardığını söylemektedir (Banguoğlu 2007: 429).

Seyahatnâme'nin taranan bölümünde eklendiği fiilin ses özelliği ne olursa olsun ek yuvarlak ünlüyle fiil köküne eklenerek zarf-fiilleri oluşturmuştur.

Seyahatnâme'den *–Ip*'lı zarf-fiillere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[1b]

73. Murâd Hân'ın Bağdâd'dan **gelüp** Malta gazâsına gitmeğe murâd ed-inmesi sebebi.

[6b]

ol Muhammed {efdalu men nataka} bi'd-dâd üzerine olsun kim anın rû-yı âbında ol Hazret-i ulûhiyyet Mâlikü'l-mülk ve Hâliku'l-eflâk edîm-i arzı ibn âdem içün mesken [ü] **me'vâ-yı latîf edüp** benî âdemi cemî'i mahlûkât [u] mevcûdâtdan eşref-i mahlûk etdi.

[7a]

hemân mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerîfin **bûs edüp**, 'Şefâ'at yâ Resûlallâh' **deyüp** ricâ eyle"

[7b]

bir *Yâsîn-i şerîf* ve üç sûre-i *İzâ câ'e* ve sûre-i mu'avvezeteynleri bi't-tamâm **tilâvet edüp** Bilâl Fâtiha **deyüp** Hazret mihrâbda ayağ üzre dururken (…)

[8b]

Süleymân Nebî mücerred **kalup** bu Saydûn Pâdişâhın kızı Aline'yi firâşiyle **müşerref edüp** Rûm ellerine getürdükde ol kız ığvâ-yı şeytân ile dâ'imâ bükâ-âlûd idi.

[13b]

anlar dahi **hâzır olup** vâveylâ vü vâveledâ deyü feryâd etdüklerinde kıralım **merhamet edüp** cümle ma'sûmları âzâd etdüğinizde du'âları **müstecâb olup** anlara rahm etdüğinden Hırıstos dahi sana **merhamet edüp** şifâ verdi" deyü hekîm-i hâzik kelâm-ı cevâb verdikde Kostantîn ol hekîm-i sâhib-kelâmı **afv edüp** azâd etdi.

[14a]

Ve Eyyû[b] Ensârî Kapusu'ndan tâ Eğrikapu'ya gelince yine deryâ **girüp** kal'a-i İslâmbol cezîre-misâl olmağa sehel kalmışdı.

[20a-20b]

Ve Mesleme ve Ebâ Eyyûb-ı Ensârî bin mikdârı pür-silâh âdemleri ile zîr-i kal'aya **gelüp** kâfirden rehin almadan kal'aya bî-bâk [u] bî-pervâ dâhil olup doğru [20b] Ayasofya deyrine **varup** ikişer rek'at **salât-ı hâcet kılup** (…)

[22a]

Ve niçe bin ibâdullâhı Cübbealîkapusu kurbünde **kırup şehîd edüp** cesed-i latîfleri **hâk-âlûd olup** âsûde oldular.

[30a]

Andan Ebü'l-feth teberrüken iki rek'at salât-ı hâcet kılmağa Ayasofya deyrine girmeğe kasd edince içinde ve cânib-i erba'asında sâkin olan on iki bin ruhbân Ayasofya'ya **kapanup** dam u bâmlardan ve kulle çanlar[ın]dan asâkir-i İslâm'a zemberek ve neft ü katrân **yağdırup** alarka etdiler.

[65a]

Osmân Hân'ın pençerede olan bâzûlarına birer muşt-ı pehlivânî urarak mübârek kolların kırarak Orta Câmi'den Osmân Hân'ı bir arabaya **koyup** Yedikulle'ye **götürüp** bu kadar nâ-meşrû' işler ile mel'ûn Binyâz Pehlivân, Osmân Hân'ın hayâsın **burup** anda şehîd oldukda cesed-i şerîfin bir pâre köhne bûryâ üzre bî-riyâ yatırken cebecibaşı olan (---) Ağa kâfir, Pâdişâh'ın mübârek sağ kulağın **kesüp** ve bir yeniçeri hâtemiyçün mübârek engüştün **kesüp** tîz Dâvûd Paşa'ya

kulağın ve parmağın müjde ile **götürüp** anlara birer kîse altun verdikde cebecibaşı, Dâvûd Paşa'ya eydir: (…)

[105a]

Üstâd-ı bennâ kûhkenler bu kubbenin cânib-i cenûbunda Ferhâdî külünkler ile bir pençere yeri açarken iki tula mâbeyninde bir demirden tütün lülesi **çıkup** cümle halkın manzûru olmuşdur kim ol mahalde yine içinde duhân râyihası munkatı‘ olmamış idi.

[144a]

Bâğ çapalarken yılan **zehirleyüp** merhûm olup yine Şücâ‘ bâğları içinde medfûndur.

[163b]

‘Bu balık durdukça oturduğum mahal karnıdır’ deyüp elimle **yoklayup** bildim ki incecik deridir. Ağzından taşra çıkmak mümkün değil.

[197a]

Ahşâbât değşirirken yılan **sokup** şehre mu‘âleceye erince merhûm oldu.

[220b-221a]

Gel senin ile *"Evvelu'r-refîk, sümme't-tarîk"*[110] fehvâsınca **refîk olup** beş-on gün içinde taht-ı kadîm-i evvel, sevâd-ı mu‘azzam olan Bursa şehrin seyr [u] **temâşâ edüp** kalbün âyînesi jeng-i gamdan **mücellâ olup** mahzûn gönlümüz şâd ve gam-gîn gönlümüz **âbâd olup** niçe bin ibret-nümâ âsârlâr ve niçe yüz erbâb-ı ma‘ârif cânlar ve mülûk-ı selef-i selâtîn-i âl-i Osmâniyân ve gayrı merâkıd-ı pür-envârları ziyâret edüp husûsan Hazret-i Emîr Sultân'ın âsitânesine **yüz sürüp** kalbimiz **münevver olup** cihân cihân cân sohbetleri edelim" dedikde hemân derûnuma bir **âteş düşüp** ol yâr-ı vefâdârın teklîfiyle tabî‘ata diyâr-ı Bursa'ya gitme arzûları **gelüp** gûyâ kıbel-i Hak'dan bir ***[221a]*** **ilhâm-ı Rabbânî olup** Bismillah **deyüp** cümle huzzâr-ı meclis, ehibbâ ve dûstânlar, "Mübarek olup sâlimîn ü gânimîn avdet müyesser ola", **deyüp** hayr du‘â ile bir Fâtiha-i Seb‘u'l-mesânî **tilâvet olunup** hakîr dahi hemân ol mahalde peder ü mâder ü birâder [ü] hâher haberleri yok iken yigirmi nefer yârân-ı bâ-safâ ile Eminönü'ne **gelüp** bir Mudanya kayığına süvâr olduk.

[110] “Önce yoldaş, sonra yol”.

[265a]

Anı gördük, geminin kıçından dümen iğneciği **kırılup** dümen deryâya düşünce cümle keştîbânlar ellerin dizlerine **urup** pes-i perdeden birbirleriyle helâlleşmeğe başladılar.

[354b]

Gerçi bunlar ile bir gice cân sohbetleri etdim ammâ aslâ safâ-yı hâtırım yok idi. Bunlar gidince konak ve âteşbaşı bana **mahsûs olup** âsûde-hâl dururken ânî gördüm, hâne sâhibi hacı baba hareminden iki boğça don gömlek hedâyâ ile bir ekmek ve biraz tuz ve bir gümüşlü ağır kılıç ve bir hüsn-i hat Kelâm-ı İzzet ile **gelüp dest bûs-edüp** vâfir **ağlayup** "Kişi basdığını boğazlamaz.

3/[54b]

Ve hevâsı gâyetü'l-gâye i‘tidâl üzre olduğundan niçe kabâ’il [ü] aşâ’ir sevâhile **göçmeyüp** sahrâ-yı Suruç'da sâkin olur.

3/[55b]

Bu merkûm altı aded câmi‘lere cümle İbrâhîm Halîlullah nehri **uğrayup** havz u şadırvan u fiskıyyelerine **uğrayup** sel-sebîl-asâ cereyân edüp cemâ‘at-ı kesîre andan tecdîdi vuzû‘ ederler.

3/[83b]

Hikmet-i sırr-ı acîbe vü garîbe: şehr-i Harbîd'in kıblesi tarafındaki bâğlar içre yalçın kayalarda magârâ-yı azîmler vardır. Anda mâh-ı temmûz olunca cereyân eden uyûnlar **donup** buz olur.

3/[176a]

Ammâ paşa ile bu ikisi bir gûne tekellüme başladılar. Hudâ âlimü's-sırrı ve'l-hafiyyâdır ol kelâm-ı dürer-bârlarından bir hurûf ve bir kelâm **anlayamayup** mebhût [u] mütehayyir kaldım.

2.10.2. –(y)U

Korkmaz, bu ekin Eski Anadolu Türkçesindeki *–(y)A* ekine paralel olarak *–(y)I* ve *–(y)U* biçiminde de kullanıldığını ancak, -(y)A’lı zarf-fiilin etkisiyle *–(y)I* ve *–(y)U* ekli zarf-fiillerin Türkiye Türkçesine kadar gelemeden kaybolduğunu

söylemektedir (Korkmaz 2007a: 984). Aynı şekilde Ergin de zarf-fiilleri gelişme seyrinde olan Batı Türkçesinde ses gelişiminin *–a* ve *–e*'ye doğru gittiğini *–ı,-i,-u,-ü*'lü zarf-fiillerin sonrada *–a* ve *–e*'ye dönüştüğünü söylemektedir (Ergin 2002: 340).

Korkmaz ve Ergin'in ekin Türkiye Türkçesinden geriye doğru seyrini ve özelliklerini verdikleri ekin Seyahatnâme'nin taranan bölümünde yalnızca "*deyü*" biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Taranan örneklerden bazıları aşağıdadır:

[6b]

"Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahırlarından nice halâs olup cihân-geşt olurum" **deyü** her an Cenâb-ı Bârî'den dünyâda sıhhat-i beden, seyâhat-i tâm, âhir nefesde îmân ricâsında idim.

[7a]

Hazret-i Hamza-i bâ-safâ ve cemî'i ervâh-ı şühedâdır" **deyü** cümle câmi' içindeki cemâ'ati birer birer bu hakîre gösterüp (…)

[7b]

"Âyâ bu benim vâkı'am mıdır, yohsa vâkı'-ı hâlim midir, yohsa rü'yâ-yı sâliham mıdır" **deyü** gûnâ-gûn tefekkür ile inşirâh-ı sadr [ve] zevk-i derûna nâ'il oldum.

[9a]

ol mâl-ı ganâyim ile Yanko ibn Mâdyân, Hazret-i Süleymân'ın binâsı ve makâmıdır **deyü** İslâmbol'un sûruna mübâşeret edüp (…)

[10a]

Yanko ibn Mâdyân oğlu Puzantin nâm kıral Ungurus diyârından cüyûş-ı müşrikîn ile İslâmbol'a gelüp babamın binâsı ve tahtıdır **deyü** şehr-i Makdon'ı müceddeden ta'mîr ü termîm edüp taht edindi.

[39b]

Andan bizzât kendüler içün tarz-ı Rûm bir câmi'-i latîf inşâ etmeğe şürû' etdükde ibtidâ Karaman çârsûsu içinde Irgat hammâmın kırk günde binâ etdi kim cümle bennâ ve ummâller her gün gasl edüp ba'dehu hidmet edeler **deyü** ibtidâ ham-mâmı binâ etdi.

[178b]

Ve zelehor hammâlları cümle iki yüzdür, kırkar ve ellişer kantâr gelir kına ve kettân çuvalların ilm-i cerr-i eskâl ile kaldırdıklarında âdemin aklı gider, zîrâ kâr-ı insân değildir **deyü** Ehrimen dedikleri emîn zelehor hammâlları ve Unkapanı zelehorları meşhûrdur.

3/[110b]

Ancak Âl-i Osmâniyân'dan Süleymân şâh ibn Orhân Gâzî ile ibtida Kapudağı'ndan Rûm'a geçen Süleymân şâh ve Ece Ya‘kûb ve Kara Mürsel ve Koca Ece ve Kara Ece ve Kara Hoca nâm kırk karındaş, sırdaş, hâldaş ve yoldaş karalar idi. Rûm'da bunlar kılıç urarak bu Pirevadi mahalline gelüp ceng ede ede yedisi şehîd olduklarında Ece Ya‘kûb bu yedi şehîdin başları ve ayakları ucuna "Kabirleri gâ’ib olmasın" **deyü** *Bismillah* ile heyce taşı yerine birer ağaç dalı budağıyla dikerler**.**

3/[131b]

eş-şeyh Kara şemseddîn-i Simâvî: Tarîk-i Halvetiyye'de niçe bin mürîde mâlik ulu sultândır. Çelebi Sultân Mehemmed ibn Yıldır[ım] Hân meşâyıhlarındandır. Kesret-i seyâhatle meşhûr-ı âfâk ilm-i remilde veffâk olup mehdî-i zamân olacakdır **deyü** nefy-i beled edüp bu Yenice şehrinde sâkin iken dâr-ı bâkiye irtihâl edüp başka türbesi var. Ziyâretgâh-ı ünâsdır.

3/[144b]

Ve karada duran geminin başına halk üşüp 'Aya bu kalyon deryâya selâmetle niçe iner?' dedikleri benim ağavâtlarımdır 'Aya efendimiz deryâ-yı dünyâda niçe sihhat bulur?' **deyü** müşâvere etdikleridir.

2.10.3. –(y)A

Eklendiği fiili bulunduğu cümlenin yüklemine bağlayan zarf-fiiller türeten bu ek eklendiği fiilin kalın ya da ince ünlüye sahip oluşuna göre ses uyumuna uğrar. Toprak zarf olarak eş zamanlı fiil ve gaye bildirdiğini söyleyerek asıl fiille aynı anda işlenen bir ikinci eylemi anlattığını söylemektedir (Toprak 2005: 347). Korkmaz ise işlev bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir hareketi gösterdiğini söylemektedir (Korkmaz 2007a: 985). Gencan da fiil tabanlarına gelip yinelenerek kullanıldığını söylemektedir (Gencan 2007: 449). Çalışmanın kılınış

bölümünde de bahsedildiği üzere –*A* zarf-fiil ekinin süreklilik mi yoksa tekrarlanarak meydana geliş mi bildirdiği eklendiği fiilin kılınış özelliğine göre ortaya çıkmaktadır. Biçimsel olarak ise ek Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra tek kullanılışını yitirmiş ve yalnız tekrarlı şekillerde kullanılır olmuştur. Seyahatnâme'de de bu zarf-fiil eki tespit edilen örneklerin tamamında tekrarlı yapılar içerisinde kullanılmaktadır.

[24a]

Çelebi Sultân Mehemmed babasının intikâmın Timur'dan alup **kıra kıra** tâ Tokat kal'a[sına] [24b] varınca Timur'u kırup Timur Tokat kal'asına girüp mahsûr olur.

[27a]

Ve Hersekoğlu Ahmed Paşa Eğrikapu serdârı idi. Eğrikapu'yu top-ı kûp ile **döğe döğe** doğruldup küffârın miyânın eğrildüp {mûmiyân etdi}.

[63b]

Ve'l-hâsıl cümle zorbalar zûr-ı bâzûları ile veledeş ve gulâmiyyeler isteyüp defterleri mûcebince cümlesine hidmetler verilüp ol defter Murâd Hân'da kalup her bir zorba bir diyârda hidmetde iken bunları beşer onar **kıra kıra** yedi seneye dek zorbaların zoru kesilmeyüp câ-be-câ nihânîce var idi.

[64b]

Bu hâlde iken bir gece tûfân-ı azîm olup cümle haymeler kar ve buz altında kalup niçe bin âdemin eli ve ayakları donup cümle asker gulû-yı âm edüp seferden avdet etdiklerinde Abaza askerin akîblerine düşüp rûz-merrede yeniçeri tâ'ifesin **kıra kıra** Hınıs ve Mama Hâtûn nâm menâzillerde niçe bin benî âdemin dest [u] pâları donup erre-i Zekeriyyâ ile bürüm eyleyüp bir kuyuya doldurdular.

[73b]

Akîblerince Piyâle Kethudâ bu la'înleri **kova kova** cezîre-i Taman kurbünde nehr-i Kuban Karadeniz'e munsab olduğu mahalde Adahon boğazıyle Yeleşke boğazından içeri ol sazlığ ve bataklık ve hınzîr bataklığı içre girüp pinhân oldular.

[77b]

(…) Mısır'a giderken Değirmenlik nâm cezîre önünde altı pâre Malta gemisi bu İbrâhîm Çelebi kalyonun ihâta edüp bî-eyyâm mahalde **döğe döğe** iki günde kalyon içre ibâdullâh az kalup

[115b]

Dîvâneyi ba‘zı müslimler bir kaç guruşa sulh edüp yine ba‘de's-sulh edebde dal-kîr mühmele olup lâşe-i Yahûd üzre **sepe sepe** işeyüp başında şapka ile firâr etdi.

[160b]

Ba‘zı üstâd-ı kâmilleri kalbur içre buğday ve türâbı ayırup **çalkaya çalkaya** buğdaydan "Lâ ilâhe illallâh" yazar ve "Yâ Şâfî" ve "Yâ Kâfî" yazar, aceb müntehâ ma‘rifet-i sihr-i i‘câzdır.

[163b]

Ammâ cânım sıkılmağa başlayup gördüm ki benim karnında olduğum balığın ciğerleri ve bagırsakları talab talab **ede ede** hareketden kaldı.

[170a]

Ba‘dehu Mısır eşirrâları dahi Muhammed Ekber'i diri iken bir yaş deve derisi içre sarup şiddet-i hârda deri içre **dura dura** kuruyup püşt-i pâ ile **ura ura** bu gûne şehîd etdiler. *Rahmetullâhi aleyhimâ*.

[190b]

Ammâ İslâmbol çelebilerinin mîrâsyedileri anası altından elli guruşa yumurtasın alup kendi güvercini altına koyup yavru çıkarup remmâsıyla âsumâne urûc edüp hevâdan zemîne nüzûl etdikde takla **ata ata** zemîne düşüp ba‘zısı helâk olur.

[211b]

Kaşmer-i rind-i cihân idi. Bir dervîş, bir bakkâldan sehel bal isteyüp bakkâl vermeyüp dervîş bakkâlın balına bir efsûn edüp bakkâldan bir câriye bal alup câriye ve efendisi ve kadınısı baldan yeyüp edepde yellenüp âbdest **boza boza** kadıya varup

[213b]

Ammâ müselles oldur kim üzüm şırasın bir kazana koyup germâ-germ âteşde kaynarken bir çubuğu kazan içindeki şıraya berâber kesüp çubuğa üç aded kertik kertüp **kaynaya kaynaya** ol şıra ol çubuğun iki kertiği zâhir olup üçüncü kertik nümâyân olduğıyçün ana müselles derler.

[230b]

Bi-emrillahi Te‘âlâ esbâb güvesi ta‘bîr etdikleri gibi kurddur kim kar içinde karı **yiye yiye** girdiği yollardan bulunur.

[240b]

Bursa a‘yânlarının huddâmlarına teslîm edüp bir sebük-bâr keştîye süvâr {olup} sehl eyyâm ile Mudanya'dan çıkup temevvüc-i deryâ bizi ele alup Urfa mancılığı gibi **salına salına** çalkanup bir günde cânımızdan bîzâr olup (…)

[260b]

Ahırü'l-emr gaziyan **ceng ede ede** avdet edüp kal‘a bedenleri üzre niçe sancağ ve bayrağ ve niçe na‘şe-i şühedâlar anda kalup bi'l-cümle bu feth yevm-i âhira kalmak mukadder imiş, deyü cemî‘î guzât kendülere tesellî-i hâtır verüp yine kol kol cenge âheng etdiler.

[261a]

Mâ‘adâ yedi koldan yetmiş pâre balyemez ve çöldutmaz toplar ile kal‘ayı **döğe döğe** hâke yeksân olunmuşdu.

[300a]

{Der-ta‘rîf-i tâc-ı Acem: Sene (---) târîhinde diyâr-ı İrân-zemînde Şeyh İbrâhîm nâm kimesne vâkı‘asında görür kim bir har-ı çâr-pâ kendüyi yef‘allerken **anıra anıra** yef‘alleyüp hımârdan bir evlâdı olup yetmiş parmağı olur.

[361b]

Hakîr içeri girüp paşaya yakın vardıkda tîrkeş ve kılıcım taşlayup **seke seke** huzûruna varup zemîn bûs edüp mektûb-ı muhabbet-üslûbları destine verüp "Defter-[dâr]zâde Mehemmed Paşa oğlunuz, huzûr-ı izzetinize selâmlar edüp bu mektûbu gönderdi", dedikde "Safâ geldiŋ yiğit, hoş geldiŋ" dedikde yine dâmen bûs edüp "otur" dediler

[365a]

Ammâ çi-fâ’ide, ba‘de harâbu'l-Basra der-ceng-i evvel gâfilâne cümle kafadâr serdârları ve cengâver erleri sa‘îd ü şehîd ve kimi cânib-i erba‘aya mûr-ı mâr-misâl târumâr olup Varvar, İpşir askeri içinde deryâda katre ve güneşde zerre-misâl kalup yine var kuvveti bâzûya getirüp **ura kıra** kırılarak, İpşirliyi allak bullak ederek bir siyâh kaytas at-ı sâfinât ile İpşir askerin söküp kendünün târumâr olmuş ordusu içinden çıkup ânî gördük bu hakirin olduğu dağa doğru at boynuna düşüp gelerek karârı firâra mübeddel ederek gelmede.

3/[9b]

Evvelâ yâr-ı gâr-ı cân-beraberimiz olan *merhûm ve mağfûrun leh* Fehîm Çelebi sene (---) târîhinde Eyyûb Paşa ile Mısr'a gidüp Mezâkî Süleymân Efendi Fehîm Çelebi'yi paşaya **gamz ede ede** gözden düşüp nazardan dûr [u] mehcûr olunca dâğ-ı derûnundan me‘zûn olup Rûm'a gelirken bu Ilgın'da merhûm olup derûn-ı şehirde (---) câmi‘i mihrâbı önünde medfûndur.

3/[10b]

Âl-i Çobaniyân ve Âl-i Dânişmendiyân ve Âl-i Selçuk kâfiristânı **kıra geçire** gelüp diyâr-ı Rûm ki Sivas'dır,

3/[35a]

Ken‘ân babasıyla zevrak-ı rahmete girmeyüp bir tuç kumkuma içre me’kûlât meşrûbâtıyla kumkuma içre girüp **yeye, içe, sıça** devr-i dâ’im gene **yeye yeye** necâsetinde gark olup Tûfân'da kumkumasıyla bir kenara çıkup hâlâ Mısır'ın sa‘îd-i âlîsi elvâhât evvel-i Nakraveş kurbunda kumkuması bârçeleriyle bir gâr içre yatar.

3/[120b]

Evvelâ Boğdan diyârının Kalas dağlarından seksener zirâ‘ çam ve mişe ve pelid direkleri kesdirüp Silisre şehri önünde iki bin âdem ile ve niçe yüz neccâr-ı sâ-hib-fünûnlar ile tonbaz ve transa gemiler ile Tuna'nın tarafeyninden mezkûr direkleri Tuna içre **kaka kaka** tâ Tuna'nın ortasına gelüp kazıkların mâbeynin bir balık geçecek kadar küşâde ederler.

2.10.4. –IncA

Temel görevi cümlede yüklemde belirtilen hareket ile eklendiği zarf-fiilin bildirdiği hareketin gerçekleşme zamanlarını sıraya sokmaktır.

Ergin Türkçede eskiden beri kullanılan bu ekin bir hareket hali ifadesinden başka o hareket halinin ortaya çıktığı anı göstermek gibi bir zaman ifadesi olduğunu da söylemektedir. Ergin bu nedenle bu ek ile yapılmış zarf-fiillerin zaman zarfı olarak da kullanılabildiğini ifade etmektedir (Ergin 2002: 341). Korkmaz ise ekin başlıca görevinin zaman bildirmek olduğunu söyleyerek ekin cümlede asıl fiilin gerçekleşme zamanını veya anını kendisindeki gerçekleşme zaman veya anına

bağlayan bir işleve sahip olduğunu söylemektedir. Bu durumda esas fiil zaman bakımından zarf-fiili takip etmekte ve ona dâhil olmaktadır (Korkmaz 2007a: 1005). Gencan ise artçıl ulaçlar içinde değerlendirdiği ekin kendisinden sonra gelen fiilin ya da fiilimsinin hemen kendisinin ardı sıra yapıldığını, yapılacağını gösterdiğini yani önerme ile birlikte zaman belirteci olduğunu söylemektedir (Gencan 2007: 450). Karadoğan ise ekin işlevlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için eklendiği fiilin kılınış özelliğine bakılması gerektiğini söylemektedir (Karadoğan 2009: 105). Ekin zamansal açıdan işlevleri kılınış bölümünde verilmiştir. Ekin, Türkiye Türkçesindeki bu özellikleri Seyahatnâme'nin taranan bölümünde de görülmektedir. Ek hem biçimce hem de işlevce aynı şekilde kullanılmaktadır.

Seyahatnâme'de *–IncA* zarf-fiil ekinin eklendiği fiilin ses özelliğine uyduğu görülmektedir. Eserin taranan bölümünden *–IncA* zarf-fiil eki kurulmuş zarf-fiilli ifadelere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[7a]

câmi‘ kapusundan bir nûr-ı mübîn berk urup câmi‘ içi nûr iken nûrun **alâ nûr olunca** cümle Sahâbe-i kirâm [ve] ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ ayağ üzre hâzır durdular.

[7b]

Hazret-i Risâlet-penâh mihrâbdan *"Esselamü aleyküm eyâ ihvânûn"* deyüp câmi‘den taşra **revâne olunca** cümle Sahâbe-i kirâm hakîre gûnâ-gûn hayır du‘â ve iltiyâm etdiler.

[8b]

edüp âb [u] hevâsından tarâvet **kesb edince** ol mahalde bir sarây-ı âlî ve gûnâ-gûn nüzhet-âbâd maksûreler inşâ etdi

--

Hazret-i Süleymân **vâkıf-ı esrâr olunca** mezkûr kızı {babası gibi} katl etdi

[9b]

ol timsâle İskender'i **rûbâr edince** bildiler kim İskender'dir.

[9b]

Netîce-i merâm deryâ-misâl asker-i ummâlân ile Karadeniz'i kat‘ ederken feth olunması **karîb olunca** Hızır'ın re’yiyle ehl-i İslâm'a zulm edüp ücretlerin kat‘ ederlerdi.

[14b]

Ve Yedikulle'den tâ Sarâyburnu'na **gelince** niçe sayyâd-ı mâhîler ığrıb ve şebeke ve tor ve ağ ve serpme ve kafas ve düzenleri deryâya döküp gûnâ-gûn mâ’ideler ve hayvânât-ı bahrîler sayd edüp kifâflanırlardı. Ol asırda Sarâyburnu'ndan Yedikulle'ye **varınca** zeyl-i kal‘a şâhrâh idi.

--

Du‘â edüp dedim ey Dânişî târîhini anın

*Zemîn **turdukca** dursun bu binâ-yı âsumân-âsâ.*

[15a]

Ve Âhûrkapu'dan taşra nev binâ olan tarîk-ı âmm üzre tâ Yedikulle köşesine **varınca** on bin adımdır ve yedi kapudur.

[16a]

Andan Kumkapu'ya **gelince** bin iki yüz adımdır. Andan Lankakapusu'na **gelince** bin dörd yüz adımdır.

[23a]

Bu hakîr-i pür-taksîrin dükkânlarında zergerlik eder kefere Simyon, *Yanvan Târîhi*'n **okudukca** istimâ‘ edüp hâtır-nişânımız idi.

[26a]

Tâ ol **merhûm olmayınca** bu kal‘a feth olmak ihtimâli yokdur

[43a]

Tâ bu mertebe ka‘r-ı zemîne **varınca** hafr edüp andan esâsına rıhtım binâ ile üç senede vech-i arza esâs binâ çıkup zâhir oldu.

[66b]

Hemân Abaza Paşa, "Pâdişâhım izn-i şerîfinle ben anlara bir kerre görüneyim, ol ân ben anlara çorba tâsların bile yutdurayım" dedikde, izn-i pâdişâhîyle Abaza dîvâna **çıkınca** yeniçeri mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Bire Abaza geliyor" deyü cümle yeniçeriler çorba ile tâsları yutayazdılar.

[119a]

Bu şehrin tûlu Halîc kenârınca Zâlpaşa câmi‘inden tâ Kâğızhâne yolu üzre Cüvânkapucubaşı sarâyına **varınca** nihâyet bulup üç bin adımdır. Andan öte kiremit hânelerdir. Ve yine Zâl Paşa'dan tâ İdrîs Köşkü'ne **varınca** yine üç bin adımdır. Yine Zâl Paşa'dan Bülbül deresine **varınca** üç bin adımdır. Yine Zâl'dan yokuş yukaru Nişâncı'ya ve Topcular'a varınca üç bin adım ravza-i iremli şehr-i kebîrdir.

[140b]

"Âh bostâncıbaşı mazlûm Süleymân içün azîm hatâ etdik işte bilâ-veled fevt olursak bu devlet-i Âl-i Osmân kime nakl eder" deyince bostâncıbaşı zemîn-bûs edüp Kulle bâğçesinden Süleymân'ı getirüp Selîm Hân'ın pâye-i serîrine yüz sürüp Selîm, Süleymân'ı bağrına basup âhir hilâfet Süleymân'a **değince** bostâncıbaşıya Mısır'ı ihsân edüp neşv [ü] nemâ bulup çapaladığı Kulle bâğçesi'nde Süleymân Hân evc-i ayyûka ser-çekmiş bir kal‘a kullesi-misâl tokuz kat bir kulle-i kasr-ı âlî etmişdir kim cihân-nümâdır.

[225a]

Mescid-i Zeynîler: Abdüllatîf Makdisî binâsıdır. (---) Mü’ellifi Monla Husrev'in bu âsitânde savma‘ası vardır. Hakîr ol makâm-ı şerîfde teberrüken bir günde bir hatm-i şerîfi **tamâm etmeyince** taşra kadem basmadım.

[284b]

Bir âsitâne-i rûhânîdir kim âdem **dâhil olunca** gışş u mebhut olup elbette hayr murâdât-ı makbûledir.

3/[9a]

"Her kim Hoca Nasreddîn'i ziyâret ederse letâyifâtından ba‘zı şeyleri hâtıra gelüp elbette güler" deyü hâtıra gelüp "Âyâ gerçek mi?" deyü şâhrâhın sol tarafında mezâristâna sapup doğru kabr-i şerîfine atıla vardıkda bir kerre "Es-selâmü aleyküm yâ ehle'l-kubûr!" **deyince** hemen kabr-i Nasreddîn türbesi içinden "Ve aleykümü's-selâm ey cân-ı hümâm!" **deyince** altımdan atım "foh" deyü ürküp iki ayak üzre kalkup fırlayarak mezâristân içinde pertâb edüp güç ile zabt ederken anın bir ayağı bir kabre girüp hakîr az kalıp kabir azâbı çeke yazdım.

3/[28a]

Hemân Amr sıçrayup kabr içine girüp *"Bismillah"* deyü **yatınca** meğer mezâr kazanın biri Hazret-i Azrâ’îl imiş.

3/[51a]

Hemân şeyh bardağı eline **alınca** "Allah, ne hafîf su olur. Hemân bizim Ma‘arra suyu hiffetine müşâbihdir" deyüp nûş ederken "Allah Allah! Tayy-ı mekân ile ya ben Ma‘arra'ya vardım, ya Ma‘arra suyu Bağdâd'a geldi" deyü nûş edüp "Sübhânallah! Hâzâ mâü'l-Ma‘arra. Eyne hevâ’ühâ" derler.

3/[178a]

Melek Ahmed Paşa efendimizin ma‘lûmu olduğıyçün yine Murâd Paşa'ya hitâb edüp eydür "Yâ birâder! Bu ahvâl-i pür-melâli İpşir Paşa şimdi **duyunca** küşünleyüp girü Anadolu'ya firâr etmesi mukarrerdir"

2.10.5. –ArAk

-ArAk ekinin Oğuz grubu lehçelerine has bir zarf-fiil eki olduğunu belirten Korkmaz, eke Eski Anadolu Türkçesinin XIII-XV. yüzyıl yazmalarından ancak birkaç örnekte rastlanıldığını, ekin gelişmesini Osmanlı Türkçesi döneminde tamamlayarak Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılır hale geldiğini belirtmektedir. Korkmaz ekin cümledeki asıl fiilin gösterdiği hareketle aynı zamanda yapılan başka bir hareketi bildirdiğini belirterek, bu zarf-fiilin bildirdiği hareketteki zaman kavramı ile teklik, çokluk kavramını bağlı bulunduğu esas fiilden aldığını söylemektedir. Korkmaz’a göre ek esas fiilin yapılış tarzını göstermektedir (Korkmaz 2007a: 993-994).

Timurtaş eki “*hal gerundiumları*” başlığı altında incelemiş ve “*-u, -a eklerine –rak, -rek tafdil eki getirilerek yapılmıştır.*” şeklinde açıklamada bulunmuştur (Timurtaş 2005: 156).

Gencan *–ArAk* ile kurulmuş zarf-fiillerin kendilerinden sonra gelen fiillerin ya da fiilimsilerin ne durumda, ne zamanda yapıldıklarını gösteren birey tümleyici, durum belirteci olduğunu söylemektedir. Gencan ayrıca zarf-fiilli yapıyla cümlede yüklemin zamanlarının eş zamanlı olduğunu belirtmektedir (Gencan 2007: 447). Bunlarla birlikte *–ArAk* zarf-fiil eki bazı durumlarda asıl fiile bir sebep ilişkisi içinde de bağlanabilmektedir.

Dil bilgisi çalışmalarında genel olarak *–ArAk*'lı zarf-fiilin bildirdiği hareketin cümledeki esas fiilin bildirdiği hareket ile eş zamanlı bir gerçekleşme halinde olduğu söylenmektedir. Bu hususta Uğurlu ekin eklendiği fiilin kılınış özelliğinin önemli olduğunu belirtmektedir (Uğurlu 1999a). Zarf-fiildeki hareketin esas fiildeki hareketten önce ya da eş zamanlı gerçekleşmesi fiillerin kılınış özelliği ile doğrudan ilgilidir.

Seyahatnâme'de ek iki şekilli olarak kullanılmaktadır. Bazı durumlarda hareketlerin gerçekleşme açısından eş zamanlılık bazı durumlarda ise öncekilik-sonrakilik ilişkisi içerisinde olduğu Seyahatnâme'deki cümlelerde de görülmektedir. Bununla birlikte bir sebep ilişkisi de aşağıdaki örneklerde görülmektedir.

[5a]

215. Esnâf-ı mutrıbân [u] rakkâsân cümlesi şakalar **ederek** ubûr ederler.

[6b]

anların zamân-ı saltanatlarında hicret-i nebeviyye'nin sene 1041 târîhinde piyâdece Belde-i Tayyibe ya'nî Mahmiyye-i Kostantıniyye etrâflarında olan kurâ ve kasabâtları ve niçe bin hadîka ve gül [ü] gülistânlı bâğ-ı İremleri seyr [ü] **temâşâ ederek** hâtıra seyâhat-ı kübrâ ârzûları hutûr edüp (…)

[8a]

ba'zı tevârîhât tetebbu' **ederek** maskat-ı re'simiz olan hasretü'l-mülûk ve liman-ı bahr-i fülûk olan vilâyet-i Makdon'un hısn-ı hasîni ve sedd-i metîni olan İslâmbol'un tahrîrâtına şurû' eyledik.

[8b]

Diyâr-ı Makdon'da {ya'nî Erzurûm ve Filibe ve Edirne ve İslâmbol'da ve İzmit'de} âb [u] hevâsı latîf yerleri **deverân ederek** yedi günde Hazret-i Süleymân'a gelüp haber verdiler.

[11a]

ol mahalde Tuna kenârın hafr edüp niçe kerre yüz bin ırgat u bennâlar ile Nehr-i Tuna'nın cereyânı üzre **yararak** eyle tur'alar **kazarak** Ferhâdî külünkler ile kûh-ı bâlâları **kırarak** derelere kantaralar **ihdâs ederek** İslâmbol kurbünde Azatlı nâm mahalle Tuna'yı getirdiler.

[20b]

şehr-i Kostantînimizi seyr [ü] temâşâ edüŋ **diyerek** askeri Âhûrkapu'ya der-kenâr olmuş kadırkalardan ba‘îd Edirnekapusu tarafına götürürken cânib-i erba‘adan niçe bin küffâr-ı hâksâr ümmet-i Muhammed üzre hücûm etdüklerinde derhâl cümle asker-i Urbân tîğ uryân edüp şehr-i Kostantîn içre bir ceng-i azîm edüp (…)

[26a]

Ol gün Sultân Mehemmed niçe bin güzîde ve zeber-dest asker ile Okmeydânı'na varup mezkûr gemilerin zîr-i felenklerine dârû döküp ve yağlı kızakları felenkler üzre vocı ırgatlar ile ilm-i cerr-i eskâl ile niçe bin nâmdâr tüvânâ yiğitler keşân ber-keşân **çekerek** Okmeydânı'nın ol çemenzâr sahrâsına geldükde (…)

[34b]

Ruhbânlar bildiler kim Hazret-i Hızır'dır, hemân üç yüz bıtrîk ve râhib-i ladiklar kat‘-ı **menâzil ederek** Şâm'a andan Busrâ'da Bahîrâ Papas'a varup Muhammed'i sordular.

[61b]

Kırk gün muhâsara olup âhir bî-feth şiddet-i şitâ havfından cümle cebehâne ile topları keşân-ber-keşân **çekerek** Hille kal‘asına muhâfazacı asker konulup Musul kal‘asına gelüp binâ olundu ve Husrev Paşa Mardin'de kışladı sene 1040.

[83a]

Defterdârzâde Mehemmed Paşa talî‘a-i asker olup zeyl-i Çamlıca'da bir ceng-i azîm olup Murâd Paşa dahi yetmiş yerden cümle mîrimîrânlar tabılların **döğerek** imdâda yetişüp dörd sâ‘at savaş-ı perhâş olup ol ân hamd-i Hudâ cümle celâlîler münhedim olup dağlara firâr edüp akîblerince asker-i İslâm **kovarak, kırarak** mansûr [u] muzaffer Der-i devlete geldiler.

[130b]

Kaçan kim vakt-i şitânın erba‘în ve zemherîri olunca İskender izniyle mezkûr sehereler mutalsam ile binâ olmuş bakır gemilere süvâr olup bâdbânsız rû-yı deryâda berk-i hâtif gibi **kıjgırarak** Akdeniz'de ve Karadeniz'de gezüp Makedona ya‘nî Kostantîn şehrin hıfz [u] hırâset edüp kırk günden sonra yine Tophâne'ye gelüp gemileri limanda bağlayup sehere ve sâhirler haps olurdu.

[136b]

Rûmeli Hisârı yerinde sâkin olan ruhbân şekilli mü'min-i nihânî;nin mektûbu Ebü'l-feth'e varınca Mehemmed Hân'a inşirâh-ı sadr [u] zevk-i derûn müyesser olup iki yerden gayret kuşağın kuşanup Kostantîn izniyle **sayd [u] şikâra gelerek** Karadeniz sâhilinde Terkoz kal'asına gelüp halîcinde ve çengelistânında sayd [u] şikâr edüp (…)

[152a]

İnşâ'allâh ol gazâ-yı hasbeten-lillâha imdâd içün ordu-yı hümâyûnum içün sevâd-ı mu'azzâmım olan İslâmbol'un sağîr ü kebîr cümle esnâfları ordu-yı hümâyûnuma çıksınlar ve ne kadar asker olur ve ne kadar bin dükkândır ve ne kadar esnâfdır, cümlesi kânûn-ı kadîmlerinden ma'a ziyâde **arz-ı kâlây ederek** ve herkes **arz-ı ma'rifet ederek** ve gûnâ-gûn **şakalar ederek** pîrleri ve şeyhleri ve nakîbleri ve ağaları ve kethudâları ve yiğitbaşıları ve çavuşları ile atlı ve piyâde gürûh gürûh her esnâf alay-ı azîm ile sekizer kat mehterhânelerin **çalarak** Alayköşküm dibinden ubûr etsinler kim ne kadar bin askerdir ve ne kadar müzeyyen ü mülebbes esnâfdır, seyr [ü] temâşâ edem.

[159b]

Bunlar dahi pür-silâh olup tahtırevânlar üzre tuz dükkânlarında tuz **tartarak** tuz ekmek hakkıyçün **diyerek** ubûr ederler ve piyâde askerleri tarafeynde olan seyircilere tuz **üleşdirerek** ve şâdumânlar **ederek** ubûr ederler.

[178b]

Ve dîdebânlar dahi esbâb **gözederek** ve kâtibler atlar üzre **kitâbet ederek** ve yeniçeri yasakcıları sarrâfbaşıları **himâye ederek** ubûr ederler.

[182a]

Ve sâ'ir piyâde şehbâz u bahâdır olan üstâdları Alî Balı ve Kara Velî ve Kara Mahmûd ve Uzun Muslu ve Kara Sinân ve Nigebolılı Şaşı Mustafâ ve Usta Receb-i Kırımî ve Uzun Halîl nâm üstâd-ı kâmillerin ellerinde kırkar ellişer dirhem cevherdâr ve na'lpâre ve sermâye tüfengler kuşanup **atarak** ve taraf taraf âteş-i Nemrûdları **saçarak** murg-ı semender-vâr gibi âteş içinde **kalarak** ubûr ederler.

[192a]

Bu hallâclar araba ve kızaklar üzre dükkânlarında ûsûl-i âheng ile kemânlarının vertârlarına tokmak urup, "Tır tıka tır tık tır tır tık tıka" deyü düyek

usûlünde tokmak **urarak** pembe **atarak** gülüp **oynayarak** üzre oturarak ubûr ederler.

[207b]

Sâzendegân-ı şarkıcıyan: Neferât 200, bu sâz çârtâya benzer tel sâzıdır, Türkmenler **çalarak** ubûr ederler.

[261a]

Bu minvâl üzre kırk gün asâkir-i İslâmı eğlendirdi ve bu mahallerde asker içre câ-be-câ güft u gûlar istimâ‘ olmağa başladı ve küffâr artık firkateler ile imdâd göndermeden ferâğat edüp her gice beşer altışar yüz uryân küffâr nehr-i Tün ile şinâverlik edüp gavvâs-vâr **dalarak** şeb-i muzlimde niçe bin dîde-bânlar var iken vücûdların nehr-i Tün'e müstağrak edüp ağızlarında birer kamış ile **nefes alarak** ubûr edüp kal‘a-i Azağ'a niçe bin küffâr bu hîle ile girüp küffâr tâze cân bulup günden güne cengâverlik edüp meterisler basup şebhûnlar edüp kelle ve diller alup ka‘r-ı zemînde gâ’ib olurlardı.

[297b]

Hamd-i Hudâ ol esb-i tâzî rahş **reftâr ederek** ve sehîl abraş-gülendâm **çekerek** gerdenin keç kılup **raks-ı hırâm ederek** meydân-ı muhabbete geldikde cümle erbâb-ı dîvân-ı İrân-zemîn engüşt-ber-dehen etdiler.

3/[5a]

Ba‘de't-tûfân Musul kurbunda Cûdî cebelinde gemileri karâr bulup gemiden çıkan yetmiş nefer kimesne kendülere tavattun içün bir **mekân-ı latîf arayarak** Hazret-i Sâm **seyâhat ederek** bu İznik mahalline gelüp görür kim bir buhayre kenarında âb [u] hevâsı latîf bir cây-ı nazîf olmağıla ehl [u] iyâliyle bu ferah-fezâda yetmiş sene sâkin olup imâr eder.

3/[110b]

Ancak Âl-i Osmâniyân'dan Süleymân şâh ibn Orhân Gâzî ile ibtida Kapudağı'ndan Rûm'a geçen Süleymân şâh ve Ece Ya‘kûb ve Kara Mürsel ve Koca Ece ve Kara Ece ve Kara Hoca nâm kırk karındaş, sırdaş, hâldaş ve yoldaş karalar idi. Rûm'da bunlar **kılıç urarak** bu Pirevadi mahalline gelüp ceng ede ede yedisi şehîd olduklarında Ece Ya‘kûb bu yedi şehîdin başları ve ayakları ucuna "Kabirleri gâ’ib olmasın" deyü Bismillah ile heyce taşı yerine birer ağaç dalı budağıyla dikerler.

3/[140a]

Niçesi el ele olup turna katarı olup "kur kur" deyü **turna sadâsı ederek** deverân ederler.

2.10.6. –ken

Türkçede oldukça sık bir kullanım sahasına sahip olan *–ken* zarf-fiil eki *i-* ek fiiline bağlanarak kullanım sahasına çıkabilmektedir.

Korkmaz ekin esas itibariyle zaman gösteren zarf-fiiller türettiğini ve zarf-fiillerin gösterdiği hareketle asıl fiillerin gösterdiği hareketin aynı zaman kesitinde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Korkmaz 2007a: 1014). Gencan ise *–ken* zarf-fiil ekinin sonuna eklendiği kelimeye durum ve zaman ayırtları kattığını ifade etmektedir (Gencan 2007: 449). Bilgegil *–ken* zarf-fiil ekinin delâlet ettiği hareketin, temel cümledeki hareketle aynı zamanda meydana geldiğini ifade etmek için kullanıldığını söylemektedir (Bilgegil 2009: 274). Aynı şekilde Ergin de bu zarf-fiil ekinin hareket halinin yapıldığı sırayı bildirdiğini dolayısıyla da bir zaman ifadesi içerdiğini belirtmektedir (Ergin 2002: 347).

Çalışmanın kılınış ile ilgili bölümünde de değinildiği üzere Karadoğan *–ken* zarf-fiil ekinin yalnızca birliktelik, eş zamanlılık belirtildiğini söyleyen çalışmalara karşı çıkmaktadır. Karadoğan ekin eklendiği fiilin kılınış tipi ile cümlede yer alan esas fiilin kılınış tipinin eş zamanlılık ya da öncekilik-sonrakilik ilişkisini belirlediğini söylemektedir (Karadoğan 2009: 114).

Ekin Türkçedeki genel durumuyla ilgili araştırmacıların yaptıkları bu açıklamalardan sonra *-ken* zarf-fiil ekinin Seyahatnâme'de yukarıda bahsedilen özelliklerinden farklı bir kullanım alanı sergilememektedir. Seyahatnâme'de yer alan *–ken*'li zarf-fiillere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[9a]

Hikmet-i Hudâ bir gün bu Yanko ibn Mâdyân ayş [u] nûş edüp mest [u] medhûş câme-i hâb-ı nâzda hâb-âlûd ***[9a]*** olup **yatırken** ale's-sabâh serîri ile kendüyi Sarâyburnu nâm mahalde bulup (…)

--

Hattâ bu hakîr-i kesirü't-taksîr sene (---) târîhinde İslâm Geray Hân asrında Maskov seferine **giderken** asker-i Tatar-ı adû-şikâr ile Heyhât sahrâsında Kertmeli ve Biyim ve Eşim nâm yurdlarda tüşün verüp meks etdükde on kerre yüz bin sabâ-sür‘at esb-i tâzîlere su vermek içün eşmeler hafir **ederken** rimâl-ı türâb içre deniz mahlûkâtının alâmetleri çıkardı.

[9b]

seyâhat ile Kaydefâ'nın diyârına kadem basup Kaydefâ Ana'nın dîvânına dâhil olup tarz [u] tavrın ve re’y [ü] tedbîr [u] cünbüş [ü] harekâtın **tecessüs ederken** Hikmet-i Hudâ İskender'i Kaydefâ askeri bilüp kayd [u] bend ile Kaydefâ huzûrına getirüp mukaddemâ Kaydefâ İskender'in sûretin nakş etdirmiş idi.

[16a]

Ve bu amûdun tâ zirve-i a‘lâsında yekpâre beyâz mermer üzre bir maksûrecik üzre bir perî-çehre hûbân-ı zamâne ve pençe-i âfitâb-ı cihâne timsâlin yine beyâz mermerden inşâ edüp yılda bir kerre bir sayha urup rû-yı arzda ne kadar tuyûr var ise ol sûret üzre **deverân ederken** niçe kerre yüz bin ecnâs-ı tuyûr zemîne düşüp ahâlî-yi Rûm alup tenâvül ederlerdi.

[20b]

şehr-i Kostantînimizi seyr [ü] temâşâ edüŋ diyerek askeri Âhûrkapu'ya der-kenâr olmuş kadırkalardan ba‘îd Edirnekapusu tarafına **götürürken** cânib-i erba‘adan niçe bin küffâr-ı hâksâr ümmet-i Muhammed üzre hücûm etdüklerinde derhâl cümle asker-i Urbân tîğ uryân edüp şehr-i Kostantîn içre bir ceng-i azîm edüp (…)

--

Ammâ asker-i İslâm deryâda katre-misâl azacık asker yine böyle iken üç sâ‘at-i nücûmî bin mikdârı muvahhidîn şehir içre ceng-i Alî **ederlerken** dam u bâmlardan ve baca ve revzen ve şâhnişînlerden muğ-pîçe ve avretler asker-i İslâmı zebûn edüp âhir ceng-i germâ-germ ile Eğrikapu nâm mahalle gelüp bâbı kal‘ edüp ve bevvâbân [u] nigâhbânların bi'l-cümle katl edüp Ebâ Eyyûb Eğrikapu'dan **çıkarken** anda taş ile mecrûh olup ol mahalde zahîr zahmetine dahi mübtelâ idi.

--

Andan cümle guzât-ı müslimîn bî-feth mâl-ı hazâyin ile Yedikulle'den keştîlere süvâr olup muvâfık eyyâm ile Kızıl Adalar'a lenger-endâz olup ol şeb asâkir-i İslâm hâb-ı râhatda **yatırken** İslâmbol tekrurunun bir oğlu iki yüz pâre gemi ile vakt-i seherde ale'l-gafle şebhûn edüp (…)

[22a]

Ve ibâdullâhın niçe bini İslâmbol içre ba‘zı câ-yı menâs zann etdükleri yere **giderken** küffâr-ı bed-girdâr bunları buldukları yerde şehîd etdiler.

[40a]

Ve kıble kapusundan taşra **çıkarken** sağ tarafda çâr-kûşe beyâz mermer üzre müzehheb ve lâciverd ile Hattât Demircikulu'nun celî hat ile tahrîr olunan hadîsdir

[47a]

Sahâbe-i güzînin güzîdesindendir kim Hazret-i Ebâ Eyyûb ile gelüp ol ma‘rekede tabl **çalarken** şehîd olup bu mahalde defn olunmuşdur.

[49a]

Mevlânâ Muhyiddîn Arabzâde: Ebussu‘ûd Efendi'nin ta‘zîr etdirdiği Arabzâde'dir kim Mısır'a **giderken** Bahr-i sefîd'de gark olmuşdur.

[61a]

"Netîce-i kelâm Hotin gibi sarây-misâl kal‘ayı bana feth etdirmediŋiz" deyü Osmân Hân dilgîr olup İslâmbol'dan Şâm'a ve Mısır'a gidüp anda karâr etmeğiçün tuğlar Üsküdar'a **çıkmışken** kul gulû-yı âm edüp Osmân Hân Ağakapusu'na dahil düşdü ve anda kabûl etmediler.

[64b]

Âlet-i mülâhaza kal‘ayı **döğerken** bir kaç kerre içeriden Abaza taşra çıkup yeniçeri metrislerin basup hûn-ı Osmân Hân aşkına yeniçerileri kırup niçe binin eşedd-i ukûbet ile katl ederdi.

[74a]

Ba‘dehu Sâlih Efendi yevm-i cülûsda Hâce Abdullâh Efendi yerine İslâmbol monlâsı **olmuşken** ol gece ma‘zûl oldu sene 1032.

[86b]

Ba‘de'l-feth târumâr olup esâsından münhedim olundu. {Bakıyyetü's-seyf olan küffâr kal‘adan nehr-i (---) üzre cisrden **ubûr ederken** akîblerince asker-i İslâm

dahi kovarak cisrden **güzer ederken** karşu tarafdan küffâr, "Türk beri tarafa geçmesin" deyü cisri kat‘ edüp (…)

[211b]

Ve buna mahsûs Boğuk Kapudan ve Mustafâ Korsa taklîdi ve Rûmeli Hisârı dizdârı taklîdi ve Tiryâkî Ağazâde, tütün **içerken** Sultân Murâd Hân basdığı taklîdi hummûs-ı Nahşivânî-misâl taklîdleridir kim âdem gülmeden gaş olur.

[217b]

Âhıru'l-kelâm Üsküdarî Mahmûd Efendi ile Hekîmbaşı eydirler: "Vallâhi hünkârım bu gulâm rahm-ı mâdere yâ leyle-i Kadir'de, yâ leyle-i ıydda besmelesiz **ekilirken** ecinne bile cimâ‘a karışup nutfeteyn bir yere gelüp ana nutfesi bile olmamağile elbette bu eşkâlile rahm-ı mâderden müştak olur.

[241b]

İki kişi **söyleşirken** dinleme, nân u nemek hakkın gözet, nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme.

[277b]

Hatta Sultân (---) asrında bu buhayreyi İzmit körfezine ilhâk eylemeğe niçe kerre yüz bin kazma ve çapa ve ırgad ve bennâ çalışup ittisâline **sehl kalmışken** "Vâfir genc ve ömr-i Nûh gerekdir" deyü İzmit halkının ığvâsıyla ferâğat etdiler.

[330a]

Hikmet-i Hudâ vakt-i asrda yine leb-i nehr-i Çoruğ ile bir kırk elli pâre Laz meneksile kayıkları zâhir olup cereyân ederek **gelirken** gördüler kim derûn-ı kal‘ada ümmet-i Muhammed mâl-â-mâl ve bîrûn-ı kal‘ada hem-çünân hayme ve hargâh-ı asâkir-i Âl-i Osmâniyân deryâ-misâl meks etmişler, hemân cümle kayıklar gerü dönüp firâra yüz dutdular.

3/[11a]

Miloş Koblaki nâm kral-ı dâllin üç kerre yüz bin askerin dendân-ı tîğdan geçirüp mansûr u **muzaffer olmuşken** Gâzî Hudâvendigâr ya‘nî Koca Murâd Hân-ı Evvel lâşe-i küffârları seyr [u] temâşâ ederken iki kellesiz küffâr ayağ üzre durduğun görüp "Sübhânallah! Bu ne sırdır?"

3/[51a]

Hemân şeyh bardağı eline alınca "Allah, ne hafîf su olur. Hemân bizim Ma‘arra suyu hiffetine müşâbihdir" deyüp **nûş ederken** "Allah Allah! Tayy-ı mekân ile ya ben Ma‘arra'ya vardım, ya Ma‘arra suyu Bağdâd'a geldi" deyü nûş edüp "Sübhânallah! Hâzâ mâü'l-Ma‘arra. Eyne hevâ’ühâ" derler.

3/[91b]

Eyâlet-i Sivas'da sancakbeği tahtı ve yüz elli akçe kazâsı ve kal‘ası ve cemî‘i âsâr-ı binâsıyla bin elli yedi târîhinde Erzurûm seyâhatı avdetinde Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile serserî **gezerken** bu Çorum ahvâli mufassal tahrîr olunmuşdur.

3/[101b]

Derhâl serdârımızın silâhdârı bir esfehü's-süfehâ at üzre **dururken** Hanîfî Halîfe'ye bir tîğ ile darb etdi kim eli bağlı âdem zemine yüzü üzre düşüp cemî‘i asker *azharun mine'ş-şems* gördüler kim yüzi üzre **düşmüşken** kendi kendiye kıbleye müteveccih olup arkası üzre yatdı.

2.10.7. –sA

Türkçede oldukça sık kullanılan –s*A* eki dil bilgisi çalışmalarında *şart kipi* ya da *dilek-şart kipi* başlığı altında ele alınmaktadır. Ekin işlevleri değerlendirildiğinde bitimli fiillerden çok bitimsiz fiillerden olan zarf-fiiller ile benzerlik gösteren –s*A* eki, bu nedenle çalışmada zarf-fiiller bölümünde değerlendirilmektedir.

Zarf-fiiller fiil kökenine sahip ve cümlenin yüklemini niteleyen dil bilgisi kategorisidir. Zarf-fiillerin kişi eki alıp almadığı konusunda araştırmacılar arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı araştırmacıların zarf-fiillerin kişiye bağlı olmadıklarını söylediğini belirten Gülsevin, bazı araştırmacıların da böyle bir sınırlama koymadığını belirtmektedir. Gülsevin çalışmasında zarf-fiiller hakkında *fiillerin zarf halleri* olmalarının işlev ifade ettiğini, bazı araştırmacıların söylediği *kişi eki almazlar* ifadesinin ise şekil ile ilgili olduğunu ve işlevi ilgilendirmediğini söylemektedir. *Kişi eki almazlar* şeklindeki sınırlamanın bir çeşit işlev sınırlandırıcı özellik olduğunu belirten Gülsevin, fiillerin zarf hali oluşunun da bu şekilde sınırlandırıldığını ifade etmektedir. *Kişi eki almazlar* ifadesinin yanlış olduğunu söyleyen Gülsevin, zarf-fiiller ile ilgili olarak asıl özelliği *“yüklem durumundaki esas*

fiili tavsif eden zarflaşmış fiil olması" biçiminde tarif etmektedir. –s*A* ekinin birkaç dilek anlamı taşıyan örnekler dışında cümlenin yüklemi olmaması da bir diğer husustur (Gülsevin 1990: 277-278)

Gülsevin, -s*A* ekinin zarf-fiil eki oluşunu diğer zarf-fiil ekleriyle kıyaslayarak verir. Gülsevin'in verdiği örnekler şunlardır:

- *Ahmet eve koş-arak gitti.* (hal)
- *Ahmet eve gel-ince gitti.* (zaman)
- *Ahmet eve gel-diğinde gideriz.* (zaman)
- *Ahmet eve gel-irse gideriz.* (şart) (Gülsevin 1990: 279).

Örneklerden de görüldüğü üzere işlev bakımından ele alındığında diğer zarf-fiil ekleriyle –s*A* ekinin bir farkı bulunmamaktadır. Benzer şekilde Karahan da çalışmasında ekin zarf-fiil ekleri arasında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Karahan 1994).

[124a]

Ve bu Hâsköy mezârlıkları kurbünde İne Ayazma nâm bir ayn-ı zülâl vardır, mahmûm-ı riba'a mübtelâ olan âdem yedi kerre nûş edüp **gasl etse** ısıtmadan halâs olur.

[128b]

Ve yedinci cânib-i şarka {leb-i deryâya} mekşûf Kurşumlu Mahzenkapusu, Urumlar Ayanikokapusu derler, zîrâ anda Hazret-i Îsâ halîfelerinden havâriyyûn ayazması vardır, ısıtmalı âdem **girse** şifâ bulur.

[131a]

Zîrâ yigirmi dörd sâ'atden sonra âteş-i Nemrûd'un ve tuç deryâsı âteşinden gayrı gûne esbâblı âdem yanına **varsa** bizzât benî âdem kebâb olur, değil kim çelebi esbâbları tahammül ede.

[145b]

Allâhümme âfinâ, demir el havâna **dokunursa** âteş çıkup cümle huddâmları tayr-ı ebâbîl gibi hevâya perrân giderler, bir muhâtara yerdir, temâşâsında dahi hüsn yokdur.

[151a]

Kim ki bu dörd mes'eleyi **bilmese** pîr olmaz ve imâmeti dürüst değildir.

[180b]

Ammâ her dânesi birer dirhem gelir gûyâ la'l-i Bedahşândır. Bir hasta bir dânesin **tenâvül etse** ol ân hayât-ı câvidân bulur.

[184a]

Bir atı sancı **dutsa** anın kabri üzre atı gezdirüp anın boğazına bir burgu asa **kosalar** bi-emrillâh at selâmet bulur.

[249b]

Ve cümle a'yân-ı vilâyetin destlerinde hatt-ı şerîfleri var kim şehr-i Tarabefzûn içre çufûd tâ'ifesi **görürlerse** katl edeler.

[252b]

Ammâ âh cânım kalkan balığı gâyet lezîzdir. Nisâ tâ'ifesi **yiseler** elbette hâmile kalır.

[273b]

Ammâ hakkâ kim bir sun'-ı Hudâ ve ibret-nümâ bir seng-i asferdir kim altun ve cevâhir anın yanında ne şeydir. Bir âdem sarılık marazına **mübtelâ olsa** ol amûdı üç kerre üç cum'a ertesinde ale's-sabah **yalasa** bi-emrillah şifâ bulur.

[286b]

Cümle yetmiş mahalle-i müslimîn ve yedi mahalle-i kefere-i Ermeni. Kıptî ve Yahûdî aslâ yokdur. **Görseler** nefy-i beled edüp yâhûd katl ederler.

[287a]

Bundan gayrı niçe ulemâları vardır. Ve Yeniçeri Müe'zzîn nâmında Bilâl-ı Habeşî köçeği bir mü'ezzini var kim kaçan minâre-i bang-ı Muhammedî'de bir kerre Dâvûdî bülend-âvâzıyla *Allahuekber Allahuekber*, **dese** cümle sağîr u kebîrin vücûdları lerzân olur. Herkes kâr [u] kesbin ve ta'âm [u] yemesin terk edüp câmi'e gelirler.

[301b]

Eğer Hân ile kâmil yigirmi gün bu kurâlarda etdiğimiz sayd [u] şikârları ve zevk [u] safâları rûz-merre Tebrîz'in cümle ahvâlâtına vâkıf-ı esrâr olduğumuz kadar evsâfın **tahrîr ve tastîr eylesek** Hudâ âlimdir bir mücelled kitâb olur.

[311a]

Ol nisvân-ı sahib-i ussândan bir şakî veled-i zinâsı hâsıl olsa yedi sekiz babası bir yire cem‘ olup harâmzâdesinin eline sâhib-i zinâ vâlidesi bir elma verüp oğlan elmayı kankı zânîye **verirse** babası oldur, deyü hükm edüp ba‘dehû avret anın hükmünde olup kimesne müdâhale edemez.

[314b]

At ve âdem basup sehl **dursa** atın tırnağı ve âdemin ayağı yanar.

[315a]

Ammâ şeb [u] rûz nigehbânları var kim âteş **değerse** inkırâzu'd-devrân sönmeyüp ıhrak-bi'n-nâr olur.

[316a]

(…) bin elli târîhinde Azak gazâsına giderken kal‘a-i Tarabefzûn'dan Mikrilistân'a ve andan Abaza diyârına giderken mezkûr Faşa çay-ı azîminin sâhilinde meks edüp, bir âb-ı hayât nehr-i lezîzdir kim niçe kerre nûş etdik, bu hâlâ seyâhat edüp manzûrumuz olan Bahr-i Haraz zehr-i mâr-misâl bir semm-i helâhîl-i Bahr-i Haraz'rdır, âdem **tahâret etse** avret yerini âteş-misâl yakar.

3/[6a]

Ve bu buhayrede yedi gün bir atı **gasl etseler** ve âbından **nûş etdirseler** lahm [u] şahmı ziyâde olup mahbûb olur.

--

Ve zenâne makûlesi **nûş etse** küsâmı ya‘nî masdarı semîn ü kebîr olur. Ve merdâneler **nûş etse** vecd-i hallât-ı merdânı merdâne-vâr tavkâne (?) bile doğdu bürâderi nâhun-dırâz olur. Ya‘nî kırmızî parmak bürâder evren-misâl olup soludukça büyük olur.

3/[27b]

Hımıs hâkinden bir kişi her kankı diyâra **götürse** yılan ve akreb ve çıyan sokduğu cerâhat üzre ol hâki **bağlasalar** bi-emrillâh def‘ olur.

3/[38a]

Ol yağdan cüzâm olanlar cem‘ edüp cerâmına **sürse** ve **dütsi etse** bi-emrillâh şifâ bulur. Bu halîc üzre yağ zuhûr olduğu mahalde bir âdem bu sudan **nûş etse** serhabtân marazına ya‘nî salbaş ve ahmaklık marazına mütbelâ olup başın dutamaz olur.

3/[78b]

Ol meserret ile Murâd Hân kabr-i münevver-i Abdülvahhâb'dan taşra çıkup Silâhdar Melek Ahmed Ağa'dan bir hışt alup şehre nâzır kaya üzre nigerân ederken bi-emri Hayy [u] Kadîr bir kara kartal murgu ber-hevâ tayerân ederken Murâd Hân "Bağdâd'ı **feth edersem** şu murg şikârım olsun" deyü "Yâ şeyh Süheyb! deyü tefe‘ülen bir hışt niçe atarsa bi-emri Hudâ şaşt-ber kabza hışt-ı İpşîri tayr-ı kartala isâbet edüp Hamd-ı Hudâ Bağdâd benimdi.

3/[88b]

Kıllı göl: Bir ma‘sûm-ı nâ-bâliğ iken üç kerre girüp **gasl etse** kıllı olup sâhib-i rîş [u] şevârib ola.

3/[89a]

Kerkes gölü: Her sene niçe bin akbaba murgu gelüp bu gölde çimüp gider. Bu gölde bir âdem gasl edüp **nûş etse** sakalı ak olur.

2.10.8. –dIkdA / -dIk+iyelik eki+dA

-DIk sıfat-fiil ekinin bulunma hali eki *–DA* ile birleşmesi sonucu oluşmuş birleşik bir ektir. Gülsevin ekin olumlu tabanlara gelerek esas fiil ile zarf-fiil ekli fiilin eş zamanda yapıldığını bildiren bir göreve sahip olduğunu belirtmektedir. Olumsuz tabanlara geldiğinde ise esas fiili zarf-fiil ekli fiilin yapılmış olması şartına bağladığını belirtmektedir. Ekin *–dIğIndA* biçimi için ise Gülsevin *–dIkdA* ekinin iyelik ekleriyle kullanılan hali olduğunu ifade etmektedir (Gülsevin 2011: 127-128). Banguoğlu ek ile ilgili olarak "*Baş cümle fiilinin kendileriyle aynı zamanda gerçekleştiğini göstermeye yaradığını*" söyleyerek ekin işlevini söylemektedir (Banguoğlu 2007: 434). Korkmaz ekin Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde oldukça sık kullanıldığını ancak Türkiye Türkçesinde bu biçimiyle

kullanıştan düştüğünü belirtmektedir. Korkmaz Türkiye Türkçesinde ekin sıfat-fiil eki ile bulunma hali eki arasına iyelik eki alarak kullanıldığını ifade etmektedir (Korkmaz 2007a: 1032). Bu hususta değerlendirildiğine ekin her iki şekliyle Seyahatnâme'de yer alması dönemin ek açısından bir geçişi dönemi olduğunu göstermektedir. Bunlarla birlikte diğer zarf-fiil eklerinde olduğu gibi zamanda sıralama bildirme açısından ekin eklendiği fiil kökünün kılınışı önem arz etmektedir.

Seyahatnâme'de yer alan bu zarf-fiilli yapılara örneklere aşağıda gösterilmektedir.

[6b]

Ve dâ'imâ dervîş-i dil-rîşân ile hüsn-i ülfet edüp şeref-i sohbetleriyle müşerref olup, ekâlîm-i seb'anın ve çâr-kûşe rû-yı zemînin evsâfın **istimâ' etdükde** cân [u] gönülden seyâhate tâlib [ü] râğıb olup (…)

[7a]

"Aşere-i Mübeşşere'den kemânkeşlerin pîri Sa'd-ı Vakkâs'ım" **dedikde** dest-i şerîfin bûs etdim.

[8b]

Hazret-i Süleymân bu duhter-i bed-ahterin ahvâl-i pür-melâlinden **su'âl etdükde** kız eyitdi:

--

Andan İslâmbol zemînine gelüp hâlâ Hünkâr bâğçesi ki Sarâyburnu nâm mahalle gelüp anda serâperde-i Süleymânîyi kurup **meks etdükde** bir gece hâb-ı râhat edüp (…)

[9a]

Hattâ bu hakîr-i kesirü't-taksîr sene (---) târîhinde İslâm Geray Hân asrında Maskov seferine giderken asker-i Tatar-ı adû-şikâr ile Heyhât sahrâsında Kertmeli ve Biyim ve Eşim nâm yurdlarda tüşün verüp **meks etdükde** on kerre yüz bin sabâ-sür'at esb-i tâzîlere su vermek içün eşmeler hafir ederken rimâl-ı türâb içre deniz mahlûkâtının alâmetleri çıkardı.

[9b]

"El-kerîmü izâ ahide vefâh, kaçan Kaydefâ beni hapisden **ıtlâk etdükde** üzerine asker ve kılıç çekmemek içün ahd [ü] mîsak etdim,

--

buna bir ilâc ediŋ kim Kaydefâ'dan intikâm alam" **dedikde** hemân Hazret-i Hızır baş kaldırup eydir: (…)

[10a]

İllâ lodos rûzgârı Marmara cezîrelerinden berü cûş u hurûş edüp temevvüc **ederek geldikde** bu hattın levni ve bahreynin mâbeynleri müteğayyir olur.

--

Ve âsûde hevâda niçe keştîbânlara hakîr bu mahalli **gösterdikde** cümlesi pesend [ü] hezâr ahsend etdiler.

[10b]

kim yedinci **[10b]** kerrede ta‘mîr [ü] termîm eden Ebü'l-beşer Hazret-i Âdem Safî aleyhi's-selâm vech-i arza hübût etdükden sonra beş bin elli iki sene **mürûr etdükde** Yanko ibn Mâdyân'ın nebîresinden Vezendon nâm bir pâdişâh-ı zîşân zuhûr edüp (…)

[11a]

Vezendo Kıral'ın bir duhter-i pâkîze-ahteri Makdona şehirlerinden Sofya şehrinde mütevellid **olup** babasının İslâmbol'u binâ etdüğin istimâ‘ edüp iki bin milyon mâl-ı hazâyinleri Sirem ve Semendire arabalarına tahmîl edüp İslâmbol'da Ayasofya deyrine **mübâşeret etdükde** Hazret-i Hızır gelüp (…)

--

Andan nehr-i Tuna içre azîm seng-i hârâlar ile bir rasîf-i şeddâdî binâ edüp ol mahalle bir demir kapu inşâ etdiler, hâlâ nehr-i Tuna **tenezzülde oldukda** mezkûr demir kapu zâhir olup (…)

[11b]

Ol mahalde İslâmbol'u ta‘mîr eden Vezendo Kıral, Kudüs-i Şerîf ziyâretinden **geldikde** ammisi Koca Yanvan Vezendo Kıral'ın istikbâline Üsküdar tarafına **geçdükde** Vezendo Kıral ile mülâkât olup Vezendon eydir

[14b]

Ve ol kadar vâsi‘ kal‘a-i azîmdir kim Kostantîn **binâ etdükde** üç yüz altmış altı kapu etdi.

[16b]

Yılda bir kerre bu leylek **sayha urdukda** İslâmbol içre âşiyân edinen leylekler helâk olurdu.

[17a]

Vakt-i seher **karîb oldukda** yine cümle koncolozlar mezkûr gâra girüp gâ’ib olurlardı.

[27b]

Ve limana **girdikde** şâdumân içün cemî‘i top u tüfenglerin atmış bulundular.

[28b]

Hattâ bir müşâvere olsa huzûr-ı pâdişâha cümle vüzerâ ve vükelâ **vardıkda** "kocalar gelsin" deyü ibtidâ Seğitvar altında Süleymân Hân merhûm olup asâkir-i İslâmın haberi yok iken vezîr-i a‘zam olan Sokullu Mehemmed Paşa'nın re’yiyle Süleymân Hân'ın na‘şın taht üzre koyup bol hil‘atın ardından ellerini hareket etdiren Silâhdâr Kuzu Alî Ağa'yı müşâvereye da‘vet ederlerdi.

[29b]

Sonra Cem Şâh Tış Fransa vilâyetine müstakil pâdişâh olup sizin Sultân Selîm Mısır'ı **feth etdükde** beri tarafdan azîm hedâyâlar ile Cem Kıral, Sultân Selîm'e gazân mübârek ola, deyü nâmeler ile hedâyâlar gönderdi.

[39a]

Âfitâb-ı âlem-tâb kulle-i felekden **tulû‘ etdükde** pertevi bu hücerât-ı gûnâ-gûnlara **pertev urdukda** her bir hücreden bir gûne güneş ziyâ verüp çeşm-i benî âdem bakmağa tâkat getiremez.

[45b]

Hattâ binâ **itmâm buldukda** Koca Mi‘mâr Sinân eydir: (…)

[53a]

Sekbânbaşı ve defter kethudâsı ve tîmâr defterdârı ve yaya beğleri ve ze‘âmetleri elli binden ziyâde olanlar sancağa **çıkdıkda** yüz bin akçe ile çıkarlar kânûndur.

[62b]

Ol mahalde Murâd Hân bâdeye tevbe [ü] istiğfâr etdiğin ferâmûş edüp bâde-i nâba **başladıkda** günden güne mizâc-ı latîfleri tenezzülde olup on yedi gün sâhib-firâş oldu.

[69a]

Ol gün mezkûr libâs-ı fâhirelere **müstağrak olduğumuzda** Cüvân Dilsiz ile Tavşan Dilsiz gelüp gûnâ-gûn şaka ederek bu hakîri alup hâsodada Silihdâ[r] Melek Ağa ve Musâhib Silihdâr-ı sâbık Mustafâ Ağa hücresine iletdiler.

[69b]

"Hünkârım ilm-i mûsıkîden yekgâh mı dügâh [u] segâh mı ve çârgâh [u] pençgâh mı ve şeş-âğâz ve râst ve ısfehân ve nişâbûrek ve nikrîz ve mâhûr ve rehâvî ve ırâk ve hüseynî ve nevâ ve uşşâk ve sabâ ve muhayyer bâzâr ile âyâ bûselik edüp gerdâniyye ile makâm-ı zengûle ile râst karâr etsem olur mu?" deyü Emîrgûne Hân'ın kadeh-kârı Alî Hân'a **hitâb etdiğimde** Hünkâr ve gayrı musâhibler hande-künân tebessüm edüp hayrân kaldılar.

[70b]

"Ey pâdişâhım sen dahi o hürr-i şehîdin kanın hâke salanların ırkını coymadıŋ mı" **dedükde** Sultân Murâd eyitdi: (…)

[72a]

"Bire Hünkâr'ım bu du‘âcın sakın yenme ve koyuverüp düşürme" **dediğimde** "Hemân kendüni pek tut" dedi.

[81b]

Harem-i hâs'da neşv [ü] nemâ bulup Husrev Paşa Harem'den yeniçeri ağalığı ile **çıkdıkda** bu Köpürlü Mehemmed Paşa ol asırda içeriden bile tulû‘ edüp hazînedârı olup Bağdâd seferlerinde ve Abaza seferinde ve bu kadar zamân sadâretinde müdebbiri cümle Köpürlü hazînedâr idi.

[135b]

Bu kerre cemâli mahalli oldukda cümle uşşâk başına cem‘ olup nây-ı Mevlâ[nâ] **çaldıkda** cümle uşşâk semâ‘ ederlerdi. Ve ba‘zı {mahalde} çeng **çaldıkda** cümle uşşâk mest [ü] medhûş olurdu.

[153a]

Zîrâ bu kârhâne imâretler cümle ahâlî-i İslâmbol'a ma‘lûmdur. Ammâ inşâ’allâh bu müsevvedâtımız tas[h]îha **geçdikde** her kârhâne ve hayrâtları mahalliyle tahrîr ederiz.

[172b]

Ammâ neferâtları yokdur, hîn-i şitâda rahmet-i berf **yağdıkda** bizzât sadrıa‘zam ve yeniçeri ağası ve bostâncıbaşı ve kapudan paşa, bunlar cümle iki kerre yüz bin eli kürekli ve kızaklı asker olup Okmeydânı'nda Atıcılar tekyesi dibinde Hünkâr karlığın ve Hasan karlığın ve Şücâ‘ karlığın ve Lenduhâ karlığın cemapur askeri üşüp karları hammâm kubbesi gibi top edüp yuvarlıyarak karlıklar içine itiverirler.

[203a]

Ve mûğ-pîçeciklerin niçesin tavâşî ederler kim bulûğiyete **erdikde** nefesi bozulmaya

[210b]

Âhir mezkûr Kör Hasan tebdîl-i câme bir gorona kıyâfetli ve bir mitrepolid kıyâfetli bir papas olup Yıldırım Hân huzûruna varup **göründükde** Yıldırım Hân gülmeden bî-tâb olup, "Nedir bu kıyâfet kâfir" der.

[238b]

Ve ser-i sa‘âdetleri mahallinde yeşil imâme-i Hüseynî ile bir mehâbet [u] salâbet üzre âsûdedirler kim âdem bu âsitâneye **girdikde** berk-i hazân gibi dir dir ditrer.

[239a]

Bu hakîr ol âsitâneyi **ziyâret etdiğimizde** bir ak sakallı pîrezen bir avret türbedârı var idi.

[274b]

Mahmûd Efendi eydür: "Osmân Girid kelâmın anladı ammâ sırr-ı İlâhîden dem urup Urus kızı kanın akıdırım, **didüğünde** esrâr-ı hafî kelâmı vardır kim aceb sırr-ı nihândır" buyururlar.

[297b]

Hamd-i Hudâ ol esb-i tâzî rahş reftâr ederek ve sehîl abraş-gülendâm çekerek gerdenin keç kılup raks-ı hırâm ederek **meydân-ı muhabbete geldikde** cümle erbâb-ı dîvân-ı İrân-zemîn engüşt-ber-dehen etdiler.

3/[9a]

"Her kim Hoca Nasreddîn'i ziyâret ederse letâyifâtından ba‘zı şeyleri hâtıra gelüp elbette güler" deyü hâtıra gelüp "Âyâ gerçek mi?" deyü şâhrâhın sol tarafında mezâristâna sapup doğru kabr-i şerîfine atıla **vardıkda** bir kerre "Es-selâmü aleyküm yâ ehle'l-kubûr!" deyince hemen kabr-i Nasreddîn türbesi içinden "Ve aleykümü's-selâm ey cân-ı hümâm!" deyince altımdan atım "foh" deyü ürküp iki ayak üzre kalkup fırlayarak mezâristân içinde pertâb edüp güç ile zabt ederken anın bir ayağı bir kabre girüp hakîr az kalıp kabir azâbı çeke yazdım.

3/[43a]

Yine böyle iken niçe yüz deve kaya içre Sâlih devesinin sadâsın istimâ‘ edüp altta **kaldıkda** anda evvel kalan deveyi kurbân edüp ubûr ederler.

3/[142b]

Andan Resmî Çelebi *Bismillah* ile varup bilâ-tereddüd nûş etdi. Andan Muhzırzâde **vardıkda** kesilüp yine **akdıkda** alup nûş etdi.

--

Ba‘dehû meşakkat-i râhı çeküp giderken Sofyavî Refî‘îzâde şefî‘î Çelebi eydür "Bu Türük kocasının bizi götüreceği tâli‘ çeşmesi nedir, bilir misiniz" **dedikte** "Hayır bilmeziz ve görmemişiz" dedik.

3/[170a]

Bir kaç kerre Yahûdî tâ’îfesi tebdîl-i câme olup çerâğ-ı münevverin söndürmek **murâd edindikde** "püf" demeğe dem nefesi tutulup ancak bir sedd-i ramakı kaldıkda parmak kaldırup İslâm ile müşerref olanın biri Murâd Hân-ı Râbî‘ asrında türbedâr idi, deyü şehâdet etdiler.

3/[182a]

Kotur kal‘ası altından Mahmûdî vilâyetin ubûr edüp sedd-i imân kal‘a-i Van'a **dâhil olduğumuzda** Sultân Murâd Hân, Van kal‘asın seyr [u] temâşâya urûc edüp anda ta‘âm yeyüp hâb-âlûd oldu.

3/[183b]

Paşa-yı gayyûr bunlara onar guruş verüp cümlesin bir kayığa koyup akıntıyla bunları kayıkçısız İslâmbol'a **yolladıkda** bunlar rûy-ı deryâda küreksiz Mevlevî-vâr semâ‘ ederek tâ Ahûrkapu'ya düşdüler.

[7b]

Ve mübârek sağ elin bûs **etdüğimde** gûyâ pembe-misâl kemiksiz bir dest-i şerîf idi.

[9b]

"Pâdişâhım Kaydefâ nâm avretin ne haysiyyeti ola, deryâ-misâl asker ile üzerine varup elin, vilâyetin harâb u yebâb, halkın dendân-ı tîğdan geçirüp ciğerlerin kebâb edelim" **dediklerinde** İskender eyitdi:

[20b]

şehr-i Kostantînimizi seyr [ü] temâşâ edüŋ diyerek askeri Âhûrkapu'ya der-kenâr olmuş kadırkalardan ba‘îd Edirnekapusu tarafına götürürken cânib-i erba‘adan niçe bin küffâr-ı hâksâr ümmet-i Muhammed üzre **hücûm etdüklerinde** derhâl cümle asker-i Urbân tîğ uryân edüp şehr-i Kostantîn içre bir ceng-i azîm edüp (…)

[28b]

Hakîrin niçe kerre vakt-i seherde manzûru olmuşdur kim eczâhânlar türbesinde eczâ-yı şerîfler **kırâ’at etdüklerinde** sâ’ir kubâblarda medfûnlara müteveccih olup tilâvet-i Kur’ân ederler.

[69b]

"Hünkârım ilm-i mûsıkîden yekgâh mı dügâh [u] segâh mı ve çârgâh [u] pençgâh mı ve şeş-âğâz ve râst ve ısfehân ve nişâbûrek ve nikrîz ve mâhûr ve rehâvî ve ırâk ve hüseynî ve nevâ ve uşşâk ve sabâ ve muhayyer bâzâr ile âyâ bûselik edüp gerdâniyye ile makâm-ı zengûle ile râst karâr etsem olur mu?" deyü Emîrgûne Hân'ın kadeh-kârı Alî Hân'a **hitâb etdiğimde** Hünkâr ve gayrı musâhibler hande-künân tebessüm edüp hayrân kaldılar.

[305b]

Zîrâ Hazret-i Ömer ahdinde cemî‘î müddet-i hilâfeti diyâr-ı Acem'de havâricî tâ’ifesiyle **geçdiğinde** anınçün diyâr-ı Acem'de Hazret-i Ömer'i sevmezler, ammâ Ebâbekir ve Osmân'a ol kadar dınmazlar.

3/[88b]

Îmânsız **gitdiğinde** hâlâ mezârı leş gibi kokar.

3/[183b]

Ba‘dehû pâdişâhımdan ibrâm [u] ilhâh olup elbette ve elbette gelesin, fermânları geldikde Kürdistân ahvâlin tecessüs etmeden fârig olup Konya taraflarına **geldiğimde** gerüden yine Van Valisi (---) (---) paşa lalan ve Bitlis Hânı ve Hakkâri Hânı ve Mahmûdî Hânı lalalarından arz-ı mahzarlar gelüp (…)

2.10.9. –dIkçA

Biçim olarak *–DIk* sıfat-fiil eki ile *–çA* eşitli hali ekinin birleşmesiyle oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir. İşlev bakımından tekrarlanarak ya da uzun süreli gerçekleşen olayları ifade etmede kullanılmaktadır.

Banguoğlu bu eki zaman zarf-fiilleri arasında “*vakitleme zarf-fiilleri*” başlığı altında ele almaktadır. Banguoğlu ek için “*Başcümle fiilini zaman içinde kendilerinin tekrar ve devamına tabi kılarlar.*” demektedir (Banguoğlu 2007: 433). Korkmaz ise ekin genellikle asıl fiildeki hareketin süresini kendisindeki hareketin süresiyle denkleştiren ve *-dığı sürece* anlamıyla zamanda devam, zamanda süreklilik veya sık sık oluş gösteren zarf-fiilleri yaptığını ifade etmektedir. Korkmaz ayrıca ekin Oğuz lehçesi grubuna özgü olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2007a: 1023). Gencan ek ile ilgili olarak kendisinden sonra gelen yüklemin hangi vakitlerde yapıldığını belirtmeye yaradığını söyleyerek, zarf-fiildeki hareketin ne kadar yapılırsa yüklemdeki hareketin de o kadar yineleneceğini belirtmektedir (Gencan 2007: 454). Fiilde belirtilen hareketin tekrarlı ya da uzun süreli gerçekleşmesini belirten bu ekin bu işlevlerden hangisini ön plana çıkaracağı eklendiği fiil kökünün kılınış türüyle doğrudan ilgilidir.

Seyahatnâme'de ek bu işlevleriyle kullanılmaktadır. Ek bu işlevlerinden başka [72a]'da bulunan örnekte *–IncA* ekiyle paralel bir işlev görmektedir. Bu örnekte zarf-fiildeki hareket tamamladığı fiildeki hareketten önce gerçekleşmiştir.

–dIkçA zarf-fiil eki ile kurulmuş zarf-fiilli yapılara metinden örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[72a]

Bir gün sa'âdetle harem hammâmından taşra hâsodaya arak-âlûd olup **çıkdıkca** cümleye selâm verüp, "Şimdi bir hammâm faslı eyledim" dediler. Cümle, "Sahhâ ve âfiyâ" dediler.

[131a]

"Sultânım dîn-i mübîn aşkına zekât [u] sadakanızdan altun ve guruş tuç deryâsına bırağın" dedikde sadrıa'zam bir kaç kîse altun ve pâdişâh tarafından hazînedârbaşı bir kaç kîse altun ve sâ'ir vüzerâlar birer ikişer kîse altunu dökücübaşıya teslîm edüp alâ-mele'i'n-nâs tuç deryâsına *"Bismillâh"* ile atup ol ân uzun ince çam gemi serenlerin tuç deryâsına sokup kalay ve altun guruşları **karışdırdıkça** çam direkleri mahv olup yine gayrı direkler ile niçe sâ'at karışdırup (---) sâ'atde tuç deryâsının yüzü kaymaklanmağa başladıkda üstâdlar bilirler kim tuç deryâsı kâmil kal oldu.

[168a]

ba'zı mûmların şu'lesinden niçe bin âdemler sarı ve kırmızı ve yeşil ve alaca yüzlü âdemler görünüp cümle temâşâcılara havf u haşyet hâsıl olup ba'zı fişek mûmları **yandıkca** mûm içinde olan fişekler âmedâne top gibi çatlayup halka bir vehm târî olur.

[182b]

Bunlar gûnâ-gûn demir tüfeng tabancaları ederler kim bir kerre **çakdıkca** bârûda çarh çakmağı taşı isâbet edüp ân-ı vâhidde tüfeng âteş alup hasımdan intikâm alınur.

[187b]

Âteşe **girdikce** berrâk olur.

[228a]

Ba‘zı zaman cümle âşıkân-ı sâdıkan yek dil, yek cihet olup el ele verüp keştî-bânların "[Hey] yâ Mevlâ" sadâları gibi bir hây-hûy ile el ele deverân **etdikçe** havz-ı azîm içre olan mâ-i tâhir girdâb-ı bahr-i Ummân gibi deverân edüp seyl-i deryâ gibi **akdıkça** önüne bir cân durmağa iktidârları olmayup cümle âşıkân kendi halleriyle durup su ile deverân ederler kim göz irmez bir seyrân-ı azimdir kim niçe bunun emsâli lu‘bedebâzlıklar vardır.

[244a]

Hemân dervîş-i dilrîş-i âlim u âmil u ârif-i billah eteğine toprak doldurup "Biz karşuya bi-emrillahi Te‘âlâ böyle geçeriz" deyü eteğinden türâbı deryâya **dökdükçe** deryâ kara olup yürüyerek geminin ardı sıra yürür.

[343b]

Nefes alup **verdikçe** sakağı olmuş bârgîr burnu gibi burnunun kılâğları varup gelirdi.

[329a]

Beri tarafda guzât-ı müslimîn **gitdikçe** çoğalup kal‘aya yürüyüş etmeğe mühimmâtlar görülüp küffârdan alınan şaykaların direk ve küreklerinden derhâl nerdübânlar edüp ve Mikrilistân'dan Laz meneksileleriyle gelen Mikril kayıklarının direklerin çıkarup nerdübânlar ve kayıkların karaya çıkarup (…)

3/[41b]

Bu kerre cemî‘i fıçıları deryâ suyuyla leb-ber-leb edüp fıçılar deryâya gark olup her bir fıçıya bir kâfir tulumba koyup fıçıların suları tulumbalar ile **boşaldıkça** gemiyi boş fıçılar kaldırup kıç tarafında olan demiri tıramola edüp suhûletle gemiyi halâs eylediler.

3/[50b]

Hânemize geldikde elbette dâ’ireyi bulup *"dukka'd-def"*[111] deyü destime dâ’ire verüp hakîr dâ’ireyi **çaldıkça** şeyh Bekkâr mest [u] medhûş olunca raks edüp safâ ederdi.

3/[174b]

[111] "Def çal!".

Niçe kerre der-i devlet tarafından hasekiler ve kozbekçiler ve serbevvâbân-ı dergâh-ı âlîler gidüp "Elbette lalam, âsitâne-i sa‘âdetime ale'l-acele gelesin" deyü müsta‘cel hatt-ı şerîfler **gitdikçe** Haleb'den taşra aslâ bir hatve çıkmayup deryâ-misâl asker cem‘ ederdi.

2.10.10. –mAdAn / -mAdIn

Etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşlerin[112] bulunduğu ek sık bir kullanım sahasına sahiptir. Bu zarf-fiil eki kendi içinde barındırdığı olumsuzluk ifadesi nedeniyle yalnızca olumlu fiil kök ya da gövdelerine eklenebilmektedir.

Korkmaz Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinin *–mAdIn* zarf-fiilindeki ses değişmesiyle *–mAdAn* zarf-fiil ekinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Olumlu fiil kök ve gövdelerine geldiğini söyleyen Korkmaz onlara "*–madan önce, -maksızın*" anlamlarında olumsuz anlam kattığını belirtmektedir. Korkmaz, ekin *-madan önce* anlamıyla kullanıldığında işlev bakımından asıl fiildeki hareketin, zarf-fiilin gösterdiği hareketten daha önce gerçekleştiğini bildirme işlevi gördüğünü ifade etmektedir. *–maksızın* anlamıyla kullanıldığında ise asıl fiildeki hareketin zarf-fiilin gösterdiği harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini bildiren bir işlev yüklenmektedir (Korkmaz 2007a: 1011-1012). Gülsevin diğer zaman zarf-fiilleri esas fiile zaman bakımından sonralık kazandırdığını bunun ise diğerlerinin tersine, esas fiile zamanda öncelik verdiğini söylemektedir. Esas fiilin yapıldığı zamanda, zarf-fiil ekinin geldiği fiilin yapılmamış olması gerektiği şartını koyduğunu söyleyen Gülsevin ekin eski şeklinin *–mAtI, -mAtIn* olduğunu söylemektedir (Gülsevin 2011: 127). Bayraktar ise ekin işleviyle ilgili olarak *"Yüklemi oluşturan fiil meydana geldiğinde ekin eklendiği fiilin henüz olmadığı anlamını verir."* biçiminde ve *"Birbirine bağladığı iki fiile biri olduğu zaman diğerinin olmadığı anlamını katar."* biçiminde açıklamalarda bulunmuştur (Bayraktar 2004: 190-194).

[112] Ekin kökeni ile ilgili araştırmacıların görüşleri (Korkmaz 1995)'te toplu halde verilmektedir. Ayrıca bk. (Öner 1999)

Ek Seyahatnâme'de *–mAdIn* biçimiyle iki ifadede geçmektedir. Onların dışındaki diğer örneklerde *–mAdAn* biçimindedir. Bu durum ekin arkaik şekliyle kullanımının XVII. yüzyılda tam anlamıyla sona ermediğini göstermektedir.

Bu ek ile kurulmuş zarf-fiilli yapılar aşağıda gösterilmektedir.

[18a]

Erba'înde kırk gün mâhî-i gûnâ-gûn **temevvüc-i deryâ olmadan** te'sîrât-ı mutalsamât ile cümle mâ'ideler ber-kenâr olup halk-ı Rûm ganîmet olurdu.

[19b]

Ammâ harb [ü] kıtâl ve **ceng [ü] cidâl olmadan** düşman itâ'at edüp harâc kabûl etdiler.

[30a]

Andan cümle meşâyihân Yâvedûd Sultân'ın na'ş-ı şerîfin tâbûta koyup Şehîd-kapu'sunda defn etmek murâd edinüp bi'z-zarûrî tâbûtu götürenler kendülerin Emînönü iskelesi'nde bulup andan bir kayığa süvâr olup berk-i hâtif gibi kayık **kürek çekmeden** ve **yelken açmadan** Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretleri kurbünde karâr edüp (…)

[61a]

İslâmbol içre bir âsâr **komadın** azm-i bekâ eyledi.

[80b]

Melek zemîn-bûs eder şekilli olup pâdişâha hayr du'âlar edüp sarâyına **gelmeden** Sarâyburnu'ndan bostâncıbaşı kayığına süvâr olup hâzır olan cümle askeri dahi yüz elli pâre kayıklara süvâr olup Üsküdar'daki Kaya Sultân bâğçesi'ne geçüp karâr etdi.

[141b]

"İlâhî bu diyârı Muhammed *aleyhi's-selâm'*ın ümmetlerine müyesser eyleyüp ma'mûr [u] âbâdân eyle" deyüp Üsküdar'ı yakup **yıkmadan** mâl-ı ganâyimin alup yine şehr-i Medâyin'e revâne oldular.

[144a]

"Yürü Selîm, İsmâ'îl'i imâmlar yoluna çıldır çıldır **demeden** kurbân edüp her şey'in gavrına var" buyururlar.

[191b]

Hazret-i Îsâ dahi cennetdedir. **Ölmeden** cennete giren bu iki peygamberdir.

[217a]

(…) gûyâ fakîr gulâm-ı pâk, bir nâ-pâk yağ tulumuna dönüp savt-ı hazîni âheng-i zenbûr-ı asele dönüp peder ve mâderi fakîr gulâmın savt-ı hazînin **anlamadan** kaldılar.

[230a]

Kırk elli senede bir kerre Kalmuklar yetmiş seksen ***[230a]*** bini bir yere cem‘ olup Kûh-ı Kâf ziyâretin edüp yine buz deryâsının donu **çözülmeden** girü vatanlarına avdet ederler

[231b]

Zirâ koyunları Keşîş Dağı'nda otlayup şedd-i rahl çeküp **arık olmadın** boğazlanup gâyet semiz etleri olduğundan kirde kebâbları meşhûrdur.

[247b]

Bir mürsel üzre gemiler demir **bırakmadan** yatmak mümkündür.

[275a]

Murâd gazabından zemîn üzre ağlayup eydür "İbrâhîm, beni urduğun **görmeden** ölmek yeğdir" der.

[323a]

Andan cânib-i kıbleye Erzurûm sahrâsında (---) sâ‘at gidüp hamd-i Hudâ (---) anda yine sıhhatle, selâmetle, yine kal‘a-i Erzurûm'a dâhil olup ol sâ‘at **tebdîl-i câme olmadan** Revân hânının nâmeleri ve hedâyâlarıyla Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimizin hâk-i pâyine yüz sürüp (…)

[336a]

Ba‘de't-ta‘âm Dilâver Paşa'ya mahsûs kâsesiyle bir kâse kaynar kahve gelüp bir demde **yeklemeden** nûş ederdi.

3/[6b]

Hikmet-i Hudâ Alâ‘eddîn bilâ-veled fevt olup inkırâz-ı Selçukıyân oldukda cümle a‘yân-ı Rûm Ertuğrul Hân'ı halîfe nasb edüp sikke ve **hutbe sâhibi olmadan** Lefke-Söğüt mâbeyninde bir ceng-i azîmde mecrûh olup kendülerinin vasiyyetiyle Osmâncık'ı, diyâr-ı Yunan'a tabl [u] alem sâhibi beğ oldu, sene 699 târîhinde idi.

3/[64b]

Bu kırk hatun tokuz ay on günde rahm-ı mâderden kırkı bir kerreden müştakk olup rûy-ı arza kadem basup kırkı dahi kırkar sene mu‘ammere olup her biri Râbi‘a-i Adeviyye mertebesinde merd kişi sözün ve nâ-merd yüzin **görmeden** kırkı dahi bikr-i nâ-şüküfte kırkar yaşında iken kırkı dahi bir ânda rûh teslim ederler.

3/[78a]

şehzâde Arab Mehemmed'in şâha gamz etdüğüne vâkıf-ı esrâr olup aslâ **söy-letmeden** boynun urdı.

3/[184a]

Meğer Kaya Sultân yedi aylık hâmile imiş. Müddeti **tamâm olmadan** paşayı katl ediyorlar havfinden arabaya binüp vücûd-ı nâzenînine lerze gelüp şehr-i Üsküdar'a gelince bi-emri Hudâ sıkıt vâkı‘ olup bir mirzâ-yı emîrciğizi ciğeri pâresi gibi müştak oldu.

2.10.11. –Al(I)

Eklendiği fiilin bildirdiği hareketin geçmişte başlayan ve belirli bir süre devam eden etkisinin olduğu anlamını katan ek ile ilgili olarak Korkmaz "*Başlangıcı geçmişe dayanan ve devamı asıl fiille bütünleştiği için 'bir zamandan beri' anlamıyla, zamanda süreklilik gösteren zarf-fiiller türetir*." demektedir (Korkmaz 2007a: 1009). Ergin, ekin Batı Türkçesinde "-*den beri*" anlamıyla kullanılarak bir devamlılık, bir süre ifade ettiğini belirtmektedir (Ergin 2002: 342). Gülsevin ise ekin Eski Anadolu Türkçesinde seyrek kullanıldığını belirterek *–dAn* eki ile de genişletilmiş şekillerinin olduğunu söylemektedir (Gülsevin 2011: 127).

Araştırmacıların ekin Türkiye Türkçesindeki nitelikleriye ilgili yaptıkları açıklamalardan farklı olarak Seyahatnâme'de ekin *berü* edatıyla beraber kullanımının oldukça sık olduğu görülmektedir. Bazı örneklerde de *–AlI* biçimindeki ekin sondaki */-I/* sesinin düştüğü göze çarpmaktadır. */-I/* sesinin düştüğü bu örnekler [265b]'deki hariç *–dAn berü* yapısıyla birlikte kullanılmaktadır.

-Al(I) zarf-fiil ekiyle kurulmuş örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[19a]

Hazret-i Risâlet ta‘lîmiyle anda bir dâr-ı şifâ ve bir tahsîl-i ulûm içün bir medâris inşâ edüp her kim anda bir kerre *bism-i İlâh* dedi ise müfessirîn ü muhaddisînden ulu kimesne olup âhir-i kâr sarây-ı hâs olmağiçün huddâmân-ı ulemâ nân-ı hâssa koyup hâlâ bir âsitâne-i sa‘âdethâne **olaldan berü** ile'l-ân ma‘âdin-i Eski İslâmbol mu‘attal olmasının sebebi oldur.

[25b]

Ol Muhammed'se gelüp kiliseler **yıkılalı** ve Mısır'ı [ve] Antâkıyye ve Kudüs'ü ümmetleri **feth edeli** sekiz yüz elli sene oldu.

[101b]

Tâli‘î: Kastamonîdir, Necâtî'ye mânend emlahü'ş-şu‘arâdır. Nazmuhu:

Göreli *tal‘at-ı garrâsını ol sîm-berin*

Çarhı batdı güneşin yıldızı düşdü kamerin.

[124a]

Ammâ hâlâ İslâmbol'da ihrâk bi'n-nâr olup Şuhûdkapusu'ndan içeri sâkin olan Yahûdîlerin hâne-i telvîsleri berbâd olup ihrâk bi'n-nâr ile tâhir oldukda zemînine Vâlide Sultân câmi‘i bünyâd olup ol mahalle-i Yahûdîler serâpâ dekâkînler olup Yahûdîleri bu Hâsköy'e **nefy olaldan** beri Hâsköy'de yigirmi cemâ‘at Yahûdî ziyâde olup cümle on bir bin Yahûdî oldu, derler.

[153b]

Çağatay hat ile böyle tahrîr olunmuş: "Ey su’âl etgen şolkay merkadnı eyesin, Sâlsâl kavurnı sokkan Mâlik Eşter uludur. Şol (---) sahâbesi kişilerindendir. Cılgası üç yüz ki cıldır" deyü taş üzre hatt-ı kadîm ile ***[153b]*** yazup düzetmiş, cümle ulemâ-yı Kırım hisâb etdiler "Merhûm **öleli** yedi yüz yetmiş yıl olmuş" dediler ve Salsâl'in hadenginden şehîd oldu derler.

[213a]

kim rahm-ı mâderden **müştak olalı** me’kûlât [ü] meşrûbâtın mükeyyifâtlarından ömrüm içinde ne tütün, ne kahve, ne çay ve ne bâdyân ve ne kışır ve ne sa‘leb ve ne mahleb ve ne pivo ve ne med ve ne şarâb

[221a]

Sadrıa‘zam Kara Mustafâ Paşa'nın Ulak Kara Recep Ağa*sının bir çöğürcüsü ve iki hânendesi var imiş, cümlesiyle bir yire gelüp "Gelin sizinle bu girdâb-ı gamda teşvîş-i endîşe-i gamı def‘ etmek içün bir segâh faslı eyleyelim" deyü hakîr muharrik olup segâh u mâye ve gerdâniyye makâmı evlerinde deverân ederek gerdâniyyede karâr edüp iki peşrevden sonra Dervîş Ömer bestelerinden üç murabba‘ bir semâ‘î faslı edüp bir cân sohbeti olmuşdur kim **deryâ-yı rahmet halk olalı** rûy-ı deryâda eyle bir fasl-ı Hüseyn-i Ba[y]kara olmamışdır.

[237b]

Evvelâ şehr-i Bursa'ya Âl-i Selçûkiyân ve Âl-i Osmâniyân'dan ibtidâ Osmâncık üç kerre muhâsara edüp yerine Orhân Gâzî'yi serdâr-ı mu‘azzam edüp Orhân Gâzî elinden Bursa şehri **feth olaldan** berü enderûn [u] bîrûnunda medfûn guzât-ı müslimînden cümle şühedâları ve feth [u] fütûhunda bulunan kibâr-ı evliyâullahları ve niçe bin ulemâ ve sulehâ ve meşâyih-i sâdât-ı kirâmları ve musannifîn ve mü’ellifleri ve selef-i vüzerâları ve sâ’ir a‘yân-ı kibârın ziyâretlerin ayân u beyân eder.

[265b]

Sergüzeşt [u] ser-encâmımızın ibtidâsından gemi **gark olaldan** üç gün üç gice ***[266a]*** aç u zâc u muhtâc sandal ile gezdik.

[274b]

Ahmed Hân eydür "Ne hikmetdir kim elçi nâmesi **kırâ’at olunaldan** berü gumûm [u] elem beni almışdı.

[286a]

Abaza Paşa **mütehassın olaldan berü** Âl-i Osmân havf edüp bî-hisâb cebehâne ve altı bölük ağası ziyâde edüp cümle iki bin beş yüz kulu ve dizdârı ve on iki ağası ve iç kal‘asında buğday anbârları ve yüz seksen pâre topları ve Tebrîz kapusunda iki hisâriçe arasında Murâd Hân'ın on iki balyemez topları var.

[293a]

Ammâ sene (---) târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘, Revân seferi üzre müteveccih oldukda Erzurûm, Ahıçka ve Kars ve Van kulları bir yire cem‘ olup bu Karış şehrin nehb [ü] gâret edüp karış karış edüp hânelerin harâb u yebâb ve halkın **esîr [u] kebâb idelden** berü ilâ yevminâ hâzâ aşağı şehri dahi ol kadar imâr değildir.

[301b]

Bu hakîr eyitdim "Vallahi ve billahi ve tallahi Hazret-i Alî'nin pâk rûhiyçün bu âna dek anadan **müştakk olalı** muharremât, mükeyyefât, mu‘âcenât [ve] müskirâtdan bir şey müyesser olmamışdır. Tâ ecdâd-ı ızâmımız Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî ibn Muhammed Mehdî'den berü ecdâdlarımızdan şarâb [u] mükeyyefât yimiş içmiş yokdur. Bizi meclis-i hâssınızda ma‘zûr edüp afv ile mu‘âmele buyurun" deyü ricâ etdim.

[304b]

Ve Merâğa'nın mahbûb ve mahbûbesi memdûh-ı âlem-i İrân-zemîndir. Hâlâ bu şehr, Sultân Murâd-ı Râbi‘ askeri harâb **idelden berü** imâr olmadadır

[306a]

Şâh İsmâ‘îl anları mezheb-i nâ-hakk-ı Ca‘ferîyyeye da‘vet edüp teşennu‘ı teşeyyu‘a **tebdîl idelden berü** cümlesi nohûdî mezheblerdir.

[371a]

"İmdi kula dahi cülüs in‘âmı lâzımdır" deyü vezîr-i müdebbiri, İbrâhîm Hân asrında hazine-i evkâfullahı itlâf edenlerin girîbânların değşirüp Cinci mâlından üç bin kîse ve Hezârpâre Ahmed Paşa mâlından bin kîse ve Şekerpâre Bola'dan bin kîse ve'l-hâsıl niçe yüz bî-ma‘nâ yire telef olmuş hazîneleri tahsîl edüp üç bin yedi yüz kîse cümle kula cülûs in‘âmı verilüp dahi akîbince yedi bin kîse ulûfe-i mevâcib ihsân olunup **Devlet-i Âl-i Osmân olalı** bu İbrâhîm Hân asrında olan üç aylık mesârif bir pâdişâh devrinde olmamışdır.

[372a]

Bu na‘şe-i ibâdullah deryâya ilkâ olunduğu günde Akdeniz tarafından (---) (---) (---) paşa kadırgalar ile İslâmbol'a niçesi ol temevvüc-i deryâdan giremeyüp biri Kadıköyü'nde, biri Haydar Paşa bâğçesi önünde, biri Üsküdar'da ve biri Tophâne'de ve biri bizim Melek Ahmed Paşa pederinin yalısı kurbunda karaya düşüp yedi kadırga mâl-â-mâl bu kadar ibâdullah ve bu kadar forsa-i pây-zen ve bî-hisâb mâl [u] menâl gark olup musîbet-i azîm oldu ve üçüncü gün İslâmbol'da bir ihrâk-i azîm oldu kim Belde-i Tayyibe ya‘nî Kostantıniyye **imâr olalı** böyle harâb olmamışdır.

3/[29b]

Sadrıa‘zâm Murâd Paşa'yı Üsküdar'da otağında bulup hakîr dest-bûs edüp mektûbları verdikde "şâm'dan **çıkalı** kaç gündür?" dedi.

3/[33b]

"Sultânım! Bu hakîr **geleli** on sekiz gündür emr-i şerîfinizle şâm-ı şerîfe Paşa karındâşınıza feth-i fütûhât müjdesiyle gideyim!"

3/[111a]

İlâ hâze'l-ân **defn olunaldan** berü şeb [u] rûz kandili sönmemişdir.

3/[176b]

Hemân buyurdular kim "Evliyâ hoş geldiŋ, biz seninle Varvar Alî Paşa senesinden berü görüşmedik. İslâmbol'dan **çıkalı** kaç gündür?"

2.10.12. –IcAk

Ergin ekin Batı Türkçesinin ilk devirlerinde uzun zaman kullanılıp sonradan unutulduğunu söylemektedir. Eski Anadolu Türkçesinde geniş ölçüde kullanılan ek, Osmanlı Türkçesinde ise bir müddet kullanılmıştır. Ergin, ekin işlevinin *–IncA* ekinden farksız olduğunu söylemektedir (Ergin 2002: 344-345). Gülsevin de ekin Eski Anadolu Türkçesi döneminde oldukça işlek olduğunu söylemekte ve bir fiilin yapılmasının zarf-fiil eki almış fiilin bitiminden sonra olacağını ifade ettiğini söylemektedir. Bununla birlikte Gülsevin ekin bir fiilin yapılmasının zarf-fiil eki almış fiilin yapılacağı ana rastladığı zamanlarda da kullanıldığını ve bir fiilin yapılmasının zarf-fiil eki almış fiilin cereyan ettiği anda olduğunu gösterdiğini de söylemektedir (Gülsevin 2011: 125-126).

XVII. yüzyılda kaleme alınmış olan Seyahatnâme’de ek birçok cümlede görülmektedir. Bu durumda ekin işlekliğini bu dönemde tam olarak yitirmediği söylenebilir. *–IcAk* eki ile kurulmuş zarf-fiilli cümlelere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[23b]

Tûrân-zemîn vilâyetinde Mâhân şehri beğlerinden Süleymân Şâh ve Ertuğrul Beğ Rûm diyârına ***[23b]*** Selçûkıyândan Sultân Alâeddîn'e Ertuğrul toğrulup gelüp beğ iken Alâeddîn ümerâlarından olup etrâf [u] eknâfda niçe feth [u] fütûhât edüp

Sultân Alâeddîn **merhûm olıcak** cümle a‘yân-ı vilâyetin re’y [ü] tedbîrleri ile Erduğrul müstakil beğ oldu.

[151b]

Acabâ bu kubbe-i nîlgûn-ı bî-sütûnun altında benim on yedinci tahtım olan Kostantıniyye ya‘nî İslâmıbol gibi bir ma‘mûr [u] âbâdân ve bir sevâd-ı mu‘azzam kân-ı şâdumân evsâfın müverrihler yazmışlar mı ve seyyâhlar görmüşler mi?" **deyicek** huzzâr-ı meclisden Şeyhülislâm-ı şer‘-i mübîn olan Müftî Yahyâ Efendi ibn Zekeriyyâ Efendi eydir: (…)

[164b]

Pâdişâh-ı Cem-cenâbın, bu kapudanlar rağbet ü iltifâtların **göricek** cümle esnâfa rağmen, bâ-husûs nizâ‘ları olan kassâb tâ’ifesine ve akrânları olan Karadeniz re’îslerine tafaddulen mâl-ı Kârûn bezl edüp bir alay-ı azîm etmişlerdir kim tahrîr mümkindir

[233a]

Hatta Horâsân'da babası Allah emrine **varıcak** Hacı Bektâş'a sultânlığı arz eylediler, kabûl etmedi.

[237a]

Çelebi Süleymân Bey ve Şehzâde Mûsâ Çelebi ve Şehzâde İsâ Çelebi ibn Yıldırım Bâyezîd Hân'dırlar. Bunların üçü de pederleri Yıldırım Bâyezîd Hân, Timur hâdisesinde **merhûm olıcak** üçü de Rûmeli'nde birer ikişer sene tavâ‘if-i mülûk şeklinde halîfe olup üç birâderi dahi Çelebî Sultân Mehemmed Hân birer takrîb ile katl edüp na‘şların (---) (---) âsitânesinde defn eyleyüp müstakil pâdişâh oldu.

[354b]

Kâzım gulâm herîfe takrîrimiz üzre **söyleyicek** mukaddemâ getirdiği nân ve nemeki ve kılıç ve Kelâm-ı İzzeti ve iki donanmış zırh ve beş sîm ü güher-i Mısr rahtı ve beş tîrkeş-i sîm mebrûm (?) ve sîm kakma pullu tirkeşler katîfe üzre işlenmiş ve üç gaddâre ve üç kılıç ve bir kîse guruş ve elli top Engürü sûfunun envâ‘-ı gûnâ-gûnu ve bir külçe köse destâr getirüp ağlıyarak "Hâlime merhamet edüp benim hâlimi kimseye eyitme" diyerek gelüp ayağıma sarıldı ve "Bu sır burada kalsın" deyü ricâ etdi.

[359b]

Berü tarafda paşayı **bulmayıcak** kal‘a kapuları açılup şehr içre dellâller nidâ edüp "Vây ol paşalının hâline kim bu sâ‘atden gayrı bulunurlarsa mâlları garet olunup kendileri katl olunmasına fermân-ı şehriyârî sâdır olmuşdur" deyü cümle paşalıyı mübâşirler ile nefy-i beled etdiler.

[360b]

Bu mahallerde İpşir'in hâtûnun pâdişâha nâ-şer‘î vermediğim pâdişâhın **mesmû‘-ı hümâyûnları olıcak** Sivas'dan bizi ma‘zûl edüp iki def‘a katlimize hatt-ı şerîfler gelüp avret hatıriyçün avret sözüne uyan avretden kötüdür, deyü hamd-ı Hudâ başımız vermeyüp Sivas'dan ma‘zûlen yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrâsında basîret üzre olup meks edüp günden güne tevâbî‘lerimiz gelüp cem‘ olmadadır.

3/[40b]

Ba‘dehû şâm'da Nûreddîn şehîd **merhûm olıcak** Mısır'da Yûsuf Selâhaddîn Mısır'a ve şâm'a müstakil pâdişâh olup deryâ-misâl asâkir-i bî-şumâr ile Kuds-i şerîf'e sarılup kırk günde amân vermeyüp (…)

3/[124a]

*Evlîyâ feth-i fütûhu **göricek** târîh dedi:*

Bârekallah olmamışdır bir dahi "Böyle gazâ"

3/[144a]

Ve direği bu kalyona gâyet havâledir, kesmek gerek kim bu gemi dünyâ fırtınasından halâs ola, deyüp hakîm Frenk bu gûne kelimât-ı nasâyihleri söyleyüp **gidicek** hikmet-i Hudâ bir fırtına-i azîm olup sizin geminiz yedi demir üzre yatamayup beş demiri kırılıp demirler deryâda kalup sizin gemi iki demir üzre serserî talattum-ı deryâda deverân ederken sehel kaldı kim gemi gark olacak mahalde gemi içinden gemiciler feryâd u figân edüp 'Bre meded hay, imdâd vay' dediler.

3/[169b]

Pâdişâhım, bir zâlimin zulmü pâdişâhların ma‘lûmu **olıcak**, âyet sûre-i (---) فقطع دابر القوم الذّين ظلموا والحمد لله رب العالمين[113] mâ-sadakı üzre eyle zâlimin zulmünü mazlûmlar üzerinden, vücûd-ı zâlimi dünyâ sahîfesinden böyle hakk edüp şerî‘atdan taş koparanın başın böyle koparmak gerek" deyü taşra çıkınca Selîm Hân gâyet

[113] Kur’ân, En‘âm 45 "Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur..."

müte'ellim olup eydür "Ey Lalam! oğlunun cümle mâlıyla Hafsa'da hayrât [u] hasenâtlar eyle" deyü fermân etdükde (…)

2.10.13. –mAzdAn

Olumsuzluk bildiren *–mAz* sıfat-fiil eki ile ayrılma hali eki *–dAn*'ın birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir zarf-fiil ekidir. Gülsevin ekin –mAdIn ekinin işleviyle kullanıldığını belirtmektedir (Gülsevin 2011: 128). Eklendiği fiile *–madan önce* anlamı katan ek Seyahatnâme'de genellikle *mukaddem* zarfıyla birlikte kullanılmaktadır.

[79a]

Hikmet-i Hudâ bu Mehemmed Hân rahm-ı mâderden **müştak olmazdan** mukaddem İbrâhîm Hân ta'ahhüd etmişdi

[86a]

Ammâ bu kal'alar **feth olmazdan** kırk yedi gün mukaddem gazâ-yı Üstürgon-ı ibret-nümûnda olan ceng-i azîm meğer Eğri'de ve Mihaç gazâlarında ola. İnşâ'allâh mahallinde ale't-tafsîl tahrîr olunur.

--

Bu mezkûr kal'alar cümle Zirinoğlu ve Beganoğlu kal'aları idi. Bu mezkûr Keckivar ya'nî Yeni Kal'a **feth olunmazdan** mukaddem istihlâs-ı kal'a-i Ösek ve kal'a-i Valpova ve kal'a-i Şıklofça ve kal'a-i Peçuy ve kal'a-i Kapoşvar ve kal'a-i Kopan ve kal'a-i Nadaj ve kal'a-i Bobofca ve kal'a-i Berezençse ve kal'a-i Seğitvar ve kal'a-i Kanije bu mezkûr kal'aları serâpâ yedi Hersek la'înleri muhâsara edüp pâdişâh-ı âlî-câhın himmet-i âlîleri ile her biri birer vüzerânın imdâdları ile dest-i küffârdan halâs olup Kannije ***[86b]*** kal'ası altında yedi kıralın küffârı {Kannije'yi muhâsara etdiler.}

[101a]

Bunlar Mısır'dan ma'zûl olup Şâm ihsân olunup Mısır Hâ'in Ahmed Paşa'ya ihsân olunup Ahmed Paşa, Süleymân Hân cülûsunda isyân etmeğile Hâ'in nâmıyla şöhret bulup Makbûl iken Maktûl İbrâhîm Paşa mührüyle Mısır'a **varmazdan** mukaddem askerî tâ'ifesi Ahmed Paşa'yı hammâmda uryânen dutup Bâb-ı

Züveyle'de salb edüp ba‘dehu İbrâhîm Paşa Mısır'a dâhil olup ma‘mûr [u] âbâdân etdiğine târîh: (…)

[134b]

Ammâ bu binâ **olmazdan** bin yıl mukaddem bu şehrin ismi Beşiktaş idi.

[147a]

Ve Hazret-i İshâk **a‘mâ olmazdan** evvel çoban idi.

[318b]

Ekseriyyâ halkı Ermeni ve Gökdolak ve Gürcî tâ’ifesidir. Hâkimleri başka sultândır. Bin kadar mezheb-i Kaderî nöker-i Ği‘îye mâlikdir. Ve on iki hâkimi ve kadısı vardır. Ammâ âb [u] hevâsının letâfetinden Şâh İsmâ‘îl, Selîm Hân ile Çıldır **gazâsın etmezden** mukaddem bu şehrde üç sene sâkin olup kal‘adan taşra sadranc nakşı esvâklar ile bir varoş-ı mu‘azzam tarh [u] vaz‘-ı esâs edüp imâr etmiş kim gûyâ Orta Macar diyârında Kaşa şehrin imâr etmiş.

[350a]

Paşa eyitdi "Ya bize Diyârbekir eyâletin getirmişsin, kani emirler", "İşte emr pâdişâhındır" deyü kırk kapucu ile paşa üzerine hücûm edince paşa yerinden **pertâb etmezden** evvel zeber-dest iç ağaları cümle kapucuları ve kapucubaşıyı kıskıvrak bağlayup hemân paşa "İskemle ve falaka-deyenek" deyüp sekbân, sarıca cellâdları meydân-ı muhabbete girüp on-ı orada, kapucubaşıya burada, kimisi der "vasvarada" kimisi der "Sultânım durma Varvara'da deh, durma burada" deyüp feryâd [u] figâna başladılar.

3/[5a]

Bi-kavli müverrihîn ibtidâ imâreti İslâmbol kal‘ası yerin Hazret-i Süleymân kasr **binâ etmezden** bin yedi yüz yıl makdem imâr olmuş şehr-i kadîmdir.

3/[25a]

Gâyet imâristân olup Âsî nehri **gelmezden** mukaddem dörd kerre yüz bin bi’r-i azîmler ile reyy olur bir şehr-i azîm idi.

3/[57a]

Nemrûd-i la‘în Hazret-i İbrâhîm'i âteşe **atmazdan** mukaddem bu mağaraya aç ve susuz olsun deyü haps eder.

3/[109b]

Ammâ Pirevadi'de bir müsinn Latin kefere var idi. Anın rivâyeti üzre "Târîhlerimizde eyle yazar kim İskender-i Zülkarneyn Karadeniz Boğazı'n **kesmezden** mukaddem Heyhât sahrâsın ve Kırım diyârı ve Özi sahrâları ve Kamerü'l-kamer ve Tımışvâr sahrâları ve Göle ve Salanta ve Keçkemet ve Peşte ve Başka ve Laçka sahrâları cümle Karadeniz idi. Bu Pirevadi kayası cezîre-i ma'mûre olmağıla gemiler bağlanırdı" deyü nakl etdi.

2.10.14. –UbAn

Ergin, *–p* zarf-fiil ekine bir *–an, -en* unsurunun eklenmesi ile ortaya çıktığını söylediği ekin sonradan *–p* zarf-fiil ekinin gelişme seyrine uygun olarak Batı Türkçesinde başına ünlü aldığını ve */-p/*'sinin de iki ünlü arasında kaldığı için /*–b*/ şekline geldiğini söylemektedir. Ergin, ekin Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlı Türkçesinde de kullanıldığını ve bunun Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar devam ettiğini söylemektedir. Ek işlev olarak *–ArAk* ekinden farksızdır (Ergin 2002: 345-346). Gülsevin bağlama zarf-fiilleri içinde değerlendirdiği ekin *–(y)Up* ekinin genişletilmiş şekli olduğunu söylemektedir (Gülsevin 2011: 133).

-*UbAn* zarf-fiil eki Seyahatnâme'de ya aktarma ifadelerde ya da Evliyâ Çelebi'nin aktardığı beyitlerde görülmektedir.

[22b]

Bunlar anlardır ki gelüp gitdiler

Gelüben *işbu fenâda nitdiler*

[88b]

Yapdı bu câmi'-i şerîfi ol

Kıluben *avn [u] lütfu ana Hudâ*

[198b]

Bunlar dahi arkalarında torbalar ile nûre satup "Nûre ile **pâk edüben** nûr ederiz" deyü feryâd ederek ubûr ederler.

3/[17a]

*Çok tazarru‘ **eyleyüben** ağladı*

Yâ Habîballah maded eyle dedi

--

*Cem‘ **oluben** bu sihirdir dediler*

Bu yalandır ya mekirdir dediler

3/[17b]

Kıldılar ana salât ile selâm

***Başlayuben** söylediler hem kelâm*

--

*Yüz **tutuben** ağladılar her biri*

Merkad-i pâkine kodular seri

--

Âşık-ı şeydâlığından geç i su

***Mest [ü] medhûş oluban** akma i su*

--

*Nâsa **enfa‘ oluben** vaktiyle ak*

Tâ ki ola rûz-ı mahşer yüzün ak

3/[18a]

Zevâid su varup bir çaya akdı

*Ki **menfez oluben** hep suyu çekdi*

2.10.15. –AnDA

-An sıfat-fiil eki ve *–DA* bulunma hali ekinin birleşmesiyle oluşan bir zarf-fiil ekidir. Korkmaz, bu ek ile oluşmuş zaman zarflarının daha çok Anadolu ağızlarında görüldüğünü söylemektedir (Korkmaz 2007a: 946). Eklendiği fiilin bildirdiği hareket asıl cümlenin yükleminin bildirdiği hareketten önce ya da onunla eş zamanlı olarak meydana gelmektedir. Eklendiği fiilin kılınış türü bu iki durumdan hangisinin gerçekleşeceğini belirlemektedir.

Türkiye Türkçesinde kullanım sahasını oldukça daraltmış olan Anadolu ağızlarında kullanılan ek Seyahatnâme'de aşağıdaki örneklerde kullanılmaktadır.

[150b]

Ammâ bu bâlâdâ tahrîr olunan cihâz-ı fukarânın herbiri birer enbiyâ ve evliyâ ve atalardan kalmışdır. inşâ'allâhü Ta'âlâ herbiri ehl-i hıref **tahrîr olanda** terkîm olunur.

[202b]

Leyle-i ıydeynde ve rûz-ı ıydeynde ve sûr-ı hümâyûnlarda ve on sekiz pâdişâh ve kralın elçileri **cem' olanda** bu kösleri çalup ra'd-vâr sadâları evce peyveste olur.

[275a]

"Vallahi Pâdişâhım, Murâdın murâdı eyle urmak değil idi. Ammâ dünya oyunudur, iktiza etdi. Zîrâ anlar **geçende** benim üst yanıma geçüp yerim almak istediler. Ben dahi şimdi fırsat bulup urdum" dedi.

[295a]

Ammâ kizb edüp mezheb-i Ca'feriyye'de bir alay Hâmisîlerdir. Ammâ ezân **kırâ'at olanda** evkât-ı hamselerine müdâvemetleri var, ammâ cemâ'atle aslâ namâz kılmazlar.

[315a]

Şark tarafı Gîlân-ı Acem ve Özbek ve Bulgar ve Kalmâğ ve Çîn ve Fağfûr ve Kazak'dır kim bu Kazak tarafıyla Moskov ma-beyni şiddet-i şitâda bu bahr müncemid olup yedi ay sedd-i yah-bend olup üzerinden Kalmah Tatarları ubûr edüp

diyâr-ı Moskov'ı nehb ü gâret edüp esîrlerin Çîn-i Hıta ve Hoten'de **fürûht edende** bây kişi olurlar.

2.10.16. –mAğIlA

-mAk isim-fiil ekiyle vasıta hali ekinin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir zarf-fiil ekidir. Korkmaz ekte zaman ve sebep bildirme özelliğinin bulunmadığını yalnızca *–mAk* suretiyle anlamında tarz bildirme işlevinin olduğunu söylemektedir (Korkmaz 2007a: 1022).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin taranan bölümünde görülen *–mAğIlA*'lı zarf-fiillere örnekler aşağıda gösterilmektedir.

[59b]

Karadeniz'de Kazak-ı âk Sinop kal'asın **ihrâk etmeğile** Nasûh Paşa müttehem olup katl olundu sene 1023.

[101a]

Bunlar Mısır'dan ma'zûl olup Şâm ihsân olunup Mısır Hâ'in Ahmed Paşa'ya ihsân olunup Ahmed Paşa, Süleymân Hân cülûsunda **isyân etmeğile** Hâ'in nâmıyla şöhret bulup Makbûl iken Maktûl İbrâhîm Paşa mühürüyle Mısır'a varmazdan mukaddem askerî tâ'ifesi Ahmed Paşa'yı hammâmda uryânen dutup Bâb-ı Züveyle'de salb edüp ba'dehu İbrâhîm Paşa Mısır'a dâhil olup ma'mûr [u] âbâdân etdiğine târîh:

[144a]

Ve bu şehirde tarîk-i Celvetî **iştihâr bulmağıla** âyîn [u] ezkâr mahallinde ilm-i edvâr üzre gûnâ-gûn ilâhiyyâtlar ve zikr ü zecel ü tasnîfât okur.

[156a]

Câmi'ü'l-kur'ân Hazret-i Osmân ile Kur'ân-ı azîmi cem' edüp hıfz-ı kırâ'ati bu Hafza Hâtûn'dan **kalmağıla** Hafz kırâ'atı derler.

[172b]

Neferât 313, ammâ acâyib kâr ederler. Zîrâ bunlar dâ'imâ ağda satup ağda **yemeğile** dağdaki vahşî hayvânları datlı dillerince râm ederler.

[197a]

Esnâf-ı eyvâycı ya‘nî çiniciyân: Dükkân 100, neferât 300, pîrleri *[197a]* Hazret-i Abdülgaffâr-ı Medenî'dir kim Selmân belin bağlamışdır ve çömlekcilere pîr olmuşdur, bu eyvâycı çinicileri dahi çanak ve kâse ve bardak **satmağıla** bunlara dahi pîr olmuşdur.

[222a]

Tûlânîsi şarkdan garba vâkı‘ olmuşdur. Şimâl ve yıldız cânibi evc-i semâya ser çekmiş kayalar üzre vâkı‘ olmuş kal‘adır. Ol tarafı **uçurum olmağıla** üç tarafında aslâ handak yokdur.

[226b]

Zirâ bu Bursa şehri Cebel-i Ruhbân'ın dâmenine **düşmeğile** cümle evleri biri birinden âlîce **vâkı‘ olmağıla** hâneden hâneye su cereyân etmek mümkündür ve cümle suların menba‘ı on yedi uyûndur.

[242b]

Ammâ fethinde **usret çekmeğile** ba‘de'l-feth kal‘asın câ-be-câ münhedim etmişdir kim bir dahi küffâr tama‘a düşüp dârü'l-bevâr etmek arzûsuna düşmeyeler.

[260a]

Bu Balısıra nâm mahal, Taman cezîresi hâkine karîb Heyhât Sahrâsı'nın garbîsi nihâyetinde sâhil-i bahrde bir beyâbân yerdir. Lâkin asker-i deryâ-misâl **gelmeğile** niçe bin sazdan ve kamışdan ve çalâşdan mahzenler ve niçe bin sazdan dükkânlar binâ edüp bir şehr-i mu‘azzam gibi olmuş, zîrâ Azak'ın iskelesidir.

[312b]

Ba‘dehû Süleymân Hân kal‘a-i Van ve diyâr-ı Azerbaycân seferine gitdikde bu Elkas Mirza'yı bile götürüp şehr-i Tebrîz'den Lala Mustafâ Paşa vilâyet-i Şirvân üzre serdâr-ı mu‘azzam olup Elkas Mirza mukaddemâ Şirvân **hâkimi olmağıla** Şirvân'a bile gelirken diyâr-ı Nahşivân'ı, Revân'ı ve Gence ve Şirvân'ı harâb ve yebâb ederek gelirken Şâh Tahmas'ın fevti haberi istimâ‘ olunup (…)

3/[45a]

Sâm ibn Nûh Kalınsev'dir" derler. Yedi yüz sene mu‘ammer olup bu kal‘ayı **inşâ etmeğile** anın ismiyle müsemmâ bir şehr-i Kalınsev'dir.

3/[105b]

Der-zikr-i kal‘a-i Silivri :Yanko ibn Madyan'ın Silvir nâm bir oğlu **binâ etmeğile** lisân-ı Yunaniyân üzre yâd olunur bir kal‘a-i cihân-nümâdır kim leb-i deryâ tarafı eflâke ser çekmiş yalçın kayalar üzre (---) sene târîhinde Gâzî Hudâvendigâr ki Edirne Fâtihi Murâd Hân-ı Evvel'dir kim Edirne'den sonra şebhûn ile bu kal‘ayı feth etmişdir.

3/[109b]

Ammâ Pirevadi'de bir müsinn Latin kefere var idi. Anın rivâyeti üzre "Târîhlerimizde eyle yazar kim İskender-i Zülkarneyn Karadeniz Boğazı'n kesmezden mukaddem Heyhât sahrâsın ve Kırım diyârı ve Özi sahrâları ve Kamerü'l-kamer ve Tımışvâr sahrâları ve Göle ve Salanta ve Keçkemet ve Peşte ve Başka ve Laçka sahrâları cümle Karadeniz idi. Bu Pirevadi kayası **cezîre-i ma‘mûre olmağıla** gemiler bağlanırdı" deyü nakl etdi.

2.10.17. –dIkdAn / -dIk+iyelik eki+dAn

-DIk sıfat-fiil eki ile *–DAn* ayrılma hali ekinin birleşmesi sonucu oluşmuş birleşik bir zarf-fiil ekidir. Bu iki ek bazı ifadelerde araya iyelik eki alarak da kalıplaşabilmektedir.

–dIkdAn ile oluşturulmuş bir zarf-fiil genellikle *sonra* zarfıyla birlikte kullanılmaktadır. Bu kullanımda genellikle zarf-fiilli ifadedeki hareket gerçekleştikten sonra asıl fiildeki hareket gerçekleşir. *–dIk+iyelik eki+dAn* biçimindeki zarf-fiiller ise genellikle bir sebep ilişkisi kurmaktadırlar.

Seyahatnâme'de aşağıda ifadeler örnek olarak gösterilmektedir.

2.10.17.1. –dIkdAn sonra

Bu yapıdaki ifadelerden zarf-fiilli kelimenin bildirdiği hareket ile asıl fiilde bildirilen hareket arasında bir öncekilik-sonrakilik ilişkisi kurulur. Zarf-fiilli kelimenin bildirdiği hareket gerçekleştikten sonra asıl fiildeki hareket gerçekleşir.

[10a]

Ve İskender İslâmbol'u **ta‘mîr ü termîm-i İremezât etdükden sonra** ömr[ü] vefâ etmeyüp vilâdet-i bâ-sa‘âdet-i Resûl-i Kibriyâ'dan 882 sene mukaddem vefât edüp (…)

[10b]

kim yedinci **[10b]** kerrede ta‘mîr [ü] termîm eden Ebü'l-beşer Hazret-i Âdem Safî aleyhi's-selâm vech-i arza **hübût etdükden sonra** beş bin elli iki sene mürûr etdükde Yanko ibn Mâdyân'ın nebîresinden Vezendon nâm bir pâdişâh-ı zîşân zuhûr edüp (…)

[19a]

Kostantîn İşpanya'da Rim Papa iken yüz sene mu‘ammer kıral olup İslâmbol'a **istîlâ etdükden sonra** zuhûr-ı tantana-i Kostantîn otuz seneye müntehî olup ba‘dehu taht [u] raht [u] bahtı vücûd-ı bî-bahtından tehî olup (---) mahalde gûristânına gömdüler.

[14b]

Evvelâ bu hakîr-i pür taksîr, âlem-i fetâlıkda yârân-ı bâ-safâlar ile İslâmbol'u geşt [ü] güzâr etdüğimiz mahalde sene 1044 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ Revân seferine revâne oldukda Koca Bayram Paşa Dârü's-saltanati'l-aliyye olan Mahmiyye-i Kostantıniyye'de kâ’immakâm olup merhûm [u] mağfûrun-leh pederimiz ile Bayram Paşa musâhabet ederken esnâ-yı kelâmda İslâmbol'un ibtidâ bânîsi kim ola deyü niçe su’âl ü kıyl ü kâller **olundukdan sonra** hemân merhûm pederimiz güftâre gelüp eydir: (…)

[23a]

Netîce-i kelâm Kanator Kıral'da kayâsıralar **munkarız oldukdan sonra** devletleri helc ü melc kendüleri maraz-ı felc ile derd-i belâ ve renc-i anâ çekerek kal‘a-i Kostantîne niçe gûne batâlise ve tekur ve papa ve ladikalar gelüp tâ hicretin sene 699 târîhinde *evvelen Osmân* lafzı târîh olup (…)

[215a]

Ammâ bu meyhâneciyân-ı Yahûdân mühimm [ü] müsta‘cel lâzımlı haşerât olmamağile ne kadar aded olduğu ma‘lûm-ı pâdişâhî olmağiçün 47 fasıl ve (---) aded

deryâ-misâl esnâflar **ubûr etdükden sonra** bu meyhâneci-i Yahûdân geçmesi fermân-ı şehriyârî oldu.

[217b]

"Vallâhi hünkârım bu gulâm rahm-ı mâdere yâ leyle-i Kadir'de, yâ leyle-i ıydda besmelesiz ekilirken ecinne bile cimâ‘a karışup nutfeteyn bir yere gelüp ana nutfesi bile olmamağile elbette bu eşkâlile rahm-ı mâderden müştak olur, yâhûd âkıbeti yâ miskîn ve cüzâm ve burnunun orta direği düşüp âhir bir maraz ile bu çehre-i acebluya girüp böyle olur, yâhûd **öldükden sonra** bile kabirde elbette çiçek çıkarup ol ân tulum gibi olur" deyü huzûr-ı pâdişâhîde böyle cevâb-ı pür-savâb verdiler.

[320b]

Hattâ Selîm Şâh-ı Evvel, Tarabefzûn hâkimiyken bu Açıkbaş beğiyle hüsn-i ülfet edüp Kütâtis kal‘asında niçe zamân ayş [u] işret edüp babası Bâyezîd-i Velî'den sonra Selîm Hân müstakil **sultân oldukdan sonra** Açıkbaş ülkesinin tâc harâcı ve tekâlîf-i örfiyyesin hatt-ı şerîf-i kavî huccet ile mu‘âf [u] müsellem edüp ilâ yevminâ hâzâ mu‘âfdırlar

[352a]

Ammâ ağaları ve sarıcaları ve sekbânları ve karakullukçulara hemân Çalap Allah belâların vire. Ne deyelim, kor giresi boğazları **doydukdan sonra** ıssı dama girüp şarâb hörpüldederler ve o kızıl kekremsi başlarına birer çanak çeküp ‘bre ev ıssı, bize kasık mancası getir’ deyü baltalar ile urup avret ve oğlan isterler.

3/[26b]

Ammâ nehr-i Furât üzre Arz-ı Mukaddes'e **dâhil oldukdan sonra** aslâ cisr yokdur.

3/[50b]

Hattâ bir kerre yine avretler hammâmına girüp (---) çorbacının hâtûnuna kîse ve **sabun sürdükden sonra** hâtûnun karnına el sürüp "Bu senin karnındaki oğlan evlâd-ı ma‘nevîm olup benim gibi gezsin" dedikde bi-emrillah hâtûn vaz‘-ı haml edüp (…)

3/[118b]

Ammâ Tuna buzu **çözüldükden sonra** emn-i emân olur.

3/[137a]

Âdem-i Eb-i sânî Hazret-i Nûh Necî Tûfân'dan necât **buldukdan sonra** Musıl kurbunda cebel-i Cûde'de keştî-i Nûh karâr edüp anda yetmiş nefer kimesne ile şükrân-ı selâmet herkesde ne ni‘met bulundu ise bir yire cem‘ edüp bir kazgan içre tabh eyleyüp tenâvül edüp Hakka şükür etdiler.

2.10.17.2. -dIk+iyelik eki+dAn

Bu yapıda kurulmuş ifadeler sebep ilişkisi içermektedirler. Zarf-fiilli ifadede bildirilen hareket bir başka olayın sebebi olmaktadır.

[14b]

Ve İslâmbol kal‘asının deryâ tarafından **havfı olmaduğundan** bir kat kal‘a dîvârıdır.

[72b]

"Baka kassâbbaşı" der idi. Ya‘nî kesret-i hûn-rîzlikden ve hûnhâr olup her gün âdem katl **eylediğinden** kassâbbaşı dedikde bizzât kendüleri tebessüm ederlerdi.

[116a]

Sultân Murâd ile Bağdâd seferine giderken Konya'da Hazret-i Mevlânâ ziyâretine **varmadığından** mâ‘adâ varanları men‘ edüp (…)

[272a]

Ammâ deryâdan atılan top-ı kûplerin gülleleri niçe kerre bizim asker-i İslâma **isâbet etdüğünden** donanma topçubaşısına gayrı fermânlar gitdi.

[277a]

İbtidâ İzmitli bir koca bu mahalde dağıstân ve muğaylânistânı kurup saban **yürütdüğünden** Sabancı Koca nâmıyla müsemmâ bir kurâ olur.

[343b]

Bu nahîf gerden bu kellem seri dutmağa **iktidârı olmaduğundan** iki aded çatal çubuğun çatallarına keçeler sarup ma‘sûmun kellesinin iki cânibine çatal ağaçları destek edüp dayamışlar.

[344a]

Âb [u] hevâsı gâyet **latîf olduğundan** dilberânı memdûhdur

3/[52b]

Hemân nedîmin birisi "Ol sene eyle şiddet-i şitâ oldu kim bir kaç ay âfitâb-ı âlemtâbın ziyâsı müncemid olup rûy-ı zemîne pertev vermez olup ol şitâda bulutlar dahi ber-hevâ donup **ber-karâr kaldığından** Yavaşça Mehemmed Ağa nişân koduğu buludu bulup nişânıyla zemînde altunu bulmasının sebebi oldur" deyü bu gûne hüsn-i teveccüh etdiklerinde hemân Murtezâ Paşa-yı sâde-dil "Belî ol sene eyle kış olup gökde bulutlar birkaç ay yürümeyüp yerinde kaldı" deyü Molla Yahyâ Efendi'nin kelâm-ı dürûğun tasdîk etdi.

3/[81a]

Husûsan ahte hirre olursa ana bahâ ermez, zîrâ şehr-i Erdebîl içre kedi **mu‘ammer olmadığından** fâre-i Erbebîl gâyet meşhûrdur.

3/[130b]

Bre bu ne hâldir, taşra çıkıŋ, görüŋ bu ne kütürdü oluyor dedikde taşra çıkdılar, gördüler kim atlar arasında mezkûr câzû tavuk piliçler **gezdiğinden** atlar boşanıp birbirlerin helâk ediyorlar.

2.10.18. –AsIyA

-AsI sıfat-fiil ekinin *–A* yönelme hali ekiyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Seyahatnâme’de yalnızca iki örnekte görülmektedir. Bu durum ekin bu dönemde yaygın olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

3/[93b]

Çomar eyitdi: "Dayılar bu kahbelere ne lâzım?" dedikde cümlesi eydür: "Yolsuz düşüp ahid bozdular, yolumuza söz atup la‘net etdiler. Bunlara ibret içün pâreleriz" deyince amân **diyesiye** kalmadı, cümlesi sekiz kişiye kılıç üşürüp sekiz yiğidi pâre pâre eyleyüp ikisinin atların ve silâhlarını hakîre hîbe eyleyüp

3/[122b]

Halkı ekseriyyâ çuka ferrâce ve kontuş giyüp sipâh ve yeniçerisi çokdur, ammâ ulemâsı yokdur. Vasatü'l-hâl olanları **boğasıya** kaplı kuzu kürkü ve başlarına kalpak giyüp Tatar ile sefer eşerler.

2.10.19. –mAsIndAn

Üçüncü şahıs iyelik ve çıkma durumu ekleriyle genişletilmiş olan *–mA* isim-fiili de asıl fiillerdeki hareketin sebebini gösteren bir zarf-fiil oluşturur (Korkmaz 2007a: 1031).

Seyahatnâme'de bu şekilde iki ifade ile karşılaşılmıştır.

[18b]

Hikmet-i Rabbânî ve kazâ-yı âsumânîden ol gâra ra'd isâbet edüp Kostantîn asrında şehr-i Kostantîn'in niçe yerleri ol bârûdun **ihrâk olmasından** harâb oldu.

[328b]

Kal'a-i Nacah, andan kal'a-i Emîrâhûr, bu iki kal'alar deryâ-misâl askerin **gelmesinden** havf [ü] haşyete düşüp kal'a-i mezkûrları amân ile verüp içlerine cüyûş-ı muvahhidîn mâl-â-mâl olmuşdur.

2.10.20. …-mAlI olunca

Bu ifade Seyahatnâme'de iki yerde kullanılmaktadır. İşlev olarak *–A kadar* şeklinde zaman ve *–mak üzere* şeklinde bir yaklaşıklık anlamı katmaktadır.

[162a]

Bu ekmekci esnâfının alayından sonra esnâf-ı sarrâcân ubûr etmek murâd etdiler. Cümle keştîbân-ı tüccârân-ı berr ü bihâr gulû edüp mâbeynlerinde fetret **vâkı' olmalı olunca** bu ahvâl Sultân Murâd Hân'a mün'akis olup cümle ulemâ-yı kibâr ile ve cümle meşâyihân esnâf ile meşveret edüp cümle keştîbân ekmekcilerden sonra alay etmeleri ma'kûl görüldü.

[167b]

Ammâ Hudâ âlimdir bir ter ü tâze peynirdir kim bal ile mahlût olsa, ısıcak ekmek ile tenâvül olunsa âdem **şehîd olmalı olunca** yemek mümkündür.

2.11. SEYAHATNÂME'DE YEREL FİİLLER VE BİÇİMLERİ

Evliyâ Çelebi, seyahatleri esnasında birçok köy, kasaba, şehir ve ülke görmüş bunun neticesinde de çok farklı kültürlerden insanlar ile karşılaşmıştır. Gezip gördüğü yerlerin yalnızca mekânlarını anlatarak eserini kısıtlamayan Evliyâ Çelebi bu yerlerdeki insanların dillerini, lehçelerini ve ağızlarını da anlatmıştır. Çağının basmakalıp ifadelerinin dışında cümlelerle bu aktarımları gerçekleştiren Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'nin kimi bölümlerinde bir sözlükçü gibi kelimelerin anlamlarını vererek, kimi bölümlerinde cümle örnekleri vererek, kimi bölümlerinde ise taklit yöntemiyle bu dil, lehçe ve ağızları yansıtarak eserini farklı kılmıştır. Evliyâ Çelebi, aktardığı bu dil, lehçe ya da ağız örneklerini kimi zaman başından geçen bir olayda yer alan kişilerin cümlelerini birebire aktararak, kimi zaman da doğrudan cümle ya da kelimelerin karşılıklarını vererek yapmaktadır.

Dankoff, Evliyâ Çelebi'nin kullandığı standart dilin İstanbul Türkçesi olduğunu belirterek onun payitahtta büyümüş, her gün çevresinde çeşitli ülke ve bölgelerden gelip bu şehre yerleşmiş çeşitli kesimlerden insanları duyup dinlemiş, onların kullandığı sözlere ve konuşma özelliklerine dikkat etmiş olduğunu belirtmektedir. Çeşitli esnafların, seyyar satıcıların bağırışlarını, kendilerine özgü sözlerini, şakalaşmalarını örnekler vererek kaydeden Evliyâ Çelebi, toplum katmanları arasındaki lehçe farklılıklarına karşı da duyarlıydı (Dankoff 2008: 30).

Evliyâ Çelebi'nin dil, lehçe, ağız farklılıklarına karşı tutumuyla ilgili olarak Develi, *"Merkezi İstanbul olan bir dünyada insanların birbiriyle iletişim kurarken kullandıkları sistemlerin diklemesine ve yanlamasına farklılığını adeta bir akademisyen dikkatiyle tespit edebilmiştir. Böylece Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi hem XVII. yüzyıl Türkçesinin standart ve standart dışı biçimleri; hem de pek çok halkın Türkçe dışı iletişim biçimleri için zengin bir kaynak değeri kazanmıştır."* şeklinde açıklamada bulunmaktadır (Develi 2011: 160-161). Bu açıklamadan Evliyâ Çelebi'nin dilleri yaklaşımının önemi çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

Dankoff, seyahatleri esnasında Evliyâ Çelebi'nin çeşitli Türkçeleri aktarmak içi farklı yöntemler kullandığını belirtmektedir. Bu yöntemler şunlardır:

1. Aktarmak istediği Türkçe lehçe veya ağız, standart Türkçeye kolaylıkla anlaşılacak kadar yakınsa, sadece fonetik veya morfolojik özelliklere değinip çeviri vermeksizin birkaç örnekle yetinir.

2. Kimi zaman mahalli ağzın özelliklerini ayrı bir kısımda anmaya gerek duymaksızın gelenek ve görenekleri anlatmaya başlarken mahalli ağızdan örnekler verir.

3. Lehçe veya ağız özelliklerinin standart Türkçeden epeyce ayrıldığı yerlerde Evliyâ Çelebi'nin birçok kelime ve kimi kalıp ifadeleri sıralayarak, bunların standart Türkçede karşılıklarını da ekleyerek ayrıntılı dil örnekleri sunduğu görülmektedir.

4. Günlük konuşmalara epeyce yer vererek konuşanların lehçe ve ağız özelliklerini kaydederek vermektedir (Dankoff 2008: 30-32).

Çalışmanın bu bölümünde Evliyâ Çelebi'nin eserinde farklı yöntemler uygulayarak aktardığı fiiller ele alınmaktadır. Bu fiillerin bir bölümü kelime boyutunda bir bölümü de biçimsel boyutta farklılık arz etmektedir.

"*Kelime Boyutunda Kullanımlar*" başlığı altında ele alınan fiiller hem Evliyâ Çelebi'nin kişileri konuşturduğu sırada bu kişilerin cümleleri içerisinde kullanılan fiilleri hem de Evliyâ Çelebi'nin gittiği yörenin dili hakkında bilgi verirken kullandığı, doğrudan kelime anlamlarını vermek suretiyle aktardığı fiilleri içermektedir.

"*Biçim Boyutunda Kullanımlar*" başlığında da konuşturduğu kişilerden aktardığı ve XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin dışında kalan fiilli yapılar ile yine kendisinin bir bölgenin dili hakkında bilgi verirken ele aldığı biçimsel farklılıklar incelenmektedir.

Her iki bölümde de öncelikle bu fiillerin ya da fiilli şekillerin eserde geçtikleri yer ve hangi olay münasebetiyle kullanıldıkları anlatılmış daha sonra da burada yer alan dil, lehçe ya da ağız ile ilgili çeşitli kaynaklardan karşılaştırmalar yapılmıştır.

Bu bölümde yer alan bazı fiillerin ve fiil içeren biçimlerin ağızlara mı, lehçelere mi yoksa o dönem standart Osmanlı Türkçesine mi ait olduğunu tespit

etmek zordur. Çünkü bazı örneklerde Evliyâ Çelebi bizzat tanık olmasa bile anlattığı olaylarda yer alan kişilerin konuşmalarını XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi biçimbilgisinin dışında taklit etmektedir. Bazı örneklerde de kişileri konuşturmakta ancak kişiler hakkında çok az bilgi vermektedir. Bununla birlikte XVII. yüzyıla ait bir metinde yer alan ve aşağıda değinilen örneklerin hangilerinin lehçelere hangilerinin ağızlara ait olduklarını tespit etmek oldukça güçtür. Bu nedenle tüm bu tür örnekler "Yerel Fiiller" olarak değerlendirilmiştir.

2.11.1. Kelime Boyutunda Kullanımlar

Evliyâ Çelebi, İstanbul'un kurucularından bahsettiği bölümde "Yanvan Kıral" ve "Vazedon Kıral" arasında geçen konuşmayı duymuş gibi aktarmaktadır. Bu aktarma esnasında da Anadolu ağızlarında kullanılan *yed-* fiilini *tutup götürmek* anlamında kullanmaktadır.

> **yed- "bir kimseyi elinden tutup götürmek." (DS 4222)**
>
> **[11b]**
>
> Derhâl Yanvan {eydir}: "Kıralım devletinde Tuna nehrin avret gibi saçından keşân ber-keşân **yedüp** Makdonya içinden hâlâ cereyân etmededir" deyü mağrûr u mütekebbirâne cevâb edince bi-emrillâhi Ta'âlâ hemân Tuna nehri rücû' edüp (…)

Evliyâ Çelebi İstanbul'un kuşatmalarını anlattığı bölümde "Muhasara-i Sânî" başlığında kalede mahsur kalan küffarlar Ebâ Eyyûb'un vefatını öğrendikten sonra onun cesedini bulup yakmakla tehdit etmektedirler. Bunun üzerine İslam askerleri (Asker-i İslâm) [20b]'de yer alan ifadeyi kullanmaktadır. Evliyâ Çelebi burada İslâm askerinin ağzını yansıtmaktadır.

[288a]'da ise Erzurûm halkının ağzını yansıtarak, o bölge ağzından örnekler vermektedir.

göyündir-/göyündür- “yakmak.” bk. göğnü-, göyün-, göğün- (DS 2132); göyündür- (TTS 1801)

[20b]

Asker-i İslâm dahi "Siz serdârımızın ölüsün âteşe yakarsanız biz sizin esîrlerinizden yüz bin üsârâları ve sene-i sâbıkda halîfemiz yanında rehin olan kıralzâdeniz **âteşe göyündürürüz**" deyü haber gönderdiler.

[288a]

Lisân-ı ıstılâh-ı ahâlî-i Erzurûm: *Haradaydıŋ,* ya‘nî nerede ediŋ. Ava bırbaş vurdım. *Bınırıyı **göyindir,*** ya‘nî ocağı yak.

Evliyâ Çelebi, Revân’da IV. Murad ile Emîrgûne Hân arasındaki konuşmayı aktarmaktadır. [70b]’de yer alan *coy-* fiili de Emîrgûne Hân’ın ifadesidir. Revân’ın bugün İran coğrafyasında olması, dolayısıyla Azeri Türkçesinin geçerli olduğu bir yer olması nedeniyle fiil Azerî Türkçesine ait olabilir. Dankoff, da çalışmasında bu fiili bu şekilde değerlendirmektedir (Dankoff 2008: 85).

coy- “yok etmek”. (DS 1004)

[70b]

"Ey pâdişâhım sen dahi o hürr-i şehîdin kanın hâke salanların ırkını **coymadıŋ** mı" dedükde Sultân Murâd eyitdi.

Evliyâ Çelebi eserinde genellikle seyahat ettiği coğrafyada yaşayan insan toplumların yaşayışlarıyla ilgili bilgi verdiği gibi onların dilleri, lehçeleri ya da ağızları ile de ilgili bilgi vermektedir. Bu bilgiler içerisinde bahsettiği dil, lehçe ya da ağzın günlük konuşma ifadelerinden örnekler de sunmaktadır. [278b]’de Evliyâ Çelebi Tosya, Bolu ve Dörtdivan bölgesinde yaşayan Türklerin ağızları ile ilgili bilgiler vermekte ve onların günlük konuşmalarından örnekler aktarmaktadır. Bu örneklerden fiil içerenler aşağıda gösterilmektedir.

[278b]

savu-ağlamak – **ağlamak bk. (EDPT 805)**

--

göynümiş-olmuş meyve- **"meyve fazla olgunlaşmak, yumuşamak" (DS 2173)**

--

çelerdi-bakdı- **"bakmak." (DS 1121)**

--

dızıkdım-darıldım- **"canı sıkılmak" (DS 1147)**

--

hürpüldedir-içer - **"ses çıkararak içmek." bk. hörpülde- (Thury 1885: 69)**

--

çizgindi *didim*-ağrıdı başım-**"bir şeyin etrafında dönüp durmak" (Türkçe Sözlük 2011: 554).**

Evliyâ Çelebi, Amasya (Amasiyye) seyahati esnasında burada yaşayan halkın ağzı hakkında bilgi vermektedir. [281b]'de yer alan *çokuş*- ve *kayur*- fiilleri de Amasya halkının ağzını örneklendirmek için kullanılmaktadır.

çokuş- "ağız kavgası etmek." (DS 1262)

[281b]

Sâ'ir re'âyâları "Şuna **çokuşarak** iş kayuralım, şu işi âlâtelâyı görelim, onatca er imiş" deyü bu gûne lisânları var.

kayur- "vermek, yüklemek, sorumlu tutmak, hazırlamak" (TTS 2375)

[281b]

Sâ'ir re'âyâları "Şuna çokuşarak iş **kayuralım**, şu işi âlâtelâyı görelim, onatca er imiş" deyü bu gûne lisânları var.

Tebriz seyahati esnasında Evliyâ Çelebi, Tebriz Hanı (Kelb Ali Han) ile olan konuşmasını aktarmaktadır. [301b]'de yer alan ifadelerde Evliyâ Çelebi, Tebriz Hanı'nın konuşmasını yansıtmaktadır. [354b]'de ise Haydaroğlu, Katıcıoğlu ve diğer haramilerle karşılaşması sırasında sığındığı evin sahibi "Hacı Baba"nın Evliyâ

Çelebi'ye söylediği ifadeler yer almaktadır. Bu ev Evliyâ Çelebi'nin çok çetin kış şartları altında sığındığı bir yerdir. Evliyâ Çelebi bu evin yerini "Sarıalan belini aştıktan sonra" olarak tarif etmektedir; ancak ev sahibi Hacı Baba ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır.

cabala- "caba olarak vermek, ihda etmek, bağış olarak vermek." (TTS 747)

[301b]

"Gel gözümin nûrı! Çığı çığı Evliyâ ağam! Bu menim çâker efkende gulâmlarımdan Yezden Şîr mi ve Mirza Şâh'ı mı ve Fîrûz mı ve Pervîz mi ve Alî-yi Yâr'ı mı ve Zevâlîzen mi ve Şehland mı ve Seyf Kulu mı ve Hâl Hân'ı mı bu gulâmlarımın kangısını dilerseŋ sana **cabalarım.**

[354b]

Böyle iken bizim sikadan olan memlûkümüz Kâzım nâm gulâmım gelüp "Ağa! Hâne sâhibi selâm etdi. Ağanın hâtırı ne kadar mâl hedâyâ ile hoş olur, anı buyursunlar. Yine senden oğul cevâb isteriz ve sana da bir şey **cabalarım**, dedi.

Erzurum seyahati sırasında Evliyâ Çelebi tanık olduğu bir olayı aktarmaktadır. Emir Buharî şeyhi damadı Molla (---) (---) Efendi'nin huzuruna bir adam gelir ve bu adam [338b]'deki ifadeleri söyler. İsmi belli olmayan bu adam daha sonra Müsellim Ağa olarak anılır; ancak kendisiyle ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır.

kığır- "çağırmak." (DS 2790)

[338b]

Eşeğim bağırmadan, kal'adan yeniçeriler çağırmadan, paşa kulların başına **kığırmadan**, benim şu kızıl ağacıma narh ver

Evliyâ Çelebi bir yolculuk esnasında Dankaza adlı bugünkü Amasya'ya bağlı ve şimdiki adı Damladere olan köyde bir zulme tanık olur. Daha sonra bu zulümden mağdur olan bir grup insanla Bardaklı Baba Türbesi'nde karşılaşır. Evliyâ Çelebi bu

karşılaşmada zulme uğrayanların kendilerini zulme uğratanlara beddua ettiklerini görür. Zulmü yapan askerler arasında Evliyâ Çelebi'de bulunmaktadır. Bu bedduanın kendisini de etkileyeceğini düşünen Evliyâ Çelebi bedduacılardan af diler. Bunun üzerine gördüğü kişiler arasından bir ihtiyar da [352a]'da yer alan ifadeleri (*yort-*, *aşa-*, *kurdala-*) dile getirmektedir.

yort- "sürekli yol yürümek." (TTS 4672)

[352a]

Paşanı da seni de Allah kurudan kadadan ve yavunculu düşden ve aşup **yordduğun** yirde yaramaz işden sizi Allah saklasın.

aşa- "bir şeyler yemek." (DS 350)

[352a]

"Seni biliriz. İmâm sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aşı getirmiş, kabul edüp **aşamışsın**. Paşanı da seni de Allah kurudan kadadan ve yavunculu düşden ve aşup yordduğun yirde yaramaz işden sizi Allah saklasın. Ammâ ağaları ve sarıcaları ve sekbânları ve karakullukçulara hemân Çalap Allah belâların vire. Ne deyelim, kor giresi boğazları doydukdan sonra ısısı dama girüp şarâb hörpüldederler ve o kızıl kekremsi başlarına birer çanak çeküp 'bre ev ısısı, bize kasık mancası getir' deyü baltalar ile urup avret ve oğlan isterler. Cümle ehl [ü] evlâdlarımızı bir dama dıkdık. Giceyle damım kurdalayup bir yanından delüp avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemân anları Allah'a saldık" deyü beddu'â edüp gitdiler

kurdala- "karıştırmak, yoklamak." (DS 3006)

[352a]

Giceyle damım **kurdalayup** bir yanından delüp avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemân anları Allah'a saldık

Aşağıdaki ifadede Evliyâ Çelebi, Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık da yapmış olan Melek Ahmet Paşa'nın konuşmasını aktarmaktadır. Bununla birlikte onun ifadesine kendisi de aynı fiili kullanarak katılmaktadır.

aşa- "yenmek, mağlup etmek." (TTS 263)

[366b]

Andan paşa efendimiz bulup bize "Safâ geldiŋ Evliyâm! Gazân kutlu olsun. Üs kes İpşir Varvar'ı **aşadı mı**?" "Belî **aşayup** târumâr edüp Varvar'ı ve Kör Hüseyin Paşa'yı ve Hacıoğlu'nu dahi katl etdi".

Seyahatnâme'nin üçüncü cildinde Evliyâ Çelebi, Karaman ziyareti sırasında Karaman halkının ağzı hakkında 3/[13b]'de yer alan ifadeleri kullanmaktadır.

yasanla- "gözetlemek." (TTS 4191)

3/[13b]

Lehçe-i mahsûsa-i şehr-i ahâlî-i Karamân: Gerçi Etrâk diyârıdır ammâ musannif ü mü'ellif fasîhu'l-lisân ve bedî'u'l-beyân kimesneleri vardır, ammâ şehir Etrâkleri "Nidek şu mühmeli, helecesi, kelecisi tatlı tatlı sözlü değildir" derler. "Andan bürü ana riye vardım, o kişiyi onda **yasanladım**" deyü niçe gûne sözleri vardır, ammâ gâyet hakîkî garîb dost âdemlerdir.

Evliyâ Çelebi, Maraş seyahati sırasında bu bölge hakkında bilgi verdikten sonra "Lisân-ı Etrâk-i sahih" dediği Türk dillerinden kendi tabiriyle "Lisân-ı Türkmân" hakkında bilgi vermektedir. Evliyâ bu Lisân-ı Etrâk-ı sahih için "**3/[62b]** *Bu Türkmân'ın niçe yüz gûne lehce-i mahsûsaları vardır kim birbirlerinin lisânlarını tercümân ile anlarlar, ammâ cümleden lisân-ı Etrâk-ı Çağatay fasihdir. Kavm-i Moğol ve kavm-i Boğol ve kavm-i Etrâk-i Kozak ve kavm-i Heşdek ve kavm-i Dağıstân ve kavm-i Lezgi ve Kumuk ve kavm-i Tatar-ı Buhârâ ve kavm-i Noğay-i Urumbat ve kavm-i Ulu Noğay ve kavm-i Kiçi Noğay ve kavm-i şıdak Noğay ve kavm-i Haydak ve kavm-i Badrak-ı Kırım ve kavm-i (---) (---) (---) bunlar cümle lisân-ı Türk-i Tatar'dır. Türkmân ve Âl-i Osmân cümle bunlardandır. Ammâ Kalmuk Tatarı Çin ve Fağfûr ve Hıtâ ve Huten ve Moskov mâverâsında karanlık dünyâya varınca kavm-i Kalmuk başka Tatar'dır."* demektedir.

Seyahatnâme'nin 3/[62a] ve 3/[62b] numaralı varaklarında verilen örnekler aşağıda gösterilmektedir.

3/[62a]

Darcıkma-Darılma - **"darılmak"**

--

*Onat **düz***-Eyi eyle! - **“Bir şeyi hazırlamak, eksikleri tamamlayıp yapma” (DS 1647)**

--

*Bargım **yavıncıdı***-Karnım ağrıdı - **“çok acıkmak, midesi ezilmek.” (DS 4204)**

--

Çöngeldim-Kocadım -**“zayıflayıp gücü azalmak.” (TTS 952)**

3/[62b]

şarıkdı-şehirli oldu. - **“şımarık, densiz davranmak.” (DS 3749)**

--

*Belki dehleye gen yerden el bizi de **danlayalar** kişi*-Belki gözde uzak yerden halk bizi acebleye âdem! - **“şaşmak, ayıplamak, kınamak.” (DS 1362)**

--

***Cıllıkdırın** bağrım*-Oynadır yüreğim. - **“oynatmak.”**

--

dehle-gözet - **“gözetlemek, dikkatle bakmak.” (DS 1404)**

--

***Çokuşmaŋ** kızan*-Üşmeŋ oğlanlar! – **“toplanmak, birikmek, bir araya gelmek.” (DS 1261)**

Evliyâ Çelebi, Kayseri seyahati esnasında Kayseri ile ilgili bilgiler verdikten sonra halkın ağzı ile ilgili de bilgiler vermektedir. 3/[65b]’de yer alan ifadeler Kayseri ağzını örneklemektedir.

alatla- “acele etmek.” (DS 201)

3/[65b]

Der-vasf-ı lehce-i ahâlî-i lisân: Evvelâ şehr zurefâları Fârisî ve Arabî kelimât ederler, ammâ elsine-i nâsı Etrâk lisânıdır. "Abba", "Bre **alatla**", "Bre

götüberi" şekilli sözleri vardır ve ekseriyâ Ermenî lisânın re'âyâlarıyla kelimât ederler, ammâ lisân-ı Kürd ve lisân-ı Urûm kelimât edemezler.

Evliyâ Çelebi, Silistre şehrinin özelliklerini anlattığı bölümde bu bölgede yaşayan Çıtak kavminden bahseder. Bu kavmin konuşmasını da örnekler vererek gösterir. 3/[120a]'da yer alan fiiller de Evliyâ Çelebi'nin aktarımına göre Çıtakların ağızlarını yansıtmaktadır. Bununla birlikte Evliyâ Çelebi 3/[125b]'de Dobruca'yı anlattığı bölümde "Lisân-ı Dobruca, yani tâife-i Çıtak" hakkında bilgi vermektedir. Burada verdiği dil malzemeleri Çıtak ağzını gösterdiği örneklerle aynıdır. Yalnızca "*ocak kavra"* ifadesi farklıdır.

3/[120a]

Alatla-tiz ol- **"acele etmek." (DS 201)**

--

kavra –getir-**"getirmek."**

--

Baytalı ***akıt***-Atı sula-**"hayvan sulamak." (DS 154)**

--

Ön *beni* -Bekle beni.- **"beklemek." (DS 3341)**

--

Ocak ***kar*** -Ateş getir.- **"getirmek."**

--

tahırla –bekle- **"beklemek"**

3/[125a]

ocak ***kavra***-ateş getir-"**getirmek**."

Edirne seyahati esnasında Evliyâ Çelebi şehir ile ilgili oldukça detaylı bilgiler verdikten sonra halkın ağzı hakkında bilgi vermektedir. 3/[165a]'da yer alan *fişarlan-* ve *afatla-* fiilleri dönemin bölge ağzını yansıtmaktadır. *Afatla-* fiili (DS 71)'de *öfkeyle ağzına geleni söylemek, küfretmek, bağırıp çağırmak, paylamak* anlamındadır; ancak Evliyâ Çelebi'nin bu ifadeyi tam aksi bir anlamda *gülmek* olarak aktarması dikkat çekicidir.

fişarlan- “eğlenmek.”

3/[165a]

Der-ahâlî-i lehçe-i mahsûs-ı ıstılâhât: Ahâlî-i şehrin taşra kurâlardan gelüp şehirde sâkin olarak şehrîce kelimât edem deyü ba‘zı kelâmlar bu gûnedir. Meselâ *"Ahmed Çibugilde idik"* anlarda vâfir *"**fişarlandık**"* ya‘nî zevk etdik. *"Sinbaz'a vardık"* ya‘nî mezârlığa vardık. *"Afatladık"* ya‘nî güldük. *"Alatı seyran etdik"* ya‘nî acâ’ib seyr etdik.

afatla- “sinirlenmek, kızmak.” (DS 71)

3/[165a]

Der-ahâlî-i lehçe-i mahsûs-ı ıstılâhât: Ahâlî-i şehrin taşra kurâlardan gelüp şehirde sâkin olarak şehrîce kelimât edem deyü ba‘zı kelâmlar bu gûnedir. Meselâ *"Ahmed Çibugilde idik"* anlarda vâfir *"fişarlandık"* ya‘nî zevk etdik. *"Sinbaz'a vardık"* ya‘nî mezârlığa vardık. *"**Afatladık**"* ya‘nî güldük. *"Alatı seyran etdik"* ya‘nî acâ’ib seyr etdik.

Evliyâ Çelebi bu cümlede Melek Ahmet Paşa’nın ifadesini aktarmaktadır. Türkçe Sözlük’te fiil ağız unsuru olarak gösterilmiş ve *küşümlen-* olarak geçmektedir ve yine *kuşkulanmak, kaygılanmak* anlamındadır (Türkçe Sözlük 2011: 1564).

küşünle- “kaygı duymak, kuşgulanmak.” krş. küşümlen- (DS 3052)

3/[178a]

Melek Ahmed Paşa efendimizin ma‘lûmu olduğıyçün yine Murâd Paşa'ya hitâb edüp eydür "Yâ birâder! Bu ahvâl-i pür-melâli İpşir Paşa şimdi duyunca **küşünleyüp** girü Anadolu'ya firâr etmesi mukarrerdir"

2.11.2. Biçim Boyutunda Kullanımlar

Evliyâ Çelebi [24a]’da yer alan bu ifade de Yıldırım Bayezit ile Timur arasında geçen konuşmayı aktarmaktadır. Bu aktarım esnasında da Timur’un ağzını yansıtmaktadır. Kişi ekinin dar ünlü yerine geniş ünlüye sahip olması Evliyâ Çelebi’nin ifadeleri taklit ettiği esnada biçimsel özelliklere de dikkat ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

[24a]

Cenâb-ı Bârî yârî kılup fursatı bana verüp seni ele getirüp yine seninle zânû-be-zânû kelimât edüp **ta'zîm ederem** ammâ ben senin eline girsem nice ederdin" dedikde hemân sâf-dil Yıldırım Hân nutka gelüp "Vallâhi sen benim elime girseŋ seni bir demir kafes içre koyup tâ ölene dek çıkarmazdım" dedükde Timur eydir: (…)

Gülâbî Ağa adında Sultan Süleyman Han'ın rikâbdarlığını (üzengici) yapmış birisinin başından geçen olayları aktarırken Evliyâ Çelebi, bahsi geçen bu Gülâbî Ağa'nın konuşmasını aşağıdaki gibi aktarmaktadır. Seyahatnâme'de istek bildiren birinci tekil kişi ekleri genellikle *–AyIm* biçimindedir; ancak bu örnekte *–Am* biçiminde geçmesi bunun Gülâbi Ağa'nın ağzını yansıttığını göstermektedir. Keza –Am biçiminde geniş ünlülü olarak geçen örneklerin tamamı Seyahatnâme'de bir konuşmayı yansıtan örneklerde görülmektedir. Aşağıdaki örnekte geniş ünlülü birinci kişi ekinin olumsuz kullanımı da araya */-y-/* yardımcı sesi alarak sağlanmaktadır (Ay 2009: 679).

[37b]

Hamd-i Hudâ Ayasofya içre Hazret-i Hızır'a râst geldim. Bire meded dâmenin elden **komayam**"

Evliyâ Çelebi, IV. Murad, Emîrgûne Hân arasındaki konuşmayı aktarmaktadır. *coy-* fiilinde olduğu gibi Emîrgûne Hân burada da *çıh-<çık- /-h/</-k/* değişmesi ile Azerî Türkçesi ses özelliklerinden birisini Evliyâ Çelebi aracılığı ile aktarmaktadır. Kartallıoğlu ve Yıldırım kelime içindeki */-k-/* seslerinin Azerbaycan Türkçesinde çoğunlukla */-h-/* sesine dönüştüğünü belirtmektedir (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 181). Aşağıdaki örnekte de bu husus görülmektedir.

[70b]

"Hey şâhım Perverdigâr seni ıslâh eyleye. Pes munlar belî benî âdem değillerdir. Ohum zemînden mantar kimi **çıharlar**" dedi.

Evliyâ Çelebi burada Kırım'da bir mermer üzerindeki yazıyı aktarmaktadır. Her ne kadar bunun Çağatay hat ile yazıldığını söylemiş olsa da ses özellikleri bakımından Kıpçak Türkçesi (Kırım-Tatar) özelliklerini yansıtmaktadır. Çünkü aktarılan cümlenin devamında olan ***cılga*** ve ***cıl*** kelimeleri **y>c**[114] değişimini göstermektedir. Bu değişim de Kırım-Tatar Türkçesinin karakteristik özelliğidir. Yüksel, Kırım-Tatar Türkçesinde kelimelerin sonunda kullanılmayan */-c-/* sesinin kelime başında ise *y>c* değişimi neticesinde kullanılabildiğini belirtmektedir (Yüksel 2007: 819, 825).

[153a]

Ammâ bu hakîr sene 1076 târîhinde Kırım diyârında Mehemmed Geray Hân hizmetinde bulunup cümle Kırım hânlarının kabri Eski Yurd nâm mahalde olmağile Mehemmed Geray Hân kendülere bir dâr-ı âhiret binâ etmeğe mübâşeret edüp esâsın hafrın kazarken bir çâr-kûşe bir beyâz mermer zâhir olup üzerinde Çağatay hat ile böyle tahrîr olunmuş: "Ey **su'âl etgen** şolkay merkadnı eyesin, Sâlsâl kavurnı **sokkan** Mâlik Eşter uludur. Şol (---) sahâbesi kişilerindendir. Cılgası üç yüz ki cıldır" deyü taş üzre hatt-ı kadîm ile ***[153b]*** yazup düzetmiş, cümle ulemâ-yı Kırım hisâb etdiler "Merhûm öleli yedi yüz yetmiş yıl olmuş" dediler ve Salsâl'in hadenginden şehîd oldu derler. *Rahmetullâhi aleyh*.

Kazan tüccarlarından bahseden Evliyâ Çelebi bunların genellikle Laz olduklarını belirterek onların ağzını yansıtmaktadır. Kişi ekinin yuvarlak ünlülü olarak (*-Um*)[115] görülmesi Karadeniz bölgesi ağzını yansıttığını göstermektedir. Geniş zaman eki *–Ir* üzerine kişi ekinin yuvarlak ünlülü olarak *–Um* biçiminde gelmesi Karadeniz bölgesi ağzını yansıtmasının en büyük delilidir (Ay 2009: 344-345).

[114] Ayrıca bk. (Öner 1998: 15).

[115] bk. (Günay 1978: 125-126)

[185b]

Bunlar dahi dükkânların kalaylı pâk bakır âvânlarıyla zeyn edüp ubûr ederler. Ammâ bunlar cümle Laz tâ'ifesidir, "Tavalar, tençereler pakur avadanlıklarına hurtavâtlar **alırum**" deyü Laz kavmi lehcesiyle feryâd [u] figân ederek geçerler.

Evliyâ Çelebi matrakçılar[116] hakkında bilgi verdiği paragrafta Cevri Çelebi'nin Arap ağzı taklidiyle terennüm ettiği beyti aktarmaktadır.

[190a]

Ba'dehu Murâd Hân bu fenne mâ'il olup matrakbâz olmuşdur. Hattâ bu Taslak Kapudan hakkında Cevrî Çelebi Şeyhzâde hicvinde Arab ağzından bu beyti terennüm etmişdir:

Jeldi *Taslak verdi matrak benim aldım saşısın*

Bir ***açıtmazdır*** *sizi Şeyhzâde kimler ajısın.*

Ba'zı yârânlar "Şeyhzâde sikim **ajısın**" okurlar. Taslak Kapudan bir çâpük pehlivân idi.

Badanacı esnafı hakkında bilgi veren Evliyâ Çelebi bunları "Badanacı Ermeniler" olarak adlandırmaktadır. Bu Ermenilerin, Türkçeyi ifade şekillerini Evliyâ Çelebi aşağıdaki gibi aksettirmektedir.

[205a]

Badanacı Ermenîler dahi arkalarında destiler ile mermer kirecinden cüllâb olmuş beyâz badana ile ellerinde uzun sırıklar ucunda domuz fırçalarıyla "Kararmış evleri ve dîvârları **ağardarak** seksen ahçanı **alup ağardıram**, yatmiş ahça **disaŋ** olmaz" deyü Ermenî lehcesiyle kelimât ederek geçerler.

[116] Türklerde matrak adı verilen, üzeri deri kaplı, başı yuvarlakça değnek biçiminde bir spor aracı ile oynanan cirit oyununa benzer bir spor kolunun ustası.

Bu örnekte ise Evliyâ Çelebi lağımcı esnafı hakkında bilgiler vermektedir. Bu esnafın Ermeniler tarafından oluşturulduğunu belirten Evliyâ Çelebi, onların ağızlarını taklit yoluyla aktarmaktadır.

[205b]

Lağımcı Ermenîler dahi ırgatlar gibi dükkânları yokdur, ancak köşeden köşeye durup ve karârgâh-ı kadîmleri Parmakkapu'da ırgat bâzârıdır, andan lağımcılar alayda

"Şurada bir kâriz vardır, **açup ayırdlasah**, çoh kâriz bâdâmı **çıhardı**, harnımız acdur bâdâm **yisah**" deyü Ermenî elfâzıyla kelimât ederek ayaklarında şapşal siyâh çizmeler ile ve hırka-i mülevvesleriyle omuzlarında Ferhâdî hazmalar ve lopatayî palalı Bartın kürekleriyle ve necâset gerdelleri içinde tohumlanmış çekirdeği içinde öter sarı hıyârlar ve turp ve şalgamları tekne ve gerdellerinden çıkarup yiyerek ubûr ederler.

Trabzon seyahati esnasında Evliyâ Çelebi buradaki Trabzon zarifleri diye aktardığı kişilerin Çiço ırgatlarıyla konuşmasını aktarmakta ve onların ağızlarını taklit ile yansıtmaktadır.

[253a]

Ve yine Tarabuzun zurefâları Çiço re'âyâlarına ulaşup derler kim, Tekerleme:

Tarabozandır yerimüz
Akça tutmaz elimüz
Hapsi paluk olmasa
***Niç'olurtı** halümüz*
deyü kendi re'âyâlarına üleşirler.

Evliyâ Çelebi, Tebriz seyahati esnasında yolculuğundan bahsettikten sonra Tebriz elçisinin kendisini karşılamasından bahsetmektedir. Evliyâ Çelebi elçiye bir mektup vermiştir. Elçi bu mektubu okuduktan sonra Evliyâ Çelebi'ye [297b]'de yer

alan ifadeleri söylemektedir. çıharam ifadesi ses özellikleri bakımından hem Azeri Türkçesi hem de bugünkü Doğu Anadolu ağızlarına (Doğu Grubu Ağızları)[117] benzemektedir. Çünkü *k*>*h*[118] değişimi Azeri Türkçesi özelliklerinden birisi olmakla birlikte bugün Doğu Anadolu ağızlarında da mevcut bir özelliktir. Karahan bu */–h-/* sesini Doğu grubu ağızların karakteristik ünsüzü olarak nitelendirmektedir (Karahan 1996: 56).

[297b]

Ba'de'l-kırâ'at nâme mefhûmu ma'lûm olup hân eydür. "İnşâallahu Te'âlâ, Îzid [u] Yezdân [u] Perverdigâr yâver olursa ve hakîre amân-ı cân verirse kayser-zemîn şâhı vezîri karındaşıma bu mâh içre bin baş karbân-ı yezdân-baş ve bin baş kârban-ı evbâş-ı şütürbâş **çıharam.** Be-ser [u] çeşm" deyüp "Hoş gelmişsin, safâ gelüp yüz basa gelmişsin, hayr-makaddem ömrümün vârı, dîdemün nûrı" deyüp (…)

İlim sahibi olanlarının Farsça konuştuğunu söylediği Terekeme, Avşar ve Gökdolaklar'ın dillerini Evliyâ Çelebi aşağıdaki şekilde göstermektedir.

[300a]

Der-ta'rîf-i ahâlî-i lisân: Terekeme ve Avşarı ve Gökdolakların lehçe-i mahsûsaları bu gûnedir kim tahrîr olundu:

• *heze **tanmamışam*** • henüz görmemişem		• *menimçün hâtırmânde **olupdır*** • bana incinmiştir
• ***darcıhmışam*** • darıldım	• ***yavuncımışam*** • düşman oldum	• ***apar** gelen çakırı* • getir şarâbı

ammâ erbâb-ı ma'ârifi Fârisî tekellüm ederler.

[117] bk. (Karahan 1996)

[118] (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 181).

Evliyâ Çelebi, Varvar Ali Paşa'nın mektubunun bir bölümünü nakletmektedir. Mektupta yer alan *gideğem* ve *umayız* ifadeleri dikkat çekicidir. Varvar Ali Paşa, Boşnak olup doğum yeri Batı Bosna'da Dalmaçya'ya yakın Prozor kazasına tabi Varvar köyüdür. Varvar Ali Paşa, Sultan III. Mehmet devrinde Bosna'dan devşirilmiştir (Gökalp 2006: 112-113).

[342a]

Eğer sen de Ahmed Paşa'dan başın kurtarmak murâdın ise Tokat kal'ası altında senin ile mülâkât olup yek dil [ü] yek cihet der-i devlet tarafına **gideğem. Umayızdır** kim yâ taht ola, yâ baht" deyü Varvar Alî Paşa'nın bu gûne mektûbu şehr-i Erzincân'da geldikde kırâ'at edüp mefhûm-ı ma'lûm-ı şerîfleri oldukda cümle ağavâtlarıyla meşveret edüp (..)

Evliyâ Çelebi, Maraş seyahati sırasında bu bölge hakkında bilgi verdikten sonra "Lisân-ı Etrâk-i sahih" dediği Türk dillerinden "Lisân-ı Türkmân" hakkında bilgi vermektedir. Arapkir ile Divriği arasında Sarıkeçili Dağı'nda yerleştiklerini söylediği bu boyların dilleri 3/[62a] ve 3[62b]'da yer alan ifadelerle Evliyâ Çelebi tarafından aktarılmaktadır. Evliyâ Çelebi

3/[62b]*"Bu Türkmân'ın niçe yüz gûne lehce-i mahsûsaları vardır kim birbirlerinin lisânlarını tercümân ile anlarlar, ammâ cümleden lisân-ı Etrâk-ı Çağatay fasihdir. Kavm-i Moğol ve kavm-i Boğol ve kavm-i Etrâk-i Kozak ve kavm-i Heşdek ve kavm-i Dağıstân ve kavm-i Lezgi ve Kumuk ve kavm-i Tatar-ı Buhârâ ve kavm-i Noğay-i Urumbat ve kavm-i Ulu Noğay ve kavm-i Kiçi Noğay ve kavm-i şıdak Noğay ve kavm-i Haydak ve kavm-i Badrak-ı Kırım ve kavm-i (---) (---) (---) bunlar cümle lisân-ı Türk-i Tatar'dır. Türkmân ve Âl-i Osmân cümle bunlardandır. Ammâ Kalmuk Tatarı Çin ve Fağfûr ve Hıtâ ve Huten ve Moskov mâverâsında karanlık dünyâya varınca kavm-i Kalmuk başka Tatar'dır."* bu ifadeler ile Türkmen boylarının konuşmalarının birbirlerinden çok farklı olduklarını, ancak tercüman ile anlaşabildiklerini aktarmaktadır.

3/[62a]

Muhıdı ***geyen mi***-Ferâce giyermisin- **"giymek."**

--

Kancarı ***yılıgan*** *be*-Nereye gidersin bire? **- "gitme uzaklaşmak." bk. yıl- (TTS 4584)**

3/[62b]

Derimde bana ***uyan mı deyen*** *be uşak*-Dadırda bana benzeyeyim mi dersin bre oğlan?

--

Öykünen mi *kişi*-Uyar mısın adam?

--

Be ***niyden*** *şu çepeli*-Bre neylersin su murdârı?

Evliyâ Çelebi bir sefer esnasında Veli adındaki bir savaşçının okuduğu manileri onun ağzını yansıtarak aktarmaktadır. *Kesipsen* şekli ve *ohı* biçimleri savaşçının Azeri Türkçesi özellikleri taşıyan bir ifadeye sahip olduğunu göstermektedir. Kartallıoğlu ve Yıldırım "*Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın ikinci tipi –(y)Ib/-(y)Ub eki ile karşılanır ve çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır*." demektedir (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 206). Bu husus göz önünde bulundurulduğunda *kes-ip-sen* biçimi ikinci tekil kişi çekimli bir öğrenilen geçmiş zaman ifadesi taşımaktadır. Bununla birlikte *oku>ohı, k>h* değişimi de Azerî Türkçesinde görülen ses özelliklerinden birisidir. Kartallıoğlu ve Yıldırım kelime içindeki */-k-/* sesleri Azerbaycan Türkçesinde çoğunlukla */-h-/* sesine dönüştüğünü belirtmektedir (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 181).

3/[99b]

Ancak bir şehbâz, sihr-i hayyiz, sâhib-i perhîz {yiğit} kalkup uryânen atını *Bismillah* ile timar ederken savt-i hazîn ile bu ma'nîyi bayâtî makâmında bu makâm-ı çemenzârda âğâze etdüğü ma'nî idi:

Eyle mi hâlim felek
Dil bilmez zâlim felek
Kesipsen *cân bâğ(çe)sinden*
İki nihâlim felek

"Ey Felek, ey felek" deyü felekden şikâyet-âmîz bir ma‘nî-i pür-ma‘nâ-yı tasavvuf âğâze etdi. Hakîr âlem-i hayretde kalup tefe’ül etdim. Yine bir ma‘nî dahi âğâze etdi. Beyt:

Baba kitab-ile sen
***Ohı** ki tâ bile sen*
Bunda bir iş et galan
*Sinde **yatabilesen***

Evliyâ Çelebi, Silistre seyahati esnasında bu bölgede yaşayan Çıtakların ağızları ile ilgili bilgi vermek için aşağıdaki ifadeleri göstermektedir.

3/[120a]

*kopayın **ne abayin*** -Dibelik ne işleyin? - **“ne yapıyorsun?**

--

Aydı ver -Söyleyi ver. - **“söylemek.”**

--

*Keremin **ayıdıvereyim*** -İyiliğin söyleyeyim. - **“söylemek”**

--

*selâm **ayıtdım*** -selâmün aleyküm.- **“söylemek”**

--

*Çorbacı **ne apar ayıd*** -Ağan nişler söyle!- **“ne yapıyor?”**

3. BÖLÜM: SONUÇ

Dil ve üslup olarak döneminin yazarlarından farklı olan Evliyâ Çelebi'nin bu yönünü eserinde kullandığı fiil yelpazesinden de anlamak mümkündür.

Seyahatnâme'nin ilk üç cildinden tespit edilerek ele alınan kök fiiller incelendiğinde Evliyâ Çelebi'nin 171 tane farklı kök fiili kullandığı görülmektedir. Bu durum Arapça ve Farsça unsurların ağırlıkta olduğu ve özellikle nesirde sanatlı ifadelerin yer aldığı XVII. yüzyıl Türkçesi düşünüldüğünde Türkçe kullanımı açısından önemli bir durumu yansıtmaktadır. Bununla birlikte bu fiillerin farklı bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılması Evliyâ Çelebi'nin dilini ustaca kullandığını gösterdiği gibi Türkçenin ifade gücünü göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Seyahatnâme'de yer alan türemiş fiiller göz önüne alındığında, Evliyâ Çelebi'nin Türkçenin türetme gücünü oldukça etkin bir şekilde kullandığı görülebilmektedir. Çalışmanın konusu yalnızca fiiller olduğunda isimden türemiş fiiller ve fiilden türemiş fiiller ele alınmıştır. Evliyâ Çelebi'nin gerek isim kökünden gerekse fiil kökünden türettiği fiilleri farklı anlamlara gelecek şekilde kullanması yine XVII. yüzyıl Türkçesinin genel görünümü ele alındığında oldukça dikkate değerdir.

Fiil türleri içerisinde Seyahatnâme'de sıklığı en fazla olan birleşik fiillerdir. Bu durum başta dönemin dil hususiyetlerinden kaynaklanmaktadır. Seyahatnâme'nin taranan bölümünde Evliyâ Çelebi farklı durumları anlatmak için birleşik fiilleri kullanmış ve bunu yaparken de kendi üslubunu da katmıştır. Örneğin *dal-kılıç ol-* ifadesiyle birlikte benzer anlamı *dal-satûr ol-* ya da *dal-satûrî-i Muhammedî ol-* şeklinde ya da *hayât bul-* ifadesini *hayât-ı câvidân bul-* şeklinde de vererek eserin ifade zenginliğini yükseltmiştir. Bununla birlikte Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'de birleşik fiillerin her türlü biçimini kullandığı da görülmektedir.

Seyahatnâme'de Evliyâ Çelebi üslup özelliği nedeniyle yer yer kişi çekimlerini birbirlerinin yerlerine kullanmıştır. Evliyâ Çelebi, konuşmaya ya da

yazıya nezaket katmak amacıyla *sen* yerine *siz* kullanıldığı durumlar kişi çekimlerine de yansımış, ikinci tekil kişi ile konuşurken fiili ikinci çoğul kişi eki ile çekimlemiştir. Aynı şekilde bazı ifadelerde kendisini yüceltmek adına *ben* yerine *biz* ifadesini tercih eden Evliyâ Çelebi, kişi çekimlerini de birinci tekil kişi yerine birinci çoğul kişi ile yapmaktadır. Evliyâ Çelebi'nin üslup olarak kıvraklığını göstermesi bakımından bu husus önem göstermektedir.

Evliyâ Çelebi, zaman bildiren eklerin tamamını eserinde kullanmıştır; ancak bunların kullanım sıklıkları hem eserin niteliğinden hem de dönemin dil özelliklerinden dolayı farklılık göstermektedir. Evliyâ Çelebi eserinin büyük bölümünde gezip gördüğü yerleri, başından geçen olayları ya da duyduğu olayları anlattığı için görülen geçmiş zaman ile öğrenilen geçmiş zaman bildiren ekler daha sıklıkla kullanılmaktadır. Yer yer şimdiki zaman bildiren eklerden *–mAdA* ve *–yor* eklerini de kullanan Evliyâ Çelebi *–mAdA*'yı *–yor*'a nazaran daha sık kullanmıştır. Bu durum –yor ekinin gelişim sürecinde olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Aynı şekilde gelecek zamanda da *–IsAr* ve *–AcAk* eklerinin gelecek zamanı anlatmak için kullanıldığı görülmektedir. *–IsAr* eki genelde Evliyâ Çelebi'nin aktardığı beyitlerde görülmekle birlikte konuşmasını aktardığı kişilerin ağızlarını yansıttığı ifadelerde de görülmektedir. *–AcAk* eki de nadir kullanılmakla birlikte yine beyitlerde kullanıldığı gibi Evliyâ Çelebi'nin kendisine ait ifadelerde de kullanılmaktadır. Gerek şimdiki zamanda gerekse gelecek zamanda eş zamanlı iki türden eklerin aynı görevde kullanılıyor olması bu eklerin kullanım sahasında geçiş döneminde bulunduklarını göstermektedir.

Zaman ekleri yalnızca zamanı bildirmekle kalmaz aynı zamanda diğer dil bilgisi unsurlarıyla bir araya gelerek konuşurun duygu durumunu yansıtan kipleri de anlatırlar. Seyahatnâme'de konuşurun duygu durumunu ya da bir olay karşısındaki tepkisini gösteren kip işaretleyicileri de kullanılmıştır. Bu işaretleyicilerin bazıları ek boyutunda bazıları kelime boyutunda bazıları ise bağlamdan hareketle söz dizisi boyutunda olabilmektedir.

Seyahatnâme'de fiiller aslî görevi zaman bildirmek olan ekleri birden fazla alarak birleşik çekimlere de girmişlerdir. Birleşik çekimlerin hikâye, rivayet ve şart

çekimleri bulunmaktadır; ancak eserin taranan bölümünde katmerli birleşik çekime rastlanmamıştır.

Seyahatnâme'de yer alan fiiller görünüş açısından ele alındığında çok yönlü bir özellik göstermektedir. Fiilin bildirdiği hareketin konuşurun bakış açısıyla nasıl yansıtıldığını gösteren görünüş temelde üç farklı türe sahiptir. Seyahatnâme'de bu üç türün de örneklerine rastlanılmaktadır. Bununla beraber ekler anlatım tabanı olarak da kullanılmaktadır. Aslî görevi zaman bildirmek olan eklerin aynı zamanda anlatım tabanı olarak da kullanılması eserin Evliyâ Çelebi'nin gözünden bir takım yerleri, olayları, durumları anlatmasından kaynaklanmaktadır.

Fiilin iç zamanını yansıtan kılınış Seyahatnâme'nin taranan bölümünde bitimli ve bitimsiz fiillerde olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Bitimli fiillerin kılınış özellikleri ile sıfat-fiil ve zarf-fiillerde fiilin içindeki hareket ile temel cümle yüklemindeki hareketin gerçekleşme sırası değerlendirilmiş ve Türkiye Türkçesi ile benzer olduğu gözlemlenmiştir.

Fiiller kendilerinden önce gelen isimlere bazı durum eklerinin getirilmesine neden olurlar. Seyahatnâme'nin taranan bölümünde fiiller istem bölümünde değerlendirilmiştir. Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında Seyahatnâme'nin bu bölümünde bazı fiillerin biçimsel olarak isteminin farklı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı fiillerin de kendisinden önce gelen durum ekleriyle bir araya gelerek yeni anlamlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum istemin anlam farklılığı da yarattığını göstermektedir.

Seyahatnâme'de soru için kullanılan temel ek *–mI*'dır. Bununla beraber soru zarfları da soru oluşturmada kullanılmıştır. Soru ekinin ve soru zarflarının fiiller ile girdiği münasebetin incelendiği bu bölümde soru sorma şekillerinin oldukça çeşitli oluşu dikkat çekicidir.

Olumsuzluğun fiillerde temel işaretleyicisi Seyahatnâme'de de *–mA* ekidir. Bununla birlikte isim cümlelerinde *değil* ile olumsuzluk sağlanmaktadır. Eserin taranan bölümünde olumsuzluk ekinin bazı görevli kelimelerle kullanımı sırasında ortaya çıkan durumlar da ele alınmıştır. *–mAsIn içün* yapısı Türkiye Türkçesinde işlekliğini neredeyse tamamen kaybetmiştir; ancak bu yapı Seyahatnâme'de oldukça sık kullanılmaktadır. Bu durum edatların kullanım alanlarının zaman içerisinde

değiştiğini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi olumsuzluk ekinin de kullanım alanlarının değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Olumsuzluk ekinin birlikte kullanıldığı ifadelerden birisi de *aslâ*dır. Olumsuzluk eki *–mA*'nın kattığı anlam *aslâ* ile birlikte kuvvetlenmektedir. Bir fiilin *–mA* ile yapılmış olumsuzunun başka bir fiille karşılanabildiği görülmüştür.

Sıfat-fiiller içlerinde geçmiş, geniş ve gelecek zaman ifadesi barındırmaktadırlar. Seyahatnâme'de yer alan sıfat-fiiller de bu sınıflandırmaya göre ele alınmıştır. Özellikle geniş zaman sıfat-fiillerinin Seyahatnâme'de diğer türlerine nazaran daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Seyahatnâme zarf-fiilli ifadeler açısından oldukça zengin bir eser olarak görülmektedir. Zarf-fiil eklerinden özellikle *–Ip* eserde yargıları bağlayıcı bir unsur olarak görev yapmaktadır. Bitimsiz bir ifade gibi görünmesine karşın aslında bitimli bir ifadeyi ve yargıyı anlatan cümle parçaları birbiri ardına zarf-fiil ekleriyle bağlanarak uzun cümleler kurulmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte eserde farklı türden oldukça fazla zarf-fiil ekleri kullanılarak eserin dili zenginleşmiş, Evliyâ Çelebi dili kullanım maharetini göstermiştir.

Evliyâ Çelebi seyahati süresince gezip gördüğü yerleri olduğu gibi aktarma gayreti içerisinde olmuştur. Onun bu gayreti gezdiği yerlerde yaşayan insanların dillerini, başından geçen olaylar sırasında konuşan kişilerin dillerini yansıtırken de görülmektedir. Konuşmalarını aktardığı kişilerin kullandığı yerel söyleyişlere ait kelimeleri aktaran Evliyâ Çelebi bununla birlikte yerel söyleyiş biçimlerini de aktarmaktadır. Bu durum onun eserini döneminin ağızları ve lehçeleri için önemli bir kaynak haline getirmektedir. Çalışmada Evliyâ Çelebi'nin kelime boyutunda ve biçim boyutunda yöresel ifadeleri de bu açılardan değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

ADAMOVIC, Milan, (1985), *Konjugationsgeschichte Der Türkischen Sprache*, Leiden, Brill.

AĞCA, Ferruh, (2010), *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÄHMETYANOV, R. G. (2001), *Tatar Tèlènèn Kıskaca Tarihi-Etimolojik Süzlègè*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan.

AIKHENVALD, Y. Alexandra, (2004), *Evidentiality*, Oxford University Press.

AKALIN, Şükrü, Halûk, (2011), "+lA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKALIN, Şükrü, Halûk, (2013), *Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKERSON, Fatma, (1994), "Türkçede Yüklem, Görünüş, Zaman ve Kip", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi VIII. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AKMAZ, GÜL, Münteha, (2009), "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Söz ve Düşünce Aktarımı", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, s.35-48, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

AKSAN, Doğan, (2003), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKSAN, Doğan, (2006), *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.

AKSAN, Yeşim; AKSAN, Mustafa, (2005), "Bileşik Eylemler, Sıralı Eylemler ve Görünüş [Compound verbs, serial verbs and aspect]", M. Sarı & H. Nas (Eds.)

Proceedings of the XIXth National Linguistics Conference, 398-413. Şanlıurfa: Elif Printing House.

AKSAN, Yeşim, (2003a), "Türkçe'de Durum Değişikliği Eylemlerinin Kılınış Özellikleri", *Dil Bilim Araştırmaları*, 2003, İstanbul: Boğaziçi University Publication, 1-14.

AKSAN, Yeşim, (2003b), "Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçe'de Kılınış", (Hazırlayan: A. Kıran, Ece Korkut, Suna Ağıldere), *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, İstanbul, Multilingual Yayınları, 68-81.

ALPTEKİN, Ali Berat, (2011), "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yağmur Duasıyla İlgili Bir Tören Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma ve Nevrûz Üzerine Notlar", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, Hazırlayan: Sabri Koz, s. 38-61, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ALYILMAZ, Cengiz, (1994), *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

ALYILMAZ, Semra, (2010), "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* Volume 5/4, s. 87-118.

ATABAY, Neşe; ÖZEL, Sevgi; KUTLUK, İbrahim, (2003), *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.

ATABEY, İbrahim, (2005), "Ettirgenlik Ekleri ve Türkçe Sözlük'ün Ettirgen Fiiller Açısından Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, s. 13–54.

ATACIK, Dursun Ahmet, (2008), *Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)*, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ATALAY, Besim, (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk Çeviri*, c: I, II, III, IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AY, Özgür, (2009), *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AYDEMİR, İbrahim Ahmet, (2010), *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Grafiker Yayınları, Ankara.

BAASANJAV, Terbish, (2006), *Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

BACANLI, Eyüp, (2007), "Aspekt, Kılınış ve Taksis Çerçevesinde Tavas Ağızlarındaki Şimdiki Zaman İşaretleyicilerinin Değerlendirilmesi", *Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi)* Sayı: 16/48, s. 1-19.

BACANLI, Eyüp, (2008a), "Türkiye Türkçesindeki –miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf", *Bilig*, Sayı 44, s. 1-24.

BACANLI, Eyüp, (2008b), "Türkçede Durağan ve Sonuçsal Durum Bildiren Şekiller", *6. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, s. 568-580, 20-25 Ekim 2008, Ankara.

BACANLI, Eyüp, (2014), *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BANGUOĞLU, Tahsin, (2007), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYRAKTAR, Nesrin, (2004) *Türkçede Fiilimsiler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYSUN, Mehmet Cavit, (1977), "Evliyâ Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, s. 400-412, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

BENZER, Ahmet, (2011), "Türkçe Öğretiminde Çatı Konusu ve Biçime Dayalı Yeni Bir Sınıflama", *Gazi Üniversitesi, Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 34-62.

BINNICK, Robert, I, (1991), *Time and the Verb: A Guide to Tense and Aspect*, Oxford University Press, New York.

BİLGEGİL, M. Kaya, (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.

BODROGLİGETİ, A. (2001), "XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Edebî Ederlerde –ısar-/iser- Ekli Şekiller" Çeviren: Hatice Şirin User, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, X (Üzbek Bayçura Özel Sayısı) s.165-173, İzmir.

BOZKURT, Fuat, (1995), *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul.

BROCKELMANN, Carl, (1954), *Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden.

BULUT, Abdullah, (2001), "Rasih'in Okçulukla İlgili Bir Manzumesi", Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, s. 95-104, Erzurum.

BUSSMANN, Hadumod, (2006), *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, (Translated and Edited by Gregory P. Trauth and Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York.

CAFEROĞLU, Ahmet, (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

CLAUSON, Sir Gerard, (1960), *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*, London: E. J. W. Gibb Memorial Series, New Series, XX.

CLAUSON, Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

COMRIE, Bernard, (1976), A*spect: An Introduction To The Study Of Verbal Aspect And Related Problems*, Camridge University Press.

COMRIE, Bernard, (1985), *Tense*, Cambridge University Press.

COURTEILLE, Pavet de, (1870), *Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris.

CRYSTAL, David, (2008), *Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell Publishing, USA.

ÇÜRÜK, Selcen, (2010), "Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s. 57-72, Ankara.

DANKOFF, Robert, (2008), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*, Katkılarla İngilizceden Çeviren: Semih Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DANKOFF, Robert, (2010), *Seyyâh-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, (Çeviren: Müfit Günay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DANKOFF, Robert, (2011), "Şu Rasadı Yıkalım mı? Evliyâ Çelebi ve Filoloji", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, Hazırlayan: Sabri Koz, s. 128-147, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DANKOFF, Robert; KAHRAMAN, Seyit Ali; DAĞLI, Yücel, (2011), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DANKOFF, Robert; TEZCAN, Nuran, (2011), *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DANKOFF, Robert; TEZCAN, Semih (2011), "Evliyâ Çelebi Kaynakçası", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, Editörler: Nuran Tezcan-Semih Tezcan, (Kitapla birlikte verilen CD içerisinde), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DELİCE, İbrahim, (2002), "Yüklem Olarak Türkçede Fiil", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, s. 185-212, Sivas.

DEMİR ASLAN, Sema, (2008), *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Grafiker Yayınları, Ankara.

DEMİR, Nurettin; YILMAZ, Emine, (2005), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

DEMİRCAN, Ömer, (2003), *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.

DEMİRCAN, Ömer, (2005), *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.

DEMİRCİ, Ümit Özgür, (2010), *Eski Türkçe'de Fiiller*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

DENY, Jean, (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çeviren: Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekâleti, İstanbul.

DENY, Jean, (1995), *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi),* Çeviren: Oytun Şahin, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DERLEME SÖZLÜĞÜ, (1993), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DEVELİ, Hayati, (1993), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

DEVELİ, Hayati, (1995), "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Türkiye'de Yapılan Yayınlarına Bir Bakış", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım C: 1995/II, S: 527, s. 1239-1244,

DEVELİ, Hayati, (2011), "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Verilerine Göre 17. Yüzyıl Yunanistan'ında Dilsel Dağılım", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, Hazırlayan: Sabri Koz, s. 160-170, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DINNEEN, Francis P., (1995), *General Linguistics*, Georgetown University Press, Washington.

DİLÂÇAR, Agop, (1971), "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.83-145, Türk Dil Kurumu, Ankara.

DİLÂÇAR, Agop, (1974), "Türk Fiilinde Kılınışla Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* s. 159-171.

DİZDAROĞLU, Hikmet, (1963), *Türkçede Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DOĞAN, Nuh, (2011), *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

DOWTY, David R., (1979), *Word Meaning and Montague Grammar, The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*, D. Reidel Publishing Company, London.

DUMAN, Musa (1995), "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.153-178, Türk Dil Kurumu, Ankara.

DUMAN, Musa, (1993), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri,* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

DUMAN, Musa, (2009), "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki Harekeli Yazılışların Değerlendirilmesi Üzerine", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, s.123-135, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DUMAN, Musa, (2011), "Evliyâ Çelebi Yalancı mıydı?", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, Hazırlayan: Sabri Koz, s. 171-187, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ECKMANN, Janos, (2005), *Çağatayca El Kitabı*, Çeviren: Günay Karaağaç, Akçağ Yayınları, Ankara.

EDİSKUN, Haydar, (2007), *Türk Dil Bilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

EKER, Süer, (2003), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1984), *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1995), "Kâşgarlı Mahmud'da –SĀ-/-SĒ- Eki", *Türk Dili*, Sayı 521. s.449-455.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2007), "Türkçede Öl- Fiili Üzerine", *Makaleler* (Hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2011), "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet, Bican, (1983), "Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: XVII-XXI, 1979-1983, s. 115-119, Ankara.

ERDAL, Marcel, (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Aprroach to the Lexicon, Volume I-II,* Otto Harrawwotiz, Wiesbaden.

ERDAL, Marcel, (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, Brill.

EREN, Meşkûre, (1960), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

ERGİN, Muharrem, (2002), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

FLEMMING, Barbara (1995), "Notes On The {Isar} Future And Its Modal Functions", *Laut- und Wortgeschichte der Türksprachen, Turcologica* 26, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag: 43-57.

GABAIN, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GENCAN, Tahir Nejat, (2007), *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Yayınları, Ankara.

GÖKALP, Haluk, (2006), "Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 22, s. 111-134.

GÖKÇE, Faruk, (2007), *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, (1993), *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller,* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

GÖKSEL, Aslı; KERSLAKE, Celia, (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge.

GRUNINA, Elvira A. (2000), "Fiil Çatısı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1997, s. 195-213.

GÜL, Bülent, (2012), "tarı- Fiili ve Türevleri Üzerine", *Bilig*, Sayı 61, s.99-120.

GÜL, Münteha, (2006), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Başkasına Ait Söz ve Düşünce Aktarımı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

GÜLENSOY, Tuncer, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü-Etimolojik Sözlük Denemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer, (1990), "Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1990/II, Sayı: 467, s.276-279.

GÜLSEVİN, Gürer (1998), "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", *İlmî Araştırmalar (Dil, Edebiyat ve Tarih İncelemeleri)*, Sayı 6, s.125-146.

GÜLSEVİN, Gürer, (2000), "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1997, s. 215-224.

GÜLSEVİN, Gürer, (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜNAY, Turgut, (1978), *Rize İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

GÜNER, Galip (2008), *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

GÜNER, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

GÜNERİ, DEMİREZ, Aysun, (2007), *Yeni Uygur Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

GÜNŞEN, Ahmet, (2005), "Göster- ve Görset-/Górset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C: I, s. 125-139.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1992), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1997), *Harezm Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HATİBOĞLU (Kılıcoğlu), Vecihe, (1954a), "Şart Kipi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt III, Sayı 29, s. 254-258.

HATİBOĞLU (Kılıcoğlu), Vecihe, (1954b), *"Gerundiumların Özellikleri ve –iser Eki*", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt III, Sayı 33, s. 510-518.

HATİBOĞLU, Vecihe, (1969), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HATİBOĞLU, Vecihe, (1981), *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HAZAR, Mehmet, (2013), "Türkiye Türkçesi Sözlüğünde Çatı Eklerinin Kullanımına Art ve Eş Zamanlı Toplu Bir Bakış", *Türklük Bilimi Araştırmaları*-XXXIV, s. 149-178.

HENGİRMEN, Mehmet, (1998), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.

HİRİK, Erkan, (2008), "-yor Eki Sıfat-Fiil Yapar Mı?" *Tudok 2008, II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildirileri*, s. 765-771, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

HİRİK, Erkan, (2010), *Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

HİRİK, Erkan, (2013a), "Kılınış Özellikleri Bakımından '–(I)r…–mAz' ve '–DI…–mAdI' Yapıları", *Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ed. Bülent GÜL, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 233-242, Ankara.

HİRİK, Erkan, (2013b), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ölüm Örtmeceleri, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 55, s. 441-451.

HİRİK, Seçil, (2013), Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine, *Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları s. 243-252, Ankara.

HİSAMOVA, F. M. (2006), *Tatar Tělě Morfologiyesě*, Kazan: "Mefgarif" Neşriyatı, s. 161.

İLKER, Ayşe, (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İZ, Fahir, (1979), "Evliyâ Çelebi ve Seyahatnâmesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Beşeri Bilimler, sayı 7, s. 61-79.

JOHANSON Lars, (1999) "Typological Notes On Aspect And Actionality in Kipchak Turkic" Abraham, Werner & Kulikov, Leonid (ed.), *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity*, Essays in Honour of Vladimir Nedjalkov, (Studies in Language Companion Series 50.) Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, s.171-184.

JOHANSON, Lars, (1971), *Aspekt im Türkischen*, Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems. Studia Trucica Upsaliensia, Uppsala.

JOHANSON, Lars, (1990), "Studien zur Türkeitürkischen Grammatik", G. Hazai, *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft I*. Budapeşte: Akademiai, Kiado, 146-301.

JOHANSON, Lars, (1994), "Türkeitürkische Aspektotempora", R. Thieroff & J. Ballweg, *Tense Systems in European Languages*, Tübingen: Niemeyer, 247-266.

JOHANSON, Lars, (2000), "Viewpoint Operators in European Languages", (Ed. Östen Dahl), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, Mouton de Gruyter, s. 27-187.

JOHANSON, Lars, (2003), "Evidentiality in Turkic", Editör: Alexandra Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon, *Studies in Evidentiality*, John Benjamins Publishing Company, s. 273-290, Amsterdam/Philadelphia.

JOHANSON, Lars, (2007), "Aspectotemporal connectivity in Turkic - Text Construction, Text Subdivision, Discourse Types and Taxis". eds. Jochen Rehbein & Christiane Hohenstein & Lukas Pietsch, C*onnectivity in Grammar and Discourse*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

JOHANSON, Lars, (2009), Türk Dillerinde Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği, *Bilig*, Sayı 49, s. 93-100.

KAHRAMAN, Seyit Ali, (2013a), *İlk Savaş Muhabirimiz Evliyâ Çelebi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KAHRAMAN, Seyit Ali; DAĞLI, Yücel, (2011), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 3. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KAHRAMAN, Seyit, Ali, (2013b), *Evliya Çelebi ile Devr-i Âlem*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KAHRAMAN, Tahir, (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yayınları, Ankara.

KARA, Mehmet, (2009), "Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar", *Turkish Studies,* S.4/4, s.1056–1082.

KARAAĞAÇ, Günay, (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.

KARAAĞAÇ, Günay, (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KARABULUT, Ferhat, (2011), *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi Dilbilimsel Bir İnceleme*, Grafiker Yayınları, Ankara.

KARACA, Oktay, Selim (2011), *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

KARADOĞAN, Ahmet, (2008a), "Türkiye Türkçesindeki -DIk ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü", *Türk Dili*, 678, s. 519-527.

KARADOĞAN, Ahmet, (2008b), "Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-fiil Eki: -I", *Bilig Dergisi*, Yaz/2008, Sayı:46 s. 57-66.

KARADOĞAN, Ahmet, (2008c), "Türkçede Sıralama Bildiren Zarf-fiil Eklerinin Zamansal Yorumunda 'Kılınış'ın Rolü", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 20-25 Ekim 2008, Ankara.

KARADOĞAN, Ahmet, (2009), *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap, Ankara.

KARAHAN, Leylâ, (1994), "-sa/-se Eki Hakkında", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1994/II, Sayı 516, s. 471-474.

KARAHAN, Leylâ, (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Leylâ, (1997), "Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 1997/II, Sayı 549. s. 209-213.

KARAHAN, Leylâ, (1998), "Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki –lAr'ın Yeri", *Türk Dili*, S. 563, Kasım, s. 381-387.

KARAHAN, Leylâ, (2006), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Leylâ, (2011), "Fiil Terimi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Leylâ, (2011), "Görülen Geçmiş Zaman Eki –DI/-Dİ'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Leylâ; GÜRSOY, Ülkü, (2004), *Tahir Ken'ân-Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAKOÇ, Birsel, (2002), "Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Yüklemleştiriciler" Yayına Hazırlayanlar: Nurettin Demir & Fikret Turan, *Scholarly Depth and Accuracy*, Grafiker Yayınları, s. 192-215, Ankara.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ I, (1991), Komisyon Başkanı: Ahmet Bican Ercilasun, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KARTALLIOĞLU, Yavuz, (2011), *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARTALLIOĞLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin, (2007), "Azerbaycan Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Editör: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara.

KEMİK, Fatih, (2003), *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Halk Etimolojisi (I-II. Ciltler)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KEMİK, Fatih, (2009) "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki Halk Etimolojisi Örnekleri Üzerine", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, s.217-227, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KERİMOĞLU, Caner, (2009), "Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik.", *Turkish Studies*, C.4. s.1734-1745.

KERİMOĞLU, Caner, (2011), *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor Kitabevi, İzmir.

KIEFER, Ferenc (2009), *Modality, Grammar, Meaning and Pragmatics*, ed. Frank Brisard, Jan Ola Östman, Jef Verschueren, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philedelphia.

KILIÇ, Filiz, (2004), *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

KOCAMAN, Ahmet, (1983), "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1980-1981, s. 81-85, Ankara.

KOÇ, Nurettin, (1998), "-makta/-mekte Üzerine", *Türk Dili*, Sayı 558, Haziran, s.490-496.

KONONOV. A. N., (1956), *Grammatika Sovremmnenogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova.

KORKMAZ, Zeynep, (1995), "Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden<-madın/-medin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", T*ürk Dili Üzerine Araştırmalar I*, s. 151-159, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (1959), "Türkçede –acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Eklerinin Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XVII/1-2, s. 159-168, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (1995), "Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.I., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (1996), "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 159-165.

KORKMAZ, Zeynep, (2007a), *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (2007b), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORNFILT, Jaklin, (1997), *Turkish*, Routledge, London.

KÖKSAL, Fatih M., (2013), *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, Editörler: A. Yekta Saraç, Muhsin Macit, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

KÖNİG, Güray, (1983), "Türkçede Çatı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, (Özel Sayı), s.111-126.

KREISER, Klaus, (2005), "Evliyâ Çelebi", Editör: C. Kafadar, H. Karateke, C. Fleisher, *Historians of the Ottoman Empire*, Database, http://www.ottomanhistorians.uchicago.edu (Makaleye Erişim Tarihi 08.05.2014)

KREUTEL, F. Richard, (1972), "Neues zur Evliyâ-Çelebi-Forschung", *Der Islam* 48, s. 269-279.

KURŞUN, Zekeriya; KAHRAMAN, Seyit Ali; DAĞLI, Yücel, (2011), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KUZNETSOV, Petro, İ., (1997), "Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1995, s.193-262.

LAUT, Jens, Peter, (2011), "Evliyâ Çelebi'nin Anadolu Seyahatleri Haritası", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, Editörler: Nuran Tezcan-Semih Tezcan, s.97-99, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

LAW, Vivien, (2003), *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*, Cambridge.

LEVIN, Beth, (1993), *English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

MACKAY, Pierre, A. (1975), "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliyâ Çelebi, Part I: The Archetype", *Der Islam* 52, 278-298.

NADELYAEV, M., NASİLOV, M., TENİŞEV, P., SÇERBAK, A.M., (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad.

NAUZE, Fabrice Dominique, (2008), *Modality in Typological Perspective*, Print Partners Ipskamp, Enschede, ILLC Dissertation Series DS-2008-08.

NORDSTROM, Jackie, (2010), *Modality and Subordinators*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

NUYTS, Jan, (2006), "Modality: Overview and Linguistic Issues", *The Expression of Modality*, ed. William Frawley, Mouton de Gruyter, Berlin.

ÖNER, Mustafa, (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖNER, Mustafa, (1999), "-matı / -meti Gerundiyumu Hakkında", *III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 833-840.

ÖZCAN, Ruhi, (2005), "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, s.237-266. Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya.

ÖZDEMİR, Arzu, (2004), *Eski Anadolu Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÖZDEMİR, Emin, (1968), "Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1967, s. 177-203.

ÖZKAN, Mustafa, (2009), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

ÖZÖNDER, BARUTÇU, Sema, (2011), "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi", *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Deniz, (2008), *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZYETGİN, Melek, (2001), *Ebu Hayyan, Kitabu'l-İdrak li Lisani'l-Etrak, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav Yayınları, Ankara.

PALMER, Frank Robert, (2001), *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge.

PALMER, Frank, Robert, (1968), *A Linguistic Study of the English Verb*, University of Miami Press, Florida.

PAPAFRAGOU, Anna, (2000), *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*, Elsevier, Amsterdam; New York.

RÄSÄNEN, Martti, (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen,* Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.

RICHARDS, C. Jack; SCHMIDT, Richard, (2002), *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*, Pearson Education, Longman.

RÖHRBORN, Klaus, (1977), *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien,* Wiesbaden.

RÜSTEMOV, R., (1995), *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fe'l*, Bakü.

RYLE, Gilbert, (1949), *The Concept of Mind*, Barnes and Noble, London.

SAMİ, Şemseddin, (2004), *Kâmûs-ı Türkî,* Çağrı Yayınları, İstanbul.

SAMSAKÇI, Mehmet, (2008), "Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Sayı 36, s. 181-200, İstanbul.

SCHÖNIG, Claus, (1984), *Hilfsverben im Tatarischen*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.

SEREBRENNİKOV, B. A.; GADJİEVA, N. Z., (2011), *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, (Çev. Tevfik HACIYEV-Mustafa ÖNER), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SEV, Gülsel, (2001), *Etmek Birleşik Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SEV, Gülsel, (2004), *Türkiye Türkçesinde /-mA/ Olumsuzluk Ekiyle Kalıplaşmış Birleşik Fiiller,* Beta Basımevi, İstanbul.

SEYİDOV, Yusuf, (1966), *Azerbaycan Edebi Dilinde Söz Birleşmeleri*, Maarif Neşriyatı, Bakü.

SHERIDAN, Michael, D. (2011) "Evliyâ Çelebi'nin Seeyahatlerinin Haritası Seyyâh-ı Âlem'in Başlıca Durakları", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi,*

Editörler: Nuran Tezcan-Semih Tezcan, s.96, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

SHIRO, Martha, (2004), "Expressions of Epistemic Modality and The Construction of Narrative Stance in Venezuelan Children's Stories", *Psychology of Language and Communication*, Vol. 8, No. 2, s. 35-56.

SIEWIERSKA, Anna (1991), *Functional Grammar*, Routledge Publishing, London and New York.

STAROSTIN, Sergei; DYBO, Anna; MUDRAG Oleg (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Handbook of Oriental Studies.

SWEETSER, Eve E. (1990), *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge University Press.

ŞAHİN, Hatice, (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, Hatice, (2004), "Birleşik Çekimli Fiillerin Zaman ve Anlam Açısından Gösterdiği Çeşitlilikler", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, s. 381-392, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞAVK, ÇELİK, Ülkü, (2011), *Sorularla Evliyâ Çelebi, İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ŞÇERBAK, A. M., (1981), *Oçerki po Sravnitelnoy Morfologii Tyurkskih Yazıkov (Glagol)*, Leningrad: İzd. "Nauka", (Leningradskoye otdeleniye).

TAN, Nail, (1974), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Folklorik Dizin Denemesi*, Nüve Matbaası, Ankara.

TARAMA SÖZLÜĞÜ, (1995), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

TAŞ, İbrahim, (2009), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TAYLAN ERGUVANLI, Eser, (2001), *The Verb in Turkish*, Linguistik aktuell = Linguistics today. John Benjamins Publishing.

TEKİN, Talât, (1954a) "-ısar Ekinin Türeyişi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt III, Sayı 32, s. 453-455.

TEKİN, Talât, (1954b) "-ısar Eki Hakkında", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt IV, Sayı 38, s. 89-96.

TEKİN, Talat, (1959), "A.N. Kononov, Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka. Moskva-Leningrad, 1956. 569s. (Akademiya Nauk SSR. İnstitut Vostokovedinya)" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2001/I-II, , s. 331-378.

TEKİN, Talat, (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dili Araştırmaları Dizisi, Simurg Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talât, (2003a), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Sanat Kitabevi, Ankara.

TEKİN, Talat, (2003b), "Zetacism and Sigmatism: Main Pillars of the Altaic Theory" *Makaleler I: Altayistik* (Hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir), s. 215-234, Grafiker Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat, (2004), *Makaleler II: Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Öncü Yayınları, Ankara.

TERES, Ersin, (2009), *Çağataycada Söz Yapımı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

TEZCAN, Nuran, (2011) "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar,* Hazırlayan: Sabri Koz, s. 250-267, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TEZCAN, Nuran, (2011a), "Seyahatnâme'nin Genel Yapısı Önemli Yazmaları ve Baskıları", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, Editörler: Nuran Tezcan-Semih Tezcan, s. 81-95, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TEZCAN, Semih, (2011a), "Türk Dilinin Büyük Ustası Evliyâ Çelebi", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, Hazırlayan: Sabri Koz, s. 275-282, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TEZCAN, Semih, (2011b), "Evliyâ Çelebi'nin Doğum Günü", *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar,* Hazırlayan: Sabri Koz, s. 283-291, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

THURY, Jozsef, (1885), *A Kasztamuni-i Török Nyelvjaras,* Kiadja A Magyar Tudomanyos Akademia, Budapeşte.

TIETZE, Andreas, (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, *Birinci Cilt A-E,* Simurg Yayınları, İstanbul-Viyana.

TIETZE, Andreas, (2009), T*arihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, İkinci Cilt F-J,* Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (2005), *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Kitabevi, Ankara.

TOPALOĞLU, Ahmet, (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, Ankara.

TOPARLI, Recep; YÜCEL, Dilek, (2006), *Süleyman Hüsnü Paşa-İlm-i Sarf-ı Türkî,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TOPRAK, Funda, (2005), *Harezm Türkçesinde Fiil*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

TRASK, Robert Lawrance, (1996), *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, Routledge.

TSENG, Lan-Ya, (2002), *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TULUM, Mertol, (2011), *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TUNA, Osman Nedim, (1986), "Türkçede Transitive-Causative 'Geçişli-Ettirgen' Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü" *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXIV-XXV, s. 381-428.

TÜRK GRAMERİNİN SORUNLARI BİLDİRİLERİ I-II, (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TÜRK, Vahit, (2006), "İsimden Fiil Yapan –al-/-el- ve –ar-/-er- Eklerinin Kökeni", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 21, s. 183-191.

TÜRKAY, Kaya, (1999), *Halit Ziya Bey-Kavâid-i Lisân-ı Türkî, (Türkçe Dil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TÜRKÇE SÖZLÜK, (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

UĞURLU, Mustafa (1999a), "-ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü", *III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1181-1187.

UĞURLU, Mustafa, (1999b), *Memlûk Türkçesinde Zarf-Fiilli Parçaların Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

UĞURLU, Mustafa, (2003), "Türkiye Türkçesinde "Bakış" (Aspektotempora)", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* Sayı 5, s. 124-133.

UYĞUR, Sinan, (2005), "+lA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili*, Sayı 646, s.347-351.

UYĞUR, Sinan, (2007), "-(y)IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 2/4 Fall, s. 1193-1196.

UZUN, Nadir Engin, (2004), *Dil Bilgisinin Temel Kavramları*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi–39, İstanbul.

UZUNBOY, Hilal, (2008), *Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz)*, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÜÇOK, Necip, (2004), *Genel Dilbilim (Lengüistik),* Multilingual Yayınları, İstanbul.

ÜSTÜNER, Ahad, (2000), *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

VARDAR, Berke, (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

VENDLER, Zeno, (1967), *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, N.Y. : Cornell University Press

YAMAN, Ertuğrul, (1999), *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YILDIZ, Hüseyin, (2013), "Türkçede {-(y)IsAr} Eki ve 'istemek' Anlamlı Fiiller Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 2013/1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 29-46, Ankara.

YILMAZ DENİZ, Özlem, (2009), *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YILMAZ, Engin, (2003), "Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2001/I-II, , s. 251-289.

YÜCEL, Bilâl, (2011)," Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YÜCEL, Ünsal, (1999), *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

YÜKSEL, Zuhal, (2007), *Kırım-Tatar Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri*, Editör: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara.

ZAL, Ünal, (2007), "Türk Kültüründe "Ok"ların Taşıdığı Anlamlar ve "Okumak" Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları (167),* s. 69-82, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

ZEKİYEV, Z, (2002), *Tatar Grammatikası II, Morfologiya*, (Editör: Z. Zekiyev), Kazan.

ZEYNALOV, Ferhad, R., (1986), "Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* C.XXIV-XXV, 1980-1986, s.455-468.

Online Kaynaklar

(http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu_y%C3%BCkselme_d%C3%B6nemi Son erişim tarihi 16.02.2014)

(http://www.iem.gov.tr/iem/index.php?menu_id=20&kat_id=2&detay_id=106&sayfa_no=1 Son erişim tarihi 16.02.2014)

DİZİN (KÖK VE TÜREMİŞ FİİLLER)

acı- 223
acık- 285
aç- 61
açıl- 510
adımla- 182
afatla- 971
ağart- 230, 544
ağla- 183
ağlaş- 518
ağrı- 223
ak- 62
akdar- /aktar- 559
akıdıl- 476
akıt- 544, 970
aksa- 84
al- 63
alatla- 969, 970
aldan- 234, 492
aldır- 263, 532
alın- 486
alkışla- 183
an- 64
anıl- 476
anır- 227
anla- 183
anlan- 486
anlanıl- 477
anlat- 257
ara- 81
aralan- 493
araştır- 263
arşınla- 184
as- 65
asıl- 477
aş- 66
aşa- (1), (2), 967
aşın- 493
aşır- 555
aşla- 184
at- 66
atıl- 477
atlan- 493
avla- 184
avlan- 486
avlat- 544
avna- 213
avsa- 241
ayakla- 184
ayıl-, 510
ayır- 276
ayırtla-, 185
ayrıl- 510
azgaş- 519
bağılsa- 185
bağır- 227
bağışla- 185
bağla- 185
bağlan- 486, 494
bak- 90
barış- 519
bas- 91
başla- 186
başlat- 545
bat- 257
batır- 555
bayıl- 267
beğen- 250
bekle- 186
benze- 213
besle- 186
bez- 92
beze- 213
bezen- 487
bezenil- 477
bırak- 285
biç- 93
biçil- 477
bil- 93
bildir- 263
bile- 187
biliş- 519
bin- 94
bindir- 532
bit- 95

bitle- 187
boğ- 95
boğazla-
boğdur- 187
boşal- 213, 510
boşan- 251, 494
boşat- 545
boya- 171
boyan- 494
boz- 291
bozar- 231
bozul- 267, 477
böl- 96
bölün- 487
buda- 214
buhûrla- 187
bul- 96
bula- 171
bulaş- 247
bulun- 251, 487
buluş- 519
bur- 277
buruş- 519
buy- 97
buyur- 177
bügen- 495
bük- 286
büklümle- 187
bükül- 511
bürü- 283
bürün- 495
büyü- 171
büzil- 511
cabala- 966
cıllıkdır- 969
cilvelen- 495
coy- 964
cuyul- 511
çabala- 188
çağır- 228
çak- 97
çal- 97
çalın- 487
çalış- 247
çalka- 295
çalkan- 496
çapala- 265
çarp- 175
çat- 98
çatıl- 268
çatış- 520
çatla- 188
çek- 99
çekîdelen- 496
çekil- 478
çektir- 532
çeler- 965
çent- 175
çevir- 178
çevirt- 545
çevril- 478
çevzin- 251
çıblaklan- 496
çık- 243
çıkar- 274, 559
çıkart- 546
çıkıl- 491
çınkırda- 234
çırp- 175
çiğne- 214
çiğnet- 546
çim- 100
çitil- 478
çizgin-965
çoğal- 238
çokuş- 965
çök- 286
çöker- 274
çömel- 290
çöngel-969
çöz- 101
çözül- 511
çürü- 172
dadandır- 533
dağıl- 511
dağıt- 546
dağla- 188
dakın-/takın- 496
damla- 189
dânele- 189
danla- 969
darcık- 968
darıl- 238

daya- 214
dayan- 251, 497
de- 85
debelen- 497
değ- 101
değşir-/devşir- 277
dehle-969
del- 102
delin- 487
den- 488
denil- 478
dep- 103
depele- 265
depre- 272
der- 103
dın- 103
dızık- 238
diğnendir- 533
dik- 104
dikil- 479
dildir- 533
dile- 214
dilen- 252
din- 105
dinle- 189
diril- 512
ditre- 236
diz- 105
dizil- 479
doğ- 106
doğra- 272
doğrul- 239
doğrula- 189
doku- 224
dokun- 252, 497
dokuş- 520
dol-/tol- 268, 512
dolan- 498
dolaş- 247
doldur- 534
donan- 498
donat- 546, 564
doy- 292
doyla- 189
döğ- 106
döğül- 479
döğün-498
döğüş- 520
dök- 107
dökül- 269, 512
dön- 108
döndür- 534
döşe- 215
döşen- 488
dur- 110
durul- 491
dutdur- 534
duy- 110
dürt- 176
dürtül- 479
düş- 111
düşün- 252
düşür- 555
düz- 113
düzdür- 534
düzelt- 547
düzet- 211
düzül- 480
edin- 498
eğ- 67
eğele- 190
eğerle- 190
eğil- 513
eğir- 277
eğlendir- 535
eğril- 513
eğrilt- 547
ek- 67
ekil- 480
ele- 81
elleş- 520
em- 68
en-/in-68
epri- 84
er-/ir- 70
ergir-/ergür- 561
eri- 283
eriş- 248
erit- 547
es- 71
eski- 84
esne- 216
eş- 72

eşin- 498
et- 72
eyit- 258
eyle- 190
ez- 72
ezil- 513
fenlen- 499
fırla- 190
fışırda- 234
fişarlan- 971
fodullan- 499
geç- 113
geçin- 252
geçir- 278, 555
geğir- 228
gel- 115
ger- 115
geril- 480
gerin- 499
getir- 535
getiril- 480
getirt- 547
gey-/giy-116
geydir- 535
geydiril- 481
geyin- 499
gez- 117
gezdir- 535
gezle- 191
gıjla- 191
gider- 559
gir- 278, 562
giril- 491
giriş- 521
git- 118
giydir- 536
göç- 118
göçür- 556
göğre- (göğer-) 231
göm- 119
gömdür- 536
gömül- 513
gönder- 296
gönderil- 481
gör- 279, 563
görül- 481
görün- 500
görüş- 521
göster- 296
götür- 280
göynü- 965
göyündir-/göyündür- 964
gözed-/gözet- 212
gözle- 191
gül- 120
güleş-/güreş- 521
gülüş- 521
gümle- 191
gürle- 192
güt- 121
haberleş- 522
hâbla- 192
hallâcla- 192
harâmlaş- 522
haykır- 228
hâzırla- 192
helâlleş- 522
hirelen- 500
hîrelendir- 536
hortla- 192
hürpülde- 965
ırgala- 273
ırgalan- 500
ırgan- 500
ısır- 83
ısıt- 548
ıslan- 501
ısmarla- 193
ıvan- 501
iç- 73
içir- 556
iliştir- 536
inan- 253
inandır- 537
incit- 548
indir-/endir- 537
inil- 492
iste- 234
işe- 216
işit- 258
işittir- 537
işle- 193

işlen- 488
kaç-/kaş- 121
kaçır- 556
kada- 216
kak- 122
kakıl- 481
kal- 123
kaldır- 565
kalk- 287
kan- 124
kana- 217
kanat- 548
kanık- 288
kap- 124
kapa- 217
kapan- 253, 488
kapat- 548
kar- 970
karar- 231
karıl- 514
karış- 522
karışdır- 537
kaşın- 501
katıl- 514
katlan- 253
kavra-970
kavşır- 557
kavuş- 523
kay- 125
kaymaklan- 502
kayna- 273
kaynat- 549
kayp- 293
kayur- 965
kaz- 125
kazı- 284
kazıl- 482
kefenle- 193
kert- 260
kes- 126
kesil- 482
kığır- 966
kığırt- 549
kıjgır- / gıjgır- 229
kıl-128
kımılda- 235
kınala- 194
kıp- 293
kır- 128
kırdır- 538
kırıl- 514
kırk- 288
kıskan- 253
kışla- 194
kıy- 130
kızar- 231
kifâflan- 502
kilidle- 194
kinedle- 194
kirlen- 502
kişne- 217
ko- 86
kok- 130
kolla- 195
kon- 254, 488, 503
kondur- 538
konul- 482
konuş- 523
kop-131
kopar- 559
kork-/korh- 288
korkut- 549
korut- 549
koş- 132
koştur- 538
kotar- 275
kov- 132
kovuş- 523
koyur- 281
köpürt- 549
kucakla- 195
kucaş- 523
kucuş- 524
kudur- 178
kulağızla- 195
kullan- 254
kundakla- 195
kur- 133
kurdala- 967
kurşumla- 195
kurtar- 237, 565
kurtul- 269
kuru- 224

kurul- 482
kurut- 550
kus- 133
kuşan- 218
kuşat- 566
küçül- 239
küflen- 503
kükre- 236
kümelen- 503
küşünle- 971
mele- 196
memhûrlan- 503
mıhla- 196
mühürle- 196
nalçala- 196
nişângâhla- 197
ohşa- 218
oklaş- 524
oku- 241
okun- 489
okut- 550
ol-73
on- 74
onar- 275
oranla- 197
otla- 197
otlat-550
otur- 263
oturt- 550
ov- 74
oy- 74
oyna- 218
oynaş- 524
oynat- 551
öğ- 75
öğren- 504
öğret- 566
öğüt- 260
öl- 269
ölç- 82
öldür- 538
öldürt- 551
ön- 970
öp- 75
öpüş- 524
ör- 281
ört- 260
örtül- 483
örtün- 504
örül- 483
öt- 76
ötüş- 524
özle-/üzle- 197
par(a)la- 198
pârele- 198
pârelen- 504
parla- 198
paslan- 505
piş- 134
pişir-/bişir- 557
pişirt- 551
pusula- 199
reftenle- 199
saç- 134
sadaklan- 505
sağ- 135
sak- 136
sakallan- 505
sakın- 254
sakla- 199
sal- 136
salavâtla- 199
salın- 505
salla- 266
sallan- 505
san- 255
sanç- 176
sançıl- 483
sap- 138
sar- 139
sarıl- 514
sark- 289
sarkıt- 551
sarmala- 200
sarmaş- 525
sat- 260
sataş- 525
satıl- 483
sav- 140
savatlan- 505
savlan- 489
savrıl- 515
savu- 964

savur- 281
sâyelen- 506
sayıkla- 200
seçil- 270
seğirt- 261
sek- 140
sendire-200
sep-141
sepiş- 526
ser- 141
serp- 293
serpil- 515
sev- 141
sevindir- 539
sezin- 255
sıç- 142
sıçra- 219
sıçrat- 551
sığ- 143
sığın- 506
sık- 143
sıkıl- 483
sıkıla- 200
sınaş- 526
sıva-/sığa- 219
sıvan- 489
sıvar-/suvar- 281
sıyrıl- 270
siğit- 261
sik- 289
sil- 144
silk- 289
siperlen- 506
sivril- 239
sok- 144
sokul- 484
solu- 172
sor- 145
soruş- 526
sovu- 173
sovut- 552
soyul- 515
soyun- 506
söğ- 146
sök- 146
sön- 147
söndür- 539
söyle- 201
söyleş- 526
söylet- 552
sulan- 255
sun- 256
sus- 147
sün- 148
süpür-/süyür- 232
sür- 148, 563
sürdür- 539
sürü- 284
sürün- 507
süründür- 264
süz- 150
süzül- 270
şakı- 225
şakılda- 235
şarık- 969
şartla- 201
şaş- 151
şekerlen- 507
şiş- 151
tahırla- 970
tak- 152
tal-/dal- 153
tala- /dala- 173
tamgala- 201
tap- 153
tapşır- 282
tarakla- 202
tart- 261
taş- 154
taşı- 225
taşın- 489
taşla- 202
tavlan- 489
tekbîrle- 202
tekerlen- 507
terle- 202
tık-/dık- 154
tırmaş- 527
tırnakla- 203
tokmakla- 203
ton-/don- 155
toparla- 203
toplaş- 527

torla- 204
tut-/dut- 155
tutul- 270, 484
tutuş- 527
tuzla- 204
tüfenkleş- 527
tükür- 229
uç- 77
uçur- 557
uğra- 220
uğraş- 528
uğrat- 552
uğurla- 204
ulaş- 528
ulu- 204
um- 77
unut- 83
ur- 78
urul- 271
uy- 79
uyu- 242
uyukla- 205
uza- 221
uzan- 256
uzat- 552
üfle- 205
üfür- 229
üleş- 528
üleşdir- 540
ürk- 290
üs- 79
üş-/eş- 79
üşü- 82
üşür- 558
üşürt- 553
ütüle- 206
var- 158
varakla- 206
varıl- 492
vedalaş- 529
ver- 159
veril- 484
vızırla- 206
vur- 159
yağ- 160
yağdır- 540
yağla- 206
yak- 566
yala- 221
yalan- 507
yan- 507
yanaş- 222, 248
yandır- 540
yanıl- 516
yap- 160
yapdır- 540
yapış- 248
yapışdır- 540
yar- 161
yara- 174
yarala- 207
yarıl- 516
yas- 162
yasanla- 968
yasdan- 508
yaşa- 222
yat- 163
yataklandır- 541
yavıncı- 969
yavrula- 207
yayıl- 516
yayka- 222
yaylalan- 256
yaylan- 508
yaz- 165
yazdır- 541
yazıl- 484
ye-/yi- 89
yed- 963
yedir- / yidir- 541
yef'alle- 207
yekle- 208
yeldir- 542
yelkenle- 208
yellen- 508
yen- 165
yenil- 484
yepele- 266
yerindir- 542
yerleşdir- 542
yeşer- 233
yet- 166
yetiş- 249

yetiştir- 264
yığ- 166
yığıl- 517
yık- 167
yıka- 273
yıkıl- 271, 485
yılık- 290
yırla- 208
yırt- 262
yit- 168
yoğur- 282
yokla- 208
yol- 168
yolla- 209
yon- 256
yort- 553, 967
yorul- 517
yönel- 240
yum- 169
yut- 169
yutdur- 543
yuvarla- 209
yuvarlan- 509
yüklet- 553
yülü- 226
yülüt- 554
yürü- 226
yürüt- 554
yüz- (1) 170
yüz- (2) 170
yüzül- 485
zağla- 209
zehirle- 210